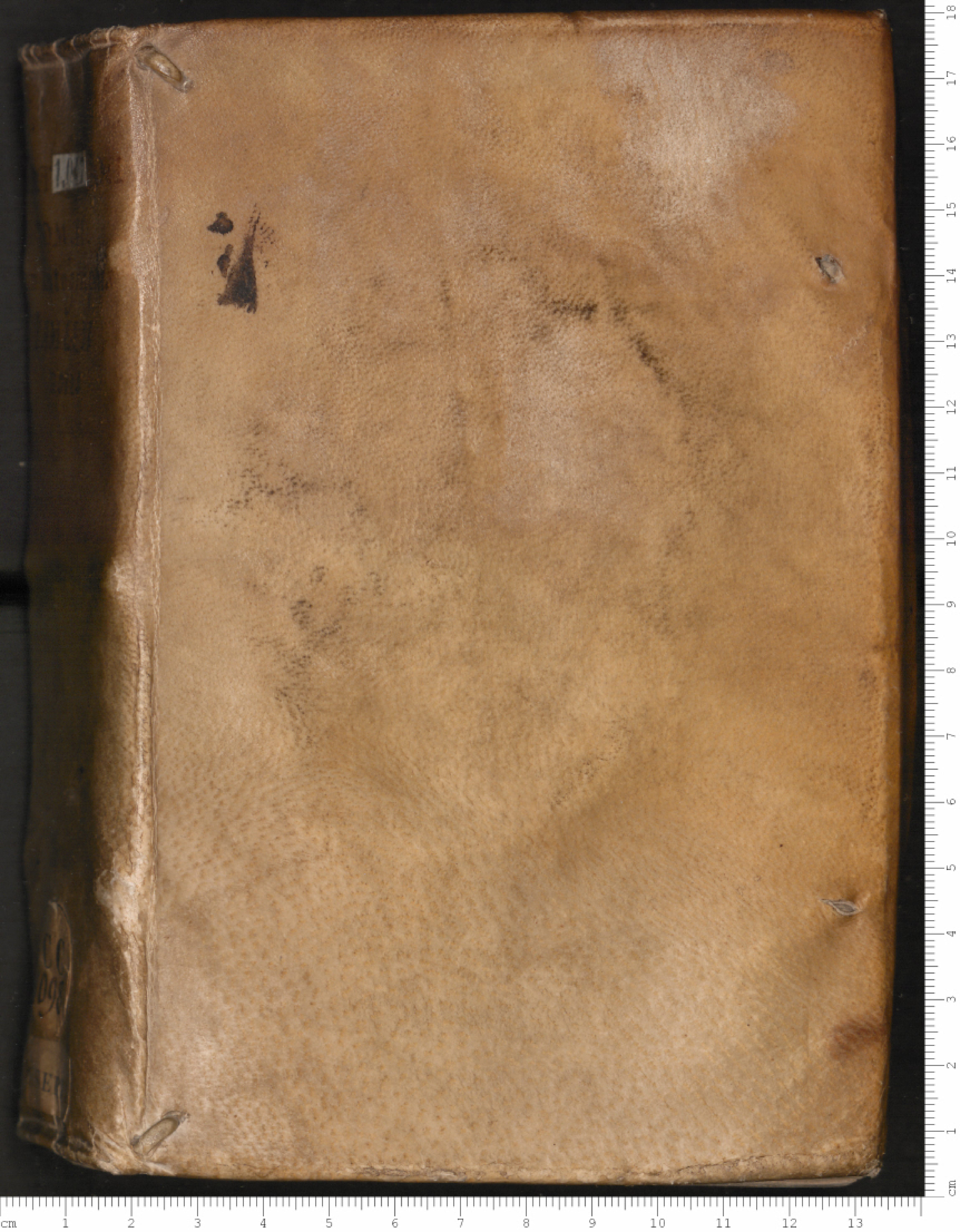
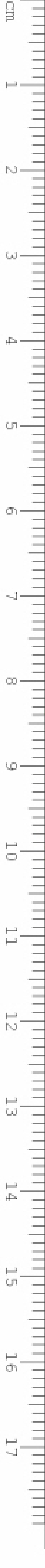
TERT 1.047 AN
TOM. II.
cum autographis
PAMELII
notis

Gassier d'avianod

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI, CARTHAGINIENSIS presbyteri, autoris antiquissimi ac doctissimi operum,

TOMVS SECVNDVS.

Catalogum autem aperiet versa pagina.

Accessit & Index copiosior.

PARISIIS,

Apud Audoënum Paruum, sub intersignio Lilij aurei, via ad D. Iacobum.

1566.

CATALOGVS OPERVM Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI, QVAE
in hoc secundo Tomo continentur.

Quæ asterisco notata sunt, habebantur in Britannico codice, quod ad castigationis commendationem pertinet.

INDEX IN POSTERIOREM TOMVM OPERVM TERtulliani, quicquid memorabile in eo est luculenter complectens, annexis in fine locis sacræ scripturæ explicatis, & similitudinibus Tertullianicis.

A

alexan-

ani-

B

Balnearum

T. Cantabrum.

caro

chri-

E

eccle-

V. I. fr[illegible] 72.

G

glo-

I

Lycurgus

Perse-

Q

R

R

ſatur-

V

Vesti-

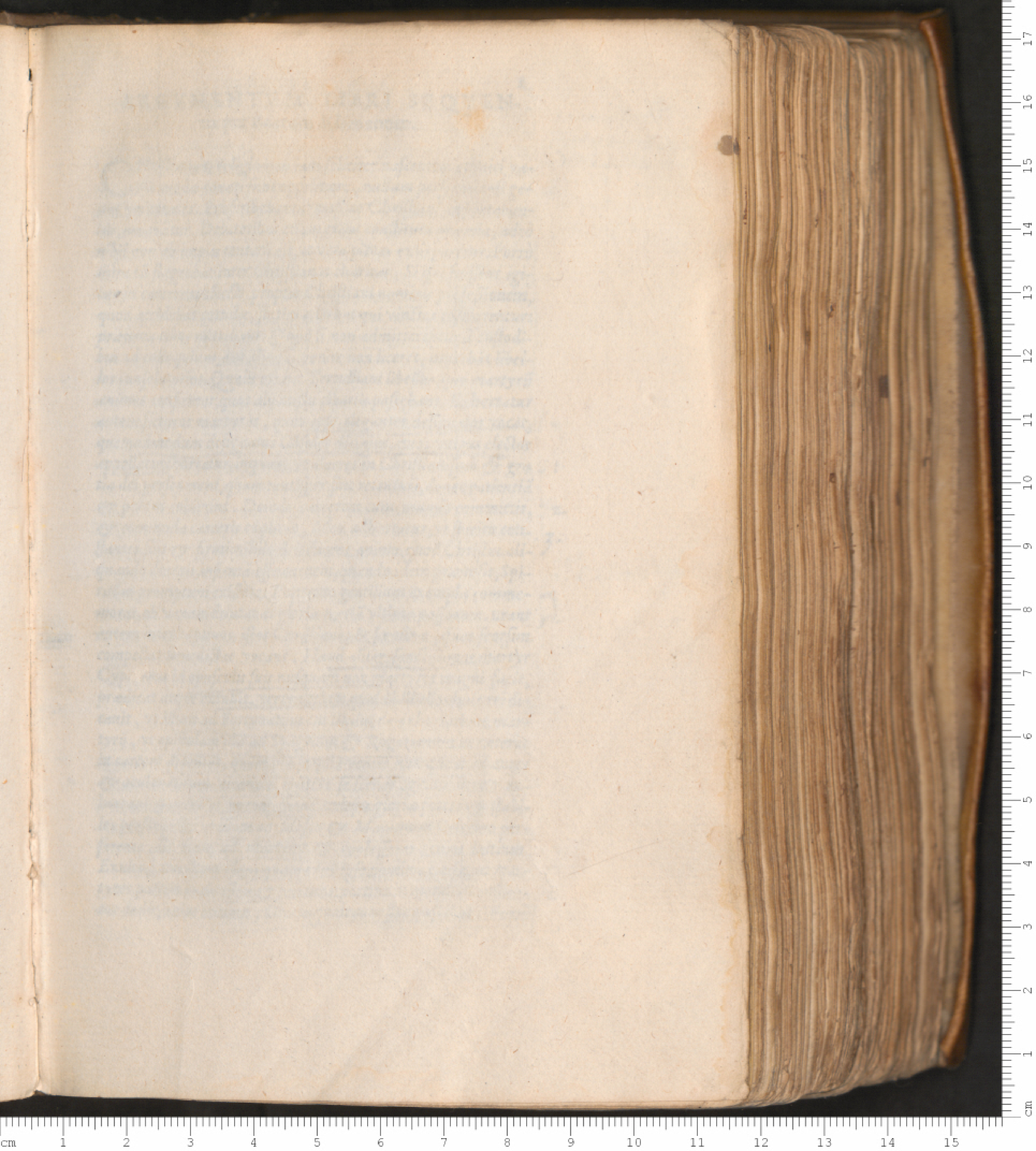
SCRIPTVRAE LOCA IN SECVNDO TOMO SPARSIM A TERTVLLIANO ILLVSTRATA SEQVVNTVR.

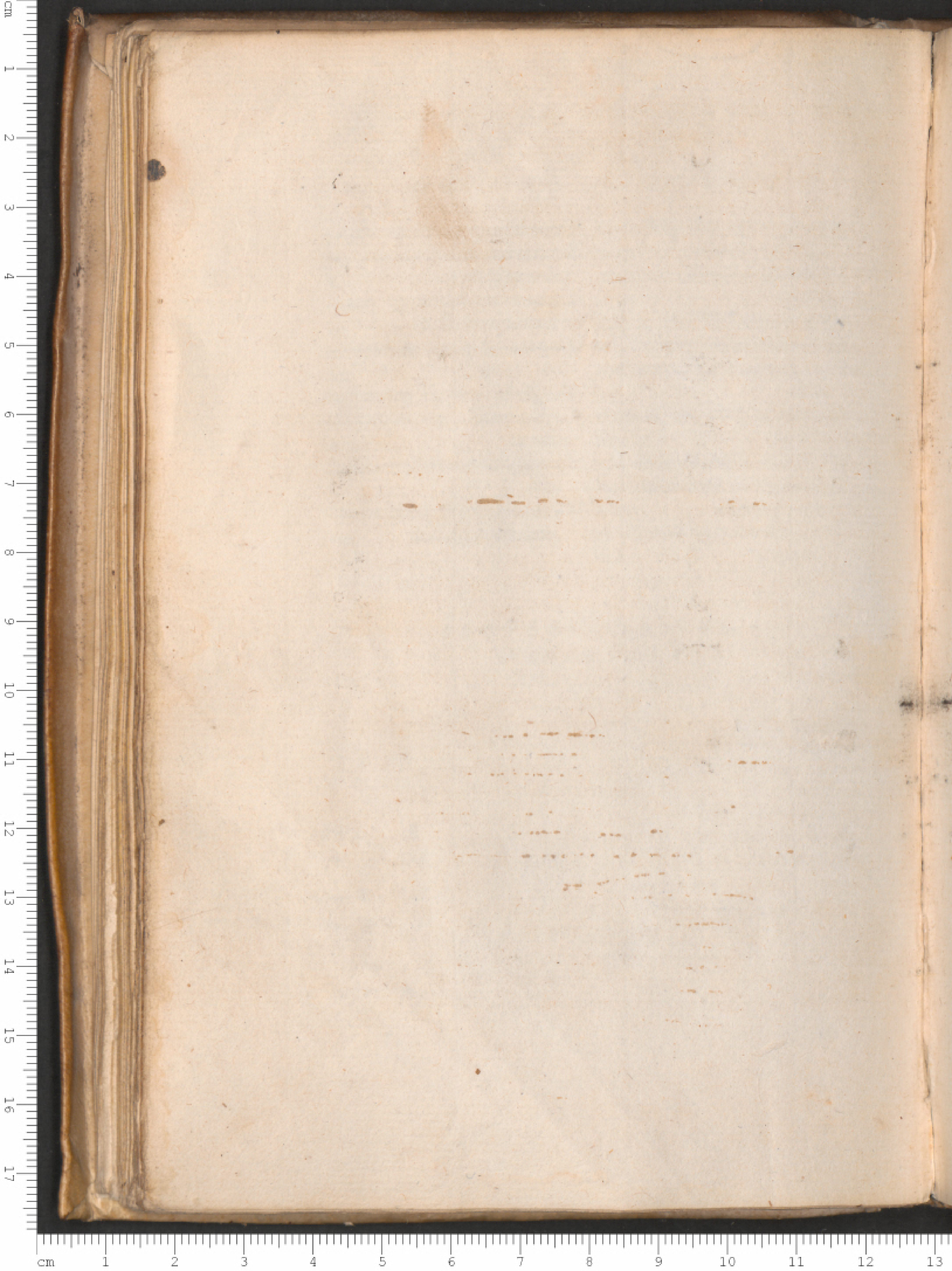
INDEX LOCORVM SCRIPTVRAE.

FINIS LOCORVM SACRAE SCRIPTVRAE.

SEQVVNTVR SIMILITVDINES QVIBVS IN POSTERIORE Tomo vſus eſt Tertullianus.

INDICIS SECVNDI TOMI FINIS.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS PER BEATUM RHENANUM.

CHristianam religionem iam feliciter nascentem ethnici variis modis conati sunt opprimere, nullum persecutionis genus omittentes. Proscribebantur paßim Christiani, deportabantur, necabãtur. Delatoribus etiam erant constituta præmia, adeò nihil non ab impiis tentatũ est, vt vera pietas extirparetur. Porrò mira tũ flagrabat inter Christianos charitas. Si qui fuissent igitur in carcerem cõiecti propter Christiani nominis profeßionem, quod accidebat cottidie, statim aderant qui vinctos cõsolarentur: præterea cibos mittebant. Quod si non admitterentur à custodibus ad colloquium, aut alioqui venire non liceret, mittebãt libellos consolatorios. Qualis est hic Tertulliani libellus, quo martyrũ animos confirmat, quos alij mißis cibariis pascebant. Exhortatur autem futuros martyras, quos ipse eleganter designatos vocat, quemadmodum designatos Cõsules dicimus, quos vulgus electos appellat: exhortatur, inquam, vt alacres in Christianismo & gratia dei perseuerent, quam tantisper sint retenturi, donec patientiã & pacem coluerint. Deinde carcerem cum mundo committit, & commoda carceris explicat, Mox adhortatur, vt spiritu constantes sint & firmi: nihilo deiectiores animo, quod Christus aliquando dixerit, infirmã esse carnem, quando idem præmisit, Spiritum promptum existere. Postremo gentilium exempla commemorat, ob vanam duntaxat gloriam, etiã vltima passorum. Erant *autem inter captiuos istos Christianos* & *fœminæ, quas seorsim compellat benedictas vocans. Haud aliter sanctißimus martyr* Cyprianus *in opusculis suis nusquam non martyres magni facit, prædicat atque extollit, verum etiam quosdã libellos huic rei dicauit, vt illum ad Fortunatum cui titulus de exhortatione martyrij, vt epistolam illã ad Syagrium & Rogatianum ac cæteros in carcere detentos, quam pro se quia venire non queat ad aures & oculos eorum vicariam mittere se scribit, gratulans & exhortans pariter vt in confeßione cœlestis gloriæ fortes & stabiles perseuerẽt: vt illam ad Mosen & Maximum Celerino perferente, Et illam ad martyres & confessores, cuius initium, Exulto, lætus. Item illam quam exul ipse nominis causa, ad martyres partim in claustris & vinculis, partim in metallis constitutos dedit, cuius initium, Gloria quidem vestra poscebat. Porrò*

autem nõ iis solum martyrum appellationem accommodabat ea ætas qui iam toleratis suppliciis pro Christo mortem obierant, sed & illis qui in confeßione nil tormentorum atrocitate moti firmiter perstiterant, etiam si adhuc in carcere detinerentur, de quibus intelligit Cyprianus, quum scribit, Fecerūt ad nos de quibusdam beati martyres literas. Item, Si qui libello à martyribus accepto de seculo excederent. Sicque non modò Cyprianus martyres appellare solet, sed & Tertullianus hoc loco. verum scitè addit, designati. Quin eos etiam hoc nomine solitos vocari indicat, qui dimißi fuissent. vt quum de Valentino inquit, sed alium ex martyrij prærogatiua loci potitum indignatus. & de Praxea, Insuper de iactatione martyrij inflatus, ob solum & simplex & breue carceris tædium. Nec aliter Cyprianus dixit in epistola qua Celerinum in ordinem cleri significat ascitum, Commeatum dando nobis cõfessoribus suis & martyribus gloriosis. Vbi commeatum accipit pro liberatione & dilatione qua vita captiuo & mori parato conceditur. Equidem in sanctis quibusdam, vt ipse alibi scribit, nequaquam minor fuit cõfeßionis virtus, sine testimonio paßionis. Neque enim in confessoribus Christi dilata martyria meritum confeßionis minuere, sed magnalia diuinæ protectionis ostendere, docet ad Lucium Pont. Romanum scribens. Confessorū nomen in ista significatione quam exposuimus, Cypriano familiare, recentior ætas etiam nec carcerem, nec tormenta perpeßis attribuit. Ille verò ad Mosen & Maximum presbyteros scribens, Beatum, inquit, facit prima & vna confeßio. Vos totiens confitemini, quotiens rogati vt de carcere recedatis, carcerem fide & virtute præeligitis.

ANNOTATIONES IN LIbrum sequentem.

1 INter alimenta carnis.] *Hoc est, quod inferius dicet, Imò, inquit, & quæ iusta sunt, caro non amittit per curã ecclesiæ & agapen fratrum. Sanè diuus Cyprianus epistola sexta libri tertij admonet presbyteros & diaconos vt gloriosa voce domino confeßis omnis diligentia præbeatur. Ibidē mox Tertullum quendã ab hoc pio officio laudat, quod videlicet circa curam corporū captiuis Christianis non desit.* Benedicti martyres.] *Benedicti, id est, laudandi. Hoc epitheto martyres ornat* Tertullianus. *Vt* paulò

paulò pòst, In primis ergo benedicti. Et infrà ad mulieres; Proinde vos benedictæ. Quod Eleutherio Pont. Rom. & martyri iam defuncto superius etiam attribuit. Cyprianus fortißimos & beatißimos subinde vocare solet, Quodam loco fortißimos & fidelißimos Designati.] *Designati, id est, futuri martyres. Metaphora ab electis magistratib. sumpta, qui designari dicuntur, quũ eliguntur. Suetonius in vita Claudij Cæsaris, in fine; Nam & quum Consules designaret, neminem, vltra mensem quo obiit, designauit. Porrò quos alloquitur Tertullianus nondum martyrium tulerant, siue fecerant, vt Cyprianus loquitur, sed expectabant, vt est apud eundem, quotidie læti profectionis suæ salutarẽ diem, & iam iámque de seculo recessuri ad martyrum munera & domicilia diuina properabãt.* Et domina mater ecclesia.] *Obserua quod matrem ecclesiam pulchrè dominam vocat.* De vberibus suis.] *Nam præceßit, mater. Significat autem thesauros Ecclesiæ.* Et singula fratres de operibus suis propriis.] *Docet enim Paulus ad Ephesios scribens, etiam propriis manibus laborandum vt habeas quod indigenti communices. Ergo pistor panem mißitabat, calcearius calceos, telam textor, hanc fullo gratis curabat, consuebat vestiarius. Alius pecuniã mittebat diurno labore collectam.* Nec tãtus ego sum, vt vos alloquar.] *Vide quantũ prisci martyribus tribuerint.* Gladiatores sunt qui gladiis pugnant.] *Inter hos erant, Retiarij, Secutores, Mirmillones, Hoplomachi, Thraces, Quorum aliquot interdũ paria producebantur in spectaculis.* Non tantum magistri.] *Hi lanistæ vocabantur, qui huiusmodi gladiatorum familiam domi alebant instituebántque ex mancipiis redemptis constantem.* Et præpositi sui.] *Militaris officij vocabulum fuit Præpositus sub posterioribus Impp. Vnde in Notitia Occidentis legimus, Præpositos Thesaurorum, Præpositos argentariorum, Præpositos Bastagarum, Præpositum rei priuatæ, Præpositos militum & equitum, & apud Mag. Caßiodorum, Præpositum Galliarum, vt & in administratione ciuili Præpositum calcis. Hoc nomen in gentiliũ officiis vsitatum Christiani, ceu multa alia, libenter vsurpant. Cyprianus in epistola quadam ad martyres, Et à præpositis suis, inquit, nec carcere nec metallis separata. Item aduersus Demetrianum, Præpositus illic agnoscitur, & timetur quem non sententia diuina constituit, sed in quem factio perdita & nocens caterua consentit.* De ipso populo dictata suggesta.] *Dicta-*

ta non solùm ludi-magistrorum sunt literas docentium. Sic & Suetonius in vita Iulij Cæsaris, de gladiatoribus loquens; Tyrones, inquit, neque in ludo, neque per lanistas, sed in domibus per equites Romanos ac etiam per Senatores armorum peritos erudiebat, precibus enitens, quod epistolis eius ostenditur, vt disciplinam singulorum susciperent, ipsíque dictata exercentibus darent. Et Iuuenalis; Donec peragat dictata magistri Omnia. Nolite contristare spiritum sanctum.] Alludit ad locum Pauli ad Ephesios quarto capite. Defectionibus.] Malim referre ad penuriam rerum quàm ad inconstantiam qua à proposito desciscitur. Sic Cyprianus aduersus Demetrianum, Vt nemo mirari debeat singula in mundo cœpisse deficere, cùm totus ipse iam mūdus in defectione sit & in fine. Et in ima sua delitescat.] Non dißimilis sententia est ei quæ in Valentinianis legitur; Abscondat itaque se serpens quantum potest, totámque prudentiam in latebrarum ambagibus torqueat, altè habitet, in cæca detrudatur, Et reliqua. Vt vos committat.] Sæpe iam diximus cōmittendi verbum ad contentionem & certamē referri, vnde gladiatores propriè committūtur. Metaphoricos Iuuenalis, Committit vates. Cyprianus epist. 14. lib. 3. Et gloriosos seruos dei cum dei sacerdote cōmittunt. A martyribus in carcere exorare consueuerunt.] Alludit ad consuetudinem eius temporis quæ etiā ætate Cypriani in vsu fuit, quemadmodum ex eius viri scriptis colligitur, Siquidem Lapsi, id est, qui sacrificauerāt idolis, aut neceßitatem sacrificandi pecunia apud magistratum redemerāt accepta securitatis syngrapha, quo reciperentur in ecclesiam ante confeßionem exomologesínque & pœnitentiam ante impositionem manus episcopi & cleri, solebant à martyribus & confessoribus in carcere constitutis libellum extorquere deprecatorium, per quem in ecclesiam recipi iuberentur. Sic enim lapsi quidam importunius precibus martyres & confessores fatigabant corrūpebántque. Vocabant autem veteres Dare pacem, recipere in ius communicationis. In hunc igitur sensum accipi debet quod hic Tertullianus scribit, Quam pacem quidam in ecclesia non habētes. Item vt si fortè & alius præstare poßitis. Vide quanta fuerit olim martyrum etiam dum viuentium autoritas. Sanè Cyprianus epistola 15. libri tertij, in libello quorundam martyrum pro lapsis scripto hoc insertum paulò incautius fuisse testatur, Cōmunicet ille cum suis. Nam addi debebat qui nam sui. Proinde idem

idem sanctißimus vir scribit sub antecessoribus suis id semper obseruatum, vt Diaconi ad carcerem commeantes martyrum desyderia consiliis suis & scripturarum præceptis gubernarent: his enim illic verbis vtitur. Quousque & parentes vestri.] *Parentum vocabulo, ni fallor, quoslibet cognatos intelligit, quemadmodum & hodie vulgus Italorum & Gallorũ loquitur.* Exisse vos è carcere, quàm in carcerem introisse intelligemus.] *Simile sermonis schema est in Valentinianis; Vbi superindui potuit quàm despoliari. Inspice quod illic annotauimus. Faustus Manichæus apud Aur. Augustinum, Ex Iordane nobis erit factus Iesus dei filius, quàm natus ex vtero mulieris. Ammian. Marcellinus libro 27. de ingratitudine populi in Symmachum præfectum vrbi sub Valentiniano & Gratiano Aug. loquens; Quidam plebeius, inquit, finxerat illũ dixisse sine indice vllo vel teste, libenter se vino proprio calcarias extincturum, quàm id vẽditurum pretiis quibus sperabatur. Item alibi Ambrosius in libro de viduis; Vitem facilis tondere quàm premere. Tametsi aduerbium magis quod præcedit, hic repeti potest: id quod in hoc scriptore nouum non est, vt in præcedentibus plus semel monuimus.* Iudicia denique non Proconsulis, sed dei sustinet.] *Ex hoc loco licet animaduertere martyres istos ad quos scribit Tertullianus, vel in ipsa Carthagine, vel aliquo oppido vicino captiuos fuisse detentos, certè in prouincia Carthaginensi. Nam Carthagine Proconsulem fuisse declarat Pontius diaconus in vita D. Cypriani martyris, cùm inquit; Denique comprehensus à ministris Paterni Proconsulis Carthaginensis. Et; Paternus Proconsul dixit. Item; Galerius Proconsul dixit. Is mortuo Paterno successerat. Erátque Proconsulum magistratus olim annuus. Vnde illud Cypriani; Eant, inquit, nunc magistratus & Consules siue Proconsules annuæ dignitatis insignibus, & duodecim fascibus glorientur. Neminem verò lateat administrationes prouinciarũ subinde mutatas fuisse pro libidine Cæsarum. Equidem in libro cui titulus Notitia Occidentis, nominatim fit mentio Proconsulis Africæ sub cuius dispositione fuerit Prouincia Consularis, & Legati eius duo. Is, vt videtur, apud Carthaginem tanquam metropolim habitabat. Vnde & Carthaginensis Africa dicitur eodem libro.* Habet tenebras, sed lumen estis ipsi.] *Cyprianus ad martyres de carcere, O beatum carcerem, inquit, quem illustrauit vestra præsentia. O beatum carcerem qui homines*

dei mittit ad cœlum. O *tenebras lucidiores ſole ipſo, & luce hac mundi clariores, vbi modo conſtituta ſunt dei templa, & ſanctificata diuinis confeßionibus membra veſtra:* Et alibi, *Illuminabat mundum ſol oriens & luna decurrens, ſed vobis idem qui ſolem fecit, & lunam maius in carcere lumen fuit, & in corde ac mentibus veſtris Chriſti claritudo reſplendens, horribiles carceris atque funeſtas pœnalis loci tenebras æterna illa & candida luce radiauit.* Triſte illic expirat.] *Triſte, id eſt res triſtis, graueolentia videlicet illic expirat, ſi accipias verbum expirat, vt ſit abſolutum.* Sed vos eſtis de iudicibus ipſis iudicaturi.] *Alludit ad illud quod legitur Sapientiæ capite tertio, Iudicabunt Nationes, & dominabuntur populis.* Chriſtianus etiam extra carcerem ſeculo renunciauit] *Verißima enim eſt Cypriani ſententia in De habitu virginum; Cæterũ quæcunque terrena ſunt, in ſeculo accepta, & hic cum ſeculo remanſura tam contemni debent quàm mundus ipſe contemnitur; cuius pompis & delitiis iam tunc renũciauimus, quum meliore tranſgreſſu ad dominum venimus.* Conuerſationem ſeculi & carceris.] *Hoc vocabulo etiam in ſuperioribus vtitur. Vtitur & Cyprianus.* Si nos plus.] *Emendauimus ex Gorzienſi, ſi non plus in carcere ſpiritus acquirit, quàm caro amittit. Si acquirit, pro An acquirat. Similem locutionem habes in Apologetico; Conſtet igitur prius, ſi iſti, quibus ſacrificatur, ſalutem Imperatoribus vel cuilibet homini impertiri poſſunt. Pro, An iſti poſſint.* Per curam Eccleſiæ.] *Nam vt initio huius libelli indicauimus ex Cypriano, erant diaconi qui martyribus in carcere neceſſaria ſubminiſtrabant, & mentes eorum Euangelicis documentis conſolabantur corroborabántque.* Et inſuper quæ ſemper vtilia fidei, ſpiritus adipiſcitur.] *Veteres non ſolùm externam curam corporibus martyrum impendebant, ſed & ſpiritum eorum & ſanctum animi propoſitum precibus adiuuabant; quum publicè in ſacrificio, quam nos hodie miſſam dicimus, tum priuatim in ſeceſſu Deum comprecantes. Sic enim diuus Cyprianus ad confeſſores & martyres captiuos ſcribit; Et nos quidem, inquit, veſtri diebus ac noctibus memores, & quando in ſacrificiis precem cum pluribus facimus, & quum in ſeceſſu priuatis precibus oramus, coronis ac laudibus veſtris plenam Domini fauentiam poſtulamus. Hactenus ille. Verum enimuero vt adhuc in carne conſtitu-*

stituti martyres veteribus illis Christianis curæ erant, sic nec defunctos negligebant. Diebus enim quibus excesserant, commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrabant, nec id semel, sed singulis quibusque annis factitabant, cùm videlicet is dies recurrisset, aut statum commemorandarum paßionum tempus aduenisset. Hoc nos docet sanctißimus Cyprianus epistola sexta libri tertij, in hunc modum scribens; Denique & dies eorum, inquit, quibus excedunt, annotate, vt commemorationes eorum inter memorias martyrum celebrare poßimus. Quanquam Tertullus fidelißimus & deuotißimus frater noster inter cætera solicitudinem & curam suam cum fratribus in omni obsequio operationis impartit; qui nec illic circa curam corporum deest (sic enim eam periodum legendam arbitror) scribat ac significet mihi dies quibus in carcere beati fratres nostri ad immortalitatē gloriosæ mortis exitu transeunt, vt & celebrentur hic à nobis Oblationes & Sacrificia ob commemorationes eorum, quæ citò vobiscum domino prosperante celebrabimus. Rursum epist. 5. lib 4. hoc idem attestatur, Sacrificia pro eis, inquit, semper, vt meministis, offerimus quoties martyrum paßiones & dies anniuersaria commemoratione celebramus. Hæc ille. Cæterum quod dicit sacrificia pro martyribus offerri, sic accipiendum, ni fallor, vt Pro eis idem valeat quod pro commemoratione eorum (nam id prioris loci mox citati verba apertè continent.) Veluti paßione siue commemoratione paßionis occasionem oblationibus & sacrificiis dante. Quæ res inde nata videtur, quod in sacrificio iuxta ritum veteris ecclesiæ (quemadmodū in annotationibus libri de corona militis ex Magno Dionysio obiter indicauimus) post symbolum decantatum, & mutuam pacis consalutationem nomina piè defunctorum conscripta in scheda, quam in altari ponebant, recitabantur non sine laude & præconio virtutum quæ in viuentibus eluxerant. Quo honore, bone deus, qui digniores quam qui pro Christo sanguinem suum fudissent? Hanc ecclesiæ consuetudinem indicat Aur. Augustinus libro de Virginitate, Perhibet enim, inquit, præclarißimum testimoniū ecclesiastica autoritas, in qua fidelibus notum est, quo loco Martyres, & quo defunctæ Sanctimoniales ad altaris sacramenta recitentur. Hactenus ille. Gratulatoriæ ergo preces erant potius, quibus quum deo gratias agebant, qui martyribus eam gratiam & tantū dignationis contulisset: tum simile donum cœlitus sibi dari concordibus votis flagi-

tabant, ceu adhuc canit ecclesia, Gaudeamus in domino, & reliqua. Id confirmat idem Aur. Augustinus tractatu 84. in Euãgelium Ioannis, de martyribus & altari disputans, his verbis, Ideo quippe ad ipsam, inquit, mensam, non sic eos cõmemoramus, quemadmodũ alios qui in pace requiescunt, vt etiam pro eis oremus, sed magis vt orent ipsi pro nobis, vt eorũ vestigiis adhæreamus. Hæc Augustinus. Aliter pro lapsis qui iam reconciliati essent, offerebatur, qui post confeßionẽ criminis & factã pœnitentiã, exomologesinque finitã, post manus impositionẽ episcopi & cleri hoc cõsequebantur, vt facta pro eis oblatione & precatione, Eucharistiam acciperent. Id ea ætas etiam vocabat offerre nomẽ alicuius, fortasse quod eius nomen recitaretur cõmendandum cõmunibus ecclesiæ precibus, descriptũ in scheda atque in altari positũ. Quod monere libuit, vt locũ Cypriani intelligas in epist. 14. tertij lib. cùm dicit, Ad cõmunicationem admittuntur, & offertur nomen eorum. Porrò huiusmodi memoriæ martyrũ, siue cõmemorationes pepererunt nobis postea festos dies plerosque quibus hodie Christiani feriantur. Sanè ipsum Cõmemorationis vocabulum ecclesia retinuit sacrificiis nostris non ignotum. Et agapen fratrum.] Intelligit eleemosynã quod ex charitate cum egente debeat fieri cõmunicatio. Hinc legimus apud Cyprianum libro tertio ad Quirinum: Agapen & dilectionem fraternã, religiosè & firmiter exercendam. Vtitur Latino vocabulo Tertullianus aduersus Marcionem libro primo: De alienis bonis, inquit, ob alium deum nomine eleemosynæ & dilectionis operatur. Hieronymus ad Eustochium, loquens de illis qui laudem humanam eleemosynis largiendis venantur: Cùm manũ, inquit, egenti porrexerint, buccinant; quũ ad Agapen vocauerint, præco conducitur. Huiusmodi agapen Germani Spendam vocant. Erat & cœnæ genus pro pauperibus refocillandis, qualis apud gentiles sportula, à qua sportulãtes fratres dixit Cyprianus nouo verbo. Tertullianus Apologetici cap. 39. Cœna nostra, inquit, de nomine rationẽ suam ostendit. Vocatur agape, id quod dilectio penes Græcos est, quantiscunque sumptibus constet, lucrum est pietatis nomine facere sumptum. Siquidem inopes quosque refrigerio isto iuuamus, Et reliqua. Porrò fratrum nomine Christianos intelligi sæpe iam monuimus. Tertullianus in Apologet. capite mox citato de Christianis loquens, Quãto dignius, inquit, fratres & dicuntur & habentur, qui vnum patrem deum agnouerunt, qui

vnum

Epist. 10.

A

vnum spiritum biberunt sanctitatis, qui de vno vtero ignorantiæ eiusdem ad vnam lucem expirauerint veritatis. Vnde fraternitas pro collegio fratrum siue ecclesia Cypriano, Hieron. Ambr. Nec vides alienos deos.] *Nam ætate Tertulliani paganismus adhuc florebat.* Non solennes Nationum dies.] *Solennitates vocat in de Corona militis, Officia seculi, inquit, honores, solennitates, postularitates, falsa vota.* Nõ nidoribus spurcis verberaris] *In solennibus enim Cæsarum, Gentiles, vt est in Apologetico, focos & choros in publicum educebant, vicatim epulabantur, ciuitatem tabernæ habitu abolefaciebant. Huc facit quod ad vxorem libro 2. de dispari coniugio loquens, vbi videlicet mulier Christiana gentili marito nupta est, Moratur, inquit, dei ancilla cum Laribus alienis Et inter illos, omnibus honoribus dæmonum, omnibus solennibus regum, incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur.* Non clamoribus spectaculorum at. vel furore.] *Non dissimiliter dixit aduersus Marcionem libro 1. Quid non frequentas tam solenneis voluptates Circi furentis, & caueæ sæuientis, & scenæ lasciuientis. Et in Apologetico, Nihil est nobis dictu, visu, auditu, cũ insania Circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum Xysti vanitate. Hoc imitatus Hieronymus, dixit in vita Hilarionis, Non Circi furoribus, non arenæ sanguine, nõ theatri luxuria delectabatur. Et in epistola ad Marcellam, Habeat sibi Roma suos tumultus, arena sæuiat, circus insaniat, theatra luxurient.* Cæderis.] *Nam antè dixit verberaris. Et in Valẽtinianis, Tuam simplicitatem sua cæde dispergunt. Vnde Hieronymus cæde manus posuerit pro ictu manus. In vita Hilarionis. Rursum in Apologetico, Inde disceditur non in cateruas cæsionum. Sic enim illic scribendum est, pro censionum.* Non in loca libidinum publicarum.] *Hieronymus ad Gerontiam, Vt in eo se putet esse laudabilem, si scortis melior sit, si publicarum libidinum victimas superet. Tertullianus* *de Pallio, Lupas popularium libidinum nundinas vocat.* Gloriã denique suam.] *Locus est apud Marcum & Lucam capite 9.* Vagare spiritus, spaciare spiritus.] *Malim, vagare spiritu, spaciare spiritu, & n. Nam sequitur, Quoties eam spiritu deambulaueris.* Et non stadia opaca aut porticus longas præponens tibi.] *Nos proponens tibi. Ex Gorziensi. Porrò stadia, hoc est exercitij loca domestica ad gestationem, cursum, & deambulationem apta, reddebant opaca*

ſyluæ quæ inter porticus in ædificiis veterum conſitæ erant, nempe nunc platanones, nunc daphnones, hoc eſt plataneta & laureta, in quibus etiam prodeambulare ſolebant veteres. Erátque ſtadium viridario coniunctum. De huiuſmodi ſtadio ſentit Tertullianus in De corona militis, cùm ait Suſannã in ſtadio mariti non velatam deambulaſſe. Quo loco de ſtadiatis porticibus Vitruuium facere mentionem ſcripſimus. Vbi autem erit cor tuum.] Locus eſt Matthæi 6. capite. Sit nunc benedicti.] Sit hic cõcedentis eſt, nõ imprecantis. Vt illud in De carne Chriſti; Sit planè ſtultum, ſi de noſtro ſenſu iudicemus deum. Cùm in ſacramenti verba reſpondimus.] Sacramentum hic iuſiurandum eſt, quo baptiſmum ſuſcepturus Chriſto ſe obligat. Hieronymus ad Heliodorum, Recordare tyrocinij tui diem, quo Chriſto in baptiſmate conſepultus, in ſacramenti verba iuraſti. Nemo miles ad bellum cum delitiis venit.] Hunc totum Tertulliani locum imitatus eſt Hieronymus, cùm epiſtolam illam ad Heliodorum ſcriberet. Inquit enim, Quid facis in paterna domo delicate miles? Vbi vallum? Vbi foſſa? Vbi hyems acta ſub pellibus? Nec de cubiculo ad aciem procedit.] Hieronymus ibidem, Et tu mihi de cubiculo ad aciem, tu de vmbra egrederis ad ſolem. Sed de papilionibus expeditis & ſubſtrictis.] Expediuntur tentoria inuoluta, quum in caſtris extenduntur, & funiculis ad palos terræ infixos ſubſtringuntur, alligantúrque ne vento diſturbante corruant. Et imbonitas.] Imbonitatis vocabulo rurſus vtitur in libro de exhortatione caſtitatis; Alioquin res, inquit, & viris & fœminis eadem imbonitate ad matrimonium & ſtuprum commixtio carnis licitandum. Porrò eadem forma dixit imbonitatem, qua Inalienum pro non alieno libro quarto aduerſus Marcionem Etiam in pace labor eſt. Et incommodus.] Repoſuimus ex Gorzienſi collatione, Etiam in pace, labore & incommodis bellum pati iam ediſcunt. In armis deambulando.] Vegetius penultimo capite libri primi; Præterea vetus, inquit, conſuetudo permanſit, & diui Auguſti atque Adriani conſtitutionibus præcauetur, vt in menſe tam equites quàm pedites educantur ambulatum. Hoc enim verbo hoc exercitij genus nominant, & decem millia paſſuum armati inſtructique omnibus telis pedites militari gradu ire ac redire iubebantur in caſtra, ita vt aliquam itineris partem curſu alacriore conficerent. Rurſum libro ſecundo; Iuniores quidem, inquit, & noui milites

milites mane ac post meridiem ad omne genus exercebantur armorum. Veteres autem & eruditi, sine intermißione semel in die exercebantur in armis. Ibidem docet tempestate vel ventis aëre turbato milites sub tecto quod ex cannis, vlua, vel culmo constabat, armis erudiri solutos. Cæteris autem & hybernis diebus si niues pluuiæque cessarent, exerceri cogebantur in campo: ne intermissa consuetudine, animi milium debilitarentur & corpora, Syluam cædere, onera portare, fossas transilire, in mari vel in fluminibus natare, gradu pleno ambulare, vel etiam armatos cum sarcinis suis currere frequentißimè conuenit, vt cottidiani laboris vsus in pace, difficilis non videatur in bello. Testudinem desiccando.] *De materia ac tabulatis testudo contexitur, quæ ne exuratur incendio, coriis vel ciliciis, cētonibúsque vestitur. Autor Vegetius. Robustiora autem fiunt ligna dum exiccantur.* Et sole ad cœlum.] *Accipit cœlum pro vento, siue aëre frigidiore. Alioqui poßit etiam legi ad gelu.* De tunica ad loricam.] *Hieronymus ad Heliodorum, Corpus assuetum tunicis, loricæ onus non fert.* Proinde vos benedictæ.] *Inter captiuos istos Christianos erant & mulieres, quas nunc compellat benedictas vocando. Eodem fœminas vocabulo ornat in De cultu fœminarum, qui libellus sequitur. Sic Cyprianus in epistola quadam ad martyres; Beatas autem fœminas, inquit, saluto, quæ vobiscum sunt in eadem confeßionis gloria constitutæ. Et reliqua. Idem in Sermone de lapsis; Cum triumphantibus viris, inquit, & fœminæ veniunt, quæ cum seculo dimicantes sexum quoque vicerunt.* In quo Agonothetes deus viuus est.] *Agonothetes est is qui certamen instruit præmiis propositis. Latini Munerarium appellant. Hieronymus ad Lucinum, Non est inuidus Agonotheta noster.* Xystarches spiritus sanctus.] *Eleganter Xystarchen, vocat spiritum sanctum. Nam huius auxilio constantiam martyres debent. Proinde suprà dixit de Spiritu sancto, Si enim non vobiscum nunc introisset, nec vos illic hodie fuissetis. Significat autem Xystarches Xysti præsidem. Et erat Xystus locus in quo athletæ per hyemem exercebantur. Hic agonem intelligit.* Brabium.] βραβεῖον *præmium est quod victori certaminis ipse* βραβευτὴς *addicit.* Itaque Epistates vester Christus Iesus.] *Epistaten hic accipit pro magistro qui Athletis præest: nam vtitur hac metaphora Tertullianus. Apud Athenienses qui decem*

viris diurno imperio præerat, ἐπιστάτης appellatur Demostheni. Alioqui in acie ἐπιστάται & παραστάται, substites & astites dicuntur apud AElianum, quemadmodum elegantißimè vertit Thessalonicensis Gaza. Qui vos spiritu vnxit.] Apud Græcos olim luctaturi athletæ ceromate, id est oleo cerato perfundebantur. Hinc ceromatistæ dicebantur vnctores. Sic vnctis inspergebatur puluis. Christus suos athletas spiritu vnguit. Et ad hoc scamma produxit.] Locus certaminis in quo congrediuntur athletæ, σκάμμα Græcis dicitur, quod is fossa cingi soleret, παρὰ τὸ σκάπτω. Hinc prouerbialiter dictum diuo Hieronymo, de scammate & loco certaminis egredi, pro eo quod est à proposito digredi, siue lineas transilire. Sic enim apud illum legendum scribentem aduersus errores Ioannis Hierosolymitani ad Pammachium, Cùm ergo ista quærantur, inquit, cur tu omißis super quibus pugna est, de scammate & loco certaminis egrediens, in peregrinis & longè alienis disputationibus immoraris? Porrò seipsum exponit, quum addit, & loco certaminis. Et enim idẽ valet quod, id est. Non omittendum valdè signanter loqui Tertullianum. Nam athletæ & gladiatores produci dicũtur in spectaculis ab ipsis munerariis qui ludos ædunt. Sic mox, vt ad stadium tribunalis bene exercitati incommodis omnibus producamur. Nempe enim vt athletæ segregantur ad strictiorém disciplinam.] Apud veteres ad certam quandam ciborum atque exercitationum neceßitatem astringebantur athletæ, vt sic vires firmitatémque corporis compararent. Cuiusmodi victum Aristoteles ἀναγκοφαγίαν vocat. Et gladiatoribus quibusdam Hordeariis nomen fuisse testatur Plinius. Fab. Quint. Sicut, inquit, athletæ remissa quibusdam tẽporibus ciborum atque exercitationum certa neceßitate, ocio & iucũdiorib. epulis reficiuntur. Panem athletarum coliphium dictũ volunt, cuius meminerit Iuuenalis satyra 2. illo versiculo, Luctantur paucæ, comedunt coliphia paucæ. D. Cyp. de gladiatoribus in epist. ad Donatum, Impletur, inquit, in succum cibis fortioribus corpus, & aruina aßidui nidoris membrorũ moles robusta pinguescit, vt saginatus in pœnam, charius pereat. Porrò fortaßis D. Hieronymus ad istum athletarum victum quem illi solicitius obseruant, respexit, cùm dicit ad Pammachium De optimo genere interpretandi, Et putida rusticorum interpretatione se torsit, quemadmodum illic legẽdum contendit Erasmus noster. Vt ab eo etiam ipsam fortitudinem

tudinē assumat.] *Scripsimus, Ipsa. Ex collatione Gorziensi.* Gladium grauem, & crucem excelsam.] *Cyprianus aduersus Demetrianum genera tormentorum enumerans quibus ille Christianos affligeret; Innoxios, inquit, iustos, deo charos, domo priuas, patrimonio spolias, cathenis premis, carcere includis, gladio, bestiis, ignibus, punis. Rursum in sermone De lapsis, Sed cùm durißimi iudicis recrudescente sæuitia, iam fatigatum nunc flagella scinderent, nunc contunderent fustes, nunc equuleus extenderet, nunc vngula effoderet, nunc flamma torreret, caro me in colluctatione deseruit, infirmitas viscerum ceßit. Idem aliis multis locis supplicia Christianorum commemorat.* Heraclitus, qui se bubulo stercore oblitum exussit.] *Is laborabat morbo aquæ intercutis, & cùm obscuris sermonibus assuetus homo, quærendum è medicis ({ußisset}), Num ex imbre siccitatem facere possent, & ab illis ludi se putantibus fuisset neglectus; tandem ipsi sibi subuenire volens, bubulis excrementis oblini corpus suum inflatum, fecit. Est apud Laërtium.* Item Empedocles.] *Huius mētionem facit & in libro De pallio.* Et Peregrinus qui non olim se rogo immisit.] *Hæc lectio mihi non displicet. Nam autor est Eusebius Cæsariensis in Chronicis quæ nobis vertit Hieronymus, anno imperij Marci Antonini Veri quinto, si non fallit numerus, Peregrinum Philosophum apud Pisas, rogo quem ex lignis composuerat incenso, semet superiecisse. Rectè ergo Tertullianus dixit non olim, ad antiqua exempla, quæ præmisit, respiciens; cùm ipse vixerit sub Seuero, qui post Marcum Antoninum anno 33. regnare cœpit. Peregrini vitam descripsit Lucianus in libello, cui titulus De morte Peregrini. Qui se testatur interfuisse spectaculo, cùm in ignem se Proteus iniiceret, hoc pacto gloriam aucupaturus, id enim vocabuli sibi indiderat impostor ille. Ammianus Marcel. lib. 29. loquens de crudelitate Valentis Augusti; Ducti vniuersi, inquit, flebiliter iugulantur præter Simonidem: quem solum sæuus illæ sententiæ lator, efferatus ob constantiam grauem, iusserat flammis exuri: qui vitam vt dominam fugitans rabidam, ridens subitas momentorum ruinas, immobilis conflagrauit, Peregrinum illum imitatus Protea cognomine philosophum clarum, qui cum mundo digredi statuisset, Olympiæ quinquennali certamine sub Græciæ conspectu totius, ascenso rogo quem ipse construxit, flammis absumptus est. Aul. Gellius Noct. Attic. libro 12. Philosophum, inquit, nomine Pe-*

regrinum, cui postea cognomentũ Proteus factum est, virum grauem atque constantem vidimus, cùm Athenis essemus, diuersantem in quodam tugurio extra vrbem. Et reliqua. Regulus dux Romanorum.] Carthaginenses Attilium Regulum palpebris resectis dolio inclusum quo vndique acuti stimuli eminebant, necauerunt Ex Valerio Max. L. Florus de Regulo, Nec vltimo siue carceris seu crucis supplicio deformata maiestas. Seneca cumpluribus locis crucem Reguli commemorat. διαμασίγωσις, id est flagellatio.] Huius meminit & in Apologetico sub finem, Certè Laconum flagella sub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata, tantum honorẽ domui conferunt, quantum sanguinis fuderint. Sic enim illic legendum. Istius veteris diamastigoseos vestigium aliquod videas apud Italos in Litaniis. Tanti vitreum? quanti verum margaritum?] Prouerbij trãslatio est à gemmis suppositítiis, nam vitrum pro gemma sæpe venditatur ab impostoribus. sensus hic est, Si pro terrena gloria quæ planè vitrea est & fragilis, tantum tormentorum suscipiunt homines, quid nobis non faciendum perpetiendúmque quo æternam in cœlis vitam consequamur, quæ preciosum illud margaritum est omnibus diuenditis comparandum? Diuus Hieronymus post Tertullianum non vno loco sic allegare solet, Si tanti vitrum, quanti margaritum? Certè ad Lætam ait, Si tanti vitrum, quare non maioris sit pretij margaritum? Item ad Saluinam, Si tanti vilißimum vitrum, quanti pretiosißimum margaritum? Ad gladium locat?] Hos taxant etiam satyræ Iuuenalis. Certè ad feras ipsas affectatione descendunt.] Diuus Cyprianus ad Donatum, Quid, inquit, illud oro te, quale est, vbi se feris obiiciunt, quos nemo dãmnauit? Ætate integra, honesta satis forma, veste pretiosa, viuentes in vltroneum funus ornantur. Malis suis miseri gloriantur, pugnant ad bestias non crimine, sed furore. Spectant filios suos patres. Frater in cauea & soror præstò est, & spectaculi licet precium largior muneris apparatus amplificet, vt mœroribus suis mater intersit, hoc proh dolor mater & redimit. Iam & ad ignes quidam se autorauerunt.] Autorare, obligare est, vnde autoramentũ, & milites autorati. Diximus supra. Et in mediis ciuitatibus elapsæ caueis.] Hic venit mihi in mentẽ duarũ sæuarum Vrsarũ, quas Valentinianus Augustus alebat, earum caueas iuxta cubiculum suum locare solitus. Alteri Micæ aureæ nomen erat, alteri Innocentiæ.

nocentiæ Multos illæ mortaleis laniarunt, ridente & hac sæuitia delectato principe. Autor Ammianus Marcellinus libro trigesimo nono. Omni contumelia expuncti.] *Hic audis Tertulliani verbum. Significat nihil contumeliæ omissum quod illi non sint perpessi.* Hominis causa.] *Puta imperatoris Romani: nam hunc, ni fallor, designat.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI AD MARTYRES LIBER.

***

INTER carnis alimenta benedicti martyres designati, quæ vobis & domina mater Ecclesia de vberib⁹ suis, & singula fratres de operibus suis propriis in carcerem subministrant, capite aliquid & à nobis quod faciat ad spiritũ quoque educandum. Carnẽ enim saginari, & spiritũ esurire non prodest. Imò si quod infirmum est, curatur: æquè quod infirmius est, negligi non debet. Nec tantus ego sum, vt vos alloquar. Veruntamen & Gladiatores perfectissimos non tantùm magistri & præpositi sui, sed etiam idiotæ, & superuacue quique adhortantur de longinquo, vt sæpe de ipso populo dictata suggesta profuerint. In primis ergo benedicti, nolite contristare Spiritum sanctum, qui vo-

1 *Martyres designati.*

Dictata.

biſcum introiit carcerem. Si enim non vobiſcum nūc introiſſet, nec vos illic hodie fuiſſetis. Et ideo date operam, vt illic vobiſcum perſeueret: ita vos inde perducat ad dominū. Domus quidem diaboli eſt & carcer, in qua familiam ſuam continet. Sed vos ideo in carcerem peruenistis, vt illum etiam in domo ſua conculcetis. Iam enim foris congreſſi conculcaueratis. Non ergo dicat: In meo ſunt, tentabo illos vilib. inediis, defectionibus, aut inter ſe diſſenſionibus. Fugiat conſpectum veſtrum, & in ima ſua delitefcat, contractus & torpens, tanquam coluber excantatus, aut effumigatus. Nec illi tam bene ſit in ſuo regno, vt vos cōmittat: ſed inueniat munitos, & concordia armatos: quia pax veſtra bellū eſt illi. Quam pacem quidam in Eccleſia non habentes, à martyribus in carcere exorare conſueuerunt. Et ideo eam etiam propterea in vobis habere, & fouere, & cuſtodire debetis: vt ſi fortè & aliis præſtare poſſitis. Cætera æquè animi impedimenta vſque ad limen carceris deduxerint vos, quouſque & parentes veſtri. Exinde ſegregati eſtis ab ipſo mundo. Quanto magis à ſeculo rebúſque eius? Nec hoc vos conſternet, quod ſegregati eſtis à mundo. Si enim recogitemus ipſum magis mundum carcerem eſſe, exiſſe vos è carcere, quàm in carcerem introiſſe intelligemus. Maiores tenebras habet mundus, quæ hominum præcordia excæcant. Grauiores catenas induit mūdus, quæ ipſas animas hominū conſtringunt. Peiores immundicias expirat mūdus, libidines hominum. Plures poſtremò mundus reos continet, ſcilicet vniuerſum hominum genus. Iudicia denique non Proconſulis, ſed dei ſuſtinet. Quo vos benedicti de carcere in cuſtodiarium ſi fortè tranſlatos exiſtimetis. Habet tenebras, ſed lumen eſtis ipſi. Habet vincula, ſed vos ſoluti deo eſtis. Triſte illic expirat, ſed vos odor eſtis ſuauitatis. Iudex expectatur de iudicibus, ſed vos eſtis de iudicibus ipſis iudicaturi. Contriſtetur illic, qui fructum ſeculi ſuſpirat, Chriſtianus etiam extra carcerem ſeculo renūciauit, in carcere autem etiam carceri. Nihil intereſt vbi ſitis in ſeculo, qui extra ſeculum eſtis. Et ſi aliqua amiſiſtis vitæ gaudia, negociatio eſt aliquid amittere vt maiora lucreris. Nihil adhuc dico de

2 Tētatio Chriſtianorum incarceratorū.

MVNDVS

CARCER.

præmio,

præmio, ad quod deus martyres inuitat. Ipsam interim cõuersationem seculi & carceris cõparemus, si non plus in carcere spiritus acquirit, quã caro amittit, imò & quæ iusta sunt, caro non amittit per curam Ecclesię, & agapen fratrum: & insuper quæ semper vtilia fidei, spiritus adipiscitur. Non vides alienos deos, nõ imaginibus eorum incurris, non solennes Nationũ dies ipsa cõmixtione participas, non nidoribus spurcis verberaris, non clamoribus spectaculorum, atrocitate, vel furore, vel impudicitia celebrantium cæderis: non in loca libidinum publicarum oculi tui impingunt: vacas à scandalis, à tentationibus, à recordationibus malis, iam & à persecutione. Hoc præstat carcer Christiano, quod eremus Prophetis, Ipse dominus in secessu frequentius agebat, vt liberius oraret, vt seculo cederet. Gloriam denique suam discipulis in solitudine demõstrauit. Auferamus carceris nomen, secessum vocemus. Etsi corpus includitur, etsi caro detinetur, omnia spiritui patent. Vagare spiritu, spaciare spiritu, & non stadia opaca aut porticus longas proponens tibi, sed illam viam quæ ad Deum ducit. Quotiés eam spiritu deambulaueris, totiens in carcere non eris. Nihil crus sentit in neruo, quum animus in cœlo est. Totum hominem animus circumfert, & quò velit transfert. Vbi autem erit cor tuum, illic erit & thesaurus tuus. Ibi ergo sit cor nostrum, vbi volumus habere thesaurum. Sit nunc benedicti carcer etiam Christianis molestus. Vocati sumus ad militiam dei viui, iam tunc, cùm in sacramenti verba respondimus. Nemo miles ab bellum cum deliciis venit, nec de cubiculo ad acię procedit, sed de papilionib. expeditis & substrictis: vbi omnis duritia, & imbonitas, & insuauitas constitit. Etiam in pace, labore & incommodis bellum pati iam ediscunt: in armis deambulando, campũ decurrendo, fossam moliendo, testudinem desiccãdo. Sudore omnia constant, ne corpora atque animi expauescant. De vmbra ad solem, & sole ad cœlum, de tunica ad loricam, de silentio ad clamorem, de quiete ad tumultũ. Proinde vos benedictæ, quodcunque hoc durũ est, ad exercitationem virtutem animi & corporis deputate. Bonum agonẽ subituræ estis, in quo Agonothetes deus vi-

CVRA Ecclesiæ.

Agape fratrum.

Loca libidinũ publicarum.

Secessus.

uus est: Xystarches, spiritus sanctus: corona æternitatis, brabium, angelicæ substantiæ politia in cœlis, gloria in secula seculorum. Itaque Epistates vester Christus Iesus, qui vos spiritu vnxit, & ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem à liberiore conditione seponere, vt vires corroborarentur in vobis. Nempe enim & athletę segregãtur ad strictiorem disciplinam, vt robori ædificando vacent: continentur à luxuria, à cibis lætioribus, à potu iucundiore. Coguntur, cruciantur, fatigantur, quantò plus in exercitationibus laborauerint, tantò plus de victoria sperant. Et illi, inquit Apostolus, vt coronam corruptibilem consequãtur. Nos æternam consecuturi, carcerem nobis pro palæstra interpretemur, vt ad stadium tribunalis bene exercitati incommodis omnibus producamur: quia virtus duritia extruitur, mollitia verò destruitur. Scimus ex dominico præcepto, quod Caro infirma sit, spiritus promptus. Non ergo nobis blandiamur, quia dominus consensit, carnem infirmam esse. Propterea enim prædixit spiritum promptum, vt ostenderet quid cui debeat esse subiectum, scilicet, vt caro seruiat spiritui, infirmior fortiori, vt ab eo etiam ipsa fortitudinem assumat. Colloquatur spiritus cum carne, de cõmuni salute, nec iam incommodis carceris, sed ipso agone & prælio cogitans. Timebit forsitan caro gladium grauem, & crucem excelsam, & rabiem bestiarum, & summam ignium pœnam, & omne carnificis ingenium in tormentis. Sed spiritus contraponat sibi & carni, acerba licet ista, à multis tamen æquo animo excepta, imò & vltrò appetita, famæ & gloriæ causa, nec à viris tantùm, sed etiam à fœminis, vt vos quoque benedictæ sexui vestro respõdeatis. Longum est si enumerem singulos qui se gladio confecerint, animo suo ducti. De fœminis ad manum est Lucretia, quæ vim stupri passa, cultrum sibi adegit in conspectu propinquorum, vt gloriam castitati suæ pareret. Mutius manum suam dexteram in ara cremauit, vt hoc factum eius fama haberet. Minus fecerunt Philosophi, Heraclitus, qui se bubulo stercore oblitum exussit. Item Empedocles, qui in ignes Ætnæi montis dissiluit, & Peregrinus, qui non olim se

1. Cor. 9

Cancer, palæstra.

Virtus duritia extruitur, mollitia verò destruitur.

Sũma igniũ pœna.

rogo

rogo immisit: cùm fœminæ quoque cõtempserint ignes. Dido cùm post virum dilectissimum nubere congeretur. Item Asdrubalis vxor, quæ iam ardente Carthagine maritum suum supplicem Scipionis videret, cum filiis suis in incendium patriæ deuolauit. Regulus dux Rom. captus à Carthaginensibus, cum se vnum pro multis captiuis Carthaginensibus compensari noluisset, maluit hostibus reddi, & in arcæ genus stipatus, vndique extrinsecus clauis transfixus, tot cruces sensit. Bestias fœmina libens appetiit, & vtique horridiores aspides serpẽtes, tauro, vel vrso, quas Cleopatra immisit sibi, ne in manus inimici perueniret. Sed mortis metus nõ tantus est, quãtus tormentorum. Itaque cessit carnifici meretrix Atheniensis, quæ conscia cõiurationis cùm propterea torqueretur à tyranno, & non prodidit coniuratos, & nouissimè linguam suam comestam in faciem tyranni expuit: vt nihil agere se scirent tormenta, & si vltrà perseuerarent. Nam quod hodie apud Lacedæmonas solennitas maxima est διαμαςίγωσις, id est flagellatio, non latet. In quo sacro ante aram nobiles quique adolescentes flagellis affliguntur astantibus parentibus, & propinquis, & vti perseuerent adhortantibus. Ornamentum enim & gloria deputabitur maiore quidem titulo, si anima potius cesserit plagis, quàm corpus. Igitur si tantùm terrenæ gloriæ licet de corporis & animi vigore, vt gladium, ignem, crucem, bestias, tormenta contemnant sub præmio laudis humanæ, possum dicere, modicæ sunt istæ passiones ad consecutionem gloriæ cœlestis & diuinæ mercedis. Tanti vitreum? quanti verum margaritum? Quis ergo non libentissimè tantùm pro vero habeat erogare, quantum alij pro falso? Omitto nunc gloriæ causam. Eadem omnia sæuitiæ & cruciatus certamina, iam apud homines affectatio quoque & morbus quidam animi conculcauit. Quot ociosos affectatio armorum ad gladium locat? Certè ad feras ipsas affectatione descẽdũt, & de morsibus & de cicatricibus formosiores sibi videntur. Iam & ad ignes quidam se autorauerunt, vt certum spacium in tunica ardente conficerent. Alij inter venatorum taureas scapulis patientissimis inambulauerunt. Hæc be-

Leæna.

4 *Prouerbium, Si tãti vitrũ, quanti margaritum.*

nedicti non sine causa dominus in seculum admi sit, sed ad nos & nunc exhortandos, & in illo die confundendos, si reformidauerimus pati pro veritate in salutem, quæ alij affectauerunt pro vanitate in perditionem. Sed hæc exempla constantiæ omittamus de affectatione venientis. Conuertamur ad ipsam conditionis humanæ contemplationem, vt & illa nos instruant, si quâ constanter adeunda sint, quę & inuitis euenire cōsueuerūt. Quotiens enim incendia viuos cremauerūt? quotiens feræ & in syluis suis & in mediis ciuitatibus elapsę caueis, homines deuorauerunt? quot à latronibus ferro, ab hostibus etiam cruce extincti sunt, torti prius, imò & omni contumelia expuncti? Nemo nō etiam hominis causa pati potest, quod in causa dei pati dubitat. Ad hoc quidem vel præsentia nobis tempora documenta sint, quātæ qualésque personę inopinatos natalibus, & dignitatibus, & corporibus, & ætatibus suis, exitus referunt, hominis causa: aut ab ipso, si cōtra eum fecerint, aut ab aduersariis eius, si pro eo steterint.

Conditionis humanæ contemplatio.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS per Beatum Rhenanum.

De pœnitentia scripturus primū ethnicos notat, quos etiam rectè factorum pœnitet, cùm illa ad resipiscendum homini concessa, tantùm in malè gestis locum habeat. Itaque distinguit peccata, quibus pœnitentia sit opus, quædam esse corporalia docens, quædam verò spiritalia. Deinde de præstantia ac vtilitate pœnitentiæ disserit, quæ vel hoc nomine nobis debebat plurimum esse commendata, quod deus illam præceperit. Ac suadet, vt à flagitiis iterandis caueamus, Deo per pœnitentiæ beneficium iam semel reconciliati: nec rursus ad hostem diabolū deficiamus, quem deo præferre videtur, quisquis veniam admissorum cōsecutus, denuò se vitiis prioribus immergit. Mox eos taxat qui saluo metu & fide se peccare dicunt. Atque ibi catechumenos, quos ipse eleganti vocabulo Auditores vocat, etiam ad pœnitentiam exhortatur. Siquidem illi cum Christianæ religionis mysteriis paulatim initiarentur, à peccatis interim sibi non temperabant, quæ scirent in baptismi susceptione penitus abolenda. Denique explicata pœnitentiæ

nitentiæ ratione, secũdæ quoque meminit, quæ toties est resumenda, quoties in vitia fuerimus relapsi. Quanquam huic ipse tãtùm semel locum facere videtur, aliquanto benignior Montano, Nouatóque, qui pœnitentiam prorsus denegant, iis qui post baptismum lapsi fuerint. In qua sententia veterum permulti fuere, & in iis etiam Aur. Augustinus. Quod autem ad veniam propensus sit deus, Apocalypseos testimonio, & parabolis dominicis cõprobat. Eam facillimè consequetur homo, si peccata sua deo confiteatur, nec illa dißimulet. Nam dißimulatione summè deus offenditur. Ibi de Exomologesi publica, id est actu pœnitentiæ coram ecclesia facit mentionem (cuius etiam Leo Papa meminit de pœnit. dist. 1.) eámque elegãter ob oculos ponit, qua maiores nostros statim post initia nascentis ecclesiæ seuerißimè vsos cõstat, ex qua nisi multum fallimur, confeßio secreta sumpserit originem, qua hodie conscientiam nostram sacerdoti detegimus, vsque ad circonstantiarum omnium minutias; quam tamen saluberrimam esse nemo potest inficiari, si morositatem & scrupulositatem nimiam amputes. Quid enim per deum immortalẽ vtilius habere poßit ecclesia ad continendam disciplinam, quid cõmodius, quàm priuatam istam confeßionem ad populum in necessariis erudiendum? vbi horulæ spacio plus proficit laicus quàm triduana cõcione. Nam dum è suggestu declamat sacerdos, perpauci diligenter auscultant, multi aliorsum cogitando distrahuntur, quidam iuxta prouerb. ὄνοι λύρας, vel propter obtusitatem ingenij, vel ob materiæ sublimitatem, cuius non sunt capaces, etiam si curiosè auscultent, non tamen percipiunt quod dicitur. At hic cũ rei ipsius tum sacerdotis reuerentia attentum reddit hominẽ. Et doctrina quam illic cum petente cõmunicat, ad eius captum attemperatur. Quod si in ludis literariis frustrà præceptor scholasticis prælegit, nisi illud idem paulò pòst ab eis exigat, & vt reddant cogat: haud aliter quantumcunque publicis concionibus instituatur populus, nisi isto pacto examinetur, longè minus proficient auditores. Itaque quod D. Cyprianus Disciplinæ encomium pronunciat, mihi libet accommodare confeßioni, vt dicam eam, retinaculum fidei, ducem itineris salutaris, fomitem ac nutrimentum bonæ indolis, magistram virtutis. Enimuerò non probauerim quod tanta res iuuenibus quibuslibet committitur, neceßitatem semper excipio. Quin potius moribus & ætate grauis Theologus ad hoc officiũ in singulis ecclesiis paulò celebrioribus, quarum hodie tanti sunt

reditus & obuentiones, deputari deberet: id quod Luteciæ Parisiorum fieri vidimus aliquando apud Nostræ dominæ, sic enim vulgò vocant, in æde nunc Archiepiscopali, vbi statis rei diuinæ horis senex quidam venerabilis, Pœnitentiarium ipsi nominant, semper præstò erat. Sed hæc & alia patribus in concilio Veicetiæ cogendo curæ erunt. Iam ab eo quod nos suprà attigimus, & in annotationibus rursum attingemus, non abhorrent iuris Pontificij interpretes quidam non incelebres, quum institutam ab ecclesia confessionem tradunt. Nam Exomologesis publica, id est actus pœnitentiæ coram ecclesia, vt veteri instrumento desumpta, ex publica priuata nata videtur, occultorum criminum occulta, propter quam necesse fuit in vsum presbyterorum imperitiorum, imò doctorum etiam ob disciplinæ conuenientiam atque concordiam, certas pœnitētiæ leges condere, quibus & tempus & modus singulis peccatis expiandis præstitueretur (Canones pœnitentiales vocant) quibus vt fieret satis, opus erat sacerdotem in consilium adhiberi, præsertim à laicis. Vnde Pipinus, Charolus Magnus, Ludouicus, & Lotharius, seuerè iubent in legibus suis, vt sacerdotes Pœnitentialem librum bene calleant. Sed vt hoc apertius ostendam, proferam testimonium Theodulphi Aureliani Episcopi, qui mihi præstitit ansam de hac re exactius cogitandi. Is itaque in libro de Ecclesiasticis obseruationibus, qui insertus est lucubrationibus cuiusdam Otliberti & Hattonis Basiliensis antistitis de eadem re tractantibus, in hæc verba scribit: In primis videlicet esse confitendum Deo, postea etiam sacerdoti: propterea quod confeßio quæ fit sacerdoti, in hoc nobis adminiculum præbeat, vt accepto salutari ab eis consilio saluberrimis pœnitentiæ obseruationibus, seu mutuis orationibus, peccatorum maculas diluamus. Atque hoc nimirum est, quod Theodorus Archiepiscopus Cantuariensis in Pœnitentiario suo tradit: & citatur de pœnit. dist. 1. quum inquit: Confeßio quæ soli Deo fit, purgat peccata: ea verò quæ sacerdoti fit, docet qualiter purgētur ipsa peccata. Enimuerò Theodorus iste veteres imitatus, præsertim Græcos: constitutiunculas ædidit expiandorum criminum, vt author est in Chronicis Beda, cuius verba subiiciemus, Per idem, inquit, tēpus, videlicet Dagoberti, Theodorus archiepiscopus, & Abba Hadrianus doctißimus, à Vitelliano papa missi sunt in Britanniam, plurimásque ecclesias Anglorum doctrinæ ecclesiasticæ frugæ fœcundarunt. E quibus Theodorus archiepiscopus peccan-

peccantium iudicia quantis scilicet annis pro vnoquoque peccato quis pœnitere debeat, mirabili & discreta ratione describit. Hactenus ille. Pœnitentiarium Theodori, imitati sunt Betanus presbyter, Rabanus, & alij veteres, quorum lucubrationes in simili argumento passim extant in antiquis bibliothecis: non penitus indignæ quæ legantur ab iis præsertim qui sunt curiosi Christianæ vetustatis indagatores. Vides igitur necessarium fuisse sacerdotis vti consilio, quatenus institutis pœnitentiæ legibus fieret satis, quæ laicis non perinde cognitæ erant. Quam rem etiam Beda videtur innuere, exponens illum Iacobi locum: Confitemini alterutrum peccata vestra. Iam alteram illam confessionis vtilitatem, quæ ex mutuis precationibus oritur, etiam prodit diuus Basilius, quum inquit: Medicina vna nobilis confessio fuerit, ac proximis ea palàm facere, vt per communem eorum orationem huiuscemodi vitia facilius curentur. Atque hoc est, quod Tertullianus iubet, presbyteris aduolui, & aris Dei adgeniculari, omnibus fratribus, hoc est Christianis, legationes deprecationis suæ iniungere. Cæterum soli deo confitendum esse diuus Chrysostomus author est, quum inquit Homilia quadragesimaprima: Non tibi dico, ostenta teipsum, nec apud alios accusa. Et rursus Homilia trigesimaprima, Non tibi dico, vt te prodas in publicum, neque vt te apud alios accuses, sed obedire te volo prophetæ dicenti: Reuela domino viam tuam. Et item Homilia secunda in psalmum Miserere mei deus: Si confunderis alicui dicere, quia peccasti, dicito ea quotidie in anima tua. Non dico vt confitearis conseruo tuo vt exprobret, dicito ea qui curat ea. Docet idem Ambrosius, & alij veteres, sed & Beda recentior author in Homilia de decem leprosis sic scribit, exponens Euangelica illa verba: Ite & ostendite vos sacerdoti, Nullum, inquit, dominus eorum quibus hæc corporalia beneficia præstitit, inuenitur misisse ad sacerdotes, nisi leprosos: quia videlicet sacerdotium Iudæorum, figura erat sacerdotij futuri regalis, quod est in ecclesia, quo consecrantur omnes pertinẽtes ad corpus Christi, summi & veri principis sacerdotũ. Et quisquis hæretica prauitate, vel superstitione gẽtili, vel Iudaica perfidia, vel etiã schismate fraterno quasi vario colore per Christi gratiam caruerit, necesse est ad ecclesiã veniat, colorémq; fidei verum quẽ acceperit ostendat. Cætera verò vitia tanquã valetudines, & quasi mẽbrorum animæ atq; sensuũ per semetipsum in-

terius in cõsciẽtia & intellectu dominus sanat & corrigit. Hucvsque Beda. Nec aliud sentire videtur Hesychius Leuitici interpres. Abrogauit confeßionem Nectarius episcopus Constantinopolitanus ob matronam intra templum à diacono cõpressam, vt indicat trigesimumquintum caput historiæ, quam Tripartitam vocant: ex quo veterem pœnitentium ritum libet referre, quando conferet id ad Tertullianum intelligendum, quanquam nonnihil diuersum fuisse puto. Sunt autem hæc verba: Stant enim rei, & velut in Lamẽtationibus constituti. Dum enim sacra celebratio fuerit adimpleta, illi communionem non percipientes, cum gemitu & lamentatione semetipsos in terrã prosternunt. Ad quos cõcurrens episcopus, & ipse cum lachrymis & gemitu spirituali prosternitur, & omnis ecclesiæ plebs fletibus inundatur. Post hoc autem prior surgit episcopus, & eleuat iacentes à terra. Tunc cõpetenter pro pœnitentibus facta oratione, dimittit omnes. At illi afflictionibus sponte vacantes aut ieiuniis, aut abstinẽtia lauacri, aut suspensione ciborum, aut rebus aliis, quæ iubentur, expectant communionis tempus quod decernit episcopus. Cõstituto verò tẽpore velut quoddam debitum exoluentes, afflictione peccatorum curati cum populo communione participãtur. Hactenus illius historiæ verba retulimus. Hic mos adhuc obseruatur in quibusdam ecclesiis in die dominicæ cœnæ, haud dubiè natus ab illa exomologesi, id est actu pœnitentiæ, cuius Tertullianus meminit: imò fieri potest, vt ab illius ætate quasi per manus in hæc vsque tempora sit traditus, pauculis ceremoniis adiectis. Exomologesin Fabiolæ diuus Hieronymus his verbis describit: Quis, inquit, hoc crederet, vt post mortem secundi viri, in semet reuersa (quo tempore solent viduæ negligentes, iugo seruitutis excusso agere se liberius, adire balneas, volitare per plateas, vultus circunferre meretricis) saccum indueret, vt errorem publicè fateretur, vt tota vrbe spectante Romana ante diem Paschæ in basilica quondam Laterani, qui Cæsariano truncatus est gladio, staret in ordine pœnitentium, episcopo, presbyteris, & omni populo collachrymantibus, sparsum crinem, ora lurida, & squalidas manus, sordida colla submitteret? Quæ peccata fletus iste non purget? Quas inueteratas maculas hæc lamẽta non abluant? Hæc Hieronymus. Item Cyprianus de exomologesi loquens: Orare, inquit, oportet impensius & rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lachrymosis lamentationibus occupare

pare: stratos solo adhærere cineri, in cilicio volutari & sordibus, post indumentum Christi perditum, nullum iam velle vestitum, post diaboli cibum malle ieiunium, iustis operibus incumbere, quibus peccata purgantur, eleemosynis frequenter insistere, quibus à morte animæ liberantur. Porrò non aliam ob causam complurium hic testimoniis vsi sumus, quàm ne quis admiretur Tertullianum de clancularia ista admissorum confeßione nihil locutum, quæ, quantum coniicimus, nata est ex ista Exomologesi per vltroneam hominum pietatem, vt occultorum peccatorum esset & Exomologesis occulta. Nec enim vsquam præceptam olim legimus. Nec est omittendum, quæ de confeßione leguntur in Isidori lexico, partim ex hoc Tertulliani libello esse desumpta: siquidem talis fermè est apud Latinos Isidori rhapsodia, qualis apud Græcos Suidæ, vndecunque à compluribus consarcinata. Referuntur autem in hunc modum: Exomologesis, inquit, Græco vocabulo dicitur, quod Latinè confeßio interpretatur: cuius nominis duplex significatio est. Aut enim in laude intelligitur cõfeßio, sicut est: Confiteor tibi pater domine cœli & terræ, &c. Aut dum quisque confitetur sua peccata, & ab eo datur venia, cuius indeficiens est misericordia. Ex hoc ergo Græco vocabulo exprimitur & frequentatur exomologesis, qua delictum nostrum domino confitemur, non quidem vt ignotum, cuius cognitioni nihil occultum est. Sed confeßio est rei scilicet eius quæ ignoratur professa cognitio. Vtile enim sibi ac iucundum quisque esse existimauerat, rapere, adulterari, furari: sed vbi hæc æternæ damnationi obnoxia esse cognouit, cognitis his confitetur errorem. Confeßio autem erroris, profeßio est desinendi: desinendum ergo à peccatis est, dum confeßio est. Confeßio autem antecedit, remißio sequitur. Cæterum extra veniam est qui peccatum cognoscit, nec cognitum confitetur. Itaque exomologesis prosternendi & humilificandi hominis disciplina est, habitu atque victu, sacco & cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus deiicere, illa quæ peccauit, tristi tractatione mutare. Hactenus Isidorus. Cæterum Thomas ab Aquino, & Scotus, homines nimium arguti, confeßionem hodie talem reddiderunt, vt Ioannes ille Geilerius grauis ac sanctus Theologus, qui tot annis Argentorati concionatus est, apud amicos suos sæpe testatus sit, iuxta illorum deuteroseis impoßibile esse confiteri. Nam vir ille magno rerum vsu præditus, cuius ego paren-

talibus iam decrepiti interfui adolescens, familiariter versabatur cũ cœnobitis sanctiorib. cũ Cartusiis quos sæpiusculè interuisebat, cum Frãciscanis arctioris instituti à quibus peregrè venientib. interuisebatur. Ab his discebat quibus tormẽtis quorundã piæ mẽtes affligerẽtur ob confessionem cui satisfacere, vt ipsis videbatur, nequirent. Similes querelas ad eum deferebant sanctimoniales. Proinde motus fuit vt libellum ederet in lingua Germanica, cui titulũ fecit, Von dem beichtuue, hoc est, de morbo confessionis, quo negabant esse tristiorem qui eo tenebãtur. Erat Cartusianus quidam qui propter confessionẽ quæ ei semper ob inexplicabilem circunstantiarum vim imperfecta videbatur, sed ipse perfectissimã esse frustrà contendebat, huc miseriarum venerat, vt omnem salutem desponderet, & apocarteresin cogitaret. Huiusmodi homines illi libuit eo libello consolari, id quod antea fecerat in scriptis suis passim Ioan. Gerson pius ac sincerus Theologus, qui deiectos simplicium animos vbique subleuat & erigit, dignus mehercle pluris fieri ab ordine Theologico quàm fit. Itaque Geilerio non displicebat confessio, sed morositas illa & anxietas quorundam quam docent aliquæ recentiorum summulæ, quæ iustius alibi locum habeant quàm in bibliothecis. Hoc est, nimirum artem tradere, & methodum alicuius rei quam ipse non probè calleas. Non quod negem in publicis ad populum declamationibus acriter obiurgandum vrgẽdúmque, & exemplis interdum quod dicas affirmandum, sed interim bonæ mentes non sunt debito solatio destituendæ, ne tyrannis & carnificina conscientiarum inualescat, haud paulò minus nocitura quàm dissolutio. Adeò modum vbique seruari præstat. Cæterum sciat lector, librum hunc visum Erasmo nostro Roterodamo bonæ memoriæ, non esse Tertulliani propter phrasin diuersam. Cuius iudicio subscribimus tandem, vt vt verbis & figuris iisdem vtatur autor ille quisquis fuit eius indubiè seculi & Tertulliani studiosissimus. Est autem hic commentarius eiusmodi vt Theologi eum debeant ad vnguem ediscere, nam egregium monumentum est antiquitatis. Tam sanctè docet, tam piè suadet, tam instanter vrget rem Ecclesiasticæ disciplinæ summopere necessariam Exomologesin, hoc est, Actum & ministerium pœnitentiæ. In libro de Patientia qui principem locum tenet in hac editione, Patientiæ laudes explicans Tertullianus, Pœnitentiam, inquit, expectat, Exomo-

Exomologesin adsignat. Vbi vides Pœnitentiam præcedere, sequi verò Exomologesin velut actum pœnitentiæ.

ANNOTATIONES IN LIBRVM sequentem.

HOc genus hominum, quod & ipsi retrò fuimus.] *Gentiles intelligit. Vnde in Apologetico, Hæc, inquit, & nos risimus aliquando, de vestris fuimus. Fiunt, non nascuntur Christiani.* Naturatenus.] *Sic libro aduersus Marcionem dixit, Animatenus: Scilicet animatenus saluos, carne deperditos, quæ apud illum non resurgit.* Quippe res Dei ratio.] *De ratione Dei, quod videlicet omnia quæ Deus facit, sint rationalia, habes in superioribus libris sæpenumero. Vt aduersus Marcionem libro secundo, Bonitas Dei & ratio eius, huic quoque instituto patrocinabuntur, in omnibus conspirantes apud Deum nostrum. Nec ratio enim sine bonitate ratio est, nec bonitas sine ratione bonitas. Item; Et hoc bonum sine dubio & rationale.* Sine gubernaculo rationis transfretantes.] *Metaphora à nauigante sumpta.* Prout quid in gratiam cecidit.] *Nos, attento quod alibi etiam ingratiæ vocabulo vtatur pro ingratitudine, scripsimus, Prout quid in ingratiam cecidit. Sic infrà in hoc ipso libro, Viderit ergo ingratia hominum, si etiam bonis factis pœnitentiam cogit. Viderit & gratia, si captatio eius ad benefaciendum incitamento est. Vbi vides ingratiam opponi gratiæ.* Eámque maximè patientiæ spectem.] *Reposuimus, Eámque m. pœnitentiæ speciem. Ex Gorziensi collatione.* Contra patientiæ malum leuius incubant.] *Correximus, Contra pœnitentiam malorum. Ex eadem. Sensus est, Longè leuius nec toto pectore incumbunt ad propulsandam pœnitentiam rerum malarum. Incubandi verbo in præcedentibus & sequentibus vtitur.* Quum rursus ad suam misericordiam maturauisset.] *Maturauisset, hoc est, maturè se recepisset & in tempore. Sic Cyprianus gratiam maturantem eleganter dixit ad Donatum, Accipe, inquit, quod sentitur antequam discitur, nec per moras tēporum longa agnitione colligitur, sed cōpendio gratiæ maturantis hauritur.* Iam inde in semetipso pœnitentiam dedicauit.] *Dedicandi verbo libenter vtitur Tertullianus, de nouis rebus loquens, vt aduersus Marcionem lib. 1. Vt*

imperio eius diuina bonitas in terris dedicaretur. In De carnis resurrectione, De materia potius subiacenti volunt ab illo vniuersitatem dedicatam. Cyprianus de Aurelio, Interim, inquit, vobis hac die auspicatus est pacem, dum dedicat lectionem. Et prophetando vniuersorum prophetarum emisit ora. *Prophetando Gerundiuum est datiui casus, id est, ad prophetandum.* Intinctionem.] *Intinctionem vocat baptismum. Vt & infra, Erga pœnitentiam vitium, præsumptio intinctionis importat. Item, Hæc enim prima audientis intinctio est, metus integer. Sic aduersus Praxean, Et nouissimè mandãs vt tingerent in patrem & filium & spiritum sanctum, non in vnum. Nam nec semel, sed ter, ad singula nomina in personas singulas tingimur. Ita loquitur & Cyprianus. Expone præire pœnitentiæ, hoc est præcedere pœnitentiam.* Per pœnitentiæ subsignationem anteponeret.] *Castigamus ex Gorziensi collatione, antè componeret.* Dominus scilicet afferens.] *Subaudi salutem.* Hæc opera.] *Opera pro labore.* Cæterum ratio eius.] *Hic rursum fit rationis mentio, ceu antè in initio.* Quasi violentia aliqua.] *Hoc est per violentiam aliquam.* Reprobationem bonorum.] *Videlicet operum vel rerum bonarum.* Et in eam, omnem summam disciplinæ sanciat.] *Adiecimus suæ, ex collatione Gorziensi.* Cur pœnitentiam inuadit delinquentium?] *Inuadere verbum vsurpatum sæpe Tertulliano. Ad vxorem libro secundo, De cibo, de poculo inuadere, desiderare, in mente habere? Et in hoc libro infrà, Eam tu peccator, mei similis ita inuade. Itẽ alibi.* Quanto principalis ad culpam?] *Sic superius, vel quanto principalis.* Denique quemadmodum dominus.] *Quemadmodum pro quomodo, interrogatiuè pronunciandum.* Cùm ad vltimum non reum solum definit.] *Vitiatus locus est. Restituimus ex Gorziensi collatione, Quum adulterum non eum solum definit.* Repræsentat.] *Repræsentat, id est, præsens facit, & intus eo fruitur. Elegantißimum verbum.* Expungit effectũ.] *Hoc est absoluit, consummat. Quod verbi frequenter occurrit in hoc autore. Sic in libro De resurrectione carnis, An non itaque iudicium resurrectio expungat? Et locis aliis innumeris.* Cuius voluntatis cùm vis tanta sit, vt non solatium sui saturans pro facto cedat, pro facto ergo plectetur.] *Hic ego nihil adiutus ab exemplaribus, tamen ausus sum mutare lectionem, hoc modo, Cuius voluntatis cùm vis tanta sit, cur non solatium*

sui

sui saturans pro facto cedat? Pro facto ergo plectetur. Expone pro facto cedat, pro facto habeatur, siue facti loco sit. Ego enim præstantiam in delictis meam agnosco.] *Præstantia in malam partem pro excellentia peccandi.* Vt naufragus alicuius tabulæ fidem.] *Ambrosius ad virg. lapsam, Sed tu quæ iam ingressa es agonem pœnitentiæ, insiste misera fortiter, inhære tãquã naufragus tabulæ. Hieronymus ad Demetriadẽ de pœnitentia loquens, Illa, inquit, quasi secunda post naufragium miseris tabula. Ambo sunt hunc locum imitati.* Et in portum diuinæ clementiæ protelabit.] *Protelabit, hoc est, ad portum vsque quamlibet distantem producet. Aduersus Marcionem libro quarto dixit, Nec quinque circiter, sed sexcenta millia hominum protelauit, pro eo quod est, vitam eorum exhibito victu produxit sustentauítque.* Vt ille te nihil quondam p.d.] *Pro accusatiuo te substituimus nominatiuum tu, sic exigente sensu.* Nisi stilla situlæ.] *Alludit ad locum Esaiæ capite quadragesimo, & locum Pauli.* Et in foliis perennat.] *Perennat pro perenniter durat. Aliter dixit Suetonius, non perennauit, pro eo quod est non vixit anno integro. Annotauimus suprà. Alludit autem ad verba psalmi primi.* O beatos quorum causa Deus iurat.] *Nos, ô beatos nos quorum causa d.i. Ex Gorziensi collatione.* Semel cognitam atque susceptam n.p.h.i.d. resignari.] *In hac opinione quidam veterum fuerunt, inter quos & Aurelius Augustinus.* Nullũ ignorantiæ prætextũ.] *Vsurpat prætextum neutro genere, sicut in Valentinianis, Sed enim, inquit, sub prætexto dilectionis in patrem, æmulatio superabat.* Nouitiolis istis imminet.] *Nouitiolos vocat catechumenos. Hoc vocabulum adhuc apud fratres remanet.* Nec perfectis luminibus incerta reptant.] *Translatione catulorum vtitur, quos canis nimium festinando, quemadmodum est in prouerbio, cæcos parere solet. Sic autem dictum est, cæca reptant, vt illud in de Patientia, Qui cæca viuunt. Hellenismos est.* Sed includere eam negligunt.] *Translatio à rebus quas si non includas, statim amittas.* Ipsi gratiæ suæ adulantur.] *Ita in De resurrectione carnis, Virginitas quoque & viduitas & modestia, in occulto, matrimonij dißimulatio & vna notitia eius, de bonis carnis Deo adulantur.* Et commeatum sibi faciunt delinquendi.] *Commeatus est venia quæ militi datur, vt poßit ad tempus abesse à castris, vel negociorum vel valetudinis causa. Annota-*

uimus in præcedentibus plus semel. Cyprianus in epistola quadam ad martyres & confessores, Hæc, inquit, lætior accepto post gloriam commeatu, in ecclesia laude florere. Idem de Mortalitate, Quum quidam de collegis & consacerdotibus nostris iam infirmitate defessus & de appropinquante morte solicitus, commeatum sibi precaretur. Quàm porrò ineptum, quàm pœnitentiam non adimp.] *Aut legendum, Quàm porrò ineptum, quàm ridiculum pœnit. Vt desit hic aliquid, Aut, tuam pœnitentiam n. ad. Nisi placet aposiopesin esse.* Hoc enim precio d.u. addicere instituit.] *Addicere venditoris est, Verbum iuris.* Tunc opinor emendatos licebit cum absoluimur.] *Opinor & hic licebit dictum pro liquebit, fallente fortaßis pronunciatione. Nam in De carne Christi indicauimus in vetustis exemplaribus licuit scriptum pro liquuit à liquet: Quanquam licuit iam & de nomine hominis, de statu qualitatis, & de sensu tractationis, & de exitu paßionis humanam constitisse. Ita, ni fallor, hoc loco licebit pro liquebit positum. Infrà habes, Dißidio maris, quod soli populo peruium licebat.* Quis enim seruus postea quàm libertate mutatus est.] *Mutare libertate. Sic in De resurrectione carnis, Oro te, inquit, si famulum tuum libertate mutaueris. Et reliqua.* Pro notis suis satagit.] *Ignominias intelligit notarum nomine.* Et propositum huius rei asseuerationibus tuis circunduci facile est.] *Circunduci, hoc est per fallaciam obtegi.* Nihil occultum quod non reuelabitur.] *Locus est Lucæ octauo capite.* Quia inter Auditorum tyrocinia deputatur.] *Eleganter dictum, Inter Auditorum tyrocinia. Nam Auditores, hoc est catechumeni, nihil aliud sunt nisi tyrones fidei Christianæ.* Cùm iisdem incubas quibus retrò ignarus?] *Sic Cyprianus ad Donatū, Cum exonerare se poßit & reuelare ponderibus, pergit magis fortunis angentibus incubare. Idem de eleemosyna, Quid diuitiis tuis solus incubas.* An alius est intinctis Christus, alius audientibus?] *Audientes & Auditores ea ætas vocabat catechumenos. Cyprianus epistola 17. libri 3. Audientibus etiam, inquit, si qui fuerint periculo præuenti, & in exitu constituti, vigilantia vestra non desit, implorantibus diuinam gratiam misericordia domini non denegetur. Huiusmodi Audientibus Doctor præficiebatur apud veteres. Vnde idem Cyprianus epistola, mox citati libri 22. scribit se Optatum consentientibus presbyteris, doctoribus*

bus & lectoribus, Doctorem audientium constituisse. Demetrius episcopus Origenem Adamantium constituit Magistrum catechumenorum apud Alexandriam. Quo officio primus post Apostolos apud Alexandriam Pantænus, secundus per ordinem Clemens, tertius functus est Origenes Clementis discipulus. Autor Eusebius Ecclesiasticæ historiæ libro 6. capite 3. Nisi à custodibus corporum obstructi.] Iuxta illud Satyrographi, Pone seram, cohibe. Exinde repudium & naui & mari dicunt.] Nam vt est apud Publium mimographum, Improbè Neptunum accusat, qui iterum naufragium facit. Venustus verò sermo cùm inquit, Repudium & naui & mari dicere, translatione sumpta ab his qui vxori libellum repudij mittunt. Maius est enim restituere.] Exponit quid intellexerit per beneficium ampliatum. Euolue quæ spiritus ecclesiis dicat.] In Apocalypsi locus est in tribus primis capitibus. Et post inopiam.] Respicit ad id quod Lucas decimoquinto capite scribit, δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα. Hoc est, quum autem is omnia consumpsisset. Nam luxus comes esse solet inopia. Et si acceptũ ab eo prodegeris.] Hoc est partem hæreditatis tuam. Tantum releuat confessio delictorum.] Pro delictorum reposuimus delictum. Ex Gorziensi collatione. Tanto operosior probatio est.] Sensus est, Tanto operosius existit se approbare esse confitentem, & huius paßionis fidem facere. Mox scripsimus. Vt non sola conscientia præferatur. Is actus qui magis Græco vocabulo exprimitur & frequentatur, Exomologesis est.] Hoc diligenter obseruandum quod hic dicit, Exomologesin actum esse quo Pœnitentia administratur, & ministerium pœnitentiæ, quemadmodum infrà docebit. Id quod rectè intellectum multum conferet ad capiendam mentem veterum ecclesiæ scriptorum. Hinc illud Cypriani in epistola ad Antonianum, Apud inferos dum confeßio non est, nec exomologesis illic fieri potest. Discimus autem ex eiusdem sanctißimi martyris scriptis hunc olim in ecclesia seruatum ordinem, vt primum fieret confeßio criminum apud Sacerdotes dei, hanc sequebatur pœnitentia quæ & præcesserat, Pœnitentiam excipiebat exomologesis, quam subsequebatur impositio manus episcopi aut cleri. Hac facta, dabatur Eucharistia sic reconciliato. Atque hoc est quod Cyprianus epistola decimaquarta tertij libri dicit, Nondum pœnitentia facta, nondum exomologesi finita (Vbi vides a-

pertam distinctionem) nondum manu eis ab episcopo aut clero imposita, Eucharistia illis datur. Et præcedit, Quum in minoribus peccatis agant peccatores pœnitentiam iusto tempore, & secundum disciplinæ ordinem ad exomologesin veniant, & per manus impositionem episcopi aut cleri ius communicationis accipiant. Hæc illic. Ergo exomologesis actus ipse pœnitentiæ fuit, illic cõiunctus. Idem epistola decimasexta libri tertij, Nam quum in minoribus, inquit, delictis quæ non in Deum committuntur, pœnitentia agatur iusto tempore, & exomologesis fiat, inspecta vita eius qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem quis venire poßit, nisi prius illi ab episcopo & clero manus fuerit imposita. Et reliqua. Item in sermone de lapsis, Denique, inquit, quãto & fide maiore & timore meliore sunt, qui quamuis nullo sacrificij aut libelli facinore constricti, quoniam tamen de hoc cogitauerunt, hoc ipsum apud sacerdotes dei dolenter & simpliciter confitentur, exomologesin conscientiæ faciunt, animi sui pondus exponunt, salutarem medelam paruis licet & modicis vulneribus exquirunt. Enimuero liquere potest ex citatis Cypriani locis, occultorum scelerum exomologesin etiam fuisse secretam, quam etiamnum retinet ecclesia, dum sacerdos pro modo delicti, certum ieiunium, eleemosynam, aut precationes confitenti iniungit. Vnde & in ecclesiis præsertim Occidentis antiquitas confeßionis secretæ stabiliatur, quæ disciplinæ ecclesiasticæ columen est, si anxietatem demas & restituas libertatem. Amissa autem disciplina, corruant omnia necesse est. Habemus de disciplina Ro. ecclesiæ valde insignem epistolam presbyterorũ & diaconorum vrbis Romæ, ad Cyprianum, cuius initium, Quanquam bene sibi conscius animus, lib. ij. Sed de his aliàs. De ipso quoque habitu atque victu, sacco & cineri incubare.] Deerat hic verbum mandat, quod nos reposuimus ex Gorziensi collatione. De ipso quoque habitu atque victu mãdat, sacco & cineri incubare. Subaudi exomologesis. Nam cùm exomologesis sit actus pœnitentiæ, & disciplina hominis humilificandi, conuersationem iniungẽs misericordiæ illicem, exponit, quid nam sit illud, aut quænam conuersatio quæ dei misericordiam & ecclesiæ illiciat inuitétque. Sacco & cineri incubare.] Rursum hic habes verbum incubare, vt paulò antè, Cùm iisdem incubas quibus retrò ignarus? In libro de patientia, Quod si hic patientiæ incubabo. Hieronymus ad Demetriadẽ, Meliúsque est hoc facere, quàm repositis

positis opibus incubare. Porrò *similia exomologeseos opera describit nobis Cyprianus in sermone de lapsis, Orare, inquit, oportet impensius, & rogare, diem luctu transigere, vigiliis noctes ac fletibus ducere, tempus omne lachrymosis lamentationibus occupare, stratos solo, adhærere cineri, in cilicio volutari & sordibus, post indumentū Christi perditū nullum iam velle vestitum, post diaboli cibum malle ieiunium, iustis operibus incumbere quibus peccata purgentur, eleemosynis frequēter insistere quibus à morte animæ liberentur. Quæ Cypriani verba antè in argumento quoque sunt relata.* Et aris dei adgeniculari.] *Hic vides Christianis antiquitus altaria venerationi fuisse, quibus adgenicularentur. Imò osculis quoque honorabant. Nam Ambrosius in epistola ad Marcellinam sororem ostendit oscula militum aris impressa sub Valentiniana in argumentum pacis, Certatim, inquit, hoc nunciare milites, irruentes in altaria osculis significare pacis insigne.* Æterna supplicia non dicam frustretur, sed expūgat.] *Frustratur qui euitat & declinat aliquid. Expungit qui prorsus remouet non redditurum, delet atque tollit.* Saluti prodactæ reformari.] *Prodactæ, hoc est profligatæ, à prodigendo. Suprà dixit, Et si acceptum ab eo prodegeris.* Næ tu verecundia bonus.] *Græco hoc affirmandi aduerbio libenter vtitur.* Ad fratrum genua protendis.] *Nam genua misericordiæ antiquitus erant dicata.* Ad Exomologesin peruenire.] *Hoc est ad actum illum & ministerium pœnitentiæ.* Offensam sui excusant.] *Sic etiam alibi sæpe loquitur.* Sordulentos.] *Pro plenos sordibus.* Deuersari.] *Et hoc verbo in præcedentibus libris vsus est.* In Coccino.] *Per coccinum intelligit vestem cocco infectam. Martialis, Coccina formosæ donas & Ianthina mœchæ. Coccum vulgo Granum vocant, Latinè reddentes Græcum τῆς κόκκου vocabulum. Apud* Hieronymum *ad Fabiolam de veste sacerdotali, Coccus igni & etheri deputatur.* In Tyrio.] *Tyriū appellat vestimentum ex purpura Tyria constans. Ouid. Siue erit in Tyriis, Tyrios laudabis amictus.* Cedò acum.] *Cedò significat hic da aut date.* Si quid ficti nitoris.] *Ad hunc fucum cerussa mulieres vtuntur.* Si quid coacti ruboris.] *Id efficiunt illito purpurisso.* Qui ambitu obeunt capessendi magistratus.] *Obire absolutè pro obambulare, quod Cicero obire comitia dixit.* Quæ non atria noctur. & crudis salutationibus occupant?] *Molestiæ & labores eorum qui consulatum*

10 11

vrbis Romæ vel alios magiſtratus quondam ambiebant, graphicè hic depinguntur. Sed eandem rem elegantiſsimè deſcribit Cyprianus ad Donatum, Qui amictu clariore conſpicuus fulgere ſibi videtur in purpura, quibus hoc ſordibus emit vt fulgeat? quos arrogantium faſtus prius pertulit? quas ſuperbas fores matutinus ſalutator obſedit? quot tumentium contumelioſa veſtigia ſtipatus clientium cuneis antè præceſsit; vt ipſum etiam ſalutantum comes poſtmodum pompa præcederet, obnoxia non homini ſed poteſtati? Et reliqua. Ad omnē occurſum m c.p.d.] Elegantiſsimè dictum. Decreſcentes] Hoc modo ſignificat geſtum ſeſe demittentis in reuerentiam alterius. Nullis conuiuiis congreges.] Vtitur propter ſchema quod eſt in celebres & exules, vocabulo congregis, quod neſcio an alibi legatur. Propter vnius anni volaticum gaudium.] Nam Conſulatus erat magiſtratus annuus. Item aliæ quædam functiones annuæ. Cyprianus, Eant nunc magiſtratus, & Conſules ſiue Proconſules annuæ dignitatis inſignibus, & duodecim faſcibus glorientur. In periculo æternitatis] Aut parandæ aut amittendæ. Si de Exomologeſi retractas.] Hoc eſt de actu pœnitentiæ Hoc non fruſtrà inculco. Quum fumariola quædam eius] Alludit ad Veſuuium Campaniæ montem. Vt proximæ vrbes aut iam nullæ extent, aut idem ſibi de die ſperent.] Quod hic dicit, apertius exponit in De pallio, quum inquit, Ex huiuſmodi nubilo & Tuſcia Vulſinios priſtinos deuſta, Quo magis de montibus ſuis Campania ſperet erepta Pompeios. Vbi vtrobique figura Græca vtitur, nam oppidorum nomina ſunt. In altero loco etiam ſperet poſuit pro timeat, ſicut & hic ſperent pro timeant. Idem narrat in Apologetico his verbis, Sed nec Tuſcia iam tunc atque Campania de Chriſtianis querebantur, quum Vulſinios de cœlo, Pompeios de ſuo monte profudit ignis. Diſſiliunt ſuperbiſſimi montes ignis intrinſecus fœta] Figura Græca, hoc eſt ſecundum eas partes quæ igni fœtæ ſunt, ſiue fœtæ ignis, vt ipſe loquitur per genitiuum. Et irreuocabiles moras eius.] Hoc eſt difficulter reuocabiles, nam ferrum teli facile eximi non poteſt. Scit ſibi dictamno medendum.] Dictamnum herbam extrahendis ſagittis cerui mõſtrauere, percuſsi eo telo, paſtúque eius herbæ eiecto. Autor Plinius libro 8. capite 27. Mentionem huius herbæ Virgilius facit libro Æneidos 12.

Tum Venus indigno nati concuſſa dolore

Dicta-

Dictamnum genitrix Cretæa carpit ab Ida,
Puberibus caulem foliis & flore comantem
Purpureo. Non illa feris incognita capris
Gramina, quum tergo volucres hæsere sagittæ.

Nouit illos oculare rursus de sua Chelidonia.] *Hic habes oculare, cuius contrarium exoculare tritius verbum. De Chelidonia Plinius: Chelidoniam, inquit, visui saluberrimam hirundines monstrauere, vexatis pullorum oculis illa medentes.* Institutam à domino Exomologesin sciens.] *Tradit à domino institutum istum Pœnitentiæ actum & ministerium. Vnde & Exomologesis secretior nata sit, quam præstat non abrogari disciplinæ conseruandæ causa, sed emendari, adhibitis sacerdotibus in ætate integris, in fide integris, vt est apud Cyprianum de eligendis episcopis. Hodie adulescentes præficimus ineptos & stultos, plerunque malos & petulanteis, qui heri aut nuditus tertius scholasticum puluerem reliquerunt, sacra lectione nondum instructi, tum vsu rerum carentes. Sed de hoc viderit concilium.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI

DE POENITENTIA LIBER.

POENITENTIAM, hoc genus hominum, quod & ipsi retrò fuimus, cæci, sine domini lumine, naturatenus norunt passionem animi quandam esse, quę veniat de offensa sentētiæ prioris. Cęterum à ratione eius tantum absunt, quantum ab ipso rationis autore: quippe res dei ratio. Quia deus omnium conditor, nihil non ratione prouidit, disposuit, ordinauit: nihil non ratione tractari intelligíque voluit. Igitur ignorantes quique deum, rem quoque eius ignorēt necesse est: quia nullus omninò thesaurus extraneis patet. Itaque vniuersam

RATIO.

vitæ conuersationem sine gubernaculo rationis transfretantes, imminentem seculo procellam vitare non norũt. Quàm autem in pœnitentiæ actu irrationabiliter diuersentur, vel vno isto satis erit expedire, cùm illam etiam in bonis factis suis adhibent. Pœnitet fidei, amoris, simplicitatis patientiæ, misericordiæ, prout quid in gratiam cecidit, Semetipsos execrantur, quia benefecerint, eámque maximè pœnitentiæ speciem quæ optimis operibus irrogatur, in corde figunt, meminisse curantes ne quid boni rursus præstent: contra pœnitentiam malorum leuius incubant. Denique facilius per eandem delinquũt, quàm per eandem rectè faciunt. Quod si dei ac per hoc rationis quoque compotes agerent, merita primò pœnitentiæ expenderent, nec vnquam eam ad augmentum peruersæ emendationis adhiberent: modum denique pœnitendi temperarent, quia & delinquẽdi tenerẽt, timentes dominum scilicet. Sed vbi metus nullus, emendatio proinde nulla, Vbi emendatio nulla, pœnitentia necessariò vana: quia caret fructu suo cui eam deus seuit, id est, hominis saluti. Nam deus post tot ac tanta delicta humanæ temeritatis à principe generis Adam auspicata, post condemnatum hominem cum seculi dote, post eiectum paradiso, mortísque subiectum, quum rursus ad suam misericordiam maturauisset, iam inde in semetipso pœnitentiam dedicauit, rescissa sentẽtia irarum pristinarum ignoscere pactus operi & imagini suæ. Itaque & populum sibi congregauit, & multis bonitatis suæ largitionibus fouit, & ingratissimum totiens expertus, ad pœnitentiam semper hortatus est, & prophetando vniuersorum prophetarum emisit ora: mox gratiam pollicitus, quam in extremitatibus temporum per spiritum suum vniuerso orbi illuminaturus esset, præire intinctionem pœnitentiæ iussit, vt quos per gratiam vocaret ad promissionẽ semini Abraham destinatam, per pœnitentiæ subsignationẽ antè cõponeret. Non tacet Ioannes, pœnitentiam initote dicens, iam enim salus nationibus appropinquabit, dominus scilicet afferens, secundũ Dei promissum: cui præministrãs, pœnitentiã destinabat purgandis mentibus præpositam, vti quicquid error vetus inquinasset, quicquid in corde

hominis

hominis ignorantia contaminasset, id pœnitentia verrẽs & radens, & foras abiiciens mundam pectoris domũ superuenturo spiritui sancto paret, quò se illi cum cœlestibus bonis libens inferat. Horum bonorum vnus est titulus, salus hominis, criminum pristinorũ abolitione præmissa. Hæc pœnitentiæ causa: hæc opera negocium diuinæ misericordiæ curãs: quod homini proficit, deo seruit. Cæterũ ratio eius quam cognito domino discimus, certam formam tenet, ne nobis vnquam factis cogitatísue, quasi violentia aliqua, manus iniiciatur. Deus enim reprobationem bonorum ratam non habens, vtpote suorum, quorum quum autor & defensor sit, necesse est proinde & acceptator. Si acceptator etiam remunerator. Viderit ergo ingratia hominum, si etiam bonis factis pœnitentiam cogit. Viderit & gratia, si captatio eius ad benefaciendum incitamento est. Terrena, mortalis vtraque. Quantulum enim compendij, si grato benefeceris? vel dispendij, si ingrato? Bonum factum deum habet debitorem, sicut & malum: quia iudex omnis remunerator est causæ. At cùm iudex deus iustitiæ charissimæ sibi exigendæ tuendæque præsideat, & in eam, omnem summam disciplinæ suæ sanciat, dubitandum est, sicut in vniuersis actibus nostris, ita in pœnitentiæ quoque causa iustitiam deo præstandam esse? quod quidem ita impleri licebit, si peccatis solummodo adhibeatur. Porrò peccatũ, nisi malum factum, dici non meretur, nec quisquam benefaciendo delinquit, quod si non delinquit, cũr pœnitentiam inuadit delinquentium? Priuatum cur malitiæ officium bonitati suæ imponit? Ita euenit, vt cùm aliquid vbi non oportet, adhibetur, illic vbi oportet negligatur. Quorum ergo pœnitentia iusta & debita videatur, id est, quæ delicto deputanda sint, locus quidem expostulat denotare, sed otiosum videri potest. Domino enim cognito, vltrò spiritus à suo autore respectus, emergit ad notitiam veritatis, & admissus ad dominica præcepta, ex ipsis statim eruditur, id peccato deputandum, à quo deus arceat. Quoniam cùm deum grãde quid boni constet esse, vtique bono nisi malum non displiceret, quod inter contraria sibi nulla amicitia est. Perstringere tamen non pigebit, deli-

Iustitia dei iudicis.

Delicta corporalia, spiritalia.

ctorum quædam esse carnalia, id est, corporalia, quædam verò spiritalia. Nam cùm ex hac duplicis substantiæ congregatione confectus homo sit, non aliunde delinquit, quam vnde constat. Sed non eo inter se differunt, quod corpus & spiritus duo sunt: alioqui eo magis paria sunt, quia duo vnum efficiunt: ne quis pro diuersitate materiarum peccata earum discernat, vt alterum altero leuius aut grauius existimet. Siquidem & caro, & spiritus, dei res: alia manu eius expressa, alia afflatu eius consummata. Cùm ergo ex pari ad dominum pertineant, quodcunque eorum deliquerit, ex pari dominum offendit. An tu discernas actus carnis & spiritus? quorum & in vita, & in morte, & in resurrectione, tantum communionis atque consortij est, vt pariter tunc aut in vitam, aut in iudicium suscitentur: quia scilicet pariter aut deliquerint, aut innocenter egerint. Hoc eò præmiserimus, vt non minorem alteri quàm vtrique parti, si quid deliquerit, pœnitentiæ, necessitatem intelligamus impendere. Communis reatus amborum est, communis & iudex, deus scilicet: cõmunis igitur & pœnitentiæ medela. Exinde spiritalia & corporalia nominantur, quòd delictum omne, aut agitur, aut cogitatur: Vt corporale sit quod in facto est: quia factum vt corpus & videri & contingi habet. Spiritale verò, quod in animo est, quia spiritus neque videtur, neque tenetur: per quod ostenditur non facti solum, verùm & voluntatis delicta vitanda, & pœnitẽtia purganda esse. Neque enim si mediocritas humana factis solum iudicat, quia voluntatis latebris par non est, idcirco crimina eius etiam sub deo negligamus. Deus in omnia sufficit. Nihil à cõspectu eius remotũ, vnde omninò delinquitur. Quia non ignorat, nec omittit, quominus in iudicium decernat. Dissimulator & præuaricator perspicaciæ suæ non est. Quid quod voluntas facti origo est? viderint enim si qua casui, aut necessitati, aut ignorantiæ imputantur: quibus exceptis iam non nisi voluntate delinquitur. Cùm ergo facti origo est, non tanto potior ad pœnam est, quanto principalis ad culpam? quæ ne tunc quidẽ liberatur, cum aliqua difficultas perpetrationẽ eius intercipit. Ipsa enim sibi imputatur, nec excusari poterit per illam perficiendi infelici-

Corporale delictum. Spiritale.

4

infelicitatem, operata quod suum fuerat. Denique dominus, quemadmodum se adiectionem legis superstruere demonstrat, nisi & voluntatis interdicēdo delicta? quum adulterum non eum solum definit, qui cominus in alienum matrimonium cecidisset, verum etiam illum, qui aspectus concupiscentia contaminasset: adeò quod prohibetur administrare, satis periculosè animus sibi repræsentat, & temerè per voluntatem expungit effectum. Cuius voluntatis cùm vis tanta sit, cur non solatium sui saturans pro facto cedat? pro facto ergo plectetur. Vanissimum est dicere, volui, nec tamen feci. Atquin perficere debes, quia vis: aut nec velle, quia nec perficis. Sed ipse conscientiæ tuæ confessione pronuncias. Nam si bonum concupisceres, perficere gestisses: porrò sicut malum non perficis, nec cōcupiscere debueras. Quáque te constitueris, crimine astringeris: quia aut malum volueris, aut bonum non adimpleueris. Omnibus ergo delictis, seu carne, seu spiritu, seu facto, seu voluntate commissis, qui pœnam per iudicium destinauit, idem & veniam per pœnitentiam spopondit, dicens ad populum: Pœnitere, & saluum faciam te. Et iterum: Viuo, inquit, Dominus, & pœnitentiam malo quàm mortem. Ergo pœnitētia vita est, quum præponitur morti. Eam tu peccator, mei similis (imò me minor, ego enim præstantiam in delictis meam agnosco) ita inuade, ita amplexare, vt naufragus alicuius tabulæ fidem. Hęc te peccatorum fluctibus mersum proleuabit, & in portum diuinæ clementiæ protelabit. Rape occasionem inopinatæ felicitatis, vt ille tu nihil quondam penes deum, nisi stilla situlæ, & areæ puluis, & vasculum figuli, arbor exinde fias illa quæ penes aquas seritur, & in foliis perēnat, & tempore suo fructus agit, quæ non ignem, non securim videbit. Pœniteat errorum reperta veritate, pœniteat amasse quæ deus nō amat, quando ne nos quidem ipsi seruulis nostris ea quibus offendimur, non odisse permittimus. Obsequij enim ratio in similitudine animorum constituta est. De bono pœnitentiæ enumerando, diffusa & per hoc magno eloquio committēda materia est. Nos verò pro nostris angustiis vnum inculcamus, bonum atque optimū esse quòd deus

Ezech. 33.

præcipit. Audaciam existimo de bono diuini præcepti disputare. Neque enim quia bonum est, idcirco auscultare debemus, sed quia Deus præcepit. Ad exhibitionem obsequij, prior est maiestas diuinæ potestatis. Prior est autoritas imperantis, quàm vtilitas seruientis. Bonum est pœnitere, an non? Quid reuoluis, deus præcipit. At enim ille nõ præcipit tantùm, sed etiam hortatur. Inuitat præmio salutem, iurans, etiam viuo dicens, cupit credi sibi. O beatos nos quorum causa deus iurat. O miserrimos, si nec iuranti domino credimus. Quod igitur deus tantopere commendat, quod etiam humano more sub deieratione testatur, summa vtique grauitate & aggredi & custodire debemus, vt in asseueratione diuinæ gratiæ permanentes, in fructu quoque eius & emolumento proinde perseuerare possimus. Hoc enim dico, pœnitentiam quæ per dei gratiam ostensa & indicta nobis, in gratiam nos domino reuocat, semel cognitam atque susceptam nunquam posthac iteratione delicti resignari oportere. Iam quidem nullum ignorantiæ prætextum tibi patrocinatur, quod domino agnito præceptísque eius admissis, denique pœnitentia delictorum functus, rursus te in delicta restituis. Ita inquantum ignorãtia segregaris, intantum contumaciæ adglutinaris. Nam si idcirco te deliquisse pœnituerat, quia dominum cœperas timere, cur quod metus gratia gessisti, rescindere maluisti, nisi quia metuere desiisti? Neque enim timorẽ alia res quàm contumacia subuertit. Cùm etiam ignorantes dominũ nulla exceptio tueatur à pœna (quia deum in aperto constitutum, & vel ex ipsis cœlestibus bonis comprehensibilem ignorari non licet) quanto cognitum despici periculosum est? Despicit porrò qui bonorum ac malorum intellectum ab illo consecutus, quod intelligit fugiendum, quódque iam fugit, resumens, intellectui suo, id est, dei dono cõtumeliam facit: respuit datorem cùm datum deserit: negat beneficium, quum beneficium non honorat. Quemadmodum ei potest placere, cuius munus sibi displicet? Ita in dominum non modò contumax, sed etiam ingratus apparet. Cæterum non leuiter in dominũ peccat, qui quum æmulo eius diabolo pœnitẽtia renunciasset,

Timor.
Contumacia.

ſet, & hoc nomine illum domino ſubieciſſet, rurſus eundem regreſſu ſuo erigit, & exultationem eius ſeipſum facit, vt denuò Malus recuperata pręda ſua aduerſus dominum gaudeat. Nónne quod dicere quoque periculoſum eſt, ſed ad ædificationem proferẽdum eſt, Diabolum domino præponit? Comparationem enim videtur egiſſe, qui vtrunque cognouerit, & iudicatò pronunciaſſe, eum meliorem cuius ſe rurſus eſſe maluerit. Ita qui per delictorum pœnitẽtiam inſtituerat domino ſatisfacere, diabolo per aliam pœnitentiæ pœnitentiam ſatisfaciet: erítque tantò magis peroſus deo, quantò æmulo eius acceptus. Sed aiũt quidam ſatis deum habere, ſi corde & animo ſuſpiciatur, licet actu minus fiat. Itaque ſe ſaluo metu & fide peccare: hoc eſt, ſalua caſtitate, matrimonia violare, ſalua pietate parenti venenum temperare. Sic ergo & ipſi ſalua venia in gehennam detrudentur, dum ſaluo metu peccant. Primum exemplum peruerſitatis, quia timent, delinquunt: opinor non delinquerent, ſi non timerent. Igitur qui deum nolit offenſum, nec reuereatur omninò, ſi timor offendendi patrocinium eſt. Sed iſta ingenia de ſemine hypocritarum pullulare cõſuerunt, quorum inuidia cum diabolo amicitia eſt, quorum pœnitentia nunquam fidelis. Quicquid ergo mediocritas noſtra ad pœnitentiam ſemel capeſſendam & perpetuò continendam ſuggerere conata eſt, omnes quidẽ deditos domino ſpectat, vt omnes ſalutis in promerendo deo petitores, ſed præcipuè nouitiolis iſtis imminet: qui cùm maximè incipiunt diuinis ſermonibus aures rigare, quíque catuli infantiæ adhuc recentis, nec perfectis luminibus incerta reptant: & dicunt quidem priſtinis renunciare, & pœnitentiam aſſumunt, ſed includere eam negligunt. Interpellat enim illos ad deſiderandum ex priſtinis aliquid, ipſe finis deſiderãdi; velut poma cùm iam in acorem vel amaritudinem ſeneſcere incipiũt, ex parte aliqua tamen adhuc ipſi gratiæ ſuæ adulantur. Omne præterea cũctationis & tergiuerſationis erga pœnitẽtiam vitium, præſumptio intinctionis importat. Certi enim indubitatæ veniæ delictorum, medium tempus interim furantur, & commeatum ſibi faciũt delinquendi, quàm eruditionem

Malus, diabolus.

6

Simile.

Commeatus delinquendi.

non delinquēdi. Quàm porrò ineptum, quàm pœnitentiam non adimplere, & veniam delictorū ſuſtinere? hoc eſt, precium non exhibere, ad mercem manum emittere. Hóc enim precio dominus veniã addicere inſtituit: hac pœnitentiæ compenſatione redimendam proponit impunitatem. Si ergo qui venditant, prius nummum quo paciſcuntur examinant, ne ſcalptus, néve raſus, ne adulter: etiam dominum credimus, pœnitentiæ probationem prius inire, tantam nobis mercedem perẽnis ſcilicet vitæ conceſſurum. Sed differamus tantiſper pœnitentiæ veritatem. Tūc opinor emendatos liquebit cùm abſoluimur. Nullo pacto. Sed cum pendente venia, pœna proſpicitur: cùm adhuc liberari non meremur, vt poſſimus mereri: cùm deus comminatur, non cùm ignoſcit. Quis enim ſeruus poſtea quàm libertate mutatus eſt, furta ſua & fugas ſibi imputat? Quis miles poſtquam caſtris ſuis emiſſus, pro notis ſuis ſatagit? Peccator ante veniã deflere ſe debet: quia tempus pœnitentiæ, id eſt quod periculi & timoris. Neque ego renuo diuinū beneficium, id eſt, abolitionem delictorū inituris aquam omni modo ſaluum eſſe: ſed vt eò peruenire contingat, elaborandū eſt. Quis enim tibi tam infidæ pœnitentiæ viro, aſperginem vnam cuiuſlibet aquæ commodabit? Furto quidem aggredi, & propoſitum huius rei aſſeuerationibus tuis circunduci facile eſt. Sed deus Theſauro ſuo prouidet, nec ſinit obrepere indignos. Quid denique ait? Nihil occultū quod non reuelabitur. Quantaſcunque tenebras factis tuis ſuperſtruxeris, deus lumen eſt. Quidam autem ſic opinantur, quaſi deus neceſſe habeat præſtare etiam indignis, quod ſpopondit & liberalitatem eius faciunt ſeruitutem. Quod ſi neceſſitate nobis ſymbolum mortis indulget, ergo inuitus facit. Quis enim permittit permanſurum id quod tribuerit inuitus? non enim multi poſtea excidunt? non à multis donum illud aufertur? Hi ſunt ſcilicet qui obrepunt, qui pœnitentiæ fidem aggreſſi, ſuper arenas domum ruituram collocant. Nemo ergo ſibi aduletur,

Simile.

7 quia inter auditorū tyrocinia deputatur, quaſi eo etiam nunc ſibi delinquere liceat. Dominum ſimul cognoueris, timeas: ſimul inſpexeris, reuerearis. Cæterum quid te cogno-

cognouisse interest, cum iisdem incubas quibus retrò ignarus? Quid autem te à perfecto seruo dei separat? An alius est in tinctis Christus, alius Audientibus? Num spes alia, vel merces, alia formido iudicij, alia necessitas pœnitentiæ? Lauacrum illud obsignatio est fidei: quæ fides à pœnitentiæ fide incipitur & commendatur. Non ideo abluimur, vt delinquere desinamus, sed quia desiimus, quoniam iam corde loti sumus. Hæc enim prima Audientis intinctio est, metus integer. Exinde quoad dominum senseris, fides, sana conscientia semel pœnitentiam amplexata. Cæterum si ab aquis peccare desistimus, necessitate non sponte innocétiam induimus. Quis ergo in bonitate præcellens? cui non licet, aut cui displicet malo esse? qui iubetur, an qui delectatur à crimine vacare? Ergo nec à furto manus auertamus nisi claustrorum duritia repugnet: nec oculos à stupri concupiscentiis refrenemus, nisi à custodibus corporum obstructi, si nemo domino deditus delinquere desinet, nisi intinctione alligatus: quod si qui ita senserit, nescio an intinctus magis contristetur, quod peccare desierit, quàm lætetur quod euaserit. Itaque Audientes optare intinctionem, non præsumere oportet. Qui enim optat, honorat: qui præsumit, superbit. In illo verecundia, in isto petulantia apparet. Ille satagit, hic negligit. Ille mereri cupit, at hic vt debitum sibi repromittit: ille sumit, hic inuadit. Quem censeas digniorem, nisi emendatiorem? quem emendatiorem, nisi timidiorem, & idcirco vera pœnitentia functum? Timuit enim adhuc delinquere, ne non mereretur accipere. At ille præsumptor, cùm sibi repromitteret, securus scilicet, timere non potuit: sic nec pœnitentiam impleuit, quia instrumento pœnitentiæ, id est, metu caruit. Præsumptio inuerecundiæ portio est, inflat petitorem, despicit datorem. Itaque decipit nõnunquam. Antè enim quàm debeatur repromittit, quo semper is qui est præstaturus, offenditur. ¶ Hucusque Christe Domine de pœnitentiæ disciplina seruis tuis dicere vel audire contingat, quousque etiam delinquere non oportet Audientibus: vel nihil iam de pœnitentia nouerint, nihil eius requirant. Piget secundæ, imò iam vltimæ spei subtexere

Baptismus.

Auditores.

Præsumptio.

mentionẽ, ne retractantes de residuo auxilio pœnitendi, spacium adhuc delinquendi demonstrare videamur. Absit vt aliquis ita interpretetur, quasi eò sibi etiam nũc pateat ad delinquendũ, quia patet ad pœnitẽdũ: & redundãtia clemẽtiæ cœlestis, libidinem faciat humanę temeritatis. Nemo idcirco deterior sit, quia deus melior est, totiẽs delinquẽdo quotiens ignoscitur. Cæterum finem vtique euadẽdi habebit, cum offendendi non habebit. Euasimus semel, hactenus periculosis nosmetipsos inferamus, & si iterũ euasuri videmur. Pleriq; naufragio liberati exinde repudiũ & naui & mari dicunt. & dei beneficium, salutẽ suam scilicet, memoria periculi honorant. Laudo timorẽ, diligo verecundiã, nolũt iterũ diuinæ misericordiæ oneri esse: formidant videri inculcare, quod consecuti sunt: bona certè sollitudine iterum experiri vitãt, quod semel didicerunt timere. Ita modus temeritatis, testatio est timoris. Timor autem hominis, dei honor est. Sed enim peruicacissimus hostis ille, nunquam malitiæ suæ otium facit. At quin tũc maxime sæuit, cum hominem plenè sentit liberatum: tunc plurimum accenditur, dum extinguitur. Doleat & ingemiscat necesse est venia peccatorũ permissa, tot in homine mortis opera diruta, tot titulos dãnationis retro suæ erasos. Dolet quod ipsum & angelos eius, Christi seruus ille peccator iudicaturus est. Itaq; obseruat, oppugnat, obsidet, si quâ possit aut oculos concupiscentia carnali ferire, aut animum illecebris secularibus irretire, aut fidem terrenæ potestatis formidine euertere, aut à via certa peruersis traditionibus detorquere: non scandalis, non tentationibus deficit. Hæc igitur venena eius prouidens deus, clausa licet ignoscentiæ ianua & intinctionis sera obstructa, aliquid adhuc permisit patere. Collocauit in vestibulo pœnitentiam secũdam, quæ pulsantibus patefaciat: sed iam semel, quia iam secundo: sed amplius nunquã, quia proxime frustra. Non enim & hoc semel satis est? Habes quod iam non merebaris, amisisti enim quod acceperas. Si tibi indulgẽtia domini accõmodat vnde restituas quod amiseras, iterato beneficio gratus esto nedũ ampliato: maius est enim restituere, quàm dare: quoniam miserius est perdidisse, quàm omnino nõ acce-

Imò non solũ semel aut septies, sed etiã septuagies septies.

accepisse. Verum non statim succidendus ac subruendus est animus desperatione, si secundæ quis pœnitentiæ debitor fuerit: pigeat sanè peccare rursus, sed rursus pœnitere non pigeat: pigeat iterum periclitari, sed non iterum liberari. Neminem pudeat. Iteratæ valetudinis, iteranda medicina est: gratus in dominum extiteris, si quod tibi dominus offert, non recusaueris: offendisti, sed reconciliari adhuc potes. Habes cui satisfacias, & quidem volentem: id si dubitas, euolue quæ spiritus ecclesiis dicat: Desertam dilectionem Ephesiis imputat, Stuprum & idolothytorum esum Thyatirenis exprobrat, Sardios non plenorum operum incusat, Pergamenos docentes peruersa reprehendit, Laodicenos fidentes diuitiis obiurgat: & tamen omnes ad pœnitentiam commonet, sub comminationibus quidem. Non comminaretur autem non pœnitenti, si non ignosceret pœnitenti. Dubium si non & alibi hanc clementiæ suæ profusionem demonstrasset. Nō ait, qui ceciderit, resurget, & qui auersatus fuerit conuertetur? Ille est scilicet, ille est qui misericordiā mauult quàm sacrificia. Lætantur cœli, & qui illic angeli, pœnitentia hominis. Heus tu peccator bono animo sis, vides vbi de tuo gaudeatur. Quid illa similitudinum Dominicarum argumenta nobis volunt? Quod mulier drachmam perdidit, & requirit, & repperit, & amicas ad gaudium inuitat, nónne restituti peccatoris exemplum est? Errat & vna pastoris ouicula, sed grex vna carior non erat: vna illa cōquiritur, vna pro omnibus desideratur, & tādem inuenitur, & humeris pastoris ipsius refertur: multum enim errando laborauerat. Illum etiam mitissimum patrem non tacebo, qui prodigum filium reuocat, & post inopiam pœnitentem libens suscipit, immolat vitulum præopimū, conuiuio gaudium suum exornat. Quid ni? filium enim inuenerat quem amiserat, cariorem senserat quem lucrifecerat. Quis ille nobis intelligendus pater? Deus scilicet, Tam pater nemo: tam pius nemo. Is ergo te filium suum, & si acceptum ab eo prodegeris, & si nudus redieris, recipiet, quia redisti: magísque de regressu tuo quàm de alterius sobrietate lætabitur. sed si pœniteat ex animo, si famem tuam cum saturitate mercenariorum paternorum

compares, si porcos immundum relinquas pecus, si patrē repetas vel offensum, Deliqui dicens pater, nec dignus ego iam vocari tuus. Tantum releuat cōfessio delictum, quātum dissimulatio exaggerat. Confessio enim satisfactionis consilium est, dissimulatio contumaciæ. Huius igitur pœnitentiæ secundæ & vnius, quāto in arto negotium est, tanto operosior probatio est, vt non sola conscientia præferatur, sed aliquo etiam actu administretur. Is actus qui magis Græco vocabulo exprimitur & frequētatur, exomologesis est, qua delictum domino nostrum confitemur, non quidem vt ignaro, sed quatenus satisfactio confessione disponitur, confessione pœnitētia Deus mitigatur. Itaque exomologesis prosternendi & humilificandi hominis disciplina est cōuersationem iniungens misericordiæ illicem. De ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco & cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus deiicere, illa quæ peccauit tristi tractatione mutare: cæterum, pastum, & potū pura nosse, non ventris scilicet, sed animæ causa: plerunque verò ieiuniis preces alere, ingemiscere, lachrymari, & mugire dies noctésque ad dominum deum tuum, presbyteris aduolui, & aris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ iniungere. Hæc omnia exomologesis, vt pœnitentiam commendet, vt de periculi timore dominum honoret, vt in peccatorem ipsa pronunciās pro dei indignatione fungatur, & temporali afflictatione æterna supplicia non dicam frustretur, sed expungat. Cum igitur prouoluit hominem, magis releuat: cū squalidum facit, magis mundatum reddit: cum accusat, excusat: cum condemnat, absoluit. In quantum non peperceris tibi, intantum tibi Deus, crede, parcet. Plerosque tamē hoc opus vt publicationem sui aut suffugere, aut de die in diē differre, præsumo, pudoris magis memores quàm salutis: velut illi, qui in partibus verecundioribus corporis contracta vexatione, conscientiam medentium vitāt, & ita cum erubescentia sua pereunt. Intolerandum scilicet pudori, domino offenso satisfacere, saluti prodactæ reformari. Næ tu verecundia bonus, ad delinquendum expandens frontem, ad deprecandum verò subducens.

Confeßio delicti.

ἐξομολόγησις.

Erubescentia.

Ego rubori locum non facio, cum plus de detrimẽto eius acquiro, cum ipse hominem quodammodo exhortatur: Ne me respexeris dicens, pro te mihi melius est perire. Certè periculum eius tunc si forte onerosum est, cùm penes insultaturos in risiloquio consistit, vbi de alterius ruina alter attollitur, vbi prostrato superscenditur. Cęterum inter fratres atque conseruos, vbi communis species, metus, gaudium, dolor, passio (quia communis spiritus de cõmuni Domino & patre) quid tuos aliud quàm te opinaris? Quid consortes casuum tuorum, vt plausores fugis? Non potest corpus de vnius membri vexatione lætum agere: condoleat vniuersum, & ad remedium conlaboret, necesse est. In vño & altero ecclesia est, Ecclesia verò Christus. Ergo cum te ad fratrũ genua prorendis, Christum contrectas, Christum exoras. AEquè illi cum super te lachrymas agũt, Christus patitur, Christus patrem deprecatur. Facilè impetratur semper, quod filius postulat. 10

Grande planè emolumentum verecundiæ, occultatio delicti pollicetur. Videlicet si quid humanæ notitiæ subduxerimus, proinde & deum celabimus. Adeóne existimatio hominum & Dei conscientia cõparantur? An melius est damnatum latere, quàm palàm absolui? Miserum est sic ad exomologesin peruenire. Malo enim ad miseriam peruenitur: sed vbi pœnitendum est, desinit miserum, quia factum est salutare. Miserum est secari & cauterio exuri, & pulueris alicuius mordacitate anxiari: Tamen quæ per insuauitatem medentur, & emolumento curationis offensam sui excusant, & præsentem iniuriam superuenturæ vtilitatis gratia commendant. Quid si prętér pudorem quem potiorem putant, etiam incommoda corporis reformident, quod inlotos, quod sordulentos, quod extra lætitiam oportet deuersari, in asperitudine sacci, & horrore cineris, & oris de ieiunio vanitate? Num ergo in Coccino, & Tyrio pro delictis supplicare nos cõdecet? Cedò acum crinibus distinguendis, & puluerem dentibus elimandis, & bisulcum aliquid ferri vel ęris vnguibus repastinandis: si quid ficti nitoris, si quid coacti ruboris, in labia aut genas vrgeat: præterea exquirito balneas lætiores hortulani maritimíve secessus: adiicito

ad ſumptum: conquirito altilium enormem ſaginam, defecato ſenectutem vini: quúmque quis interrogarit, cur animæ largiaris: Deliqui dicito in deum, & periclitor in æternum perire: itaque nunc pendeo, & maceror, & excrucior, vt deum reconciliem mihi quem delinquendo læſi. 11 Sed enim illos qui ambitu obeunt capeſſendi magiſtratus, neque pudet, neque piget incommodis animæ & corporis, nec incommodis tantum, verum & contumeliis omnibus eniti in cauſa votorum ſuorum. Quas nō ignobilitates veſtium affectant? quæ non atria nocturnis & crudis ſalutationibus occupāt? ad omnem occurſum maioris cuiuſque perſonæ decreſcentes, nullis conuiuiis celebres, nullis commeſſationibus congreges, ſed exules à libertatis & lætitiæ felicitate: ídque totum propter vnius anni volaticum gaudium. Nos quod ſecuriū virgarúmve petitio ſuſtinet, in periculo æternitatis tolerare dubitamus? & caſtigationem victus atque cultus offenſo domino præſtare ceſſabimus, quæ gētiles nemine omnino læſo ſibi irrogant? Hi ſunt de quibus ſcriptura commemorat: Væ illis qui delicta ſua velut procero fune nectunt. Si de exomologeſi retractas, gehennam in corde conſidera, quam tibi exomologeſis extinguit: & pœnæ prius magnitudinem imaginare, vt de remedij adoptione non dubites. Quid illum theſaurum ignis æterni æſtimamus, cùm fumariola quædam eius tales flammarum ictus ſuſcitent, vt proximæ vrbes aut iam nullæ extent, aut idem ſibi de die ſperent. Diſſiliunt ſuperbiſſimi montes ignis intrinſecus fœta. Et quod nobis iudicij perpetuitatē probat, cum diſſiliant, cum deuorentur, nunquam tamen finiuntur. Quis hæc ſupplicia interim montium non iudicij minantis exemplaria deputabit? quis ſcintillas tales non magni alicuius & inæſtimabilis foci miſſilia quædā & exercitoria iacula conſentiet? Igitur cum ſcias aduerſus gehēnam poſt prima illa intinctionis dominicæ monimenta, eſſe adhuc in exomologeſi ſecunda ſubſidia, cur ſalutem tuam deſeris? Cur ceſſas aggredi, quod ſcias mederi tibi? Mutæ quidem animę & irrationales, medicinas ſibi diuinitus attributas in tempore agnoſcunt. Ceruus ſagitta transfixus vt ferrum & irreuocabiles moras eius

de

de vulnere expellat, scit sibi dictamno medendum. Hirũdo si excæcauerit pullos, nouit illos oculare rursus de sua chelidonia. Peccator restituendo sibi institutam à domino exomologesin sciens, præteribit illam, quę Babyloniũ regem in regna restituit? Diu enim pœnitẽtiam domino immolarat, septenni squalore exomologesin operatus, vnguium leoninum in modum efferatione, & capilli incuria horrorẽ aquilinum præferente. Proh malæ tractationis? Quem homines perhorrebant, deus recipiebat. Cõtra autem Ægyptius Imperator qui populum dei aliquando afflictũ diu domino suo denegatũ persecutus, in prælium irruit, post tot documenta plagarũ, dissidio maris, quod soli populo peruium licebat, reuolutis fluctibus perit. Pœnitentiam enim & ministerium eius exomologesin abiecerat. Quid ego vltra de istis duabus humanæ salutis quasi Pharis, stili potius negotium quàm officium conscientiæ meæ curans? Peccator enim omniũ notarum cum sim, nec vlli rei nisi pœnitentię natus, non facilè possum super illa tacere, quam ipse quoque & stirpis humanæ & offensę in dominum princeps Adam, exomologesi restitutus in paradisum suum, non tacet.

Oculare.
Exomologesis à domino instituta.
Nabuchodonosor. Dan. 4.
Pharao. Exod. 14.
Exomologesis ministeriũ pœnitentiæ.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS per Beatum Rhenanum.

Mos primum fuerat solennis apud Carthaginenses, vt non modò mulieres, sed & virgines velarẽtur, deinde res arbitrio cuiusque permissa est. Quibus maior probitatis cura veterem consuetudinẽ vltro obseruabant, quam cæteri negligebãt vel vt non præceptam, vel vt suis moribus non cõuenientem. Tertullianus cum cerneret quantum mali nasceretur ex hoc quod virgines aperto capite starent in congregationibus Christianorum, non secus atque in choreis solent, quæ maritũ quærũt, docet hoc libro virgines etiã esse velandas: Quod quæ de velãdis mulieribus Paulus præcepit, etiam ad virgines pertineant, quibus in mulierũ ordinem transitus fit, non tam per concubitum, quàm per alia quæ mulieribus & virginibus communiter accidunt. Verisimile est etiam tum puellas aperto capite in congregationem venire solitas, volentibus sic parentibus, vt maritum ex Christianis facilius

inuenirent. At Tertullianus templum Dei, domum precationis esse vult, non nundinationis puellaris. Porrò obseruandũ, eas virgines quæ velatæ in Ecclesiam ventitabant, virgines dei hic dici, illas verò quæ foris quidem, hoc est in vicis propter ethnicos velabantur, cæterum in ipso cœtu Christianorum siue ecclesia nudato stabãt capite, virgines hominum appellari, iuxta illud Geneseos, filij dei, & filiæ hominum. Nam notus locus est. Atque haud scio an illæ priores fuerint consecratæ aut professionem fecerint, cuius rei nulla prorsus hic mentio. Posterior autem ætas nempe diui Ambrosij sacratas virgines habuit, & velatas ab episcopo. Hinc illud apud eum autorem libro tertio de virginibus, Discite quantas Alexandrina totiúsque Orientis & Africana ecclesia quotannis sacrare consueuerint. Pauciores hic homines prodeũt, quàm illic virgines consecrantur. Item mox, Aiunt etiam plerique maturioris ætatis virgines esse velandas. Neque ego abnuo, Sacerdotalis esse cautionis debere, vt non temere puella veletur. Et infra, Nec mirere in adolescentulis professionem. Verum de huiusmodi velatione hic non agitur. Cæterum attende mi lector quanti continentiam fecerit Tertullianus, qui legitimum mariti & vxoris congressum vocet contumeliam communem, etiam alibi confusionem, quũ inquit, quo totam condixerunt confusionẽ.

ANNOTATIONES IN LIBRVM sequentem.

1 LAtinè quoq; ostendam.] Ergo & Græcè scripsit de eadem re. Cæterum in De corona militis testatur se de spectaculis etiam Græcum ædidisse commentarium, quum inquit, Sed & huic materiæ propter suauiludios nostros Græco quoque stilo satisfecimus. 2 Eruditur in mansuetudinem saporis.] Ita dixit erudiri in fructum, de flore, in libro De carne Christi, Quia per florem, inquit, & ex flore omnis fructus eruditur in fructum. Per Græciam & quasdam Barbarias eius.] Quid hic audiuimus? etiam Barbariæ sunt in Græcia? Barbaria pro regione barbarorum etiam alibi vtitur, vt aduersus Marcionem libro primo; Iam & bestiis illius Barbariæ, importunior Marcion. Loquitur autem de Ponto. Sed eas ego ecclesias.] Per ecclesias quas ipsi Apostoli condiderunt, intelligit Romanam, cui Petrus & Paulus (vt alibi inquit) Euangelium suo quoque sangui-

sanguine signatum reliquerunt: item ecclesias Corinthiorum, Galatarum, Philippensium & Thessalonicensium, quas Paulus instituit: Et Ephesiorum ecclesiam, quæ fuit à Ioanne condita. Sanè Corinthiorum paulò pòst meminit, Sic & ipsi, inquit, Corinthij intellexerunt. Hodie denique virgines suas Corinthij velant. Quid docuerint Apostoli, qui didicerunt approbant. Porrò facit ad hunc locum quod in libro Præscriptionũ aduersum hæreticos scribit, Age iam, inquit, qui voles curiositatem melius exercere in negotio salutis tuæ, percurre ecclesias Apostolicas, apud quas ipsæ adhuc cathedræ Apostolorum suis locis præsidentur, apud quas ipsæ authenticæ literæ eorum recitantur, sonantes vocem, repræsentantes faciem. Proxima est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longè es à Macedonia, habes Philippos. Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiæ adiiceris, habes, Romanam vnde nobis quoq; autoritas præsto est. Fœlix ecclesia cui totam doctrinã Apostoli cùm sanguine suo profuderunt. Hactenus ille. Scribit in hanc eandem sententiam paulò antè in eodem Præscriptionum opusculo. Et aduersus Marcionem libro quarto. Cæterum vides ex hoc veteres illas ecclesias, Tẽpora & Antecessores opponere solitas. Obseruabis & hunc antiquum loquendi modum quo orthodoxam illarum fidem contestatur, quum inquit, Cum quibus scilicet communicamus ius pacis & nomen fraternitatis. De qua re etiam supra admonuimus lectorem. Quæ magis ex duabus.] *Quæ pro vtra.* Quæ virgines includit.] *Subaudi, velamine, hoc est velat.* Subfundi.] *Hoc verbo etiam alibi vtitur. In De exhortatione castitatis, Imò subfusio pigris simul ad continentiam deo exhibendam.* Cõtenta erat veritas paucis si cum consuetudine.] *Consentiunt in errore exemplaria, sed tamen sensus indicat scribendum pro paucis si, pacisci. Id quod nos ausi scribere sumus.* Quid prius aliquis persecutor.] *Ex Gorziẽsi scripsimus, peius.* Nam iam & illa consuetudine.] *Sensus est, Nam iam & illa consuetudo sub qua te fruebaris, alia consuetudine expugnatur. Hoc est, quod præcessit, vt tacitè sub consuetudinis nomine frueretur se vel ex parte.* Quomodo illic, inquit.] *Quomodo non est hic quæsitiuum, sed relatiuum. Et inquit pro inquiunt, quemadmodum etiam in præcedẽtibus libris loquitur.* Sermo laciniosus.] *Hoc est diffusus. In libris aduersus Marcionem hoc vocabulum etiam reperias. Ita in De cultu fœminarum, Cætera verò cor-*

3

4

poris, laciniosis pomparum & delitiarum ineptiis occupare.
5 Prophetico modo dictum est.] *Nam Prophetæ solent de futuris ceu de præsentibus loqui. Sensum eundem habet, quod sequitur, Ad propheticam rationem. Item, Ad prophetiam interpretetur.*
6 Conuertit iam ad Propheticam rationem.] *Conuertit, absolutè.*
7 Secundum primordij formam virginis, & ita.] *Etiam refragantibus exemplaribus libuit scribere & distinguere, Secundum primordij formam, virgini & ita vniuerso mulierum generi defensam.*
8 Cui rea est angelorum exterminatorum.] *Exterminatorum, hoc est, eiectorum è cœlis.*
9 Quare & ornatus ipse.] *Castigauimus ex Gorziensi collatione, Quarum & ornatus ipse. Paulò pòst expone, intelligendam sinens, id est omittens.* Masculi inuestis.] *Inuestis impuberem significat, sicut vesticeps iam puberem. Est autem receptum inuestis vocabulum apud autores pro imberbi à vestiendo. Etymologiam explicat paulò pòst, Et pudor, inquit, vbique vestitur.* Sed nec docere, nec tingere, nec offerre.] *Quod vulgò dicunt hodie, Prædicare, baptizare, & missam celebrare.* Ne duo sacerdotalis officij sortem sibi vendicarent.] *Exemplarium consensu nihil moti scribere ausi sumus, Nedum sacerdotalis officij sortem sibi vendicare.* Idcirco velaminis venia fit illi.] *Hoc est, idcirco gratia velaminis fit illi, Siue, idcirco velamen remittitur ei.* In viduatu ab an. n. u. collocatam.] *Viduatum accipit pro ordine viduarum quæ post annum sexagesimum ab Episcopis in eum numerum asciscebantur.* Illic sedet contecta.] *Nos, intecta. Ex Gorziensi collatione. Est autem monstri simile inter vetulas iam canas sedere puellam virginem intecto capite.* Structæ.] *Tertulliani verbum.* Cæco bono suo incedant.] *Cæcum vocat quod non videtur. Ita scopulos in mari latentes Poëtæ cæcos vocant. Sic in Valentinianis, Alte habitet, inquit, in cæca detrudatur.* Aliqua sibi insignia defendere] *Ita sæpe loquitur per verbum defendo. Vt paulò superius, Secundum primordij formam, virgini & ita vniuerso mulierum generi defensam.* Aut pennas Garamantum.] *Inter semiferos illos Libyæ populos sunt & Garamantes. Virgilius, aut Rhodope, aut extremi Garamantes. Plinius tradit eos matrimoniorum exortes passim cum fœminis degere.* Aut strobulos Barbarorum.] *Strobulus Græcis pineam nucē significat, gestamen ex auro Barbaro-*

barorum quorundam, quemadmodum cicadæ Atheniensium. Aut Cicadas Atheniensium.] Athenienses in capillis cicadas ferebant, hoc argumento ostendere volentes se esse indigenas, quemadmodum sunt cicadæ. Dicti sunt hinc τεττιγοφόροι, quasi dicas Cicadiferos. Nam Cicadas Græci vocant τέττιγας. Huius rei meminit & Aristophanes Comicus. Aut cirros Germanorum.] Cirri capilli capitis sunt, sic dicti quod quasi in circum torti. Germanorum autem fuit obliquare crinem, & in nodum substringere. Hinc illud Martialis: Crinibus in nodum tortis venere Sicambri. Aut stigmata Britonum.] Britanni super Ligerim, hospites in Gallia, cuius maritimam partem ex aduersa veteri Britannia, quæ nunc Anglia est, aduecti quondam occupauere, solenniter certis notis apud suos inurebantur. Horum meminere posteriores scriptores, Ausonius, Sidonius Apol. cæteri. Tanto continentia maioris ardoris laboratior.] Laboratior pro elaboratior, hoc est operosior. Non enim & continentia virginitatis antistat.] Pro virginitatis nostrum secuti iudicium supposuimus virginitati antistat, hoc est antecellit virginitatem. Nam hoc verbo etiam superius vsus est. Vnde antistatus verbale nomen. In Valentinianis, Comparatitium antistatum. Siue viduarum.] Ex Gorziensi collatione scripsimus viduorum, vt tam de viro intelligas qui amiserit vxorem, quàm de muliere cuius maritus mortem obierit. Multo magis fœminæ.] Subaudi, nihil subscripsit. Nunc responso expungemus.] Expungere responso est absoluere responso, siue rei satisfacere responso. Peculiaris & vsitatus Tertulliani sermo. Vbi enim gradum fiximus.] Sic aduersus Praxean, Hic mecum, inquit, gradum fige. Et infra, Hic ergo iam gradum volunt figere stulti imò cæci, Et reliqua. Translatio ab athletis in certamine congredientibus. Sermo prouerbialis. Et de virginis exire.] Subaudi sensu. Et pati nouum illud q.a.æt.e.] Intelligit mensium purgationem. Vnde mox, Nisi post contestatam, inquit, sanguine maturitatem. Item, Iam & vox obsolefacta est, & membra completa sunt, & pudor vbique vestitur, & menses tributa defendunt. Desinit virginem.] Figura Græca. Ex angustiis.] Hoc est, tenuitate facultatum siue fortunarum. Nam vt est apud Satyrographum, Non facilè emergunt, quorum virtutibus obstat Res angusta domi. Huiusmodi puellæ pauperiores difficilius etiam

10

maritum inueniunt. Vel scrupulositate.] *Hoc est, morositate parentum quibus nullus gener placet* Cui tu secundum paras maritum.] *Sensus est, Virgo tua quam tu adhuc virginem existimas, propter ætatem desiit esse virgo, non quidem à viro corrupta, sed ab ætate. Proinde maritus quem ei trades secundus erit.* Iam & vox obsolefacta est.] *Intelligit robustiorem factam. Nam autore Plinio vox roboratur à decimo tertio anno. Eadē in senecta exilior.* Et menses tributa defendunt.] *Inquit menstruos illos mulierum cursus, sic enim Plinius vocat. Supra habuimus in Marcionem libro tertio, Nam & mulierculæ nonnunquam prægnantes sibi videntur, aut sanguinis tributo, aut aliqua valetudine inflatæ.* Quo totam condixerunt confusionem.] *Tanquā stipulata manu quod aiunt. Sic in de Corona militis, Quod æquè fides pagana condixit. Qui legitimum viri & mulieris in matrimonio congressum, vocat confusionem, vt paulò antè communem contumeliam, quid diceret de stupro? O qualem continentiæ fautorem?* Sponsari.] *Sponsari pro desponsari. Vt infra, Illi sponsasti maturitatem tuam.* De virginibus educantur.] *Vsurpat educare pro educere. Sensus est, De numero virginum educuntur, eximuntúrque. Nam, ni fallor, ducatorem supra dixit ductorem siue ducem significans.* Deponentes quod fuerunt.] *Scilicet puellaria virguncularum redimicula.* Faciem morosiorem.] *Intelligit inelegantiorem & quæ difficilius nitescat.* Pallium extr.i.] *Vides ergo muliebre quoque gestamen fuisse pallium.* Calceum stipant multiformem.] *Quæ sunt admodum puellæ vniformi genere calceorum vtuntur. Grandiores multiformi, pro diuersitate loci, temporis, & rei. Dixit autem stipant, ne videlicet follicet calceus, vt vtar verbo Hieronymi & Ambrosij.* Sed virginali volunt sola capitis nuditate.] *Scribendum, virginari, vt sit verbum deponentale, hoc est virgines agere.* Reuereātur & fratres.] *Intelligit Christianos. Hos opponit extraneis, id est, ethnicis. Ita mox, vtrúmne vt fratribus suis placeant.* Nundinarint.] *Hoc est, venditarint.* Quò ergo.] *Quò, id est, Ad quid. Sic in de resur. carnis, Quò ergo legimus.* Nihil debuccinemus.] *Hūc locum imitatus Hieronym. in epist. ad Eustochium dixit, Quum manum egenti porrexerint, buccinant.* Quod si vnius Victoriati.] *Plinius. lib. 33. cap. 3. Qui nunc, inquit, Victoriatus appellatur, lege Clodia percussus est. Antea*

enim

enim hic nũmus ex Illyrico aduectus, mercis loco habebatur, Est autem signatus victoria, & inde nomen. Vt gloriæ libidinosum.] *Vocat libidinosum gloriæ quod sit ob libidinem & cupiditatem gloriæ.* Paulò pòst *scripsimus, an firmum sit & verum. Ex Gorziensi collatione.* Ad huiusmodi opus.] *Hoc est, ad virginitatem.* Scilicet, Felices nos. f.] *Scilicet hic ironiam habet.* Æmulatio enim illas.] *Gaudent enim ostentatione sola virginitatis æmulæ verarum dei virginum.* Quia facile virgines fraternitas suscipit.] *Fraternitatem appellat collegium Christianorum. Quod vocabulum Cypriano & cæteris autoribus sacris est in vsu frequenti.* Conscientiæ muliebritatis.] *Scribe, Consciæ muliebritatis.* Scit deus quod iam infantes.] *Supposuimus quot pro quod.* Dum inter amplexus & oscula assidua concalescit.] *Hoc autem faciebat fraternitas. Nam osculo se quondã salutabant Christiani. Et ante dixit, Facile virgines fraternitas suscipit. Fit autem susceptio per amplexum.* Et tota.] *Hæc clausula non est in codice Gorziensi.* Nihil operosius gloria.] *In vtrisque exemplaribus perosius mutatum fuit in operosius, nos scripsimus perosius. Nam sicut nos dicimus exosum, sic Tertullianus perosum, vnde perosius comparatiuum. Paulò pòst reposuimus, indue armaturam pudoris. Item, Ne sic à disciplina velaminis exolescatis.* Contentæ sit dimidiam frui lucem, quàm totam faciem prostituere.] *Subauditur potius. Similis est locutio in Martyribus, Exisse vos è carcere, quàm in carcerem introisse intelligemus. Item in Valentinianis, Vbi superindui potuit, quam despoliari. Illic ex aliis autoribus complura exempla adduximus.* Velaminis spacia metatus est.] *Metatus est, hoc est præscripsit, definiuit. Metaphora sumpta à castrorum locatione, quæ metari propriè dicuntur. Hoc verbo antea quoque vsus est.* Inter Psalmos.] *Ex hoc loco habes, Psalmos olim legi vel potius cani solitos in ecclesia.* Vel in quacunque mentione dei.] *Vide quanta priscorum reuerentia fuerit vel erga Dei vel domini nomen?* In Oratione ipsa.] *Loquitur de oratione quæ fiebat in ecclesia, Oramus, inquit, in Apologetico, etiam pro Imperatoribus, pro ministris eorũ & potestatibus, pro statu seculi, pro rerum quiete, & mora finis.* Aliæ quibus planè maior est palma.] *Codices manu descripti constanter habent palma. Ausus nihilominus sum scribere palla. Acron Grammaticus in illud Horatianum, Pallæque repertor honestæ*

AEschylus, pallas autor est non nisi honestis personis dari. Mulieribus autem etiam competisse Martialis docet illo versiculo, Fascia te, tunicaeque tegunt, obscuráque palla. Haec, si rectè emẽdauimus, huius vt coniicimus formae erat, vt etiam capitis partem tegeret praesertim posteriorem. Nam hic agit de mulieribus quae caput quidem tegant, sed non totum. Vt bestia quaedam magis quàm auis.] *Struthiocamelum intelligit. Cuius in initio decimi libri meminit Plinius. Eius verba, quoniam ad hunc locum faciunt, libet adscribere, Auium, inquit, grandissimi & penè bestiarum generis, Struthiocameli Aphrici vel AEthiopici, altitudinem equitis insidentis excedunt, celeritatem (sic enim nos in Castigationibus nostris legendum monuimus) vincunt: ad hoc demum datis pennis, vt currentem adiuuent. Caetero non sunt volucres, nec à terra tolluntur. Vngulae his ceruinis similes, quibus dimicant, bisulcae, comprehendendis lapidibus vtiles, quos in fuga contra sequentes ingerunt pedibus. Concoquendi sine delectu deuorata, mira natura: sed non minus stoliditas, in tanta reliqui corporis altitudine, quum colla frutice occultauerint, latere sese existimantium. Praemia ex his oua, propter amplitudinem pro quibusdam habita vasis, conósque bellicos & galeas adornantes pennae. Haec Plinius. Caeterum Tertullianus Struthiocamelum eleganter bestiam altegradiam appellat, quòd altè incedat longis praedita cruribus, quales sunt & ciconiae & grues.* Caetera altegradia.] *Figura Graeca. Vt illud Martialis, Caetera vile sapit.* Quum delitescendum habet.] *Hoc est, quum opus habet vt delitescat.* In condensum.] *Videlicet in fruticetum.* Abstrudere.] *Ita in praescriptionibus, Ipse docebat, inquit, lucernam non sub modio abstrudi solere.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE VIRGINIBVS VELANDIS LIBER.

PROPRIVM iam negocium passus meæ opinionis, Latinè quoque ostendam, virgines nostras velari oportere, ex quo transitum ætatis suæ fecerint: Hoc exigere veritatem, cui nemo præscribere potest, non spaciũ temporum, non patrocinia personarum, nõ priuilegium regionum. Ex his enim ferè consuetudo initium ab aliqua ignorantia vel simplicitate sortita, in vsum per successionem corroboratur, & ita aduersus veritatẽ vindicatur. Sed dominus noster Christus veritatẽ se non cõsuetudinem cognominauit. Si semper Christus, & prior omnibus: æque veritas sempiterna & antiqua res. Viderint ergo quibus nouum est quod sibi vetus est. Hæreseis non tam nouitas quàm veritas reuincit. Quodcũque aduersus veritatem sapit, hoc erit hæresis, etiam vetus consuetudo. Cæterum suo vitio quis quid ignorat. Quod autem ignoratur, fuit tam requirendum, quàm recipiẽdum quod agnoscitur. Regula quidem fidei vna omnino est, sola immobilis, & irreformabilis, credendi scilicet in vnicum deum omnipotentem, mundi conditorem, & filium eius Iesum Christũ, natum ex virgine Maria, crucifixum sub Pontio Pilato, tertio die resuscitatum à mortuis, receptum in cœlis, sedentem nunc ad dexteram patris, venturum iudicare viuos & mortuos, per carnis etiam resurrectionem. Hac lege fidei manente, cætera iam disciplinę & conuersationis, admittunt nouitatem correctionis operante scilicet & proficiente vsque in finem gratia dei. Quale est enim vt diabolo semper operãte & adiiciente cottidie ad iniquitatis ingenia, opus dei aut cessauerit aut proficere destiterit, cum propterea Paracletum miserit dominus, vt quoniam humana mediocritas omnia

ſemel capere non poterat, paulatim dirigeretur & ordinaretur & ad perfectum perduceretur diſciplina, ab illo vicario domini ſpiritu ſancto. Adhuc inquit, multa habeo loqui vobis, ſed nondum poteſtis ea baiulare: Cum venerit ille ſpiritus veritatis deducet vos in omnem veritatem, & ſuperuenientia renunciabit vobis. Sed & ſupra de hoc eius opere pronunciauit. Quæ eſt ergo Paracleti adminiſtratio niſi hæc, quod diſciplina dirigitur, quod ſcripturæ reuelantur, quod intellectus reformatur, quod ad meliora proficitur? Nihil ſine ætate eſt, omnia tempus expectant. Denique Eccleſiaſtes, Tempus, inquit, omni rei. Aſpice ipſam creaturam paulatim ad fructum promoueri. Granum eſt primo, & de grano frutex oritur, & de frutice arbuſcula enititur. Deinde rami & frondes inualeſcunt, & totum arboris nomen expanditur, inde germinis tumor, & flos de germine ſoluitur, & de flore fructus aperitur. Is quoque rudis aliquandiu & informis, paulatim ætatem ſuam dirigens, eruditur in māſuetudinem ſaporis. Sic & iuſtitia (nam idem deus iuſtitiæ & creaturæ) primo fuit in rudimentis, natura deum metuens; dehinc per legem & prophetas promouit in infantiam: dehinc per Euangelium efferbuit in iuuentutem: nunc per Paracletum componitur in maturitatem. Hic erit ſolus à Chriſto magiſter & dicendus & verendus, non enim ab ſe loquetur, ſed quæ mandantur à Chriſto. Hic ſolus anteceſſor, quia ſolus poſt Chriſtum. Hunc qui receperunt, veritatem conſuetudini anteponunt. Hunc qui audierunt vſque non olim prophetantem, virgines contegunt. Sed nolo interim hunc morem veritati deputare. Conſuetudo ſit tantiſper, vt cōſuetudini etiam conſuetudinem opponā. Per Græciam & quaſdam Barbarias eius, plures eccleſiæ virgines ſuas abſcondunt. Eſt & ſub hoc cœlo inſtitutum iſtud alicubi, ne qui gentilitati Græcanicæ aut Barbaricæ conſuetudinem illam aſcribat. Sed eas ego eccleſias propoſui, quas & ipſi apoſtoli vel apoſtolici viri condiderunt, & puto ante quoſdā. Habent igitur & illę eandem conſuetudinis autoritatē: tempora & anteceſſores opponūt magis quàm poſteræ iſtæ. Quid obſeruabimus, quid deligemus? Non poſſumus reſpuere

Vicarius domini Spiritus.

καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖν ὑμῖν.

Grani incrementa.

Iuſtitiæ profectus.

Eccleſiæ quas Apoſtoli vel Apoſtolici viri cōdiderunt.

Tempora & anteceſſores opponunt.

spuere cõsuetudinem quam damnare non possumus, vtpote nõ extraneam, quia non extraneorum, cum quibus scilicet communicamus ius pacis & nomen fraternitatis. Vna nobis & illis fides, vnus Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lauacri sacramenta. Semel dixerim, vna ecclesia sumus. Ita nostrum est, quodcunque nostrorum est. Cæterum diuidis corpus. Tam hic, sicut in omnibus variè institutis & dubiis & incertis fieri solet, adhibenda fuit examinatio, quæ magis ex duabus tam diuersis consuetudinibus disciplinæ dei conueniret. Et vtique ea deligenda, quę virgines includit, soli deo notas, quibus preter quòd à deo non ab hominibus captanda gloria est, etiam ipsum bonum suum erubescendum est. Virginem magis laudando quam vituperando confundas: quia delicti durior frons est, ab ipso & in ipso delicto impudentiam docta. Nam illam consuetudinem quæ virgines negat dum ostendit, nemo probasset, nisi aliquæ tales quales virgines ipsæ. Tales enim oculi volent virginem visam, quales habet virgo quæ videri volet. Inuicem se eadem oculorum genera desiderant. Eiusdem libidinis est videri, & videre. Tam sancti viri est subfundi, si virginem viderit, quàm sanctæ virginis, si à viro visa sit. Sed nec inter consuetudines dispicere voluerunt illi sanctissimi antecessores. Tamen tolerabilius apud nos ad vsque proximè, vtrique consuetudini communicabatur. Arbitrio permissa res erat, vt quæque voluisset aut tegi aut prostitui, sicut & nubere: quòd & ipsum neque cogitur neque prohibetur. Contenta erat veritas pacisci cum consuetudine, vt tacitè sub consuetudinis nomine frueretur se vel ex parte. Sed quoniam cœperat agnitio proficere, vt per licentiam vtriusque moris indicium melioris partis emergeret, statim ille aduersarius bonorũ multóque institutorũ, opus suũ fecit. Ambiunt virgines hominũ, aduersus virgines dei, nuda planè frõte temerariè audaciã excitatæ. Et virgines vidẽtur quæ aliquid à viris petere possunt, nedũ tale factũ, vt scilicet æmulæ earũ, tanto magis liberæ, quanto Christi solius ancillę, dedantur illis. Scãdalizamur, inquiunt, quia aliter aliæ incedũt: & malũt scãdalizari, quàm prouocari. Scandalum nisi fallor non bonæ rei,

Ius pacis & nomen fraternitatis.

3

ſed malæ exemplum eſt, ædificans ad delictum. Bonæ res neminem ſcandalizant, niſi malam mentem. Si bonum eſt modeſtia, verecundia, faſtidium gloriæ, ſoli Deo captans placere: agnoſcant malum ſuum, quæ de tali bono ſcandalizantur. Quid enim ſi & incontinentes dicant ſe à continentibus ſcandalizari, continentia reuocanda eſt? & ne multi nobis ſcandalizentur, monogamia recuſanda eſt? Cur non magis hæ querantur ſcandalo ſibi eſſe petulantiam, impudentiam oſtentatitiæ virginitatis? Propter eiuſmodi igitur capita nundinatitia, trahantur virgines ſanctæ in eccleſiam, erubeſcentes quod cognoſcantur in medio, pauentes quod detegantur accerſitæ quaſi ad ſtuprum. Non minus enim & hoc pati nolunt. Omnis publicatio virginis bonæ, ſtupri paſſio eſt. Et tamẽ vim carnis pati, minus eſt, quia de officio naturæ venit. Sed cùm ſpiritus ipſe violatur in virgine, ſublato velamine didicit amittere quod tuebatur. O ſacrilegę manus quę dicatum deo habitum detrahere potuerunt. Quid peius aliquis perſecutor feciſſet, ſi hoc à virgine electum cognouiſſet? Denudaſti puellam à capite, & tota iam virgo ſibi non eſt: alia eſt facta. Exurge igitur veritas, & quaſi de patientia erumpe, nullam volo conſuetudinem defendas, nam iam & illa conſuetudine ſub qua te fruebaris expugnatur. Te eſſe demonſtra quæ virgines tegit. Ipſa ſcripturas tuas interpretare, quas conſuetudo non nouit. Si enim noſſet, nunquam eſſet. Quatenus autem & de ſcripturis aduerſus veritatem argumentari conſuetudo eſt, ſtatim opponitur nobis nullam mentionem virginum ab Apoſtolo factam, vbi de velamine præfinit, ſed tantùm mulieres nominatas: cùm ſi voluiſſet & virgines tegi, de virginibus quoque cum mulieribus nominatis pronunciaſſet: quomodo illic, inquit, vbi de nuptiis tractat, quid obſeruandum ſit etiam de virginibus, declarat. Itaque non contineri eas lege velandi capitis, vt non nominatas in hac lege: imò ex hoc velari quâ non iubẽtur, quæ nec nominantur. Sed & nos eandem argumentationem retorquemus. Qui enim ſciebat in aliis vtriuſque generis facere mentionem, virginis dico, & mulieris, id eſt non virginis, ex cauſa diſtinctionis, in his in quibus nõ nominat

Virginitas oſtentatitia.

Capita nundinatitia.

virgi-

virginem non faciens distinctionem, ostendit conditionis communionem. Cæterum potuit hic quoque constituere differentiam inter virginem & mulierem, sicut alibi dicit, diuisa est mulier & virgo: igitur quas non diuisit, tacendo inalterauit. Nec tamen quia illic diuisa est & mulier & virgo, hic quoque patrocinabitur illa diuisio, vt quidem volunt. Quanta enim alibi dicta, non valent, vbi dicta scilicet non sunt, nisi si eadem sit causa, quæ alibi, vt sufficiat semel dictum? Illa autem causa virginis & mulieris longè diuisa est ab hac specie. Diuisa est, inquit, mulier & virgo. quare? quoniam innupta, id est, virgo, cogitat ea quæ sunt domini, vt sit sancta, & corpore & spiritu. Nupta autem, id est, non virgo, cogitat quomodo placeat viro. Hæc erit interpretatio diuisionis illius, nullum habens locum in isto capitulo, in quo neque de nuptiis, neque de animo & cogitatu muliebri & virginis, pronunciatum, sed de capite velando. Cuius nullam volens esse disceptationem, Spiritus sanctus vno nomine mulieris, etiam virginem intelligi voluit, quam propriè non nominando, à muliere non separauit, & non separando cõiunxit ei à qua non separauit. Nouum est nunc ergo principali vocabulo vti, & cætera nihilominus in eo vocabulo intelligi, vbi nulla est necessitas singillatim distinguendæ vniuersitatis? Naturaliter compendium sermonis & gratum & necessarium est: quoniam sermo laciniosus, & onerosus & vanus est. Sic & generalibus vocabulis contenti sumus comprehendentibus in se specialium intellectum. Ergo iam de vocabulo ipso. Naturale vocabulũ est fœmina. Naturalis vocabuli generale mulier. Generalis etiam speciale, virgo, vel nupta, vel vidua, vel quot etiam ætatis nomina accedunt. Subiectum igitur est generali speciale, quia generale prius est, & subiectiuum antecessiuo, & portionale vniuersali: in ipso intelligetur cui subiicitur, & in ipso significatur, quia in ipso continetur. Sic nec manus, nec pes, nec vllum membrorũ desiderat significari, corpore nominato. Et si mundum dixeris, illic erit & cœlum, & quæ in eo, sol, & luna, & sidera, & astra, & terra, & freta, & omnis census elementorum. Omnia dixeris cùm id dixeris quod ex omni-

Compedium sermonis.

Sermo laciniosus.

bus constat. Sic & mulierem nominando, quicquid est mulieris nominauit. Sed quoniam ita mulieris nomen vsurpant, vt non putent competere illud nisi ei soli quæ virum passa sit; probari à nobis oportet proprietatẽ eius vocabuli, ad sexum ipsum, non ad gradum sexus pertinere, quo communiter etiam virgines cẽseantur. Cùm hoc genus secundi hominis à deo factum est, in adiutorium hominis, fœmina illa, statim mulier est cognominata, adhuc felix, adhuc digna paradiso, adhuc virgo. Vocabitur, inquit, mulier. Habes itaque nomen non dico iam virgini commune, sed proprium, quod à principio virgo sortita est. Sed ingeniosè quidam de futuro volunt dictum: Vocabitur mulier, quasi quæ hoc futura esset, cùm virginitatem resignasset: quoniam & adiecit, Propterea relinquet homo patrem & matrem, & conglutinabitur mulieri suæ, & erunt duo in vna carne. Ostendant igitur primo, vbi sit subtilitas ista, si de futuro mulier cognominata est, quod interea vocabulum acceperit. Non potest enim sine vocabulo præsentis qualitatis suæ fuisse. Cæterum quale est vt quæ in futurum vocaretur nomine designato, in præsenti nihil cognominaretur? Omnibus animalibus Adam nomina imposuit, & nemini ex futura conditione, sed ex præsenti institutione, cui conditio quæcunque seruiret, hoc appellata, quod à primordio voluit, quid ergo tunc vocabatur? Atquin quotienscunque in scriptura nominatur, mulier appellatur, antequam nupta, & nunquam virgo, cum virgo. Hoc nomen tum vnum illi fuit, & quando nihil prophetico modo dictum 5 est. Nam cum scriptura refert fuisse nudos duos Adam & mulierem eius, nec hoc de futuro sapit, quasi mulierem dixerit eius in præsagio vxoris. Sed quoniam & innupta illius mulier, vt de substantia ipsius: Hoc, inquit, os ex ossibus meis, & caro ex carne mea vocabitur mulier. Hinc ergo tacita conscientia naturæ, ipsa diuinitas animæ, in vsum sermonis eduxit nescientibus hominibus (sicut & alia multa quæ ex scriptura fieri & dici solere alibi poterimus ostendere) vti mulieres nostras dicamus vxores, quanquam & impropriè quædã loquamur. Nam & Græci qui magis vocabulo mulieris in vxore vtuntur, alia habent

bent propria vocabula vxoris. Sed malo hunc vſum ad ſcripturæ teſtimonium deputare. Vbi enim duo in vnam carnem efficiuntur per matrimonij nexum, caro ex carne, & os ex oſſibus, vocatur ſecundum originem mulier eius, ex cuius ſubſtãtia incipit cenſeri facta vxor. Ita mulier non natura nomen eſt vxoris, ſed vxor cõditione nomen eſt mulieris. Denique mulier & nõ vxor dici poteſt, non mulier autẽ vxor dici non poteſt, quia nec eſſe. Conſtituto igitur nomine nouæ fœminæ, quod eſt mulier, & explicito quod prius fuit, id eſt nomine aſſignato, cõuertit iam ad propheticam rationẽ vti diceret; Propter hanc relinquet homo patrem & matrem. Adeò ſeparatum eſt nomen à prophetia, quantum & ab ipſa perſona, vt non vtique de ipſa Eua dixerit, ſed in illas fœminas futuras quas in matrice generis fœminini nominarit. Alioquin non Adam relicturus erat patrem & matrem, quos non habebat, propter Euam. Ergo nõ ad Euam pertinet, quia nec ad Adam, quod prophetice dictũ eſt. De maritorum enim conditione prædictum, qui ob mulierem parentes ſuos erant relicturi, quod in Euam cadere nõ potuit, quia nec in Adam. Si ita res eſt, apparet non propter futurum, mulierem cognominatam, ad quam futurum non pertinebat. Eò accedit quod ipſe rationem eius nominis ædidit. Cùm enim dixiſſet, vocabitur mulier, quoniam ex viro ſuo ſumpta eſt, & ipſo adhuc virgine. Sed dicemus & de viri nomine ſuo loco. Nemo itaque nomen ad prophetiam interpretetur, quod ex alia ſignificatione deductum eſt: præſertim cùm appareat, vbi de futuro nomen acceperit, illic ſcilicet, vbi Eua cognominatur perſonali iam vocabulo, quia naturale pręceſſerat. Si enim Eua mater viuẽtium eſt, ecce ex futuro cognominatur, ecce vxor & non virgo prænunciatur, hoc erit vocabulum nupturæ. Ex nupta enim mater. Ita hic quoque oſtenditur non de futuro mulierem tunc nominatam, quæ poſtmodum acceptura erat futuræ conditionis ſuæ nomen. Reſpõſum ſatis eſt ad hanc partem. Videamus nunc ſi & Apoſtolus formam vocabuli iſtius ſecundũ Geneſim obſeruet, ſexui deputans illud, ſic mulierem vocans virginem Mariam, quemadmodum & Geneſis Euam. Scribens enim ad Ga-

Mulier. Vxor. 6.

Matrix generis fœminini.

latas, Misit, inquit, deus filium suum factum ex muliere. Quam vtique virginem constat fuisse, licet Hebion resistat. Agnosco & angelũ Gabrielem ad virginem missum: sed cùm benedicit illam, inter mulieres, non inter virgines deputat: Benedicta tu inter mulieres. sciebat & angelus mulierem etiam virginẽ dici. Sed & ad hæc duo ingeniose quidam respondisse sibi visus est, quoniam quidem desponsata est Maria, idcirco & ab angelo & ab apostolo mulierem pronunciatam. Despõsata enim, quodammodo nupta. Tamen inter quodammodo, & verum, satis interest duntaxat hoc in loco. Nam alibi ita sanè habẽdum est. Nunc verò nõ quasi iam nuptam mulierem Mariam pronunciauerũt, sed quasi nihilominus fœminam, etiam si non spõsam, quasi hoc à primordio dictam. Illud enim præiudicet necesse est, à quo forma descendit. Cæterum quod pertineat ad hoc capitulum, si hic desponsatæ adæquatur, vt ideo mulier dicta sit Maria, non quâ fœmina, sed quâ maritata; iam ergo Christus non ex virgine natus est, quia ex despõsata quæ virgo esse desierit hoc nomine. Quod si ex virgine natus est, licet ex desponsata, tamen integra; agnosce mulierem etiam virginem, etiam integram dici. Hic certè nihil propheticè dictum videri potest, vt futuram mulierem, id est nuptam Apostolus nominarit, dicendo factum ex muliere. Non enim poterat posteriorem mulierem nominare, de qua Christus nasci non habebat, id est virum passam: sed illa quæ erat præsens, quæ erat virgo, & mulier vocabatur post vocabuli huius proprietatem, secundum primordij formam, virgini, & ita vniuerso mulierum generi defensam. Conuertamur ad ipsas iam rationes recensendas, per quas Apostolus docet velari fœminam oportere, an eædem etiam virginibus competant: vt ex hoc quoque vocabuli communio inter virgines & non virgines constet, dum eædem velaminis causæ in vtraque parte deprehenduntur. Si caput mulieris, vir est, vtique & virginis, de qua fit mulier, illa quæ nupsit; nisi si virgo tertium genus est monstruosum aliquod sui capitis. Si mulieri turpe est radi siue tonderi, vtique & virgini. Proinde viderit seculum æmulum dei, si ita virgini cæsum capillum decori mentitur,

titur,quemadmodũ & puero permissum. Ergo cui æquè non conuenit radi siue tonderi, æquè conuenit operiri. Si gloria viri est mulier, quantò magis virgo, quæ & gloria sibi est? Si mulier ex viro & propter virum, costa illa Adæ virgo primum fuit. Si mulier potestatem habere super caput debet; vel eo iustius virgo, ad quam pertinet quod in causa est. Si enim propter angelos, scilicet quos legimus à deo & cœlo excidisse, ob concupiscentiam fœminarum; quis præsumere potest quales angelos, maculata iam corpora, & humanæ libidinis reliquias desiderasse, vt non ad virgines potius exarserint, quarum flos etiam humanam libidinem excusat? Nam & scriptura sic suggerit, Et factum est, inquit, cùm cœpissent homines plures fieri super terram, & filiæ natæ sunt eis. Conspicati autem filij dei, filias hominum, quod pulchrę essent, acceperunt sibi vxores ex omnibus quas elegerunt. Hic enim nomen mulierum Gręcum, vxores sapit, quia de nuptiis mentio est. Cùm ergo filias hominum dicit, manifestè virgines portendit, quæ adhuc apud parentes deputarentur: nam nuptæ maritorum nuncupantur: cùm potuerit dixisse vxores hominum æquè, non adulteros nominans angelos, sed maritos, dum innuptas sumunt filias hominum; quas natas suprà dixit, sic quoque virgines significans. Supra natas, at hic angelis nuptas; aliud eas nescio quàm natas, & dehinc nuptas. Debet ergo adumbrari facies tam periculosa, quæ vsque ad cœlum scandala iaculata est, vt cum deo assistens, cui rea est angelorum exterminatorum, cæteris quoque angelis erubescat, & malam illam aliquando libertatem capitis sui comprimat, iam nec hominum oculis offerendam. Sed & si contaminatas iam fœminas angeli illi appetissent; tantò magis propter angelos virgines velari debuissent, quantò magis propter virgines angeli deliquisse potuissent. Si autem & naturæ præiudicium adiicit apostolus, quod honor sit mulieris redundantia capillorum, quia coma pro operimento est: vtique hoc maximè virgini insigne est, quarum & ornatus ipse, propriè sic est, vt concumulata in verticem, ipsam capitis arcem ambitu crinium contegat. Horum certè omniũ contraria efficiunt, ne vir caput ve-

let: ſcilicet quia non ſit naturaliter conſecutus ambitionẽ capillorũ, quia radi ſiue tonderi nõ ſit turpe illi, quia non propter illũ angeli exorbitarint, quia gloria & imago dei ſit, quia caput eius Chriſtus. Itaque cũ de viro & muliere Apoſtolus tractet, cur illã oporteat velari, illũ verò non, apparet cur & virginis ſilentiũ fecerit: eadem ratione ſcilicet virginẽ in muliere intelligendã ſinens, qua puerum vt in viro deputandũ non nominauit, totũ ordinẽ vtriuſque ſexus propriis vocabulis complexus, mulieris & viri. Sic Adam etiã adhuc integer, vir in Geneſi eſt cognominatus: vocabitur, inquit, mulier, quia de viro ſuo ſumpta eſt. Sic vir Adã ante nuptiarũ congreſſum, quẽadmodum & Eua mulier. De vtraque parte ſatis ad vniuerſam ſpeciem cuiuſque ſexus Apoſtolus pronunciauit, & breuiter & plene, tã inſtructa definitione, Omnis, inquit, mulier. Quid eſt omnis? niſi omnis generis, omnis ordinis, omnis conditionis, omnis dignitatis, omnis ætatis. Siquidem omne totum eſt, & integrũ, & nulla ſui parte defectũ. Pars autẽ mulieris & virgo eſt. Æquè & de viro non velando, Omnis, inquit, Ecce duo diuerſa nomina, Vir & Mulier, Omnis vterque. Duæ leges obnoxiæ inuicẽ, hinc velãdi, inde nudãdi. Igitur ſi eo quod dictũ ſit omnis vir, cõmune eſt nomen viri, etiã nondũ viri, maſculi inueſtis: cõmmune autẽ cùm ſit nomen ſecundũ naturam, cõmunis eſt & lex non velandi eius, qui inter viros virgo, ſecundum diſciplinam; cur nõ præiudicatũ ſit proinde & mulierem virginẽ omnẽ, muliere nominata, contineri cõſortio nominis, vt cõtineatur & cõmunione legis. Si virgo mulier non eſt, nec vir inueſtis eſt. Si nõ operitur virgo, quia mulier non ſit, operiatur inueſtis, quia vir non ſit. Eiuſdẽ virginitatis æqua ſit venia. Sicut virgines non coguntur velari, ita pueri non iubeãtur reuelari. Cur ex parte definitionẽ Apoſtoli agnoſcimus abſolutam, circa omnẽ virũ, nec detractamus, quare non & puerũ nominarit: ex parte autẽ præuaricamur, æquè abſoluta ea circa omnẽ mulierem? Si quis, inquit, contentioſus eſt, nos talem cõſuetudinem non habemus, neque eccleſia dei. Oſtendit cõtentionem aliquam de iſta ſpecie fuiſſe, ad quam extinguendam toto cõpendio vſus eſt; neque virginẽ nominans, vt oſten-

Inueſtis.

oſtenderet dubitandum de velanda non eſſe, & omnem nominans mulierem cùm nominaſſet virginẽ. Sic & ipſi Corinthij intellexerũt. Hodie denique virgines ſuas Corinthij velant. Quid docuerint Apoſtoli, qui didicerunt, approbant. Videamus nunc an ſicut naturæ & cauſæ argumenta virgini quoq; cõpetere mõſtrauimus, ita etiam diſciplinæ eccleſiaſticæ præſcripta de muliere in virginẽ ſpectant. Nõ permittitur mulieri in eccleſia loqui, ſed ñec docere, nec tingere, nec offerre, ñec vllius virilis muneris, nedum ſacerdotalis officij ſortem ſibi vẽdicare. Quæramus an aliquid horũ virgini liceat. Si virgini nõ licet, ſed in omnibus eadem cõditione ſubiicitur, & neceſſitas humilitatis cũ muliere cenſetur, vnde illi vnum hoc licebit quod omni fœminæ nõ licet? Quid prærogatiuæ meretur aduerſus conditionem ſuam, ſi qua virgo eſt, & carnem ſuam ſanctificare propoſuit? Idcirco velaminis venia fit illi, vt in eccleſiam notabilis & inſignis introëat, vt honorem ſanctitatis in libertate capitis oſtendat? Potuit dignius honorari aliqua prærogatiua virilis aut gradus, aut officij. planè ſcio alicubi virginẽ in viduatu ab annis nondum viginti collocatam. Cui ſi quid refrigerij debuerat epiſcopus, aliter vtique ſaluo reſpectu diſciplinæ præſtare potuiſſet, ne tale nunc miraculum, ne dixerim mõſtrũ, in eccleſia denotaretur: virgo vidua hoc quidẽ portentuoſior, quod nec quâ vidua caput texit, vtrumque ſe negans, & virginẽ quæ vidua deputetur, & viduam quæ virgo dicatur. Sed ea autoritate illic ſedet intecta, qua & virgo. Ad quam ſedem præter annos ſexaginta non tantùm vniuiræ, id eſt nuptæ aliquãdo, eliguntur, ſed & matres & quidẽ educatrices filiorum; ſcilicet, vt experimentis omnium affectuum ſtructæ, facilè norint cæteras & conſilio & ſolatio iuuare, & vt nihilominus ea decucurrerint, per quæ fœmina probari poteſt. adeò nihil virgini ad honorem de loco permiſſum eſt. Sic nec de aliquibus inſignibus. Cæterum ſatis inhumanũ ſi fœminæ quidem per omnia viris ſubditæ, honorigeram notam virginitatis ſuæ præferant, qua ſuſpiciantur & circumſpiciantur & magnificentur à fratribus: viri autẽ tot virgines, tot ſpadones voluntarij cæco bono ſuo incedant, nihil geſtantes

quod & ipsos faceret illustres. Debebunt etiam & ipsi aliqua sibi insignia defendere, aut pennas Garamantũ, aut strobulos Barbarorum, aut cicadas Atheniẽsium, aut cirros Germanorum, aut stigmata Britonum: Aut ex diuerso fiat, capite velati in ecclesia lateant. Certi sumus spiritum sanctum magis masculis tale aliquid subscribere potuisse, si fœminis subscripsisset: cùm præter sexus authoritatem, etiam continentiæ nomine masculos potius honorari oportuisset. Quorum quantò sexus auidior & calidior in fœminas, tantò continentia maioris ardoris laboratior, ideóque dignior omni ostentatione: si ostentatio, virginitatis est dignitas. Non enim & cõtinentia virginitati antistat, siue viduorum, siue qui ex consensu contumeliam communem iam recusauerunt? Nam virginitas gratia constat, continentia verò virtute. Non concupiscendi, cui concupiscendo inoleueris, grande certamen est. Cuius autẽ concupiscendi ignoraueris fructum, facilè non concupisces, aduersarium non habens, concupiscentiam fructus. Quomodo ergo nõ magis viris aliquid tale deus in honorem subscripsisset, vel quia familiariori, scilicet imagini suæ, vel quia plus laboranti. Si autem nihil masculo, multò magis fœminæ. Sed quod suprà intermisimus, ex parte subsequutæ disputationis, ne cohærẽtiam eius dispergeremus, nunc responso expungemus. Vbi enim gradum fiximus de Apostoli absoluta definitione, omnem mulierem etiam omnis ætatis intelligẽdam; respondéri ex diuerso habebat, ergo à natiuitate & à primo nomine ætatis, virginem operiri oportere. Nõ ita est autem, sed ex quo se intelligere cœperit, & sensum naturæ suæ intrare, & de virginis exire, & pati nouum illud quod alterius ætatis est. Nã & principes generis Adam & Eua quàm diu intellectu carebãt, nudi agebant. At vbi de arbore agnitionis gustauerũt, nihil primũ senserunt quàm erubescẽdum. Itaque sui quisque sexus intellectũ tegmine notauerunt. Sed & si propter angelos velanda est, sine dubio ab ea ætate lex velaminis operabitur, à qua potuerunt filiæ hominũ cõcupiscẽtiam sui adducere, & nuptias pati. Ex illo enim virgo desinit, ex quo potest non esse. Et ideo penes Israël illicitũ est ad virũ tradere, nisi post contestatam

Autoritas sexus virilis. Continentia virilis.

Cõtumeliam cõmunem vocat coitum. Virginitas. Continentia.

10 *Responso expungere.*

testatam sanguine maturitatẽ: ita ante hũc indicem acerba res est. Igitur si tam diu virgo, quã diu acerba est, desinit virginẽ cum natura cognoscitur, & vt non virgo iam legi applicatur, sicut & nuptiis. Et desponsatę quidem habent exemplum Rebeccæ, quæ cùm ad spõsum ignotum adhuc ignota perduceretur, simul ipsum cognouit esse, quem de longinquo perspexerat, non sustinuit dexteræ colluctationem, nec osculi congressionem, nec salutationis communicationem, sed confessa quod senserat, id est spiritu nuptam, negauit virginem velata ibidem. O mulierem iam de Christi disciplina. Ostẽdit enim etiam nuptias de aspectu & animo fieri, quemadmodũ stuprum: nisi quod etiam Rebeccam quidam adhuc velant. de cæteris verò, id est, quæ desponsatæ non sunt, viderit parentum procrastinatio ex angustiis vel scrupulositate descẽdens, viderit & ipsum continentiæ votum. Nihil pertinet ad ætatem sua spacia currentem, suáque debita maturitati luentẽ. Alia in occulto mater, natura, & alius in latenti pater, tempus; filiam suam legibus suis maritarunt. Aspice nuptam iam illam tuam virginẽ, & animam expectatione, & carnem transfiguratione, cui tu secundum paras maritum. Iam & vox obsolefacta est, & membra cõpleta sunt, & pudor vbique vestitur, & menses tributa defendunt: ac tu mulierem negas quam muliebria pati dicis. Si congressio viri mulierem facit, non tegantur, nisi post ipsam nuptiarum passionem. Atquin etiam apud Ethnicos velatæ ad virum ducuntur. Si autem ad desponsationem velantur, quia & corpore & spiritu masculo mixtæ sunt, per osculum & dexteras, per quæ primum resignarũt pudorem spiritu, per commune conscientię pignus, quo totam condixerunt confusionem, quantò magis tempus illas velabit, sine quo sponsari non possunt, & quo vrgente sine sponsalibus virgines desinunt esse? Tẽpus etiam Ethnici obseruant, vt ex lege naturæ iura sua ætatibus reddant. Nam fœminas quidẽ à duodecim annis, masculum verò à duobus amplius ad negotia mittunt, pubertatem in annis, non sponsalibus aut nuptiis decernentes. Materfamiliæ vocatur licet virgo, & paterfamiliæ licet inuestis. A nobis nec naturalia obseruantur, quasi alius sit

simul, pro simulac.

Disciplina Christi.

Natura, mater.

Tẽpus, pater.

11

Anni pubertatis apud Ethnicos.

Materfamiliæ.

Paterfamiliæ

deus naturæ quàm noster. Agnosce & mulierem, agnosce & nuptam de testimoniis & corporis & spiritus, quæ patitur & in conscientia & in carne. Hæ sunt tabellæ priores naturalium sponsalium & nuptiarum. Impone velamen extrinsecus, habenti tegumen intrinsecus. Tegantur etiam superiora, cuius inferiora nuda non sunt. Vis scire quæ sit ætatis autoritas? Propone vtramque, immature compressam in habitu mulieris, & quæ maturitate progressa in virginitate duret cum suo habitu, facilius illa mulier negabitur, quàm ista virgo credetur. Tanta est adeò fides ætatis, vt nec habitu obstrui possit. Quid quod etiam hæ nostræ etiam habitu mutationem ætatis confitentur, simúlque se mulieres intellexerunt, de virginibus educantur, à capite quidem ipso deponentes quod fuerunt: vertunt capillum, & in acu lasciuiore comam sibi inferunt, crinibus à fronte diuisis apertam professę mulieritatem. Iam & consilium formæ à speculo petunt, & faciem morosiorem lauacro macerant, forsitan & aliquo eam medicamine interpollant, pallium extrinsecus iactant, calceum stipant multiformem, plus instrumenti ad balneas deferunt. Quid singula persequar? Solennem manifestæ paraturæ totam circumferunt mulieritatem. Sed virginari volunt sola capitis nuditate, vno habitu negantes quod toto suggestu profitentur. Si propter homines habitu abutuntur, impleant illum etiam in hoc, vt & apud Ethnicos caput velent. Certè in ecclesia virginitatem suam abscondant, quam extra ecclesiam cælant. Timent extraneos, reuereantur & fratres: aut constanter audeant & in vicis virgines videri, sicut audent in ecclesiis. Laudabo vigorem, si aliquid & apud Ethnicos virginitatis nundinarint. Eadem natura foris quæ & intus, eadem institutio apud homines, & apud dominum eadem libertate constat. Quò ergo foris quidem bonum suum abstrudũt, in ecclesia verò proulgant? Exposco rationem. Vtrúmne vt fratribus suis placeant, an vt ipsi deo? Si vt ipsi deo: tam idoneus est ad cõspicienda quæque in occulto fiunt, quàm iustus ad remuneranda quæ soli sibi fiũt. Denique præcipit, nihil debuccinemus eorum quę apud illum mercedem merebuntur,

Tabulæ naturaliũ sponsalium.

Autoritas ætatis.

Fides ætatis.

nec ea ab hominibus compensemus. Quod si vnius Victoriati, vel quamcunque eleemosynæ operationem, sinistra conscia facere prohibemur, quantum tenebrarum circũfundere debemus, cum tantam oblationem deo offerimus, ipsius corporis & ipsius spiritus nostri, cum illã ipsam naturam consecramus. Ergo quod non potest videri propter deum fieri, quia sic fieri deus nõ vult, sequitur vt hominum gratia fiat: vtique primò illicitum, vt gloriæ libidinosum. Gloria enim illicitum est eis, quorũ probatio in omni humiliatione constat. Et si à deo confertur continentiæ virtus, quid gloriaris quasi non acceperis? Si vero non accepisti, quid habes quod datum tibi non est? Hoc ipso aut constat à deo datam tibi non esse, quod illam non soli deo præstas. Videamus ergo quod humanum est, an firmum sit & verum. Referunt aliquãdo dictum à quodam cum primũ quæstio ista tentata est, & quomodo cæteras sollicitabimus ad huiusmodi opus? Scilicet felices nos facient, si plures erunt, & non dei gratia vel merita cuiusq;. Virgines ecclesiã, an ecclesia virgines ornat deo, siue cõmendat? Confessus est igitur gloriã esse in causa. Porrò vbi gloria, illic sollicitatio. Vbi sollicitatio, illic coactio. Vbi coactio, illic necessitas. Vbi necessitas, illic infirmitas. Meritò itaq; dum caput non tegunt, vt sollicitentur gloriæ causa, ventres tegere coguntur infirmitatis ruina. Æmulatio enim illas non religio producit, aliquãdo & ipse Deus venter earum, quia facile virgines fraternitas suscipit. Nec tantum autem ruunt, sed & funem longum delictorum sibi attrahunt. Prolatæ enim in medium, & publicato bono suo elatæ, & fratribus omni honore & charitatis operatione cumulatæ, dum non latent, vbi quid admissum est, tantum dedecoris cõgitant quantum honoris habuerunt. Si intectum caput virginitati asscribitur, si qua virgo exciderit de gratia virginitatis, ne prodatur, intecto permanet capite: & tunc iam alieno ambulat habitu, id est, quem sibi vendicat virginitas; permanet nihilominus in habitu, vel tũc saltem alieno, ne scilicet mutatione prodatur. Cõsciæ muliebritatis, iam indubitatè audent nudo capite ad deum adire. Sed æmulator deus & dominus, qui dixit, Nihil occultũ quod

non reuelabitur, plerasque etiam in cõspectum deducit. Non enim confitebuntur, nisi ipsorum infantiũ suorum vagitibus proditæ. Quantum autem plures, nõ etiam de pluribus sceleribus suspectas habebis? Dicã licet nolim, difficile mulier semel fit, quæ timet fieri: quæque iam facta potest virginem mentiri sub deo; quanta item circa vterum suũ audebit, ne etiam mater detegatur? Scit deus quot iam infantes & perfici & perduci ad partũ integros duxerit, debellatos aliquandiu à matribus. Facillimè semper cõcipiunt, & felicissime pariunt huiusmodi virgines, & quidem simillimos patribus. Hæc admittit flagitia coacta & inuita virginitas. Ipsa concupiscentia non latendi non est pudica: patitur aliquid quod virginis non sit, studium placendi vtique & viris. Quantum velis bona mente conetur, necesse est publicatione sui periclitetur, dum percutitur oculis incertis & multis, dum digitis demonstrãtium titillatur, dum nimium amatur, dum inter amplexus & oscula assidua concalescit. Sic frons duratur, sic pudor teritur, sic soluitur, sic discitur aliter iam placere desiderare. Sed enim vera & tota & pura virginitas, nihil magis timet quàm semetipsam: etiam fœminarũ oculos pati non vult, alios ipsa oculos habet: confugit ad velamẽ capitis quasi ad galeã, quasi ad clypeum, qui bonum suũ protegat aduersus ictus tentationũ, aduersus iacula scandalorum, aduersus suspiciones, & susurros, & æmulationem, ipsum quoq; liuorem. Nam est aliquid etiam apud ethnicos metuendum, quod fascinum vocant, infeliciorem laudis & gloriæ enormioris euentum. Hoc nos interdum diabolo interpretamur. Ipsius est enim, boni odium. Interdum deo deputamus. Illius est enim, superbiæ iudicium, extollentis humiles & deprimentis elatos. Timebit itaque virgo sanctior, vel in nomine fascini: hinc aduersarium, inde Deum: illius liuidum ingenium, huius censorium lumen: & gaudebit, sibi soli & deo nota. Sed & si cui innotuerit, sapit si tentationibus gradũ obtraxerit. Quis enim audebit oculis suis premere faciem clausam, faciem non sentientem? faciem (vt dixerim) tristem? Quicunq; malus cogitatus ipsa seueritate frangetur. Iam se etiam mulierem negat, quæ virginem cælat. In his cõ-

Infantes à matribus debellati.

Coacta & inuita virginitas.

Fascinum.

sistit

ſiſtit defenſio noſtræ opinionis ſecundum ſcripturam, ſecundũ naturam, ſecundũ diſciplinam. Scriptura legẽ condit, natura conteſtatur, diſciplina exigit. Cui ex his cõſuetudo opinionis prodeſt, vel qui diuerſæ ſentẽtię color eſt? Dei eſt ſcriptura, dei eſt natura, dei eſt diſciplina. quicquid contrarium eſt iſtis, Dei non eſt. Si ſcriptura incerta eſt, natura manifeſta eſt. Et de eius teſtimonio ſcriptura incerta non poteſt eſſe. Si de natura dubitatur, diſciplina quid magis deo ratũ ſit oſtẽdit. Nihil eſt illi carius humilitate, nihil acceptius modeſtia, nihil peroſius gloria, & ſtudio hominibus placẽdi. Illud itaq; ſit tibi & ſcriptura, & natura, & diſciplina, quod ratũ deo inueneris, ſicut iuberis omnia examinare, & meliora quæq; ſectari. Supereſt etiam vt ad ipſas cõuertamur, quo libentius iſta ſuſcipiant. Oro te ſiue mater, ſiue ſoror, ſiue filia, virgo, ſecundum annorũ nomina dixerim, vela caput: ſi mater, propter filios: ſi ſoror, propter fratres: ſi filia, propter patres: omnes in te ætates periclitantur, indue armaturam pudoris, circũduc vallum verecundiæ, murũ ſexui tuo ſtrue qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos. Adimple habitũ mulieris. Vt ſtatũ virginis ſerues, mentire aliquid ex his quæ intus ſunt, vt ſoli deo exhibeas veritatẽ, quanquã non mentiris nuptã. Nupſiſti enim Chriſto: illi tradidiſti carnem tuã, illi ſponſaſti maturitatem tuam. Incede ſecundum ſpõſi tui voluntatẽ. Chriſtus eſt qui & alienas ſponſas & maritas velari iubet, vtiq; multo magis ſuas. Sed & vos admonemus alterius pudicitiæ mulieres, quæ in nuptias incidiſtis, ne ſic à diſciplina velaminis exoleſcatis, ne quidẽ in momento horæ, vt quia reiicere illã non poteſtis, alio modo deſtruatis, neq; tectæ, neq; nudæ incedentes. Mitris enim & lanis quædam non velant caput, ſed conligant, à fronte quidem protectæ: qua proprie autẽ caput eſt, nudæ. Aliæ modice linteolis, credo ne caput premant, nec ad aures vſq; demiſſis cerebrotenus operiuntur. Miſereor ſi tam infirmo auditu ſunt, vt per tegmen audire non poſſint. Sciãt quia totum caput mulier eſt. Limites & fines eius eouſque porriguntur, vnde incipit veſtis. Quantum reſoluti crines occupare poſſunt, tanta eſt velaminis regio, vt ceruices quoque ambiantur.

Scriptura. *Natura.* *Diſciplina.*

13

Alloquitur mulieres.

Diſciplina velaminis.

Cerebrotenus.

Ipsæ enim sunt quas subiectas esse oportet, propter quas potestas supra caput haberi debet. velamen iugũ illarum est. Iudicabunt vos Arabiæ fœminæ ethnicæ, quę non caput, sed faciem quoque ita totam tegunt, vt vno oculo liberato, contentæ sint dimidiã frui lucem, quàm totam faciem prostituere. Mauult fœmina videre quàm videri. Quas propterea infelicissimas ait Romana quædã regina, quod adamare magis quàm adamari possint, cum sint vel ex alterius infelicitatis & quidem frequẽtioris immunitate felices, quia facilius adamari quàm adamare fœminæ possint. Et ethnicæ quidem disciplinæ meracior, & (vt ita dixerim) barbarior modestia. Nobis dominus etiam reuelationibus velaminis spacia metatus est. Nam cuidã sorori nostrę angelus in somnis ceruices quasi applauderet verberans, elegantes, inquit, ceruices, & merito nudæ. bonum est vsque ad lumbos à capite veleris, ne & tibi ista ceruicum libertas non prosit. Et vtique quod vni dixeris, omnibus dixeris. Quantam autem castigationem merebuntur etiã illæ quæ inter Psalmos, vel in quacunque dei mentione retectæ perseuerant? Merito ne etiam in Oratione ipsa facillime fimbriam, aut villum, aut quodlibet filum cerebro superponunt, & tectas se opinantur? Tanti caput suum metiuntur. Aliæ quibus planè maior est palma omni fimbria & filo, non minus capite suo abutuntur, vt bestia quædam magis quàm auis licet pẽnata, breui capite, protracta ceruice, cætera altegradia. Hanc, aiũt, cum delitescendum habet, caput solum planè totum in cõdensum abstrudere, reliquam se in aperto relinquere. Ita dum in capite secura est, nuda quâ maior est, capitur tota cum capite. Tales erunt & istæ, minus quàm vtile est tectæ. Oportet ergo omni tempore & omni loco memores legis incedere, paratas & instructas ad omnẽ dei mẽtionem: qui si fuerit in pectore, cognoscetur & in capite fœminarum. Hæc cum bona pace legentibus, vtilitatem cõsuetudini præponentibus, pax & gratia à domino nostro Iesu redundet, cum Septimio Tertulliano, cuius hoc opusculum est.

Arabicæ mulieres.

14

Reuelatio.

PSALMI. *Mentio dei, Lectio.*

ORATIO. *Palma pro velo palmato.*

STRVTHIOCAMELVS.

ARGV-

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENtis per Beatum Rhenanum.

MVlieres Christianæ non cogitantes Christianismum esse modestiæ professionem, in seipsis vestiendis ornandisque nolebant inferiores videri gentilibus matronis. Proinde eas admonet vt inuidiam humanæ perditionis, cuius autor fuit Eua, lugendo potius meminerint effugere quàm augere superbiendo. Deinde docet quicquid est istarum rerum quæ fucandæ formæ deseruiunt, id omne deberi malis angelis autoribus: Quam rem Enoch prodiderit. Mox de auro & argento præcipuis mundani cultus materiis disserit, & de gemmis, concedens quidem ea à deo condita, sed non in istum vsum. Porrò vindicat Enoch prophetæ librum qui sub illius nomine extabat olim, cuius etiam testimonio Iudas Apostolus vtitur in epistola sua quæ legitur inter Catholicas: tametsi quidam hanc noluerint agnoscere, quod apocryphum autorem citet. Verum innuit diuus Hieronymus enarrans epistolam ad Titum, vti licere parte libri, etiamsi totum librum non approbes, cum sic scribit, Qui autem putant totum librum debere sequi eum qui libri parte vsus sit, videntur mihi & apocryphum Enoch, de quo Apostolus Iudas in epistola sua testimonium posuit, inter scripturas Ecclesiæ recipere, & multa alia quæ Apostolus Paulus de reconditis est locutus. Idem alibi fatetur Paulum scriptis Apocryphis abusum, quæ tamen non comprobabat. Non negat etiam in apocryphis esse veritatem Aur. Augustinus, sed quam ex fabulis admixtis difficile sit eruere. Similem tractatum (sic enim veteres scriptores Christiani declamationes suas ad populum siue conciones vocare solent) ædidit Cyprianus martyr ex hoc libro & eo qui proxime sequitur partim desumptum, nisi quod præcipuè virginibus ipse præscribit, suo videlicet seruiens argumento, quæ Tertullianus à toto sexu fœminarum exigit absque discrimine. Vt vel hinc colligere liceat tam cito disciplinam nonnihil degenerare cœpisse.

1

2

3

ANNOTATIONES IN librum sequentem.

C. I. VT non magis in sordibus ageret.] *Describit exemplum hominis Exomologesin facientis & actum pœnitētiæ exequentis.* Et ille dominabitur tui.] *Ex Gorziensi collatione, dominatur tui. Nam præcedit, paris.* Tu es quæ eum suasisti.] *Suasisti pro persuasisti.* Aggredi non valuit.] *Subaudi, suasionibus suis.* Super pelliceas tuas tunicas?] *Alludit ad locum qui est Geneseos tertio capite, Fecit quoque dominus deus Adæ & vxori eius tunicas pelliceas, & induit eos.* Et Milesij oues tonderent.] *Diuus Hieronymus enarrans Ezech. caput xxvij. autor est, ex* Mileto *lanas præcipuas solitas Tyrum deferri, vt nō sine causa libuerit interpretibus septuaginta apud eum Prophetā vertere; Et lanas de Mileto, quum tamen Mileti vocabulum in Hebræo nusquā cōperiatur.* Et Seres arbores nerēt.] *Apud Seras Scythicam gentem in arboribus lanugo reperitur, quam aqua perfusam depectunt. Seras lanitio syluarum nobileis vocat Plinius libro sexto cap. xvij.* Et Tyrij tingerent.] *Idem autor Phœnicem describēs, Tyrus, inquit, quondam insula, præalto mari septingentis paßibus diuisa, nunc vero Alexandri oppugnantis operibus continens. Olim partu clara vrbibus genitis, Lepti, Vtica, & illa Romani imperij æmula, terrarum orbis auida, Carthagine, etiam Gadibus extra orbem conditis. Nunc omnis eius nobilitas conchylio atque purpura constat.* Et Phryges insuerent.] *Pictas vestes acu facere Idæi Phryges inuenerūt, ideóque Phrygiones appellati sunt. Ex eodem.* Et Babylonii intexerent.] *Colores diuersos picturæ intexere Babylon maxime celebrauit, & nomen imposuit. Eiusdem Plinij verba sunt. Vnde Babylonicæ vestes & stragulæ dictæ.* Et margaritæ canderent.] *Et hoc docente Plinio, margaritarum dos omnis in candore, magitudine, orbe, leuore, & pondere.* Et Ceraunia coruscarent.] *Fulgur proprie coruscat, & à fulmine nomen habet Ceraunia gemma. Siquidem fulmen Græci κεραυνὸν appellant. De hac gemma Plinius quoque libro tricesimoseptimo capite nono, Est, inquit, inter candidas & quæ Ceraunia vocatur, fulgorem siderum rapiens: ipsa crystallina splendoris cærulei in Carmania nascēs. Albam esse Zenothemus fatetur, sed habere intus stellam concursantem. Meminit & alterius cuiusdam Cerauniæ*

Parthorum Magis quæsitæ, sed raræ admodum, quoniam non alíubi inueniatur quàm in loco fulmine icto. Flammas Cerauniis tribuit Hieronymus, quum ad Demetriadē scribens, Vt taceam, inquit, de inaurium preciis, candore margaritarum, rubri maris profunda testantium, Smaragdorum virore, Cerauniorum flammis, Hiacynthorum pelago. Ad quæ ardent & insaniunt studia matronarum. Impedimenta.] *Impedimentorum nomine sarcinas accipimus. Ita rursum libro sequenti, Et reliqua compositionis vestræ impedimenta. Alludit autem hic ad pompam triumphalem qua reduces imperatores pop. Rom. rebus bene gestis vrbem ingrediebantur variis ostentaculis prælatis. Siue potius ad funebrem Triumphalium virorum pompam, in qua similia deferebantur. Nam sequitur, Quasi ad pompam funeris constituta.* Bene occultas.] *Hoc est, vtiliter occultas. Vt mox, Non bene reuelatas, id est, quas non expediebat esse reuelatas.* Et metallorū opera nudauerant.] *Intelligit de fodinis auri & argenti. Id quod in sequenti libro aliis verbis explicat, Qui, inquit, & materias eiusmodi illecebras detexerunt. Cyprianus in Demetrianum, Minus argenti & auri opes suggerunt iam exhausta metalla & pauperes venæ.* Et herbarum ingenia traduxerāt.] *Hoc est herbarum vim atque naturam publicauerant.* Quibus brachia artantur.] *Armillas intelligit.* Et illum ipsum nigrum puluerem.] *Cyprianus in De habitu virginum, Illi, inquit, & oculos circunducto nigrore fucare docuerunt.* Quod nihil ad integritatem pectoris.] *Pro pectoris lego peccatores, vt oratio tribus membris constet, Nihil ad integritatem peccatores, nihil ad castitatem adamatores, nihil ad timorem dei desertores spiritus, aut mōstrare pot. aut præstare. Sic libro qui sequitur, Per angelos autem peccatores demonstrata sunt.* Sordidi.] *Sordium nomine turpem persimoniam interdum accipimus. Vnde sordidus pro parco.* Et per gratuitum vsum.] *Hoc est vsum carentem præmio.* Sed hæc non capit æstimare.] *Et hic vt in præcedentibus libris sæpe, Non capit pro eo quod Græci dicunt, οὐκ ἐνδέχεται, hoc est, non licet, fieri non potest, vt res sic æstimetur.* Magno scilicet nupserant.] *Magno, subaudi præmio vel pretio.* Eadem tunc substātia angelica. rep.] *Alludit ad locum Matth. xxij. cap. Sed erunt sicut angeli dei in cœlo.* Et de omnibus prædicatis eius.] *Hoc est de omnibus quæ prædicauerat.* Domus suæ.] *Domum vocat familiam.* Illud quoque.]

Videlicet quod ſequitur. Præter repudium cœli.] *Tranſlatio eſt. Sic in De Pœnitentia, Plerique naufragio liberati, exinde repudium & naui & mari dicunt.* In metal. maled. feralibus officinis.] *Nam metallorum operibus addicebantur damnati, inque his ſæpe Chriſtiani. De quibus vigeſimaquinta epiſtola libri tertij Cyprianus martyr, Non fouetur, inquit, in Metallis lecto & culcitris corpus. Humi iacet feſſa laboribus viſcera. Squalent ſine balneis membra ſitu & ſorde deformia. Panis illic exiguus. Veſtis algentibus deeſt. Semitonſi capitis capillus horreſcit. Et reliqua. Proinde non fruſtra hic dicit feralibus officinis. Apud Cyprianum martyrem legimus, Feralibus cibis pollui violarique.* Pœnali opere.] *Ita Cyprianus horribiles carceris atque funeſtas pœnalis loci tenebras dixit, Item, Squalorem carceris ac receptaculi pœnalis horrorem, Et ad Donatum, Pergit pœnalibus cumulis pertinaciter adhærere.* De tormentis in ornamẽta.] *Eleganter hic coniungit contraria, quorũ hoc primum membrum commendat proſonomaſia. Hinc illud Ambroſii; Vos verò beatæ virgines quæ talia tormenta potius quàm ornamenta neſcitis.* Metalli refuga.] *Nam mutat nomẽ. Vocatur enim armilla aut torques.* Et neceſſariores.] *Comparatiuum eſt nouum. Sic & illud in De carne Chriſti, Quaſi neceſſarius aliquid adferrent eo quod ille tum maxime agebat.* Et nihilominus auri & argenti.] *Subaudi operas.* Nam & anuli ferro fiunt.] *Triumphãtibus olim corona ex auro Hetruſco ſuſtinebatur à tergo, anulus tamen in digito ferreus erat. Hi quoque qui ob legationem acceperant aureos, in publico tantum vtebantur, intra domos vero ferreis. Quo argumento etiam nunc ſponſæ anulus ferreus mittitur, iſque ſine gemma. Ex Plinio.* Eſui & potui.] *Hoc eſt ad eſum & potum.* Ad ſpurca inſtrumenta.] *Iuxta illud Epigrãmatographi, Ventris onus miſero, nec te pudet, excipis auro.* Demens copia.] *Figurate, hoc eſt, quæ dementes homines facit.* Nullus videns aurum demergit in terram.] *Correximus ex noſtro iudicio, Nullus bidens. Intelligit autem inſtrumẽtum illud ruſticum duobus præditum dentibus quo in fodiendis agris vulgò vtimur. Senſus eſt, Nec bidens ex auro fit, nec clauus quo tabulæ connectuntur ex argento. Nam hoc eſt quod dicit, Nullus clauus argentum intimat tabulis. Significat enim intimare Tertulliano, intimum reddere, deductum ab eo quod eſt intimus. Sed & præcedens ſententia explicanda eſt ſatis obſcura, quum inquit, Et nihilominus*

hilominus auri & argenti de sua vice accommodent iustioribus causis. Nam vult dicere, Ferrum quidem & æs proprias quasdam & necessarias operas commoditatésque hominibus exhibere, sed tamen nihilominus simul sufficere ad probatiores vsus auri & argenti, nempe ad anulos, & vasa escaria potoriáque. Verum ad luxum minime. Hoc enim intelligit per iustiores causas. Eiusdem terræ minutalia.] Minutias intelligit. Minutalibus regnis dixit aduersus Marcionem libro primo, Adiectiue. Aut tectis densandis.] Loquitur de tectis Aphricanis & Orientalium regionum quibus apud nos pergulæ similes sunt, Germani Tarras vocant quasi Terracium. Stuporem ædificare nouerunt.] AEdificandi verbo per translationem vti solet. Ita in Martyribus, vt robori ædificando vacent. Sed nec Peloride gratius de sapore.] Inter testacea Peloridem quoque recenset. Conchæ genus est. Pelorides aluum emollire Plinius scribit libro tricesimosecundo capite nono. Ad hoc enim Conchas nouerim maris poma.] Sensus est, Non ad fastum, sed ad saporem & esum nouerim Conchas, veluti poma quædam maris quibus aßimilantur. In profundo maris enim iacentia ab vrinatoribus colligũtur, velut, Strata iacent paßim sua quæque sub arbore poma. Quorũ figuram repræsentat. Quod si concha illa aliquid intrinsecus postulat.] Nostrum secuti iudicium pro postulat scripsimus pustulat. Nouum verbum pustulare absolute, pro extuberare in pustulæ modum. Plinius certe, sanos concharum partus multiplici cute constare scribit, vt non improprie callum corporis existimari poßint, quare & purgari à peritis. Aiunt & de frontibus draconum gemmas erui.] Draconites siue Dracõtias, inquit Plinius, è cerebro fit draconum, sed nisi viuentibus abscisso nunquam gemmascit, inuidia animalis mori se sentientis. Igitur mos est vt dormientibus animalibus caput amputent. Sotacus qui visam eam gemmã apud regem scripsit, bigis vehi quærentes tradit. & viso dracone spargere somnifica medicamenta, atque ita præcidere. Esse autem candore translucido, nec postea poliri aut artem admittere. Vernaculum est aurum.] Tanquam illic natum. Ita Paula & Eustochium in epistola ad Marcellam, Totum mysterium nostrum istius prouinciæ vrbísque vernaculum est. In ergastulis.] Ergastula loca sunt vbi vincti homines opus faciunt. Et diuitiis malos onerant.] Apud Barbaros illos diuitiæ præmium sunt improbitatis, vt quanto quis-

que est sceleratißimus, tanto sit omnium ditißimus. Quomodo & aurum non ametur.] *Scilicet propter consuetudinem illam Barbarorum.* De fastidio.] *Hoc est propter fastidium, vt paulo ante, De sapore, id est propter saporem.* Coram matronis erubescentem.] *Quod videlicet Parthi & Medi, & alij Barbari gemmis tam contemptim vterentur, quæ matronis ipsis ad fastum & luxum, ostentationémque seruiunt. Nam Parthi, quos fortaßis legatione fungenteis ad Seuerum Imp. Romæ vidit Tertullianus, gemmas habebant cingulis & gladiorum vaginis atque calciamẽtis insertas. Matronæ verò Romanæ in capite, collo, pectore, brachiis, digitísque margaritas gestabãt.* Nisi quod nec ad ostensionem ferè habentur.] *Apud Barbaros illos scilicet.* In cingulis.] *Subaudi Parthorum.* Et Cylindros.] *Cylindri, teretes lapilli sunt & oblongi, instárque cylindri quo in areis æquandis vtimur volubiles.* Solus gladius.] *Barbarorum illorum.* Et peronibus vniones emerg. de luto cupiunt.] *Hic inseruimus præpositionem In. In peronibus. Ex Gorziensi collatione. Autor est Seruius peronem esse rusticum calciamentum, quo vocabulo Virgilius vsus est libro sexto AEneidos; Crudus tegit altera pero, Et Iuuenalis, Nil vetitũ fecisse valet quem non pudet alto Per glaciem perone tegi. Et quidem hic proprie locutus est, de Barbaris faciẽs sermonem. Meminit & peronum in libro de pallio quum inquit, Magnum incessui munimentum sutrinæ Venereæ prospexere perones effœminatos.* Tam gẽmatum habẽt.] *Subaudi Parthi & Medi ac similes Barbari.* Serui etiam eorum.] *Scilicet Barbarorum.* Quæ vos operose resoluta transfiguratis.] *Attende morem mulierum id temporis, Attalica illa siue aulæa filatim resoluentium & aliter retexentium.* Quam rubrica.] *Milton significat siue colorem rubrum.* De adulterio locorum iniustorũ.] *Tu scribe de adulterio colorum iniustorum. Nam hoc exigunt ea quæ sequuntur.* Nisi si nõ potuit purpureas & earinas oues nasci iubere.] *Gorziensis codex habet arinas. Nec refert, vtrunque Græcis vernum significat. Quod tu hic pro viridi interpretare. Ambo vocabula coniuncta habes in illo lepidißimo epigrammate de luscinia quæ cicadam corripuerat, quod legitur titulo in Aues epigrammatum Græcorum libro primo,* τὸν ξένον ἁ ξεῖνα ἀρινὸν ἠαρινός. Non statim & huiusmodi fructus lat. in omnibus quæritur.] *Sensus est. Materiæ ex deo sunt, sed tamen iste vsus*

materia-

materiarum nequaquã secundum diuinam voluntatem quasi qui illic ideo lateat quæritur, videlicet vnde sint cōchæ, hoc est ex quo mari Indico aut Britannico, Et qua dispositione decurrant scilicet in monilibus & murenulis mulierum, & vbi collocentur. Quia deus & equum, & pantheram, & vocem homini dedit.] *Equum ad Circum refert, Pantheram ad harenam propter bestiarios, vocem ad scenam, vbi Mimi recitabantur.* Sic ęgo & circa actum mat.] *Nos scripsimus, sic ergo, id poscente sensu. Q.D. Vsus rerum non aduersans deo, excusatus est.* Apud vos.] *Subaudi mulieres.* Non tanto.] *Non pro An non. Vt referatur ad sequentia.* Breuissimis loculis.] *Intelligit repositoria in quibus monilia magnum patrimonium æquantia seruantur. Aut ipsa monilia quæ vice loculorum sunt.* Vno lino decies sestertium inseritur.] *Summa hæc est vicies quinquies mille aureorum coronatorũ. Hoc imitatus diuus Hieronymus in vita Pauli Eremitæ dixit, Qui vno filo villarum insuunt pretia.* Saltus & insulas tenera ceruix fert.] *Hoc est saltuum & insularũ precia. Sunt autem etiam insulæ domus, quæ non communibus parietibus coniunguntur cum vicinis. Autore Festo.* Tenera ceruix.] *Emphasis est in tenera. Quemadmodum & in eo quod mox sequitur, Graciles aurium cutes.* Graciles aurium cutes Calendarium expendunt.] *Calendarium enim hic significat eas tabulas domesticas quæ non singulos dies sed menses singulos respiciunt. In his vsuræ perscriptæ erant ad calendas exigendæ. Seneca epistola octogesimaoctaua, Diuitem, inquit, illum putas, quia aurea suppellex etiam in via eum sequitur, quia in omnibus prouinciis arat, quia magnus Calendarij liber voluitur. Signanter autem dixit expendunt, hoc est in extima auris pellicula appendunt. De preciosis inauribus loquitur, Exponit autem seipsum quum inquit, Hæ sunt vires ambitionis, tantarum vsurarum substantiam vno & muliebri corpusculo baiulare.* Et in sinistra.] *Annulos intelligit quibus sinistra manus ornari solet.* De saccis singulis.] *Saccos pecuniarios significat.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE HABITV MVLIEBRI LIBER.

SI TANTA in terris moraretur fides, quanta merces eius expectatur in cœlis, nulla omninò vestrum sorores dilectissimæ, ex quo deum viuum cognouisset, & de sua, id est, de fœminæ conditione didicisset, lætiorem habitũ ne dicam gloriosiorem appetisset, vt non 1 magis in sordibus ageret, & squalorem potius affectaret, ipsam se circunferens Euam lugentem & pœnitentem, quo plenius id quod de Eua trahit (ignominiã dico primi delicti & inuidiam perditionis humanæ) omni satisfactionis habitu expiaret. In doloribus & anxietatibus paris mulier, & ad virum tuum conuersio tua, & ille dominatur tui, & Euam te esse nescis? Viuit sententia dei super sexum istum in hoc seculo, viuat & reatus necesse est. Tu es diaboli ianua, tu es arboris illius resignatrix, tu es diuinæ legis prima desertrix, tu es quę eum suasisti quem diabolus aggredi non valuit. Tu imaginẽ dei, hominem, tam facile elisisti. Propter tuum meritum, id est, mortem, etiam filius dei mori habuit: & adornari tibi in mẽte est, super pelliceas tuas tunicas? Age nunc si ab initio rerum & Milesij oues tonderent, & Seres arbores nerent, & Tyrij tinguerent, & Phryges insuerent, & Babylonij intexerent, & Margaritæ canderent, & Ceraunia coruscarent, si ipsum quoque Aurum iam de terra cum cupiditate prodisset, si iam & Speculo tantum mentiri liceret: hæc Eua concupisset, de paradiso expulsa, iam mortua opinor? Ergo nec nunc appetere debet, aut nosce, si cupit reuiuiscere, quæ nec habuerat, nec nouerat, quando viuebat. Ideo omnia ista damnatæ & mortuæ mulieris impedimenta 2 sunt, quasi ad pompam funeris constituta. Nam & illi qui ea constituerunt, damnati in pœnam mortis deputantur: illi

Habitus satisfactionis.

Milesij.
Seres.
Tyrij.
Phryges.
Babylonij.
Margarita.
Ceraunia.
Aurum.
Speculum.

illi scilicet angeli, qui ad filias hominũ de cœlo ruerunt, vt hæc quoque ignominia fœminæ accedat. Nam cùm & materias quasdã bene occultas, & artes plerasque nõ bene reuelatas, seculo multò magis imperito prodidissent (siquidem & metallorũ opera nudauerant, & herbarum ingenia traduxerant, & incantationũ vires prouulgauerant, & omnem curiositatẽ vsque ad stellarũ interpretationẽ designauerant) propriè & quasi peculiariter fœminis instrumentum istud muliebris gloriæ contulerũt: lumina lapillorum, quibus monilia variãtur: & circulos ex auro, quibus brachia artantur: & medicamenta ex fuco, quibus lanæ colorantur: & illum ipsum nigrũ puluerem, quo oculorũ exordia producuntur. Hæc qualia sint, interim iam ex Doctorum suorũ qualitate & cõditione pronunciari potest, quod nihil ad integritatem peccatores, nihil ad castitatẽ adamatores, nihil ad timorẽ dei desertores spiritus, aut mõstrare potuerunt aut præstare. Si doctrinæ dicendæ sunt: mali magistri malè docuerint necesse est. Si mercedes pro libidine: nullius rei turpis, merces decora est. Quid autẽ tanti fuit ista monstrare, sicut conferre? vtrúmne mulieres sine materiis splendoris, & sine ingeniis decoris placere non possent hominibus, quæ adhuc incultæ & incompositæ, & (vt ita dixerim) crudæ ac rudes, angelos mouerant? An ne sordidi, & per gratuitum vsum cõtumeliosi amatores viderentur, si nihil fœminis in connubium allectis contulissent? Sed hæc non capit æstimare. Nihil plus desiderare poterant, quæ angelos possidebant, magno scilicet nupserant. Enimuero qui vtique interdum cogitabant vnde cecidissent, & post libidinum vaporata momẽta cœlum suspirabãt, illud ipsum bonum fœminarum naturalis decoris vt causam mali, sic remunerauerunt, ne eis profuisset felicitas sua, sed vt deuectæ de simplicitate & sinceritate, vnà cum ipsis in offensam dei peruenirent. Certi erant omnem & gloriam & ambitionem & affectionẽ per carnem placendi, deo displicere. Hi sunt nempe angeli quos iudicaturi sumus. hi sunt angeli quibus in lauacro renunciamus. Hęc sunt vtique per quæ ab homine iudicari meruerunt. Quid ergo facient apud iudices suos res eorum? Quod est commerciũ dam-

ANGELI DESERTORES.

Post libidinũ vaporata momenta.

Baptismus.

naturis cum damnandis? opinor quod Christo & Beliæ. Qua constantia tribunal illud ascendimus, decreturi aduersus eos quorũ munera appetimus? Nam & vobis eadem tunc substantia angelica repromissa, idem sexus qui & viris, eandem iudicandi dignationẽ pollicetur. Nisi ergo hic iam præiudicauerimus res eorum prædamnando quas in illis tũc damnaturi sumus, illi potius nos iudicabunt atque damnabũt. Scio scripturã Enoch quæ hũc ordinem angelis dedit, non recipi à quibusdã, quia nec in armarium Iudaicum admittitur. Opinor non putauerũt illam ante cataclysmũ ęditam, post eum casum orbis omnium rerum abolitorẽ, saluam esse potuisse. Si ista ratio est, recordentur pronepotẽ ipsius Enoch fuisse superstitẽ cataclysmi Noë, qui vtique domestico nomine & hęreditaria traditione audierat & meminerat de proaui sui penes deũ gratia, & de omnibus pręedicatis eius: cùm Enoch filio suo Matusalæ nihil aliud mandauerit quàm vt notitiã eorum posteris suis traderet. Igitur sine dubio potuit Noë in prædicationis delegatione successisse, vel quia & aliàs non tacuisset, tam de dei cõseruatoris sui dispositione, quam de ipsa domus suę gloria. Hoc si non tam expeditè haberet, illud quoque assertionẽ scripturæ illius tueretur: proinde potuit abolefactã eam violẽtia cataclysmi, in spiritu rursus reformare; quemadmodum & Hierosolymis Babylonia expugnatione deletis, omne instrumẽtum Iudaicæ literaturæ per Esdram constat restauratum. Sed cùm Enoch eadem scriptura etiã de domino prædicarit, à nobis quidem nihil omninò reiiciendũ est, quod pertinet ad nos. Et legimus omnem scripturã ædificationi habilem, diuinitus inspirari, à Iudæis postea iam videri propterea reiectã, sicut & cætera ferè quæ Christum sonant. Nec vtique mirum hoc, si scripturas aliquas non receperunt de eo locutas, quem & ipsum coràm loquentẽ non erãt recepturi. Eò accedit quod Enoch apud Iudam Apostolum testimonium possidet. Nulla nunc muliebri pompæ nota inusta sit prædamnationis de exitu autorũ. Nihil angelis illis imputetur præter rẽpudiũ cœli, & matrimonium carnis. Rerum ipsarum qualitates examinemus, vt consilia quoque concupiscentiæ earum deprehendamus.

Enoch liber apocryphus.
Armarium Iudaicum.
Cataclysmus omnium rerũ abolitor.

3

Instrumẽtum Iudaicæ lit.

Iudas Apostolus vsus testimonio Enoch.

hendamus. Habitus fœminæ duplicē speciem circunfert, Cultum & ornatum. Cultum dicimus, quem mundum muliebrem vocant: Ornatum quem immundum muliebrem conuenit dici. Ille in auro, & argento, & gemmis, & vestibus deputatur: Iste in cura capilli, & cutis, & earum partium corporis quæ oculos trahunt. Alteri ambitionis crimē intēdimus, alteri prostitutionis: vt iam hinc prospicias, Dei ancilla, quid ex his disciplinæ tuæ conueniat, quæ de diuersis institutis censearis, scilicet humilitatis & castitatis. Aurum & Argentum principes materiæ cultus secularis assint necesse est, vnde sunt Terra scilicet, planè gloriosior, quoniam in maledictorū metallorum feralibus officinis pœnali opere deplorata, nomen terræ in igni reliquit, atque exinde de tormentis in ornamēta, de suppliciis in delicias, de ignominiis in honores, metalli refuga mutatur. Sed & Ferri & Aeris & aliarum vilissimarū materiarū par cōditio est, & terreni generis, & metallici operis: quo nihilo generosior iudicari possit auri & argēti substantia penes naturā. Quod si de qualitate vsus, gloria est Auro & Argento; atquin magis Ferro & Aeri: quorū ita disposita est vtēsilitas, vt & proprias operas plures & necessariores exhibeant rebus humanis, & nihilominus auri & argēti de sua vice accōmodent iustioribus causis. Nam & annuli ferro fiunt. quædam esui & potui vascula ex ære adhuc seruat memoria antiquitatis. Viderit si etiam ad spurca instrumenta auri & argenti demēs copia deseruit. Certè nec ager auri opere paratur, nec nauis argenti vigore contexitur. Nullus bidens aurum demergit in terrā, nullus clauus argentum intimat tabulis. Taceo totius vitæ necessitates ferro & æri innixas; cùm illæ ipsæ diuites materiæ, & de metallis refodiendę, & in quocunque vsu producendæ, sine ferri & æris operario vigore non possint. Iam igitur æstimandum est vnde obueniat tanta dignitas auro & argento; cum & cōsanguineis quantum ad genus, & potioribus quantum ad vtensilitatem materiis præferantur. Sed & Lapillos istos qui cum auro superbiā iungunt, quid aliud interpreter quam lapillos & calculos, eiusdem terræ minutalia: nec tamen aut fundamentis demandandis, aut parietibus molien-

Cultus. *Ornatus.* AVRVM *& Argentū.* *Ferrū. Aes.* *Vtensilitas.* *Vasa escaria ac potoria ex ære.* *Totius vitæ necessitates ferro & æri innixæ.* *Cōsanguineæ materiæ.* *Gemmæ.* *Minutalia.*

dis, aut faſtigiis ſuſtinendis, aut tectis denſandis neceſſaria? Solum hunc mulierum ſtuporem ædificare nouerũt: quia tardè teruntur vt niteant, & ſubdolè ſubſtruuntur vt floreant, & anxiè forantur vt pendeant, & auro lenocinium mutuum præſtant. Sed ſi quid de mari Britannico aut Indico ambitio piſcatur, conchæ genus eſt, non dico conchylio, aut oſtreo, ſed nec peloride gratius de ſapore. Ad hoc enim conchas nouerim maris poma. Quod ſi concha illa aliquid intrinſecus puſtulat, vitium eius magis debet eſſe quàm gloria. Et licet margaritum vocetur, non aliud tamen intelligendum, quàm conchæ illius aliqua dura & rotunda verruca. Aiunt & de frontibus Draconum gemmas erui, ſicut & in piſcium cerebris lapidoſitas quædam eſt. Hoc quoque deerit Chriſtianæ, vt de ſerpente cultior fiat. Sic calcabit diaboli caput, dum de capite eius, ceruicibus ſuis aut ipſi capiti ornamenta ſtruit? Hæc omnia de raritate & peregrinitate ſola, gratiam poſſident. Denique intra terminos ſuos patrios, nõ tanti habentur. Semper abundantia contumelioſa in ſemetipſa eſt. Apud Barbaros quoſdam quia vernaculum eſt aurum & copioſum, auro vinctos in ergaſtulis habẽt, & diuitiis malos onerant, tanto locupletiores, quanto nocentiores. Aliquando reuera inuentum eſt, quomodo & aurum non ametur. Gemmarum quoque nobilitatem vidimus Romæ de faſtidio Partorum & Medorum cæterorúmque gentilium ſuorum, coram matronis erubeſcentem, niſi quod nec ad oſtenſionem ferè habẽtur. Latent in cingulis Smaragdi, & cylindros vaginæ ſuæ ſolus gladius ſub ſinu nouit, & in peronibus vniones emergere de luto cupiunt. Denique tantum gemmatum habent quod gemmatum eſſe non debet, ſi non comparet: aut ideo comparet, vt neglectum quoque oſtẽdatur. Proinde & veſtium de coloribus honorem, ſerui etiam eorum terunt. Sed & parietes Tyriis & hyacinthinis, & illis regiis velis, quæ vos operoſe reſoluta transfiguratis, pro pictura abutuntur. Vilior eſt apud illos purpura, quàm rubrica. Quis enim eſt veſtium honor iuſtus, de adulterio colorum iniuſtorum? Non placet deo quod non ipſe produxit, niſi ſi non potuit purpureas & aerinas oues naſci iubere,

Britannicum mare. Indicum.

Tanti haberi.

Ex auro ſeruorum vincula.

Parthi. Medi.

ſci iubere. Si potuit, ergo iam noluit: quod deus noluit, vtique non licet fingi. Non ergo natura optima ſunt iſta, quæ à deo non ſunt autore naturæ. Sic à diabolo eſſe intelliguntur, ab interpolatore naturæ. Alterius enim eſſe non poſſunt, ſi dei non ſunt: quia æmuli ſint neceſſe eſt, quæ dei non ſunt. Alius autem præter diabolum & angelos eius, æmulus dei non eſt. Cæterum materiæ ex deo ſunt. non ſtatim & huiuſmodi fructus latere in omnibus quæritur, & vnde ſint conchæ, & qua diſpoſitione decurrant, & vbi collocentur. Nam & omnes iſtæ prophanæ ſpectaculorum ſecularium voluptates, ſicut de ipſis ſuum volumen ædidimus, ipſa etiam idololatria ex rebus dei conſtat: non tamẽ ideo Circi furoribus, aut harenæ atrocitatibus, aut ſcenæ turpitudinibus, Chriſtianum affici oportet: quia deus & equum, & pantheram, & vocem homini dedit: nec ideo idololatriam impune faciet Chriſtianus, quia dei conditio eſt & thus, & merum, & ignis qui veſcitur, & animalia quæ victimæ fiunt, cùm & ipſa materia quæ adoratur dei ſit. Sic ergo & circa actũ materiarum cenſus à deo deſcendens, propterea excuſatus. Deo extraneum, vt reum ſcilicet gloriæ ſeculum. Nam vt quæque rerum, per ſingulas quaſque terras & vnamquanque regionem, materiis à deo diſtributa ſunt, inuicem ſibi peregrina apud exteros, mutuò rara, apud vos, iure, ſi vtique vel appetuntur, vel negliguntur, quia non tantus eſt in illis feruor gloriæ inter domeſticos frigidæ. Sed enim ex poſſeſſionum diſtributione quam deus vt voluit ordinauit, raritas & peregrinitas apud extraneos ſemper gratiam inueniens, de ſimplici cauſa non habendi quæ deus alibi collocauit, concupiſcentiam concitat habendi. Ex hac vitium aliud extenditur, immoderatè habendi: quod & ſi fortè habendum ſit, modus tamen debetur. Hæc erit ambitio, vnde & nomen eius interpretandum, quod concupiſcentia apud animum ambiente naſcatur ad gloriæ votum: grande ſcilicet votum, quod (vt diximus) non natura, nec veritas, ſed vitioſa animi paſſio concupiſcentia commendauit, & alia vitia ambitionis & gloriæ: ſic & precia rebus inflãmauit, vt ſe quoque accenderent. Non tanto maior fit concupiſcentia,

Libri duo de ſpectaculis.

Conditio, creatura.

Modus.

Ambitio.

quanto magno fecit quod concupiit? Breuissimis loculis patrimonium grande profertur. Vno lino decies sestertium inseritur. Saltus & insulas tenera ceruix fert. Graciles aurium cutes calendarium expendunt, & in sinistra per singulos digitos de saccis singulis ludit. Hæ sunt vires ambitionis, tantarum vsurarum substantiam vno & muliebri corpusculo baiulare.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS PER BEATVM RHENANVM.

SExus mulierum in luxum valdè propensus est, & natura φιλόκοσμος. Viri Christiani frugaliter culti incedebant: at mulierum bona pars non minus ornamentis indulgebat, quàm ethnicæ matronæ. Neque enim contemptum ferre potest muliebris animus. Et putabant quidem modò castæ forent, & à patratione criminum immunes, nihil referre si se vel operosius excolerent, vel formæ lenociniis studerent. Prætexebant etiam affinitatem & communium officiorum rationem, quibus intercedentibus cogerentur cum ethnicis subinde congredi. Verùm Tertullianus quemadmodum proximo libello ornamentorum & monilium vsum peculiariter castigauit, sic hoc fucum & nitorem reprobat. Et docet quidem non esse satis, vt mulier mala non sit, sed omnem etiam mali suspicionem euitandam illi iuxta Pauli doctrinam. Nec iubet vt mulier tota squaleat, sed huius cultũ simplici constare vult mundicie. Quod si Gentiles adeundi sint, exigente hoc cognationis aut vulgarium officiorum necessitate, cur pudeat Christianam mulierem incedere frugaliter cultam, quæ possit hoc exemplo alienos à pietate Christo lucrifacere? Præcipua autẽ, inquit, causa Christianis mulieribus in publicum prodeundi est, si Christianus aliquis ægrotet, vt hunc inuisant videlicet, & consolentur, ac officio lotionis ac mundationis prosequãtur, Aut si res diuina fiat, Aut sacra ad populum concio. Adhortatur etiam vt vel hac de causa sibi temperent à nimio formæ cultúsque studio, ne Gentilium suspicionem alant, quam quidam falsò sparserant, de incestis Christianorum conuentibus, vt apud quos adulteria non essent prohibita, sed promiscuus vxorum affiniúmque vsus locum haberet.

ANNOT.

ANNOTATIONES IN LIbrum sequentem.

Postremissimus omnium.] *Postremissimus superlatiuum est superlatiui. Significare vult plus quàm summam animi demissionem.* Non vtique affectationi, sed affectioni procurans.] *Hunc vsitatum in hoc autore loquendi modum sæpius iam indicauimus. Sic libro primo ad vxorem, Modestiæ, quæ pudori procurat.* Quæ nihil immundum nec prophan.] *Hoc in suum tractatum transtulit Cyprianus martyr, Demúsque, inquit, operam ne quid immundum & prophanum templo dei inferatur, ne offensus sedem quã inhabitat, derelinquat.* Mihi reprehendendo in omnibus.] *Dandi casu dictum est.* Hoc est *digno qui reprehendar.* Eandem sui circumferentes.] *Subaudi, formam.* Sese dissoluat.] *In verbo dissoluat, debet subintelligi particula, vt. vt sese dissoluat.* Propter veritatem gentilium.] *Ironia est.* Tota denique est.] *Subaudi pudicitia.* Deuertere.] *Audis verbum Tertulliani. Hic expone pro diuersas esse.* Cuius te profiteris extraneam.] *Extraneus cum genitiuo, Vt in De resur. car. Extranea gloriæ.* Si speremus nos posse delinquere.] *Sperare pro timere. Vt hic mox, Sperãdo enim timebimus. Et in superioribus libris sæpe. Terentius, Nam quod tu speras, propulsabo facilè.* Quid illis alteri cõcupiscentiam importamus?] *Illis, subaudi formæ studiis.* Vt etsi à culpa vaces, ab inuidia non liberaberis.] *Cõiicio Tertullianum simpliciter scripsisse, vt à culpa vaces. Quæ verba volens aliquis exponere, ascripsit in margine codicis, Vt, hic accipi debere pro etsi. Quam vocem postea librarius quispiam in contextum retulit.* Et elaboratæ libidinis suggestum.] *Suggestum, hoc est apparatum.* Recusandũ à vobis sciatis.] *Ita loquitur etiam in præcedentibus libris.* Vt diuinæ plasticæ accessu.] *Cyprianus martyr in De habitu virginũ, Quod opus dei & factura eius & plastica, adulterari nullo modo debeat.* Nõ in carnis placere velle debemus.] *Repete ablatiuum, bono.* Quasi Gentilibus dicã.] *Sensus est, Agam cũ vobis Christianis fœminis paulò indulgentius, oblitus disciplinæ seuerioris.* Gentiles cõmunionum præceptis alloquẽs.] *Sensus est, quasi Gentiles fœminas alloquens, dignatus eas cõmunione præceptorũ.* Vos solis maritis vestris placere debetis.] *Hoc est illud propter quod ista præfatione*

1 2 3

Vid. [illegible]

vsus est. Nam alioqui mallet dicere, Vos fœminæ soli deo placere debetis. Vix enim vxoribus permittit vt propriis maritis placeāt, adeò fauebat continentiæ. Vel propter illam sceleratā in nos opinionem Gentilium.] Quod videlicet Christiani cum matribus & sororibus incestam exercerent libidinem in conuenticulis suis, quemadmodum modò indicauimus in argumento. Quid gestias aut suspecta.] Nos, suspecto. Ex Gorziensi collatione. Quid gestias aut suspecto, aut non desideranti placere. Accipit autem suspecto pro suspicanti, actiuè. Non ad crudam in totum & ferinam habitudinem.] Nam matronas Christianas decet neglecta mundicies, vt est apud diuum Hieronymum. Sed de pudoris suademus.] Subaudi præcedentē ablatiuum, bono. Vltra quàm domino placere.] Subaudi, Non supergrediendum. Plastica.] Vt antè diuinæ plasticæ accessio. Et infrà sæpe. In cuius manu sit.] Iuris sermo est. Hoc est in cuius potestate sit, nec dum manumissus. Cuius mācipium sit. Domini periphrasis est. Quibus lingua non licet.] Subaudi, mentiri. Quod nō Germanæ aut Gallæ sint procreatæ.] Equidem ita suam Bissulam Sueuam puellam natam in Martiana sylua ad Danubij fontē, celebrat Ausonius; Sic latiis mutata bonis, Germana maneret Vt facies, oculos cærula, flaua comas. Præter ea diuus Hieronymus de Gothis loquens, qui postea primi ex Germanis Romanorum reges fuere, Getarū, inquit, rutilus & flauus exercitus, ecclesiarum circumfert tentoria. Idē in vita Hilarionis eremitæ de nobili quodam qui agebat in aula Constantij Aug. Rutilus, inquit, coma, & candore corporis indicās prouinciam. Malè ac pessimè sibi auspicantur flammeo capite.] Croceus color & flammeus dicitur. Alludit autem ad flammam ignis inferni. Hunc locum imitatus Cyprianus martyr, dixit, Audaci conatu & sacrilego contemptu crines tuos inficis, malo præsagio futurorum capillos iam tibi flammeos auspicaris. Et Hieronymus ad Lætam de institutione filiæ; Nec caput, inquit, gemmis oneres, nec capillum irrufes, & ei aliquid de gehēnæ ignibus auspiceris. Atque & detrimentum.] Melius, Atqui &. Gratiæ faciliorem.] Hoc est, ad gratiam. Pro temeritate.] Nos maluimus scribere, Prò temeritatem. Vt sit exclamatio. Furtum confitetur.] Ob mutatum naturalem capillorum colorem. Nec latere potest huiusmodi fucus. Habemus semper induere.] Sic illud in De velandis virginibus, Quum habet deli-

delitescendum. Quam ἀκακία pollicetur.] *Videtur alludere ad locum illum 83. psalmi, Non priuabit bonis eos qui ambulant in innocentia. Porrò probum est vocabulum* ἀκακία *pro puritate à vitiis & simplicitate. Eo vtitur etiam Dionysius, quem Areopagitam vocant,* καὶ ἰὼβ ὡς ἀκακίας ἐχόμενος ἐδικαιοῦτο. Bene properatis.] *Ironia est.* Ordinandi capitis.] *Reposuimus ex Gorziensi collatione, ornandi capitis.* Sutilium atque textilium capillamentorum.] *Galericulum intelligit, id est comam adulterinam, simpliciter capillamentum dictam Tranquillo in C. Caligula, Capillamento cælatus. De his scripsit Hieronymus ad Marcellam scribens, Quæ capillis, inquit, alienis verticem struunt. Porrò galeri vocabulo Tertullianus capitis tegmen accipit siue pileolum.* Collyridas quasdam.] *Collyris à collyra per dimunutionem deductum, paruus panis est de farina puriore. Quidam frixam farinam esse putant. Nominantur Collyrides Leuitici septimo & octauo, & sexto capite libri secundi Regum.* Et Christiano capiti suppares.] *A supparando. hoc est, substruas.* Credo ne quarundam capita videantur.] *Propter deformitatem.* An cum cerussa & purpurisso.] *Prius illud candoris, posterius ruboris medicamentũ est.* Et croco.] *Hoc capillos respicit. Mox scripsimus, Angeli in nubila subleuent. Ex Gorziensi.* Respectu obediendæ grauitatis.] *Hoc est, cui obediri debeat.* Et reliqua compositionis vestræ impedimenta.] *Per impedimenta hic intelligit totam illam muliebris cultus suppellectilem, quæ sarcinæ cuiusdam instar est. Sic libro præcedente, Ideo omnia ista damnata, & mortuæ mulieris impedimẽta sunt, quasi ad pompam funeris constituta.* Laciniosis ineptiis.] *Hoc est variis & redũdãtibus. Hoc verbo etiã alibi vsus est.* Velut exornatã & naufragam.] *Exornatam vsurpat, sicut dicimus exarmatã, hoc est, ornatu spoliatam & destitutam.* Et in portu modestiæ subductas.] *Translatio est à nauibus quæ in tutã stationem ex alto mari subducuntur.* Vt sapientiam cõsecutæ.] *Hanc solet cũ fide copulare, quã hodie plerisq; deesse videmus.* Pretexto necessitatis.] *Prætextũ neutro genere. Vt antè sæpenumero.* Nõ repastinantes.] *Hoc est euellẽtes, repurgãtes, eruẽtes. Metaphora ab eo sumpta, qui solũ futuro nouali præparat, inutilib. omnibus resectis. In De pœnit. legimus; Et bisulcũ aliquid ferri vel æris vnguib. repastinãdis, hoc est refodiẽdis perpurgãdisq;.* Diuitiarũ vestrarũ.]

Hoc

6 *Hoc est, muliebriū.* Gloria autem recōsueuit.] *Vsurpare videtur, quādo consentiunt exēplaria, recōsueuit pro consueuit respōdere siue regerere.* Et animalibus exulātes.] *In De resur. carnis dixit, Exules carnis. In De pœnitentia, Sed exules à libertatis & lætitiæ felicitate. Itē alibi, translatione duriuscula.* Satis dotum vestrarum fructū cæcidistis.] *Hoc est, percepistis. Trāslatio à lignatoribus sumpta.* Nimirū enim deus.] *Ironia qua in mox sequentibus etiam vtitur.* Purpureas & Coccineas oues mandare.] *Hoc est, iubere nasci. Sic libro præcedēti, Nisi si nō potuit purpureas & earinas oues nasci iubere. Cyprian. martyr, & hæc exscripsit verba, Neq; enim deus, inquit purpureas aut coccinas oues fecit, aut herbarū succis aut conchyliis tingere & colorare lanas docuit.* Ad ferrū nati corporis.] *Humanū corpus intelligit quod in illa protoplasti Adami maledictione ad laborē & agrorum culturam quæ ferro potißimū exercetur, ipso deo pronunciante sentētiam, damnatū est. Notus est locus Geneseos cap. 3. ad quem hic alludit. Cæterū emphasis est in vocabulo ferrum. Q. D. Non ad aurum, non ad argentum. Iam quoniam hic de Barbaris loquitur, & Parthorū mox fit mentio, poßit aliquis etiam ad ferrum exponere, pro eo quod est ad militiam. Sed prius illud magis placet.* Bullarū vice inserunt.] *Apud Rom. ornamentum puerile erat bulla aurea, & prætexta purpurea. Autor Plutarchus.* Quanquā & aurū ipsum.] *Hoc idem dixit libro præcedenti. Apud Barbaros quosdā quia vernaculum est aurum & copiosum, auro vinctos in ergastulis habent. Mox scripsimus, qui & ipsas materias prodiderūt. Ex collatione Gorziensi.* Et operositas cum raritate commissa pr.] *Sensus est, Et operositas cum raritate, cōmissa est cū preciositate, id est, prouocauit & accendit precium, ex ea libidine poßidendæ preciositatis fœminarū. Hoc est, cùm omnes expeterēt id poßidere quod merces & precium fuisset fœminarū quæ cum angelis illis libidinem exercuerant. Veluti magni quid esset quod angeli suis amasiis contulissent pro mercede stupri.* Aurū dico & argētum illustrium.] *Hoc est, aurum & argētum quo hodie illustres matronæ vtuntur: nam quemadmodū Vlpianus docet, fœminæ nuptæ mariti dignitate censentur, vt illustribus (qui summus est dignitatis gradus) nuptæ sint illustres, quæ spectabilibus spectabiles, quæ clarißimis clarißimæ, perfectißimæ quæ perfectißimis. Erāt autem illustres qui senatoris ornamentis prædit erāt. Tradit Isidorus*

dorus primos ordines ſenatorum dici illuſtres, ſecundos ſpectabiles, tertios clariſsimos. Viri illuſtris titulo primos illos veterum Francorũ reges contentos fuiſſe tabellæ vetuſtæ quæ extant, abũdè teſtãtur. Etiam Calliblepharum.] *Calliblepharum medicamẽtum eſt oculorum, præſertim palpebris venuſtandis ſeruiẽs. Vnde & nomen habet. Plinius ſcribit folia roſarum vri in calliblepharum. Mox contra conſenſum exemplariũ pro vel plerunq; ſumus auſi ſcribere, vellerúmque tincturas. hoc autem eſt quod item in ſuperiori opuſculo ſcripſit, Et medicamenta, inquit, ex fuco, quibus lanæ colorantur.* Nullas lunulas reprobet.] *Locus eſt apud Eſaiam cap. 3. Septuaginta μηνίσκους verterũt, quod Latinis lunulas ſignificat. Fibulæ erãt ad lunæ ſimilitudinem factæ. Scribit Hieronymus habere mulieres in lunæ ſimilitudinem bullas dependentes.* Nullum botronatũ retundat.] *In impreſsis Cypriani codicibus legitur batronatũ, neſcio an rectè. Humiliabit, inquit, dominus principales filias Sion, & reuelabit dominus habitum earum, & crines, & cincinnos, & lunulas, & diſcriminalia, & dextralia, & armillas, & batronatum, & ſpecula, & annulos, & inaureis, & ſerica contexta cum auro & hyacintho. Porrò botronatum eſſe diuino redimiculũ capitis conſtringendis capillis ſeruiens, qualis eſt & acus appellata. Fieríque poteſt vt ſit vocabulum quo vulgus id temporis vtebatur, quod botri ſpeciem referret.* Non etiam deſpectorem inſtitutorum ſuorum.] *Deſpector, vt & antè plus ſemel, pro diſpectore, qui curam habeat & conſiderationem inſtitutorum ſuorum. Sic & in De velandis virginibus; Sed nec inter conſuetudines, inquit, deſpicere voluerunt illi ſanctiſsimi anteceſſores.* Quæ ad aliud indigent.] *Hoc eſt, aliam ob cauſam ornamentis indigent.* Nam nec templa circuitis.] *Templa deorum, vt ethnicæ matronæ faciũt.* Ex fratribus.] Ex *Chriſtianis.* Et compoſito.] *Sic & compoſitionem vſurpauit antè; Ne quæ veſtrum putent, ſi temperauerint à compoſitione ſui, odium & auerſionem maritorum proſecuturam. Rurſum paulò pòſt, Et reliqua compoſitionis veſtræ impedimenta.* Et ſoluto.] *Solutum quod eſt ocioſi, cincto quod laborantis eſt opponitur. Paulò pòſt ſcripſimus, nomen eius, ſubaudi dei. Ex Gorzienſi collatione.* Vſque ad errorem dignoſcendi coæquauit.] *Hoc idem conqueritur in De pallio.* Quæſtui ſedere.] *Hoc eſt, ad quæſtum faciendum.* Extamus inter diuerſos.] *Extamus, hoc eſt, eminemus. propriè verbo*

vsus est. An manus spathalio circundari solita.] *Spathaliũ muliebre est ornamentum,* ἀπὸ τοῦ σπαθᾶν, *quod deliciari significat.* De periscelio.] *Periscelide siue periscelio crura vel tibiæ exornabantur.* σκέλος *Græci crus vocant.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE CVLTV FOEMINARVM LIBER.

I NCILLAE Dei viui, cõseruæ & sorores meæ, quo iure deputor vobiscũ, postremissimus omnium, qui de meo iure conseruitij & fraternitatis audeo ad vos verba ista facere, non vtique affectationi, sed affectioni procurans in causa vestræ salutis. Ea salus nec fœminarum modo, sed etiam virorũ, in exhibitione præcipuè pudicitiæ statuta est. nam cùm omnes templum simus illato in nos & cõseruato spiritu sancto, eius templi ædituus & antistes pudicitia est, quæ nihil immundum nec prophanũ inferri sinat, ne deus ille qui inhabitat, inquinatã sedem offensus derelinquat. Sed modò non de pudicitia, cui indicendæ & exigendæ sufficiunt instantia vbique diuina præcepta, verũ de pertinentibus ad eandem, id est, qualiter vos incedere oporteat. Pleræque enim (quod ipsum, mihi reprehẽdendo in omnibus reprehendere deus permittat) aut ignorantes simpliciter, aut dissimulantes audacter, ita ingrediũtur quasi pudicitia in sola carnis integritate, & stupri auersione cõsistat, nec quicquam extrinsecus opus sit, de cultus dico & ornatus dispositione. Sed enim perseuerẽt in pristinis studiis formæ & nitoris, eandem sui circunferentes quã fœminæ Nationum, à quibus abest conscientia veræ pudicitiæ: quia nihil verum in his quæ deum nesciũt præsidem & magistrum veritatis. nam & si qua in gentilibus pudicitia credi potest, vsque adeò eam imperfectam & inconditam constat, vt licet animo aliquatenus tenax sui agat, in

in habitus tamen licẽtia ſeſe diſſoluat propter veritatem gentilium, ſolatium appetendo cuius rei deuitat affectũ. Tota denique eſt quę nec placere quidem extraneis concupiſcat, quæ non velit idcirco ſe expingere vt neget appetitum. Quãquam & hoc gentili pudicitiæ familiare ſit, non delinquere, attamen velle, vel etiam nolle, attamen non denegare, mirũ: quia peruerſa ſunt omnia quæ à deo non ſunt. Videant igitur quæ totũ bonum non obtinendo, facile & quod obtinent, malo permiſcent. Vos ab illis, vt in cæteris, inceſſu quoque deuertere neceſſarium eſt: quoniam perfectæ eſſe debetis, ſicut pater veſter qui eſt in cœlis. Perfectæ autem, id eſt Chriſtianæ pudicè, appetitionem ſui non tantum non appetendam, ſed etiam execrandam vobis ſciatis: primò quod non de integra conſcientia venit ſtudium placendi per decorem, quem naturaliter inuitatorem libidinis ſcimus. Quid igitur in te excitas malũ iſtud? quid inuitas cuius te profiteris extraneam? Tum quod tentationibus viam aperire non debemus, quæ nonnunquam (quod Deus à ſuis abigat) inſtando perficiunt, certè vel ſpiritu ſcandalum permouẽt. Debemus quidem ita ſanctè & tota fidei ſubſtantia incedere, vt confeſſæ & ſecuræ ſimus de conſcientia noſtra, optantes perſeuerare id in nobis, non tamen præſumere. Nam qui præſumit, minus veretur, minus præcauet, plus periclitatur. Timor fundametum ſalutis eſt. Præſumptio impedimentũ timoris. Vtilius ergo ſi ſperemus non poſſe delinquere: ſperando enim timebimus, timendo cauebimus, cauendo ſalui erimus: contrà ſi præſumamus neq; timendo, neque cauendo, difficile ſalui erimus. Qui ſecurus agit, non eſt ſollicitus, non poſſidet tutam & firmam ſecuritatem. At qui ſollicitus eſt, is verè poterit eſſe ſecurus. Et de ſuis quidem ſeruis dominus pro miſericordia ſua curet: etiam præſumere illi de bono ſuo feliciter liceat. Quid autem alteri, periculo ſumus? quid illis alteri concupiſcentiam importamus? quã ſi dominus ampliando legem à facto ſtupri non diſcernit in pœna, neſcio an impunè abeat qui alicui fuerit cauſa perditionis. Perit enim ille ſimul in tua forma ſi concupierit, & admiſit iam in animo quod concupiuit, & facta es tu gladius illi. Vt à

Decor libidinem inuitat.

vanitatem

Simile. culpa vaces, ab inuidia non liberaberis. Vt cùm in alicuius agro latrocinium gestum est, crimen quidem dominum non cõstringit: dum res tamen eius ignominia notatur, ipse quoque infamia aspergitur. Expingamus nos, vt alteri pereant; vbi est ergo, diliges proximum tuum sicut teipsum? Nolite vestra curare, sed alterius. Nulla enũciatio spiritus sancti, ad præsentem tantum materiam, & non ad omnem vtilitatis occasionem dirigi & suscipi potest. Cùm igitur & nostra & aliorum causa versetur in studio periculosissimi decoris, iam non tantum confictæ & elaboratæ libidinis suggestum recusandum à vobis sciatis, sed etiam naturalis speciositatis obliterãdum, dissimulatione & incuria, vt proinde oculorum incursibus molestum. Nam & si accusandus decor non est, vt felicitas corporis, vt diuinæ plasticæ accessio, vt animæ aliqua vestis vrbana, timendum tamen est vel propter iniuriam & violentiam spectatorum, quæ etiam pater fidei Abraham in vxoris suæ specie pertimuit, & sororem mentitus Saram, salutem contumelia redemit. Nunc non sit timẽda dignitas formæ, vt nec possidentibus grauis, nec appetentibus exitiosa, nec coniunctis periculosa, nec exposita tentationibus, non circundata scandalis existimetur: sufficit quod angelis dei non est necessaria. Nam vbi pudicitia, ibi vacua pulchritudo; quia propriè vsus & fructus pulchritudinis corporis, luxuria, nisi si quis aliâs esse decorem arbitratur. Ille sibi formositatem & datam extendant, & non datam conquirant, quæ quod ab illa flagitatur, sibi quoque præstare se putant, quum alteri præstant. Dicet aliquis, Quid ergo, non est exclusa luxuria admissa

Castitas. castitate? Laude formæ sola frui, & de bono corporis gloriari licet. Viderit quem iuuat de carne gloriari. Nobis autem nullum gloriæ studium: quia gloria, exaltationis ingenium est. Porrò exaltatio non congruit professoribus humilitatis ex præceptis Dei. Dein si omnis gloria vana & stuporata, quanto magis quæ in carne? Nobis duntaxat. Nam & si gloriandum est, in spiritus bono, nõ in carnis placere velle debemus, quia spiritualium sectatores sumus. In quibus operamur, in illis & gaudemus. De his gloriam capimus, de quibus salutem speramus.

Pla-

Planè gloriabitur Christianus in carne, sed quũ propter Christũ lacerata durauerit, vt & spiritus in ea coronetur, non vt oculos & suspiria adolescentium post se trahat. Ita quod ex omni parte in vobis vacat, meritò & non habẽtes fastidiatis, & habentes negligatis. Sancta fœmina sit naturaliter speciosa, non adeò sit occasioni. Certè si fuerit, non ignorare, sed etiam impedire se debet. Quasi gẽtilibus dicam, Gentiles communionum præceptis alloquens, Vos solis maritis vestris placere debetis. In tantum autem placebitis eis, in quantum alteris placere non curaueritis. Securæ estote benedictæ. Vxor nulla deformis est marito suo. Satis placuit cùm electa est, seu moribus, seu forma commendata. Ne quæ vestrum putent, si temperauerint à cõpositione sui, odium & auersionem maritorum prosecuturas. Omnis maritus castitatis exactor est. Formam verò fidelis non expectat, quia non iisdem bonis quæ gentiles putant, capimur. Infidelis contrà etiã suspectam habet, vel propter illam sceleratam in nos opinionem gentilium. Cui ergo pulchritudinem tuam nutrias, si fidelis non exigit, si gentilis non credit? quid gestias aut suspecto, aut non desideranti placere? Hæc vtique non ad crudam in totum & ferinam habitudinem insinuandam vobis suggeruntur, nec de bono, corporis squalorem, sed de pudoris suademus, sed de modo & cardine, & iustitia corporis excolendi. Non supergrediendũ vltrà quàm quod simplices & sufficientes munditiæ cõcupiscũt, vltra quàm domino placere. In illum enim delinquũt, quæ cutẽ medicaminibus vngunt, genas rubore maculant, oculos fuligine collinunt. Displicet illis nimirum plastica Dei: in ipsis redarguunt, reprehendunt artificem omnium. Reprehendunt enim cùm emendant, cùm adiiciunt, vtique ab aduersario artifice sumentes additamenta ista, id est diabolo. Nam quis corpus monstraret mutare, nisi qui & hominis spiritum malitia transfigurauit? ille indubitatè huiusmodi ingenia concinnauit, vt in nobis quodammodo manus Deo inferret. Quod nascitur, opus Dei est. Ergo quod fingitur, diaboli negociũ est. Diuino operi, satanæ ingenia superducere quàm scelestum est? Serui nostri ab inimicis nostris nihil mu-

Christiani spiritualium sectatores.

Simplices mundiciæ.

Deus. Diabolus.

tuantur, milites ab hoste imperatoris sui nihil concupiscunt. De aduersario enim eius in cuius manu sit, aliquid vsui postulare trāsgressio est. Christianus à Malo illo adiuuabitur? nescio an hoc nomen ei perseueret. Erit enim eius de cuius doctrinis instrui concupiscit. Quantum autē à vestris disciplinis & professionibus aliena sunt, quàm indigna nomine Christiano, faciem fictam gestare, quibus simplicitas omnis indicitur: effigiem mentiri, quibus lingua non licet: appetere quod datum non sit, quibus alienum abstinendum: speciem excercere, quibus studium pudicitiæ est? Credite benedictæ, quomodo præcepta dei custodietis, liniamenta non custodiētes? Video quasdam & capillum croco vertere. Pudet eas etiam nationis suæ, quod non Germanę aut Gallæ sint procreatæ, ita patriam capillo transferunt: male ac pessime sibi auspicantur flammeo capite, & decorum putant quod inquinant. Atqui & detrimentum crinibus medicaminum vis inurit, & cerebro perniciem etiam cuiuslibet synceri humoris assiduitas reseruat, tum solis animando simul & siccādo capillo exoptabilis ardor. Quis decor cum iniuria? quæ cum immunditiis pulchritudo? Crocum capiti suo mulier Christiana ingerit vt in aram. Quodcūque enim immundo spiritui excremari solet, id nisi probis & necessariis & salubribus vsibus adhibeatur ad quod creatura dei est prospecta, sacrificium videri potest. Sed enim dominus ait, Quis vestrum potest capillum atrum ex albo facere, aut album ex atro? Hæ quæ reuincunt deum. Ecce, inquiunt, pro albo vel atro, flauum facimus gratiæ faciliorem: quamuis & atrum ex albo conantur facere, quas pœnituit ad senectam vsque vixisse. Prò temeritatem. Erubescit ætas exoptata votis, furtum confitetur; adolescentia in qua delinquimus suspiratur, occasio prauitatis interpolatur. Absit à sapientiæ filiabus stultitia tanta. Senectus cùm plus occultari studuerit, plus detegetur. Hæc est æternitas nostra, de capitis iuuentute. Hanc incorruptibilem habemus semper induere ad domum domini, quam ἀκακία pollicetur. Bene properatis ad dominum, bene festinatis excedere de isto iniquissimo sęculo, quibus in fine appropinquare deforme est. Quid enim

4

Senectus. ἀκακία, id est innocentia.

enim tanta ornandi capitis onerositas salutem subministrat? Quid crinibus vestris quiescere nõ licet, modò substrictis, modò relaxatis: modò suscitatis, modò elisis? Aliæ gestiunt in cincinnis coërcere, aliæ vt vagi & volucres elabantur non bona simplicitate. Affigitis præterea nescio quas enormitates sutilium atque textilium capillamentorum, nunc in galeri modum quasi vaginam capitis & operculum verticis, nunc in ceruicem retrò suggestum. Mirum quod contra domini præcepta contenditur. Ad mensuram neminem sibi adiicere posse pronunciatũ est. Vos planè adiicitis ad pondus, collyridas quasdam, sputorum vmbilicos, ceruicibus astruendo. Si non pudet enormitatis, pudeat inquinamenti: ne exuuias alieni capitis forsitan immundi, forsan nocentis & gehennæ destinati sancto & Christiano capiti suppares. Imò hanc ornatus seruitutẽ à libero capite propellite. Frustrà laboratis ornatæ videri, frustrà peritissimos quosque structores capillaturæ adhibetis. Deus vos velari iubet. Credo ne quarundam capita videãtur. Atque vtinam miserrimus ego, in illo die Christianæ exultationis, vel inter calcanea vestra caput eleuem, videre, an cum cerussa, & purpurisso, & croco, & in illo ambitu capitis resurgatis: an taliter expictam, angeli in nubila subleuent obuiam Christo. Si nunc bona & dei sunt, tunc quoque occurrent resurgentibus corporibus, & sua loca agnoscent. Sed non potest resurgere nisi caro ac spiritus solus ac purus. Damnata sunt igitur quæ in carne & spiritu non resurgũt, quia dei non sunt. Damnatis hodie abstinete. Hodie vos deus tales videat, quales tunc videbit. Videlicet nunc & vir & sexu æmulus fœminas à suis depello. An & nobis quædã respectu obediendæ grauitatis propter metum debitum domino, detrahũtur? Siquidem & viris propter fœminas, & fœminis propter viros vitio naturæ ingenita est placendi voluntas. Propriásque præstigias formæ, & hic sexus sibi agnoscit, barbam acrius cædere, interuellere, circundare capillum, disponere, etiam colorare caniciem, primam quamque subducere totius corporis lanuginẽ, pigmento quoque muliebri distinguere, cætera pulueris cuiusdam asperitudine leuigare, tum speculum omni oc-

Formæ studiũ in viris.

casione consulere, anxiè inspicere: cùm tamen cognito deo, adempta placendi voluntate, per luxuriæ vacationẽ, omnia illa vt ociosa, vt hostilia pudicitiæ recusantur. Nã vbi deus, ibi pudicitia, ibi grauitas adiutrix & socia eius. Quo ergo pacto pudicitiam sine instrumento eius, id est, sine grauitate tractabimus? Quomodo autẽ grauitatem administrandæ pudicitiæ adhibebimus, nisi & in facie, & in cultu, & in totius hominis contemplatione, seueritas circũferatur? Quamobrem erga vestitum quoque & reliqua compositionis vestræ impedimenta, proinde vobis curanda est amputatio, & decussio redundantioris nitoris. Nam quid prodest, faciem quidẽ frugi & expeditam & simplicitate cõdignam diuinæ disciplinæ exhibere, cætera verò corporis, laciniosis pomparum & delitiarum ineptiis occupare? Hæ pompæ quàm de proximo curent luxuriæ negocium, & obstrepant pudicitiæ disciplinis, dinoscere in facili est; quod gratiam decoris cultus societate prostituant: adeò si desint irritam & ingratam reddunt, velut exornatam & naufragam. Contrà si forma defecit, adminiculum nitoris quasi de suo gratiam supplet. Ætates denique requietas iam & in portum modestiæ subductas splendor & dignitas cultus auocant, & seueritatem appetitionibus inquietant, compensantibus scilicet habitus irritamento pro frigore ætatis. Ergo benedictæ, primo quidem vt lenones & prostitutores vestitus & cultus ne in vos admiseritis. Tum si quas vel diuitiarum suarum, vel natalium, vel retrò dignitatũ ratio compellit, ita pompaticas progredi; vt sapientiam consecutæ, temperare saltem ab huiusmodi curate, ne totis habenis licentiam vsurpetis prætexto necessitatis. Quomodo etenim humilitatem quam Christiani profitemur, implere poterimus, non repastinantes diuitiarum vestrarum vel elegantiarum vsum, quæ ad gloriam faciunt? Gloria autẽ reconsueuit. Non enim vtemur nostris? Quis autem prohibet vti? Secundum Apostolũ tamen, qui nos vti monet mundo isto, quasi non abutamur. Præterit enim, inquit, habitus huius mũdi. Et qui emunt, inquit, sic agant quasi non possidẽtes. Cur ita? quoniam præmiserat dicens: Tẽpus in collecto est. Si ergo vxores quoque ipsas sic habẽdas

Christiani profitẽtur humilitatem.

das demonſtrat, tanquam non habeantur, propter anguſtias temporum; quid de vanis his inſtrumentis earum? Non enim & ita multi faciunt, & ſe ſpadonatui aſſignãt, propter regnum dei, tam fortem & vtique permiſſam voluptatem ſpõte ponentes? Quidam ipſam dei creaturam ſibi interdicunt, abſtinentes vino, & animalibus exulãtes, quorum fructus nulli periculo aut ſollicitudini adiacent, ſed humilitatem animæ ſuæ in victus quoq; caſtigatione deo immolãt. Satis igitur vſæ eſtis diuitiis atque delitiis, ſatis dotum veſtrarum fructum cæcidiſtis. Vnde notitia ſalutarium diſciplinarum, nos ſumus in quos decucurrerunt fines ſeculorum. Nos deſtinati à Deo ante mundum in æſtimationem temporum, tanquam caſtigando & caſtrando (vt ita dixerim) ſeculo erudimur à domino. Nos ſumus circuncifio omnium, & ſpiritalis & carnalis, nam ſpiritu & carne ſecularia circuncidimus. Nimirum enim Deus demonſtrauit ſuccis herbarum & concharũ alueis incoquere lanas. Exciderat illi cum vniuerſa naſci iuberet, purpureas & coccineas oues mandare. Deus & ipſarum veſtiũ officinas commentus, quo leues & exiles, ſolo precio graues eſſent: Deus & auri tanta opera produxit contemplandis & diſtinguendis lapillis: Scrupuloſa Deus auribus vulnera intulit: & tanti habuit vexationem operis ſui, & cruciatus infantiæ tunc primum dolentis, vt ex illis ad ferrum nati corporis cicatricibus, grana neſcio quæ penderent, quæ planè Parthi per omnia quæque ſua bullarum vice inſerunt. Quanquam & aurum ipſum, cuius vos gloria occupat, cuidam genti ad vincla ſeruire referunt Gentilium literę. Adeò non veritate bona ſunt, ſed raritate. Per angelos autem peccatores demõſtrata ſunt, qui & ipſas materias prodiderunt, & operoſitas cum raritate cõmiſſa precioſitate, ex ea libidine poſſidendæ precioſitatis fœminarũ. Quod iidem angeli qui & materias huiuſmodi illecebras detexerunt, aurum dico & argentũ illuſtrium, & opera eorum tradiderũt, etiam calliblepharum vellerúmque tincturas inter cætera docuerunt, damnati à Deo ſunt, vt Enoch refert. Quomodo placebimus Deo, gaudentes rebus illorum qui iram & animaduerſionem prouocauerunt? Nunc Deus iſta proſpexerit,

Vincula ſeruorũ ex auro.

deus permiserit, nullam de conchylio vestem Esaias increpet, nullas lunulas reprobet, nullum botronatum retundat: tamen non vt gentiles, ita nos quoque nobis adulemur, institutorem deum solummodo existimantes, non etiam despectorem institutorum suorum. Quanto enim melius & cautius egerimus, si præsumamus omnia quidem à deo prouisa tunc, & seculo posita, vt nunc esset in quibus disciplina seruorum eius probaretur: vti per licentiam vtendi, continentiæ experientia procederet? Nónne sapientes patres familiæ de industria quædam seruis suis offerunt atque permittunt, vt experiantur an æqualiter permissis vtantur, si probè, si modestè? Quanto autem laudabilior qui abstinuerit in totum, qui timuerit etiam indulgentiam domini? Sic igitur & Apostolus: Omnia, inquit, licent, sed non omnia ædificant. Quanto facilius illicita timebit, qui licita verebitur? Quæ autem vobis causa est structius prodeundi, quum remotæ sitis ab his quæ ad aliud indigent. Nam nec templa circuitis, nec spectacula postulatis, nec festos dies gentilium nostis. Propter ipsum enim conuentum, & mutuum videre ac videri omnes pompæ in publicum proferuntur; aut vt luxuria negocietur, aut gloria insolescat. Vobis autem nulla procedendi causa non tetrica. Aut imbecillis aliquis ex fratribus visitandus, aut sacrificium offertur, aut Dei verbum administratur. Quoduis horum grauitatis aut sanctitatis negotium, & cui opus non sit habitu extraordinario, & composito, & soluto. Ac si necessitas amicitiarum officiorúmque gẽtilium vos vocat, cur non vestris armis indutæ proceditis, tanto magis, quanto ad extraneas fidei? vt sit inter ancillas diaboli & Dei discrimen: vt exemplo sitis illis, vt ædificentur in vobis: vt (quomodo ait Apostolus) magnificetur Deus in corpore vestro. magnificatur autem, si per pudicitiam, vtique & per habitum pudicitiæ competentem. Sed enim dicitur à quibusdam, Ne blasphemetur nomen eius in nobis, si quid de pristino habitu & cultu detrahamus. Non auferamus ergo nobis & vitia pristina, simus & moribus iisdem, si & superficie eadem: & tunc verè non blasphemabunt nationes. Grandis blasphe-

Probatio disciplinæ.

Visitatio ægrotorum.
Sacrificium.
Verbum Dei.

blasphemia; si qua dicatur, ex quo facta est Christiana, pauperius incedere. Timebit pauperior videri, ex quo locupletior facta est, & sordidior ex quo mundior. Secundum Gentilium, an secundum dei placitũ incedere Christianos oportet? Optemus tantũmodo, ne iustæ blasphemationis causa simus. Quanto autem blasphemabile est, si quæ sacerdotes pudicitiæ dicimini, impudicarum ritu procedatis cultæ, aut expictæ? Aut quid minus habent infelicissimæ illæ publicarũ libidinum victimæ? quas si quæ leges à matronis & matronalibus decoramẽtis coercebant, iam certè seculi improbitas quotidie insurgens honestissimis quibusque fœminis vsque ad errorem dinoscendi coæquauit: quanquam lenocinia formę nunquam non prostituto corpori coniuncta & debita, etiam scripturæ suggerunt. Illa ciuitas valida quæ super septẽ mõtes & plurimas aquas præsidet, quum prostitutæ à domino appellationem meruisset, quali habitu appellationi suæ cõparata est? Sedet certè in purpura cum coccino, & auro, & lapide precioso, quæ maledicta sunt; sine quibus non potuit maledicta & prostituta describi. Thamar illa quia se expinxerat & ornauerat, idcirco Iudæ suspicioni visa est quæstui sedere, adeò quia sub velamento latebat, habitus qualitate quæstuariam mẽtiente, & fecit vt quæstuariam, & voluit, & compellauit, & pactus est. Vnde addiscimus aduersus congressus etiam, & suspiciones impũdicas prouidendum omni modo esse. Quid enim castæ mentis integritas in alterius suspicione maculatur? quid speratur in me quod auersor? cur non mores meos habitus pronunciat, ne spiritus per aures ab impudentia vulneretur? Liceat videri pudicam, certè impudicam non licet. Aliqua forsan dicat: Non est mihi necessarium hominibus probari: nec enim humanum testimonium requiro. Deus conspector cordis est. Scimus omnes, quum tamen quid idem per Apostolum dixerit, recordemur: Probum vestrum coram hominibus appareat. Ad quid, nisi vt malitia ad vos accessum omninò non habeat, & vt malis & exemplo & testimonio sitis? Aut quid est? Luceant opera vestra? Aut quid nos dominus lumen terræ vocauit? quid ciuitati supra montem constitutæ compa-

Apoc. 17.

Gen. 38.

rauit, si non relucemus inter tenebras, & extamus inter dimersos? Si lucernam tuam sub modium abstruseris, in tenebris relictæ à multis incuseris necesse est. Hæc sunt quæ nos luminaria mundi faciunt, bona scilicet nostra. Bonum autem duntaxat verum & plenum non amat tenebras, sed gaudet videri & ipsa denotatione sui exultat. Pudicitiæ Christianæ satis non est esse, verum & videri. Tanta enim debet esse plenitudo eius, vt emanet ab animo in habitum, & eructet à conscientia in superficiem, vt & foris inspiciat quasi supellectilem suam, vt conueniat fidei continendæ in perpetuum. Discutiendæ enim sunt delitiæ, quarum mollitia & fluxu fidei virtus effœminari potest. Cæterum nescio an manus spathalio circumdari solita, induritia catenæ stupescere sustineat. Nescio an crus de periscelio in neruum se patiatur artari. Timeo ceruicem ne margaritarum & smaragdorum laqueis occupata, locum spathæ non det. Quare benedictæ meditemur duriora, & non sentiemus: relinquamus lætiora, & non desiderabimus. Stemus expeditè ad omnem vim, nihil habentes quod relinquere timeamus. Retinacula ista sunt spei nostræ. Proiiciamus ornamenta terrena, si cœlestia optamus. Ne dilexeritis aurum, in quo prima delicta populi Israëlis denotantur. Odisse debetis quod Iudæos perdidit, quod derelinquentes deum, adorauerunt: iam tunc aurum ignis est esca. Cæterum tempora Christianorum, semper, & nunc vel maximè, non auro, sed ferro transfiguntur: stolæ martyriorum præparantur, angelis baiulis sustinentur. Prodite vos iam medicamentis & ornamentis exstructæ Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, & spiritus taciturnitate, inserentes in aures sermonem dei, annectentes ceruicibus iugum Christi. Caput maritis subiicite, & satis ornatæ eritis. Manus lanis occupatæ, pedes domi figite, & plus quàm in auro placebunt. Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiæ. Taliter pigmentatæ, Deum habebitis amatorem.

Ornatus mulierum Christianarum.

ANNOT.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS per Beatum Rhenanum.

Tertullianus humanæ fragilitatis memor, dum tempestiuè supremis consulit non contentus testamentum condidisse, in quo de facultatibus suis vxori prospexerat, etiam vndiquaque consultum illi volens, librum hunc conscripsit, quo admoneretur quidnam fieri cuperet ab illa, si prior ipse è viuis excessisset. Itaque dehortatur in primis, ne denuò cuipiam nubat, semel à matrimonio liberata. Nimirum quòd viduæ commodius deo seruire possint, coniugalibus officiis non obnoxiæ. Ibi de vnis nuptiis loquitur secundum Montani dogma: aliquanto tamen modestius quam in posterioribus libris de castitate & monogamia: nō præcipiens videlicet, sed suadens tantum. Ac respondet illis qui nuptiarum aut ineundarum, aut iterandarum causas obiiciebant, fragilitatem carnis, & liberorum procreationem. Monétque vt optimas mulieres imitari velit. Atque item Gentiliū mulierum exempla profert castitatem amplexarum. In fine de viduali pudicitia recenset, hanc virginitate non digniorem, sed operosiorē esse docens: quod non paulò facilius sit à voluptate in totum abstinere, quàm ab ea semel gustata temperasse posse. Et virginitatem gratiæ fert acceptam, castitatem vidualem virtuti. Postremò monet, vt probas sibi contubernales adiungat, videlicet mulieres tacitas, amantes laboris, sobrias, ac sua tantum curantes, Menandri versiculum citans, eum quem diuus Paulus sanctissimis scriptis suis inserere non est dedignatus, nempe priori ad Corinthios epistolæ.

ANNOTATIONES IN librum sequentem.

Dilectissima in domino conserua.] *Aliud initium huic libro fecimus, secuti fidem Gorziensis collationis, nempe hoc, Dignum duxi dilectissima mihi in domino conserua, q.t.s.s. p.d.d.s.m.s.p.t.f.u. tam hinc prouidere, & prouisum obs. mandare fidei tuæ.* Nam secularibus satisagētes sumus.] *Hoc est in secularibus negocijs anxij & curiosi sumus. Satisagentes, pro satagentes, quo verbo etiam alibi vtitur, imitatione Iureconsultorum, qui dicunt satis accipere, & satis præstare, & satisdare.*

Talibus ordinamus.] *Sensus est, De tam leuibus & friuolis rebus ordinamus.* Sed legatum.] *Maluimus scribere, Et legatum.* Prelegare.] *Prælegare pro prius legare, dum videlicet adhuc sumus in vita. Iurisconsultorum verbis vtitur agens de hæreditate quæ morte relinquitur.* Admonitionem.] *Appositiuè. nam sequitur, hoc meæ admonitionis fidei cõmissum. Alioqui legi posset ad monitionẽ diuisis dictionibus.* Tu modò vti solidum capere possis hoc meæ admonitionis fideicõmissum.] *Fideicommissum Iurecõsulti vocant vltimæ voluntatis executionem, quæ per verba deprecatoria amico iniungatur, qualia sunt peto, cupio, rogo, & similia. A fide hæredis cui cõmittitur, nomen habet. Vnde fideicõmissarij dicti, Hæreditas fideicommissaria etiam fiduciaria appellatur Vlpiano. De discrimine fideicommissorũ & legatorum prolixa apud Iureconsultos disputatio. Quod autem dicit, vt solidum capere possis, alludit ad hæreditatis diuisionem in partes duodecim. Siquidem cui ex asse contingebat hæreditas, is solidam capiebat hæreditatem, hoc est totam & integram nec vlla sui parte diminutam. At inter hæredipetas & captatores quidam etiam dextante, hoc est decima parte, nonnulli deunce, hoc est vndecima parte hæreditatis cogebantur esse cõtenti.* Post excessum nostrum.] *Hoc est post mortem nostram. Sic infrà, Durum planè & arduum satis, continentia sancta fœminæ, post viri excessum.* Renuncies nuptiis.] *Asconius Pedianus docet renunciationem eius rei quæ in placito & promißione venerat. Sic dixit hospitium renunciare* Cicero. *Hinc illud nostrum, Renunciamus diabolo & pompis eius.* Trãslatis scilicet in angelicam qualitatẽ.] *Ita & in De habitu muliebri, Nam & vobis eadem tunc substantia angelica repromissa. Respicit locũ qui est Matth. 22. capite.* Quæ de carnis zelo.] *Subaudi veniat.* De contumeliæ dolore.] *Intelligit congressum alterius mariti cum vxore.* Vnam tamen.] *Hic audis monogamiæ patronum.*
2 Idem mox legi.] *Castigauimus, Eidẽ mox legi.* Per licentiam tunc passiuã.] *In libris præcedentibus dixit paßiuũ nomen dei, paßiuum conuictum, paßiuos discipulos, & infrà paßiuum censum. sic hic paßiuam licentiam vocat, quamuis licentiã & dissolutam, atque omnibus vsurpatam. Significat autem licentiã illam veteris legis, qua licebat quantasuis tum vxores habere tum concubinas.* Qui inter cætera peruersitatum suarum.] *Marcionitas notat. Apud Marcionẽ enim, vt scribit libro 1. in eundem,*

Non

Non tingitur caro nisi virgo, nisi vidua, nisi cœlebs, nisi diuortio baptisma mercata. Quàm cõpressum.] *Subaudi, in tormentis, dum videlicet comprimuntur membra.* Et distortum.] *Hoc est extentum in eculeo, oppositum prioris.* Quid enim necesse est mori mihi?] *Sic distinximus vt quæsitiuè legatur. Nam obiectio est fugientis in persecutione. quasi dicat, Christus neminẽ ad hoc cogit vt moriatur, qui dixit, Fugite de ciuitate in ciuitatem.* Si ploro, bonum est: si timeo.] *Sensus est: Si instante persecutione deploro propriam imbecillitatem, quod corpus videlicet non sufficiat tormentis sustinendis, bonum est. Si timeo, subaudi tormenta, ne scilicet propellat ad negationem, bonũ est. nam vt antè dixi, priores clausulas plerunque repetere oportet.* Dissuasio est infirmorũ.] *Infirma vocat minus bona, atque imperfecta.* Hoc antecedet.] *Hoc, id est in hoc.* Item qui malle debes.] *Scripsimus itaque malle debes.* Ætatis officia defendit.] *Sic etiam alibi sæpe loquitur, nonnunquam cum datiuo. Vt in De resur. carnis, Corruptionem, inquit, perpetuam veteri defendat.* Gaudet de cõtumelia sua. *Intelligit libidinem cõtaminatricem.*] *Vt suprà, De contumeliæ dolore.* Tuta sit.] *Subaudi mulier.* Sororũ nostrarum.] *Hoc est, Christianarum.* Humabis.] *Hoc est, sepelies, extingues, abolebis.* Compensans.] *Veluti pensatione facta æternorum bonorum cum mundanis istis & transitoriis.* Videlicet cœlestia reprom.] *Ironia.* Tolerandæ vitæ.] *Hoc est sustinendæ.* Non Gallicos vultus.] *Propter candorem: præsertim si cum Græcis, Syris, Hispanis, aut etiam Italis hodie comparentur. Diuus Hieronymus ad Furiam, Nec candidulus & rubicundus assecla adhæreat lateri tuo. Et ad Demetriadem, Eunuchorum quoque tibi, inquit, & puellarum & seruulorum mores magis eligantur quàm vultuum elegantia. Idem ex Lactãtio docet, Gallis nomen obuenisse Galatis à candore corporis, ad quod alluserit Maro, cùm caneret, Tum lactea colla Auro innectuntur. Potuisset enim alioqui dicere candida. Sed & Amm. Marcellinus, Celsioris, inquit, staturæ & candidi penè Galli sunt omnes, & rutili, luminúmque toruitate terribiles, auidi iurgiorum & sublatius insolescentes.* Nec Germanicos baiulos.] *Hoc est lecticarios seruos, qui in lectica aut sella gestent. Ad hanc operam ob staturæ proceritatem Germanis vtebantur, olim etiam Syris, vnde Iuuenalis,*

Nec quæ longorum vehitur ceruice Syrorum.

Aiunt antiquitatis periti lecticam iſtiuſmodi geſtatoriam non abſimilem ſandapilæ fuiſſe qua mortui hodie efferuntur, ſed obductilem velis, ſi ita res poſtulaſſet, affixis etiam infernè ſuſtentaculis, quæ nunc ſuſpendi, nunc dimitti poſſent, ſi quando baiulos interquieſcere neceſsitas coëgiſſet, denos plerunque vel duodenos, quibus etiam recentes ſuccedebant vicarij. Nam non per vrbem modò, verùm etiam per agros magna itinera huiuſmodi geſtatione conficiebantur. Seneca epiſtola 80. Idem quoque de iſtis licet omnibus dicas, quos ſupra capita hominū, ſupra quamque turbam delicatos lectica ſuſpēdit. Idem alibi, Non faciet, inquit, te beatum turba ſeruorum lecticam tuam per itinera vrbana aut peregrina portantium. Et rurſum alio loco, Quotiens occurrit domus ſplendida, cohors culta ſeruorum, lectica formoſis impoſita calonibus. Porrò Romanus pontifex vſum lecticæ ex antiquitate retinuit, vt alia multa, fauentibus & concedentibus hoc Imperatoribus, Flauio Conſtantino Magno, & cæteris qui hunc inſecuti ſunt. Nam de vehiculo, ſiue ſella curruli clarum teſtimonium habemus ex Ammiano Marcellino. Denique Romæ baiulos agunt hodiéque Germani, pontificij corporis geſtatores, ex cohorte illa ſtipatorū Palatina, quam à multis iam annis Romani pontifices alunt. Nihil tibi opus eſt.] Hic non ignoret lector verbum à nobis mutatum in eſſe, vt cohæreat ſententia. Sed id quoque penes nos odioſum eſt.] Malim ocioſum eſt, propter ſequentem ſententiam. Nimirum neceſſaria ſoboles ſ.d.] Ironia hic & in ſequentibus verbis. De priuilegiis eorum qui liberos ſuſtuliſſent, & pœnis eorum qui in cœlibatu permanerent, multa ſunt in Conſtitutionibus veterum Imperatorum. Vtitur autem hic metaphora locantis aliquid vt fiat, velut is facit qui domum conſtruendam alicui locat, qui conducere dicitur, & redimere. Quemadmodum verò locator conductori re perfecta pactam mercedem exoluit, ſic & leges patribus ob filios procreatos præmiū cōferūt, ceu modò meminimus. Q. D. Niſi inuitaret homines propoſitū præmiū, nemo liberos tolleret. Quæ parricidiis expugnantur.] Id fit dum aborſus procurantur. Niſi quia filiorum impedimenta.] Quid hic intelligat impedimentorum vocabulo, mox exponit, cùm inquit, Nulla in vberibus æſtuante ſarcina nuptiarum. In De habitu muliebri dixit, Damnatæ & mortuæ poſitionis veſtræ impedimenta. Vt non ſatis habeam.] Sæpe mutat perſonas Tertullianus,

lianus, cùm nihil est opus. Etenim illa tum cæcitas longè à finibus seculi habebatur.] *Illa cæcitas videlicet non curantium deum, sed nubentium & ementium, accidit ante tot secula mundo adhuc propemodum recenti, in cuius finem nos incidimus. Hoc vult dicere.* Quod si habent obliterare debent.] *Scripsimus, Quod si habentes obl. deb. Nisi malis legere, Quod si qui habent obl. deb.* Quam pleræque Gentil. fœm. mem. clariss. maritorum parcant.] *Parcant, hoc est seruent. Translatione sumpta ab hominibus frugi, qui rebus suis parcè vtuntur, malentes quod habent seruare quàm inutiliter prodigere. Ipse cum accusatiuo construit, vt sit parcant pro comparcant. nisi mauis parentant.* Durum planè & arduum satis.] *Ironia est.* Continentia sancta fœmina.] *Castigauimus ex Gorziensi collatione, Continentia sancta, fœminæ. Malim tamen legere, Continentia sanctæ fœminæ, hoc est Christianæ.* Acceæ Iunoni.] *Nos scripsimus Achææ. nam Ægion oppidũ est Achaiæ, vbi colebatur Iuno. Autor Plinius & alij. Huius Iunonis ex hoc loco facit mentionem Hieronymus in epistol. ad Gerontiam, apud quem legitur in peruulgatis æditionibus, Iunonísque Achiuæ. Porrò hoc idem repetit Tertullianus in libro De monogamia, in fine.* Quasi ex æuo.] *Collatio Gorziensis docet legendum esse, Ex æquo. Itaque sic scripsimus.* Ad strumentum æternitatis.] *Strumentum pro instrumento, etiam alibi vsurpatum, vt structus pro instructus, & structius aduerbialiter pro instructius.* Ne quæsieris obligationem.] *Hunc locum mutilum suppleuimus ex Gorziensi collatione, Ne quæsieris absolutionem. Absolutus es matrimonio, ne quæsieris vinculum. Eadem auxiliante paulò pòst scripsimus, Quantum fidei detrahant.* Non sinit præsidere.] *Præsidebant presbyteri & episcopi. Vnde præsidentes dicti. Tertullianus in De corona militis, loquens de Eucharistia; Nec de aliorum, inquit, manu quàm præsidentium sumimus. Alludit autem ad locum qui est ad Tit. capite primo, Vnius vxoris vir.* Cùm viduam allegi in ordinationem.] *Quod hic ordinationem vocat, in De velandis virginibus vocat sedem: Ad quam, inquit, sedem præter annos sexaginta non tãtùm vniuiræ, id est nuptæ aliquando eliguntur. Respicit autem locum qui extat ad Timotheum priore epistola capite quinto.* Apud Nationes.] *Apud Gentiles.* Regem seculi pont. max. r. nubere.] *Idem repetit in De exhortatione castitatis,*

Nam duo ipsi pontifici maximo iterare matrimonia non licet. Cùm illum etiam inimicum.] *Nos etiam in æditione priori scripsimus, Cùm illam etiam inimicus affectat.* Vt alicuius boni affinis.] *Ita in De patientia, Nunquid impatientes pacis affines.* In quantum de spe qui humano.] *Nos, Inquantum despectui humano.* Cuius adsertor dominus.] *Adsertor vindex est qui aliquem vindicat in libertatem. Hic pro patrono qui hominem tuendum suscipit. Ita libro primo in Marcionem, Talis assertor etiam damnaretur in seculo, nedum plagiator.* Tamen vidua habet aliquid operosius.] *Hunc Tertulliani locum Hieronymus pluribus locis inculcat.* Conuictum atque commercia deo digna sectare.] *Idem Hieronymus ad Eustochium, Eas autem, inquit, virgines & viduas, quæ ociosæ & curiosæ domos circumeunt matronarum, quæ rubore frontis abstrito, parasitos vincunt mimorum, quasi quasdam pestes abiice. Corrumpunt mores bonos confabulationes pessimæ. Nulla illis nisi ventris cura est, & quæ ventri sunt proxima. Istiusmodi hortari solent, & dicere, Mi catella, rebus tuis vtere, & viue dum viuis, & nunquid filiis tuis seruas? Vinosæ atque lasciuæ quiduis mali insinuant, ac ferreas quoque mentes ad delicias emolliunt.* Bonos corrumpunt mores.] *Hunc Menandri versiculum sic citat in tractatu De simplicitate prælatorum Cyprianus martyr, Corrumpunt ingenia bona confabulationes pessimæ. Et in sequenti libro rursum Tertullianus, Bonos corrumpunt mores confabulationes malæ.* Per ocium se veritate deducunt.] *Reposuimus ex collatione Gorziensi, Per ocium securitatem inducunt.*

Q. SEPTIMII

1. Edit. sic incipit ut sequitur. [illegible]

Dilectissima in domino conserva quid tibi sectandum sit post discessum de seculo meum, si prior te fuero vocatus, iam hinc providere ut promissum observes mandare fidei tuae. Nam secularibus satis agentes simus,

[illegible] 7. 8

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI AD VXOREM LIBER I.

DIGNVM duxi, dilectissima mihi in domino conserua, quid tibi sectandum sit post discessum de seculo meum, si prior te fuero vocatus, iam hinc prouidere, vt prouisum obserues mādare fidei tuæ. Nam secularibus satisagētes sumus, & vtrique nostrum consultum volumus. Si talibus ordinamus, cur non magis de diuinis atque cœlestib⁹ posteritati nostræ prospicere debeamus, & legatum quodammodo prælegare, admonitionem & demonstrationem eorū, quæ ex bonis immortalibus, & de hæreditate cœlorū deputantur? Tu modò vt solidū capere possis, hoc meę admonitionis fideicommissum, deus faciat, cui sit honor, gloria, claritas, dignitas, potestas nūc & in secula seculorū, Amen. Præcipio igitur tibi, quanta continentia potes, post excessum nostrum renuncies nuptiis, nihil mihi isto nomine collatura, nisi quod tibi proderis. Cæterum Christianis seculo digressis nulla restitutio nuptiarū in diē resurrectionis repromittitur, trāslatis scilicet in angelicam qualitatē & sanctitatē. Proinde sollicitudo nulla quę de carnis zelo. Vel domini sentētia, illa quam septem fratribus per successionem nupsisse voluerunt, neminem tot maritorū resurrectionis die offendet, nec quisquā illam confusurus expectat. Quæstio Sadducæorum cessit sententiæ domini. Ne me putes propter carnis tuæ integritatē mihi reseruandam, de contumeliæ dolore suspectū, insinuare iam hinc tibi consilium viduitatis: nihil tunc inter nos dedecoris voluptuosi resumetur. Nec enim tam friuola, tam spurca deus suis pollicetur. Sed an tibi vel cuicūque alij fœminæ ad deum pertinenti proficiat quod suademus, licet retractare. Non quidem abnuimus coniunctionem viri ac fœminæ benedictam à domino, vt sciremus generi humano, & replendo

Dedecus voluptuosum.

orbi, & instruendo seculo, excogitatã. atque exinde permissam, vnã tamen. Nam & Adam vnus Euæ maritus, & Eua vna vxor illius, vna mulier, vna costa. Sanè apud veteres nostros ipsósque patriarchas nõ modò nubere, sed etiam plurifariam matrimoniis vti fas fuit. Erant & concubinæ. Sed licet figura tum in synagogam & ecclesiam cesserit, vt tamen simpliciter interpretemur, necessarium fuit instituere, quæ postea aut amputari, aut tẽperari mererentur. Superuẽtura enim lex erat. Oportebat legis adimplendæ causas præcucurrisse. Eidem mox legi succurrere habebat Dei sermo circũcisionem inducens spiritalem. Igitur per licentiam tunc passiuam, materiæ subsequentium emendationũ præministrabantur, quas dominus Euangelio suo, dehinc Apostolus in extremitatib. seculi aut excidit redundantes, aut cõposuit inconditas. Sed non ideo præmiserim de libertate vetustatis, & posteritatis castigatione, vt præstruam Christũ separandis matrimoniis & delendis coniunctionibus aduenisse, quasi iam hinc finem nubendi præscriptam viderint, qui inter cætera peruersitatũ suarum disiungere docẽt carnem de duobus vnam, negantes eum qui fœminam de masculo mutuatus, duo corpora ex eiusdem materiæ consortio sumpta, rursus in se matrimonij compactione compegit. Denique prohiberi nuptias nusquã omninò legimus, vt bonum scilicet. Quid tamen bono isto melius sit, accipimus ab Apostolo, permittente quidem nubere, sed abstinentiam præferente: illud propter insidias tentationum, hoc propter angustias temporũ. Qua ratione vtriusque pronunciationis inspecta, facilè dinoscitur necessitate nobis concessam esse nubendi potestatem: quod autem necessitas præstat, depreciat ipsa. Quod denique scriptum est, Melius est nubere quàm vri: quale hoc bonum est, oro te, quod mali comparatio cõmendat? vt ideo melius sit nubere, quia deterius est vri. At enim quantò melius est neque nubere, neque vri? Sed etiam in persecutionibus melius est ex permissu fugere de oppido in oppidum, quàm cõpressum & distortũ negare. at que ista beatitas est, ideo ne qui neget, beati testimonij confessione excidere. Possum dicere, quod permittitur, non est bonum. Quid enim

Marcionitas notat.

Nuptiæ nusquam prohibitæ.

Necessitas matrimonij.

necesse est mori mihi? si ploro, bonum est: si timeo. Quod permittitur, suspectam habet permissionis suæ causam: quod autẽ melius est, nemo permisit, vt indubitatũ & sua sinceritate manifestũ. Non propterea appetẽda sunt quędam, quia non vetantur: & si quodãmodo vetantur, cum alia illis præferũtur. Prælatio enim superior dissuasio est infirmorũ. Nõn ideo quid bonũ est, quia malum nõ est: ideo malũ nõ est, quia nõ obest. Porrò plenè bonum hoc antecedet, quod nõ modò non obest, sed insuper prodest. Itaq; malle debes quod prodest, q̃ quod nõ obest. Ad primũ enim locũ certamen omne cõtendit; secũdus solatiũ habet, victoriam non habet. Quod si Apostolo auscultamus, obliti posteriorum, extẽdamur in priora, & meliorum donationũ sectatores simus. Si nobis laqueum non imponit, quid vtilitatis sit ostendit, dicẽs: Innupta de dominicis cogitat, vti corpore & spiritu sancta sit. Nupta verò, sollicita est quomodo coniugi suo placeat. Cæterũ nusquam ita nuptias permittit, vt non potius ad suum exemplum nos eniti malit. Felicem illũ, qui Pauli similis extiterit. Sed carnẽ legimus infirmam, & hinc nobis adulamur impensius. Legimus tamen & spiritum firmum. Nam in vno sensu vtrunque positũ est. Caro terrena materia est, spiritus verò cœlestis. Cur ergo ad excusationẽ proniores, quę in nobis infirma sunt, opponimus: quę verò fortiora, non tuemur? Cur cœlestibus terrena non cedant? Si spiritus carne fortior, quia & generosior, nostra culpa infirmiora sectamur. Nam disiunctis matrimonio, duæ species humanæ imbecillitatis necessarias nuptias faciunt. Prima quidẽ potentissima, quę venit de cõcupiscentia carnis: Sequens, de cõcupiscentia seculi. Sed vtraque repudianda est à seruis dei, qui & luxuriæ & ambitioni renunciamus. Carnis concupiscentia ætatis officia defendit, decoris messem requirit, gaudet de contumelia sua: dicit virum necessarium sexui, vt autoritatis & solatij causa, vel vt à malis rumoribus tuta sit. Et tu aduersus cõsilia hæc eius, adhibe sororũ nostrarum exempla, quarum nomina penes dominum, quæ nulla formæ vel ætatis occasione pressæ maritis sanctitatem anteponunt: malunt enim deo nubere. Deo speciosæ, deo sunt puellæ: cum illo

Autoritas & solatiũ à viro.

Viduæ non renubentes.

viuunt, cum illo ſermocinantur: illum diebus & noctibus tractant: orationes ſuas velut dotes domino adſignāt: ab eodem dignationem velut munera maritalia quotieſcunque deſiderant, cōſequuntur. Sic æternū ſibi bonum domini occupauerunt, ac iam in terris non nubendo de familia angelica deputātur. Talium exemplis fœminarū ad æmulationē te continentię exercens, ſpiritali affectione carnalem illam cōcupiſcentiam humabis, tēporalia & volatica deſideria formæ, vel ætatis inimicantium bonorum, cōpenſans delenda. Cæterū ſecularis concupiſcentia cauſas habet, gloriam, cupiditatē, ambitionē, inſufficientiam, per quas neceſſitatem nubendi ſubornat: Videlicet cœleſtia repromittēs, dominari in aliena familia, in alienis opibus incūbere, cultū de alieno extorquere ſumptu, quem non ſentias cedere in te. Hæc procul à Fidelibus, quibus nulla cura tolerādæ vitæ, niſi ſi diffidimus de promiſſis dei, & cura, & prouidentia: qui lilia agreſtia veſtit, qui volatilia cœli nullo ipſorum labore paſcit; qui prohibet de craſtino, victúque curari, reſpondens ſcire ſe quid cuique ſeruorū ſuorum opus ſit: non quidem monilium pondera, non veſtiū tædia, non Gállicos vultus, nec Germanicos baiulos, quę nuptiarum gloriam accendunt, ſed ſufficientiam quæ modeſtiæ & pudicitiæ apta eſt. Præſume, oro te, nihil tibi opus eſſe, ſi domino appareas: imò omnia habere, ſi habeas dominū; cuius omnia cœleſtia recogita, & terrena deſpicies. Nihil viduitati apud deum ſubſignatæ neceſſarium eſt quàm perſeuerare. Adiiciunt quidem ſibi homines cauſas nuptiarum de ſollicitudine poſteritatis, & liberorum amariſſima voluptate. Sed id quoque penes nos odioſum eſt. Nam quid geſtiamus liberos ſerere, quos cū habemus, præmittere optamus, reſpectu ſcilicet imminētium anguſtiarū; cupidi & ipſi iniquiſſimo iſto ſeculo eximi & recipi ad dominum? quod etiam Apoſtolo votum fuit. Nimirum neceſſaria ſoboles ſeruo dei. Satis enim deſunt noſtra; ſecuri ſumus vt liberis vacemus: quærenda nobis onera ſunt, quæ etiā à gentilium prophanis vitantur, quæ legibus locātur, quæ parricidiis expugnantur: nobis quidem plurimum importuna, quantū fidei periculoſa. Cur enim dominus, Væ prægnan-

Cauſa matrimonij.

gnantibus & nutricantibus, cecinit, nisi quia filiorum impedimenta testatur, in illa die expeditionis incõmodum futura? vtique nuptias imputaturus. Tum autẽ ad viduas non pertinebit: ad primam angeli tubam expeditè prosilient. Quancunque pressuram persecutionémque liberè perferent: nulla in vtero, nulla in vberibus, æstuante sarcina nuptiarum. Igitur siue carnis, siue seculi, siue posteritatis gratia nubet, nihil ex istis necessitatibus dei seruis, vt non satis habeam semel alicui earũ succubuisse, & vno matrimonio omnẽ concupiscentiam huiusmodi expiasse. Nubamus cottidie, & nubentes à die illo deprehendamur, vt Sodoma & Gomorrha. Nam illic non vtique nuptias & mercimonia solummodo agebant: sed cùm dicit, Nubebant & emebant, insigniora ipsa carnis & seculi vitia definit, quæ à diuinis disciplinis plurimũ auocent: alterum per lasciuiendi voluptatem, alterum per acquirẽdi voluntatẽ. Etenim illa tunc cæcitas longè à finibus seculi habebatur. Quid ergo fiet, si quę olim detestabilia sunt penes dominũ, ab his nos nunc arceat? Tempus, inquit, in collecto est. superest, vt qui matrimonia habẽt, tanquam non habentes, agant. Quod si habẽtes obliterare debent quod habent, quantò magis non habentes prohibentur repetere quod nõ habẽt: vt cuius maritus de rebus abiit, exinde quietem sexui suo nubendi abstinentia iniungat: quam pleræque Gentilium fœminarum memoriæ charissimorum maritorum parcant. Quum quid difficile videtur, difficiliora alios obeuntes recẽseamus. Quot enim sunt qui statim à lauacro carnem suam obsignant? Quot item qui consensu pari inter se matrimonij debitum tollunt? Volutariis spadonibus pro cupiditate cœlesti saluo matrimonio abstinẽtia toleratur, quantò magis adẽpto? Credo enim difficilius saluum derelinqui, quã amissum non desiderari. Durum planè & arduum satis, cõtinentia sancta, fœminæ, post viri excessum, dei causa, cùm Gentiles Satanæ suo & virginitatis & viduitatis sacerdotia perferant? Romæ quidẽ quæ ignis illius inextinguibilis imaginem tractant, auspicia pœnæ cum ipso dracone curantes, de virginitate cẽsentur. Achææ Iunoni apud Ægium oppidum virgo sortitur: & quæ Delphis insaniũt, nubere

Dies expeditionis, dies vltimi iudicij.

Continentes.

Debitũ matrimonij.

Voluntarij spadones.

Vestales.

Iuno Achæa AEgion.

Delphinæ vaticinatrices.

Ceres Aphricana. nesciunt. Cæterum viduas Aphricanæ Cereri assistere scimus, durissima quidem oblitione matrimonij adlectas. Nam manentibus in æternum viris, nō modò thoro decedūt, sed & alias eis vtique ridentibus loco suo insinuāt, *Oscula.* adempto omni contactu vsque ad osculū filiorum : & tamen durante vsu perseuerant in tali viduitatis disciplina, quæ pietatis etiam sanctæ solatia excludit. Hæc diabolus præcipit & auditur: prouocat nimirum dei seruos continentia suorum, quasi ex æquo. ô continentiam gehennæ sacerdotem, Nam inuenit quomodo homines etiā boni sectationibus perderet: & nihil apud eum refert, alios lu-5 xuria, alios continentia occidere. Nobis continentia ad *Strumētum.* strumentum æternitatis demōstrata est à domino salutis deo, ad testimonium fidei, ad commendationem carnis istius exhibendæ superuenturo indumento incorruptibilitatis, ad sustinendam nouissimè voluntatem dei. Super hæc enim recogites moneo, neminem, nisi ex dei voluntate de seculo duci, si nec folium quidem ex arbore sine dei volūtate dilabitur. Idem qui nos mundo infert, idem & educat necesse est. Igitur defuncto per dei voluntatem, etiam matrimonium dei voluntate defungitur. Quid tu restaures, cui finem deus posuit? Quid libertatē collatam tibi, iterata matrimonij seruitute fastidis? Obligatus es, inquit, matrimonio, ne quæsieris absolutionem. Absolutus es matrimonio, ne quæsieris obligationē. Nam & si non delinquas renubendo, carnis tamen pressuram subsequi dicit. Quare facultatem continentiæ, quātum possumus, nō diligamus? quamprimum obuenerit, imbibamus; vt quod in matrimonio non valemus, in viduitate sectemur. Amplectenda occasio est, quę ademit quod necessitas imperabat. Quantum fidei detrahāt, quantū obstrepant sanctitati nuptiæ secundæ, disciplina ecclesiæ & præscriptio Apostoli declarat, cùm digamos nō sinit prę-*Præsidere.* sidere, cùm viduam allegi in Ordinationē nisi vniuiram *Ordinatio.* non concedit: aram enim dei mundam proponi oportet. Tota illa ecclesia, candida de sanctitate describitur. Sacerdotium viduitatis, & celebratum est apud Nationes pro diaboli scilicet æmulatione. Regem seculi Pōtificem Maximū rursus nubere, nefas est. Quātum deo sanctitas

placet,

placet, cùm illam etiam inimicus adfectat: non vtique vt alicuius boni adfinis, sed vt dei domini placita cum contumelia adfectans? Nam de viduitatum honoribus apud dominũ vno dicto eius per prophetam expeditum: Iustè facite viduæ & pupillo, & venite disputemus, dicit dominus, Duo ista nomina inquantum despectui humano, intantum diuinæ misericordiæ exposita, suscepit tueri. Pater omnium vide quàm ex æquo habetur, qui viduæ benefecit. Quanti est vidua ipsa, cuius adsertor dominus disputabit? Non tantùm virginibus datum opinor, licet in illis integritas solida & tota sanctitas de proximo visura sit faciem dei. Tamẽ vidua habet aliquid operosius: quia facilè est non appetere quod nescias, & auersari quod desideraueris nunquã. Gloriosior continentia quę ius suum sentit: quæ quid viderit, nouit. Poterit virgo felicior haberi, at vidua laboriosior. Illa, quod bonum semper habuit, ista quod bonum sibi inuenit. In illa gratia, in ista virtus coronatur. Quædam enim sunt diuinæ liberalitatis, quædam nostræ operationis. Quæ à domino indulgentur, sua gratia gubernantur: quæ ab homine captantur, studio perpetrantur. Stude igitur ad virtutem continentiæ, modestiæ, quæ pudori procurat: sedulitati, quæ nugas non facit: frugalitati, quæ seculum spernit. Cõuinctum atque commercia deo digna sectare, memor illius versiculi, sanctificati per Apostolum,

Virgo.
Vidua.
Modestia.
Sedulitas.
Frugalitas.

Bonos corrumpunt mores, congressus mali.

Loquaces, ociosæ, vinosæ, curiosæ, cõtubernales, vel maximè proposito viduitatis officiunt, Per loquacitatem inrepunt verba pudoris inimica: per otium securitatem inducunt: per vinolentiam quiduis mali insinuant: per curiositatis æmulationem libidines conuehunt. Nulla huiusmodi fœminarum de bono Vniuiratus loqui nouit: deus enim illis (vt ait Apostolus) vẽter est, ita & quæ ventri propinqua. Hæc tibi iam hinc commendo, conserua charissima, post Apostolum quidem ex abundanti retractata, sed tibi etiam solatio futura, quod meam memoriam, si ita euenerit, in illis frequentabis.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENti per Beatum Rhenanum,

MVlieres quædam Christianæ præsertim locupletiores, defunctis maritis suis, ambitionis ac gloriæ studio, gentilibus nubebant, quas Christianorũ pudebat vt humilium & tenuium. Nam tum rerum summa adhuc apud ethnicos erat. Illi regnabant, præsidebant, dominabantur. Christiani alieni ab omni rei publicæ administratione viuebant, imò verius latebant sola modestia noti. Itaque cùm videret indecens istud renubentium mulierum exemplum, hoc posteriore libro præmoniturus vxorem suam, de mulieribus illis disserit, quæ sibi gentiles maritos iungebant, ostendens hoc impiè factum, & præter Pauli sententiam, qua se tuebantur illæ. Mox commemorat impedimenta, quæ contingunt ex huiusmodi coniugio, dum non liberè licet obseruationibus Christianissimi vacare. Quo loco præcipua nostræ religionis studia ac officia recenset, quibus illa ætas vsa est, de Statione, de Ieiuniis, de Processione, quæ referebat Iudaicum populum obuium Christo factum, & Apostolos exeuntes in muntem, cùm Christus in cœlos ascenderet, De visitatione fratrum, hoc est, Christianorum malè affectorum, De peruilegio Paschæ: quod propterea celebrari putat Hieronymus, quia Iudæorum traditio sit, Christum media nocte venturum in similitudinem Ægypti temporis. Vnde reor, inquit ille, & traditionẽ Apostolicam permansisse, vt in die vigiliarum Paschæ ante noctis dimidium populos dimittere non liceat, expectantes aduentũ Christi, & postquam illud tempus transierit securitate præsumpta, festum cunctis agentibus diem. Meminit præterea de dominico conuiuio, de visitandis captiuis, de exosculatione fratrum, hoc est Christianorum: de ablutione pedum, de communione Eucharistiæ, de hospitalitate, de signo crucis, de precatione nocturna: de Eucharistia, quæ priuatim ante omnem cibum sumebatur, de sacra Christianorum cantillatione. In fine matrimonium laudibus vehit, quo Christiana Christiano copulatur. Nimirum quod tũc Christianismo satisfacere liceat, cum (vt ipsius vtar verbis) liberè æger visitatur, indigens sustentatur, eleemosynæ fiunt sine tormento, sacrificia sine scrupulo (videlicet dum vxori suæ non timet præsens ipse quoque in sacrificio maritus) Cottidiana diligentia sine impedimento, Non furtiua signatio (nam mulier

Christiana non audebat Gentili marito spectante, se signare, sed furtim hoc faciebat.) Non trepida gratulatio (quia mulier salutando Christianum, adulterij suspicionem mouebat gentili marito.) Non muta benedictio: nam apud maritum ethnicum non licebat prolata voce Christo gratias agere. Id quod ipse exponit, cùm subdit, Sonant inter duos psalmi & hymni, & mutuò prouocant quis melius deo suo canat.

ANNOTATIONES IN LIBRVM sequentem.

QVid fœminæ sanctæ.] *Hoc est Christianæ, vt infrà, Permiserat sanctis vulgò nubere. Item, Carnis sanctæ in carne gentili inquinamentum. Et in libro præcedente, Durum planè & arduum continentia sanctæ fœminæ. Nam olim Christiani vocabatur sancti. Vnde sanctißimi dicti episcopi. Quem titulum ex antiquitate retinuit Pontifex Romanus* Quorundam exẽplis admonentibus.] *Nos scripsimus, quarũdam exemp. adm. Nam sequitur, quæ diuortio. Et reliqua.* Procliuum tibi labendi ab altiorib. faciam.] *Procliuum, hoc est procliuitatem. Id est, ansam ruinæ præstem.* Et hoc maximum propositum vitæ supremi præsidij.] *Videtur esse figura Græca, hoc est, secundum maximum propositum, id est, spem quæ posita est in matrimonio tanquam in supremo præsidio vitæ commodius transigendæ, quum maritus sit autoritatis & solatij causa mulieri necessarius.* Iam non suadet, sed exertè iubet.] *Exertè, hoc est, clarè & expreßè. Vnde paulò post dicit, Apostolus cecinit.* Quia suasum impunè quid negligas quàm iussum.] *Subauditur aduerb. magis. Cuiusmodi locutiones multas cõgeßimus, exponentes id in Martyribus, Exisse vos è carcere quàm in carcerem introisse intelligemus.* Ne qui fidem consecutus.] *Ne qui pro ne quis.* Deuertendum esse.] *Deuertere pro diuertere, vt in præcedentibus.* Christus cecinit.] *Suspicor quod abbreuiatè scriptũ erat, Apostolus oscitãtia librarij putantis esse Christus, locum hic Christo dedisse. Proinde scripsi, meum secutus iudicium, Apostolus cecinit. Hoc est, Non obscurè, sed clarè est locutus. Apertis nimirũ tibiis iuxta prouerbiũ.* Ille igitur Christus sanctus.] *Eundem errorẽ & hic commissum apparet.* Detractata & exerta sententia est.] *Nouus vsus huius verbi De-*

tracto. Sic in De virginibus velandis, Nec detrectamus, quare nõ & puerum nominarit. Compositum pro simplici. Sic solet. Diuina, vxor, statim obserues.] Sensus est, Sic solet Apostolus: vxor statim deprehendas ea quæ diuina sunt. Ab omni cõmunicatione fraternitatis.] Sic etiam Cyprianus martyr subinde loquitur. Tabulas nuptiales.] Syngraphas intelligit. Sic Cicero de Oratore, Nam pro tabulis & contra tabulas, & pro testibus vel contra testes, vel separatim dicere solemus vel de genere vniuerso. Porrò Tertullianus hic vtitur trãslatione actionum siue causarum forensium. Quanto magis coniunctus & indiuiduus vsus.] Verba bene habent. Ego tamen malui in priori editione pro coniunctus scribere conuictus, & indiuiduus vsus. Extructionem.] Sic vocat exornationem siue expolitionem, quam & expictionem appellare solet. Vt si statio facienda est.] A militia Romana tractum & vsurpatum hoc vocabulum, vt alia multa, hæsit in vsu Christianorum. Faciebant stationem milites, præsidium certo loco agitantes. Vnde & Stationarij dicti. Christiani nunc in hac basilica, nunc in alia conuenientes, nonnunquã apud martyria, hoc est martyrum sepulchra, deum stãtes & attenti precabantur. Id præcipuè fiebat dominico die. Tertullianus in De corona militis de milite Christiano loquẽs, Iam, inquit, & stationes aut alij magis faciet quàm Christo, aut & Dominico die quando nec Christo. Stationis vocabulum in hoc sensu non ignotum vrbi Romanæ, ex antiquitate relictũ, ipsa etiam obseruatione veteri per manus tradita ac retenta. Si procedendum erit.] Et hoc verbum à Gẽtilibus mutuati sunt Christiani. Vulcatius Gallicanus in Auidio Caßio, Imperatorio, inquit, nomine quum processisset. Hieronymus ad Lætam, Nusquam absque te procedat in publicum. Ad Furiam, Quis procedet ad publicum? Ad Gaudentium, Nec liberius procedat ad publicum, nec semper ecclesiarum quærat celebritatem. Ad Eustochium, Martyres tibi quærantur in cubiculo tuo, nunquam causa deerit procedendi, si semper quando necesse est, processura sis. Porrò processionum ceremonias antiquas esse vel ex hoc loco colligere potes, certè non contemnendas, si cum attẽtione animi & puritate precum peragantur. Visitandorum fratrum.] Hoc est Christianorum. Vicatim circuire.] Sic in Apologetico dixit, Vicatim epulari. Solennib. Paschæ.] Sic dicit Solennib. Paschæ, vt infrà, Omnib. Solennibus regum. Et in Apologetico, Solennia Cæsarum.

ſarum. Abnoctanté.] *Antiquum eſt abnoctandi verbũ, quod etiam in lege 12. tabularũ reperiatur, Quæ trinoctio abnoctaſſet.* Quis ad conuiuiũ dominicum illud, quod infamant, ſine ſua ſuſpicione dimittet?] *Nam Gentiles mentiebantur Chriſtianos iugulati infantis ſanguine panẽ quem Euchariſtiã vocarent, ſatiare, & ſic veſci. Deinde extinctis cãdelis per canes, cum matribus & ſororibus promiſcuã exercere libidinem. Eas tenebras caninas in Apologetico vocat. Refert autem id quod dixi ibidẽ his verbis, Dicimur, inquit, ſceleratiſsimi de ſacramento infanticidij, & pabulo inde, & poſt conuiuium inceſto, quod euerſores luminũ canes, lenones ſcilicet, tenebrarum & libidinũ impiarum inuerecundiã procurent.* Ad oſculanda vincula martyris.] *Martyr de eo qui nondũ martyrium fecit, vt Cyprianus loquitur, ſed deſtinatus eſt ad ſuppliciũ, & illud æquo animo expectat.* De cibo, de poculo inuadere, deſiderare.] *Sic vidẽtur primi illi Chriſtiani cõmunicaſſe, & communicationẽ exercuiſſe. Huc pertinet quod paulò pòſt ſequitur, De cuius manu deſiderabit? de cuius poculo participabit?* Horreũ, poma præcluſa ſunt.] *Ex Gorzienſi collatione ſcripſimus, proma. Intelligit autẽ cellas promas, ſiue promptuaria in quibus eſculenta reponuntur, & vnde cùm opus eſt per promũ condũ deprom ũtur. In de reſur. Carnis apud Eſaiã cap. 26. legit, Populus meus introite in cellas promas, pro quo nos in veteri Bibliorũ verſione habemus; Vade populus meus intra in cubicula tua. Eũmq; locũ ex ponẽs, Sepulchra, inquit, erunt cellæ promæ. Et addit, Cur cellarum promarũ potius vocabulo vſus eſt, & non alicuius loci receptorij, niſi quia in cellis promis caro ſalita & vſui repoſita ſeruatur, depromẽda illinc ſuo tempore? Hæc illic. Vides igitur quid hic intelligat per proma.* Quod ſub cõſcientia iuſtorũ ſumus.] *In priori æditione ſcripſimus iſtorũ. Nec adhuc diſplicet. Nam ſequitur, Sine alterius conſcientia.* Aut in cõſcientia mariti ſi ſit vt patiẽs.] *Arbitror Tertullianũ ſcripſiſſe, Aut in conſcientia mariti ſi ſit patiens, aut in conflictatione tui, dum vitatur impatiens.* Cùm lectulũ tuum, quum corpuſculũ tuum ſignas.] *In de Corona militis, Ad omnẽ progreſſum, inquit, atq; promotũ, ad omnem aditum & exitum, ad veſtitum & calceatum, ad lauacra, ad menſas, ad cubilia, ad ſedilia, quacunq; nos conuerſatio exercet, frontẽ crucis ſignaculo terimus, Hæc illic. Ergo quod loco citato dixit cubilia, lectulum hic vocat.* Non ſciet maritus quid

4 Cap. 5.

secretò ante omnem cibum gustes?] *In de Corona militis, Eucharistiæ sacramentũ, inquit, & in tempore victus, & omnib. mandatũ à domino, etiam antelucanis cœtibus nec de aliorũ manu quàm Præsidentium sumimus. Hactenus eius loci verba retulimus. Hic itaq; est, ante omnem cibum, quod illic, in tẽpore victus.* Quod pleriq;] *Scripsimus, pleræq;. Nam de fœminis loquitur.* Moratur dei ancilla cum Laribus alienis.] *Lares dij domestici sunt, vt est in Apologetico.* Omnibus solẽnibus regum.] *Intelligit Solennia Cæsarũ. Ita regum nomen etiam Cæsaribus accõmodat Hieronymus.* De ianua laureata & lucernata.] *Hinc illud in Apologetico, Die læto non laureis postes obumbramus, nec lucernis diem infringimus. Ibidẽ de hostib. Cæsarũ, Quàm recẽtißimis & ramosißimis laureis postes præstruebant? quàm elatißimis & clarißimis lucernis vestibula enubilabant?* Discũbit cum marito in sodalitiis.] *Collegia gẽtilium innuit. Eadem mensa sodales vtuntur, vnde & Græcis συσσίτια dictæ sodalitates. Cato apud Cic. in De senectute, Sodalitates autem, inquit, me Quæstore constitutæ sunt sacris Idæis Magnæ matris acceptis. Epulabar igitur cum sodalibus. Porrò Licinia lex olim aduersum sodalitia lata est ad vitandam populariũ suffragiorũ corruptelam.* Sæpe in opinionis.] *Scribo, in popinis.* Adcognoscet?] *Hoc verbo etiã in superioribus libris vsus est.* Audiat sanè, audiat aliquid dei cœna.] *Ironia est.* De taberna.] *Hoc est, de popina.* De gehenna.] *Hoc est, de rebus gehenna dignis.* Q. D. *Quid indecentius excogitari potest, quàm vt cœna Christiani hominis, tam impia & flagitiosa videat & audiat.* Vbi diuina benedictio?] *Intelligit de Psalmis & Hymnis. Nam infrà, Non muta, inquit, benedictio. Sonãt inter duos Psalmi & Hymni.* Ad terrendę salutis à malo immissa.] *Et hic sciat lector ausum me scribere, Abterrendæ saluti. Nam abterrẽdi verbo Tertullianus vti videtur pro absterrere.* Qui matrimonio gentilis fidem adepti moratur.] *Inuitus muto scripturam exemplariũ præsertim quũ consentiunt. Et tamen in hoc ambitu sæpius relecto coactus sum aliquot verba aliter scribere, nempe pro qui, quæ in, tum pro adepti, adepta. Nam de muliere quæ gentili marito coniuncta sit, loquitur. Item paulò pòst, Nam & ad aliquam quæ virtutem, monente Gorziensi collatione pronomen quæ sustulimus,* Vidit expedimenta.] *Mallem legere. Vidit experimenta.* Scit meliorem factum.] *Nos scripsimus*

factam

factam. Nam loquitur de vxore fidem adepta. Sequitur enim, sic & ipse candidatus est timoris. Hoc est, paulatim imbibit & appetere discit timorem domini, qui initium est sapientiæ, iuxta Psalmographum. Est autem elegantißime dictum, Candidatus timoris, translatione sumpta ab ambientibus olim Romæ magistratum indutis candida veste. In quos dei gratia consuetudinem fecit.] Atque hæc est causa cur Apostolus nolit deseri maritum gentilem. Ex cohabitatione enim & ipse paulatim fiet Christianus. Hoc signi erit vt solis.] Hoc est, Hac re peculiariter sunt insignes & notabiles. Agit autem de procis matronarum Christianarum quos ipse Petitores vocat. Vt exerta eminent.] Nos exterminent. Exterminare proprie est extra terminos & fines territorij siue possessionis aliquem eiicere & propellere. Sic In De velãdis virginibus dixit mulierem ream esse angelorum exterminatorũ, eiectos illos sentiens de sedibus cœlestibus ob amorem & libidinem mulierum. Hieronymus ad Eustochiũ, Explosis igitur & exterminatis his quæ nolunt esse virgines, sed videri. Vbi exterminatis plus est quàm explosis. Exterminare est quod Germani sua lingua vocant verbannen, id est, extra bannum eiicere, quam vocem Ansegisus abbas Francicarum legum interpres quas de Germanico sermone in Latinum vertit, Forbãnire reddidit. Vnde Forobanniti in legibus Langobardorum & Alemannorum & reliquarum gentium nominis Germanici. Tum sensus erit, vt exterminent, hoc est, vt de possesione fidei Christianæ deiiciant. Decurri.] Verbum Tertulliani. Despectatores diuinarum sententiarum.] Hoc est, contemptores. Sic enim vsurpat Despectare, vt paulò pòst, Omnium hominum existimatione despectandum. Nónne insuper censuerunt seruitúti vind.] De hac re variæ leges Imperatorum extant. Scilicet negabunt.] Scilicet Ironiam habet vt supra. In lautioribus.] Ditiores & delicatiores matronas viduas intelligit. Commatrona nomine inflata.] Ex Gorziensi collatione scripsimus, & matrona nomine inflata. Hoc est, ob nobilitatem familiæ tumens. Donum exhibende sellæ.] Nos scripsimis, bonum, id est idoneum ad exhibẽdam sellam in qua vel à baiulis gestetur, vel iumentis ducentibus vehatur. Vlpianus de legatis tertio, Lecticarij qui solum matremfamiliâs portabant, cõtinentur legato rerum vxoris causa paratarũ: item iumenta, vel lectica, vel sella, vel burdones. Et mulabus.] Repete, bonum

id est aptum & sufficientem exhibendis mulabus. Vtebantur autem ad vehicula mulabus prisci. Seneca epistola lxxxviij. Vehiculum in quo positus sum rusticum est. mulæ se viuere ambulando testãtur. Eadem epistola pauló pòst de sumptuoso homine loquẽs, Quid, inquit, ad rem pertinent mulæ saginatæ, vnius omnes coloris? quid ista vehicula cælata? Lampridius in Commodo Antonino, Dedit & vehicula cum mulabus, & mulionibus & iuncturis argenteis, vt ita à conuiuio redirent. Et cinerariis.] Acron Grammaticus exponens illud Horatianũ primo Sermonum satyra secunda, Multæ tibi tum officient res, Custodes, lectica, ciniflones, parasitæ. Ciniflones, inquit, & Cinerarij eadem significatione apud veteres habebantur, ab officio calamistrorum, id est uerum in cinere calefaciendorum, quibus matronæ capillos crispabant. Cuius rei & Virgilius meminit dicens, Vibratos calido ferro. Dicti autem Ciniflones, ab eo quod in cinerem flant ad ferrũ calefaciendum, quos Cinerarios appellant. Hæc ille. Cæterum quia hic additur peregrinæ proceritatis, intelligo quos supra dixit baiulos Germanos. Eorum enim gentile fuit capillum in cirros torquere. An ideo sit inuectis dotalibus.] Coniicio legendum, inuestis dotalibus pro carẽte & nuda dotalibus nec eisdem, vt ita dicam, vestita. Translatione sumpta ab impubere qui proprie inuestis dicitur. Vnde sufficiam ad e.f.] Loquitur de matrimonio quod coit inter virum Christianũ & mulierẽ Christianam. Idque laudibus vehit. Confirmat oblatio.] Ergo ad sacrum, quod hic Oblationis nomine intelligit, sponsus & sponsa conueniebant, & sacerdos eos piis precibus domino commendat coram tota ecclesia. Pater rato habet.] Is qui omnium pater est deus omnipotens. Sic autem etiam alibi loquitur, rato habere.

Nam nec in terris filij sine consensu patrum rite & iure nubent.] Hæc verba aureis literis scribi deberẽt. Vtinam Theologi & Iureconsulti de hac re Pontificem Romanum, Cæsarem, ac reliquos Reges & principes admoneant, vt cõcorditer & rite & ordine huic malo obuiam eatur seducendi teneras & simplices puellas inconsultis imò inuitis parẽtibus. Raptus virginum in legibus seuerè est prohibitus, & istas insidias clandestinarum nuptiarum ferre cogimur? Simul volutantur.] Hoc pœnitentiam respicit. Alterutro ducentes.] Hoc est alter alterum. Cottidiana diligentia sine impedimento.] Intelligit de cottidiana diligentia precandi, & similium exercitiorum quæ Christianos

hómines

homines decent. Sub benignitate.] *Quum videlicet indulgenter loquens, Mulier, inquit, defuncto viro libera est, cui vult nubat, tantum in domino.* Ab exemplis quorundam.] *Malim quarundam, nam de matronis Christianis quæ viduæ sint aut fuerint, hoc libro potißimum agit.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI AD VXOREM LIBER SECVNDVS.

PROXIME tibi dilectissima in domino conserua, quid fœminæ sanctæ, matrimonio quacunque sorte adempto, sectandum sit, vt potui, prosecutus sum. Nunc ad secunda cõsilia conuertamur, respectu humanæ infirmitatis, quarundam exemplis admonentibus, quæ diuortio, vel mariti excessu, oblata continentiæ occasione, non modo abiecerunt opportunitatem tanti boni, sed ne in nubendo quidem rursum disciplinę meminisse voluerunt, vt in domino potissimũ nuberent. Itaque mihi confusus est animus, ne qui te nuper ad Vniuiratus & viduitatis perseuerantiam hortatus sum, nunc mentione nuptiarum, procliuum tibi labẽdi ab altioribus faciã. Quod si integre sapis, certe scis id seruandum tibi esse, quod sit vtilius. Quod vero difficile est, & non sine necessitatibus & hoc maximum propositum vitæ supremi præsidij, nec mihi de isto quoque referẽdi ad te causæ fuissent, nisi grauiorẽ meam sollicitudinem cõprehendissem. Nam quanto grandis est continentia carnis, quæ viduitatem ministrat; tanto si non sustineatur, ignoscibilis videri potest. difficilium enim facilis est venia. Quanto autem nubere in domino perpetrabile est, vti nostræ potestatis, tanto culpabilius est nõ obseruare quod possis. Eo accedit, quod Apostolus de viduis quidem & nuptis, vt ita permaneant

Secunda consilia.

Nubere in domino.

Difficilium facilis venia.

ſuadet, cum dicit: Cupio autem omnes meo exẽplo perſeuerare. De nubendo vero in domino, cum dicit, Tantum in domino, iam non ſuadet, ſed exertè iubet. Igitur in iſta maxime ſpecie niſi hoc ſequimur, periclitamur: Quia ſuaſum impune quid negligas, quam iuſſum. quod illud de conſilio veniat & voluntati proponatur: hoc autem de poteſtate deſcendat, & neceſſitate obligetur: illic libertas, hic contumacia delinquere videatur. Igitur cum quædam iſtis diebus nuptias ſuas de eccleſia tolleret, id eſt, gentili coniungeretur: ídque ab aliis retro factum recordarer, miratus aut ipſarum petulantiam, aut conſiliariorum præuaricationem, quod nulla ſcriptura eius facti licentiam proferrent. Nunquid, inquam, de illo capitulo ſibi blandiuntur, primæ ad Corinthios, vbi ſcriptum eſt: Si quis frater infidelẽ habet vxorem, & illa matrimonio conſentit, ne dimittat eam. Similiter mulier fidelis, infideli nupta, ſi conſentaneum maritum experitur, ne dimiſerit eum. Sanctificatur enim infidelis vir à fideli vxore, & infidelis vxor à fideli marito: cæterum immũdi eſſent filij veſtri. Hanc monitionem fors fidelibus iniunctis ſimpliciter intelligendam putent, etiam infidelibus nubere licere, qui ita interpretantur. Abſit vt ſciens ſe circumſcribat. Cæterum manifeſtum eſt ſcripturam iſtam eos fideles deſignare, qui in matrimonio gentili inuenti à Dei gratia fuerunt, ſecundum verba ipſa: Si quis, inquit, fidelis vxorem habet infidelem. non dicit vxorem ducit infidelem: oſtendit iam in matrimonio agẽtem mulieris infidelis, mox gratia dei conuerſum perſeuerare cum vxore debere: ſcilicet propterea ne qui fidem conſecutus, putaret ſibi deuertendũ eſſe ab aliena iam & extranea quodammodo fœmina. Adeo & rationẽ ſubiicit in pace nos vocari à domino, & poſſe infidelẽ à fideli per vſum matrimonij lucrifieri. Ipſa etiam clauſula hoc ita intelligendum eſſe confirmat, Vt quiſque, ait vocatur à domino, ita perſeueret: vocantur autem gentiles, opinor, non fideles. Quod ſi de fideli ante matrimonium pronunciaſſet abſolute, permiſerat ſanctis vulgo nubere. Si verè permiſerat, nunquam tam diuerſam atque contrariam permiſſui ſuo pronũciationem ſubdidiſſet, dicens: Mulier defuncto

Tantum in domino.

Nuptias de eccleſia tollere.

viro

viro libera eſt, cui vult nubat, tãtum in domino. Hic certe nihil retractandum eſt: nam de eo quod tractari potuiſſet, Apoſtolus cecinit: ne, quod ait, cui velit nubat, male vteremur, adiecit; tantum in domino, id eſt, in nomine domini, quod eſt indubitate Chriſtiano. Ille igitur Apoſtolus ſanctus, qui viduas innuptas integritati perſeuerare mauult, qui nos ad exemplum ſui hortatur, nullam aliam formam repetundarum nuptiarum niſi in domino præſcribit; huic ſoli conditioni continentiæ detrimenta concedit: Tantum, inquit, in domino. Adiecit pondus legi ſuæ, Tantum. Quo ſono & modo enũciaueris dictum iſtud, oneroſum eſt, & iubet & ſuadet, & præcipit & hortatur, & rogat & comminatur: detractata & exerta ſententia eſt, & ipſa ſui breuitate fœcunda. Sic ſolet Diuina, vxor, ſtatim obſerues. Quis enim alius poſſit pericula multa, & vulnera fidei in huiuſmodi nuptiis quas prohibet apoſtolus prouidiſſe: & primo quidem carnis ſanctæ in carne gentili inquinamentum præcauiſſe? Hoc loco dicet aliquis, quid ergo refert inter eum qui in matrimonio gentilis à domino allegitur, & olim, id eſt, ante nuptias fidelem, vt non proinde carni ſuæ caueant? alter arceatur à nuptiis infidelis, alter in his perſeuerare videatur: cur ſi à gentili inquinamur, non & ille diſiungitur, quemadmodum iſte non obligatur? Reſpondebo ſi ſpiritus dederit, ante omnia allegans dominum magis ratum habere matrimonium non contrahi, quàm omnino diſiungi: denique diuortium prohibet, niſi ſtupri cauſa, continentiam vero commendat. Habet igitur ille perſeuerandi neceſſitatem, hic porrò etiam non nubendi poteſtatem. Tum ſi ſecundum ſcripturam qui in matrimonio gentilis à fide deprehenduntur, ac propterea non inquinantur, cum ipſis alij quoque ſanctificantur: ſine dubio iſti, qui ante nuptias ſanctificati ſunt, ſi extraneæ carni cõmiſceantur, ſanctificare eam non ſint deprehenſi. Dei autem gratia illud ſanctificat, quod inuenit. Ita quod ſanctificari non potuit, immundum eſt; quod immundum eſt, cum ſancto non habet partem, niſi vt de ſuo inquinet & occidat. Hæc cum ita ſint, fideles gentilium matrimonia ſubeuntes, ſtupri reos eſſe conſtat, & arcendos ab o-

Tantum in domino.

3 mni communicatione fraternitatis, ex literis apoſtoli dicentis, cum eiuſmodi nec cibum ſumendum. At nunquid tabulas nuptiales de illo apud tribunal domini proferemus? Et matrimonium rite contractũ allegabimus quod vetuit ipſe? Non adulterium eſt quod prohibetur? nõ ſtuprum eſt extranei hominis admiſſio? Minus templũ Dei violat? minus membra Chriſti cum membris adulteræ commiſcet? Quod ſciam, nõ ſumus noſtri, ſed precio empti, & quali precio? ſanguine dei. Lædentes igitur carnem iſtam, cum lædimus. De proximo quid ſibi voluit ille qui dixit delictum quidem eſſe extraneo nubere, ſed minimum; cum aliâs depoſita carnis iniuria ad dominũ pertinentis, omne delictum voluntarium in domino grande ſit. Quanto enim poteſtas vitandi fuit, tanto contumaciæ crimen oneratur. Recenſeamus nunc cætera pericula & vulnera, vt dixi fidei ab Apoſtolo prouiſa, non carnis tantum, verum etiã ipſius ſpiritus, moleſtiſſima. Quis enim dubitet obliterari cottidie fidem commercio infideli? Bonos corrumpunt mores confabulationes malæ, quanto magis conuictus, & indiuiduus vſus? Quæuis mulier fidelis dominum obſeruet neceſſe eſt. Et quomodo poteſt duobus dominis deſeruire, domino, & marito, adde gentili? Gentilem enim obſeruando gentilia exhibebit, formam, extructionem, munditias ſeculares, blanditias turpiores, ipſa etiam matrimonij ſecreta maculoſa: non vt penes ſanctos officia ſexus, cum honore ipſius neceſſitatis, tanquam ſub oculis dei modeſtè & moderatè tranſiguntur. Sed viderit qualiter viro officia pendat. Domino certè non poteſt pro diſciplina ſatiſfacere, habens in latere diaboli ſeruum, procuratorem domini ſui ad impedienda fidelium ſtudia & officia: Vt ſi ſtatio facienda eſt, maritus de die condicat ad balneas: ſi ieiunia obſeruanda ſunt, maritus eadem die cõuiuium exerceat: ſi procedendum erit, nunquam magis familiæ occupatio adueniat. Quis enim ſinat coniugem ſuam viſitandorum fratrum gratia, vicatim aliena & quidem pauperiora quæque tuguria circuire? Quis nocturnis conuocationibus, ſi ita oportuerit, à latere ſuo eximi libenter feret? Quis denique Solennibus Paſchæ abnoctantem ſecurus ſuſtinebit?

bit? Quis ad conuiuium Dominicum illud, quod infamant, sine sua suspitione dimittet? Quis in carcerem ad osculanda vincula martyris reptare patietur? iam vero alicui fratrum ad osculum conuenire? aquam sanctorum pedibus offerre? de cibo, de poculo inuadere, desiderare, in mente habere? Si & peregrè frater adueniat, quod in aliena domo hospitium? Si cui largiendum erit, horreum, proma, præclusa sunt. Sed aliqui sustinent nostra, nec obstrepunt. Hoc est igitur delictum, quod gentiles nostra nouerunt, quod sub conscientia istorum sumus: quod beneficium eorum est, si quid operamur, Non potest se dicere nescire, qui sustinet: aut si cælatur quia non sustinet, timetur. Cum autem scriptura vtrunque mandet, & sine alterius conscientia, & sine nostra pressura operari domino: nihil interest in qua parte delinquas, aut in conscientia mariti, si sit vt patiens: aut in conflictatione tui, dum vitatur impatiens. Nolite, inquit, margarita vestra porcis iactare, ne cõculcent ea, & conuersi vos quoque euertãt. Margarita vestra, sunt cottidiana cõuersationis insignia. Quanto curaueris ea occultare, tanto suspectiora feceris, & magis cauenda gentili curiositati. Latebis ne tu cum lectulum, cum corpusculum tuum signas, cum aliquid immundum flatu expuis, cum etiam per noctem exurgis oratum; & non Magiæ aliquid videberis operari? Non sciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes? Et si sciuerit, panem, non illum credit esse qui dicitur. Et hęc ignorans quisque, rationem, simpliciter sustinebit, sine gemitu, sine suspitione panis an veneni? Sustinent quidẽ, sed vt inculcent, vt inludant huiusmodi fœminis: quarum arcana in periculum quod credunt seruent, si forte lædãtur, ipsi sustinẽt: quarum dotes, obiectione nominis, mercedem silentij faciant, scilicet apud arbitrũ spiculatorem litigaturi. Quod pleræque non prouidentes, aut re excruciata, aut fide perdita recensuerunt. Moratur dei ancilla cum Laribus alienis, & inter illos omnibus honoribus dæmonum, omnibus solennibus regum incipiente anno, incipiente mense, nidore thuris agitabitur. Et procedit de ianua laureata & lucernata, vt de nouo consistorio libidinum publicarum. Discumbit cum marito in

Sodalitia.

sodalitiis, sæpe in popinis. Et ministrabit nonnunquam iniquis, solita quondam sanctis ministrare. Et non hinc præiudicium damnationis suæ adcognoscet? Eos obseruabit quos erat iudicatura. De cuius manu desiderabit? de cuius poculo participabit? Quid maritus suus illi, vel marito quid illa cantabit? Audiat sanè, audiat aliquid dei cœna, de taberna, de gehenna. Quæ dei mẽtio? quæ Christi inuocatio? vbi fomenta fidei de scripturarum interlectione? vbi spiritus refrigerium? vbi diuina benedictio? Omnia extranea, omnia inimica, omnia damnata, abterrendæ saluti, à Malo immissa. Hæc si ei quoque euenire possint quæ in matrimonio gentilis fidem adepta moratur, tamen excusantur, vt in ipsis deprehensæ à deo, & iubentur perseuerare, & sanctificantur, & spem lucrationis accipiunt. Si ergo ratum est apud deum matrimonium huiusmodi, cur non prospere cedat, vt & à pressuris, & angustiis, & impedimentis, & inquinamentis non ita lacessatur, iam habens ex parte diuinę gratię patrocinium? Nam & ad aliquam virtutem cœlestem documentis dignationis alicuius vocata, terrori est gentili quo minus sibi obstrepat, minus sciat, minus speculetur. Sensit magnalia, vidit experimenta. Scit meliorem factam. sic & ipse candidatus est timoris. Ita facilius huiusmodi lucrifiunt, in quos dei gratia consuetudinem fecit. Cæterum aliud est, vltro & sponte in prohibita descendere. Quę domino non placent, vtique dominum offendunt, vtique Malo se inferunt. Hoc signi erit vt solis, quod solis Petitoribus placet nomen Christianum. ideo inueniuntur qui tales non exhorreant vt exterminent, vt arripiant, vt à fide excludant. Habes causam, qua non dubites, nullum huiusmodi matrimonium prospere decurri. à Malo conciliatur, à Domino vero damnatur. Ad hoc quæramus an iure, quasi reuera despectatores diuinarum sententiarum. Nónne quiq; domini & disciplinæ tenacissimi seruis suis foras nubere interdicunt: scilicet ne in lasciuiam excedãt, officia deserant, dominica extraneis promant. Nónne insuper censuerunt seruituti vindicandos, qui cum alieno seruo post dominorum denunciationem in consuetudine perseuerauerunt? Seueriores habebũtur terrenæ disci-

Fidei pastus ex scripturis. Gaudium spirituale.

plinæ

plinæ cœlestibus præscriptis? vt gentiles quidẽ extraneis iunctæ, libertatem suam amittant: nostræ vero diaboli seruos sibi coniungant & in statu suo perseuerent. Scilicet negabunt sibi à domino per Apostolum eiusdem denunciatum. Quam huius amentiæ causam detineam, nisi fidei imbecillitatem pronam semper in concupiscentiam secularium gaudiorum? Quod quidem plurimum in lautioribus deprehensum est. Nam quanto diues aliqua est, & matrona nomine inflata, tanto capacem domum oneribus suis requirit, campum in quo ambitio decurrat. Sordent talibus Ecclesiæ. Difficile in domo dei diues, ac si quis est, difficile cœlebs. Quid ergo faciant? Vnde nisi à diabolo maritum petant bonum exhibendę sellæ, & mulabus, & cinerariis peregrinæ proceritatis? Christianus ista etiam diues fortasse nõ præstet. Quæso te, gentilium exempla proponas tibi. Pleræque & genere nobiles, & re beatæ, pessimis de ignobilibus & mediocribus simul, cõiunguntur, aut ad luxuriã inuentis, aut ad licentiã expetitis. Nonnullæ se libertis & seruis suis conferunt, omniũ hominum existimatione despecta; dum modo habeãt à quibus nullum impedimentum libertatis suæ timeant. Christianam fidelem fideli re minori nubere piget, locupletiorem futuram in viro paupere? Nam si pauperũ sunt regna cœlorum, quia diuitum nõ sunt, plus diues in paupere inueniet maiore dote. Sit illa ex æquo in terris, quæ in cœlis forsitan non erit. Dubitandum, & inquirendum, & identidem deliberandum est, an ideo sit inuestis dotalibus cui deus censum suum credidit. Vnde sufficiam ad enarrandam felicitatem eius matrimonij quod ecclesia conciliat, & confirmat oblatio, & obsignatum angeli renunciant, pater rato habet? Nam nec in terris filij sine cõsensu patrum ritè & iure nubent. Quale iugum Fidelium duorum vnius spei, vnius voti, vnius disciplinæ, eiusdem seruitutis? Ambo fratres, ambo conserui, nulla spiritus carnisue discretio. Atquin vere duo in carne vna. Vbi caro vna, vnus & spiritus. Simul orant, simul volutantur, & simul ieiunia transigunt, alterutro ducentes, alterutro hortantes. In ecclesia dei pariter, in connubio dei pariter. In angustiis, in refrigeriis, neuter alterũ cælat, neuter

Matrimonium inter Christianos.

alterum vitat, neuter alteri grauis est. Libere æger visitatur, indigens sustentatur. Eleemosinæ sine tormento, Sacrificia sine scrupulo, Cottidiana diligentia sine impedimento. Non furtiua signatio, nō trepida gratulatio, non muta benedictio: sonant inter duos Psalmi & Hymni, & mutuo prouocant quis melius deo suo canet. Talia Christus videns & audiens gaudet. His pacem suam mittit. Vbi duo ibi & ipse, vbi & ipse, ibi & Malus non est. Hæc sunt quæ Apostoli vox illa sub benignitate intelligenda nobis, reliquit. Hæc tibi suggere, si opus fuerit. His te ab exemplis quarundam reflecte. Non licet aliter fidelibus nubere: & si liceret, non expediret.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS per Beatum Rhenanum.

Fabius presbyter cum persecutio quædam immineret Christianis, quæsiuit ex Tertulliano, num fugere liceret, & vitā precio redimere. nam verebatur ne plebeculam suam conuocare non posset, præsertim in Dominicis solennibus. Et iam quædam ecclæsiæ Christianismū redimendo tributum numerarant Beneficiario Cæsaris, in rationarium, quam ipse matricem appellat, inter vectigales relatæ. Ei quæstioni respondit obiter primum verbis breuibus. Deinde de eadem re librum hunc paulo copiosius conscripsit. Asserit autem non fugiendum esse, sed fortiter pro Christo moriendum, quando etiam tentationes & persecutiones à deo nobis immittantur. Et vult præceptum illud Christi, Cum autem persequenter vos in ciuitate ista, fugite in aliam, omnino temporale fuisse. Concludítque his verbis, Si interdiu colligere non potes, inquit, habes noctem luce Christi luminosam. Non potes discurrere per singulos? sit tibi & in tribus ecclesia. Melius est turbas tuas aliquando non videas, quàm addicas, hoc est, vendas. Meminit hic nimium magnificè Paracleti Montanici. Proinde diuus Hieronymus in catalogo scriptorum ecclesiasticorum Tertulliani volumina cēsens, librum de persecutione nominatim aduersus ecclesiam scriptum testatur. Nam constat Christianos in persecutionibus paßim fugisse.

ANNO-

ANNOTATIONES IN LIBRVM sequentem.

1 OBlocutus.] *Hoc est, in contrariam partem locutus, aduersus fugam videlicet.* Paracletum non recipiendo.] *Paracletum Montani commentitium.* Etiam aliis quæstionibus obnixi estis.] *Hoc est etiam per alias quæstiones obnitimini nobis & repugnatis.* Quo facilius de obitu eius constare possit.] *Hoc est de officio persecutionis.* Si qui.] *Pro Si quis.* Ap-
2 probationem scilicet seruorum eius.] *Nos, ad probationem. Ex collatione Gorziensi.* Hæc pala illa.] *Pala rusticum est instrumentum vulgo notum.* Frumentum maturum.] *Mendum est, vt vt consentiant exemplaria. Nos supposuimus Martyrum. Comparantur enim martyres frumento, paleis negatores, qui martyribus opponuntur.* Sic & agonem intelligi capit persecutionem.] *Et hic est capit pro eo quod Græcis est ἐνδέχεται, hoc est persecutio potest intelligi quod sit agon. siue probabile est esse agonem. Sic paulo ante in De habitu muliebri, Sed hæc non capit æstimare. & multis aliis in locis cum præcedētibus tum sequentibus.* Ad eundem agonothetam.] *Ita in Martyribus, Bonum, inquit, agonem subituræ estis, in quo agonothetes deus viuus est.* In expeditione.] *Aptè vtitur hoc vocabulo, nam expeditio militarem apparatum significat.* Et stationibus.] *Sic libro proximè præcedente, Vt si statio facienda est. Item in De corona militis, Porrò statio die dominico fiebat, quo nefas erat precantem geniculari.* In alterutra diligentia.] *Hoc est mutua diligentia mariti in vxorem, & vicißim vxoris in maritū, aut alioqui proximi in proximum per officia charitatis.* Scire debemus quatenus nec pers.] *Hanc periodū sic restituimus ex collatione Gorziensi, Scire debemus quatenus nec persecutio est sine iniquitate diaboli, nec probatio fidei sine persecutione, propter probationem fidei necessariam iniquitatem nō patrocinium præstare persecutioni, sed ministerium.* In tentationem victricem.] *Nos,*
3 *In tentatione victricem. Ex Gorziensi.* Dominus & cæteris dixisset. Trado.] *Ex eadem collatione deprauatum locum restituimus, & scripsimus, Ecce, dixisset, trado tibi illum. Vt mox præceßit.* Vt cerneret vos.] *Nos, vt discerneret vos, eiusdem fidem secuti. Sic supra, Et discernens frumentum martyrum.* Possum dicere.] *Sic libro ad vxorem primo, Possum dicere quod*

permittitur, non est bonum. Vt in superioribus.] *Hoc est in Iob & Apostolis.* Aut ex causa probationis ex.] *Nos reprobationis, ex Gorziensi. & mox pro cohabitationis cohibitionis.* Nec hanc speciem permitti diabolo.] *Subaudi, exempla in scripturis signata demonstrant, quæ verba præcesserunt.* In sanctos humiliandos.] *In præpositionem vertimus in ni.* Phygelum.] *In Gorziensi codice legitur Philetum. Nec hic tantum. De quo quis mirari queat.* Catholicè.] *Græcè dixit, pro in vniuersum, siue vniuersaliter. Siquidem Catholicè & Ex parte, opponuntur inter se.* Simul conuenimus.] *Repete coniunctionem quoniam: quoniam simul conueniunt, & quoniam complures conuenimus.* Antistamus.] *Sic exprimit illud quod apud Matthæum vulgo legimus, Nónne vos magis pluris estis illis? quod Græcè est,* οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν. Possumus iam cōsultationem tuam inducere.] *Inducitur propriè quod deletur. Hic cōsultationem inducere est tollere dubium consultationis. Exponit autem seipsum cum addit, & determinare.* Quia nec debeat euadi.] *Reposuimus hanc sententiam & mutilam suppleuimus ex Gorziensi, hoc modo, Sicut duplex ratio dependit, quia neque debeat deuitari, neque poßit euadi quòd à deo euenit. non debet deuitari, quia bonum. vbi subauditur, quod à deo euenit Quid enim diuinum non rationale? diuina omnia rationalia esse multis locis inculcat, vt aduersus Marcionem, & in aliis item libris. Sic in de pœni. Quippe, inquit, res dei ratio. quia deus omnium conditor, nihil non ratione prouidit, disposuit, ordinauit, nihil non ratione tractari intelligíque voluit. Porrò diuina, ratione non carent, hoc est quod ipse vocat Rationale.* Certum quid est, sed dat sen. leg.] *Legendum, certum quid est, & Dat sen. leg. Mox scripsimus, nihil enim à deo. Ex collatione Gorziensi.* Nunquid ideo status sensus sui addicitur.] *Nos pro sensus sui, sensui scripsimus. Itē post quorū malo euenit, adiecimus verbū displicet. Ex eadem collatione.* Eo adigitur.] *Nos euadi, Igitur, etiam in æditione proxima.* Sed quod meum est, inquit, fugio.] *Obiectio fugæ causam reddentis.* Si cum negaturum te præsumis.] *Nos sicut negaturum te præs. Ex Gorz.* Nisi si vis confiteri, patiaris.] *Pro patiaris lege pati non vis.* Aut constandū.] *Castigauimus, Ad cōtestandū. Ex collatione. Et mox, misericordiæ, pro misericordia. Ex eadē.* Sic enim voluit quidā fiet ipse fugitiuus.] *Maluimus scribere, Sed & ipse fugitiuus.*

fugitiuus. Quo per totum orbem præd.] Quo, hoc est qua de causa. Eos passuros prædicabat.] Prædicare pro prædicere. vt & in superioribus libris. Ne statu oppressis.] Statu, hoc est ob statum. hoc est, si perstitissent nec fugissent. statum enim opponit fugæ. Sic infra, Sine causa staturos ad tutelam gregis. Donec replerent doctrina sua.] Ablatiuos in accusatiuos mutauimus iuxta Gorziensem collationem. sic infrà, Donec scilicet doctrinam suam impleret. Qui se per murum concesserat expediri de persecutione.] Hoc est passus fuerat sibi consuli, extricaríque se de persecutione per murum. Sollicitudini eorum non subscripsit.] Metaphora, hoc est non consensit. Concussauit.] Hoc verbo etiam in præcedentibus vsus est. Qui mei confusus fuerit.] Hoc est de me, id est erubescet me, pudefiet de me. Græcè ὃς ἐὰν ἐπαισχυνθῇ με. Angelorum exercituum.] Hoc est auxilium exercituum qui ex angelis constarent. Intelligas interesse etiam fortit.] Pro interesse scripsimus in te esse fortit. exigente hoc sensu. Omnia Euangelij reuoluerunt.] Ex Gorziensi restituimus locum corruptum, vt nunc legamus, Omnia Euangelizare voluerunt, hoc est Apostoli voluerunt omnia Euangelium sapere, siue referre Euangelium & Euangelio respondere. Cum maximè.] Hoc aduerbio frequenter vtitur. An patientia dicti sust. si cùm per infirm.] Lego, An patientia dicit sustinendos sicubi per infirmitatem f. s. offend. Lucrari nos vult commeatum.] Commeatum dare, Festus inquit, tempus est dare quo iri redirique poßit. Dabatur militibus ab Imperatore commeatus, hoc est, discedendi facultas & intra præscriptum tempus redeundi. Hinc Tertullianus sæpe commeatum accipit pro tempore quo in hoc mundo degimus. vt hic & in libro quem scripsit aduersus Praxean, Si voluerit, inquit, dominus in isto commeatu: si quo minus, die suo colligentur omnes adulteræ fruges. Item pro quolibet tempore, vt in De pœnitentia, Certi enim, inquit, indubitatæ veniæ delictorum, medium tempus interim furantur, & commeatum sibi faciunt delinquendi, quàm eruditionem non delinquendi. De quo sæpe dictum. Cæterum qui lugere nos iubet.] Germana lectio fulgere habet. Ex Gorziensi. Item, In qua timidorum exitum audierat. Ex eadem. Quia timor supplicamentum habet.] Accipit supplicamentum pro supplicio siue cruciatu, quod Græcè est, ὁ φόβος κόλασιν ἔχει. Vt & illius commemoremur.]

Commemorari deponentaliter & actiuè, hoc est vt & illius mētionem faciamus. Hoc verbum etiam alibi vsurpat. Publicatis.] *Verba sunt prophetiæ paracleti Montanici, quam ecclesia Romana meritò damnauit. Quod autem in hac est publicari, apud Tertullianum antè & post est traduci. qui enim non publicatur in hominibus, scilicet propter modestiam Christianam. Cùm conspicereris ab hominibus, hoc est traduci Tertulliano.* Qui fugiebat, rursus præliabitur.] *Demosthenes olim fugiens ex prælio illo Chæronensi in quo succubuerant Athenienses aduersus Philippum Macedonum regem pugnantes, fœdam eam fugam ob abiectum clypeum exprobrantibus solitus est hoc versiculo respondere,* Ἀνὴρ ὁ φεύγων καὶ πάλιν μαχήσεται. Bonum militem Chr.imp.s.præstat.] *Ironia est. Mox deleuimus particulam vt.* Sed potius contemnit.] *Hoc est paruifacit iram eius, & pœnam meritam contemnit. Non deterretur, inquam, quo minus maneat. Nec enim tanti facit illam, vt velit fugere. Nam iuxta sententiam poëtæ ethnici, Leniter, ex merito quicquid patiare, ferendum est, Quæ venit indignè pœna, dolenda venit.* Inuidiam ei facere.] *Hoc est deum in inuidiam adducere.* Quàm velim.] *Scribendum quàm bilem, subaudi facere ei, hoc est iram dei prouocare.* Secum ipsi actor, id est.] *Gorziensis collatio docet legendum, Sed cum ipsi autores, id est diaconi & presbyteri.* Ad gradum in acie fugiendum suadere.] *Pro fugiendum substituimus figendum. Sensus est, quis sustinebit hortari ad gradum figendum in acie. Porrò sæpe velut prouerbialiter vtitur hoc sermone, gradum figere. vt aduersus Praxean, Hic mecum, inquit, gradum fige. Et infrà, Hic ergo iam gradum volunt figere stulti, imò cæci. Rursum in De velandis virginibus. Vbi enim gradum fiximus de Apostoli absoluta definitione.* Nondum domino adhuc Christo.] *Appositiuè domino Christo.* Detinebuntur illi missionis suæ mercedes suæ in compensatione.] *Alludit hic ad mißionem illam Euangelici patrisfamiliàs, de qua legimus Matthæi vigesimo capite, Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam. Mißionem igitur accipit pro opera nauata.* Perorant.] *Hoc verbo libenter vtitur.* Ex licentia fugæ.] *Hoc est ex permissu fugæ.* Non est redimenda.] *Hanc sententiam sic ascripsimus ex Gorziensi collatione, An si fugienda non est, redimenda certè sit.* Vltrò igitur.]

Quasi

Quasi dicat, Cùm hoc tu non quæsieris, sponte mea & de hoc tibi suggeram. Precium interest.] *Quasi dicat, Precium facit discrimen.* Gratuita.] *Hoc est precio carens. Sic in De habitu muliebri, Et per gratuitum vsum contumeliosi amatores viderentur.* Certè & huius.] *Subaudi redemptionis consilium, timiditatis consilium est, hoc est, pertinet ad timiditatem.* Hominem tuum nummis ex sanguine s. red. Quam indignũ.] *Restituimus deprauatam lectionem ex Gorziensibus annotatiunculis, Vt autem redimas hominem nummis quem sanguine suo redemit Christus, quàm indignum deo & dispositionis eius. Quæ postrema verba Græcam constructionem referunt, apud Græcos enim dignus genitiuum requirit.* Sub tunica & sinu, quod aiunt.] *Prouerbium de his dici solitum quæ fiunt non palàm, sed occultè. In sinum conferre dixit Lampridius in Commodo Antonino pro ad se rapere, & priuatis commodis applicare, Prædam omnem, inquit, in sinum contulit. Item in sinum vertere. In eodem, Agebâturque omnia per alios, qui etiam condemnationes in sinum vertisse dicuntur.* Quis tamen abnegatorem spernat.] *Ironia est.* Quid enim dicit ille concussor.] *Apud Lucam capite tertio ad milites dicit Ioannes Baptista, μηδένα διασείσητε, id est neminem concutiatis. Hinc concussor dictus & concußio. In Apologetico, Tot hostes eius quod extranei: & quidem proprij ex æmulatione Iudæi, ex concußione milites, ex natura. Cùm das, vtique ne tradaris voluisti. Voluisti dare ne tradaris.* Non traditus autem traduci habebas.] *Non pro nonne quæsitiuè. Traduci, id est exponi omnium hominum oculis, id quod prophetia Montani vocat publicari, ceu diximus antè.* Redimens, non ostendi?] *Obiectio est numerantis concussori pecuniam. Redimens, s. me, non pro nonne, s. me esse Christianam. nam alioqui me non redemissem.* Persecutiones prædicatas.] *Hoc est prædictas. quod antè dixit, Passurus illic quæ Agabus prophetauerat.* Nihil interest, si quem Christianum redimere non debeas alium mente.] *Duo postrema vocabula prorsus sunt deprauata. Nos ex Gorziensi collatione substituimus, aut emere.* Aspice regnorum & imperiorum vtique à deo dispositum statum.] *Et hanc sententiam castigauimus ex eadem, Et adeo voluntas dei sic est. ab apice regnorum & imperiorum vtique à deo disposito statu, in cuius manu cor regis.* Sub aliquam redemptionem

11

12

capitis.] *Hoc est pro singulis capitibus siue hominibus aliquid numeretur. Vnde mox, Nullum nummum pro capite debemus.* Et sectæ.] *Non sonat in malam partem apud vetustißimos. Ita in De pallio, At ego iam illi etiam diuinæ sectæ ad disciplinæ commercium confero. In Apologetico, Hunc ædidimus & sectæ & nominis censum cum suo autore. Vt de compluribus aliis locis taceam. Cyprianus martyr libri quarti epistola quinta, In eiusmodi, inquit, confessoribus gloriatur, quorum secta & conuersatio sic proficit ad præconium gloriæ, vt magisterium cæteris præbeat disciplinæ. Idem in præfatione ad Quirinum, Ad religiosam, inquit, sectæ nostræ disciplinam pertinentia.* Licentiam sectæ.] *Licentia in bonam partem, hoc est permissum religionis Christianæ.* In hunc mundum.]*Nos, in hunc modum etiam in æditione proxima. & sic habet Gorziensis codex.* Imò contra faciem faciens.] *Sic est in exemplaribus manu descriptis. Ego tamen arbitror accusatiuum faciem superuacaneum esse.* Non in concussuræ.] *Concussura pro concußione. Hic subauditur ablatiuus causa.* Dabo igitur misericordiam.] *Nos, misericordiæ, ex Gorziensi.* Omnium iam nunc Dominicarum.] *Subaudi sententiarum. Paulò pòst scripsimus, Deberet de mammonæ hominibus & reliqua.* Si vnus aut alius ita eruitur.] *Videlicet numerando pecuniam pro redemptione.* Massaliter totæ ecclesiæ tributum sibi irrogauerunt.] *Massaliter, hoc est simul & pro omnibus non sigillatim, pro hoc aut illo. Sic libro quarto in Marcionem, Redacta scilicet, inquit, in dominum, vt in massalem suam summam. Item in Valentinianis, Atque ita massaliter solidata.* Cùm in matricibus beneficiariorum.] *Matrices appellat libellos in quibus Cæsareo fisco pensitantes descripti continebantur. Habebant & nomina militum inscripta matrices siue matriculæ per diminutionem. Caßiodorus Variarum libro vndecimo, Et ideo Catellum, inquit, quem matriculæ series fecit accedere, nostra autoritas quoque actorum scrinij curam præcepit obtinere. Vnde matriculati & immatriculati dicti qui inscripti sunt. & erant beneficiarij, imperiales ministri. Liber, cui titulus Notitia Orientis & Occidentis, indicat primiscrinium beneficiorum fuisse sub comite rerũ priuatarum. A quibus beneficiis siue muneribus qualia sunt quæ vulgò feuda vocant, quibus honestabantur per liberalitatem Cæsarum, dicti beneficiarij. Vt intelligas inter eos ti-*

13

Cap. xiij

titulos

tulos beneficiorum, tributi vnum fuisse à Christianis exigendi. Et curiosiorum.] *Scripsi Curiosorum. Erant autem Curiosi, qui in comitatu præsulum admissa per prouincias renunciabant. Magister officiorũ habebat sub se Curiosum cursus publici præsentalis vnum & curiosos per omnes prouincias, quemadmodum docet notitia Orientis & Occidentis quam modò citauimus. Extat titulus De Curiosis & Stationariis libro duodecimo Codicis.* Inter Tabernarios.] *Tabernarij sunt popiniones, & caupones, hoc est qui dapes & vina, aut qui alias res in tabernis venditant. De Capitulariis Horreariorum & Tabernariorum mentionem facit Caßiodorus Variarum libro decimo.* Et ianos.] *Sic habet exemplar Hirsaugiense. Quæ res me monuit vt supponerem Lanios. At in Gorziensi Ianeos legitur, quasi voluerit Ianæos appellatos fortaßis à Iano illo fori Romani, hoc est circumforaneos. Venditatores videlicet & propolas.* Et fures balnearum.] *His grauiorem pœnam infligendam authores sunt Iureconsulti. Et eius rei causam affert Aristoteles in Problematis.* Hanc episcopatui formam.] *Ironia.* Scilicet enim.] *Scilicet Ironiam habet cum amaritudine coniunctam.* Per Saturnalicia redimendam.] *Saturnaliciorum nomine munera intelligit, qualia in Saturnalibus vltro citróque solebant à Romanis mißitari.* Sed quomodo colligemus, inquis.] *Colligere vocabant congregare populum in aliqua basilica. Vnde collecta pro precatione qua populus cum sacerdote orabat, nũc pro hac re, nunc pro alia. Quidam etiam Collectam facere dicũt sic congregare plebem.* Officia militaria.] *Officiales & ministros publicos intelligit.* Habes noctem luce Christi luminosi aduersus eam.] *Sensus est, Habes noctem in luce Christi, qui luminosus & illustris est aduersus eam noctem.* Quàm addicas.] *Quod est vẽdentis. Rem venalem addicit licitatori venditor, quum ei illam adiudicat.* Et ideo paracletus necessarius.] *Paracletum illum Mõtani fictitium nimis magnificè prædicat. Nec hic tantum.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE FVGA IN PERSECVTIONE LIBER.

1 QVAESISTI proximè, Fabi frater, fugiendũ nec ne sit in persecutione, quod nescio quid annũciaretur. Ibidem ego oblocutus aliquid pro loco ac tempore & quarũdam personarum importunitate, semitractatã materiam abstuli mecum, plenius eam de stylo nunc renunciaturus, vtpote quam ei tua cõsultatio cõmendarat, & conditio temporũ suo iam nomine iniunxerat. Quãto enim frequentiores imminent persecutiones, tanto examinatio procuranda est, quomodo eas excipere fides debeat. Procuranda autem examinatio penes suos, si forte paracletum non recipiendo deductorem omnis veritatis, merito adhuc etiam aliis quæstionibus obnixi estis. Igitur consultationi tuæ ordinem quoq; induimus, animaduertentes antè determinari oportere de statu ipsius persecutionis, vtrum à deo obueniat, an à diabolo, quo facilius de obitu eius constare possit. Omnis enim rei inspectio, autore cognito planior. Satis est quidem perscribere, Nihil fieri sine dei voluntate. Sed non statim hac sententia cæteris retractauerimus. Locũ dabimus, ne à præsenti articulo auocemur. Si qui responderit, Ergo & malum à deo, & delictum à deo: nihil iam in diabolo, nihil etiam in nobis ipsis: De persecutione nunc quæritur. Circa hanc interim dixerim, Nihil fieri sine dei voluntate, respiciens eam in primis dignam deo esse, & (vt ita dixerim) necessariam ad probationem scilicet seruorum eius, 2 siue reprobationem. Quis est enim exitus persecutionis, quis effectus alius, nisi probatio & reprobatio fidei, qua suos vtique dominus examinauit? Hoc nomen iudicium est persecutio, per quam quis aut probatus aut reprobatus iudicatur. Porrò iudicium soli deo competit. Hæc pala

Paracletus Montani.

la illa, quæ & nunc dominicam aream purgat, ecclesiam scilicet, cõfusum aceruum fidelium euentilans, & discernens frumentum martyrum, & paleas negatorum. Hæ enim scalæ quas somniat Iacob, aliis ascẽsum in superiora, aliis descensum ad inferiora demonstrantes. Sic & agonem intelligi capit persecutionem. A quo certamen edicitur, nisi à quo corona & præmia proponũtur? Legis edictum agonis istius in Apocalypsi, quibus præmiis ad victoriam inuitet, vel maxime illos qui proprie vicerint in persecutione, vincẽdo luctati; reuera non aduersus carnem & sanguinem, sed aduersus spiritalia nequitiæ. Ita agnosces ad eundem agonothetam pertinere certaminis arbitrium, qui inuitat ad præmium. Totum quod agitur in persecutione, gloria dei est probantis & reprobantis, imponentis & deponentis. Quod autem ad gloriam dei pertinet, vtique ex voluntate illius eueniet. Sed quando Deus magis creditur, nisi cum magis timetur? nisi in tempore persecutionis? Ecclesia in attonito est. Tunc & fides in expeditione sollicitior, & disciplinatior in Ieiuniis, in Stationibus, & Orationibus, & Humilitate, in alterutra Diligentia, & Dilectione, in Sãctitate, & Sobrietate. Non enim vacatur nisi Timori & Spei. Adeo & ex hoc ipso ostẽditur nobis, nõ posse diabolo deputari eam, quæ meliores efficit dei seruos. Si, quod iniquitas à deo nõ est, sed à diabolo, persecutio autem ex iniquitate consistit (quid enim iniquius quàm veri dei antistites omnes sectatores veritatis, nocentissimorum more tractari?) ideo videtur persecutio à diabolo euenire, à quo iniquitas agitur, ex qua constat persecutio: scire debemus quatenus nec persecutio est sine iniquitate diaboli, nec probatio fidei sine persecutione; propter probationẽ fidei necessariam iniquitatem, nõ patrocinium præstare persecutioni, sed ministeriũ. præcedere enim dei voluntatem circa fidei probationem, quæ est ratio persecutionis: sequi autem diaboli iniquitatem ad instrumẽtum persecutionis, quæ ratio est probationis. nam & aliâs inquantũ iustitiæ iniquitas æmula est, intãtum materia est ad testimonia eius, cuius est æmula: vt sic iustitia iniquitate perficiatur, quomodo virtus in infirmitate perficitur. Nam infirma mũdi

electa sunt à deo, vt confundantur fortia: & stulta eius vt cõfundantur sapientia. Ita & iniquitas adhibetur, vt iustitia probetur confundens iniquitatem. Igitur quòd ministerium nõ est arbitrij, sed seruitij. Arbitriũ enim domini persecutio, propter fidei probationem: ministerium autẽ iniquitas diaboli, propter persecutionis instructionẽ: ita eam per diabolũ si forte, nõ à diabolo euenire credimus. Nihil satanæ in seruos dei viui licebit, nisi permiserit dominus, vt aut ipsum destruat per fidem electorũ in tentatione victricem: aut homines eius fuisse traducat, qui defecerint ad illum. Habes exemplũ Iob, cui diabolus nullã potuit incutere tẽtationem, nisi à deo accepisset potestatem, nec in substantiam quidem eius, nisi dominus, Ecce, dixisset, omnia quæ sunt ei, in manu tua do, in ipsum autem ne extenderis manũ. Denique nec extẽdit, nisi postea quàm & hoc postulãti Dominus, Ecce dixisset, trado tibi illum, tãtum animam eius custodi. Sic & in Apostolos facultatem tentationis postulauit, non habens eam nisi ex permissu. Siquidem Dominus in Euangelio ad Petrum: Ecce, inquit, postulauit satanas vt discerneret vos velut frumentum: verum ego rogaui pro te, ne deficeret fides tua: id est, ne tantum diabolo permitteretur, vt fides periclitaretur. Quo ostenditur, vtrunq; apud deum esse, & cõcussionem fidei, & protectionem, cum vtrũque ab eo petitur, concussio à diabolo, protectio à filio. Et vtique cum filius dei protectionem fidei habet in sua potestate, quã à patre postulat, à quo omnem accipit potestatem in cœlis & in terris, quale est vt concussionem fidei diabolus in manu sua habeat? Sed in legitima Oratione cũ dicimus ad patrem: Ne nos inducas in tentationem (quæ autem maior tẽtatio quàm persecutio?) ab eo illam profitemur accidere, à quo veniam eius deprecamur. Hoc est, enim quod sequitur: Sed erue nos à maligno, id est, ne nos induxeris in tentationem, permittendo nos maligno. Tunc enim eruimur diaboli manibus, cum illi non tradimur in tẽtationẽ. Nec in porcorũ gregem diaboli legio habuit potestatem, nisi eam de deo impetrasset, tantum abest vt in oues dei habeat. Possum dicere porcorum quoq; setas tunc numeratas apud Deum fuisse; nedum capillos sanctorum.

Legitima oratio, oratio dominica.

Oues dei Christiani.

ctorum. Habere videtur diabolus propriam potestatẽ, si forte in eos qui ad deum nõ pertinent, semel in stillam situlæ, & in puluerem areæ, & in saliuam nationibus deputatis à Deo, ac per hoc diabolo expositis in vacuam quodammodo possessionem. Cæterũ in domesticos dei nihil illi licet ex propria potestate: quia quando liceat, id est, ex quibus causis, exempla in scripturis signata demonstrãt. Aut enim ex causa probationis cõceditur ei ius tentationis prouocato vel prouocanti, vt in superioribus: aut ex causa reprobationis traditur ei peccator quasi carnifici in pœnam, vt Saul: & abscessit, inquit, spiritus domini à Saule, & concutiebat eum spiritus nequam à domino, & suffocabat eum. Aut ex causa cohibitionis, vt Apostolus refert datũ sibi sudem angelum satanæ vt colaphizetur: Nec hanc speciẽ permitti diabolo in sanctos humiliãdos per carnis vexationem, simul vt & virtus tolerantiæ scilicet in infirmitate perfici possit. nã & ipse Apostolus Phygelum & Hermogenem tradidit satanæ vti emendentur, ne blasphement. Vides iam & à seruis dei facilius diabolum accipere potestatem, tãto abest vt eam ex proprietate possideat. Cũ ergo & hæc exẽpla magis in persecutionibus eueniant, siquidẽ magis tunc probamur vel reprobamur, & magis tũc humiliamur vel emendamur, ab eo permittatur vel imperetur necesse est, catholice fieri hęc, à quo & ex parte, scilicet ab illo qui dicit, Ego sum qui facio pacem, & cõdo mala, id est bellum. Hoc est, enim cõtrarium paci. Nostræ autem paci quod est bellum, quàm persecutio? Si persecutionis vel maxime exitus, aut vitam auferunt, aut mortem, aut plagam, aut sanationem: habes authorem eiusdem, Ego percutiam, & sanabo: ego viuificabo, & mortificabo. Vram, inquit, illos sicut vritur aurũ: & probabo, inquit, illos sicut probatur argentum. Cum enim exurimur persecutionis ardore, tunc probamur de fidei tenore. Hæc erũt ignea iacula diaboli, per quæ fidei vstio & conflatio administratur ex dei tamen voluntate. De isto quis dubitare possit ignoro, nisi plane friuola & frigida fides, deprehendens eos qui timide conueniunt in ecclesiam. Dicitis enim, quoniam inconditè cõuenimus, simul conuenimus, & complures concurrimus in eccle-

Domestici dei Christiani.

Ignea iacula diaboli.

ſiam, quærimur à Nationibus, & timemus ne turbentur Nationes. An non ſcitis quod deus omnium ſit dominus? Et ſi velit deus, tunc perſecutionem patieritis: ſi vero noluerit, ſilebũt Nationes. Credas vtiq;: ſi tamẽ in eum Deũ credis, ſine cuius voluntate nec paſſer vnius aſſis cadit in terram. Nos autem puto multis paſſeribus antiſtamus. Igitur ſi conſtet à quo perſecutio eueniat, poſſumus iam conſultationem tuam inducere, & determinare ex hoc ipſo prætractatu. Fugiendum in perſecutione non eſſe. Si enim perſecutio à deo euenit, nullo modo fugiendũ erit, quod à deo euenit. Sicut duplex ratio dependit, quia neq; debeat deuitari, neq; euadi poſſit quod à deo euenit. Non debet deuitari, quia bonum. Neceſſe eſt enim bonũ eſſe omne quod Deo viſum eſt. Et nunquid ideo in Geneſi ſic poſitum eſt, Et vidit deus quia bonum eſt, nõ quod ignoraret bonum eſſe niſi vidiſſet, ſed vt hoc ſono portenderet bonum eſſe quod deo viſum eſt? Multa quidem ſunt quæ à deo eueniãt & alicuius malo eueniant. Imò bonũ eſt ideo, quia à deo euenit, vt diuinum & rationale. Quid enim diuinum non rationale, non bonum? Quid bonum non diuinum? Si autem ſenſui cuiuſque videtur, non ſenſus hominis præiudicat ſtatui, ſed ſtatus ſenſui. Status enim vnuſquiſque certum quid eſt, & dat ſenſui legem, ita ſentienti ſtatum ſi eſt. Si autem ſtatu quidem bonũ quod à deo venit (nihil enim à deo non bonum, quia diuinum, quia rationale) ſenſui vero malum videtur: erit ſtatus in tuto, ſenſus in vitio. Statu optima res Pudicitia, & Veritas, & Iuſtitia, quæ à multorum ſenſu diſplicent. Nunquid ideo ſtatus ſenſui addicitur? Ita & perſecutio ſtatu bona eſt, quia diuina & rationalis diſpoſitio: ſenſui eorum vero quorum malo venit diſplicet. Vides etiam illud malum rationem apud deum habere, cum quis in perſecutione euertitur de ſalute, ſicut & illud bonum ratione contingere, cum quis ex perſecutione proficit in ſalute? niſi ſi irrationaliter quis aut perit apud dominum, aut ſaluus eſt: is nõ poterit perſecutionem malum dicere, quæ etiam in malis par bonũ eſt, dum ratione adminiſtratur. Ita ſi bonum perſecutio quoquo modo, quia de ſtatu cõſtat, merito definimus quod bonum eſt vitari non oportere:

Matth. 10.

Gen. 1.

odit sententis

odit statuus sui

odit Sed quid est

odit rationale

in marg. quorum malo venit mala. sed et mox apud deum habere

tere: quia delictum sit quod bonum est recusare, eo amplius quod deo visum est. Iam vero nec posse vitari, quia à deo euenit, cuius voluntas non poterit euadi. Igitur qui putant fugiendum, aut malum exprobrãt deo si persecutionem vti malum fugiunt, bonum enim nemo deuitat: aut fortiores se deo existimãt, qui putãt se euadere posse, si deus tale aliquid voluerit euenire. Sed quod meum est inquit, fugio, ne peream si negauero. Illius est, si voluerit etiã fugiẽtẽ me reducere in mediũ. Hoc mihi prius respõde. Certus es negaturũ si non fugeris, an incertus? Si enim certus, iam negasti; quia prǽsumẽdo te negaturũ, id despondisti de quo præsumpsisti, & vane iam fugis ne neges, qui si negaturus es, iam negasti. si vero incertus es, cur nõ ex æqualitate incerti metus inter vtrunque euentum, etiã cõfiteri te posse præsumis, & saluum magis fieri quo minus fugias? sicut negaturum te præsumis, vt fugias. Iam nunc aut in nobis est vtrũque, aut totum in deo. Si in nobis est confiteri aut negare, cur non id præsumimus quod est melius, id est, confessuros nos? nisi si vis confiteri, pati non vis. Nolle autem confiteri, negare est. Si vero in deo totum est, cur non totũ relinquimus arbitrio eius? agnoscentes virtutem & potestatem quod possit nos sicut fugientes educere in medium, ita & non fugientes, imò & in medio populo conuersantes obumbrare. Quale est, vt ad fugiendum, deo honorem reddas, qui possit te etiã fugientem producere in medium: ad contestandum autem inhonores illum, desperans potentiam protectionis ab illo? Quanto magis ex hac parte constantiæ & fiduciæ in deum, dicis, Ego quod meum est facio, non discedo. Deus si voluerit, ipse me proteget. Hoc potius nostrũ est, stare sub Dei arbitrio, quàm fugere sub nostro. Rutilius sanctissimus martyr, quum totiés fugisset persecutionem de loco in locum, etiam periculum (vt putabat) nummis redemisset, post totam securitatem quam sibi prospexerat, ex inopinato apprehensus & præsidi oblatus, tormentis dissipatus, credo pro fugæ castigatione, dehinc ignibus datus, passionem quam vitarat, misericordiæ Dei retulit. Quid aliud voluit dominus nobis demonstrare hoc documento quàm fugiendum non esse, quia nihil fuga pro-

sit si deus nolit? Imò, inquit, quia præceptũ adimpleuit, fugiẽs de ciuitate in ciuitatẽ. Sic enim voluit quidam, sed & ipse fugitiuus argumẽtari, & qui proinde nolũt intelligere sensum domini illius pronunciationis, vt eam ad velamentum timiditatis suæ vtantur, cum & personas suas habuerit & tempora & causas: Cum cœperint, inquit, persequi vos, fugite de ciuitate in ciuitatem. Hoc in persona proprie Apostolorum, & in tempora, & in causas eorum pertinere defendimus, sicut subsequentes sensus probabunt, qui non nisi in Apostolos competunt: In viam nationum ne ieritis, & in ciuitatem Samaritanorum ne introieritis, sed ite potius ad oues perditas domus Israëlis. Nobis autem & via nationum patet, in qua & inuenti sumus, & vsque in finem incedimus: & nulla ciuitas excepta est, quo per totum orbem prædicamus: sed nec cura nobis Israëlis iniuncta est extra ordinem, nisi quâ & omnibus gẽtibus prędicare debemus. Etiamsi apprehendamur, non in concilia eorum perducemur, nec in synagogis illorum flagellabimur, sed Romanis vtique potestatibus & tribunalibus obiiciemur. Si igitur & fugæ præceptum, Apostolorum conditio desiderabat, quoniam primo prædicandum erat ad oues perditas domus Israëlis. vt ergo perciperetur prædicatio apud quos priores eam perfici oportebat, vti panem antè filij quàm canes sumerent; ideo illis fugere tunc ad tempus præcepit, non propter eludendum periculum proprio nomine persecutionis (atquin persecutiones eos passuros prædicabat, & tolerandas docebat) sed propter profectum annunciationis, ne statim oppressis, Euangelij quoque dissemination perimeretur. Neque enim quasi tacite in aliquam ciuitatem transfugiendum erat, sed quasi vbique annunciaturis, & ex hoc vbique persecutiones subituris, donec replerent doctrinam suam. Denique non cõsummabitis, inquit, ciuitates Israëlis. Adeò intra terminos Iudææ præceptum fugæ continebatur. Nobis autem nulla Iudææ præfinitio competit prædicationis, in omnem iam carnem effuso spiritu sancto. Itaque Paulus & Apostoli ipsi, memores præcepti dominici, contestantur illud apud Israël quem iam doctrina sua impleuerant; Vobis opor-

Act. 13.

oportuit in primis sermonem Dei tradi. Sed quoniam repulistis eum, nec dignos vos æterna vita existimastis, ecce conuertimus nos ad Nationes. Atque exinde conuersi & ipsi, sicut antecessores instituerant, & in viam Nationum abierunt, & in ciuitates Samaritarum introierunt; vt in totam scilicet terram exiret sonus eorum, & in terminos orbis voces eorum. Si ergo cessauit exceptio viæ Nationum, & in ciuitates Samaritanorum; cur non cessauerit & fugæ præceptum pariter emissum? Denique ex quo saturato Israële Apostoli in Nationes transierunt, & fugerunt de ciuitate in ciuitatem, nec pati dubitauerunt. quin & Paulus qui se per murum concesserat expediri de persecutione, quâ ad hoc tempus erat præcepti, idem iam in clausula officij, & in consummatione præcepti discipulis magnopere deprecantibus, ne se Hierosolymâ committeret passurus illic quæ Agabus prophetauerat, sollicitudini eorum non subscripsit, sed econtrario, Quid, inquit, facitis lachrymātes & cōturbantes cor meum? Ego enim non modo vincula pati optauerim, sed etiam mori Hierosolymis pro nomine domini mei Iesu Christi. Atque ita omnes aierunt, fiat voluntas domini. Quæ erat volūtas domini? vtique nō fugiendi iam persecutionem. Cæterum poterant & priorem domini voluntatem proposuisse, qua fugere mandauerat, qui illum persecutionem vitasse maluerant. Igitur cum etiam sub Apostolis ipsis temporale fuerit fugæ præceptum, sicut & reliquorum præscriptorum, non potest apud nos perseuerare quod apud doctores nostros concessauit, & si non proprie ad illos fuisset emissum: Aut si perseuerare illud dominus voluit, deliquerunt Apostoli qui non vsque in finem fugere curauerunt. Videamus nunc an & cætera domini edicta congruant perpetuo fugæ præcepto: Primò quidem, si à deo persecutio est, quale est vt idem fugiendam eam mandet, qui & infert? quam si euadi vellet, melius non immitteret, ne voluntatem suam alia voluntate præuaricari videretur. Aut pati enim nos voluit persecutionē, aut fugere. Si fugere, quomodo pati? si pati, quomodo fugere? Iam vero quāta inæqualitas sententiarum iubētis fugere, & inuitantis ad passionem contrariam fugæ? Qui

Fugæ præceptū tēporale.

confessus fuerit me, & ego confitebor illum coram patre meo. Quomodo confitebitur fugiens, quomodo fugiet confitens? Qui mei confusus fuerit, & ego cõfundar eius coram patre. Si deuito passionem, confundo confessioné. Felices qui persecutioné passi fuerint causa nominis mei. Infelices ergo qui fugiendo ex præcepto non erunt passi. Qui sustinuerit in finem, iste saluabitur. Quid ergo me iubés fugere, vis in finem sustinere? Tanta diuersitas sententiarum si non congruit diuinæ grauitati, apparet ex his quoque præceptum fugę suam tũc habuisse rationem quam ostendimus. Sed infirmitatem, inquit, quorundam prospiciens dominus; pro sua humanitate nihilominus & portum fugæ demonstrauit. Non enim idoneus erat etiam sine fuga tam turpi & indigno & seruili præsidio saluos facere in persecutione, quos sciret infirmos. Atqui non fouet, sed recusat semper infirmos; primum docens: non fugiendos esse persecutores, sed potius non timendos. Nolite timere eos qui corpus occidere possunt, animæ autem nihil valẽt facere. Sed timete eum qui corpus & animam perdere potest in gehennam. Atque exinde quæ timidis præfinit? Qui pluris fecerit animam suam quàm me, non est me dignus. Et qui non tollit crucem suam, & sequitur me, non potest esse meus discipulus. Postremo in Apocalypsi nõ fugam timidis offert, sed inter cæteros reprobos particulam in stagno sulphuris & ignis, quod est mors secunda. Refugit & ipse vim interdum, sed eadem ratione qua Apostolis fugere præceperat, donec scilicet doctrinam suam impleret, qua cõsummata, nõ dico stetit; sed nec auxilium à patre angelorum exercituum desiderauit, increpito etiam Petri gladio. Professus quidem & ipse est animam anxiam vsque ad mortem, & carnem infirmam, vt tibi ostenderet primo in se vtranque substantiam humanam fuisse ex proprietate anxietatis animę & imbecillitatis carnis; ne aliam, vt quidam nunc induxerunt, aut carnem, aut animam Christi interpretareris. Dehinc vt demonstratis conditionibus earum, scires illas nihil valere per semetipsas sine spiritu. Et ideo præponit, Spiritus promptus, vt vtrãque cõditionem substãtia vtriusque respiciens intelligas in te esse etiam

Diuina grauitas.

8

Marcionitæ. Apellitæ.

tiam

tiam fortitudinem ſpiritus, quo modo & infirmitatem carnis: ac iam hinc ſcias quid vnde facias, & quid cui ſubiicias, infirmum ſcilicet forti: ne, vt nunc facis, de carnis quidem infirmitate cauſeris, de ſpiritus autem firmitate diſſimules. Poſtulauit & ipſe à patre, ſi fieri poſſet, trãſiret ab illo calix paſſionis. Poſtula & tu, ſed ſtans vt ille, ſed poſtulans tantum, ſed ſubiungens & reliqua: Verum non quod ego volo, ſed quod tu. Fugiens autē quomodo hoc poſtulabis, ipſe tibi præſtans calicis tranſlationem, nec quod pater vult faciens, ſed quod tu? Omnia Apoſtoli ſecundum deum vtique docuerunt, omnia euãgelizare voluerunt. Vbi illos oſtendis præceptum fugiendi de ciuitate in ciuitatem reſtauraſſe? quia nec potuiſſent tale quid conſtituere tam cõtrarium exemplis ſuis, vt fugam mandarent; qui quum maxime de vinculis vel inſulis, quibus ob cõfeſſionem non ob fugam nominis continebantur, ad eccleſias ſcribebant. Infirmos ſuſtinere iubet Paulus. vtique enim non fugientes. Quomodo enim ſuſtinebantur abſentes? An patientia dicit ſuſtinẽdos, ſicubi per infirmitatem fidei ſuæ offenderint? Sic & puſillanimes cõſolari, non tamen in fugam mitti. Sed cum admonet ne locum Malo demus, non fugæ ſuggerit cõſilium, ſed iracundiæ docet temperamentum. Et ſi redimendum tempus dicit, quia dies nequam ſunt, non per fugam, ſed per ſapientiam cõuerſationis, lucrari nos vult commeatum. Cæterum qui fugere nos iubet velut filios, non iubet fuga abſcondi vt filios tenebrarum. Stare immobiles præcipit, vtique nec fuga mobiles: & accinctos, in fugam an in occurſum Euangelij? arma quoque demonſtrat, quæ fugituris nõ eſſent neceſſaria, inter quæ & clypeum, quo poſſitis tela diaboli extinguere, reſiſtentes ſine dubio & excipiẽtes omnem vim illius. Proinde & Ioãnes pro fratribus quoque animas ponendas docet, nedum pro Domino. Hoc à fugientibus non poteſt adimpleri. Denique memor Apocalypſis ſuæ, in qua timidorum exitum audierat, de ſuo ſenſu admonet & ipſe, timorem reiiciendũ. Timor, inquit, non eſt in dilectione. Sed enim perfecta dilectio foras mittit timorem, quia timor ſupplicamentum habet, vtique ignem ſtagni. Qui autem timet, non

1. Ioan. 4.

est perfectus, in dilectione dei scilicet. Porrò quis fugiet persecutionem, nisi qui timebit? Quis timebit, nisi qui nõ amauit? Spiritum vero si consulas, quid magis sermone illo spiritus probat? Namque omnes pene ad martyrium exhortatur, non ad fugam, vt & illius commemoremur: Publicaris, inquit, bonum tibi est. Qui enim non publicatur in hominibus, publicatur in domino. Ne cõfundaris, iustitia te producit in medium. Quid cõfunderis, laudem ferens. Potestas fit, cum conspiceris ab hominibus. Sic & alibi, Nolite in lectulis, nec in aborsibus, & febribus mollibus optare exire, sed in martyriis, vti glorificetur qui est passus pro vobis. Sed omissis quidam diuinis exhortationibus, illum magis Græcum versiculum secularis sententiæ sibi adhibent,

Qui fugiebat, rursus præliabitur,

Vt & rursus forsitan fugiat. Et quãdo vincet, qui quum fugerit, victus est? Bonũ militem Christo imperatori suo præstat, qui tam plene ab Apostolo armatus, tuba persecutionis audita, diem deserit persecutionis. Respondebo & ego de seculo aliquid,

Vsqueadeóne mori miserum est?

Moriatur quoquo modo, aut victus, aut victor. Nã & si negãdo ceciderit, cum tormentis tamen præliatus. Malo miserandum quàm erubescendum. Pulchrior est miles in pugna prælio amissus, quàm in fuga saluus. Times hominem, Christiane, quẽ timeri oportet ab angelis; siquidem angelos iudicaturus es; quem timeri oportet à dæmoniis; siquidẽ & in dæmonas accepisti potestatem; quẽ timeri oportet ab vniuerso mũdo, siquidem & in te mũdus iudicatur. Christũ indutus es, siquidem in Christum tinctus es. Qui fugis diabolum, depreciasti Christum qui in te est. Fugitiuũ cum diabolo te reddidisti. Sed Dominum fugiens, exprobras omnibus fugitiuis suis vanitatem consilij. Fugerat & quidam animosus prophetes Dominum, traiecerat ab Ioppe Tarsum, quasi & à Deo trãsfretaret, sed illum non dico in mari & in terra, verum in vtero etiam bestiæ inuenit, in quo nec mori per triduum potuit, nec vel sic deum euadere. Quanto melius seruus, qui siue iniquus deum timens non fugit eum, sed potius contem-

contemnit, confidens ſcilicet de tutela domini: ſiue deum reformidat, quanto magis ſub oculis eius aſtitit, dicens: dominus eſt, potés eſt: omnia illius ſunt: vbi fuero, in manu eius ſum: faciat quod vult, non diſcedo: & ſi perire me volet, ipſe me perdat, dum me ego ſeruo illi. Malo inuidiam ei facere per voluntatem ipſius pereundo, quàm bilem, per meam euadendo. Hoc ſentire & facere omnem ſeruum dei oportet, etiam minoris loci, vt maioris fieri poſſit, ſi quem gradum in perſecutionis tolerantia aſcenderit. Sed quum ipſi authores, id eſt ipſi diaconi, & preſbyteri, & epiſcopi fugiunt, quomodo laicus intelligere poterit, qua ratione dictum, fugite de ciuitate in ciuitatem? Itaque cum duces fugiunt, quis de gregario numero ſuſtinebit ad gradum in acie figendum ſuadere? Certe quidem bonus paſtor animam pro pecoribus ponit: vt Moyſes non domino adhuc Chriſto reuelato, etiam in ſe figurato ait: Si perdis hunc populum, inquit, & me pariter cum eo diſperde. Cæterum Chriſto confirmante figuras ſuas, malus paſtor eſt, qui viſo lupo fugit, & pecora diripienda derelinquit: proiicietur de villa paſtor huiuſmodi, detinebuntur illi miſſionis ſuæ mercedes ſuæ in compenſatione; imò & de priore peculio eius exigetur detrimenti dominici reſtitutio. Etenim qui habet, dabitur ei: ab eo autem qui non habet, etiam quod videtur habere, auferetur. Sic Zacharias comminatur: Exurge romphæa in paſtores, & euellite oues, & ſuperducam agnum meum in paſtores. In quos & Ezechiel, & Hieremias iiſdem minis perorant, quod non tantum de pecoribus improbe veſcantur paſcentes potius ſemetipſos, verum & diſperſum gregem faciant, & in prædam eſſe omnibus beſtiis agri, dum non eſt paſtor illis. Quod nunquam magis fit, quàm quum in perſecutione deſtituitur Eccleſia à Clero. Si & ſpiritum quis agnouerit, audiet & fugitiuos denotantem. Porrò ſi eos qui gregi præſunt, fugere, quum lupi irruunt, nec decet, imò nec licet, (qui enim talem paſtorem malum pronunciauit, vtique damnauit: omne autem quod damnatur, illicitum factum eſt ſine dubio) ideo præpoſitos Eccleſiæ in perſecutione fugere non oportebit. Cæterum ſi grex fugere deberet,

non deberet prępositus gregis stare, sine causa staturus ad tutelam gregis, quam grex non desideraret ex licentia fugæ scilicet. Quod pertineat frater ad tuum problema, habes sententiæ nostræ responsionem & exhortationem. Porrò qui quærit, An persecutio fugienda sit, sequẽtem quoque iam prospiciat necesse est: an si fugienda non est, redimenda certe sit. Vltro igitur & de hoc tibi suggeram; definiens persecutionem, quam constat non esse fugiendam, proinde nec redimendam. Precium interest. Cæterum sicut fuga redemptio gratuita est, ita redemptio nummaria fuga est. Certe & huius, timiditatis consilium est. Quod times, redimis, ergo fugis. Pedibus stetisti, curristi nummis. Hoc ipsum quod stetisti ex redemptione, fugisti. Vt autem redimas hominem tu̇ nummis, quem sanguine suo redemit Christus, quàm indignum deo & dispositionis eius, qui filio suo non pepercit pro te; vt fieret maledictum pro nobis, quia maledictus qui pependerit in ligno; qui tanquam ouis ad victimam ductus est, & tanquam agnus ante tondentem, sic non aperuit os: sed posuit dorsum suum in flagella, maxillas autem in palmas, & faciem non auertit à sputaminibus, & inter iniquos deputatus est, & traditus est in mortem, mortem autem crucis. Totum hoc, vt nos à peccatis lucraretur. Sol cessit diem emptionis nostræ. Apud inferos emancipatio nostra est, & stipulatio nostra in cœlis: subleuatæ sunt portæ sempiternæ, vt introiret rex gloriæ, Dominus virtutum, hominem de terris, imò ab inferis, mercatus in cœlos. Quis est nunc qui aduersus illum reluctatur, imò depreciat, & mercedem eius tam magno comparatam preciosissimo scilicet sanguine, com maculat? Iam ergo melius fugere quàm fieri viliorem, si non tanto sibi constabit homo, quanti constitit Domino. Et dominus quidem illum redemit ab angelis munditenentibus potestatibus, à spiritalibus nequitiæ, à tenebris huius æui, à iudicio æterno, à morte perpetua. Tu autẽ pro eo pacisceris cum Delatore, vel Milite, vel furunculo aliquo præside, sub tunica & sinu (quod aiunt) vt furtiuo, quem coram toto mundo Christus emit, imò & manumisit. Hunc ergo liberum precio æstimabis, &

precio

precio poſſidebis, niſi eodem quanto (vt diximus) domino conſtitit, ſanguine ſuo ſcilicet? Vt quid ergo de homine Chriſtum redimis in homine in quo Chriſtus eſt? Nõ aliter & Simon facere tentauit quum pecuniam Apoſtolis obtulit pro ſpiritu Chriſti. Audiet ergo & iſte qui ſe redimens, Chriſti ſpiritum redemit: Pecunia tua tecum ſit in interitum: quoniam gratiam Dei precio conſequẽdam putaſti. Quis tamen abnegatorem ſpernat? Quid enim dicit ille Concuſſor? Da mihi pecuniam. Certe ne eum tradat: ſi quidem non aliud venditat, quam quod præſtaturus eſt præmio tuo. Cum das, vtique ne tradaris voluiſti. Non traditus autem, traduci habebas? ergo dum nolendo tradi non vis traduci, nolendo negaſti, quod te eſſe traduci noluiſti. Imò inquis, dum nolo traduci quod ſum, confeſſus id eſſe quod nolo traduci: id eſt, Chriſtianum. Potes itaque te martyrem vendicare, conſtanter oſtendiſſe Chriſtum. Redimens, non oſtendi? Apud vnum ſi forte confeſſus es, ergo & apud plures nolendo confiteri, negaſti. Ipſa ſalus iudicabit hominem excidiſſe, dum euadit. Excidit ergo qui maluit euaſiſſe. Negatio eſt etiã martirij recuſatio. Chriſtianus pecunia ſaluus eſt: & in hoc nummos habet ne patiatur, dum aduerſus Deum erit diues. At enim Chriſtus ſanguine fuit diues pro illo. Felices itaque pauperes, quia illorum eſt, inquit, regnum cœlorum, qui animam ſolam in confiſcato habent. Si non poſſumus deo ſeruire & Mammonæ, poſſumus & à Deo redimi & à Mammona? Quis enim magis ſeruiet Mammonæ quam quem Mammonas redemit? Poſtremo quo exemplo vteris in redemptionem traditionis? Apoſtoli tractantes perſecutionibus agitati, quando ſe pecunia liberauerunt? quæ illis vtique non deerat ex prædiorum preciis ad pedes eorum depoſitis; certe multis locupletibus credentibus viris ac fœminis, qui his etiam refrigeria ſubminiſtrabant. Quando Oneſiphorus, aut Aquila, aut Stephanus, hoc modo eis in perſecutione ſuccurrerũt? Paulus quidem cum Felix preſes pecunias accepturum ſe pro eo à diſcipulis ſperaſſet, de quo & ipſe in ſecreto tractauit cum ipſo, neque ipſe pro ſe, neque diſcipuli pro eo numerauerunt. Illi vtique diſcipuli qui flentes

Simon Magus.

quod Hierosolymam tẽdere perseueraret, & persecutiones prædicatas illic non præcaueret, postremo inquiunt, Fiat voluntas dei. Quæ ista voluntas? vtique vt pateretur pro nomine domini, non vt redimeretur. Oportet enim quomodo Christus animam suam posuit pro nobis, ita fieri pro eo & à nobis: nec tantũ pro ipso, imò etiam pro fratribus propter ipsum. Quod Ioannes docens, non & pro fratribus numerandum, sed moriendum potius pronunciauit. Nihil interest, si quem Christianum redimere non debeas aut emere. Et adeo voluntas dei sic est, Ab apice regnorum & imperiorum, vtique à deo disposito statu; in cuius manu cor regis, tanta cottidie ærario augendo prospiciuntur remedia censuum, vectigalium, collationum, stipendiorum: nec vnquã vsque adhuc ex Christianis tale aliquid prospectum est, sub aliquam redemptionem capitis & sectæ redigendis, cum tantæ multitudinis nemini ignotæ fructus ingens meti posset. Sanguine empti, sanguine numerati, nullum nummum pro capite debemus; quia caput nostrum Christus est. Non decet Christum pecunia constare. Quomodo & martyria fieri possent in gloriam domini, si tributo licẽtiam sectæ compensaremus? Itaque qui eam præmio paciscitur, dispositioni diuinæ aduersatur. Cum igitur nihil nobis Cęsar indixerit in hunc modum stipendiariæ sectæ, sed nec indici vnquam tale quid possit, Antichristo iam instante, & in sanguinem non in pecunias hiante Christianum, quomodo mihi proponere potest scripturam esse, Reddite quæ sunt Cæsaris Cæsari? Miles me, vel delator, vel Inimicus concutit, nihil Cæsari exigens, imò contra faciens cum Christianum legibus humanis reum, mercede dimittit. Alius est denarius quem Cæsari debeo, qui ad eum pertinet, de quo tunc agebatur, tributarius, à tributariis scilicet, non à liberis debitus. Aut quomodo reddam quæ sunt dei deo, vtique proinde imaginem & monetam ipsius, inscriptã nomine eius: id est, hominẽ Christianum? Quid autem deo debeo sicut denarium Cæsari, nisi sanguinem quem pro me filius fudit ipsius? Quod si deo quidẽ hominem & sanguinẽ meum debeo, nunc vero in eo sum tempore, vt quod deo debeo expostuler, vtique frau-

que fraudem deo facio, id agens ne quod debeo soluam. Bene obseruaui præceptũ, Cæsari reddens quæ sunt Cæsaris, deo vero quæ sunt dei abnegans. Sed & omni petẽti me dabo in causa eleemosynæ, non inconcussuræ. Petẽti inquit. Porrò qui incutit, nõ petit. Qui cõminatur si non acceperit, non postulat, sed extorquet. Non eleemosynam expectat, qui non miserandus, sed timendus venit. Dabo igitur misericordiæ non timiditatis meæ nomine, vbi qui accepit, deum honorat, & benedictionẽ mihi reddit: non vbi amplius se benefactum præstitisse credit, & prædam suam aspiciens dicit: De reatu irascar & inimicũ. Sed inimicitiæ & alios habent titulos. Non tamen dixit traditorem, aut persecutorem, aut concussorem: nam huic quanto magis carbones aceruabo super caput, si non me redemero? Proinde, inquit, Qui tibi tunicam sustulerit, vel etiam pallium concede. Ad eum pertinet, qui rem, non qui fidem meam eripere quæsierit. Cõcedam & pallium non minanti traditionem. Si minatus fuerit, etiam tunicã reposcam. Omnium iam nunc Dominicarum suæ sunt & causæ & regulæ termini, non infinitũ, nec ad omnia spectant. Atque adeo omni petenti dari iubet, ipse signum petentibus non dat. Alioquin si omnibus passim petentibus dandum putas, tu mihi videris, non dico vinum febricitanti, sed etiam venenũ aut gladium mortem desideranti daturus. Facite autem vobis amicos de Mammona, quomodo intelligendum sit, parabola præmissa te doceat, ad populum Iudaicum dictum, qui commissam sibi rationem domini cum male administrasset, deberet de Mãmonæ hominibus, quod nos eramus, amicos sibi potius prospicere, quam inimicos: & releuare nos à debitis peccatorũ, quibus deo detinebamur, si nobis id dominica ratione conferrent: vt cum cœpisset ab his deficere gracia, ad nostram fidem refugientes reciperentur in tabernacula æterna. Quamuis nunc puta aliam interpretationem parabolæ & sententiæ istius, dum scias verisimile non esse, vt Concussores nostri in amicitiam redacti per Mammonam, recipiant tunc nos in tabernacula æterna. Sed quid non timiditas persuadebit, quasi & fugere scriptum permittat, & redimere præcipiat? Parum

13

redit. et benefactum praestitisset et reddit

scriptura

denique est, si vnus aut alius ita eruitur. Massaliter totæ Ecclesiæ tributum sibi irrogauerunt. Nescio dolendum an erubescendum sit, cùm in matricibus Beneficiariorũ & Curiosorum, inter tabernarios, & lanios, & fures balnearum, & aleones, & lenones, Christiani quoque vectigales continentur. Hanc Episcopatui formam Apostoli prouidentius condiderunt, vt regno suo securi frui possent sub obtentu procurandi. Scilicet enim talem pacem Christus ad patrem regrediens mandauit à militibus per Saturnalicia redimēdam. Sed quomodo colligemus, inquis, quomodo Dominica solennia celebrabimus? Vtique quomodo & apostoli, fide, non pecunia tuti; quæ fides si montem transferre potest, multò magis Militem. Esto sapientia, non præmio cautus. Neque enim statim & à populo eris tutus, si Officia militaria redemeris. Vna ergo tibi & Fides, & Sapientia, ad tutelam opus est: quibus non adhibitis, & redemptionem tuam potes perdere: adhibitis, haud redemptionem desiderare. Postremò si colligere interdiu non potes, habes noctem, luce Christi luminosi aduersus eam. Non potes discurrere per singulos, sit tibi & in tribus ecclesia. Melius est turbas tuas aliquando non videas, quàm addicas. Serua Christo virginem sponsam. Nemo quæstum de ea faciat. Hæc tibi frater dura forsitan & intolerabilia videntur. Sed recita deum dixisse, Qui capit, capiat: id est, qui non capit, discedat. Non potest qui pati timet, eius esse qui passus est. At qui pati non timet, iste perfectus erit in dilectione, vtique dei. Perfecta enim dilectio foras mittit timorem. Et ideo multi vocati, pauci electi. Non quæritur qui latam viam sequi paratus sit, sed qui angustam. Et ideo paracletus necessarius deductor omnium veritatũ, exhortator omnium tolerantiarum: Quem qui receperunt, neque fugere persecutionem, neque redimere nouerũt, habentes ipsum qui pro nobis erit, sicut locuturus in interrogatione, ita iuuaturus in passione.

Paracletus Montanicus.

ARGV-

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS per Beatum Rhenanum.

CVm Scapula præses Carthaginis Christianis vltima minaretur, ni Christum eiurarent, & non tam confessos damnaret, aut torqueret negãtes, quàm cõfessos negare cogeret, Tertullianus nomine Christianorum, hunc libellum velut deprecatorium ad illum scripsit: non quod sibi timerent, quibus nihil erat optatius, quàm pro Christo mortem oppetere: sed vt illum admonerent, ne pergens exequi quod instituerat, iram dei mereretur, imò tota Carthago cœlesti vindictæ fieret obnoxia: quando persecutoribus Christianorum vltio diuina sæpe præsto fuit. Itaque de disciplina nostræ religionis meminit, & quid quibusdam Præsidib. acciderit in Christianos grassatis, etiam cõmemorans quàm dementer quidam cum Christianis egerint.

ANNOTATIONES IN librum sequentem.

QVum ad hanc sectam.] *Secta, de religione Christiana, ceu diximus in Annotationibus libri præcedẽtis.* Pacti ante cũ anima nostra, & autoritati in has pugnas accedimus.] *Mendosam sententiam restituimus ad fidẽ Gorziensis collationis, hoc modo, Pacti venerimus, vt etiã animas nostras autorati in has pugnas accedamus.* Quum & hostiæ ab animo libenti expostulentur.] *Ab animo libenti, hoc est, non inuito.* Tamen vnquã Albiniani, nec Nigriani, vel Cassiani inueniri pot. Christ.] *Clodius Albinus, vt Spartianus scribit, aduersus Seuerum Imperatorem rebellauit in Gallia. Victus est die vndecimo Calend. Mart. apud Tinurtium, & cadauer ante domum eius propriam iam diuisum, in Rhodanum fluuium abiectum est. Non dißimili fato Pescennius Niger à Syriacis legionibus Imperator appellatus contra Seuerum, tandem apud Cyzicum ab eodem est interẽptus. At Auidius Caßius ex familia Caßiorum qui in C. Iulium conspirauerant, L. Vero imperatori insidias struxit, occisus tandem non iubẽte illo, sed tamen non vetante. Hinc Albinianos, Nigrianos & Caßianos vocat Tertullianus defectionum istorum conscios. Sic in Apologetico, Vnde, inquit, Caßij, & Nigri, & Albini? Vnde qui inter duas lauros obsident Cæsarem?* Sed iidem ipsi qui per Genios eorum in

pridie vsque iurauerant.] *Ita in Apologetico, Atque adeò omnes illi sub ipsa vsque impietatis eruptione, & sacra faciebant pro salute Imperatoris, & Genium eius deierabant, alij foris, alij intus. Cæterum ab hac per Genios Cæsarum deierandi consuetudine, video natum vt postea apud Christianos principes per salutem regis aut liberorum eius iuraretur. quod tamen in Legibus Francorum seuerè prohibitum constat.* 2 Tamdiu enim stabit.] *Hoc colligitur ex illis Apostoli verbis, Qui tenet nũc teneat, donec de medio fiat. Secunda ad Thessalonicenses capite secundo.* Verum & reuincimus.] *Sic in De corona militis, Et quos, inquit, interdiu exorcismis fugauit, noctibus defensabit, incumbens & requiescens super lunchũ quo perfossum est latus Christi. Cyprianus martyr aduersus Demetrianum, O si audire illos velles & videre, quando à nobis adiurãtur, & torquentur spiritalibus flagris, & verborum tormentis de obseßis corporibus eiiciuntur, quando eiulantes & gementes voce humana & potestate diuina flagella & verbera sentientes, venturum iudicium cõfitentur.* Pars penè ciuitatis.] *Ex Gorziensi collatione scripsimus, Pars penè maior ciuitatis. Item, Ea nos pati quæ optamus. Et paulò pòst, Sicut & sub Hilariano præside.* Quod nulla ciuitas impune latura sit.] *Hinc illud Cypriani martyris, Nec vnquam, inquit, impiorũ scelere in nostrum nomẽ exurgitur, vt non statim diuinitus vindicta comitetur.* In conuentu Vticensi.] *Vtica Africæ oppidum ciuium Romanorũ Catonis morte nobile, vt est apud Plinium. Apparet autẽ distinctam fuisse in conuentus instar Hispaniæ. Quam citeriorem in conuentus septem diuisam fuisse Plinius autor est, sicut Bæticam in quatuor. Eos idem vocat Iuridicos, quod illic suo quique oppido finitimi disceptarẽt. Istiusmodi conuentus hodie referunt apud Christianos oppida episcopiis insignia, quantum ad causas attinet ecclesiasticas. Igitur conuentum Vticẽsem accipe pro toto tractatu qui Iurisdictioni Vticensium subiectus erat.* Positus in suo hypsomate & domicilio.] *Vtitur vocabulis astrologorum loquẽs de eclipsi quadam solis non ordinaria, sed prodigiosa. Vulgus astrologorũ hodie vocat altitudinem & domum.* Ad hanc sectam.] *Secta, vt antè, De religione Christiana.* Solo prætorio suo.] *Docuit nos collatio Gorziensis scribendum, Solúsque in prætorio suo. Est autem prætorium villa vrbana, quæ differt à rustica propter elegãtiam & nitorẽ. Suetonius in Caio Cæsare, In exstructionibus, inquit,*

villarum

villarum & prætoriorum, omni ratione posthabita, nihil tam efficere cupiebat, quàm quod effici posse negaretur. Proinde diuus Hieronymus dolium illud versatile Diogenis eleganter prætoriũ vocat, aduersus Iouinianum libro secundo: Quúmque, inquit, se contorqueret in dolio, volubilem se habere domum iocabatur, & se cum temporibus immutantem. Frigore enim dolij os vertebat in meridiem, æstate ad septẽtrionem: & vtcunque sol se inclinauerat, Diogenis simul prætorium vertebatur. Porrò res ista accidit ruri, alioqui latere nõ potuisset. Sed velim & omnes.] *Nos, vt omnes etiam in proxima æditione. Quam lectionem cõfirmat collatio Gorziensis.* Μὴ θεομαχεῖν.] *Hoc est, ne pugnent cũ deo. Hoc verbum legitur Actorum vigesimotertio in Græcis sanè exemplaribus,* εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν, *id est, quod si spiritus locutus est illi, aut angelus, ne pugnemus cum deo. Simile est illud Gamalielis Actorũ quinto capite,* καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε, *id est, Et cum deo pugnantes reperiamini.* Vt confessos negare cogatis.] *Hoc amplius Tertullianus deplorat in Apologetico, & Cyprianus martyr aduersus Demetrianum, Si crimen est, inquit, cur non interficis confitẽtem? Si crimen non est, quid persequeris innocentem? Torqueri enim debui, si negarem. & reliqua.* Ad elidendos nos.] *Hoc est, vt fidem nostram elidatis. Vtitur hoc verbo in proximo libro qui hũc præcedit. & item alibi.* Quasi tumultuosum.] *Seditiosum intelligit.* Et statim deiectum.] *Id est cum esset animo deiecto. Desponderet animum. Mox scripsimus, dolere se incidisse in hãc causam.* In elogio cõcussione eius intellecta.] *Elogium testificationem de aliquo significat. Hic accipit pro charta qua huiusmodi testimonium cõtinetur, sicut & Suet. in Caligula, Et custodiarũ, inquit, seriem recognoscens, nullius inspecto elogio, stans tantummodo intra porticũ mediam, à caluo ad caluum duci imperauit. Spartianus in Seuero, Fustibus eum sub elogio eiusdem præconis cecidit: Legatum P. R. homo plebeius temerè amplecti noli. Sensus est, Ex literis quas simul cum Christiano captiuo acceperat, intellexisse præsidem, quod ille prius à delatore siue milite fuisset spoliatus, Et sic misericordia motum, dimisisse hominem, velut antea satis afflictum. Hoc iureconsulti vocãt cum elogio mittere reum, quemadmodum Martianus in l. diuus, de custodia & exhibitione reorum. Mox scripsimus, se auditurum hominem. & paulò post, Nam & Proculum Christianum. ex col-*

latione Gorzienſi. Secundum mandatum.] *Hoc eſt, ſecundum reſcriptum imperiale. Vt antè, Quid enim amplius tibi mandatur. &, Videtis ergo quomodo ipſi vos contra mandata faciatis.* Et quanti honeſti viri.] *Quanti pro quot, & honeſti pro honoratis. Sic paulò antè, Quanti autem præſides & conſtantiores & crudeliores. Item infrà, Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit?* Remediati ſunt.] *Hoc verbo vſus eſt & in De reſur. car. Vitiorum, inquit, à domino remediatorum. Item in præſcriptionibus, Vel tranſmutatione remediaremur. Hinc illud Hieronymi in vita Hilarionis, Igitur poſt annum doctus ab AEſculapij vatibus, non remediâtis animas, ſed perdentis. Eodem vtitur rurſus in Iouinianum.* Nam cum Proculum qui Torpacion cog.] *Reſtituimus lectionem ex collatione Gorzienſi, Nam & Proculum Chriſtianum q. T. c.* Euhodeæ.] *In Gorzienſi legitur, Euhode. Proprium nomen eſt.* Non enim & Clariſſ.] *In Gorzienſi legitur, Sed & Clariſſ.* Clariſſimas fœminas.] *Clariſſimorum virorum vxores Clariſſimæ erant, nam fœminæ nuptæ mariti dignitate cenſentur, vt eſt apud Vlpianum Iureconſ. & meminimus antè. Senatores quibuſdam clariſſimi fuerunt. Nonnullis hic ordo diſponitur, Illuſtrium, Spectabilium, Clariſſimorum, & Perfectiſſimorum.* Huius ſectæ eſſe.] *Iterum habes ſectam de religione Chriſtiana. Vt paulò pòſt, Viderint qui ſectã mentiuntur. Item, Nec tamen deficiet hæc ſecta.* In Germanica expeditione.] *Nempe in bello aduerſus Marcomannos geſto. Huius rei meminit & in Apologetico, At nos, inquit, contrario ædimus protectorẽ. Si literæ Marci Aurelij grauiſſimi Imperatoris requirantur, quibus illam Germanicam ſitim, Chriſtianorum fortè militum precationibus impetrato imbre diſcuſſam conteſtatur, ſicut non palam ab eiuſmodi hominibus pœnam dimouit, ita alio modo palam diſperſit, adiecta etiam accuſatoribus damnatione, & quidem tetriore. Hæc illic. Iulius Capitolinus tribuit hoc ipſi Imperatori M. Antonino, Fulmen, inquit, de cœlo precibus ſuis contra hoſtium machinamentũ extorſit, ſuis pluuia impetrata quum ſiti laborarent. Ei legioni poſtea nomen factum aiunt κεραυνοβόλῳ, id eſt, fulminatrici.* Quãdo non geniculationibus.] *Sic in De corona militis, Die Dominico, inquit, ieiunium nefas ducimus, vel de geniculis adorare. Nã ſtantes die Dominico precabantur. Vnde Stationum nomen, quarum ante facta mentio.* Propter hæc.] *Nos ſcripſimus, Præter hæc.*

Ex

Ex Gorziensi. Indigentibus refrigeramus.] *Refrigerare indigenti, vocat refrigerium afferre indigenti, siue subuenire.* Quam incestam.] *Propter mendacium Gentilium, de promiscuo cum matribus & sororibus concubitu.* Quam crudelem.] *Propter infanticidium.* Cremamur quod nec sacrilegi, n. h. p. u. n. t. m. r. pati solent.] *Hinc in Martyribus dixit, Et summā igniū pœnam.* Nec hostes publici veri.] *Intelligit hostes Imperatorum Romanorum & populi Romani qui insidiarētur saluti eorū. Nā vulgus ipsos quoque Christianos appellabat hostes publicos. Sed hi veri hostes nō erant, imò potius amici.* Hoc nomē.] *Id est Professio Christiana.* Mandatū est animaduerti in huiusmodi.] *Vnde legimus in vita Cypriani martyris, Sentētia ex tabella recitata est ita, Thascius Cyprianus gladio feriatur.* Maiora præmia.] *Nos, maiora sequuntur præmia. Itē paulò pòst, Christiani ante tribunalia eius. Ex Gorziēsi collatione.* Reliquis ait ὦ, &c.] *Tandem ex confusissimis vestigiis peruestigauimus veram lectionem hanc:* ὦ δειλοὶ εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν, κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε. *Præses quasi miserans insaniam vulgi, & auersans tātam carnificinam, O miseri, inquit, si libet perire, num vobis rupes restésve desunt. Græcè autem dicere maluit, nimirum Græcis Asiaticis.* Quid facies decē mil. Hom.] *Scripsimus, ex annotatiunculis collationis Gorziensis, Quid facies de tantis millibus.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI AD SCAPVLAM LIBER.

Nos quidem neque expauescimus, neque pertimescimus ea quæ ab ignorātibus patimur? cùm ad hāc sectam vtique suscepta conditione eius, pacti venerimus, vt etiam animas nostras autorati in has pugnas accedamus, ea quæ deus repromittit consequi optantes, & ea quæ diuersæ vitæ comminatur pati timētes. De-

nique cum omni sæuitia vestra concertamus, etiam vltrò erumpentes: magísque dãnati quàm absoluti gaudemus. Itaque hunc libellum non nobis timentes misimus, sed vobis & omnibus inimicis nostris, nedũ amicis: Ita enim disciplina iubemur diligere inimicos quoq;, & orare pro eis qui nos persequũtur: vt hæc sit perfecta & propria bonitas nostra, non cõmunis. Amicos enim diligere omniũ est, inimicos autem solorum Christianorũ. Qui ergo dolemus de ignorantia vestra, & miseremur erroris humani, & futura prospicimus, & signa eorum cottidie intentari videmus, necesse est vel hoc modo erumpere ad proponenda vobis ea, quæ palàm non vultis audire. Nos vnũ deum colimus, quem omnes naturaliter nostis: ad cuius fulgura & tonitrua cõtremiscitis, ad cuius beneficia gaudetis. Cęteros & ipsi putatis deos esse, quos nos dęmonas scimus. Tamen humani iuris & naturalis potestatis est vnicuique quod putauerit colere: nec alij obest, aut prodest alterius religio. Sed nec religionis est cogere religionem, quæ sponte suscipi debeat, non vi: cum & hostiæ ab animo libenti expostulẽtur. Ita & si nos compuleritis ad sacrificandum, nihil præstabitis diis vestris: ab inuitis enim sacrificia non desiderabunt, nisi si contentiosi sunt, contentiosus autem deus non est. Denique qui est verus, omnia sua ex ęquo, & prophanis, & suis præstat. Ideóque & iudicium constituit æternum de gratis & ingratis. Tamen nos quos sacrilegos existimatis, nec in furto vnquã deprehendistis, nedum in sacrilegio. Omnes autem qui templa despoliant, & per deos iurant, & eosdem colunt, & Christiani non sunt, & sacrilegi tamen deprehenduntur. Longum est si retexamus quibus alijs modis & derideantur & contemnantur omnes dij ab ipsis cultoribus suis. Sic & circa maiestatem Imperatoris infamamur, tamen nunquã Albiniani, nec Nigriani, vel Cassiani inueniri potuerunt Christiani: sed iidem ipsi qui per Genios eorum in pridie vsque iurauerant, qui pro salute eorum hostias & fecerãt & vouerãt, qui Christianos sæpe damnauerũt, hostes eorũ sunt reperti. Christianus nullius est hostis, nedũ Imperatoris: quem sciens à deo suo cõstitui, necesse est vt & ipsum diligat, & reuereatur, & honoret, &

Magis gaudemus damnati, quàm absoluti.
Disciplina.
Christiani.
Religio non cogenda.
Albiniani.
Nigriani.
Caßiani.
Per Genios Cæsarum iurare.

& saluum velit, cum toto Romano Imperio, quousque seculum stabit, tamdiu enim stabit. Colimus ergo & Imperatorem sic, quomodo & nobis licet, & ipsi expedit, vt hominem à deo secundum, & quicquid est, à deo consecutum, solo deo minorem. Hoc & ipse volet. Sic enim omnibus maior est, dum solo vero Deo minor est. Sic & ipsis diis maior est, dum & ipsi in potestate sunt eius. Itaque & sacrificamus pro salute Imperatoris, sed deo nostro & ipsius: sed quomodo præcepit deus, pura prece. Nõ enim eget deus conditor vniuersitatis odoris, aut sanguinis alicuius. Hæc enim dæmoniorũ pabula sunt. Dæmones autem nõ tantùm respuimus, verùm & reuincimus, & cottidie traducimus, & de hominibus expellimus, sicut plurimis notum est. Ita nos magis oramus pro salute Imperatoris, ab eo eã postulantes, qui pręstare potest. Et vtique ex disciplina patientiæ diuinę agere nos satis manifestum esse vobis potest, cùm tanta hominum multitudo pars penè maior ciuitatis cuiusque in silẽtio & modestia agimus, singuli fortè noti magis quàm omnes, nec aliũde noscibiles quàm de emendatione vitiorum pristinorũ. Absit enim vt indignè feramus ea nos pati quæ optamus, aut vltionem à nobis aliquam machinemur, quam à deo expectamus. Tamẽ (sicut suprà diximus) doleamus necesse est, quod nulla ciuitas impunè latura sit sanguinis nostri effusionem: Sicut & sub Hilariano Pręside cùm de areis sepulturarum nostrarũ adclamassent: Areæ nõ sint: areæ ipsorũ non fuerunt. Messes enim suas non egerunt. Cæterum & imbre anni præteriti quid commeruerit genus humanum apparuit, cataclysmũ scilicet & retrò fuisse propter incredulitates & iniquitates hominũ: & ignes qui super mœnia Carthaginis proximè pependerunt per noctem quid minati sint, sciunt qui viderunt, & pristina tonitrua quid sonauerint, sciunt qui obdurruerũt. Omnia hæc signa sunt imminẽtis iræ dei, quam necesse est quoquo modo possumus, vt & annũciemus, & prædicemus, & deprecemur, interim localem esse. Vniuersalem enim & supremam suo tempore sentient, qui exempla eius aliter interpretantur. Nam & sol ille in conuentu Vticensi extincto penè lumine adeò portentum fuit, vt non po-

tuerit ex ordinario deliquio hoc pati, positus in suo hypsomate & domicilio. Habetis Astrologos. Possumus æquè & exitus quorundam Præsidum tibi proponere, qui in fine vitæ suæ recordati sunt deliquisse quod vexassent Christianos. Vigellius Saturninus qui primus hic gladiũ in nos egit, lumina amisit. Claudius Herminianus in Cappadocia cùm indignè ferens vxorem suam ad hanc sectam transisse, Christianos crudeliter tractasset, solúsque in prætorio suo vastatus peste cum viuus vermibus ebulisset: Nemo sciat aiebat, ne gaudeant Christiani. Postea cognito errore suo, quod tormentis quosdam à proposito suo excidere fecisset, penè Christianus decessit. Cęcilius Capella in illo exitu Byzantino, Christiani gaudete, exclamauit. Sed & qui videntur sibi impune tulisse, venient in diem diuini iudicij. Tibi quoque optamus admonitionem solam fuisse, quod cùm Adrumeticum Manilum ad bestias damnasses, & statim hæc vexatio subsecuta est, & nunc ex eadem causa interpellatio sanguinis. Sed memento de cætero. Non te terremus, qui nec timemus: sed velim vt omnes saluos facere possimus monendo, μὴ θεομαχεῖν. Potes & officio iurisdictionis tuæ fungi, & humanitatis meminisse: vel quia & vos sub gladio estis. Quid enim amplius tibi mandatur, quàm nocentes confessos damnare, negantes autem ad tormenta reuocare? Videtis ergo quomodo ipsi vos contra mandata faciatis, vt confessos negare cogatis. Adeò confitemini innocentes esse nos, quos damnare statim ex confessione non vultis. Si autem contenditis ad elidendos nos, iam ergo innocentiam expugnatis. Quanti autem Præsides & constantiores & crudeliores, dissimulauerunt ab huiusmodi causis? vt Cincius Seuerus, qui Thistri ipse dedit remedium quomodo responderent Christiani vt dimitti possent: vt Vespronius Candidus, qui Christianũ quasi tumultuosum ciuibus suis satisfacere, dimisit: vt Asper qui modicè vexatum hominem, & statim deiectum, nec sacrificium compulit facere, antè professus inter Aduocatos & Adsessores, dolere se incidisse in hanc causam. Pudens etiam missum ad se Christianum, in elogio concussione eius intellecta, dimisit, scisso eodem elogio, sine accusatore

Cincius Seuerus.

Pudens.

cusatore

cusatore negans se auditurum hominem, secundũ mandatum. Hæc omnia tibi & de officio suggeri possunt & ab eisdem Aduocatis, qui & ipsi beneficia habent Christianorum, licet adclamẽt quæ volunt. Nam & cuiusdam Notarius cùm à dæmone præcipitaretur, liberatus est: & quorundam propinquus & puerulus. Et quanti honesti viri (de vulgaribus enim non dicimus) aut à dæmoniis, aut valetudinibus remediati sunt. Ipse etiam Seuerus pater Antonini, Christianorum memor fuit. Nam & Proculum Christianum, qui Torpacion cognominabatur, Euhodeæ procuratorem, qui eum per oleum aliquando curauerat, requisiuit, & in palatio suo habuit vsque ad mortem eius: quem & Antoninus optimè nouerat, lacte Christiano educatus. Sed & Clarissimas fœminas, & Clarissimos viros Seuerus sciens huius sectæ esse, non modò non læsit, verùm & testimonio exornauit, & populo furenti in os palàm restitit. Marcus quoque Aurelius in Germanica expeditione Christianorum militum orationibus ad deũ factis, imbres in siti illa impetrauit. Quando non geniculationibus & ieiunationibus nostris etiam siccitates sunt depulsæ? Tunc & populus adclamans deo deorum, Et qui solus potens, in Iouis nomine deo nostro testimonium reddidit. Præter hæc, Depositum non abnegamus, Matrimonium nullius adulteramus, Pupillos piè tractamus, Indigentibus refrigeramus, Nulli malum pro malo reddimus. Viderint qui sectam mentiuntur, quos & ipsi recusamus. Quis denique de nobis alio nomine queritur? Quod aliud negotium patitur Christianus, nisi suæ sectæ? quam incestam, quam crudelem, tanto tempore nemo probauit. Pro tanta innocentia, pro tanta probitate, pro iustitia, pro pudicitia, pro fide, pro veritate, pro deo viuo, cremamur. quod nec sacrilegi, nec hostes publici veri, nec tot maiestatis rei pati solent. Nã & nunc à Preside Legionis, & à Præside Mauritaniæ vexatur hoc nomen, sed gladio tenus, sicut & à primordio mandatum est animaduerti in huiusmodi. Sed maiora certamina, maiora sequuntur præmia. Crudelitas vestra gloria est nostra. Vide tantùm ne hoc ipso, quod talia sustinemus, ad hoc solum videamur erumpere, vt hoc ipsum pro-

Euboeæ

Antoninus Caracalla Christiano lacte educatus.

Gladiotenus.

bemus, nos hæc non timere, ſed vltrò vocare. Arrius Antoninus in Aſia cùm perſequeretur inſtanter, omnes illius ciuitatis Chriſtiani ante tribunalia eius ſe manu facta obtulerunt: cùm ille paucis duci iuſſis, reliquis ait, ὦ δειλοὶ εἰ θέλετε ἀποθνήσκειν κρημνοὺς ἢ βρόχους ἔχετε. Hoc ſi placuerit & hic fieri, quid facies de tantis millibus hominum, tot viris ac fœminis, omnis ſexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerentibus ſe tibi? Quantis ignibus, quantis gladiis opus erit? Quid ipſa Carthago paſſura eſt decimanda à te, cùm propinquos, cùm contubernales ſuos illic vnuſquiſque cognouerit, cùm viderit illic fortaſſe & tui ordinis viros & matronas, & Principales quaſq; perſonas, & amicorum tuorum vel propinquos vel amicos. Parce ergo tibi, ſi non nobis. Parce Carthagini, ſi non tibi. Parce prouinciæ, quæ viſa intentione tua obnoxia facta eſt concuſſionibus & militum & inimicorum ſuorum cuiuſque. Magiſtrum neminem habemus, niſi deum ſolum. Hic ante te eſt, nec abſcondi poteſt, ſed cui nihil facere poſſis. Cæterum quos putas tibi magiſtros, homines ſunt & ipſi, morituri quandoque. Nec tamen deficiet hęc ſecta, quam tunc magis ædificari ſcias, cùm cædi videtur. Quiſquis enim tantam tolerantiam ſpectans, vt aliquo ſcrupulo percuſſus, & inquirere accẽditur, quid ſit in cauſa, & vbi cognouerit veritatem, & ipſe ſtatim ſequitur.

Carthago decimanda.

Chriſtianiſmus ædificatur, cùm affligitur.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS per Beatum Rhenanum,

SVadet amico cuidam qui vxorem amiſerat, vt à ſecundis nuptiis ſibi tẽperet. Atque inter diſputãdũ eò prouehitur, vt tãdem ſecũdas nuptias damnare incipiat. Diſſuadens vtcũque ferri poterat, at dãnans ipſe quoque dãnari meruit. In hac re deceptus eſt peruerſo Montani dogmate, ſecundas nuptias pro ſtupro habentis. Autor eſt diuus Hieronymus, librum de Caſtitate aduerſus eccleſiam ſcriptum. Quanquam veteres omnes atque adeò Hieronymus ipſe, matrimonio parum æqui fuerint, virginitatem & caſtitatẽ maximi facientes: cùm quod putabant vltimum illum diem non procul abeſſe, memores illius Paulinæ ſententiæ, Tempus in collecto eſt. Tum quod videbant ex coniugiis

multa

multa nasci impedimenta, quæ puritatem Christianismi violarent, id temporis præsertim cùm inter ethnicos agerent Christiani, & ethnicis per matrimoniũ copularentur. Certè constat Hieronymum hac de causa Romæ malè audisse.

ANNOTATIONES IN LIbrum sequentem.

ET vtique consilium digere.] *Iuxta annotatiũculas Gorziensis collationis scripsimus, De exitu singularitatis cogitare, & vtique cõsilium dirigere.* Tanquam aduocatum.] *Hoc est, tanquam accersitum aut simpliciter, aut tãquam in aduocationem.* Circunscribi potest.] *Hoc est reprimi, tolli potest, superari potest.* Imaginem suam nos.] *Hoc est, qui sumus imago ipsius.* Contemnere vim.] *Ita in De fuga in persecutione, Sed potius contẽnit, confidens scilicet de tutela domini.* In nos.] *Hoc est, erga nos.* Si continuerimus.] *Id est, si hoc mordicus tenere voluerimus.* Et ibi definito.] *Hoc est, tanquam certum quid pronunciato, istam destructionem esse. Istiusmodi sententiã.* Et æternitatis mercede dispungit.] *Vsitatus Tertulliani sermo quem vsurpat creberrimè. Sic in De resurrect. Carnis, Aliã, inquit, substantiam operari, aliam mercede dispungi.* Voluntatem eius imposuit.] *Nos, voluntatem eis imposuit. Ex Gorziensi.* Quæ enim manifesto.] *Hoc est, in manifesto.* Vult nos deus sibi placita.] *Subaudi velle.* In quibus non indulgẽtia operatur, patrocinatur.] *Nostrum secuti iudicium operatur vertimus in operatori. In quibus non indulgentia operatori patrocinatur. Mox scripsimus, Ista præponit vtique quæ mag. 5. Ex Gorziensi collatione.* Taxanda esse.] *Hoc est æstimanda.* Proinde habenda sunt.] *Id est, proinde pluris facienda sunt.* Negauimus meram cui indulgenda est causa.] *Pro indulgenda maluimus supponere, indulgentia. De quo lector sit monitus. Negabimus meram scilicet voluntatem. Præteritum enim in futurum vertimus.* Præscriptu.] *Iuxta quartam inflexionem.* Nam & cùm debuisset innuptis.] *Contra cõsensum exemplarium maluimus scribere, Nam & quum de viduis & innuptis. Id quod lectorem nolumus latere.* Bonum ita & si per se.] *Melius, Bonum ita est, si per se nomen hoc obtinet.* Auferẽdíque dictionem comparationis.] *Supposuimus, Aufer de-*

3 *nique dictionem comparationis*. Inrecogitationem excussus sui.] *Ex Gorziensi scripsimus, excessus sui. Hoc est, nimiæ indulgentiæ. Vsurpat autem inrecogitationem pro incogitantia, siue inconsiderantia, quo posteriori vocabulo Trãquillus etiam vtitur in Claudio Cæsare.* Cùm sollicitudinem nuptorum cõmittit.] *Hoc est, confert & comparat inter se. Iuuenalis, Committit vates, & comparat inde Maronem. Diuus Hieronymus aduersus Heluidium, in fine, molestias nuptarum committit cùm libertate virginũ, & earum quæ matrimonio defunctæ sunt.* Et hoc,
4 ne primo matrimonio.] *Sensus est, Et hoc, ne primo matrimonio irretiãtur.* Sed non omnes, fideles, Apostolicum ergo.] *Ausi sumus scribere, Sed nõ omnes fideles, Apostoli. Cur ergo quum fidelem d.* Fastigium.] *Hoc est, dignitatem & excellentiam.* Non consilij diuini spiritus.] *Legerim, consilium.* Eique parem necessariam.] *Parem, id est, comparem siue sociam. Substãtiuè.* Et infabricabiles manus in deo.] *Nos, infatigabiles. Ex Gorziẽsi.* Vnis inter se nuptiis defuncti sunt.] *Elegantißimè dictum. Sic Liuius, Defuncta morbis capita salubriora esse cœpere. Suet. in Nerone, Britannia Armeniáq; amissa, ac rursus vtraque recepta, defunctum se fatalibus malis existimabat. De hoc loquendi modo diximus in Annotationibus librorum præcedentium.* Si coniunctio & concretio dum in vnitate semel fiat.] *Exigit sensus vt pro dũ scribatur duûm, id est, duorũ. Nam sequitur, Et erũt iam non duo in vnam carnem.* Duplicatam & exaggeratam esse nobis vnius matrimonij tam s. g. fu.] *Deest, accusatiuus.* Sed & benedicti, inquis, Patriarchæ.] *Sic benedictum vocauit Eleutherium martyrem põtificem Romanũ, & martyres benedictos, & mulieres Christianas benedictas.* Continentiam indicens.] *Subaudi vox. Pro, indicente & compescente.* Absolescit. *Actiuè pro absole-*
5 *facit siue abolet.* Et repastinationis in vltimo.] *Repastinationem opponit propagationi, & accipit eam pro amputatione & euulsione siue recisione. Vt in De cultu fœminarum, Non repastinantes diuitiarum vestrarum vel elegantiarum vsum, quæ ad gloriam faciunt. Quæ verba paulò antè exponens ipse, dixerat, Proinde vobis curanda est amputatio & decußio redundantioris nitoris.* Ex quo iuuenuit.] *A iuuenescendo.* Postea pristinis præualere.] *Id est, prioribus constitutionibus atque decretis. Nam videmus antiquas Imperatorum leges per posterio-*

rum

rum æquitatem emendari. Sic Iustinianus in Authenticis multa abrogat quæ priores Cæsares sanxerant. Idem & alij fecere. De qua re amplius in Apologetico. Apud nos pl. atque str. præscribitur.] *Alludit ad locum Pauli in epistola ad Titum, vnius vxoris vir.* Memini dicamus loco deiectos.] *Scripsi, digamos.* Ergo cæteris licet.] *Hoc est, Laicis.* Cõmicatut actione sacerdotis.] *Nos, communicatur actione sacerdotis. Ex Gorziensi.* Denique dicamus.] *Reposuimus, denique digamos reprehendi & necessitate administrantes, hoc est, in necessitate. Cæterum administrandi verbum ecclesiasticis adhuc est in vsu, quum loquuntur de exhibitione sacramẽtorum.* Et vbique sanctionis eius obeundis si disciplina.] *Malim legere, vt vbiq; sanctiones eius obeundi disciplina.* Quia bonum permittit, non expectat.] *Ausi sumus scribere, Quia bonum permittit, non expectat. Reddit enim rationem quare aliquid non statim bonum censeri debeat, quia licet.* Sed adsumi permittitur, aut quod, an bonum sit indubium est.] *Et ista verba, mẽdis non carent. Ego satis religiose sum hactenus in autoribus versatus, nec libenter muto, & quàm potest fieri minimum, tamen vt aliquid lucis affulgeat lectori, libuit pro aut supponere vt, & pro indubium duas voces in dubio.* Vtilitatis præsentiam.] *Nempe in hoc mundo, nam cœlestia præmia in futurum expectantur.* Licentia plerunque tentatione disciplinæ.] *Ex Gorziensi collatione scripsimus, tentatio est disciplinæ. Et mox tentatio per licentiam operatur.* In occasionem.] *Ne alij idem factitarent.* Abstinentiæ præstruxerit superiorem.] *Subaudi sensum. Id est, de abstinendo à matrimonio.* Non illud dicendum erit.] *Non pro nónne.* Quasi speciem stupri?] *Subauditur, esse.* Maritos.] *Maritorũ hic & alibi nomine, coniugatos intelligit tam virum quàm mulierem.* Non subleuaret.] *Hoc est, prohiberet eam sollicitudinem quæ de moribus est ceu bonam.* Non vtique de moribus.] *Subaudi, inquam dicit.* Velit de forma & cultu placere.] *Nos, velut de forma & c.p.* Cæterum vteris indulgentiam.] *Vtor cum accusatiuo. Vt & infrà. Itaque hoc primum scilicet matrimonium diutius vti volunt.* De summo illo iunxere etiam virginitatis gradu.] *Nihil suffragantibus exemplaribus pro iunxere verbo quod hic locum non habet, substituimus compositam dictionem inuxoræ. Nam, ni fallor, inuxora virginitas est Tertulliano, quam ἄγαμον Græci vocant.*

Per continentiam enim negociauerimus.] *Negociauerimus sciat lector nos vertisse in negociaberis.* Cum sua fœmina cessat.] *Hoc est, abstinet à congressu.* In prope est cœlo.] *Imprope vt Deprope.* Causantes.] *Non videbatur vllus elici posse sensus, nisi scriberemus causatus.* Cui etiam clariorem reseruans affectionem.] *Aut, cui etiam clariorem reseruas affectionem, Aut, ei etiam clariorem reseruans affectionem.* Pro qua Oblationes annuas reddas.] *In De corona militis, Oblationes, inquit, pro defunctis, pro natalitiis, annua die facimus.* Et offers pro duabus.] *Scripsimus, Et offeres. Nam præcedit stabis & commemorabis.* Circundatum Virginis vniuiris.] *Nos, Virginibus ac vn. Ex Gorziensi.* Et ascendit sacrificium t.lib.f.& inter c.vol.b.m.] *Ironia est.* Regendam loculos.] *Nos, regendos loculos. Ex Gorziensi.* Lanificandis dispensandum.] *Castigauimus, lanificium dispensandum.* Perierunt cœlibum.] *Et hæc ironia. Hinc illud Hieronymi qui Tertulliani scriptis pectus suum referserat, Ad Gerõtiam, Scilicet perierunt domus cœlibum. Et reliqua.* Militum aut peregrinantium sine vxoribus.] *Et hoc transcripsit Hieronymus in eandem de Monogamia epistolam, Ergo milites, inquit, & peregrinantes, sine vxoribus sua hospitiola non regunt?* Forsan reipub. prof. ag.] *Ironia.* Ne commercia delabantur.] *Quæ colunt diuites isti Christiani.* Ad quos suscipiendos legibus compelluntur homines.] *Hoc ipsum aliis verbis dixit Ad vxorem libro primo, Quærenda nobis, inquit, onera sunt, quæ etiam à Gentilium prophanis vitantur, quæ legibus coguntur, sic enim illic legendum pro locantur. Nam hic est cõpelluntur. Exponit quodammodo hæc loca in Apologetico, quũ inquit, Nónne vanissimas Papias leges, quæ ante liberos suscipi cogunt, quàm Iuliæ matrimonium contrahi? Legum ergo nomine, Papiam illam Poppæam in primis intellige, & alias De pœnis cœlibum sanctiones.* Quid ergo facies si nolis.] *Sensus est, Quid ergo facies, si nolis, subaudi habere liberos.* Puto nobis non licere nascentem necare quàm & natum.] *In nascentem subauditur tam. Huius formulæ multas iam orationes in Tertulliani præcedentibus libris passim indicauimus, vsque ad fastidium. Nobis scilicet Christianis.* Quid interpositum recusasti.] *Emendauimus haud ineptè ceu putamus, Quod in te positũ recusasti, id est, in tua potestate.* Vel etiã anus quis enixa.]

Men-

Mēdosa vox est, quis legendū sæpius enixa. Et si auspici initiū est.] *Hoc est, dum Auspex initiatur.* Nam quod ipsi Pōtifici Maximo.] *Quod cōiunctionem, vertimus, in accusatiuum duo. Nam duo ipsi Pontifici Maximo iterare matrimonia non licet, quod Monogamiæ gloria est. Sic in Præscriptionib. Quid quod & summum Pontificem, in vnis nuptiis statuit?* Cùm autem deus summus tantum.] *Deus tantum summus est, nam non possunt esse duo summa, vt est in Marcionem lib.* I. Qua diabolo quidam stant.] *Non ignoret lector, pro quidam stant, supposuisse nos, qua diabolo qui antistant. Vt sit antistant, pro antistites agunt, deorum scilicet gentilium.* Nunc virginitate, nunc viduitate periurant.] *Inuitus ab exemplarium lectione discedo, sed tamen hic pro periurant ausus sum scribere euirant. Cuius mutationis hæc est ratio. Videbam verbum periurant hic non habere locum. Deinde memineram annotasse Erasmum nostrum in scholiis ad Gerontiam, in vetustis Hieronymi codicibus legi, Hierophanta apud Athenas euirat virum. Vt sit figura Græca, euirat virum, id est, secundum virum, & euirat accipiatur absolutè pro desinit agere virum. Hinc inductus sum vt hoc loco pro periurant supposuerim, euirant. Nec docti improbabunt, vt spero. Siquidem Tertullianum imitatus est Hieronymus. Quòd verò dicit hic, nunc virginitate, nunc viduitate euirant, idem scripsit in præscriptionibus de Diabolo dei æmulatore, Habet, inquit, & virgines, habet & continentes.* Noueram virgines Vestæ apud Achanum.] *Quid si legas apud Acharnenses.* Et atrocis apud Delphos.] *Sic habent exemplaria. Catonem vocat Horatius atrocem, hoc est constantem, vt exponit Acron Grammaticus. An hic sit Pythy epitheton propter constantiam in conficiendo dracone, nescio. Nec liquet an ἀτρεκὴς quod verum significat, quo vocabulo Pindarus vtitur, mutatum sit in atrox.* Quibus locis.] *Subaudi sunt.* Et quidem Tauri illius Ægyptij antistites.] *Hieronymus ad Gerontiam post Tertullianum istius rei meminit, Hierophanta apud Athenas, inquit, euiratur, siue potius euirat virū (vt modò ostēdimus) & æterna debilitate fit castus. Flamē vnius vxoris ad sacerdotiū admittitur: Flaminea quoq; vnius mariti eligitur vxor. Ad tauri Ægyptij sacra semel maritus assumitur. Vt omittā virgines Vestæ & Apollinis, Iunonísq; Achiuæ & Dianæ ac Mineruæ, quæ perpetua sacerdotij virginitate marcescunt. Porrò repetit hæc in fine libri de Mo-*

nogamia. Et dixit antè Ad vxorẽ libro priore. Post luxuriã castitatem perditricem.] *Nos, castitatis perditricem. Ex Gorziensi.* Aut diuino.] *Supposuimus, vt Dido. Hæc quum post mortem Sichæi mariti, insidias timens profugisset, non sine thesauris suis in Aphricam, & Carthaginem iam moliretur, noluit tamen Hiarbæ regi ditißimo nubere, qui ipsam miris modis ambiebat, sed sibi mortem adacto gladio consciuit, cuius corpus in pyram iniectum est, quam extrui ipsa iusserat, & crematum.* Vbi nuptias regis solo vltrò optasse.] *Ablatiuum solo deleuimus.* Quæ & semel per vim.] *Scripsi, quæ vt semel.* Plura exempla certa de nostris inueniam.] *De nostris, hoc est de Christianis. Q. D. Plura exempla proferre poßim longè verioris castitatis ex numero Christianorum. Siquidem Gentilium castitas tantum corporis est, at Christiani mente & corpore castitatem exhibent, quæ tanto operosior est & difficilior, quanto minus laudis habet, vitam statim violente finire, quàm per castitatem & alias virtutes, quoad deo visum fuerit, eandem laboriosè transigere.* Ordinari in Ecclesia solent.] *Nam ordinabantur virgines, vt colligimus ex libro De velandis virginibus, quas ipse Virgines dei vocat. Et habebant quidem suum ordinem indubiè. Deinde ordinabantur viduæ, quæ in numerum illum viduarum allegebantur, quas Paulus in epistola ad Timotheum non minores sexagenariis esse vult & vniuiras. Huius rei meminit Tertullianus antè ad vxorem libro priori, loquens de Apostolo, Quum viduam, inquit, allegi in Ordinationẽ, nisi vniuiram, non cõcedit.* Quod inter Paradisum non potuit admitti.] *Nos, intra Paradisum. Ex Gorziensi.*

Vide B...

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI EXHORTATIO AD CASTITATEM.

***

ON DVBITO frater te post vxorem in pace præmissam ad compositionem animi conuersum, de exitu singularitatis cogitare, & vtique consilium dirigere. Quanquam & huiusmodi cum fide sua cõloqui debeat vnusquisque, eiúsque vires consulere: tamen quoniam in ista specie, carnis necessitas cogitatum mouet quærere apud eandem conscientiam quæ fidei resistit, opus est fidei extrinsecus consilium, tanquam aduocatum aduersus carnis necessitatem. Quæ quidem necessitas circumscribi potest, si voluntas potius Dei, quàm indulgentia consideretur. Nemo indulgentiam audendo promeretur, sed voluntati obsequendo. Voluntas Dei est sanctificatio nostra. Vult enim imaginem suam nos etiam similitudinem fieri, vt simus sancti, sicut & ipse sanctus est, inquit. Id bonum, Sanctificationem dico, in species distribuit complures, vt in aliqua earum deprehendamur. Prima species est, Virginitas à natiuitate. Secunda Virginitas (vt ex arbitrio suo vidua maneat) id est, à lauacro aquę aut in matrimonio purificat ex compacto, aut in viduitate perseuerat ex arbitrio. Tertius gradus superest monogamiæ, quum post matrimonium vnum interceptum exinde sexui renunciatur. Prima felicitas prima virginitas est, non nosse à quo postea optabis liberari, in totum. Secundæ virginitatis est, contemnere vim quàm optimè noris. Reliqua species hactenus nubendi post matrimonium morte disiunctum, præter virtutes etiam modestiæ laus est. Modestiæ enim laus est, ablatum non desiderare, & ablatum à Deo domino; sine cuius voluntate nec folium de arbore labitur, nec passer assis vnus ad terram

cadit, quàm denique modeſta illa vox eſt, Dominus dedit, dominus abſtulit: vt domino viſum eſt, ita factum eſt? Ideo ſi nuptias ablatas reſtauremus, ſine dubio cōtra voluntatem dei nitimur, volentes habere rurſus quod habere nos noluit. Si enim voluiſſet, non abſtuliſſet, niſi & in hoc voluntatem dei interpretamur, quaſi rurſus vellet, in nos, quod iam noluit deus. Non eſt bonæ & ſolidæ fidei, ſic omnia ad voluntatem dei referre, & ita adulari ad vnumquenque, dicendo nihil fieri ſine iuſſione eius: vt non intelligamus aliquid eſſe in nobis ipſis. Cæterum excuſabitur omne delictum, ſi cōtinuerimus, nihil fieri à nobis ſine dei voluntate. Et ibi definito, iſtam deſtructionem totius diſciplinæ etiam ipſius dei, ſi & quæ non vult de ſua voluntate producit, aut nihil eſt quod deus non vult. Sed quomodo vetat quædam, quibus etiam ſupplicium æternum cōminatur? Vtique etiam quæ vetat non vult, à quibus & offenditur: ſicut & quæ vult, præcipit, & accipit, & æternitatis mercede diſpungit. Itaque quum vtrunque ex præceptis eius didicerimus, quid velit, & quid nolit, iam nobis eſt voluntas eligendi alterum, ſicut ſcriptum eſt, Ecce poſui ante te bonum & malum: guſtaſti enim de arbore agnitionis. Et ideo nō debemus quod noſtri expoſitum eſt arbitrio, in Dei referre voluntatē, quos vult ipſe & velle, qui malum non vult. Ita noſtra eſt voluntas, cùm malum volumus aduerſus Dei voluntatem, qui bonum vult. Porrò ſi quæris, vnde veniat iſta voluntas qua quid volumus aduerſus dei voluntatem: Vt dicā, Ex nobis ipſis. Nec temerè, ſemini tuo reſpondeas neceſſe eſt. ſiquidem ille princeps generis & delicti Adam voluit, quod deliquit. Neque enim diabolus voluntatem eis impoſuit delinquendi, ſed materiam voluntatis ſubminiſtrauit. Cæterum voluntas dei in obaudientiam venerat. Proinde & tu ſi non obaudieris deo, qui te propoſito præcepto liberæ poteſtatis inſtituit, per voluntatis libertatem volens deuergis in id quod deus noluit. Ita te putas à diabolo ſubuerſum, qui & ſi vult te velle quod deus non vult, non tamen facit vt & velis: quia nec tunc inuitos Protoplaſtos ad voluntatem delicti ſubegit, imò neque inuitos, neque ignorantes quid deus nollet. Vtique

enim

enim nolebat fieri, cui admiſſo mortem deſtinabat. Ita diaboli opus vnum eſt, tentare quod in te eſt, an velis. At vbi voluiſti, ſequitur vt te ſibi ſubigat, non operatus in te voluntatem, ſed nactus poſſeſſionem voluntatis. Igitur quum ſolum erit in nobis velle, in hoc probatur noſtra in Deum mens, an ea velimus quæ cum voluntate eius ſapiant. Altè impreſſe recogitandam eſſe dico Dei voluntatem, quid etiam in occulto velit. Quæ enim manifeſto, a ſcimus omnes, eáque ipſa qualiter in manifeſto ſint perſpiciendum eſt. Nam ſi quædam videntur voluntatē Dei ſapere, dum à Deo permittuntur, non ſtatim omne quod permittitur, ex mera & tota voluntate procedit eius qui permittit. Ex indulgentia eſt, quodcunque permittitur. Quæ & ſi ſine voluntate non eſt, quia tamē aliquam habet cauſam in loco cui indulgetur, quaſi de inuita venit volūtate paſſa cauſam ſui, quæ cogit voluntatē. Vide qualis ſit voluntas eius, cuius altera ſit cauſa. Secunda iterum ſpecies conſideranda eſt puræ voluntatis. Vult nos Deus ſibi placita in quibus non indulgentia operatori patrocinatur, ſed diſciplina dominatur. Si tamen alia, iſta præponit vtique quæ magis vult, dubium ne eſt ea nobis taxanda eſſe, quæ mauult, quàm ea, quæ minus vult. Qui alia magis vult, proinde habenda ſunt. Nam oſtendendo quæ magis velit, minorē voluntatē maiore deleuit. Quantóque notitiæ tuæ vtranque propoſuit, tanto definiuit id te ſectari debere quod paruit eum magis velle. Ergo ſi ideo declarauit vti ſecteris quod magis vult, ſine dubio niſi ita facis, contra voluntatem eius ſapis, ſapiendo contra potiorem eius volūtatem, magíſque offendis quàm promereris, Quod vult quidem faciendo, quod mauult reſpuendo. Ex parte delinquis, non tamen promereris. Porrò & promereri nolle, delinquere eſt. Secundum itaque matrimonium, ſi ex illa dei voluntate quę indulgentia cogitur, negabimus meram cui indulgentia eſt cauſa: ſi ea cui potior alia præponitur, continentiæ magis appetendæ, didicerimus non potiorem à potiore ſcindi. Hæc præſtruxerim, vt iam Apoſtoli voce decurram. In primis autē non videbor irreligioſus, ſi quid ipſe profitetur continentiæ magis appetendæ didicerim. Iam animaduertam om-

nem illam indulgentiam nuptiarum de ſuo, id eſt, de hu-
mano ſenſu, non de diuino præſciptu induxiſſe. Nam &
quum de viduis & innuptis definiuit vti nubant, ſi conti-
nere non poſſunt, quia melius eſt nubi quàm vri, conuer-
ſus ad aliam ſpeciem, Nuptis autem denuncio, inquit,
non ego, ſed dominus. Ita oſtendit, extra rationem perſo-
næ ſuæ dominum: & quod ſuprà dixerat, id non ex per-
ſona domini, ſed ex ſua pronunciaſſe, Melius eſt nubi
quàm vri. Quæ vox licet ad eos pertineat, qui ſunt nupti,
vel vidui, qui tamen nubendi licentiam amplectuntur,
velim retractare, quale bonum oſtendat quod melius eſt
pœna: quod non poteſt videri bonum, niſi peſſimo com-
paratum: vt ideo bonum ſit nubere, quia deterius eſt ar-
dere? Bonum ita eſt, ſi per ſe nomen hoc obtinet, ſine
comparatione non dico mali, ſed etiam boni alterius: vt
& ſi bono alij comparatur, & ab alio adumbratur, nihi-
lominus remaneat in boni nomine. Cæterum ſi per mali
collationem cogitur dici, non tam bonum eſt quàm ge-
nus mali inferioris, quod à ſuperiore malo obſcuratum
ad nomen boni impellitur. Aufer denique dictionẽ com- 3
parationis, vt non dicas, Melius eſt nubere quàm vri: &
quæro, an dicere audeas, Melius eſt nubere, non adiiciẽs
quid ſit id quo melius eſt. Ergo quod non melius, vtique
nec bonum: quia abſtuliſti & remouiſti dictionem com-
parationis, quæ dum melius illud facit alio, ita bonum
haberi cogit. Melius eſſe nubi quàm vri, ſic accipiendum
eſt, ac ſi melius vno oculo quàm duobus carere. Si tamen
à comparatione diſcedas, non erit melius vnum oculum
non habere, quàm & bonum. Nemo igitur captet ex hoc
capitulo defenſionem, quod propriè ad nuptos & viduos
ſpectat, quibus nulla adhuc cõiunctio numeratur. Quan-
quam oſtenderim etiam illis numerandam eſſe permiſſi
conditionem. Cæterum de ſecundo matrimonio ſci-
mus tamen Apoſtolum pronunciaſſe: Solutus es ab vxo-
re, ne quæſieris vxorem. Sed & ſi duxeris, non delinques.
Proinde tamen & huius ſermonis ordinem, conſilio ſuo,
non de diuino præcepto introducit. Multum autem in-
tereſt inter Dei præceptum & conſilium hominis. Præce-
ptum Dei, inquit, non habeo, ſed conſilium do, quaſi mi-
ſericordiam

sericordiam consecutus fidelis esse. Quoniam neque in Euangelio, neque ipsius Pauli epistolis ex præcepto Dei inuenias permissam matrimonij separationẽ. Vnde vnũ habendum cõfirmatur, quia quod à domino permissum non inuenitur, id agnoscitur interdictum. Adde quod & hæc ipsa huius cõsilij interiectio quasi inrecogitationem excessus sui passa, statim se refrenat & reuocat; quum subiungit: Veruntamen huiusmodi, pressuram carnis habebunt; Quum parcere se eis dicit; Quum tempus in collecto esse adiicit, quo oporteat etiam habentes matrimonia pro non habentibus agere; Quum sollicitudinem nuptorum committit. Per hæc enim docens cur non expediat nubere, dissuadet ab eo quod suprà indulserat. Et hoc ne primo matrimonio, quanto magis secundo. Quũ nos vero ad exemplum suum hortatur, vtique ostendens quid nos velit esse, id est cõtinentes, pariter declarat quid nos esse nolit. Id quod non vult, nec sponte nec veritate permittit. Si enim vellet, non permisisset, imò imperasset. Sed ecce rursus, Mulierem defuncto marito dicit nubere posse, si cui velit, tãtum in domino. At enim felicior erit, inquit, si sic perseuerauerit secundum meum consilium. Puto autem, & ego spiritum Dei habeo. Videmus duo consilia, quo supra nubendi veniam facit, & quo postmodum continentiam nubendi indicit. Cui ergo, inquis, cõsilio adsentabimur? Inspice & lege. Quum veniam facit, hominis prudentis consilium allegat. Quum continentiam indicit, Spiritus sancti consilium adfirmat. Sequere admonitionem cui diuinitas patrocinatur. Spiritum quidem Dei etiam fideles habent, sed non omnes fideles Apostoli. Cur ergo quũ fidelem dixerit, adiicit postea, spiritum se Dei habere, quod nemo dubitat etiam de fideli? idcirco hoc dixit, vt sibi Apostoli fastigium redderet. Propriè enim Apostoli spiritum sanctum habent, qui plenè habent in operibus prophetiæ efficaciam virtutum atque documentorum linguam, non quasi ex parte, quod cæteri. Ita spiritum sanctum authoritate ad eandem speciem adire fecit, cui nos magis obsequi voluit: & factum est iam non consilium diuini spiritus, sed pro eius maiestate præceptum. Ad legem semel nubendi dirigam. Ipsa

4

origo humani generis patrocinatur, conteſtans quid deus ab initio conſtituerit, in formam poſteritatis recenſendam. Nam quum hominem figuraſſet, eíque parem neceſſariam proſpexiſſet, vnam de coſtis eius mutuatus, vnam illi fœminam finxit; quum vtique nec artifex, nec materia defeciſſet, plures coſtæ in Adam, & infatigabiles manus in deo, ſed non plures vxores apud deum. Et ideo homo dei Adam, & mulier dei Eua vnis inter ſe nuptiis defuncti ſunt. Formam hominis dei, de originis autoritate, & primam dei voluntatem ſanxerunt. Erunt duo, inquit, in vna carne: non tres, neque quatuor. Alioquin iam non vna caro, nec duo in vna carne. Tunc erunt ſi coniunctio & concretio duûm in vnitate ſemel fiat. Si verò rurſus, aut ſæpius, iam vna eſſe deſiit: & erunt iam non duo in vnam carnem, ſed vna planè caro in plures. At quum Apoſtolus in eccleſiam & Chriſtum interpretatur, erunt duo in vna carne, ſecundum ſpiritales nuptias eccleſiæ & Chriſti, vnus Chriſtus, & vna eius eccleſia; agnoſcere debemus duplicatã & exaggeratam eſſe nobis vnius matrimonij tam ſecundum generis fundamẽtum, quàm ſecundum Chriſti firmamentum. Vno matrimonio cenſemur vtrobique, & carnaliter in Adam, & ſpiritualiter in Chriſto: Duarum natiuitatum vnum eſt monogamiæ præſcriptum. Vtraque degenerat, qui de monogamia exorbitat. Numerus matrimonij à maledicto viro cœpit. Primus Lamech duabus maritatus, tres in vnam carnem effecit. Sed & benedicti, inquis, patriachæ non modò pluribus vxoribus, verum etiam concubinis coniugia miſcuerunt. Ergo propterea nobis quoque licebit in numerum nubere. Sanè licebit ſi qui adhuc typi alicuius futuri ſacramenti ſuperſunt, quos nuptiæ tuæ figurent: aut ſi etiam nunc locus eſt vocis illius, Creſcite & multiplicamini, id eſt, ſi nondum alia vox ſuperuenit, Tempus iam in collecto eſſe, reſtare vt & qui vxores habent, tanquam non habentes agant. Vtique enim continentiam indicens, & compeſcens concubitum ſeminarium generis, abſoleſcit Creſcite illud & multiplicamini. Vt opinor autem vnius & eiuſdem dei vtraque pronunciatio & diſpoſitio eſt, qui tunc quidem in primordio

ſementem

ſementem generis emiſit indultis coniugiorum habenis, donec mundus repleretur, donec nouæ diſciplinæ materia proficeret: nunc verò cum extremitatibus temporum compreſſit quod emiſerat, & reuocauit quod indulſerat, non ſine ratione propagationis in primordio, & repaſtinationis in vltimo. Semper initia laxantur, fines contrahuntur. Propterea ſyluam quis inſtituit, & creſcere ſinit, vt tempore ſuo cædat ſyluam. Erat vetus diſpoſitio, quæ in Euangelio nouo deputatur, in quo & ſecuris ad radicem arboris poſita eſt. Sic & oculum pro oculo, & dentem pro dente, iam ſenuit; ex quo iuuenuit, Malum pro malo nemo reddat. Puto autem etiam humanam conſtitutionem atque decretum poſtea priſtinis præualere. Cur autem de priſtinis exemplis non ea potius agnoſcamus quæ cum poſteris communicant diſciplinæ, formam vetuſtatis ad nouitatem trāſmittunt? Ecce enim in vetere lege animaduerto caſtratam licentiam ſæpius nubendi. Cautum eſt in Leuitico, Sacerdotes mei non plus nubent. Poſſum dicere, etiam illud plus eſſe quod ſemel non eſt. Quod non vnum eſt, numerus eſt. Denique poſt vnum incipit numerus. Vnum autem omne quod ſemel eſt. Sed vni Chriſto ſeruabatur, ſicut in cæteris, ita in iſto quoque legis plenitudo. Inde igitur apud nos plenius atque ſtrictius præſcribitur, vnius matrimonij eſſe oportere, quos allegi in ordinem Sacerdotalem. Vſque adeo quoſdam memini digamos loco deiectos. Sed dices, ergo cæteris licet, cum quibus non liceat non excipit. Vani erimus, ſi putauerimus quod ſacerdotibus non liceat, laicis licere. Nónne & laici ſacerdotes ſumus? Scriptum eſt Regnum quoque nos & ſacerdotes, Deo & patri ſuo fecit. Differentiam inter Ordinem & Plebem conſtituit Eccleſiæ autoritas, & honor per Ordinis conſeſſum ſanctificatus à Deo. Vbi eccleſiaſtici ordinis non eſt conſeſſus, & offert & tingit ſacerdos qui eſt ibi ſolus. Sed & vbi tres, eccleſia eſt, licet laici. Vnuſquiſque enim de ſua fide viuit, nec eſt perſonarum acceptio apud deum; quoniam non auditores legis iuſtificabuntur à deo, ſed factores, ſecundum quod & Apoſtolus dicit. Igitur ſi habes ius ſacerdotis in temetipſo, vbi neceſ-

ſe eſt habeas, oportet etiam diſciplinam ſacerdotis neceſſe ſit habere ius ſacerdotis. Digamus tinguis, digamus offers: quanto magis laico dicat, quod ad ſalutem erit agere pro ſacerdote; quàm ipſi ſacerdoti dicitur, qui eo facto excommunicatur actione ſacerdotis. Sed neceſſitati, inquis, indulſerit. Nulla neceſſitas excuſatur, quæ poteſt non eſſe neceſſitas. denique digamos reprehendi & neceſſitate adminiſtrantes quod non licet. Dicam, omnes nos deus ita voluit diſpoſitos eſſe, vt vbique ſanctiones eius obeundi ſit diſciplina. Vſque adeò, niſi laici ea obſeruent, per quæ presbyteri allegantur, quomodo erunt presbyteri qui de laicis alleguntur. Ergo præferre debemus ante laicum iuſſum à ſecundo matrimonio retinere; dum presbyter eſſe non alius poteſt quàm laicus qui ſemel fuerit maritatus. Liceat nunc denuò nubere, ſi & omne quod licet, bonũ eſt. Idẽ Apoſtolus exclamabat, Omnia licent, ſed nõ omnia pro ſalute. Quod nõ prodeſt, oro te, poteſt bonum dici? Si licita ſunt & quę non pro ſalute, ergo & quæ non bona ſunt licita ſunt. Quid autem magis velle debebis, quod ergo bonum eſt, quia licet, an

6 quod ergo quia prodeſt? Multum exiſtimo eſſe inter licentiam & ſalutem. De bono non vincis, ſcilicet quia bonum permitti non expectat. Sed adſumi permittitur, vt quod an bonum ſit, indubio eſt, quod poteſt etiam non permitti, ſi nõ habeat aliquam ſui cauſam primam. quia propter incontinentiæ periculum permittitur nubere ſecundum: quia niſi licentiæ alicuius non bonæ rei ſubiaceret, non eſſet in quo probaretur, qui diuinæ voluntati, & qui ſuæ poteſtati obſequatur: quis noſtrum vtilitatis præſentiam ſectetur, & quis occaſionem licentiæ amplexetur: quis diuinæ voluntati, & quis ſuæ voluptati obſequatur. Licentia plerunque tentatio eſt diſciplinæ, quoniam diſciplina per tentationem probatur, tentatio per licentiam operatur. Ita fit vt omnia liceant, ſed non omnia expediant: dum tentatur cui permittatur, & vincatur dum in permiſſione tentatur. Licebat & Apoſtolis nubere, & vxores circunducere. Licebat & de Euangeliis viuere. Sed qui his vſus non eſt in occaſionem, ad exemplum nos ſuum prouocat, docens in eo eſſe probationem, in

quo

quo licentiæ experimentum. Abſtinentiæ præſtruxerit ſuperiorem, ne ſenſus eius interpretemur. Non illud dicendum erit, ſecundum matrimonium quaſi ſpeciem ſtupri? Quum enim dicat maritos hoc in ſollicitudinem habere, quoniam modo ſibi placeant: non vtique de moribus (nam vt bonam ſollicitudinem non ſubleuaret) ſed de cultu, & ornatu, & omni ſtudio formæ, ad illecebras mouendas ſollicitos iungi: velut de forma & cultu placere carnalis concupiſcentiæ ingenium ſit, quæ etiam ſtupri cauſa eſt. Ecquid videtur tibi ſtupri adfine eſſe matrimonium, quoniam ea in illo deprehendo quæ ſtupro competunt. Interim Dominus ipſe dicit, Qui viderit, inquit, mulierem ad concupiſcendum eam, iam ſtuprauit eam in corde ſuo. Qui autem ad ducendum viderit, minus perfecit? quid ſi etiam duxerit? quod non faceret, niſi ad ducendum concupiſſet. Niſi poteſt duci vxor, quam & ſi non videris, at concupieris ſaltem, quum ipſam ducere cœperis. Multum ſanè abeſt maritus ab zelo, non concupiſcens. Omnis mulier zeliuira eſt, quandiu aliena, nec per alium fit marita, niſi per quem & adultera. Legis videtur matrimonij & ſtupri differentia. Alioquin res & viris & fœminis eadem imponit: eſt enim & matrimoniũ & ſtuprum commixtio carnis. Scilicet certandum cuius concupiſcentia nos ſtupro adæquauit. Ergo, inquis, iam & primas, id eſt, vnas nuptias deſtruis. Nec immeritò: quoniam & ipſæ ex eo conſtant quod eſt ſtuprum. Et ideo optimum eſt homini mulierem non tangere, quia cara eſt ſtupri adfinitate. Sed cum hæc etiam de primis & vnis nuptiis prætendi ad cauſam continentiæ poſſint, quanto magis ſecundo matrimonio recuſando præuidebuntur? Gratus eſto, ſi ſemel tibi deus indulſit nubere. gratus enim eris, ſi & iterum indulſiſſe tibi neſcias. Cæterum vteris indulgẽtiam, cùm nec modeſtiam vteris. Modeſtia à modo dicitur. Non tibi ſufficit de ſummo illo inuxoræ etiam virginitatis gradu in ſecundum deliquiſſe nubendo, ſed in tertium adhuc deuolùeris, & futuris impelli potes, qui in ſecunda ſtatione continens non fuiſti, quia nec prohibere plures nuptias voluit, qui de ſecundis prouocandis retractauit. Nubamus igitur quotidie,

& nubentes ab vltimo die deprehendamur, tanquam Sodoma & Gomorra: quo die adimplebitur Væ illud super prægnantes & lactantes, id est maritos incõtinentiæ. De nuptiis enim vteri & vbera infantis. Et quando finis nubendi? Credo post finem subandi. Renunciemus tandem carnalibus fructibus, vt aliquando spiritalia retractemus. Rape occasionem & si non exoptatissimam, attamen desisti habere cui debitum solueres. O te felicem debitorem, simile damnum, quid diximus damnũ? lucrum sentientem. Per continentiam enim negociaberis, magnam substantiam necessitatis parsimoniæ carnis seruientis acquirens. Recogitemus enim ipsam cõscientiam nostram, quàm alius alium se homo sentiat, cum sua fœmina cessat. Si orationem facit ad dominum, impropè est cœlo. Si scripturæ incumbit, totus illic est. Si psalmum canit, placet sibi. Ideo Apostolus purificationi orationem commẽdauit, causatus id quod ad tempus permiserat, semper nobis exercendum esse, quod semper prosit. Si quotidie omni momento oratio hominibus necessaria, vtique & continentia, quæ orationi necessaria sit. Oratio de conscientia procedit. Si conscientia erubescit, erubescat oratio. Spiritus ducit orationem ad deum. Si spiritus reus apud se sit, conscientia erubescit; quomodo audebit orationem ducere ad altare? Sic etenim est prophetica vox veteris testamenti: Sancti erimus, quia & deus sanctus. & rursus: Cum sancto sanctificaris, & cum viro innocente innocens eris, & cum electo electus eris. Debemus enim ita ingredi in disciplina domini, vt Deo dignum fructum non secundum carnis esqualentiæ concupiscentiam. Ita enim & Apostolus dicit, quod sapere secundum carnem, mors est: secundum spiritum verò sapere, vita æterna sit in Christo Iesu domino nostro. Si hæc obtusio, etiam quum in vnis nuptiis in nos carnis exercetur, spiritum sanctum auertit, quanto magis quum in secundo matrimonio agitur? Duplex enim iste rubor est: quia in secundo matrimonio duæ vxores eundem circunstant maritum, vna spiritu, alia carne. Nec enim pristinam poteris odisse, cui etiam clariorem reseruas affectionem. Et iam repete apud Deum pro cuius spiritu postules,

pro

pro qua oblationes annuas reddas. Stabis ergo ad Deum cum tot vxoribus, quot illas oratione commemoras, & offeres pro duabus, & commemorabis illas duas per sacerdotem de monogamia ob pristinũ de virginitate sancitum, circũdatum virginibus ac vniuiris: & ascendet sacrificium tuum libera fronte: & inter cæteras voluntates bonæ mẽtis postulabis tibi & vxori castitatem. Scio quibus excusationibus coloremus insatiabilem carnis cupiditatem: ex quibus necessitates adminiculorum descendunt: administrandam familiam, regendos loculos, claues custodiendas, lanificium dispensandum, victum procurãdum, curas domesticas. Scilicet solis maritorum domibus bene est. Perierunt cœlibum familiæ, spadonum, militũ, aut peregrinantiũ sine vxoribus. Nõ enim & nos milites sumus, eo quidem maioris disciplinæ quo & tanti Imperatoris? Non & nos peregrinantes in isto seculo sumus? Cur autẽ ita dispositus est Christianus, vt sine vxore non possit? Num & consortium onerum domesticorum necessarium est? Habe aliquam vxorem spiritalem. Adsume de viduis, fide pulchram, paupertate dotatam, ætate signatam. Bonas nuptias fecerit huiusmodi vxor, Has te plures habere deo gratum est. Sed de posteriori tempore cogitant Christiani, quibus crastinum non est. Hæredes dei seruus desiderabit, qui semetipsum de seculo exhæreditauit? Vt ergo quid repetit matrimonium quum de pristino non habeat liberos? Itaque hoc primum diutius vti volunt, ipso Apostolo festinãte ad dominum in persecutionibus, constantissimum in martyriis, promptissimum in communicationibus rerum, tẽperatissimum in adquisitionibus, postremò vsuris, morte relinquẽdis, filiis. Forsan Reipublicæ prospectu aguntur, ne diuites deficiant, si soboles non habẽt: ne leges, ne iura, ne commercia delabantur, ne templa derelinquantur, ne non sint qui exclament, Christiani ad bestias. Hæc enim audire desiderant, qui filios quærunt. Sufficiat ad consilium viduitatis vel ista præcipua causa, importunitas liberorum. Ad quos suscipiendos legibus compellũtur homines: quia sapiens quisque, nunquam libens filios desiderasset. Quid ergo facies, si nolis, si vxorem de tua conscientia impleueris,

diſſoluturus es medicamine conceptum? Puto nobis non licere naſcentem necare, quàm & natum. Sed fortè illo tempore prægnantis vxoris remedium à Deo petes. Tanta ſollicitudine à Deo petere audebis, quod in te poſitum recuſaſti? Opinor aliqua ſterilis proſpicietur, vel etiam anus ſæpius enixa. Quid à domino magis euenire poteſt, ſi quis præſumptionem eius pro Dei æmulatione prouocaret. Scimus denique quendã ex Patribus quum propter familiam ſuam, ſecundo matrimonio ſterilem captaſſet vxorem, tam iterum patrem factum quàm & iterum maritum. Ad hanc meam contentionem, frater dilectiſſime, videmus etiam ſeculi exempla, quæ ſepe nobis etiam in teſtimonio poſita ſunt, quum quod bonum, & Deo placitũ videtur, teſtimonio oneratur. Monogamia apud ethnicos in ſummo honore eſt, vt & virginibus legitimè nubentibus vniuira pronuba adhibeatur, & ſi auſpici initium eſt. Item in quibuſdam Solennibus & Auſpiciis, vt prior ſit vniuiræ locus. Certè Flaminia non niſi vniuira eſt, quæ Flaminis lex eſt. Nam duo ipſi Pontifici Maximo iterare matrimonia nõ licet, quod Monogamiæ gloria eſt. Quum autem Deus ſummus tantùm, Satanas ad perficiendum prouocatio eſt noſtra, imò ſubfuſio pigriſſimorum ad continentiam deo exhibendam, qua diabolo qui antiſtant, nunc virginitate, nunc viduitate euirant. Noueram virgines Veſtæ apud Achaiæ ganeum, & atrocis apud Delphos, & Mineruæ, & Dianæ, quibus locis. Noueram cõtinentes viros, & quidem Tauri illius Ægyptij antiſtites: Fœminas verò Cereris Aphricanæ, cui etiã ſponte abdicato matrimonio adſeneſcunt, exinde ademPto contactu maſculorum, vſque ad oſcula filiorum. Inuenit diabolus, poſt luxuriam caſtitatis perditricem, quomodo reus ſit Chriſtianus, qui caſtitatẽ recuſauerit conſeruatricẽ. Erunt nobis in teſtimonium & fœminæ quædam ſeculares, ob Vniuiratus obſtinationẽ famam conſequutæ: vt Dido, quæ profuga, in alieno ſolo, vbi nuptias regis vltrò optaſſe debuerat, ne tamen ſecundas experiretur, maluit è cõtrario vri quàm nubere: Vel illa Lucretia, quæ vt ſemel per vim & inuita alium virum paſſa eſt, ſanguine ſuo maculatam carnem abluit, ne viueret iam

Teſtimonio onerari.

non

non sibi Vniuira. Plura exempla certa de nostris inueniam, & quidem tantò potiora, quantò maius est viuere in castitate, quàm pro ea mori: hoc est animæ id bonum misceri, quàm viuendo separari animam. Quantæ igitur & quæ in Ecclesiis ordinari in Ecclesia solent, quæ deo nubere maluerunt, quæ carnis suæ honorem instituerũt, quæque se iam illius pudoris filias dicauerunt, occidentes in se concupiscentiam libidinis, & totum illud quod intra Paradisum non potuit admitti. Vnde præsumẽdum est hos qui intra Paradisum recipi volunt, tandem debere cessare ab ea re, à qua Paradisus obstructus est. Gratia ergo cùm intelligenti hæc. Memento in orationibus tuis Tertulliani ad hæc exhortantis.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS per Beatum Rhenanum.

QVod alibi suadere tantùm visus est, hic tanquã dogmatistes præcipit, secũdas nuptias apertè dãnans, & in Monogamia persuadenda egregiè ineptiens. Standum est nobis ab orthodoxorum patrum sententia, nec violentæ Paulinorum verborum interpretationi vllo modo adhærẽdum. D. Hieronymus epistolam ad Titum enarrans, Montanus, inquit, & qui Nouati schisma sectantur, nomen sibi munditiæ præsumpsere: putántque secunda matrimonia ab ecclesiæ communione prohibenda, cùm Apostolus de episcopis ac præsbyteris hoc præcipiens, vtique in cæteris relaxarit: non quod hortetur ad secunda matrimonia, sed quod necessitati carnis indulgeat. Scripsit & Tertull. de Monogamia librum hæreticum, quem Apostolo contraire, nemo qui Apostolum legerit, ignorabit. Idem in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum refert hunc librum aduersus ecclesiam scriptum. Quæ verba velut antidotũ libuit præmittere, quo lectoris animus præmunitus, absque detrimẽto verioris sentẽtiæ tutus trãscurrat.

ANNOTATIONES IN LIBRVM sequentem.

HÆretici nuptias auferunt.] *Intelligit Marcionitas. Disputans enim aduersus Marcionẽ lib.1. Nõ tingitur apud illum,* 1

illum, inquit, caro nisi virgo, nisi vidua, nisi cœlebs, nisi diuortio baptisma mercata. Ceu alibi etiam meminimus. Physici ingerunt.] *Physicos vocat omnes qui à Monogamia & peruersa Montani doctrina abhorrebant, commẽtitium illum Paracletum non agnoscentes. A quo spiritu se Spiritales iudicabant, & nominabant Montanistæ. Erant ergo orthodoxi illis Physici, hoc est naturam sequẽtes quæ voluptati corporis dedita est, & afflictionem martyrų refugit, ídque quum propter iteratas nuptias, tum quod in persecutione fugitabant. Physicorum mentionem antè fecit aduersus Praxean, Denique cauerat pristinũ, inquit, doctor de emendatione sua: & manet chirographum apud Psychicos, apud quos tunc gesta res est, exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracleti atque defensio, disiunxit à Physicis. Sic enim vtrobique legitur in Gorziensi volumine, tametsi Hirsaugiense exemplar habet illic Psychicos & Psychicis. Sed tamen idem sensus est, siue Naturales nos vocet siue Animales, iuxta Paulinam illam consuetudinem, Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus dei. Huc enim ea respicit appellatio, ceu diximus in Annot. eius libri.* Inter alienos spadones.] *Sic vocat Marcionitas quod à nuptiis abstinerent instar spadonum, & extra ecclesiam essent eiecti, nempe hæretici. Igitur alieni, nec ad legem amplius pertinentes.* Et aurigas tuos.] *Marcionitas vocauit alienos tanquam separatos. De orthodoxis dicit, tuos. Eis aurigarum nomen accommodat ob tumultum matrimonij quasi coniugatus necessitatibus cottidianis impellentibus transuersus interdum agatur, quemadmodum equi nonnunquam aurigam alio pertrahunt quàm constituerat ipse. Porrò magna Romanos aurigandi in Circo tenebat insania. Vnde aurigarum illæ factiones coloribus quoque distinctæ.* Consistendum sit.] *Hoc est pes figendus hic. Nec transiliendum.* An capiat Paracletum aliquid tale docuisse.] *Græcum illud verbum ἐνδέχεται multis locis vsurpat, Latinè capit reddens, quod poterat his modis vertere, probabile est, vsuuenit, contingit, fieri potest: vt hic an capiat, hoc est, an possibile sit, quemadmodum in præcedentibus libris abundè declarauimus.* Nihil enim bono cont. n.m.] *Et hæc* Hieronymus *transscripsit.* Quare id bonum intelligendum quod melius est & pœna.] *Coniunctionem & dispunximus, aduerbio quare in quale mutato.* Cęterũ si per mali cogitationẽ cogitur bonũ dici.] *Nos, per mali collationem.*

Vt

Vt dicas.] *Maluimus etiã in æditione proxima scribere, vt non dicas.* Caro autẽ docet sanctitatem.] *Ex Gorziẽsi collatione docetur scripsimus.* Igitur si omnia ista obliterant licentia nubendi.] *Nos obliterant licentiam nubendi. Hoc enim malim quàm scribere, Obliterãtur licentia nub. Etiamsi Gorziensis collatio nulla admonuisset.* Iam carni fibulã imponere.] *Fibulam imponere, prouerbialiter dictum, de eo quod astringitur velut dissolutum, oppositum illi Laxare fibulam, quo vsus est in De corona militis, Cæterum subuertit, inquit, totam substantiam sacramenti causatio eiusmodi, vt etiam voluntariis delictus fibulam laxet. nisi mauis referre ad fibulam penis, de qua apud Celsum mentio. Soluitur his magno comœdi fibula, inquit Iuuenalis.* Retractare suetus.] *Nos, retractares, Vetus hæc disciplina sit præmonstrata. Hoc est, poßit esse præmonstrata. Nam modus potẽtialis est.* Quod & abstulisse docuisset.] *Mutauimus posterius verbum, & pro eo scripsimus decuisset. Cõfirmat castigationem nostram Gorziẽsis collatio.* Siquidem prophetiæ dictum est.] *Nos, Propheticè, Ex eadẽ.* In autoribus generis.] *Autores generis humani vocat Adamum & Euam.* In fratricidio dedicatum.] *Hoc verbo libenter vtitur. Et post hunc Cyprianus martyr, & D. Hieronymus. Ita in De resur. Carnis, De materia potius subiacente volunt ab illo vniuersitatem dedicatam. Et paulò pòst in hoc ipso de Monogamia libro, In imaginem domini, inquit, dedicatus est.* Mœchia.] *Mœchia pro adulterio.* Duas Græciæ literas sibi induit dominus.] *Eleganter dictum. Sic Tacitus, Etiam aduersus nos hostilia induerat. Itẽ, magnum animum induisse. Et de Agrippina Germanici Cæsaris vxore, Munia ducis per eos dies induerat. Tertullianus in Apologetico, Honesta res est, solennitate publica exigente induere domui tuæ habitum alicuius noui lupanaris. Sic enim illic legendum pro inducere.* In qua & Christus in nuptiis in totum.] *Castigaueram in æditione proxima, In qua & Christus innuptus in totum. Nec adhuc displicet castigatio.* In Christo nouas censum, non p.e.s.m. deferret nisi carnis is quod spiritus ille est l. & q.f. in c. esse debuerit.] *Deprauatã sententiam sic restitueram in æditione proxima, In Christo nouans censum, non poßis eũ sine Monogamiæ profeßione deferre, nisi carne sis quod spiritu ille est: licet & quod fuit in carne, æquè esse debueris. Qua lectione meliorem non inuenio. Nam à collatio-*

ne Gorzienſi prorſus hic deſtituimur. Niſi malis legere, poßit, & ſit, & debuerit. Nec planè refert. Non enim paſſiuus tibi cẽſus eſt in illo.] *Paßiuum cenſum vocat cenſum infinitum, vagum, liberum, & licentem ſiue licentioſum. Sic in præcedentibus libris dixit paßiuum nomen dei, paßiuum conuictum, paßiuos diſcipulos & paßiuam licentiam. Hoc vocabulo diuus quoque Hieronymus vtitur, Et Iulius Firmicus libro quinto Matheſeos, In oculorum tamen illecebras oculorum paßiuis cupiditatibus incurrens. Tametſi in æditione Firmici vulgata ſcriptum eſt poßiuis pro paßiuis. De hoc & antè diximus.* Aut ſi poſteriorem Abraham patrem ſe quæri ſat eſt, Digamum.] *Mendoſus locus eſt, & nihil adiuuant exemplaria. Scripſi, Aut ſi poſteriorem Abraham patrem ſequeris, id eſt digamum, recipe & Circunciſum. Poſſet etiam legi, Aut ſi p. A. p. ſequeris, & digamum recipe & Circunciſum.* Digamia circunciſione ſeorſus eſt.] *Reſtituimus locum ex collatione Gorzienſi, Digamus à circunciſione eſſe orſus eſt. Mox ſcripſimus, Teneris & Monogamiæ. Adeò autem Monogami Abrahæ filius es. Nam vt ita legatur, ſenſus expoſcit. Paulò pòſt caſtigauimus, filij habebant deputari Abrahæ. Ex collatione.* Alicuius dabit etiam per ſanguinem nuptias ſibi ingerentis.] *Apparet pro dabit legendum Dauid, ſicque nos mutauimus. Sic autem dixit hic, Alicuius Dauid, vt paulò antè, Noſtri alicuius autoris. Et in De carne Chriſti, In Lazaro aliquo. Item in aliquo Zacharia. Rurſum, aliqui Lucanus. Et hic mox, alicuius Salomonis. Et infrà, ſecundum aliquem Epicurum. Item ad finem, Sed Hermogenem aliquem. Et mox, Nec Ioannes aliqui Chriſti ſpado. Habes Moyſen dei de proximo arbitrum. Propriè & eleganter hic vſus eſt arbitri vocabulo. Arbiter enim interdum obſeruatorem ſignificat. Liuius, Per deos fœderum arbitros & teſtes. Cyprianus martyr ad Donatum, Ac ne eloquium noſtrum arbiter prophanus impediat. Tertullianus in Apologetico, Cùm ſemper etiam impiæ initiationes arceant prophanos, & arbitris caueant. In De pallio, Qua Iordanis amnis finium arbiter, vaſtitas ingens.* Secundus quoque Moyſes.] *Ieſum Naue intelligit.* Qui imaginem noſtram in promiſſionem.] *Figura Græca. Hoc eſt, ſecundum imaginem noſtram.* Inſtrumenta regalium ſcripturarum.] *Nam mox ſequitur, Interdum nihil ſibi dicunt eſſe cum lege.* Noſtra paratura.] *Hoc eſt, de noſtra*

stra paratura. Paratura vocabulum Tertulliani quo frequenter vtitur. Mox scripsimus pro quæ voluit quæ volunt. Item, quæ nec patres sustinere valuerunt, pro voluerunt. Concessarint.] *Hoc verbo etiam in præcedentibus libris vsus est.* Decurrere habebat.] *Verbum Tertulliani. Mox scripsimus, At mortis præuentu. pro, & mort.* Vicaria & quasi posthuma soboles supparabatur.] *Supparandi verbum non est infrequens in Tertulliani scriptis. Ita in De cultu fœminarum, Ne exuuias, inquit, alieni capitis forsitan immundi, forsan nocentis & gehennæ destinati, sancto & Christiano capiti suppares. In Valentinianis, Quantum lupæ fœminæ formam cottidie supparare solenne est. Significat enim sufficere, substituereque. Inde Supparaturæ vocabulum. In De resurrect. carnis, Neque generis supparatura grauis erit membris.* Et desiit vua acerba.] *Gorziensem collationem secuti scripsimus, Et desierunt vuæ acerbæ à patribus manducatæ f.d.obst. Locus est Hiere.cap.31.* Contrarium eius obtinuit.] *Hoc est eualuit.* Quasi in limine duo n. a. C. s. occurrunt.] *Videlicet apud Lucam. Sapit autem prouerbium, Quasi in limine occurrere.* Quis enim corpus domini dignius initiaret.] *Eleganter dictum, Initiare corpus domini. De baptismo.* Vt vterque titulus sanctitatis in Christi censu dispungeretur.] *Formula loquendi Tertulliano frequentissima. Sic in De resurrectione carnis, Vita est enim causa iudicij, per tot substantias dispungenda, per quot & functa est.* Tales arbitros infans dominus expertus.] *Venustè dictum. Ita antè. Habes Moysen Dei de proximo arbitrum. In Apologetico, Eo magis, inquit, quia nec verebatur extraneos arbitros.* Collaturus.] *Aut collocaturus.* Non etiam obire meminissent.] *Hoc est, exequi. Sic in De fuga in persecutione, Quo facilius de obitu eius constare possit. Et alibi, Obeundæ grauitatis. Vbi tamen scriptum est Obediendæ grauitatis, ni fallor.* Tunc de cæteris argumentis.] *Sensus est, Tum ob cætera argumenta.* Non capit elogium adulterij.] *Hoc est, nomen siue titulum & infamiam adulterij. Hoc vocabulo libenter vtitur Tertullianus. In Apologetico, Vt de nostris elogiis loquar.* Aut iunctos deprehendens.] *De gentilibus.* Necessitas vel occasio.] *Scripsimus, Ne necessitas vel oc.t.c. irrumpat.* Vt apud Romanos post annum sexcentesimum V. C.] *Seruius Sulpitius in libro quem composuit de dotibus, tum primum cautiones rei vxo-*

7

8

9

riæ necessarias esse visas scripsit, quum Sp. Carbilius cui Ruga cognomentum fuit, vir nobilis cum vxore diuortium fecit: quia liberi ex ea, corporis vitio non gignerentur, Anno vrbis cõditæ quingentesimo vicesimo tertio, M. Attilio, P. Valerio COSS. *Ex Aulo Gellio. Septimius noster in Apologetico, Vbi est, inquit, illa felicitas matrimoniorum, de moribus vtique prosperata, qua per annos fermè sexcentos ab vrbe condita nulla repudium domus scripsit.* [A quo repudium non audiit.] *Per illa renunciationis verba, Tuas res tibi habeto, Tuas res tibi agito.* Habet secum animi licentiam.] *Hoc est, potestatem.* Imaginario fructu repræsentat.] *Imaginem talium rerum animo obiiciens. Sic L. Florus Andriscum vocat imaginarium & scenicum regem. Inuictus quoque, inquit, non à veris regibus, sed ab illo imaginario & scenico rege superatus est.* Ergo hoc magis euincta est cum qua.] *Restituimus locum ex indice ad nos missæ collationis, Ergo hoc magis ei iuncta est cum quo habet apud Deum causam. Hoc est, litem propter discordiam illam.* Enimuero anima eius orat, & refrigerium interimat, postulat enim &.] *Coniicio sic castigandum, quando nihil est ab exemplaribus præsidij, & pro anima eius oret, & refrigeriũ interim adpostulet ei, & in prima resurrectione consortium. Sícque reposui.* Et offerat annuis diebus dormitionis eius.] *Huius veterum consuetudinis meminit, quum in De corona militis, tum in De exhortatione castitatis. Idem factitari solitum indicat Cyprianus martyr.* Quod si credidimus m.r. vtique tenebitur.] *Nos in prioribus æditionibus legendum videri monuimus, Credimus & Tenebimur. Idque confirmat Gorziensis collatio.* Paulò *pòst scripsimus, Licet merces varia. Ex eadem.* Aliud & in carne.] *Et pro etiam.* [Quomodo buccellas.] *Ad vxorem libro secundo dixit, Non sciet maritus, quid secretò ante omnem cibum gustes. Et si sciuerit panem, non illum credit esse qui dicitur. De illis buccellis, vt coniicio, loquitur, quas domum ferendas ab ecclesiæ ministris accipiebant.* Alienis iam dotalibus scriptum.] *Ita ad vxorem lib. 2. An ideo sit inuestis dotalibus, cui deus censum suum credidit. Mox scripsimus, propter quem deo placere non maluisti. Ex Gorziensi.* Hæc Physici volunt.] *Sic vocat impugnatores Monogamiæ, nempe Orthodoxos, ceu diximus antè.* Imò & plurimi.] *Numerosum matrimonium intelligit.* Omne obnoxium est numero.]

Sen-

Sensus est. Vnumquodque quod semel esse desiit, obnoxium est numero. Præ angustiis temporum impedimenta matrimonij recusantibus.] *Nam angustiæ temporum vltimorum recusant sarcinas matrimonij, puta liberos, & similia. De impedimentis in hunc sensum diximus iam bis in libris præcedentibus.* In vsum exigit] *Nos, exiit. Astipulante etiam Gorziensi collatione.* Sua fronte proponi.] *Hoc est, non coactè, & in vnam partem torquendo, sed liberè & apertè. Sapit prouerbium.* Sicut ille vester Vthinensis.] *Vthina oppidum est Africæ, colonia Romanorum. Non agnoscebat autem, vt videtur, nouam Montani prophetiam Vthinensis ecclesia. Notat autem episcopum de illicita Venere, cùm dicit, nec Scantiniam timuit. P. Scantinus legem tulit qua pæderastæ graui supplicio afficiuntur.* Et aliquandiu affectatæ.] *Hoc est, ad tempus pio viduitatis & continentiæ affectu præditæ.* Et professæ eam.] *Hic habes professionis vocabulum.* Quo sensu iste q.t.b.e.] *Nos, quò sensus iste. Item, pro alter ei, alteri ei.* Adulterij te præiudicat.] *Præiudicare cum genitiuo. Sic Liuius dixit iudicatum pecuniæ, Centurionem, inquit, nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro accurrit. Paulò pòst scripsimus propter duritiam cordis. Ex Gorziensi.* Plus hæc sibi Paulum defendit, quàm illa non sensi.] *Exigente sensu scripsi, quàm illa Moysen: si tamen defendit, q.ind.* Quæ potiores sententias & perpetuas voluntates eius velut id quæ non sinit.] *Ausi sumus scribere pro velut id, eludit, hoc modo, Quæ potiores sentẽtias & perpetuas voluntates eius eludit: quæ non sinit nos hoc Apostolo præstare, quod mauult. Mox scripsimus, donec Paracletus operaretur. Ex Gorziensi collatione. Paulò pòst seruitio mutauimus in vitio, De arbitrij cuiuscunque liberi vitio.* Aliud est referre]*Nos, auferre. Nam præcedit, Nos verò non magis nuptias auferimus, Et reliqua.* Vtique enim illam magis excusari capit.] *Et hic verbum capit quod Græcis est ἐνδέχεται, hoc est, contingit, probabile est, fieri solet, conueniens est. Sic circa initium huius libri, An capiat Paracletum aliquid tale docuisse.* Quum tormẽtis expugnata est in Negationem.] *Hac de causa multi fugiebant tempore persecutionis ne cogerentur negare, vi tormentorum adacti.* Subans.] *Subare verbum obscœnum est coëuntium nixus significãs, tractum à suibus. Hieronymus in Iouinianum libro primo,*

12 13 14 15

Qui post castitatem & diuturnam continentiam subant ad coitum, & pecudum more lasciuiũt. Talis infirmitas & tertio.] 16 *Ironia est.* Sed Hermogenem aliquem.] *Aduersus hunc Hermogenem Polygamum & pictorem asserẽtem deo coæuam esse materiam librum ædidit Tertullianus, qui inter præcedentes habetur.* Exhibitionis causa nubentem.] *Exhibitionem vocat necessariorum ad vitam subministrationem paßiuè. Sic in hoc ipso libro paulò antè victuariam exhibitionem dixit. Et ad vxorem libro secundo, Vnde nisi à diabolo maritum, inquit, petant, bonum exhibendæ sellæ, & mulabus, & cinerariis, & peregrinæ proceritatis.* Cogitetis de minimis.] *Emendaram in æditione proxima, Cogitet iisdem animis. Nec adhuc video quod melius quadret.* Hæredes scilicet Christianus quæret.] *Hæc quæ nunc sequuntur, sunt in Exhortatione ad finem, sed inemendatiora quàm hic.* Legibus Iuliis agi credunt.] *Papiam Poppæam legem intelligit, quæ postquam ab Augusto emendata est, etiam Iulia dici cœpit. Iuuenalis, Non placet Vrsidio lex Iulia.* Solidum non posse capere.] *Hoc est, vt ex asse sint hæredes, & integram adeant hæreditatem. Ita ad vxorem libro primo circa principium, Tu modo, inquit, vt solidum capere possis hoc meæ admonitionis fideicommissum, Deus faciat.* Nubant igitur h.] *Ironia est.* Satis opportunos.] *Ironia.* Et infantes pipiantes.] *In illum locum in Valentinianis, Cœlestes imbres pipiauit Achamoth, annotauimus, Pipiationem esse clamorem plorantis Oscorum lingua, autore Festo. Vnde hic infantes pipiantes dixit.* Sed hanc.] *Subaudi, carnem.* Aliqui Christi spado.] *Aliqui pro aliquis.* Fuerunt & quæ p. u. n. idolis.] *Subaudi inter Gentiles matronas. Dedicabant enim se templis deorum.* Exhibe te tertium Adam.] *Ironia est.*

Q. SEPTI-

Q. SEPTIMII FLOREN-TIS TERTVLLIANI DE MONOGAMIA LIBER.

***

Aeretici nuptias auferunt, Psychici ingerunt. Illi nec semel, isti nō semel nubunt. Quid agis Lex creatoris? Inter alienos spadones & aurigas tuos tandē quereris de domestico obsequio, quantum de fastidio extraneo: proinde te lædunt qui abutuntur, quemadmodum qui non vtuntur. Verũ neque continentia eiusmodi laudanda, quia hæretica est: neque licentia defendenda, quia Psychica est. Illa blasphemat, ista luxuriat. Illa destruit nuptiarum deum, ista confundit. Penes nos autem, quos Spiritales meritò dici facit agnitio spiritalium charismatum, continentia religiosa est cum Licentia verecunda, quandoquidem ambæ cum creatore sunt. Continentia legem nuptiarum honorat, Licentia temperat. Illa non cogitur, ista regitur. Illa arbitrium habet, hæc modum. Vnum matrimonium nouimus, sicut vnum deum. Magis honorem refert lex nuptiarũ, vbi habet & pudorē. Sed Psychicis non recipientibus spiritum, ea quæ sunt spiritus non placent. Ita dum quæ sunt spiritus nō placēt, ea quę sunt carnis placebũt, cōtraria spiritus. Caro, inquit, aduersus spiritum concupiscit, & spiritus aduersus carnē. Quid autem concupiscet caro, quàm quæ magis carnis sunt? Propter quod & in primordio extranea spiritus facta est, Non, inquit, permanebit spiritus meus in istis hominibus in æuum, eo quod caro sint. Itaq; Monogamiæ disciplinā in hæresim exprobrāt. Nec vlla magis ex causa Paracletũ negare coguntur, quàm dum existimant nouæ disciplinæ institutorem, & quidem durissimæ illis, vt iam de hoc primùm consistendũ sit in generali retractatu, An capiat Paracletum aliquid tale docuisse, quod aut nouum

Marcionitæ.
Psychici.

Spiritales Montanistæ.

deputari poſſit aduerſus Catholicã traditionem, aut oneroſum aduerſus leuem ſarcinam? De vtroque autem ipſe dominus pronunciauit. Dicẽs enim, adhuc multa habeo quæ loquar ad vos, ſed nondũ poteſtis portare ea: quum venerit Spiritus ſanctus, ille vos ducet in omnem veritatem: ſatis vtique prætendit ea acturum illum quæ & noua existimari poſſint, vt nunquam retrò ædita, & aliquãto oneroſa, vt idcirco non ædita. Ergo, inquis, hac argumentatione quiduis nouum & oneroſum Paracleto adſcribi poterit, & ſi ab aduerſario ſpiritu fuerit. Non vtiq;. Aduerſarius enim ſpiritus ex diuerſitate prędicationis apparet; primò regulam adulterans fidei, & ita ordinem adulterãs diſciplinæ: quia cuius gradus prior eſt, eius corruptela antecedit, id eſt Fidei, quę prior eſt diſciplina. Antè quis de Deo hæreticus ſit neceſſe eſt, tunc de inſtituto. Paracletus autem multa habens edocere quæ in illum diſtulit Dominus, secũdum præfinitionem, ipſum primò Chriſtum conteſtabitur, qualem credimus, cum toto ordine Dei Creatoris, & ipſum glorificabit, & de ipſo commemorabit: & ſic de principali regula agnitus, illa multa quæ ſunt diſciplinarũ reuelabit, fidem dicente pro eis integritate prædicationis, licet nouis, quia nũc reuelantur: licet oneroſis, quia nec nunc ſuſtinentur; non alterius tamen Chriſti, quàm qui habere ſe dixit, & alia multa, quæ à Paracleto edocerentur; non minus iſtis oneroſa quàm illis à quibus nondum tunc ſuſtinebantur. Sed an oneroſa monogamia, viderit adhuc impudẽs infirmitas carnis. An autem noua, de hoc interim conſtet. Illud enim amplius dicimus, etiam ſi totam & ſolidam virginitatem ſiue continentiam Paracletus hodie determinaſſet, vt ne vnis quidem nuptiis feruorem carnis deſpumare permitteret, ſic quoque nihil noui inducere videretur, ipſo domino ſpadonibus aperiente regna cœlorum, vt & ipſo ſpadone: quem ſpectans & Apoſtolus, propterea & ipſe caſtratus, continentiam mauult. Sed ſaluo, inquis, iure nubendi. planè ſaluo, & videbimus quouſque: nihilominus iam ex ea parte deſtructo qua continentiam præfert. Bonum, inquit, homini mulierem non contingere. Ergo malum eſt contingere. Nihil enim bono contrarium

1. Cor. 7.

rium

rium nisi malum. Ideóque superesse, vt & qui habeant vxores, sic sint, quasi non habeant: quo magis qui non habent, habere non debeant. Reddit etiam causas cur ita suadeat: quód innupti de Deo cogitent: nupti verò quomodo matrimonio quis suo placeat. Et possum contendere, non merè bonũ esse, quod permittitur. Quod enim merè bonum est, non permittitur, sed vltrò licet. Permissio habet causam, aliquando & necessitatis. Denique in hac specie nõ est voluntas permittentis nubere. Aliud enim vult: Volo vos, inquit, omnes sic esse quomodo & ego. Et quum ostendit melius esse, quid vtique se velle confirmat, quàm quod melius esse præmisit? Et ita si aliud quàm quod voluit permittit, non voluntate, sed necessitate permittens, non merè bonum ostendit, quod inuitus indulsit. Denique quum dicit, melius est nubere quàm vri, quale id bonum intelligendum quod melius est pœna? quod non potest videri melius, nisi pessimo comparatum? Bonum illud est quod per se hoc nomen tenet, sine comparatione non dico mali, sed etiam boni alterius: vt si & alio bono comparatum adumbretur, remaneat nihilominus in boni nomine. Cæterum si per mali collationem cogitur bonum dici, non tam bonum est quàm genus mali inferioris, quod ab altiore malo obscuratum ad nomen boni impellitur. Aufer denique conditionem, vt non dicas, melius est nubere quàm vri, & quæro an dicere audeas, melius nubere, non adiiciẽs quo melius sit. Ergo iam non melius, & dum non melius, nec bonum, sublata conditione, quæ dum melius illud facit alio, ita bonum haberi cogit. Melius est vnum oculum amittere quàm duos. Si tamen discedas à comparatione vtriusque, non erit melius vnum oculum habere, quia nec bonum. Quid nunc, si omnem indulgentiam nubendi de suo, id est, de humano sensu accommodat ex necessitate qua diximus, quia melius sit nubere quàm vri? Denique conuersus ad alteram speciem dicendo, Nuptis autem denuncio, non ego, sed dominus: ostendit illa quæ suprà dixerat, non dominicæ autoritatis fuisse, sed humanæ æstimationis. At vbi ad continentiam reflectit animos, Volo autem vos sic esse omnes. Puto autem, inquit,

& ego ſpiritum dei habeo:vt ſi quid indulſerat ex neceſſitate, id ſpiritus ſancti autoritate reuocaret. Sed & Ioannes monens ſic nos incedere debere quemadmodum & dominus, vtique etiam ſecundum ſanctitatem carnis admonuit incedere, adeò manifeſte. Et omnis, inquit, qui ſpem iſtam in illo habet, caſtificat ſe, ſicut & ipſe caſtus eſt. Nam & alibi, Eſtote ſancti, ſicut & ille ſanctus fuit, ſcilicet carne. De ſpiritu enim non dixiſſet, quia ſpiritus vltrò ſanctus agnoſcitur, nec expectat ſanctitatis admonitionem quæ propria natura eſt eius. Caro autem docetur ſanctitatem, quæ & in Chriſto fuit ſancta. Igitur ſi omnia iſta obliterant licentiam nubendi, & conditione licētiæ inſpecta, & prælatione continentiæ impoſita, cur non potuerit poſt Apoſtolos idem ſpiritus ſuperueniens ad deducendam diſciplinam in omnem veritatem, per gradus temporum (ſecundum quod Eccleſiaſtes, Tempus omni rei, inquit,) ſupremam iam carni fibulam imponere, iam non obliquè à nuptiis auocans, ſed exertè, quum magis nunc tempus in collecto factum ſit; annis circiter C L X. exinde productis? Nónne ipſe apud te retractares, Vetus hæc diſciplina eſt præmonſtrata iam tunc in carne domini, & voluntate, dehinc in Apoſtolorū eius tam conſiliis quàm exemplis. Olim ſanctitati huic deſtinabamur. Nihil noui Paracletus inducit. Quod præmonuit, definit. Quod ſuſtinuit, expoſcit. Et nūc recogitās iſta, facile tibi perſuadebis multò magis vnicas cōpetiſſe Paracleto prædicare, qui potuit & nullas: Magíſque credēdum temperaſſe illum quod & abſtuliſſe decuiſſet, ſi quæ velit Chriſtus intelligas. In hoc quoque Paracletum agnoſcere debes aduocatum, quod à tota continentia infirmitatem tuam excuſat. Secedat nunc mentio Paracleti, vt noſtri alicuius autoris. Euoluamus communia inſtrumenta ſcripturarum priſtinarum. Hoc ipſum demōſtratur à nobis, neque nouam, neque extraneam eſſe Monogamiæ diſciplinam, imò & antiquam & propriam Chriſtianorum, vt Paracletum reſtitutorem potius ſentias eius quàm inſtitutorem. Quod pertineat ad antiquitatem, quæ poteſt antiquior forma proferri, quàm ipſe cenſus generis humani? Vnam fœminā maſculo deus finxit, vna coſta eius de-

decerpta, & vtiq; ex pluribus. Sed & in præfatione ipsius operis, Non est, inquit, bonum homini, solum eum esse: faciamus adiutorium illi. Adiutores enim dixisset, si pluribus eum vxoribus destinasset. Adiecit & legem de futuro. Siquidem Prophetice dictum est: Et erunt duo in vnã carnem, non tres, neque plures. Cæterum iam non duo, si plures. Stetit lex. Denique perseuerauit vnio coniugij in autoribus generis ad finem vsque, non quia non erant fœminæ aliæ, sed quia ideo non erãt, ne primitiæ generis duplici matrimonio contaminarentur. Alioquin si deus voluisset, esse potuissent: certè de filiarũ suarum numerositate sumpsisset, non minus ex ossibus & ex carne sua habẽs Euã, si hoc piè fieret. At vbi primũ scelus, homicidiũ, in fratricidio dedicatum, tam dignum secũdo loco scelus non fuit, q̃ duæ nuptiæ. Neq; enim refert duas quis vxores singulas habuerit, an pariter singulæ duas fecerint. Idem numerus coniunctorum & separatorum. Semel tamen vim passa institutio dei per Lamech, constitit postea in finem vsque gentis illius. Secũdus Lamech nullus extitit, quomodo duabus maritus. Negat scriptura quod nõ notat. Aliæ diluuium iniquitates prouocauerunt, semel defensæ quales fuerũt; non tamẽ septuagies septies; quod duo matrimonia meruerunt. Sed & reformatio secundi generis humani Monogamia matre cẽsetur. Iterum duo in vnam carnem crescere & redundare suscipiunt. Noë & vxor, filiique eorum in vnicis nuptiis. Etiam in ipsis animalib. Monogamia recognoscitur, ne vel bestiæ de mœchia nascerẽtur. Ex omnibus, inquit, bestiis, ex omni carne, duo induces in arcã, vt viuant tecum: masculus & fœmina erunt. De animalibus volatilibus secundũ genus, & de omnibus serpentibus terræ, secundũ genus ipsorum: duo ex omnibus introibũt ad te masculus & fœmina. Eadem forma & septena ex binis adlegi mãdat ex masculo & fœmina vno & vna. Quid amplius dicam? Immundis quoque alitibus cum binis fœminis introire non licuit. Hæc quantum ad primordiorum testimonium & originis nostræ patrocinium, & diuinæ institutionis præiudicium. Quæ vtique lex est, non monimentum: quoniam si ita factum est à primordio, inuenimus nos ad initium

4

Lamech, primus digamus.

dirigi à Christo: sicut in quæstione repudij, dicens illud propter duriciam ipsorum à Moyse esse permissum, ab initio autem non ita fuisse, sine dubio ad initium reuocat matrimonij indiuiduitatem. Ideóque quod dominus ab initio coniunxit in vnam carnem duos: hodie homo non separabit. Dicit & Apostolus scribens ad Ephesios, deum proposuisse in semetipso ad dispensationem adimpletionis temporum; ad caput, id est, ad initium reciprocare vniuersa in Christo, quæ sunt super cœlos & super terras in ipso. sic & duas Græciæ literas summam & vltimam sibi induit dominus, initij & finis concurrentium in se figuras: vti quemadmodum α ad ω vsque voluitur, & rursus ω ad α replicatur, ita vt ostenderet in se esse & initij decursum ad finem, & finis recursum ad initium: vt omnis dispositio in eum desinens per quem cœpta est, per Sermonem scilicet dei, qui caro factus est, proinde desinat quemadmodum & cœpit. & adeò in Christo omnia reuocantur ad initium: vt & fides reuersa sit à circuncisione ad integritatem carnis illius, sicut ab initio fuit: & libertas ciborum & sanguinis solius abstinētia, sicut ab initio fuit: & matrimonij indiuiduitas, sicut ab initio fuit: & repudij cohibitio, quod ab initio non fuit: & postremò totus homo in Paradisum reuocatur, vbi ab initio fuit. Cur ergo vel Monogamum illò debeat Adam referre, qui non potest tam integrum præstare quàm inde demissus est? Quantum pertinet itaque ad initij restitutionem, id à te exigit & dispositionis, & spei tuæ ratio, quod ab initio fuit, secundum initium quod tibi & in Adam censetur. Elige in quo eorum initium tuum deputes. In ambobus te sibi Monogamiæ censura defendit. Sed & si initium transmittit ad finem, vt α ad ω, quomodo finis remittit ad initium, vt ω ad α, atque ita census noster transfertur in Christum, animalis in spiritalem (quia non primò quod spiritale est, sed quod animale, dehinc quod spiritale) proinde videamus an id ipsum debeas huic quoq; censui secūdo, an in eandem te formam conueniat nouissimus quoque Adam in quā & primus: quando nouiss. Adam, id est Christus, innuptus in totū, quod etiā primus Adam ante exilium.

lium. Sed donato infirmitati tuæ, carnis ſuæ exẽplo, per-
fectior Adam, id eſt Chriſtus, eo quoque nomine perfe-
ctior quà integrior, volẽti quidem tibi ſpado occurrit in
carne. Si verò non ſufficis, Monogamus incurrit in ſpiri-
tu, vnam habens eccleſiam ſponſam, ſecundum Adam &
Euæ figuram: quam Apoſtolus in illud magnũ ſacramen-
tum interpretatur, in Chriſtũ & eccleſiam cõpetiſſe, car-
nali Monogamiæ per ſpiritalẽ. Vides igitur quemadmo-
dum etiam in Chriſto nouãs cenſum, non poſſis eum ſi-
ne Monogamiæ profeſſione deferre: niſi carne ſis quod
ſpiritu ille eſt: licet & quod fuit in carne, ęquè eſſe debue-
ris. Sed adhuc nobis quæramus aliquos originis princi-
pes. Non placent enim quibuſdam Monogami parentes,
Adam & Noë, fortaſſe nec Chriſtus. Ad Abrahã denique
prouocãt, prohibiti patrem alium præter deum agnoſce-
re. Sit nunc pater noſter Abraham, ſit & Paulus. In euan-
gelio, inquit, ego vos generaui. Etiam Abrahæ filium ex-
hibe. Non enim paſſiuus tibi cenſus eſt in illo. Certum
tempus eſt, quo tuus pater eſt. Si enim ex fide filij depu-
tamur Abrahę, vt Apoſtolus docet, dicens ad Galatas: Co-
gnoſcitis nempe, quia qui ex fide, iſti ſunt filij Abrahæ;
quando credidit Abraham deo, & deputatum ei in iuſti-
tiam? opinor adhuc in Monogamia, quia in circunciſione
nondum. Quod ſi poſtea in vtrunque mutatus eſt, & in
Digamiam per ancillæ concubinatũ, & in Circunciſionẽ
per teſtamenti ſignaculum, nõ potes illum patrem agno-
ſcere, niſi tunc, cùm deo credidit, ſiquidem ſecundum fi-
dem filius eius es, non ſecundũ carnẽ. Aut ſi poſteriorem
Abraham patrẽ ſequeris, id eſt Digamũ, recipe & Circun-
ciſum. Si reiicis Circũciſum, ergo recuſabis & Digamum.
Duas diſpoſitiones ejus binis inter ſe modis diuerſas, mi-
ſcere non poteris. Digamus à circunciſione eſſe orſus eſt,
Monog. cum Præputiatione. Recipis Digamiã, admitte
& circunciſionẽ. Tueris Præputiationem, teneris & Mo-
nogamiæ. Adeo autem Monogami Abrahæ filius es ſi-
cut & præputiati, vt ſi circuncidaris, iam non ſis filius,
quia non eris ex fide, ſed ex ſignaculo fidei in præputia-
tione iuſtificatæ. Habes Apoſtolum, diſce cum Galatis.
Proinde & ſi Digamiam tibi intuleris, non es illius A-

brahæ filius, cuius fides in Monogamia præcessit: nam & si postea pater multarum nationum nuncupatur, sed earum quæ ex fide Digamiam præcedente filij habebant deputari Abrahæ. Exinde res viderint. Aliud sunt figuræ, aliud formæ. Aliud imagines, aliud definitiones. Imagines transeunt adimpletæ, definitiones permanent adimplendæ. Imagines prophetant, definitiones gubernant. Quid Digamia illa Abrahæ portendat, idem Apostolus edocet interpretator vtriusque testamenti, sicut idem semen nostrum in Isaac vocatum determinat. Si ex libera es, ad Isaac pertines, hic certè vnum matrimonium pertulit. Isti itaque sunt (vt opinor) in quibus censeor. Cæteros nescio. Quorum si exempla circunspicio, alicuius Dauid etiam per sanguinem nuptias sibi ingerentis, alicuius Salomonis etiam vxoribus diuitis; meliora sectari iussus, habes & Ioseph vniiugum, & hoc nomine audeo dicere, patre meliorem. Habes Moysen dei de proximo arbitrum. Habes Aaronem principalem sacerdotem. Secundus quoque Moyses populi secundi, qui imaginem nostram in promissionem dei induxit, in quo primo nomen domini dedicatum est, non fuit Digamus. Post vetera exempla originalium personarum, æquè ad vetera transeamus instrumenta Legalium scripturarum, vt per ordinem, de omni nostra paratura retractemus. Et quoniam quidam interdum nihil sibi dicunt esse cum lege, quam Christus non dissoluit, sed adimpleuit: interdum quæ volunt legis arripiunt: planè & nos sic dicimus decessisse legem, vt onera quidem, eius secundum sententiam Apostolorum, quæ nec patres sustinere valuerunt, concessarint: quæ verò ad iustitiam spectant, non tantum reseruata permaneant, verum & ampliata: vt scilicet redundare possit iustitia nostra super Scribarum & Pharisæorum iustitiam. Si iustitia, vtique & pudicitia. Si ergo quoniam in lege præcipitur, vt quis fratris vxorem sine liberis defuncti in matrimonium adsumat, ad suscitandum fratri suo semen: idque sæpius euenire in vnam personam potest secundum callidam illam quæstionē Sadducæorum: ideo & aliâs putant permissam frequentiam nuptiarum; intelligere debebunt primò rationem ipsius

præcepti

præcepti, & ita scient illam rationem iam cessantem ex eis esse quæ euacuata sint. Necessariò succedendum erat in matrimonium fratris sine liberis defuncti, Primum quia adhuc vetus illa benedictio decurrere habebat: Crescite & redundate. Dehinc, quoniam patrum delicta etiam de filiis exigebantur: Tertiò quoniam spadones & steriles ignominiosi habebantur. Itaque ne proinde maledicti iudicarentur, qui non naturæ reatu, at mortis præuentu orbi decessissent, ideo illis ex suo genere vicaria & quasi posthuma soboles supparabatur. At vbi & Crescite & redundate euacuauit extremitas temporum, inducente Apostolo: Superest, vt & qui habent vxores, sic sint, ac si non habeant: quia tempus in collecto est, & desierunt vuæ acerbæ à patribus manducatæ filiorum dentes obstupefacere: vnusquisque enim in suo delicto morietur: & spadones non tantum ignominia caruerunt, verum & gratiam meruerunt, inuitati in regna cœlorum: sepulta lege succedendi in matrimonium fratris, contrarium eius obtinuit non succedendi in matrimonium fratris. Et ita vt prædiximus, quod cessauit valere, cessante ratione, non potest alij argumentationem accommodare. Ergo non nubet defuncto viro vxor, fratri vtique nuptura, si nupserit. Omnes enim nos fratres sumus. & illa nuptura, in domino habet nubere, id est, non ethnico, sed fratri; quia & vetus lex adimit coniugium allophylorum. Cùm autem & in Leuitico cautum sit, Quicunque sumpserit fratris vxorem, immundicia est, turpitudo, sine liberis morietur; sine dubio dum ille prohibetur denuò nubere, & illa prohibetur, non habens nubere nisi fratri. Quomodo ergo Apostolo conueniet & legi, quam non in totum impugnat, cùm ad epistolam ipsius venerimus, ostendetur. Interim quod pertineat ad legem, magis nobis competunt argumentationes eius. Denique prohibet eadem, Sacerdotes denuò nubere; Filiam quoque sacerdotis iubet viduam vel eiectam, si semen non fuerit illi, in domum patris sui regredi, & de pane eius ali. Ideo si semen non fuerit illi, non vt si fuerit, denuò nubat: quanto magis enim non nubet, si filios habeat? sed vt si habuerit, à filio potius alatur quàm à patre, quo & filius

Vicariam posthumam supparari.

Spadones Euangelici.

præceptum dei exequatur: Honora patrem & matrem. Nos autem Ieſus ſummus ſacerdos, & magnus patris de ſuo veſtiens (quia qui in Chriſto tinguntur, Chriſtum induerunt) ſacerdotes deo patri ſuo fecit, ſecundum Ioannem. Nam & illum adoleſcentem feſtinantem ad exequias patris ideo reuocat, vt oſtendat ſacerdotes nos vocari ab eo, quos lex vetabat parentum ſepulturæ adeſſe: Super omnem, inquit, animam defunctam ſacerdos non introibit, & ſuper patrem ſuum, & ſuper matrem ſuam non contaminabitur. Ergo & nos hoc interdictum obſeruare debemus? Non vtique. Viuit enim vnicus pater noſter deus, & mater eccleſia: & neque mortui ſumus, qui deo viuimus, neque mortuos ſepelimus, quia & illi viuunt in Chriſto. Certè ſacerdotes ſumus à Chriſto vocati, Monogamiæ debitores ex priſtina dei lege, quæ nos tunc in ſuis ſacerdotibus prophetauit. Nunc ad legem propriè noſtram, id eſt Euangelium, conuerſi qualibus excipimur exemplis, dum ad ſententias peruenimus? Ecce ſtatim quaſi in limine duæ nobis antiſtites Chriſtianæ ſanctitatis occurrunt, Monogamia & Continentia: alia pudica in Zacharia ſacerdote: alia integra in Ioanne antecurſore: alia placans deum, alia prædicans Chriſtum: alia totum prædicans ſacerdotem, alia plus præferens quàm propheten, ſcilicet eum qui non tantum prædicauerit, aut demonſtrauerit coràm, verum etiam baptizauerit Chriſtum. 8 Quis enim corpus domini dignius initiaret, quàm eiuſmodi caro, qualis & concepit illud & peperit? Et Chriſtum quidem virgo enixa eſt, ſemel nuptura ob partum, vt vterque titulus ſanctitatis in Chriſti cenſu diſpungeretur, per matrem & virginem & vniuiram. At vbi infans templo exhibetur, quis illum in manus ſuſcipit? quis in ſpiritu primus agnoſcit? Vir iuſtus, & caſtus, & vtique non Digamus; vel ne dignius mox Chriſtus à fœmina prædicaretur vetere vidua & vniuira, quæ & templo dedita ſatis in ſemetipſa portendebat, quales ſpiritali templo, id eſt, Eccleſiæ debeant adhærere. Tales arbitros infans dominus expertus, non alios habuit & adultus. Petrum ſolum inuenio maritum per ſocrum: Monogamum præſumo per Eccleſiam, quæ ſuper illum

Titulum diſpungi.

Arbitri infantis.

illum ædificata; omnem gradum ordinis sui de Monogamis erat collocatura. Cæteros cùm maritos non inuenio, aut spadones intelligam necesse est, aut continentes. Nec enim si penes Græcos communi vocabulo censentur mulieres & vxores pro consuetudinis facilitate (cæterum est proprium vocabulum vxorum) ideo Paulum sic interpretabimur, quasi demonstret vxores Apostolos habuisse. Si enim de matrimoniis disputaret (quod in sequẽtibus facit, vbi magis Apostolus aliquod exemplum nominare potuisset) rectè videretur dicere: Non enim habemus potestatem vxores circunducendi, sicut cæteri Apostoli & Cephas? At vbi ea subiungit quæ de victuaria exhibitione abstinentiam eius ostendunt, dicentis: Non enim potestatem habemus manducandi & bibendi; non vxores demonstrat ab Apostolis circunductas: quas & qui non habent, potestatẽ tamen manducandi & bibendi habent: sed simpliciter mulieres, quæ illis eodem instituto quo & Dominum comitantes ministrabant. Iam vero si Christus reprobat Scribas & Pharisæos, sedẽtes in cathedra Moysi, nec facientes quæ docerent, quale est vt & ipse super cathedram suam collocaret, qui sanctitatem carnis præcipere magis non etiam obire meminissent, quam illis omnibus modis insinuarat & docendam & agendam? in primis de suo exemplo, tunc de cæteris argumentis: Cùm puerorum dicit esse regnum cœlorum: cùm consortes illis facit alios post nuptias pueros; cùm ad simplicitatem columbæ prouocat, auis non tantũ innocuæ, verum & pudicæ, quam vnam vnus masculus nouit; cùm Samaritanæ maritum negat, vt adulterum ostẽdat numerosum maritum; cùm in reuelatione gloriæ suę de tot sanctis & prophetis Moysen & Heliam secum mauult; alterum Monogamum, alterum spadonem (non enim aliud fuit Helias, quàm Ioannes, qui in virtute & spiritu venit Heliæ); cùm ille vorator & potator homo, prandiorum & cœnarum cum publicanis & peccatoribus frequentator, semel apud vnas nuptias cœnat multis vtique nubentibus. Totiens enim voluit celebrare eas, quotiens & esse. Sed hæ argumentationes potius existimentur de coniecturis coactæ, si non & sententiæ

γυνή.

Exhibitio victuaria.

γυναῖκας.

Columba.

Maritus numerosus.

aſtiterint, quas dominus emiſit in repudij retractatu, quod permiſſum aliquando iam prohibet: In primis, quia ab initio hæc non fuit, ſicut matrimonij numerus; tum, quia quos deus coniunxit, homo non ſeparabit, ſcilicet ne contra dominum faciat; Solus enim ille ſeparabit qui & coniunxit, ſeparabit autem non per duriciam repudij, quam exprobrat & compeſcit, ſed per debitum mortis. Siquidem vnus ex paſſeribus duobus non cadit in terram ſine patris voluntate. Igitur ſi quos deus cõiunxit, homo non ſeparabit repudio, æquè conſentaneum eſt, vt quos deus ſeparauit morte, homo non coniungat matrimonio; proinde contra dei voluntatem iuncturus ſeparationem, atque ſi ſeparaſſet coniunctionem. Hoc quantum ad dei voluntatem non deſtruendam, & initij formam reſtruendam. Cæterum & alia ratio conſpirat; imò non alia, ſed quæ initij formam impoſuit, & voluntatem dei mouit ad prohibitionem repudij: Quoniam qui dimiſerit vxorem ſuam, præterquàm ex cauſa adulterij, facit eam adulterari; Et qui dimiſſam à viro duxerit, adulterat vtique. Nam & nubere legitimè poteſt repudiata: & ſi quid tale commiſerit, ſine matrimonij nomine, non capit elogium adulterij, quâ adulterium in matrimonio crimen eſt. Deus aliter cenſuit, citra quàm homines; vt in totum ſiue per nuptias, ſiue vulgò, alterius viri admiſſio, adulterium pronuncietur à deo. Videamus enim quid ſit matrimonium apud deum: & ita cognoſcemus quid ſit æquè adulterium. Matrimonium eſt cùm deus iungit duos in vnam carnem: aut iunctos deprehendens in eadem carne, coniunctionem ſignauit. Adulterium eſt cum quoquo modo diſiunctis duobus, alia caro, imò aliena miſcetur, de qua dici non poſſit: Hæc eſt caro ex carne mea, & hoc os ex oſſibus meis. Semel enim hoc factum & pronunciatum, ſicut ab initio, ita & nunc, in aliam carnem non poteſt cõuenire. Itaque ſine cauſa dices; Deum viuo marito nolle repudiatam alij viro iungi, quaſi mortuo velit: quando ſi mortuo nõ tenetur, proinde nec viuo, tam repudio matrimonium dirimente quàm morte, non tenebitur ei cui per quod tenebatur abruptum eſt; adeò non intereſt, viuo an mortuo viro nubat. Neque enim in illũ delinquit,

delinquit, sed in semetipsam. Omne delictum quod admiserit homo extra corpus est: qui autem adulteratur, in corpus suum delinquit. Adulteratur autem, sicut suprà præstruximus, qui aliam carnē sibi immiscet super illam pristinam, quam deus aut coniunxit in duos, aut coniunctam deprehendit. Ideóque abstulit repudium quod ab initio non fuit, vt quod ab initio fuit, muniat duorum in vnam carnem perseuerantiam, ne necessitas vel occasio tertiæ concarnationis irrumpat, soli causæ permittens repudium, si fortè præuenerit, cui præcauetur. Adeò autem repudium à primordio non fuit, vt apud Romanos post annum sexcentesimum Vrbis conditæ id genus duriciæ commissum denotetur. Sed illi etiam non repudiantes adulteria committunt, nobis & si repudiemus ne nubere quidem licebit. Video iam hinc ad Apostolum prouocari. Ad cuius sensum facilius perspiciendum, tantò instantius præculcandum est, mulierem magis defuncto marito teneri, quo minus alium virum admittat. Recogitemus enim repudium aut discordia fieri, aut discordiam facere: mortem verò ex lege, nō ex hominis offensa euenire, idque omnium esse debitum, etiam nō maritorum. Igitur si repudiata, quæ per discordiam, & iram, & odiū, & causas eorum iniuriam vel contumeliam, vel quamlibet querelam, & anima & corpore separata est, tenetur inimico, ne dicam marito: quantò magis illa, quæ neque suo neque mariti vitio, sed Dominicæ legis euentu, à matrimonio non separata, sed relicta, eius erit etiam defuncti, cui etiam defuncto concordiam debet? A quo repudium non audiit, non diuertit: cui repudium non scripsit, cum ipso est: quem amisisse noluit, retinet. Habet secum animi licentiam, qui omnia homini quæ non habet imaginario fructu repræsentat. Ipsam denique interrogo fœminam: Dic mihi soror, in pace præmisisti virum tuum? Quid respondebit? An in discordia? Ergo hoc magis ei iuncta est, cum quo habet apud deum causam. Non discessit, quæ tenetur. Sed in pace. Ergo perseueret in ea cū illo necesse est, quem iam repudiare non poterit, ne sic quidem nuptura, si repudiare potuisset: & pro anima eius oret, & refrigerium interim adpostulet ei, & in prima re-

Mors ex lege debitum omnium.

Repudij causa.

ſurrectione conſortium;& offerat annuis diebus dormitionis eius. Nam hæc niſi fecerit, verè repudiauit quantum in ipſa eſt:& quidem hoc iniquius, quanto quomodo potuit,quia non potuit:& hoc indignius,quanto iam indignius,ſi quia non meruit. Aut nunquid nihil erimus poſt mortem, ſecundum aliquem Epicurum, & non ſecundum Chriſtum?Quod ſi credimus mortuorum reſurrectionem, vtique tenebimur, cum quibus reſurrecturi ſumus,rationem de alterutro reddituri. Si autem in illo æuo neque nubent neque nubētur,ſed erunt æquales angelis:non ideo non tenebimur cõiugibus defunctis,quia non erit reſtitutio cõiugij. Atquin eo magis tenebimur, quia in meliorem ſtatum deſtinamur;reſurrecturi in ſpiritale cõſortium, agnituri tam noſmetipſos quàm & noſtros. Cæterum quomodo gratias deo in æternum canemus, ſi non manebit in nobis ſenſus & memoria debiti huius?ſi ſubſtantia non conſcientia reformabimur. Ergo qui cum Deo erimus, ſimul erimus, dum omnes apud Deum vnum, licet merces varia, licet multæ manſiones penes patrem eundem, vno denario eiuſdem mercedis operati, id eſt, vitæ æternæ: in qua magis non ſeparabit, quos coniunxit deus, qui in iſta minore vita ſeparari vetat. Cùm hæc ita ſint, quomodo alij viro vacabit,quæ ſuo etiam in futurum occupata eſt? Vtrique autem ſexui loquimur, & ſi ad alterum ſermo eſt, quia vna diſciplina præeſt. Alium habebit in ſpiritu,alium in carne. Hoc erit adulterium, vnius fœminæ in duos viros conſcientia, ſi alter à carne diſiunctus eſt,ſed in corde remanet,illic vbi etiam cogitatus ſine carnis congreſſu, & adulterium ante perficit ex concupiſcentia,& matrimonium ex voluntate. Vſque adhuc maritus eſt, ipſum illud poſſidens per quod & factus eſt, id eſt animum,in quo ſi & alius habitabit,hoc erit crimen. Cæterum non eſt excluſus, ſi à viliore commercio carnis deceſſit. Honoratior maritus eſt, quanto mundior factus eſt. Vt igitur in deo nubas ſecundum & Apoſtolum (ſi tamen vel hoc curas) qualis es id matrimonium poſtulans,quod eis à quibus poſtulas non licet habere, ab Epiſcopo Monogamo, à Presbyteris & 11 Diaconis eiuſdem ſacramenti, à Viduis, quarum ſectam in te

[Manuscript marginalia: "al. credimus", "al. tenebimur", "Matt. 22", "Jn. 14", "Matt. 20", "Matt. 19", "qua", "Matt. 5", "perficitur", "al. habitauit", "1 Cor. 7", "Domino", "legem", "1 Timot. 3"]

in te recusasti? Et illi planè sic dabunt viros & vxores, quomodo buccellas. Hoc enim est apud illos, Omni petenti te dabis. Et cõiungent vos in Ecclesia virgine, vnius Christi vnica sponsa. Et orabis pro maritis tuis, nouo & vetere. Elige cui te adulteram præstes. Puto, ambobus. Quod si sapias, taceas defuncto. Repudium sit illi, silentium tuum, alienis iam dotalibus scriptum. Hoc modo nouum promereberis maritum, si veteris obliuiscaris. Debes magis illi placere, propter quem deo placere non maluisti. Hæc Psychici volunt Apostolum probasse, aut in totum non recogitasse, cùm scriberet: Mulier iuncta est inquantum temporis viuit vir eius: si autem mortuus fuerit, libera est: cui vult, nubat; tãtùm in domino. Ex hoc enim capitulo defendunt licentiam secundi matrimonij, imò & plurimi, si secundi: quod enim semel esse desiit, obnoxium est numero. Quo autẽ sensu Apostolus scripserit, ita relucebit, si prius constet, non hoc illum sensu scripsisse, quo Psychici vtuntur. Constabit autem si quis ea recordetur, quæ huic capitulo diuersa sunt, & apud doctrinam, & apud voluntatem, & apud propriam ipsius Pauli disciplinam. Si enim secundas nuptias remittit, quæ ab initio non fuerunt, quomodo affirmat omnia ad initium recolligi in Christo? Si vult nos iterare coniugia, quomodo semen nostrum in Isaac semel marito autore defendit? Quomodo totum Ordinem Ecclesię de Monogamis disponit, si non hæc disciplina præcedit in laicis, ex quibus Ecclesiæ ordo proficit? Quomodo in matrimonio adhuc positos à fructu matrimonij auocat, dicens In collecto esse tẽpus, si per mortẽ matrimonio elapsos, iterum in matrimonium reuocat? Hæc si diuersa sunt ei capitulo, de quo agitur, constabit (vt diximus) non hoc illum sensu scripsisse, quo Psychici vtuntur. Quia facilius est, vt aliquam rationem habeat vnum illud capitulum, quæ cum cæteris sapiat, quàm vt Apostolus diuersa inter se docuisse videatur. Eam rationem in ipsa materia poterimus recognoscere. Quę ista materia Apostolo fuit scribendi talia? Tyrocinium nouæ & quum maximè orientis ecclesiæ, quam lacte scilicet educabat, nondum solido cibo validioris doctrinæ; adeò vt præ illa infantia fidei

Nota de buccellis.

ignorarent adhuc quid ſibi agendum eſſet circa carnis & ſexus neceſſitatem; Cuius etiam ipſas ſpecies ex reſcriptis intelligimus, cùm dicit: De his autem quæ ſcribitis: Bonum eſt homini mulierem non attingere, propter fornicationes autẽ vnuſquiſque vxorem ſuam habeat. Oſtendit fuiſſe qui in matrimonio à fide deprehenſi, verebãtur ne nõ liceret eis matrimonio ſuo exinde vti: quia in carnem ſanctam Chriſti credidiſſent. Et tamen ſecundum veniam concedit, non ſecundum imperium: id eſt, indulgens, non præcipiens ita fieri. Cæterum malebat omnes id eſſe quod & ipſe. Proinde & de repudio reſcribens, demõſtrat quoſdam de iſto quoque cogitaſſe: vel maximè, quia & in ethnicis matrimoniis non putabãt poſt fidem perſeuerandum. Quærebant & de virginibus conſilium (præceptum enim domini non erat) Bonum eſſe homini ſi ſic permaneat: vtique quomodo à fide fuerit inuentus. Vinctus es vxori, ne quæſieris ſolutionem. Solutus es ab vxore, ne quæſieris vxorem. Si autem acceperis vxorem, non deliquiſti. Quia ante fidem ſoluto ab vxore, non numerabitur poſt fidem ſecunda vxor, quæ poſt fidem prima eſt. A fide enim etiam ipſa vita noſtra cenſetur. Sed hic parcere ſe dicit illis; Alioquin preſſuram carnis ſubſequuturam, præ anguſtiis temporum impedimenta matrimonij recuſantibus. Quin potius de domino ſollicitudinem habendam promerendo, quàm de marito. Et ita reuocat quod permiſit. Sic ergo in eodem ipſo capitulo, quo definit vnumquemque, in qua vocatione vocabitur, in ea permanere debere: adiiciẽs, Mulier vincta eſt quàm diu viuit vir eius: ſi autem dormierit, libera eſt: cui volet nubat, tantùm in domino; hanc quoque eam demonſtrat intelligendam, quæ & ipſa ſic fuerit inuenta, ſoluta à viro, quomodo & vir ſolutus ab vxore: per mortem vtique, non per repudium facta ſolutione; quia repudiatis non permitteret nubere aduerſus priſtinum præceptum. Itaque mulier ſi nupſerit, non delinquet, quia nec hic ſecundus maritus deputabitur, qui eſt à fide primus: & adeò ſic eſt, vt propterea adiecerit, tantùm in domino, quia de ea agebatur quæ ethnicum habuerat, & amiſſo eo crediderat, ne ſcilicet etiam poſt fidem ethnico ſe nubere poſſe

præ-

præſumeret:licet nec hoc Pſychici curent. Sciamus planè non ſic eſſe in Græco authĕtico, quomodo in vſum exiit per duarum ſyllabarũ aut callidam aut ſimplicem euerſionem: Si autĕ dormierit vir eius, quaſi de futuro ſonet: ac per hoc videatur ad eam pertinere, quæ iam in fide virum amiſerit. Hoc quidem ſi ita eſſet, in infinitum emiſſa licentia, totiens virum dediſſet, quotiens amiſſus eſſet, ſine vllo pudore nubendi, etiam ethnicis congruente. Sed ſi ita eſſet quaſi de futuro: Si cuius maritus mortuus fuerit: tantundem & futurum ad eam pertineret, cuius ante fidem morietur maritus. Quæuis accipe, dum cętera non euertas. Nam cum & illa ſententiæ cedant, Seruus vocatus es, ne curaueris: impræputiatus vocatus es, ne circumcidaris: circumciſus vocatus es, ne adduxeris: quibus concurrit, Vinctus es vxori, ne quæſieris ſolutionem: ſolutus es ab vxore, ne quæſieris vxorem: ſatis manifeſtum eſt ad eos hæc pertinere, qui in noua & recenti vocatione conſtituti de his conſulebant, in quibus à fide fuerant deprehenſi. Hęc erit interpretatio capituli iſtius de hoc examinanda, an & tempori, & cauſæ, & tam exemplis & argumentis præcedentibus, quàm & ſentĕtiis & ſenſibus ſubſequentibus, & in primis, an ipſius Apoſtoli & conſilio proprio congruat & inſtituto: nihil enim cuſtodiendum eſt, quàm ne diuerſus ſibi quis deprehendatur. Audi & ſubtiliſſimam econtrario argumentationem, Adeo, inquiunt, permiſit Apoſtolus iterare connubium, vt ſolos qui ſunt in Clero Monogamiæ iugo aſtrinxerit: Quod enim quibuſdam præſcribit, id non omnibus præſcribit. Nunquid ergo & quod omnibus præcipit, ſolis epiſcopis non præſcribit: ſi quod Epiſcopis præſcribit, non & omnibus præcipit? An ideo omnibus, quia & Epiſcopis? & ideo Epiſcopis, quia & omnibus? Vnde enim Epiſcopi, & Clerus, Nónne de omnibus? Si non omnes Monogamiæ tenentur, vnde Monogami in Clerum? An ordo aliquis ſeorſum debebit inſtitui Monogamorũ, de quo allectio fiat in Clerum? Sed cùm extollimur & inflamur aduerſus Clerum, tunc vnum omnes ſumus, tunc omnes ſacerdotes: quia ſacerdotes nos deo & patri fecit. Cùm ad peræquationĕ diſciplinæ Sacerdotalis prouocamur, de-

ponimus infulas, & partes sumus. De Ecclesiasticis Ordinibus agebatur, quales ordinari oporteret. Oportebat igitur omnem cõmunis disciplinæ formam sua fronte proponi, edictum quodammodo futurum vniuersis impressione: quò magis sciret plebs eum ordinem sibi obseruãdum, qui faceret Præpositos: & ne vel ipse honor aliquid sibi ad licentiam, quasi de priuilegio loci blandiatur. Prospiciebat Spiritus sanctus dicturos quosdam; Omnia licent Episcopis, Sicut ille vester Vthinensis nec Scantiniam timuit. Quot enim & digami Præsident apud vos, insultantes vtique Apostolo: certè non erubescentes, cùm hæc sub illis leguntur? Age iam qui putas exceptionem Monogamiæ de Episcopis factam, recede à reliquis titulis disciplinæ, qui cum Monogamia episcopis ascribuntur: Noli esse irreprehensibilis, sobrius, bene moratus, ornatus, hospitalis, docibilis: quin vero & vino deditus, & manu promptus ad cædendum, & pugnax, & pecuniæ amans, & domum non regens, nec filiorum curans disciplinam, sed nec ab extraneis bonam famam sectans. Si enim suam habent Episcopi legem circa Monogamiam, etiam cætera quæ Monogamiæ accedere oportebit, Episcopis erunt scripta. Laicis verò quis Monogamia non conuenit, cætera quoque aliena sunt? Euasisti Psychice, si velis, vincula disciplinæ totius. Præscribe constanter non omnibus præcipi quę quibusdam sint præcepta: aut si cætera quidem communia sunt, Monogamia verò solis episcopis imposita est, nunquid illi soli Christiani pronunciandi, in quos tota disciplina collata est? Sed & Timotheo scribens vult iuuenculas nubere, filios suscipere, matres familiæ agere. Ad eas dirigit quales suprà denotat, iuuenculas viduas quæ in viduitate deprehensæ, & aliquandiu affectatæ, postquã in delitiis habuerunt Christum, nubere volunt, habentes iudicium quòd primam fidem resciderunt, illam videlicet à qua in viduitate inuentæ & professæ eam, non perseuerant. Propter quod vult eas nubere, ne primam fidẽ susceptæ viduitatis postea rescindant: non vt totiens nubant, quotiens in viduitate tentata, imò & in delitiis habita, noluerint perseuerare. Legimus eum & ad Romanos scribentem: Quæ autem

13 1. Timo. 3. πλήκτης. 14

tem sub viro est mulier, viuenti viro vincta est: si autem obierit, euacuata est à lege viri. Nempe ergo viuente viro adulterare putabitur, si iuncta fuerit alteri viro. Si verò obierit vir, liberata est à lege, quod non sit adultera facta alij viro. Sed & sequentia recognosce, quò sensus iste qui tibi blanditur, euadat. Itaque, inquit, fratres mortificamini & vos legi per corpus Christi, vt efficiamini alteri, ei scilicet qui à mortuis resurrexit, vti fructum feramus deo. Cùm enim eramus in carne, passiones delictorum, quæ per legem, efficiebantur in membris nostris ad fructum ferendum morti; nũc autem euacuati sumus à lege, mortui in quo tenebamur, ad seruiendum deo in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ. Igitur si mortificari nos iubet legi per corpus Christi, quod est ecclesia, quæ spiritu nouitatis cõstat, non per literam vetustatis, id est legis, auferens te à lege, quæ non tenet vxorem marito defuncto, quo minus alij viro fiat, ad contrariam te redigit conditionem, ne amisso viro nubas; quantúmque non deputareris adultera facta alteri viro post mortem mariti, si adhuc in lege agere deberes, tãto ex diuersitate conditionis adulterij te præiudicat post mortẽ mariti alij nubentem; quia iam mortificata es legi, non potest tibi licere, cum recessisti ab ea apud quã tibi licebat. Nũc & si absolutè apostolus permisisset in fide amisso matrimonio nubere: proinde fecisset quemadmodum & cętera quæ aduersus formã regulæ suæ pro cõditione temporum gessit, circumcidens Timotheum propter superinductitios falsos fratres; & rasos quosdam inducens in templum propter obseruationem Iudæorum; ille qui Galatas in lege volentes agere castigat. Sed ita res exigebãt, vt omnibus omnia fieret, quo omnes lucrifaceret: parturiens illos donec formaretur Christus in ipsis, & calefaciens tanquam nutrix paruulos fidei; docendo quædam per veniam, non per imperium (aliud est enim indulgere, aliud iubere) proinde temporalem licentiam permittens denuo nubendi propter infirmitatem carnis, quemadmodũ Moyses repudiãdi propter duritiam cordis. Et hic itaque reddemus supplemẽtũ sensus istius. Si enim Christus abstulit quod Moyses præcepit, quia ab initio non

fuit sic, nec sic ideo ab alia venisse virtute reputabitur Christus: cur non & Paracletus abstulerit, quod Paulus indulsit, quia & secundũ matrimonium ab initio nõ fuit, nec ideo suspectus habẽdus sit, quasi spiritus alienus: tantùm vt deo & Christo dignum sit quod superducitur? Sed deo & Christo dignũ fuit duritiam cordis tẽpore expleto cõpescere. Cur non dignius sit & deo & Christo infirmitatem carnis tempore iam collectiore discutere? Si iustũ est matrimonium non separari, vtique & non iterari honestum est. Denique apud seculũ, vtrũque in bona disciplina deputatur, aliud Concordiæ nomine, aliud Pudicitiæ. Regnauit duritia cordis vsq; ad Christũ. Regnauerit & infirmitas carnis vsque ad Paracletũ. Noua lex abstulit repudium; habuit quod auferret. Noua prophetia secundum matrimonium, nõ minus repudium prioris. Sed facilius duritia cordis Christo cessit, quàm infirmitas carnis. Plus hæc sibi Paulum defendit, quàm illa Moysen: si tamen defendit, quum indulgentem eum captat, præscribentem recusat; quę potiores sententias & perpetuas voluntates eius eludit; quæ non sinit nos hoc Apostolo pręstare, quod mauult. Et quousque infirmitas ista impudẽtissima in expugnando meliora perseuerabit? Tẽpus eius donec Paracletus operaretur fuit, in quem dilata sunt à domino, quæ tunc sustineri non poterãt, quę iam nemini competit portare non posse, quia per quem datur portare, posse non deest. Quàm diu causabimur carnem? quia dixit dominus; Caro infirma. Sed præmisit, & spiritus promptus: vt vincat spiritus carnẽ, vt cedat quod infirmũ est fortiori. Nã & qui potest capere, capiat, inquit. id est, qui non potest, discedat. Discessit & ille diues qui non ceperat substantiæ diuidendæ egenis præceptum, & dimissus est sententiæ suę à domino. Nec ideo duritia imputabitur Christo de arbitrij cuiuscũque liberi vitio: Ecce, inquit, posui ante te bonum & malum, Elige quod bonum est: si non potes, quia non vis (posse enim te si velis ostendit, quia tuo arbitrio vtrunque proposuit) discedas oportet ab eo cuius non facis voluntatem. Quæ igitur hic duritia nostra, si non faciẽtibus voluntatẽ dei renũciamus? Quę hæresis, si secundas nuptias vt illicitas iuxta adulterium

Arbitrium liberum.

rium

rium iudicamus? Quid est enim adulterium, quàm matrimonium illicitum? Notat Apostolus eos, qui in totum nubere prohibebant, qui & de cibis interdicebant, quos deus condidit. Nos verò non magis nuptias auferimus, si secundas recusamus, quàm cibos reprobamus, si sæpius ieiunamus. Aliud est auferre, aliud temperare: aliud est legem non nubendi ponere, aliud est modum nubendi statuere. Planè qui exprobrant nobis duritiam vel hæresim in hac causa, si intantum fouent carnis infirmitatem, vt in nubendo frequenter sustinendum putent: cur illam in alia causa neque sustinent neque venia fouēt, cùm tormentis expugnata est in Negationem? Vtique enim illam magis excusari capit, quę in prælio cecidit, quàm quę in cubiculo: quæ in equuleo succubuit, quàm quæ in lectulo: quæ crudelitati cessit, quàm quæ libidini: quæ gemens deuicta est, quàm quæ subans. Sed illam quidem à Communicatione depellunt, quia nō sustinuit in finem: hanc verò suscipiunt, quasi & hæc sustinuerit in finem. Propone quid vtraque non sustinuerit in finem, & inuenies eius causam honestiorem, quæ sæuitiam, quàm quæ pudicitiam sustinere non potuit. Et tamen nec cruentam defectionem infirmitas carnis excusat, nedum impudicam. Rideo autem cùm infirmitas carnis opponitur, quæ summa fortitudo dicenda est. Iterum nubere, est res virium: resurgere in opera carnis de continentiæ otio, substantia est laterum. Talis infirmitas, & tertio, & quarto, & vsque septimo forsitan matrimonio sufficit: vt quæ totiens fortior, quotiens fuerit infirmior, habitura iam non Apostolum autorem, sed Hermogenem aliquem plures solitum mulieres ducere quàm pingere. materia enim in illo abundat: vnde & animam esse præsumēs multò magis spiritum à deo non habet, iam nec Psychicus, quia nō de afflatu dei Psychicus. Quid si inopiam quis causetur, vt carnem suam apertè prostitutam profiteatur, exhibitionis causa nubentem, oblitus de victu & vestitu non esse cogitandum? habet deum etiam corporum educatorem, etiam florum excultorem. Quid si solitudinem domus ostendat, quasi vna mulier frequentiam præstet, homini ad fugam proximo? habet viduam vtique, quam as-

Negatores depellebantur à communicatione.

16

sumat licebit. Non vnã generis huius vxorẽ, sed iam plures habere cõcessum est. Quid si de posteritate quis cogitet iisdẽ animis, quib. oculis vxor Loth, vt ideo quis repetat matrimoniũ, quia de priore liberos non habuit: hæredes. s. Christianus quæret, seculi totius exheres? habet fratres, habet ecclesiã matrẽ. Aliud est si & apud Christũ legibus Iuliis agi credunt, & existimãt cœlibes & orbos ex testamento dei solidũ nõ posse capere. Nubãt igitur huiusmodi in finẽ vsque: vt in ista cõfusione carnis, sicut Sodoma, & Gomorra, & diluuij dies, ab illo vltimo exitu seculi deprehendantur. Adiiciant tertium dictũ: Manducemus, & bibamus, & nubamus, cras enim moriemur: nõ recogitantes Væ illud prægnãtibus & lactantibus multò grauius & amarius euenturũ in cõcussione totius mũdi, quàm euenit in vastatione vnius particulæ Iudææ. Satis opportunos nouissimis temporibus fructus iteratis matrimoniis colligãt, vbera fluitantia, & vteros nauseantes, & infantes pipiantes. Parẽt Antichristo in quæ libidinosius sæuiat. Adducet illis carnifices obstetrices. Habebunt planè Christo quod allegẽt, speciosum priuilegium, carnis vsquequaque imbecillitatẽ. Sed hanc iudicabunt iam non Isaac Monogamus pater noster, nec Ioannes aliqui Christi spado, nec Iudith filia Merari, nec tot alia exempla sanctorum; solent ethnici iudices destinari: Exurget regina Carthaginis, & decernet in Christianas, quæ profuga, & in alieno solo, & tantæ ciuitatis cum maxime formatrix, cum regis nuptias vltro optasse debuisset, ne tamen secundas eas experiretur, maluit econtrario vri quàm nubere. Assidebit & illi matrona Romana, quæ & si per vim nocturnam nihilominus experta alium virum, maculam carnis suo sanguine abluit, vt Monogamiam in semetipsam vindicaret. Fuerunt & quæ pro viris mori mallent, quàm post viros nubere. Idolis certè & Monogamia & viduitas apparent. Fortunæ Muliebri coronam non imponit, nisi Vniuira, sicut nec Matri Matutæ. Pontifex Maximus & Flaminica nubunt semel. Cereris sacerdotes viuentibus etiam viris & consentientibus, amica separatione viduantur. Sunt & quæ de tota continentia iudicent nos, virgines Vestæ, & Iuno-

nis

nis Achaicæ, & Dianæ Scythicæ, & Apollinis Pythij. Etiam bouis illius AEgyptij antistites de continentia infirmitatem Christianorum iudicabũt. Erubesce caro quæ Christum induisti. Sufficiat tibi semel nubere, in quod à primordio facta es, in quod à fine reuocaris. Redi in Adã vel priorem, si in nouissimum non potes. Semel gustauit ille de arbore, semel cõcupiit, semel pudenda protexit, semel deo erubuit, semel ruborem suum abscõdit, semel de paradiso sanctitatis exulauit, semel exinde nupsit. Si in illo fuisti, habes tuam formam: si in Christum trãsisti, melior esse debebis. Exhibe tertium Adam, & hunc Digamum, & tunc poteris esse quod inter duos non potes.

ARGVMENTVM LIBRI SEQVENTIS per Beatum Rhenanum.

Sub tempora Apostolorũ, verisimile est Christianos simplici cultu calceatúq; fuisse vsos. Id quod etiã multis seculis obseruatum constat. Nam veterũ monachorum vestes, qualibus Benedictini vtuntur, cõmunes omnib, olim Christianis ætate D Benedicti quidam fuisse putant. Itaq; cum Tertull. reiecta toga pallio vestiretur, vt simplicitati religionis responderet simplicitas cultus, à quodã incõstãtiæ notatus est. Proinde hac oratione pallij vetustatem & cõmodum vsum edocet, nõ esse mirandũ dicens, si vestẽ mutarit, hoc est, dimissa toga palliũ assumpserit, quando totus hic orbis mutationi sit obnoxius, Tempora, Stellæ, Cœlũ, Mare, Terra, Regna, Populi, Bestiæ, vt Pauus, Serpẽs, & Chamæleon, etiã homo ipse. Pallium porrò vestem augustã appellat, super omnes exuuias & peplos, superq; omnes apices & titulos, postquã Christianã sapientiam, quæ vanißimis superstitionibus renunciat, primũ cœpit vestire. Iam quoniã Græcorum gestamẽ erat palliũ, vt toga Romanorum, & Christiani frugalitatis gratia pallio vestiebantur tanquã veste simpliciore & philosophica, factum est vt vulgari conuicio qui nostris sacris initiati forent, Græci vocarentur, & ab iniectione pallij quod tunicæ superimponebant, etiã imponentes, vt ita dixerim, siue impostores. Nã palliũ, vt Tertul. inquit, interulæ superest, cuius tota molitio, operire solutim. i. vnq circuniectu. Quoties ergo Christianus aliquis prodisset, statim illud è triuio audiebat, ὁ γραικὸς ἐπιθέτης. Id simpliciter accipie-

bat indoctum vulgus ob pallij superimpositionem, cæterũ literati figuratum morsum intelligebãt in vocabulo ἐπιθέτης, in quo fieret ad impostoris nomen apud Latinos tacita allusio, hoc est, deceptoris & hominis sanctitatem mentientis. Atq; hoc est, quod Hieronym. ad Furiã scribẽs, Vbicũq;, inquit, viderint Christianũ, statim illud de triuio, ὁ γραικὸς ἐπιθέτης, vocãt impostorẽ, detrahũt. Quanquam vt Erasmus noster illic annotauit, illa duo verba vocãt impostorẽ, non sunt in exẽplarib. vetustioribus, indubiè pro glossa primũ ascripta in margine, deinde recepta in cõtextũ. Sensum scommatis idem Hieronymus expreßit in epistola ad Marcellam, de Christianis agẽs qui propter vestitum viliorẽ à gentilibus, nonnunquam etiam à pseudochristianis riderentur. Nos, inquit, quia Serica veste nõ vtimur, Monachi iudicamur: quia ebrij non sumus, nec cachinno ora dissoluimus, Cõtinentes vocamur & tristes. Si tunica non canduerit, statim illud è triuio, Impostor & Græcus est. Vbi vides ad vestẽ pertinere dicterium, qua Philosophi Græcorum peculiariter vterentur, & post illos Christiani, quum inquit, Si tunica non canduerit. Porrò ob suam & vtentium eo simplicitatem pallium in contemptum venit, vt fieret dicterio locus apud Carthaginenses, quemadmodum ex hoc libello apparet, A toga ad pallium, de mutatione vitæ splendidioris in frugalem, & magnarum opum in paupertatem, simile illi, Ab equis ad asinos. Inde natum quòd summæ apud gentiles autoritatis viri relicto paganismo Christianæ religioni freqũeter nomen dantes pallio vestirentur. Horum alicui forte fortuna obuius factus Ethnicus quispiam, Itáne à toga ad pallium, inquit? nam mira tunc nostrorum erat & simplicitas & frugalitas. At hodie commutatis in diuersum rebus, apud nos non solum à palliis ad togas, verum etiam ad diadema & sceptrum emerserunt, quos tamen vita frugalior sanctiórque in primis deceret, veluti puriorem Dominici gregis partem.

ANNOTATIONES IN LIBRUM sequentem.

TAm prosperos temporum.] *Sic infra dicit, insignes libidinum.* Iuuat habitus denotare pacis.] *Denotare, Tertullianus vsurpat pro notare siue taxare, quemadmodũ & supra admonuimus: Vnde paulò post, Pallium tamen, inquit, generaliter*

ter veſtrum immemores denotatis. Et mox rurſus, Laudans igitur, inquit, orbem mutantem, quid denotas hominem? Hinc & denotatum in quarta declinatione pro denotatione ſiue reprehenſione, in hoc libro dixit, Quãtum, inquit, denotatui paßiuitas offert. Et ſicubi alibi in Africa Tyros.] Significat cultũ iſtum peculiarẽ fuiſſe Pœnis in Africa. Soror ciuitas.] Vtica quam Strabo ſecũdam Tyriorum coloniam eſſe tradit. Studiis aſperrima belli.] Hemiſtichium eſt Vergilianum. Vt Silenus penes aures Midæ blatit.] Huius rei meminit & in lib. aduerſus Hermogenem, Niſi, inquit, & Sileno illi apud Midã regem adſeueranti de alio orbe, credẽdum eſt, autore Theopompo. Porrò Blatire vetus verbum eſt, inconditè & inaniter loqui ſignificans autore Marcello, vtitur hoc & Plautus. Noſtra certè metatio.] Mundum hunc ſublunarem intelligit, in quo nos cõſiſtimus. A verbo metari, quo in præcedentibus libris etiam vſus eſt. Vnde & Metata dicuntur Iureconſultis hoſpitia. Et Metatores qui præcedẽtes caſtris locum eligunt, vt Vegetius autor eſt. Et ſtatim de Decumanis inquietat.] Decumani fluctus dicuntur magni. Nam decimum fluctum ferri maximum aiunt. Mutauit & totus orbis aliquando.] Sic dicit, orbis mutauit, ſicut dicimus, Terra mouit, Mutare verbum abſolutè vſurpando. Sic in Valentinianis: & Demiurgus tunc de Hebdomade cœleſti in ſuperiora mutabit. Et in hoc libro paulò poſt, Mutant, inquit, & beſtiæ pro veſte formam. Et iterum, Tamen, inquit, & Chamæleon mutat totus. Adhuc maris conchæ & buccinæ.] Cõcharum ad purpuras & conchylia eadem quidem eſt materia, ſed diſtat temperamento. Duo ſunt genera, Buccinum minor Cõcha, ad ſimilitudinem eius buccini, quo ſonus æditur, vnde & cauſa nomini, & rotunditate oris in margine inciſa. Ex Plin. Et Tuſcia Vulſinios priſtinos deuſta.] Figura Græca. Vt mox, erepta Põpeios. Speret pro timeat. Maiorẽ ambitũ terra caſſa.] Figura Græca, hoc eſt, ſecũdum maiorem ambitum. Educatur.] Educari pro educi. Præſentis Imperij triplex virtus, deo tot Auguſtis in vnum fauente.] Apparet hunc librum ſcriptum fuiſſe Septimij Seueri principatu, vt per triplicem Imperij virtutem, & quod, inquit, deo tot Auguſtis in vnum fauente, Seuerum Auguſtum intelligat, & Peſcẽnium Nigrum, ac Clodium Albinum Cæſares, quorum ille in Oriente ab exercitibus Syriacis Imperator eſt appellatus inuito Seuero, hic in Gallia prope-

modum assentiēte Augusto Cæsar dictus est. Nam scribit Spartianus Seuerum de Clodio Albino sibi substituendo cogitasse. Sed verißimum est quod dixit Lucanus, Omnísque potestas Impatiens consortis erit. Neque enim Pescennium Nigrum modò occidit Seuerus, sed & Clodium Albinum paulò post sustulit. Cæterum hic libellus conscriptus videtur antequam Pescennium & Albinum Seuerus hostes declarasset. Nam ostendit concordes fuisse, quum inquit, Deo tot Augustis in vnum fauente. Quo tempore Tertullianus Christo nomen dedit. Siquidem statim vt nostram religionem amplexus est & dimissa toga pallium indutus, hoc scriptum inconstantiæ & nouationis deprecatorium primoribus reipublicæ Carthaginensis indubie exhibuit. Hac eadem ratione colligimus librum Ad Scapulam Præsidem Carthaginensem, post hunc fuisse æditum. Nam illic Albinianorum & Nigrianorum, ac Caßianorum meminit ceu factiosorum & qui contra maiestatem Imperatoris peccassent. Erant autem Caßiani qui Auidij Caßij partes sequebantur, eius qui Marco Antonino principe, titulum imperij vendicare est ausus.

Cap. III

Et omni patagio inauratior.] *Patagium autore Marcello, chlamydem auream significat, quæ preciosis vestibus immitti solet. Vnde Patagiati, patagiis induti. Et Patagiarij qui huiusmodi vestes faciunt.* Est & quadrupes, tardigrada.] *Versiculus est Pacuuij poëtæ. Cuiusmodi tres à Cicerone referuntur, nempe hi,*

Sanguine cassa, domiporta, terrigena traditur,
Quadrupes, tardigrada, agrestis, humilis, aspera,
Capite breui, ceruice anguina, aspectu truci.

4 Chamæleontem.] *Theodoricus Ostrogotus Romanorum rex ad Habundantium præpositum scribens de quodam Frontoso decoctore & debita malignè soluente, Meritò Chamæleonti bestiæ conferendus, quæ paruorum serpentum formæ consimilis, aureo tantum capite, & reliquis membris subalbentis Prasini colore distinguitur. Hæc quoties humanos aspectus incurrerit dum ei fugiendi velocitas denegatur, nimia timiditate confusa, colores suos multipharia qualitate commutat, vt modo Veneta, modo Blattea, modo Prasina, modo poßit Cyanea reperiri. Et reliqua.* De ouilibus dico Milesiis, & Selgicis.] *Selga Pisidarum vrbs est, qui Lyciæ Ciliciæque contermini sunt.* Tantam igitur paraturam materiarum.] *Sic enim restituimus*

5 *ex collatione Gorziensi. Paratura, vocabulum Tertulliani.*

Qua-

Cap. IIII

Quarum pars gentilitus inhabitantur.] *Aduerbium est, gentilitus, pro gentiliter, sicut mox, paßiuitus pro paßiue (hoc est communiter, promiscue) & ni fallor, planitus, paulò pòst pro planè. ô elegantiam Africanam.* Follicans ruminat.] *Imitatus Tertullianum Hieronymus dixit caligas follicantes. Ad Eustochium enim scribens, Apud hos, inquit, affectata sunt omnia, laxæ manicæ, caligæ follicantes, vestis craßior, crebra suspiria. Et paulò ante, Omnis, inquit, his cura de vestibus si bene oleant, si pes laxa pelle non folleat. Sic & Ambrosius loquitur.* Vnde & nominis consilium, quandoquidem labiis vacuerat ab vberum gustu.] *Ostendit vnde dictus sit Achilles, & etymologiam nominis. Aiunt autem appellatum Achillem διὰ τὸ μὴ θιγεῖν χείλεσι χιλῆς, ὅ ἐστι τροφῆς, hoc est, ob id quod labiis nutrimentum non attigerit. Nam illi lactis alimonia defuit, à Chirone medullis tantũ ceruinis enutrito. Proinde Myrmidones hoc eum nomine vocarunt, vt autor est Euphorion. Atque hoc est, quod Tertullianus dicit illum vacuisse labiis ab vberũ gustu, id est, non suxisse lac nutricis. nam vsurpat, Vacuerat, more suo pro, Vacauerat,* Scrupea schola.] *Hoc est saxea. Antrum Chironis intelligit* Scytalosagittipelliger.] *Mirabilis compositio. Sic appellat Herculem eo quod clauã, sagittas & pellem gestaret. nam σκυτάλη Græcis etiam baculum significat. Non est dißimilis compositionis vocabulum illud, pari etiam syllabarum numero, quo Cyclops in Epigrammatibus Græcis θυροζυγοκαμψιμέτωπος appellatur, hoc est, feræ & flexiiugæ frontis.* Vbi Geryõ? Vbi Cerberus?] *Castigauimus locum deprauatum, adiuuante Gorziensi collatione, Vbi Geryon ter vnus? Cerebris adhuc eorum, claua fœtere malebat. Loquitur de claua Herculis quæ malebat fœtere cerebris eorum, hoc est, Diomedis, Busiridis, & Geryonis.* Aut pelino spero factum]*Fortaßis telino legendum aut phyllino. Nomina sunt vnguentorum. Faciunt ad hunc locum quæ apud Senecam in Tragœdia leguntur, nempe hæc,*

> Fortem vocemus, cuius ex humeris Leo
> Donum puellæ factus, & claua excidit,
> Fulsitque pictum veste Sidonia latus.
> Fortem vocemus, cuius horrentes comæ
> Maduerunt nardo. Laudemus qui ignotas manus
> Ad non virilem tympani mouit sonum,
> Mitra ferocem Barbara frontem premens.

Genuinos inter antias.] *Antias vocat capillos anteriores & fronte pendentes*. Qualis ille Hercules in Sericho Omphales fuerit.] *Lego, in Theristro Omphales. Est autem Theristrum* θεριvὸν ἱμάτιον, *hoc est, æstiua vestis, cuius meminit Iul. Pollux libro 7. D. Hieron. in commentariis in Esaiam, Habent, inquit, mulieres & theristra, quæ nos palliolā possumus appellare; quibus obuoluta est & Rebecca, & hodie quoque Arabiæ & Mesopotamiæ operiuntur fœminæ, quæ dicūtur Græcè Theristra ab eo quod in* θέρει, *hoc est, in æstate & caumate corpora protegant fœminarū. Hactenus ille. Quàm autem decebat Herculem Theristrum vestis tenuißima, tam ornabat Omphalen Leonina pellis. Nam hoc est, quod Tertullianus vult dicere*. Pugil Cleomachus.] *Hic Magnesius fuit, qui quum in amorem cuiusdam Cinædi incidisset, & orationē & mores Cinædorum imitatus est*. Ita & Endromis solocem.] *Endromis vestis erat hirsuta & villi longioris, qua in balneis & gymnasiis præcipuè solebant vti veteres. Sic dicta quod apta cursui foret. Nam* ἐνδρόμον *Græci cursum vocant. Conuenit autem hic Endromis pugili & cursori Cleomacho. Porrò Solox lanam crassam significat, autore Festo*. Aliqua multitia synthesi extruxit.] *Erat Multitia vestimenta subtilißimis filis contexta. Synthesim vero seruilem vestem fuisse constat, breuem & expeditam ac ex diuersis lanarum coloribus compositam, quod nomen ipsum arguit, qua non indecorum erat vti senatores quoque & equites Romanos, sed in Saturnalibus tantum. Hic Multitiam synthesim adiectiue videtur vsurpare pro subtili veste*. In captiua Sarabara.] *Sarabara vestis est Persica*. Et crepidam æratus incessit.] *Hoc tradit & Laërtius in vita Empedoclis, solitum illum ære calceari. Indicauit etiam hunc in ignes AEtnæi montis insiluisse, ex crepidulis altera, vi flammarum ad exteriora reiecta. Quò se cōiecerat latenter absque arbitris, vt deus factus putaretur, dum mortuus ignoratur. Hinc ridet illum Tertullianus, quod contempta hominum sorte diuinitatem impudenter affectarit, dignum asserens qui à Diogene illo liberrimo philosopho, non lutulentis pedibus impetatur, sed in ipsa adyta deæ impurißimæ Cloacinæ, & mulierum ei seruientium rapiatur*. Quantum denotatui paßiuitas offert.] *Paßiuitatis nomine promiscuā frequentiam intelligit. Ita dixit in Apologetico: suppeditāte materias paßiuitate luxuriæ*. Domestice ac secrete habebantur.]

Ab

Ab istis lecticis, dicti sunt Lecticarij qui matronas in lecticis gestabant, quorum fit apud Iureconsultos mentio ceu meminimus ante. Ostendit Tertul. lib.1. Ad vxorem suam Germanos ad hanc operam adhiberi solitos, quum inquit, nec Germanicos baiulos præsume. Frictrices.] *Frictricum nomine τὰς τριβάδας intelligit, quarum obscœnissimam fœditatem quamlibet scurrilis Lucian. explicare supersedet. Ex hoc loco motus arbitror in De resur. carnis legendum, Sed frictricis vel archigalli, vel gladiatoris carnificis spiritu infectum.* Ob cultum omnia candidatu.] *Figura Græca, hoc est, secundum omnia.* Quam in calceo vncipedem.] *Posset etiam legi, vnguipedem.* Quingenariã promulsidem ædificat.] *Videtur appellare promulsidem, ipsum promulsidarium, hoc est, vas quo promulsis, quæ mulsi potio est, continetur. Fit promulsidariorum mentio Iureconsultis. Elegãter autem dixit, ædificat, tanquam operosum quid subostẽdens. Mutuatus est hoc exemplum à Plinio Tertullianus. Cuius lib. nat. hist. 33. cap. 11. hæc sunt verba, Nostra ætas, inquit, fortior fuit. Claudij principatu seruus eius Drusillianus nomine Rotundus, dispensator Hispaniæ citerioris quingenariã lancem habuit, cui fabricandæ officina prius exædificata fuerat. Et comites eius octingentas quinquaginta octo librarum. Quare quæso? nisi vt quam multi eas conserui inferrent, aut quibus cœnantibus? Hæc ille. Vocat autem lancem quam Septimius noster promulsidem dixit. Et est illic Drusillianus, non Rusillianus, quemadmodũ & nos castigauimus.* Quæ Vedius Pollio.] *De hoc sic scribit Plin. lib. 9. cap. 23. Inuenit, inquit, in hoc animali documenta Vedius Pollio eques Rom. ex amicis Augusti, viuariis earum immergẽs damnata mancipia, non tanquam ad hoc feris terrarum non sufficientibus, sed quia in alio genere totum pariter hominẽ distrahi spectare non poterat.* Qua Hortens. Orator.] *Pauonem cibi gratia Ro. primus occidit orator Hortensius aditiali cœna sacerdotij. Plin. lib. 10. cap. 20.* Qua Aufidius Lurco.] *Saginare primus instituit circa nouissimum piraticum bellum M. Aufidius Lurco, exque eo quæstu reditus sestertium LX. M. habuit. Plin. etiam lib. & cap. eodẽ.* Qua Asinius Celer mulli vnius obsfexis detulit.] *Opinor scriptum fuisse sex HS. vt intelligat sex sestertiorum millibus. Sane de hac re non conuenit apud autores. Nam octo millibus emptum scribit Plinius, Macrobius septem, Iuuenal. vero Sat. quarta ait,*

Mullum sex millibus emit.
Æquantem sane paribus sestertia libris:
Vt perhibent qui de magnis maiora loquuntur.

Qua Æsopus hist.] *Huius rei meminit Plin.lib.10.cap.l.& rursus lib.35.cap.12.* Qua filius eius.] *Habes apud Plin.lib.9. cap.35.* Impuritati Scauri.] *Opinor eum loqui de M. AEmilio Scauro, quem Salustius autor est, hominem fuisse nobilem, impigrum, factiosum, audacem, & qui sciret vitia sua callide occultare.* Et aleæ Curij.] *Asconius Pedianus in commentariis in orationem M. Tullij Ciceronis quam aduersus C. Antonium & L. Catilinam habuit, adnotauit, Q. Curium notißimum aleatorem fuisse, & postea damnatum, celebratúmque à Caluo poëta huiusmodi versiculo, Et talis Curius pereruditus.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI
DE PALLIO, LIBER.

Tunicæ Carthaginensiũ.

PRINCIPES semper Aphricæ viri Carthaginenses, vetustate nobiles, nouitate felices, gaudeo vos tam prosperos temporum, cum ita vacat ac iuuat habitus denotare pacis. Hæc & annona & ocia ab imperio & à cœlo. Bene est. Tamẽ & vobis habitus aliter olim tunicæ fuere, et quidem in fama, de subteminis studio, & luminis consilio, & mensuræ temperamẽto, quod neque trans crura prodige, nec intra genua inuerecũde, nec brachiis parca, nec manibus arctè, sed nec cingulo sinus diuidente, expedita atque quadrata instita. In viris autem pallij extrinsecus habitus & ipse quadrangulus, ab vtroque laterum regestus, & ceruicibus circumstructus, in fibulę morsu humeris acquiescebat. instar eius hodie Æsculapio iam vestro sacerdotium est. Sic & in proximo soror ciuitas vestiebat, & sicubi alibi in Aphrica Tyros. At cum

Pallii supra tunicam.

secu-

ſecularium ſortium domina Fortuna, & Romanis deus maluit, ſoror quidem ciuitas ſuapte arbitrio mutare properauit, vt adpulſum Scipionem ante iam de habitu ſalutaret, Romana præcoqua. Vobis vero poſt iniuriæ beneficium, vt ſenium non faſtidium exemptis, poſt Grachi obſcœna omnia, & Lepidi violenta ludibria, poſt trinas Pompeij aras, & longas Cæſaris moras, vbi mœnia Statilius Taurus impoſuit, ſolennia Sentius Saturninus enarrauit, cum concordia Iubæ, toga oblata eſt. Prò quãtum circummeauit, à Pelaſgis ad Lydos, à Lydis ad Romanos, vt ab humeris ſublimioris populi Carthaginenſes complecteretur. Exinde tunicam longiorem cinctu arbitrante ſuſpenditis, & pallij iam teretis redundantiam tabulata congregatione fulcitis, & ſi quid pręterea conditio vel dignitas, vel temporalitas veſtit. Pallium tamen generaliter veſtrum immemores etiam denotatis. Equidem haud miror præ documento ſuperiore. Nam & arietem (non quem Laberius reciprocicornem & lanicutẽ & teſtitrahum, ſed trabes machina eſt quæ muros frangere militat) nemini vnquam adhuc libratũ, illa dicitur Carthago ſtudiis aſperrima belli, prima omnium armaſſe in oſcillum penduli impetus, commentata vim tormenti de bile pecoris capite vindicantis. Cum tamen vltimarent tempora patriæ, & aries iam Romanus in muros quondam ſuos auderet, ſtupuere illico Carthaginenſes vt nouum extraneum ingenium. Tantum æui longinqua valet mutare vetuſtas. Sic denique nec palliũ agnoſcitur. Sit nũc aliunde res, ne Pœnicũ inter Romanos aut erubeſcat aut doleat, certe habitũ vertere naturæ totius ſolẽne munus eſt, fungitur & ipſe mũdus interim iſte, quem incũbimus. Viderit Anaximãder ſi plures putat, viderit ſi quis vſpiã alius ad Meropas, vt Silenus penes aures Midę blatit, aptas ſane grandioribus fabulis. Sed & ipſi quẽ Plato æſtimat, cuius imago hic ſit, etiam ille habeat neceſſe eſt proinde mutare: quippe ſi mundus, ex diuerſis ſubſtantiis officiiſque conſtabit, ad formam eius quod mundus hic eſt. Neque enim mundus, ſi non vt mundus. Proinde diuerſa in vnum, ex demutatione diuerſa ſunt. Denique diuerſitatis diſcordiam vices fœderant, ita mutando erit mun-

dus omnis qui ex diuersitatibus corporatus & vicibus temperatus. Nostra certe metatio (quod clausis vel in totum Homericis oculis liquet) totum versiforme est, dies & nox inuicem vertunt solstitionibus annuis, Luna modulationibus menstruis variat; syderum distincta confusio interdũ deiicit quid, interdum resuscitat; cœli ambitus nunc sub diuo splendidus, nunc nubilo sordidus, aut imbres ruunt, & si qua missilia cum imbribus, dehinc substillum, & denuo sudum. Sic & mari fides infamis, dum & flabris æque mutantibus de tranquillo probum, de flustris temperatum, & extemplo de decumanis inquietat.

2 Sic & terram si recenseas temporatim vestiri amantem, prope sis eandem negare, memor viridem cum conspicis flauam, mox visurus & canam. Cæteri quoque eius ornatus quid non aliud ex alio mutant? & mõtium scopulæ decurrendo, & fontiũ venæ ebullando, & fluminum viæ obumbrando. Mutauit & totus orbis aliquando aquis omnibus obsitus, adhuc maris conchæ & buccinæ peregrinantur in montibus, cupientes Platoni probare etiam ardua fluitasse: sed & enatando rursus infirma mutauit, rursus orbis alius. Idem mutat & nunc localiter habitus, cum situs læditur, cum inter insulas nulla iam Delos, hárenæ Samos, & Sibylla non mendax, Æon in Atlantico Libyam aut Asiam adæquans quæritur nunc, Italiæ quondam latus, Hadria Tyrrhenóque quassantibus medio tenus interceptum, reliquias Siciliam facit: cùm tota illa plaga discidij, cõtentiosos æquorum coitus angustiis retorquens, nomen vitij mari induit, non expuentis naufragia, sed deuorantis. Patitur & continens de cœlo aut de suo. Aspice ad Palestinam quâ Iordanis amnis finium arbiter; vastitas ingens, & orba regio, & frustra ager. Et vrbes retro, & populi frequentes, & solus audiebat. Dehinc vt Deus censor esset, impietas ignium meruit imbres: hactenus Sodoma, & nulla Gomorra, & cinis omnia, & propinquitas maris iuxta cum solo mortẽ bibit. Ex huiuscemodi nubilo & Tuscia Vulsinios pristinos deusta, quo magis de montibus suis Campania speret erepta Pompeios. Sed absit, Vtinam & Asia secura iam sit de soli ingluuie. Vtinam & Africa semel voraginem pa-

uerit

uerit vnicis castris fraudatis expiata. Multa & alia huiusmodi detrimenta habitum orbis nouauere sitúsque mouere. Bellis quoque plurimum licuit. Sed piget tristia non minus quàm regnorum vices recensere, quotiens & ista mutauerint iam inde à Nino Beli progenie, si tamē Ninus regnauit primus, vt autumat superiorum prophanitas (fermè apud vos vltra stilus non solet) ab Assyriis si forte æui historiæ patescunt. Qui vero diuinas lectitamus, ab ipsius mundi natalibus compotes sumus. Sed læta iam malo, quippe & læta mutant. Denique si quid mare diluit, cœlum texit, terra subduxit, gladius detondit, aliâs versura compensato redit. Iam & primitiis maiorem ambitum terra cassa & vacans hominum, & sicubi aliqua gens occuparat, sibimet soli erat. Itaque cogitans omnia sibi domum, intelligens alibi stipantem copiam, alibi deserentem, runcare atque ruspare consuluit, vt inde velut ex surculis & propaginibus populi de populis, vrbes de vrbibus, per vbique orbis pangerentur. Transuolauere redundantium gentium examina, Scythæ exuberant Persas, Phœnices in Affricam eructāt, Romanos Phryges pariunt, Chaldæum semen in Ægyptum educatur, Dehinc cum inde transducitur Iudæa gens est. Sic & Herculea posteritas, qui Temeno pariter Peloponesum occupando producunt. Sic & Iones Nilei comites Asiam nouis vrbibus instruunt, sic & Corinthij cum Archia muniunt Syracusas. Sed vanum iam antiquitas, quādo curricula nostra coram. Quantum reformauit orbis seculum istud? Quantum vrbium aut produxit, aut auxit, aut reddidit præsentis Imperij triplex virtus, deo tot augustis in vnum fauente? quot census transcripti? quot populi propaginati? quot ordines illustrati? quot barbari exclusi? Reuera orbis cultissimum huius Imperij rus est, eradicato omni aconito hostilitatis, & cacto & rubo subdolæ familiaritatis, consitum & amœnum super Alcinoi pometum, & Midæ rosetum. Laudans igitur orbem mutantem, quid denotas hominem? Mutant & bestiæ pro veste formam, quanquam & pauo pluma vestis, & quidem de cataclitis, imo omni conchylio depressior qua colla florent, & omni patagio inauratior qua terga ful-

gent, & omni syrmate solutior qua caudæ iacent, multicolor, & discolor, & versicolor, nunquam ipsa, semper alia, & si semper ipsa quando alia, totiens denique mutanda quotiens mouenda. Nominandus est & serpens licet ponè pauum. Nam & iste quod sortitus est conuertit corium & æuum. Siquidem vt senium persensit, in angustias stipat, paritérque specum ingrediens & cute egrediens, ab ipso statim limine erasus exuuiis ibidem relictis nouus explicat, cum squamis & anni recusantur. Hyænam si obserues sexus annalis est, marem & fœminam alternat. Taceo ceruum quod & ipse ætatis suæ arbiter, serpente pastus, veneno languescit in iuuentutem. Est & quadrupes, tardigrada, agrestis, humilis, aspera. testudinem Pacuuianam putas. non est, capit & alia bestiola versiculum, de mediocribus oppido, sed nomen grande: chamæleontem qui audieris, haud ante gnarus, iam timebis aliquid amplius cum Leone. At cum offenderis apud vineam ferme sub pampino totum, ridebis illico audaciam & Græci iam nominis: quippe nec succus est corpori, qui minutioribus multo licet. chamæleon pellicula viuit, capitulum statim à dorso, nam deficit ceruix. Itaque durum reflecti, sed circumspectu emissitij ocelli, imò luminis puncta, vertiginant. hebes, fessus, vix à terra suspendit: molitur incessum stupẽs, & promouet gradum magis demonstrat quàm explicat; ieiunus scilicet semper & inde fessus: oscitans vescitur, follicans ruminat, de vento cibus. Tamen & chamæleon mutare totus, nec aliud valet. Nam cum illi coloris proprietas vna sit; vt quid accessit, inde suffunditur: hoc soli chamæleonti datũ, quod vulgo dictum est, de corio suo ludere. Multa dicendum fuit, vt ad hominẽ præstructim perueniretur: hunc quoquo primordio accipitis, nudus certe & inuestis figulo suo constitit; post demum sapientiam haud dum licitam, præreptam potitur. Ibidem quod in nouo corpore indebitum adhuc pudori erat protegere festinans, ficulneis foliis interim circundat. Dehinc cum de originis loco exterminat, quippe deliquerat, pellitus orbi vt metallo datur: sed arcana ista, nec omnium nosse. Cedo iam de vestro, quod Ægyptij narrant, & Alexander digerit & A-

fer

fer legit, ea tempestate Osiridis qua ad illum ex Libya Ammon vasit ouium diues. Denique cum ipsis Mercurium autumát forte palpati arietis mollitie delectatum, diglubasse oueculam: dúmque pertentat quod facilitas materiæ suadebat, tractu prosequente filum eliquasse, & in vestis pristinæ modum quam phylira tenui vinxerat, texuisse. Sed vos omnem lanitij dispensationem structurámque telarum Mineruæ maluistis, cum penes Arachnen diligentior officina, exinde materia. Nec de ouilibus dico Milesiis & Selgicis & Altinis, aut quis Tarentū vel Betica cluet, natura colorante. Sed quoniam & arbusta vestiunt, & lini herbida post virorem lauacro niuescunt: nec fuit satis tunicam pangere & serere, ni etiam piscari vestitum contigisset; nam & de mari vellera, quæ muscosæ lanositatis lautiores conchæ comant. Prorsus haud latet bombicem (vermiculi genus est) quæ per aërem aliquando araneorum more scopis idonius distendit, dehinc deuorat, mox æque reddere, perinde si necaueris animata iam stamine aluo. Tantam igitur paraturam materiatum ingenia quoque vestificinæ prosecuta; primum tegendo homini qua necessitas præcessit, dehinc & ornando imò & inflando, qua ambitio successit, varias indumentorum formas promulgauere. quarum pars gentilitus inhabitantur, cæteris incommunes. pars vero passiuitus omnibus vtiles, vt hoc pallium, & si Græcum magis, sed lingua iam penes Latium est. cum voce vestis intrauit. atque adeo ipse qui Græcos pellendos vrbe censebat, literas eorum vocémque senex iam eruditus, idem Cato iuridicinæ suæ in tempore humerum exertus, haud minus palliato habitu Græcis fauit. Quid nunc si est Romanitas omnis alia, nec vestis tamen? admodum Græci estis. At non ita est. Vnde gentium in prouinciis melius exercitis, quas natura agro potius eluctando commodauit, studia palæstræ male senescentia & cassum laborantia, & lutea vnctio, & puluerea volutatio, & arida saginatio? Vnde apud aliquos Numidas etiam equis cæsariatos iuxta cutem tonsor, & cultri vertex solus immunis? Vnde apud hirtos & hirsutos tam rapax ab ala resina, tam furax à mento volsella? Prodigium est, hæc sine pallio fieri:

Mercurius autor primæ vestis.

illius eſt hæc tota res Aſiæ. Quid tibi Libya & Europa cum exoticis mundiciis quas veſtire non noſti: Reuera enim quale eſt Græcatim depalari magis quàm amiciri? Habitum transferre ita demum cultus probrum eſt, ſi non conſuetudo, ſed natura mutetur. ſat refert inter honorem temporis, & religionem dei: conſuetudo fidem tempori, natura deo. Naturam itaque concuſſit Lariſſæus Heros in virginem mutando, ille ferarum medullis educatus, vnde & nominis conſilium, quandoquidem labiis vacuerat ab vberũ guſtu: ille apud rupicem & ſyluicolam & monſtrorum eruditorem ſcrupea ſchola eruditus. Feras in puero matris ſollicitudinem. patiens certe iam vſtriculas, certe iam virum alicuius clãculo functus, adhuc ſuſtinet ſtolam fundere, comam ſtruere, cutem fingere, ſpeculum conſulere, collum demulcere, aurem quoque foratu effœminatus, quod illi apud Sigæum ſtatua ſeruat. Planè poſtea miles eſt. Neceſſitas enim reddidit ſexum. de prælio ſonuerat, nec arma longe. Ipſum (inquit) ferrum virum attrahit. Cæterum ſi poſt incentiuum quoque puella perſeueraſſet, potuit & nubere. Ecce itaque mutatio monſtrum equidem geminum, de viro fœmina, mox de fœmina vir, quando neque veritas negari debuiſſet, neque fallacia confiteri. Vterque habitus mutandi malus, alter aduerſus naturam, alter contra ſalutem. Turpius adhuc libido virum cultu transfigurauit quàm aliqua materna formido, tametſi adoratur à vobis qui erubeſcendus eſt Scytaloſagittipelliger ille, qui totam epitheti ſui ſortem cum muliebri cultu cõpenſauit. Tantum Lydiæ clanculariæ licuit vt Hercules in Omphale, & Omphale in Hercule proſtitueretur. Vbi Diomedes & cruenta præſepia? Vbi Buſiris & buſtuaria altaria? Vbi Geryon ter vnus? cerebris adhuc eorum claua fœtere malebat, cum vnguentis offenderetur. Vetus iam Hydræ, Centaurorúmque ſanguis in ſagittis, pumice ſpeculi excludebatur, inſultante luxuria, vt poſt monſtra transfixa coronam forſitan ſuerent. Ne ſobriæ mulieris quidem aut viraginis alicuius ſcapulæ ſub exuuias beſtiæ tantæ introire potuiſſent, niſi diu mollitas & euigoratas & exodoratas; quod apud Omphalen balſamo aut telino

Chiron Centaurus.

Hercules in fœminam mutatus.

telino spero factum. Credo & iubas pectinem passas, ne ceruicem eneruem inureret stiria leonina; hiatus crinibus infarsos, genuinos inter antias adumbratos tota oris contumelia mugiret, si posset. Nemæa certe, si quis loci Genius, ingemebat, tunc enim se circumspexit leonem perdidisse. Qualis ille Hercules in Serico Omphales fuerit, iam Omphale in Herculis scorto designata descripsit. Sed & qui arte Tyrinthium accesserat pugil Cleomachus, post olympia cum incredibili mutatu de masculo fluxisset, intercutem cæsus & vltra, inter fullones iam Nouianos coronandus, meritóque mimographo Lentulo in Catiniẽsibus commemoratus, vtique sicut vestigia cæstuum viria occupauit, ita & endromidis solocem aliqua multicia synthesi extrusit. Physconem & Sardanapalum tacendum est, qui nisi insignes libidinum, aliàs reges nemo nosset. Tacendum autem, ne quid & illi de Cæsaribus quibusdam vestris obmussitent, pariter propudiosis: nec magnæ forte constantiæ mãdatum sit, impuriorem Physcone, molliorem Sardanapalo Cæsarem designare, & quidem sub Nerone. Nec tepidior vis vanæ quoque gloriæ mutandis indubiis, etiam vero saluo. Calor est omnis affectus: verum cum in affectationem flabellatur, iam de incendio gloriæ ardor est. Habes igitur ex isto fomite æstuantem magnum regem, sola gloria minorem. Vicerat Medicam gentem, & victus est Medica veste. triumphalem cataphractem amolitus, in captiua sarabara decessit: pectus squamarum signaculis disculptum, textu pellucido tegendo nudauit; anhelum adhuc ab opere belli, & vt mollius ventilante serico extinxit. Non erat satis animi tumens Macedo, ni illum etiam vestis inflatior delectasset. Nisi quod & philosophi puto ipsi aliquid eiusmodi affectant. Audio enim & in purpura philosophatum. Si philosophus in purpura, cur non & in baxa tyria calciare, nisi aurum minime Græcatos decet. Atquin alius & sericatus & crepidam æratus incessit: digne quidem vt bacchantibus indumentis aliquid subtinniret, cymbalo incessit. Quod si iam tunc locorum Diogenes de dolio latraret; non cœnulentis pedibus vt thori Platonici sciunt, sed omnino totum Empe- Empedocles

In crepidis æratis inceßit.

doclen in adyta Cloacinarum detulisset: vt qui se cœlitem delirarat, sorores prius suas, dehinc homines deas salutaret. Tales igitur habitus qui de natura & modestia transferunt, & acie figere, & digito destinare, & nutu tradere, merito sit. Prorsus si quis Menandrico fluxu delicatã vestem humi protrahat, audiat ponè se quod & Comicus, Qualem demens iste chlamydem disperdit? Enimuero iam dudum censoriæ intentionis episcynio disperso, quantum denotatui passiuitas offert, libertinos in equestribus, subuerbustos in liberalibus, dedititios in ingenuis, rupices in vrbanis, scurras in forensibus, paganos in militaribus. Vespillo, leno, lanista, tecum vestiuntur. Cõuerte & ad fœminas. Habes spectare quod Cecina Seuerus grauiter senatui impressit, matrona sine stola in publico. denique Lentuli Auguris consultis, quæ ita sese exautorasset, pro stupro erat pœna: quoniam quidem indices custodésque dignitatis habitus, vt lenocinij factitandi impedimenta, sedulo quædam desuefecerant. At nunc in semetipsas lenocinãdo quo planitus adeantur, & stolam, & supparum, & crepidulum, & calliandrum, ipsas quoque iam lecticas & sellas quis in publico quoque domestice ac secrete habebantur, eierauere. Sed alius extinguit sua lumina, alius non sua accendit. Aspice lupas popularium libidinum nundinas, ipsas quoque frictrices. & si præstat oculos abducere ab eiusmodi propudiis occisæ in publico castitatis, Aspice tamẽ vel sublimis iam, matronas videbis, & cum latrinarum antistes sericum ventilat, & immundiorem loco ceruicem monilibus consolatur, & armillas quas ex virorum fortium donis ipsæ quoque matronæ temere vsurpassent, omniũ pudendorum conscias manus inserit, impuro cruri purum aut mulleolũ inducit calceum. Cur istas non spectas? vel illos item habitus, qui nouitate vestitus religionem mẽtiuntur; cum ob cultum omnia candidatum, & ob notam vittæ, & priuilegiũ galeri, Cereri initiantur; cum ob diuersam affectionem tenebricæ vestis, & tetrici super caput velleris in Bellonæ montes fugantur; cum latioris purpuræ ambitio, & galatici ruboris superiectio, Saturnum cõmendat; cum ipsum hoc pallium morosius ordinatum, & crepidæ Græcatæ

Matronarũ indecẽs cultus.

græca-

græcatim Æsculapio adulantur. Quantò tunc magis arguas illud, & vrges oculis etiam simplicis & inaffectatæ tamen superstitionis reum. Enimuerò cùm hanc primùm sapiétiam vestit, quæ vanissimis superstitionibus renuit, tunc certissime pallium super omnes exuuias & peplos augusta vestis, supérq; omnes apices & titulos sacer suggestus deducit oculos. suadeo reuerere habitũ, vnius interim erroris tui renunciatorem. Tamen inquis, ita à toga ad pallium? Quid enim si & à diademate, & à sceptro? an aliter mutauit Anacharsis cum regno Scythiæ philosophiam præuertit? nulla in melius trãsgressus sint signa? Est habitus iste quod faciat. prius etiã ad simplicem specta telam eius: nullo tædio constat. Adeò nec artifice necesse est qui pridie rugas ab exordio formet, & inde deducat in tilias, totúmque contracti vmbonis figmentum custodibus forcipibus assignet: dehinc diluculo tunica prius cingulo correpta, quam præstabat moderatiorem texuisse, recognito rursus vmbone & si quid exorbitauit reformato, partem quidem de leuo promittat, ambitum verò eius ex quo sinus nascitur iam deficientibus tabulis retrahat à scapulis, & exclusa dextera in læuã adhuc congerat cum alio pari tabulato in tergo deuoto, atque ita hominem sarcina vestiat. Conscientiam denique tuam perrogabo, quid te prius in toga sentias, indutum ân ne onustum? habere vestem, an baiulare? Si negabis, domum consequar, videbo quid statim à limine properes: nullius profectò alterius indumenti expositio quàm togę gratulatur. Calceos nihil dicimus, proprium togæ tormẽtum, immundissimam pedum tutelam, verum & falsam. quem enim non expediat in algore & ardore rigere nudipedẽ, quàm in calceo vnguipedem. magnũ incessui munimentum sutrinæ veneriæ prospexere, perones effœminatos. At enim pallio nihil expeditius, etiã si duplex quod Cratetis more nusquam vestiendo componitur: quippe tota molitio eius operire est solutim, id est, vno circumiectu, licet equidem nusquam inhumano, ita omnia hominis simul contegit. Humerũ velans exponit, vel includit, cætero qua in humerum adhæret nihil circumfulcit, nihil circumstringit, nihil de tabulatũ fide laborat, facilè sese

Pallij simplicitas & facilis vsus.

Cap. V.

regit, facilè reficit. etiam cùm reponitur, nulli cippo in crastinum demandatur. Si quid interulæ superest, vacat zonæ tormentum. si quid calceatus inducitur, mundissimum opus est, aut pedes nudi magis, certè viriles magis quàm in calceis. Hęc pro pallio interim, quantum nomine concitasti. Iam verò & de negocio prouocat. Ego (inquit) nihil foro, nihil campo, nihil curiæ debeo: nihil officio aduigilo, nulla rostra præoccupo, nulla prætoria obseruo, cancellos non adoro, subsellia non contundo, iura non conturbo, causas non elatro, non iudico, non milito, non regno, secessi de populo. imò vnicum negocium mihi est, nec aliud nunc curo quàm ne curem. Vita meliore magis in secessu fruare quàm in prōptu. Sed ignaua infamíque, scilicet patriæ, & imperio reíque pub. viuendum est. Errat olim ista sentētia, Nemo alij nascitur, moriturus sibi. Certè cùm ad Epicuros & Zenonas ventum est, sapientes vocas, totum quietis magisterium, qui eam summæ atque vnicæ voluptatis nomine conseruauere. Tamen propemodum mihi quoque licebit in publicum prodesse. soleo de qualibet margine vel ara medicinas moribus dicere, quæ felicius publicis rebus & ciuitatibus & imperiis bonas valetudines conferent, quàm tuæ operæ. Quippe si pergam ad acuta tecum, plus togæ læsere Rempub. quàm loricæ. Atquin nullis vitiis adulor, nullis veternis parco, nulli impetigini adulor, adigo cauterem ambitioni, qua M. Tullius quingētis millibus non vnum orbem citri emit; qua bis tātùm Asinius Gallus pro mensa eiusdem Mauritaniæ numerat. Hem quantis facultatibus æstimauere ligneas maculas? Item qua lances centenarij pōderis Sylla molitur. Vereor sanè ne parua sit ista trutina, cum Drusillanus, & quidem seruus Claudij, quingenariam promulsidem ædificat, suprascriptis fortasse mensis necessariam: cui si officina extructa est, debuit & triclinium. Immergo æquè scalpellum acerbitati ei qua Vedius Pollio seruos murenis inuadendos obiectabat. noua scilicet sæuitia delectatio terrenæ bestiæ & edentulæ & exunguis & excornis: de piscibus placuit feras cogere. vtique statim coquēdis, vt in visceribus earum aliquid de seruorum suorum corporibus & ipse gustaret. Præcidam

Pallium loquitur.

dam gulam, qua Hortensius orator primus pauum cibi causa potuit occidere, qua Aufidius Lurco primus sagina corpora vitiauit, & coactis alimentis in adulterium prouexit saporem; qua Asinius Celer mulli vnius obsonium VI. M. H-S. detulit; qua Æsopus histrio ex auibus eiusdem preciositatis vt canoris & loquacibus quibusque cētum millium patinam confiscauit; qua filius eius post tale pulpamentum potuit aliquid sumptuosius esurire. margarita nanque vel ipso nomine preciosa dehausit, credo ne mendicius patre cœnasset. Taceo Nerones & Apitios & Rufos. Dabo catharticum impuritati Scauri, & aleæ Curij, & vinolentiæ Antonij. Et memento istos interim ex multis togatos fuisse, quales apud pallium haud facile. Has purulentias ciuitatis quis eliciet & exuaporabit, ni sermo palliatus? Sermone, inquit, me suasisti medicamine sapientissimo. Verum & si eloquium quiescat, aut infantia subductum, aut verecundia retentum (nam & elingua Philosophia vita contenta est) ipse habitus sonat. Sic denique auditur Philosophus dum videtur. de occursu meo vitia suffundo. Quis non æmulum suum cùm videt patitur? quis oculis in eum potest, in quem mentibus non potest? grande pallij beneficium est, sub cuius recogitatu improbi mores vel erubescunt. Viderit nunc Philosophia quid prosit. Nec enim sola mecum est. Habeo & alias artes in publico vtiles. De meo vestiuntur & primus informator literarum, & primus edomator vocis, & primus numerorū harenarius, & Grammaticus, & Rhetor, & Sophista, & Medicus, & Poëta, & qui Musicā pulsat, & qui stellarem coniectat, & qui volaticam spectat. Omnis liberalitas studiorum quatuor meis angulis tegitur. Planè post Romanos equites. Verum & cerdones & omnis gladiatorum ignominia togata producitur. Hæc nimirum indignitas erit, à toga ad pallium. Sed ista pallium loquitur. At ego iam illi etiam diuinę sectę ac disciplinę commercium confero. Gaude pallium & exulta, melior iam te Philosophia dignata est, ex quo Christianum vestire cœpisti.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE TRINITATE LIBER.

REGVLA exigit veritatis vt primò omnium credamus in deum patrem & dominum omnipotentem, id est rerum omnium perfectissimum conditorem, qui cœlum alta sublimitate suspenderit, terram deiecta mole solidauerit, maria soluto liquore diffuderit, & hæc omnia propriis & condignis instrumẽtis & ornata & plena digesserit. Nam & in solidamento cœli luciferos solis ortus excitauit, lunæ candẽtem globum ad solatium noctis menstruis incremẽtis orbis impleuit, astrorum etiam radios variis fulgoribus micantis lucis accendit: & hæc omnia legitimis meatibus circumire totum mundi ambitum voluit, humano generi dies, menses, annos, signa, tẽpora, vtilitatésque factura. In terris quoque altissimos montes in verticem sustulit, valles in ima deiecit, campos æqualiter strauit, animalium greges ad varias hominum seruitutes vtiliter instituit. Syluarum quoque robora humanis vsibus profutura solidauit, fruges in cibũ elicuit, fontium ora reserauit, & lapsuris fluminibus infudit. Post quæ ne nõ etiam ipsis quoque deliciis procurasset oculorum, variis florum coloribus ad voluptatem spectantium cuncta vestiuit. In ipso quoque mari, quamuis esset & magnitudine & vtilitate mirabile, multimoda animalia, nũc mediocris, nunc vasti corporis finxit, ingenium artificis de institutionis varietate testãtia. Quibus non contentus ne fortè fremitus & cursus aquarum cum dispendio possessoris humani alienum occuparet elementum, fines litoribus inclusit; quò cùm fremens fluctus & ex alto sinu spumans vnda venisset, rursum in se rediret, nec terminos concessos excederet, seruans iura præscripta: vt diuinas leges tãtò magis homo custodiret, quãtò illas etiam elemẽta seruassent. Post quæ hominem

quoque mundo præposuit, & quidem ad imaginem Dei factum: cui mentem & rationem indidit, & prudentiam vt deū posset imitari: cuius etsi corporis terrena primordia, cœlestis tamen & diuini halitus inspirata substantia: Quæ quum omnia in seruitutem illi dedisset, solum liberum esse voluit. Et ne in periculum caderet rursum soluta libertas, mandatum posuit, quo tamen non inesse malum in fructu arboris diceretur, sed futurum, si fortè ex voluntate hominis de contemptu datæ legis præmoneretur. Nā & liber esse debuerat ne incōgruēter Dei imago seruiret: & lex addenda, ne vsque ad contemptū dantis libertas effrenata prorumperet: vt & præmia condigna & merita pœnarum consequenter exciperet, suum iam habens illud, quod motu mentis in alterutram partem agitare voluisset: ex quo mortalitatis inuidia vtique in ipsum redit: cui cùm illam de obedientia posset euadere, in eandem incurrit, dum ex cōsilio peruerso, Deus esse festinat. cuius tamen pœnam, nihilominus indulgenter temperauit, dum non tam ipse quàm labores eius maledicūtur super terra. Nā & quod requiritur, non ex ignorantia venit, sed spem hominis futurę in Christo & inuentionis & salutis ostendit: & quod ne de ligno arboris vitę cōtingat arcetur, non de inuidię maligno liuore descendit, sed ne viués in ęternum nisi peccata Christus antè donasset, circunferret secum in pœnam sui semper immortale delictū. Quanquam etiam superioribus, id est, super ipsum quoque solidamentū partibus, quę non sunt hodie nostris contemplabiles oculis, angelos prius instituerit, spiritales virtutes digesserit, thronos, potestatésq; prętecerit, & alia multa cœlorum immensa spacia, & sacramētorum infinita opera condiderit, vt immensus hic licet mundus pene nouissimum magis dei corporalium rerum appareat opus esse, quàm solum. Nam neque quę infra terram iacent, neque ipsa sunt digestis & ordinatis potestatibus vacua: Locus enim est quò piorum animę impiorúmque ducuntur futuri iudicij pręiudicia sentientes: vt operum ipsius in omnibus partibus redundantes magnitudines non intra mūdi huius capacissimos licet, vt diximus, sinus conclusas videremus, sed etiam intra

ipsius mundi & profunda & altitudines cogitare possemus, & sic considerata operum magnitudine tantæ molis digne mirari possemus artificem. Super quæ omnia ipse continens cuncta, nihil extra se vacuum deserens, nulli deo superiori (vt quidam putant) locum reliquit: quandoquidem ipse vniuersa sinu perfectæ magnitudinis & potestatis incluserit, intẽtus semper operi suo, & vadens per omnia, & mouẽs cuncta, & viuificãs vniuersa, & cõspiciẽs tota, & in cõcordiam elementorũ omnium discordantes materias sic cõnectẽs, vt ex disparibus elemẽtis ita sit vnus mundus ista coagmentata cõspiratione solidatus, vt nulla vi dissolui possit, nisi quum illum solus ipse qui fecit, ad maiora alia præstanda nobis, solui iusserit. Hunc enim legimus omnia continere: & ideo nihil extra ipsum esse potuisse, quippe quũ originem omnino non habeat, consequenter nec exitũ sentiat; nisi forte quod absit, aliquando esse cœperit nec super omnia sit, sed dum post aliquid esse cœperit, intra id sit quod ante ipsum fuerit, minor inuentus potestate, dum posterior denotatur etiam ipso tempore. Ob hanc ergo causam semper immensus, quia nihil illo maius est: semper æternus, quia nihil illo antiquius. Id enim quod sine origine est, præcedi à nullo potest, dum non habet tempus. Ideo immortalis non deficiens in consummationis exitu. Et quoniam sine lege est quicquid sine origine est, modum temporis excludit, dum se debitorẽ nemini sentit. De hoc ergo ac de eis quę sunt ipsius, & in eo sunt, nec mẽs hominis quæ sint, quãta sint, & qualia sint digne concipere potest, nec eloquentia sermonis humani æquabilẽ maiestati eius virtutem sermonis expromit. Ad cogitandã enim & ad eloquendam illius maiestatem, & eloquentia omnis merito muta est, & mens omnis exigua est: maior est enim mente ipsa, nec cogitari possit quantus sit: ne si poterit cogitari, mẽte humana minor sit, qua concipi possit. Maior est quoque omni sermone, nec dici possit: ne si potuerit edici, humano sermone minor sit, quo quum edicitur, & circũiri & colligi possit. Quidquid enim de illo cogitatũ fuerit, minus ipso erit: & quidquid enunciatum fuerit, minus illo comparatum circum ipsum erit. Sẽtire enim illum taciti

ali-

C. II.

A. dum Gang.

1. Cor. 2.

potuerit
A. oportet Gang.
A. oportet Gang.
Gang. posset
Gang. enim autem
Gang. sibi

aliquatenus possumus, vt autem ipse est, sermone explicare non possumus. Siue enim illum dixeris lucem, creaturam ipsius magis quàm ipsum dixeris, ipsum non expresseris; siue illum dixeris virtutem, potẽtiam ipsius magis quàm ipsum dixeris, & deprompseris: siue dixeris maiestatem, honorem ipsius magis quàm illũ ipsum descripseris. Et quid per singula quæque percurrens longum facio? semel totum explicabo. Quidquid omnino de illo retuleris, rem aliquam ipsius magis & virtutem quàm ipsum explicaueris. Quid enim de eo cõdigne aut dicas, aut sentias, qui omnibus & sermonibus & sensibus maior est? Nisi quod vno modo, & hoc ipsum quomodo possumus, quomodo capimus, quomodo intelligere licet, quid sit Deus mente capiemus: si cogitauerimus id illum esse, quod quale, & quantum sit non possit intelligi, ne in ipsam quidem cogitationem possit venire. Nam si ad solis aspectum oculorum nostrorũ acies hebetescit, ne orbem ipsum obtutus inspiciat obuiorũ sibi superatus fulgore radiorum: hoc idem mentis acies patitur in cogitatione omni de deo; & quanto ad considerandum deum plus intenditur, tanto magis ipsa cogitationis suæ luce cæcatur. Quid enim de eo (vt iterum repetam) condigne dicas, qui est sublimitate omni sublimior, & altitudine omni altior, & profundo omni profundior, & omni luce lucidior, & omni claritate clarior, omni splendore splendidior, omni robore robustior, omni virtute viritior, omni pulchritudine pulchrior, veritate omni verior, & fortitudine omni fortior, & maiestate omni maior, & omni potentia potentior, & omnibus diuitiis ditior, omni prudentia prudentior, & omni benignitate benignior, omni bonitate melior, omni iustitia iustior, omni clementia clementior. Minora enim sint necesse est omnium genera virtutum, eo ipso qui virtutum omnium & deus & parens est: vt vere dici possit, id deus esse quod eiusmodi est cui cõparari nihil potest. Super omne est enim quod dici potest. Mens est enim quædam gignens & complẽs omnia, quæ sine vllo, aut initio, aut termino temporis causas rerum naturaliter nexas ad vtilitatem omnium summa & perfecta ratione moderetur. Hunc igitur agnosci-

Gaug. nec
Gaug. hebescit
bonior
Gaug. quoddam
Gaug. esse
Gaug. etenim
C. III.

mus & ſcimus deum conditorem rerum omnium:dominum, propter poteſtatem : parentem , propter inſtitutionem: hunc inquam qui dixit, & facta ſunt omnia, præcepit, & proceſſerunt vniuerſa. De quo ſcriptum eſt, Omnia in ſapientia feciſti. De quo Moyſes: Deus in cœlo ſurſum & in terra deorſum, qui ſecundum Eſaiam menſus eſt cœlum palmo, terram pugillo; qui aſpicit terram, & facit eam tremere, qui continet gyrum terræ, & eos qui habitant in ipſo quaſi locuſtæ: qui expendit montes in pondere, & nemora in ſtatera, id eſt, certo diuinæ diſpoſitionis examine: ac ne facile in ruinam procumberet magnitudo inæqualiter iacens, ſi non paribus fuiſſet librata põderibus, onus hoc moderanter terrenæ molis æquauit. Qui dicit per prophetã : Ego deus, & non eſt præter me. Qui per eundem prophetam refert : Quoniam maieſtatem meam non dabo alteri, vt omnes cum ſuis figmentis Ethnicos excludat & hæreticos, probans Deum non eſſe qui manu artificis factus ſit, nec eum qui ingenio hæretici fictus ſit. Non eſt enim Deus, cui vt ſit quærendus eſt artifex. Quíque adhuc adiecit per prophetam, Cœlum mihi thronus eſt, terra autem ſcabellum pedum meorũ: qualem mihi ædificabitis domum, aut quis locus requiei meæ? vt oſtendat quoniam multo magis illum templum non capit, quum mundus non capit: & hæc non ad ſui iactantiam, ſed ad noſtri ſcientiam refert. Neque enim ipſe à nobis deſiderat magnitudinis gloriam, ſed nobis vult religioſam quâ pater conferre ſapientiam. Quíque præterea ferinos noſtros animos, & de agreſti immanitate tumidos, & abruptos ad lenitatem trahere volens, dicit: Et ſuper quem requieſcet ſpiritus meus, niſi ſuper humilem & quietum, & trementem verba mea? vt deum aliquatenus quantus ſit poſſit agnoſcere, dum illum per ſpiritum collatum diſcit timere. Qui ſimiliter adhuc magis in noticiam noſtri volens peruenire, ad culturam ſui noſtros excitãs animos, aiebat: Ego ſum Dominus qui feci lucem & creaui tenebras, vt viciſſitudinum iſtarum, quibus noctes diéſq; moderantur, non naturam neſcio quã putemus artificẽ: ſed Deum agnoſceremus potius (quod erat verius) conditorem. Quem quoniam obtutu oculorum

Pſal. 148. Pſal. 103. Deut. 4. Eſa. 40. 48. Deut. 32. Eſa. 45. 42. Eſa. 66. Eſa. 45.

rum

rum videre non possumus, de operum magnitudine, & virtute, & maiestate condiscimus. Inuisibilia enim ipsius (inquit Apostolus Paulus) à creatura mundi per ea quæ facta sunt intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas, vt animus humanus ex manifestis occulta condiscens, de operum magnitudine quæ videret mentis oculis, artificis magnitudinem cogitaret: de quo idem Apostolus: Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria. Euasit enim oculorum contemplationem, qui cogitationis vicit magnitudinem. Quoniam, inquit, ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Nam & imperio eius omnia, vt ex ipso sint, & verbo eius digesta, vt per ipsum sint: & in iudicium eius recidunt vniuersa, vt dum in ipso expectant libertatem corruptione deposita in ipsum videantur esse reuocata. Quem solum meritò bonum pronunciat Dominus: cuius bonitatis totus testis est mundus: quem non instituisset, nisi bonus fuisset. Nam si omnia bona valde, consequenter ac meritò & quæ instituta sunt bona, bonum institutorem probauerunt: & quæ à bono institutore sunt, aliud quàm bona esse non possunt, ex quo omne malum facessat à deo: Nec enim potest fieri vt sit initiator, aut artifex vllius mali operis qui nomen sibi perfecti vendicat, & parentis & iudicis: maxime cum omnis mali operis vindex sit & iudex; quoniam & non aliunde occurrit homini malum, nisi à bono deo recessisset. Hoc autem ipsum in homine denotatur: non quia necesse fuit, sed quia ipse sic voluit. vnde manifeste & quid malum esset apparuit; & ne inuidia in deo esse videretur, à quo malum ortum esset, eluxit. Hic ergo semper sui est similis, nec se vnquam in aliquas formas vertit aut mutat: ne per immutationem etiam mortalis esse videatur. Immutatio enim conuersionis, portio cuiusdam cõprehenditur mortis. Ideo nec adiectio in illo vnquam vllius aut partis, aut honoris accedit: ne quid vnquã perfecto defuisse videatur: nec detrimentũ in eo aliquod agitur, ne gradus mortalitatis receptus esse videatur: sed quod est, id semper est, & qui est, semper ipse est, & qualis est, semper talis est. Nam & incrementa originem monstrant, & detrimenta mor-

Rom. 1.

1. Tim. 1.

Rom. 11.

Gang. recedunt

Gang. videntur

Cap. IIII

Gen. 1.

vindicat

Gen. 3.

Gang. esse

mortem atque interitum probant: Et ideo ego (ait) sum Deus, & non sum mutatus: statum suum tenens semper, dum id quod natum non est, conuerti non potest. Hoc enim in ipso quicquid illud potest quod est, deus semper sit necesse est, vt semper sit Deus, seruans sese virtutibus suis: Et ideo dicit, Ego sum qui sum. Quod enim est, ideo hoc habet nomen, quoniam eandem semper sui obtinet qualitatem. Immutatio enim tollit illud nomẽ quod est: quidquid enim aliquando vertitur, mortale ostenditur hoc ipso quod conuertitur. Desinit enim esse, quod fuerat, & incipit consequenter esse quod non erat: idcirco & merito in Deo maneat semper status suus, dum sine detrimento commutationis semper sui & similis & æqualis est. Quod enim natum non est, nec mutari potest: ea enim sola in conuersionem veniunt quęcunque fiunt vel quæcunque gignuntur, dum quæ aliquando non fuerãt, discunt esse nascendo, atque ideo nascendo conuerti. At enim illa quæ nec natiuitatem habent, nec artificem, excluserunt à se demutationem, dum in qua conuersionis causa est non habent originem: ideo & vnus pronunciatus est, dum parem nõ habeat: Deus enim, quidquid esse potest quod deus est, summum sit necesse est. Summum autem quidquid est, ita demum summum esse oportet dum extra comparem est. Et ideo solum & vnum sit necesse est, cui conferri nihil potest, dum parem non habet. Quoniam nec duo infinita esse possunt, vt rerum dictat ipsa natura. Infinitum est autem quidquid nec originem habet omnino, nec finẽ. Excludit enim alterius initium, quidquid occupauerit totum. Quoniam si non omne id quod est, quidquid est continet; dum intra id inuenitur quo continetur, minus inuẽtum eo quo continetur; deus esse desierit, in alterius potestatem redactus, cuius magnitudine quâ minor fuerit inclusus: & ideo quod continuit, deus potius esse iam cœperit. Ex quo effectum est, vt nec nomen dei proprium possit edici, quoniam non possit nec concipi. Id enim nomine continetur, quidquid etiam ex naturæ suæ conditione comprehenditur. Nomen enim significantia est eius rei quę comprehendi potuit ex nomine. At quando id de quo agitur tale est, vt condi-

Malach. 3.
Exod. 3.
Gang. manet
Gang. ita fit vt parẽ est, illud est
Gang. desinet
Gang. erat

cõdigne nec ipsis intellectibus colligatur: quomodo appellationis digne vocabulo pronunciabitur? Quod dum extra intellectum est, etiam supra appellationis significantiam sit necesse est: vt meritò quando nomen suum deus ex quibusdam rationibus & occasionibus adiicit & præfert, non tam legitimam proprietatem appellationis sciamus esse depromptam, quàm significantiam quandam constitutam, ad quam dum homines decurrunt, dei misericordiam per ipsam impetrare posse videantur. Est ergo & immortalis & incorruptibilis, nec detrimẽta sentiens omnino, nec finem. Nam & quia incorruptibilis, ideo & immortalis, & quia immortalis, vtique & incorruptibilis: vtroque inuicem sibi & in se connexione mutua perplexa, & ad statum æternitatis vicaria concatenatione producta: & immortalitate de incorruptione descẽdente, & incorruptione de immortalitate veniente. Cuius etiam si iracundias legitimas & indignationes quasdam descriptas tenemus, & odia relata cognoscimus: non tamen hæc intelligimus ad humanorum relata esse exempla vitiorum. Hæc enim omnia & si hominẽ possunt corrumpere, diuinam vim non possunt omnino vitiare. Passiones enim istæ in hominibus meritò esse dicentur, in deo non meritò iudicabũtur. Corrumpi enim per hæc homo potest, quia corrumpi potest. Corrumpi per hæc deus non potest, quia nec corrumpi potest. Habent igitur ista vim suam quam exerceant, sed vbi præcedit passibilis materia, non vbi præcedit impassibilis substantia. Nam & quod irascitur, Deus non ex vitio eius venit, sed ad remedium nostri illud facit. Indulgens est enim, etiam tunc cùm minatur: dum per hæc homines ad recta reuocantur. nam quibus ad honestam vitam deest ratio, metus est necessarius, vt qui rationem reliquerunt, vel terrore moueantur. Et ideo omnes istæ, vel iracundiæ dei, vel odia, vel quęcunque sunt huiusmodi, dum ad medicinam nostram proferuntur (vt res docet) ex consilio, non ex vitio venerunt. Nec ex fragilitate descendũt, propter quod etiam ad corrumpendum deum valere non possunt. Materiarum enim in nobis ex quibus sumus diuersitas, ad iracundiæ consueuit corrumpentem nos excitare discor-

Q

diam, quæ in deo vel ex natura, vel ex vitio non poteſt eſſe: dum non vtique ex coagmentis corporalibus intelligitur eſſe cõſtructus. Eſt enim ſimplex & ſine vlla corporea cõcretione, quidquid illud eſt totus, quod ſe ſolus ſcit eſſe, quandoquidem ſpiritus ſit dictus. Et ideo hæc quæ in hominib. vitioſa ſunt & corrũpentia, dũ ex corporis ipſius & materiæ corruptibilitate naſcũtur, in deo corruptibilitatis vim exercere non poſſunt: quandoquidem, vt diximus, non ex vitio, ſed ratione venerunt. Et licet ſcriptura cœleſtis ad humanam formam faciem diuinam ſæpe cõuertat dum dicit, Oculi domini ſuper iuſtos: Aut dum odoratus eſt dominus deus odorem bonæ fragrantiæ: Aut dum traduntur Moyſi tabulæ ſcriptæ digito dei: Aut dum populus filiorum Iſraël de terra Ægypti manu valida & brachio excelſo liberatur: Aut dum dicit, Os enim domini locutum eſt hæc. Aut dum terra ſcabellum pedum dei eſſe perhibetur: Aut dum dicit, Inclina aurem tuam & audi: ſed nos qui dicimus, quia lex ſpiritalis eſt, non intra hæc noſtri corporis lineamenta modum, aut figuram diuinæ maieſtatis includimus, ſed ſuis illam interminatæ magnitudinis (vt ita dixerim) campis ſine vllo fine diffundimus. Scriptum eſt enim: Si aſcendero in cœlum, tu ibi es: ſi deſcendero ad inferos, ades: & ſi aſſumpſero alas meas, & abiero trans mare, ibi manus tua apprehendet me, & dextera tua detinebit me. Rationem enim diuinæ ſcripturæ de temperamento diſpoſitionis cognoſcimus. Parabolis enim adhuc ſecundum fidei tempus de Deo prophetes tunc loquebatur, non quomodo Deus erat, ſed quomodo populus capere poterat. Vt igitur hæc ſic de Deo dicantur, non Deo, ſed populo potius imputentur. Sic & tabernaculum erigere populo permittitur, nec tamen deus intra tabernaculum cluſus continetur: ſic & tẽplum extruitur, nec tamen deus intra templi anguſtias omninò ſepitur. Non igitur mediocris eſt Deus, ſed populi mediocris eſt ſenſus: nec anguſtus deus, ſed rationis populi anguſtus eſt intellectus habitus. Denique in Euãgelio, Veniet hora, Dominus aiebat, quum neque in mõte iſto, neque in Hieruſalem adorabitis patrem. Et cauſas reddidit dicens: Spiritus eſt Deus, & eos ergo qui adorant,

Pſal. 33.
Gen. 8.
Exod. 31.
Pſal. 125.
Eſa. 1.
Pſal. 138.
Ioan. 4.

rant,

rãt, in ſpiritu & veritate adorare oportet. Efficaciæ igitur ibi diuinæ per membra monſtrantur: nõ habitus dei, nec corporalia lineamenta ponuntur. Nam & cùm oculi deſcribuntur, quòd omnia videat exprimitur. Et quando auris, quòd omnes audiat, proponitur. Et cùm digitus, ſignificantia quædam voluntatis aperitur. Et cùm nares, precum quaſi odorum perceptio oſtenditur. Et cùm manus, quòd creaturæ ſit omnis autor probatur. Et quando brachium, quod nulla natura contra robur ipſius repugnare poſſit, edicitur. Et quãdo pedes, quod impleat omnia, nec ſit quicquam vbi non ſit deus, explicatur. Neque enim ſunt ei aut membra, aut membrorum officia neceſſaria, ad cuius ſolum etiam tacitum arbitrium & ſeruiunt & adſunt omnia. Cur enim requirat oculos, qui lux eſt? Aut cur quærat pedes, qui vbique eſt? Aut cur ingredi velit, cùm non ſit quò extra ſe progredi poſſit? Aut cur manus expetat, cuius ad omnia inſtituenda artifex eſt, & ſilens voluntas? Nec auribus eget, qui etiam tacitas nouit voluntates. Aut propter quam cauſam linguam quærat, cui cogitare iuſſiſſe eſt? Neceſſaria enim hæc membra hominibus fuerunt, non deo: quia inefficax hominis cõſilium fuiſſet, niſi cogitamẽ corpus impleſſet: deo autem non neceſſaria, cuius voluntatem non tantum ſine aliqua molitione opera ſubſequuntur, ſed ipſa ſtatim opera cum voluntate procedunt. Cæterum ipſe totus oculus, quia totus videt: & totus auris, quia totus audit: & totus manus, quia totus operatur: & totus pes, quia totus vbique eſt. Idem enim quidquid illud eſt, totus æqualis eſt, & totus vbique eſt. Non enim habet in ſe diuerſitatem ſui quidquid eſt ſimplex. Ea enim demum in diuerſitatem membrorum recidunt, quæ veniunt ex natiuitate in diſſolutionem. Sed hæc quæ concreta non ſunt, ſentire nõ poſſunt. Quod enim immortale eſt quidquid eſt, illud ipſum vnum & ſimplex & ſemper eſt. Et ideo quia vnum eſt, diſſolui non poteſt, quoniam quidquid eſt illud ipſum extra ius diſſolutionis poſitum, legibus eſt mortis ſolutum. Sed illud quod dicit dominus Spiritum deum, puto ego ſic locutum Chriſtum de patre, vt adhuc aliquid plus intelligi velit quàm ſpiritum deum. Homini-

bus enim licet in Euangelio suo intelligendi incrementa facientibus disputet; sed tamen & ipse sic adhuc de deo loquitur hominibus quomodo possunt adhuc audire vel capere: licet vt diximus in agnitionem dei religiosa iam facere increměta nitatur. Inuenimus enim scriptum esse quòd Deus charitas dictus sit, nec ex hoc tamen dei substantia charitas expressa est. Et quod lux dictus est, nec tamen in hoc substantia dei est, sed totum hoc de deo dictum est quantum dici potest; vt meritò & quando spiritus dictus est, non omne id quod est dictus sit; sed vt dum mens hominum intelligědo vsque ad ipsum proficit spiritum, cǒuersa iam ipsa in spiritu, aliud quid amplius per spiritum coniicere deum esse possit. Id enim quod est, secundum id quod est, nec humano sermone edici, nec humanis auribus percipi, nec humanis sensibus colligi potest. Nam si quæ præparauit deus his qui diligunt illum, nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec cor hominis, aut mens ipsa percepit: qualis & quantus est ille ipse qui hæc repromittit, ad quæ intelligenda & mens hominis & natura defecit. denique si acceperis spiritum substantiã dei, creaturam feceris deũ. Omnis enim spiritus creatura est. erit ergo iam factus deus. Quomodo & si secũdum Moysen ignem acceperis deum, creaturam illum esse dicendo institutum expresseris, nõ institutorem docueris. Sed hæc figurantur potius, quàm ita sunt. Nam & in veteri testamento ideo deus ignis dicitur, vt peccatori populo metus incutiatur, dum iudex ostenditur. Et in nouo testamento spiritus esse profertur, vt refertor & creator in delictis suis mortuorum per hanc bonitatem cǒlatæ credentibus indulgentiæ comprobetur. Hunc ergo, omissis hæreticorum fabulis atque figmentis, deum nouit & veneratur Ecclesia, cui testimonium reddit tam inuisibilium quàm etiam visibilium, & semper & tota natura. Quem angeli adorant, astra mirantur, maria benedicunt, terræ verentur, inferna quæque suspiciunt. Quem mens omnis humana sentit, etiam si non exprimit, cuius imperio omnia commouentur, fontes scaturiunt, amnes labuntur, fluctus adsurgunt, fœtus suos cuncta parturiunt, venti spirare coguntur, imbres veniunt, maria commouentur, fœcundi-

1. Ioan. 4.

1. Cor. 2.

cunditates suas cuncta vbique diffundunt: qui peculiarem protoplastis æternæ vitæ mundum quendam paradisum in oriente constituit, arborem vitæ plantauit, scientiæ boni & mali similiter alteram arborem collocauit. Mandatum dedit, sententiam contra delictum statuit. Noë iustissimum de diluuij periculis pro merito innocentiæ fideíque seruauit: Enoch transtulit, In amicitiæ societatem Abraham adlegit, Isaac protexit, Iacob auxit, Moysen ducem populo præfecit, ingemiscentes filios Israël è iugo seruitutis eripuit, legem scripsit, patrum sobolem in terrā repromissionis induxit, Prophetas spiritu instruxit, & per hos omnes filium suum Christum repromisit, & quando daturum se spoponderat misit. Per quem nobis in notitiam venire voluit: & in nos indulgentiæ suæ sinus largos profudit, egenis & abiectis locupletem spiritum conferendo. Et quia vltrò & largus & bonus est: ne totus hic orbis auersus gratiæ eius fluminibus aresceret, Apostolos institutores generis nostri in totum orbem mitti per filium suum voluit: vt conditio generis humani agnosceret institutorem: & si sequi maluisset, haberet quem pro Deo in suis iam postulationibus, patrem diceret. Cuius prouidentia non tantummodo sigillatim per homines cucurrit aut currit, sed etiam per ipsas vrbes & ciuitates, quarum exitus prophetarum vocibus cecinit, imò etiam per ipsum totum orbem. Cuius propter incredulitatem exitus, plagas, deminutiones pœnásque descripsit: & ne quis non etiam ad minima quæque Dei putaret istam infatigabilem prouidentiam peruenire, Ex duobus, inquit dominus, passeribus vnus non cadet sine patris voluntate, sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Cuius etiam cura & prouidentia Israëlitarum non sinit nec vestes consumi, nec vilissima in pedibus calceamenta deteri; sed nec ipsorum postremum adolescentium captiua sarabara comburi, nec immeritò: nam si hic omnia complexus est continens, omnia autem & totum ex singulis constant, pertinget, consequenter eius ad vsque singula quæque cura, cuius ad totum quicquid est, peruenit prouidentia. Hinc est quod & desuper cherubim sedet, id est, præest super ope-

Matth.10.
Luc.12.
Dan.3.

rum ſuorum varietatem; ſubiectis throno eius animalibus præ cæteris principatum tenentibus, cuncta deſuper cryſtallo contegente, id eſt, cœlo omnia operiente. Quod in firmamentum de aquarum fluẽte materia fuerat Deo iubente ſolidatum, vt glacies robuſta aquarum terram pridem contegentium diuidens medietatem, dorſo quodam pondera aquæ ſuperioris corroboratis de gelu viribus ſuſtineret. Nam & rotæ ſubiacent, tempora ſcilicet, quibus omnia ſemper mundi membra voluuntur, talibus pedibus adiectis quibus non in perpetuum ſtant iſta, ſed tranſeunt. Sed & per omnes ortus ſtellata ſunt oculis. Dei enim opera peruigili obtutu contemplanda ſunt, in quorum ſinu carbonum medius eſt ignis, ſiue quoniam ad igneum diem iudicij mundus iſte feſtinat: ſiue quoniam omnia opera Dei ignea, nec ſunt tenebroſa, ſed vigent: ſiue etiam ne quia ex terrenis iſta fuerant orta principiis, naturaliter de originis ſuæ rigore torperent, addita eſt omnibus interioris ſpiritus calida natura, quæ frigidis concreta corporibus ad vſuram vitæ æqualia omnibus libramenta monſtraret. Hic eſt igitur currus ſecundum Dauid Dei. Currus enim, inquit, Dei decies millies, tanto multiplicatus, id eſt innumerus, infinitiuus, immenſus. Sub iugo enim naturalis legis omnibus datæ, alia quaſi frenis reuocata retrahuntur, alia quaſi effuſis habenis excitata impelluntur. Mundum enim iſtũ, currum Dei, cum omnibus & ipſi angeli ducunt & aſtra, quorum varios licet meatus, certis tamen legibus vinctos inſpicimus ad metas definiti ſibi temporis ducere: vt meritò nobis quoque cum Apoſtolo, & artificem & opera mirantibus exclamare iam libeat: O altitudo diuitiarum ſapientiæ & ſcientiæ Dei, quàm inſcrutabilia iudicia eius, & inueſtigabiles viæ eius, & reliqua. Eadem regula veritatis docet nos credere poſt patrem etiam in filium Dei Chriſtum Ieſum dominum deum noſtrũ, ſed Dei filium, huius Dei qui & vnus & ſolus eſt, cõditor ſcilicet rerum omniũ, vt iam & ſuperius expreſſum eſt. Hũc enim Ieſum Chriſtum, iterum dicam huius Dei filium & in veteri Teſtamẽto legimus eſſe repromiſſum, & in nouo Teſtamẽto animaduertimus exhibitum, omnium ſacramen-

cramentorum vmbras & figuras de præsentia corporatæ veritatis implentem. Hunc enim Abrahæ filium, hunc Dauid, hunc non minus & vetera prædicta & Euangelia testantur. Hunc ipsa Genesis quum dicit, Tibi dabo & semini tuo. Hunc quando luctatum ostendit hominē cum Iacob. Hunc quando dicit, Non deficiet princeps de Iuda, neque dux de femoribus eius, donec veniat is cui repromissum est, & ipse erit expectatio gentium. Hunc Moyses cùm dicit, Prouide aliū quem mittas. Hunc idem quādo testatur, Propheten vobis dicendo, suscitabit Deus ex fratribus vestris: eum quasi me audite. Hunc quando dicit, Videbitis vitam vestram pendentem nocte ac die, & non credetis ei. Hunc Esaias, Prodiet virga de radice Iesse, & flos de radice ascendet. Hunc eundem quando dicit, Ecce virgo concipiet, & pariet filium. Hunc quando sanitates ab eo futuras collocat dicens, Tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient, tunc saliet claudus vt ceruus, & diserta erit lingua mutorum. Hunc quando patientiæ virtutes expromit, dicens, Non audietur in plateis vox eius, arundinem quassatam non conteret, & linum fumigans non extinguet. Hunc quādo eius Euangelia descripsit, Et disponam vobis testamentum æternum sancta Dauid fidelia. Hunc quando gentes in ipsum credituras prophetat, Ecce posui eum in principem & præcipientem gentibus. Gentes quæ te non nouerunt, inuocabunt te, & populi qui te nesciunt, ad te cofugient. Hunc eundem quādo ad passionem eius exclamat dicēs, Sicut ouis ad occisionem ductus est, & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum in humilitate. Hunc quādo flagrorum eius ictus plagásque descripsit, Liuore eius nos sanati sumus: aut humilitatē, Et vidimus eum, & non erat ei species, neque honor, homo in plaga & sciens ferre infirmitatem. Aut quod populus non erat crediturus, Tota die expandi manus meas ad populum non credentem. Aut quod resurrecturus à mortuis, Et erit in illa die radix Iesse, & qui surget imperare gentibus, in eum gentes sperabūt, & erit requies eius honor. Aut cum tempus resurrectionis, Quasi diluculo paratum inueniemus eum, Aut quod sessurus ad dexteram patris,

Gen. 15. et 17.
Gen. 32.
Gen. 49.
Exod. 4.
Deut. 19.
Ibid. 28.
Esai. ii.
Esai. 35.
claudus
Ibid. 42.
Esai. 55.
Esai. 55.
Ibid. 53.
Psal. 107.
Ibid. 109.

Dicit dominus domino meo, sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Aut quum possessor omnium collocatur. Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Aut quòd iudex omnium ostenditur. Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis. Nec hoc in loco plura persequar, quæ adnuntiata de Christo omnibus hæreticis, sed & ipsis veritatem tenentibus magis nota sunt. Sed illud admoneo, non alterum in Euangelio Christum expectandum fuisse quàm hunc à creatore veteris testamenti literis ante promissum, maximè quum & quæ de ipso prædicta sunt, impleta sint: & quæ impleta sunt, antè prædicta sint. Vt meritò hæreticorum, istorum testamenti veteris autoritatem respuentium nescio cui cõmenticio & ex fabulis anilibus ficto Christo atque fucato possim verè & constanter dicere: Quis es? vnde es? à quo missus es? quare nunc venire voluisti? quare talis? vel qua venire potuisti? vel quare non ad tuos abisti? nisi quòd probasti tuos non habere dum ad alienos venis. Quid tibi cum mundo creatoris? quid tibi cum homine conditoris? quid tibi cum figmento corporis, cui eripis spem resurrectionis? quid ad alienum venis famulũ? alienum sollicitare desideras filium? quid me à domino eripere conaris? quid me in patrem blasphemare atque impium esse compellis? aut quid sum à te in resurrectione cõsecuturus, qui me ipsum non recipio dum corpus amitto? Si saluare vis, fecisses hominem cui salutem dares. Si à delicto eripere cupis, ante mihi ne delinquerem contulisses. Quod autem tecum suffragium circumfers legis? Quod habes testimonium propheticæ vocis? aut quid mihi possum de te solidum repromittere, quum te videam in phantasmate & nõ in soliditate venisse? Quid ergo tibi cum figura corporis, si corpus odisti? imò reuinceris corporis quod odisti, circumferre substantiam, cuius suscipere voluisti etiam figuram? Odisse enim debueras corporis imitationem, si oderas veritatem. Quoniam si alter es, aliter venire debueras, ne dicereris filius creatoris, si vel imaginem habuisses carnis & corporis. Certè si oderas natiuitatem, quia creatoris

Psal. 2.

Psal. 71.

Gang. corporis

toris oderas nuptiarum coniunctionem, recusare debueras etiam imitationem hominis, qui per nuptias nascitur creatoris. Neque igitur eum hæreticorum agnoscimus Christum, qui in imagine (vt dicitur) fuit & non in veritate, nihil verum eorũ quæ gessit, fecerit, si ipse phantasma & non veritas fuit: neque eum qui nihil in se nostri corporis gessit, dum ex Maria nihil accepit, ne non nobis venerit, dum non in nostra substantia visus apparuit. Neque illum qui æthercam siue sydeream, vt alij voluerunt hæretici, voluit carnem, ne nullam in illo nostro intelligamus salutem, si non etiam nostri corporis cognoscamus soliditatem: nec vllum omninò alterum, qui quoduis aliud ex figmento hæreticorum gesserit corpus fabularum. Omnes enim istos & natiuitas domini & mors ipsa confutat. Nam & verbum (inquit Ioannes) caro factum est, & habitauit in nobis. Vt meritò corpus nostrum in illo fuerit, quoniam quidem nostram carnem sermo suscipit. Et sanguis idcirco de manibus ac pedibus, atque ipso latere demanauit, vt nostri cõsors corporis probaretur, dum occasus nostri legibus moritur. Qui dum in eadem substantia corporis in qua moritur, resuscitatus ipsius corporis vulneribus comprobatur, etiam resurrectionis nostræ leges in sua carne monstrauit, qui corpus quod ex nobis habuit, in sua resurrectione restituit. Lex enim resurrectionis ponitur, dum Christus ad exemplum cæterorum in substantia corporis suscitatur. Quoniam cùm caro & sanguis non obtinere regnum dei scribitur, nõ carnis substantia damnata est, quæ diuinis manib⁹ ne periret, extructa est, sed sola carnis culpa meritò reprehensa est, quæ voluntaria hominis temeritate contra legis diuinæ iura grassata est. Quia in baptismate & in mortis dissolutione sublata caro ad salutem reuertitur: dum ad statum innocentiæ deposita criminis mortalitate reuocatur. Verùm ne ex hoc quod dominum nostrum Iesum Christum dei creatoris filiũ in substantia veri corporis exhibitum adserimus, aliis hæreticis hoc in loco hominem tantum & solum defendentibus, atque ideo hominem illum nudum & solitarium probare cupientibus, aut manus dedisse, aut loquẽdi ma-

Gang. ...
Matth. 27. ...
... 20. ...
... 28.
1. Cor. 15.
...
Gang. mortalis
1. Gang. peccati

teriam commodasse videamur: non sic de substantia corporis ipsius exprimimus, vt solum tantum hominem illum esse dicamus: sed vt diuinitate sermonis in ipsa concretione permixta, etiam deum illum secundum scripturas esse teneamus. Est enim periculum grande, saluatorem generis humani, totius dominum & principē mundi; cui à suo patre omnia tradita sunt, & cuncta concessa; per quem instituta sunt vniuersa, creata sunt tota, digesta sunt cuncta; æuorum omnium & temporum regem, angelorum omnium principem, ante quem nihil præter patrem, hominem tantummodo dicere, & autoritatem illi diuinam in his abnegare. Hæc enim contumelia hæreticorum ad ipsum quoque deum patrem redundabit, si deus pater filium deum generare non potuit. Sed enim veritati cæcitas hæreticorum nulla præscribet. Nec quoniam in Christo aliquid tenent, aliquid non tenent, alterum vident, alterum non vident, eripietur nobis illud quod non vident, per illud quod vident. Quasi hominis enim in illo fragilitates considerant, quasi dei virtutes non computant, infirmitates carnis recolunt, potestates diuinitatis excludunt. Quando si probatio hæc ex infirmitatibus Christi illuc proficit, vt homo ex infirmitatibus comprobetur, probatio diuinitatis in illo collecta ex virtutibus illuc proficiet, vt etiam deus ex operibus adseratur. Si enim passiones ostendunt in illo humanam fragilitatem, cur opera non adserant in illo diuinam potestatem? ne si hoc non profecerit, vt deus ex virtutibus adseratur, nec passiones proficiant, vt etiam homo ab ipsis esse monstretur. Quæcunque enim lex in alterutro fuerit posita, in altero inuenietur esse suspecta. Periculum enim erit nec hominem illum ex passionibus ostendi, si non potuerit etiam deus ex virtutibus adprobari. non est ergo in vnam partem inclinādum, & ab alia parte fugiēdum, quoniam nec tenebit perfectam veritatem quisquis aliquam veritatis excluserit portionem. Tam enim scriptura etiam deum adnuntiat Christum, quàm etiam hominem ipsum adnuntiat deum. tam hominem descripsit Iesum Christum, quàm etiam deum quoque descripsit Christum dominum. Quoniam nec dei tantum

tum illum filium esse proponit, sed & hominis: nec hominis tantum dicit, sed & dei referre cõsueuit: vt dum ex vtroque est, vtrunque sit, ne si alterum tantũ sit, alterum esse nõ possit. Vt enim præscripsit ipsa natura hominem credendum esse qui ex homine sit, ita eadem natura præscribit & deum credẽdum esse qui ex deo sit: ne si non & deus fuerit, cùm ex deo sit, iam nec homo sit, licet ex homine fuerit, & in alterutro vtrunque periclitetur, dum alterum altero fidem perdidisse cõuincitur. Qui legunt ergo hominis filium hominẽ Christum Iesum, legãt hunc eundem & deum & dei filium nuncupatũ. Nam quomodo est quâ homo, ex Abraham, sic est etiam quâ deus, ante ipsum Abrahã. Et quomodo, quâ homo, filius Dauid, ita dominus Dauid quâ deus nuncupatus est. Et quomodo quâ homo, sub lege factus est, ita quâ deus, sabbati dominus expressus est. Et quomodo quâ homo sententiã patitur, sic omne, quâ Deus, de viuis & mortuis iudicium habere reperitur. Et quomodo post mundũ quâ homo nascitur, sic ante mundũ quâ deus, fuisse perhibetur. Et quomodo ex semine Dauid quâ homo genitus est, sic ita per ipsum quâ deum mundus dicitur institutus. Et quomodo quâ homo post multos, sic quâ deus ante omnes. Et quomodo cæteris quâ homo inferior, sic omnibus quâ deus maior. Et quomodo in cœlũ quâ homo ascendit, sic inde quâ deus antè descẽdit. Et quomodo ad patrẽ quâ homo vadit; sic obediens patri quâ filius inde descẽsurus est. Ita si mediocritates in illo adprobant humanã fragilitatem, maiestates in illo adfirmant diuinã potestatẽ. Periculum est enim, cùm vtrunque legis, non vtrunq;, sed alterũ credidisse. Ex quo quoniã vtrunq; in Christo legitur, vtrũq; credatur: vt fides ita demum vera sit, si & perfecta fuerit. Nam si ex duobus altero in fide cessante, vnũ & quidẽ id quod est minus, ad credendũ fuerit assumptũ, perturbata regula veritatis, temeritas ista nõ salutẽ contulerit, sed in vicẽ salutis, de iactura fidei periculũ mortis grãde cõflauerit. Cur ergo dubitemus dicere, quod scriptura nõ dubitat exprimere? cur hęsitabit fidei veritas, in quo scripturę nunquã hæsitauit autoritas? Ecce enim Osee prophetes ait ex persona patris: Iã nõ saluabo eos in arcu, neq; in equis, neq; in equitib. sed saluabo eos in domino deo ipso-

Osee 1.

rum. Si deus saluare se dicit in deo, nõ autẽ saluat nisi in Christo deus: cur ergo homo dubitet Christũ deũ dicere, quẽ deũ à patre animaduertit positũ per scripturas esse? imò si nõ saluat nisi in deo pater deus, saluari nõ poterit à deo patre quisquam, nisi cõfessus fuerit Christũ deum, in quo se & per quem se repromittit pater salutem daturũ: vt meritò quisquis illum agnoscit & deum, salutem inueniat in deo Christo; quisquis non recognoscit & deum, salutem perdiderit, quoniã alibi nisi in Christo deo eam inuenire non poterit. Quomodo enim Esaias, Ecce virgo concipiet, & pariet filium, & vocabitis nomen eius Emmanuel: quod interpretatum est nobiscum deus. sic Christus ipse dicit: Ecce ego vobiscum sum vsque ad consummationẽ seculi: est ergo nobiscum deus, imò multò magis etiam in nobis est. Nobiscum est Christus, est ergo cuius nomen est, nobiscum deus, quia & nobiscum est. Aut nunquid non est nobiscum? quomodo ergo dicit se nobiscum esse? est ergo nobiscũ. Sed quoniam nobiscum est, Emmanuel, id est nobiscum deus dictus est. Deus ergo quia nobiscum est, nobiscum Deus dictus est. Idem prophetes: Conualescite manus dissolutæ, & genua debilia, consolamini pusillanimes sensu, conualescite, nolite timere, Ecce deus noster iudicium retribuet, ipse veniet & saluabit nos: tunc aperientur oculi cæcorum, & aures surdorum audient: tunc saliet claudus sicut ceruus, & diserta erit lingua mutorum. Si in aduentu dei dicit prophetes hęc futura signa quæ facta sunt, aut dei filiũ agnoscant Christum, in cuius aduentu & à quo hæc sanitatum signa facta sunt, aut diuinitatis Christi veritate superati, in alteram hæresim ruentes, Christum dum filium dei & deum confiteri nolunt, patrem illum esse confitebuntur. Vocibus enim prophetarum inclusi, iam Christum deum negare non possunt. Quid ergo respondent, cùm in aduentu dei hæc signa futura dicũtur quæ in aduẽtu Christi gesta sunt, Christũ qualiter accipiũt dominum, deum enim iam negare non possunt? Quasi patrem, aut quasi filium deum negant? Si quasi patrẽ, cur eos non sequuntur qui eiusmodi blasphemias tenere videntur, nisi quoniam nobis in hoc aduersus illos de veritate certamine

Esa.7.

Math.28.

Esa.35.

hoc

hoc interim ſufficit, vt quocunque genere conuicti Chriſtum confiteantur & deum, quē etiam deum negare voluerunt, Per Abacuc prophetam ait: Deus ab Africo veniet, & ſanctus de monte opaco & condenſo. Quem volunt iſti ab Africo venire? ſi veniſſe aiunt omnipotentem Deum patrē, ergo de loco deus pater venit, ex quo etiam loco cluditur, & intra ſedis alicuius anguſtias cōtinetur, & iam per iſtos vt diximus, Sabelliana hæreſis ſacrilega corporatur. Siquidem Chriſtus non filius, ſed pater creditur, & nouo more dum ab iſtis deſtrictè homo nudus adſeritur, per eos rurſum Chriſtus pater deus omnipotēs comprobatur. At ſi in Bethlehem cuius metaturæ regio ad meridianam reſpicit plagam cœli, Chriſtus naſcitur, qui per ſcripturas & deus dicitur: meritò deus hic ab Africo venire deſcribitur, quia à Bethlehem vēturus eſſe præuidebatur. Eligant ergo ex duobus quid velint, hunc qui ab Africo venit, filium eſſe an patrem: deus enim dicitur ab Africo venturus. Si filium, quid dubitant Chriſtum & deum dicere: deum enim ſcriptura dicit eſſe venturum. Si patrem, quid dubitant cùm Sabellij temeritate miſceri, qui Chriſtum patrem dicit? niſi quoniam ſiue illum patrem, ſiue filium dixerint, ab hæreſi ſua inuiti licet deſciſcant neceſſe eſt, qui Chriſtum hominem tantummodo ſolent dicere, dum illum rebus ipſis coacti deum incipiūt promere, ſiue dum illum patrem, ſiue dum illum filium voluerint nuncupare. Ac ſic & Ioannes natiuitatē Chriſti deſcribens, Verbum, inquit, caro factum eſt, & habitauit in nobis, & vidimus claritatem eius, claritatem tanquam vnigeniti à patre, plenus gratia & veritate. Nam & vocatur nomen eius verbum dei, nec immeritò, Eructauit, inquit, cor meum verbum bonum, quod verbum regis nomine conſequēter appellat inferendo, Dico ego opera mea regi. Per ipſum enim omnia facta ſunt opera, & ſine ipſo factum eſt nihil. Siue enim, inquit Apoſtolus, throni, ſiue dominationes, ſiue virtutes, ſiue poteſtates, viſibilia & inuiſibilia, omnia per ipſum cōſtant. Verbum autem hoc illud eſt, quod in ſua venit, & ſui eum non receperunt. Mundus enim per ipſum factus eſt, & mundus eum non cognouit. Verbum autem hoc erat in principio

Abacuc 3.

Pſal. 44.

Ioan. 1.

Coloſ. 1.

apud deum,& deus erat verbũ. Quis igitur dubitet,cùm in extrema parte dicitur, verbum caro factum est, & habitauit in nobis, Christum cuius est natiuitas,& quia caro factus est,esse hominem,& quia verbum dei,deum incunctãter edicere esse:præsertim cum animaduertat scripturam euãgelicam, vtranque istam substantiã in vnam natiuitatis Christi fœderasse concordiam? Hic est enim qui sicut sponsus egreditur de thalamo suo, exultauit vt gigas ad currendam viam, à summo cœlo egressio eius, & vsque ad summum regressio eius. Quoniam vsque ad summum,nec quisquam in cœlũ ascendit, nisi qui de cœlo descendit, filius hominis qui est in cœlis, repetens hoc ipsum dicit:Pater clarifica me eo honore,quo fui apud te antequam mundus esset. Ac si de cœlo descendit verbum hoc tanquam sponsus ad carnẽ, vt per carnis adsumptionem filius hominis illuc posset ascendere,vnde Dei filius verbum descẽderat: meritò dum per connexionem mutuam & caro verbum dei gerit, & filius dei fragilitatem carnis adsumit, cum sponsa carne conscendens illuc vnde sine carne descenderat, recipit iam claritatem illam quam dum ante mundi institutionem habuisse ostenditur, deus manifestissimè comprobatur. Et nihilominus dum mũdus ipse post illum institutus refertur,per ipsum creatus esse reperitur,quo ipso diuinitatis in ipso per quẽ factus est mundus & claritas & autoritas comprobetur. Quod si cùm nullius sit nisi dei,cordis nosse secreta,Christus secreta conspicit cordis: quod si cùm nullius sit nisi dei, peccata dimittere, idem Christus peccata dimittit: quod si cùm nullius sit hominis de cœlo venire, de cœlo veniendo descẽdit: quod si cùm nullius hominis hæc vox esse possit,Ego & pater vnum sumus,hãc vocem de consciẽtia diuinitatis Christus solus edicit: quod si postremo omnibus diuinitatis Christi probationibus & rebus instructus apostolus Thomas, respondens Christo, dominus meus & deus meus dicit: quod si & apostolus Paulus, quorum, inquit, patres & ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia deus benedictus in secula, in suis literis scribit: quod si idem se Apostolum non ab hominibus,sed per Iesum Christum cõstitutum esse depromit:

Psal. 18.

Ioan. 20.
Rom. 9.
Gal. 1.

promit:quod ſi idem euangelium non ſe ab hominibus didiciſſe aut per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum accepiſſe contendit;meritò deus eſt Chriſtus. Itaque hoc in loco ex duobus alterum cõſtare debebit. Cum enim manifeſtum ſit omnia eſſe facta per Chriſtum:aut ante omnia eſt,quoniam omnia per ipſum,& meritò & deus eſt; aut quia homo eſt, poſt omnia eſt, & meritò per ipſum nihil factum eſt. Sed nihil per ipſum factum eſſe non poſſumus dicere, cũ animaduertamus omnia per ipſum facta eſſe,ſcriptum : non ergo poſt omnia eſt, id eſt non homo tantùm eſt,qui poſt omnia eſt, ſed & deus quoniã deus ante omnia eſt. Ante omnia eſt enim, quia per ipſũ omnia,ne ſi homo tantùm,nihil per ipſum : aut ſi omnia per ipſum,non homo tantùm : quoniam ſi homo tãtùm, non omnia per ipſum, imò nihil per ipſum. Quid ergo reſpondent,nihil per ipſum,vt homo ſit tantùm?quomodo ergo omnia per ipſum?ergo non homo tantummodo eſt,ſed & deus.Siquidem omnia ſunt per ipſum: vt meritò intelligere debeamus nec hominẽ eſſe Chriſtum tantummodo,qui eſt poſt omnia,ſed & deũ, cùm per ipſum facta ſint omnia. Quomodo enim aut hominem tãtummodo dicas,cùm illum etiã in carne conſpicias, niſi quoniam ſi vtrunque animaduertitur, vtrunque meritò credatur. Et tamen adhuc dubitat hæreticus Chriſtum dicere eſſe deum : quem deum tot & rebus animaduertit & vocibus adprobatum. Si homo tantummodo Chriſtus, quomodo veniens in hunc mundũ in ſua venit, cùm homo nullum fecerit mundũ?Si homo tantummodo Chriſtus,quomodo mũdus per ipſum factus eſſe refertur,cùm non per hominem mundus,ſed poſt mundum homo inſtitutus referatur? Si homo tantummodo Chriſtus,quomodo non ex ſemine tãtùm Dauid Chriſtus, ſed verbum caro factum eſt,& habitauit in nobis? Nam & ſi protoplaſtus non ex ſemine,ſed tamen protoplaſtus non eſt ex verbi & carnis coniunctione concretus. Non eſt enim verbum caro factum,& habitauit in nobis.Si homo tantummodo Chriſtus,quomodo qui de cœlo venit,quæ vidit & audit teſtificatur, cùm conſtet hominem de cœlo, quia ibi naſci non poſſit,venire non poſſe? Si homo tan-

Ioan. 1.

tũmodo Chriſtus, quomodo viſibilia & inuiſibilia, throni, virtutes & dominationes per ipſum, & in ipſo creata eſſe referuntur, cùm virtutes cœleſtes per hominem fieri non potuerint, quæ ante hominem ipſum eſſe debuerint. Si homo tantummodo Chriſtus, quomodo adeſt vbique inuocatus, cùm hæc hominis natura nõ ſit, ſed dei vt adeſſe omni loco poſſit? Si homo tãtummodo Chriſtus, cur homo in orationibus mediator inuocatur, cùm inuocatio hominis ad præſtandam ſalutem inefficax iudicetur? Si homo tantũmodo Chriſtus, cur ſpes in illum ponitur, cùm ſpes in homine maledicta referatur? Si homo tantummodo Chriſtus, cur non licet Chriſtum ſine exitio animæ negari, cùm in hominem commiſſum delictum referatur poſſe dimitti? Si homo tantummodo Chriſtus, quomodo Ioannes Baptiſta teſtatur, & dicit, qui poſt me venit, ante me factus eſt, quia prior me fuit? cùm ſi homo tantummodo Chriſtus, poſt Ioannem natus, ante Ioannem eſſe non poſſit, niſi quoniam illum quâ deus eſt antè præceſſit. Si homo tantummodo Chriſtus, quomodo quæ pater facit, & filius facit ſimiliter, quum homo cœleſtibus operibus dei ſimilia opera facere non poſſit? Si homo tantummodo Chriſtus, quomodo ſicut pater in ſe vitam habet, ita dedit filio vitã habere in ſemetipſo, cùm exemplo patris dei, homo in ſe vitam habere non poſſit, cùm non in æternitate ſit glorioſus, ſed in materia mortalitatis effectus? Si homo tantummodo Chriſtus, quomodo refert, Ego ſum panis vitę æternæ qui de cœlo deſcendi: cùm neque panis vitæ homo eſſe poſſit ipſe mortalis: nec de cœlo deſcenderit nulla in cœlo cõſtituta materia fragilitatis? Si homo tãtummodo Chriſtus: quomodo dicit, quia patrem deum nemo vidit vnquam, niſi qui eſt à deo hic vidit deum? Quoniam ſi homo tantummodo Chriſtus deũ videre non potuit, quia deum nemo hominum vidit: Si autem dum ex deo eſt, deum vidit, plus ſe quàm hominẽ dum deum vidit, intelligi voluit. Si homo tantummodo Chriſtus: cur dicit, quid ſi videritis filium hominis aſcendentem illuc vbi antè erat: aſcendit autem in cœlum: ibi ergo fuit, dum illuc redit vbi prius fuit. Ex quo manus ponere, figuram & formam futuram

paſſionis

paſſionis oſtendens. Nemo igitur Chriſtum ſicut angelum non dubitat dicere, ita etiam deum hæſitet pronunciare, cùm hũc eundem & puerorum horum benedictionem per ſacramentum paſſionis digeſtum in figura manuum & deum & angelum intelligat inuocatum fuiſſe. At ſi aliquis hæreticus pertinaciter obluctãs aduerſus veritatem, voluerit in his omnibus exemplis propriè angelum aut intelligere, aut intelligendum eſſe contenderit, in hoc quoque viribus veritatis frangatur neceſſe eſt. Nã ſi in omnibus cœleſtibus terrenis & infernis Chriſto ſubditis, etiam ipſi angeli cum omnibus cæteris quæcunque ſubiecta ſunt Chriſto, dicuntur, & tamen quiuis angelus ſubditus Chriſto deus poteſt dici, & hoc ſi dicitur & ſine blaſphemia profertur; multò magis vtique & hoc ipſi dei filio Chriſto competere poteſt, vt deus pronuncietur. Si enim qui ſubiectus Chriſto angelus, deus promitur, multò magis & conſtantius Chriſtus, cui ſunt omnes angeli ſubiecti deus eſſe dicetur. Nec enim naturæ congruit, vt quæ minoribus conceſſa ſunt maioribus denegentur. Ita ſi angelus Chriſto minor eſt, angelus autẽ deus dicitur, magis conſequenter Chriſtus, deus eſſe dicitur, qui non vno, ſed omnibus angelis, & maior & melior inuenitur. Ac ſi ſtetit deus in ſynagoga deorum, in medio autẽ deus deos diſcernit, in ſynagoga autem aliquotiens Chriſtus ſtetit, Chriſtus ergo in ſynagoga deus ſtetit diiudicãs ſcilicet deos quibus dicit: Vſquequo perſonas hominum accipitis: accuſans ſcilicet conſequenter homines ſynagogę non exercentes iuſta iudicia. Porrò ſi illi qui reprehenduntur atque culpantur, propter aliquam tamen cauſam hoc nomen adipiſci ſine blaſphemia videntur vt dij nuncupẽtur: multò magis vtique hic deus habebitur, qui non tantùm deus deorũ ſtetiſſe dicitur, ſed etiam deos diſcernens & diiudicans ex eadem lectionis auctoritate aperitur. Ac ſi illi qui tanquam vnus de principibus cadunt, dij tamen nuncupantur, multò magis deus eſſe dicetur, qui non tantùm tanquam vnus ex principibus non cadit, ſed ipſum quoque malitiæ & auctorem & principem vincit. Quæ autem malum ratio eſt, vt cùm legant hoc etiam Moyſi nomen datum dum dicitur: Deum te poſui Pha-

raoni: Chriſto negetur, qui non Pharaoni deus, ſed vniuerſæ creaturæ & Dominus & Deus conſtitutus eſſe reperitur. & in illo quidem hoc nomen temperatè datum, in hoc profuſè: in illo ad menſuram, in hoc ſupra omnem omninò menſuram. Non enim ad menſuram, inquit, dat filio pater: pater enim, inquit, diligit filiũ. In illo ad tempus, in hoc ſine tẽpore. diuini enim nominis poteſtatem & ſuper omnia & in omne tẽpus accepit. Quod ſi qui vnius hominis accepit poteſtatem in hac exiguitate huius datæ poteſtatis, nomen tamen iſtud dei incunctanter conſequitur, quantò magis qui in ipſum quoque Moyſen habet poteſtatem, nominis iſtius auctoritatem cõſecutus eſſe credetur? Et poteram quidẽ omnium ſcripturarũ cœleſtium euentilare tractatus, & ingentem circa iſtam ſpeciẽ Chriſti diuinitatis, vt ita dixerim, ſyluam commouere: niſi quoniam non tam mihi contra hanc hæreſim propoſitum eſt dicere, quàm breuiter circa perſonam Chriſti, regulam veritatis aperire. Quamuis tamen ad alia feſtinem, illud non arbitror prætermittendum, quod in Euangelio Dominus ad ſignificantiam ſuæ maieſtatis expreſſit dicẽdo: Soluite templum hoc, & ego in triduo ſuſcitabo illud. Aut quando alio in loco & alia parte pronuntiat: Poteſtatem habeo animam meam ponendi, & rurſus recipere eam: hoc enim mandatum accepi à patre. Quis eſt enim qui dicit, animam ſuam ſe poſſe ponere, aut animam ſuam poſſe ſe rurſum recuperare, quia hoc mandatum acceperit à patre? Aut quis dicit, deſtructum corporis ſui templũ reſuſcitare rurſum & reædificare ſe poſſe, niſi quoniã ſermo ille, qui ex patre, qui apud patrem, per quem facta ſunt omnia, & ſine quo factum eſt nihil, imitator paternorũ operum atque virtutum, imago inuiſibilis dei, qui deſcendit de cœlo, qui quæ vidit & audiuit teſtificatus eſt, qui non venit vt faceret ſuam voluntatem, ſed potius vt faciat patris voluntatem, à quo miſſus ad hoc ipſum fuerat, vt magni cõſilij angelus factus arcanorũ cœleſtium nobis iura reſeraret, quíque verbum caro factus habitauit in nobis: ex nobis hic Chriſtus, non homo tantùm, quia hominis filius; ſed etiã Deus, quia dei filius comprobatur. Quod ſi & primogenitus

Ioan. 2.
Ibidem 10.

nitus omnis creaturæ ab Apostolo dictus sit Christus, quomodo omnis creaturæ primogenitus esse potuit, nisi quoniam secũdum diuinitatem ante omnem creaturam ex patre deo sermo processit? Quod nisi ita hæretici acceperint, Christum hominem primogenitũ omnis creaturæ monstrare cogentur, quod facere non poterunt. Aut igitur ante omnem est creaturam, vt primogenitus sit omni creaturæ, & non homo est tantùm, quia homo post omnẽ creaturam est. Aut homo tantùm est, & est post omnem creaturam: Et quomodo primogenitus est omnis creaturæ, nisi quoniam dum verbum illud quod est ante omnem creaturam, & ideo primogenitus omnis creaturæ, caro fit & habitat in nobis, hoc est, adsumit hũc hominem qui est post omnem creaturam, & sic cum illo & in illo habitat in nobis, vt neq; homo Christo subtrahatur, neque diuinitas negetur. Nam si tantũmodo ante omnẽ creaturam est, homo in illo subtractus est. Si autem tantummodo homo est, diuinitas quæ ante omnẽ creaturam est, intercepta est: vtrunque ergo in Christo confœderatũ est, & vtrunque coniunctum est, & vtrunque connexum est. Et meritò dum est in illo aliquid quod superat creaturam, pignerata in illo diuinitatis & humilitatis videtur esse cõcordia. Propter quam causam, qui mediator dei & hominũ effectus exprimitur, in se deum & hominem sociasse reperitur. Ac si idem Apostolus de Christo refert, vt exutus carnem potestates dehonestauit, palàm triumphatis illis in semetipso: non vtique ociosè exutum carne proposuit, nisi quoniam & resurrectionem rursum indutum voluit intelligi. Quis est ergo iste exutus & rursus indutus? requirant hæretici. nos enim sermonem dei scimus indutũ carnis substãtiam, exundémque rursum exutum eadẽ corporis materia quam rursus in resurrectione suscepit, & quasi indumẽtum resumpsit. Sed enim neque exutus, neque indutus hominẽ Christus fuisset, si homo tantùm fuisset. Nemo enim vnquam seipso aut spoliatur, aut induitur. Sit enim necesse est aliud quicquid aliunde aut spoliatur aut induitur. Ex quo meritò sermo dei fuit, qui exutus est carnem, & in resurrectione rursus indutus. Exutus autem, quoniam & in natiuitate fuerat indutus.

itaque in Christo deus est qui induitur, atque etiam exutus sit oportet. propterea is qui induitur pariter & exuatur necesse est. Induitur autē & exuitur homo quasi quādam contexti corporis tunica. Ac propterea cōsequenter sermo fuit, vt diximus, dei, qui modo indutus, modo exutus esse reperitur: hoc enim etiam in benedictionibus antè prædixit: Lauabit stolā suam in vino, & sanguine amictum suum. Si stola in Christo caro est, & amictus ipse corpus est, requiratur quisquis est ille cuius corpus amictum est, & stola caro. Nobis enim manifestum est carnem stolam & corpus amictum verbi fuisse, quique sanguine, id est vino, lauit substātiam corporis & materiam carnis abluēs, ex parte suscepti hominis passione. Ex quo siquidem lauatur, homo est: quia amictum quod lauatur, caro est. Qui autem lauat, verbum dei est, qui vt lauaret amictū, amictus susceptor effectus est. Meritò ex ea substantia, quæ recepta est, vt lauaretur, homo exprimitur: sic vt ex verbi auctoritate qui lauit, deus esse monstretur. Cur autem licet ad aliam partem disputādi festinare videamur, illum prætereamus apud Apostolum locum: qui cùm in forma dei esset, non rapinam arbitratus est ęqualem se deo esse, sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, in similitudine hominum factus, & habitu inuentus vt homo, humiliauit se obediens factus vsque ad mortem, mortem autem crucis: propterea & deus illum superexaltauit, & dedit nomen quod est super omne nomen, vt in nomine Iesu omne genu flectatur, cœlestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quoniā Dominus Iesus in gloria est dei patris. Qui cùm in forma dei esset, inquit. Si homo tantummodo Christus, in imagine dei, non in forma dei relatus fuisset. hominem enim scimus ad imaginem non ad formam dei factum. Quis ergo est iste, qui in forma dei, vt diximus, factus est? angelus? sed nec in angelis formā dei legimus, nisi quoniam hic præcipuus atque generosus præ omnibus Dei filius verbū dei, imitator omnium paternorum operum, dum & ipse operatur sicut & pater eius, forma (vt expressimus) est Dei patris. Et meritò in forma pronūciatus est dei, dum & ipse super omnia, & omnis creaturæ

Gen. 44.

Philip. 2.

turæ diuinam obtinens poteſtatem, & deus eſt exemplo patris:hoc ipſum tamen à patre proprio conſecutus,vt omnium & deus eſſet, & dominus eſſet, & deus ad formam dei patris ex ipſo genitus atque prolatus. Hic ergo quamuis eſſet in forma dei, non eſt rapinam arbitratus æqualem ſe deo eſſe. Quamuis enim ſe ex deo patre deū eſſe meminiſſet, nunquam ſe deo patri aut comparauit aut contulit, memor ſe eſſe ex ſuo patre, & hoc ipſum quod eſt, habere ſe quia pater dediſſet. Inde denique & ante carnis aſſumptionem, ſed & poſt aſſumptionē corporis, poſt ipſam præterea reſurrectionem, omnem patri in omnibus rebus obedientiam præſtitit pariter ac præſtat. Ex quo probatur, nunquam arbitratum illum eſſe rapinam quandam diuinitatem, vt æquaret ſe patri deo:quinimò contrà, omni ipſius imperio & voluntati obediens atque ſubiectus etiam vt formam ſerui ſuſciperet contentus fuit,hoc eſt hominem illum fieri & ſubſtantiam carnis & corporis, quam ex paternorum & ſecundum hominem delictorum ſeruitute venientem naſcendo ſuſcepit: quo tempore ſe etiam exinaniuit, dum humanam conditionis fragilitatem ſuſcipere non recuſauit. Quoniam ſi homo tantummodo natus fuiſſet, per hoc exinanitus non eſſet:homo enim naſcens augetur, non exinanitur. Nam dum incipit eſſe quod cùm non eſſet,habere non potuit,vt diximus,nō exinanitur, ſed potius augetur atque ditatur. At ſi Chriſtus exinanitur in eo quod naſcitur, formam ſerui accipiendo, quomodo homo tantummodo eſt? de quo verius dictum fuiſſet locupletatum illum eſſe tunc quum naſceretur, non exinanitum,niſi quoniam autoritas diuini verbi ad ſuſcipiēdum hominem interim conquieſcens,nec ſe ſuis viribus exercens, deiicit ſe ad tempus atque deponit, dum hominem fert quem ſuſcepit. Exinaniuit ſe,dum ad iniurias contumeliáſque deſcendit, dum audit infanda, experitur indigna:cuius tamen humilitatis adeſt ſtatim egregius fructus. Accepit enim nomen quod eſt ſuper omne nomen, quod vtique non aliud intelligimus eſſe quàm nomen dei. Nā quum dei ſit ſolius eſſe ſuper omnia,conſequens eſt,vt nomen illud ſit ſuper omnia,quod eſt eius

qui super omnia est dei. Est ergo nomen illud quod super omne nomen est: quod nomen est eius vtique cõsequenter, qui quum in forma Dei fuisset, non rapinam arbitratus est æqualem se deo esse. Neque enim si non & deus esset Christus, omne se in nomine eius genu flecteret, cœlestium, & terrestrium, & infernorũ, nec visibilia aut inuisibilia, aut rerũ omnium omnis creatura homini esset subiecta siue substrata, quæ se ante hominẽ esse meminisset. Ex quo & dũm in forma dei esse Christus dicitur, & dum in natiuitatem secũdum carnem se exinanisse monstratur, & dum id accepisse nomen à patre quod sit super omne nomen exprimitur, & dum in nomine eius omne genu cœlestium, terrenorum, & infernorum se flectere & curuare monstratur: & hoc ipsum in gloriam dei patris succurrere asseritur, consequenter non ex illo tantùm homo est, quia obediens patri factus est vsque ad mortem, mortem autem crucis: sed ex his etiã rebus superioribus diuinitatẽ Christi sonantibus, dominus Christus Iesus & deus, quod hæretici nolunt esse, monstratur. Hoc in loco licebit mihi argumẽta etiã ex aliorũ hæreticorũ parte cõquirere. Firmũ est genus probationis, quod etiam ab aduersario sumitur, vt veritas etiã ab ipsis inimicis veritatis probetur. Nam vsqueadeò hunc manifestum est in scripturis & deum tradi, vt plerique hæreticorum diuinitatis ipsius magnitudine & veritate commoti, vltra modum extendentes honores eius, ausi sint non filium, sed ipsum deum patrẽ promere vel putare. Quod & si contra scripturarum veritatem est, tamen diuinitatis Christi argumentum grande atque præcipuum est: qui vsqueadeò deus, sed quâ filius dei natus ex deo, vt plerique illum (vt diximus) hæretici ita deũ acceperint, vt non filium, sed patrem pronunciandum putarent. Æstiment an hic sit deus, cuius auctoritas tantùm mouit quosdam, vt putarẽt illum (vt diximus superius) iam ipsum patrem deum: effrenatius & effusius in Christo diuinitatem confiteri, ad hoc illos manifesta Christi diuinitate cogente, vt quem filium legerent, quia deum animaduerterẽt, patrem putarent. Alij quoque hæretici vsqueadeò Christi manifestam amplexati sunt diuinitatẽ, vt dixerint illum

fuisse

fuisse sine carne, & totum illi susceptum detraxerint hominem, ne decoquerent in illo diuini nominis potestatē, si humanam illi sociassent, vt arbitrabantur, natiuitatem: quod tamen nos non probamus, sed argumentum afferimus vsqueadeò Christū esse deum, vt quidam illum subtracto homine tantummodo putarint deum, quidam autem ipsum crediderint patrem deum, quum ratio & temperamentum scripturarum cœlestium, Christum ostendant deum, sed quâ filium dei, & assumpto à deo etiam filio hominis credendū & hominem. Quoniam si ad hominem veniebat, vt mediator dei & hominum esse deberet, oportuit illum cum eo esse, & verbum carnem fieri, vt in semetipso concordiam confibularet terrenorū pariter atq; cœlestium, dum vtriusque partis in se connectens pignora, & deum homini, & hominem deo copularet: vt meritò filius dei per assumptionem carnis filius hominis, & filius hominis per receptionem dei verbi filius dei effici possit. Hoc altissimum atque reconditum sacramētum ad salutem generis humani ante secula destinatum, in domino Iesu Christo deo & homine inuenitur impleri, quo conditio generis humani ad fructum æternę salutis posset adduci. Sed erroris istius hæreticorum inde, vt opinor, nata materia est, quia inter filium dei & filiū hominis nihil arbitrantur interesse, ne facta distinctione, & homo & deus Iesus Christus facile comprobetur. Eundē enim atque ipsum, id est, hominem filiū hominis, etiam filium dei volunt videri, vt homo & caro & fragilis illa substātia eadem atque ipsa filius dei esse dicatur. Ex quo dum distinctio, filij hominis & filij dei nulla secernitur, sed ipse filius hominis dei filius vindicatur, homo tantummodo Christus idem atque filius dei asseratur. Per quod nituntur excludere, verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & vocabitis nomē eius Emmanuel, quod est interpretatum nobiscum deus. Proponunt enim atq; illa prætendunt, quæ in Euangelio Lucæ relata sunt, ex quibus asserere conantur non quod est, sed tantum illud quod volunt esse: Spiritus sanctus veniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius dei. Si ergo, inquiunt, an-

gelus dei dicit ad Mariam, quod ex te nascetur sanctum, ex Maria est substantia carnis & corporis. Hanc autem substantiam, id est sanctũ, hoc quod ex illa genitum est, filium esse proposuit. Homo, inquiunt, ipse & illa caro corporis illud quod sanctum est dictum, ipsum est filius dei. Vt & cùm dicit scriptura sanctum, Christum filium hominis hominem intelligamus, & cùm filium dei proponit, non hominẽ, sed deum percipere debeamus. Sed enim scriptura diuina hæreticorũ & fraudes & furta facile conuincit & detegit. Si enim sic esset tantummodo, Spiritus veniet in te, & virtus altissimi obumbrabit tibi, propterea quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius dei, fortasse alio esset nobis genere aduersus illos reluctandũ, & alia nobis essent argumenta quærenda, & arma sumẽda, quibus illorum & insidias & præstigias vinceremus. Cùm autem ipsa scriptura cœlesti abundans plenitudine, sese hæreticorũ istorum calumniis exuat, facile ipso quod scriptum est, nitimur, & errores istos sine vlla dubitatione superamus. Non enim dixit, vt iam expressimus, propterea quod ex te nascetur sanctum, sed adiecit coniunctionem. Ait enim, propterea & quod ex te nascetur sanctum: vt illud ostenderet, non principaliter hoc sanctum quod ex illa nascitur, id est, istam carnis corporísque substantiam, filium dei esse, principaliter autem filium dei esse verbum dei incarnatum per illum spiritũ de quo angelus refert: Spiritus veniet in te, & virtus altissimi obũbrabit tibi. Hic est enim legitimus dei filius, qui ex ipso deo est, qui dum sanctum istud assumit, & sibi filium hominis annectit, & illum ad se rapit atque transducit, connexione sua & permixtione sociata præstat, & filiũ illum dei facit, quod ille naturaliter non fuit: vt principalitas nominis istius filius dei in spiritu sit domini qui descendit & venit, vt sequela nominis istius in filio dei & hominis sit, & meritò consequẽter hic filius dei factus sit, dum non principaliter filius dei est. Atque ideo dispositionem istam angelus videns, & ordinem istum sacramenti expediens, non sic cuncta confundens, vt nullum vestigium distinctionis collocarit, distinctionẽ posuit dicendo, propterea & quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius dei.

[marginalia: …dei et Ga… ; et ; sed cõsequenter et in secũdo loco]

dei. Ne si distributionem istam cum libramentis suis non dispensasset, sed in confuso permixtam reliquisset, verè occasionem hæreticis contulisset, vt hominis filium quâ homo est & dei & hominis filium pronunciare deberent. Nunc autem particulatim exponens tam magni sacramenti ordinem atque rationem, euidenter expressit, vt diceret, & quod ex te nascetur sanctum, vocabitur filius dei: probans quoniam filius dei descendit. Qui dum filium hominis in se suscepit, consequenter illum filium dei fecit, quoniam illum filius sibi dei sociauit, & iunxit. Vt dum filius hominis adhæret in natiuitatem filio dei, ipsa permixtione fœneratum & mutuatum teneret, quod ex natura propria possidere non posset. Ac sic facta est angeli voce, quod nolunt hæretici, inter filium dei hominísque cum sua tamen sociatione distinctio, vrgendo illos vti Christum hominis filium hominem intelligant quoque dei filium, & hominem dei filium, id est, verbum (sicut scriptum est) deum accipiant: atque ideo Christum Iesum dominum ex vtroque connexum (vt ita dixerim) ex vtroque contextum atque concretum, & in eadem vtriusque substantiæ concordia mutui ad inuicem fœderis confibulatione sociatum, hominem & deum, scripturæ hoc ipsum dicentis veritate cognoscant. Ergo, inquiunt, si Christus non homo est tantum, sed & deus, Christum autem refert scriptura mortuum pro nobis & resuscitatum, iam docet nos scriptura credere deum mortuum. Aut si deus non moritur, Christus autem mortuus refertur, non erit Christus deus, quoniam deus non potest accipi mortuus. Si vnquam intelligerent aut intellexissent quod legunt, nunquam tam periculosè omninò loquerentur. Sed erroris semper est abrupta dementia, & non est nouum si vsque ad periculosa descendunt, qui fidem legitimam reliquerunt. Si enim scriptura proponeret Christum tantummodo deum, & nulla in illo fragilitatis humanæ sociatio esset permixta, meritò illorum hic aliquid valuisset sermo contortus. Si Christus deus, Christus autem mortuus, ergo mortuus est deus. Sed cùm non tantummodo illum, vt ostendimus iam frequenter, deum, sed & hominem scriptura consti-

tuat, consequens est, quod immortale est, incorruptum mansisse teneatur. Quis enim non intelligat, quod impassibilis sit diuinitas, passibilis verò sit humana fragilitas? Cùm ergo tam ex eo quod deus est, quàm etiam ex illo quod homo est Christus intelligatur esse permixtus & esse sociatus, Verbum enim caro factum est, & habitauit in nobis, quis non sine vllo magistro atque interprete ex sese facile cognoscat, non illud in Christo mortuũ esse quod deus est, sed illud in illo mortuũ esse quod homo est? Quid enim si diuinitas in Christo nõ moritur, sed carnis solius substantia extinguitur? quando & in cæteris hominibus caro quidem sola incursum interitus mortísque patitur, extra leges autem interitus & mortis anima incorrupta cernatur? Hoc enim & ipse dominus hortans nos ad martyrium & ad contemptum omnis humanæ potestatis aiebat: Ne timueritis eos qui corpus occidunt, animam autem occidere non possunt. Quod si anima immortalis occidi aut interfici non potest in quouis alio, licet corpus & caro sola possit interfici, quãto magis vtique verbum dei, & deus in Christo interfici omninò non potuit, cùm caro sola & corpus occisum sit? Si enim hanc habet generositatem immortalitatis anima in quouis homine, vt non possit interfici, multò magis hanc habet potestatem generositas verbi dei, vt non possit occidi. Nam si potestas hominum ad interficiendam sacram dei potestatem, & si crudelitas humana ad interficiendam animam deficit, multò magis ad dei verbum interficiendum deficere debebit. Nam cùm ipsa anima quæ per dei verbum facta est, ab hominibus non occiditur, multò magis vtique verbum dei perimi non posse credetur. Et si plus non potest hominum cruẽta sæuitia aduersus homines, quàm vt tantummodo corpus occidat, quanto magis vtique in Christo non valebit, quàm vt idem tantummodo corpus occidat: vt dum per hæc colligitur, non nisi hominem in Christo interfectum, appareat ad mortalitatem sermonem in loco non esse deductum. Nam si Abraham & Isaac & Iacob, quos homines tantummodo constat fuisse, manifestum est viuere,

uere,

uere, (omnes enim, inquit, illi viuunt deo, nec mors in illis animam perimit, quæ corpora ipsa dissoluit: ius enim suum exercere potuit in corpora, in animas exercere non valuit: aliud enim in illis mortale, & ideo mortuum, aliud in illis immortale, & ideo intelligitur nō extinctum: ob quam causam viuere deo pronunciati, & dicti sunt) multò magis vtique mors in Christo aduersum solā materiam corporis potuit valere, aduersus diuinitatem sermonis non potuit se exercere. Frangitur enim potestas mortis, vbi intercedit auctoritas immortalitatis. Sed ex hac occasione quia Christus non homo tantum, sed & deus, diuinarum literarum sacris auctoritatibus approbatur, alij hæretici erumpētes statum in Christo religionis concutere machinantur, hoc ipso patrem deum volentes ostendere Christum esse, dum non homo tantum asseritur, sed & deus promitur. Sic enim inquiunt, si vnus esse deus promitur, Christus autem deus, ergo, inquiunt, si pater, & Christus est vnus deus: Christus pater dicetur. In quo errare probantur Christum non noscentes, sed sonum nominis approbantes: nolunt enim illum secundam esse personam post patrem, sed ipsum patrem. Quibus quia facile respondetur, pauca dicentur. Quis enim non secundam filij post patrem agnoscat esse personam, cùm legat dictum à patre consequenter ad filium, Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram, & post hæc relatum, & fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit illum. Aut cùm inter manus teneat, Pluit deus super Sodomam & Gomorram ignem, & sulphur à domino de cœlo. Aut cùm ad Christum, Filius meus es, ego hodie genui te: postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ. Aut cùm etiam ille ait, Dixit dominus domino meo, sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Aut cùm Esaiæ prophetias explicans, inuenit positum sic, Christo meo domino. Aut cùm legit, Non descendi de cœlo vt faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me. Aut dum inuenit positum, Qui me misit, maior me est. Aut cùm considerat scriptum, Eo ad patrem meum & patrem ve-

Gen.1.

Gen.19.

Psal.2.

Psal.109.

Esa.45.

Ioan.6.

Ibid.14.

Ibid.20.

ſtrum, deum meum & deum veſtrum. Aut quando habet cum cæteris conlocutum, Sed in lege veſtra ſcriptum eſt, quia duorum teſtimonium verum eſt, ego de me teſtificor, & teſtificatus eſt de me qui me miſit pater. Aut quãdo vox de cœlo redditur, Et honorificaui, & honorificabo. Aut quando à Petro reſpondetur & dicitur, Tu es filius Dei viui. Aut quando ab ipſo domino ſacramentum huius reuelationis approbatur, & dicitur, Beatus es Simõ Bariona, quoniam hoc tibi non reuelauit caro & ſanguis, ſed pater meus qui in cœlis eſt. Aut quãdo ab ipſo Chriſto exprimitur, Pater clarifica me eo honore quo fui apud te antequam mundus fieret. Aut cùm ab eodem dicitur, Pater ſciebam quia ſemper me audis, verũ propter circunſtantes dixi, vt credant quia tu me miſiſti. Aut cum definitio regulæ ab ipſo Chriſto collocatur, & dicitur, Hæc eſt autem vita æterna, vt ſciant te vnum & verum deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum. ego te honorificaui ſuper terram, opus perfeci quod dediſti mihi. Aut cùm item ab eodem aſſeritur, & dicitur, Omnia mihi tradita ſunt à patre meo. Aut cum ſedere ad dextram patris, & à prophetis & ab Apoſtolis approbatur. Et ſatis longũ facio ſi eniſus fuero omnes omninò ad hanc partem voces congregare, quandoquidem non tam veteris quàm etiam noui teſtamenti ſcriptura diuina vbique oſtendat, illum ex patre natum, per quem facta ſunt omnia, & ſine quo factum eſt nihil. qui obedierit ſemper patri, & obediat, ſemper habentem rerum omnium poteſtatem, ſed quâ traditam, ſed quâ conceſſam, ſed quâ à patre proprio ſibi indultam. Quid enim tam euidens poteſt eſſe, hunc non patrem eſſe, ſed filium, quam quod obediens patri deo proponitur, ne ſi pater eſſe credatur, alteri iam deo patri Chriſtus ſubiectus eſſe dicatur. Sed quia frequenter intendunt illum nobis locum quo dictum ſit, Ego & pater vnum ſumus, & in hoc illos æquè facile vincemus. Si enim erat, vt hæretici putant, pater Chriſtus, oportuit dicere, Ego & pater vnus ſum. At cùm ego dicit, deinde patrem infert dicendo, ego & pater, proprietatem perſonæ ſuæ, id eſt filij, à paterna auctoritate diſcernit atque diſtinguit, non tantummodo de ſono nominis, ſed etiam de or-

Marginal notes: Ibid. 8. — Ibid. 12. — Matth. 17. — Ibidem. — Ioan 17. — Ibid. 11. — Ibid. 17. — Lucæ 10. — Psal. 109. — Mar. 16. — Heb. 1. — Ioh. 1. — Ioan. 10.

Handwritten annotations: Gang. nisi — Gang. & — Gang. Atqui — Gang. discrevit — Gang. distinxit

de ordine diſpoſitæ poteſtatis. Qui potuiſſet dicere, ego pater, ſi patrem ſe eſſe meminiſſet. Et quia dixit vnum, intelligant hæretici quia non dixit vnus. Vnum enim neutraliter poſitum, ſocietatis concordiam, non vnitatẽ perſonæ ſonat. Vnum enim non vnus eſſe dicitur, quoniam nec ad numerum refertur, ſed ad ſocietatem alterius expromitur. Denique adiicit dicens, ſumus, non ſum, vt oſtenderet per hoc quod dixit, ſumus, & pater, duas eſſe perſonas. Vnum autem quod ait ad concordiam, & eandem ſententiam, & ad ipſam charitatis ſocietatem pertinere, vt meritò vnum ſit pater & filius per concordiam, & per amorem, & per dilectionem. Et quoniam ex patre eſt, quicquid illud eſt, filius eſt, manẽte tamen diſtinctione, vt non ſit pater ille qui filius, quia nec filius ille qui pater eſt. Nec enim, ſumus, addidiſſet, ſi vnum ſe & ſolitarium patrem, filium factũ eſſe meminiſſet. Denique nouit hanc concordiæ vnitatem & Apoſtolus Paulus, cum perſonarũ tamen diſtinctione. Nam cùm ad Corinthios ſcriberet, Ego, inquit, plantaui, Apollo rigauit, ſed deus incrementum dedit. Itaque neque qui plantat eſt quicquam, neque qui rigat, ſed qui incrementum dat deus. Qui autem plantat, & qui rigat vnum ſunt. Quis autem non intelligat alterum eſſe Apollo, alterum Paulum, non eundem atque ipſum Apollo pariter & Paulum. Denique & diuerſa vniuſcuiuſque ſunt officia prolata: alter enim qui plantat, & alter qui rigat. hos tamen duos, non quod vnus ſit, ſed quod vnum ſint propoſuit apoſtolus Paulus, vt alter quidem ſit Apollo, alter verò Paulus, quantum ad perſonarum diſtinctionem pertinet, vnum ambo ſint. Nam quando duorum vna ſententia eſt, veritas vna eſt, fides vna eſt, vna atque eadẽ religio eſt, vnus etiam Dei timor eſt, vnum ſunt etiam ſi duo ſint, ipſum ſunt dum ipſum ſapiunt. Etenim quos perſonæ ratio inuicem diuidit, eoſdem rurſus inuicem religionis ratio conducit. Et quamuis idem atque ipſi non ſint, dum idem ſentiunt, ipſi ſunt, & quum duo ſint, vnum ſunt, habentes in fide ſocietatem, etiam ſi gerant in perſonis diuerſitatem. Denique quum ad has voces domini imperitia fuiſſet Iudaica commota, & temerè aduſque ſaxa ſuccenſa, ita vt

1.Cor.3.

discurrerent, & dicerent, Non te lapidamus propter bonum opus, sed propter blasphemiam, & quia tu cùm homo sis, facis te deum: distinctionem posuit dominus in ratione reddenda, quomodo se deum aut dixisset, aut intelligi vellet. Quem pater sanctificauit, inquit, & misit in hunc mundum, vos dicitis quia blasphemat, quia dixi, filius dei sum: etiam hic patrem habere se dixit. Filius est ergo non pater: patrem enim cõfessus se fuisset, si patrem se esse meminisset: & sanctificatũ se à suo patre esse proponit. Dum ergo accipit sanctificationem à patre, minor patre est: minor autem patre consequenter est, sed filius. pater enim si fuisset, sanctificationem dedisset, non accepisset. & nunc autem profitẽdo se accepisse sanctificationem à patre, filium se esse, non patrem monstrauit. Missum præterea se esse dicit, vt per hanc obedientiam qua venit dominus Christus missus, non pater, sed filius probetur, qui misisset vtique si pater fuisset. Missus autem non fuit pater, ne pater subditus alteri deo dum mittitur, probaretur. Et tamen post hæc adiicit, quod omnem omninò ambiguitatem dissolueret, & totam controuersiam erroris extingueret. ait enim in vltima patre sermonis: Vos dicitis quia blasphemat, quia dixi, filius Dei sum. Ergo si euidenter filium dominus se non patrem esse testatur, magnæ temeritatis & ingentis est furoris exemplum, contra ipsius Christi domini testimonium controuersiam diuinitatis & religionis agitare, & Christum Iesum patrem esse dicere, quum animaduertat illum non patrem se, sed filium comprobasse. Quod si de cœlo missus à patre est, non vtique homo tantum est: homo enim, vt diximus, de cœlo venire nõ potuit. Non igitur ibi ante homo fuit, sed illuc ascendit vbi non fuit. Descẽdit autem dei verbum, quod ibi fuit. Verbum inquam dei, & deus per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Non igitur homo inde sic de cœlis venit, sed dei sermo, id est deus, inde descendit. Si homo tantummodo Christus, quomodo ait, Si ego de me testificor, verum est testimonium meum: quia scio vnde venerim, & quò eam: vos secundum carnem iudicatis. Ecce & hic illuc se dicit rediturum vnde se testificatur antè venisse, missum

Ioan. 8.

hoc ipso quod a patre se minorem accipiendo ab ipso sanctificationẽ probat

Gang. Et
Gang. sic
Gang. filius

id est

Et si

ſum ſcilicet de cœlo. Deſcendit ergo vnde venit, quo modo illuc vadit vnde deſcendit. Ex quo ſi homo tantummodo Chriſtus eſſet, non inde veniſſet: atque ideo nec illuc abiret, quoniam non inde veniſſet. Veniendo autem inde vnde homo venire non poteſt, deum ſe oſtẽdit veniſſe. Sed enim huius ipſius deſcenſionis ignari, & imperiti Iudæi, hæredes ſibi hæreticos iſtos reddiderunt, quibus dicitur: Vos ignoratis vnde veniam, & quò eam: vos ſecundum carnem iudicatis. Tam iſti quàm Iudæi carnalem eſſe Chriſti natiuitatem tenentes, nihil aliud Chriſtum eſſe quam hominen crediderunt, non conſiderantes illud, quoniã cùm de cœlo homo non potuerit venire, vt meritò illuc poſſet redire, deum eſſe qui inde deſcenderit, vnde homo venire non potuerit. Si homo tantummodo Chriſtus, quomodo dicit: Vos ex inferioribus eſtis, ego de ſurſum ſum: vos de hoc mundo eſtis, ego nõ ſum de hoc mundo. Ideo autem ſi omnis homo ex hoc mundo eſt, & ideo in hoc mundo eſt Chriſtus, an homo tantummodo eſt? Abſit. Sed conſidera quod ait, Ego non ſum de hoc mundo. Nunquid ergo mentitur, cùm ex hoc mundo ſit, ſi homo tantummodo ſit? Aut ſi non mẽtitur, non eſt ex hoc mundo. Non ergo homo tantummodo eſt, quia ex hoc modo non eſt. Sed ne lateret quis eſſet, expreſſit vnde eſſet: Ego, inquit, de ſurſum ſum, hoc eſt de cœlo, vnde homo venire non poteſt, non enim in cœlo factus eſt. Deus eſt ergo qui de ſurſum eſt, & idcirco de hoc mundo non eſt: quanquam etiam quodammodo ex hoc mundo eſt, vnde non deus tantum eſt Chriſtus, ſed & homo. Vt meritò quomodo non eſt ex hoc mundo, ſecundum verbi diuinitatẽ, ita ex hoc mundo ſit ſecundum ſuſcepti corporis fragilitatem: homo eſt enim cum deo iunctus, & deus cum homine copulatus. Sed idcirco nũc hic Chriſtus in vnam partem ſolius diuinitatis incubuit, quoniam cæcitas Iudaica ſolam in Chriſto partem carnis aſpexit, & inde in præſenti loco ſilentio præterita corporis fragilitate quę de mundo eſt, de ſua ſola diuinitate locutus eſt, quæ de mundo non eſt; vt in quantum illi inclinauerant, vt hominem illum tantummodo crederent, in tantum illos Chriſtus poſſet ad diuinitatẽ ſuam conſide-

nec

solam

fit

randam trahere, vt se deum crederent, volens illorum incredulitatem circa diuinitatem suam omissa interim cõmemoratione sortis humanę solius diuinitatis oppositione superare. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit, Ego ex deo prodij, & veni, cùm constet hominem à deo factum esse, nõ ex deo processisse: ex deo autem homo quomodo non processit, sic dei verbum processit, de quo dictum est: Eructauit cor meũ verbum bonũ. Quod quoniam ex deo est, meritò & apud deum est. Quódque quia non otiosè prolatum, merito omnia facit. Omnia enim per ipsum facta sunt, & sine ipso factum est nihil. Sed enim hoc verbũ, per quod facta sunt omnia, Et deus, inquit, erat verbum. Deus ergo processit ex deo, dum qui processit sermo deus est, qui processit ex deo. Si homo tãtummodo Christus, quomodo ait: Si quis verbum meum seruauerit, mortem non videbit in æternum. Mortem in æternum non videre, quid aliud quàm immortalitas est? Immortalitas autem diuinitati socia est, quia & diuinitas immortalis est, & immortalitas diuinitatis fructus est. Sed enim omnis homo mortalis est, immortalitas autem ex mortali non potest esse. Ergo ex Christo homine mortali, immortalitas nõ potest nasci. Sed qui verbum custodierit, inquit, meum, mortem non videbit in æternum. Ergo verbum Christi præstat immortalitatem, & per immortalitatem præstat diuinitatem. Quod si nõ potest exhibere vt immortalem alterum faciat ipse mortalis, hoc autem Christi verbum exhibet, pariter & præstat immortalitatem; non vtique homo tantum est, qui præstat immortalitatem: quam si tantummodo homo esset, præstare non posset: præstando autem diuinitatẽ per immortalitatem, deum se probat diuinitatem porrigendo: quam nisi deus esset, præstare non posset. Si homo tantummodo Christus, quomodo inquit, Ante Abrahã ego sum. Nemo enim hominum ante eum potest esse, ex quo ipse est, nec potest fieri vt quicquã prius fuerit ante illum ex quo ipsam originem sumpsit. Sed enim Christus cùm ex Abraham sit, ante Abraham esse se dicit. Aut mentitur igitur, & fallit, si ante Abraham nõ fuit, qui ex Abraham fuit. Aut non fallit, si etiam deus est, dum ante Abraham fuit.

Ioan. 16. *Psal. 44.* *Ioan. 8.* *Ioan. 8.*

fuit. Quod nisi fuisset, consequentur cùm ex Abraham fuisset, ante Abrahã esse non posset. Si homo tantũmodo Christus, quomodo ait, & ego agnoscã eas, & sequuntur me meæ, & ego vitam æternã do illis, & nunquã peribũt in perpetuũ. Sed enim cùm omnis homo mortalitatis sit legibus alligatus, & idcirco in perpetuum se ipse seruare non posset, multò magis in perpetuum alterum seruare non poterit. At in perpetuum se Christus repromittit salutem daturum. Quam si non dat, mendax est: si dat, deus est. Sed non fallit, dat enim quod repromittit. Deus est ergo, qui salutem perpetuã porrigit, quam homo qui seipsum seruare non potest, alteri præstare non poterit. Si homo tantummodo Christus, quid est quod ait; ego & pater vnum sumus? Quomodo enim ego & pater vnũ sumus, si non & deus est, & filius, qui idcirco vnum potest dici, dum ex ipso est, & dum filius eius est, & dum ex ipso nascitur, dum ex ipso processisse reperitur, per quod & deus est. Quod cùm inuidiosum Iudæi putassent, & blasphemum credidissent, eo quod se ostẽderat his sermonibus Christum esse deum, ac propterea ad lapides concurrissent, & saxorũ ictus iniicere gestissent, exemplo & testimonio scripturarum aduersarios suos fortiter refutauit. Si illos, inquit, dixit deos ad quos verba facta sunt, & non potest solui scriptura, quem pater sanctificauit, & misit in hunc mũdum, vos dicitis quia blasphemas, quia dixi, filius dei sum ego: quibus vocibus neque se negauit deum, quin imò deũ se esse firmauit. Nam quia sine dubitatione Dei esse dicũtur ad quos verba facta sunt, multò magis hic deus qui melior illis omnibus inuenitur. Et nihilominus calumniosam blasphemiam dispositione legitima congruenter refutauit: deum enim se sic intelligi vult, vt filium dei, & nõ ipsum patrẽ vellet intelligi. Missum enim se esse dixit, & multa opera se ex patre ostendisse monstrauit, ex quo non patrem se, sed filium esse intelligi voluit: & in vltima parte defensionis filij non patris fecit mentionem dicendo, Vos dicitis quia blasphemas, quia dixi, filius dei sum. Ita quod ad crimẽ blasphemiæ pertinet, filium se non patrem dicit. quod autem ad diuinitatem spectet ipsius, ego & pater vnum sumus

Ibidem 10.

Ibidem.

Ibidem

Græc. blasphemat

Ibidem

i. Græc. quia

dicendo, filium se esse & deum probauit. Deus est ergo: deus autem sic, vt filius sit, non pater. Si homo tantummodo Christus, quomodo ipse dicit: Et omnis qui videt & credit in me, non morietur in æternum? Sed enim qui in hominem solitarium credit & nudum, maledictus dicitur: Hic autem qui credit in Christum non maledictus, sed in æternum non moriturus refertur. Ex quo si aut homo est tantum, vt hæretici volunt, quomodo quisquis in eum credit, non morietur in æternum, quum maledictus esse teneatur qui confidit in homine? aut si non maledictus, sed potius ad æternæ vitæ consecutionem, vt legitur, destinatus, non homo tantummodo Christus, sed & deus, in quem qui credit, & maledictionis periculum deponit, & ad fructum iustitiæ accedit. Si homo tantummodo Christus, quomodo paracletum dicit de suo esse sumpturum quæ nunciaturus sit? neque enim paracletus ab homine quicquam accipit, sed homini scientiam paracletus porrigit: nec futura ab homine paracletus discit, sed de futuris hominem paracletus instruit. Ergo aut non accepit paracletus à Christo homine quod nunciet, quoniam paracleto homo nihil poterit dare à quo ipse homo debet accipere, & fallit in præsenti loco Christus, & decipit: quum paracletum à se homine accepturum quæ nunciet dicit, aut non nos fallit, sicut nec fallit, & accepit paracletus à Christo quæ nunciet. Sed si à Christo accepit quæ nunciet, maior ergo iam paracleto Christus est: quoniam nec paracletus à Christo acciperet, nisi minor Christo esset. minor autem Christo paracletus, Christum etiam deum esse hoc ipso probat, à quo accepit quæ nunciat, vt testimonium Christi diuinitatis grande sit, dum minor Christo paracletus repertus, ab illo sumit quæ cæteris tradit. Quandoquidem si homo tantummodo Christus, à paracleto Christus acciperet quæ diceret, non à Christo paracletus acciperet quæ nunciaret. Si homo tantummodo Christus, quare credendi nobis talem regulam posuit, quo diceret, hæc est autem vita æterna, vt sciant te vnum & verum deum, & quem misisti Iesum Christum. Si noluisset se etiam deum intelligi, cur

Ioan. 6. *Ioan. 16.* *Lege cautè.* *Ioan. 17.*

addidit

addidit, & quem misisti, Iesum Christum, nisi quoniam & deum accipi voluit: quoniam si se deum nollet intelligi, addidisset, & quem misisti hominem Iesum Christũ: nunc autem neque addidit, nec se hominem nobis tantummodo Christus tradidit, sed deo iunxit, vt & deum per hanc coniunctionem, sicut est, intelligi vellet. Est ergo credendum secundum præscriptam regulam, in dominum vnum verum deum, & in eum quem misit, Iesum Christum consequenter, qui se nequaquam patri, vt diximus, iunxisset, nisi deum quoque intelligi vellet, separasset enim ab eo si deum intelligi se noluisset: inter homines enim tantummodo se conlocasset, si hominem se esse tantummodo sciret, nec cum deo iunxisset, si se non & deum nosset: nũc & de homine tacet, quoniam hominem illum nemo dubitat, & deo se iungit meritò vt crediturіs diuinitatis suæ formulam poneret. Si homo tantummodo Christus, quomodo dicit, & nunc honorifica me gloria quam habebam apud te priusquam mundus esset. si antequam mundus esset, gloriam habuit apud deum, & claritatẽ tenuit apud patrem, ante mundũ fuit: nec enim habuisset gloriam nisi ipse prius fuisset, qui gloriã posset tenere. Nemo enim habere aliquid poterit, nisi ante ipse fuerit qui aliquid tenet. Sed enim Christus habet gloriã ante mundi institutionẽ, ergo ante institutionem mundi fuit. Nisi enim ante institutionem mundi esset, ante mundi institutionem gloriam habere non posset, quum ipse non esset. Sed enim homo gloriam ante mundi institutionem habere non potuit, qui post mundum fuit: Christus autem habuit, ante mundum igitur fuit: non igitur homo tantummodo fuit, qui ante mundum fuit. Deus est igitur quoniam ante mundum fuit, & gloriam ante mundum tenuit. Nec prædestinatio ista dicatur, quoniam nec posita est. aut addãt hoc qui hoc putant: sed væ est adiicientibus, quomodo & detrahentibus positum. non potest ergo dici quod non potest adiici. Sublata ergo prædestinatione quæ non est posita, in substantia fuit Christus ante mundi institutionem. Verbum est enim per quod facta sunt omnia, & sine quo factũ est nihil. Quoniã & si in prædestinatione dicitur gloriosus,

Ioan. 17.

addi

diceretur

& ante mundi institutionem fuisse prædestinationẽ, ordo seruetur, & ante hunc erit multus numerus hominum in gloriam destinatus. Minor enim per istam destinationem Christus cæteris intelligitur, quibus posterior denotatur: nam si hæc gloria in prædestinatione fuit, prædestinationem istam in gloriam nouissimus Christus accepit: ante enim prædestinatus Adam esse cernetur, & Abel, & Enoch, & Noë, & Abraham, & reliqui cæteri. Nam cùm apud deum, & personarum & rerum omnium ordo digestus sit, ante hanc prædestinationẽ Christi in gloria multi prædestinati fuisse dicentur. Et hoc pacto minor cæteris hominibus Christus esse deprehenditur, qui melior & maior, & antiquior ipsis quoque angelis inuenitur. Aut hæc igitur omnia tollantur, vt Christo diuinitas non auferatur: aut si hæc in prædestinatione tantũ dici non possunt, Christo ab hæreticis diuinitas propria reddatur. Quid si Moyses hãc eandẽ regulã veritatis exsequitur, & hoc in principio suarũ nobis tradidit literarũ, quo dicam[9] omnia creata & cõdita esse per Dei filium, hoc est per dei verbũ: id enim dicit quod Ioãnes, quod cęteri, imò & Ioãnes & cæteri ab hoc intelliguntur accepisse quod dicãt. Si enim Ioannes dicit, Omnia per ipsum facta sunt, & sine ipso factũ est nihil, prophetes autẽ refert: Dico ego opera mea regi: Moyses autem introducit præcipientem deum vt lux fiat, in primis cœlum firmetur, aquæ congregẽtur, arida ostendatur, fructus secundum semina prouocetur, animalia producantur, luminaria in cœlo atque astra ponantur: non aliũ ostendit tunc adfuisse Deo, cui præciperentur hæc opera vt fierent, nisi eum per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Ac si hic verbum Dei est, nam eructauit cor meum verbum bonum, ostẽdit in principio verbum fuisse, & verbum hoc apud patrẽ fuisse, deum præterea verbum fuisse. Omnia per ipsum facta esse: sed enim hoc verbum caro factum est, & habitauit in nobis, Christus scilicet filius Dei, quem dum & postmodum secundum carnem hominem accipimus, & ante mundi institutionem Dei verbum & deum videmus, meritò secũdum institutionem veteris & noui testamenti, & deum & hominem Christum Iesum, & credimus

Ioan. 1.
Psal. 44.

&

& tenemus. Quid si idem Moyses introducit dicentem deum, faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram? Et infrà, & fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit illum, masculum & fœminam fecit eos? Si vt iam docuimus, Dei filius est, per quem facta sunt omnia, vtique Dei filius est per quem etiam homo institutus est, propter quem facta sunt omnia. Sed enim deo præcipiente vt homo fiat, deus refertur esse qui hominem facit; facit autem hominem dei filius, verbum scilicet dei per quem facta sunt omnia, & sine quo factum est nihil. Hoc autem verbum caro factum est, & habitauit in nobis, ergo Christus est deus. Per Christum igitur homo factus est, vt per dei filium. Sed deus hominem ad imaginem dei fecit, deus est ergo qui fecit hominem ad imaginem dei, deus ergo Christus est: vt meritò nec veteris testamenti circa personam Christi vacillet auctoritas, dum noui testamenti manifestatione fulcitur: nec noui testamenti intercepta sit potestas, dum radicibus veteris testamenti eiusdem nititur veritas. Ex quo, qui Christum dei filium & hominis tantummodo præsumunt hominem non & deum, contra testamentum & vetus & nouum faciunt, dum & veteris & noui testamenti auctoritatem veritatémque corrumpunt. Quid si idem Moyses vbique introducit deum patrem immensum atque sine fine, nō qui loco cludatur, sed qui omnem locum cludat: nec eum qui in loco sit, sed potius in quo omnis locus sit: omnia continentem & cuncta complexum, vt meritò nec descendat, nec ascendat, quoniam ipse omnia & continet & implet: & tamen nihilominus introducit deū descendentem ad turrem quam ædificabant filij hominum considerare quærentem, & dicentem: Venite, & mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas, vt non audiat vnusquisque vocem proximi sui. Quem volunt hic deum descendisse ad turrem illam, & homines tunc illos visitare quærentem? deum patrem? Ergo iam loco clauditur. Et quomodo omnia ipse complectitur? Aut nunquid angelum cum angelis dicit descendētem, & dicentem: Venite, & mox, descendamus & confundamus illic ipsorum linguas? Sed enim in Deu-

Gen. 1.
Gen. 2.
Ioan. 1.
Ioan.
Gen. 11.

Deut. 32. teronomio animaduertimus retulisse deũ hæc, deúmque dixisse vbi ponitur; cùm disseminaret filios Adam, statuit fines gentium iuxta numerum angelorum dei. Neque ergo pater descendit vt res indicat, neque angelus ista præcepit vt res probat. Superest ergo, vt ille descenderit, de quo apostolus Paulus: Qui descendit, ipse est qui
Ephes. 4. ascendit super omnes cœlos, vt impleret omnia, hoc est dei filius dei verbum. Verbum autem dei caro factum est, & habitauit in nobis, hic erit Christus: deus ergo pronunciabitur Christus. Ecce idem Moyses refert alio in
Gen. 18. Exod. 33. loco, quod Abrahæ visus sit deus. Atquin idem Moyses audit à deo, quod nemo hominum deum videat, & viuat. Si videri non potest deus, quomodo visus est deus? Aut si visus est, quomodo videri non potest? Nam &
1. Ioan. 4. 1. Tim. 6. Ioannes, deum nemo (inquit) vidit vnquam. Et apostolus Paulus: Quem vidit hominum nemo, nec videre potest. Sed non vtique scriptura mentitur; Ergo verè visus est deus. Ex quo intelligi potest, quod non pater visus sit, qui nunquam visus est, sed filius qui & descẽdere solitus est, & videri quia descenderit. Imago est enim inuisibilis dei, vt mediocritas & fragilitas conditionis humanę, deũ patrem videre aliquando iam tunc adsuesceret in imagine dei, hoc est in filio dei. Gradatim enim & per incrementa fragilitas humana nutriri debuit, per imaginem ad istam gloriam vt Deũ patrem videre posset aliquando. Periculosa sunt enim quæ magna sunt, si repentina sunt. Nam etiam lux Solis subita post tenebras, splendore nimio insuetis oculis non ostendet diem, sed potius faciet cæcitatem. Quod ne in damnum humanorum contingat oculorum, paulatim disruptis & dissipatis tenebris ortus luminaria istius mediocribus incremẽtis fallenter adsurgens, oculos hominũ sensim adsuefacit, ad totum orbem suum ferendũ per incrementa radiorũ. Sic ergo & Christus, id est imago dei, & filius dei ab hominibus inspicitur, quâ poterat videri. Et ideo fragilitas & mediocritas sortis humanæ per ipsum alitur, producitur, educatur, vt aliquando deum quoque ipsum patrem adsuera filiũ conspicere possit, vt est videre, ne maiestatis ipsius repentino & intolerabili fulgore percussa intercipi possit, vt deum

patrem

patrem quem semper optauit, videre non possit. Ex quo filius est hic qui videtur, dei autem filius dei verbum est: dei autem verbum caro factum est, & habitauit in nobis, hic autem Christus est. Quæ malum ratio est vt dubitetur deus dici, qui tot modis intelligitur adprobari. Ac si & Agar ancillam Sarræ de domo eiectã pariter & fugatam angelus cõuenit apud fontem aquæ in via Sur, fugæ causas interrogat atque accipit, & post hæc humilitatis consilia porrigit, spem præterea illi materni nominis facit, quódque ex vtero eius multum semen esset futurum spondet atque promittit, & quòd Hismaël ex illa nasci haberet, & cum cæteris aperit locum habitationis ipsius, actúmque describit. Hunc autem angelum, & dominum scriptura proponit & deum; nam nec benedictionem seminis promisisset, nisi angelus & deus fuisset. Quærant quid in præsenti loco hæretici tractẽt, Pater fuit iste qui ab Agar visus est an non? quia deus positus est. sed absit deum patrem angelum dicere: ne alteri subditus sit, cuius angelus fuerit. sed angelum dicent fuisse. Quomodo ergo deus erit, si angelus fuit: quum non sit hoc nomẽ angelis vnquam cõcessum; nisi quoniam ex vtroque latere nos veritas in istam concludit sententiam, quia intelligere debeamus dei filium fuisse, qui quoniã ex deo est meritò deus, quia dei filius dictus sit; quoniam adnuntiator paternæ voluntatis est, magni consilij angelus pronuntiatus est. Ergo si locus neque personæ patris cõgruit, ne angelus dictus sit: neque personæ angeli, ne deus pronũtiatus sit: personæ autem Christi conuenit vt & deus sit, quia dei filius est, & angelus sit, quoniam paternæ dispositionis adnuntiator est, intelligere debent cõtra scripturas se agere hæretici, qui Christum quum dicant se & angelum credere, nolint etiam illum deum pronuntiare, quem in veteri testamento ad visitationem generis humani legunt sæpe venisse. Adhuc adiecit Moyses, Abrahę visum deum apud quercum Mambræ sedente ipso ad ostium tabernaculi sui meridie: Et nihilominus cùm tres conspexisset viros, vnum ex illis dominum nuncupasse: quorũ cùm pedes lauisset, cineritios panes cũ butyro, & ipsius copia lactis offert, & vt hospites retenti vescerẽtur,

Gen. 16.

Gen. 18.

Ioann. 1.

Gall. ergo mala

deus

Gall. Sua

Gall. interrogauit

Gall. porregit

a patri subsidij est, et

hic

Gall. Deum

hortatur. Post quæ & quod pater futurus esset, audit: & quod Sarra vxor eius paritura ex ipso filium esset, ediscit; & de exitu Sodomitarū, quæ merebantur pati, recognoscit: & quòd propter clamorem Sodomorū deus descendisset, addiscit. Quo in loco si patrem volunt videri tunc fuisse, cum angelis duobus hospitio receptum, patrem visibilem hæretici crediderunt. Si autem angelum, cùm ex angelis tribus vnus dominus nuncupatur, cur quod non solet, angelus deus dicitur: nisi quoniam vt deo patri inuisibilitas propria reddatur, & angelo propria mediocritas remittatur, non nisi dei filius qui & deus est, Abrahæ visus & hospitio receptus esse credetur. Quod enim erat futurus, meditabatur in sacramento Abrahæ factus hospes apud Abrahæ filios futurus: cuius filiorum pedes ad probationem quod ipse esset, abluit; reddens in filiis ius hospitalitatis, quod aliquādo illi fœnerauerat pater. Vnde & ne qua esset dubitatio quin iste Abrahæ hospes fuisset, in Sodomitarum exitu ponitur: quoniam pluit deus super Sodomam, & Gomorram ignem & sulphur à domino de cœlo. Sic enim & prophetes ex persona dei: Subuerti vos (inquit) sicut subuertit deus Sodomam, & Gomorram. Dominus ergo Sodomam subuertit, id est, deus Sodomam subuertit: sed in subuersione Sodomorum dominus pluit ignem à domino. Hic autem dominus visus est Abrahæ deus: deus autem hic hospes est Abrahæ, visus vtique quia tactus: sed cùm pater quâ inuisibilis, nec tunc vtique visus sit, visus est, & hospitibus receptus, & acceptus est, qui solitus est tāgi, & videri: hic autem filius dei, deus à domino pluit super Sodomam & Gomorram sulphur atque ignem. Hic autem dei verbum est: verbū autem dei caro factum est, & habitauit in nobis. Hic autem Christus est, non pater: igitur apud Abraham hospes, sed Christus fuit, nec tunc pater visus est, sed filius, visus autem est Christus. Meritò igitur Christus, & dominus & Deus est, qui non aliter Abrahæ visus est, nisi quia ante ipsum Abraham ex patre deo, deus sermo generatus est. Adhuc, inquit, idem angelus & deus eandem Agar fugatam de domo Abrahæ cum puero consolatur, & visitat. Nam cum illa in solitudine exposuisset infantem, quia

Gen. 19.

Hierem. 49.

Gen. 21.

aqua

aqua defecisset ex vtre, cúmque puer ille clamasset, fletũ & planctum leuasset, & audiuit (inquit scriptura) deus vocem pueri de loco vbi erat. Cùm deum esse qui vocem infantis audiuit retulisset, adiecit: & vocauit angelus domini ipsam Agar de cœlo, angelum referens esse quem Deum dixerat, & dominum pronuncians esse quem angelum conlocarat, quíque angelus & deus adhuc ipsi Agar promittit maiora solatia, dicendo: Ne timueris, exaudiui enim vocẽ pueri de loco vbi erat. Surge, sume puerum, & tene: in gentem enim magnam faciam eum. Hic angelus, si angelus tantùm est, cur hoc sibi vendicat vt dicat: In gentem enim magnam faciam eum: cum hoc vtique genus potentiæ dei sit, angeli esse non possit. Ex quo etiam deus confirmatur Deus esse qui hoc potest facere: quoniam vt hoc ipsum comprobetur, adiicitur per scripturam statim: & aperuit deus oculos eius, & vidit puteum aquæ viuæ, & abiit, & impleuit vtrem de puteo, & dedit puero, & erat deus cum puero. Si ergo hic deus erat cum puero qui aperuit oculos Agar, vt videret puteum aquæ viuæ, & hauriret aquam propter vrgentem sitis necessitatem; hic autem deus è cœlo illam vocat angelus dictus: cùm superius vocem audiens clamantis pueri Deus esset potius; non alius intelligitur quàm angelus esse pariter & Deus. quod cùm patri competens & conueniens esse non possit, qui tantummodo deus est: competens autem esse possit Christo, qui non tantummodo deus, sed & angelus pronunciatus est, manifestè apparet, non patrem ibi tunc loquutum fuisse ad Agar, sed Christum potius cùm deus sit, cui etiam angeli competit nomen: quippe cùm magni consilij angelus factus sit: angelus autem sit, dum exponit sinum patris, sicut Ioannes edicit. Sed enim ipse Ioannes hunc eundem qui sinũ exponit patris, verbum dicit carnem factum esse, vt sinum patris posset exponere: meritò Christus non solùm homo est, sed angelus, nec angelus tantùm, sed & deus per scripturas ostenditur, & à nobis hoc esse creditur, ne si non Christum tunc locutum ad Agar voluerimus accipere, aut angelum deum faciamus, aut deum patrem omnipotẽtem inter angelos computemus. Quid si & alio

Esaiæ 9.

in loco ſimiliter legimus deum angelum poſitum? Nam cùm apud vxores ſuas Liam atque Rachel Iacob de patris illarum iniquitate quereretur, & cùm referret quòd iam in terrã propriam remeare & reuerti cuperet, ſomnij quoque ſui interponebat auctoritatem, quo tempore refert ſibi angelũ dei per ſomnium dixiſſe: Iacob, Iacob. Et ego, inquit, dixi: Quid eſt? Aſpice, inquit, oculis tuis, & vide hircos & arietes aſcendentes ſuper oues & capras variatos albos, & varios & cineritios & aſperſos. Vidi enim quæcunque tibi Labam fecit. Ego ſum Deus qui viſus ſum tibi in loco dei, vbi erexiſti mihi illic ſtantem lapidem, & vouiſti mihi illic votũ: nunc ergo ſurge, & proficiſcere de terra hac, & vade in terram natiuitatis tuæ, & ero tecum. Si angelus dei loquitur hæc ad Iacob, itaque ipſe angelus infert, dicens: Ego ſum deus qui viſus ſum tibi in loco dei; non tantummodo hunc angelum, ſed & deum poſitum ſine vlla hæſitatione conſpicimus, quique ſibi votum refert ab Iacob deſtinatum eſſe in loco Dei, & nõ dicit in loco meo. Eſt ergo locus dei, eſt & hic deus; ſed enim ibi ſimpliciter eſt in loco dei poſitum, neque enim dictũ eſt in loco angeli & dei, ſed tantummodo dei; hic autem qui iſta promittit, deus atque angelus eſſe perhibetur: vt meritò diſtinctio ſit inter eum qui tantũmodo Deus dicitur, & inter eum qui non Deus ſimpliciter, ſed & angelus pronũciatur. Ex quo ſi nullius alterius angeli poteſt hic accipi tanta auctoritas, vt Deum quoque ſe eſſe fateatur, & votum ſibi factũ eſſe teſtetur, niſi tantummodo Chriſti, cui non quia angelo tantùm, ſed quia deo votum voueri poteſt, manifeſtum eſt nõ patrem accipi poſſe, ſed filium Deum & angelum. Hic autẽ ſi Chriſtus eſt, ſicuti eſt, vehementer periclitatur, qui aut hominem Chriſtum aut angelum tantummodo dicit ſubtracta illi diuini nominis poteſtate, quam ex ſcripturarum cœleſtium fide frequenter accepit, quæ illum & angelum frequenter & deum dicunt. His omnibus etiam illud accedit vt quomodo illum & angelum frequenter & Deum poſuit ſcriptura diuina, ſic illum & hominem ponat & deum, exprimens eadem ſcriptura diuina quod erat futurus, & depingens iam tum in imagine quod habebat eſſe

in

Gen. 31.

Gen. 32.

[handwritten margin notes: f. variegatos; vnxisti; atq;; Gal. testatur]

in substantiæ veritate. Remansit enim, inquit, Iacob solus, & luctabatur homo cum eo vsque in mane: & vidit quoniam nō potest aduersus eum, & tetigit latitudinem femoris Iacob, cùm in eum luctaretur & ipse cum eo, & dixit ei: dimitte me, ascendit enim lucifer. Et ille dixit: Non te dimittam, nisi me benedixeris. Et dixit: Quod est nomen tuum. Et ille dixit: Iacob, dixítque ei: Non vocabitur iam nūc nomen tuum Iacob, sed Israël erit nomen tuum: quia inualuisti cum Deo, & cum hominibus potens es. Et adhuc adiicit, Et vocauit Iacob nomen loci illius, visio dei. Vidi enim deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Ortúsque est ei sol, mox transiuit visionem dei, ipse verò claudicabat femore suo. Homo, inquit, luctabatur cum Iacob. Si homo solitarius, quis est iste? vnde est? quare cum Iacob contendit atque luctatur? quid intercesserat, quid factum fuerat? quæ ratio contentionis istius tantæ, tantíque certaminis? quare præterea Iacob, qui ad tenendum hominem cum quo luctabatur fortior inuenitur, & benedictionem ab eo quem detinebat postulat, quia iam lucifer oritur, ideo postulasse reperitur, nisi quoniam præfigurabatur contentio hæc inter Christum, & filios Iacob futura, quæ in euangelio dicitur perfecta. Contra hunc enim hominem conluctatus est populus Iacob, in qua cōluctatione potētior populus est Iacob repertus, quippe cùm aduersus Christū iniquitatis suæ victoriam sit consecutus, quo in tēpore propter facinus quod admisit incessu fidei propriæ & salutis claudicare grauissimè incertus & lubricus cœpit: qui quāuis superior damnando Christum repertus, eget tamē ipsius misericordia, eget tamen ipsius benedictione. Sed enim hic homo qui cum Iacob luctatus est, nō, inquit, vocabitur etiam nunc nomē tuum Iacob, sed Israël erit nomen tuum. ac si Israël est homo videns deum, eleganter ostendebat dominus quòd non tantùm homo esset qui conluctabatur tunc cum Iacob, sed & deus. Videbat vtique deum Iacob cum quo cōluctabatur, quamuis hominem ipsius in conluctatione retineret. Et vt nulla adhuc posset esse dubitatio, interpretationem ipse posuit dicendo: Quia inualuisti cum deo, & cum hominibus potens es.

Gen. 32.

Ob

Ob quam causam hic idem Iacob intelligés iam vim sacramenti, & peruidés auctoritatem eius cum quo luctatus fuisset, nomen loci illius in quo conluctatus est, vocauit visionem dei. Superstruxit præterea causas ad interpretationem dei porrigendam. Vidi enim, inquit, deum facie ad faciem, & salua facta est anima mea. Vidit autem deum cum quo conluctatus est quasi cum homine, sed & hominem quidem quasi victor tenuit, benedictioné autem quasi à deo vt inferior postulauit: ita cum Deo & cum homine conluctatus fuit, ac sic conluctatio hæc ibi quidem præfigurata est. In Euangelio autem inter Christum, & populum Iacob perfecta est: in qua quamuis populus superior inuentus sit, minor repertus est dum nocẽs comprobatus est. Quis dubitabit Christũ in quo hæc conluctationis figura completa est, non hominem tantũ, sed & deum agnoscere, quandoquidem hominem illum & deum etiam figura ipsa conluctationis videatur comprobasse? Et tamen etiam post hæc æquè non cessat eadem scriptura diuina, angelum deum dicere, deum angelum pronũciare. Nam cum Manassen atque Ephrẽ filios Ioseph benedicturus esset, hic ipse Iacob, transuersis super capita puerorum manibus conlocatis, Deus, inquit, qui pascit me à iuuentute mea vsque in hunc diem, angelus qui liberauit me ex omnibus malis benedicat pueros hos. Vsque adeo autem eundem angelum ponit quem deum dixerat, vt singulariter in exitu sermonis sui posuerit personam de qua loquebatur dicẽdo, benedicat pueros hos. Si enim alterum angelum voluisset intelligi, plurali numero duas personas cõplexus fuisset: nunc vnius personæ singularem numerum in benedictione deposuit, ex quo eundem deum atque angelum intelligi voluit. Sed enim Deus pater accipi non potest: deus auté, & angelus Christus accipi potest. Quem vt huius benedictionis auctoré etiam trãsuersas super pueros manus Iacob ponendo significauit, quasi pater illorum esset Christus. Adhuc adiiciam illam quoque partem, in qua dum hæreticus quasi oculo quodam gaudet propriæ veritatis & luminis amisso, totam cæcitatem sui agnoscat erroris. Identidem enim & frequenter opponit quia dictum sit: Tanto tempore vobiscum

vobiscum sum, & non agnoscitis me: Philippe, qui vidit me, vidit & patrem. Sed quod non intelligit discat. Culpatur Philippus, & iure quidem meritóque quia dixerit: Domine ostende nobis patrem, & sufficit nobis. Quando enim ex Christo aut audierat istud, aut didicerat quasi esset pater Christus, cum cõtra magis, quod filius esset, non quia pater, frequenter audisset, & sæpe didicisset. Quod enim dixit dominus, si me cognouistis, & patrem meum cognouistis, & amodo nostis illum, & vidistis illum, non sic dixerat vt se patrem vellet intelligi, sed quoniam qui penitus, & plene, & cum tota fide, & tota religione accessit ad dei filium, omnibus modis per ipsum filiũ, in quem sic credit, ad patrem peruenturus sit eundémque visurus, Nemo enim, inquit, potest venire ad patrem nisi per me. Et ideo ad patrem deum non tantum venturus est, & cogniturus ipsum patrem, sed etiam sic tenere debet, atque ita animo ac mẽte præsumere, quasi iam nouerit patrem pariter & viderit. Sæpe enim scriptura diuina quæ nondum facta sunt pro factis adnunciat, quia sic futura sint: & quæ omnibus modis fieri habent, non quasi futura sint prædicat, sed quasi facta sint narrat. Denique cum nondũ temporibus Esaiæ prophetæ Christus natus fuisset, quia puer, aiebat, natus est vobis, & cum nondum accessum esset ad Mariam, & accessit ad propheten dicebat, & concepit & peperit filium. Et cum nondũ sinum patris Christus exposuisset, referebat: Et vocabitur nomen eius magni consilij angelus. Et cum nondum fuisset passus, quasi ouis, pronunciabat, ad iugulationem adductus est. Et cũ adhuc crux nusquam esset, aiebat: Tota die expandi manus meas ad populum non credentem. Et cum nondum iniuriose potatus fuisset, In siti, ait, mea potauerunt me aceto. Et cum spoliatus adhuc non fuisset, dicebat, Super vestem meam miserunt sortem, & dinumerauerunt ossa mea: effoderunt manus meas, & pedes. Prouidens enim scriptura diuina pro factis dicit quæ futura scit, & pro perfectis dicit quæ futura habet, quæ sine dubitatione ventura sunt. Et ideo Dominus in præsenti loco dicebat: Amodo nostis illum, & vidistis. Dicebat enim visum iri ab eo patrem quisquis filium secutus fuisset, non quasi fi-

Esa. 9.
Ibid. 8.
Ibid. 9.
Ibid. 53.
Ibid. 65.
Psal. 68.
Ibid. 21.

lius ipse esset pater visus, sed quod præmium consecuturus esset quisquis illum sequi & discipulus eius esse voluisset, vt videre patrem posset: nam & imago est dei patris. vt his etiam illud accedat, quoniam sicut pater operatur, ita operatur & filius, & imitator est filius omnium operum paternorũ, vt perinde habeat vnusquisque quasi iam viderit patrem, dum eum videt qui inuisibilem patrem in omnibus operibus semper imitatur. Cæterum si ipse pater est Christus, quomodo confestim adiicit & dicit, Qui credit in me, opera quæ ego facio & ipse faciet: & maiora his faciet, quia ego ad patrem vado. Et adhuc subnectit, Si diligitis me, præcepta mea seruate: & ego rogabo patrem, & alium aduocatum dabit vobis. Post quæ etiam illud subnectit, Si quis me diligit, sermonẽ meum custodiet: & pater meus diligit illũ, & ad eum veniemus & mansionem apud illum faciemus. Necnon etiam subdidit illud quoque, Aduocatus autem ille spiritus sanctus quem missurus est pater, ille vos docebit & commemorabit omnia quæcunque dixero. Præmittit adhuc istum locum, quo ostendat se esse filium, & merito subdidit & dicit: Si me diligeretis, gauderetis quia eo ad patrẽ: quia pater maior me est. Quid autem cum etiam illa subnectit: Ego sum vitis vera, & pater meus agricola, omne sarmentum in me non adferens fructum tollit illud, & omne fructiferum purgat, vt fructum ampliorem ferat. Instat adhuc & adiicit: Sicut dilexit me pater, & ego dilexi vos, manete in mea charitate: sicut ego patris mandata seruaui, & maneo in eius charitate. Adhuc ingerit, & dicit: Dixi autem vos amicos, quia omnia quæ audiui à patre meo, nota vobis feci. Adgregat etiã hoc: Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meum, quia ignorant eum qui me misit. Hæc ergo nunquam post illa euidenter illum non patrem sed filium esse testantia dominus subdidisset, si aut patrem se esse meminisset, aut patrem se vellet intelligi; nisi quoniã vt illud exprimeret, perinde vnumquenq; iam habere debere, dum imaginẽ dei patris per filium videt, atque si viderit patrem: quandoquidem vnusquisque credens in filium exerceatur in imaginis contemplatione, vt adsuefactus ad diuinitatem viden-

Ioan.14.

Ibid.24.

videndam in imagine, proficere possit vsque ad dei patris omnipotentis perfectam contemplationem. Et quoniam qui hoc animo ac mente combiberit, & de omnibus sic futurum esse crediderit; patrem quẽ visurus sit, quasi iam quodammodo viderit, & hic iam sic habeat quasi teneat quod habiturum se pro certo sciat. Cæterum si ipse pater fuisset, quid quasi futurũ præmium repromittebat quod iam præstiterat & dederat? Nam quoniam dicit: Beati mundo corde, quia ipsi deum videbunt, polliceri deprehẽditur contemplationem & aspectum patris, ergo nondum dederat: cur enim repromitteret, si iam dedisset. dederat enim si pater esset, videbatur enim, & contingebatur. Quando autem dum contingitur ipse Christus, & videtur, repromittit tamen, & dicit: quoniam qui mundo fuerit corde, deum videbit: hoc ipso probat patrẽ se non esse, qui tunc præsens cum videretur repromittebat quod patrem visurus esset quisquis mundo corde fuisset. Erat ergo repromittens hæc, non pater, sed filius: quia qui filius erat quod videri habebat, repromittebat, cuius repromissio superuacua fuisset, nisi filius fuisset. cur enim repromittebat mundis corde vt viderent patrem, si iam tunc qui præsentes erant, patrem Christum videbant. sed quia filius erat non pater, merito & filius, quia imago dei, tunc videbatur: & pater quia inuisibilis, mundis corde vt videretur repromittitur, & notatur. Hæc igitur satis sit etiam aduersus istum hæreticũ dictasse pauca de multis. Campus enim, & quidem latus ac fusus aperietur plenius, hæreticũ istum si agitare voluerimus; quandoquidẽ duobus istis locis, quibusdam effossis luminibus orbatus, totus sit in doctrinæ suæ cæcitate superatus. Sed enim ordo rationis, & fidei auctoritas, digestis vocibus & literis domini admonet nos post hæc credere etiam in spiritum sanctum, olim ecclesiæ repromissum, sed statutis temporum opportunitatibus redditum. Est enim per Ioëlem prophetam repromissus, sed per Christum redditus. In nouissimis, inquit, diebus effundam de spiritu meo super seruos, & ancillas meas. Dominus autem: Accipite spiritũ sanctum, quorum remiseritis peccata, erunt remissa: & quorum retinueritis, erunt retenta. hunc autem spiritum

Matth. 5.

Ioël. 2.
Act. 2.
Ioan. 20.

ſanctum, Dominus Chriſtus modo paracletum appellat, modo ſpiritum veritatis eſſe pronunciat, qui non eſt in euangelio nouus, ſed nec nouè datus: nam hic ipſe & in prophetis populum accuſauit, & in apoſtolis aduocationem gentibus præſtitit. Nam illi vt accuſarentur merebantur, quia contempſerant legem: & qui ex gẽtibus credunt, vt patrocinio ſpiritus adiuuentur merentur, quia ad euangelicam peruenire geſtiunt legem. Differentia ſanè in illo genera officiorũ, quoniam in temporibus differens ratio cauſarum. nec ex hoc tamen ipſe diuiditur qui hęc ſic gerit, nec alter eſt dum ſic agit: ſed vnus atque ipſe eſt diuidens officia ſua per tempora, & rerum occaſiones atque momenta. Denique Apoſtolus Paulus: Habentes, inquit, eundem ſpiritum, ſicut ſcriptum eſt, credidi propter quod locutus ſum, & nos credimus, ideo loquimur. Vnus ergo & idem ſpiritus qui in prophetis & apoſtolis, niſi quoniam ibi ad momentum, hic ſemper. Cæterum ibi, non vt ſemper in illis ineſſet: hic, vt in illis ſemper maneret: & ibi mediocriter diſtributus, hic totus effuſus: ibi parcè dat, hic largè commodat, nec tamẽ ante reſurrectionem Domini exhibitus, ſed per reſurrectionem Chriſti contributus. Rogabo enim, aiebat, patrem: & alium aduocatum dabit vobis, vt vobiſcum ſit in æternum ſpiritus veritatis. Et cum venerit aduocatus ille quẽ ego miſſurus ſum vobis à patre meo, ſpiritum veritatis qui de patre meo procedit, & ſi non abiero ego, aduocatus ille non veniet ad vos: ſi autem ego abiero, remittam illum ad vos. Et cum venerit ſpiritus veritatis, ille vos diriget in omnem veritatem. Et quoniam dominus in cœlos eſſet abiturus, paracletum diſcipulis neceſſario dabat, ne illos quodammodo pupillos quod minime decebat relinqueret, & ſine aduocato & quodã tutore deſereret. Hic eſt enim qui ipſorum animos mentéſque firmauit, qui euangelica ſacramenta diſtinxit, qui in ipſis inluminator rerum diuinarum fuit, quo confirmati pro nomine Domini nec carceres nec vincula timuerunt, quinimò ipſas ſeculi poteſtates, & tormenta calcauerunt, armati iam ſcilicet per ipſum atque firmati, habentes in ſe dona quæ hic idem ſpiritus eccleſiæ Chriſti ſponſæ quaſi quædam

2. Cor. 4.

Ioan. 14.

dam ornamenta distribuit, & dirigit. Hic est enim qui prophetas in ecclesia constituit, magistros erudit, linguas dirigit, virtutes & sanitates facit, opera mirabilia gerit, discretiones spirituum porrigit, gubernationes cōtribuit, consilia suggerit, quæq; alia sunt charismatū dona componit, & digerit, & ideo ecclesiam domini vndique & in omnibus perfectam, & consummatam facit. Hic est qui in modum columbæ posteaquā dominus baptizatus est, super eum venit, & mansit, habitans in solo Christo plenus & totus, nec in aliqua mensura aut portione mutilatus, sed cum tota sua redundantia cumulate admissus, vt ex illo delibationem quandam gratiarum cæteri cōsequi possint totius sancti spiritus in Christo fonte remanente, vt ex illo donorum atque operum venæ ducerētur, spiritu sancto in Christo affluēter habitante. Hoc etenim iam prophetans Esaias aiebat: Et requiescit, inquit, super eum spiritus sapientiæ & intellectus, spiritus cōsilij & virtutis, spiritus sciētiæ & pietatis, & impleuit eum spiritus timoris dei. hoc idem atque ipsum & alio in loco ex persona ipsius domini: Spiritus Domini super me, propter quod vnxit me, euangelizare pauperibus misit me. Similiter Dauid, Propterea vnxit te deus deus tuus oleo lætitiæ à consortibus tuis. De hoc Apostolus Paulus: Qui enim spiritum Christi non habet, hic non est eius; & vbi spiritus domini, ibi libertas. Hic est qui operatur ex aquis secundam natiuitatem semen quoddam diuini generis, & consecrator cœlestis natiuitatis, pignus promissæ hereditatis, & quasi chirographum quoddam æternæ salutis, qui nos dei faciat templum, & nos eius efficiat domum, qui interpellat diuinas aures pro nobis gemitibus ineloquacibus aduocationis implens officia, & defensionis exhibēs munera; inhabitator corporibus nostris datus, & sanctitatis effector: qui id agens in nobis ad æternitatem, & ad resurrectionem immortalitatis corpora nostra producat, dum illa in se adsuefacit cum cœlesti virtute misceri, & cum spiritus sancti diuina æternitate sociari. Erudiuntur enim in illo, & per ipsum corpora nostra ad immortalitatem proficere, dum ad decreta ipsius discunt se moderanter temperare. Hic est enim qui contra carnem desi-

Esa.11.
Psal.44.
Rom.8.
2.Cor.3.

derat, quia caro contra ipſum repugnat. Hic eſt qui inexplebiles cupiditates coërcet, immoderatas libidines frãgit, illicitos ardores extinguit, flagrantes impetus vincit, ebrietates reiicit, auaritias repellit, luxurioſas comeſſationes fugit, charitates nectit, affectiones conſtringit, ſectas repellit, regulam veritatis expedit, hæreticos reuincit, improbos foras expuit, Euangelia cuſtodit. De hoc item Apoſtolus: Non enim ſpiritum mundi accepimus, ſed ſpiritum qui ex deo eſt. De hoc exultat, & dicit: Puto autem quia & ego ſpiritum dei habeo. De hoc dicit, Et ſpiritus prophetarum prophetis ſubiectus eſt. De hoc refert, ſpiritus autem manifeſte dicit, quia in nouiſſimis tẽporibus recedent quidam à fide, adtendentes ſpiritibus ſeductoribus, doctrinis dæmoniorum, in hypocriſi mendacia loquentium, cauteriatam habentium conſcientiam ſuam. In hoc ſpiritu poſitus nemo vnquam dicit anathema Ieſum, nemo negauit Chriſtũ dei filium, aut repudiauit creatorem deum: nemo cõtra ſcripturas vlla ſua verba depromit, nemo alia & ſacrilega decreta cõſtituit, nemo diuerſa iura conſcribit. In hunc quiſquis blaſphemauerit, remiſſionem non habet, non tantum in iſto ſeculo, verum etiam nec in futuro. Hic in Apoſtolis Chriſto teſtimonium reddit, in martyribus conſtantem fidem religionis oſtendit, in virginibus admirabilem cõtinentiam ſignatæ charitatis includit, in cæteris incorrupta & incontaminata doctrinę dominicæ iura cuſtodit, hæreticos deſtruit, peruerſos corrigit, infideles arguit, ſimulatores oſtendit, improbos quoque corrigit, eccleſiam incorruptam & inuiolatam perpetuæ virginitatis & veritatis ſanctitate cuſtodit. Et hæc quidem de patre & de filio & de ſpiritu ſancto breuiter ſint nobis dicta, & ſtrictim poſita, & non longa diſputatione porrecta. Latius enim potuerunt porrigi, & propenſiore diſputatione produci, quandoquidem ad teſtimonium, quod ita ſe habeat fides vera, totum & vetus & nouum Teſtamẽtum poſſit adduci. Sed quia obluctantes aduerſus veritatem ſemper hæretici ſinceræ traditionis, & catholicæ fidei controuerſiam ſolent trahere, ſcandalizari in Chriſtum quod etiam deus & per ſcripturas aſſeratur, & à nobis hoc eſſe credatur:

1. Cor. 2.
Ibid. 7.
Ibid. 14.
1. Tim. 4.
1. Cor. 12.
Matth. 12.

meri-

merito à nobis, vt omnis à fide nostra auferri possit hæretica calumnia, de eo quòd & deus sit Christus sic est disputandum, vt non impediat scripturæ veritatem, sed nec nostram fidem quā vnum Deus & per scripturas promittitur,& à nobis tenetur & creditur. Tam enim illi qui Iesum Christum ipsum deum patrem dicũt, quàm etiam illi qui hominem illum tantummodo esse voluerunt, erroris sui & peruersitatis origines & causas inde rapuerunt: quia cum animaduerterẽt scriptum esse quod vnus sit deus, non aliter putauerunt istam tenere se posse sententiam, nisi aut hominem tantum Christum, aut certe Deum patrem putarent esse credẽdum. Sic enim calumnias suas colligere consueuerunt, vt errorem propriũ approbare nitantur. Et quidem illi qui Iesum Christum patrem dicunt, ista prætẽdunt: Si vnus deus Christus, Christus autẽ deus, pater est Christus quia vnus Deus: si non pater sit Christus, dum & deus filius Christus, duo dij cõtra scripturas introducti esse videãtur. Qui autem hominem tantummodo Christum contendunt, ex diuerso sic colligunt: Si alter pater, alter est filius: pater autem deus, & Christus deus: non ergo vnus deus, sed duo dij introducũtur pariter, pater & filius: ac si vnus deus, consequẽter homo Christus, vt merito pater sit deus vnus. Re vera quasi inter duos latrones crucifigitur dominus, quomodo fixus aliquando est, & ita excipit hæreticorũ istorum ex vtroque latere sacrilega conuitia. Sed neque scripturæ sanctæ, neque nos causas illis perditionis & cæcitatis afferimus, si qua in medio diuinarum literarum euidenter posita, aut videre nolũt, aut videre non possunt. Nos enim & scimus, & legimus, & credimus & tenemus, vnum esse deum, qui fecit cœlum pariter ac terram, quoniam nec alterum nouimus, aut nosse (cum nullus sit) aliquãdo poterimus. Ego sum, inquit deus, & nõ est præter me iustus & saluans. Et alio in loco, Ego primus & nouissimus, & præter me non est deus. Quis sicut ego, & quis mensus est palmo cœlum, & terram pugillo? quis suspendit montes in pondere, & nemora in statera? Et Ezechias, Vt sciãt omnes quia tu es deus solus. Ipse præterea dominus, Quid me interrogas de bono? vnus deus bonus. Apostolo-

Esa.45.
Oseæ 13.
Esa.41.
Ibid.4.
Marc.10.
Luc.18.

lus quoque Paulus, Qui solus, inquit, habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem: quem vidit hominum nemo, nec videre potest. Et alio in loco, Mediator autem vnius non est, deus autem vnus est. Sed quomodo hoc tenemus & legimus & credimus, sic scripturarum cœlestium nullam partem præterire debemus: quippe cum etiã illa quæ in scripturis sunt posita Christi diuinitatis insignia, nullo modo debemus recusare, ne scripturarum autoritatem corrumpendo, integritatem fidei sanctæ corrupisse teneamur. Et hoc ergo credamus siquidem fidelissimum, dei filium Iesum Christum dominum & deum nostrum: quoniam in principio erat verbum, & verbum erat deus, & deus erat verbum. Hoc erat in principio apud deum: & verbũ caro factum est, & habitauit in nobis. & dominus meus & deus meus. & quorum patres, & ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia benedictus deus in secula. Quid ergo dicemus? Nunquid duos deos scriptura proponit? Quomodo ergo dicit; quia deus vnus est? Aut nunquid non & Christus deus est? Quomodo ergo, dominus meus, & deus meus, Christo dictum est? Totum igitur hoc nisi cum propria veneratione, & legitima disputatione teneamus: merito scandalum hæreticis præbuisse credemur: non vtique ex scripturarum cœlestium vitio, quæ nunquam fallunt, sed humani erroris præsumptione, quia hæretici esse voluerunt. Et in primis illud retorquendum in istos qui duorum nobis deorum controuersiam facere præsumunt. Scriptum est quod negare non possunt: quoniam vnus est dominus. De Christo ergo quid sentiunt? dominum esse, aut illum omnino non esse? sed dominum illum omnino non dubitant. Ergo si vera est illorum ratiocinatio, iam duo sunt domini. Quomodo igitur iam secũdum scripturas, vnus est dominus, & magister vnus Christus dictus? Atenim legimus, quòd magister sit etiã Apostolus Paulus. Non ergo iam vnus magister: duos enim magistros secundum ista colligimus. Quomodo igitur secundum scripturas vnus magister Christus, vnus in scripturis bonus est Deus, sed idem in scripturis bonus etiam Christus positus est. Non igitur si recte colligunt,

vnus

1.Tim.6.

Gal.3.

Rom.9.

vnus bonus, sed etiam duo boni. Quomodo igitur secundum scripturarum fidem, vnus bonus esse refertur? At si non putant aliqua ratione offici posse ei quod vnus dominus est per illud quod est dominus & Christus: neque ei quod vnus est magister, per illud quod est magister & Paulus: aut illi quod vnus est bonus, per illud quod bonus sit nuncupatus & Christus: eadem ratione intelligant, offici non posse ab illo quod vnus est deus, ei quod deus pronunciatus est & Christus. Est ergo Deus

[...]

ficiens, sed non eripiens

1.Tim.6. lus quoque Paulus, Qui solus, inquit, habet immortalitatem, & lucem habitat inaccessibilem: quem vidit hominum nemo, nec videre potest. Et alio in loco, Mediator autem vnius non est, deus autem vnus est. Sed quomodo hoc tenemus & legimus & credimus, sic scripturarum cœlestium nullam partem præterire debemus: quippe cum etiã illa quæ in scripturis sunt posita Christi diuinitatis insignia, nullo modo debemus recusare, ne scripturarum autoritatem corrumpendo, integritatem fidei

Gal.3.

Gal. si

Gal. nec

simul ut hic minor sit, dum in illo esse se sit, habens originem quia nascitur; et per patrem quodammodo, quamvis originem habeat quia nascitur, vicinus in nativitate, dum ex eo patre, qui originem solus non habet, nascitur.

: quia

... Deus, sed idem in scripturis bonus etiam Christus positus est. Non igitur si recte colligunt,

vnus

vnus bonus, ſed etiam duo boni. Quomodo igitur ſecundum ſcripturarum fidem, vnus bonus eſſe refertur? At ſi non putant aliqua ratione offici poſſe ei quod vnus dominus eſt per illud quod eſt dominus & Chriſtus: neque ei quod vnus eſt magiſter, per illud quod eſt magiſter & Paulus: aut illi quod vnus eſt bonus, per illud quod bonus ſit nuncupatus & Chriſtus: eadem ratione intelligant, offici non poſſe ab illo quod vnus eſt deus, ei quod deus pronunciatus eſt & Chriſtus. Eſt ergo Deus pater omnium inſtitutor & creator, ſolus originem neſciens, inuiſibilis, immenſus, immortalis, æternus, vnus deus, cuius neque magnitudini, neque maieſtati, neque virtuti quicquam non dixerim præferri, ſed nec comparari poteſt. Ex quo quando ipſe voluit, ſermo filius natus eſt, qui non ſono percuſſi aëris, aut tono coactæ de viſceribus vocis accipitur, ſed in ſubſtantia prolatæ à deo virtutis agnoſcitur: cuius ſacræ & diuinæ natiuitatis arcana nec Apoſtolus didicit, nec prophetes comperit, nec angelus ſciuit, nec creatura cognouit, filio ſoli nota ſunt, qui patris ſecreta cognouit. Hic ergo cum ſit genitus à patre, ſemper eſt in patre. Semper autem ſic dico, vt non innatum, ſed natum probem. Sed qui ante omne tempus eſt, ſemper in patre fuiſſe dicendus eſt. Nec enim tempus illi aſſignari poteſt, qui ante tempus eſt. Semper enim in patre, ne pater non ſemper ſit pater: quin & pater illũ etiam quadam ratione præcedit, quòd neceſſe eſt quodammodo prior ſit, quã pater ſit. Quoniam aliquo pacto antecedat neceſſe eſt eum qui habet originem, ille qui originem neſcit. Hic ergo quando pater voluit proceſſit ex patre: & qui in patre fuit, proceſſit ex patre: & qui in patre fuit, quia ex patre fuit, cum patre poſtmodum fuit, quia ex patre proceſſit: ſubſtantia ſcilicet illa diuina, cuius nomen eſt verbum, per quod facta ſunt omnia, & ſine quo factum eſt nihil. Omnia enim poſt ipſum ſunt, quia per ipſum ſunt. & meritò ipſe eſt ante omnia, quando per illum facta ſunt omnia, qui proceſſit ex eo ex cuius voluntate facta ſunt omnia. Deus vtique procedens ex Deo ſecundam perſonam efficiens, ſed non eripiens illud patri quòd vnus eſt Deus.

Si enim natus fuisset innatus, comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in vtroque ostensi duos faceret innatos. & ideo duos faceret deos, si non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset; & æquales inuenti, duos deos meritò reddidissent non geniti. atque ideo duos Christus reddidisset deos, si sine origine esset, vt pater inuentus; & ipse principium omnium vt pater, duo faciens principia, duos ostendisset nobis consequenter & deos. Aut si & ipse filius non esset, sed pater generans de se alterum filium; merito collatus cum patre, & tantus denotatus duos patres effecisset, & ideo duos approbasset etiam deos. Christus autem non innatus est, sed ex patre est, quia genitus est: siue dum verbum est, siue dum virtus est, siue dum sapientia est, siue dum lux est, siue dum filius est, & quicquid horum est, dum non aliunde est, quàm sicut diximus iam superius, ex patre, patri suo originem suam debens, discordiam diuinitatis de numero duorum deorum facere non potuit, qui ex illo qui est vnus deus originem nascendo contraxit: quo genere, dum & vnigenitus est, & primogenitus ex illo est, quia originem non habet, vnus est omnium rerum & principium & caput. Vnum Deum asseruit, quem nõ sub vllo principio aut initio, sed initium & principiũ rerum omnium comprobauit. Idem est denique quod nihil ex arbitrio suo gerit, nec ex consilio suo facit, nec à se venit, sed imperiis paternis omnibus & præceptis obedit; vt quamuis probet illum natiuitas filium, tamen morigera obedientia asserat illum paternæ voluntatis ex quo est ministrum. Ita dum se patri in omnibus obtemperãtem reddit; quamuis sit & deus, vnum tamen deum patrem de obedientia sua ostendit, ex quo & originẽ traxit. & ideo duos facere nõ potuit, quia nec duas origines fecit, qui ex eo qui originem non habet, principium natiuitatis ante omne tempus accepit. Nam cum id sit principium cæteris quod innatũ, deus solus pater est qui extra originẽ est, ex quo hic est qui natus est, dum qui ex illo nascitur, merito ex eo venit, qui originem non habet, principium probãs illud esse ex quo ipse est; etiam si Deus est qui natus est; vnum tamẽ deum ostendit, quẽ hic qui natus est, esse sine origi-

origine comprobauit. Est ergo deus, sed in hoc ipsum genitus, vt esset deus. Est & dominus, sed in hoc ipsum natus ex patre, vt esset dominus. Est & angelus, sed ad annunciandum magnum Dei consilium, ex patre suo angelus destinatus. Cuius sic diuinitas traditur, vt non dissonantia diuinitatis duos deos reddidisse videatur. Subiectis enim ei quasi filio omnibus rebus à patre; patris quidem sui filius probatur, cæterorum autem & dominus

aut dissonantia aut inæqualitate

Si inuisibilis fuisset, cum inuisibili collatus par expressus, duos inuisibiles ostendisset; et ideo duos cōprobasset et deos. Si incōprehensibilis, si cetera quæcunq; sunt patris; merito, diximus, duorum deorum quam isti cōfingunt cōtrouersiam suscitasset. Nunc autem quicquid est, nō ex se est, quia nec innatus est

f. dicimus

non
ostensa

Si enim natus fuisset innatus, comparatus cum eo qui esset innatus, æquatione in vtroque ostensi duos faceret innatos. & ideo duos faceret deos, si non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset; & æquales inuenti, duos deos meritò reddidissent non geniti. atque ideo duos Christus reddidisset deos, si sine origine esset, vt pater inuentus; & ipse principium omnium vt pater, duo faciens principia, duos ostendisset nobis consequen-
[illegible]

[illegible] principium probus
illud esse ex quo ipse est; etiam si Deus est qui natus est; vnum tamẽ deum ostendit, quẽ hic qui natus est, esse sine origi-

origine comprobauit. Eſt ergo deus, ſed in hoc ipſum genitus, vt eſſet deus. Eſt & dominus, ſed in hoc ipſum natus ex patre, vt eſſet dominus. Eſt & angelus, ſed ad annunciandum magnum Dei conſilium, ex patre ſuo angelus deſtinatus. Cuius ſic diuinitas traditur, vt non diſſonantia diuinitatis duos deos reddidiſſe videatur. Subiectis enim ei quaſi filio omnibus rebus à patre; patris quidem ſui filius probatur, cæterorum autem & dominus & deus eſſe reperitur. Ex quo, dum huic qui eſt deus omnia ſubſtrata traduntur; & cuncta ſibi ſubiecta filius accepta refert patri, totam diuinitatis auctoritatem rurſus illi remittit: vnde vnus deus oſtenditur verus & æternus pater, à quo ſolo hæc vis diuinitatis emiſſa, etiam in filium tradita & directa, rurſum per ſubſtãtiæ communionem ad patrem reuoluitur. Deus quidem oſtenditur filius, cui diuinitas tradita & porrecta conſpicitur; & tamẽ nihilominus vnus deus pater probatur, dum gradatim reciproco meatu illa maieſtas atque diuinitas, ad patrem, qui dederat eam, rurſum ab illo ipſo filio miſſa reuertitur & retorquetur: vt merito Deus pater omnium deus ſit, & principium filij ſui quem dominum genuit; filius autem cæterorum omnium deus ſit, quoniam omnibus illum Deus pater præpoſuit quem genuit. Ita mediator dei & hominum Chriſtus Ieſus, omnis creaturæ ſubiectam ſibi habens à patre proprio poteſtatem quâ deus eſt; cum tota creatura ſubdita ſibi cõcors patri ſuo deo inuentus, vnum & ſolum & verum deum patrem ſuum, manente in illo quod etiam auditus eſt, breuiter approbauit.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE TESTIMONIO ANIMAE LIBER.

MAGNA curiositate & maiore longe memoria opus est ad studendum, si quis velit ex literis receptissimis quibusque philosophorum vel poëtarum vel quorumlibet doctrina sapientiæ secularis magistrorum testimonia excerpere Christianæ veritatis, vt æmuli persecutorésque eius de suo proprio instrumento & erroris in se & iniquitatis in nos rei reuincantur. Nonnulli quidem quibus de pristina literatura & curiositatis labor & memoriæ tenor perseuerauit, ad eum modũ opuscula penes nos condiderunt, cõmemorantes & contestificãtes in suggillationem & originem & traditionem & sententiarum argumenta, per quæ recognosci possit, nihil nos aut nouũ aut portentosum suscepisse, de quo non etiam cõmunes & publicæ literæ ad suffragium nobis patrocinentur, si quid aut erroris eiecimus, aut æquitatis admisimus. Sed ne suis quidem magistris aliâs probatissimis atque lectissimis fidem inclinauit humana de incredulitate duritia, sicubi in argumenta Christianæ defensionis impingunt: tunc vani poëtę, cum deos humanis passionibus & fabulis designant: tunc philosophi duri, cum veritatis fores pulsant. Hactenus sapiens & prudẽs habebitur, qui prope Christianum pronunciarit, cum si quid prudentiæ aut sapientiæ affectauerit, seu ceremonias despuens, seu seculum reuincens, pro Christiano denotetur. Iam igitur nihil nobis erit cum literis & doctrina peruersæ felicitatis, cui in falso potius creditur, quàm in vero. Viderint si qui de vnico & solo deo pronunciauerũt. Imò nihil omnino relatũ sit, quod agnoscat Christianus, ne exprobrare possit. Nam & quod relatum est, neque omnes sciunt: neque

neque qui sciunt, constare confidunt. Tanto abest vt nostris literis annuât homines, ad quas nemo venit nisi iam Christianus. Nouum testimonium aduoco, imò omni literatura notius, omni doctrina agitatius, omni editione vulgatius, toto homine maius, id est totum quod est hominis. Consiste in medio anima seu diuina & æterna res es secundum plures philosophos, eo magis non mentiês: Seu minime diuina, quoniam quidem mortalis, vt Epicuro soli videtur, eo magis mentiri non debebis, seu de cœlo exciperis, seu de terra conciperis, seu numeris, seu atomis concinnaris, seu cum corpore incœperis, seu post corpus induceris, vnde vnde & quoquo modo, hominem facis animal rationale, sensus & scientiæ capacissimum. Sed non eam te aduoco, quæ scholis formata, bibliothecis exercitata, Academicis & porticibus Atticis partam sapientiam ructas. Te simplicem & rudem & impolitam & idioticam compello, qualem habent qui te solam habent, illam ipsam de côpito, de triuio, de textrino totam. Imperitia tua mihi opus est, quoniam aliquantulæ peritiæ tuæ nemo credit. Ea expostulo quæ te cum in hominê infers, quæ aut ex temetipsa, aut ex quocunque autore tuo sentire didicisti. Non es, quod sciam, Christiana, fieri enim, non nasci solet Christiana. Tamen nunc à te testimonium flagitant Christiani, ab extranea aduersus tuos, vt vel tibi erubescant, quod nos ab ea oderint & irrideant, quæ te nunc consciam detineant. Non placemus, Dominum prædicantes hoc nomine vnico vnicum, à quo omnia, & sub quo vniuersa. Dic testimonium, si ita scis. Nam te quoque palam & tota libertate, qua nô licet nobis, domi ac foris audimus ita pronunciare; quod deus dederit, & si deus voluerit, ea voce & aliquem esse significas, & omnem illi côfiteris potestatem, ad cuius spectas voluntatem, simul & cæteros negas deos esse, dum suis vocabulis nuncupas, Saturnum, Iouem, Martem, Mineruam. Nam solum deum côfirmas, quem tantû deum nominas, vt & cum illos interdum deos appellas, de alieno & quasi pro mutuo vsa videaris. De natura quoque Dei quem prædicamus, nec te latet: deus bonus est, deus benefacit: tua vox est. Plane ea dicis, sed homo malus scili-

cet, contraria propositione oblique & figuraliter exprobrans, ideo malum hominem, quia à deo bono abcesserit. Etiam quod penes deum bonitatis & benignitatis omnis benedictio inter nos summum sit disciplinæ & cõuersationis sacramentum; Benedicat te deus, tam facile pronuncias, quàm Christiano necesse est. At cum id maledictum conuertis in benedictionem dei, perinde dicto omnem super nos potestatem eius consistere secundum nos confiteris. Sunt qui & si deum non negent, despectorem plane & arbitrum, & iudicem non putent: in quo vtique nos maxime reiiciunt, qui ad istam disciplinã metu prædicati iudicij transuolamus: sic deum honorantes dum curis obseruationis, & molestiis animaduersionis absoluunt, cui ne iram quidem adscribunt. Nam si deus (inquiunt) irascitur, corruptibilis & passionalis est. Porrò quod patitur, quódque corrumpitur, etiam interitum potest capere, quem deus non capit. At iidem alibi animam diuinam & à deo conlatam confitentes, cadunt in testimonium ipsius animæ retorquendum aduersus opinionem superiorem. Si enim anima aut diuina aut à deo data est, sine dubio datorem suum nouit. Et si nouit, vtique & timet, vt tantum postremo auctorem. An non timet, quem magis propitium velit quàm iratum? Vnde igitur naturalis timor animæ in deum, si deus non nouit irasci? Quomodo timetur, qui nescit offendi? Quid timetur, nisi ira? Vnde ira, nisi ex animaduersione? Vnde animaduersio, nisi de dei iudicio? Vnde iudicium, nisi de potestate? Cuius potestas summa, nisi dei solius? Hinc ergo tibi anima de conscientia suppetit domi ac foris, nullo irridente vel prohibente prædicare, Deus videt omnia, & deo cõmendo, & deus reddet, & deus inter nos iudicabit. Vnde hoc tibi non Christiane? Atq; id plerunque & vitta Cereris redimita, & pallio Saturni coccinata, & deę Isidis linteata. In ipsis deniq; templis Deũ iudicẽ imploras, sub Æsculapio stans, Iunonem in aëre exorans, Mineruam calcias furnis galeam formis, & neminem de pręsentibus deis contestaris, in tuo foro aliunde iudicem appellas, in tuis templis alium deum pateris. O testimonium veritatis, quę apud ipsa dæmonia testem efficit Christianorum.

Enimuero

Enimuero cur dæmonia adfirmamus esse? sane quasi non & probemus, qui ea soli de corporibus exigimus. Aliqui Chrysippi adsentator inludit ea, & esse, & abominationem sustinere, execrationes tuæ respondent. Dæmonium vocas hominem aut immunditia, aut malitia, aut insolentia, aut quacunque macula, quam nos dæmoniis deputamus, aut ad necessitatem odij opportunam. Satanam denique in omni vexatione & aspernatione & detestatione pronuncias, quem nos dicimus malitiæ angelum, totius erroris artificem, totius seculi interpolatorem, per quem homo à primordio circumuentus, vt præceptum dei excederet, & propterea in mortem datus, exinde totum genus de suo semine infectum, suæ etiam damnationis traducem fecit. Sentis igitur perditorem tuum. Et licet soli illum nouerint Christiani, vel quæcunque apud dominum secta, & tu tamen eum nosti dum odisti. Iam nunc quod ad necessariorem sententiam tuam spectet, quantum & ad ipsum statum tuum tendit, affirmamus te manere post vitæ dispunctionem, & expectare diem iudicij, próque meritis aut cruciatui destinari, aut refrigerio, vtroque sempiterno. Quibus sustinendis necessario tibi substantiã pristinã, eiusdémque hominis materiam, & memoriam reuersurã, quod & nihil mali ac boni sentire possis sine carnis passionalis facultate, & nulla ratio sit iudicij sine ipsius exhibitione, qui meruit iudicij passionem. Ea opinio Christiana, & si honestior multo Pythagorica, quæ te non in bestias transfert, & si plenior Platonica, quæ tibi etiam dotem corporis reddit, & si Epicurea gratior, quæ te ab interitu defendit: tamen propter suum nomen soli vanitati & stupori, & vt dicitur, præsumptioni deputatur. Sed non erubescimus si tecum erit nostra præsumptio. Primò enim cum alicuius defuncti recordaris, misellum vocas eum: non vtique quod de bono vitæ ereptum, sed vt pœnæ & iudicio iam asscriptum. Ceterum aliâs securos vocas defunctos. Profiteris & vitæ incommodum, & mortis beneficium. Vocas porrò securos, si quando extra portam cum obsoniis & mattæis tibi potius parentans ad busta recedis, aut à bustis dilutior redis, at ego sobriam tuam sentẽtiam exigo:

misellos vocas mortuos, cùm de tuo loqueris, cùm ab eis longe es. Nam in conuiuio eorum quasi præsentibus & conrecumbentibus sortem suam exprobrare non possis, debes adulari propter quod lætius viuis. Misellum ergo vocas qui nihil sentit, quid quod vt sentiēti maledicis, cuius memoriam cum alicuius offensę morsu facis. Terram grauem imprecaris, & cineri penes inferos tormentum: æquè ex bona parte, cui gratiam debes, ossibus & cineribus eius refrigerium comprecaris, & vt bene requiescat apud inferos cupis. Si nihil passionis est tibi post mortē, si nulla sensus perseuerantia, si denique nihil es ipsa vbi corpus reliquisti: cur mētiris in te, quasi aliquid vltrà pati possis? Imò cur in totum times mortem, si nihil est tibi timendum post mortem, quâ nec experiundum post mortem? Nam & si dicere potes, ideò mortem timeri, non vt aliquid minantem, sed vt commodum vitæ amputantem: atquin cum & incommoda longe plura vitæ pariter excedas, & lucratione grauioris partis metū diluis, nec iam timenda est amissio bonorum, quæ altero bono, id est incommodorum pace, pensatur. Non est timendum quod nos liberat ab omni timēdo. Si times vita decedere, quia optimam nosti: certè mortē timere non debes, quam malam nescis. At cùm times, scis malam. Non scires autem malam, quia nec timeres, si non scires aliquid esse post mortem, quod eam malam faciat, vt timeas. Omittamus nunc naturalem formam timendi mortem. Nemo timeat quod euadere non potest. Ex altera parte congredior lætioris spei post mortem. Nam omnibus ferè ingenita est famæ post mortem cupido. Longum est retexere Curtios & Regulos vel Græcos viros, quorum innumera elogia sunt contemptæ mortis propter posthumam famam: Quis non hodie memoriæ post mortem frequentandæ ista studet, vt vel literaturæ operibus, vel simplici laude morum, vel ipsorum sepulchrorum ambitione nomen suum seruet? Vnde anima hodie affectaret aliquid, quod velit post mortem, & tātopere præpararet quo sit vsura post obitum, si nihil de postero sciret? Sed forsitan de sensu post excessum tui certior es, quàm de resurrectione quandoque, cuius nos præsumptores denotamur.

Atquin

Gal. stramētū

Gal. vltra quid

Gal. dat

Gal. ... preparare quæsitura

Atquin hoc quoque ab anima prædicatur. Nam si de aliquo iampridē defuncto tanquam viuo quis requirat, prę manu occurrit dicere, abiit iam & reuerti debet. Hęc testimonia animæ quanto vera, tanto simplicia: quāto simplicia, tanto vulgaria: quanto vulgaria, tanto communia: quanto communia, tanto naturalia: quāto naturalia, tanto diuina, non putem cuiquam friuolum & frigidum videri posse si recogitet naturæ maiestatem, ex qua censetur auctoritas animæ. Quantum dederis magistræ, tantum adiudicabis discipulæ. Magistra natura, anima discipula. Quicquid aut illa edocuit, aut ista perdidicit, à Deo traditum est, magistro scilicet ipsius magistræ. Quid anima possit de principali institutore præsumere, in te est æstimare de ea quæ in te est. Senti illam, quæ vt sentias efficit: recogita in præsagiis vatem, in omnibus augurem, in euētibus prospicem. Mirum si à deo data homini nouit diuinare. Tam mirum si eum à quo data est nouit. Etiam circumuenta ab aduersario meminit sui auctoris, & bonitatis, & decreti eius, & exitus sui aduersarij ipsius. Sic mirum, si à deo data, eadem canit, quæ deus suis dedit nosse. Sed qui eiusmodi eruptiones animæ non putauit doctrinam esse naturæ & congenitę & ingenitę cōscientiæ tacita commissa, dicet potius de ventilatis in vulgus opinionibus publicatarum literarum vsum iam & quasi vitium corroboratum taliter sermocinandi. Certè prior anima quàm litera, & prior sermo quàm liber, & prior sensus quàm stylus, & prior homo ipse quā philosophus & poëta. Nunquid ergo credendum est ante literaturam & diuulgationem eius mutos absque huiusmodi pronūciationibus homines vixisse? Nemo deum & bonitatem eius, nemo mortem, nemo inferos loquebatur: mendicabat sermo opinor, immò nec vllus esse poterat, cessantibus etiam tunc sine quibus hodie iam beatior & locupletior, & prudentior esse non potest, si ea quæ tam facilia, tam assidua, tam proxima hodie sunt, in ipsis quodāmodo labiis parta, retro non fuerunt, antequam literæ in seculo germinassent, antequam Mercurius (opinor) natus fuisset. Et vnde ordo ipsis literis cōtigit, nosse, & in vsum loquelæ disseminare, quæ nulla vnquam mens concepe-

rat, aut lingua protulerat, aut auris exceperat? At enim cũ diuinæ scripturæ quæ penes nos vel Iudæos sunt, in quorum oleastro insiti sumus, multo secularibus literis, vel modica tantùm ætate aliqua antecedant, vt loco suo edocuimus, ad fidem earum demõstrandam: & si hęc eloquia de literis vsurpauit anima, vtique de nostris credendum erit, non de vestris: quia potiora sunt ad instruẽdam animã priora, quàm postera, quæ & ipsa à prioribus instrui sustinebant: cùm & si de vestris instructam concedamus, ad originem tamen principalem traditio pertineat, nostrúmque omnino sit, quodcunque de nostris sumpsisse & tradidisse contigit vobis. Quod cùm ita sit, non multum refert an à deo formata sit animæ conscientia, an literis dei. Quid igitur vis homo, de humanis sententiis literarum tuarum exisse hęc in vsus communis callositatem? Crede itaque tuis, & de commentariis nostris tanto magis crede diuinis, sed de animę ipsius arbitrio perinde crede naturę. Elige quam ex his fidelius sororem obserues veritatis. Si de tuis literis dubitas, neque deus, neque natura mentitur: vt & naturę & deo credas, crede animę: ita fiet vt & tibi credas. Illa certè est, quã tanti facis, quãtum illa te facit, cuius es totus, quę tibi omnia est, sine qua nec viuere potes nec mori, propter quam deum negligis. Cùm enim times fieri Christianus, eam conueni: cur alium colens Deum nominat? Cur cùm maledicẽdos spiritus denotat, dęmonia pronunciat? Cur ad cœlũ contestatur, & ad terrã detestatur? Cur alibi seruit, alibi vindicem conuenit? Cur de mortuis iudicat, cur verba habet Christianorum, quos ne auditos visósque vult? Cur aut nobis dedit ea verba, aut accepit à nobis? Cur aut docuit, aut didicit? Suspectã habe conuenientiam prędicationis in tanta disconuenientia cõuersationis. Vanus es, si huic linguę soli aut Gręcę, quę propinquę inter se habentur, reputabis huiusmodi, vt neges naturę vniuersitatem. non Latinis nec Argiuis solis anima de cœlo cadit. Omnium gentium vnus homo nomen est, vna anima, varia vox, vnus spiritus, varius sonus, propria cuique genti loquela, sed loquelę materia communis. Deus vbique, & bonitas dei vbique, dęmonium vbique, & maledictio dęmonij vbique,

vbique, iudicij diuini inuocatio vbique, mors vbique, & conscientia mortis vbique, & testimonium vbique. Omnis anima suo iure proclamat, quę nobis ne mutire conceditur. Meritò igitur omnis anima rea & testis est: intantum & rea erroris, inquantum testis veritatis, & stabit ante aulas Dei die iudicij nihil habens dicere. Deum prædicabas, & non requirebas, dæmonia abominabaris, & illa adorabas, iudicium dei appellabas, nec esse credebas, inferna supplicia pręsumebas, & non pręcauebas, Christianũ nomẽ sapiebas, & Christianũ persequebaris.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE ANIMA LIBER.

De solo censu animę congressus Hermogeni, quatenus & istum ex materię potius suggestu, quàm ex dei flatu constitisse pręsumpsit, nũc ad reliquas cõuersus questiones, & plurimum videbor cum philosophis dimicaturus. Etiam in carcere Socratis de animæ statu velitatum est: nescio iam hoc primum, an opportuno in tempore magistri, & si nihil de loco interest. Quid enim liquido saperet anima tunc Socratis, iam sacro nauigio regresso, iam cicutis damnationis exhaustis, iam morte pręsente vtique consternata ad aliquem modum secundum naturam, aut externum si non secundum naturam. Quãuis enim placida atque tranquilla, quam nec coniugis fletus statim viduę, nec liberorum conspectus exinde pupillorum, lege pietatis inflexerat, vel in hoc tamen mota ne moueretur, ipsa constantia cõcussa est aduersus inconstantię concussionem. Quid autem aliud saperet vir quilibet iniuria damnatus pręter iniurię solamen, nedum philosophus glorię animal, cui nec consolanda est iniuria, sed potius insultanda. Denique post sen-

tentiam obuiæ coniugi & muliebriter inclamanti, iniuſtè damnatus es Socrates, iam & de gratulatione reſponderat: Volebas autem iuſtè? Nihil mirandum ſi & in carcere inuiſcatas Anyti & Meliti palmas geſtiens infringere, ipſa morte coram immortalitatem vindicans animæ neceſſatia præſumptione ad iniuriæ fruſtrationem. Adeò omnis illa tunc ſapientia Socratis de induſtria venerat conſultæ æquanimitatis, non de fiducia compertæ veritatis. Cui enim veritas comperta ſine Deo, cui Deus cognitus ſine Chriſto, cui Chriſtus exploratus ſine ſpiritu ſancto, cui ſpiritus ſanctus accommodatus ſine fidei ſacramento? Sanè Socrates facilius diuerſo ſpiritu agebatur. Siquidem aiunt dęmoniũ illi à puero adhæſiſſe, peſſimum reuera pædagogum, & ſi poſt deos & cum deis dæmonia deputantur penes poëtas & philoſophos. Nondũ enim Chriſtianæ poteſtatis documenta proceſſerant, quę vim iſtã perniciosiſſimam, nec vnquam bonam, antiqui hominis erroris artificem, omnis veritatis auocatricem ſola traducit. Quod ſi idcirco ſapientiſſimus Socrates ſecundum Pythij quoque dæmonis ſuffragium, ſcilicet negocium nauantis ſocio ſuo, quanto dignior atque conſtantiæ Chriſtianæ, atque ſapientiæ aſſertio, cuius adflatui tota vis dæmonum cedit? Hęc ſapientia de ſchola cœli, deos quidem ſeculi negare liberior, quæ nullum Æſculapio gallinaceum reddi iubens pręuaricetur; nec noua inferens dæmonia, ſed vetera depellens; nec adoleſcẽtiam vitians, ſed omni bono pudoris informans, ideóque non vnius vrbis, ſed vniuerſi orbis iniquam ſententiam ſuſtinens pro nomine veritatis; tanto ſcilicet peroſioris quantó plenioris; vt & mortẽ non de poculo per habitum iocunditatis abſorbeat, ſed de patibulo & viuicõburio per omne ingenium crudelitatis exhauriat; interea in iſto tenebroſiore carcere ſeculi, inter ſuos Cebetas & ſuos Phædonas, ſi quid de anima examinandum eſt, ad dei regulas diriget. Certè nullum alium potiorem animæ demõſtratorem quàm auctorem à deo diſcat, quod à deo habeas, aut nec ab alio, ſi nec à deo. Quis enim reuelabit quod deus texit? Vnde ſciſcitandum eſt? Vnde & ignorare tutiſſimum eſt, præſtat per Deum neſcire, quia non reuelauerit,

Socratis dæmonium.

Dæmonia.

Pythius dæmon.

Viuicomburium.

rit, quàm per hominem scire quia ipse præsumpserit. Planè non negabimus aliquando philosophos iuxta nostra sensisse, testimonium est veritatis etiam inuentus ipsius. Nonnunquam & in procella cõfusis vestigiis cœli & freti aliqui portus offenditur prospero errore, nõnunquam & in tenebris aditus quidam & exitus deprehenduntur cæca felicitate, sed & natura pleraque suggeruntur quasi de publico sensu, quo animam deus dotare dignatus est. Hunc nacta philosophia ad gloriam propriæ artis inflauit præ studio (non mirum si istud ita dixerim) eloquij quiduis struere atque destruere eruditi, magísque dicendo persuadentis, quàm docendo. Formas rebus imponit, eas nunc peræquat, nunc priuat, de certis incerta præiudicat, prouocat ad exempla, quasi comparãda, omnia præscribit, propria ætatibus etiam inter similia diuersis, nihil diuinæ licentiæ seruat, leges naturæ opiniones suas facit, ferrem si naturalis ipsa, vt compos naturę de conditionis consortio probaretur. Visa est quidẽ sibi & ex sacris (quas putãt) literis hausisse, quia plerosque autores etiam deos existimauit antiquitas, nedũ diuos: vt Mercurium Ægyptium, cui præcipuè Plato adsueuit: vt Silenũ Phrygem, cui à pastoribus perducto ingentes aures suas Midas tradidit, vt Hermippum, cui Clazomenij mortuo templum contulerunt, vt Orpheum, vt Musæum, vt Pherecydem Pythagoræ magistrum. Quid autem si philosophi etiam illa incursauerunt quæ penes nos apocryphorum confessione damnantur, certos nihil recipiendũ quod non conspiret germanæ & ipso iam æuo pronatæ propheticæ paraturæ, quando & pseudoprophetarum meminerimus, & multò priùs apostatarum spirituum, qui huiusmodi quoque ingeniorum calliditate omnem faciem seculi instruxerint. Postremò si etiam ad ipsos prophetas adisse credibile est indagatorẽ quemque sapientiæ ex negocio curiositatis, tamen plus diuersitatis inuenias inter philosophos quàm societatis, cùm & in ipsa societate diuersitas eorum deprehendatur. Siquidem vera quæque & consonantia prophetis aut aliunde commendant, aut aliorsum subornant, cum maxima iniuria veritatis, quam efficiunt aut adiuuari falsis, aut patrocinari. Hoc itaque commise-

Aliqui pro aliquis.

rit nos & philoſophos in iſta preſertim materia, quod interdum communes ſententias propriis argumentationibus veſtiant, contrariis alicubi regulæ noſtræ; interdum ſententias proprias cõmunibus argumentationibus muniant, conſentaneis alicubi regulæ illorum: vt prope excluſa ſit veritas à philoſophia per veneficia in illam ſua. Et ideo vtroque titulo ſocietatis aduerſario veritatis vrgemur, & communes ſententias ab argumentationibus philoſophorum liberare, & communes argumentationes à ſententiis eorum ſeparare, reuocãdo quæſtiones ad dei literas; exceptis planè, quæ ſine laqueo alicuius præiudicij ad ſimplex teſtimonium licebit adſumere: quia & ex æmulis nonnunquam teſtimonium neceſſarium ſi non æmulis proſit. Nec ignoro quanta ſit ſylua materiæ iſtius apud philoſophos pro numero etiam ipſorum commentatorum, quot varietates ſententiarum, quot palæſtræ opinionum, quot propagines quæſtionum, quot implicationes expeditionum. Sed & medicinam inſpexi ſororem (vt aiunt) philoſophiæ, ſibi quoque hoc negocium vindicantem, vt ad quam magis animæ ratio pertinere videatur per corporis curam. Vnde & plurimum ſorori refragatur, quòd animam quaſi coram in domicilio ſuo tractando magis norit. Sed viderit vtriuſque preſtantiæ ambitio. Habuit & philoſophia libertatem ingenij, & medicina neceſſitatem artificij ad extendendos de anima retractatus, late quæruntur incerta, latius diſputantur præſumpta. Quanta difficultas probãdi, tanta operoſitas ſuadendi, vt meritò Heraclitus ille tenebroſus vaſtiores caligines animaduertens apud examinatores animæ, tædio quæſtionum pronunciarit, terminos animæ nequaquam inueniſſe omnem viam ingrediendo. Chriſtiano autem paucis ad ſcientiam huius rei opus eſt: nam & certa ſemper in paucis, & amplius illi quærere nõ licet, quàm quod inueniri licet. Infinitas enim quæſtiones Apoſtolus prohibet. Porro nõ amplius inueniri licet, quàm quòd à deo diſcitur. Quod autem à deo diſcitur, totũ eſt. Atque vtinã nullas hæreſes oportuiſſet exiſtere, vt probabiles quique emicarent. Nihil omnino cum philoſophis ſuper anima quoque experiremur, patriarchis (vt ita dixerim) hæreti-

hæreticorum. Siquidem & ab Apostolo iam tunc philosophia cõcussio veritatis prouidebatur. Athenis enim expertus linguatam ciuitatem, cùm omnes illic sapientiæ atque facundiæ caupones degustasset, inde concepit præmonitorium illud edictum. Proinde enim & animæ ratio per philosophatas doctrinas hominũ miscentes aquas vino, alij immortalem negãt animam, alij plusquam immortalem adfirmant, alij de substantia, alij de forma, alij de vnaquaque dispositione disceptant, hi statũ eius aliunde ducũt, hi exitum aliorsum abducunt, prout aut Platonis honor, aut Zenonis vigor, aut Aristotelis tenor, aut Epicuri stupor, aut Heracliti mœror, aut Empedoclis furor persuaserũt. Deliquit, opinor, diuina doctrina ex Iudæa potius quàm ex Græcia oriens. Errauit & Christus piscatores citius quàm sophistam ad præconiũ emittens. Si qua igitur in hunc modum de nidoribus philosophiæ candidum & purum aërem veritatis infuscant, ea erunt Christianis enubilanda, & percutientibus argumentationes originales, id est philosophicas, & opponentibus definitiones cœlestes, id est dominicas: vt & illa quibus ethnici à philosophia capiuntur, destruantur, & hæc quibus fideles ab hæresi cõcutiuntur retundantur, vna iam congressione decisa aduersus Hermogenem, vt præfati sumus: quia animam ex dei flatu non ex materia vindicamus, muniti & illic diuinæ determinationis inobscurabili regula, Et flauit, inquit, deus flatum vitæ in faciem hominis, & factus est homo in animam viuã, vtique ex dei flatu. De isto nihil amplius reuoluendum, habet suum titulum, & suum hæreticũ. Cæteris hinc exordiũ inducam.

DE SVBSTANTIA ANIMAE, *& an corporalis.*

POst definitionem census, quæstionem status patitur. Consequens enim est, vt ex Dei flatu animam professi, initium ei deputaremus. Hoc Plato excludit, innatam & infectam animam volens. & natam autem docemus & factam ex initij constitutione. Nec statim errauimus vtrumque dicentes, quia scilicet aliud sit natũ, aliud

factum, vtpote illud animalibus competens. Differentiæ autem sua habendo loca & tempora, habent aliquando & passiuitatis commercia. Capit itaque & facturam pro inesse poni, siquidem omne quod quoquo modo accipit esse, generatur. Nam & factor ipse parens facti potest dici, sic & Plato vtitur. Igitur quantũ ad fidem nostram factæ natæve animæ depulsa est philosophi opinio, auctoritate prophetiæ quoque. Accerserit Eubulum aliquem & Critolaum & Xenocratē, & isto in loco amicum Platonis Aristotelem fortasse. An exstruentur magis ad auferendam animæ corpulentiam, si non alios econtrario inspexerint, & quidem plures corpus animæ vindicãtes, nec illos dico solos qui eam de manifestis corporalibus effingunt, vt Hipparchus & Heraclitus ex igni, vt Hippon & Thales ex aqua, vt Empedocles & Critias ex sanguine, vt Epicurus ex atomis, si & atomi corpulentias de coitu suo cogunt: vt Critolaus & Peripatetici eius ex quinta nescio qua substantia, si & illa corpus, quia corpora includit. Sed etiam Stoicos allego, qui spiritum prædicantes animam penè nobiscum, quâ proxima inter se flatus & spiritus, tamen corpus animam facilè persuadebũt. Denique Zeno consitũ spiritum definiēs animam, hoc modo instruit, quo, inquit, digresso animal emoritur corpus est. Cõsito autē spiritu digresso animal emoritur: ergo consitus spiritus corpus est: ergo corpus est anima. Vult & Cleanthes non solùm corporis lineamentis, sed & animę notis similitudinem parentibus in filios respondere, de speculo scilicet morũ & ingeniorum & adfectuum; corporis autem similitudinē & dissimilitudinē capere & animam. Itaque corpus similitudini vel dissimilitudini obnoxiũ. Itē corporalium & incorporalium passiones inter se non communicare. Porrò & animam cõpati corpori, cui lęso ictibus, vulneribus, vlceribus condolescit: & corpus animæ, cui afflictæ cura, angore, amore cohærescit per detrimētum socij vigoris, cuius pudorē & pauorem rubore atque pallore testetur. Igitur anima corpus ex corporaliũ passionum communione. Sed & Chrysippus manum ei porrigit, cõstituens corporalia ab incorporalibus derelinqui omnino non posse, quia nec cõtingantur ab eis. Vnde & Lucre-

Philosophorũ opiniones de anima.

Lucretius, Tangere enim & tangi nisi corpus nulla potest res. derelicto autẽ corpore ab anima affici morte. Igitur corpus anima, quę nisi corporalis corpus nõ derelinquet. Hæc Platonici subtilitate potius quã veritate cõturbãt. Omne inquiũt corpus, aut animale sit necesse est, aut inanimale. Et siquidẽ inanimale est, extrinsecus mouebitur: si verò animale, intrinsecus. Anima autem nec extrinsecus mouebitur, vt quæ non sit inanimalis, nec intrinsecus, vt quæ ipsa potius moueat corpus. Itaque non videri eam corpus, quæ nõ corporaliũ forma ex aliqua regione moueatur. Ad hoc nos mirabimur incõgruentiam primo definitionis prouocantis ad ea quę in animam non conueniunt. Non enim potest anima animale corpus dici, aut inanimale: cũ ipsa sit quę aut faciat corpus animale, si adsit, aut inanimale, si absit ab illo. Itaq; quod facit, non potest esse ipsa, vt dicatur animale vel inanimale. Anima enim dicitur substantiæ suæ nomine. Quod si non capit animale corpus dici aut inanimale quod est anima, quomodo prouocabitur ad animaliũ & inanimaliũ corporũ formam? Dehinc si corporis est moueri extrinsecus ab aliquo, ostendimus autẽ supra moueri animã & ab alio cũ vaticinatur, cũ furit, vtique extrinsecus cũ ab alio: meritò quod mouebitur extrinsecus ab alio secundũ exẽpli propositionẽ corpus agnoscam. Enimuerò si ab alio moueri corporis est, quãto magis mouere aliud: Anima autẽ mouet corpus, & conatus eius extrinsecus foris parẽt. Ab illa est enim impingi & pedes in incessum, & manus in contactũ, & oculos in cõspectũ, & linguam in effatum, velut sigillario motu superficiem intus agitãte. Vnde hæc visio incorporali animæ, vnde vacuæ rei solida propellere. Sed quomodo diuisi videntur in homine sensus corporales & intellectuales. Corporaliũ aiunt rerũ qualitates, vt terrã, vt ignis, corporalib. sensibus renũciari, vt tactui, vt visui. Incorporaliũ verò intellectualibus cõueniri, vt benignitatis aut malignitatis. Itaq; incorporalẽ esse animam cõstat, cuius qualitates nõ corporalibus, sed intellectualibus sensib⁹ cõprehẽdãtur. Planè, si nõ hui⁹ definitionis gradũ exclusero. Ecce enim incorporalia ostendo corporalibus sensib⁹ subiici, sonũ auditui, colorẽ cõspectui, odorẽ odo-

Gradum definitionis excludere.

ratui: quorũ exẽplo etiã anima corpori accedit, ne dicas idcirco ea per corporales renũciari cẽsus, quia corporalibus accedãt. Igitur si cõstat incorporalia quoq; à corporalibus cõprehendi, cur non & anima quæ corporalis ab incorporalibus renũcietur? Certè definitio exclusa sit. De insignioribꝰ argumẽtationibus erit etiã illa: quòd omne corpus corporalibus ali iudicãt: Animã verò vt incorporalem, incorporalibꝰ, sapiẽtiæ scilicet studiis. Sed nec hic gradus stabit, etiã Sorano methodicæ medicinæ instructissimo autore respondẽte animã corporalibus quoque ali: denique deficientẽ à cibo plerunque fulciri. Quid ni? quo adẽpto in totum dilabitur ex corpore. Ita etiam ipse Soranus plenissimè super anima cõmẽtatus quatuor voluminibus, & cũ omnibus philosophorũ sententiis expertus, corporalem animæ substantiam vindicat, & si illam immortalitate fraudauit. Non enim omnium est credere, quod Christianorũ est. Sicut ergo Soranus ipse rebus ostendit animã corporalibus ali, proinde & philosophus exhibeat illam incorporalibus pasci. sed nemo vnquam cunctanti de exitu animæ mulsam aquam de eloquio Platonis infudit, aut micas de minutiloquio Aristotelis intersit. Quid autem facient tot ac tantæ animæ Rupicum & barbarorum, quibus alimenta sapientiæ desunt, tamen indocta prudentia pollent, & sine academiis & porticibus Atticis & carceribus Socratis: deniq; ieiunãtes à philosophia, nihilominus viuunt. Non enim substantiæ ipsi alimenta proficiunt studiorũ, sed disciplinæ, quia nec opimiorẽ animã efficiunt, sed ornatiorẽ. Bene autẽ quod & artes Stoici corporales adfirmant: Adeò sic quoq; anima corporalis, si & artibus ali creditur. Sed enormis intẽtio philosophiæ solet plerunque nec prospicere pro pedibus. Sic Thales in puteum. solet & sententias suas non intelligẽdo, valetudinis corruptelam suspicari. Sic Chrysippus ad elleborum: tale aliquid opinor ei accidit, cum duo in vnum corpora negauit, alienata à prospectu & recogitatu prægnantum, quæ non singula cottidie corpora, sed & bina & terrena in vnius vteri ambitu præferũt. Inuenitur etiam in iure ciuili Græca quædam quinionem enixa filiorũ, semel omniũ mater, vnici fœtus parẽs multi

plex,

Soranus medicus.

Rupices sunt iidem qui & opici, indocti & amusi.

plex, vnici vteri puerpera numeroſa, quæ tot ſtipata corporibus pene dixerim populo, ſextũ ipſa corpus fuit. Vniuerſa conditio teſtabitur corpora de corporibus proceſſura iam illic eſſe vnde procedunt: ſecũdum ſit neceſſe eſt quod ex alio ſit. Nihil porrò ex alio eſt, niſi dum gignitur, ſed tunc duo ſunt. Quãtum ad philoſophos ſatis hæc, quia quantum ad noſtros ex abundanti, quibus corporalitas animæ in ipſo euangelio relucebit. Dolet apud inferos anima cuiuſdam, & punitur in flamma, & cruciatur in lingua, & de digito animæ felicioris implorat ſolatiũ roris. Imaginem exiſtimas exitum illum pauperis lætantis, & diuitis mœrentis? & quid illic Lazari nomẽ, ſi non in veritate res eſt? Sed etſi imago credenda eſt, teſtimonium erit veritatis. Si enim non haberet anima corpus, non caperet imago animæ imaginem corporis: nec mẽtiretur de corporalibus membris ſcriptura, ſi non erant. Quid eſt autem illud quod ad inferna tranſfertur poſt diuortium corporis, quod detinetur illic, quod in diem iudicij reſeruatur. Ad quod & Chriſtus moriẽdo deſcendit, puto, ad animas patriarcharum. ſed quamobrem ſi nihil anima detinet ſub terris? Nihil enim ſi non corpus: incorporalitas enim ab omni genere cuſtodiæ libera eſt, immunis à pœna & à fouela. Per quod enim punitur aut fouetur, hoc erit corpus. Reddam de iſto plenius & oportunius. Igitur ſi quid tormenti ſiue ſolatij anima præcerpit in carcere ſeu diuerſorio inferum, in igni, vel in ſinu Abrahæ, probata erit corporalitas animæ. Incorporalitas enim nihil patitur, non habens per quod pati poſſit: Aut ſi habet, hoc erit corpus. Inquantum enim omne corporale paſſibile eſt, intantum quod paſſibile eſt corporale eſt. Abruptum alioquin & abſurdum idcirco quid de corporalium eximere cenſu, quia cæteris corporalibus exemplis non adæquet: vbi proprietatum priuata diſcrimina per quæ magnificentia auctoris ex operum eorũdem diuerſitate ſignatur, vt ſint tam diſcreta quàm paria, tam amica quàm & æmula. Siquidem & ipſi philoſophi ex contrariis vniuerſa conſtare condicunt ſecundum amicitiam & inimicitiam Empedoclis. Sic igitur & ſi corporalia incorporalibus obiacent, ipſa quoque ita inter ſe diſ-

Luc. 16.

ferunt, vt differentia species eorũ ampliet, nõ genus mutet: vt sint corporalia, sic multa in dei gloria, dum varia: sic varia, dum diuersa: sic diuersa, dũ his alij qualitatum sensus, alij illis: dum his alia alimenta, alia illis: dum hæc inuisibilia, illa visibilia: dum hæc grauia, illa leuia. Aiunt enim & idcirco animã incorporalem renũciandam, quia digressa ea grauiora efficiantur corpora defunctorũ, cum leuiora esse deberent, vnius corporis pondere exẽpto si anima corpus. Quid enim, inquit Soranus, si mare negent corpus, quia extra mare immobilis & grauis nauis efficitur: Quãto ergo validius corpus animæ, quod tãti postea põderis corpus leuissima mobilitate circũfert. Cæterũ & si inuisibilis anima, & pro conditione corporis sui, & pro proprietate substantiæ, & pro natura etiã eorum quibus inuisibilis esse sortita est. Solem noctuæ nesciunt oculis: aquilæ ita sustinent, vt natorum suorum generositatem de pupillarum audacia iudicent: alioqui non educabunt, vt degenerem, quem solis radius auerterit: est ideo alteri quid inuisibile, alteri non, quod non ideo incorporale sit, quia non ex æquo vis valet. Sol enim corpus, siquidem ignis: sed quod aquila confiteatur, neget noctua, non tamen præiudicans aquilæ: tantundem & animæ corpus inuisibile carni si forte, spiritui verò visibile: sic Ioannes in spiritu dei factus, animas martyrum conspicit.

DE EFFIGIE ANIMAE.

CVm animæ corpus adserimus propriæ qualitatis & sui generis: iam hæc cõditio proprietatis de cæteris accidẽtibus corpulentiæ prȩiudicauit, vt hȩc adesse quàm corpus ostendamus, sed & ipsa sui generis pro corporis proprietate, aut etsi non adsint, hoc esse proprietatis non adesse corpori animæ, quæ corporibus & cæteris adsint. Et tamẽ non incõstanter profitebimur solẽniora quæq;, & omnimodo debita corpulentiæ, adesse animæ quoque, vt habitum, vt terminum, vt illud trifariam distantium, longitudinem dico, & latitudinem & sublimitatẽ, quibus metatur corpora philosophi. Quid nũc quòd & effigiem animæ damus, Platone nolente? quasi periclitetur de animæ immortalitate. Omne enim effigiatum cõpositum & stru-

ſtructile adfirmat. Diſſolubile autem omne cōpoſititium & ſtructile: ſed animā immortalē. Igitur indiſſolubilem quam immortalem, & ineffigiatam quam indiſſolubilē. Cæterum cōpoſititiam & ſtructilē, ſi effigiatam, tāquam alio eam modo effigians intellectualibus formis: pulchrā iuſtitia & diſciplinis philoſophiæ, deformen vero cōtrariis artibus. Sed nos corporales quoque illi inſcribimus lineas, non tātum ex fiducia corporalitatis per æſtimationem, verū & ex cōſtantia gratiæ per reuelationem. Nam quia ſpiritalia chariſmata agnoſcimus, poſt Ioannē quoq; prophetiam meruimus & cōſequi. Eſt hodie ſoror apud nos reuelationum chariſmata ſortita, quas in eccleſia inter dominica ſolennia per extaſin in ſpiritu patitur, conuerſatur cum angelis, aliquando etiam cum domino, & videt & audit ſacramenta, & quorundam corda dinoſcit, & medicinas deſiderantibus ſumit. Iam vero prout ſcripturæ legūtur, aut pſalmi canūtur, aut adlocutiones proferūtur, aut petitiones delegātur: ita inde materię viſionibus ſubminiſtrātur. forte neſcio quid de anima diſſerueramus cum ea ſoror in ſpiritu eſſet. Poſt tranſacta ſolennia dimiſſa plebe, quo vſu ſolet nobis renunciare quæ viderit (nam & diligentiſſime digerūtur, vt etiam probentur) Inter cætera, inquit, oſtenſa eſt mihi anima corporaliter, & ſpiritus videbatur, ſed non inanis & vacuæ qualitatis, imò quæ etiam teneri repromitteret, tenera & lucida & ætherij coloris, & forma per omnia humana. hæc viſio eſt. Deus teſtis, & Apoſtolus chariſmatū in eccleſia futurorū idoneus ſponſor, tu niſi res ipſa de ſingulis perſuaſerit, ne credas. Si enim corpus anima, ſine dubio inter illa quæ ſupra ſumus profeſſi. Proinde & coloris proprietas omni corpori adhæret, quē igitur alium animæ æſtimabis colorem, quàm aëriū ac lucidum? nō vt aër ſit ipſa ſubſtantia eius, etſi hoc Æneſidemo viſum eſt & Anaximeni, puto ſecūdum quoſdam & Heraclito: nec vt lumē, & ſi hoc placuit Pōtico Heraclidi. Nam & cerauneis gēmis, nō ideo ſubſtantia ignita eſt, quòd coruſcent rutilato rubore, nec beryllis ideo aquoſa materia eſt, quòd fluctuent colato nitore. Quāta enim & alia color ſociat, natura diſſociat? Sed quoniam omne tenue atq; perlucidum

aëris æmulũ est, hoc erit anima quã flatus est & spiritus tradux. Si quidẽ præ ipsa tenuitatis subtilitate de fide corporalitatis periclitatur. Sic & effigiem de sensu iam tuo cõcipe, non aliam animæ humanæ deputandã præter humanam, & quidem eius corporis quod vnaquæq; circũtulit. Hoc nos sapere interim primordij cõtemplatio inducat. Recogita enim, cum deus flasset in faciẽ hominis flatũ vitæ, & factus esset homo in animam viuam, totum vtique per faciem statim flatũ illum in interiora trãsmissum & per vniuersa corporis spacia diffusum, simúlq; diuina aspiratione densatũ, omni intus linea expressum esse, quam densatum impleuerat, & velut in forma gelasse. Inde igitur & corpulẽtia animę ex dẽsatione solidata est, & effigies expressione formata. Hic erit homo interior, alius exterior dupliciter vnus: habẽs & ille oculos & aures suas, quibus populus dominũ audire & videre debuerat, habens & cęteros artus, per quos & in cogitatibus vtitur, & in somniis fungitur. Sic & diuiti apud inferos lingua est, & pauperi digitus & sinus Abrahę. Per has lineas & animæ martyrũ sub altari intelligũtur. A primordio enim in Adam concreta & cõfigurata corpori anima, vt totius substantiæ, ita & conditionis istius semen efficit.

Apoc. 6.

VNVM ESSE ANIMAM ET SPIRITVM.

PErtinet ad statũ fidei, simplicem animã determinare secundum Platonem, id est, vniformem dũtaxat substantiæ nomine. Viderint artes, & disciplinæ, viderint & effigies. Quidam enim volunt aliam illi substantiam naturalem inesse spiritum, quasi aliud sit viuere quod venit ab anima: aliud spirare, quod fiat à spiritu. Nam & animalibus non omnibus vtrunq; adesse. Pleraque enim viuere solummodo, non etiam spirare, eo quòd non habeãt organa spiritus, pulmones & arterias. Quale est autem in examinatione humanæ animæ, culicis atque formicæ argumenta respicere: quãdo & vitalia pro cuiusque generis dispositione, omnibus propria animalibus temperauerit artifex Deus, vt nulla inde coniectura captanda sit. Nam neq; homo si pulmonibus & arteriis structus est, idcirco aliunde spirabit, aliunde viuet: neque formica, si membris huius-

huiusmodi caret, idcirco negabitur ſpirare, quaſi ſolummodo viuẽs. Cui vero tantũ patuit in dei opera, vt alicui hęc deeſſe præſumpſerit? Herophilus ille medicus, aut lanius, qui ſexcentos exſecuit vt naturã ſcrutaretur, qui hominẽ odiit vt noſſet, neſcio an omnia interna eius liquido explorarit, ipſa morte mutante quæ vixerãt, & morte non ſimplici, ſed ipſa inter artificia exectionis errantes philoſophi, pro certo renunciauerũt culicibus & formicis & tineis deeſſe pulmones & arterias. dic mihi inſpector curioſiſſime, oculos habent ad videndum? Atquin & pergunt quò volũt, & vitant & adpetunt quæ videndo ſciũt, deſigna oculos, denota pupillas. Sed & exedũt tineæ, demonſtra mandibulas, deprome genuinos. Sed & perſonant culices, ne in tenebris quidem aurium cæci, tubam pariter & hiantiam oris illius oſtende. Quoduis animal vnius licet puncti, aliquo alatur neceſſe eſt, exhibeas pabuli tranſmittendi, decoquendi, defæcandíque membra. Quid ergo dicemus? Si per hæc viuitur, erunt hæc in omnibus vtiq; quæ viuent, & ſi non videntur, & ſi nõ adprehenduntur pro mediocritate: hoc magis credas, ſi deum recogites tantum artificem in modicis, quãtum & in maximis. Si vero non putas capere tam minuta corpuſcula dei ingenium; ſic quoq; magnificentiam eius agnoſcas, quod modicis animalibus, ſine neceſſariis membris nihilominus viuere inſtruxerit, ſaluo etiam viſu ſine oculis, & eſu ſine denticulis, & digeſtu ſine alueis, quemadmodum & incedunt quædam ſine pedibus manãte impetu, quod angues: & inſurgente cõnatu, quod vermes: & ſpumante reptatu, quod limaces. Ita & ſpirari cur non putes ſine pulmonum follibus, & ſine fiſtulis arteriarum? vt pro magno amplectaris argumento, idcirco animæ humanæ ſpiritum accedere, quia ſint quæ ſpiritu careant, & idcirco ea ſpiritu carere, quia flaturalibus artubus ſtructa nõ ſint. Viuere ſine ſpiritu exiſtimas aliquid, ſpirare ſine pulmonibus non putas? Quid eſt, oro te, ſpirare? flatum, opinor, ex ſemetipſo agere. Quid eſt non viuere? flatum, opinor, ex ſemetipſo nõ agere. Hoc enim reſpondere debebo, ſi nõ idem eſt ſpirare quod viuere. Sed mortui erit non agere flatum: ergo viuentis eſt agere flatum. Sed

& ſpirantis eſt agere flatum, ergo & ſpirare viuentis eſt. Vtrũque ſi ſine anima decurrere potuiſſet, nõ fuiſſet animæ ſpirare, ſed ſolũmodo viuere. At enim viuere ſpirare eſt, ſi & ſpirare viuere, Sic ergo totũ hoc & ſpirare & viuere, eius eſt cui⁹ & viuere, id eſt, animę. Denique ſi ſeparas ſpiritum, naturam ſepara, & opera. Agant in diſcreto aliquid ambo, ſeorſũ anima, ſeorſum ſpiritus: anima ſine ſpiritu viuat, ſpiritus ſine anima ſpiret, alterum relinquat corpora, alterũ remaneat, mors & vita conueniant. Si enim duo ſunt anima & ſpiritus, diuidi poſſunt; vt diuiſione eorũ, alterius diſcedentis, alterius manentis, mortis & vitę concurſus eueniat. Sed nullo modo eueniet: ergo duo non erũt, quæ diuidi non poſſunt cõcreta. Si aliud eſt viuere aliud ſpirare, diſtinguunt ſubſtãtias opera: & quãto nunc firmius eſt, vt vnum credas, cum diſtantiã non das, vt ipſa ſit anima ſpiritus, dum ipſius eſt ſpirare, cuius & viuere. Quid enim ſi diẽ aliud haberi velis, aliud lucẽ quę accidat diei, cum dies ipſa lux ſit? Planè erunt, & alia genera lucis, vt ex ignium miniſterio: Erunt enim & aliæ ſpiritus ſpecies, vt ex deo, vt ex diabolo. Ita cum de anima & ſpiritu agitur, ipſa erit anima ſpiritus, ſicut ipſa dies lux. Ipſum eſt enim quid, per quod eſt quid. Sed vt animam ſpiritum dicam, pręſentis quæſtionis ratio compellit, quia ſpirare alij ſubſtantiæ adſcribitur: hoc dum animæ vindicamus, quam vniformẽ & ſimplicem agnoſcimus: ſpiritum neceſſe eſt certa conditione dicamus: non ſtatus nomine, ſed actus, nec ſubſtantiæ titulo ſed operę, quia ſpirat, non quia ſpiritus proprie eſt. nam & flare ſpirare eſt. Ita & animam quam flatum ex proprietate defendimus, ſpiritum nunc ex neceſſitate pronunciamus. Cæterum aduerſus Hermogenem, qui eam ex materia, non ex dei flatu contendit, flatum proprie tuemur. Ille enim aduerſus ipſius ſcripturæ fidem flatum in ſpiritum vertit: vt dum incredibile eſt, ſpiritum Dei in delictum, & mox in iudicium deuenire, ex materia potius anima credatur quàm ex dei ſpiritu. Idcirco nos & illic flatum eam defendimus, non ſpiritum, ſecundum ſcripturam, & ſecundum ſpiritus diſtinctionem: & hic ſpiritum ingratis pronunciamus, ſecundum ſpirandi & flandi cõditionem:

illic de

illic de ſubſtantiæ quæſtio eſt, ſpirare enim ſubſtantiæ actus eſt. Nec diutius de iſto, niſi propter hæreticos, qui neſcio quod ſpiritale ſemen infulciunt animæ de Sophiæ matris occulta liberalitate conlatum ignorante factore, cum ſcriptura factoris magis dei ſui cōſcia nihil amplius promulgauerit, quàm Deum flātem in faciē hominis flatum vitæ, & hominem factum in animam viuam, per quam exinde & viuat & ſpiret: ſatis declarās differentias ſpiritus & animæ in ſequentibus inſtrumentis, ipſo Deo pronunciante: Spiritus ex me prodiuit, & flatum omnem ego feci. & anima enim flatus factus ex ſpiritu. Et rurſus, Qui dedit flatum populo ſuper terram, & ſpiritum calcantibus eam. Primo enim anima, id eſt flatus populo in terra incedenti, id eſt in carne carnaliter agenti. Poſtea ſpiritus eis qui terram calcant, id eſt opera carnis ſubigunt: quia & apoſtolus non primum quod ſpiritale eſt, ſed quod animale, poſtea ſpiritale. Nam etſi Adam ſtatim prophetauit magnum illud ſacramentum in Chriſtum & eccleſiam: Hoc nunc os ex oſſibus meis, & caro ex carne mea: propter hoc relinquet homo patrē & matrem, & adglutinabit ſe vxori ſuæ, & erunt duo in vnam carnem: accidētiam ſpiritus paſſus eſt. cecidit enim extaſis ſuper illum, ſancti ſpiritus vis operatrix prophetiæ. Nam & malus ſpiritus accidens res eſt. Denique Saulem tam dei ſpiritus poſtea vertit in alium virum, id eſt in propheten, cum dictum eſt, Quid hoc filio Cis? an & Saul in prophetis? quàm & malus ſpiritus poſtea euertit in alium virum, in apoſtatam ſcilicet. Iudam quoque aliquādiu cum electis deputatū vſque ad loculorum officium, & ſi iam fraudatorem, traditorem tandem nondum, poſtea diabolus intrauit. Igitur ſi neque dei, neque diaboli ſpiritus ex natiuitate conſeritur animæ, ſolam eam conſtat ante euentum ſpiritus vtriuſque, ſi ſolam & ſimplicem & vniformem ſubſtantiæ nomine, atque ita non aliunde ſpirantem quàm ex ſubſtantiæ ſuæ ſorte.

Esa. 57.

Idem 42.

Ephe. 5.

Gen. 2.

1. Reg. 10.

NON SEPARARI ANIMAM ET ANIMVM.

PRoinde & animum, ſiue mens eſt νοῦς apud Græcos, non aliud quid intelligimus, quàm ſuggeſtum ani-

mæ ingenitum & insitum & natiuitus proprium, quo agit, quo sapit, quem secum habens ex semetipsa, se commoueat in semetipsa, atque ita moueri videatur ab illo tanquam substantia alia, vt volunt qui etiam vniuersitatis motatorem animum decernunt, illum deum Socratis, illum Valentini monogenem ex patre βύθῳ, & matre σιγῇ: quamuis Anaxagoræ turbata sententia est. Initium enim omnium commentatus animum, & vniuersitatis oscillum de illius axe suspendens, purúmque eum adfirmans, & simplicem & incommiscibilem; hoc vel maximè titulo segregat ab animæ commistione, & tamen eundem alibi animam edicit. Hoc etiam Aristoteles denotauit, nescio an sua paratior implere quàm aliena inanire. Denique & ipse definitionem animi cùm differret, interim alterum animi genus pronunciauit, illum diuinum, quem rursus & impassibilē subostendens, abstulit & ipse cum à consortio animæ. Cùm enim animam passibilem constet eorum quæ sortita est pati, aut per animū, & cum animo patietur: si concreta est animo, non potest animus impassibilis induci: aut si non per animum, nec cum animo patietur anima, non erit concreta illi cum qua nihil, & cui nihil patitur. Porrò si nihil per illum, & cum illo anima patietur, iam nec sentiet, nec sapiet, nec mouebitur per illum, vt volunt. Nam & sensus passiones facit Aristoteles. Quidni? & sentire enim pati est, quia pati sentire est. Proinde & sapere sentire est, & moueri sentire est: ita totum pati est. Videmus autem nihil istorum animam experiri vt non & animo deputetur, quia per illum & cum illo transigitur. Iam ergo & commiscibilis est animus aduersus Anaxagoram, & passibilis aduersus Aristotelem. Cæterum si discretio admittitur, vt substantia duæ res sint, animus atque anima, alterius erit & passio, & sensus, & sapor omnis, & actus, & motus; alterius autem ocium, & quies, & stupor, & nulla iam causa, & aut animus vacabit, aut anima. Quod si constat ambobus hæc omnia reputari, ergo vnum erunt vtrunque, & Democritus obtinebit differētiam tollens, & queretur quomodo vnum vtrunque ex duarum substantiarum confusione, an ex vnius dispositione. Nos autem animū ita dicimus

cimus animæ concretum, non vt substantiæ alium, sed vt substantiæ officium. Ad hoc dispicere superest, principalitas vbi sit, id est qui cui præest, vt cuius principalitas apparuerit, illa sit substantię massa. Id autẽ cui massa substantiæ præerit, in officium naturale substantiæ deputetur. Enimuero quis non animæ dabit summam omnem, cuius nomine totius hominis mentio titulata est. Quantas animas pasco (ait diues) non animos: Et animas saluas optat gubernator, non animos: Et rusticus in opere, & in prælio miles, animam se non animum ponere adfirmat. Cuius nominatiora pericula aut vota sunt, animi an animæ? Quid autem agere dicuntur moribundi, animum an animam? Ipsi postremò philosophi ipsique medici quamuis de animo quoque disputarent, faciem tamen operis frontémque materiæ de anima vnusquisque proscripsit. Vt autem & à deo discas, animam deus semper alloquitur, animam compellat atque aduocat, vt animum sibi aduertat. Illam saluam venit facere Christus, illam perdere in gehennam comminatur, illam pluris fieri vetat, illam & ipse bonus pastor pro pecudibus suis ponit. Habes animæ principalitatem, habes in illa & substãtiæ vnionem, cuius intelligam instrumentum esse animum, non patrocinium. Singularis alioquin & simplex, & de suo tota est non magis instructilis aliunde quàm diuisibilis ex se, quia nec dissolubilis. Si enim structilis, & dissolubilis: si dissolubilis, iam non immortalis. Itaque quia iam nõ mortalis, neque dissolubilis, neque diuisibilis. Nam & diuidi dissolui est, & dissolui mori est. Diuiditur autem in partes, nũc in duas à Platone, nunc in tres à Zenone, nunc in quinque, & in sex à Panætio, & in septem à Sorano, etiam in octo penes Chrysippũ, etiam in nouem penes Apollophanem, sed & in decem apud quosdam Stoicorum, & in duas amplius apud Posidonium, qui à duobus exorsus titulis, principali quod aiunt ἡγεμονικὸν, & à rationali, quod aiunt λογικὸν, in decem & septem exinde prosecuit: ita in alias ex aliis species diuidunt animam. Huiusmodi autem non tam partes animæ habebuntur, quàm vires & efficaciæ & operæ, sicut de quibusdam & Aristoteles iudicauit. Non enim membra sunt

substantiæ animalis, sed ingenia: vt motorium, vt actorium, vt cogitatorium, & si qua in hunc modum distinguunt, vt & ipsi illi in quinque notissimi sensus, visus, auditus, gustus, tactus, odoratus. Quibus omnibus & si certa singulis domicilia in corpore determinauerunt, non idcirco hæc quoque distributio animæ ad animæ sectiones pertinebit, quando ne ipsum quidem corpus ita diuidatur in membra, vt isti volunt animam. Atquin ex multitudine membrorum vnum corpus efficitur, vt concretio sit potius ipsa diuisio. Specta portentosissimam Archimedis munificentiam, organum hydraulicum dico, tot membra, tot partes, tot compagines, tot itinera vocum, tot compédia sonorum, tot commercia modorum, tot acies tibiarum, & vna moles erunt omnia. Sic & spiritus qui illic de tormento aquæ anhelat, non ideo separabitur in partes, quia per partes administratur, substantia quidem solidus, opera verò diuisus. Non longè hoc exemplum est à Stratone & Ænesidemo & Heraclito: nam & ipsi vnitatem animæ tuentur, quæ in totum corpus diffusa, & vbique ipsa velut flatus in calamo per cauernas, ita per sensualia variis modis emicet, non tam concisa quàm dispensata. Hæc omnia quibus titulis nuncupentur, & quibus ex se diuisionibus deriuentur, & quibus in corpore metationibus sequestrêtur, medici potius tum philosophi considerabunt, nobis pauca conuenient.

DE HEGEMONICO AN SIT ET VBI SIT.

IN primis an sit aliquis summus in anima gradus vitalis & sapientialis, quod ἡγεμονικὸν appellant, id est principale, quia si negetur, totus animæ status periclitatur. Denique qui negant principale, ipsam prius animam nihil censuerunt, Messenius aliquis Dicæarchus, ex medicis autem Andreas & Asclepiades, ita abstulerunt principale, dum in animo ipso volunt esse sensus quorum vindicatur principale. Asclepiades etiam illa argumentatione vectatur, quod pleraque animalia ademptis eis partibus corporis, in quibus plurimum existimatur principale consistere, & insuper viuant aliquatenus, & sapiant nihilomi-

hilominus: vt muscæ & vespæ & locustæ, si capita decideris: vt capræ, & testudines, & anguillæ, si corda detraxeris: itaque principale nō esse. Quod si fuisset amissus cum suis sedibus, vigor animæ non perseueraret. Sed plures & philosophi aduersus Dicæarchum Plato, Strato, Epicurus, Democritus, Empedocles, Socrates, Aristoteles: & medici aduersus Andream & Asclepiadem Herophilus, Erasistratus, Diocles, Hippocrates, & ipse Soranus. Iámque omnibus plures Christiani qui apud deum de vtroque deducimur, & esse principale in anima, & certo in corporis recessu consecratum. Si enim scrutatorem & dispectorem cordis deum legimus; si etiam prophetes eius occulta cordis traducendo probatur; si deus ipse recogitatus cordis in populo præuenit, quid cogitatis in cordibus vestris nequam? Sic & Dauid: Cor mūdum conde in me deus. Et Paulus, Corde, ait, credi in iustitiam. Et Ioannes, Corde, ait, suo vnumquenque reprehendi. Si postremo, Qui viderit fœminam ad concupiscendum, iam adulterauit in corde: Simul vtrunque dilucet, & esse principale in anima quod intentio diuina conueniat, id est vim sapientialem atque vitalem: quod enim sapit, viuidum est: & in eo thesauro corporis haberi ad quem deus respicit: vt neque extrinsecus agitari putes principale istud secūdum Heraclitum, neque per totum corpus ventilari secundum Moschionem, neque in capite concludi, secundum Platonem, neque in vertice potius præsidere, secundum Xenocratem, neque in cerebro cubare secundum Hippocratem, sed nec circa cerebri fundamentum vt Herophilus, nec in membranulis vt Strato & Erasistratus, nec in superciliorum meditullio vt Strato physicus, nec in tota lorica pectoris vt Epicurus, sed quod & Ægyptij renunciauerunt, ei, qui diuinarum commentatores videbantur, & ille versus Orphei vel Empedoclis: Namque hominis sanguis circuncordialis est sensus, etiam Protagoras, etiam Apollodorus & Chrysippus hæc sapiunt, vt vel ab istis retusus Asclepiades capras suas quærat sine corde balantes, & muscas suas abigat sine capite volitantes: & omnes iam sciant se potius sine corde & cerebro viuere qui dispositionem animæ humanæ de con-

Psal. 138.
Matth. 9.
Psal. 50.
Rom. 10.
1. Ioan. 3.
Matth. 5.

ditione bestiarum præiudicarint. Est & illud ad fidẽ pertinens quod Plato bifariam partitur animam, per rationalem & irrationalem. Cui definitioni & nos quidẽ adplaudimus, sed non vt naturæ deputetur vtrunque. Naturale enim rationale credendum est, quod animæ à primordio sit ingenitum à rationali videlicet auctore. Quid enim nõ rationale quod deus iussu quoque ediderit, nedũ id quod propriè adflatu suo emiserit? Irrationale autẽ posterius intelligendũ est, vt quod acciderit ex serpentis instinctu, ipsum illud trãsgressionis admissum, atque exinde inoleuerit & coadoleuerit in anima ad instar iam naturalitatis, quia statim in naturæ primordio accidit. Cæterum cùm idem Plato solum rationale dicat, vt in anima dei ipsius; si nos etiam inrationale naturæ adscripserimus, quã à deo anima nostra sortita est, æquè inrationale de deo erit: vtpote naturale, quia naturæ deus auctor est. Sed enim à diabolo immissio delicti: Inrationale autem omne delictum: Igitur à diabolo inrationale à quo & delictum, extraneum à deo à quo est inrationale alienum. Proinde diuersitas horum ex distantia auctorum. Proinde cùm Plato soli deo segregans rationale, duo genera subdiuidit ex inrationali: indignatiuũ quod appellant θυμικόν, & concupiscentiuum quod vocant ἐπιθυμητικόν: vt illud quidem commune sit nobis & leonibus, istud verò cum muscis, rationale porrò cum deo: video & de hoc mihi esse retractandum, propter ea quæ in Christo deprehenduntur. Ecce enim tota hæc trinitas & in domino, & rationale quo docet quæ disserit, quo salutis vias sternit: & indignatiuum, quo inuehitur in scribas & pharisæos: & concupiscentiuum, quo pascha cum discipulis suis edere concupiscit. Igitur apud nos non semper ex inrationali censenda sunt indignatiuum & concupiscentiuum, quæ certi sumus in domino rationaliter decucurrisse. Indignabitur deus rationaliter, quibus scilicet debet, & concupiscet deus rationaliter quæ digna sunt ipso. Nam & malo indignabitur, & bono concupiscet salutem. Dat & Apostolus nobis concupiscentiam. Si quis episcopatum concupiscit, bonum opus concupiscit. Sed bonum opus dicens, rationalem concupiscentiã ostendit. Conce-

1. Tim. 3.

dit & indignationem. Quidni, quam & ipse suscepit? Vtinam & præcidantur, inquit, qui vos subuertunt. Rationalis est indignatio quę ex affectu disciplinæ est. At cum dicit: Fuimus aliquãdo natura filij irę, inrationale indignatiuũ suggillat, quod nõ sit ex ea natura quæ à deo est, sed ex illa quam diabolus induxit, dominus & ipse dictus sui ordinis, Non potestis duob⁹ dominis seruire: pater & ipse cognominatus, Vos ex diabolo patre estis. Ne timeas & illi proprietatẽ naturæ alterius adscribere posterioris & adulteræ, quem legis auenarum superseminatorẽ, & frumentariæ segetis nocturnum interpolatorem.

Galat. 5.
Ephes. 2.

DE QVINQVE SENSIBVS.

Contigit nos illorum etiam quinque sensuum quæstio, quos in primis literis discimus, quoniã & hinc aliquid hæreticis procuratur. Visus est, & auditus, & odoratus, & gustus, & tactus. Horũ fidem Academici durius damnant secundũ quosdam, & Heraclitus & Diocles & Empedocles. Certè Plato in Timæo inrationale pronũciat sensualitatem & opinioni cõplicitam. Itaque mẽdacium visui obiicitur; quod remos in aqua inflexos vel infractos adseuerat aduersus conscientiã integritatis; quod turrem quadrãgulatam de longinquo rotundam persuadeat; quod æqualissimam porticum angustiorẽ in vltimo infamet; quod cœlum tanta sublimitate suspensum mari iungat. Perinde auditus fallaciæ reus. Vt cùm cœleste murmur putamus, & plaustrum est: vel tonitru meditante, pro certo de plaustro credimus sonitum. Sic & odoratus & gustus arguuntur; si quidem eadem vnguenta, eadémque vina posteriore quoque vsu depreciantur. Sic & tactus reprehenditur; siquidem eadem pauimenta manibus asperiora, pedibus leuiora creduntur, & in lauacris idem calidus lacus feruentissimus primò, de hinc temperatissimus renunciatur. Adeò inquiunt, sic quoque fallimur sensibus, dum sentẽtias vertimus. Moderantius Stoici non omnem sensum nec semper de mendacio onerãt. Epicurei constantius parem omnibus atque perpetuam defendunt veritatẽ, sed alia via. Non enim sensum mẽtiri, sed opinionẽ. Sensum enim pati, non opinari, animam

enim opinari. Absciderunt & opinionem à sensu, & sensum ab anima. Et vnde opinio si non à sensu? Deniq; nisi visus rotundam senserit turrẽ, nulla opinio rotunditatis. Et vnde sensus, si non ab anima? Denique carens anima corpus carebit & sensu, Ita & sensus ex anima est, & opinio ex sensu, & anima totum. Cæterum optimè proponetur esse vtique aliquid, quod efficiat aliter quid à sensibus renunciari, quàm sit in rebus. Porrò si potest id renunciari quod non sit in rebus, cur nõ perinde possit per id renunciari quod non sit in sensibus, sed in his rationibus quæ interueniãt suo nomine. Atque adeò licebit eas recognosci. Nam vt in aqua remus influxus vel infractus appareat, aqua in causa est. Denique extra aquam integer visui remus. Teneritas autem substantiæ illius, qua speculum ex lumine efficitur, prout icta seu mota est, ita & imaginem vibrãs euertit lineã recti. Item vt turris habitus eludat, interualli conditio compellit in aperto, æqualitas enim circunfusi aëris pari luce vestiens angulos, obliterat lineas. Sic & vniformitas porticus acuitur in fine, dum acies in concluso stipata illic tenuatur quò & extenditur. Sic & cœlum mari vnitur, vbi visio absumitur, quæ quandiu viget, tam diu diuidit. Auditum verò quid aliud decipiet, quam sonorũ similitudo? Et si postea minus spirat vnguẽtũ, & minus sapit vinũ, & minus lacus feruet, in omnibus fermè prima vis tota est. Cæterum de scabro ac læui merito manus ac pedes tenera scilicet & callosa membra dissentiunt. Igitur hoc modo nulla sensuũ frustratio causa carebit. Quòd si causæ fallunt sensus, & per sensus opiniones: iam nec in sensibus constituenda fallacia est qui causas sequuntur, nec in opinionibus quæ à sensibus diriguntur sequentibus causas. Qui insaniunt, alios in aliis vident, vt Orestes matrem in sorore, & Aiax Vlixem in armẽto, vt Athamas & Agaue in filiis bestias. Oculis ne hoc mendacium exprobrabis, an furiis? Qui redundantia fellis auruginant, amara sunt omnia. Num ergo gustui præuaricationem exprobrabis, an valetudinẽ? Omnes itaque sensus euertuntur, vel circunueniuntur ad tempus, vt proprietate fallaciæ careant. Imò iam ne ipsis quidẽ causis adscribendũ est fallaciæ elogiũ. Si enim ratione

tione hæc accidunt, ratio fallacia perhiberi non meretur. quod sic fieri oportet, mẽdacium non est. itaque si & ipsę causę infamia liberantur, quãto magis sensus, quibus iam & causæ liberè præeunt: cùm hinc potissimũ & veritas & fides & integritas sensibus vindicanda sit, quod nõ aliter renuncient, quàm quod illa ratio mandauit, quæ efficiat aliter quid à sensibus renunciari, quàm sit in rebus. Quid agis Academice procacissime? totum vitæ statum euertis, omnem naturæ ordinem turbas, ipsius dei prouidentiam excæcas, qui cunctis operibus suis intelligendis, incolendis, dispensandis, fruendísque fallaces, & mẽdaces dominos præfecerit sensus. An non istis vniuersa conditio subministratur? An non per istos secũda quoque mundo instructio accessit, tot artes, tot ingenia, tot studia, negocia, officia, cõmercia, remedia, consilia, solatia, victus, cultus, ornatúsq;: omnia totum vitę saporẽ condierunt, dum per hos sensus solus omnium homo animal rationale dinoscitur intelligentiæ & scientiæ capax, & ipsius Academiæ. Sed enim Plato ne quod testimoniũ sensibus signet, propterea & in Phædro ex Socratis persona negat se cognoscere posse semetipsũ, vt monet Delphica inscriptio. Et in Theæteto adimit sibi scire, atque sentire. Et in Phędro post mortem differt sententiã veritatis, posthumam scilicet: & tamen nondũ mortuus philosophabatur. Non licet nobis in dubiũ sensus istos reuocare, ne & in Christo de fide eorum deliberetur: ne fortè dicatur, quod falsò Satanam prospectarit de cœlo præcipitatũ: aut falsò vocem patris audierit de ipso testificatam: aut deceptus sit cum Petri socrum tetigit: aut alium postea vnguenti senserit spiritum, quod in sepulturã suam acceptauit: alium postea vini saporẽ, quod in sanguinis sui memoriam cõsecrauit. Sic enim & Marcion phãtasma eum maluit credere, totius corporis in illo dedignatus veritatẽ. Atquin ne in Apostolis quidem eius ludificata natura est. Fidelis fuit & visus & auditus in monte: fidelis & gustus vini illius, licet aquæ antè, in nuptiis Galilææ. fidelis & tactus, exinde creduli Thomæ. Recita Ioannis testationẽ: quod vidimus, inquit, quod audiuimus, oculis nostris vidimus, & manus nostræ contrectauerunt, de sermone vitæ. Fal-

Gadr. fallaciæ

mortuis

Math. 3.

Math. 8.

Math. 26.

Math. 17.

Ioā. 2.

Ioan. 20.

Ioan. 1.

sa vtique testatio, si oculorum & aurium & manuũ sensus natura mentitur.

QVOD PHILOSOPHI ET HAERETICI *distinguant inter sensualia & intellectualia.*

CONuertor ad intellectualium partẽ, quemadmodũ illam Plato à corporalibus separatã hæreticis commendauerit, agnitionem ante mortem consecutus. Ait enim in Phædro: quid tum erga ipsam prudentiæ possessionem? Vtrúmne impedimentum erit corpus, an non, si quis illud socium adsumpserit in quæstionem? Tale quid dico, habétne veritatẽ aliquam visio & auditio hominibus, an non? An non etiam poëtæ hæc nobis semper obmussant, quod neque audiamus certũ, neque videamus. Meminerat scilicet & Epicharmi comici: Animus cernit, animus audit, reliqua surda & cæca sunt. Itaque rursus illum ergo ait supersapere, qui mẽte maximè sapiat, neque visionem proponens, neque vllum eiusmodi attrahens animo, sed ipsa mente sincera vtens in recogitãdo ad capiendum sincerũ quodque rerum, si egressus potissimum ab oculis & auribus, & quo dicendum sit à toto corpore vt turbante, & non permittente animæ possidere veritatem, atque prudentiam quando communicat. Videmus igitur aduersus sensus corporales aliam portendi paraturam, vt multò idonioreẽ, vires scilicet animæ, intellectum operantes eius veritatis, cuius res nõ sint coram, nec subiaceant corporalibus sensibus, sed absint longè à communi consciẽtia in arcano, & in superioribus & apud ipsum deum. Vult enim Plato esse quasdam substantias inuisibiles, incorporales, supermundiales, diuinas, & æternas: quas appellat ideas, id est formas exemplares, & causas naturalium istorum manifestorum, & subiacẽtium corporalibus sensibus, & illas quidem esse veritates, hæc autem imagines earum. Relucéntne iam hæretica semina Gnosticorum & Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum, & intellectualium virium, quam etiam parabolæ decem virginum adtemperant: vt quinque stultæ sensus corporales figurauerint, stultos videlicet, quia deceptui faciles: sapientes autem intellectualium virium notam expresserint, sapientium

pientium scilicet, quia cõtingentium veritatem, illam arcanam & supernam, & apud pleroma constitutam, hæreticarum idearum sacramenta. hoc enim sunt & αἰῶνες & genealogiæ illorum. Itaque & sensum diuidunt: Et intellectualibus quidem à spiritali suo semine: sensualibus verò ab animali, quia spiritalia nullo modo capiat. & illius quidem esse inuisibilia: huius verò visibilia, & humilia, & temporalia quæ sensu conueniantur, in imaginibus constituta. Ob hæc ergo præstruximus neque animum aliud quid esse, quàm animę suggestum & structum: neque spiritum extraneum quid, quàm quod & ipsa per flatũ. Cæterum accessioni deputandum quod aut deus postea, aut diabolus adspiraret. Et nunc ad differentiam sensualium & intellectualium nõ aliud admittimus, quàm rerum diuersitates: corporalium & spiritalium, visibilium & inuisibilium, publicatarum & arcanarũ, quod illæ sensui, istæ intellectui attribuantur: apud animam tamen & istis & illis obsequio deputatis, quæ perinde per corpus corporalia sentiat, quemadmodum per animum incorporalia intelligat, saluo eo, vt etiam sentiat dum intelligit. Non enim & sentire intelligere est, & intelligere sentire est. At quid erit sensus nisi eius rei quæ sentitur intellectus? quid erit intellectus nisi eius rei quæ intelligitur sensus? Vnde ista tormenta cruciandæ simplicitatis & suspendendæ veritatis? Quis mihi exhibebit sensum non intelligentem quod sentit? aut intellectum non sentientem quod intelligit, vt probet alterũ sine altero posse? Si corporalia quidem sentiuntur, incorporalia verò intelliguntur: rerum genera diuersa sunt, non domicilia sensus & intellectus, id est, non anima & animus. Denique à quo sentiuntur corporalia? Si ab anima, ergo iã & sensualis est animus, non tãtùm intellectualis. Nam dum intelligit, sentit: quia si non sentit, nec intelligit. Si verò ab anima corporalia sentiũtur, iam ergo & intellectus est vis animæ, non tantùm sensualis. Nam dum sentit, intelligit: quia si non intelligit, nec sentit. Proinde à quo intelliguntur incorporalia? si ab animo, vbi erit anima? si ab anima, vbi erit animus? Quæ enim distant, abesse inuicem debent, cum suis muneribus operantur. Putabis quidem abesse ani-

mum ab anima, si quãdo. Nam ita efficiunt vt nesciamus nos vidisse quid, vel audisse: nec non audisse, quia alibi fuerit animus: adeò contendam, immo ipsam animam nec vidisse, nec audisse, quia alibi fuerit cum sua vi, id est animo. Nam & quum dementit homo, dementit anima; non peregrinante, sed compatiẽte tunc animo. Cæterum animæ principaliter casus est. Hoc vnde firmatur? quòd anima digressa nec animus in homine inueniatur. Ita illam vbique sequitur, à qua nec in fine subremanet. Quũ verò sequitur & addicitur, perinde intellectus animæ addicitur, quam sequitur animus cui addicitur intellectus. Sit nunc & potior sensu intellectus, & potior cognitor sacramẽtorum, dummodo & ipse propria vis animæ, quod & sensus. Nihil mea interest, nisi cùm idcirco præfertur sensui intellectus, vt ex hoc quoque separatior habeatur, quo potior adfirmatur. Tunc mihi post differentiã etiam prælatio retundenda est, peruẽtura quoque vsque ad potioris dei persuasionem. Sed de deo suo quoque campo experiemur cum hæreticis. Nunc de anima titulus, & intellectu non insidiosè pręferendo locus. Nam & si potiora sunt quæ intellectu attinguntur vt spiritalia, quàm quę sensu, vt corporalia; rerum erit prælatio, sublimiorum scilicet aduersus humiliores, non intellectus aduersus sensum. Quomodo enim pręferatur sensui intellectus, à quo informatur ad cognitionem veritatum. Si enim veritates per imagines apprehẽduntur, id est inuisibilia per visibilia noscuntur, quia & Apostolus nobis scribit: Inuisibilia enim eius à conditione mundi de factitamentis intellecta visuntur: & Plato hæreticis; facies occultorum ea quæ apparent, & necesse esse omninò hunc mũdum imaginem quandam esse alterius alicuius, & quòd sibi videtur intellectus duce vti sensu & auctore & principali fundamento, nec sine illo veritates posse contingi: quomodo ergo potior erit eo per quem est quo eget, cui debet totum quod attingit? Ita vtrumque cõcluditur: neque præferendum sensui intellectum, per quem enim quid constat, inferius ipso est: neque separandum à sensu, per quod enim quid est, cum ipso est.

INTEL-

INTELLECTVM SEMPER *animæ ineſſe.*

SEd ne illi quidem prætereundi qui vel modico temporis viduant animam intellectu. Proinde enim viam ſternunt poſtea inducẽdi eius, ſic vt in anima ſcilicet proueniat intellectus. Volunt infantiam ſola anima contineri: qua tantummodo viuat non vt pariter ſapiat: quia nec omnia ſapiant quæ viuant. Denique arbores viuere, nec tamen ſapere ſecundum Ariſtotelem, & ſi quis alius ſubſtantiam animalem in vniuerſa cõmunicat, quæ apud nos in homine priuata res eſt, non modò vt Dei opus quod & cætera, ſed vt Dei flatus quod hæc ſola. quam dicimus cum omni inſtructu ſuo naſci. Et ſi ad arbores prouocamur, amplectemur exemplum. Siquidẽ & illis necdum arbuſculis, ſed ſtipitibus adhuc, & ſurculis etiam nũc ſimul de ſcrobibus oriuntur, ineſt propria vis animæ. Verum pro temporis ratione remoratur coaleſcens & coaduleſcẽs robori ſuo, donec ætas adimpleat habitum quo natura fungatur. Aut vnde mox illis & frutices inoculantur, & folia formantur, & germina inflantur, & floſculi inornantur, & ſucci condiuntur: ſi non in ipſis omnis paratura generis quieſcit, & partibus promota grandeſcit? Inde igitur & ſapiunt vnde viuunt tam viuẽdi quàm ſapiẽdi proprietate, & quidem ab infantia & ipſæ ſua. Video enim & vitem adhuc teneram & impuberem, intelligentem tamen iam opera ſua & volentem alicubi adhærere, cũm innixa & innexa proficiat. Denique non expectata ruſtica diſciplina, ſine arundine, ſine ceruo, ſi quid attigerit, vltrò amabit, & quidem violentius amplexabitur de ſuo ingenio, quam de tuo arbitrio properat eſſe ſecura. Video & hederas quantum velis premas, ſtatim ad ſuperna conari, & nullo præeunte ſuſpendi, quod malint parietibus inuehi textili ſylua, quàm humi teri voluntaria iniuria. Contra quibus de ædificio malè eſt, vt creſcendo recedunt, vt refugium ſentias ramos aliorſum deſtinatum, & animationem arboris de diuortio parietis intelligas, cõtentæ ſua paruitate, quam ex primordio prouidentiſſimi fruticis edidicit, timens etiam ruinam. Has ego ſapientias & ſcientias arborum cur non contendam?

Viuant vt philosophi volunt, sapiant vt philosophi nolunt: intelligant & infantiam ligni, quo magis hominis, cuius anima velut surculus quidam ex matrice Adam in propaginem deducta, & genitalibus fœminæ foueis cõmendata, cum omni sua paratura pullulabit tam intellectu quàm & sensu. Mentior, si non statim infans vt vitam vagitu salutauit, hoc ipsum se testatur sensisse atque intellexisse quod natus est, omnes simul ibidem dedicans sensus, & luce visum, & sono auditum, & humore gustũ, & aëre odoratum, & terra tactum. Ita prima illa vox de primis sensuum vocibus, & de primis intellectuum pulsibus cogitur. Plus est, quod de prospectu lachrymabilis vitæ quidam augurem incommodorum vocem illam flebilem interpretantur, quòd etiam præsciens habenda sit ab ingressu natiuitatis, nedum intelligens. Exinde & matrem spiritu probat, & nutricem spiritu examinat, & gerulam spiritu agnoscit, fugiens extranea vbera, & recusans ignota cubilia, & neminem appetens nisi ex vsu. Vnde illi iudicium nouitatis, & moris, si non sapit: vnde illi & offendi & demulceri, si non intelligit. Mirum satis, vt infantia naturaliter animosa sit, non habens animum: & naturaliter adfectiosa sit, non habẽs intellectum. Atenim Christus ex ore lactentium & paruulorum expediendo laudem, nec pueritiam, nec infantiam hebetes pronunciauit: quarum altera cum suffragio occurrens, testimonium ei potuit offerre; altera pro ipso trucidata vtique vim sensit.

DE CAETERIS NATVRAlibus animæ.

ET hic itaque concludimus, omnia naturalia animæ vt substantiua eius ipsi inesse, & cùm ipsa procedere atque proficere, ex quo ipsa censetur. Sicut & Seneca sæpe noster, insita sunt nobis omnium artium & ætatum semina: magistérque ex occulto deus producit ingenia, ex seminibus scilicet insitis, & occultis per infantiam, quæ sunt & intellectus. Ex his enim producuntur ingenia. Porrò & frugum seminibus vna generis cuiusque forma est, processus tamen varij; Alia integro statu euadunt,

dunt, alia etiam meliora respondent, alia degenerant pro conditione cœli & soli, pro ratione operis & curæ, pro temporum euentu, pro licentia casuum Ita & animam licebit semine vniformē, fœtu multiformem vnam & hic etiam de locis interest. Thebis hebetes & brutos nasci relatum est. Athenis sapiendi dicendíque acutissimos, vbi penes Colytum pueri mense citius eloquuntur præcoce lingua. Siquidem & Plato in Timæo Mineruam adfirmat, cùm vrbē illam moliretur, nihil aliud quàm regionis naturam prospexisse, talia ingenia pollicitam. Vnde & ipse in Legibus Megillo & Cliniæ præcipit, condendæ ciuitati locum procurarent. Sed Empedocles causam argutæ indolis & obtusæ in sanguinis qualitate constituit, perfectum ac profectum de doctrina disciplináque deducit. Tamen vulgata iam res est gentilium proprietatū. Comici Phrygas timidos illudunt, Sallustius vanos Mauros, & feroces Dalmatas pulsat, mendaces Cretas etiam Apostolus inurit. Fortasse an & de corpore & de valetudine aliquid accedat. Opimitas sapientiam impedit, exilitas expedit, paralysis mentem prodigit, phthisis seruat. quantò magis de accidētibus habebuntur, quæ circa corpulentiam & valentiā vel acuunt, vel obtundunt. Acuunt doctrinæ, disciplinæ, artes, & experientia, negocia, studia: obtundūt inscitiæ, ignauia, desidiæ, libidines, inexperientiæ, ocia, vitia. Super hæc si & alia, quæ præsunt potestates: enimuerò præsunt. Secundum nos quidem dominus deus & diabolus æmulus, secundum communem autem opinionem & prouidentia & fatum & necessitas & fortuna & arbitrij libertas. Nam hæc & philosophi distinguunt, & nos secundum fidem differenda suo iam nouimus titulo. Apparet quanta sint quæ vnam animæ naturam variè collocarint, vt vulgò naturæ deputentur, quando non species sint, sed sortes naturę, & substantiæ vnius, illius scilicet quam deus in Adam cōtulit, & matricem omnium fecit: atque adeò sortes erūt, non species substantiæ vnius, id est varietas ista moralis quāta nunc est, tanta non fuerit in ipso principe generis Adam. Debuerant enim fuisse hæc omnia in illo, vt in fonte naturæ: atque inde cū tota varietate manasse, si varietas naturæ fuisset.

Quod si vniformis natura animæ ab initio in Adam ante tot ingenia: ergo non multiformis, quia vniformis per tot ingenia, iam nec triformis, vt adhuc trinitas Valentiniana cædatur, quæ nec ipsa in Adam recognoscitur. quid enim spiritale in illo? si quia prophetauit magnum illud sacramentum in Christum & ecclesiam: Hoc os ex ossibus meis, & caro ex carne mea, vocabitur mulier: propterea relinquet homo patrem & matrem, & agglutinabitur mulieri suæ, & erunt duo in carnē vnam: hoc postea obuenit, quum in illum Deus amentiam immisit, spiritalem vim qua constat prophetia. si & malum in eo apparuit transgressionis admissum, nec hoc naturale deputandum est, quod instinctu serpentis operatus est. Tam non naturale, quàm nec materiale, quia & materię fidem iam exclusimus. Quod si nec spiritale, nec quod dicitur materiale, propriū in illo fuit. Et si ex materia fuisset mali semen, superest vt solum in illo & vnicum fuerit naturale, quod censetur animale: quod statu simplex, & vniforme defendimus. De hoc planè relinquitur quæri, an demutabile debeat credi, quod naturale dicatur. Iidē enim conuertibilem negāt naturam, vt trinitatem suam in singulis proprietatibus figant: quia arbor bona malos non ferat fructus, nec mala bonos, & nemo de spinis metat ficus, & de tribulis vuas. Ergo si ita est, neque de lapidibus filios Abrahæ suscitare poterit deus, nec genimina viperarum facere pœnitentiæ fructus. Et errauit apostolus scribens, Eratis & vos aliquādo tenebræ, & fuimus & nos aliquando natura filij iræ, & In his vos quoque fuistis, sed abluti estis. Sed nunquam discordabunt sententię sanctæ. Non dabit enim arbor mala bonos fructus, si non inseratur: & bona malos dabit, si non colatur. Et lapides filij Abrahæ fient, si in fidem Abrahæ formentur. Et genimina viperarum fructum pœnitentiæ facient, si venena malignitatis expuerint. Hæc erit vis diuinæ gratiæ, potētior vtique natura, habens in nobis subiacentem sibi liberam arbitrij potestatem, quod αὐτεξούσιον dicitur. quæ cùm sit & ipsa naturalis atque mutabilis, quoquo vertitur, natura conuertitur. Inesse autem nobis τὸ αὐτεξούσιον naturaliter, iam & Marcioni ostendimus & Hermogeni. Quid nunc

si &

Gad. in marg. quatriformis
Gad. credatur
Gad. naturalem
Ephe. 5.
Ephe. 2
1. cor. 6.
Luc. 6.
Math. 3.
Ibid.
Liberū arbitriū

si & naturæ conditio sic erit definienda, vt duplex determinetur, natorum & innatorum, factorum & infectorũ. Atque ita quod natum factúmque constiterit, eius natura capiet demutationem, & renasci enim poterit & refici. Innatum autem & infectũ immobile stabit. Quod cùm soli deo competat, vt soli innato & infecto, & idcirco immortali & inconuertibili, absolutum est, cæterorum omnium natorum atque factorum conuertibilem & demutabilem esse naturam, vt & si trinitas animæ asscribenda esset, ex mutatione accidentiæ, non ex institutione naturæ deputaretur. Cætera animæ naturalia iam à nobis audiit Hermogenes, cum ipsorum defensione & probatione, per quæ dei potius quàm materiæ propinqua cognoscitur. Hic solummodo nominabuntur, ne præterita videantur. Dedimus enim illi & libertatem arbitrij, vt suprà scripsimus, & dominationem rerum, & diuinationem interdum; seposita quæ per dei gratiam obuenit ex prophetia. Itaque iam ab isto dispositionis retractatu recedam, vt ordinem eius expungam. Definimus animam dei flatu natam, immortalem, corporalem, effigiatam, substantia simplicem, de suo patientem, variè procedentem, liberam arbitrij, accidentis obnoxiam, per ingenia mutabilem, rationalem, dominatricem, diuinatricem, ex vna redundantem. Sequitur nunc, vt quomodo ex vna redundet, consideremus, id est vnde, & quando, & qua ratione sumatur.

VNDE ANIMA, ADVERSVS HAERE-
ticos qui eam de cœlis deferunt.

QVidam de cœlis deuenisse se credunt, tanta persuasione quanta illuc indubitatè regressuros repromittunt, vt Saturninus Menandri Simoniani discipulus induxit, hominem affirmãs ab angelis factum, primóque opus futile & inualidum, & instabile, in terra vermis instar palpitasse, quod consistendi vires deessent. Dehinc ex misericordia summæ potestatis, ad cuius effigiem nec tamen plenè perspectam temerè structus fuisset, scintillulam vitæ consecutum, quæ illum exsuscitarit & erexerit, & constantius animarit, & post decessum vitæ ad matri-

cem relatura sit. Sed & Carpocrates tantundem sibi de superioribus vindicat, vt discipuli eius animas suas iam & Christo, nedum apostolis & peræquent, & cùm volunt præferant: quas proinde de sublimi virtute conceperint, despectrice mundi potentium principatuum. Apelles sollicitatas refert animas terrenis escis de supercœlestibus sedibus ab igneo angelo deo Israëlis & nostro, qui exinde illis peccatricem circunfinxerit carnem. Examen Valentini semen sophiæ infulcit animæ, per quod historias atque milesias æonum suorum ex imaginibus visibilium recognoscunt. Doleo bona fide, Platonem omnium hæreticorum condimentarium factum. Illius est enim & in Phædone, quòd animæ hinc euntes sint illuc. & inde huc. Item in Timæo, quòd germina dei delegata sibi mortalium genitura, accepto initio animæ immortali, mortale ei circungelauerint corpus. Tum quòd mundus hic imago sit alterius alicuius, quæ omnia vt fidei commendat, & animam retro in superioribus cum deo egisse in cõmercio idearum, & inde huc transuenire, & hic quæ retrò norit de exemplaribus recensere, nouum elaborauit argumentũ, μαθήσεις ἀναμνήσεις, id est, discentias reminiscẽtias esse. Venientes enim hùc inde animas obliuisci eorum in quibus prius fuerint, dehinc ex his visibilibus recordari edoctas. Cùm igitur huiusmodi argumento illa insinuẽtur à Platone quæ hæretici mutuantur, satis hæreticos repercutiam, si argumentum Platonis elidam.

ADVERSVS PLATONIS ARGVMENTVM, *quod discentias reminiscentias dicat.*

PRimò quidem obliuionis capacem animam non cedam, quia tantam illi cõcessit diuinitatem, vt deo adæquetur: innatam eam facit, quod & solũ armare potuissem ad testimonium plenæ diuinitatis: adiicit immortalem, incorruptibilem, incorporalem, quia hoc & deum credidit, inuisibilem, ineffigiabilem, vniformem, principalem, rationalem, intellectualem. Quid amplius proscriberet animam, si eam deum nuncuparet? Nos autem qui nihil deo appendimus, hoc ipso animã longè infrà deum expendimus, quòd natam eam agnoscimus, ac per hoc dilutioris diuinitatis, exilioris felicitatis, vt flatum, non

vt

vt ſpiritum. Et ſi immortalem, vt hoc ſit diuinitatis, tamẽ paſſibilem, vt hoc ſit natiuitatis: ideóque & à primordio exorbitationis capacem, & inde etiã obliuionis affinem. Satis de iſto cum Hermogene. Cæterum quæ vt deus haberi meritò poſſit ex peræquatione omnium proprietatum, deus nulli paſſioni ſubiacebit. Ita nec obliuioni, quũ tanta ſit iniuria obliuio, quãta eſt gloria eius cuius iniuria eſt, memoria ſcilicet, quam & ipſe Plato ſenſuum & intellectuum ſalutem, & Cicero theſaurum omnium ſtudiorum prædicauit. Nec hoc iam in dubium deducetur, an tam diuina anima memoriam potuerit amittere, ſed an quam amiſerit, recuperare denuò poſſit. Quæ enim non debuit obliuiſci, ſi oblita ſit, neſcio an valeat recordari: ita vtrunque meæ animæ non Platonicæ congruet. Secundo gradu opponam: Natura compotem animam facis idearum illarũ, an non? imò natura, inquis. Nemo ergo cõcedet naturalem ſcientiã naturalium excidere artiũ, excidet ſtudiorũ, excidet doctrinarũ, diſciplinarũ, excident fortaſſe & ingeniorum & affectuum, quæ naturæ videntur, non tamen ſunt, quia vt præmiſimus & pro locis, & pro inſtitutionibus, & pro corpulentiis, ac valetudinibus, & pro poteſtatibus dominatricibus, & pro libertatibus arbitrij, ex accidentibus conſtant. Naturalium verò ſciẽtia ne in beſtiis quidem deficit. Planè obliuiſcetur feritatis leo, manſuetudinis eruditione præuentus, & cum toto ſuggeſtu iubarum delicium fiet Berenices alicuius reginæ, lingua genas eius emaculans: mores beſtiam relinquent, ſcientia naturalium permanebit. non obliuiſcetur idem naturalium pabulorũ, naturalium remediorum, naturalium terrorum, & ſi de piſcibus, & ſi de placentis regina ei obtulerit, carnem deſiderabit, & ſi languenti theriacam compoſuerit, ſimiam leo requiret, & ſi nullum illi venabulum obfirmabit, gallum tamen formidabit. Perinde & homini omnium forſitã obliuioſiſſimo inobliterata perſeuerabit ſola ſcientia naturaliũ, vt ſola ſcilicet naturalis; memor ſemper manducandi in eſurie, & bibendi in ſiti, & oculis videndum, & auribus audiendum, & naribus odorandum, & ore guſtandum, & manu contrectandum. Hi ſunt certè ſenſus quos phi-

losophia depreciat intellectualium prælatione. Igitur si naturalis scientia sensualium permanet, quomodo intellectualium, quæ potior habetur, intercidit? Vnde nunc ipsa vis obliuionis antecedentis recordationem? ex multitudine (ait) temporis. Satis improspectè. Quātitas enim temporis non pertinebit ad eam rem quę innata dicatur, ac per hoc potissimū æterna credatur. Quod enim æternum est, eo quia & innatum est, neque initium, neque finem temporis admittendo, nullum modum temporis patitur: cui tempotis modus nullus est, nec vlla demutatione temporis subest, nec eadem multitudine temporis vis est. Si tempus in causa est obliuionis; cur ex quo anima corpori inducitur, memoria delabitur, quasi exinde tempus anima sustineat, quæ sine dubio prior corpore non fuit vtique sine tempore. Ingressa verò corpus, statímne obliuiscitur, an aliquanto post? Si statim, & quæ erit temporis nondum supputandi multitudo? infantia scilicet: Si aliquanto post, ergo illo in spatio ante tempora obliuionis memor adhuc aget anima. & quale est vt postea obliuiscatur, & rursus postea recordetur? Quoquo autē tempore illam obliuio inruerit, quantus hic etiam habebitur modus temporis, tota opinor vitæ decursio satis non erit ad vertēdam memoriam tanti ante corpus æui. Sed rursus Plato causam demutat in corpus, quasi & hoc fide dignum, vt nata substantia innatæ vim extinguat. Magnæ autem & multæ differentiæ corporum pro gentilitate, pro magnitudine, pro habitudine, pro ætate, pro valetudine. Num ergo & obliuionū differentiæ æstimabuntur? Sed vniformis obliuio est, ergo nō erit corporalitas multiformis in causa exitus vniformis. Multa item documenta, teste ipso Platone, diuinationem animæ probauerunt, quæ proposuimus iam Hermogeni. Sed nec quisquā hominum non & ipse aliquando præsagam animam suam sentit, aut ominis, aut periculi, aut gaudij augurem. Si diuinationi non obstrepit corpus, nec memoriæ opinor officiet. In eodem certè corpore & obliuiscuntur animæ, & recordantur. Si qua corporis ratio incutit obliuionem, quomodo cōtrariam eius admittet recordationem? quia & ipsa post obliuionē recordatio, memoria recidiua est.

Quod

primæ memoriæ aduersatur, cur non & secundæ refragetur. Postremò qui magis reminiscerentur quàm pueruli, vt recentiores animæ, vt nondum immersæ domesticis ac publicis curis, vt ipsis solis deditæ studiis, quorum discentiæ reminiscentiæ fiunt. Immo cur non ex æquo omnes recordamur, cùm ex æquo omnes obliuiscamur? Sed tãtummodo philosophi, ne hi quidem omnes. Plato scilicet solus in tanta gentium sylua, in tanto sapientium prato, idearum & oblitus & recordatus est. Igitur si nullo modo consistit argumentatio ista præcipua, totum illud pariter euersum est, cui accommodata est; vt animæ & innatæ & in cœlestibus conuersatæ, & consciæ diuinorum illic, & inde delatæ, & hic recordatę crederentur, ad occasiones planè hæreticis subministrandas.

DE CONCEPTV ANIMAE ADVERSVS *eos qui post partum corpori eam inducunt.*

IAm nunc regrediar ad causam huius excessus, vt reddam quomodo animæ ex vna redundent, quando, & vbi, & ex qua ratione sumantur, de qua specie nihil refert, à philosopho, an ab hæretico, an à vulgo quæstio occurrat. Nulla interest professoribus veritatis de aduersariis eius, maximè tam audacibus, quàm sunt primò isti qui præsumunt, non in vtero concipi animam, nec cum carnis figulatione compingi atque produci, sed & effuso iam partu nondum viuo infanti extrinsecus imprimi. Cæterum semen ex cõcubitu muliebribus locis sequestratum, motúque naturali vegetatum compinguescere in solam substantiam carnis: eam editam, & de vteri fornace fumantem, & calore solutam vt ferrum ignitum, & ibidem frigidæ immersum, ita aëris rigore percussam, & vim animalem rapere, & vocalem sonum reddere. Hoc Stoici cum Ænesidemo, & ipse interdum Plato, cum dicit perinde animã extraneam aliâs & extorrem vteri prima adspiratione nascentis infantis adduci, sicut exspiratione nouissimè duci. Videbimus an sententiam finxerit, ne ex medicis quidem defuit Hicesius, & naturæ & artis suæ præuaricator. Puduit opinor, illos hoc statuere, quod fœminæ agnoscerent. Aut quanto roboratior exitus à fœ-

minis reuinci, quàm probari. In iſta namque ſpecie nemo tam idoneus magiſter, arbiter, teſtis, quàm ſexus ipſius. Reſpondete matres, vóſque prægnantes, vóſque puerperæ, ſteriles & maſculi taceant, veſtræ naturæ veritas quæritur, veſtræ paſſionis fides conuenitur, an aliquã in fœtu ſentiatis viuacitatem alienam de veſtro, de quo palpitent ilia, micent latera, tota ventris ambitio pulſetur, vbique ponderis regio mutetur: an hi motus gaudia veſtra ſint, & certa ſecuritas, quòd ita infantem & viuere confidatis & ludere: an ſi deſierit inquies eius, illi prius pertimeſcatis: an & audiat iam & in vobis, quũ ad nouum ſonum excutitur: an & ciborum vanitates illi deſideretis, illi etiam faſtidiatis: an & valetudinibus inuicem communicetis, ille quidem vſque contuſionibus veſtris, quibus & ipſe intus per eadem membra ſignatur, rapiens ſibi iniurias matris. Si liuor ac rubor ſanguinis paſſio eſt, ſine anima non erit ſanguis: ſi valetudo omnis acceſſio eſt, ſine anima non erit valetudo: ſi alimonia, inedia, crementa, decrementa, pauor, motus, tractatio eſt animæ, his qui fungitur, viuet. Denique deſinit viuere, qui deſinit fungi. Denique & mortui eduntur, quomodo niſi & viui: qui autem & mortui, niſi qui prius viui? Atquin & in ipſo adhuc vtero infans trucidatur neceſſaria crudelitate, quũ in exitu obliquatus denegat partum, matricida ni moriturus. Itaq; & inter arma medicorum & organa eſt quo prius pateſcere ſecreta coguntur tortili temperamẽto, cum anulo cultrato quo intus membra cæduntur anxio arbitrio, cum hebete vnco quo totum pecus attrahitur violento puerperio. Eſt etiam æneum ſpiculum quo iugulatio ipſa dirigitur cæco latrocinio: ἐμβρυοσφάκτην appellãt de infanticidij officio, vtique viuentis infantis peremptorium. Hoc & Hippocrates habuit, & Aſclepiades, & Eraſiſtratus, & maiorum quoque proſector Herophilus, & mitior ipſe Soranus, certi animal eſſe conceptum, atque ita miſerati infeliciſſimæ huiuſmodi infantiæ, vt prius occidatur, ne viua lanietur. De qua ſceleris neceſſitate nec dubitabat credo Hiceſius, iam natis animam ſuperducens ex aëris frigidi pulſu, quia & ipſum vocabulum animæ penes Græcos de refrigeratione reſpondens.

Num

Nũ ergo Barbaræ Romanæq; gẽtes aliter animãtur, quia animã aliud quid, quàm ψυχὴν cognominauerũt? Quãtæ verò nationes sub feruẽtissimo axe cẽsentur, colorẽ quoq; excoctæ? Vnde illis anima quibus aëris rigor nullus? Taceo cubiculares æstus, & omnem illic caloris paraturam enitentibus necessariam, quas adflari vel maximè periculum est. In ipsis penè balneis fœtus elabitur, & statim vagitus auditur. Cæterum si aëris rigor thesaurus est animæ; extra Germanias, & Scythas, & Alpes, & Argæos nemo debuit nasci. Atquin & populi frequentiores apud orientalem & meridialem temperaturam, & ingenia expeditiora omnibus Sarmatis etiam mente torpentibus. Et animi enim de rigoribus scitiores prouenirent, si animæ de frigusculis euenirent. Cum substantia enim & vis. His ita præstructis, possumus illos quoque recogitare qui execto matris vtero viui aërem hauserunt, Liberi aliqui & Scipiones. Quod si qui, vt Plato, perinde nõ putat duas animas in vnum conuenire, sicut nec corpora, ego illi non modò duas animas in vnum congestas ostendissem, sicut & corpora in fœtibus, verum & alia multa cum anima conserta, dæmonis scilicet, nec vnius, vt in Socrate ipso: verum & septenarij spiritus, vt in Magdalena: & legionarij numeri, vt in Geraseno: quo facilius anima cum anima conseretur ex societate substantiæ, quàm spiritus nequam ex diuersitate naturæ. At idem in sexto Legum, monens cauere ne vitiatio seminis ex aliqua vilitate cõcubitus labem corpori & animæ supparet, nescio de pristina magis, an de ista sententia sibi exciderit. Ostendit enim animã de semine induci, quod curari monet, non de prima aspiratione nascentis. Vnde oro te, similitudine animæ quoque parentibus de ingeniis respondemus secundum Cleanthis testimonium, si non & ex animæ semine educimur? Cur autem & veteres astrologi genituram hominis ab initio conceptus digerebant, si non exinde & anima est, ad quam æquè pertinet, si quid est flatus. Sed omnis inæqualitas sententiæ humanæ vsque ad Dei terminos: in nostras iam lineas gradum colligam, vt quod philosophis medicisque respondi, Christiano probem. De tuo frater fundamento fidem ædifica: Aspice

viuentes vteros ſanctiſſimarum fœminarum, nec modo ſpirantes iam illic infantes, verum etiam prophetantes. Ecce viſcera Rebeccæ inquietantur, & longè adhuc partus, & aëris nullus impulſus. Ecce duplex fœtus in locis matris tumultuatur, & nuſquam adhuc populi duo. Portentoſa forſitan petulantia infantiæ antè certantis quàm viuentis, antè animoſæ quàm animatæ, ſi tantummodo matrem ſubſultando turbaſſet. At cùm partus aperitur, & numerus inſpicitur, & auguratus recognoſcitur; puto iam non animæ ſolummodo probantur infantium, ſed & pugnæ. Detinebatur qui præuenerat naſci, à præuento necdum plenius edito, tãtum manu nato. Et ſi ipſe animã de prima ſpiratione potabat Platonico more, aut de aëris rigore carpebat Stoica forma; quid ille qui expectabatur, qui adhuc intus detinebatur, & foris iam detinebat? Nondum opinor ſpirans plantam fratris inuaſerat; etiam nunc calens matre ſe priorem prodiſſe cupiebat. O infantem & æmulum & validum & olim contentioſum, credo quia viuum. Aſpice etiam ſingulares conceptus & quidem monſtroſiores, ſterilis & virginis, quæ vel hoc ipſo imperfectos edere potuiſſent pro euerſione naturæ, vt altera ſeminis ſtupida, altera intacta. Decebat ſi fortè ſine anima naſci qui fuerant non ritè concepti, ſed & illi viuunt, in ſuo quiſque vtero. Exultat Elizabeth, Ioannes intus impulerat: glorificat dominum Maria, Chriſtus intus inſtinxerat. Agnoſcunt matres ſuos inuicem fœtus, agnitæ mutuò ab ipſis vtique viuentibus, qui non tantum animæ erant, verum & ſpiritus. Sic & ad Hieremiam legis Dei vocem: Prius quàm te in vtero fingerem, noui te. Si fingit deus in vtero, & afflat ex primordij forma; & finxit deus hominem, & flauit in eum flatum vitæ: nec noſſet autem hominem deus in vtero, niſi totum. Et priuſquam exires de vulua ſanctificaui te. & mortuum adhuc corpus? vtique nequaquam. Deus enim viuorum, non mortuorum. Quomodo igitur animal conceptum, ſimúlne conflata vtriuſque ſubſtantia corporis animæque, an altera earum præcedente? Immo ſimul ambas & concipi, & confici, & perfici dicimus, ſicut & promi, nec vllum interuenire momentum in con-

ceptu

ceptu quo locus ordinetur. Recogita enim de nouissimis prima: si mors non aliud determinatur, quàm disiunctio corporis animæque; contrarium morti vita non aliud definietur quàm coniunctio corporis animæq; . si disiũctio simul vtrique substãtię accidit per mortẽ, hoc debet coniunctionis forma mãdasse pariter obuenientis per vitam vtriq; substãtiæ. Porrò vitam à cõceptu agnoscimus, quia animã à cõceptu vindicamus. Exinde enim vita quò anima: pariter ergo in vitã compingũtur, quę pariter in mortem separãtur. Si alteri primatum damus, alteri secundatum, seminis quoq; discernenda sunt tempora pro statu ordinis: & quando collocabitur corporis semen, quando animæ? immo si tempora seminũ diuidentur, & materiæ diuersæ habebuntur, ex distantia temporum. Nam & si duas species confitebimur seminis, corporalem & animalem, indiscretas tamen vindicamus, & hoc modo contemporales eiusdémque momenti. Ne itaque pudeat necessariæ interpretationis. Natura veneranda est, non erubescenda. Concubitum libido, non conditio fœdauit. Excessus, non status est impudicus. Siquidem benedictus status apud deum: Crescite, & in multitudinem proficite. Excessus verò maledictus, adulteria, & stupra, & lupanaria. In hoc itaque solenni sexuum officio, quod marem ac fœminam miscet, in concubitu dico communi, scimus & animam & carnem simul fungi; animam concupiscentia, carnem opera: animam instinctu, carnem actu. Vnico igitur impetu vtriusque, toto homine concusso despumat in semen totius hominis, habens ex corporali substantia humorem, ex animali calorem. Et si frigidum nomen est anima Græcorum, quare corpus exempta ea friget? Denique vt adhuc verecundia magis pericliter quàm probatione, in illo ipso voluptatis vltimæ æstu quo genitale virus expellitur, nónne aliquid de anima quoque sentimus exire, atque adeò marcescimus & deuigescimus cum lucis detrimento? Hoc erit semen animale protinus ex animæ destillatione, sicut & virus illud corporale semen ex carnis defecatione. Fidelissima primordij exempla, de limo caro in Adam. Quid aliud limus quàm liquor opimus? Inde erit genitale virus, ex

adflatu dei anima. Quid aliud adflatus dei, quàm vapor spiritus. Inde erit quod per virus illud efflamus. Quum igitur in primordio duo diuersa atque diuisa limus & flatus vnum hominem coëgissent, confusæ substãtiæ ambæ iam in vno semina quoque sua miscuerunt, atque exinde generi propagando formam tradiderunt; vt & nunc duo licet diuersa, etiam vnita pariter effluant, paritérque insinuata sulco & aruo suo, pariter hominẽ ex vtraque substantia effruticent, in quo rursus semen suum insit secundum genus, sicut omni conditioni genitali præstitutum est. Igitur ex vno homine tota hęc animarum redundantia, obseruante scilicet natura Dei edictum: Crescite, & in multitudinem proficite. Nam & in ipsa præfatione operis vnius: Faciamus hominem, vniuersa posteritas pluraliter prędicata est: Et pręsint piscibus maris. nihil mirum, repromissio segetis in semine.

ADVERSVS PLATONEM, NON *ex mortuis fieri viuos.*

QVis ille nũc vetus sermo apud memoriam Platonis de animarũ reciproco discursu, quòd hinc abeũtes eant illuc, & rursus huc veniãt & viuãt, & dehinc è vita abeant: rursus ex mortuis effici viuos? Pythagoricus vt volunt quidam diuinus, Albini, vt existimo, aut Mercurij forsitã Ægyptij. Sed nullus sermo diuinus nisi Dei vnius, quo prophetæ, quo Apostoli, quo ipse Christus intonuit. Multò antiquior Moyses etiã Saturno ñongentis circiter annis, nedum pronepotibus eius, certè diuinior multò, qui decursus generis humani ab exordio mundi quoque per singulas natiuitates nominatim temporatímque digessit, satis probãs diuinitatẽ operis ex diuinatione vocis. Si verò Samius sophista Platoni autor est ãnimarũ dẽ recidiuatu reuolubili semper ex alterna mortuorũ atq; viuẽtiũ suffectione, certè ille Pythagoras & si bonus cętera, tamen vt hãc sententiam exstrueret, nõ turpi modo, verũetiam temerario mẽdacio incubuit. Cognosce qui nescis, & crede nobiscum. Mortem simulat, subterraneo latitat, septenni se illic patientia damnat; inter ea quæ de posteris defunctis ad fidem rerũ esset relaturus, ab vnica cõscia

Moyses antiquior Saturno.

& ministra matre cognoscit: vt satis sibi visus est corpulentiam interpolasse ad omnem mortui veteris horrorem, de adytis fallaciæ emergit, vt ab inferis redditus. quis non crederet reuixisse quem crediderat obisse? audiens præsertim ab eo quæ de posteris mortuis nisi apud inferos non videretur cognoscere potuisse. Sic ex mortuis viuos effici senior sermo est. quid enim si & iunior? neque veritas desiderat vetustatem, neque mendacium deuitat nouellitatem. Teneo planè falsum antiquitate generosum, quid ni falsum, cuius testimonium quoque ex falso est? Quomodo credam non mentiri Pythagoram, qui mentitur vt credam? quomodo mihi persuadebit Ephalidem, & Euphorbum, & Pyrrhum piscatorem, & Hermippum, se retrò ante Pythagoram fuisse, vt persuadeat viuos ex mortuis effici, qui iterũ se Pythagoram peierauit? Quanto enim credibilius ipse ex semetipso redisset in vitam, quàm totiens alius atque alius, tanto & in durioribus fefellit, qui molliora mentitus est. Sed clypeum Euphorbi olim Delphis consecratum recognouit, & suum dixit, & de signis vulgo ignotis probauit. Respice ad hypogeum eius, & si capit, crede. Nam qui talem commentus est stropham, cum iniuria bonæ valetudinis, cum fraude vitæ septennio excruciatæ infra terram inedia, ignauia, vmbra, cui tanti fuit fastidium cœli, quam non accesserit temeritatem, quam non tentauerit curiositatem, vt ad notam clypei illius perueniret. Quid autem si in historiis aliquibus occultioribus reperit? Quid si defectæ iam traditionis superstites aliquas famæ aurulas hausit? Quid si ab æditu redempta clàm inspectione cognouit? Scimus etiam magos elicere explorandis occultis procatabolicos, & paredros, & pythonicos spiritus. Non enim & Pherecydes Pythagoræ magister his forsan artibus diuinabat, ne dicam somniabat. Quid si idem dæmon in illo fuit, qui & in Euphorbo res sanguinis gessit? Denique qui se Euphorbum ex argumento clypei probarat; cur neminem Troianorum commilitonum æquè recognouit? Nam & illi iam reuixissent, si viui ex mortuis fierent. Mortuos quidem ex viuis effici constat, non ideo tamen & ex mortuis viuos. Ab initio enim viui priores, vnde

Galt. semet

Galt. magiæ

Galt. ioer

Galt. cessit

ab initio æquè mortui posteriores: non aliunde quàm ex viuis illi habuerant vnde proficiscerentur, dum ne ex mortuis isti non habuerint vnde magis deducerentur. Igitur si ab initio viui non ex mortuis, cur postea ex mortuis? Defecerat ille quicunque est originis fons? An formæ pœnituit? & quomodo in mortuis salua est. Non quia ab initio mortui ex viuis, idcirco semper ex viuis? Aut enim in vtraque parte forma initij perseuerasset, aut in vtraque mutasset: vt si viuos ex mortuis postea fieri oportuerat, perinde oporteret etiam non ex viuis effici mortuos. Si non peræquare deberet fides institutionis, non vsquequaque contraria ex contrariis reformari alternant. Et nos enim opponemus contrarietates nati & innati, visualitatis & cæcitatis, iuuentæ & senectæ, sapientiæ & insipientiæ. Nec tamen ideo innatum de nato prouenire, quia contrarium ex contrario fiat. Nec visualitatem iterum ex cæcitate, quia de visualitate cæcitas accidat: nec iuuentam rursus de senecta reuiuiscere, quia ex iuuenta senecta marcescat: nec insipientiam ex sapientia denuò obtendi, quia ex insipientia sapientia acuatur. Hæc & Albinus Platoni suo veritus, subtiliter quærit contrarietatum genera distinguere, quasi non & hæc tam absolutè in contrarietatibus posita sint, quàm & illa quæ ad sententiam magistri sui interpretantur, vitam dico & mortem. Nec tamen ex morte vita reddatur, quia ex vita mors deferatur. Quid autem ad cætera respondebimus? Primò enim si ex mortuis viui, sicut mortui ex viuis, vnus omninò & idem numerus semper hæsisset omnium hominum, ille scilicet numerus qui primus vitã introisset. Priores enim ex mortuis viui, dehinc mortui ex viuis, & rursus ex mortuis viui. Et dum hoc semper ex iisdem, ita totidem semper qui ex iisdem. Nam neque plures aut pauciores exissent, quàm redirent. Inuenimus autem apud commentarios etiam humanarum antiquitatum paulatim humanum genus exuberasse, dum aborigines, vel vagi, vel extorres, vel gloriosi quique occupant terras, vt Scythæ Parthicas, vt Menidæ Peloponnesum, vt Atheniẽses Asiam, vt Phryges Italiam, vt Phœnices Africam, dum solennes etiam migrationes, quas μετοικίας

appel-

appellant, consilio exonerandæ popularitatis, in alios fines examina gentis eructant. Nam & origines nunc in suis sedibus permanent, & alibi amplius gentilitatem fœnerauerunt. Certè quidem ipse orbis in promptu est cultior de die, & instructior pristino. Omnia iam peruia, omnia nota, omnia negociosa, solitudines famosas retrò, fundi amœnissimi obliterauerunt; syluas arua domuerunt, feras pecora fugauerunt, harenę seruntur, saxa panguntur, paludes eliquantur, tantæ vrbes quantæ non casæ quondam. Iam nec insulæ horrent, nec scopuli terrent, vbique domus, vbique populus, vbique respublica, vbique vita. Summum testimonium frequentiæ humanæ. Onerosi sumus mundo, vix nobis elementa sufficiunt, & necessitates arctiores, & querelæ apud omnes, dum iam nos natura non sustinet. Reuera lues, & fames, & bella, & voragines ciuitatum pro remedio deputāda, tanquam tonsura insolescentis generis humani: & tamen quum eiusmodi secures maximam mortalium vim semel cædant, nunquam restitutionem eius viuos ex mortuis reducentem post mille annos, semel orbis expauit. Et hoc enim sensibile fecisset æqua vis amissionis & restitutionis, si viui ex mortuis fieret. Cur autem mille annis post, & non statim ex mortuis viui, quum si non statim supparetur quod erogatum in totum absumi periclitetur, præueniente restitutionem defectione: quia nec pariasset commeatus hic vitæ miliario tempori, longè scilicet breuior, & idcirco facilior ante extingui quàm redaccendi. Igitur quæ hoc modo intercidisset, si viui ex mortuis fierent, quando non intercidit, non erit credendum viuos ex mortuis fieri. Iam verò si ex mortuis viui, vtique singuli ex singulis. Singulorum ergo corporum animas, vt singulas in singula corpora reuerti oportuerat. Porrò si & binæ & trinæ & quinæ vsque vno vtero resumuntur, non erunt ex mortuis viui, quia non singuli ex singulis. Et hoc autem modo primordij forma signatur, quum & nunc plures animæ de vna proferuntur. Item quum varia ætate decedant animæ, cur vna reuertuntur. Omnes enim ab infantia imbuuntur, qua infans reuertatur. quale est autem vt senex defunctus infans reuertatur? si de-

crescit foris anima retrograda ætate, quanto magis erat vt progressior reuerteretur mille pôst annis. Certè vel coætanea suæ mortis, vt æuum quod reliquisset, iterum recepisset. Sed & si eædē semper reuoluerentur, licet non corporum quoque formas easdem, licet non flatorum: tamen quoque fortes casam vel ingeniorum & studiorum & adiectionum pristinas proprietates secum referre deberent, quoniam temerè eædem haberentur, carentes his per quæ eadem probarentur. Vnde scias (inquis) an ita quidem fiat occultè, sed conditio miliarij æui interimat facultatem recensendi, quia ignorata & ibi reuertuntur. Atquin scio non ita fieri cùm Pythagoram, Euphorbum mihi opponis. Ecce enim Euphorbum mihi opponis, Ecce enim Euphorbum militarem & bellicam animam satis constat vel de ipsa gloria clypeorum consecratorum: Pythagoram verò tam residem & imbellem, vt prælia tunc Græciæ vitans, Italiæ maluerit quietem geometriæ & astrologiæ & musicæ deuotus, alienus studio & affectu Euphorbi. Sed & Pyrrhus ille fallendis piscibus agebat, Pythagoras contra nec edendis vt animalibus abstinens. Ephalides autem & Hermippus fabam quoque in pabulis communibus inuerat: Pythagoras verò ne per fabalia quidem transeundū discipulis suis tradidit. Quomodo ergo eædem animæ recuperantur, quæ nec ingeniis, nec institutis iam, nec victibus eædem probabuntur. Iam nunc de tanto Græciæ censu quatuor solæ animæ recensentur. Sed & quid vtique de solo Græciæ censu, vt non ex omni gente, ex omni ætate ac dignitate, ex omni denique sexu, & μετενψύχωσις & μετενσωμάτωσις cotidie existant, cur solus Pythagoras alium atque alium se recognoscat, non & ego? aut si priuilegium philosophorum est, & vtique Græcorum quasi non & Scythæ & Indi philosophentur, cur neminem se retrò meminit Epicurus, neminem Chrysippus, neminem Zeno, ne ipse quidem Plato, quem forsitan Nestorem credidissemus ob mella facundiæ.

ADVER-

ADVERSVS PYTHAGORAE ET EMPEDOclis opiniones de *metempsychosi & metensomatosi.*

SEd enim Empedocles quia se deum delirarat, idcirco opinor dedignatus aliquem se heroum recordari, thamnus & piscis fui inquit. cur non magis & pepo tam insulsus, & chamæleon tam inflatus? Planè vt piscis, ne aliqua sepulturæ conditio reputesceret, assum se maluit in Ætnam præcipitando. Atque exinde in illo finita sit metensomatosis, vt æstiua cœna post assum. Perinde igitur & hic dimicemus necesse est aduersus portentosiorem præsumptionem, bestias ex hominibus & homines ex bestiis reuoluentem. Viderint thamni licebit & lapti, ne plus ridere quàm docere cogamur. Dicimus animam humanam nullo modo in bestias posse transferri, etiam si secundum philosophos ex elementitiis substantiis censeretur. Siue enim ignis anima, siue aqua, siue sanguis, siue spiritus, siue aër, siue lumen, recogitare debemus contraria quæque singulis speciebus animalia. igni quidem ea quæ rigent, colubros, stelliones, salamandras, etiam quæcunque de æmulo producentur elemento, de aqua scilicet, perinde contraria, atque illa quæ arida & exucida: denique siccitatibus gaudent locustæ, papiliunculi, chamæleontes. Item contraria sanguini quæ carent purpura eius, cochleas, vermiculos, & maiorem piscium censum. Spiritui verò contraria quæ spirare non videntur, carentia pulmonibus & arteriis, culices, formicas, tineas, & hoc genus minutalia. Item aëri contraria, quæ semper subterraneum & subaquaneum viuentia carent haustu eius. Res magis quam nomina nouerim. Item contraria lumini, quæ cæca in totum, vel solis tenebris habent oculos, talpas, vesperugines, noctuas. Hæc vt ex apparẽtibus & manifestis substãtiis doceã. Cęterum si & atomos Epicuri tenerem, & numeros Pythagoræ viderem, & ideas Platonis offenderẽ, & entelechias Aristotelis occuparem, inuenirem fors his quoque speciebus animalia quæ nomine contrarietatis opponerem. Contendo enim ex quacunque substantia supradicta cõstitisset humana anima, non potuisse eam in tam contraria vnicuiq; substãtię

animalia reformari, & censum eis de sua translatione conferre; à quibus excludi ac respui magis haberet quàm admitti & capi nomine huius primæ contrarietatis, quæ substantiui status diuersitatem committit, tunc & reliquæ per consequentem ordinem cuiusque naturæ. Nam & sedes alias humana anima sortita est & victus, & instructus, & sensus, & adfectus, & concubitus, & fœtus. item ingenia, tum opera, gaudia, tædia, vitia, cupidines, voluptates, valetudines, medicinas, suos postremò & vitę modos, & exitus mortis. Quomodo igitur illa anima quæ terris inhærebat, nullius sublimitatis, nullius profunditatis intrepida, ascensu etiam scalarum fatigabilis, submersu etiam piscinarum strangulabilis, aëri postea insultabit in aquila, aut mari postea desultabit in anguilla? Quomodo item pabulis liberalibus & delicatis atque curatis educata; nō dico paleas, sed spinas, & agrestes amaritudines frondium, & bestias sterquiliniorum, vermium etiam venena ruminabit, si in capram trāsierit, vel in coturnicem, imò & cadauerinam, imò & humanam, sui vtique memor in vrso & leone. Sic & cætera ad incōgruentiam rediges, ne singulis perorandis immoremur. Ipsius animæ humanæ quisquis modus, quæcunque mensura, quid faciet in amplioribus longè vel minutioribus animalibus? Necesse est enim & corpus omne anima compleri, & animam omnem corpore obduci. Quomodo ergo anima hominis complebit elephantum? quomodo item obducetur in culice? si tantùm extēderetur aut contraheretur, profectò periclitabitur. Et ideo adiicio quòd nulla ratione capax est huiusmodi trāslationis in animalia, nec modulis corporum, nec cæteris naturæ suæ legibus adæquantia. Nunquid ergo demutabitur secundum qualitates generum & vitam eorum contrariam humanæ vitæ, facta & ipsa contraria humanæ per demutationem. Enimuero si demutationem capit amittens quod fuit, non erit quæ fuit, & si quæ fuit, non erit, soluta est μετενσωμάτωσις, non adscribenda scilicet ei animæ, quæ si demutabitur, non erit. Illius enim μετενσωμάτωσις dicetur quæcunque eam in suo statu permanendo pateretur. Igitur si nec mutari potest, ne non sit ipsa, nec permanere

in

in statu, quia cõtraria non capit, quęro adhuc causam aliquam fide dignam huiusmodi translationis. Nã & si quidã homines bestiis adæquãtur, pro qualitatibus morũ, & ingeniorũ, & adfectuũ, quia & deus, Adsimulatus est, inquit, homo inrationalibus iumẽtis: non ideo milui ex rapacibus fiẽt, & canes ex spurcis, & pãtheræ ex acerbis, aut oues ex probis, & hirundines ex garrulis, & columbæ ex pudicis, quasi eadẽ substantia animę vbique naturã suam in animalium proprietatibus repetat. Aliud est autẽ substantia, aliud natura substãtiæ. Si quidem substantia propria est rei cuiusque, natura verò potest esse communis. Suscipe exemplum. Substantia est lapis, ferrum: duritia lapidis & ferri, natura substantiæ est. Duritia communicat, substantia discordat. Mollitia lanæ, mollitia plumæ, pariant naturalia earum, substantiua non pariant. Sic & si sæua bestia vel proba vocetur homo, sed non eadem anima. Nam & tunc naturæ similitudo notatur, cùm substantiæ dissimilitudo conspicitur. Ipsum enim quod hominem similem bestiæ iudicas, confiteris animam non eandem, similem, similem dicendo non ipsam. sic & diuina pronunciatio sapit, pecudibus adæquans hominẽ natura, non substantia. Cæterum nec deus hominem hoc modo notasset, si pecudem de substantia nosset, etiam cũ iudicij nomine vindicatur hoc dogma, quòd animæ humanæ pro vita & meritis genera animalium sortiantur, iugulandæ quæque in occisoriis, & subigendę quæque in famulatoriis, & fatigandæ in operariis, & fœdãdæ in immundis, proinde honorandę, & diligendæ, & curandæ, & adpetendę in speciosissimis, & probissimis, & vtilissimis, & delicatissimis. & hic dicam: si demutantur, non ipsę dispungentur quę merebuntur. Et euacuabitur ratio iudicij, si meritorum deerit sensus. Deerit autem sensus meritorum, si status verterit animarum. Vertit autem status animarum, si non eædem perseuerauerint. Æquè si perseuerauerint in iudicium, quod & Mercurius Ægyptius nouit, dicens animam digressam à corpore non refundi in animam vniuersi, sed manere determinatam, vti rationem (inquit) patri reddat eorum quę in corpore gesserit. Volo iudicij vtique diuini iustitiam, grauitatem, maiesta-

tem, dignitatem recense si non sublimiore fastigio pręsidet humana censura, plenior vtriusque sententię honore pœnarum & gratiarum, seuerior in vlciscendo, & liberalior in largiendo. Quid putas futuram animam homicidæ? aliquod credo pecus lanienæ & macello destinatum, vt perinde iuguletur, quia & ipsa iugulauerit, perinde decorietur, quia & ipsa despoliauerit, perinde in pabulum proponatur, quia & ipsa bestiis infecerit os, quas in syluis & aruis trucidauerit. si ita iudicabitur, nónne illa anima plus solatij quàm supplicij relatura est? quòd funus inter coccos pretiosissimos inuenit, quòd condimentis Apicianis & lurconianis humatur, quòd mensis Ciceronianis infertur, quod lancibus splendidissimis Syllanis effertur, quod exequias conuiuium patitur, quòd à coæqualibus deuoratur potius quàm à miluis, & lupis, vt in hominis corpore tumulata, & in suum genus regressa resurrexisse videatur: exultans aduersus humana iudicia, si ea experta est. Namque illa sicarium variis & exquisitis, etiam pręter naturam eruditis feris dissipant, & quidem viuentem, imò nec facilè morientem, curata mora finis ad plenitudinem pœnę. Sed & si anima pręfugerit, vltimo gladio, ne corpus quoque euaserit ferrum, nihilominus iugulo vtroque confossis costísque transfixis, compensatio proprij facinoris exigitur. Inde in ignem datur, vt & sepultura puniatur. Aliter denique non licet, nec tamē tanta est rogi cura vt reliquias alię bestię inueniāt: certè nec ossibus parcitur, nec cineribus indulgetur, nuditate plectendis. Tāta est apud homines homicidij vindicta, quāta ipsa quę vindicatur natura. quis non pręferat seculi iustitiam, quam & Apostolus non frustrà gladio armata cōtestatur, quę pro homine sęuiendo religiosa est. Si cęterorum quoque scelerum mercedem cogitemus, patibula, viuicomburia, & culleos, & vncos, & scopulos, cui non expediat apud Pythagoram & Empedoclem sententiam pati. Nam & qui laboribus atque seruitiis puniendi, in asinos vtique & mulos recorporabūtur, quantum sibi de pistrinis & aquilegis rotis gratulabuntur, si metallorum, & ergastulorum, & operum publicorū, ipsorúmque carcerum licet otiosorum, recordentur. Perinde qui integrè

Rom. 13.

morati

morati commendauerint iudici vitam, quæro præmia, ſed potius inuenio ſupplicia. Nimirum magna merces bonis in animalia quæcunque reſtitui. Pauum ſe meminit Homerus Ennio ſomniante: ſed poëtis nec vigilantibus credam. & ſi pulcherrimus pauus, & quo velit colore cultiſſimus, ſed tacent pinnæ, ſed diſplicet vox. Et poëtæ nihil aliud quàm cantare malunt. Damnatus eſt igitur Homerus in pauum, nō honoratus. Plus de ſeculi remuneratione gaudebit, pater habitus liberalium diſciplinarum, vt malit famæ ſuæ ornamenta, quàm gaudeat. Age nunc vt poëtæ in pauos vel in cycnos tranſeant, ſi vel cycnis decora vox eſt, quod animal indues viro iuſto Deloco, quam beſtiam integræ fœminæ Didoni? quam volucrem patientia, quam pecudem ſanctimonia, quem piſcem innocentia ſortiêtur. Omnia famula ſunt hominis, omnia ſubiecta, omnia mancipata. Si quid horum futurus eſt, diminoratur illic ille cui ob merita vitæ imagines, ſtatuæ, & tituli, honores publici, priuilegia repēduntur, cui curia, cui populus ſuffragiis immolat. O iudicia diuina poſt mortem humanis mendaciora, contemptibilia de pœnis, faſtidibilia de gratiis, quæ nec peſſimi metuant, nec optimi cupiãt: atque magis ſceleſti, quàm ſancti quique. properabunt illi, vt iuſtitiam ſeculi citius euadant, iſti vt tardius eam capiant. Bene philoſophi docetis, vtiliter ſuadetis, leuiora poſt mortem ſupplicia vel præmia. Cùm ſi quod iudicium animas manet, grauius debeat credi in diſpunctione vitæ, quàm in adminiſtratione: quia nihil plenius, quàm quod extremius: nihil autem plenius, quàm quod diuinius. Deus itaque iudicabit plenius, quia extremius per ſentētiam æternam tam ſupplicij quàm refrigerij, nec in beſtias, ſed in ſua corpora reuertentibus animabus. Et hoc ſemel & in eum diem quem ſolus pater nouit, vt pendula expectatione ſollicitudo fidei probetur, ſemper diem obſeruans dum ſemper ignorat, quotidie timens quod quotidie ſperat.

Animæ reuertentur in ſua corpora.

ADVERSVS OPINIONEM *Simonis hæretici.*

NVlla quidem ad hodiernum dementiæ huiuſmodi ſententia erupit ſub nomine hæretico, quæ huma-

nas animas refingat in beſtias. Sed neceſſariè hanc quoque ſpeciem intulimus & excluſimus, vt ſuperioribus cohærentem, quo perinde in pauone tunderetur Homerus, ſicut in Pythagora Euphorbus: atque ita hac etiam metempſychoſi ſiue metenſomatoſi repercuſſa, illa rurſus cæderetur quæ aliquid hæreticis ſubminiſtrauit. Nam & Simon Samarites in Actis Apoſtolorum redemptor ſpiritus ſancti, poſteaquam damnatus ab ipſo cum pecunia ſua interitum fruſtrà fleuit, conuerſus ad veritatis expugnationem, quaſi pro ſolatio vltionis, fultus etiam artis ſuæ viribus, ad præſtigias virtutis alicuius Helenem quādam Tyriam de loco libidinis publicę eadem pecunia redemit, dignam ſibi mercedē pro ſpiritu ſancto: & ſe quidem fingit ſummum patrem, illam verò iniectionē ſuam primam qua iniecerat angelos & archangelos condere: huius eam propoſiti compotem exiliſſe de patre, & in inferiora deſultaſſe: atque illic præuento patris propoſito, angelicas poteſtates genuiſſe ignaras patris artificis mūdi huius, ab his non perinde animo retentam, ne digreſſa ea alterius genimina viderentur. Et idcirco omni contumeliæ addictam, vt nuſquam diſcedere depreciatam liberet, humanæ quoque formę ſuccidiſſe, velut vinculis carnis coërcendam, ita multis æuis per alios atque alios habitus fœmininos volutatam etiam illam Helenam fuiſſe exitioſiſſimam Priamo, & Steſichori poſtea oculis, quem & excæcaſſet ob conuitium carminis, dehinc reluminaſſet ob ſatisfactionem laudis. Proinde migrantem eam de corporibus in corpora, poſtrema dedecoratione ſub titulo proſtitiſſe Helenam viliorem. Hanc igitur eſſe ouem perditam, ad quam deſcēderit pater ſummus, Simon ſcilicet, & primum recuperata ea & reuecta neſcio humeris an feminibus, exinde ad hominum reſpexerit ſalutem, quaſi per vindictam liberandorum ex illis angelicis poteſtatibus, quibus fallendis & ipſe cōfiguratus æquè hominibus & hominem ementitus, in Iudæa quidē filium, in Samaria verò patrem geſſerit. O Helenam inter poëtas & hęreticos laborantem, tunc adulterio, nunc ſtupro infamem; niſi quòd de Troia glorioſius eruitur quàm de lupanari, mille nauibus de Troia, nec mille denariis forſitan

ſitan de lupanari. Erubeſce Simon tardior in requirendo, inconſtantior in retrahendo. At Menelaus ſtatim inſequitur amiſſam, ſtatim repetit ereptam, decennij prælio extorquet, non latens, non fallens, non cauillabundus. Vereor ne ille magis pater fuerit, qui circa Helenæ recuperationem & vigilantius & audentius & diutius laborauerit.

ADVERSVS CARPOCRATIS *opinionem.*

SEd non tibi ſoli metempſychoſis hãc fabulam inſtruxit, inde etiam Carpocrates vtitur pariter magus, pariter fornicarius, etſi Helena minus, quid ni? cùm propter omnimodam diuinę & humanę diſciplinæ euerſionẽ cõſtituendã recorporari animas adſeuerauerit. Nulli enim vitam iſtam rato fieri, niſi vniuerſis, quæ arguunt eam, expunctis: quia non natura quid malum habeatur, ſed opinione. Itaque metempſychoſin neceſſariè imminere, ſi non in primo quoque vitæ huius cõmeatu omnibus inlicitis ſatisfiat. ſcilicet facinora tributa ſunt vitæ. Cęterũ totiens animam reuocari habere, quotiens minus quid intulerit, reliquatricem delictorum donec exoluat nouiſſimum quadrantem, detruſa identidem in carcerem corporis. Huc enim temperat totam illam allegoriam domini certis interpretationibus relucentem, & primò quidem ſimpliciter intelligendam. Nam & ethnicus homo aduerſarius noſter eſt, incedens in eadem via vitæ communis. Cæterum oportebat nos de mundo exire, ſi cum illis cõuerſari non liceret. Huic ergo bonum animi præſtes iubet. Diligite enim inimicos veſtros (inquit) orate pro maledicentibus vos, ne aliquo commercio negociorum iniuria prouocatus, abſtrahat te ad ſuum iudicem, & in cuſtodiam delegatus ad exſolutionem totius debiti arteris. Tum ſi in diabolum transfertur aduerſarij mentio ex obſeruatione comitante, cum illo quoque moneris eam inire concordiam, quæ deputetur ex fidei cõuentione: pactus es enim renunciare ipſi, & põpæ, & angelis eius. Conuenit inter vos de iſto. Hæc erit amicitia obſeruatione ſponſionis, ne quid eius poſtea reſumas, ex his

Luc. 6. *Matth. 5.*

quę ei eierasti, quæ illi reddidisti, ne te vt fraudatorem, vt pacti trāsgressorem iudici Deo obiiciat, (sicut eum legimus alibi sanctorū criminatorem, & de ipso etiam nomine diaboli delatorē) & iudex te tradat angelo executionis, & ille te in carcerem mandet infernum, vnde non dimittaris, nisi modico quoq; delicto mora resurrectionis expenso. Quid his sensibus aptius? quid his interpretationibus verius? Cæterū apud Carpocratem si omnium facinorum debitrix anima est, quis erit inimicus & aduersarius eius intelligēdus? credo mens melior quæ illam in aliquid innocentiæ impegerit, adigendam rursus, ac rursus in corpus, donec in nullo rea deprehendatur bonę vitæ. Hoc est ex malis fructibus bonam arborem intelligi, id est, ex pessimis præceptis doctrinam veritatis agnosci. Spero huiusmodi hæreticos Helię quoque inuadere exēplum, tanquam in Ioanne sic repræsentati, vt metempsychosi patrocinetur pronunciatio domini: Helias iam venit, & non cognouerunt eum. Et alibi; Et si vultis audire, hic est Helias qui venturus est. Nunquid ergo & Iudęi ex opinione Pythagorica consulebant Ioannem, tu es Helias, & non ex prædicatione diuina: Et ecce mittam vobis Heliam Thesbiten. Sed enim metempsychosis illorū, reuocatio est animæ iampridem morte functæ, & in aliud corpus iteratæ. Helias autem non ex decessione vitæ, sed ex translatione venturus est, nec corpori restituendus, de quo non est exemptus, sed mundo reddendus, de quo est trāslatus; non ex postliminio vitę, sed ex supplemēto prophetiæ, idem & ipse & sui nominis & sui hominis. Sed quomodo Helias Ioannes? habes angeli vocem, Et ipse (inquit) præcedet corā populo in virtute & in spiritu Helię, nō in anima eius, nec in carne. Hęc enim substātię sui cuiusq; sunt hominis. Spiritus verò & virtus extrinsecus conferūtur ex dei gratia, ita & transferri in alterū possunt ex dei voluntate, vt factum est retrò de Mosei spiritu.

Matth. 5.

Matth. 17.
Ibid. 11.

μετεμψύχωσις.

Helias ex translatione venturus.

DE SEXV ANIMAE ET CARNIS

quod simul in vtero formentur.

IN has quæstiones inde opinor excessimus, quò nunc reuertendum est. Constitueramus animam in ipso, & ex

ex ipso feri homine, & vnum esse à primordio semen, sicut & carnis in totum generis examen, propter æmulas scilicet opiniones philosophorum & hæreticorum, & illum sermonem Platonis veternosum. Nunc ordinem sequentium exinde tractatuum teximus. Anima in vtero seminata pariter cum carne, pariter cum ipsa sortitur & sexum, ita pariter vt in causa sexus neutra substantia teneatur. Si enim in seminibus vtriusque substantiæ aliquã intercapedinem eorum cõceptus admitteret, vt aut caro, aut anima prior seminaretur, esset etiam sexus proprietatem alteri substantiæ adscribere per temporalem intercapedinem seminum: vt aut caro animæ, aut anima carni insculperet sexũ: quoniam & Apelles nõ pictor, sed hereticus, ante corpora cõstituẽs animas viriles ac muliebres, sicut à Philomena didicit, vtique carnẽ vt posteriorem ab anima facit accipere sexum. Et qui animam post partum carni superducunt, vtique ante formatæ marem aut fœminam de carne sexum præiudicant animæ. Vtriusque autem substantiæ indiscreta semina & vnita suffusio eorum communem subeunt generis euentum, qua lineas duxerit quæcunque illa est ratio naturæ. Certè & hic se primordiorum forma testatur, quum masculus temporius effingitur, prior enim Adam, fœmina aliquanto serius, posterior enim Eua. Ita diu caro informis est, qualis ex Adæ latere decerpta est, animal tamẽ & ipsa iam, quia & illam tũc Adæ portionem animal agnoscam. Cęterum & ipsam dei afflatus animasset, si non vt carnis, ita & animæ ex Adam tradux fuisset in fœmina.

DE AETATE CARNIS ET ANIMAE.

OMnem autem hominis in vtero serendi, struendi, fingendi paraturam aliqua vtique potestas diuinæ volũtatis ministra modulatur quamcunque illam rationem agitare sortita. Hæc æstimãdo etiam superstitio Romana deam finxit Alemonam alendi in vtero fœtus. Et Nonam & Decimam à sollicitioribus mensibus, & Partulam, quæ partum gubernet, & Lucinam, quæ producat in lucem: nos officia diuina angelos credimus. Ex eo igitur fœtus in vtero homo, à quo forma completa est. Nam

& Moysi lex tunc aborsus reum talionibus iudicat, quum iam hominis est causa, quum iam illi vitæ & mortis status deputatur, quum & fato iam inscribitur, & si adhuc in matre viuendo, cum matre plurimum communicat sortem. Dicam aliquid & de temporibus animæ nascentis, vt ordinem decurram. Legitima natiuitas fermè decimi mensis ingressus est. Qui numeros ratiocinantur, & decurialem numerum, vt exinde reliquorum parentum colunt, denique perfectorē natiuitatis humanæ. Ego ad deū potius argumentabor hunc modum temporis, vt decem menses decalogo magis inaugurent hominem, vt tanto temporis numero nascamur, quanto disciplinæ numero renascimur. Sed & cū septimo mense natiuitas plena est, facilius quàm octauo, honorē sabbati agnoscam, vt quoto die dedicata dei conditio, toto mēse interdum producatur dei imago. Cōcessum est properare natiuitati, & tamen idoneè occurrere in hebdomadē, in auspicia resurrectionis, & requietis, & regni: ideo ogdoas nos nō creat. tunc enim nuptiæ non erunt. Societatē carnis atque animæ iamdudum cōmendauimus à concretione seminum ipsorum vsque ad figmenti perfectionem. Proinde nunc & à natiuitate defendimus, imprimis quòd simul crescūt, sed diuersa ratione pro generum cōditione, caro modulo, anima ingenio, caro habitu, anima sensu. Cæterū animam substantia crescere negandum est, ne etiam decrescere substantia dicatur, atque ita & defectura credatur. Sed vis eius in qua naturalia pecul ia consita retinentur, saluo substātiæ modulo, quo à primordio inflata est, paulatim cum carne producitur. Constitue certū pondus auri vel argenti rudem adhuc massam, collectus habitus est illi, & futuro interim minor, tamen cōtinēs intra lineam moduli totum quod natura est auri vel argenti. Dehinc cùm in laminam massa laxatur, maior efficitur initio suo per dilatationem ponderis certi, non per adiectionē, dum extenditur, non dum augetur. Et si sic quoque augetur dum extenditur: licet enim habitu augeri, cum statu non licet. Tūc & splendor ipse prouehitur auri vel argēti, qui fuerat quidem & in massa, sed obscurior, non tamen nullus. Tunc & alij atque alij habitus accedunt pro facilitate ma-

materiæ,qua duxerit eam qui aget, nihil conferens modulo,nisi effigiem. Ita & animæ creméta reputanda,non substantiua,sed prouocatiua.

DE CIBIS, QVOMODO AD *animam pertinere videantur.*

QVanquam autem & retro præstruxerimus omnia naturalia animæ ipsi substantiæ inesse pertinentia ad sensum & intellectum, & ex ingenito animæ censu, sed paulatim per ætatis spatia procedere, & variè per accidentia euadere,pro artibus,pro institutis, pro locis,pro dominatricibus potestatibus : quod tamen faciat ad carnis animæque propositam nunc societatem, pubertatem quoque animalem cùm carnali dicimus conuenire, paritérque & illam suggestu sensuum,& istam processu membrorum exsurgere à quartodecimo ferè anno : non quia Asclepiades inde sapientiam supputat,nec quia iura ciuilia abhinc agendis rebus adtemperant, sed quòd & hæc de primordio ratio est. Si enim Adam & Eua ex agnitione boni & mali pudéda tegere senserunt; ex quo id ipsum sentimus,agnitioné boni & mali profitemur. Ab his autem annis & suffusior & vestitior sexus est, & concupiscentia oculis arbitris vtitur, & communicat placitum,& intelligit quæ sint, & fines suos ad instar ficulneæ contagionis prurigine accingit, & hominem de paradiso integritatis educit,exinde scabida etiam in cæteras culpas & delinquendi non naturales, cùm iam nõ ex instituto naturæ,sed ex vitio . Cæterum propriè naturalis concupiscentia vnica est aliḿetorum solummodo, quam deus in primordio contulit. Ex omni ligno(inquit)edetis . Et secundæ post diluuium geniture supermensus est, Ecce dedi vobis omnia in escam tanquam holera fœni. prospectum non tam animæ quàm carni,& si propter animam. Auferenda est enim argumentatoris occasio, qui, quòd anima desiderare videatur alimenta,hinc quoque mortalem eam intelligi cupit, quæ cibis sustineatur, denique derogatis eis euigescat, postremo subtractis intercidat. Porrò non solùm proponédum est quisnam ea desideret, sed & cui,& si propter se,sed & cur,& quãdo, & quonam

vſque? tum quod aliud natura deſideret, aliud neceſſitate, aliud ſecundum proprietatem, aliud in cauſam. Deſiderabit igitur cibos anima, ſibi quidem ex cauſa neceſſitatis, carni verò ex natura proprietatis. Certè enim domus animæ caro eſt, & inquilinus carnis anima. Deſiderabit itaque inquilinus ex cauſa, & neceſſitate huius nominis profutura domui, toto inquilinatus ſui tempore, non vt ipſe ſubſtruendus, nec vt ipſe gloriandus, nec vt ipſe tibicinandus, ſed tantũmodo continendus: quia non aliter contineri poſſit quàm domo fulta. Alioquin licebit animæ dilapſa domo ex deſtitutione propriorum ſubſidiorum incolumi abire, habenti ſua firmamenta & propriæ conditionis alimenta, immortalitatem, rationalitatem, ſenſualitatem, intellectualitatem, arbitrij libertatẽ. Quę omnia natiuitus animæ conlata idẽ qui in primordio inuidit, nũc quoque obumbrat atq; deprauat, quo minus aut vltrò ꝓſpiciãtur, aut quâ oportet adminiſtrẽtur.

Caro domus animæ.

NVLLAM PENE ANIMAM *ſine dæmonio eſſe.*

CVi enim hominum nõ adhærebit ſpiritus nequam, ab ipſa etiam ianua natiuitatis animas aucupabundus, vel quâ inuitatus, totâ illa puerperij ſuperſtitione? Ita omnes idololatria obſtetrice naſcuntur, dum ipſi adhuc vteri infulis apud idola confectis redimiti, genimina ſua dæmoniorum candidata profitentur, dum in partu Lucinæ & Dianæ eiulatur, dum per totam hebdomadam Iunoni menſa proponitur, dum vltima die fata ſcribunda aduocantur, dum prima etiam conſtitutio infantis ſuper terram Statinæ deæ ſacrum eſt. quis non exinde aut totum filij caput reatui vouet, aut aliquem excipit crinem, aut tota nouacula proſecat, aut ſacrificio obligat, aut ſacro obſignat, pro gentica, pro auita, pro publica, aut priuata deuotione. Sic igitur & Socraten puerũ adhuc ſpiritus dæmonicus inuenit. Sic & omnibus genij deputantur, quod dęmonũ nomen eſt, adeò nulla fermè natiuitas munda eſt, vtique ethnicorum. Hinc enim & Apoſtolus ex ſanctificato alterutro ſexu ſanctos procreari ait, tam ex ſeminis prærogatiua quàm ex inſtitutionis diſciplina.

Dæmoniorũ candidata.

Cæterum

Cæterum (inquit) immundi nascerentur; quasi designatos tamen sanctitatis ac per hoc etiam salutis intelligi volens fidelium filios: vt huius spei pignora matrimoniis quę retinenda censuerat patrocinarentur. Alioquin meminerat dominicæ definitionis, nisi quis nascatur ex aqua & spiritu, nõ introibit in regnum dei, id est, nõ erit sanctus.

Designati sanctitatis.

Ioan. 3.

QVOMODO CARO PECCATRIX dicatur.

ITa omnis anima eousque in Adam censetur, donec in Christo recenseatur: tamdiu immunda quamdiu recẽseatur. Peccatrix autem quia immunda recipiẽs ignominiam suã ex carnis societate. Nam & si caro peccatrix secũdum quam incedere prohibemur, cuius opera damnãtur cõcupiscentis aduersus spiritũ, ob quam carnales notãtur infamia, non tamẽ suo nomine caro infamis. Neq; enim de proprio sapit quid, aut sentit, ad suadendam vel imperandam peccatelam: quidni quæ ministerium est? Et ministerium, nõ quale seruus vel minor amicus animalis nomine, sed quale calix vel quid aliud eiusmodi corpus non anima. Nam & calix ministerium sitientis est, nisi tamen qui sitit calicẽ sibi accõmodarit, nihil calix ministrabit. Adeo nulla proprietas hominis in choico, nec ita caro homo tanquam alia vis animæ, & alia persona, sed res est alterius planè substãtiæ, & alterius cõditionis; addicta tamen animę vt suppellex, vt instrumentum in officia vitæ. Caro igitur increpatur in scripturis, quia nihil anima sine carne in operatione libidinis, gulæ, vinolentiæ, sæuitiæ, idololatriæ, cæterísq; carnalibus nõ sensibus, sed effectibus. Deniq; sensus delictorum etiã sine effectibus imputari solent animæ. Qui viderit ad cõcupiscentiam, iam adulterauit in corde. Cæterum quid caro sine anima, perinde in operatione probitatis, iustitiæ, tolerantiæ, pudicitiæ. Porrò quale est, vt cui nec bona documenta propria subscribas, ei crimina adpingas? sed ea per quam delinquitur, conuenitur, vt illa à qua delinquitur, oneretur, etiam in ministerij adcusationem. Grauior inuidia est in præsidem, cum officia pulsantur: plus cæditur qui iubet, quando nec qui obsequitur, excusatur.

DE MALO ET BONO ANIMAE.

Malum igitur animæ prçter quod ex obuẽtu spiritus nequam superstruitur, ex originis vitio antecedit naturale quodammodo. Nam vt diximus, naturæ corruptio alia natura est, habens suum deum & patrem, ipsum scilicet corruptionis auctorem: vt tamen insit & bonum animæ, illud principale, illud diuinum atque germanum, & propriè naturale. Quod enim à deo est, non tam extinguitur, quàm obumbratur. Potest enim obumbrari quia nõ est deus, extingui nõ potest, quia à deo est. Itaque sicut lumẽ aliquo obstaculo impeditum manet, sed non comparet, si tanta densitas obstaculi fuerit: Ita & bonum in anima à malo oppressum pro qualitate eius, aut in totum vacat occulta salute, aut qua datur radiat inuẽta libertate. Sic pessimi & optimi quidam, & nihilominus vnum omnes animæ genus: sic & in pessimis aliquid boni, & in optimis nonnihil pessimi. Solus enim Deus sine peccato, & solus homo sine peccato Christus, quia & Deus Christus. Sic & diuinitas animæ in præsagia erumpit ex bono priore, & cõsciẽtia dei in testimonium prodit: Deus bonus est, deus videt, & deo commendo: propterea nulla anima sine crimine, quia nulla sine boni semine. Proinde cum ad fidem peruenit reformata per secundam natiuitatem ex aqua & superna virtute, detracto corruptionis pristinæ aulæo totam lucem suam cõspicit. Excipitur etiã à spiritu sancto, sicut in pristina natiuitate à spiritu profano. Sequitur animam nubẽtem spiritui caro, vt dotale mãcipium, & iam non animæ famula, sed spiritus. O beatum connubium, si non admiserit adulterium.

Naturæ corruptio alia natura est.

Anima nulla sine crimine.

Animæ & spiritus cõnubium.

DE MORTE.

De morte iam superest, vt illic materia ponat, vbi ipsa anima consummat: quanquam Epicurus vulgari satis opinione negarit mortem ad nos pertinere. Quod enim dissoluitur (inquit) sensu caret, & quod sensu caret, nihil ad nos. Dissoluitur autem & caret sensu, non ipsa mors, sed homo, qui eam patitur. At ille ei dedit passionem, cuius est actio. Quod si hominis est pati mortem disso-

diſſolutricem corporis, & peremptricẽ ſenſus, quàm ineptum vt tãta vis ad hominem nõ pertinere dicatur. Multo coactius Seneca: Poſt mortem (ait) omnia finiũtur, etiã ipſa. Hoc ſi ita eſt, iam & mors ad ſemetipſam pertinebit, ſi & ipſa finitur. Eo magis ad hominem in quo inter omnia finiẽdo, & ipſa finitur. Mors nihil ad nos; ergo & vita nihil ad nos. Si enim quo diſſoluimur præter nos, etiam quo compingimur extra nos. Si ademptio ſenſus nihil ad nos, nec adeptio ſenſus quicquam ad nos: ſed mortem quoque interimat, quia & animã in nobis vt depoſitum habitat. & vt de alia prouincia animæ, ita de morte tractabitur, ad quã vel ipſi pertinemus, ſi ad nos illa nõ pertinet. Deniq; nec ſpeculũ eius ſomnus, aliena materia eſt.

DE SOMNO PERTINENTE AD *tractatum mortis.*

DE ſomno prius diſputemus; pòſt mortem qualiter anima decurrat. Nõ vtiq; extranaturale eſt ſomnus, vt quibuſdã philoſophis placet, cum ex his eum deputant cauſis, quæ præter naturã haberi vidẽtur. Stoici ſomnum reſolutionem ſenſualis vigoris affirmant, Epicurei diminutionem ſpiritus animalis, Anaxagoras cum Xenophane defetiſcentiam, Empedocles & Parmenides refrigerationem, Strato ſegregationem conſati ſpiritus, Democritus indigentiam ſpiritus, Ariſtoteles marcorem circũcordialis caloris. Ego me nunquam ita dormiſſe præſumo, vt ex his aliquid agnoſcam. Neque enim credendum eſt defetiſcentiam eſſe ſomnum, cõtrarium potius defetiſcẽtiæ, quã ſcilicet tollit. Siquidem homo ſomno magis reficitur quàm fatigatur. Porrò nec ſemper ex fatigatione concipitur ſomnus, & tamen cum ex illa eſt, illa iam non eſt. Sed nec refrigeſcentiam admittam aut marcorem aliquem caloris, cum adeò corpora ſomno concaleſcant: & diſpenſatio ciborum per ſomnum non facile procederet calore properabili, & rigore tardabili, ſi ſomno refrigeraremur. Plus eſt, quod etiam ſudor digeſtionis æſtuãtis eſt index. Denique cõcoquere dicimur, quod caloris non frigoris operatio eſt. Proinde deminutionẽ animalis ſpiritus, aut indigentiam ſpiritus, aut ſegregationem cõſati

ſpiritus immortalis anima non ſinit credi. Perit anima ſi minoratur. Supereſt ſi forte cum Stoicis reſolutionẽ ſenſualis vigoris ſomnum determinemus; quia corporis ſolius quietem procuret, non & animæ. Animam enim vt ſemper mobilem & ſemper exercitam, nunquam ſuccedere quieti, alienæ ſcilicet à ſtatu immortalitatis: nihil enim immortale finem operis ſui admittit. ſomnus autem finis eſt operis. Denique corpori cui mortalitas cõpetit, ei ſoli quies finẽ operis adulatur. Qui ergo de ſomni naturalitate dubitabit, habet quidem dialecticos in dubiũ deducẽtes totam naturalium & extranaturalium diſcretionem, vt & quæ putauerit citra naturam eſſe, naturæ vindicari ſciat poſſe, à qua ita eſſe ſortita ſunt, vt citra eam haberi videantur, & vtique aut natura omnia, aut nulla natura. Apud nos autem id poterit audiri, quod dei contemplatio ſuggerit auctoris omnium de quibus quæritur. Credimus enim ſi quid eſt natura, rationale aliquod opus dei eſſe. Porrò ſomnum ratio præit, tam aptum, tam vtilem, tam neceſſarium, vt abſque illo nulla anima ſufficiat; recreatorem corporũ, redintegratorem virium, probatorem valetudinum, pacatorem operum, medicum laborum, cui legitime fruendo dies cedit, nox legem facit, auferens rerum etiam colorem. Quod ſi vitale, ſalutare, auxiliare ſomnus, nihil eiuſmodi nõ rationale. Sic & medici omne contrarium vitali, ſalutari, auxiliari extra naturæ cardines relegant. Nam & æmulas ſomno valetudines, phreneticam atque cardiacam, præter naturam iudicando, naturalem ſomnum præiudicauerunt: etiam in lethargo non naturalem notantes, teſtimonio naturali reſpondẽt, cum in ſuo temperamento eſt. Omnis enim natura, aut defraudatione, aut enormitate reſcinditur, proprietate menſuræ cõſeruatur. Ita naturale erit ſtatu, quod nõ naturale effici poteſt deceſſu vel exceſſu. Quid ſi eſum & potum de naturæ ſortibus eximas? nam & in his plurima ſomni præparatura eſt. Certe his à primordio naturæ ſuæ homo imbutus eſt: ſi apud deum diſcas, ille fons generis Adam ante ebibit ſoporem, quàm ſitiit quietẽ. Ante dormit quàm laborauit, imò quàm & edit, imò quàm & profatus eſt; vt videãt naturalem indicem ſomnũ omnibus

bus

bus naturalibus principaliorem. Inde deducimur etiam imaginem mortis iam tunc eum recẽsere. Si enim Adam de Christo figurabat, somnus Adę mors erat Christi dormituri in mortem, vt de iniuria perinde lateris eius vera mater viuẽtium figuraretur ecclesia. Ideo & somnus tam salutaris, tã rationalis etiã in publicæ & cõmunis iã mortis effingitur exẽplar. Voluit enim deus, & alias nihil sine exẽplarib. in sua dispositione molitus, paradigmate Platonico plenius humani vel maxime initij ac finis lineas cotidie agere nobiscũ, manũ porrigẽs fidei facilius adiuuandæ per imagines & parabolas, sicut sermonum, ita & rerũ. Proponit igitur tibi corpus amica vi soporis elisum, blanda quietis necessitate prostratũ, immobile situ, quale ante vitam iacuit, & quale post vitam iacebit, vt testationem plasticæ & sepulturæ; expectans animam quasi nondum conlatam, & quasi iam ereptam. Sed & illa sic patitur vt alibi agere videatur, dissimulatione pręsentię futuram absentiam ediscens: & tamen interim somniat, nec quiescit, nec ignauescit omnino, nec naturam immortalitatis seruã soporis addicit. Probat se mobilẽ semper, terra, mari peregrinatur, negociatur, agitatur, laborat, ludit, dolet, gaudet, licita atq; inlicita persequitur, ostẽdit quòd sine corpore etiã plurimum possit, quòd & suis instructa sit membris, sed nihilominus necessitatem habeat rursus corporis agitandi. Ita cum euigilauerit corpus redditum officiis eius, resurrectionẽ mortuorum tibi adfirmat. Hęc erit somni & ratio naturalis & natura rationalis. Etiã per imaginem mortis fidem initiaris, spem meditaris, discis mori & viuere, discis vigilare dum dormis.

Resurrectio mortuorum.

DE HERMOTIMI ANIMA.

CAEterum de Hermotimo, anima (vt aiũt) in somno carebat, quasi per occasionẽ vagaturi hominis proficiscente de corpore. vxor hoc prodidit. inimici dormiẽtem nacti pro defuncto cremauerũt. Regressa anima, tardius credo, homicidiũ sibi imputauit. Ciues Clazomenij Hermotimum templo consolãtur. Mulier nõ adit, ob notam vxoris. quorsum istud? vt quia non facile est vulgo existimare secessionem animæ esse somnium, hoc quoq;

Hermotimi argumēto credulitas subornetur, genus fuerat grauioris aliquanto soporis, vt de incubone præsumptio est, vel de ea valetudinis labe quam Soranus opponit, excludens incubonem, aut tale quid vitij quod etiam Epimenidem in fabulam impegit quinquaginta penè annos somniculosum. Sed & Neronem Suetonius, & Thrasimedem Theopompus, negant vnquam somniasse: nisi vix Neronem in vltimo exitu post pauores suos. Quid si & Hermotimus ita fuit vt otium animæ nihil operantis in somnis diuortium crederetur, omnia magis coniectes quàm istam licentiam animę sine morte fugitiuæ, & quidem ex forma continuam. Si enim tale quid semel accidere dicatur, vt deliquium solis aut lunæ, ita & animæ, sanè persuaderer diuinitus factum. Congruere enim hominem seu moneri, seu terreri, adeo velut fulgure rapido momentaneæ mortis ictu: si non magis in proximo esset somnium credi, quod vigilanti potius accidere deberet, si non somnium magis credi oporteret.

DE SOMNIIS QVOMODO EA PATIA- *tur anima & vnde eueniant.*

TEnemur hic de somniis quoque Christianam sententiam expromere, vt de accidentibus somni, sed non modicis iactationibus animæ, quam ediximus negotiosam, & exercitam semper ex perpetuitate motationis, quod diuinitatis & immortalitatis est ratio. Igitur cum quies corporibus euenit, quorum solatium proprium est, vacans illa à solatio alieno non quiescit, & si caret opera membrorum corporalium, suis vtitur. Concipe gladiatorem sine armis, vel aurigam sine curriculis, gesticulantes omnem habitum artis suę atque conatum: pugnatur, certatur, sed vacua iactatio est, nihilominus tamen fieri videntur, quæ fieri tamen non videntur. Actu enim fiunt, affectu vero non fiunt. Hanc vim extasin dicimus, excessum sensus, & amentiæ instar: sic & in primordio somnus tum extasi dedicatus, & misit deus extasin in Adam, & obdormiuit: somnus enim corpori prouenit in quietem, extasis animæ accessit aduersus quietem, & inde iam forma somnum extasi miscens, & natura de forma. Denique

&

& oblectamur, & contristamur, & conterremur in somniis, quam adfectè & anxiè & passibiliter: cum in nullo permoueremur à vacuis scilicet imaginibus, si compotes somniaremus. Deniq; & bona facta gratuita sunt in somnis, & delicta secura: non magis enim ob stupri visionem damnabimur, quam ob martyrij coronabimur. Et quomodo, inquis, memor est somniorũ anima, scilicet quam compotem esse non licet? hoc erit proprietas amẽtiæ huius: quia non fit ex corruptela bonæ valetudinis, sed ex ratione naturæ: nec enim exterminat, sed auocat mẽtem. Aliud est concutere, aliud mouere, aliud euertere, aliud agitare. Igitur quod memoria suppetit, sanitas mẽtis est: quod sanitas mentis, salua memoria stupet, amentiæ genus est. Ideo non dicimur furere, sed somniare: ideo & prudentes, si quando sumus: sapere enim nostrum licet obumbretur, non tamen extinguitur, nisi quod & ipsum potest videri vacare tunc. Extasin autem hoc quoque operari de suo proprio, vt sic nobis sapientiæ imagines inferat, quemadmodum & erroris. Ecce rursus vrgemur etiam de ipsorum somniorum retractatu, quibus anima iactatur, exprimere: & quando perueniemus ad mortem: & hic dixerim, cum deus dederit: nullæ longæ moræ eius quod eueniet. Vana in totum somnia Epicurus iudicauit, liberans à negociis diuinitatem, & dissoluẽs ordinem rerum, & in passiuitate omnia spargens, vt euentui exposita, & fortuita. Porrò si ita est, ergo erit aliquis & veritatis euentus, quia non capit solam eam euentui omnibus debito eximi. Homerus duas portas diuisit somniis, corneam veritatis, fallaciæ eburneam. Respicere est enim, inquiunt, per cornu, ebur autem cæcum est. Aristoteles maiore sententiam mendacio recitans agnoscit & verum. Telmessenses nulla somnia euacuant, imbecillitatẽ coniectationis incusant. Quis autem tam extraneus humanitatis, vt non aliquam aliquando visionem fidelem senserit? pauca de insignioribus perstringens, Epicuro pudorem imperabo. Astyages Medorum regnator quòd filiæ Mandanæ adhuc virginis vesicam in diluuionem Asiæ fluxisse somnio viderit, Herodotus refert. Itẽ anno post nuptias eius ex hisdem locis vitem exortam toti Asiæ in-

cubasse. Hoc etiã Charon Lampsacenus Herodoto prior tradit, qui filium eius tanto operi interpretati sunt, non fefellerunt. Siquidem Asiam Cyrus & mersit & pressit. Philippus Macedo nõdum pater, Olympiadis vxoris naturam obsignasse viderat anulo, leo erat signum, crediderat præclusam genituram, opinor quia leo semel pater est. Aristodemus vel Aristophon coniectans, immo nihil vacuum obsignari, filium & quidẽ maximi impetus portendi. Alexandrum qui sciunt, leonẽ anuli recognoscunt: Ephorus scribit. Sed & Dionysij Siciliæ tyrannidem Himerea quædã somniauit, Heraclides prodidit. Et Seleuco regnum Asiæ Laodice mater nondum eum enixa præuidit, Euphorion prouulgauit. Mithridatem quoque ex somnio Ponti potitũ à Strabone cognosco. Et Balaridem Illyricum à Molossis vsque Macedoniam ex somnio dominatum de Callisthene disco. Nouerunt & Romani veritatis huiusmodi somnia. Reformatorem imperij, puerulum adhuc & priuatum loci, & Iulium Octauium tantum, & sibi ignotum Marcus Tullius iam & Augustum & ciuilium turbinum sepultorem de somnio norat. In Vitelliis commentariis conditum est. Nec hæc sola species erit summarum prædicatrix potestatum, sed & periculorum & exitiorum, vt cum Cæsar in prelium perduellium Bruti & Cassij Philippis æger aliàs maiestatem, aliàs crimen ab hostibus relaturus, Artorij visione destituto tabernaculo euadit. vt cum Polycrati Samio filia crucem prospicit de solis vnguine & lauacro Iouis. Reuelantur & honores & ingenia per quietem: præstantur & medelæ, produntur & furta, conferuntur & thesauri. Ciceronis denique dignitatẽ paruuli etiam nunc gerula iam suam inspexerat. Cycnus de sinu Socratis demulcens homines, discipulus Plato est. Cleonymus pyctes ab Achille curatur in somniis. Coronam auream cum ex arce Athenæ perdidissent, Sophocles tragicus somniãdo redinuenit. Neoptolemus tragœdus apud Erithreum Troiæ sepulchrum Aiacis monitus in somnis, ab ipsa ruina liberatur: & cum lapidum senia deponit, diues inde auro redit. Quanti autem commentatores & adfirmatores in hanc rem, Artemon, Antiphon, Strato, Philochorus, Epicharmus, Serapion,

pion, Cratippus, & Dionysius Rhodius, Hermippus, tota seculi literatura. Solum si forte ridebo, qui se existimauit persuasurum quòd prior omnibus Saturnus somniarit: nisi si & prior omnibus vixit. Aristoteles, ignosce ridenti. Cæterum Epicharmus etiam summum apicem inter diuinationes somniis extulit cum Philochoro Atheniensi. Nam & oraculis hoc genus stipatus est orbis, vt Amphiarai apud Oropum, Amphiloci apud Mallum, Sarpedonis in Troade, Trophonij in Bœotia, Mopsi in Cilicia, Hermionæ in Macedonia, Pasiphææ in Laconica. Cætera cum suis & originibus & ritibus & relatoribus cum omni deinceps historia somniorum Hermippus Beritensis quinione voluminum satiatissime exhibebit. Sed & Stoici deum malunt prouidentissimum humanæ institutioni inter cætera præsidia diuinatricum artium & disciplinarum, somnia quoque nobis indidisse, peculiare solatium naturalis oraculi. Hæc quantum ad fidem somniorum à nobis quoque consignandam, & aliter interpretandam. Nam de oraculis etiam cæteris, apud quæ nemo dormitat, quid aliud pronunciabimus, quam dæmonicam esse rationem eorum spirituum qui iam tunc in ipsis hominibus habitauerint, vel ad memorias eorum affectauerint ad omnem malitiæ suæ scenam, in ista æque specie diuinitatem mētientes, eadémque industria etiam per beneficia fallentes medicinarum, & admonitionum, & prænunciationum, quæ magis lædant iuuando, dum per ea quæ iuuant ab inquisitione veræ diuinitatis abducunt ex insinuatione falsæ. Atque non clausa vis est nec sacrariorum circumscribitur terminis: vaga & peruolatica, & interim libera est: Quo nemo dubitauerit domus quoq; dæmoniis patere, nec tantum in adytis, sed in cubiculis homines imaginibus circumuenire. definimus enim à dæmoniis plurimum incuti somnia, & si interdum vera & gratiosa, sed de qua industria diximus, affectantia atque captantia, quanto magis vana & frustratoria, & turbida, & ludibriosa, & immunda. Nec mirum si eorū sunt imagines, quorū & res. A deo autem, pollicito scilicet & gratiam spiritus sancti in omnē carnem, & sicut prophetaturos, ita & somniaturos seruos suos & ancillas suas, ea

deputabuntur quæ ipsi gratiæ comparabuntur, si qua honesta, sancta, prophetica, reuelatoria, ædificatoria, vocatoria: quorum liberalitas soleat & in prophanos destillare, imbres etiam & soles suos peræquãte deo iustis & iniustis. Siquidem & Nabuchodonosor diuinitus somniat: & maior pene vis hominum ex visionibus deum discunt. Sicut ergo dignatio dei & in ethnicos, ita & tẽtatio mali in sanctos, à quibus nec interdiu absistit, vt vel dormientibus obrepat quâ potest, si vigilantibus non potest. Tertia species erunt somnia quæ sibimet ipsa anima videtur inducere ex intentione circunstantiarũ. Porrò quam non est ex arbitrio somniare (nã & Epicharmus ita sẽtit) quomodo ipsa erit sibi causa alicuius visionis. Num ergo hęc species naturali formæ relinquenda est, seruans animæ etiam in ecstasi res suas perpeti? Ea autẽ quę neque à deo, neque à dæmonio, neque ab anima videbuntur occidere, & præter opinionem, & præter interpretationẽ, & præter enarrationem facultatis, ipsi proprie ecstasi & rationi eius separabuntur. Certiora & colatiora somniari affirmant sub extimis noctibus, quasi iam emergente animarum vigore prodacto sopore. Ex temporibus autem anni verno magis quieta est, quòd dissoluat animas, & hyems quodammodo obduret, & autumnus tentato, aliàs valetudinum succis pomorum vinosissimis diluat. Item ex ipsius quietis situ, si neque resupina, neque dextero latere decumbat, neque conresupinatis internis, quasi refusis loculis statio sensuum fluitet, aut compressu iecoris angina sit mentis. Sed hæc ingeniose æstimari, potius quam constanter probari putem, & si Plato est qui ea æstimauit, & fortasse an casu procedant. Alioquin ex arbitrio erunt somnia, si dirigi poterunt. Nam quod & de cibis distinguendis vel derogandis, nunc præsumptio, nunc superstitio disciplinam somniis præscribit, examinanda est superstitio, vt cum apud oracula incubaturis ieiunium indicitur, vt castimoniã inducat: Præsumptio, vt cum Pythagorici ob hanc quoque speciem fabam respuunt, onerosum & inflatũ pabulum. Atquin trina illa cum Daniele fraternitas legumine solo contenti, ne regis ferculis contaminarentur, præter sapientiam reliquam somnio-

rum

rum præcipue gratiam à deo redemerunt & impetrãdorum & differendorum. Ieiuniis autem nescio an ego solus plurimum ita somniem, vt me somniasse non sentiã. Nihil ergo sobrietas, inquis, ad hanc partem: immo tanto magis ad hanc quantum & ad omnem, si & ad superstitionem, multo amplius ad religionem. Sic enim & dæmonia expostulant eam à suis somniatoribus, ad lenocinium scilicet diuinitatis, quia familiarem Dei norãt: quia & Daniel rursus trium hebdomadum statione aruit victu. Sed vt deum inliceret humiliationis officijs, non vt animæ somniaturæ sensum & sapientiam strueret, quasi non in ecstasi acturæ. ita non ad ecstasin submouendam sobrietas proficiet, sed ad ipsam ecstasin commendandã, vt in Deo fiat. Infantes qui non putant somniare, cũ omnia animæ pro modo ætatis expungãtur in vita, animaduertant succussus, & nutus, & renidentias eorum per quietem, vt ex re comprehendant motus animæ somniantis facile per carnis teneritatẽ erumpere in superficiem. Sed & quod Libyca gens Atlantes cæco somno noctem transigere dicuntur, animæ vtique natura taxatur. Porrò aut Herodoto fama mentita est, nonnunquam in Barbaros calumniosa, aut magna vis eiusmodi dæmonum in illo climate dominatur. Si enim & Aristoteles heroëm quendam Sardiniæ notat, incubatores fani sui visionibus priuantem, erit & hoc in dæmonum libidinibus tam auferre somnia quàm inferre, vt Neronis quoque seri somniatoris, & Thrasimedis insigne inde processerit. Sed & à deo deducimus somnia. Quid ergo nec à deo Atlantes somniarent, vel quia nulla iam gens dei extranea est, in omnem terram & in terminos orbis Euangelio coruscãte. Num ergo aut fama mentita est Aristoteli, aut dæmonum adhuc ratio est, dum ne aliqua natura credatur immunis somniorum.

DE MORTIS VI, ET DE *Menandro hæretico.*

Satis de speculo mortis, id est de somno, cum etiam de negociis somni, id est de somniis: nunc ad originem huius excessus, id est, ordinem mortis: quia nec ipsam si-

ne quæstionibus licet finem omnium quæstionum publica totius generis humani sententia mortem naturæ debitum pronunciamus. Hoc stipulata est dei vox, hoc spopondit omne quod nascitur, vt iam hinc non Epicuri stupor suffundatur, negantis debitum istud ad nos pertinere: sed hæretici magi Menãdri Samaritani furor cõspuatur, dicentis mortem ad suos non modo non pertinere, verum nec peruenire. In hoc scilicet se à superna & arcana potestate legatum, vt immortales & incorruptibiles & statim resurrectionis compotes fiant qui baptisma eius induerint. Legimus quidem pleraque aquarum genera miranda. Sed aut ebriosos reddit Lyncestarum vena vinosa, aut lymphaticos efficit Colophonis scaturigo dæmonica, aut Alexãdro accidit Nonacris Arcadiæ venenata: fuit & Iudææ lacus medicus ante Christũ. Plane Stygias paludes poëta tradidit mortẽ diluentes. Sed & Thetis filium planxit. Quanquam si & Menander in Stygem mergit, moriendum erit nihilominus, vt ad Stygem venias. Apud inferos enim dicitur. Quænam & vbinam ista felicitas aquarum, quas nec Ioannes baptizator præministrauit, nec Christus ipse discipulis demõstrauit. Quod hoc Menandri balneum, comicum credo; sed cur tam infrequens, tam occultũ, quo paucissimi lauant. Suspectam enim faciam tantam raritatem securissimi atque tutissimi sacramenti, apud quod nec pro deo ipso mori lex est, cum contra omnes iam nationes ascendant in montem domini, & in ædem dei Iacob, mortem per martyrium quoque flagitãtis, quam de Christo etiam suo exegit. Nec magiæ tantum dabit quisquam; vt eximat mortem, aut repastinet vitis modo vitam ætate renouata. Hoc enim ne Medeæ quidem licuit in hominem; & si licuit in veruecem. Translatus est Enoch & Helias, nec mors eorum reperta est, dilata scilicet. Cæterum morituri reseruantur, vt Antichristum sanguine suo extinguant. Obiit & Ioannes, quem in aduentum domini remansurum frustra fuerat spes. Fere enim hæreses ad nostra exempla prosiliunt, inde sumentes præsidia quò pugnant. postremo cõpendium est, vbi sunt illi quos Menander ipse perfudit, quos in stygẽ suam mersit? Apostoli perennes veniant, assistãt,

videat

videat illos meus Thomas, audiat, contrectet, & credidit.

NIHIL ANIMAE IN CORPORE SVBremanere *post mortem.*

OPus autem mortis in medio est, discretio corporis animæque, sed quidam ad immortalitatem animæ, quam quidam non à deo edocti infirme tuentur, ita argumentationes emendicant, vt velint credi etiam post mortem quasdam animas adhærere corporibus. Ad hoc enim & Plato, & si quas vult animas ad cœlum statim expedit, in Politia tamen cuiusdã insepulti cadauer opponit, longo tempore sine vlla labe præ animæ scilicet indiuiduitate seruatum. Ad hoc & Democritus crementa vnguium, & comarũ in sepulturis aliquanti temporis denotat. Porrò & aëris qualitas corpori illi potuit tutela fuisse, quid si aridior aër, & solum salsius? quid si & ipsius corporis substantia exsuccior? quid si & genus mortis antè iam corruptrices materias erogarat? Vngues autem cum exordia neruorum sint, merito neruis resolutione porrectis prouectiores, & quotidie deficiente carne expelli videntur. Comæ quoque alimenta de cerebro, quod aliquandiu durare pręstat secreta munitio. Denique in viuentibus etiam pro cerebri vbertate, vel affluit capillago, vel deserit. Habes medicos, si nec modicum quid animæ subsidere in corpore est decessurum quandoque & ipsum, cum totam corporis scenam tempus aboleuerit. Et hoc enim in opinione quorundam est: propterea nec ignibus funerandum aiunt, parcentes superfluo animæ. Alia est autem ratio pietatis istius, nõ reliquiis animæ adulatrix, sed crudelitatis etiam corporis nomine auersatrix, quod & ipsum homo non vtique mereatur pœnali exitu impendi. Cæterum anima indiuisibilis vt immortalis etiam mortem indiuisibilem exigit credi: non quasi immortali, sed quasi indiuisibili animæ indiuisibiliter accidentem. Diuidetur autem & mors si & anima, superfluo scilicet animæ quandoque moriturae: ita portio mortis cum animæ portione remanebit. Nec ignoro aliquod esse vestigium opinionis istius. De meo didici. Scio fœminam quãdam vernaculam ecclesiæ, forma & ætate integra functã: post

vnicum & breue matrimoniũ, cum in pace dormiſſet, & morante adhuc ſepultura, interim oratione presbyteri componeretur; ad primum habitum orationis manus à lateribus dimotas in habitum ſupplicẽ conformaſſe, rurſumque condita pace, ſitui ſuo reddidiſſe. Eſt & alia relatio apud noſtros, in cœmiterio corpus corpori iuxta collocando ſpatium receſſu cõmunicaſſe. Si & apud ethnicos tale quid traditur, vtique deus poteſtatis ſuæ ſigna proponit, ſuis in ſolatium, extraneis in teſtimoniũ. Magis enim credam in teſtimoniũ ex deo factum, quam ex vllis animæ reliquiis: quæ ſi ineſſent, alia quoque membra mouiſſent, & ſi manus tantum, ſed non in cauſam orationis: corpus etiam illud non modo fratri ceſſiſſet, verum & aliàs mutatione ſitus ſibimet ipſi refrigeraſſet. Certe vnde ſunt iſta, ſignis potius & oſtentis deputanda, naturam facere non poſſunt: mors ſi non ſemel tota eſt, non eſt, ſi quid animæ remãſerit, vita eſt: non magis vitæ miſcebitur mors, quàm diei nox. Hoc igitur opus mortis, ſeparationem carnis atque animæ, ſepoſita quæſtione fatorum & fortuitorum, bifariam diſtinxit humanus affectus, in ordinariam & extraordinariã formam. Ordinariam quidem naturæ deputans placidæ cuiuſque mortis; extraordinariã verò præter naturã iudicans, violenti cuiuſq; finis. Qui autẽ primordia hominis nouimus, audẽter determinamus mortẽ non ex natura ſecutã hominẽ, ſed ex culpa, ne ipſa quidem naturali. Facile autem vſurpari naturę nomen in ea quæ videntur à natiuitate ex accidentia adhæſiſſe. Nam ſi homo in mortem directò inſtitutus fuiſſet, tunc demum mors naturæ aſſcriberetur. Porrò non in mortem inſtitutũ eum probat ipſa lex, conditionali comminatione ſuſpendens, & arbitrio hominis addicens mortis euentum. Denique ſi non deliquiſſet, nequaquam obiiſſet. Ita non erit natura quod ex oblationis poteſtate accidit per voluntatem, non ex inſtituti auctoritate per neceſſitatem. Proinde & ſi varij exitus mortis, vt eſt multimoda conditio cauſarum, nullum ita dicimus lenem, vt non vi agatur. Ipſa illa ratio operatrix mortis, ſimplex licet, vis eſt. quid enim? quæ tantã animæ & carnis ſocietatem, tantam à conceptu concretionẽ ſororum

ſubſtan-

ſubſtantiarum diuellit ac dirimit. Nam & ſi præ gaudio quis ſpiritum exhalet, vt Chilon Spartanus, dum victorem Olympiæ filium amplectitur, & ſi præ gloria, vt Clidemus Athenienſis, dum ab hiſtrionibus ob præſtantiam auro coronatur; & ſi per ſomnium, vt Plato: & ſi per riſum, vt P. Craſſus: multo violentior mors, quæ per aliena graſſatur, quæ animam per commoda expellit, quæ tunc mori adfert, cum iocundius viuere eſt in exultatione, in honore, in requie, in voluptate. Vis eſt & illa nauigiis, cũ longe à Caphareis ſaxis, nullis depugnata turbinibus, nullis quaſſata decumanis, adulante flatu, labente curſu, lætante comitatu, inteſtino repente perculſu, cum tota ſecuritate deſidunt. Non ſecus naufragia ſunt vitę, etiã tranquillæ mortis euentus. nihilo refert integram abire corporis nauẽ, an diſſipatã, dum animæ nauigatio euertatur.

DE ANIMARVM EXCESSV.

SEd quò deinde anima nuda & exploſa deuertet, ſine dubio proſequemur ex ordine; prius tamen quod eſt loci huius explebimus, ne quia varios exitus mortis ediximus, expectet quis à nobis rationes ſingulorum, medicis potius relinquendas, propriis arbitris omnium lethalium rerum ſiue cauſarum, & ipſarum corporalium conditionum. Plane ad immortalitatem animæ hic quoque protegendam in mentione mortis aliquid de eiuſmodi exitu interſtruam in quo paulatim ac minutatim anima dilabitur. Habitum enim ſuſtinens defectionis, abducitur dum abſumi videtur, & coniecturam præſtat interitus de exceſſus temperatura. Tota autem in corpore & ex corpore eſt ratio. Nam quiſquis ille exitus mortis, ſine dubio aut materiarum, aut regionum, aut viarum vitaliũ euerſio eſt: materiarum, vt fellis, vt ſanguinis: regionum, vt cordis, vt iecoris: viarum, vt venarum, vt arteriarũ. Dum igitur hæc ex propria quaque iniuriæ cauſa veſtantur in corpore, aduſque vltimam euerſionem, & receſſionem vitalium, id eſt, naturalium finium, ſituum, officiorum, neceſſario & anima, dilabentibus paulatim inſtrumẽtis, & domiciliis, & ſpatiis ſuis, paulatim & ipſa migrare cõpulſa deducitur in diminutionis effigiem. Non alio modo,

quàm quo & aurigam ipsum quoque defecisse præsumitur, cum vires equorum defatigatio denegauit; quantum de dispositione destituti hominis, non de passionis veritate. Perinde auriga corporis spiritus animalis deficientis vectaculi nomine non suo deficit, opere decedés non vigore, actu languens non statu, constantiam non substantiam decoquens; quia comparere cessat, non quia esse. Sic & rapida quæque mors, vt ceruicum messis semel ac tantam ianuam pandés, vt ruinæ vis semel omnia elidens, vt apoplexis interior ruina, nullam animæ moram præstat, nec discessum eius in momenta discruciat. At vbi longa mors, prout deseritur anima, ita & deserit: non tamen conciditur hac facie, sed extrahitur, & dum extrahitur, postremitatem suam partem videri facit. Non omnis autẽ pars statim & abscissa est, quia postera est: nec quia exigua est, statim & peritura est. Sequitur seriem suus finis, & mediocritas trahitur ad summa, & reliquiæ vniuersitati cohærentes expectantur ab illa, non derelinquuntur, atque ita ausim dicere totius vltimum totum est, quia licet minus atque posterius sit, ipsius est. Hinc denique euenit, sæpe animam in ipso diuortio potentius agitari, sollicitiore obtutu, extraordinaria loquacitate, dum ex maiore suggestu, iam in libero constituta, per superfluũ quod adhuc cunctatur in corpore, enunciat quæ videt, quæ audit, quæ incipit nosse. Si enim corpus istud Platonica sententia carcer, cæterum Apostolica Dei templum cum in Christo est: sed interim animam consepto suo obstruit, & obscurat, & concretione carnis infæcat. Vnde illi, velut per corneum specular, obsoletior lux rerum est. Proculdubio cum vi mortis exprimitur de concretione carnis, & ipsa expressione colatur, certe de oppanso corporis erumpit in apertum ad meram & puram & suam lucem, statim semetipsam in expeditione substantiæ recognoscit; & in diuinitatem ipsa libertate resipiscit, vt de somno emergens ab imaginibus ad veritates: tunc & enunciat quæ videt, tunc exultat aut trepidat, prout paraturam diuersorij sui sentit de ipsius statim angeli facie, euocatoris animarum, Mercurij poëtarum.

DE RECEPTV.

QVò igitur deducetur anima, iam hinc reddimus. Omnes fermè philosophi qui immortalitatem animæ, qualiter volunt, tantùm vindicant, vt Pythagoras, vt Empedocles, vt Plato; quíque aliquod illi tẽpus indulgẽt, ab excessu vsque in conflagrationẽ vniuersitatis, vt Stoici, suas solas, id est sapiẽtum animas, in supernis mansionibus collocant. Plato quidem non temerè philosophorũ animabus hoc præstat, sed eorum qui philosophiam scilicet exornauerint amore puerorũ. Adeò etiam inter philosophos magnum habet priuilegium impuritas: itaque apud illũ in ætherem sublimantur animæ sapientes: apud Arium, in aërem, apud Stoicos, sub lunam. Quos quidem miror, quod imprudentes animas circa terram prosternant, cùm illas à sapientibus multò superioribus erudiri adfirment. Vbi erit Scholæ regio in tanta distantia diuersoriorum? qua ratione discipulæ ad magistras conuentabunt, tanto discrimine inuicem absentes? quis autem illis posthumæ eruditionis vsus ac fructus, iamiam cõflagratione perituris? Reliquas animas ad inferos deiiciunt. Hos Plato velut gremium terræ describit in Phædone, quò omnes labes mundialium sordium confluendo, & ibidem desidendo exhalent, & quasi cœno immunditiarum suarum crassiorem haustum & priuatum illic aërem stipent. Nobis inferi, non nuda cauositas, nec subdiualis aliqua mundi sentina creduntur: sed in fossa terræ & in alto vastitas, & in ipsis visceribus eius abstrusa profunditas. Siquidem Christum in corde terræ triduum mortis legimus expunctum, id est in recessu intimo, & interno, & in ipsa terra operto, & intra ipsam cauato, & inferioribus adhuc abyssis superstructo.

DE INFERIS, ET AN ILLVC *omnes animæ compellantur.*

QVod si Christus deus, quia & homo mortuus secundum scripturas, & sepultus secundum easdẽ, hic quoque legi satisfecit, forma humanæ mortis apud inferos functus, nec antè ascẽdit in sublimiora cœlorũ, quàm descendit in inferiora terrarũ, vt illic patriarchas, & pro-

phetas compotes sui faceret: habes & originem inferûm subterraneam credere, & illos cubito pellere, quia satis superbè non putent animas fidelium inferis dignas: serui super dominum, & discipuli super magistrum, aspernati si fortè in Abrahæ sinu, expectandæ resurrectionis solatium capere. Sed in hoc, inquiunt, Christus inferos adiit, ne nos adiremus. Cæterum quod discrimen ethnicorum & Christianorum, si carcer mortuis idem? quomodo ergo anima exhalabit in cœlum, Christo illic adhuc sedente ad dexteram patris, nondum dei iussu per tubam archangeli audito, nondum illis quos domini aduentus in seculo inuenerit obuiam ei raptis in aërem, cum his qui mortui in Christo primi resurgent. Nulli patet cœlum, terra adhuc salua, ne dixerim clausa. Cum transactione enim mundi reserabuntur regna cœlorum. Sed in æthere dormitio nostra, cum pueris Platonis: aut in aëre, cum Ario: aut circa lunam, cum Endymionibus Stoicorum. Immo, inquis, in paradiso, quò iam tunc & patriarchæ & prophetæ appendices dominicæ resurrectionis, ab inferis migrauerint. & quomodo Ioanni in spiritu paradisi regio reuelata, quæ subiicitur altari, nullas alias animas apud se præter martyrum ostendit; quomodo Perpetua fortissima martyr sub die passionis in reuelatione paradisi, solos illic commartyres suos vidit; nisi quia nullis romphæa paradisi ianitrix cædit, nisi qui in Christo decesserint. Non in Adam noua mors pro deo, & extraordinaria pro Christo, alio & priuato excipitur hospitio. Agnosce itaque differentiam ethnici & fidelis in morte, si pro deo occumbas vt paracletus monet, non in mollibus febribus & in lectulis, sed in martyriis: si crucē tuam tollas, & sequaris dominum, vt ipse præcepit. Tota paradisi clauis tuus sanguis est. Habes etiam de paradiso à nobis libellum, quo constituimus omnem animam apud inferos sequestrari in diem domini.

AN COMMORENTVR HIC *animæ post mortem, vel ab inferis commeent.*

Occurrit disceptatio, an hoc ab excessu statim fiat, an quasdam animas aliqua ratio detineat hic interim,

an etiam receptas liceat postea ab inferis ex arbitrio vel ex imperio interuenire : nec harum enim opinionũ suasoriæ desunt. Creditum est insepultos non antè ad inferos redigi quàm iusta perceperint, secundũ Homericum Patroclum, funus in somnis de Achille flagitantem, quod non aliàs adire portas inferûm posset, arcentibus eũ longè animabus sepultorum. Nouimus autem præter poëtica iura pietatis quoque Homericæ industriam. Tãtò magis enim curam sepulturæ collocauit, quantò etiam moram eius iniuriosam animabus incusauit; simul & ne quis defunctum domi detinẽs ipse amplius cum illo maceretur enormitate solatij dolore nutriti. Ita querelas animæ insepultæ ad vtrumque confinxit, vt instantia funeris & honor corporum seruetur, & mœror adfectuum temperetur. Cęterum quàm vanum, vt anima corporis iusta sustineat, quasi aliquid ex illis ad inferos auehat? Multo vanius si iniuria deputabitur animæ, cessatio sepulturæ; quã pro gratia deberet amplecti. Vtique enim tardius ad inferos abstrahi mallet, quæ nec mori voluit. Amabit impium hæredem, per quem adhuc pascitur luce: aut si qua pro certo iniuria est tardius sub terrã detrudi, titulus autem iniuriæ cessatio est sepulturæ, per quã iniquum eam iniuria adfici, cui non imputatur cessatio sepulturæ, ad proximos scilicet pertinens. Aiunt & immatura morte præuentas eousque vagari isthic, donec reliquatio compleatur ætatis, qua cùm peruixissent, si non intempestiuè obiissent. Porrò aut constituta sunt tempora vnicuique, & constituta præcipi posse non credam. Aut si constituta sunt quidem, dei tamen voluntate vel aliqua potestate mutilantur: frustrà mutilantur, si iam impleri sustinent. Aut si non sunt constituta, nulla erit reliquatio temporum non constitutorum. Adhuc addam: Ecce obiit (verbi gratia) infans sub vberum fontibus, puta nunc puer inuestis, puta vesticeps, qui tamen octoginta annos victurus fuisset; hos præreptos, vt anima eius hic post mortem transigat, quale est. Ætatem enim non potest capere sine corpore, quia per corpora operantur ætates. Nostri autem illud quoque recogitent, corpora eadem recepturas in resurrectione animas, in quibus decesserunt.

Iidem ergo ſperabuntur & corporum moduli, & eædem ætates quæ corporum modos faciunt. Quo ergo pacto poteſt infantis anima hic tranſigere prærepta tempora, vt octogenaria reſurgat in corpore menſis vnius. Aut ſi hic neceſſe erit ea tempora impleri quæ fuerant deſtinata, num & ordinem vitæ quem ſortita ſunt tempora pariter cum illis hic deſtinatum, pariter hic anima decurret; vt & ſtudeat ab infantia pueritiæ delegata, & militet ab adoleſcentia iuuẽta excitata, & cenſeat à iuuenta ſenectæ põderata, & fœnus exprimat, & agrum vrgeat, nauiget, litiget, nubat, laboret, ęgritudines obeat, & quęcũque illam cum temporibus manebant triſtia ac læta. Sed hæc ſine corpore quomodo tranſigentur? vita ſine vita. Sed vacua erunt tempora ſolo decurſu adimplenda. Quid ergo prohibet apud inferos ea impleri, vbi perinde nullus eſt vſus illorum? Ita dicimus omnem animam quaqua ætate deceſſerit, in ea ſtare ad eum diem; vſquequo perfectum illud repromittitur ad angelicæ plenitudinis menſuram temperatum. Proinde extorres inferûm habebuntur, quas vi ereptas arbitrantur, præcipuè per atrocitates ſuppliciorum, crucis dico, & ſecuris, & gladij, & feræ. Nec iſti porrò exitus violenti, quos iuſtitia decernit violentiæ vindex. Et ideo, inquies, ſceleſtæ quæque animæ inferis exulant. Alterum ergo conſtituas compello, aut bonos inferos, aut malos. Si malos, placet: & iam præcipitari illuc animæ peſſimæ debẽt. Si bonos; cur idem animas immaturas, & innuptas, & pro cõditione ætatis puras, & innocuas interim, dignas inferis iudicas? Aut optimum eſt hic retineri, ſecundum ahoros: aut peſſimum, ſecundum biæothanatos; vt ipſis iam vocabulis vtar, quibus auctrix opinionũ iſtarum magica ſonat, Oſtanes, & Typhon, & Dardanus, & Damigeron, & Nectabis, & Berenice. publica iam literatura eſt, quæ animas etiam iuſta ætate ſopitas, etiam proba morte diſiũctas, etiam prompta humatione diſpunctas euocaturam ſe ab inferûm incolatu pollicetur. Quid ergo dicemus magiam? quod omnes penè, fallaciam. Sed ratio fallaciæ, ſolos non fugit Chriſtianos, qui ſpiritalia nequitiæ, non quidem ſocia conſcientia, ſed inimica ſcientia nouimus; nec inuitatoria

ria operatione, sed expugnatoria dominatione tractamus multiformem luem mentis humanæ, totius erroris artificem, salutis pariter animæque vastatorem. Sic etiam magiæ, secundæ scilicet idololatriæ, in qua se dæmones perinde mortuos fingunt, quemadmodum in illa deos, quid ni? cùm & dij mortui. Itaque inuocantur quidem ahori & biæothanati sub illo fidei argumento, quòd credibile videatur eas potissimum animas ad vim & iniuriam facere, quas per vim & iniuriam sæuus & immaturus finis extorsit, quasi ad vicem offensæ: sed dæmones operantur sub obtentu earum: & hi vel maximè, qui in ipsis tunc fuerunt cùm aduiuerent, quíque illas in huiusmodi impegerant exitus. Nam & suggessimus nullum pene hominem carere dæmonio: & pluribus notum est, dæmoniorum quoque opera & immaturas & atroces effici mortes, quas incursibus deputant. Hanc quoque fallaciam spiritus nequam sub personis defunctorum delitescentis, nisi fallor etiam rebus probamus, cùm in exorcismis interdum aliquem se ex parentibus hominem sui affirmat, interdum gladiatorem vel bestiarium, sicut & alibi Deum, nihil magis curans, quàm hoc ipsum excludere quod prædicamus, ne facilè credamus animas vniuersas ad inferos redigi, vt & iudicij & resurrectionis fidem turbet. Et tamen ille dęmon postquam circũstantes circũuenire tẽtauit, instãtia diuinæ gratię victus, id quod in vero est inuitus confitetur. Sic & in illa alia specie magiæ, quæ iam quiescẽtes animas euellere ab inferis creditur, & conspectui exhibere, non alia fallaciæ vis est: operatior planè, quia & phantasma præstatur, quia & corpus adfingitur: nec magnum illi exteriores oculos circumscribere, cui interiorem mentis aciem excæcare perfacilè est. Corpora denique videbantur Pharaoni & Ægyptiis magicarum virgarũ dracones: sed Mosei veritas mendacium deuorauit. Multa vtique & aduersus Apostolos Simon dedit, & Elimas magi: sed plaga cæcitatis de præstigiis non fuit. quid noui, æmulatio veritatis à spiritu immundo? Ecce hodie eiusdem Simonis hæreticos tãta præsumptio artis extollit, vt etiam prophetarum animas ab inferis mouere se spondeant. Et credo quia mendacio

possunt. Nec enim pythonico tunc spiritui minus licuit animam Samuëlis effingere, post deum mortuos consulente Saule. Absit alioquin, vt animam cuiuslibet sancti, nedum prophetæ, à dæmonio credamus extractam, edocti quòd ipse Sathanas transfiguretur in angelum lucis, nedum in hominem lucis, etiam deum se adseueraturus, signáque portentosiora æditurus; ad euertendos, si fieri possit, electos. Dubitauit si forte tunc prophetam se dei asseuerare, & vtique Sauli in quo iam ipse morabatur; ne putes alium fuisse qui phantasma administrabat, alium qui commendabat, sed eũdem spiritum & in pseudoprophetide, & in apostata facile mentiri, quod fecerat credi, per quem Saulis thesaurus illic erat, vbi & cor ipsius, vbi scilicet deus non erat. Et ideo per quem visurum se credidit, vidit: quia per quem vidit, & credidit. Si & de nocturnis imaginibus opponitur, sæpe non frustrari mortuos viuos: nam & Nasammonas propria oracula apud parẽtum sepulchra mansitando captare, vt Heraclides scribit, vel Nymphodorus, vel Herodotus: & Celtas apud virorum fortium busta eadem de causa abnoctare, vt Nicãder adfirmat: non magis mortuos vere patimur in somnis quàm viuos, sed eadem ratione mortuos qua & viuos. At somnia quæ videntur vera sunt. Non enim quia videntur vera sunt, sed quia adimplentur. Fides somniorum de effectu, non de conspectu renunciatur. Nulli autem animæ omnino inferos patere, satis Dominus in argumento illo pauperis requiescentis & diuitis ingemiscentis ex persona Abrahæ sanxit, non posse relegari renunciatorem dispositionis infernę: quod vel tũc licere potuisset, vt Moysi & prophetis crederetur. Sed & si quasdam reuocauit in corpora dei virtus, in documenta iuris sui, non idcirco communicabitur fidei, & audaciæ magorum, & fallaciæ somniorum, & licentiæ poëtarum. atquin in resurrectionis exemplis, cum dei virtus, siue per prophetas, siue per Christum, siue per Apostolos in corpora animas repræsentat, solida & contrectabili, & satiata veritate præiudicatum est hãc esse formam veritatis, vt omnem mortuorum exhibitionem incorporalem præstigias iudices.

AN

AN ALIQVID INTERIM PATIANtur apud inferos animæ.

OMnes ergo animę penes inferos, inquis. Velis ac nolis & supplicia iam illic & refrigeria, habes pauperem & diuitem: & quia distuli nescio quid ad hãc partem, iam opportune in clausulam reddam. Cur enim non putes animam & puniri & foueri in inferis, interim sub expectatione vtriusque iudicij in quadam vsurpatione & cãdida eius? quia saluum debet esse, inquis, in iudicio diuino negocium suum sine vlla prælibatione sententiæ: tum quia & carnis operienda est restitutio, vt consortis operarum atque mercedum. Quid ergo fiet in tempore isto? dormiemus? Atenim animæ nec in viuentibus dormiũt: corporum enim est somnus, quorum & ipsa mors cum speculo suo somno. aut nihil vis agi illic, quò vniuersa humanitas trahitur, quò spes omnis sequestratur. Delibari putas iudicium, an incipi? præcipitari, an præministrari? Iam verò quàm iniquissimum etiam apud inferos, si & nocentibus adhuc illic bene est, & innocentibus nondum. Quid amplius vis esse post mortem, cõfusa spe & incerta expectatione ludentem, an vitæ recensum iam & ordinationem iudicij inhorrentem? semper autem expectat anima corpus, vt doleat aut gaudeat? nónne & de suo sufficit sibi ad vtrumque titulum passionis, quotiens illæso corpore anima sola torquetur bile, ira, tædio plerũque nec sibi noto, quotiens item corpore adflicto furtiuum sibi anima gaudium exquirit, & à corporis importuna tunc societate secedit. Mentior si non de ipsis cruciatibus corporis & gloriari & gaudere sola consueuit. Respice ad Mutij animam, cum dexteram suam ignibus soluit. Respice ad Zenonis, cum illam Dionysij torméta prætereunt. Morsus ferarum ornamenta sunt iuuentutis, vt in Cyro vrsi cicatrices. Adeò nouit & apud inferos anima & gaudere & dolere sine carne, quia & in carne inlæsa si velit dolet, & læsa si velit gaudet. Hoc si ex arbitrio suo in vita, quãto magis ex iudicio dei post mortem. Sed nec omnia opera cum carnis ministerio anima partitur: nam & solos cogitatus & nudas voluntates censura diui-

na perſequitur: Qui viderit ad cõcupiſcendum, iam adulterauit in corde. Ergo vel propter hoc congruentiſſimum eſt animam, licet non expectata carne, puniri, quod non ſociata carne commiſit. Sic & ob cogitatus pios & beneuolos, in quibus carne non eguit, ſine carne recreabitur. Quid nunc ſi & in carnalibus prior eſt, quę concipit, quæ diſponit, quæ mandat, quæ impellit. Et, ſi quando inuita, prior tamen tractat, quod per corpus actura eſt: nunquã denique conſcientia poſterior erit facto: ita huic quoque ordini competit etiã priorem penſare mercedes cui priori debeãtur. In ſumma quum carcerem illum, quod Euãgelium demonſtrat, inferos intelligimus, & nouiſſimum quadrantem, modicum quoque delictum mora reſurrectionis illic luendum interpretamur, nemo dubitabit animam aliquid penſare penes inferos ſalua reſurrectionis plenitudine, per carnem quoque. Hoc etiam paracletus frequentiſſimè commendauit, ſi quis ſermones eius ex agnitione promiſſorum chariſmatum admiſerit. Ad omnem, vt arbitror, humanam ſuper anima opinionem ex doctrina fidei congreſſi, iuſtæ duntaxat ac neceſſariæ curioſitatis ſatisfaciemus: enormi autem & ocioſæ tantum deerit diſcere, quantum libuerit inquirere.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE SPECTACVLIS LIBER.

Qvi ſtatus fidei, quæ ratio veritatis, quod præſcriptum diſciplinæ inter cætera ſecularium errorum, etiã ſpectaculorum voluptates adimat, Dei ſerui cognoſcite, qui cum maxime ad deum acceditis, recognoſcite qui iam acceſſiſſe vos teſtificati & confeſſi eſtis, ne aut ignorando aut diſſimulando quis peccet. Tanta eſt enim vis voluptatum, vt & ignorantiam protelet in occaſionem, & conſcientiam corrumpat in diſſimulationem,

aut

aut vtrũque. Adhuc forsan alicui opiniones ethnicorum blandiuntur, quæ in ista causa aduersus nos ita argumentari consueuerunt: Nihil obstrepere religioni in animo & conscientia tua tanta solatia extrinsecus oculorum vel aurium. nec verò deum offendi oblectatione hominis, qua saluo erga deum metu & honore, suo in tempore & suo in loco frui scelus non sit. Atquin hoc cum maxime paramus demonstrare, quemadmodum isthæc non competãt veræ religioni & vero obsequio erga deum verum. Sunt qui existimẽt Christianum expeditum morti genus, ad hanc obstinationem abdicatione voluptatum erudiri, quo facilius vitam contemnãt, amputatis quasi retinaculis eius, ne desiderent quam iam superuacuum sibi fecerint: vt hoc consilio potius & humano prospectu, non diuino præscripto, definitum existimetur. Pigebat scilicet etiam perseuerantes in tãtis voluptatibus propter deum mori. Quanquam & si ita esset, tam apto consilio, tantæ obstinatio disciplinæ debebat obsequium. Iam vero nemo est, qui non hoc quoque prætendat, omnia à deo instituta, & homini attributa (sicut prædicamus) & vtique bona omnia, vt boni auctoris: inter hæc deputari vniuersa ista, ex quibus spectacula instruũtur, circum verbi gratia & leonem, & vires corporis, & vocis suauitates. Igitur neque alienum videri posse, neque inimicum deo, quod de conditione constet ipsius: neque cultoribus dei putãdum, quod dei non sit inimicum, quia nec alienum. Planè & ipsæ extructiones locorum, quòd saxa, quòd cæmẽta, quòd marmora, quòd columnæ dei res sint, qui ea ad instrumentum terræ dedit; sed & ipsi actus sub cœlo dei transiguntur. Quàm sapiens argumentatrix sibi videtur ignorantia humana, præsertim cum aliquid eiusmodi de gaudiis & de fructibus seculi metuit amittere. Plures denique inuenias, quos magis periculum voluptatis quàm vitæ, auocet ab hac secta. Nam mortem etiam stultus vt debitam non extimescit, voluptatem etiam sapiens vt tãtam non contemnit, cum alia non sit & stulto & sapienti vitę gratia, nisi voluptas. Nemo negat, quia nemo ignorat quod vltro natura suggerit, deum esse vniuersitatis conditorem, eámque vniuersitatem tam bonam quàm

Gag. argumenta
Gag. consueuerunt
tuta
Gag. verbo
erga
Gag. descriptum
obstinationis
Cap. II
Gen.
Gag.
dei
vitandũ
Gag. euocet

homini mancipatã. Sed quia nõ penitus deum norũt, niſi naturali iure, non etiã familiari, de lõginquo nõ de proximo: neceſſe eſt ignorẽt, qualiter adminiſtrari aut iubeat aut prohibeat quę inſtituit, ſimul quę ſit æmula ex diuerſo, adulterãdis vſibus diuinę cõditionis, quia neq; volũtatem, neque aduerſarium noueris eius, quem minus noueris. Non ergo hoc ſolum reſpiciẽdum eſt, quo omnia ſint inſtituta, ſed à quo conuerſa. Ita enim apparebit cuius vi ſint inſtituta, ſi appareat cuius non ſint. Multum intereſt inter corruptelam & integritatem, quia multum eſt inter inſtitutorem & interpolatorem. Cæterum omnes ſpecies malorum, quæ etiam ethnici indubitate & prohibent & defendunt, ex operibus dei conſtant. Vis homicidium ferro, veneno, magicis deuinctionibus perfici. Tam ferrum dei res eſt quàm herbæ, quàm angeli. Nunquid tamen in hominis necem auctor iſta prouidit? Atquin omnem homicidij ſpeciem vno & principali pręcepto interemit: Nõ occides. Proinde aurum, æs, argentum, ebur, lignum, & quæcunque fabricandis idolis materia captatur, quis in ſeculo poſuit, niſi ſeculi auctor deus? Nunquid tamen vt hæc aduerſus ipſum adorentur? Atquin ſumma offenſio penes illum idololatria eſt. Quid non dei eſt quod deum offendit? ſed cum offendit, dei eſſe deſiit, & cum deſiit offendit. Ipſe homo omnium flagitiorum auctor, non tantum opus dei, verumetiam imago eſt: & tamen & corpore & ſpiritu deſciuit à ſuo inſtitutore. Neq; enim oculos ad concupiſcentias ſumpſimus, neque linguam ad maliloquium, & aures ad exceptaculum maliloquij, & gulam ad gulæ crimen, & ventrem ad gulæ ſatietatem, & genitalia ad exceſſus impudicitiæ, & manus ad vim, & greſſus ad vagam vitam, aut ſpiritus ideo inſitus corpori, vt inſidiarum, & fraudum, & iniquitatum cogitatorium fieret, non opinor. Nam ſi omnem malignitatem, & ſi tantam malitiam excogitatã deus exactor innocentiæ odit, indubitate quæcunque condidit, non in exitum operum conſtat cõdidiſſe quæ damnat, licet eadem opera per ea quæ condidit adminiſtrentur, quando hæc ſit tota ratio dãnationis, peruerſa adminiſtratio conditionis à conditis. Nos igitur qui domino cognito etiam æmulum eius inſpici-

depre-

mus, qui institutore comperto etiam interpolatorem vnà deprehendimus, neque mirari, neque dubitari oportet, cum ipsum hominem, opus & imaginem dei, totius vniuersitatis possessorē illi interpolatoris & æmulatoris angeli ab initio de integritate deiecerint, vniuersam substātiam eius pariter cum ipso in peruersitatem demutatam aduersus institutorem: vt quam doluerat homini concessam non sibi, in ea ipsa & hominem reum deo faceret, & suā dominationem conlocaret. Hac conscientia instructi aduersus opiniones ethnicorum, conuertamur magis ad nostrorum detractatus. Quorundam enim fides aut simplicior, aut scrupulosior, ab hac abdicatione spectaculorum de scripturis auctoritatem exposcit, & se in incertū constituit, quod non significanter neque nominatim denuntietur seruis dei abstinētia eiusmodi. Planè nusquam inuenimus quemadmodum aperte positum est, Non occides, non idolum coles, non adulterium, non fraudem admittes; ita exertè definitum; Non in Circum ibis, non in theatrum, agonem, munus non spectabis. Sed inuenimus ad hāc quoque speciem pertinere illam primam vocem Dauid, Felix, inquit, qui non abiit in concilium impiorum, & in via peccatorum non stetit, & in cathedra pestium non sedit. Nam & si iustum illum videtur prædicasse, quod in concilio & in concessu Iudæorum de deo denegādo consultantium non communicauit, latè tamē semper scriptura diuina diuiditur, vbicunque secundum præsentis rei sensum etiam disciplina munitur, vt hic quoque non sit aliena vox à spectaculorum interdictione. Si enim pauculos tunc Iudæos impiorum concilium vocauit, quanto magis tantum conuentum ethnici populi: ni pij ethnici, minus peccatores, minus hostes Christi, quàm tunc Iudæi, quò & cætera congruunt. Nam apud spectacula & in via statur. Vias enim vocant cardines balteorum per ambitum, & discrimina popularium per procliuum. Cathedra quoque nominatur ipse in anfractu ad consessum situs. Itaque contrariò infelix qui in quodcunque concilium impiorum abierit, & in quacunque via peccatorum steterit, & in quacunque cathedra pestium sederit; generaliter dictū intelligamus, cum

quid etiam specialiter interpretari capit. Nam & specialiter quędam pronunciata generaliter sapiunt. Cum deus Israëlitas admonet disciplinæ vel obiurgat, vtique ad omnes habet; cum Ægypto & Æthiopiæ exitium comminatur, in omnem gentem peccatricem præiudicat. Sic omnis gens vocatur AEgyptus & AEthiopia, à specie ad genus. Quemadmodum etiã de origine spectaculorum omne spectaculum concilium vocat impiorum, à genere ad speciem. Ne quis argumentari nos putet, ad principalem auctoritatem conuertar ipsius signaculi nostri. Cum aquam ingressi Christianã fidem in legis suæ verba profitemur, renunciasse nos diabolo & pompæ & angelis eius ore nostro contestamur. Quid erit summum ac præcipuum, in quo diabolus & pompæ & angeli eius censeantur, quàm idololatria? ex qua omnis immundus & nequam spiritus, vt ita dixerim, quia nec diutius de hoc. Igitur si ex idololatria vniuersam spectaculorum paraturam constare constiterit, indubitate præiudicatum erit etiam ad spectacula pertinere renunciationis nostræ testimonium in lauacro, quæ diabolo & pompæ & angelis eius sint mãcipata, scilicet per idololatriam. Commemorabimus origines singulorum, quibus incunabulis in seculo adoleuerint: exinde titulos quorundam quibus nominibus nuncupentur: exinde apparatus, quibus superstitionibus instruantur, tum loca, quibus præsidibus dicentur: tum artes, quibus auctoribus deputentur. Si quid ex his nõ ad idolum pertinuerit, id neque ad idololatriã, neque ad nostram eierationem pertinebit.

VNDE LVDI DICTI.

De originibus quidem vt secretioribus & ignotis penes plures nostrorum altius nec aliunde inuestigãdum fuit, quàm de instrumentis ethnicarum literarum. Extant auctores multi, qui super ista re cõmentarios ediderunt. Ab his Ludorum origo sic traditur. Lydos ex Asia transuenas in Etruria consedisse, vt Timæus refert, duce Tyrreno, qui fratri suo cesserat regni contentione. Igitur in Etruria inter cæteros ritus superstitionum suarum, spectacula quoque religionis nomine instituunt. Inde Roma-

mani, accersitos artifices mutuantur, tempus, enunciationem, vt ludi à Lydis vocarētur. Sed & si Varro ludos à lūdo, id est, à lūsu interpretatur; sicut & lupercos ludos appellabant, quod ludendo discurrāt: tamen eum lusum iuuenū & diebus festis, & templis, & religionibus reputat. Nihil iam de causa vocabuli, quū rei causa idololatria sit. Nam & cum promiscue ludi Liberalia vocarētur, honorem Liberi patris manifeste sonabant. Libero enim à rusticis primo fiebāt ob beneficium quod ei adscribunt pro demonstrata gratia vini. Exinde ludi Consualia dicti, qui initio Neptunum honorabāt. Eundem enim & Consum vocabant. Dehinc Equiria Marti Romulus dixit: quanquam & Consualia Romulo defendunt, quod ea Conso dicauerit, deo, vt volunt, consilij: eius scilicet, quo tunc Sabinarum virginum rapinā militibus suis in matrimonia excogitauit. Probum planè consilium, & nunc quoque apud ipsos Romanos iustum & licitum, ne dixerim penes deum. Facit etenim ad originis maculam, ne bonum existimes, quod initium à malo accepit, ab impudentia violentiæ alio deo, à fratricida institutore, à filio Martis. Et nunc ara Conso illi in Circo defossa est ad primas metas sub terra, cū inscriptione huiusmodi, CONSVS CONSILIO, MARS DVELLO, LARES COMITIO POTENTES. Sacrificāt apud eam nonis Iuliis sacerdotes publici, XII. Kalend. Septembres flamen quirinalis, & virgines. Dehinc idem Romulus Ioui Feretrio ludos instituit in Tarpeio, quos Tarpeios dictos & Capitolinos Piso tradidit. Post hūc Numa Pompilius Marti & Robigini fecit. Nam & Robiginis deā finxerunt. Dehinc Tullus Hostilius. Dehinc Ancus Martius, & cæteri quoq; per ordinem. Et quibus idolis ludos instituerunt, positum est apud Sueton. Trāquillum, vel à quibus Trāquillus accepit. Sed hæc satis erunt ad originis de idololatria reatum.

DE TITVLIS.

Accedit ad testimoniū antiquitatis subsecuta posteritas, formā originis de titulis huius quoque temporis præferēs, per quos signatum est cui idolo, & cui superstitioni vtriusque generis ludi notarētur, Megalenses

& Apollinares, itē Cereales & Neptunales, & Latiares, & Florales in cōmune celebrātur: reliqui ludorū, de natalib. & solennitatib. regū, & publicis prosperitatibus & municipalibus fastis superstitionibúsq; causas originis habent. Inter quos etiam priuatorum memoriis legatarię editiones parentant, id quoque secūdum institutionis antiquitatem. Nam & à primordio bifariam ludi censebātur, sacri & funebres, id est, diis nationum & mortuis. Sed de idololatria nihil differt apud nos sub quo nomine & titulo, dum ad eosdem spiritus perueniat, quibus renunciamus, licet mortuis, licet diis suis faciant. Proinde mortuis suis vt diis faciant, vna conditio partis vtriusque est, vna idololatria, vna renunciatio nostra aduersus idololatriā.

DE APPARATIBVS.

Communis igitur origo ludorū vtriusq; generis, cōmunes & tituli, vt de cōmunibus causis proinde apparatus communes habeant, necesse est de reatu generali idololatriæ cōditricis suæ. Sed Circēsium paulo pōpatior suggestus, quibus proprie hoc nomen pompa præcedit, quorum sit, in semetipsa probans, de simulacrorum serie, de imaginum agmine, de curribus, de thensis, de armamaxis, de sedibus, de coronis, de exuuiis; quanta præterea sacra, quanta sacrificia præcedant, intercedant, succedant, quot collegia, quot sacerdotia, quot officia moueantur, sciunt homines illius vrbis, in qua dæmoniorum cōuentus consedit. Ea si minore cura per prouincias pro minoribus viribus administrātur; tamen omnes vbique Circēses illuc deputādi, vnde & petuntur, inde inquinātur, vnde sumuntur. Nam & riuulus tenuis ex suo fonte, & surculus modicus ex sua fronde, qualitatem originis continet. Viderit ambitio siue frugalitas eius quod deū offendit: qualiscunque pompa Circi, & si pauca simulacra circunferat, in vno idololatria est; & si vnam thēsam trahat, Iouis tamen plaustrum est; quæuis idololatria sordide instructa, vel modice locuples, sed splendida est censu criminis sui.

Circēsium ludorū pompa.

Romam intelligit.

DE LOCO.

Vt & de locis, secundū propositū exequar, Circus Soli principaliter cōsecratur: cuius ædes medio spatio,

&

& effigies de fastigio ædis emicat, quòd non putauerint sub tecto cõsecrandum, quem in aperto habẽt. Quod spectaculum primum à Circe habent. Soli patri suo, vt volũt, editum adfirmant: ab ea & Circi appellationem argumẽtãtur. Planè venefica eis vtique negocium gessit hoc, nomine quorum sacerdos erat, dæmoniis & angelis scilicet. Quot igitur in habitu loci ipsius idololatrias recognoscis, singula ornamenta Circi, singula templa sunt. Oua honori Castorũ adscribũt, qui illos ouo editos credendo de cygno Ioue non erubescunt. Delphinos Neptuno vouent, columnas sessias à sementationibus, messias à messibus, tutulinas à tutelis fructuum, sustinent. Ante has tres aræ, trinis diis parent, magnis, potentibus, valẽtibus. Eosdem Samothracas existimãt. Obelisci enormitas, vt Hermateles adfirmat, soli prostituta: scriptura ejus, vnde & census, de AEgypto superstitio est. Frigebat dæmonũ concilium sine sua matre magna, ea itaque illic præsidet euripo. Consus (vt diximus) apud metas sub terra delitescit. Murtias quoq; idolum fecit. Mortiã enim deam amoris volunt, cui in illa parte ædem vouere. Animaduerte Christiane, quot nomina immunda possederint Circum. Aliena est tibi religio, quã tot diaboli spiritus occupauerunt. De locis quidem locus est retractandi ad præueniendam quorundã interrogationem. Quid enim inquis, si alio in tempore Circum adiero, periclitabor de inquinamento? Nulla est præscriptio de locis. Nam non sola ista cõciliabula spectaculorũ, sed etiã templa ipsa sine periculo disciplinæ adire seruus dei potest vrgente causa simplici duntaxat, quæ non pertineat ad propriũ eius loci negociũ vel officium. Cæterũ & plateæ, & forum, & balneæ, & stabula, & ipsæ domus nostræ sine idolis omnino nõ sunt, totũ seculum satanas & angeli eius repleuerunt. Non tamen quod in seculo sumus, à deo excidimus, sed si quid de seculi criminibus attigerimus. Proinde si capitoliũ, si serapeum sacrificator & adorator intrauero, à deo excidam: quemadmodũ Circum vel theatrum spectator. Loca nos non contaminãt per se, sed quæ in locis fiunt, à quibus & ipsa loca cõtaminari altercati sumus: de contaminatis cõtaminamur. Propterea autem commemoramus quibus

Circus vnde dictus.

eiusmodi loca dicentur, vt eorum demõstremus esse, quæ in his locis fiunt, quibus ipsa loca dicantur.

DE ARTE CIRCI.

NVnc de artificio quo Circẽses exhibentur. Res equestris retro simplex de dorso agebatur, & vtiq; communis vsus reus non erat. Sed cum ad ludos coactus est, trãsit à dei munere ad dæmoniorum officia. Itaq; Castori & Polluci deputatur hæc species, quibus equos à Mercurio distributos Stesichorus docet. Sed & Neptunus equestris est, quẽ Græci ἵππιον appellãt. De iugo vero quadrigas soli, bigas lunæ sanxerunt. Sed & primus Ericthonius currus & quatuor equos ausus iungere, rapidúsque rotis insistere victor. Ericthonius Mineruæ & Vulcani filius, & quidem de caduca in terram libidine, portentum est dæmonicum, imò diabolus ipse non coluber. Si vero Acrophilus Argiuus auctor est currus, primæ Iunoni id opus suum dedicauit. Si Romę Romulus quadrigam primus ostendit, puto & ipse inter idola conscriptus, si idem est Quirinus. Talibus auctoribus quadrigæ productæ, merito & aurigis coloribus idololatriam vestierũt. Et ab initio duo soli fuerunt, albus & russeus: Albus hyemi ob niues candidas: russeus æstati, ob solis ruborem voti erant. Sed postea tam voluptate, quàm superstitione prouecta, russeum alij Marti, alij album zephyris consecrauerunt: Prasinum vero terræ matri vel verno: Venetum cœlo & mari, vel autumno. Cum autem omnis species idololatriæ damnata sit à Deo, vtique etiam illa damnatur, quæ elementis mundialibus profanatur.

DE THEATRO.

TRanseamus ad scenicas res, quarũ & originem cõmunẽ, & titulos pares secundũ ipsam ab initio ludorum appellationẽ & administrationẽ coniũctam cum re equestri iam ostẽdimus. Apparatus etiã ex ea parte cõsortes, quæ ad scenam spectat: nam à templis & aris, & illa infœlicitate thuris & sanguinis inter tibias & tubas itur, duobus inquinatissimis arbitris, funerum & sacrorũ, dissignatore & haruspice. Ita cum de originibus ludorũ ad

Circenses transimus, inde nunc ad scenicos ludos dirigimus, à loci vitio. Theatrum proprie sacrarium Veneris est. Hoc denique modo id genus operis in seculo euasit. Nam sæpe censores renascentia cum maxime theatra destruebant, moribus consulentes, quorum scilicet periculum ingens de lasciuia prouidebant, vt iam hinc ethnicis in testimonium cedat sententia ipsorũ nobiscum faciens, & nobis in exaggerationẽ disciplinæ etiam humanæ prærogatiua. Itaque Pompeius Magnus solo theatro suo minor, cum illam arcem omnium turpitudinum extruxisset, veritus quandoque memoriæ suę censoriam animaduersionem, Veneris ædem superposuit, & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, sed Veneris templũ nuncupauit, cui subiecimus, inquit, gradus spectaculorum: ita damnatum & damnandum opus templi titulo prætexuit, & disciplinam superstitione delusit. sed Veneri & Libero conuenit. Duo ista dæmonia cõspirata & coniurata inter se sunt, ebrietatis & libidinis. Itaque theatrũ Veneris, Liberi quoque domus est. Nam & alios ludos scenicos liberalia proprie vocabant, præter quàm Libero deuotos, quod sunt Dionysia penes Græcos, etiam à Libero institutos.

DE ARTIBVS SCENICIS.

ET est planè in artibus quoque scenicis Liberi & Veneris patrociniũ, quæ priuata & propria sunt scenæ. De gestu & corporis flexu mollitiã Veneri & Libero immolant: illi per sexum, illi per fluxum, dissolutis. Quæ vero voce & modis & organis & literis transiguntur, Apollines & musas & Mineruas & Mercurios mãcipes habẽt. Oderis Christiane, quorũ auctores non potes non odisse.

DE ARTIBVS.

IAm nunc volumus suggerere de artibus, & de his, quorum auctores in nominibus execramur. Scimus nihil esse nomina mortuorũ, sicut nec ipsa simulacra eorum. Sed non ignoramus, qui sub istis nominibus & institutis simulacris operentur & gaudeant, & diuinitatẽ mentiantur, nequam spiritus scilicet dæmones. Videmus igitur e-

tiam artes eorum honoribus dicatas esse, qui nomina incolunt auctorum earum, nec ab idololatria vacare, quarum institutores etiam propterea dij habētur. Imò quod ad artes pertinet, altius præscripsisse debemus, dęmonas ab initio prospiciētes sibi inter cætera idololatriæ etiam spectaculorum inquinamenta, quibus hominem à deo auocarent, & suo honori obligarēt, eiusmodi quoque artium ingenia inspirasse. Neque enim ab aliis præoccupatum fuisset, quod ad illos peruenturū esset. Nec per alios tunc homines edidissent, quam per ipsos, in quorum nominibus & imaginibus & historiis fallaciam consecrationis sibi negocium acturæ constituerunt.

DE AGONIBVS.

VT ordo peragatur, ineamus etiam agonum retractatum. Origo istis de ludorum propinquitate est. Inde & ipsi sacri vel funebres instituti, aut diis nationum aut mortuis fiunt, proinde Olympia Ioui, quæ sunt Romæ capitolina, Item Herculi Nemæa, Neptuno Isthmia, cęteri mortuarij agones. Quid ergo mirum si apparatus agonum idololatria conspurcat de coronis profanis, de sacerdotalib⁹ præsidibus, de collegiariis ministris, de ipso postremo boum sanguine, vt de loco suppleam. vt de loco communi pro collegio artium musicarum & minerualium, & apollinarium, etiam martialium, per duellum, per tubam, vt stadio Circū æmulentur, quod vtique templum est, & ipsum idoli cuius solennitates agit. Sed & gymnica artes Castorum & Herculum & Mercuriorum disciplinæ prodiderunt.

DE MVNERE.

SVperest illius insignissimi spectaculi acceptissimi recognitio. Munus dictum est ab officio: quoniam officium etiam muneris nomen est. Officium autem mortuis hoc spectaculo facere se veteres arbitrabantur, posteaquam illud humaniore atrocitate temperauerunt. Nam olim quoniam animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captiuos vel malo ingenio seruos mercati in exequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. Itaque quos parauerant

rauerant armis, quibus tunc & qualiter poterãt eruditos, tantum vt occidi discerent: mox edicto die inferiarum apud tumulos erogabant: Ita mortem homicidiis consolabantur. Hæc muneris origo, sed paulatim prouecti ad tan tam gratiã, ad quantã & crudelitatem, quia ferarum voluptati satis nõ fiebat, nisi & feris humana corpora dissiparentur. Quod ergo mortuis litabatur, vtique parentationi deputabatur. Quæ species proinde idololatria est, quoniã & idololatria parentationis est species. Tam hæc quàm illa mortuis ministrat. In mortuorũ autem idolis dæmonia cõsistunt, vt & titulos consideremus: licet transierit hoc genus editionis ab honoribus mortuorum ad honores viuentium, quæsturas dico & magistratus, & flaminia & sacerdotia: cum tamen nominis dignitas idololatriæ crimine teneatur, necesse est, quidquid dignitatis nomine administratur, communicet etiam maculas eius, à qua habet causas. Idem de apparatibus interpretabimur in ipsorum honorũ suggestu deputandis, quòd purpuræ, quòd fasces, quòd vittæ, quòd coronæ, quòd deniq; conciones & edicta, & pultes pridianæ sine pompa diaboli, sine inuitatione dæmonum non sunt. Quid ergo de horrido loco perorem, quem nec periuria sustinent? pluribus enim & asperioribus nominibus amphitheatrum consecratur, quàm capitolium omnium dæmonũ templum est. Tot illic immundi spiritus considunt, quot homines capit. Vt & de artibus concludam. Martem & Dianam vtriusque ludi præsides nouimus. Satis, opinor, impleuimus ordinẽ, quot & quibus modis spectacula idololatriam committant, de originibus, de titulis, de apparatibus, de locis, de sacrificiis, quo certi sumus, nulla ex parte competere nobis ea, qui idolis renunciauimus: Non quòd idolum sit aliquid (vt Apostolus ait) sed quod quæ faciunt, dæmoniis faciunt, consistentibus scilicet in consecrationibus idolorũ siue mortuorũ, siue (vt putãt) deorum. Propterea igitur, quoniã vtraque species idolorum conditionis vnius est, dum mortui & dij vnum sunt, vtraque idololatria abstinemus: nec minus templa, quam monumenta despuimus: neutrã aram nouimus, neutrã effigiem adoramus: non sacrificamus, non parentamus, sed

1. Cor. 8.

1. Cor. 10.

neque de sacrificato & parentato edimus, quia non possumus cœnam dei edere, & cœnã dęmoniorũ. Si ergo gulam & ventrem ab inquinamentis liberamus, quãto magis augustiora nostra, oculos & aures ab idolothytis & necrothytis voluptatibus abstinemus, quæ non intestinis transiguntur, sed in ipso spiritu & anima digerũtur: quorum munditia magis ad deum pertinet, quàm intestinorum. Nunc interposito nosse ne idololatria, quod solum subiectũ sufficere deberet ad abdicationẽ spectaculorum, alia iam ratione tractemus ex abundãti: propter eos maxime qui sibi blandiuntur, quòd nõ nominatim abstinẽtia ista præscripta sit, quasi parũ etiam de literis pronuncietur, cum concupiscentiæ seculi damnantur. Nam sicut pecuniæ vel dignitatis, vel gulæ, vel libidinis, vel gloriæ: ita & voluptatis concupiscentia est. Species autem voluptatis etiam spectacula (opinor) generaliter nominatæ concupiscentiæ continent in se & voluptates: Æquè generaliter intellectæ voluptates specialiter & in spectacula differuntur. Cæterum retulimus supra de locorum cõditione, quod non per semetipsa nos inquinẽt, sed per ea quæ illic geruntur, per quæ simul inquinamentum cõbiberint, tunc & in alteros respuunt. Viderit ergo, vt diximus, principalis titulus idololatriæ, reliquas rerum ipsarum qualitates contrariis omnes feramus. Deus præcepit spiritum sanctũ, vtpote pro naturæ suæ bono tenerum & delicatum, tranquillitate & lenitate, & quiete & pace tractare, non furore, non bile, non ira, non dolore inquietare. Huic quomodo cum spectaculis poterit conuenire? Omne enim spectaculũ sine concussione spiritus non est. Vbi enim voluptas, ibi & studium per quod scilicet voluptas sapit. Vbi studiũ, ibi & æmulatio, per quam studium sapit. Porrò & vbi æmulatio, ibi & furor & bilis, & ira & dolor & cætera ex his quę cum his non competunt disciplinę. Nam & si qui modestè & probè spectaculis fruitur, pro dignitatis vel ætatis, vel etiam naturæ suæ conditione: non tamen immobilis animi est sine tacita spiritus passione. Nemo ad voluptatem venit sine adfectu, nemo adfectum sine casibus suis patitur. Ipsi casus incitamenta sunt adfectus. Cæterum si cessat adfectus, nulla est voluptas,

ptas, & eſt reus iam ille vanitatis eò cõueniens, vbi nihil conſequitur. Puto autem etiam vanitas extranea eſt nobis. Quid quod & ipſe ſe iudicat inter eos poſitus; quorũ ſe ſimilem nolens vtique deteſtatorem confitetur? Nobis ſatis non eſt ſi ipſi nihil tale faciamus, niſi & talia facientibus non conferamur. Si furem, inquit, videbas, concurrebas cum eo. Vtinam ne in ſeculo quidẽ ſimul cum illis moraremur: ſed tamen in ſecularibus ſeparamur, quia ſeculum dei eſt, ſecularia autem diaboli. Cùm ergo furor interdicitur nobis, ab omni ſpectaculo auferimur, etiam à circo, vbi propriè furor præſidet. Aſpice populum ad id ſpectaculum iam cum furore venientem, iam tumultuoſum, iam cæcum, iam de ſponſionibus concitatum. Tardus eſt illi prętor, ſemper oculi in vrna eius cum ſortibus volutantur. Dehinc ad ſignum anxij pendent, vnius dementiæ vna vox eſt. Cognoſce dementiam de vanitate: Miſit dicunt, & nunciant inuicem quod ſimul ab omnibus viſum eſt. Teneo teſtimonium cæcitatis, non vident miſſum quid ſit, mappam putant: ſed eſt diaboli ab alto præcitati figura. Ex eo itaque itur in furias & animos & diſcordias, & quidquid non licet ſacerdotibus pacis. Inde maledicta, conuicia ſine iuſtitia, odij etiam ſuffragia ſine merito amoris. Quid enim conſecuturi ſuum illic agunt, qui ſui non ſunt? niſi fortè hoc ſolum, per quod ſui non ſunt: de aliena infelicitate contriſtantur, de aliena felicitate lætantur. Quidquid optant, quidquid abominantur, extraneum ab illis eſt. Ita & amor apud illos ocioſus, & odium iniuſtũ. Et forſitan ſine cauſa amare liceat, quàm ſine cauſa odiſſe. Deus certè etiam cum cauſa prohibet odiſſe, qui inimicos diligi iubet. Deus etiam cum cauſa maledicere non ſinit, qui maledicentes benedici pręcipit. Sed circo quid amarius, vbi ne principibus quidem aut ciuibus ſuis parcunt. Si quid horum quibus circus furit, aliubi competit ſanctis, etiã in circo licebit. Si verò nuſquam, ideo nec in circo. Similiter impudicitiã omnẽ amoliri iubemur. Hoc igitur modo etiã à theatro ſeparamur, ꝙ eſt priuatũ conſiſtoriũ impudicitię, vbi nihil probatur, quàm quod alibi non probatur. Ita ſumma gratia eius de ſpurcitia plurimũ cõcinnata eſt, quàm atellanꝰ geſticula-

tur, quam minus etiam per mulieres repræsentat, sexum pudoris exterminãs, vt facilius domi quàm in scæna erubescant. Quàm denique pantomimus à pueritia patitur in corpore, vt artifex esse possit. Ipsa etiam prostibula publicæ libidinis hostiæ in scena proferũtur, plus miseræ in pręsentia fœminarũ, quib⁹ solis latebãt, pérq; omnis ætatis, omnis dignitatis ora transducuntur, locus, stipes, elogiũ, etiam quibus opus nõ est, prædicatur. Taceo de reliquis, ea quę in tenebris & in speluncis suis delitescere decebat, ne diem cõtaminarẽt. Erubescat senatus, erubescãt ordines omnes. Ipsæ illæ pudoris sui interemptrices de gestibus suis ad lucem & populum expauescentes semel anno erubescunt. Quod si nobis omnis impudicitia execranda est, cur liceat audire quæ loqui non licet? Cùm etiam scurrilitatem & omne vanum verbum iudicatum à deo sciamus, cur æquè liceat videre, quæ facere flagitium est? Cur quæ ore prolata communicant hominem, ea per oculos & aures admissa non videantur hominem cõmunicare: cùm spiritui appareant aures & oculi, nec possit mundus præstari, cuius apparitores inquinantur. Habes igitur & theatri interdictionem, de interdictione impudicitiæ. Sin & doctrinam secularis literaturæ vt stultitiæ apud deũ deputatam aspernamur, satis præscribitur nobis & de illis speciebus spectaculorum, quæ seculari literatura lusoriam vel agonisticam scenã dispungunt: quod sint tragœdię & comœdię scelerum & libidinum auctrices, cruentæ & lasciuæ, impiæ & prodigæ. nullius rei aut atrocis, aut vilis commemoratio melior est: quod in facto rejicitur, etiam in dicto non est recipiendum. Quod si & stadium contendas in scripturis nominari, sanè obtinebis. Sed quæ in stadio geruntur, indigna conspectui tuo non negabis, pugnos & calces & colaphos & omnem petulantiam manus, & quamcunque humanioris, id est, diuinæ imaginis depugnationem. Non probabis vsquam vanos cursus & iaculatus & saltus vaniores, nusquam tibi vires aut iniuriosæ aut vanæ placebunt, sed nec cura factitij corporis; vt plasticã dei supergressę propter Græciæ ocium, altiles homines oderis. Et palæstrica diaboli negociũ est. Primos homines diabolus elisit. Ipse gestus colu-

colubrina vis eſt tenax ad occupãdum, tortuoſa ad obligandum, liquida ad elabendum. Nullus tibi coronarum vſus eſt, quid de coronis voluptates aucuparis? Expectabimus nũc vt & amphitheatri repudium de ſcripturis petamus. Si ſæuitiam, ſi impietatem, ſi feritatem permiſſam nobis contendere poſſumus, eamus in amphitheatrum. Si tales ſumus quales dicimur, delectemur ſanguine humano. Bonum eſt cùm puniũtur nocentes. Quis hoc niſi nocens negabit? Et tamen nocentes de ſupplicio alterius lętari non oportet, cùm magis competat innocenti dolere, quod homo par eius tam nocens factus eſt, vt tam crudeliter impendatur. Quis autem mihi ſponſor eſt, nocentes ſemper vel ad beſtias vel ad quodcunque ſupplicium decerni, vt non innocentię quoque inferatur, aut vltione iudicantis, aut infirmitate defendẽtis, aut inſtantia quæſtionis? Quàm melius ergo eſt neſcire cùm mali puniuntur, ne ſciam & quum boni pereunt, ſi tamen bonum ſapiunt. Certè quidem gladiatores innocẽtes in ludum veniũt, vt publicę voluptatis hoſtię fiant. Etiam qui damnantur in ludum, quale eſt vt de leuiore delicto in homicidas emendatione proficiant. Sed hęc ethnicis reſpondi. Cæterum abſit vt de iſtius ſpectaculi auerſione diutius diſcat Chriſtianus: quanquam nemo hęc omnia plenius exprimere poteſt, niſi qui adhuc ſpectat. malo nõ implere quàm meminiſſe. Quàm vana igitur, immo deſperata argumentatio eorum, qui ſine dubio tergiuerſationem admittendę voluptatis obtendunt. Nullam eius abſtinentiæ mentionem ſpecialiter vel localiter in ſcripturis determinari, quæ directo prohibeãt eiuſmodi conuentibus intereſſe ſeruum dei. Nouam proximè defenſionem ſuauiludij cuiuſdã audiui. Sol (inquit) imò etiam ipſe deus de cœlo ſpectat, nec contaminatur. Planè ſol & in cloacam radios ſuos defert, nec inquinatur. Vtinam autem deus nulla flagitia hominum ſpectaret, vt omnes iudicium euaderemus. Sed ſpectat & latrocinia, ſpectat & falſa, & adulteria, & fraudes, & idololatrias, & ſpectacula ipſa. Idcirco ergo nos non ſpectabimus, ne videamur ab illo qui omnia ſpectat. Comparas homo reum & iudicem: reum, qui quia videtur, reus eſt: iudicem, qui quia vi-

det, iudex est. Nunquid ergo & extra limites circi furori studemus, & extra cardines theatri impudicitiæ intendimus, & insolentię extra stadium, & immisericordię extra amphitheatrum, quòd deus etiam extra cameras, & gradus, & apulias oculos habet? Erramus, nusquam & nunquam excusatur quod deus damnat. Nusquam & nunquam licet, quod semper & vbique non licet. Hęc est veritatis integritas, & quę ei debetur disciplinæ plenitudo & ęqualitas timoris, & fides obsequij, nō immutare sententiam, nec variare iudiciū. Non potest aliud esse, quod verè quidem est bonum seu malum. Omnia autē penes veritatem dei fixa sunt. Ethnici quos penes nulla est veritatis plenitudo, quia nec doctor veritatis deus, malum ac bonum pro arbitrio ac libidine interpretantur, alibi bonum quod alibi malum, & alibi malum quod alibi bonum. Sic ergo euenit, vt qui in publico vix necessitate vesicæ tunicam leuet: idem in circo aliter non exultet, nisi totum pudorem in faciem omnium intentet. & qui filiæ virginis ab omni spurco verbo aures tuetur, ipse eam in theatrū ad illas voces gesticulationésque deducat, & qui in plateis litem manu agentem aut compescit, aut detestatur, idem in stadio grauioribus pugnis suffragium ferat. Et qui ad cadauer hominis cōmuni lege defuncti exhorret, idē in amphitheatro derosa & dissipata, & in suo sanguine squalentia corpora patientissimis oculis desuper incumbat. Imò qui propter homicidæ pœnam probandam ad spectaculum veniat, idem gladiatorem ad homicidium flagellis & virgis compellat inuitum. Et qui insigniori cuique homicidæ leonem poscit, idem gladiatori atroci petat rudem, & pileum præmium conferat. Illum verò confectum etiam amoris spectaculo repetat, libentius recognoscens de proximo, quem voluit occidere de longinquo, tantò durior si noluit. Quid mirum inæquata ista hominum miscentium & commutantium statum boni & mali per inconstantiam sensus & iudicij varietatem? Etenim ipsi actores & administratores spectaculorum, quadrigarios, scenicos, xysticos, harenarios illos amantissimos, quibus viles animas fœminæ, aut illi etiam corpora sua substernunt, propter quos in ea commit-

mittunt, quæ reprehendunt, ex eadem parte quam magnifaciunt, deponunt, & deminuunt; imò manifestè damnant ignominia & capitis minutione, arcentes curia, rostris, senatu, equite, cæterísque honoribus omnibus simul & ornamentis quibusdam. Quanta peruersitas. Amant quos multant, depreciant quos probant. Artem magnificant, artificem notant. Quale iudicium est, vt ob ea quis offuscetur, per quæ promeretur? Imò quanta confessio est malæ rei, quarum auctores, quum acceptissimi sint, sine nota nõ sunt. Cùm igitur humana recordatio etiam obstrepente gratia voluptatis damnãdos eos censeat ademptis bonis dignitatum in quendam scopulum famositatis, quãtò magis diuina iustitia in eiusmodi artifices animaduertit? An deo placebit auriga ille tot animarum inquietator, tot furiarum minister, tot statuum, vt sacerdos coronatus, vel coloratus vt leno, quem curru rapiendum diabolus aduersus Heliam exornauit. Placebit & ille qui vultus suos nouacula mutat infidelis erga faciem suam, quã non contentus Saturno & Isidi & Libero proximam facere, insuper contumeliis alaparum sic obiicit, quasi de præcepto domini ludat. Docet scilicet & diabolus verberandam maxillam patienter offerre. Sic & tragœdos cothurnis extulit, quia nemo potest adiicere cubitũ vnum ad staturam suam, mendacem facere vult Christum. Iam verò ipsum opus personarum, quæro an Deo placeat, qui omnem similitudinem vetat fieri, quãtò magis imaginis suæ. Non amat falsum auctor veritatis: adulterium est apud illũ omne quod fingitur. Proinde vocem, sexus, ætates mentientem, amores, iras, gemitus, lachrymas adseuerantem non probabit, qui omnem hypocrisin damnat. Cæterum cùm in lege præscribit, maledictũ esse qui muliebribus vestitur, quid de pantomimo iudicabit, qui etiã muliebribus curatur? Sanè & ille artifex pugnorum impunitus ibit? Tales enim cicatrices cæstuum, & callos pugnorum, & aurium fungos à deo cum suo plasmate accepit. Ideo illi oculos deus plasmauit, vt vapulãdo deficiãt. Taceo de illo, qui hominem leoni præ se opponit, ne parum sit homicida, quàm qui eundem post modum iugulat. Quod adhuc modis perorabimus, nihil ex his quæ

Matth. 6.
Luc. 12.
Deut. 22.

ſpectaculis deputantur, placitum deo eſſe, aut congruens dei ſeruis, quod domino placitum non ſit: ſi omnia propter diabolũ inſtituta, & ex diaboli rebus inſtructa monſtrauimus: nihil enim non diaboli eſt, quidquid dei non eſt, vel deo diſplicet: hoc erit pompa diaboli, aduerſus quã in ſignaculo fidei eieramus. Quod autem eieramus, neque facto, neque dicto, neque viſu, neque proſpectu participare debemus. Cæterum nónne eieramus & reſcindimus ſignaculum, reſcindendo teſtationem eius? Nunquid ergo ſupereſt vt ab ipſis ethnicis reſponſum flagitemus? Illi iam nobis renuncient, an liceat Chriſtianis ſpectaculo vti. Atquin hinc vel maximè intelligunt factum Chriſtianũ, de repudio ſpectaculorum. Itaque negat manifeſtè, qui per quod agnoſcitur, tollit. Quid autem ſpei ſupereſt in huiuſmodi homine? nemo in caſtra hoſtium tranſit, niſi proiectis armis ſuis, niſi deſtitutis ſignis & ſacramẽtis principis ſui, niſi pactus ſimul perire. An ille recogitabit eo tempore de deo, poſitus illic vbi nihil eſt de deo? pacem opinor habebit in animo contẽdens pro auriga, pudicitiam ediſcet, attonitus in mimos. Imò in omni ſpectaculo nullum magis ſcandalum occurret, quàm ipſe ille mulierum & virorum accuratior cultus. ipſa conſenſio, ipſa in fauoribus aut conſpiratio aut diſſenſio inter ſe de commercio ſcintillas libidinum conflabellant. Nemo denique in ſpectaculo ineundo prius cogitat, niſi videri & videre. Sed tragœdo vociferante exclamationes illæ alicuius prophetæ retractabit: Inter effœminationis modos pſalmum ſecum comminiſcetur, & cùm athletæ agent, ille dicturus eſt, repercutiendum non eſſe, poterit & de miſericordia moueri, defixus in morſus vrſorum, & ſpongias retiariorum. Auertat deus à ſuis tantam voluptatis exitioſæ cupiditatem. Quale eſt enim de eccleſia dei in diaboli eccleſiam tendere? de cœlo (quod aiunt) in cœnum? illas manus quas ad dominum extuleris, poſtmodum laudando hiſtrionem fatigare: ex ore quo Amen in ſanctum protuleris, gladiatori teſtimonium reddere, εἰς αἰῶνας alij omninò dicere niſi deo Chriſto? Cur ergo non eiuſmodi etiam dæmoniis penetrabiles fiant? Nam & exemplũ accidit domino teſte, eius mulieris quæ theatrum

De cœlo in cœnum, prouerb.

trum

trum adiit, & inde cum dæmonio rediit. Itaque in exorcismo cùm oneraretur immundus spiritus, quod ausus esset fidelem adgredi: constanter & iustissimè quidem (inquit) feci, in meo eam inueni. Constat & alij linteum in somnis ostensum eius diei nocte, qua tragœdum audierat, cũ exprobratione nominato tragœdo, nec vltra quintum diem eam mulierem in seculo fuisse. Quo vtique & alia documenta cesserunt de his qui cum diabolo apud spectacula communicando à domino exciderunt. Nemo enim potest duobus dominis seruire. Quid luci cum tenebris? quid vitæ & morti? Odisse debemus istos conuentus & cœtus ethnicorum, vel quod illic nomen dei blasphematur, illic cottidiani in nos leones expostulantur, inde persecutiones decernuntur, inde tentationes emittuntur. Quid facies in illo suffragiorũ impiorum æstuario deprehensus, nõ quasi aliquid illic pati possis ab hominibus, Nemo te cognoscit Christianum, sed recogita quid de te fiat in cœlo. Dubitas enim illo momento, quo in diaboli ecclesia fueris, omnes angelos prospicere de cœlo, & singulos denotare, quis blasphemiam dixerit, quis audierit, quis linguam, quis aures diabolo aduersus Deum administrauerit. Non ergo fugies sedilia hostium Christi, illam cathedram pestilentiarum, ipsúmque aërẽ qui desuper incubat, scelestis vocibus constupratum. Sint dulcia licebit & grata & simplicia, etiam honesta quædam, Nemo venenũ temperat felle & elleboro, sed conditis pulmentis & bene saporatis, & plurimum dulcibus id mali iniicit: ita & diabolus lethale quod cõficit, rebus dei gratissimis & acceptissimis imbuit, omnia illic seu fortia, seu honesta, seu sonora, seu canora, seu subtilia, proinde habe ac si stillicidia mellis de liuacunculo venenato: nec tanti gulam facias voluptatis, quanti periculum. Per suauitatem saginentur eiusmodi dulcibus conuiuæ sui; & loca & tempora, & inuitator ipsorum est. Nostræ cœnę, nostræ nuptiæ, nondum sunt. nõ possum cum illis discumbere, quia nec illi nobiscum. Vicibus disposita res est. Nunc illi lætantur, nos conflictamur. Seculum (inquit) gaudebit, vos tristes eritis. Lugeamus ergo dum ethnici gaudent, vt quum lugere cœperint, gaudeamus, ne

en exorcismo oneraretur

Math. 6.

Cap. xxvij.

quo

illo eni momento quo diabolus in ecclesia fuerit

licet

Cap. xxviij.

Ioã. 16.

pariter nunc gaudentes, tunc quoque pariter lugeamus. Delicatus es Chriſtiane, ſi & in ſeculo voluptatem concupiſcis, imò nimium ſtultus, ſi hoc exiſtimas voluptatẽ. Philoſophi quidem hoc nomen quieti & tranquillitati dederũt, in ea gaudent, in ea auocantur, in ea etiam gloriantur. Tu mihi metas & ſcenas, & puluerem & harenas ſuſpiras. Dicas velim. Non poſſumus viuere ſine voluptate, qui mori cum voluptate debebimus? Nam quod eſt aliud votum noſtrum, quàm quod & apoſtoli, exire de ſeculo, & recipi apud dominum. Hæc voluptas, vbi & votum. Iam nunc ſi putas delectamentis exigere ſpacium hoc, cur tam ingratus es, vt tot & tales voluptates à Deo contributas tibi ſatis non habeas, neque recognoſcas? Quid enim iocundius, quàm dei patris & domini reconciliatio, quàm veritatis reuelatio, quàm errorum recognitio, quàm tantorum retrò criminum venia? quæ maior voluptas, quàm faſtidium ipſius voluptatis, quàm ſeculi totius contemptus, quàm vera libertas, quàm conſcientia integra, quàm vita ſufficiens, quàm mortis timor nullus, quod calcas deos nationum, quod dæmonia expellis, quod medicinas facis, quod reuelationes petis, quod deo viuis? Hæ voluptates, hæc ſpectacula Chriſtianorum, ſancta, perpetua, gratuita, in his tibi ludos circenſes interpretare, curſus ſeculi intuere, tempora labentia dinumera, metas conſummationis expecta, ſocietates eccleſiarum defende, ad ſignum dei ſuſcitare, ad tubã angeli erigere, ad martyrij palmas gloriare. Si ſcenicæ doctrinæ delectãt, ſatis nobis literarũ eſt, ſatis verſuum eſt, ſatis ſententiarũ, ſatis etiã canticorum, ſatis vocũ, nec fabulæ, ſed veritates, nec ſtrophę, ſed ſimplicitates. Vis & pugillatus & luctatus? præſtò ſunt, non parua, ſed multa. Aſpice impudicitiam deiectã à caſtitate, perfidiam cæſam à fide, ſæuitiam à miſericordia contuſam, petulantiam à modeſtia adumbratam, & tales ſunt apud nos agones, in quibus ipſi coronamur. Vis autem & ſanguinis aliquid? habes Chriſti. Quale autem ſpectaculum in proximo eſt aduentus domini iam indubitati, iam ſuperbi, iam triumphantis. Quæ illa exultatio angelorum, quæ gloria reſurgentium ſanctorum? quale regnum exinde iuſtorum? qualis

qualis ciuitas noua Hierusalem? At enim supersunt alia spectacula, ille vltimus & perpetuus iudicij dies, ille nationibus insperatus, ille derisus, cùm tãta seculi vetustas, & tot eius natiuitates vno igni haurientur. Quæ tunc spectaculi latitudo? quid admirer? quid rideam? vbi gaudeam, vbi exultem; spectans tot ac tantos reges, qui in cœlum recepti nuntiabantur, cum ipso Ioue & ipsis suis testibus in imis tenebris congemiscentes? item præsides persecutores dominici nominis sæuioribus quàm ipsi flammis sæuierunt insultantibus contrà Christianos, liquescentes: quos præterea sapiẽtes illos philosophos coram discipulis suis vnà conflagrãtibus erubescentes, quibus nihil ad deum pertinere suadebant, quibus animas aut nullas, aut non in pristina corpora redituras adfirmabant, etiam poëtas non ad Rhadamanti, nec ad Minois, sed ad inopinati Christi tribunal palpitantes. Tunc magis tragœdi audiẽdi, magis scilicet vocales in sua propria calamitate. Tunc histriones cognoscendi solutiores multò per ignem: tunc spectandus auriga, in flammea rota totus rubens; tunc xystici contẽplandi non in gymnasiis, sed in igne iaculati; nisi quod nec tunc quidem illos velim visos, vt qui malim ad eos potius conspectum insatiabilem conferre, qui in dominum desæuierunt. Hic est ille (dicam) fabri aut questuarię filius, sabbati destructor, Samarites & dęmonium habens. Hic est quem à Iuda redemistis, hic est ille arundine & colaphis diuerberatus, sputamentis dedecoratus, felle & aceto potatus. Hic est quem clàm discentes subripuerunt, vt resurrexisse dicatur, vel hortulanus detraxit, ne lactucæ suæ frequentia cõmeantium læderentur. Vt talia spectes, vt talibus exultes, quis tibi prætor aut consul, aut quæstor, aut sacerdos de sua liberalitate præstabit? & tamen hæc iam quodammodo habemus per fidem spiritu imaginante repræsentata. Cæterum qualia illa sunt, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt? credo, circo & vtraque cauea & omni stadio gratiora.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINENSIS DE BAPTISMO LIBER.

FELIX ſacramentum aquæ noſtræ, quia ablutis delictis priſtinę cecitatis, in vitam eternam liberamur. Non erit otioſum digeſtum iſtud, inſtruens tam eos qui cùm maxime formantur, quàm & illos qui ſimpliciter credidiſſe contenti non exploratis rationibus traditionum intentatam probabilem fidem per imperitiam portant. Atque adeò nuper conuerſata iſtic, quędam de Gaiana hereſi vipera, venenatiſſima doctrina ſua pleroſque rapuit, in primis baptiſmum deſtruens. planè ſecundum naturam: nam ferę, viperę, & aſpides ipſíque reguli ſerpentes arida & inaquoſa ſectantur. Sed nos piſciculi ſecundum ἰχθὺν noſtrum Ieſum Chriſtum in aqua naſcamur. Nec aliter quàm in aqua permanendo ſalui ſumus. Ita Quintilla mõſtroſiſſima, cui nec integrè quidem docendi ius erat, optimè norat piſciculos necare, de aqua auferens. Sed enim quanta vis eſt peruerſitatis ad fidem labefactandam, vel in totum non recipiendam, vt ex his eam impugnet, ex quibus conſtat. Nihil adeò eſt quod obduret mentes hominum quàm ſimplicitas diuinorum operum quæ in actu videntur, & magnificẽtia quę in effectu repromittitur: vt hic quoque quoniam tãta ſimplicitate ſine pompa, ſine apparatu nouo aliquo, denique ſine ſumptu, homo in aqua demiſſus, & inter pauca verba tinctus, non multò vel nihilo mundior reſurgit, eo incredibilis exiſtimetur cõſecutio æternitatis. Mentior, ſi non econtrario idolorum ſolennia vel arcana de ſuggeſtu & apparatu déque ſumptu fidem & auctoritatem ſibi extruunt. Prò miſera incredulitas, quę denegas deo proprietates ſuas, ſimplicitatem & poteſtatem. Quid ergo? nónne mirandum & lauacro dilui mortem? Atquin eo ma-

gis

gis credendum, si quia mirandum est, idcirco non creditur. Atquin eo magis credendum est. Qualia enim decet esse opera diuina, nisi super omnem admirationem? Nos quoque ipsi miramur, sed quia credimus. Cæterum incredulitas miratur, non credit. Miratur enim simplicia quasi vana; magnifica, quasi impossibilia. Et sit planè vt putas, satis ad vtrumque diuina pronunciatio præcurrit. Stulta mundi elegit deus vt confundat sapientiam eius, & prædifficilia penes homines, facilia penes deum. Nam si deus & sapiens & potens, quod etiam prætereuntes eum non negant; meritò in aduersariis sapientiæ potētiæque, id est in stultitia & impossibilitate materias operationis suæ instituit. Quoniam virtus omnis ex his causam accipit à quibus prouocatur. Huius memores pronūtiationis tanquam præscriptionis, nihilominus quàm stultum & impossibile sit aqua reformari tractamus, quid vtique ista materia tantæ dignationis meruerit officium. Vt opinor auctoritas liquidi elementi exigenda est. Atquin plurima suppetit, & quidem à primordio. Nam vnum ex his est, quæ ante omnem mundi suggestum impolita adhuc specie penes deum quiescebant. In primordio (inquit) fecit deus cœlum & terram. Terra autem erat inuisibilis & incomposita, & tenebræ erāt super abyssum, & spiritus domini super aquas ferebatur. Habes homo in primis ætatem venerari aquarum, quod antiqua substantia, dehinc dignationem, quod diuini spiritus sedes, gratior scilicet cæteris tunc elementis. Nam & tenebræ totæ adhuc sine cultu siderum informes, & tristis abyssus, & terra imparata, & cœlum rude: solus liquor, semper materia perfecta, læta, simplex, de suo pura, dignum vectaculum deo subiiciebat. Quid quod exinde dispositio mundi modulatricibus quodammodo aquis deo constitit. Nam vt firmamentum cœleste suspenderet in medietate, distinctis aquis fecit, & vt terram aridam suspenderet, segregatis aquis expediit. Ordinato dehinc per elemēta mundo cùm incolæ darētur, primis aquis præceptum est animas proferre. Primus liquor quod viueret edidit, ne mirum sit in baptismo, si aquæ animare nouerunt. Nam ipsius quoque hominis figurādi opus sociantibus aquis absolutum

est de terra materia, nō tamen habili nisi humecta & succida, quam scilicet ante quartum diem segregatæ aquę in stationem suam superstite humore limo temperant. Si exinde vniuersa vel plura prosequar, quæ de elementi istius auctoritate commemorem, quāta vis eius aut gratia, quot ingenia, quot officia, quantum instrumentum mundo ferat: vereor ne laudes aquæ potius quàm baptismi rationes videar congregasse. Licet eo plenius docerem non esse dubitandum, si materiam quam in omnibus rebus & operibus suis deus disposuit, etiam in sacramentis propriis parere fecit, si quæ vitam æternā gubernat, & in cœlesti procurat. Sed ea satis erit præcerpsisse, in quibus & ratio baptismi recognoscitur prima illa, quæ iā tunc etiam ipso habitu prænotabatur ad baptismi figurā, dei spiritū, qui ab initio superuectabatur super aquas, intinctos reformaturū. Sanctū autē vtique super sanctum ferebatur, aut ab eo quod superferebatur id quod ferebat, sanctitatē mutuabatur. Quoniam subiecta quæque materia eius quæ desuper imminet, qualitatem rapiat necesse est, maximè corporalis spiritalem, & penetrare & insidere facilem per substātiæ suæ subtilitatem. Ita de sancto sanctificata natura aquarū, & ipsa sanctificare concepit. Nemo dicat; Nūquid ipsis enim aquis tingimur quę nūc in primordio fuerūt? non vtique ipsis, nisi ex ea parte qua genus quidē vnum, species verò cōplures. Quod autē generi adtributū est, etiam in specie redundat. Ideoque nulla distinctio est, mari quis an stagno, flumine an fonte, lacu an alueo diluatur, nec quicquam refert inter eos quos Ioannes in Iordane, & quos Petrus in Tiberi tinxit. Nisi & ille spado quem Philippus inter vias fortuita aqua tinxit, plus salutis aut minus retulit. Igitur omnes aquæ de pristina originis prerogatiua sacramentū sanctificationis cōsequuntur, inuocato deo. Superuenit enim statim spiritus de cœlis, & aquis superest sanctificans eas de semetipso, & ita sanctificatę vim sanctificādi cōbibunt. Quanquam ad simplicē actum cōpetat similitudo, vt quoniam vice sordium delictis inquinamur, aquis abluamur. Sed delicta sicut non in carne cōparent, quia nemo super cutē portat maculam idololatriæ, aut stupri, aut fraudis: ita eius-

eiusmodi in spiritu sordent qui est auctor delicti. Spiritus enim dominatur, caro famulatur: tamen vtrũque inter se communicãt reatum, spiritus ob imperium, caro ob ministerium. Igitur medicatis quodammodo aquis per angeli interuentum, & spiritus in aquis corporaliter diluitur, & caro in eisdem spiritaliter mundatur. Sed enim nationes extraneæ ab omni intellectu spiritalium potestatem, eadem efficacia idolis suis subministrant, sed viduis aquis sibi mentiuntur. Nam & sacris quibusdam per lauacrum initiantur, Isidis alicuius, aut Mithræ, ipsos etiam deos suos lauationibus efferunt. Cæterum villas, domos, templa, totásq; vrbes aspergine circumlatæ aquæ expiant passim, certè ludis Apollinaribus & Pelusijs tinguntur. Idque se in regenerationem & impunitatem periuriorũ suorum agere præsumunt. Item penes veteres, quisquis se homicidio infecerat, purgatrice aqua se expiabat. Igitur si de sola naturæ aqua, quòd propria materia sit adlegendi auspicij emundationis, blandiuntur, quantò id verius aquæ præstabunt per dei auctoritatem, à quo omnis natura earum constituta est. Si religione aquam medicari putant; quæ potior religio quàm dei viui? quo agnito, hic quoque studium diaboli recognoscimus res dei æmulantis, cùm & ipse baptismũ in suis exercet. quid simile? Immundus emũdat, perditor liberat, damnatus absoluit. suã videlicet operam destruet diluens delicta, quæ inspirat ipse. Hæc quidem in testimonium posita sunt repellentibus fidem, si minimè credant rebus dei, quarum adfectationibus apud æmulum dei credunt. an non & aliâs sine vllo sacramento immũdi spiritus aquis incubãt; adfectantes illam in primordio diuini spiritus gestationem? Sciunt opaci quique fontes, & auij quiq; riui, & in balneis piscinæ, & euripi in domibus, vel cisternæ & putei, qui rapere dicũtur, scilicet per vim spiritus nocẽtis. Nã & enectos & lymphatos & hydrophobos vocant, quos aquæ necauerũt, aut amentia vel formidine exercuerunt. Quorsum ista retulimus? ne quis durius credat angelũ dei sanctum aquis in salutem hominis temperandis adesse, cùm angelus malus profanus commercium eiusdem elementi in perniciem hominis frequentat. angelum aquis interue-

nire, si nouũ videtur, exemplum futuri præcucurrit. piscinam Bethsaidam angelus interueniens commouebat, obseruabant qui valetudinem querebãtur. Nam si quis præuenerat descendere illuc, queri post lauacrum desinebat. Figura ista medicinæ corporalis spiritalem medicinam canebat; ea forma, qua semper carnalia in figura spiritaliũ antecedunt. proficiente itaque in hominib. gratia dei plus aquis & angelo accessit: qui vitia corporis remediabant, nunc spiritui medentur; qui temporalem operabantur salutem, nũc æternam reformant; qui vnũ semel anno liberabant, nũc quotidie populos cõseruant, deleta morte per ablutionem delictorum. Exempto scilicet reatu, eximitur & pœna. Ita restituetur homo deo ad similitudinẽ eius qui retrò ad imaginem dei fuerat. imago in effigie: similitudo in æternitate censetur. Recipit enim illum dei spiritum, quem tunc de afflatu eius acceperat, sed post amiserat per delictum. Non quòd in aquis spiritũ sanctum consequamur, sed in aqua emundati sub angelo spiritu sancto præparamur. Hic quoq; figura præcessit. Sic enim Ioannes antepręcursor Domini fuit, præparans vias eius: ita & angelus baptismi arbiter superuenturo spiritui sancto vias dirigit ablutionẽ delictorum, quam fides impetrat obsignata in patre & filio & spiritu sancto. Nã si in tribus testibus stabit omne verbum: quantò magis, dum habemus per benedictionem eosdem arbitros fidei, quos & sponsores salutis; sufficit ad fiduciam spei nostræ etiam numerus nominum diuinorum. Quum autem sub tribus & testatio fidei & sponsio salutis pignerentur, necessariò adiicitur ecclesiæ mentio: quoniam vbi tres, id est, pater & filius & spiritus sanctus, ibi ecclesia quæ trium corpus est. Exinde egressi de lauacro perungimur benedicta vnctione, de pristina disciplina, qua vngi oleo de cornu in sacerdotio solebant, ex quo Aaron à Moyse vnctus est. Vnde Christus dicitur à chrismate quod est vnctio, quæ domino nomẽ accommodauit; facta spiritalis, quia spiritu vnctus est à deo patre, sicut in Actis: Collecti sunt enimuero in ista ciuitate aduersus sanctũ filium tuũ, quẽ vnxisti. Sic & in nobis carnaliter currit vnctio, sed spiritaliter proficit: quomodo & ipsius baptismi carnalis actus,

quòd

quòd in aqua mergimur:spiritalis effectus, quòd delictis liberamur. Dehinc manus imponitur,per benedictionem aduocans & inuitās spiritum sanctum. Sanè humano ingenio licebit spiritum in aquam arcessere, & cōcorporationem eorum accommodatis desuper manibus alio spiritu tantæ claritatis animare; deo autem in suo organo nō licebit per manus sanctas sublimitatem modulari spiritalem? Sed est hoc quoque de veteri sacramento, quo nepotes suos ex Ioseph Efrem & Manassem Iacob capitibus impositis & intermutatis manibus benedixerit, & quidem ita transuersim obliquatis in se, vt Christum deformantes iam tūc portenderent benedictionem in Christum futuram. Tunc ille sanctissimus spiritus super emūdata & benedicta corpora libens à patre descendit, super baptismi aquas tanquam pristinam sedem recognoscens conquiescit, columbæ figura delapsus in dominum, vt natura spiritus sancti declararetur per animal simplicitatis & innocentiæ: quod etiam corporaliter ipso felle careat columba. Ideóque, Estote (inquit) simplices sicut columbæ, ne hoc quidem sine argumento præcedentis figuræ. Quemadmodum enim, post aquas diluuij, quibus iniquitas antiqua purgata est, post baptismum (vt ita dixerim) mundi, pacem cœlestis iræ, præco columba terris adnunciauit dimissa ex arca, & cum olea reuersa; quod signum etiam apud nationes paci prætenditur. Eadem dispositione spiritalis effectus, terræ, id est, carni nostræ, emergenti de lauacro post vetera delicta, columba sancti spiritus aduolat pacem dei adferens, emissa de cœlis, vbi ecclesia est arca figurata. Sed mūdus rursus deliquit, quo malè comparetur baptismus diluuio. Itaque igni destinatur, sicut & homo qui post baptismū delicta restaurat, vt hoc quoque in signum admonitionis nostræ debeat accipi. Quot igitur patrocinia naturæ, quot priuilegia gratiæ, quot solennia disciplinæ, figuræ, præstructiones, precationes religionem aquæ ordinauerunt? primò quidem, cùm populus de AEgypto liberè expeditus, vim regis AEgypti, per aquam transgressus, euadit, ipsum regem cum totis copiis aqua extinxit. Quæ figura manifestior in baptismi sacramento? Liberantur de seculo nationes per aquam scilicet,

Matth. 10.

& diabolum dominatorem pristinũ in aqua oppressum derelinquunt. Item aqua de amaritudinis vitio in suum commodum suauitatis Mosei ligno remediatur. Lignum illud erat Christus, venenatæ & amaræ retrò naturæ venas insaluberrimas, aquas baptismi scilicet ex sese remedians. Hæc est aqua, quæ de comite petra populo defluebat. Si enim petra Christus; sine dubio aqua in Christo baptismum videmus benedici. Quanta aquæ gratia penes deum & Christum eius est, ad baptismi confirmationem. Nũquam sine aqua Christus, siquidem & ipse aqua tingitur. Prima rudimenta potestatis suæ vocatus ad nuptias aqua auspicatur. Cùm sermonem facit, sitientes ad aquam suam inuitat sempiternam. Cùm de agape docet, aquæ calicem patri oblatum inter opera dilectionis probat. Apud puteum vires resumit, super aquam incedit libenter, transfretat, aquam discentibus ministrat, perseuerat testimoniũ baptismi vsque ad passionem. cùm deditur in crucem aqua interuenit, sciunt Pilati manus, cùm vulneratur, aqua de latere prorumpit, scit lãcea militis. Diximus quãtum mediocritati nostræ licuit de vniuersis, quæ baptismi religionem struunt, nunc ad reliquũ statum eius æquè vt potero progrediar de quæstiunculis quibusdam. Baptismus ab Ioanne denunciatus iam tunc habuit quæstionem, ab ipso quidem domino propositam Pharisæis, cœlestísne is baptismus esset, an verò terrenus? De quo illi non valuerunt constanter respondere, vtpote non intelligentes, quia nec credentes. Nos porrò quãtula fide sumus, tantulo & intellectu possumus æstimare; diuinum quidem eum baptismũ fuisse, mãdatu tamen non & potestate, quòd & Ioãnem à domino missum legimus in hoc munus, cæterũ humanum cõditione. Nihil enim cœleste præstabat, sed cœlestib. præministrabat; pœnitentiæ scilicet præpositus, quæ est in hominis potestate. Deniq; legis doctores & Pharisei, qui credere noluerunt, nec pœnitentiã agere. Quod si pœnitẽtia humanũ est, & baptismus ipsius eiusdem cõditionis fuerit necesse est; aut daret & spiritũ sanctũ & remissionem delictorũ si cœlestis fuisset. Sed neq; peccatũ dimittit, neq; spiritum indulget nisi deus solus. etiã ipse dominus, nisi ipse prius ascenderet ad

pa-

patrem, aliter negauit spiritũ descensurũ. Id quod dominus nondũ conferebat, seruus vtiq; præstare non posset. Adeò postea in Actis apostolorũ inuenimus, quoniã qui Ioãnis baptismũ habebant, non accepissent spiritũ sanctũ quẽ ne auditu quidẽ nouerãt. Ergo nõ erat cœleste quod cœlestia nõ exhibebat, cùm ipsum quod cœleste in Ioãne fuerat spiritus prophetiæ, post totius spiritus in dominũ trãslationẽ vsqueadeò defecerit, vt quẽ prędicauerat, quẽ aduenientem designauerat, postmodũ an ipse esset, miserit sciscitatũ. Agebatur itaq; baptismus pœnitentiæ quasi cãdidatus remissionis & sanctificationis in Christo subsecuturæ. Nam quod prædicabat baptismũ pœnitentiæ in remissionem delictorum, in futurã remissionem enũciatum est. Si quidem pœnitentia antecedit, remissio subsequitur, & hoc est viam præparare: qui autem præparat, non idem ipse perficit, sed alij perficiẽdum procurat. Ipse profitetur sua non esse cœlestia, sed Christi, dicendo, Qui de terra est, de terra loquitur: qui de supernis venit, super omnes est. Item sola se pœnitentia tingere, venturũ mox qui tingeret in spiritu & igni. Scilicet, quia vera & stabilis aquæ fides qua tingitur in salutem, simulata autem & infirma igni tingitur in iudicium. Sed ecce (inquiunt) venit dominus, & non tinxit. Legimus enim: & tamen is non tingebat, verum discipuli eius: quasi reuera ipsum suis manibus tincturum Ioannes prędicasset. Non vtique sic intelligendum est, sed simpliciter dictum more communi. Sicut est verbi gratia, Imperator proposuit edictum, aut præfectus fustibus cæcidit: nunquid ipse proponit, aut nunquid ipse cædit? semper is dicitur facere cui præministratur. Ita erit accipiendum, ipse vos tinget, pro eo quod est, per ipsum tingemini, vel in ipsum. Sed ne moueat quosdam, quod non ipse tingebat. In quem enim tingeret? In pœnitentiam, quo ergo illi præcursorem? In peccatorum remissionem, quam verbo dabat. In semetipsum? quem humilitate cælabat. in spiritum sanctum? qui nondum à patre descenderat. In ecclesiam? quam nondum Apostoli struxerant. Itaque tingebant discipuli eius vt ministri; vt Ioannes ante præcursor, eodem baptismo Ioannis, ne qui alio putet,

Act. 19.

Viam domini præparare quid.

Ioan. 4.

quia nec exstat alius nisi postea Christi, qui tunc vtique à discentibus dari non poterat, vtpote nondum adimpleta gloria domini, nec instructa efficacia lauacri per passionem & resurrectionẽ: quia nec mors nostra dissolui posset nisi domini passione, nec vita restitui sine surrectione ipsius. Cùm verò præscribitur nemini sine baptismo cõpetere salutem, ex illa maximè pronunciatione domini, qui ait: Nisi natus ex aqua quis erit, nõ habet vitam, suboriuntur scrupulosi, imò temerarij retractatus quorundam, quomodo ex ista pręscriptione apostolis salus competat, quos tinctos non inuenimus in domino, præter Paulum. Imò cùm Paulus solus ex illis baptismum Christi induerit, aut præiudicatum esse de cæterorum periculo, qui careant aqua Christi, vt præscriptio salua sit, aut rescindi pręscriptionem, si etiam non tinctis salus statuta est. Audiui, domino teste, eiusmodi, ne quis me tam perditum existimet, & vltrò exagitet libidinẽ styli, quæ aliis scrupulum incutiat. Et nunc illis, vt potero, respondebo, qui negant apostolos tinctos. Nam si humanum Ioannis baptismum inierant, & dominicum desiderabant, quatenus vnum baptismum definierat ipse dominus, dicens Petro perfundi nolenti: Qui semel lauit, non habet necesse rursum: quod vtique non tincto non omninò dixisset: Et hæc est probatio exerta aduersus illos, qui adimunt apostolis etiam Ioannis baptismum, vt destruant aquæ sacramentum. An credibile videri potest, in his personis viam tunc domini non præparatam (id est baptismum Ioannis) quæ ad viam domini per totum orbem aperiendam destinabantur? Ipse dominus nullius pœnitentiæ debitor tinctus est, peccatoribus non fuit necesse? Quòd ergo alij tincti non sunt, non tamen comites Christi, sed æmuli fide legis doctores & Pharisæi. Vnde & suggeritur, cùm aduersantes domino tingi noluerint, eos qui dominum sequebantur, tinctos fuisse, nec cum æmulis suis sapuisse, maximè quando dominus, cui adhærebant testimonio Ioannem extulisset, Nemo dicens maior inter natos fœminarum Ioanne baptizatore. Alij planè satis coactè iniiciunt tunc apostolos baptismi vicẽ implesse, quum in nauicula fluctibus adspersi operti sunt, ipsum quoque

Ioan. 13.

Petrum

Petrum per mare ingredientem satis mersum. Vt opinor autem, aliud est aspergi vel intercipi violentia maris, aliud tingi disciplina religionis. Cæterum nauicula illa figuram ecclesiæ præferebat, quod in mari, id est, seculo, fluctibus, id est, persecutionibus & tentationibus inquietatur, domino per patientiam velut dormiente, donec orationibus sanctorum in vltimis suscitatus compescat seculum, & tranquillitaté suis reddat. Nunc, siue tincti quoquo modo fuerunt, siue inloti perseuerauerunt, vt & illud dictum domini de vno lauacro sub Petri persona ad nos tantummodo spectet, de salute tamen apostolorum satis temerarium est æstimare, quæ illis vel primæ adlectionis, & exinde indiuiduæ familiaritatis prærogatiua compendium baptismi cõferre posset. Cum illo opinor, sequebantur illum, qui credenti cuique salutem pollicebatur, Fides tua te (aiebat) saluum fecit, & remittuntur tibi peccata; credenti vtique, nec tamen tincto. Id si apostolis defuit, nescio quorũ fides. Vno verbo domini suscitatus, teloneum dereliquit, patrem, & nauem, & artem qua vitam sustentabat, deseruit, qui patris exequias despexit; summum illius Domini præceptum: Qui patré aut matrem mihi prætulerit, non est me dignus, ante perfecit, quam audiuit. Hic ergo scelestissimi illi prouocant quæstiones: Adeò dicunt, baptismus non est necessarius, quibus fides satis est; nam & Abraham nullius aquæ nisi fidei sacramẽto deo placuit. Sed in omnibus posteriora cõcludunt, & sequentia antecedentibus præualent. Fuerit salus retrò per fidem nudam ante domini passionem & resurrectionem. At vbi fides aucta est credendi in natiuitatem, passionem, resurrectionémque eius, addita est ampliatio sacramento, obsignatio baptismi, vestimentum quodammodo fidei, quæ retrò erat nuda, nec potentiam habuit sine sua lege. Lex enim tingendi imposita est, & forma præscripta: Ite (inquit) docete nationes, tingentes eas in nomen patris & filij & spiritus sancti. Huic legi collata definitio illa: Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu, non intrabit in regnum cœlorum, obstrinxit fidem ad baptismi necessitatem. Itaque omnes exinde credentes tingebantur. Tunc & Paulus vbi credidit, tinctus est. Et

Matth. vlt.
Marc. vlt.

hoc est quod dominus in illa plaga orbationis præceperat, Exurge, dicens, & introi Damascum, illic tibi demonstrabitur quid debeas agere, scilicet tingi, quod solum ei deerat. Alioquin satis didicerat atque crediderat Nazarenum esse dominum dei filium. Sed de ipso apostolo reuoluunt, quod dixerit, Non enim me ad tingendũ Christus misit, quasi hoc argumẽto baptismus adimatur. Cur enim tinxit Gaium & Crispũ & Stephanæ domum? quãquam, etsi non eum miserat Christus ad tingendum, tamen aliis apostolis præceperat tingere. Verum hæc pro conditione tunc temporis ad Corinthios scripta sunt, quoniam schismata & dissensiones inter illos mouebantur, dum alius Paulo deputat, alius Apollo. Propter quod pacificus apostolus, ne sibi omnia defendere videretur, non ad tingendum ait se missum, sed ad prædicandum. Nam & prius est prædicare, posterius tingere. Si prius prædicatum: puto autem licuit & tingere, cui licuit prædicare. Nescio si quid amplius ad cõtrouersiam baptismi ventilatur. Sanè retexam quod suprà omisi, ne imminentes sensus videar intercidere: Vnus omninò baptismus est nobis, tam ex domini euangelio, quam ex Apostoli literis, quoniam vnus & vnum baptismum, vna ecclesia in cœlis. Sed circa hæreticos sanè quæ custodiendum sit, dignè quis retractet, ad nos enim editum est. Hæretici autem nullum habent consortium nostræ disciplinæ, quos extraneos vtique testatur ipsa ademptio communicationis. Non debeo in illis cognoscere quod mihi est præceptum, quia nõ idem deus est nobis & illis, nec vnus Christus, id est idem. Ideóque nec baptismus vnus, quia non idem. Quem cùm ritè non habeant, sine dubio non habent, nec capit numerari, quod nõ habetur: ita nec possunt accipere, quia non habent. Sed de isto plenius iam nobis in Græco digestum est. Semel ergo lauacrum inimus, semel delicta diluuntur, quia ea iterari non oportet. Cæterum Israël Iudæus quotidie lauat, quia quotidie inquinatur. Quod ne in nobis quoque factitaretur, propterea de vno lauacro definitum est. Felix aqua quæ semel abluit, quæ ludibrio peccatoribus non est, quæ non assiduitate sordium infecta rursus quos diluit, inquinat. Est

quidem

quidem nobis etiam secũdum lauacrum, vnum & ipsum, sanguinis scilicet: de quo dominus, Habeo, inquit, baptismo tingi, cùm iam tinctus fuisset. Venerat enim per aquam & sanguinem, sicut Ioannes scripsit, vt aqua tingeretur, sanguine glorificaretur. Proinde nos facere aqua vocatos, sanguine electos, hos duos baptismos de vulnere perfossi lateris emisit. Quia qui in sanguinem eius crederent, aqua lauarẽtur; qui aqua lauissent, etiam sanguinem potarent. Hic est baptismus, qui lauacrum & non acceptum repræsentat, & perditum reddit. Superest ad concludendam materiolã, de obseruatione quoque dandi & accipiendi baptismum commonefacere. Dandi quidem habet ius summus sacerdos qui est episcopus. Dehinc presbyteri & diaconi, non tamen sine episcopi auctoritate propter ecclesiæ honorem. Quo saluo, salua pax est. Alioquin etiam laicis ius est. Quod enim ex æquo accipitur, ex æquo dari potest; nisi episcopi iam aut presbyteri, aut diaconi vocantur, dicentes, Domini sermo non debet abscondi ab vllo. Proinde & baptismus æquè dei census ab omnibus exerceri potest; sed quanto magis laicis disciplina verecundiæ & modestiæ incumbit, cùm ea maioribus competat, ne sibi adsumant dicatum episcopi officium episcopatus. Æmulatio, schismatum mater est. Omnia licere dixit sanctissimus Apostolus, sed non omnia expedire. Sufficiat scilicet in necessitatibus vt vtaris, sicubi aut loci, aut temporis, aut personæ conditio compellit. Tunc enim constantia succurrentis excipitur, cùm vrget circumstãtia periclitantis. Quoniam reus erit perditi hominis, si supersederit præstare, quod liberè potuit. Petulantia autem mulierum quæ vsurpauit docere, vtique non etiam tingendi ius sibi pariet, nisi si quæ noua bestia euenerit similis pristinæ: vt quemadmodũ illa baptismum auferebat, ita aliqua per se eum conferat. Quod si quæ Pauli perperam scripta legunt, exemplum Teclæ ad licentiam mulierum docendi tingendíque defendunt, sciant in Asia presbyterum qui eam scripturã construxit quasi titulo Pauli de suo cumulans, cõuictum atque confessum id se amore Pauli fecisse, loco decessisse. Quàm enim fidei proximum videretur vt is docendi & tingendi

daret fœminæ potestatem, qui ne discere quidem cõstanter mulieri permisit. Taceant, inquit, & domi maritos suos consulant. Cæterum baptismum non temerè credẽdum esse sciunt, quorum officium est. Omni petẽti te dato, suum habet titulum perinde ad eleemosynam pertinentem. imò illud potius perspiciẽdum, Nolite dare sanctum canibus, & porcis proiicere margaritam vestrã, & manus ne facile imposueris, ne participes aliena delicta. Si Philippus tam facile tinxit eunuchũ, recogitemus manifestam & exertam dignationem domini intercessisse. Spiritus Philippo præceperat in eam viam prætendere, spado & ipse inuentus est non otiosus, nec qui subitò tingi concupisceret, sed ad templum orandi gratia profectus scripturæ diuinæ impressus. Sic oportebat deprendi, cui vltrò Deus Apostolum miserat, quem rursus spiritus vt se curriculo eunuchi adiungeret iussit, scriptura ipsius fidei occurrit, in tempore exhortatus adsumitur, dominus ostenditur, fides non moratur; aqua non expectatur, Apostolus perfecto negotio eripitur. Sed & Paulus reuera citò tinctus est. Citò enim cognouerat Simon hospes vas eum esse electionis constitutum. Dei dignatio suas præmittit prærogatiuas, omnis petitio & decipere & decipi potest. Itaque pro cuiusque personæ conditione ac dispositione etiam ætate cunctatio baptismi vtilior, præcipuè tamen circa paruulos. Quid enim necesse est sponsores etiam periculo ingeri, qui & ipsi per mortalitatẽ destituere promissiones suas possunt, & prouentu malæ indolis falli. Ait quidem Dominus, Nolite illos prohibere ad me venire. Veniant ergo dum adolescunt, veniãt dum discunt, dum quò veniant docẽtur, fiant Christiani quum Christum nosse potuerint. quid festinat innocens ætas ad remissionem peccatorum? Cautius agetur in secularibus, vt cui substantia terrena non creditur, diuina credatur. norint petere salutem, vt petenti dedisse videaris. Non minore de causa innupti quoque procrastinandi, in quibus tentatio præparata est, tam virginibus per maturitatem, quàm viduis per vagationem, donec aut nubant, aut cõtinentiæ corroborentur. Si qui pondus intelligant baptismi, magis timebunt consecutionem quàm dilationem; fides

Matth. 7.
1. Timoth. 5.
Matth. 19.

fides integra secura est de salute. Diem baptismo solenniorem Pascha præstat, cùm & passio domini in qua tingimur, adimpleta est. Nec incongruenter ad figuram interpretabitur, quòd cùm vltimum pascha dominus esset acturus, missis discipulis ad præparandum, Conuenietis, inquit, hominem aquam baiulantem. paschæ celebrandæ locum de signo aquæ ostendit. Exinde pentecoste ordinandis lauacris latissimum spatium est, quo & domini resurrectio inter discipulos frequẽtata est, & gratia spiritus sancti dedicata, & spes aduentus domini subostensa, quod tunc in cœlos recuperato eo, angeli ad apostolos dixerunt sic venturum quemadmodum & in cœlos conscendit, vtique in pentecoste. Sed enim Hieremias cùm dicit: Et congregabo illos ab extremis terræ in die festo, paschę diem significat & pentecostes, qui est propriè dies festus. Cæterum omnis dies domini est, omnis hora, omne tempus habile baptismo; si de solennitate interest, de gratia nihil refert. Ingressuros baptismum orationibus crebris, ieiuniis & geniculationibus, & peruigiliis orare oportet, & cum confessione omnium retrò delictorum, vt exponant etiam baptismum Ioannis. Tingebantur, inquit, confitentes delicta sua. Nobis gratulandum est, si non publicè confitemur iniquitates aut turpitudines nostras. Simul enim & de pristinis satisfacimus cõflictatione carnis & spirit⁹, & subsecuturis tẽtationibus munimẽta præstruimus. Vigilate & orate, inquit, ne incidatis in tentationem. Et ideo credo tentati sunt, quoniam obdormierunt, vt adprehensum dominum destituerint, & qui cum eo perstiterit, & gladio sit vsus, ter etiam negauerit. Nam & præcesserat dictum, neminẽ intẽtatum regna cœlestia cõsecuturum. Ipsum dominum post lauacrum statim tentationes circumsteterunt, quadraginta diebus ieiuniis functum. Ergo & nos, dicet aliquis, à lauacro potius ieiunare oportet. & quis enim prohibet, nisi necessitas gaudij & gratulatio salutis. Sed dominus quantulum æstimo, de figura Israëlis exprobrationẽ in ipsum retorsit. Namque populus mare transgressus & in solitudine translatus per quadraginta annos, illic cùm diuinis copiis aleretur, nihilominus ventris & gulæ meminerat, quàm

Baptismus celebratur in die Paschæ.

Dei. Deinde dominus post aquam segregatus in deserta quadraginta dierum ieiunia emensus, ostendit non pane viuere hominem dei, sed dei verbo: tentationésque plenitudini & immoderantiæ ventris adpositas abstinentia elidi. Igitur benedicti quos gratia dei expectat, cùm de illo sanctissimo lauacro noui natalis ascenditis, & primas manus apud matrem cum fratribus aperitis, petite de patre, petite de domino peculia, gratias, distributiones charismatum subiacente, Petite, & accipietis, inquit. Quæsistis enim, & inuenistis, pulsastis, & apertũ est vobis. Tantum oro, vt cùm petitis, etiam Tertulliani peccatoris memineritis.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINENSIS CONTRA GNOSTICOS SCORPIACVM.

MAGNVM de modico malũ scorpium terra suppurat, tot venena quot ingenia, tot pernicies quot & species, tot dolores quot & colores Nicander scribit & pingit, & tamen vnus omnium violētiæ gestus de cauda nocere: quæ cauda erit, quodcunque de posthumo corporis propagatur, & verberat, perinde vt scorpij series illa nodorum venenata intrinsecus venula subtilis, arcuato impetu insurgens, hamatile spiculum in summo tormenti ratione restringens. Vnde & bellicam machinam, retractu tela vegetantem de scorpio nominant. Id spiculum & fistula est patula tenuitate, id vulnus & virus qua figit, effundit. Familiare periculi tempus æstas, Austro & Africo sæuitia velificat. In remediis naturalia plurimum, aliquid & magia circunligat, medicina cum ferro & poculo occurrit. Nam & præbibunt quidam festinando tutelam, sed concubitus exhaurit, & denuò sitiunt. Nobis fides

fides præsidium, si non & ipsa percutitur diffidentia signandi statim & adiurandi & vngendi bestiæ calcẽ. Hoc denique modo etiam ethnicis sæpe subuenimus, donati à deo ea potestate, quam Apostolus dedicauit, cùm morsum viperæ spreuit. Quid ergo promittit stylus iste? si fides de suo tuta sit, vt & aliâs de suo tuta sit, cùm suos scorpios patitur. acerba mediocritas & isti & genus variũ, & vno modo armantur, & certo tempore subornantur, nec alio quam ardoris. Hoc apud Christianos persecutio est. Cùm igitur fides æstuat, & ecclesia exuritur de figura rubi, tunc Gnostici erumpũt, tunc Valentiniani proserpunt, tunc omnes martyriorum refragatores ebulliunt calentes & ipsi offendere, figere, occidere. Nam quod sciant multos simplices ac rudes tum infirmos, plerosque verò in ventum & si placuerit Christianos, nunquã magis adeundos sapiunt, quàm quum aditus animæ formido laxauit, præsertim si aliqua iam atrocitas fidem martyrum coronauit. Itaque primò trahentes adhuc caudam, de adfectibus adplicant, aut quasi inuacuum flagellant. Hæccine pati homines innocentes, vt putes fratrem aut de melioribus ethnicum, siccine tractari sectã nemini molestam. Dehinc adigunt, perire homines sine causa. Perire enim & sine causa, prima fixura: Exinde iam cædunt. Sed nesciunt simplices animæ quid quomodo scriptum sit, vbi & quando & coram quibus cõfitendum, nisi quod nec simplicitas ista, sed vanitas, imò dementia pro deo mori, vt qui me saluum faciat. Si is occidit, quis saluum facere debebit? Semel Christus pro nobis obiit, semel occisus est, ne occideremur. Si vicem repetit, num & ille salutem de mea nece expectat? An deus hominum sanguinem flagitat, maximè si taurorum & hircorum recusat? Certè peccatoris pœnitẽtiam mauult quàm mortem. Et quomodo non peccatorum desiderat mortem? Hæc & si qua alia adinuenta hæreticorum venenorum, quem non vel in scrupulum figant, si non in exitium: vel in bilem, si non in mortem. At tu, si fides vigilat, ibidem scorpio pro solea anathema inlidito, & relinquito in suo sopore morientem. Cæterum si plagam satiauerit, intimat virus & properat in viscera, statim omnes pristini sensus

retorpescunt, sanguis animi gelascit, caro spiritus exolescit, nausea nominis inacrescit. Iam & ipsa mens sibi quò vomat quærit, vt quę ita semel infirmitate quoq; percussa sauciatã fidem vel in hæresim vel in seculum expuat: & in præsentiarum est medius ardor, ipsa canicula persecutionis ab isto scilicet cynocephalo. Alios ignis, alios gladius, alios bestiæ Christianos probauerunt: alij fustibus interim & vngulis insuper degustato martyrio, in carcere esuriunt, nos ipsius lepores destinata venatio de longinquo obsidemur, & hæretici ex more grassantur. Itaq; tempus admonuit aduersus nostrates bestiolas nostrate scorpiacũ stylo temperare. qui legeris, biberis. nec amarũ, potio. si eloquia domini dulcia super mella & fauos, inde pigmenta sunt: si lacte & melle promissio dei manat, hoc sapiunt quæ illuc faciunt. Væ autem qui dulce in amarũ, & lumen in tenebras conuertunt. Perinde enim & qui martyriis refragãtur, saluté perditionem interpretantes tam dulce in amarũ, quam lucẽ in tenebras reformãt, atque ita miserrimã hanc vitam illi beatissimę præuertẽdo, tam amarum pro dulci quàm tenebras pro luce supponũt. Sed nondũ de bono martyrij, nisi debito primũ: nec ante de vtilitate eius quam de necessitate discendum. Auctoritas diuina præcedit, an tale quid voluerit atque mãdauerit deus, vt qui negant bonũ, non suadeantur ad cõmodum, nisi cum subacti fuerint. Ad officium hæreticos cõpelli, non inlici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda. Et vtique satis optimum præiudicabitur, quod probabitur à deo constitutũ atque præceptũ. Sustineant Euangelia paulisper, dum radicẽ eorum exprimo legem, dum inde elicio dei voluntatem, vnde & ipsum recognosco, Ego sum, inquit, deus qui te eduxi de terra Ægypti, Non erunt tibi alij præter me. Non facies tibi simulachrum eorum quæ in cœlo, & quæ in terra deorsum, & quæ in mari infra terram. Non adorabis ea, neque seruies eis Ego enim dominus deus tuus. Item in eadẽ Exodo, Ipsi vidistis quod de cœlo locutus ad vos sim. Non facietis inibi deos argenteos & deos aureos. Non facietis vobis secundum hæc. Et in Deuteronomio, Audi Israël, dominus deus tuus vnus est, & diliges dominũ deum tuũ

Exod. 20.

ex toto

ex toto corde tuo & totis viribus tuis, & ex tota anima tua. Et rursus, Ne obliuiscaris domini dei tui qui te eduxit de terra Ægypti & domo seruitutis. Dominum deum tuũ timebis, & illi famulaberis soli, & illi adglutinaberis, & in nomine eius deierabis. Non ibitis post deos aliorum & deos nationũ, quæ circũ vos: quia & deus æmulator domin⁹ deus tuus in te, & ne iratus indignetur & exterminet te à facie terræ. Sed & proponẽs benedictiones & maledictiones: Benedictiones, inquit, si audieritis præcepta domini dei vestri quæcunque ego præcipio vobis hodie, ne erraueritis de via, quam mandaui vobis, vt abeuntes seruiatis diis aliis, quos nõ scitis. De quibus omnifariam extirpandis, perditione perdetis omnia loca in quibus seruierunt nationes diis suis, quas vos possidebitis hæreditate, super mõtes & colles, & arbores densas quasque, effodietis aras eorum, euertetis & cõminuetis staticula eorum, & excidetis lucos eorũ, & sculptilia ipsorum deorũ concremabitis igni, & disperdetis nomẽ eorum de loco illo. Adhuc ingerit cùm introissent terrã promissionis, & exterminassent nationes eius: Caue tibi ne sequaris eas posteaquam exterminatę fuerint à facie tua, ne requisieris deos illarũ dicens, Quemadmodũ faciunt nationes diis suis: vt & ego ita faciã. Sed & si ipsi prophetes, inquit, exurrexit in te, aut somniũ somnians, & dederit tibi signũ vel ostentum, & venerit & dixerit, eamus & seruiamus diis aliis, quos non scitis: ne audiatis sermonẽ prophetę aut somniatoris illius, quia tentat vos domin⁹ deus vester, ex toto corde vestro, & ex tota anima vestra timeatis deum, post deum vestrũ abibitis, & hunc timebitis, & præcepta eius custodietis, & vocẽ eius audietis, & illi seruietis, & illi adiiciemini. Prophetes autẽ & somniator ille morietur: locutus est enim ad seducendũ te à domino deo tuo. Sed & alio capitulo. Si autẽ rogauerit te frater tuus ex patre vel matre, aut filius tuus, aut filia tua, aut mulier quę in gremio tuo est, aut amicus qui animæ tuæ par est clàm dicens, Eamus & seruiamus diis aliis quos non scis, nec patres tui, ex diis nationũ quæ circũ te proximè sunt aut longè, ne velis ire cum illo, & ne audieris eum. Non pascet oculus tuus super eum. Nec desiderabis, nec salua-

Deut. 13.

bis eum, adnunciãs adnunciabis de eo. Manus tuæ erunt in eum imprimis ad occidendum, & manus populi tui in nouissimis, & lapidabitis illum, & morietur, quoniã quęsiuit auertere te à domino deo tuo. Subiicit etiam de ciuitatibus si quam ex his constitisset suasu iniquorum hominũ transisse ad deos alios, vt interficerentur omnes incolentes eam, & deuotamẽta fierent vniuersa eius, & colligerẽtur omnia spolia eius in omnes exitus eius, & igni cremarentur cum omnibus vasis suis, & cum omni populo in conspectu domini dei, & non erit habitabilis, inquit, in æternũ, non reædificabitur amplius, nec adhærebit quidquã manibus tuis ex deuotamento eius, vt auertatur dominus ab indignatione iræ suæ. Maledictionum quoque ordinem ab idolorũ execratione cõmisit: maledictus homo qui fecerit sculptile aut fusile aspernamẽtum opus manuũ artificis, & collocauerit illud in abscondito. In Leuitico verò: Nõ sequimini, inquit, idola, & deos fusiles non facietis vobis. Ego dominus deus vester. Et alibi: Filij Israël famuli pueri mei. Hi sunt quos eduxi de terra Ægypti. Ego dominus deus vester. Non facietis vobis manu facta nec sculptile staticulum statuetis vobis. Nec lapidẽ scopum ponetis in terra vestra. Ego dominus deus vester. Et hęc quidẽ prima per Moysen dei scita sunt ad omnes vtique pertinentia quoscunque dominus deus Israël perinde de Ægypto superstitiosissimi seculi, & de domo humanę seruitutis eduxerit. Sed & deinceps omne os prophetarũ eiusdem dei vocibus sonat, eandem legem suam eorundẽ præceptorum instauratione cumulantis, nec aliud primũ tam principaliter denunciãtis, quam ab omni factura atque cultura idolorum cauere, vt per Dauid: Dij nationum argentum & aurum, oculos habent & non vident: aures habent nec audiunt: nares habent nec odorantur: os, nec loquuntur: manus, nec cõtrectant: pedes, nec ingrediuntur. Similes erunt illis qui faciũt, & qui fidunt in illis. Nec putem disceptandũ an dignè deus prohibeat nomen & honorẽ suũ mendacio addici. An dignè quos ab errore superstitionis auulserit, rursus in Ægyptũ regredi nolit: an dignè à se non patiatur absistere quos sibi adlegit. Ita nec illud expectabit retractari à nobis,

an

an obseruari voluerit disciplinam quam voluit instituere, & an meritò vlciscatur desertam, quam voluit obseruatam, quando frustrà instituisset, si obseruari eam noluisset, & frustrà obseruari voluisset, si vindicare noluisset. Sequitur enim vt has definitiones dei aduersus superstitiones, tam euictas quàm etiam vindicatas probem, quoniam ex his tota martyriorũ ratio constabit. Aberat apud deum in monte Moyses cùm populus tam necessariæ absentiæ eius impatiens deos sibi producere quærit, quos potius ipse perdiderit. Vrgetur Aaron, iubet inaures fœminarum suarum in ignem conferri. Amissuri enim erant in iudicium sibi vera ornamenta aurium, dei voces. Sapiens ignis effigiem vituli defundit illis, sugillans illic cor habentes, vbi & thesaurum, apud Ægyptum scilicet inter cætera animalia bouis etiam cuiusdam cõsecratricem. itaque tria milia hominũ à parentibus & proximis cæsa, quia tam proximum parentem deum offenderant, trãsgressionis & primordia & merita dedicauerũt. In Arithmis, cũ diuertisset Israël apud Sethim, abeunt libidinatum ad filias Moab, inuitãtur ad idola vt spiritu fornicarentur. Edũt denique de pollutis eorũ: dehinc & adorãt deos gentis, & Beelphegor initiantur. Ob hanc quoque idololatriam mœchiæ sororem viginti tria milia domesticis obtruncata gladiis diuinæ iræ litauerunt. Defuncto Iesu Naue, derelinquunt deum patrũ suorum, & seruiunt idolis Baalim & Astartis, & iratus dominus tradidit eos in manibus diripientium, & diripiebantur ab illis & venundabantur inimicis, nec poterant omninò subsistere à facie inimicorum suorũ quocunque processerant, manus erat super illos in mala, & cõpressati sunt valde, postquã instituit super illos deus Critas quos censores intelligimus, sed nec istis obaudire perseuerauerunt, vt quis Critarũ obierat, illi ad delinquẽdum supra quàm patres eorũ abeundo post deos aliorũ, & seruiendo, & orando eos. Itaque dominus iratus, quoniã quidem, ait, trãsgressa est gens ista pactum meũ, quod disposui patribus eorum. & non obaudierũt voci meæ, & ego non aduertam ad auferendũ virum à facie eorum ex nationibus quas reliquit decedens Iesus. Atque ita per omnes penè annales Crita-

Num.25.

Idololatria mœchiæ soror.

rum, & deinceps regum, reseruatis gentium circumcolarum viribus, bello & captiuitate & iugo Allophylorum iram dispensauit Israël, quotienscunque ab illo maximè in idololatria exorbitauerunt. Hãc igitur si à primordio constat, & prohibitam de tot tantisque præceptis, & nunquam impunè commissam de tot tantisque documentis, nec vllum tam superbum crimen apud deum deputari quam huiusmodi trãsgressionem, vltrò intelligere debemus diuinarum & denunciationum & executionum intentionem, iam tunc martyriis patrocinatam non modò non dubitandis, verùm etiam sustinendis, quibus scilicet locũ fecerat prohibendo idololatriam. Aliter enim martyria non euenirẽt, & vtique auctoritatem suam pręstruxerat, volens ea euenire quibus locum fecerat. Nũc enim de dei voluntate & compungimur, ingeminat scorpius plagam, hanc negans, hanc accusans voluntatem, vt aut alium deum insinuet, cuius hæc non sit voluntas: aut nostrum nihilominus destruat, cuius talis sit voluntas: aut omninò neget voluntatem dei, si ipsum negare non potuerit. Nos autem de deo alibi dimicantes, & de reliquo corpore hæreticæ cuiusque doctrinæ, nunc in vnam speciem congressionis certas præducimus lineas, non alterius dei quàm Israëlis eam defendentes voluntatem quæ martyriis locum fecerit, tam ex præceptis prohibitę semper, quàm ex iudiciis punitæ idololatriæ. Si enim præceptum obseruando vim patior, hoc erit quodammodo obseruandi præcepti præceptum, vt id patiar per quod potero obseruare præceptum, vim scilicet quæcũque mihi imminet cauenti ab idololatria. Et vtique qui imponit præceptum, extorquet obsequium. non potuit ergo noluisse ea euenire per quæ constabit obsequium. Præscribitur mihi ne quem alium deum dicam, ne vel dicendo non minus lingua quàm manu deũ fingam: neque alium adorem, aut quomodo venerer præter vnicum illum qui ita mãdat, quem & iubeor timere, ne ab eo deserar, & de omni substãtia diligere, vt pro eo moriar. huic sacramento militãs ab hostibus prouocor: par sum illis, si illis manus dedero. hoc defendẽdo depugno in acie, vulneror, cõcidor, occidor. Quis hunc militi suo exitũ voluit, nisi qui

tali

Gang. 1 et
Gang. Domino
... vim patitur
Gang. ita
Gang. cauenda

tali eum sacramẽto cõsignauit? Habes igitur dei mei vo-
luntatẽ: occursum est huic plagę, in alium ictum conside-
remus de volũtatis qualitate. longum est vt deum meum
bonũ ostendam, quod iam à nobis didicerũt Marcionitę,
deum interim sufficit dici, vt necesse sit bonũ credi: malũ
enim deũ quis præsumpserit, cõstare in vtroque non po-
terit: aut deũ negare debebit, quem malũ existimarit: aut
bonũ dicere, quem deũ pronuntiarit. Bona igitur erit &
voluntas eius, qui nisi bonus, non erit deus. Probabit hoc
etiam ipsius rei bonitas, quã deus voluit, martyrij dico.
Quia non nisi bonus, voluit bonũ. Bonum cõtendo mar-
tyriũ apud eundẽ deũ, à quo prohibetur & punitur ido-
lolatria. Obnititur enim & aduersatur idololatriæ mar-
tyrium: malo autẽ obniti & aduersari nisi bonũ non po-
test, non quasi negemus esse æmulationẽ, tam malorum
inter se, quàm & bonorũ. Sed alia conditio est huius titu-
li. Martyrium enim non de cõmuni aliqua militia certat
cũ idololatria, sed de sua gratia. Liberat enim ab idolola-
tria quod à malo liberat, quis non bonum pronuntiabit?
quid aliud est aduersario idololatriæ atque martyrij, quã
mortis & vitæ? in tantum vita martyrio deputabitur,
quantũ morti idololatria. Vitam qui malũ dixerit, habet
mortẽ, quam bonũ dicat. Est & hæc peruersitas hominũ
salutaria excutere, exitiosa suscipere, periculosa quæque
medicamina vitare, mori denique citius quàm curari de-
siderare. Nã & medicinæ præsidium plures qui refugiũt,
plures stulti, plures timidi, & malè verecundi. Et est planè
quasi sæuitia medicina de scalpello déque cauterio, de si-
napis incendio, non tamen secari, inuri & extendi, mor-
deríque idcirco malũ, quia dolores vtiles adfert. Nec quia
tantũmodo cõtristat, recusabitur, sed quia necessariò cõ-
tristat, adhibebitur. Horrorẽ operis fructus excusat. vlu-
lãs denique ille, & gemẽs & mugiẽs inter manus medici,
postmodũ easdẽ mercede cumulabit, & artifices optimas
prædicabit, & sæuas iã negabit. Et si martyria desæuiunt,
sed in salutẽ: licebit & deo in vitã æternã per ignes & gla
dios & acerba queq; curare. Sed medicũ quoq; miraberis
etiã in illo, ꝙ fermè pares adhibet qualitates medelarum
aduersus qualitates querelarũ, cũ quasi de peruerso auxi-

liatur per ea subueniēs per quæ laboratur. Nā & calores caloribus amplius onerando cōpescit, & ardores siti potius macerādo restringit. & fellis excessus amaris quibusque potionibus colligit, & sanguinis fluxus defusa insuper venula reuocat. Deum verò & quidem Zeloten culpandum existimabis, si voluit certasse cum causa, & iniuriæ æmulando prodesse, mortem morte dissoluere, occisionem occisione dispargere, tormentis tormenta discutere, supplicia suppliciis euaporare, vitam auferendo cōferre, carnē lædendo iuuare, animam eripiendo seruare. peruersitas quam putas ratio est, quod sæuitiā existimas gratia est. Ita deo de momētaneis æterna meditante, magnifica bono tuo Deū tuū: incidisti in manus eius, sed feliciter incidisti. Incidit & ille in ægritudines tuas. Homo semper medico prior negocium facit, denique sibimet ipse periculum mortis attraxit. acceperat à domino suo vt à medico, satis vtilem disciplinam secundum legem viuēdi, vt omnia quidem ederet, ab vna solummodo arbuscula temperaret, quam ipse medicus importunam interim norat, audiit ille quem maluit & abstinentiam rupit, edit inlicitum, & trāgressione saturatus in mortem eructauit, dignissimus bona fide in totū perisse qui voluit. Sed dominus sustentato feruore delicti, donec tempore medicina temperatur, paulatim remedia cōposuit, omnes fidei disciplinas & ipsas æmulas vitio, verbum mortis verbo vitæ rescindentes, auditum transgressionis auditu deuotionis limantes: ita & cùm mori pręcipit medicus ille, veternum mortis excludit. Quid grauatur pati nunc homo ex remedio, quod non est tunc grauatus pati ex vitio? Displicet occidi in salutem, cui non displicuit occidi in perditionem? Nauseabit ad antidotum, qui hiauit ad venenū? Sed & certaminis nomine deus nobis martyria proponit, per quæ cum aduersario experiremur, vt à quo libenter homo elisus est, eum iam constanter elidat. Hic quoque liberalitas magis quàm acerbitas dei præest. Euulsum enim hominem de diaboli gula per fidem, iam & inculcatorem eius voluit efficere per virtutē: ne solummodo euasisset, verùm etiam deuicisset inimicū. Amauit quæ vocauerat in salutē, inuitare ad gloriam: vt qui gaudeamus

deamus

deamus liberati, exultemus etiã coronati. Agonas istos, contentiosa solennia & superstitiosa certamina Græcarum & religionũ & voluptatũ quanta gratia seculum celebret, etiã Africæ liquuit. Adhuc Carthaginem singulæ ciuitates gratulando inquietant, donatam pythico agone post stadij senectutem. Ita ab æuo dignissimum creditum est studiorum experimentum, comittere artes, corporum & vocum præstantiam expendere, præmio indice, spectaculo iudice, sententia voluptate: qua nulla sunt prælia, nonnulla sunt vulnera, pugni quassant, calces arietant, cæstus dilaniant, flagella dilacerant: nemo tamen agonis præsidem suggillauerit, quòd homines violentiæ obiectet. iniuriarum actiones extra stadium: sed quantum liuores illi & cruores & vibices negotiantur intendis, coronas scilicet, & gloriam & dotem, priuilegia publica, stipendia ciuica, imagines, statuas, & qualem potest præstare seculum de fama æternitatem, de memoria resurrectionem. Pyctes ipse non queritur, dolere se non vult, corona premit vulnera, palma sanguinem obscurat, plus victoriatum est quàm iniuriatum. hunc tu læsum existimabis, quem vides lætum? Sed nec victus ipse de agonotheta casum suum exprobrabit, deum dedecebit artes & disciplinas suas educere in medium, in hoc seculi spatium, in spectaculum hominibus & angelis & vniuersis potestatibus? carnem atque animam probare de constantia atque tolerantia: dare huic palmam, huic honorem, illi ciuitatem, illi stipendium, etiam quosdam reprobare, & castigatos cum ignominia summouere? Nimirum præscribes deo, quibus temporibus, aut modis, aut locis de familia sua iudicet, quasi non & præiudicare iudici congruat. Qui si non certaminis nomine in martyria fidem exposuisset, sed proprij profectus, nónne oportebat illam habere aliquem spei cumulum, cui studium suum cogeret, votúmque suspenderet, quò eniteretur ascendere, quum terrena quoque officia in gradu æstuẽt. Aut quomodo multæ mansiones apud patrem, si non pro varietate meritorum: quomodo & stella à stella distabit in gloria, nisi pro diuersitate radiorum? Porrò & si fidei propterea congruebat sublimitati & claritati ali-

qua prolatio, tale quid esse oportuerat illud emolumenti, quod magno cõstaret labore, cruciatu, torméto, morte. Sed respice cõpensationẽ, cùm caro & anima dependitur, quibus in homine nihil carius est, alterũ manus dei, alterum adflatus, ipsa dependi in profectu quorũ est profectus, ipsa erogari quæ lucrifiant, eadem precia quæ & merces. Prospexerat & alias Deus imbecillitates cõditionis humanæ, aduersarij insidias, rerũ fallacias, seculi retia, etiam post lauacrum periclitaturam fidem, perituros plerosq; rursum post salutem, qui vestitum obsoletassent nuptialem, qui faculis oleũ non præparassent, qui requirendi per montes & saltus, & humeris essent reportandi. Posuit igitur secunda solatia, & extrema presidia dimicationem martyrij, & lauacrum sanguinis exinde securum. De cuius felicitate Dauid: Beati quorum dimissa sunt delicta, & quorum opertæ sunt iniquitates. Beatus vir cui non reputauerit deus delictum. Propriè enim martyrib. nihil iam reputari potest, quibus in lauacro ipsa vita deponitur. Sic dilectio operit multitudinem delictorum, quæ deum scilicet diligens ex totis viribus suis, quibus in martyrio decertat: ex tota anima sua, quam pro deo ponit, hominem martyrem excudit. Hæc tu remedia, consilia, iudicia, spectacula, etiam dei atrocitatem iudicabis? Sanguinem hominis Deus concupiscit? Et tamen ausim dicere, si & homo regnum Dei, si homo certam salutem, si & homo secundam regenerationem: nulli compensatio inuidiosa est, in qua aut gratiæ, aut iniuriæ communis est ratio. Incutiat adhuc scorpius homicidam deum ventilans, horrebo planè spurcum blasphemiæ adflatum de hęretico ore fœtentem: sed & talem deum de fiducia rationis amplectar, qua ratione etiã ipse se plus quàm homicidam pronũciauit ex sophiæ suæ persona, voce Solomonis: Sophia, inquit, iugulauit filios suos. Sophia sapiẽtia est. Sapienter vtique iugulauit dum in vitam, & rationaliter dum in gloriam. O parricidij ingenium, ô sceleris artificium, ô argumentum crudelitatis, quæ idcirco occidit, ne moriatur quem occiderit. Et ideo quid sequitur? Sophia in exitibus canitur hymnis: Cantatur enim & exitus martyrum. Sophia in plateis de con-

1. Pet. 4.

conſtantia agit, bene enim filios ſuos iugulat. Super ſummos autem muros confiſa dicit, quum quis ſecundum Eſaiam hic exclamat; Ego dei ſum; & hic vociferatur; In nomine Iacob; & alius inſcribit; In nomine Iſraëlis. O bonam matrem, opto & ipſe in filios eius redigi, vt ab ea occidar. Opto occidi, vt filius fiam. Solum autem iugulat filios ſuos, an & torquet? Audio enim & alibi dicentem Deum: Vram illos ſicuti vritur aurum, & probabo illos ſicuti probatur argentum. Vtique per tormenta ignium, & ſuppliciorum, per martyria fidei examinatoria. Scit & Apoſtolus qualem Deum adſcripſerit, quũ ſcribit: Si deus filio ſuo non pepercit, ſed pro nobis tradidit illum, quomodo & non cum illo omnia condonauit nobis? Vides quomodo etiam proprium ſuum filium primogenitum, & vnigenitum, ſophia diuina iugulauerit: vtique victurũ, immo & cæteros in vitam redacturũ. Poſſum dicere cum ſophia Dei; Chriſtus eſt qui ſe tradidit pro delictis noſtris, iam & ſemetipſam ſophia trucidauit. Verbo non ſono ſolo ſapiunt, ſed & ſenſu. Nec auribus tantummodo audienda ſunt, ſed & mentibus. Crudelem deum qui non intelligit, credit. Quanquam & non intelligendi poſita ſententia eſt, quæ temeritatem cohibeat aliter intelligendi. Quis enim, inquit, cognouit ſenſum Dei? aut quis illi conſiliarius fuit, qui eum inſtruat, aut viam intelligentiæ quis demõſtrauit illi? Sed enim Scytharum Dianam, aut Gallorum Mercurium, aut Afrorum Saturnũ hominum victima placari apud ſeculum licuit. Et Latio in hodiernum Ioui media in vrbe humanus ſanguis inguſtatur. Nec quiſquam retractat, aut non rationem præſumit aliquam, aut inæſtimabilem Dei ſui voluntatem. Si noſter quoque deus propriæ hoſtiæ nomine martyria ſibi depoſtulaſſet, quis illi exprobraſſet funeſtam religionem, & lugubres ritus, & aram rogum, & pollinctorem ſacerdotem, & non beatũ amplius reputaſſet, quem deus comediſſet? Vnum igitur gradum inſiſtimus, & in hoc ſolum prouocamus, an præcepta ſint à deo martyria, vt credas ratione præcepta, ſi præcepta cognoueris, quia nihil deus non ratione præceperit. Siquidem honorata eſt apud illum mors religioſorum ipſius, vt canit Dauid, nõ opinor

ista communis & omnium debitum. Atquin ista etiam ignominiosa est ex elogio trãsgressionis & merito damnationis, sed illa quæ in ipso aditur ex testimonio religionis, & prælio confessionis, pro iustitia & sacramento, sicut Esaias, Vide, inquit, quomodo perit iustus, & nemo excipit corde, & viri iusti auferũtur, & nemo animaduertit: à facie enim iniustitiæ perit iustus, & erit honor sepulturæ eius. Habes hic quoque & prædicationem & remunerationem martyriorum. A primordio enim iustitia vim patitur: statim vt coli deus cœpit, inuidiam religio sortita est. Qui deo placuerat, occiditur, & quidem à fratre, quo procliuius impietas alienum sanguinem insectaretur, à suo auspicata insectata est. Denique non modo iustorum, verum etiam & prophetarum. Dauid exagitatur, Helias fugatur, Hieremias lapidatur, Esaias secatur, Zacharias inter altare & ædẽ trucidatur, perennes cruoris sui maculas silicibus adsignans. Ipse clausula legis & prophetarum, nec prophetes, sed angelus dictus, contumeliosa cæde truncatur in puellæ salticæ lucar. Et vtique qui spiritu dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur, etiam patiendo quæ & prædicassent. Proinde & trina fraternitas quum dedicatio imaginis regiæ vrbem vrgeret officio, non ignorauerunt quid fides, quæ sola in illis captiua non fuerat, exigeret, moriendum scilicet aduersus idololatriam. Meminerant enim & Hieremiæ scribentis ad eos quibus illa captiuitas imminebat: Et nunc videbitis deos Babyloniorum aureos & argenteos & ligneos portari super humeros ostentantes nationibus timorem. Cauete igitur ne & vos consimiles sitis allophylis, & timore capiamini, dum aspicitis turbas adorãtes retrò eos & antè: sed dicite in animo vestro, Te domine adorare debemus. Itaque dixerunt à Deo concepta fiducia, quando vigore animi conditionales minas regis excutiunt: Non habemus necessitatem respondendi huic tuo imperio. Est enim deus noster quem colimus, potens eruere nos de fornace ignis, & ex manibus tuis, & tunc manifestum fiet tibi, quod neque idolo tuo famulabimur, nec imaginem tuam auream quam statuisti, adorabimus. O martyrium & sine passione perfectũ, satis passi, satis exu-

Esaiæ 57.

Ioã. Baptista.

ſti ſunt, quos propterea deus texit, ne poteſtatem eius mentiti viderentur. Nam & Danielem nullius pręter Dei ſupplicem, & idcirco à Chaldæis delatum ac depoſtulatũ, ſtatim vtique concluſa & vſitata feritas leonum deuoraſſet, ſi Darij digna præſumptio de deo falli debuiſſet. Cæterum pati oportebat omnem Dei prædicatorem atque cultorem, qui ad idololatriam prouocatus negaſſet obſequium, ſecundum illius quoque rationis ſtatum, quia & præſentibus tunc & poſteris deinceps commendari veritatem oportebat, pro qua fidem diceret paſſio ipſorum defenſorum eius, quia nemo voluiſſet occidi, niſi compos veritatis. Talia à primordio & præcepta & exempla debitricem martyrij fidem oſtendunt. Supereſt ne antiquitas ſuum fortè habuerit ſacramentũ, nouitatem Chriſtianam recenſere, quaſi & de deo aliam, ac proinde diſciplina quoque æmulam, cuius ſophia filios ſuos iugulare non norit. Planè alia in Chriſto & diuinitas, & voluntas, & ſchola, & martyria aut nulla in totum, aut aliter intelligenda mãdarit, qui neminem ad huiuſmodi diſcrimen hortetur, qui pro ęo paſſis nihil repromittat, quia pati eos nolit. Et ideo præceptorum principia deducens, Beati, inquit, qui perſecutionem patiuntur ob iuſtitiam, quoniam illorum eſt regnum cœlorum. Hoc quidem abſolutè ad omnes, dehinc propriè ad Apoſtolos ipſos, Beati eritis cùm vos dedecorauerint, & perſecuti fuerint, & dixerint aduerſus vos omnia mala propter me: Gaudete & exultate, quoniam merces veſtra plurima in cœlo. Sic enim faciebant & prophetis patres eorum: vt etiam prophetaret quod & ipſi occidi haberent ad exemplum prophetarum. Quanquam & ſi omnem hanc perſecutionem conditionabilem in ſolos tũc Apoſtolos deſtinaſſet, vtiq; per illos cum toto ſacramẽto, cum propagine nominis, cum traduce ſpiritus ſancti, in nos quoq; ſpectaſſet etiam perſecutionis obeundæ diſciplina, vt in hęreditarios diſcipulos & apoſtolici ſeminis frutices. Nam & rurſus ad Apoſtolos dirigit: Ecce ego mitto vos tanquam oues in medio luporum, & cauete ab hominibus, tradent enim vos in conſeſſus, & in ſynagogis ſuis flagellabunt vos, & ad præſides & reges perducemini mei cauſa in teſtimonium

illis & nationibus & cætera. Cùm autem ſubiicit, Tradet autem frater fratrem, & pater filiũ in mortem, & inſurgent filij in parentes, & mortificabunt eos: manifeſtè iniquitatem iſtam in cæteros pronũciauit, quam in Apoſtolis non inuenimus. Nemo enim eorũ aut fratrem aut patrem paſſus eſt traditorem, quod pleriq; iam noſtri. dehinc ad Apoſtolos reuocat: Et eritis odio omnib. propter nomen meũ. Quãto magis nos, quos à parentibus quoq; tradi oportet. Ita ipſa hac permiſtione nũc ad Apoſtolos, nunc ad omnes diſponẽdo, eũdem in vniuerſos nominis exitum effundit, in quibus cõſederit nomen cum odij ſui lege. Qui autem ſuſtinuerit vſque in finẽ, iſte ſaluus fiet. Quid ſuſtinẽdo, niſi perſecutionem, niſi traditionem, niſi occiſionem? Nec enim aliud eſt ſuſtinere in finem, quàm pati finem. Et ideo non eſt diſcipulus ſuper magiſtrũ. Statim ſequitur, nec ſeruus ſuper dominum ſuum: quia cùm magiſter & dominus ipſe perpeſſus ſit perſecutionem, & traditionem, & occiſionẽ, multò magis ſerui & diſcipuli eandem expendere debebunt: ne quaſi ſuperiores exempti de iniquitate videantur, quando hoc ipſum ſufficere eis ad gloriam debeat, æquari paſſionibus domini & magiſtri: ad quarum tolerantiam ædificans monet, non eos timendos, qui ſolum corpus occidãt, animam autem interficere non valeant, ſed illi potius metum conſecrandũ, qui & corpus & animam occidere & perdere poſſit in gehennam. Quinam hi ſolius corporis interemptores, niſi prçſides & reges ſupradicti, homines opinor. Quis etiam animæ dominator, niſi deus ſolus? Quis iſte, niſi ignium comminator, niſi is ſine cuius voluntate nec paſſerum alter in terram cadit, id eſt, nec altera ex duabus ſubſtantiis hominis, caro aut anima. Quia & capillorum apud eum regeſtus eſt numerus. Nolite ergo metuere cùm ſuper dicit, multis paſſeribus antiſtatis, nõ fruſtra, id eſt, non ſine emolumento caſuros in terrã repromittit, ſi magis ab hominib. quàm à deo occidi eligamus. Omnis igitur qui in me confeſſus fuerit corã hominibus, & ego confitebor in illo corã patre meo qui in cœlis eſt. Et omnis qui negauerit me corã hominibus, & ego negabo illũ coram patre meo qui in cœlis eſt. Manifeſta (vt opinor) eſt & defi-

nitio

finitio & ratio, tam cõfessionis quàm negationis, & si dispositio diuersa est. Qui se Christianũ confitetur, Christi esse testatur: qui Christi est, in Christo sit necesse est. Si in Christo est, in Christo vtiq; cõfitetur, cũ se Christianũ cõfitetur. Hoc enim nõ potest esse, nisi sit in Christo. Porrò in Christo cõfitẽdo Christũ quoq; cõfitetur qui sit in Christo, dum & ipse in illo est, vtpote Christianus. Nã & si diẽ dixeris, lucis rem ostẽdisti quæ diem præstat, licet nõ dixeris lucẽ. Ita & si nõ directò pronunciauit, Qui me confessus fuerit, nõ est diuersus actus quotidianæ cõfessionis à sensu dominicæ pronũciationis. Quod enim est cum se cõfitetur, id est Christianũ: etiã id per quod est cõfitetur, id est, Christũ. Proinde qui se negauit Christianũ, in Christo negauit, negãdo se in Christo esse, dum negat se Christianum: & Christũ autem in se negando, dum se in Christo negat, Christũ quoq; negabit. Ita & qui in Christo negauerit, Christũ negabit. Et qui in Christo confessus fuerit, Christũ confitebitur. Suffecisset igitur & si de cõfitendo tantũmodo dominus pronũciasset, ex forma enim cõfessionis cõtrario quoq; eius præiudicaretur, id est negationi, perinde negatione negationem rependi à domino, quemadmodũ confessione confessionem. Et ideo cum in forma confessionis etiã negationis conditio intelligatur, apparet non ad aliũ modũ negationis pertinere, quod de ea aliter Dominus pronũciauit, quàm de confessione dicẽdo: Qui me negauerit, nõ qui in me. Prospexerat enim & hanc vim plerũque in expugnatione nominis subsecuturã, vt qui se Christianum negasset, ipsum quoq; Christũ compelleretur blasphemãdo negare. Sicut non olim pro auspice cum in tota fide quorundã conluctatũ, hoc modo horruimus. Itaq; frustra erit dicere, & si me negauero Christianũ, non negabor à Christo, non enim ipsum negaui. Ex illa enim negatione tantũdem tenebitur, qua se Christianum negando, Christum in se negans, etiã ipsum negauit. Plus est autem quod & confusioni confusionem comminatur, Qui me confusus fuerit coram hominibus, & ego confundar eum coram patre meo qui in cœlis est. Sciebat enim à confusione vel maxime formari negationem, mentis statũ in fronte cõsistere, priorem esse pudo-

ris quàm corporis plagam. Qui vero non hic, id est, non intra hunc ambitum terræ, nec per hũc commeatum vitæ, nec apud homines huius naturæ communis cõfessionem putant constitutam, quanta præsumptio est aduersus omnem ordinẽ rerum in terris istis, & in vita ista & sub humanis potestatibus experiundarum. Nimirũ cum animæ de corporibus excesserint, & per singula tabulata cœlorum de recepto dispici cœperint, & interrogari arcana illa hæreticorum sacramenta, tunc confitendum apud veras potestates & veros homines Teletos.s. & Abascantos & Aginetos Valentini. nostrates enim, inquiunt, nec ipsi. eadem iurgiis cõstanter homines probabit, quos stillicidium situlæ & puluerem areæ & sputamen & locustas deputauit, etiam inrationalibus iumentis adæquauit. plane ita scriptum, non tamen idcirco aliud hominis genus intelligendum præter nos: quod quia constat esse comparatione, potuit induere salua & proprietate generis & singularitate: neq; enim si vita vitiata est, vt despectui iudicata despectis compararetur, statim natura sublata est, vt alia in nomine eius deputaretur. Atquin seruatur natura, & si suffunditur vita: nec alios nouit Christus homines, quàm de quibus dicit, Quem me aiunt esse homines? Et, Quomodo vultis vt faciant vobis homines, & vos ita facite illis. Vide an seruauerit genus à quibus & testimonium sui expectet, & in quos iustitiæ vicem mandat. Illos autem cœlestes homines si expostulem mihi ostendi, facilius Aratus Persea & Cephea & Erigonen, & Ariadnen inter sidera deliniabit. Quis autem prohibuit dominum illic etiam confessionem hominum faciendam determinare, vbi suam futuram apertè pronunciauit? Vt ita esset positũ, Qui in me cõfessus fuerit coram hominib. in cœlis, & ego in illum cõfitebor corã patre meo qui in cœlis est: eripere me debuit ex isto terrenæ confessionis errore, quam suscipi noluisset, si cœlestem præcepisset, quia nullos alios homines noueram præter incolas terræ, ne ipso quidem adhuc tunc in cœlis homine conspecto. Quæ porrò fides rerum, vt post excessum ad superna sublatus, illic prober, quo non nisi iam probatus imponerer: illic de receptu examinarer, quò nisi admittendus peruenire

non

nō possem. Christiano cœlum ante patet quàm via: quia nulla via in cœlum nisi cui patet cœlum: quod qui attigerit intrabit. Quas mihi potestates ianitrices adfirmas iuxta Romanam superstitionem, Cardum quendam & Forculum & Limentinum, quas à cancellis ordinas potestates? Si vnquam legisti apud Dauid, Auferte portas principes vestras, & subleuentur portæ æternæ, & intrabit rex gloriæ. Si item audisti apud Amos: Qui ascensum suum ædificat in cœlos, & profusionem suam fundat in terras; scito & ascensum illum exinde cōplanatum vestigiis domini, & introitum exinde reseratum viribus Christi, nec vllam moram aut quæstionem in limine Christianis occursuram, qui non dinosci habeant illic, sed agnosci: nec interrogari, sed admitti. Nam & si adhuc clausum putas cœlum, memento claues eius hic dominum Petro, & per eum ecclesiæ reliquisse, quas hic vnusquisque interrogatus atque confessus feret secum. Sed adseuerat diabolus illic confitendum, vt suadeat hic negādum. Pulchra videlicet documenta præmittam; bonas mecum claues ferā, timorem eorum, qui solum corpus occidunt, animæ autē nihil faciunt; commendatus ero huius præcepti desertione; honeste in cœlestibus stabo qui in terrenis stare non potui; sustinebo maiores potestates qui minoribus cessi; merebor denique admitti iam exclusus. Suppetit adhuc dicere, si in cœlestibus confitendum, vel negandum est, næ vbi alterum, ibidem vtrunque. Æmula enim quæque concurrunt. Etiam persecutionē in cœlis agitari oportebit, quæ cōfessionis negationísve materia est. Quid itaq; cessas audacissime hæretice, totum ordinem Christianæ concussionis in superna transferre, & in primis ipsum nominis odium illic collocare, vbi ad patris dexteram præsidet Christus: illic cōstitues & synagogas Iudæorum fontes persecutionum, apud quas Apostoli flagella perpessi sunt, & populos nationum cum suo quidem circo, vbi facile conclamant, vsquequo genus tertium. Sed & fratres nostros & patres & filios, & socrus & nurus & domesticos nostros ibidem exhibere debetis, per quos traditio disposita est: item reges & præsides & armatas potestates, apud quas causa pugnanda est. Erit certe etiam

Amos 9.

Claues regni cœlorum.

carcer in cœlo carens sole, aut ingratis luminosus, & vincula fortasse de zonis, & eculeus axis ipse qui torquet: tum si lapidādus Christianus, grandines aderunt: si vrendus, fulmina præ manu sunt: si trucidandus, Orionis armati munus operabitur: si bestiis finiendus, vrsas septentrio emittet, zodiacus tauros & leones. Hęc qui sustinuerit in finem, iste erit saluus. Ergóne & finis in cœlis, & passio, & occisio, & prima confessio. Et vbi caro omnibus istis necessaria, vbi corpus quod solum ab hominibus habet occidi? Hæc nobis etiam ludicrum in modum certa ratio mandauit, nec vllus obicem præscriptionis istius extrudet, vt non omnem ordinem persecutionis, omnem eius causæ firmam paraturam illuc trāsferre cogatur vbi confessioni forum dederit. Siquidem confessio à persecutione deducitur, & persecutio in confessione finitur. Nec possunt non vnà sequi, quæ & aditum & exitum, id est, initium finémque disponunt. Porrò & odium nominis hic erit, & persecutio hic erumpit, & traditio hic producit, & interrogatio hic compellit, & carnificina hic desæuit, & totum hunc ordinem in terris confessio vel negatio expungit. Igitur si cætera hic, nec confessio alibi: si confessio alibi, nec cætera hic. Enimuero non alibi cætera, itaque nec confessio in cœlo. Aut si aliam volunt esse rationem interrogationis & confessionis cœlestis, vtique & ordinem suum illi struere debebunt, alium longe, & ab ista dispositione diuersum quæ scripturis notatur; & possumus dicere: viderint dum hic ordo terrenæ interrogationis & confessionis ex materia decurrens persecutionis & discordiæ publicæ in nomen saluus sit suæ fidei, ita credendum sit sicut & scribitur, ita intelligendum sit sicuti auditur. Hic omnem ordinem sustineo, ipso domino non aliam regionem mundi destinante. Quid enim post confessionis & negationis terminum subiungit, Ne putaueritis venisse me vti pacem mittram in terram, non veni, sed vt machæram. certe in terram, Veni enim diuidere hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & socrum aduersus nurum suam, & inimici homini domestici sui. Sic enim efficitur, vt tradat frater fratrem in mortem, & pater filium, & insurgant filij

in

in parentes, & mori eos faciant. Et qui sustinuerit in finem, hic saluus erit. Adeò totus hic ordo dominicæ machæræ, non in cœlum missæ, sed in terras, illic constituit etiam confessionem, quæ in finem sustinendo passura est mortem. Eadem igitur forma cætera quoque ad martyrij statum pertinere defendimus. Qui pluris, inquit, fecerit etiam animam suam quàm me, non est me dignus, id est, qui maluerit viuere me negando, quàm mori confitendo. Qui animam suam inuenerit, perdet illam: qui vero perdiderit illam mei causa, inueniet illam. Proinde enim inuenit ille qui negarit lucrifaciendo vitam, sed perdet in gehennam, qui se putat negando lucrifacere eam. Perdet autem eam ad præsens qui confessus occiditur, sed inuenturus eam in vitam æternam. Ipsi denique præsides cum cohortantur negationi, serua animam tuam, dicunt, &, Noli animam tuam perdere. Quomodo loqueretur Christus, nisi quomodo tractaretur Christianus? Sed quũ prohibet meditari responsionem ad tribunal, famulos suos instruit, spiritum sanctum respõsurum repromittit. Et cum in carcere fratrem vult visitari, confessoris imperat curam, & cum deum vindictam facturum electorum suorum adfirmat, passiones consolatur illorum. Etiam in parabola seminis post cespitem arefacti, persecutionum figurat ardorem. Hęc si non ita accipiuntur quemadmodum pronunciantur, sine dubio præterquam sonant sapiunt, & aliud in vocibus erit, aliud in sensibus, vt allegoriæ, vt parabolæ, vt ænigmata. Quemcunque igitur conceperint ventum argumentationis scorpij isti, quocũque se acumine impegerint; vna iam linea est, ad ipsas res prouocabuntur, an secundum scripturas transigantur. Siquidem tunc aliud significabitur in scripturis, si non idipsum reperiatur in rebus. Quod enim scriptum est, hoc euenire oportebit. Porrò tunc eueniet quod & scriptum, si nõ aliter eueniet. Ecce autem & odio habemur ab omnibus hominibus nominis causa, quomodo & scriptum est, & tradimur etiam à proximis, quomodo & scriptum est, & perducimur ad potestates, & interrogamur, & torquemur, & confitemur, & trucidamur, quomodo & scriptum est. Sic dominus edixit: si aliter edixit hæc, cur

Gorz. tutus
Gorz. maceriæ
Cap. X
Gorz. ei
confessionis Gorz.

non aliter eueniunt, quàm edixit, id est, quemadmodum edixit. Atquin non aliter eueniunt quàm edixit, ergo sicut eueniunt ita edixit: & sicut edixit, ita eueniunt. Nam nec licuisset aliter euenire, quàm edixit: nec ipse aliter edixisset quàm euenire voluisset. Ita non aliud significabunt scripturæ istæ, quàm in rebus recognoscitur. At si nondũ aguntur illa quæ prædicantur, quomodo hæc quæ prædicata non sunt? Non sunt enim hæc prædicata quæ aguntur, si alia sunt quæ prædicantur, & non hæc quæ agũtur. At nunc quia ipsa sunt in rebus, quæ & in vocibus, aliter dicta creduntur: quid fieret si aliter acta inuenirentur? Sed hæc erit peruersitas fidei, probata non credere, non probata præsumere. Cui peruersitati illud quoque opponam, vt si hæc quæ sic aguntur quemadmodum scripta sunt, non erunt ipsa quæ prædicantur, illa quæ nõ debeant sic agi quemadmodum scripta sunt, ne & ipsa horum exemplo periclitentur excludi. Siquidem aliud in vocibus, aliud in rebus est, & relinquitur nec prædicata videri cum euenerint, si aliter prædicantur quàm euenire habent. Et quomodo credentur quæ nõ erunt prædicata, quia non ita erunt prædicata quomodo eueniũt. Ita hæretici quæ prædicantur non vt probata sunt credendo, ea quæ nec prædicata sunt credũt. Quis nunc medullas scripturarum magis nosset, quàm ipsa Christi schola, quos & sibi discipulos dominus adoptauit, omnia vtique edocendos, & nobis magistros ordinauit omnia vtiq; docturos. Cui potius figurã vocis suæ declarasset, quàm cui effigiẽ gloriæ suæ reuelauit, Petro, Iacobo, Ioãni, & postea Paulo: quem paradisi quoq; cõpotem fecit ante martyrium. An & illi aliter quàm sentiunt scribunt fallaciæ magistri, non veritatis? Petrus quidem ad Ponticos, Quanta enim, inquit, gloria, si non vt delinquentes puniamini, sustinetis. Hæc enim gratia est, in hoc & vocati estis, quoniam & Christus passus est pro nobis, relinquens vobis exemplum semetipsum, vti adsequamini vestigia ipsius. Et rursus, Dilecti ne expauescatis vstionẽ quę agitur in vobis in tentationẽ, quasi nouum accidat vobis: etenim secundum quod communicatis passionibus Christi, gaudete, vti & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes: si dede-

cora-

coramini nomine Christi, beati estis, quoniam gloria & dei spiritus requiescet in vobis, dum nequis vestrũ patiatur, vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni speculator. Si autẽ vt Christianus, ne erubescat, glorificet autẽ dominum in nomine isto. Ioannes vero vt etiam pro fratribus nostris animas ponamus hortatur, negans timorẽ esse in dilectione. Perfecta enim dilectio foras abiicit timorem: quoniã timor pœnã habet, & qui timet, non est perfectus in dilectione. Quem timorẽ intelligi præstat, nisi negationis auctorẽ? quam dilectionẽ perfectam adfirmat, nisi fugatricem timoris & animatricem cõfessionis? quam pœnã timore puniat, nisi quam negator relaturus est, cum corpore & anima occidendus in gehennã? Quod si pro fratribus, quãto magis pro domino moriendum docet? satis de Apocalypsi quoq; sua instructus hæc suadere. Mandauerat etenim spiritus ad angelũ ecclesiæ Smyrnæorum: Ecce diabolus ex numero tuo conicit in carcerẽ, vt tentemini diebus decem. Esto fidelis ad mortem vsque, & dabo tibi vitæ coronam Item ad Pergamenorum de Antipa fidelissimo martyre interfecto in habitatione satanæ. Item ad Philadelphenorũ, quòd à tentatione vltima liberaretur qui domini nomẽ non negarat. Exinde victori cuique promittit nunc arborem vitæ, & mortis veniã secundæ; nunc latens manna cum calculo cãdido, & nomine ignoto; nunc ferreæ virgę potestatem, & stellæ matutinæ claritatem: nunc albam vestiri, nec deleri de libro vitæ, & columnã fieri in dei tẽplo in nomine dei & domini, & Hierusalẽ cœlestis inscriptam: nunc residere cum domino in throno eius, quod aliquando Zebedæi filiis negabatur. Qui nam isti tam beati victores, nisi propriè martyres? Illorum etenim victoriæ, quorũ & pugnæ: eorum verò pugnę, quorũ & sanguis. Sed & interim sub altari martyrum animæ placidũ quiescunt, & fiducia vltionis candidam claritatis vsurpant, donec & alij consortium illarum gloriæ impleant. Nam & rursus innumera multitudo albati & palmis victoriæ insignes reuelãtur, scilicet de Antichristo triumphales, sicut vnus ex presbyteris: Hi sunt, ait, qui veniunt ex illa pressura magna, & lauerunt vestimentum suum, & cãdidauerunt ip-

sum in sanguine agni: Vestitus enim animæ caro. Sordes quidem baptismate abluuntur, maculæ verò martyrio candidantur. Quia & Esaias ex ruso & coccino niueũ & laneum repromittit. Magna etiam Babylon cum descri-bitur ebria sanctorũ cruore, sine dubio ebrietas eius martyriorum poculis ministratur, quorum formido quid relatura sit æque ostenditur. Inter omnes enim reprobos, immo ante omnes. timidis autem, inquit, dehinc cæteris, particula in stagno ignis & sulphuris. sic timor eius in epistola eius quem dilectio foras abiicit habet pœnã. Paulus verò Apostolus, de persecutore, qui primus ecclesiæ sanguinem fudit, postea gladium stylo mutans, & cõuertens machæram in aratrũ, lupus rapax Beniamin, dehinc adferens ipse etiam escam secundũ Iacob, qualiter martyria iam & sibi optabilia cõmendat, cum de Thessalonicensibus gaudens, Vti, inquit, gloriemur in vobis in ecclesiis dei pro tolerantia vestra & fide, in omnibus persecutionibus & pressuris quibus sustinetis ostentamẽ iusti iudicij dei, vt digni habeamini regno eius pro quo & patimini. Sicut & ad Romanos, Non solum autẽ verumetiam exultantes in pressuris, certe quòd pressura, tolerãtiam perficit, tolerantia vero probationem, probatio autem spem, spes vero non cõfundit. Et rursus, Quod si filij & hæredes, hæredes quidem dei, cohæredes verò Christi. Siquidem compatimur, vti & cum illo glorificemur. Reputo enim passiones huius temporis non esse dignas ad gloriam quę in nos habeat reuelari. Et ideo postmodum, Quis, inquit, separabit nos à dilectione Christi? pressura, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an machæra, secundũ quod scriptum est, Tui causa mortificamur tota die, deputati sumus vt pecora iugulationis: sed in omnibus istis superuincimus pro eo qui nos dilexit. Persuasum enim habemus, quod neq; mors, neque vita, neque virtus, neque sublimitas, neque profunditas, neque alia conditio poterit nos à dilectione dei separare, quæ est in Christo Iesu domino nostro. Sed & Corinthiis passiones suas enumerans, patiendum vtique præfiniuit: In laboribus abundantius, in carceribus plurimũ, in mortibus sæpius, à Iudæis quinquies quadragenas citra vnam accepi,

accepi, ter virgis cæsus, semel lapidatus, & reliqua. Quæ si magis incommoda quàm martyria videbuntur, tamen rursus propter quod, inquit, boni duco in infirmitatibus, in iniuriis, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustiis pro Christo. Etiam in superioribus, qui in omnibus tribulemur, sed non coangustemur: & indigeamus, sed nõ perindigeamus: quoniam persecutionibus agitemur, sed nõ derelinquamur: qui deiiciamur, sed nõ pereamus: semper mortificationem Christi in corpore nostro circunferentes. Sed & si, inquit, exterior homo noster vitiatur, caro scilicet, vi persecutionum: sed interior renouatur die & die, anima scilicet spe promissionũ. Nam quod ad præsens temporale & leue pressuræ nostræ per supergressum insuper per æternum pondus gloriæ perficit nobis, non intuentibus quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur temporalia, de incommodis dicens: quæ vero non videntur, æterna, de præmiis spõdens. Thessalonicensibus vero de vinculis scribens, vtique Beatos adfirmauit, quibus donatum esset non tantum credere in Christum, sed etiam pati pro ipso: Eundẽ, inquit, agonem habentes quem in me vidistis, & nunc auditis. Nam & si libor super sacrificium gaudeo, & congaudeo omnibus vobis, perinde & vos gaudete & congaudete mihi. Vides quam martyrij definiat felicitatem, cui de gaudio mutuo acquirit solẽnitatem, vt proximus denique voti sui factus est, qualiter de prospectu eius exultat dicens Timotheo: Ego enim iam libor, & tempus deuersionis insistit. agonem bonum decertaui, cursum consummaui, fidem custodiui: superest corona, quam mihi dominus illa die reddet, scilicet passionis. Satis & ipse supra allocutus, Fidelis sermo. Si enim commortui sumus Christo, & conuiuemus: si sufferimus, & conregnabimus: si negauerimus, & ille nos negabit; si non credimus, ille fidelis est, negare se non potest. Ne ergo cõfundaris martyrium domini nostri, neque me vinctum eius, quia prædixerat. Non enim dedit nobis Deus spiritum timiditatis, sed virtutis & dilectionis & sanæ mentis. Virtute enim patimur ex dilectione in Deum, & sana mente, cum ob innocentiã patimur. Sed & sicubi tolerantiã præcipit, quibus magis eam

quàm passionibus prospicit, sicubi ab idololatria diuellit, quid ei magis quàm martyria præuellit? Plane monet Romanos omnibus potestatibus subiici, quia non sit potestas nisi à deo, quia non sine causa gladiũ gestet, & quia ministra sit dei, sed & vltrix, inquit, in iram ei qui malum fecerit. Nam & præmiserat; Principes enim non sunt timori bono operi, sed malo. Vis autem non timere potestatem, fac bonũ, & laudẽ ab ea referes. Dei ergo ministra est tibi in bonum. Si vero malum facias, time. Ita non in occasione frustrãdi martyrij iubet te subiici potestatibus, sed in prouocatione bene viuendi, etiam sub illarum respectu quasi adiutricum iustitię, quasi ministrarum diuini iudicij hic etiam de nocentibus præiudicantis. Dehinc & exequitur quomodo velit te subiici potestatibus, reddere iubens cui tributum, tributũ: cui vectigal, vectigal, id est, quæ sunt Cæsaris Cæsari, & quæ dei deo. Solus autem dei homo condixerat, scilicet Petrus, regem quidem honorãdum, vt tamẽ tunc rex honoretur cum suis rebus insistit, cum à diuinis honoribus longe est: quia & pater & mater diligentur cum deo, non comparabũtur. Cæterum super deum diligere nec animã licebit. Num ergo & Apostolorum literæ nobiles, & nos vsquequaque simplices animæ & solũmodo columbæ libenter errantes, credo viuendi cupiditate. Ita vero sit vt recedant à literis suis sensus, quę tamen passos Apostolos scimus, manifesta doctrina est, hãc intelligo solam acta decurrens, nihil quæro: carceres illic, & vincula, & flagella, & saxa, & gládij, & impetus Iudæorum, & cœtus nationũ, & tribunorũ elogia, & regum auditoria, & proconsulũ tribunalia, & Cæsaris nomẽ interpretẽ non habent: quod Petrus cæditur, quod Stephanus opprimitur, quod Iacobus immolatur, quod Paulus distrahitur, ipsorum sanguine scripta sunt: & si fidem cõmentari voluerit hæreticus, instrumenta imperij loquentur, vt lapides Hierusalẽ. Vitas Cæsarũ legimus: orientem fidem Romæ primus Nero cruẽrauit. Tunc Petrus ab altero cingitur, cum cruci astringitur. Tunc Paulus ciuitatis Romanę consequitur natiuitatẽ, cum illic martyrij renascitur generositate. Hæc vbicunque iam legero, pati disco, nec mea interest quos sequar martyrij magistros,

sensúsne

ſenſúſne an exitus Apoſtolorum, niſi quod & ſenſus in exitibus recognoſco. Nihil enim paſſi fuiſſent, quod non prius patiendũ eſſe ſenſiſſent: cum vincula Paulo Agabus geſtu quoque propheta ſſet, diſcipuli flentes & orantes ne ſe Hieroſolyma committeret, fruſtra orauerũt. Ille enim quod ſemper docuerat, animatus, Quid fletis, inquit, & contriſtatis cor meum? At ego non modo vincula Hieroſolymis pati optauerim, verum etiam mori pro nomine domini mei Ieſu Chriſti. Atque ita ceſſerunt, dicendo: fiat voluntas domini: fidentes ſcilicet, paſſiones ad voluntatem dei pertinere. non enim dehortationis conſilio, ſed dilectionis retinere tentauerant, vt Apoſtolum deſiderãtes, non vt martyrium diſſuadentes. Quod ſi iam tunc Prodicus aut Valentinus adſiſteret ſuggerens non in terris eſſe conandum apud homines, quod nec deus humanum ſanguinem ſitiat, nec Chriſtus vicem paſſionis, quaſi & ipſe de ea ſalutem conſecuturus expoſcat, ſtatim audiſſet à ſeruo dei quod audierat diabolus à domino: Recede ſatanas: ſcandalum mihi es. Scriptum eſt; dominum deum tuum adorabis, & illi ſoli ſeruies. Sed & nunc audire debebit, quatenus multo poſt venena iſta ſuffudit, nulli infirmorum facile nocitura, ſi quis hanc noſtram ex fide præbiberit vel etiam ſuperbiberit potionem.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE IDOLOLATRIA LIBER.

RINCIPALE crimen generis humani, ſummus ſeculi reatus, tota cauſa iudicij, idololatria. Nam & ſi ſuam ſpeciem tenet vnumquodq; delictum, & ſi ſuo quoque nomine iudicio deſtinatur, in idololatriæ tamen crimine expungitur. Omitte titulos, operas recogno-

ſce,idololatres,idem homicida eſt. Quæris quem occiderit? ſi quid ad elogij ambitionem facit, nõ extraneum nec inimicum,ſed ſeipſum. Quibus inſidiis? erroris ſui. Quo telo? offenſa dei. quot plagis? quotquot idololatriis. Qui negat idololatren periſſe, is negabit idololatren homicidium feciſſe. Perinde adulterium, & ſtuprum in eodem recognoſcas. nam qui falſis deis ſeruit, ſine dubio adulter eſt veritatis, quia omne falſum adulterium eſt. Sic & in ſtupro mergitur. Quis enim immundis ſpiritibus operatus,non conſpurcatus & cõſtupratus incedit? Atque adeò ſcripturæ ſanctæ ſtupri vocabulo vtuntur in idololatriæ exprobratione. Fraudis cõditio ea eſt opinor, ſi quis alienum rapiat, aut alij debitum deneget, & vtique erga hominem admiſſa fraus maximi criminis nomen eſt. At enim idololatria deo fraudem facit, honores illi ſuos denegans, & conferens aliis, vt fraudi etiam contumeliam cõiungat. Quòd ſi tam fraus quàm ſtuprum atque adulterium mortem adferunt, iam in his æquè idololatria de homicidij reatu nõ liberatur. Poſt talia crimina, tam exitioſa, tam deuoratoria ſalutis, cætera quoque ad aliquem modum, & ſeorſum proinde diſpoſita, in idololatria conditionem ſuam repræſentant. In illa & concupiſcentiæ ſeculi. Quæ enim idololatriæ ſolennitas ſine ambitione cultus & ornatus? In illa laſciuiæ & ebrietates, cùm plurimum victus & ventris & libidinis cauſa frequentantur. In illa iniuſtitia. Quid enim iniuſtius ea, quæ iuſtitiæ patrem neſcit? In illa etiam vanitas, quum tota eius ratio vana ſit: in illa mendacium, quum tota ſubſtantia eius mendax ſit. Ita fit, vt omnia in idololatria, & in omnibus idololatria deprehendatur. Sed & aliàs quum vniuerſa delicta aduerſus dominum ſapiant, nihil autem quod aduerſus Dominum ſapiat, non dæmoniis & immundis ſpiritibus deputetur, quibus idola mancipantur: ſine dubio idololatriam admittit, quicunque delinquit; id enim facit quod ad idolorum mancipes pertinet. Sed vniuerſa nomina criminum diſcedant in operum ſuorum proprietates, remaneat idololatria in eo quod ipſa eſt: ſufficit ſibi tam inimicum deo nomen, tam locuples ſubſtantia criminis, quæ tot ramos porrigit, tot venas defundit, vt de

hoc

hoc cum maxime materia ſuſcepta ſit, quot modis nobis præcauenda ſit idololatriæ latitudo. Quoniam multifariam ſeruos dei nec tantùm ignorata, ſed etiam diſſimulata ſubuertit. Plerique idololatriam ſimpliciter exiſtimant his ſolis modis interpretandam, Si quis aut incendat, aut immolet, aut proluceat, aut ſacris aliquibus aut ſacerdotiis obligetur; quemadmodum ſi quis exiſtimet adulterium in oſculis, & in amplexibus, & in ipſa carnis congreſſione cenſendum; aut homicidium in ſola ſanguinis profuſione, & in animæ ereptione reputandum. At enim dominus quàm extenſius iſta diſponat certi ſumus, cùm adulterium etiam in concupiſcentia deſignat, ſi oculum quis impegerit libidinoſè, & animam commouerit impudicè; cùm homicidium etiam in verbo maledicti vel conuitij iudicat, & in omni impetu iræ, & in negligentia charitatis in fratrem. Sicut Ioannes docet homicidam eſſe qui oderit fratrem. Alioquin in modico conſiſteret, & diaboli ingenium de malitia, & dei domini de diſciplina, qua nos aduerſus diaboli altitudines munit, ſi in his tantum delictis iudicaremur, quæ etiā nationes decreuerunt vindicāda. Quomodo abūdabit iuſtitia noſtra ſuper ſcribas & phariſæos, vt dominus præſcripſit, niſi abundantiā aduerſariæ eius, id eſt iniuſtitiæ perſpexerimus. Quod ſi caput iniuſtitię idololatria eſt, prius eſt vti aduerſus abūdantiam idololatriæ præmuniamur, dum illam non ſolū manifeſtis recognoſcimus. Idolum aliquandiu retro non erat. Prius quàm huius monſtri artifices ebuliſſent, ſola templa & vacuæ ædes erant, ſicut in hodiernum quibuſdam locis vetuſtatis veſtigia permanent. Tamen idololatria agebatur, non in iſto nomine, ſed in iſto opere. Nam & hodie extra templum & ſine idolo agi poteſt. At vbi artifices ſtatuarum & imaginum, & omnis generis ſimulachrorum diabolus ſeculo intulit, rude illud negocium humanæ calamitatis, & nomen de idolis cōſequutum eſt, & profectum. Exinde iam caput facta eſt idololatriæ ars omnis quæ idolum quoquomodo edit. Neque enim intereſt, an plaſtes effingat, an cælator exculpat, an phrygio detexat: quia nec de materia refert, an gypſo, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formetur ido-

lum. Quando enim & ſine idolo idololatria fiat: vtique cùm adeſt idolum, nihil intereſt quale ſit, qua de materia, qua de effigie, ne qui putet id ſolum idolum habendum, quod humana effigie ſit conſecratum. Ad hoc neceſſaria eſt vocabuli interpretatio. εἶδος Græcè formam ſonat, ab eo per diminutionem εἴδωλον deductum, æquè apud nos formulam fecit. Igitur omnis forma vel formula idolum ſe dici expoſcit. Inde idololatria omnis circa omne idolum famulatus & ſeruitus. Inde & omnis idoli artifex, eiuſdem & vnius eſt criminis; niſi parum idololatriam populus admiſit, quia ſimulachrum vituli & non hominis ſibi conſecrauit. Idolum tam fieri quàm coli deus prohibet. Quantò præcedit vt fiat quod coli poſſit, tantò prius eſt ne fiat ſi coli non licet. Propter hanc cauſam, ad eradicandam ſcilicet materiam idololatriæ, lex diuina proclamat: Ne feceritis idolum. Et coniungens, Neque ſimilitudinem eorum quæ in cœlo ſunt, & quæ in terra, & quę in mari. Toto mũdo eiuſmodi artibus interdixit ſeruis dei. Anteceſſerat enim hoc prædicens, omnia elementa, omnem mundi ſenſum, quæ cœlo, quæ mari, quæ terra continentur, in idololatriam verſuros dæmonas, & ſpiritus deſertorum angelorum, vt pro deo aduerſus dominum conſecrarentur. Omnia igitur colit humanus error, præter ipſum omnium conditorem. Eorum imagines idola, imaginum conſecratio idololatria. Quicquid idololatra committit, in artificem quemcunque & cuiuſcũque idoli deputetur neceſſe eſt. Denique idem Enoch ſimul & cultores idoli & fabricatores in comminatione prędamnat. Et rurſus: Iuro vobis peccatores, quòd in diem ſanguinis perditionis pœnitentia parata eſt. Qui ſeruitis lapidibus, & qui imagines facitis aureas, & argenteas, & ligneas, & lapideas, & fictiles, & ſeruitis phantaſmatibus, & dæmoniis, & ſpiritibus infamis, & omnibus erroribus non ſecundum ſcientiam, nullum ab iis inuenietis auxilium. Eſaias verò: Teſtes, ait, vos eſtis, ſi eſt Deus abſque me. Et non erant tunc qui fingũt & exſculpunt, omnes vani qui faciunt libita ſibi, quæ illis non proderunt. Et deinceps tota illa pronunciatio qua in artifices, qua in cultores deteſtatur, cuius clauſula eſt, Cognoſcite quod cinis ſit cor illorum

illorum, & terra, & nemo animam suam liberare possit. Vbi æquè Dauid, Et factores tales fiant, inquit, qui faciũt ea. Et quid ego modicæ memoriæ homo vltra quid suggeram, quid recolam de scripturis, quasi aut non sufficiat vox spiritus sancti, aut vltra deliberandum sit, an maledixerit atque damnauerit dominus ipsos prius artifices eorum, quorum cultores maledicit & damnat? Planè impẽsius respondebimus ad excusationes huiusmodi artificũ, quos nunquam in domũ dei admitti oportet, si quis eam disciplinam norit. Iam illa obiici solita vox: Non habeo aliud quo viuam: districtius repercuti potest, Viuere ergo habes? Quid tibi cum deo est? si tuis legibus. Tum quod & de scripturis audent argumẽtari, dixisse Apostolum vt quisque fuerit inuentus, ita & perseueret: possumus igitur omnes in peccatis perseuerare ex ista interpretatione. nec quisquam nostrũ non peccator inuentus est, cùm Christus non alia ex causa descẽderit, quàm peccatorum liberandorum. Item eundem præcepisse dicunt secũdum suũ exemplũ, vt manibus vnusquisque operetur ad victũ. Si hoc præceptum ab omnibus manibus defendatur, credo & fures balnearios manibus suis viuere, & ipsos latrones manibus agere quo viuant. Item falsarios vtique non pedibus, sed manibus operari malas literas. Histriones verò nõ manibus solis, sed totis membris victum elaborare. Pateat igitur ecclesia omnibus, qui manibus, & suo opere tolerãtur, si nulla exceptio est artium quas dei disciplina non recipit. Sed ait quidam aduersus similitudinis interdictæ propositionem, Cur ergo Moses in eremo simulachrum serpentis ex ære fecit? Seorsum figuræ quæ dispositioni alicui arcanæ præstruebantur, non ad erogationem legis, sed ad exemplarium causæ suæ. Alioquin si hæc vt aduersarij legis interpretemur, nunquid & nos quod & Marcionitæ inconstantiam ascribimus omnipotenti, quem illi hoc modo destruunt vt mutabilem, dum alibi vetat, alibi mandat. Si quis autem dissimulat illam effigiem ærei serpentis suspensi in modum, figuram designasse dominicæ crucis à serpentibus, id est ab angelis diaboli liberaturæ nos, dum per semetipsam diabolũ, id est serpentem interfectum suspendit, siue quæ alia fi-

guræ istius expositio dignioribus reuelata est, dummodo Apostolus affirmet omnia tũc figuratè populo accidisse: bene quòd idem deus & lege vetuit similitudinem fieri, extraordinario præcepto serpentis similitudinem interdixit. Si eundem deum obseruas, habes legem eius, Ne feceris similitudinẽ. Si & præceptum factæ postea similitudinis respicis, & tu imitare Moysen, Ne facias aduersus legem simulachrũ aliquod, nisi & tibi deus iusserit. Si nulla lex dei prohibuisset idola fieri à nobis, nulla vox spiritus sancti fabricatoribus idolorum non minus quàm cultoribus cõminaretur: de ipso sacramẽto nostro interpretaremur nobis aduersas esse fidei eiusmodi artes. Quomodo enim renũciauimus diabolo & angelis eius, si eos facimus? Quod repudium diximus his, non dico cũ quibus, sed de quibus viuimus? Quam discordiã suscepimus in eos, quibus exhibitionis nostræ gratia obligati sumus? Potes lingua negasse, quod manu confiteris? Verbo destruere quod facto struis? Vnum deum prędicare, qui tantos efficis? Verum deum prædicare, qui falsos facis? Facio (ait quidam) sed non colo. quasi ob aliquam causam colere non audeat, nisi ob quam & facere non debeat, scilicet ob dei offensam vtrobique. Imò tu colis, qui facis vt coli possint. Colis autem non spiritu vilissimi nidoris alicuius, sed tuo proprio; nec anima pecudis impensa, sed anima tua. Illis ingenium tuum immolas, illis sudorem tuũ libas, illis prudentiam tuã accendis. Plus es illis quàm sacerdos, cùm per te habeant sacerdotem. Diligentia tua numen illorum est. Negas te quod facis colere? Sed illi non negant quibus hanc saginatiorem & auratiorem & maiorem hostiam cædis, salutem tuam. Tota die ad hanc partem zelus fidei perorabit ingemens Christianum ab idolis in ecclesiam venire, de aduersaria officina in domum Dei venire, attollere ad deum patrem manus matres idolorum, his manibus adorare quæ foris aduersus deum adorantur, eas manus admouere corpori Domini, quæ dęmoniis corpora conferunt. Nec hoc sufficit. Parum sit, si ab aliis manibus accipiant quod contaminant, sed etiam ipsæ tradunt aliis quod contaminauerunt. Adleguntur in ordinem ecclesiasticum artifices idolorum.

Prò

Prò ſcelus. Semel Iudæi Chriſto manus intulerunt, iſti quotidie corpus eius laceſſunt. O manus præcidendæ. Viderint iam an per ſimilitudinem dictum ſit, Si te manus tua ſcādalizat, amputa eam. Quæ magis amputandæ, quā in quibus domini corpus ſcādalizatur? Sunt & aliæ complurium artium ſpecies, quæ & ſi non contingunt idolorum fabricationem, tamen ea ſine quibus idola nil poſſunt, eodem crimine expediunt. Nec enim differt, an extruas vel exornes, ſi templū, ſi aram, ſi ædiculā eius inſtruxeris, ſi bracteam expreſſeris, aut inſignia, aut etiam domum fabricaueris. Maior eſt eiuſmodi opera, quę non effigiem confert, ſed auctoritatem. Si ita neceſſitas exhibitionis extenditur, habent & alias ſpecies, quæ ſine exorbitatione diſciplinæ, id eſt, ſine idoli confictura opem victus pręſtent. Scit albarius tector & tecta ſarcire, & tectoria inducere, & ciſternam liare, & cymatia diſtendere, & multa alia ornamenta, præter ſimulacra parietibus incriſpare. Scit & pictor & marmorarius & ærarius, & quicūque cælator, latitudines ſuas vtique multò faciliores. Nā qui ſignum deſcribit, quantò facilius abacum linit? Qui de tilia Martem exculpit, quantò citius armarium cōpingit? Nulla ars non alterius artis, aut mater, aut propinqua eſt. Nihil alterius vacat. Tot ſunt artium venæ, quot hominum concupiſcentiæ. Sed de mercedibus & manuſpretiis intereſt. Proinde intereſt & de labore. Minor merces frequentiore actu repenſatur. Quot parietes ſigna deſiderant? Quot templa & ædes idolis ædificantur? Domus verò & prætoria & balnea & inſulæ quantæ? Soccus & baxa quotidie deauratur, Mercurius & Serapis non quotidie. Sufficiant ad quæſtum artificiorum, frequentiores omni ſuperſtitione luxuria & ambitio. Lāces & ſcyphos facilius ambitio, quàm ſuperſtitio deſiderabit. Coronas quoque magis luxuria, quàm ſolēnitas erogat. Cùm igitur ad hæc artificiorum genera cohortemur, quæ idolum quidem & quæ idolo competunt non attingant, ſint autem & hominibus communia ſæpe quæ & idolis; hoc quoque cauere debemus, ne quid ſcientibus nobis ab aliquibus de manibus noſtris in rem idolorum poſtuletur. Quod ſi conceſſerimus & non remediis tam vſitatis

Gals. viderit

Cap. VIII. ... idolatriæ ... templa ... aut ... idolorum fabricare

...

Gals. manuſpretiis

Gals. ſunt

egerimus, non puto nos à contagio idololatriæ vacare, quorum manus non ignorantium in officio vel in honore & vſu dæmoniorum deprehenduntur. Animaduertimus inter artes etiam profeſſiones quaſdam obnoxias idololatriæ. De aſtrologis ne loquẽdum quidem eſt. Sed quoniam quidam iſtis diebus prouocauit defendens ſibi perſeuerantiam profeſſionis iſtius, paucis vtar. Non allego quòd idola honoret, quorum nomina cœlo inſcripſit, quibus omnem dei poteſtatem addixit: quod propterea homines non putant deum requirendum, præſumentes ſtellarum nos immutabili arbitrio agi. Vnum propono, Angelos eſſe illos deſertores dei, amatores fœminarum, proditores etiam huius curioſitatis, propterea quoque damnatos à deo. O diuina ſententia vſque ad terram pertinax, cui etiam ignorantes teſtimonium reddunt. Expelluntur mathematici ſicut angeli eorum. Vrbs & Italia interdicitur mathematicis, ſicut cœlum & angelis eorum. Eadem pœna eſt exilij diſcipulis & magiſtris. Sed magi & aſtrologi ab oriente venerunt. Scimus magiæ & aſtrologiæ inter ſe ſocietatem. Primi igitur ſtellarum interpretes natum Chriſtum annunciauerunt, primi munerauerunt. Hoc nomine Chriſtum (opinor) ſibi obligauerunt. Quid tum? Ideò nunc & mathematicis patrocinabitur illorum magorum religio? De Chriſto ſcilicet eſt matheſis hodie, ſtellas Chriſti, non Saturni & Martis & cuiuſque ex eodem ordine mortuorum obſeruat & prædicat. At enim ſcientia iſta vſque ad euangelium fuit conceſſa, vt Chriſto edito nemo exinde natiuitatem alicuius de cœlo interpretetur. Nam & thus illud & myrrham & aurum ideo infanti tunc domino obtulerunt, quaſi clauſulam ſacrificationis & gloriæ ſecularis, quam Chriſtus erat ademptui us. Quod iiſdem Magis ſomniũ ſine dubio ex dei voluntate ſuggeſſit, vt irent in ſua, ſed alia non qua venerant via, id eſt ne priſtina ſecta ſua inciderent: nõ ne illos Herodes perſequeretur, qui nec perſecutus eſt etiam ignorans alia via digreſſos, quoniam & qua venerant ignorabat. Adeò viam rectã & diſciplinam intelligere debemus. Itaque magis præceptũ, exinde aliter incederent. Sic & alia illa ſpecies magiæ quæ miraculis

lis operatur, etiam aduersus Moysen æmulata, patientia dei traxit ad euangeliũ vsque. Nam exinde & Simon magus iam fidelis, quoniam aliquid adhuc de circulatoria secta cogitaret, vt. s. inter miracula professionis suæ etiã spiritum sanctum per manuum impositionem enundinaret, maledictus ab Apostolis de fide eiectus est: & alter magus qui cum Sergio Paulo, quoniam iisdem aduersabatur Apostolis, luminum amissione multatus est. Hoc & astrologi retulissent credo, si quis in Apostolos incidisset. Attamen cum magia punitur, cuius est species astrologia, vtique & species in genere damnatur. Post euangelium nusquam inuenias aut sophistas aut Chaldæos, aut incantatores, aut coniectores, aut magos, nisi planè punitos. Vbi sapiens, vbi literator, vbi conquisitor huius æui? Nónne infatuauit deus sapientiam huius seculi? Nihil scis mathematice, si nesciebas te futurum Christianũ. Sin sciebas, hoc quoque scire debueras nihil tibi futurum cum ista professione. Ipsa te de periculo suo instrueret, quæ aliorum climacterica præcauit, Non est tibi pars neque sors in ista ratione. Non potest regna cœlorum sperare, cuius digitus aut radius abutitur cœlo. Querendum autem est etiam de ludimagistris, sed & cæteris professoribus literarum. Imò non dubitandum affines illos esse multimodæ idololatriæ. Primum quibus necesse est deos nationum prædicare, nomina, genealogias, fabulas, ornamenta honorifica quæque eorum enunciare, tum solennia festáque eorundem obseruare, vt quibus vectigalia sua suppetãt. Quis ludimagister, si non tabularia idolorum, quinquatria tamen frequentabit? Ipsam primam noui discipuli stipem Mineruæ & honori & nomini consecrat, & vt si nõ prophanatus alicui idolo, verbotenus de idolothyto esse dicatur, pro idololatra vitetur. quid minus est inquinamento quod præstat quęstus & nominibus & honoribus idolo nũcupatus? tam Mineruaila Mineruæ, quàm Saturnalia Saturni, quæ etiã seruiculis sub tempore Saturnalium celebrari necesse est. Etiam strenæ captandæ, & septimontium, & brumæ, & caræ cognationis honoraria exigenda omnia, flore scholæ coronandæ. Flaminicæ & ædiles sacrificant Cereri, schola honora-

Act. 8
Gal. iam

Act. 13

Gal. sine tabula vii

Gal. ut etsi
Gal. idololatria vitatur
Gal. inquinamenti eo quem
Gal. quam
Gal. quem
Gal. flore scolæ
Gal. Cereat scola

tur feriis. Idem fit idoli natali, omnis diaboli pompa frequentatur. Quis hæc competere Christiano existimabit, nisi qui putabit conuenire etiam non magistro? Scimus dici posse, Si docere literas dei seruis non licet, etiam nec discere licebit. Et quomodo quis institueretur ad prudẽtiam interim humanam, vel ad quemcunque sensum vel actum, cũ instrumentum sit ad omnem vitam literatura? Quomodo repudiamus secularia studia, sine quibus diuina non possunt. Videamus igitur necessitatẽ literatoriæ eruditionis, respiciamus ex parte eam admitti non posse, ex parte vitari, fideles magis discere quàm docere literas capit. Diuersa est enim ratio discendi & docẽdi. Si fidelis literas doceat insertas idolorũ prædicatione, sine dubio dum docet cõmendat: dum tradit affirmat: dum commemorat testimonium dicit. Deos ipsos hoc nomine obsignat, cũ lex prohibeat (vt diximus) deos pronũciari, & nomen hoc in vano collocari. Hinc prima diabolo fides ædificatur ab initiis eruditionis. Quære an idololatriã cõmittat, qui de idolis catechizat. At cũ fidelis hæc discit, si iam sapit qui sit, neque recipit, neq; admittit, multò magis si nondum sapit. Aut vbi cœperit sapere, prius sapiat oportet quod prius didicit, id est de deo & fide. Proinde illa respuet nec recipiet. Et erit tam tutus quàm qui sciẽs venenum ab ignaro accipit, nec bibit. Huic necessitas ad excusationem deputatur, quia aliter discere non potest. Tantò autẽ facilius est literas non docere quàm non discere, quanto & reliqua scholarũ de publicis propriis solennitatibus inquinamenta facilius discipulus fidelis non adibit, quàm magister non frequentabit. De generationibus si cætera delictorũ recogitemus, in primis cupiditatem radicem omnium malorum, qua quidam irretiti circa fidẽ naufragium sunt passi: quamuis & idololatria ab eodem Apostolo dicta sit cupiditas, tum mendacium cupiditatis ministrũ. Taceo de periurio, quando ne iurare quidem liceat. Negociatio seruo dei apta est? Cæterum si cupiditas abscedat, dat quæ est causa acquirendi: cessante causa acquirendi, non erit necessitas negociandi. Sit nũc aliqua iustitia quæstus secura de cupiditatis & mendacij obseruatione, in crimen offendere idololatriæ eam opinor

nor quæ ad ipsam idolorum animam & spiritũ pertinet, quæ omne dæmonium saginat. an non illa principalis idololatria viderint si eædem merces, thura dico & cætera peregrinitatis, sacrificiũ idolorũ. Etiam hominibus ad pigmenta medicinalia, nobis quoque insuper ad solatia sepulturæ vsui sunt. Certè cum põpæ, cũ sacerdotia, cùm sacrificia idolorũ de periculis, de damnis, de incõmodis, de cogitationibus, de discursibus negociationibúsve instruuntur, quid aliud quã procurator idolorũ demõstraris? Nemo contendat posse hoc modo omnibus negociationibus cõtrouersiam fieri. Grauiora delicta quęque pro magnitudine periculi diligẽtiam extẽdũt obseruationis, vt non ab his tantùm abscedamus, sed & ab iis per quæ fiũt. Licet enim ab aliis fiat, non interest si per me. In nullo necessarius esse debeo alij, cũ facit quod mihi nõ licet. Ex hoc quod vetor facere, intelligere debeo curãdũ mihi esse ne fiat per me. Denique in alia causa nõ leuioris reatus præiudiciũ istud obseruo. Nã quod mihi de stupro interdictũ sit, aliis ad eam rem nihil aut operæ aut cõscientiæ exhibeo. Nã quòd ipsam carnẽ meam à lupanaribus segregaui, agnosco me neque lenociniũ, neque id genus lucrũ alterius causa exercere posse. Sic & homicidij interdictio ostendit mihi lanistam quoque ab ecclesia arceri: nec per se nõ faciet quod faciendũ aliis subministrat. Ecce magis proximũ præiudicium. Si publicarũ victimarũ redẽptor ad fidẽ accedat, permittes ei in eo negocio permanere? Aut si iam fidelis id agere susceperit, retinendum in ecclesia putabis? Non opinor; nisi si quis & de thurario dissimulabit. scilicet ad alios peruenit procuratio sanguinis, ad alios odorũ. Si antequã idola in seculo essent, his mercibus adhuc informis idololatria transigebatur, si & nunc ferè sine idolo opus idololatriæ incendiis odorum perpetratur; ecquid maioris operæ & erga dæmonia thurarius: nam facilius sine idololatria quàm sine thurarij merce. ipsius fidei conscientiam perrogemus, quo ore Christianus thurarius si per templa transibit, quo ore fumantes aras despuet, & exsufflabit quibus ipse prospexit? Qua constantia exorcizabit alumnos suos, quibus domum suam cellariam præstat? Ille quidem si excluserit

dæmonium,non ſibi placeat de fide. Neque enim inimicum excluſit. Facilè debuit de eo impetrare quem quotidie paſcit. Nulla igitur ars,nulla profeſſio, nulla negociatio, quæ quid aut inſtruendis aut formandis idolis adminiſtrat, carere poterit titulo idololatriæ: niſi ſi aliud omnino interpretemur idololatriam, quàm famulatum idolorum colendorum. Male nobis de neceſſitatibus humanæ exhibitionis ſupplaudimus, ſi poſt fidem obſignatam dicimus, Non habeo quo viuam. Iam hic enim plenius illi abruptæ propoſitioni reſpondebo, Serò dicitur. Antè enim fuit deliberandum ex ſimilitudine prouidentiſſimi ædificis illius, qui prius ſumptus operis cum viribus ſuis ſupputat, ne vbi cœperit defunctus poſtea erubeſcat. Sed & nunc habes dicta Domini exempla adimentia tibi omnem cauſationem. Quid enim dicis? Egebo. Sed felices egenos Dominus appellat. Victum non habebo: Sed nolite, inquit, cogitare de victu. Et veſtitus habemus exemplum lilia. Subſtantia mihi opus erat: Atquin omnia vendenda ſunt,& egentibus diuidenda. Sed filiis & poſteritati prouidendum. Nemo aratro manum imponens & retro ſpectans aptus eſt. Opera & conditionalis eram, Nemo duobus dominis ſeruire poteſt. Si vis Domini diſcipulus eſſe, crucem tuam tollas, & Dominum ſequaris neceſſe eſt, id eſt, anguſtias & cruciatus tuos, vel corpus ſolum, quod in domum Chriſti eſt. Parentes,coniuges,liberi propter Deum relinquendi erunt. De artibus & negociationibus, & de profeſſionibus etiã liberorum & parentum cauſa dubitas. Iam tunc demonſtratum eſt nobis,& pignora & artificia & negocia propter dominum derelinquenda, cùm Iacobus & Ioannes vocati à domino & patrem nauémque derelinquunt. Cùm Matthæus de teloneo ſuſcitatur. Cùm etiam ſepelire patrem tardum fuit fidei. Nemo eorum quos dominus allegit,Non habeo dixit quo viuam. Fides famẽ non timet. Scit etiam famem non minus ſibi contemnendam propter Deum, quàm omne mortis genus. Didicit non reſpicere vitam, quantò magis victum? Quorusquiſque hæc adimpleuit? Sed quæ penes homines difficilia, penes

nes deum facilia. Sic tamen nobis de mansuetudine & clementia dei blandiamur, vt non vsque ad idololatriæ adfinitates necessitatibus largiamur. Sed omnem adflatum eius vice pestis etiam de longinquo deuitemus, non in his tantum quæ præmisimus, sed in vniuersa serie humanæ superstitionis, siue deis suis, siue defunctis, siue regibus mancipatæ, vt ad eosdem spiritus immundos pertinentis, modo per sacrificia & sacerdotia, modo per spectacula, & hoc genus, modo per festos dies. Sed de sacrificiis & de sacerdotiis quid loquar? De spectaculis autem & voluptatibus eiusmodi suum iam volumen impleuimus. Hoc loco retractari oportet de festis diebus & aliis extraordinariis solennitatibus, quas interdũ lasciuiæ, interdum timiditati nostræ subscribimus aduersus fidei disciplinam communicantes nationibus in idolicis rebus. De hoc quidem primo cõsistam, an cum ipsis quoque nationibus communicare in huiusmodi seruus dei debeat, siue habitu, siue victu, vel quo alio genere lætitiæ earum. Gaudere cum gaudentibus, & lugere cum lugentibus, de fratribus dictum est ab Apostolo ad vnanimitatem cohortante. Cæterum ad hæc, nihil communionis est lumini & tenebris, vitæ & morti; aut scindimus quod est scriptum: Seculum gaudebit, vos vero lugebitis. Si cum seculo gaudemus, verendum est ne cum seculo & lugeamus. Seculo autem gaudente lugeamus, & seculo postea lugente gaudebimus. Sic & Eleazar apud inferos in sinu Abrahæ refrigerium consecutus; cõtrà diues in tormento ignis constitutus, alternas malorum & bonorum vices æmula retributione compensant. Sunt quidam dies munerum, quæ apud alios honoris titulum, apud alios mercedis debitum expungunt. Nunc ergo, inquis, recipiam meum, vel rependam alienum: si hunc morem sibi homines de superstitione consecrauerũt, tu extraneus ab omni eorum vanitate, quid participas idolothyta solennia, quasi tibi quoque præscriptum sit de die, quo minus id quod homini debes, vel tibi ab homine debetur, citra diei obseruationem luas, vel recipias? da formam in quam velis agi tecum. Cur enim & lateas, cum ignorantia alterius tuam conscientiam contamines, si non ignoraris

quod sis Christianus, tentaris. Et contra conscientiam alterius agis, tanquam non Christianus. Enimuero & dissimulaberis, tentatus addictus es. Certe siue hac, siue illac, reus es confusionis in deo. Qui autem confusus super me fuerit penes homines, & ego confundar super illo, inquit, penes patrem meum, qui est in cœlis. Sed enim plerique iam induxerunt animo ignoscendum esse quandoque his quæ ethnici faciunt, ne nomen blasphemetur. Porrò blasphemia quæ nobis omnino deuitanda est, hæc opinor est. Si quis nostrum ad iustam blasphemiã ethnicum deducat, aut fraude, aut iniuria, aut contumelia, aliáue materia dignæ querelæ, in qua nomen merito percutitur, vt merito irascatur & dominus. Cæterum si de omni blasphemia dictum est væ, cuius causa nomen meũ blasphematur, perimus vniuersi cum totus circus scelestis suffragiis nullo merito nomen lacessit, desinamus & non blasphemabitur. Imò dum sumus blasphemetur in obseruatione nõ in exorbitatione disciplinæ, dum probamur, non dum reprobamur, ob blasphemiã martyrij affinem, quæ tunc me testatur Christianum, cum propter eam detestatur. benedictio est nominis, maledictio custoditæ disciplinæ. Si hominibus, inquit, vellem placere, seruus Christi non essem. Sed idem alibi iubet omnibus placere curemus. Quemadmodum ego, inquit, omnibus per omnia placeo. Nimirum Saturnalia & calendas Ianuarias celebrans hominibus placebat, an modestia & patientia, an grauitate, an humanitate, an integritate. Proinde cum dicit, Omnia omnib. factus sum, vt omnes lucrifaciã, nũquid idololatris idololatres, nũquid ethnicis ethnicus, nũquid secularibus secularis? Sed & si non prohibet nos cõuersari cum idololatris & adulteris & cæteris criminosis dicens, Cæterum de mundo exiretis: non vtique eas habenas conuersationis immutat, vt quoniam necesse sit & conuiuere nos & commisceri cum peccatoribus, ideo & cum eis peccare possimus. Ibi est cõmercium vitæ, quod Apostolus concedit: hic peccare, quod nemo permittit. Licet conuiuere cum ethnicis, commori non licet. Conuiuamus cum omnibus, conlætemur ex communione naturæ non superstitionis. Pares anima sumus, non discipli-

ſciplina: compoſſeſſores mundi, non erroris. Quod ſi nobis nullum ius cõmunionis in eiuſmodi cum extraneis; quanto ſceleſtius eſt hæc inter fratres frequentare? Quis hoc ſuſtinere aut defendere poteſt? Iudæis dies ſuos feſtos exprobrat ſpiritus ſanctus. Sabbata, inquit, veſtra & neomenias & ceremonias odit anima mea. Nobis quib. ſabbata extranea ſunt & neomenia & feriæ à deo aliquã-do dilectæ, Saturnalia, & Ianuariæ, & brumæ, & matronales frequentantur; munera cõmeant, ſtrenæ conſonãt, luſus, conuiuia conſtrepunt. O melior fides nationum in ſuam ſectam: quæ nullam ſolennitatem Chriſtianorum ſibi vindicat, nõ dominicum diem, nõ pentecoſten. etiam ſi noſſent, nobiſcum nõ communicaſſent, timerent enim ne Chriſtiani viderentur. Nos ne ethnici pronunciemur, non veremur. Si quid & carni indulgendum eſt, habes nõ dicam tuos dies tantum, ſed & plures. Nam ethnicis ſemel annuus dies quiſque feſtus eſt: tibi octauo quoque die. excerpe ſingulas ſolennitates nationum, & in ordinem texe, pentecoſten implere non poterunt. Sed luceãt, inquit, opera veſtra. At nunc luceant tabernæ & ianuæ noſtræ: plures iam inuenies ethnicorum fores ſine lucernis & laureis quàm Chriſtianorum. De iſta quoque ſpecie quid videtur? Si idoli honor eſt, ſine dubio idoli honor idololatria eſt. Si hominis cauſa eſt, recogitemus omnem idololatriam in hominis cauſam eſſe, Recogitemus omnem idololatriam, in homines eſſe culturã, cum ipſos deos nationũ homines retro fuiſſe, etiam apud ſuos cõſtet. Itaque nihil intereſt ſuperioris, an huius ſeculi viris ſuperſtitio iſta præſtetur. Idololatria non propter perſonas quæ opponuntur, ſed propter officia iſta damnata eſt, quæ ad dæmones pertinent. Reddenda ſunt Cæſari quæ ſunt Cæſaris; bene quod appoſuit, & quæ ſunt dei deo. Quæ ergo ſunt Cęſaris? ſcilicet de quibus tunc cõſultatio mouebatur, prędandúſne eſſet cẽſus Cæſari, an nõ. Ideo & monetã oſtẽdi ſibi dominus poſtulauit, & de imagine cuius eſſet requiſiuit. Et cum audiſſet, Cęſaris, reddite, ait, quæ ſunt Cæſaris Cæſari, & quę ſunt dei deo, id eſt, imaginem Cæſaris Cæſari quæ in nummo eſt, & imaginem dei deo, quæ in homine eſt: vt Cæſari quidem pecu-

Gal. ^ eſset

Galr. 4.

Luc. 20.

niam reddas, deo temetipsum. Alioquin quid erit dei, si omnia Cæsaris? Ergo, inquis, honor dei est, lucernæ pro foribus, & laurus in postibus? non vtique quod dei honor est, sed quod eius qui pro deo huiusmodi officiis honoratur quãtum in manifesto est, salua operatione quę est in occulto ad dæmonia perueniens. Certi enim esse debemus, si quos latet per ignorãtiam literaturę secularis, etiã ostiorum deos apud Romanos, Cardeam à cardinibus appellatam, & Forculum à foribus, & Limẽtinum à limine, & ipsum Ianum à ianua: & vtique scimus, licet nomina inania atque conficta sint, cum tamen in superstitionem deducuntur, rapere ad se dæmonia & omnem spiritum immundum per cõsecrationis obligamentum. Alioquin dæmonia nullum habent nomen singulatim, sed ibi nomen inueniunt, vbi & pignus. Etiam apud Græcos Apollinem θυραῖον, & Antelios dæmonas ostiorũ præsides legimus. Hæc igitur ab initio præuidens spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem ventura præcecinit per antiquissimum propheten Enoch. Nam & alia ostia in balneis adorari videmus. Si autem eorum sunt quæ in ostiis adorentur, ad eos & lucernæ & laureæ pertinebunt. Idolo feceris quicquid ostio feceris. Hoc in loco ex autoritate quoque Dei contestor, quia nec tutum est subtrahere quodcunque vni fuerit ostensum, vtique omnium causa. Scio fratrem per visionem eadem nocte castigatum grauiter, quòd ianuam eius subito annũciatis gaudiis publicis serui coronassent. Et tamen non ipse coronauerat aut præceperat, nam ante processerat, & regressus reprehenderat factum; adeò apud Dominum in huiusmodi etiam disciplina familiæ nostrę æstimatur. Igitur quod attineat ad honores regum vel imperatorum, satis præscriptum habemus, in omni obsequio esse nos oportere, secũdum Apostoli præceptum subditos magistratibus & principibus & potestatibus. Sed intra limites disciplinæ, quousq; ab idololatria separamur. Propterea enim & illud exemplum trium fratrum præcucurrit, qui aliâs obsequentes erga regem Nabuchodonosor, honorem imaginis eius constantissimè respuerint; probantes idololatriam esse quicquid vltra humani honoris modum ad instar diuinę subli-

ſublimitatis extollitur. Sic & Daniel cætera Dareio ſubnixus, tamdiu fuit in officio, quamdiu à periculo diſciplinæ vacaret. Nam id ne ſubiret, non magis leones regios timuit, quàm illi regios ignes. Accendant igitur quotidie lucernas quibus lux nulla eſt, adfigant poſtibus lauros poſtmodum arſuras, quibus ignes imminent; illis competunt & teſtimonia tenebrarum, & auſpicia pœnarum. Tu lumen es mundi, & arbor virens ſemper. Si templis renunciaſti, ne feceris templum ianuam tuam. Minus dixi: ſi lupanaribus renũciaſti, ne indueris domi tuæ faciem noui lupanaris. Circa officia vero priuatarum & cõmunium ſolennitatum, vt togæ puræ, vt ſponſalium, vt nuptialium, vt nominalium, nullum putem periculum obſeruari de flatu idololatriæ quæ interuenit: cauſæ enim ſunt cõſiderandæ quibus præſtatur officium. Eas mũdas eſſe opinor per ſemetipſas, quia neque veſtitus virilis, neq; anulus aut cõiunctio maritalis, de alicuius idoli honore deſcẽdit. Nullum denique cultum à deo maledictũ inuenio, niſi muliebrem in viro. Maledictus enim, inquit, omnis qui muliebribus induitur. Toga vero etiam appellatione virilis eſt. Nuptias quoq; celebrari nõ magis deus prohibet quàm nomẽ imponi. Sed his accommodantur ſacrificia. Si in vocatu nec in ſacrificiis ſit titulus officij, & operæ meæ expunctio, quid tum? ſi libet. Vtinam quidem nec videre poſſimus quę facere nobis nefas eſt. Sed quoniam ita malis circũdedit ſeculum idololatria, licebit adeſſe in quibuſdam quæ nos homini non idolo officioſos habent. Plane ad ſacerdotium & ſacrificium vocatus non ibo (proprium enim idoli officium eſt) ſed neque cõſilio, neque ſumptu, aliáve opera in eiuſmodi fungar. Si propter ſacrificium vocatus adſiſtam, ero particeps idololatriæ: ſi me alia cauſa cõiungit ſacrificanti, ero tãtum ſpectator ſacrificij. Cęterũ quid facient ſerui vel liberi fideles, item officiales, ſacrificãtibus dominis vel patronis vel præſidibus ſuis adhęrentes? Sed ſi merum quis ſacrificãti tradiderit, imò ſi verbo quoq; aliquo ſacrificio neceſſario adiuuerit, miniſter habebitur idololatriæ. Huius regulæ memores etiam magiſtratibus & poteſtatibus officium poſſumus reddere ſecundum patriarchas & cæteros ma-

iores, qui regibus idololatris vsque ad finem idololatriæ apparuerunt. Hinc proxime disputatio suborta est, an seruus dei alicuius dignitatis aut potestatis administrationem capiat, si ab omni specie idololatriæ intactum se aut gratia aliqua, aut astutia etiam præstare possit: secundum quod & Ioseph, & Daniel mundi ab idololatria, & dignitatem & potestatem administrauerũt, in ornamento & purpura extitere totius Ægypti siue Babyloniæ. Credamus itaque succedere alicui posse vt in quoquo honore, vt in solo honoris nomine incedat, neque sacrificet, neque sacrificiis auctoritatem suam accommodet, non hostias locet, non curas templorum deleget, non vectigalia eorum procuret, non spectacula edat de suo aut de publico, aut edendis præsit: nihil solenne ponunciet vel edicat, ne iuret quidem. Iam vero quæ sunt potestatis, neque iudicet de capite alicuius vel pudore: feras enim de pecunia, neque damnet neque prędamnet, neminem vinciat, neminem recludat, aut torqueat: si hæc credibile est fieri posse. Iam vero de solo suggestu & apparatu honoris retractandũ: proprius habitus vnius cuiusque est, tam ad vsum quotidianum, quam ad honorẽ & dignitatem. Igitur purpura illa & aurum ceruicis ornamentum eodem more apud Ægyptios & Babylonios insignia erant dignitatis, quo more nunc prætextæ, vel trabeæ, vel palmatæ, & coronæ aureæ sacerdotum prouincialium, sed non eadem conditione. Tantum enim honoris nomine conferebatur his qui familiaritatẽ regũ merebantur. Vnde & purpurati regum vocabantur à purpura, sicut apud nos à toga candida cãdidati: sed non vt suggestus ille sacerdotiis quoque aut aliquibus idolorum officiis adstringeretur. Nam si ita esset, vtique tantæ sanctitatis & constantiæ viri statim habitus inquinatos recusassent, statímque apparuisset Danielem idolis non deseruisse, nec Belem nec draconem colere, quod multo postea apparuit. Simplex igitur purpura illa, nec iam dignitatis erat, sed ingenuitatis apud Barbaros insigne. Quodámodo enim & Ioseph qui seruus fuerat, & Daniel qui per captiuitatem statum verterat, ciuitatem Babyloniã & Ægyptum sunt consecuti per habitum barbaricæ ingenuitatis: sic

penes

penes nos quoque fideles si necesse fuerit, poterit & pueris prætexta concedi, & puellis stola, natiuitatis insignia non potestatis; generis, non honoris; ordinis, non superstitionis. Cæterũ purpura vel cætera insignia dignitatum & potestatum, insertæ dignitati & potestatibus idololatriæ ab initio dicata, habent profanationis suę maculam: cum præterea ipsis etiam idolis in quantum prætextæ & trabeę & laticlaui, fasces quoque & virgæ præferantur, & merito. Nam dæmonia magistratus sunt seculi huius, vnius collegij insignia fasces & purpuras gestãt. Quid ergo proficies si suggestu quidẽ vtaris, opera vero eius non administres. Nemo immundis mundus videri potest. Tunicam si induas inquinatam per se, poteris forsitan illam non inquinare per te, sed tu per illam mundus esse non poteris. Iam nunc quid de Ioseph & Daniel argumentaris, scito non semper comparãda esse vetera & noua, rudia & polita, cœpta & explicita, seruilia & liberalia. Nam illi etiam serui cõditione erant: tu vero nullius seruus in quantum solius Christi, qui te etiam captiuitate seculi liberauit, & forma dominica agere debebis. Ille dominus in humilitate & ignobilitate incessit domicilio incertus: Nam filius, inquit, hominis non habet vbi caput suum collocet, vestitu incultus, neque enim dixisset, Ecce qui teneris vestiuntur, in domibus regum sunt. Vultu denique & aspectu inglorius, sicut & Esaias pronunciauerat. si potestatem quoque nullam ne in suos quidem exercuit, quibus sordido ministerio functus est; si regem se denique fieri, conscius sui regni, refugit, plenissime dedit formam suis dirigendo omni fastigio & suggestu tam dignitatis quam potestatis. Quis enim magis his vsus fuisset quam dei filius, quales & quanti eum fasces producerent, qualis purpura de humeris eius floreret, quale aurum de capite radiaret, nisi gloriam seculi alienam & sibi & suis iudicasset? Igitur quæ noluit reiecit, quæ reiecit damnauit, quę damnauit in pompa diaboli deputauit. Non enim damnasset, nisi non sua: alterius autẽ esse non possent, nisi diaboli quæ dei non sunt. Tu si diaboli pompam eierasti, quicquid ex ea attigeris id scias esse idololatriam. vel hoc te commonefaciat, omnes huius seculi po-

Galat. pueriles

Gen. 41.
Dan. 5.

Luc. 9.
Gal. 8
Math. 11.
Ioan. 13.
Isa. 53.
Ioan. 6.

testates & dignitates non solum alienas, verum & inimicas Dei esse, quod per illas aduersus dei seruos supplicia consulta sunt, per illas & pœnæ ad impios paratæ ignorantur. Sed & natiuitas & substãtia tua molestæ tibi sunt aduersus idololatriam, ad euitãdum remedia deesse non possunt, cum etsi defuerint, supersit vnicum illud quo felicior factus non in terris magistratus, sed in cœlis. Posset in isto capitulo etiam de militia definitum videri, quę inter dignitatem & potestatem est. At nunc de isto quæritur, an fidelis ad militiam conuerti possit, & an militia ad fidem admitti etiam caligata, vel inferior quęque cui non sit necessitas immolationum vel capitalium iudiciorum. Non conuenit sacramẽto diuino & humano, signo Christi & signo diaboli, castris lucis & castris tenebrarum: nõ potest vna anima duobus deberi, deo & Cæsari. Et virgã portauit Moyses, fibulam & Aaron, cingitur loro & Ioãnes, agmen agit & Iesus Naue, bellauit & populus, si placet ludere. Quomodo autem bellabit, imò quomodo etiam in pace militabit, sine gladio, quem dominus abstulit? Nam & si adierant milites ad Ioannem & formam obseruationis acceperant, si etiam centurio crediderat, omnem postea militem dominus in Petro exarmando discinxit. nullus habitus licitus est apud nos illicito actui ascriptus. Sed enim cum conuersatio diuinæ disciplinæ non factis tantum, verumetiam verbis periclitetur, (nam sicut scriptum est; Ecce homo & facta eius, ita Ex ore tuo iustificaberis) meminisse debemus etiam in verbis quoque idololatriæ incursum præcauendum, aut de consuetudinis vitio, aut timiditatis. Deos nationum nominari lex prohibet, non vtique ne nomina eorum pronunciemus, quæ nobis vt dicamus conuersatio extorquet. Nam id plerunque dicendum est, in templo Æsculapij illum habes, & vico Isidis habito, & sacerdos Iouis factus est, & multa alia in hunc modum, quãdo & hominibus hoc genus nomina inducuntur. Neque enim Saturnum honoro si ita vocauero eum suo nomine, tam non honoro quam Marcum si vocauero Marcum. sed ait, Nomen aliorum deorum ne commemoremini, neque audiatur de ore tuo. Hoc præcepit, ne deos vocemus illos. nam & in

prima

prima parte legis, Non sumes, inquit, nomen domini dei tui in vano, id est idolo. Cecidit igitur in idololatriam qui idolum nomine dei honorauerit. Quod si deos dicēdum erit, adiiciendum est aliquid, quo appareat, quia non ego illos deos dico: nam & scriptura deos nominat, sed adiicit, suos, vel nationum. Sic & Dauid cum deos nominasset vbi ait: Dij autem nationum dæmonia. Sed hoc mihi ad sequentia magis præstructum est: cæterum consuetudinis vitium est me hercule dicere, medius fidius, accedente ignorātia quorundam qui ignorant iusiurandum esse per Herculem. Porrò quid erat deieratio si per eos quos eierasti, quam præuaricatio fidei cum idololatria? quis enim per quos deierat non honorat? Timiditatis est autem cum te alius per deos suos obligat iuratione vel aliqua testificatione, & tu ne intelligaris quiescis. nam æque quiescendo confirmas maiestatem eorum, cuius causa videberis obligatus. Quid refert deos nationum dicendo deos, an audiendo confirmes? iuret per idola, an ab alio adiuratus acquiescas? Cur non agnoscamus versutias satanæ, qui quod ore nostro perficere non potest, id agit vt suorum ore perficiat, per aures inferens nobis idololatriam. Certe quisquis ille est, aut amica, aut inimica congressione adstringit. Si inimica, iam ad pugnam vocaris, & scis tibi dimicandum esse. Si amica, quanto securius in dominum transferes responsionē tuam, vt dissoluas obligationē eius, per quem te malus honori idolorum, id est, idololatriæ quærebat annectere. Omnis patientia eiusmodi idololatria. Honoras eos quibus impositis obsequium præstitisti. Scio quendam cui dominus ignoscat, quum illi in publico per litem dictum esset, Iupiter tibi sit iratus, respondisse, immo tibi. Quid aliter fecisset ethnicus qui Iouem deum credidit? etiam si non per eundem retorsisset maledictum, nec per vllum Iouis similem, confirmauerat Iouem deum, per quem se maledictum indigne tulisse demonstrauerat remaledicens. Ad quid enim indigneris per eum quem scis nihil esse? Nam si insanis, iam esse confirmas, & erit idololatriæ professio timoris tui: quanto magis cum per ipsum remaledicis, eodem Iouis honorē facis, quo & ille qui te prouocauit? si-

Exod. 20.

Gal. Sicut

Gal. ignorātius iurandū

Gal. iures

Gal. sponsionē

Gal. insanis

delis autem in eiuſmodi ridere debet, non inſanire. Imò ſecundum præceptum ne per deum quidem remaledicere, ſed plane benedicere per deum, vt & idola deſtruas & deum prædices, & adimpleas diſciplinam. Æque benedici per deos nationum Chriſto initiatus non ſuſtinebit, vt non ſemper reiiciat immundam benedictionem, & eam ſibi in deum conuertens emundet. Benedici per deos nationum, maledici eſt per deum. Si dedero eleemoſynam, vel aliquid præſtitero beneficij, & ille mihi deos ſuos vel coloniæ genium propicios imprecetur, iam oblatio mea vel operatio idolorum honor erit, per quæ benedictionis gratiam compenſant. Cur autem non ſciat me dei cauſa feciſſe, vt & deus potius glorificetur, & dæmonia non honorentur in eo quod propter deum feci. deus videt, quoniam propter ipſum feci: pariter videt, quoniam propter ipſum feciſſe me nolui oſtendere, & præceptum eius idolothytum quodammodo feci. Multi dicũt, nemo ſe debet promulgare: puto autem nec negare: negat enim quicunque diſſimulat in quacunque cauſa pro ethnico habitus. Et vtiq; omnis negatio idololatria eſt, ſicut omnis idololatria negatio, ſiue in factis ſiue in verbis. Sed eſt quædam eiuſmodi ſpecies in facto & in verbo, bis acuta & infeſta vtrinque, licet tibi blãdiatur, quaſi vacet in vtroque dum factum non videtur, quia dictum non tenetur. pecuniam de ethnicis mutuantes ſub pignoribus fiduciati, iurati cauent, & ſic negant. Scire volunt ſcilicet tempus perſecutionis & locum tribunalis, & perſonam præſidis. Præſcribit Chriſtus, non eſſe iurandum. Scripſi, inquit, ſed nihil dixi, lingua non litera occidit. Hic ergo naturam & cõſcientiam aduoco: naturam, quia nihil poteſt manus ſcribere, etiam ſi lingua in dictitando ceſſat immobilis & quieta, quod non anima dictauerit: quanquam & ipſi linguæ anima dictauerit, aut à ſe conceptum, aut ab alio traditum. Iam ne dicatur, alius dictauit, hic conſcientiam appello, an quod alius dictauit anima ſuſcipiat, & ſiue comitante ſiue reſidente lingua ad manum tranſmittat. & bene quod in animo & conſcientia delinqui dominus dixit. Si, inquit, concupiſcentia vel malitia in cor hominis aſcenderit, pro facto teneris. Ca-
uiſti

uisti igitur quod in cor tuum plane ascendit, quod neque ignorasse te contendere potest, neque noluisse. Nam cum caueres, scisti: cum scires, vtique voluisti, & es tam in facto quàm cogitatu, nec potes leuiore crimine manus excludere, vt dicas falsum plane effici cauendo quod non facis. Tamen non negaui, quia non iuraui. Imò & si nihil tale fecisses, tamen dicereris deierare si consenseris. Non valet tacita vox in stylo, & mutus in literis sonus. At enim Zacharias temporali vocis orbatione mulctatus, cum animo collocutus linguam irritam transit, manibus suis à corde dictat, & nomen filij sine ore pronunciat, loquitur in stylo, auditur in cera manus omni sono clarior, litera omni ore vocalior. Quære an dixerit, qui dixisse compertus est. dominum oremus ne qua nos eiusmodi contractus necessitas circumsistat. Et si ita euenerit, det fratribus operandi copiam, vel nobis abrumpendæ omnis necessitatis constantiam, ne illæ literæ negatrices vicariæ oris nostri in die iudicij aduersus nos proferantur signatæ signis non iam aduocatorum sed angelorum. Inter hos scopulos & sinus, inter hæc vada & freta idololatriæ velificata spiritu Dei fides nauigat, tuta si cauta, secura si attonita. Cæterũ inenatabile excussis profundum est, inextricabile impactis naufragiũ est, inrespirabile deuoratis hypobrichium in idololatria: quicunque fluctus eius offocant, omnis vertex eius ad inferos desorbet. Nemo dicat, quis tam tutò præcauebit? exeundum de seculo erit. quasi non tanti sit exire, quàm idololatren in seculo stare. Nihil esse facilius potest, quàm cautio idololatriæ, si timor eius in capite sit. quæcunque necessitas minor est, periculo tanto comparata. Propterea spiritus sanctus cõsultantibus tunc Apostolis vinculum & iugum nobis relaxauit, vt idololatrię deuitandę vacaremus. Hæc erit lex nostra quo expedita hoc plenius administranda, propria Christianorũ per quam ab ethnicis agnoscimur & examinamur: hæc accedentibus ad fidem proponenda, & ingredientibus in fidem inculcanda est, vt accedentes deliberent, obseruantes perseuerent, non obseruantes renuncient sibi. Viderimus enim si secundum archetypum & coruus & miluus & lupus & canis & serpens in ecclesia

erit, certæ idololatres in archetypo non habetur. Nullum animal in idololatren figuratum est; quod in arca non fuit, in ecclesia non sit.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE PVDICITIA LIBER.

VDICITIA flos morum, honor corporum, decor sexuum, integritas sanguinis, fides generis, fundamẽtum sanctitatis, præiudicium omnis bonæ mẽtis: quanquam rara, nec facile perfecta, vixque perpetua; tamen aliquatenus in seculo morabitur, si natura præstruxerit, si disciplina persuaserit, si cẽsura compresserit. Si quidem omne animi bonum aut nascitur, aut eruditur, aut cogitur: Sed vt mala magis vincunt, quod vltimorum temporum ratio est, bona iam nec nasci licet, ita corrupta sunt semina: nec erudiri, ita deserta sunt studia: nec cogi, ita exarmata sunt iura. Denique de qua incipimus, eousque iam exoleuit, vt non eius ratio, sed moderatio libidinum pudicitia credatur, ísque satis castus habeatur, qui non minus castus fuerit. sed viderit seculi pudicitia cum seculo ipso, cum suo ingenio si nascebatur, cum suo studio si erudiebatur, cum suo seruitio si cogebatur: nisi quod infelicior etiam si stetisset vt infructuosa, quæ non apud deum egisset. malo nullum bonum quam vanum. Quid prodest esse, quod esse non prodest? Nostrorum bonorum status iam mergitur. Christianæ pudicitiæ ratio concutitur, quæ omnia de cœlo trahit, & naturam per lauacrum regenerationis, & disciplinam per instrumẽtum prædicationis, & censuram per iudicia ex vtroque testamento, & coacta cõstantius ex metu & voto æterni ignis & regni. Aduersus hanc nunc ne dissimulare potuissem? Audio etiam edictum esse propositum, & quidem peremptorium, Pontifex scilicet maximus, episcopus episcopo-

ſcoporum dicit: Ego & mœchiæ & fornicationis delicta pœnitentia functis dimitto. O edictum cui adſcribi non poterit bonũ factum. Et vbi proponetur liberalitas iſta? Ibidem opinor in ipſis libidinum ianuis, ſub ipſis libidinum titulis. illic eiuſmodi pœnitentia promulganda eſt, vbi delinquentia ipſa verſabitur. Illic legenda eſt venia, quò cum ſpe eius intrabitur. Sed hoc in eccleſia legitur, & in eccleſia pronunciatur, & virgo eſt. Abſit abſit à ſponſa Chriſti tale præconium. Illa quæ vera eſt, quæ pudica, quæ ſancta, carebit etiam aurium macula. Non habet quibus hoc repromittat. Et ſi habuerit, non repromittit: quoniam & terrenum Dei templum citius ſpelunca latronum appellari potuit à domino, quàm mœchorum & fornicatorum. Erit igitur & hic aduerſus pſychicos titulus, aduerſus meæ quoque ſententiæ retro penes illos ſocietatem, quo magis hoc mihi in notam leuitatis obiectet. Nunquam ſocietatis repudium delicti præiudicium eſt, quaſi non facilius ſit errare cum pluribus, quando veritas cum paucis ametur. At enim me non magis dedecorabit inutilis leuitas, quàm ornarit nocens. Non ſuffundor errore quo carui, quia caruiſſe delector, quia meliorem me & pudiciorem recognoſco. Nemo proficiens erubeſcit. Habet & in Chriſto ſcientia ætates ſuas, per quas deuolutus eſt & Apoſtolus. Qũ paruulus, inquit, eſſem, tãquam paruulus loquebar. At vbi vir ſum factus, ea quæ paruuli fuerant euacuaui. Adeò diuertit à ſententiis priſtinis, nec idcirco deliquit, quòd æmulator factus eſt, non paternarum traditionum, ſed Chriſtianorum, optans etiam vt præciderentur, qui circumciſionem detinendam ſuadebant. Atque vtinam & iſti, qui meram & veram integritatem carnis obtruncant, amputantes non ſummam ſuperficiem, ſed intimam effigiem pudoris ipſius, quum mœchis & fornicatoribus veniam pollicentur aduerſus principalem Chriſtiani nominis diſciplinã; quam ipſum quoque ſeculum vſque adeò teſtatur, vt ſi quando eam in fœminis noſtris inquinamentis potius carnis quàm tormentis puniri contendat, id volens eripere quod vitæ anteponunt. Sed iam hæc gloria extinguitur, & quidem per eos, quos tanto conſtantius oportue-

rat eiuſmodi maculis nullam ſubſcribere veniam; quando propterea quotiens volunt nubant, ne mœchię & fornicationi ſuccidere cogantur: quoniam melius eſt nubere quàm vri. Nimirum propter continentiam incontinentia neceſſaria eſt, incendium ignibus extinguetur. Cur ergo crimina poſtmodum indulgent pœnitentiæ nomine, quorum remedia præſtituunt multinubentiæ iure? Nam & remedia vacabunt cum crimina indulgentur, & crimina manebunt ſi remedia vacabunt. Itaque vtrobiq; de ſollicitudine & negligentia ludunt, pręcauendo vaniſſime quibus parcunt: & parcendo ineptiſſime quibus pręcauent: cum aut præcauendum non ſit, vbi parcitur: aut parcendum non ſit, vbi præcauetur. Præcauēt enim quaſi nolint admitti aliquid: indulgent autem, quaſi velint admitti: quando ſi admitti nolint, non debeant indulgere: ſi indulgere velint, non debeant præcauere. Nec enim mœchia & fornicatio de modicis & de mediis delictis deputabuntur, vt vtrunque competat, & ſollicitudo quæ præcauet, & ſecuritas quæ indulget. Sed cum ea ſint quæ culmen criminum teneant, non capiunt & indulgeri quaſi modica, & præcaueri quaſi maxima. Nobis autem maxima aut ſumma ſic quoque præcauentur, dum nec ſecundas quidem poſt fidem nuptias permittitur noſſe, nuptialibus & dotalibus ſi forte tabulis à mœchię & fornicationis opere diuerſas. Sed ideo duriſſime nos infamātes paracletū diſciplinę enormitate digamos foris ſiſtim*, eundem limitem liminis mœchis quoque & fornicatoribus figimus, ieiunas pacis lachrymas profuſuris, nec amplius ab eccleſia quàm publicationem dedecoris relaturis. Cæterum deus, inquiunt, bonus & optimus, & miſericors & miſerator & miſericordiæ plurimus; quam omni ſacrificio anteponit; non tanti ducēs peccatoris mortem, quam pœnitentiam; ſalutificator omnium hominum & maxime fidelium. Itaque & filios dei miſericordes & pacificos eſſe oportebit, donantes inuicem ſicut & Chriſtus donauit nobis; non iudicantes, ne iudicemur. Domino enim ſuo ſtat quis vel cadit. Tu quis es, vt ſeruum iudices alienum? Dimitte, & dimittetur tibi. Talia & tanta futilia eorum, quibus & deo adulantur & ſibi lenocinantur, effœminantia

minantia magis quam vigorantia disciplinam, quantis & nos & contrariis possumus repercutere, quæ & dei seueritatem intentent & nostram constantiam prouocent. Quia & si bonus natura deus; tamen & iustus. Ex causa enim sicut sanare nouit, ita & cædere; faciens pacem, sed & condens mala; pœnitentiam malens, sed & Hieremiæ mandans, ne pro populo peccatore deprecaretur. Quod & si ieiunauerint, inquit, non exaudiam obsecrationem eorum. Et rursus: Et tu ne adoraueris pro populo, & ne postulaueris pro his in prece & oratione, quoniam non exaudiam in tempore quo inuocauerit me, & in tempore afflictionis suæ. Et adhuc supra idem misericordiæ prælator quam sacrificij: Et tu ne adoraueris pro populo isto, & ne postulaueris misericordiam consequi eos, Et ne accesseris pro his ad me, quoniam non exaudiam: vtique misericordiam postulantes, vtique ex pœnitentia flentes & ieiunantes, & afflictationé suam offerentes deo. Deus enim zelotes, & qui naso non deridetur, adulantium scilicet bonitatem eius. Et qui licet patiens, tamen per Esaiam comminetur patiétiæ finem: Tacui, nunquid & semper tacebo & sustinebo? Quieui, velut parturiens exurgã, & arescere faciam. Ignis enim procedet ante facié ipsius, & exuret inimicos eius; non solum corpus, verum & animas occidens in gehennam. Cæterum iudicantibus quomodo dominus comminetur, ipse demonstrat: quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabitur de vobis. Ita non prohibuit iudicare, sed docuit. Vnde & Apostolus iudicat, & quidem in causa fornicationis, dedendum eiusmodi hominem satanæ in interitum carnis; increpans etiam quod fratres non apud sanctos iudicarentur. Adiiciens enim inquit: Vt quid mihi eos qui foris sunt iudicare? Dimittis autem vt dimittatur tibi à deo; delicta mundantur quæ quis in fratré, non deum admiserit. Debitoribus denique dimissuros nos in oratione profitetur, sed non decet vltra de autoritate scripturarum eiusmodi funem contentiosum, alterno ductu in diuersa distédere, vt hæc restringere frenos disciplinæ, illa laxare videantur, quasi incertæ pœnitentiæ subsidium, illa prosternere per lenitaté, hæc negare per austeritatem. Porrò & autoritas scripturæ in

Esai. 27.
Deut. 32.
Hiere. 7.
Quoniam
Gelĕ. iisdem
bonitati
profitemur
videatur
quasi

ſuis terminis ſtabit ſine alterutra oppoſitione, & pœnitentiæ ſubſidiũ ſuis cõditionibus determinatur ſine paſſiua cõceſſione, & ipſę prius cauſę eius diſtinguuntur ſine confuſa propoſitione. Cauſas pœnitentiæ delicta condicimus. Hæc diuidimus in duos exitus. Alia erunt remiſſibilia, alia irremiſſibilia. Secundum quod nemini dubiũ eſt alia caſtigationem mereri, alia damnationem. Omne delictum aut venia expungit, aut pœna: venia, ex caſtigatione: pœna, ex dãnatione. de iſta differẽtia iam & quaſdã præmiſimꝰ altercationes ſcripturarũ, hinc retinentiũ, hinc dimittentium delicta. Sed & Ioannes docebit: ſi quis ſcit fratrem ſuum delinquere delictũ non ad mortem, poſtulabit & dabitur vita ei; quia non ad mortẽ delinquit; hoc erit remiſſibile. Eſt delictum ad mortem: non pro illo dico vt quis poſtulet; hoc erit irremiſſibile. Ita vbi eſt poſtulationis, illic etiam remiſſionis. Vbi nec poſtulationis, ibi æquè nec remiſſionis. Secundum hanc differentiam delictorum pœnitentiæ quoque conditio diſcriminatur. Alia erit, quæ veniam conſequi poſſit, in delicto ſcilicet remiſſibili. Alia, quæ conſequi nullo modo poſſit, in delicto ſcilicet inremiſſibili. Et ſupereſt ſpecialiter de mœchię & fornicationis ſtatu examinare, in quam delictorũ partem debeant redigi. Sed prius decidam intercedentem ex diuerſo reſpõſionem ad eam pœnitentiæ ſpeciem, quam cùm maximè definimus venia carere. Si enim, inquiunt, aliqua pœnitentia caret venia, iam nec in totum agenda tibi eſt. Nihil enim agendum eſt fruſtra. Porrò fruſtra agetur pœnitentia, ſi caret venia. Omnis autem pœnitentia agenda eſt: Ergo omnis veniam conſequatur, ne fruſtra agatur: quia non erit agenda, ſi fruſtra agatur. Porrò fruſtra agitur, ſi venia carebit. Meritò ita opponunt, quoniam huius quoque pœnitentiæ fructum, id eſt veniam, in ſua poteſtate vſurpauerũt. Quantũ enim ad illos, à quibus pacem humanã cõſequitur: quãtum autẽ ad nos qui ſolum dominum meminimus delicta cõcedere, & vtique mortalia, non fruſtra agetur. Ad dominũ enim remiſſa, & illi exinde proſtrata, hoc ipſo magis operabitur veniã, quod eam à ſolo deo exorat, quod delicto ſuo humanam

pacem

pacē sufficere non credit, quod ecclesię mauult erubescere quàm communicare. Adsistit enim pro foribus eius, & de notæ suæ exēplo cæteros admonet: & lachrymas fratrum sibi quoque aduocat, & redit plúsque negociata, compassionē scilicet quàm cōmunicationem. Et si pacem hic nō metit, apud dominū seminat. Nec amittit, sed prę parat fructum: Non vacabit ab emolumento, si non vacauerit ab officio. Ita nec pœnitētia huiusmodi vana, nec disciplina eiusmodi dura est. Deum ambæ honorant, illa nihil sibi blandiēdo facilius impetrabit, ista nihil sibi adsumendo plenius adiuuabit. Possumus igitur demandata pœnitētiæ distinctione ad ipsorū iam delictorum regredi censum, an hæc sint quæ veniam ab omnibus consequi possint. In primis quòd mœchiam & fornicationem nominamus, vsus expostulat. Habet & fides quorūdam nominum familiaritatem, ita in omni opusculo vsum custodimus. Cæterum & si adulterium & si stuprum dixero, vnum erit cōtaminatę carnis elogium. Nec enim interest nuptam alienā, an viduam quis incurset, dum non suam fœminam. Sicut nec locis refert, in cubiculis, an in turribus pudicitia trucidetur: Omne homicidium extra syluā latrocinium est. Ita & vbicunque, vel in quamcunque semetipsum adulterat & stuprat, qui aliter quàm nuptiis vtitur. Ideo penes nos occultę quoque cōiunctiones, id est non prius apud ecclesiam professæ, iuxta mœchiā & fornicationem iudicari periclitantur. Nec inde consertę obtentu matrimonij crimen eludāt. Reliquas autem libidinum furias impias in corpora & in sexus vltra iura naturæ, non modò limine, verū omni ecclesię tecto submouemus, quia non sunt delicta, sed monstra. Ergo mœchia quod etiam fornicationis est res, secundū opus criminis quanti æstimanda sit sceleris, prima lex dei præstò est. Siquidem post interdictam alienorū deorum superstitionem, ipsorúmque idolorū fabricationem; post commendatam sabbati venerationē; post imperatam in parentes secundam à deo religionem; nullum aliud in talibus titulis firmandis monendísque substruxit præceptum, quàm; Non mœchaberis. Post spiritalem enim castitatem sanctitatémque, corporalis sequebatur integritas. Et hanc

itaque muniuit, hosté statim eius prohibēdo mœchiam. Quale delictum iam intellige, cuius cohibitionem post idololatriam ordinauit. Nihil secundū longinquat à primo. Nihil tam proximum primo, quàm secūdum. Quod fit ex primo, aliud quodāmodo primum est. Itaque mœchia adfinis idololatriæ. Nam & idololatria mœchiæ nomine & fornicationis sæpe populo exprobrata, etiā sorte coniungetur illi, sicut & serie: etiam damnatione cohærebit illi, sicut & dispositione. Eo amplius præmittens, Nō mœchaberis, adiungit, Nō occides. Onerauit itaque mœchiam, quā homicidio anteponit. In prima itaque fronte sanctissimæ legis, in primis titulis cœlestis edicti, principalium vtique delictorum proscriptione signatam, de loco modum, de ordine statum, de cōfinio meritum cuiusque dignoscas. Est & mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quandam atque suggestum aspicio mœchiæ, hinc ducatum idololatriæ antecedentis, hinc comitatum homicidij insequētis. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digna consedit, & per medium eorum, quasi vacanté locum pari criminis auctoritate compleuit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam, à cohærentium corpore diuellet, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu, vt solam eam secernat ad pœnitentię fructum? Nónne hinc idololatria, inde homicidium detinebunt? & si qua vox fuerit, reclamabunt: Noster hic cuneus est, nostra compago. Ab idololatria metamur, illa distinguente coniungimur, illi de medio emicanti adulamur, concorporauit nos scriptura diuina, literæ ipsæ glutina nostra sunt, iam nec ipsa sine nobis potest. Ego quidem idololatria sæpissimè mœchię occasionem subministro. Sciunt luci mei, & mei mōtes, & viuæ aquæ, ipsáque in vrbibus templa, quantum euertendæ pudicitiæ procuremus. Ego quoque homicidium nonnunquam mœchia elaboro. Vt tragœdias omittam, sciunt hodie venerarij, sciunt magi, quòd pellicatus vlciscar, quòd riualitates defendam, quòd custodes, quòd delatores, quòd conscios auferam. Sciunt etiam obstetrices, quòd adulteri conceptus trucidentur. Etiam apud Christianos

stianos non est mœchia sine nobis: ibidem sunt idololatriæ, vbi immundi spiritus res est; Ibidem est & homicidium, vbi homo quum inquinatur, occiditur. Igitur aut nec illis aut etiam nobis pœnitentiæ subsidia conueniēt. Aut detinemus eam, aut sequimur. Hæc ipsi rei loquuntur. Si res voce deficiunt, adsistit idololatres, adsistit homicida, in medio eorum adsistit & mœchus. Pariter de pœnitentiæ officio sedent, in sacco & cinere inhorrescūt, eodem fletu gemiscunt, eisdem precibus ambiunt, eisdem genibus exorant, eandem inuocant matrem. Quid agis mollissima & humanissima disciplina? Aut omnibus eis hoc esse debebis: Beati enim pacifici. Aut si nō omnibus, nostra esse. Idololatrem quidem & homicidam semel damnas, mœchum verò de medio excipis? idololatræ successorem, homicidæ antecessorem, vtriusque collegam. Personæ acceptatio est, miserabiliores pœnitentias reliquisti. Planè si ostendas de quibus patrociniis exemplorum, præceptorum cœlestium, soli mœchiæ & in ea fornicationi quoque ianuam pœnitentię expandas; Ad hanc iam lineam dimicabit nostra congressio. Præscribam tamen tibi formā necesse est, ne ad vetera manū emittas, ne in terga respicias. Vetera enim transierūt secundū Esaiā; & nouata est iam nouatio secundū Hieremiam; & obliti posteriorum in priora porrigimur secūdum Apostolum, & lex & propheta vsque ad Ioānem, secundū dominum. Nam & si cùm maximè à lege cœpimus, demonstrando mœchiam, meritò ab eo statu legis, quem Christus non dissoluit, sed impleuit. Onera enim legis vsque ad Ioannem, non remedia: operum iuga reiecta sunt, non disciplinarum. libertas in Christo non fecit innocentiæ iniuriam. Manet lex tota pietatis, sanctitatis, humanitatis, veritatis, castitatis, iustitiæ, misericordiæ, beneuolentiæ, pudicitiæ, in qua lege beatus vir qui meditabitur die ac nocte. De qua idem Dauid rursus: Lex domini inuituperabilis, conuertens animam; iura domini directa, oblectantia corda, præceptum domini longè lucens, inluminans oculos. Sic & Apostolus: Itaque lex quidem sancta est, & præceptum sanctum & optimum, vtique: Non mœchaberis. Sed & suprà: legem ergo euacuamus per fidem?

Absit, sed legem sistimus, scilicet in his quæ & nunc nouo testamento interdicta, etiam cumulatiore præcepto prohibentur, pro, Non mœchaberis, Qui viderit ad concupiscentiam, iam mœchatus est in corde suo: & pro, Non occides, Qui dixerit fratri suo Racha, reus erit gehennæ. Quære an salua sit lex non mœchandi, cui accessit, nec concupiscendi. Cæterum si qua vobis exempla in sinum plaudent, non opponentur huic quam defendimus disciplinæ. Frustra enim lex supra structa est, origines quoque delictorum, id est concupiscentias & voluntates, non minus quàm facta condemnans, si ideo hodie concedetur mœchia, quia & aliqua concessa est. Cui emolumento hodie pleniore disciplina coërcetur, nisi vt maiore forsitan lenociuio tuo indulgeatur. Dabis ergo & idololatræ & omni apostatæ veniam, quia & populum ipsum totiés reum istorum, totiens inuenimus retrò restitutum. Communicabis & homicidæ, quia & Nabothæ sanguinem Achab deprecatione deleuit, & Dauid Vriæ cædem cum causa eius mœchia confessione purgauit. Iam & incesta donabis propter Loth, & fornicationes cum incesto propter Iudam; & turpes de prostitutione nuptias propter Osee, & non tantùm frequētatas, verùm & semel plures, propter patres nostros. Vtique enim dignū est peræquari nūc quoque gratiam circa omnia retrò indulta, si de pristino aliquo exemplo venia mœchiæ vindicatur. Habemus quidem & nos eiusdem vetustatis exempla pro sententia nostra, non modo non indulti, verumetiam repræsentati iudicij fornicationis. Et vtique sufficit tantum numerum xxiiij. milium populi fornicantis in filias Madian vna plaga ruisse, sed malo in gloriam Christi à Christo deducere disciplinam. Habuerint pristina tempora omnis impudicitiæ si volunt Psychici etiam potestatem. Luserit ante Christum caro, imò perierit antequam à domino suo requisita est: nondum erat digna dono salutis, nondum apta officio sanctitatis. Adhuc in Adam deputabatur cum suo vitio, facilè quod speciosum viderat cōcupiscens, & ad inferiora respiciens, & de ficulneis foliis pruriginem retinens. Inhærebat vsquequaque libidinis virus, & lactæ sortes non habentes idoneæ, quod nec ipsę adhuc

Num. 25.

adhuc aquæ lauerant. At vbi sermo dei descendit in carnem ne nuptiis quidem resignatam, & sermo caro factus est, ne nuptiis quidem resignanda; quæ ad lignum non incontinentiæ, sed tolerantiæ accederet; quæ non dulce aliquid, sed amarum aliquid inde gustaret; quæ non ad inferos, sed ad cœlum pertineret; quæ non lasciuiæ frondibus, sed sanctimoniæ floribus præcingeretur, quę mundicias suas aquis traderet, exinde caro quæcumque in Christo reliquas sordes pristinas soluit, alia iam res est, noua emergit iam non ex seminis limo, non ex concupiscentiæ fumo, sed ex aqua pura & spiritu mundo. Quid itaque illam de pristino excusas? Non corpus Christi, non membra Christi, non templum dei vocabatur, cùm veniam mœchiæ consequebatur. Itaque si exinde quo statum vertit, & in Christum tincta induit Christum, & magno redempta est sanguine, scilicet domini & agni, tenes aliquod exemplum, siue præceptum, siue formam, siue sententiam indultæ siue indulgendæ fornicationis atque mœchiæ: habes etiam temporis à nobis definitionem, ex quo deputetur ætas quęstionis. à parabolis licebit incipias, vbi est ouis perdita à domino requisita, & humeris eius reuecta. Procedant ipsæ picturæ calicum vestrorum, si vel in illis perlucebit interpretatio pecudis illius, vtrumne Christiano, an ethnico peccatori de restitutione conliniet. Præscribimus enim ex naturæ disciplina, ex lege auris & linguæ, ex mentis sanitate ea semper responderi, quæ prouocantur, id est ad ea quæ prouocant. Prouocabit, vt opinor; quod pharisæi, publicanos & peccatores ethnicos admittentem dominum, & cum illis de victu communicantem indignati mussitabant. Ad hoc dominus pecudis perditæ restitutionem cùm figurasset, cui alij reddendum est, quàm ethnico perdito de quo agebatur, non de Christiano, qui adhuc nemo. aut quale est, vt dominus quasi cauillator responsionis, omissa specie præsenti quam repercutere deberet, de futura laboret? Sed ouis propriè Christianus, & grex domini ecclesiæ populus, & pastor bonus Christus, & ideo Christianus non intelligendus, qui ab ecclesiæ grege errauerit. Ergo nihil ad pharisæorum mussitationem

Luc. 15.

Gal. carcerem
Nota
Gal. a alii cofigurasset reddendum est
Gal. quid
Gal. laboretur

respondisse vis dominum, sed ad tuam præsumptionem. Et tamē ita eam vindicare debebis, vt neges in ethnicum competere quę in Christianum existimas conuenire. Dic mihi, nónne hominum genus vnus dei grex est? Nónne vniuersarū gētium idem deus & dominus & pastor est? Quis magis perit à deo, quàm ethnicus quandiu errat? Quis magis requiritur à deo quàm ethnicus, quando reuocatur à Christo? denique antecedit hic ordo in ethnicis. Siquidem non aliter Christiani ex ethnicis fiunt, nisi prius perditi, & à deo requisiti, & à Christo reportati. Ita etiam hūc ordinem seruari oportet, vt in eos tale aliquid interpretemur in quibus prius est. At tu opinor hoc velis, vt ouem nō de grege perditam faceret, sed de arca vel de armario. Sic etsi ethnicorum reliquum numerum istū ait, non ideo Christianos esse ostendit, cum Iudęis agens, & illos cum maximè obtūdens, quòd indignarentur spei ethnicorum; Sed vt exprimeret aduersus liuorem pharisæorū suam gratiam, & beneuolentiam etiā circa vnum ethnicum, præposuit vnius peccatoris salutem ex pœnitentia, quàm illorum ex iustitia. Aut nunquid nō iusti Iudæi, & quibus pœnitentia opus nō esset, habentes gubernacula disciplinę & timoris instrumēta legem & prophetas? Posuit igitur illos in parabola, & si non quales erant, sed quales esse debuerant, quo magis suffunderentur, aliis & non sibi pœnitentiam audientes necessariam. Proinde drachmæ parabolam vt ex eadem materia prouocatam, ęquè ethnicū interpretamur, & si in domo amissam quasi in ecclesia, & si ad lucernæ lumen repertam quasi ad Dei verbum. Atquin totus hic mundus vnà omnium domus est, in quo magis ethnico gratia dei inlucet qui in tenebris inuenitur, quàm Christiano qui iam in dei luce est. Denique & oui & drachmę vnus error adscribitur. Nam si iam in Christianum peccatorem defingerentur, post fidem perditam & iterata amissio eorum & restitutio notaretur. Decedam nunc paulisper de gradu isto, quo magis eum etiam decedendo commendem, cùm sic quoque obduxero diuersæ partis præsumptionem: condico Christianum iam peccatorem in parabola vtraque portendi, non tamen ideo eum adfirmandum qui de facinore mœ-

chiæ & fornicationis restitui per pœnitentiam possit. Licet enim perisse dicatur, erit de perditionis genere retractare, quia & ouis nõ moriendo, sed errando: & drachma non interiendo, sed latitando perierunt. Ita licet dici perisse quod saluum est. Perit igitur & fidelis, elapsus in spectaculum quadrigarij furoris, & gladiatorij cruoris, & scenicæ fœditatis, xysticæ vanitatis, in lusus, in conuiuia secularis solennitatis, in officium, in ministerium alienæ idololatriæ aliquas artes adhibuit curiositatis, in verbum ancipitis negotiationis aut blasphemiæ impegit; ob tale quid extra gregem datus est, vel & ipse forte ira, tumore, æmulatione, quod denique sæpe fit, dedignatione castigationis abrupit, debet requiri atque reuocari. Quod potest recuperari, non perit, nisi foris perseuerauerit. Bene interpretaberis parabolam, viuentem adhuc reuocãs peccatorem. Mœchum verò & fornicatorem, quis non mortuum statim admisso pronunciauit? Quo ore mortuum restitues in gregem ex parabolæ eius auctoritate, quæ nõ mortuum pecus reuocat? Denique si meministi prophetarum, cùm pastores increpantur, puto Ezechielis est vox: Pastores ecce lac deuoratis, & lanis vestimini; quod forte est, occidistis; quod infirmum est, nõ curastis; quod comminutum est, non ligastis; quod expulsum est, non conuertistis; quod periit, nõ requisistis. Nunquid & de mortuo exprobrat, quod non & illud in gregem reficere curauerint? Planè ingerit, quòd perire oues fecerint, & à bestiis agri comedi. Neque possunt nec perire in mortem, nec comedi si relinquantur, non vt perditæ in mortem & comestę resumantur. Iuxta drachmæ quoque exemplum etiam intra domum dei ecclesiam licet esse aliqua delicta pro ipsius drachmæ modulo ac pondere mediocria; quæ ibidem delitescentia, mox ibidem & reperta, statim ibidem cum gaudio emendationis transigantur. Mœchiæ verò & fornicationis non drachma, sed talentum; quibus exquirendis non lucernæ spiculo lumine, sed totius solis lancea opus est. Simul apparuit, statim homo de ecclesia expellitur, nec illic manet, nec gaudium confert repertrici ecclesiæ, sed luctum. Nec cõgratulationem aduocant vicinarum, sed contristationem proximarum

Ezech. 34.

fraternitatum. Commissa itaque etiam hac nostra cum illorum interpretatione, eo magis in ethnicum spectabunt & ouis & drachmæ argumenta, quanto nec in eius delicti Christianum competere possunt, propter quod in Christianum de diuersa parte cogũtur. Sed enim plerosq; interpretes parabolarũ idem exitus decipit, quem in vestibus purpura oculandis sæpissimè euenire est; quum putaueris rectè conciliasse temperamenta colorum, & credideris comparationes eorũ inter se amasse, erudito mox vtroq; corpore, & luminibus expressis, errorem omnem traducta diuersitas euomet. Eadem itaque caligine circa filiorum quoque duorum parabolam quibusdam ad præsens concolorantibus figuris, à vero lumine exorbitant eius comparationis, quam parabolæ materia prætexit. Duos enim populos in duobus filiis collocant, Iudaicum maiorem, Christianũ minorem. Nec enim possunt exinde Christianũ peccatorem in filio minore disponere veniam consecuturum, nisi in maiore Iudaicum expresserint. Porrò si Iudaicum ostendero deficere à comparatione filij maioris, consequenter vtique nec Christianus admittetur ad configurationem filij minoris. Licet enim filius audiat & Iudæus; & maior, quia prior in adoptione, licet & Christiano reconciliationem dei patris inuideat, quod vel maximè diuersa pars carpit; sed non erit Iudæi dictum ad patrem: Ecce quot annis tibi seruio, & præceptum tuum nunquam preteriui. Quando enim nõ transgressor legis Iudæus aure audiens, & non audiens? Odio habens traducentem in portis, & aspernamento sermonem sanctum? Sic nec patris ad Iudæum erit vox; tu semper mecum es, & omnia mea tua sunt. Iudæi enim apostatę filij pronũciantur, generati quidem & in altum elati, sed qui non computauerint dominum, & qui dereliquerint dominum, & in iram prouocauerint sanctum Israëlis. Omnia planè Iudæo concessa dicemus, cui etiam conditio gratior quæque de gula erepta est, nedum ipsa terra paternæ promissionis. Atque adeò non minus hodie Iudęus quàm minor filius prodacta substantia dei in aliena regione mendicat, seruiens vsque adhuc principibus eius, id est seculi huius. Quærunt igitur alium Christia-

ſtiani ſuum fratrem, Iudęum enim parabola non recipit. Multò aptius Chriſtianum maiori & Iudęum minori filio adæquaſſent ſecundum fidei comparationem, ſi ordo vtriuſque populi ab vtero Rebeccæ deſignatus permitteret demutationem, niſi quod & clauſula refragaretur. Chriſtianum enim de reſtitutione Iudæi gaudere & non dolere conueniet: ſiquidem tota ſpes noſtra cúm reliqua Iſraëlis expectatione coniuncta eſt. Ita & ſi quædam facient, ſed aliis contrà ſapientibus interimitur exemplorũ perequatio. Quanquam & ſi omnia ad ſpeculum reſpondere poſſint, vnum ſit præcipuum periculum interpretationum, ne aliorſum temperetur felicitas comparationũ, quàm quo parabolę cuiuſque materia mandauit. Meminimus enim & hiſtriones cum allegoricos geſtus adcommodant canticis alia longè à præſenti & fabula & ſcęna & perſona, & tamen congruentiſſimè exprimentes. Sed viderit ingenium extraordinarium. Nihil enim ad Andromacham. Sic & hæretici eaſdem parabolas quò volunt tribuunt, non quò debent aptiſſimè excludũt. Quare aptiſſimè quoniam à primordio ſecũdum occaſiones parabolarum, ipſas materias confinxerũt doctrinarum. Vacuit ſcilicet illis ſolutis à regula veritatis ea conquirere atque componere, quorum parabolæ videntur. Nos autem quia non ex parabolis materias commentamur, ſed ex materiis parabolas interpretamur, nec valde laboramus omnia in expoſitione torquere, dum cõtraria queq; caueamus; quare centũ oues, & quid vtique decem drachmæ, & quæ illæ ſcopæ? neceſſe erat, qui vnius peccatoris ſalutem gratiſſimam deo volebat exprimere, aliquã numeri quantitatem nominaret, de quo vnũ quidem periſſe deſcriberet: neceſſe erat vt habitus requirentis drachmam in domo, tam ſcoparum quàm lucernæ adminiculo adcommodaretur. Huiuſmodi enim curioſitates & ſuſpecta faciunt quædam, & coactarum expoſitionum ſubtilitate plerunque deducunt à veritate. Sunt autem quæ & ſimpliciter poſita ſunt ad ſtruendam & diſponendam & texendam parabolam, vt illuc perducantur, cui exemplum procuratur. Et duo vtique filij illuc ſpectabunt, quò & drachma & ouis. Quibus enim cohærent, eandem ha-

bent causam, eãdem vtique mussitationem pharisæorum erga commercium domini ethnicorum. aut si quis dubitat ethnicos fuisse publicanos apud Iudæam vsurpatam iam pridem Pompeij manu atque Luculli, legat Deuteronomium, non erit vectigal pendens ex filiis Israël. Nec tam execrabile esset nomen publicanorum apud dominum, nisi extraneum vendentium ipsius cœli & terræ & maris transitus. Peccatores autem cùm adiungit publicanis, non statim Iudæos ostendit, & si aliqui fuisse potuerũt. Sed vnum genus ethnicorum, alios ex officio peccatores, id est publicanos, alios ex natura, id est non publicanos pariter ponendo distinxit. Cęterum nec denotaretur cum Iudęis communicãs victum, sed cum ethnicis, quorum mensa Iudaica disciplina depellit. Nunc de filio prodigo id prius considerandum est quod vtilius. Non enim admittetur exemplorum adæquatio, licet in agina congruentissima, si fuerit saluti nocentissima. Totum autem statum salutis in tenore disciplinæ constitutũ subuerti videmus ea interpretatione, quæ ex diuerso affectatur. Nam si Christianus est, qui acceptã à deo patre substãtiam vtique baptismatis, vtique spiritus sancti, & exinde spei ęternæ lõgè euagatus à patre prodigit ethnicè viuens, si exutus bonis mentis etiam principi seculi, cui alij quàm diabolo, seruitium suum tradidit, & ab eo porcis alendis immũdis scilicet spiritibus curãdis præpositus resipit ad patrem reuerti; iam non mœchi & fornicatorij, sed idololatræ, & blasphemi, & negatores, & omne apostatarum genus hac parabola patri satisfacient, & elisa est verissimè hoc magis modo tota substantia sacramenti. Quis enim timebit prodigere, quod habebit postea recuperare? Quis curabit perpetuò conseruare, quòd non perpetuò poterit amittere? securitas delicti etiam libido est eius. Recuperabit igitur & apostata vestem priorem, indumentum spiritus sancti, & anulum denuò signaculum lauacri, & rursus illi mactabitur Christus, & recumbet eo in thoro, de quo indignè vestiti auribus solẽt tolli & abiici in tenebras, nedum spoliati. Plus est igitur, si nec expedit in Christianum conuenire ordinem filij prodigi. Quod si nec in Iudæum integrè filij imago concurrit, ad

pro-

propoſitum domini ſimpliciter interpretatio gubernabitur. Venerat dominus vtique, vt quod perierat, ſaluũ faceret, medicus languentibus magis quàm ſanis neceſſarius. Hoc & in parabolis figurabat, & in ſententiis prædicabat. Quis perit hominum, quis labat de valetudine, niſi qui dominum neſcit? Quis ſaluus ac ſanus, niſi qui dominum nouit? Has duas ſpecies de genere fraternas hæc quoque ſignabit parabola. Vide an habeat ethnicus ſubſtãtiam in deo patre cẽſus & ſapientiæ & naturalis agnitionis in deum, per quam & Apoſtolus notat in ſapientia dei non cognouiſſe mundum per ſapientiã deum, quam vtique à deo acceperat. Hãc itaque prodegit longè à domino moribus factus inter errores & illecebras & libidines ſeculi, vbi fame veritatis compulſus tradidit ſe principi huius æui. Ille eum pręfecit porcis (vt familiare id dęmonum pecus paſceret) vbi nec illi compos eſſet vitalis eſcæ, ſimúlque alios videret in opere diuino abundantes pane cœleſti. Recordatur patris Dei, ſatisfacto redit, veſtem priſtinam recipit, ſtatum ſcilicet eum quem Adam tranſgreſſus amiſerat. Anulum quoque accepit tunc primum, quo fidei pactionem interrogatus obſignat, atque ita exinde opimitate dominici corporis veſcitur, euchariſtia ſcilicet. Hic erit prodigus filius qui nunquam retrò frugi, qui ſtatim prodigus, quod non ſtatim Chriſtianus. Hunc & phariſæi de ſeculo ad patris complexus reuertẽtem, in publicanis & peccatoribus mœrebant. Et ideo ad hoc ſolum maioris fratris accommodatus eſt liuor, non quia innocentes & deo obſequentes Iudæi, ſed quia inuidentes nationibus ſalutem; planè quos ſemper apud patrem eſſe oportuerat. Et vtique Iudæus ad primã ſtatim vocationem Chriſtiani gemit, non ad ſecundam reſtitutionem. Illa enim etiam ethnicis relucet, hæc verò quę in eccleſiis agitur, ne Iudæis quidem nota eſt. Puto me & materiæ parabolarum, & congruentiæ rerum, & tutelæ diſciplinarum accommodatiores interpretationes reddidiſſe. Cæterũ ſi in hoc geſtit diuerſa pars ouem & drachmam, & filij luxuriã Chriſtiano peccatori configurare, vt mœchiã & fornicationem pœnitentia donent, aut & cætera delicta pariter capitalia concedi oportebit, aut paria

quoque eorum mœchiam & fornicationem incõceſſibilia ſeruari. Sed plus eſt quòd nihil aliud argumentari licet citra id de quo agebatur. Denique ſi alioſum parabolas trãſducere liceret, ad martyriũ potius dirigeremus ſpem illarũ, quod ſolũ omni ſubſtãtia prodacta reſtituere filiũ poterit, & drachmã inter omnia licet in ſtercore repertã cum gaudio prædicabit, & ouem per aſpera quæque & abrupta fugitiuã humeris ipſius domini in gregem referet. Sed malumus in ſcripturis minus ſi fortè ſapere, quàm cõtra. Proinde ſenſum domini cuſtodire debemus atque præceptum. Non eſt leuior tranſgreſſio in interpretatione, quàm in conuerſatione. Excuſſo igitur iugo in ethnicum diſſerendi parabolas iſtas, & ſemel diſpecta vel recepta neceſſitate non aliter interpretandi, quàm materia propoſiti eſt, cõtendunt iam nec competere ethnicis pœnitentiæ denunciationem, quorũ delicta obnoxia ei non ſint, ignorãtiæ ſcilicet imputãda, quam ſola natura ream deo faciat. Porrò nec remedia ſapere, quibus pericula ipſa non ſapiant: illic autem pœnitentiæ conſtare rationem, vbi conſcientia & voluntate delinquitur, vbi & culpa ſapiat & gratia, illum lugere, illum volutari qui ſciat, & quid amiſerit, & quid ſit recuperaturus, ſi pœnitentiã Deo immolarit, vtique eam magis filiis offerenti quàm extraneis. Num ergo & Ionas idcirco ethnicis Niniuitis non putabat pœnitentiam neceſſariam, cùm cauillaretur in prædicationis officio, an potius miſericordiã dei prouidens etiam in extraneos profuſam, quaſi deſtructuram præconium verebatur. Atq; adeò propter ciuitatem profanam nondum dei compotem adhuc ignorantia delinquentem penè periit prophetes, niſi quod exemplum paſſus eſt dominicæ paſſionis ethnicos quoque redempturæ. Bene quòd & Ioannes domini vias ſternens, non minus militãtibus & publicanis, quàm filiis Abraham, pœnitentiæ erat præco. Ipſe dominus Sidoniis & Tyriis præſumpſit pœnitentiã, ſi virtutum documenta vidiſſent. Atquin ego illã naturalibus magis peccatoribus competere contendam, quàm voluntariis. Magis enim merebitur fructum eius qui nondum eo vſus eſt, quàm qui iam & abuſus eſt, magíſque ſapient remedia prima quàm exoleta.

Ni-

Nimirum dominus ingratis benignus magis quàm ignaris, & citius reprobatis misericors, quàm nondum probatis, vt non magis irascatur contumeliis clementiæ suæ quàm blandiatur, & non libentius extraneis eam impertiat quã in filiis perdidit, cùm gentes sic adoptauerit, dum Iudæi de patientia ludũt. Sed hoc volunt Psychici vt deus iusti iudex eius peccatoris pœnitentiã malit quàm mortem, qui mortem pœnitentia maluit. Quod si ita est, peccando promeremur. Age tu funambule pudicitiæ & castitatis & omnis circa sexum sanctitatis, qui tenuissimum filum disciplina eiusmodi veri auia pendente vestigio ingrederis, carnem spiritu librans, animam fide moderans, oculum metu temperans. Quid itaque in gradu totus es? perge sanè si potueris, si volueris, dum tam securus & quasi in solido es. Nam si qua te carnis vacillatio, animi auocatio, oculi euagatio de tenore decusserit, deus bonus est. Suis non ethnicis sinum subiicit, secunda te pœnitentia excipiet, eris iterum de mœcho Christianus. Hæc tu mihi benignissime dei interpres. Sed cederem tibi, si scriptura pastoris, quę sola mœchos amat, diuino instrumento meruisset incidi; si non ab omni concilio ecclesiarum etiã vestrarum inter apocrypha & falsa iudicaretur, adultera & ipsa & inde patrona sociorum, A qua & aliâs initiaris. cui ille si fortè patrocinabitur pastor quem in calice depingis, prostitutorem & ipsum Christiani sacramẽti, merito & ebrietatis idolum & mœchiæ asylum post calicem subsecuturæ, de quo nihil libentius bibas, quàm ouem pœnitentiæ secundæ. At ego eius pastoris scripturam haurio qui non potest frãgi. Hanc mihi statim Ioãnes offert cum pœnitentiæ lauacro & officio dicentem: Facite dignos pœnitentiæ fructus, & ne dixeritis, patrem habemus Abraham, ne scilicet rursũm blãdimenta delinquentiæ de patrum resumerent gratia. Potest enim deus de lapidibus istis filios suscitare Abrahæ. Sic & nos sequitur, vt eos qui hactenus delinquãt facientes dignum pœnitentiæ fructum. Quid enim ex pœnitentia maturescit, quàm emendationis effectus? Sed & si venia potius est pœnitentiæ fructus, hanc quoque consistere non licet sine cessatione delicti. Ita cessatio delicti radix est veniæ,

vt venia sit pœnitentiæ fructus. Exinde quod ad euangelium pertinet, parabolarum quidem discussa iam quęstio est. Si verò & factis aliquid tale pro peccatoribus edidit dominus, vt cùm peccatrici fœminæ etiam corporis sui contactum permittit, lauanti lacrymis pedes eius & crinibus detergenti, & vnguento sepulturam ipsius inauguranti; vt cum Samaritanæ sexto iam matrimonio, non mœchæ, sed prostitutę, etiam quod nemini facile, quis esset ostendit; nihil ex hoc aduersariis confertur, & si iam Christianis veniam delictorum præstitisset. Nunc enim dicimus, soli domino hoc licet, hodie potestas indulgentiæ eius operetur. At illa tamen tempora quibus in terris egit, hoc definimus nihil aduersum nos præiudicare, si peccatoribus etiam Iudæis venia conferebatur. Christiana enim disciplina à nouatione testamenti, & vt præmisimus à redemptione carnis, id est, domini passione censetur. Nemo perfectus ante repertum ordinem fidei, nemo Christianus ante Christum cœlo resumptum, nemo sanctus ante spiritum sanctum de cœlo repręsentatum ipsius disciplinę determinatorem. Itaque isti qui alium paracletum in Apostolis & per Apostolos receperunt, quem nec in prophetis propriis agnitum, iam nec in Apostolis possident; age nunc vel de Apostolico instrumento doceant maculas carnis post baptisma respersæ pœnitentia dilui posse. Nos in Apostolis quoque veteris legis formã salutamus, circa mœchiæ quãta sit demonstrationem, ne fortè lenior existimetur in nouitate disciplinarum, quàm in vetustate. Cùm primum intonuit Euangelium, & vetera concussit, vt de legis retinendæ nec statu disceptaretur, primam hãc regulam de auctoritate spiritus sancti Apostoli emittunt ad eos qui iam ex nationibus allegi cœperant. Visum est, inquiunt, spiritui sancto & nobis, nullum amplius vobis adiicere põdus, quàm eorum à quibus necesse est abstineri, à sacrificiis & à fornicationibus, & sanguine. A quibus obseruãdo rectè agitis, vectante vos spiritu sancto. Sufficit & hic seruatum esse mœchiæ & fornicationi locum honoris sui inter idololatriam & homicidium. Interdictũ enim sanguinis, multò magis humani intelligemus. Porrò qualia videri volunt Apostoli crimi-

na,

na, quæ sola in obseruatione de lege pristina excerpunt, quæ sola necessariò abstinenda præscribunt. Non quod alia permittant, sed quod hæc sola præponãt, vtique non remissibilia, qui ethnicorum causa cætera legis onera remissibilia fecerunt. Cur ergo ceruicem nostram à tanto iugo excusant, nisi vt illis compendia ista disciplinæ semper imponant? Cur tot vincula indulgent, nisi vt perpetuò ad necessaria constringant? Soluerunt à pluribus, vt nocentioribus obseruãdis obligaremur. Compensatione res acta est, lucrati sumus multa, vt aliqua pręstemus. Cõpensatio autem reuocabilis non est, iisdémque reuocabitur, iteratione mœchiæ vtiq; & sanguinis & idololatriæ. Tota enim iam lex sumetur, si veniæ conditio soluetur. Sed non leuiter nobis compactus est spiritus sanctus, etiã vltrò pactus, quo magis honorãdus. Sponsionem eius nemo dissoluet, nisi ingratus. Iam nec recipiet quæ dimisit: nec dimittet quæ retinuit. Nouissimi testamenti semper indemutabilis status est, & vtique recitatio decreti, consiliúmque illud cum seculo desinet. Satis denegauit veniã eorum, quorum custodiam elegit, vindicauit quæ non proinde cõcessit. Hinc est quod neque idololatriæ, neque sanguini pax ab ecclesijs redditur. De qua finitione sua Apostolos excidisse, puto, non licet credere: aut si credere quidam possunt, debebunt probare. Nouimus planè & hic suspiciones eorum. Reuera enim suspicantur Apostolum Paulum in secunda ad Corinthios eidem fornicatori veniã dedisse, quem in prima dedendum satanæ in interitum carnis pronunciarit, impium patris de matrimonio hæredem, quasiue ipsum postea stylum verterit scribens: Si quis autem contristauit, non me contristauit, sed ex parte, ne vos onerem omnes. Satis est talis increpatio quæ à multis fit, Vti è contrario magis vos donare & aduocare, ne fortè abundantiore tristitia deuoretur eiusmodi. Propter quod oro vos, constituatis in eum dilectionem. In hoc enim & scripsi, vti cognoscam probationem vestram, quod in omnibus obauditis mihi. Si cui autem donaueritis, & ego. Nam & ego si quid donaui, donaui in Christo ne fraudemur à satana, quod non ignoramus iniectiones eius. Quid hic de fornicatore, quid de

paterni thori cõtaminatore? Quid de Christiano ethnicum impudentia supergresso intelligitur? Cùm proinde vtique speciali venia absoluisset, quem speciali ira damnasset. Obscurius miseretur, quàm indignatur. Apertior est in austeritate, quàm in lenitate. Atquin facilius ira quàm indulgentia obliqua est. Magis tristiora cõctatur, quàm lætiora. De modica scilicet indulgentia agebatur; quæ si fortè nunc æstimaretur, quando maxima quæque non soleant etiam sine prædicatione donari, tanto abest sine significatione. Et tu quidem pœnitentiam mœchi ad exorandam fraternitatem in ecclesiam inducens, conciliatum & cõcineratum, cum dedecore & horrore compositum prosternẽs in medium ante viduas, ante presbyteros, omnium lacrymas suadentem, omnium vestigia lambentem, omnium genua detinentem, inque eum hominis exitum quantis potes misericordiæ inlecebris, bonus pastor & benedictus papa concionaris, & in parabola ouis capras tuas quæris, tua ouis ne rursus de grege exiliat; quasi non exinde iam liceat, quod nec semel licuit; cæteras etiam metu comples cùm maximè indulgẽs: Apostolus verò sceleratam libidinem fornicationis incesto onustam tam proiectè ignouisset, vt nec hunc saltem habitum legatum pœnitentiæ quem ab ipso didicisse deberes, ab eo exegerit, nihil de postero sit cõminatus, nihil de cætero allocutus? Quinimò & vltrà obsecrat, cõstituerent in eum dilectionẽ, quasi satisfaciens, nõ quasi ignoscens. Et tamen dilectionem audio, non communicationem. Quod & ad Thessalonicenses: Si quis autem nõ obaudit sermoni nostro, per epistolam hũc notate, ne commisceamini illi vt reuereatur, non quasi inimicum deputantes, sed quasi fratrem obiurgãtes. Adeò potuisset dicere & fornicatori dilectionem solummodo cõcessam, non & cõmunicationem. Incesto verò nec dilectionem; quem scilicet auferri iussisset de medio ipsorum, multo magis vtique de animo. Sed verebatur ne fraudarentur à satana circa eius personæ amissionẽ, quẽ satanæ ipse proiecerat: aut ne abundãtia mœroris deuoraretur, quem in interitũ carnis addixerat. Hic iam carnis interitum in officiũ pœnitentiæ interpretantur, quòd videatur ieiuniis & sor-

dibus

dibus & incuria omni & dedita opera malæ tractationis carnem exterminan lo ſatis deo facere: vt ex hoc argumententur fornicatorem, immo inceſtum illum non in perditionem ſatanæ ab Apoſtolo traditum, ſed in emendationem; quaſi poſtea veniam ob interitum, id eſt conflictationem carnis conſecuturum. igitur & conſequutū. Planè idem Apoſtolus Hymenæum & Alexandrum ſatanæ tradidit, vt emendarentur non blaſphemare, ſicut Timotheo ſuo ſcribit: ſed & ipſe datum ſibi ait ſudem, angelum ſatanæ à quo colaphizaretur ne ſe extolleret. Si & hoc tangunt vt traditos ſatanæ ab illo in emendationem, non in perditionem intelligamus; quid ſimile blaſphemiam & inceſtum & anima ab his integra, immo non aliunde quàm ex ſumma ſanctitate, & ex omni innocentia elata, quæ in Apoſtolo colaphis ſi fortè cohibebatur per dolorem, vt aiunt, auriculæ vel capitis. Inceſtum verò atque blaphemia totos homines in poſſeſſionem ipſi ſatanæ, non angelo eius tradidiſſe meruerunt. Et de hoc enim intereſt, immo & ad hoc plurimū refert, quod illos traditos ab Apoſtolo legimus ſatanæ, Apoſtolo verò angelum datum ſatanæ. Poſtremò cùm deprecatur dominum Paulus, quid audit? Satis habe gratiam meam, virtus enim in infirmitate perficitur. Hoc qui ſatanæ deduntur, audire non poſſunt. Hymenæi autem & Alexandri crimen ſi & in iſto & in futuro æuo irremiſſibile eſt, blaſphemia ſcilicet; vtique Apoſtolus non aduerſus terminū domini ſub ſpe veniæ dediſſet ſatanæ, iam à fide in blaſphemiam merſos. Vnde & naufragos eos iuxta fidem pronunciauit, non habentes iam ſolatium nauis eccleſiæ. Illis enim venia negatur, qui de fide in blaſphemiam impegerunt. Cæterum ethnici & hæretici quotidie ex blaſphemia emergunt. Sed & ſi dixit: Tradidi eos ſatanæ, vti diſciplinam acciperent non blaſphemandi: de cæteris dixit, qui illis traditis ſatanæ, id eſt extra eccleſiam proiectis, erudiri haberent blaſphemādum non eſſe. Sic igitur & inceſtum fornicatorem non in emendationem, ſed in perditionē tradidit ſatanæ, ad quem iam ſuper ethnicum delinquendo tranſierat; vt diſcerent fornicandum non eſſe. Denique in interitum, inquit, carnis, non in crucia-

tum, ipſam ſubſtantiam damnans per quam exciderat, quæ exinde iam perierat baptiſmate amiſſo, vt ſpiritus, inquit, ſaluus ſit in die domini. Et de hoc enim quæratur ſi ſpiritus hominis ipſius ſaluus erit. Ergo ſaluus erit ſpiritus tanto ſcelere pollutus, propter hoc perdita carne vt ſaluus ſit in pœna. Ergo pœnam ſine carne cenſebit contraria interpretatio, ſi reſurrectionem carnis amittimus. Supereſt igitur vt eum ſpiritũ dixerit qui in eccleſia cenſetur, ſaluum, id eſt integrum præſtandum in die domini ab immunditiarum contagione, eiecto inceſto fornicatore. Siquidem ſubiungit: Non ſcitis quod modicum fermentum totam decipiat conſperſionem? Et tamen fornicatio inceſta non erat modicum, ſed grande fermentum. Et his itaque diſcuſſis quę interceſſerant, regredior ad ſecundam Corinthiorum, vt probem illud quoque Apoſtoli dictum: Sufficiat eiuſmodi homini increpatio iſta quę à multis; non in fornicatoris perſonam conuenire. Si enim dedendum ſatanæ pronuntiauerat in interitũ carnis, vtique damnauerat eum magis, quam increpauerat. Alius ergo erat cui voluit ſufficere increpationem. Siquidem fornicator non increpationem de ſententia eius retulerat, ſed damnationem. Nam & hoc ipſum diſpiciendum tibi offero, an fuerint in epiſtola prima & alij qui Apoſtolum contriſtauerint inconditè agentes, & contriſtati ſint ab illo increpationem referẽtes iuxta ſenſum epiſtolæ ſecundæ, ex quibus in ea veniam aliquis potuerit adipiſci. Animaduertamus autem totam epiſtolam primam, vt ita dixerim, non atramento, ſed felle conſcriptã, tumentem, indignantem, dedignantem, comminantem, inuidioſam, & per ſingulas cauſas in quoſdã quaſi mancipes earum figuratam. Sic enim exegerant ſchiſmata, & æmulationes, & diſſenſiones, & pręſumptiones, & elationes, & contentiones, vt & inuidia onerarentur, & correptione retunderentur, & ſuperbia elimarentur, & auſteritate deterrerẽtur. Et qualis inuidia humilitatis aculeus? Deo gratias ago, quòd neminem veſtrûm tinxerim, niſi Criſpum & Gaium: ne quis dicat quod in nomine meo tinxerim. Nec enim iudicaui ſcire aliquid in vobis, quàm Ieſum Chriſtum, & hunc crucifixum. Et puto nos deus

apoſtolos

apostolos nouissimos elegit velut bestiarios, quod spectaculum facti sumus huic mundo, & angelis, & hominibus, & purgamenta huius mundi facti sumus omnium peripsema. Et non sum liber, non sum Apostolus, non Christum Iesum dominum nostrum vidi. De quali contrà supercilio pronunciare compulsus est. Mihi autem in modico est, vt à vobis interroger, aut ab humano die. Neque enim conscius mihi sum, & gloriam meam nemo inaniet. Non scitis quod angelos sumus iudicaturi? Cæterum libertas quàm apertæ obiurgationis, quàm exerta acies machæræ spiritalis? Iam ditati estis, iam saturati estis, iam regnatis. Et si quis se putat scire, nondum scit quemadmodum oporteat eum scire. Nónne & tunc in faciem alicuius impingens. Quis enim, inquit, te discernit? Quid autem habes quod non accepisti? Quid gloriaris, quasi non acceperis? Nónne & illos in os cædit? Quidam autem in cõscientia vsque nunc quasi idolothytum edunt. Sic autem delinquentes percutiendo conscientias fratrum infirmas in Christum delinquent. Iam verò & nominatim: Aut non habemus potestatem manducandi & bibendi, & mulieres circunducendi, sicut & cæteri Apostoli, & fratres domini & Cephas? Et si alij de potestate vestra consequuntur, non magis nos? Æquè & illos singulari stylo figit. Propterea qui se putat stare, videat ne cadat. Et si quis contentiosus videtur, nos talem consuetudinem non habemus, neque ecclesia domini. Tali clausula maledicto detexta: Si quis non amat dominum Iesum, sit anathema: aliquem vtique percussit. Sed illic magis stabo, vbi Apostolus magis feruet, vbi ipse fornicator aliis quoque negocium fecit. Quasi non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam. Veniam autem citius, si permiserit dominus, & cognoscam non sermonem eorum qui inflati sunt, sed virtutem. Non enim in sermone est regnum dei, sed in virtute. Et quid vultis veniam ad vos, in virga, an in spiritu lenitatis? quid enim suberat? Auditur in vobis in totum fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec in gentibus, vt vxorem patris sui quis habeat. Et vos inflati estis, & non luxistis potius, vt auferatur de medio vestrûm qui tale facinus admisit? Pro quo lugerent? vti-

quoniam

1. Cor. 4.
1. Cor. 4.
1. Cor. 4.
1. Cor. 6.
1. Cor. 4.
1. Cor. 8.
1. Cor. 4.
1. Cor. 4.
1. Cor. 9.
1. Cor. 10.
1. Cor. 11.
1. Cor. 16.
maranata
1. Cor. 4.
1. Cor. 5.

que pro mortuo. Ad quem lugerent? vtique ad dominum. Vt quomodo auferatur de medio eorum, non vtique vt extra ecclesiam detur; hoc enim non à deo postularetur quod erat in præsidētis officio: sed vt per mortem hanc quoque communem & propriam carnis ipsius, quæ iam cadauer, quod captiuum esset immunditia irrecuperabili tabiosum, plenius de ecclesia deberet auferri. Et ideo, quomodo interim potuit auferri, iudicauit dedendum eiusmodi satanæ in interitum carnis. Maledici enim eam sequebatur, quę diabolo proiiciebatur, vt sacramento benedictionis exautoraretur, nunquam in castra ecclesiæ reuersura. Videmus itaque hoc in loco diuisam Apostoli seueritatem in quendam inflatum & in quendam incestum: in alterum virga, in alterum sententia armatum. Virga, qua minabatur: sententia, quam exequebatur. Illam adhuc coruscantem, hanc statim fulminantem, qua increpabat, quáque damnabat. Certúmque est exinde increpitum quidem sub intentatione virgæ tremuisse, damnatum verò sub repræsentatione pœnæ perisse: statim ille timens plagam abiit, ille luens pœnam. Cùm ad Corinthios eiusdem apostoli literæ iterant, venia fit planè, sed incertum cui, quia nec persona nec causa proscribitur. Res cum sensibus conferam. Si incestus opponitur, ibidem erit & inflatus. Sanè reatio satis habetur, cùm inflatus increpitus est, incestus verò damnatus est. Inflato ignoscitur, sed increpito, incestus non videtur ignotum vel damnato. Si ei ignoscebatur cui deuoratio ex mœrore nimio timebatur, deuorari adhuc increpitus periclitabatur, deficiens ob comminationem, & mœrens ob increpationem: damnatus verò & culpa & sententia, iam deuoratus deputabatur, qui non mœrore haberet, sed pati quod ante passionem mœrere potuisset. si idcirco ignoscebatur ne fraudaremur à satana, in eo vtique detrimentum præcauebatur quod nondum perisset: nihil de transacto præcauetur, sed de adhuc saluo. Damnatus autem & quidem in possessionem satanæ, iam tunc perierat ecclesiæ cùm tale facinus admiserat, nedum cùm & ab ipsa eierabatur. Quomodo vereretur fraudem pati eius, quem iam & ereptum amiserat, & damnatum habere non

fit 2. Cor. 2.

moerere

Gal. trāsacta
1. Cor. 5.

re non potuerat? Poſtremò quid iudicē indulgere conueniet, quod pronunciatione deciderit? an quod interlocutione ſuſpēderit? & vtique eum iudicem qui non ſolet ea quæ deſtruxit, reædificare, ne transgreſſor habeatur. Age iam ſi non tot perſonas prima epiſtola cōtriſtaſſet, ſi neminem increpuiſſet, neminē terruiſſet, ſi ſolum inceſtum cæcidiſſet, ſi nullum in cauſam eius in pauorem miſiſſet, inflatum conſternaſſet; nónne melius ſuſpicareris, & fidelius argumentareris aliquē potius longè alium apud Corinthios tunc in eadem cauſa fuiſſe, vt increpitus & territus & mœrore iam ſaucius, propterea, permittēte modulo delicti veniā poſtea ceperit; quam vt eam inceſto fornicatori interpretareris? Hoc enim legiſſe debueras, & ſi non epiſtola, ſed in ipſa Apoſtoli ſecta, à pudore clarius quàm ſtylo eius impreſſum: ne ſcilicet Paulum apoſtolū Chriſti; doctorem nationum in fide & veritate, vas electionis, eccleſiarum conditorem, cēſorem diſciplinarum, tantæ leuitatis inficeres; vt aut damnauerit temerè, quem mox eſſet abſoluturus, aut temerè abſoluerit, quem non temerè damnaſſet; ob ſolam licet fornicationem ſimplicis impudicitiæ; nedum ob inceſtas nuptias, & impiam luxuriam, & libidinem parricidalem; quam nec nationibus comparauerat, ne conſuetudini deputaretur; quam abſens iudicarat, ne ſpatium reus lucraretur; quam aduocata etiam domini virtute damnauerat, ne humana ſententia videretur. Luſit igitur & de ſuo ſpiritu, & de eccleſiæ angelo, & de virtute domini; ſi quod de conſilio eorum pronunciauerat reſcidit. Si etiam ſequentia illius epiſtolæ ad intentationem Apoſtoli extendas; nec ipſa comparabuntur ad obliterationem inceſti, ne & hic ſuffundatur Apoſtolus poſteriorum incongruentia ſenſuum. Quale eſt enim, vt, cum maximè inceſto fornicatori poſtliminium largitus eccleſiaſticæ pacis, ſtatim ingeſſerit de aduerſatione immundiciarum, de amputatione macularum, de exhortatione ſanctimoniarum, quaſi nihil contrarium paulò ante decreuerit? Compara denique, an eius ſit dicere; Propterea habentes miniſtrationem iſtam, ſecundum quod miſericordiam conſecuti ſumus, non deficimus, ſed abdicamus occulta dedecoris; qui non dedecoris tantum, ſed & ſceleris manifeſtum deda-

mnauerit. An eiusdem excusare aliquam impudicitiam, qui inter titulos laborum suorum, post angustias atque pressuras, post ieiunia & vigilias castimoniam quoque prędicarit? An eiusdem sit recipere in communicationem reprobos quosque qui scribat: Quæ enim societas iustitię & iniquitati? quę autem communicatio luci & tenebris? quę consonantia Christo & Belial? aut quę pars fideli cum infideli? aut quis consensus templo & idolis? Nónne constanter audire debebit, & quomodo discernis, quæ supra incesti restitutione iunxisti? Illo enim concorporato rursus ecclesię, & iustitia cum iniquitate sociatur, & tenebræ cum luce communicant, & Belial consonat Christo, & infidelitas cum fideli sacramenta participat? Et viderint idola, ipse templi dei vitiator in templum Dei conuenit. Nam & hic: Vos enim, inquit, estis tēplum dei viui. dicit enim, quia inhabitabo in vobis, & inambulabo, & ero Deus illorum, & illi erunt mihi populus. Propter quod discedite de medio eorum, separamini, & immundum ne attigeritis. Hoc quoque euoluis, ô Apostole, vt cùm maximè ipse tanto immunditiarũ gurgiti manum tradis, imò & adhuc superdicis: Habētes igitur promissionem istam delicti, emũdemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus perficiētis castimoniam in fidei timore. Oro te, qui talia infigit mentibus nostris, reuocauerat aliquem fornicatorem in ecclesiam? an ideo scribit, ne tibi nunc reuocasse videatur? Hæc sicuti & preteritis præscribere, ita & sequentibus præiudicare debebunt. In finem enim epistolæ dicens: Ne rursus cùm venero humiliet me deus, & lugeam multos eorum qui antè deliquerunt, & pœnitētiam non egerũt super immunditia quam admiserũt, fornicatione & vtilitate: Non vtique recipiendos constituit, si pœnitentiam inissent, quos in ecclesia inuenturus erat, sed lugendos, & sine dubio eiiciendos, vt pœnitentiam perderent. Et cæterum non competit eum de communicatione aliquid hic ostendisse, qui eam suprà luci & tenebris, iustitię & iniquitati negarat. Sed ignorant Apostolum omnes isti, qui aliquid contra naturam atque propositum hominis ipsius, contra formam & regulam doctrinarum eius intelligunt, vt

san-

sanctitatis omnis etiam ex semetipso magistrum, impuritatis omnis execratorem & expiatorem, & vbique talem, citius incesto quàm alicui humaniori reo ecclesiam reddidisse præsumant. Necesse est igitur vsque illis Apostolum ostendi, quem ego & in secunda Corinthiorum talem defendam, qualem in omnibus literis noui. qui & in prima primus omnium templum dei dedicauit: Non scitis vos templum dei esse, & in vobis dominum habitare; qui & templo sanciendo, purificandóque editualem legem scripsit: Si quis templum dei vitiauerit, vitiauit illum deus. templum enim dei sanctum est, quod estis vos. Age iam quis omninò vitiatum deo redintegrauit, id est traditum satanę in interitum carnis, cùm idcirco substruxerit: Nemo seducat semetipsum, id est nemo præsumat vitiatum deo redintegrari denuò posse. Sicut rursus inter cætera, imò & ante cætera, mœchos & fornicatores & molles & masculorum concubitores negans regnum dei consecuturos, præmisit: Ne erraueritis, scilicet si putaueritis eos consecuturos. Quibus autem regnum adimitur, vtique nec vita permittitur quæ inest regno. etiam ingerens, sed hæc quidem fuistis, sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine domini Iesu Christi, & in spiritu dei nostri; quanto delicta ista ante lauacrum accepto facit, tanto post lauacrum irremissibilia constituit. Siquidē denuò ablui non licet. Agnosce & in sequentibus Paulum columnam immobilem disciplinarū: Cibi ventri, & venter cibis, deus & hunc & illos conficit. Corpus autē non fornicationi, sed deo. Faciamus enim hominem, ait deus, ad imaginē & similitudinem nostram, & fecit hominem deus, ad imaginem & similitudinem dei fecit illum. Dominus corpori; & sermo enim caro factus est. Deus autē & dominum suscitauit, & nos suscitabit per virtutē suam, Propter corporis scilicet nexum cum illo. Et ideo. Nō scitis corpora vestra membra Christi? quia & Christus Dei templum, Euertite templum hoc, & ego illud in triduo resuscitabo. Auferens membra Christi, faciam membra fornicariæ? Non scitis quod qui agglutinatur fornicariæ, vnum corpus efficitur, erunt enim duo in vnam carnem. Qui autem agglutinatur domino, vnus est spiritus. Fugite

fornicationem. Si reuocabilem venia, quomodo fugiam mœchus denuò futurus? nihil fecero si eam fugero, vnũ ero corpus, cui communicando agglutinabor. Omne delictum quod admiserit homo, extra corpus est, quæ autẽ fornicatur, in corpus suum peccat. Ac ne hoc dictum in licentiam fornicationis inuaderes, vt in rem tuam non domini delicturus, aufert tibi, & Christo, sicut disposuerat, adiicit: Et non estis vestri, statim opponens, empti enim estis precio, sanguine scilicet domini, glorificate & tollite dominum in corpore vestro. Hoc qui præcipit, vide an ignouerit ei qui dedecorauerit dominum, & qui deiecerit eum de corpore suo, & quidem per incestum. Si vis omnem notitiam apostoli ebibere, vt intelligas quãta securi censuræ omnem syluam libidinum cędat, & eradicet, & excaudicet, ne quidquam de recidiuo fructificare permittat, aspice illum à iusta fruge naturę, à matrimonij dico pomo animas ieiunare cupiẽtem. De quibus autem scribitis, Bonum est homini mulierem non contingere. Sed propter fornicationẽ vnusquisque vxorem suam habeat, vir vxori, & vxor viro debitum reddat. Huius boni fibulam quis illum nesciat inuitum relaxasse, vt fornicationi obuiam esset: quam si cui indulsit, vel indulget, vtique consilium remedij sui infringit: & tenebitur iam frenandis continentię coniugiis, si fornicatio ob quam permittũtur, non timebitur. Non enim timebitur quæ ignoscetur. Et tamẽ ignouisse se profitetur matrimonij vsum, non imperasse. Vult enim omnes sibi adhærere. Si autem licita ignoscuntur, illicita qui sperant? Innuptis quoque & viduis bonum esse dicit exemplo eius perseuerare. Si verò deficerent, nubere, quia pręest nubere quàm vri. Quibus oro ignibus deterius est vri, concupiscentiæ, an pœnæ? Atquin si fornicatio habet veniam, non erit concupiscentia eius: apostoli autem magis est pœnæ ignibus prouidere. Quod si pœna est quæ vrit, ergo veniam non habet fornicatio, quam manet pœna. Interea & diuortium prohibens, pro eo aut viduitatis perseuerãtiam, aut reconciliationẽ pacis, dominico præcepto aduersus mœchiam procurat; quia qui dimiserit vxorem præter causam mœchiæ, facit eam mœchari; & qui dimissam à viro ducit,

ducit, mœchatur. Quãta remedia spiritus sanctus instaurat, ne id scilicet denuò admittatur, quod ignosci denuò non vult. Iam si vsquequaque optimum dicit homini sic esse: Iunctus es vxori, ne quæsieris solutionẽ, vt mœchiæ locum non des. Solutus es ab vxore, ne quæsieris vxorẽ, vt opportunitatem tibi serues. Quod & si duxeris vxorẽ, & si nupserit virgo, non peccat, pressuram tamen carnis habebunt huiusmodi. Et hic parcẽdo permittit. Cęterum tempus in collecto constituit, vt & qui habent vxores, sic sint tanquam non habentes. Præterit enim habitus huius mundi, iam scilicet non desiderantis, Crescite & multiplicamini. Sic vult nos pater præter sollicitudinem degere, quia innupti de domino curent, quomodo placeant deo, nupti verò de mundo recogitẽt, quomodo placeant coniugio. Sic melius facere pronunciat virginis conseruatorem, quàm erogatorem. Sic & illam beatiorem discernit, quę amisso viro fidem ingressa amauerit occasionem viduitatis. Si hæc omnia continentiæ consilia vt diuina commẽdat, puto, inquit, & ego spiritum dei habeo, quis iste est assertor audacissimus, omnis impudicitię, mœchorũ & fornicatorũ & incestorũ planè fidelissimus aduocatus, quibus honorandis suscepit hanc causam aduersus spiritũ sanctum, vt falsum testimoniũ recitet de apostolo eius. Nihil tale Paulus indulsit, qui totam carnis necessitatem de probis etiam titulis obliterare conatur. Indulget sanè, non adulteria, sed nuptias. Parcit sanè matrimoniis, non stupris. Tentat ne naturæ quidem ignoscere, ne culpæ blandiatur: studet compescere benedictionis concubitũ, ne maledictionis excusetur. Hoc ei supererat, carnem vel à sordibus purgare, à maculis enim non potest. Sed est hoc solenne peruersis & idiotis & hæreticis, iam & psychicis vniuersis, alicuius capituli ancipitis occasione aduersus exercitum sententiarũ instrumenti totius armari. Prouoca ad apostolicam aciem eum, aspice epistolas eius, omnes pro pudicitia, pro castitate, pro sanctitate prætendunt, omnes in luxuriæ & lasciuiæ & libidinis negocia iaculantur. Quid denique & Thessalonicensibus scribit? Aduocatio enim nostra non ex seductione, nec ex immunditia. Et hæc est voluntas dei sanctimo-

nia vestra, abstinere vos à fornicatione, scire vnumquemque vas suum possidere in sanctimonia & honore, non in libidine concupiscentiæ, sicut nationes quæ deũ ignorant. Quid Galatæ legunt? Manifesta sunt opera carnis, quænam ista? In primis posuit fornicationem, immunditiam, lasciuiam, quę prędico vobis sicut prædixi, quod qui talia agunt, regnum dei non sunt consecuturi hæreditate. Romani verò quid magis discunt quàm non derelinquere dominum post fidem? Quid ergo dicimus? perseuerémus in delinquentia, vt superet gratia? Absit. Qui mortui sumus delinquentiæ, quomodo viuemus in ea adhuc? an ignoratis quòd qui tincti sumus in Christo, in mortẽ eius sumus tincti? Consepulti ergo sumus per baptismum in mortem, vt sicut Christus resurrexit à mortuis, ita & nos in nouitate vitæ incedamus. Si enim consepulti sumus simulachro mortis eius, sed & resurrectionis erimus. Hoc scientes quòd vetus homo noster confixus est illi. Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quòd & conuiuemus cum illo, scientes quòd Christus suscitatus à mortuis, iam non moriatur, mors non iam dominetur eius. Quòd enim mortuus est delinquentiæ, mortuus est semel. Quòd autem viuit, deo viuit. Ita & vos reputate vosmetipsos mortuos quidem delinquẽtiæ, viuentes autem deo per Christum Iesum. Igitur semel Christo mortuo, nemo potest qui post Christum mortuus delinquẽtiæ, & maximè tantæ reuiuiscere. Aut si possit fornicatio & mœchia denuò admitti, poterit & Christus denuò mori. Instat autem Apostolus prohibẽs regnare delinquentiam in corpore nostro mortali, cuius infirmitatem carnis nouerat. Sicut enim exhibuistis membra vestra famula immunditię & iniquitati, ita & nunc exhibete ea famula iustitiæ in sanctimoniam. Nam, & si habitare bonum in carne sua negauit, sed secundum legem literæ in qua fuit: secundum autem legem spiritus, cui nos annectit, liberat ab infirmitate carnis. Lex enim, inquit, spiritus vitæ manumisit te à lege delinquentię & mortis. Licet enim ex parte ex Iudaismo disputare videatur, sed in nos dirigit integritatem & plenitudinem disciplinarum, propter quos laborãtes in lege miserit deus per carnem

nem filium suum in similitudine carnis delinquentiæ, & propter delinquentiam dãnauerit delinquentiam in carne, vt ius legis, inquit, impleretur in nobis, qui non secundum carnem, sed secundũ spiritum incedimus. Qui enim secundum carnem incedunt, ea quæ carnis sunt, sapiunt: & qui secundum spiritũ, ea quę sunt spiritus. Sensum autem carnis mortem affirmauit esse, Dehinc & inimicitiam & in dominũ; & eos qui sunt in carne, id est in sensu carnis, deo placere non posse. Et si secundum carnem viuitis, inquit, futurum est vt moriamini. Quid autẽ intelligimus carnis sensum & carnis vitam, nisi quodcunque pudet pronunciare? Cætera enim carnis & Apostolus nominasset. Proinde & Ephesiis pristina reputans, de futuro monet. In quibus & nos conuersati sumus, facientes concupiscentias & voluptates carnis. Notans denique illos qui se negassent scilicet Christianos gratia, eo quòd se tradidissent in operationem immunditiæ omnis: Vos autem, inquit, non sic didicistis Christum. Et iterum sic dicit: Qui furabatur, iam non furetur. Sed & qui mœchabatur hactenus, non mœchetur. & qui fornicabatur hactenus, nõ fornicetur: adiecisset enim & hæc, si talibus veniam porrigere consuesset, vel porrigi omninò voluisset, qui nec verbo pollui volens: Omnis, inquit, sermo turpis non procedat ex ore vestro. Item: Fornicatio autem & immunditia omnis ne nominetur quidem inter vos, sicut decet sanctos: tanto abest vt excusetur, hoc scientes, quòd omnis fornicator aut immũdus non habeat dei regnum. Nemo vos seducat inanibus verbis. Propter hoc venit ira dei super filios incredulitatis. Quis seducit inanibus verbis, nisi qui cõcionatur remissibilem esse mœchiam? non intuens etiam fundamenta eius ab Apostolo effossa, cùm ebrietates & comessationes cõpescit, sicut & hic: Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria. Demõstrat & Colossensibus quæ mẽbra mortificent super terram, fornicationẽ, immunditiam, libidinem, concupiscẽtiam malam & turpiloquium. Concede iam tot ac talibus sententiis vnum illud quod tenes, pauca multis, dubia certis, obscura manifestis adumbrãtur. Etiam si pro certo Apostolus Corinthio illi fornicationẽ donasset, esse aliud quod semel con-

II

tra institutum suum pro ratione temporis fecerat. Circumcidit Timotheum solum, & tamen abstulit circuncisionem. Sed hæc, inquit, ad interdictionem pertinebunt omnis impudicitiæ, & addictionem omnis impudicitiæ, saluo tamen loco veniæ, quæ non statim denegatur, si delicta damnantur, quando veniæ tempus cum damnatione concurrat quam excludit. Sequebatur & hoc psychicos sapere, & ideo reseruauimus huic loco, quæ apertè ad communicationem ecclesiasticam causis eiusmodi negandam etiam antiquitus cauta sint. Nam & in prouerbiis Salomon, quæ παροιμίας dicimus, specialiter de mœcho nusquam expiabili. Mœchus autem, inquit, per indigentiam sensuum perditionem animæ suæ acquirit, dolores & dehonestationes sustinet. Ignominia autem eius non abolebitur in æuum. Plena enim zeli indignatio viri non parcet in die iudicij. Hoc si de ethnico putaueris dictum, certè de fidelibus iam audisti per Esaiam: Excedite de medio eorum & separamini, & immundum ne tetigeritis. Habes statim in psalmis, Beatum virum qui non abierit in consilio impiorum, nec in via peccatorum steterit, & in cathedra pestilentiæ non sederit. Cuius & postea vox, non sedi cum cõsensu vanitatis, & cùm iniquè agentibus non introibo: hoc de ecclesia malè agẽtium: & cum impiis non sedebo. Et lauabo cum innocentibus manus meas, & altare tuum circundabo domine, vt solus plures quoniam quidem cum sancto sanctus eris, & cum viro innocente innocens eris. Et cum electo electus eris, & cum peruerso peruersus eris. Et alibi: Peccatori autem dicit dominus: Vt quid tu exponis iustificationes meas, & assumis testamentum meum per os tuum? Si videbas furem, currebas cum eo, & cum adulteris portionem tuam ponebas. Hinc igitur informatus & Apostolus: Scripsi, inquit, vobis in epistola, non commisceri fornicatoribus, non vtique fornicatoribus huius mundi, & reliqua. cæterum oportebat vos exire de mundo. nunc autem scribo vobis, si quis frater nominatur in vobis fornicator, aut idololatres, quid enim tam coniunctum? aut fraudator, quid enim tam propinquum? & cætera, cum talibus ne cibum quidem sumere, nedum eucharistiam modicam.

scilicet

ſcilicet & fermentum modicum totam deſipit cõſperſionem. Itẽ ad Timotheum: Manus nemini citò imponas, neque communices delictis alienis. Item ad Epheſ. Nolite ergo participes eſſe eorum. Fuiſtis enim aliquando tenebræ. Et adhuc preſſius: Nolite communicare operibus infructuoſis tenebrarum, imò & reuincite ea. Quæ enim in occulto ab eis fiunt, turpe eſt dicere. Quid turpius impudicitiis? Si autem & ab ocioſe incedente fratre denunciat ſubduci Theſſalonicenſibus, quantò magis & à fornicatore? Hæc enim conſultata ſunt Chriſti, eccleſiam diligentis, qui ſe pro ea tradidit, vti eam ſanctificet, emundans lauacro aquæ in verbo, vt ſiſtat ſibi eccleſiam glorioſam non habentem maculam aut rugam vtique poſt lauacrum, ſed ſit ſancta & ſine opprobrio, exinde ſcilicet ſine ruga veritatis, vt virgo, ſine macula fornicationis, vt ſponſa, ſine probro vilitatis, vt emundata. Quid ſi & hic reſpondere concipias; adimi quidem peccatoribus, vel maximè carne pollutis communicationem, ſed ad præſens, reſtituendam ſcilicet ex pœnitentiæ ambitu ſecundum illam clementiam dei, quæ mauult peccatoris pœnitentiam quàm mortem, Hoc enim fundamentum opinionis veſtræ vſquequaque pulſandum eſt. Dicimus itaque, clementiæ diuinæ ſi ita eſſe competiſſet demonſtrationem ſui etiam poſt fidem lapſis; ita Apoſtolus diceret, Nolite communicare operibus tenebrarum, niſi pœnitentiam egerint, & cum talibus ne cibum quidem ſumere, niſi poſteaquam caligas fratrum volutando deterſerint, Et qui templum dei vitiauerit, vitiabit illum deus, niſi omnium focorum cineres in eccleſia de capite ſuo excuſſerit. Debuerat enim quæ damnauerat proinde determinaſſe, quonam vſque & ſub conditione damnaſſet. Porrò cùm in omnibus epiſtolis, & poſt fidem talem prohibeat admitti, & admiſſum à communicatione detrudat, ſine ſpe conditionis vllius aut temporis, noſtræ magis ſententiæ adſiſtit, eam pœnitentiam oſtendens dominum malle, quæ ante fidem, quæ ante baptiſma morte peccatoris potior habeatur, ſemel diluendi per Chriſti gratiam, ſemel pro peccatis noſtris morte functi. Nam hoc etiam in ſua perſona Apoſtolus ſtatuit. Adfirmans

enim Christum ad hoc venisse, vt peccatores saluos faceret, quorum primus ipse fuisset, quid adiicit? Et misericordiam sum consecutus, quòd ignorans feci in incredulitate. Ita clementia illa dei malentis pœnitentiam peccatoris quàm mortem, ad ignorãtes adhuc & adhuc incredulos spectat, quorum causa liberandorum venerit Christus, non qui iam deum norint, & sacramentum didicerint fidei. Quod si clementia Dei ignorantibus adhuc & infidelibus competit, vtique & pœnitentia ad se clementiam inuitat, salua illa pœnitentiæ specie post fidem, quæ aut leuioribus delictis veniam ab episcopo consequi poterit, aut maioribus & irremissibilibus à deo solo. Sed quonam vsque de Paulo, quando etiam Ioannes nescio quid diuersæ parti supplaudere videatur? quasi in Apocalypsi manifestè fornicationi posuerit pœnitentiæ auxilium, vbi ad angelum Thyatirenorum spiritus mandat habere se aduersus eum quòd mulier Iezabel quę se prophetem dicit, & docet, atque seducit seruos meos ad fornicandum & edendum de idolothytis. Et largitus sum illi tempori spatium, vt pœnitentiam iniret, nec vult eam inire nomine fornicationis. Ecce dabo eam in lectum, & mœchos eius cum ipsa in maximam pressuram, nisi pœnitentiam egerint operum eius. Bene autem quod Apostolis & fidei & disciplinæ regulis conuenit. Siue enim ego, inquit, siue illi, sic prædicamus. Totius itaque sacramenti interest, nihil credere ab Ioanne concessum, quod à Paulo sit denegatum. Hanc æqualitatem spiritus sancti qui obseruauerit, ab ipso deducetur in sensus eius. Hæreticam enim fœminam quæ quod didicerat à Nicolaitis, docere susceperat, in ecclesiam latenter introducebat, & meritò ad pœnitentiam vrgebat. Cui enim dubium est hæreticum institutione deceptum, cognito postmodum casu, & pœnitentia expiato, & veniam consequi, & in ecclesiam redigi? Vnde & apud nos vt ethnico par, imò & super ethnicum hæreticus, etiam per baptisma veritatis vtroque homine purgatus admittitur. Aut si certus est mulierem illam post fidem viuam in hæresi postea expirasse, vt non quasi hæreticæ, sed quasi fideli peccatrici, veniam ex pœnitentia vindicet, sanè agat pœnitentiam, sed in

in fidẽ mœchiæ, non tamen & restitutionem cõsecutura. Hęc enim erit pœnitentia, quã & nos deberi quidẽ agnoscimus multò magis, sed de venia deo reseruamus. Denique ea apocalypsis in posterioribꝰ propudiosos & fornicatores, sicut timidos & incredulos & homicidas & veneficos & idololatras, qui tale quid in fide fuerit, in stagnũ illis sine vlla cõditionali damnatione decreuit. Nõ enim de ethnicis videbitur sapere, cùm de fidelibus pronunciauit: Qui vicerint, hæreditatem habebũt istam, & ero illis deus, & illi mihi in filios. Et ita subiunxerit: Timidis autẽ & incredulis & propudiosis & fornicatoribus & homicidis & veneficis & idololatris particula in stagno ignis & sulphuris, quod est mors secunda. Sic & rursus: Beati qui ex præceptis agunt, vt in lignũ vitæ habeant potestatẽ, & in portas ad introeũdũ in sanctam ciuitatẽ. Canis veneficus, fornicator, homicida foras, vtique qui non ex præceptis agant. Illorũ est enim foras dari qui intus fuerunt. Cæterũ quid mihi eos qui foris sunt, iudicare pręcesserat. De epistola quoque Ioannis carpunt statim. Dictum est: Sanguis filij eius emundat nos ab omni delicto. Semper ergo & omnifariam delinquemus, si semper & ab omni delicto emundat nos ille: aut si non semper, non etiã post fidem, & si non ab omni delicto, non etiam à fornicatione. Vnde autẽ exorsus est, lumen prædixerat deum, & tenebras non esse in illo, & mentiri nos si dicamus, nos cõmunionem habere cum eo, & in tenebris incedamus. Si verò, inquit, in lumine incedamus, communionem cum eo habebimus; & sanguis Iesu Christi domini nostri emundat nos ab omni delicto. Ergo in lumine incedentes delinquimus, & in lumine delinquentes emundabimur? Nullo pacto. Qui enim delinquit, non in lumine est, sed in tenebris. Vnde & ostendit quomodo emundabimur à delicto, in lumine incedentes, in quo delictum agi non potest. adeò sic emundari nos ait, non quasi delinquamus, sed quia non delinquamus. Incedentes enim in lumine, tenebris verò non communicantes emundati agemus, non deposito, sed non admisso delicto. Hæc est enim vis dominici sanguinis, vt quos iam delicto mundarit, & exinde in lumine constituerit, mundos exinde

præstet, si in lumine incedere perseuerauerint. Sed subiicit, inquis, Si dicamus nos delictum non habere, seducimus nosmetipsos, & veritas non est in nobis. Si confitemur delicta nostra, fidelis & iustus est vt dimittet ea nobis, & emundet nos ab omni iniustitia. nunquid ab immunditia? Aut si ita est, ergo & ab idololatria. Sed aliud in sensu est. Ecce enim & rursus si dicamus, ait, nos non deliquisse, mendacem facimus illum, & sermo eius non est in nobis. Eo amplius: filioli hæc scripsi vobis ne delinquatis. & si deliqueritis, aduocatum habemus apud deum patrem Iesum Christum iustum, & ipse placatio est pro delictis nostris. Secundum hæc, inquis, & delinquere nos & veniam habere constabit. Quid ergo fiet, quum procedens aliud inuenio? Negat enim nos omninò delinquere, & in hoc plurimum tractat, vt nihil tale concedat, proponens semel à Christo delicta deleta, non habitura postea veniam, in quæ nos sensus ad admonitionem castimoniæ demãdat. Omnis, inquit, qui habet spem istam, castificat semetipsum, quia & ille castus est. Omnis qui facit delictum & iniquitatem facit: & delictum est iniquitas. Et scitis quòd ille manifestatus sit, vt auferat delicta, vtique hactenus admittenda. Siquidem subiungit, Omnis qui manet in illo, non delinquet. Omnis qui delinquit, neque vidit, neque cognouit eum. Filioli nemo vos seducat. Omnis qui facit iustitiam, iustus est, sicut & ille iustus est. Qui facit delictum, ex diabolo est, quòd diabolus à primordio delinquit. In hoc enim manifestatus est filius Dei, vt soluat opera diaboli. Nam & soluit liberans hominem per lauacrum, donato ei chirographo mortis. Et ideo omnis qui ex Deo nascitur, non facit delictum, quia semen Dei manet in illo, & non potest delinquere, quia ex Deo natus est. In hoc manifesti sunt filij Dei & filij diaboli. In quo? nisi illi non delinquendo, ex quo de Deo nati sunt: isti delinquendo, quia de diabolo sunt, proinde atque si nunquam sint ex Deo nati. Quod si dicit, qui non est iustus, ex Deo non est, qui non pudicus, quomodo rursus ex Deo fiet, qui iam esse desiit? Iuxta est igitur vt excidisse sibi dicamus Ioannem in primore quidem epistola negante nos sine delicto

1. Ioan. 2.

1. Ioan. 3.

licto eſſe; nunc verò præſcribentem non delinquere omninò. Et illic quidem aliquid de venia blandientem, hic verò diſtrictè negãtem filios dei quicunque deliquerint. Sed abſit. Nam nec ipſi excidimus à qua digreſſi ſumus diſtinctione delictorum. Et hic enim illam Ioannes commendauit, quòd ſint quædam delicta cotidianæ incurſionis, quibus omnes ſimus obiecti. Cui enim non ãccedet aut iraſci iniquè & vltra ſolis occaſum, aut & manum immittere, aut facile maledicere, aut temerè iurare; aut fidem pacti deſtruere, aut verecundia, aut neceſſitate mentiri. In negotiis, in officiis, in quæſtu, in victu, in viſu, in auditu quanta tentamur, vt ſi nulla ſit venia iſtorum, nemini ſalus competat. Horum ergo erit venia per exoratorem patris Chriſtum. Sunt autem & contraria iſtis, vt grauiora & exitioſa, quæ veniã non capiant, homicidiũ, idololatria, fraus, negatio, blaſphemia, vtique & mœchia & fornicatio, & ſi qua alia violatio templi dei. Horũ vltra exorator non erit Chriſtus, hæc non admittet omninò qui natus ex deo fuerit, non futurus dei filius, ſi admiſerit. Ita Ioãni ratio conſtabit diuerſitatis, diſtinctionem delictorum diſponenti, cum delinquere filios dei nunc adnuit, nunc abnuit. Proſpiciebat enim clauſulam literarum ſuarum, & illi præſtruebat hos ſenſus, dicturus in fine manifeſtius: Si quis ſcit fratrem ſuum delinquere delictum non ad mortem, poſtulabit, & dabit ei vitã dominus, qui non ad mortem delinquit. Eſt enim delictum ad mortem. Non de eo dico vt quis poſtulet. Meminerat & ipſe Hieremiam prohibitum à deo deprecari pro populo mortalia delinquente. Omnis iniuſtitia delictum eſt, & eſt delictum ad mortem. Scimus autem quod omnis qui ex deo natus ſit, non delinquit, ſcilicet delictum quod ad mortem eſt. Ita nihil iam ſupereſt, quàm aut neges mœchiã & fornicationem mortalia eſſe delicta, aut intremiſſibilia fatearis, pro quibus nec exorare permittitur. Diſciplina igitur Apoſtolorum propriè quidem inſtruit ac determinat principaliter ſanctitatis omnis erga templum dei antiſtitem, & vbique de eccleſia eradicãtem omne ſacrilegium pudicitiæ ſine vlla reſtitutionis mẽtione. Volo tamen ex redundãtia alicuius etiam comitis Apoſtolorũ

testimonium superducere, idoneum confirmandi de proximo iure disciplinã magistrorum. Extat enim & Barnabæ titulus ad Hebræos: adeò satis auctoritati viri, vt quẽ Paulus iuxta se cõstituerit in abstinentię tenore: Aut ego solus & Barnabas non habemus operandi potestatem? Et vtiq; receptior apud ecclesias epistola Barnabæ, illo apocrypho pastore mœchorum. Monens itaque discipulos, omissis omnibus initiis ad perfectionem magis tendere, nec rursus fundamenta pœnitentiæ iacere ab operibus mortuorũ: Impossibile est enim, inquit, eos qui semel illuminati sunt, & donum cœleste gustauerunt, occidente iam æuo cùm exciderint rursus reuocari in pœnitẽtiam, refigentes cruci in semetipsos filium dei, & dedecorãtes. Terra enim quæ bibit sæpius deuenientem in se humorẽ, & peperit herbam aptam his propter quos & colitur, benedictionem dei cõsequitur. Proferens autem spinas reproba & maledictioni proxima, cuius finis in exustionẽ. Hoc qui ab Apostolis didicit, & cũ Apostolis docuit, nũquam mœcho & fornicatori secundam pœnitẽtiam promissam ab Apostolis norat. Optimè enim legẽ interpretabatur, & figuras eius iam in ipsa veritate seruabant. Ad hanc denique speciem disciplinæ de leproso cautum fuit: Si autẽ varietas effloruerit in cutem, & totã cutem texerit à capite vsque ad pedes per omnem conspectum, & sacerdos cùm viderit, emũdabit eum, quòd conuertit in album, mundus est. Qua verò die visus fuerit in eiusmodi color viuus inquinatus est. Conuersum enim hominem de pristino carnis habitu in candorem fidei, quæ vitium & macula æstimatur in seculo, & totum nouatum mundum intelligi, qui iam non sit varius, nõ sit de pristino & nouo aspersus. Si verò post abolitionem in vetustatem aliquid ex illa reuixerit, rursum in carne eius quod emortuum delicto habebatur, immundum iudicari, nec expiari iã à sacerdote. Ita mœchia de pristino recidiua, & vnitatem noui coloris à quo fuerat exclusa commaculãs, immũdabile est vitium. Item de domo si quæ maculæ & cauositates adnũciatę in parietibus sacerdoti fuissent, priusquam introiret ad inspiciendã eam, iubet auferri de domo omnia, ita immunda non futura quæ domus essent.

Hebr. 6.

Leuit. 13.

Dehinc

Dehinc introgreſſus ſacerdos, ſi inueniſſet cauoſitates viridicátes vel rubeſcentes, & aſpectum earum humiliorem citra parietinā formam, exiret ad ianuā, & ſecerneret domū illā ſeptem diebus. Dehinc die ſeptima regreſſus, ſi animaduertiſſet diffuſum in parietibus tactum illū, imperaret extrahi eos lapides, in quibus tactus lepra fuiſſet, & abiici extra ciuitatem in locū immūdum, & ſumi alios lapides politos & ſolidos, & reponi loco priſtinorū, & puluere alio inliniri domum. Oportet enim cùm peruenitur ad ſummū ſacerdotem patris Chriſtū de domo hominis noſtri in tépore hebdomadis auferri omnia impedimenta prius, vt mūda ſit quæ remanet domus, caro & anima, & vbi introierit eam ſermo dei, & inuenerit maculas ruboris & viroris, extrahi ſtatim & abiici foras ſenſus mortiferos & cruētos nam & Apocalypſis viridi equo mortē, ruſſeo autem prçliatorē impoſuit, próq; illis politos & in cōpaginē aptos & firmos ſubſtrui lapides, quales in Abrahæ fiunt, vt ita homo habilis deo ſit. Quod ſi poſt recuperationē & reformationem rurſus ſacerdos animaduerterit in eadem domo de priſtinis cauſis aliquid & maculis, immundam eam pronunciauit, & iuſſit deponi materias & lapides & omnem ſtructurā eius & abiici in locū immundum. Hic erit homo caro atq; anima, qui poſt baptiſma & introitū ſacerdotū reformatus, denuò reſumit ſcabra & maculas carnis, & abiicitur extra ciuitatē in locum immundū, deditus ſcilicet ſatanæ in carnis interitum, nec amplius reædificatur in eccleſia poſt ruinam. Sic & de famulæ cōcubitu, quę homini eſſet reſeruata, necdum redēpta, necdum liberata. Proſpicietur, inquit, illi & non morietur, quia nondum eſt manumiſſa cui ſeruabatur. Nondum enim caro à Chriſto manumiſſa, cui ſeruabatur, impunè contaminabatur; ita iam manumiſſa non habet veniā. Hæc ſi Apoſtoli magis norant, magis vtiq; curabant, ſed & in hunc iam gradum decurrā, excernens inter doctrinā Apoſtolorum & poteſtatem. Diſciplina hominem gubernat, poteſtas adſignat, ſeorſum quod poteſtas, ſpiritus autē deus. Quid autem docebat non cōmunicandum operibus tenebrarum? Obſerua quod iubet. Quis autem poterat donare delicta? hoc ſolius ipſius eſt. Quis enim

dimittit delicta, ni solus deus? & vtique mortalia quæ in ipsum fuerint admissa, & in templum eius. Nam tibi quæ in te reatum habeant, etiam septuagies septies iuberis indulgere in persona Petri. Itaque si & ipsis beatis Apostolis tale aliquid indulsisset, constaret cuius venia à Deo non ab homine competeret, non ex disciplina, sed ex potestate fecisse. Nam & mortuos suscitauerunt, quod deus solus: & debiles redintegrauerunt, quod nemo nisi Christus: imò & plagas inflixerunt, quod noluit Christus. Nõ enim decebat eum sæuire qui pati venerat. Percussus est Ananias & Elimas: Ananias morte, Elimas cæcitate, vt hoc ipsum probaret Christum & hæc facere potuisse. Sic & prophetæ cædem & cum ea mœchiam pœnitentibus ignouerant, quia & seueritatis documenta fecerunt. Exhibe igitur & nunc mihi Apostolice prophetica exempla, & agnoscam diuinitatem, & vendica tibi delictorum eiusmodi remittendorum potestatem. quod si disciplinæ solius officia sortitus es, nec imperio præsidere, sed ministerio, quis aut quantus es indulgere? qui neque prophetam, nec Apostolum exhibẽs cares ea virtute cuius est indulgere. Sed habet, inquis, potestatem ecclesia delicta donandi: hoc ego magis & agnosco & dispono, qui ipsum paracletum in prophetis nouis habeo dicentem: Potest ecclesia donare delictum, sed non faciam, ne & alia delinquant. Quid si pseudopropheticus spiritus pronunciauit? Atqui magis euersoris fuisset, & semetipsum de clemẽtia commendare, & cæteros ad delinquentiam temperare. Aut si & hoc secundum spiritum veritatis adfectare gestiuit: ergo spiritus veritatis potest quidem indulgere fornicatoribus veniam, sed cum plurium malo non vult. De tua nunc sententia quæro vnde hoc ius ecclesiæ vsurpes. Si quia dixerit Petro dominus: Super hanc petram ædificabo ecclesiam meam, tibi dedi claues regni cœlestis, vel quæcunque alligaueritis vel solueritis in terra, erunt alligata vel soluta in cœlis; idcirco præsumis & ad te deriuasse soluendi & alligandi potestatem, id est, ad omnem ecclesiam Petri propinquã: qualis es euertens atque commutans manifestam domini intentionem personaliter hoc Petro conferentem: Super te, inquit, ædificabo ec-

cle-

clesiam meam, & dabo tibi claues, non ecclesiæ: Et quæcunque solueris vel alligaueris, non quæ soluerint vel alligauerint. Sic enim & exitus docet. In ipso ecclesia extructa est, id est per ipsum, ipse clauem imbuit: vides quã: Viri Israëlitæ, auribus mandate quæ dico: Iesum Nazarenum virum à deo vobis destinatum, & reliqua. Ipse denique primus in Christi baptismo reserauit aditum cœlestis regni, quo soluuntur alligata retrò delicta, & alligantur quæ non fuerint soluta secundum veram salutem, & Ananiam vinxit vinculo mortis, & debilem pedibus absoluit vitio valetudinis. Sed & in illa disceptatione custodiendæ legis, primus omnium Petrus spiritu instinctus, & de nationum vocatione præfatus, Et nunc, inquit, cur tẽtastis dominum de imponendo iugo fratribus quod neque nos, neque patres nostri sufferre valuerunt? Sed enim per gratiam Iesu credimus nos salutem consecuturos sicut & illi. Hæc sententia & soluit quæ omissa sunt legis, & alligauit quę reseruata sunt. Adeò nihil ad delicta fidelium capitalia potestas soluendi & alligandi Petro emãcipata. Cui si præceperat dominus etiam septuagies septies delinquenti in eum fratri indulgere, vtique nihil postea alligare, id est retinere mandasset, nisi fortè ea quę in dominum non in fratrem quis admiserit. Præiudicatur enim non dimittenda in deum delicta, quum in homine admissa donantur. Quid nunc & ad ecclesiam, & quidem tuam Psychice? Secundum enim Petri personam spiritalibus potestas ista conueniet aut Apostolo aut prophetæ. Nam & ipse ecclesia propriè & principaliter ipse est spiritus, in quo est trinitas vnius diuinitatis, pater & filius & spiritus sanctus. Illam ecclesiam congregat quam dominus in tribus posuit. Atque ita exinde etiam numerus omnis qui in hanc fidem conspirauerint, ecclesiæ ab auctore & consecratore censetur, & ideo ecclesia quidem delicta donabit; Sed ecclesia spiritus per spiritalem hominem, non ecclesia numerus episcoporũ. Domini enim non famuli est ius & arbitrium, dei ipsius, non sacerdotis. At tu iam & in martyras tuos effundis hãc potestatem, vt quisque ex consensione vincula induit adhuc mollia in nouo custodiæ nomine, statim ambiunt

imbuit fidei
Act. 2.

vah. secundam
vah. vinxit
necne

Act. 15.

Math. 16
Math. 18

vah. eam

mœchi, ſtatim adeunt fornicatores, iam preces circum-ſonant, iam lachrymæ circumſtagnant maculati cuiuſq;, nec vlli magis aditum carceris redimũt, quam qui eccleſiam perdiderunt. Violantur viri ac fœminæ in tenebris planè ex vſu libidinum notis, & pacem ab his quærunt qui de ſua periclitantur. Alij ad metalla confugiunt, & inde communicatores reuertuntur; vbi iam aliud martyrium neceſſariũ eſt delictis poſt martyrium nouis. Quis enim in terris & in carne ſine culpa, quis martyr ſeculi incola, denariis ſupplex, medico obnoxius & fœneratori? Puta nunc ſub gladio iam capite librato, puta in patibulo iam corpore expanſo, puta in ſtipite iam leone cõceſſo, puta in axe iam incendio adſtricto, in ipſa dico ſecuritate & poſſeſſione martyrij, quis permittit homini quæ donare Deo reſeruanda ſunt? à quo ea ſine excuſatione damnata ſunt, quæ nec Apoſtoli quod ſciam martyres & ipſi donabilia iudicauerunt. Denique iam ad beſtias depugnauerat Paulus Epheſi; cùm interitum decernit inceſto. Sufficiat martyri propria delicta purgaſſe. Ingrati vel ſuperbi eſt in alios quoque ſpargere, quod pro magno fuerit conſecutus. Quis alienam mortem ſua ſoluit, niſi ſolus dei filius? Nam & in ipſa paſſione liberauit latronem. Ad hoc enim venerat vt ipſe à delicto purus & omninò ſanctus pro peccatoribus obediret. Proinde qui illum æmularis donando delicta, ſi nil ipſe deliquiſti, planè patere pro me. Si vero peccator es, quomodo oleum faculæ tuæ ſufficere & tibi & mihi poterit? Habeo etiam nunc quo probem Chriſtũ. Si propterea Chriſtus in martyre eſt, vt mœchos & fornicatores martyr abſoluat; occulta cordis edicat, vt ita delicta concedat, & Chriſtus eſt. Sic enim dominus Ieſus Chriſtus poteſtatem ſuam oſtẽdit: Quid cogitatis nequam in cordibus veſtris? Quid enim facilius eſt dicere paralytico, dimittuntur tibi peccata: aut ſurge & ambula? Igitur vt ſciatis filium hominis habere dimittẽdorum peccatorum in terris poteſtatem, tibi dico paralytice, Surge & ambula. Si dominus tãtum de poteſtatis ſuæ probatione curauit, vti traduceret cogitatus, & ita imperaret ſanitatem, ne non crederetur poſſe delicta dimittere; non licet mihi eandem poteſtatem in aliquo

Matth. 9.

Gast. saeculi
Gast. in gladio
Gast. eas in
Gast. damnatas
Gast. iudicauerunt
Gast. incesto
omnia
Gast. pro me

aliquo sine eisdem probationibus credere? cum tamen mœchis & fornicatoribus à martyre expostulas veniam, ipse confiteris eiusmodi crimina non nisi proprio martyrio diluenda, qui præsumis alieno. Quod si est, iam & martyrium aliud erit baptisma. Habeo enim, inquit, & aliud baptisma. Vnde & ex vulnere lateris dominici aqua & sanguis, vtriusque lauacri paratura manauit. Debeo ergo & primo lauacro alium liberare si possum secundo, ingeramúsque in sinum necesse est. Quæcunque auctoritas, quæcunque ratio mœcho & fornicatori pacem ecclesiasticam reddit, eadem debebit & homicidæ & idololatræ pœnitentibus subuenire, certe negatori, & vtique illi quem in prælio confessionis tormentis conluctatum sæuitia deiecit. Cæterum indignum deo & illius misericordia qui pœnitentiam peccatoris morti præuertit, vt facilius in ecclesiam redeant, qui subando quàm qui dimicando ceciderunt. Vrget nos dicere indignitas, contaminata potius corpora reuocabis quàm cruētata. Quæ pœnitentia miserabilior, titillatam prosternens carnem, an vero laniatam? Quæ iustior venia in omnibus causis, quam voluntarius, an quam inuitus peccator implorat? Nemo volens negare compellitur, nemo nolens fornicatur. Nulla ad libidinem vis est, nisi ipsa; nescit, quolibet cogi. Negationem porrò quāta compellunt ingenia carnificis & genera pœnarū? Quis magis negauit, qui Christum vexatus, an qui delectatus amisit? qui cum amitteret doluit, an qui cum amitteret lusit? Et tamen illæ cicatrices Christiano prælio insculptæ, & vtique inuidiosæ apud Christum, quia vicisse cupierunt, & sic quoque gloriosæ, quia non vincendo cesserunt. In quas adhuc & diabolus ipse suspirat, cum sua infelicitate, sed casta, cum pœnitentia mœrente, sed non erubescente ad dominum de venia. denuo dimittetur eis qui piaculariter negauerunt, solis illis caro infirma est. Atquin nulla tam fortis caro, quàm quæ spiritum elidit.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI CARTHAGINENSIS DE IEIVNIO ADVERSVS PSYCHICOS LIBER.

MIRARER Pſychicos, ſi ſola luxuria tenerentur qua ſæpius nubunt, ſi non etiam ingluuie ducerentur qua ieiunia oderunt: monſtrum ſcilicet haberetur libido ſine gula, cum duo hæc tam vnita atque cõcreta ſint, vt ſi diſiungi omnino potuiſſent, ipſi prius ventri pudenda non adhærerent. ſpecta corpus & vna regio eſt, denique pro diſpoſitione membrorum ordo vitiorum; prior venter & ſtatim cætera ſaginæ ſubſtructa laſciuia eſt, per edacitatem ſalacitas tranſit. Agnoſco igitur animalem fidem ſtudio carnis qua tota conſtat, tam multiuorantiæ quàm multinubentiæ pronam, vt merito ſpiritalem diſciplinam pro ſubſtantia æmulam in hac quoque ſpecie continentiæ accuſet, proinde gulæ fręnos imbuentem per nullas interdũ vel ſeras vel aridas eſcas, quemadmodum & libidini per vnicas nuptias. piget iam cum talibus cõgredi, pudet iam de eis altercari quorum nec defenſio verecunda eſt. Quomodo enim protegam caſtitatem & ſobrietatem ſine taxatione aduerſariorum? quinam iſti ſint ſemel nominabo, exteriores & interiores botuli pſychicorum. hi paracleto controuerſiam faciunt, propter hoc nouæ prophetiæ recuſantur, non quod alium deum prædicent Montanus & Priſcilla & Maximilla, nec quod Ieſum Chriſtum ſoluant, nec quod aliquam fidei aut ſpei regulam euertãt, ſed quod plane doceant ſæpius ieiunare quàm nubere. De modo quidem nubendi iam edidimus monogamiæ defenſionem, nunc de caſtigatione victus ſecundæ, vel magis primæ continentiæ pugna eſt. Arguunt nos quòd ieiunia propria cuſtodiamus, quòd ſtationes plerumque in veſperam producamus,

ducamus, quod etiam xerophagias obſeruemus ſiccantes cibum ab omni carne & omni iurulentia & vuidioribus quibuſque pomis, nec quid vinoſitatis vel edamus vel potemus: lauacri quoque abſtinentiam congruentem arido victui. nouitatem igitur obiectant de cuius inlicito præſcribant, aut hæreſim iudicandam, ſi humana præſumptio eſt, aut pſeudoprophetiam pronunciandam, ſi ſpiritalis indictio eſt, dum quaque ex parte anathema audiamus qui aliter adnunciamus. Nam quod ad ieiunia pertineat, certos dies à Deo conſtitutos opponunt, vt cum in Leuitico præcipit dominus Moſi decimã menſis ſeptimi diem placationis, Sancta, inquiens, erit vobis dies, & vexabitis animas veſtras, & omnis anima quæ vexata non fuerit in illa die, exterminabitur de populo ſuo. Certe in euãgelio illos dies ieiuniis determinatos putant, in quibus ablatus eſt ſponſus: & hos eſſe iam ſolos legitimos ieiuniorum Chriſtianorum abolitis legalibus & propheticis vetuſtatibus. Vbi volunt enim adgnoſcũt quid ſapiat lex & prophetæ vſque ad Ioannem. Itaque de cætero indifferenter ieiunandum ex arbitrio, non ex imperio nouæ diſciplinę, pro temporibus & cauſis vniuſcuiuſque: ſic & apoſtolos obſeruaſſe, nullum aliud imponentes iugum certorum & in commune omnibus obeundorum ieiuniorum: proinde nec ſtationum, quæ & ipſæ ſuos quidem dies habeant quartæ feriæ & ſextæ: paſſiue tamen currant, neque ſub lege præcepti neque vltra ſupremam diei, quando & orationes fere hora nona cõcludat de Petri exemplo quod actis refertur. Xerophagias vero nouum affectati officij nomen & proximum ethnicæ ſuperſtitioni, quales caſtimoniæ Apim, Iſidem, & magnam matrem certorũ eduliorum exceptione purificant, cum fides libera in Chriſto ne Iudaicæ quidem legi abſtinentiam quorundã ciborum debeat; ſemel in totum macellum ab apoſtolo admiſſa, deteſtatore eorum qui ſicut nubere prohibeant, ita iubeant cibis abſtinere à deo conditis: & ideo nos eſſe iam tunc prænotatos in nouiſſimis temporibus abſcedẽtes à fide, intendentes ſpiritibus, mundi ſeductoribus, doctrinis mendaciloquorum, inuſtam habentes conſcientiam. Quibus oro te ignibus? credo quibus nuptias ſæpe

deducimus, & cœnas quotidie coquimus. sic & cum Galatis nos quoque percuti aiunt obseruatores dierum & mensium & annorum. Iaculantur interea & Esaiam pronunciasse, non tale ieiunium dominus elegit, id est non abstinentiam cibi, sed opera iustitiæ quæ subtexit: & ipsum dominum in euangelio ad omnem circa victus scrupulositatem compendio respondisse, non his coinquinari hominem quæ in os inferantur, sed quæ ex ore proferantur; cum & ipse manducaret & biberet vsque in notationem: Ecce homo vorator & potator. sic & apostolum docere, quòd esca nos deo non commendet, neque abundantes si edamus, neque deficientes si non edamus. his & huiusmodi sensibus eò iam subtiliter tendunt, vt vnusquisque pronior ventri possit superuacua, nec adeò necessaria existimare dilati vel diminuti vel demorati cibi officia, præponente scilicet iustitiæ & innocentiæ opera. Et scimus quales sint carnalium commodorum suasoriæ, quam facile dicatur, opus est de totis præcordiis credam, diligam deum & proximum tanquam me. In his enim duobus præceptis tota lex pendet & prophetæ, nō in pulmonum & intestinorum meorum inanitate. Itaque nos hoc prius affirmare debemus, quod occulte subrui periclitatur, quantum valeat apud deum inanitas ista: & ante omnia vnde ratio ipsa processerit hoc modo promerendi deū: tunc enim agnoscetur obseruationis necessitas, cum eluxerit rationis autoritas à primordio recensendæ. acceperat Adam à deo legem non gustandi de arbore agnitionis boni & mali, moriturus si gustasset: verum & ipse tunc in psychicum reuersus post ecstasin spiritalem, in qua magnum illud sacramentum in Christū & ecclesiam prophetauerat, nec iam capiens quæ erant spiritus, facilius ventri quam deo cessit, pabulo potius quam præcepto annuit, salutem gula vendidit. Manducauit denique & periit, saluus alioquin si vni arbusculę ieiunare maluisset: vt iam hinc animalis fides semen suum recognoscat, exinde deducēs carnalium appetitionem & spiritualium recusationem. Teneo igitur à primordio homicidā gulam, tormentis atque suppliciis inediæ puniendam, etiam si deus nulla ieiunia præcepisset: ostendens tamen vnde

sit

sit occisus Adam, mihi reliquerat intelligenda remedia offensæ, qui offensam demõstrarat: vltro cibum quibus modis quibúsque temporibus potuissem, pro veneno deputarem, & antidotum famem sumerem, per quam purgarem mortis à primordio causam, in me quoque cum ipso genere transductã, certus hoc deum velle cuius contrarium noluit, satísque confidens placituram illi continentiæ curam, à quo damnatam comperissem incontinẽtiæ culpam. Porrò cum & ipse ieiuniũ mãdet, & animam conquassatam proprie vtique cibi angustiis sacrificium appellet, quis iam dubitabit omnium erga victus macerationum hanc fuisse rationem, qua rursus interdicto cibo & obseruato præcepto primordiale iam delictum expiaretur, vt homo per eandem materiam causæ satis deo faciat per quam offenderat, id est per cibi interdictionẽ: atque ita salutẽ æmulo modo redaccenderet inedia, sicut extinxerat sagina, pro vnico illicito plura licita contemnens. Hæc ratio seruabatur apud prouidentiam dei pro tẽporibus omnia moderantis. Ne quis ex diuerso ad deiiciendam propositionem nostram: cur ergo dicat, nõ statim deus aliquam victus constituit castigationem; quinimo & auxit permissionem. Nam in primordio quidem herbidum solummodo & arboreum homini pabulũ addixerat: Ecce dedi vobis omne fœnũ sementiuum seminans semẽ quod est super terram: & omne lignum quod habet in semetipso fructum seminis sentiui vobis erit in escam. Postea vero ad Noë enumerata subiectione omnium bestiarum terræ, & volatilium cœli, & mouentium in terra, & pisciũ maris, & omnis serpentis: erunt, inquit, vobis in escam; velut holera fœni dedi vobis vniuersã; Verum carnem in sanguine animæ suæ non edetis: nam & hoc ipso quod eam solam carnem eximit, cuius anima non per sanguinem effunditur, omnis reliquæ carnis vsum concessisse manifestũ est. Ad hæc respondemus, non competisse onerari hominem aliqua adhuc abstinentiæ lege, qui cum maxime tam leuem interdictionem vnius scilicet pomi tolerare non potuit: remissum itaque illum libertate ipsa corroborandum. Atque post diluuiũ in reformatione generis humani suffecisse vnam interim le-

gem à ſanguine abſtinendi permiſſo vſu cæterorum. Iam enim iudicium dominus oſtenderat per diluuium; adhuc etiam cõminatus fuerat per exquiſitionem ſanguinis de manu fratris & de manu beſtiæ. Omnis itaque iuſtitiam iudicij præminiſtrans materiam libertatis emiſit, per veniam ſupparens diſciplinam, permittẽs omnia, vt demeret quædam, plus exacturus ſi plus commiſiſſet, abſtinentiam imperaturus, cum indulgentiam præmiſiſſet, quo magis, vt diximus, primordiale delictum expiaretur maioris abſtinentiæ operatione in maioris licentiæ occaſione. Denique vbi iam & familiaris populus allegi deo cœpit, & reſtitutio hominis imbui potuit, tunc leges diſciplinæq; omnes impoſitæ, etiam quæ decerperent victum, ademptis quibuſdam veluti immundis, quo facilius aliquando ieiunia toleraret homo, perpetua in quibuſdam abſtinentia vſus. Nam & primus populus primi hominis reſculpſerat crimen, pronior ventri quam deo deprehenſus, cum de duritia Ægyptiæ ſeruitutis valida manu dei & ſublimi brachio ereptus dominus eius viſus eſt, terræ lacte & melle mananti deſtinatus; ſtatim autem ſolitudinis incopioſæ circunſpectu ſcandalizatus, ſaturitatis Ægyptiæ detrimento ſuſpirans in Moyſen & Aaron muſſitauit: Vtinam obiiſſemus percuſſi à domino in terra Ægypti quando ſuper ollas carnium ſedebamus, & panes in plenitudinem comedebamus. Quomodo eduxiſti nos in hæc deſerta ad interficiẽdam ſynagogam iſtam fame. Eadem ventris prælatione deploraturus erat eoſdem duces ſuos & dei arbitros, quos deſiderio carnis & recordatu Ægyptiarum copiarum exacerbabat. Quis nos veſcet carne? venerunt in mentem nobis piſces quos in Ægypto edebamus gratis, & cucumeres & pepones & porri & cepe & allia. At nunc anima noſtra arida, nihil niſi manna vident oculi noſtri. Ita & illis Xerophagiæ panes angelici diſplicebant, allium potius & cepe quàm cœlum fragrare malebãt. Et ideo tam ingratis gratiora & eſculentiora quæque detracta ſunt, puniendę ſimul gulæ & exercendæ continentiæ cauſa: vt illa damnaretur, iſta erudiretur. Nunc ſi temere rationes caſtigati à deo victus, & caſtigandi propter deum à nobis, ad primordiorum experimenta

rimenta reuocauimus, conſcientiam communem conſulamus, ipſa natura enunciabit, quales nos ante pabulum & potum in virgine adhuc ſaliua exhibere conſuerit rebus duntaxat ſenſus agendis quo diuina tractatur, ſi multo pollentioris mentis, ſi multo viuatioris cordis, quam cum totum illud domicilium interioris hominis, eſcis ſtipatum, vinis inundatum, decoquendis iam ſtercoribus æſtuans, præmeditatorium efficitur latrinarum, in quo plane nihil tam in proximo ſuperſit quam ad laſciuiam ſapere. Manducauit populus & bibit, & ſurrexerunt ludere. Intellige ſanctæ ſcripturæ verecundiã, luſum niſi impudicum non denotaſſet. Cæterum quotuſquiſque meminerit religionis, occupatis memoriæ locis, impeditis ſapientiæ membris, nemo ita vt decet, ita vt par eſt, ita vt vtile eſt recordabitur dei in eo tempore, quo ipſum ſibi hominem excidere ſolenne eſt. Omnem diſciplinam victus aut occidit aut vulnerat. Mentior ſi nõ dominus ipſe obliuionẽ ſui exprobrans Iſraëli, cauſam plenitudini reputat. Incraſſatus eſt delictus & pinguefactus & dilatatus eſt, & dereliquit deum qui fecit eum, & abſceſſit à domino ſalutificatore ſuo. Denique in eodem Deuteronomio eandem cauſam præcaueri iubens: Ne, inquit, cum manducaueris & biberis & domos optimas ædificaueris, ouibus & bubus tuis multiplicatis, & argento & auro, extollatur cor tuum, & obliuiſcaris domini dei tui. Præpoſuit corruptelæ diuitiarum edacitatis enormitatem, cui ipſæ diuitiæ procurant. Per illas ſcilicet, incraſſatum erat cor populi ne oculis videret, & auribus audiret, & corde cõiiceret, adipibus obſtructo, quas nominatim eſui abſtulit, dedocens hominem ſaginæ ſtudere. Cæterum cui cor erectum potius inueniebatur quam impinguatum; qui quadraginta diebus totidémque noctibus ſupra humanæ naturæ facultatem ieiunium perennauit ſpiritali fide virtutem ſubminiſtrante: & vidit oculis dei gloriam, & audiuit auribus dei vocem, & corde cõiecit dei legem, iam tunc docentis, non in ſolo pane viuere hominem, ſed in omni verbo dei: cum quidẽ nec ipſum Moyſen deo paſtũ inediámque eius nomine ſaginatam conſtanter contemplari valeret pinguior populus. Merito igitur etiã in car-

Exo. 32.
Deuter. 32.
Deuter. 8.
Esa. 6.

ne ſe dominus ei oſtendit collegæ ieiuniorum ſuorum, non minus & Heliæ. Nam & Helias hoc primum quod famem fuerat imprecatus, ſatis iam ſe ieiuniis vouerat. Viuit, inquit, dominus, cui adſiſto in cõſpectu eius, ſi erit ros iſtis annis & imber. Dehinc minantē Iezabel fugiens poſt vnicum pabulum & potum quem ab angelo expergefactus inuenerat, & ipſe quadraginta diebus & noctibꝰ vacuo ventre, arido ore peruenit in montem Choreb, vbi cum in ſpelunca deuertiſſet quam familiari cõgreſſu dei exceptus eſt. Quid tu Helia hic? multo amicior iſta vox, quàm, Adã vbi es? illa enim paſto homini minabatur, iſta ieiuno blãdiebatur. Tanta eſt circũſcripti victus prærogatiua, vt deũ præſtet homini contubernalẽ, parem re vera pari. Si enim Deus æternus nõ eſuriet, vt teſtatur per Eſaiam, hoc erit tẽpus quo homo deo adæquetur, cum ſine pabulo viuit. Proceſſimus itaq; iam ad exẽpla vti reuoluamus vtilitatis efficacia poteſtates iſtius officij, quod etiã iratũ deum homini recõciliat. Deliquerat Iſraël in aquatione apud Maſphat congregatus à Samuele, ſed ita ſtatim delictum ieiunio diluit, vt periculum prælij ſimul fuderit, cum maxime Samuel offerebat holocauſtum, in nullo magis procuratam audimus Dei clemẽtiam quam abſtinentia populi: & allophyli prælio admouebant, Ibi demum dominus intonuit voce magna ſuper allophylos, & confuſi ſunt & corruerunt in conſpectu Iſraëlis: & proceſſerunt viri Iſraël ex Maſphat, & perſecuti ſunt allophylos, & vſque Bethor cæciderunt, paſtos impaſti, armatos inermes. Hæ erunt vires ieiunantium deo, cœlum pro eiuſmodi militat: habes formam præſidij etiam ſpiritalibus bellis neceſſariam. Proinde cum rex Aſſyriorum Sennacherib cumpluribus iam ciuitatibus captis Iſraëli per Rapſacen blaphemias & minas intẽtaret, nihil aliud illum à propoſito in Æthiopias auertit, dehinc centum & octoginta milia de exercitu eius per angelum abſumpſit, quàm Ezechiæ regis humiliatio. Siquidem duritia hoſtis annunciata, veſtem ſcidit, ſaccum induit, eodémq; habitu ſeniores ſacerdotum ad deum per Eſaiam adire iuſſit, vtique ieiunio preces proſequente. neque enim cibi tempus in periculo, nec ſaturitatis cultus in ſacco. ſemper

inedia

inedia mœroris sequela est, sicut lætitia accessio saginę. Per hanc mœroris sequelam & inediam; etiam ciuitas illa peccatrix Niniue de exitio prædicato liberatur. Satis enim pœnitentia scelerum commẽdauerit deo ieiunium triduo functa, etiã pecudibus enectis, quibus iratus deus non erat. Sodoma quoque & Gomorra euasissent si ieiunassent. Hoc remediũ agnoscit & Achab, cũ illi post trãsgressionẽ & idololatriam & necẽ Nabuthæ propter vineã interempti à Iezabel exprobrasset Helias: qualiter occidisti, & hæreditatem possedisti, in quo loco sanguinem Nabuthæ canes delinxerãt, tuum quoque delinguent; destituit semetipsum & saccum carni suæ imposuit, & ieiunauit, & dormiuit in sacco. & tunc sermo domini ad Heliam: Vidisti vt reueritus sit Achab à facie mea: pro eo quod reueritus est, non superducam læsuram in diebus ipsius, sed in diebus filij eius superducam eam; qui non erat ieiunaturus. Ita ieiunium in deum reuerentiæ opus est, per quod Anna quoque ambiens vxor Helcanæ retro sterilis impetrauit facile à deo inanem cibo ventrem filio implere, & quidem propheta. sed non modo naturæ mutationem, aut periculorum auersionem, aut delictorum obliterationem, verumetiam sacramentorum agnitionẽ, ieiunia de deo merebuntur. Aspice Danielis exemplum, circa somnium regis Babylonis omnes turbantur sophistæ, negant vltro de præstantia humana posse cognosci. Solus Daniel deo fidens, & sciens quid ad demerendam dei gratiam faceret, spatium tridui postulat, cum sua fraternitate ieiunat, atque ita orationibus commendatis, & ordinem & significationẽ somnij per omnia instruitur, tyranni sophistis parcitur, Deus glorificatur, Daniel honoratur, non minorem dei gratia & postea quoque relaturus anno primo regis Darij, cum ex recogitatu prædicatorum temporum ab Hieremia dedit faciem suam Deo in ieiuniis & sacco & cinere. Nam & angelus missus ad eum, hanc statim professus est causam diuinæ dignationis. Veni, inquit, demonstrare tibi, quatenus miserabilis es, ieiunando scilicet, si deo miserabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis, vbi quidem illi sex diebus ieiunanti prandium angelus procurauit. Reddimus & cæ-

Ion. 3.
commendauerat
Gen.
Gast. illo
3. Reg. 21.
Gast.
1. Reg. 1.
Dan. 2.
Gast. gratiam
Dan. 9.
Gast.
Gast.
Gast. illis
Dan. 14.

tera, ad noua enim nunc documenta properamus. In limine euangelij Anna prophetis filia Phanuelis, quæ infantem dominum & agnouit, & multa super eo prædicauit expectantibus redemptionem Israëlis, post egregium titulum veteris & vniuiræ viduitatis ieiuniorum quoque testimonio augetur, ostendens in quibus officiis assideri ecclesię debeat, & à nullis magis intelligi Christum quam semel nuptis, & sæpe ieiunis. Ipse mox dominus baptisma suum, & in suo omnium, ieiuniis dedicauit, habens efficere panes ex lapidibus, etiam Iordanem vino fortasse manare; si ita vorator & potator fuisset. Imò nouum hominem in veteris suggillationem virtute fastidiendi cibi iniciabat, vt eum diabolo rursus per escam tentare quærenti fortiorem fame tota ostentaret. Præstituit exinde ieiuniis legem sine tristitia transigendis. Cur enim triste quod salutare docuit, etiam aduersus diriora dæmonia ieiuniis præliandum. Quid enim mirum si eadẽ operatione spiritus iniquus educitur, qua sanctus inducitur? Denique vt in cẽturionem Cornelium, necdum tinctum, dignatio spiritus sancti cum charismate insuper prophetiæ festinasset, ieiunia eius legimus exaudita. Puto autem & Apostolus in secunda Corinthiorum inter labores suos & pericula & incommoda, post famem ac sitim ieiunia quoque plurima enumerat. Principalis hæc species in castigatione victus, potest iam de inferioribus quoque abstinentiæ operationibus præiudicare, vt & ipsis pro modo vtilibus aut necessariis. Nam exceptio eduliorum quorundam portionale ieiunium est. Inspiciamus igitur & Xerophagiarũ nouitatem aut vanitatem, si non & in his tam antiquissimæ quam efficacissimæ religionis operatio est. Redeo ad Danielem & fratres eius leguminũ pabulum & aquæ potũ ferculis & œnophoris regiis præferentes, atque exinde formosiores, ne quis de specie quoque corpusculi metuat, Cæterũ spiritu insuper cultos: dedit enim deus adulescentulis scientiam & intelligentiã in omni literatura, & Danieli in omni verbo, & in somniis, & in omni sophia, qua hoc ipsum quoq; saperet, quib⁹ modis de deo impetraretur agnito sacramẽtorũ. Anno deniq; tertio Cyri regis Persarũ cũ in recogitatũ incidisset

incidisset visionis, aliam formam humiliationis prospexit. In illis, inquit, diebus ego Daniel eram lugẽs per tres hebdomadas, panem suauem non edi, caro & vinum non introierũt in os meum, oleo vnctus non sum, donec consummarentur tres hebdomades, quibus transactis angelus emissus est taliter alloquens: Daniel, homo es miserabilis, ne timueris, quoniam ex die prima qua dedisti animam tuam recogitatui & humiliationi coram deo, exauditum est verbum tuum, & ego introiui verbo tuo. Ita Xerophagiarum miseratio & humiliatio metum expellunt, & aures dei aduertunt, & occultorum compotes faciunt. Reuertor etiam ad Heliam, cum corui illum pane & carne saturare consuessent, cur postmodum apud Bersabe Iudææ excitato ei de somno quidam ille angelus sine dubio panem solum & aquam obtulit? defecerant corui qui eum liberalius pascerẽt, an difficile angelo fuerat aliquem alicunde de conuiuio regis ministrum cum instructissimo ferculo raptum ad Heliam transferre? sicut Daniel in lacum leonum esurienti prandium metentium exhibitum est, sed cõstitui oportebat exemplum, docens in tempore pressuræ, & persecutionis, & cuiuscũque circunstantiæ, Xerophagiis esse viuendum. Tali victu Dauid exomologesin suam expressit, cinerem quidem edens velut panem, id est, panem velut cinerem aridum & sordidum, potum verò fletu miscens, vtique pro vino. Habet enim & abstinentia vini suos titulos, quæ & Samuelem deo vouerat, & Aaronem consecrarat. Nam de Samuele mater, & vinum, inquit, & ebriamen nõ bibet: talis enim & ipsa deum orabat. Et dominus ad Aaron, Vinum & siceram non bibetis, tu & filius tuus post te, si quando ingrediemini tabernaculum, vel ascẽdetis ad altare, & non moriemini. Adeò morientur qui nõ sobrij in ecclesia ministrauerint. Sic & Israëli proximo exprobrat, Et potum dabatis sanctificatis meis vinum. Et hæc autem strictura potus Xerophagiæ portio est, quanquam vbi abstinentia vini aut à deo exigitur, aut ab homine vouetur, illic intelligatur etiam pabuli pressura formam præstruens potui. Qualis enim esus, talis & potus: verisimile non est, vt quis dimidiam gulam Deo immolet, aquis sobrius & ci-

Dan. 10.

3. Reg. 17.

3. Reg. 19.

Dan. 14.

Psal. 101.

1. Reg. 1.

Leuit. 10.

Amos. 2.

bis ebrius. An autē & Apostolus Xerophagias norit, qui maiora celebrauerat, sitim & famem & multa ieiunia, qui ebrietates & comessationes recusauerat, vel de discipulo Timotheo argumēti satis est: quem propter stomachum & assiduas imbecillitates modico vino monens vti, quo ille nō ex institutione, sed ex deuotione abstinebat, cæterum stomacho magis consuetudo prodesset, hoc ipso abstinentiam vini dignam deo suasit, quàm ex necessitate dissuasit. Æquè stationes nostras vt indignas, quasdam verò & in serum cōstitutas, nouitatis nomine incusant, hoc quoque munus & ex arbitrio obeundū esse dicentes, & non vltra nonam detinendū, de suo scilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quæstionem, semel pro omnibus causis respondebo. Nunc ad proprium huius speciei articulum de modo temporis dico, de ipsis prius expostulādum, vnde hanc formam nona dirimendis stationibus præscribant. si quia Petrus & qui cum eo, ad horam nonam orationis templum introgressi leguntur, quis mihi probat illos ea die statione functos, vt horam nonam ad clausulam & expunctionem stationis interpretetur. Atqui facilius inuenias Petrū hora sexta capiendi cibi causa prius in superiora ad orādum ascendisse, quo magis sexta diei finiri officio huic possit, quæ illud absolutura post orationem videbatur. Porrò cùm in eodem commētario Lucæ, & tertia hora orationis demonstretur, sub qua spiritu sancto initiati pro ebriis habebātur; & sexta qua Petrus ascendit in superiora, & nona qua templum sunt introgressi, cur non intelligamus salua planè indifferentia semper & vbique & omni tempore orandum: tamen tres istas horas, vt insigniores in rebus humanis quæ diem distribuūt, quæ negocia distinguunt, quæ publicè resonant, ita & solenniores fuisse in orationibus diuinis: quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis vtique per aliarum horarum exceptionem, non aliarum autem quàm insigniorum exinde Apostolicarum, tertiæ, sextæ, nonæ. Hinc itaque & Petrum dicam ex vetere potius vsu nonam obseruasse, tertio orātem supremæ orationis munere. Hæc autem propter illos, qui se putant ex forma Petri agere, quam ignorant

rant,non quasi respuamus nonam, cui & quarta sabbati. & sexta plurimum fungimur:sed quia eorum quæ ex traditione obseruantur tantò magis dignam rationem afferre debemus,quantò carent scripturę autoritate,donec aliquo cœlesti charismate, aut confirmentur, aut corrigantur:& si qua, inquit, ignoratis, dominus vobis reuelabit.Itaque seposito confirmatore omnium istorum paracleto duce vniuersæ veritatis, an dignior apud nos ratio afferatur in nonam obseruandi require, vt etiam Petro ea ratio deputanda sit,si statione tunc functus est. Venit enim de exitu domini,quem & si semper commemorari oportet sine differentia horarum, impressius tamen cum eis secundum ipsum stationis vocabulum addiscimus. Nam & milites nunquam immemores sacramenti magis stationibus parent. Itaque in eam vsque horam celebranda pressura est, in qua à sexta contenebratus orbis defuncto domino lugubre fecit officiũ, vt tunc & nos reuertamur ad iocunditatem cum & mundus recepit claritatem. Hoc si magis ad religionem sapit Christianam, dum magis Christi gloriam celebrat, possum æque seræ stationis ex eodem rei ordine statũ figere, vt ieiunemus ad serum,expectantes tempus dominicæ sepulturæ cũ Ioseph postulatum detulit corpus & condidit. Inde & irreligiosum est ante famulorum carnem refrigerare quam domini: vt hæc ex argumentationum prouocatione cõmiserim, coniecturas coniecturis & tamen puto fideliorib us repercutiens. Videamus an aliquid tale nobis de vetustatibus quoque patrocinetur. In Exodo habitus ille Moysi aduersus Amalech orationibus prælantis vsque in occasum perseuerans,nónne statio fuit sera? Iesum Nauẽ debellantẽ Amorrhæos prandisse illa die existimamus, qua ipsis elemẽtis stationem imperrauit? stetit sol in Gabaon,& luna in Aialõ:stetit sol & luna in statione, donec vltus est populus de inimicis suis,& stetit sol medio cœlo. Vt autẽ accedebat in occasum, & in finem diei vnius, non fuit dies talis retro & in nouissimo, vtique tam prolixus;vt,inquit, exaudiret deus hominem, parem scilicet solis, instantem tandiu in officio, stationem etiam sera longiorem. Certè Saul & ipse in prælio constitutus ma-

nifeste munus istud indixit, Maledictus homo qui ederit panem ad vesperam vsque dum vlciscar de inimico meo, & non gustauit totus populus eius, & tota terra prandebat. Tantam autem deus præstitit auctoritatem edicto stationis illius, vt Ionathan filius Saulis, quanquam ignarus ieiunationis in serum definitæ gustum mellis admiserat; & forte mox de delicto sit traductus, & vix per precem populi periculo exemptus; gulæ enim licet simplicis reus fuerat. Sed & Daniel, anno primo regis Darij, cùm ieiunus in sacco & cinere exomologesin deo ageret, Et adhuc, inquit, loquente me in oratione, ecce vir quem videram in somnis initio, velociter volans appropinquauit mihi quasi hora vespertini sacrificij. Hæc erit statio sera quæ ad vesperam ieiunans pinguiorem orationem deo immolat. Omnia autem ista credo ignota eis qui ad nostra turbãtur, aut sola forsitan lectione non etiam intentione comperta secundum maiorem vim imperitorum apud gloriosissimam scilicet multitudinem psychicorum. Propterea per singulas direximus species ieiunationum, xerophagiarum, stationum, vt dum recensemus secundum vtriusque testamenti paraturam, quantũ proficiant recusati vel recisi vel retardati pabuli officia, eos retundamus qui hæc velut vacantia infirmant. Item dum pariter ostendimus quo semper in ordine fuerint religionis, eos reuincamus qui hæc vt noua accusant: nec nouum enim quod semper, nec vacuum quod vtile. Sed & illud in medio est, quædam ex his officiis à deo homini imperata legem constituisse, quædã ab homine deo oblata votum expũxisse: tamen & votum cùm à deo acceptatum est, legem in posterum facit per auctoritatem acceptatoris: exinde enim faciendum mandauit qui factum comprobauit. Itaque & hinc in alia specie altercatio diuersæ partis obducitur, cùm dicunt, aut pseudoprophetia est, si spiritalis vox solennia ista constituit, aut hæresis si humana præsumptio adinuenit. Eam enim formam reprehẽdẽtes qua & vetera decucurrerũt, & ex ea retorquẽtes quæ & aduersarij veterũ aduersus illa poterunt retractare, aut & illa recusare, debebũt exerta ista suscipere necessariè, maximè cùm & ista à quocũque institutore sunt
sine

siue spiritali, siue tantùm fideli, eidem deo currant cui & vetera. Indubitatè enim & hæresis & pseudoprophetia diuinitatis diuersitate iudicabũtur apud nos omnes vnici dei creatoris & Christi eius antistites. adeóque indifferenter hanc partem defendo, illis offerens in quo velint gradũ figere. Spiritus diaboli est, dicis ô psychice, & quomodo dei nostri officia indicit? nec alij offerenda quàm deo nostro? Aut contende diabolum cum deo facere nostro, aut Satanas paracletus habeatur. Sed hominem Antichristum adfirmas: hoc enim vocantur hęretici nomine penes Ioannem, & quomodo quisquis ille est in Christo nostro, hęc erga dominum nostrum officia disposuit, cùm & Antichristi erga deum aduersum nostrum processerint Christum. Quo itaque putas laterum confirmatum apud nos spiritum, cùm imperat, an cùm probat, quæ deus noster & imperauit semper & probauit. Sed rursus palos terminales figitis deo, sicut de gratia, ita de disciplina, sicut de charismatibus, ita de solennibus, vt proinde officia cessauerint, quemadmodũ & beneficia eius, atque ita negetis vsque adhuc eum munia imponere, quia & hic lex & prophetæ vsque ad Ioannem: superest vt totum auferatis quantum in vobis tam ociosum. Iam enim & in ista specie ditati saturatíque regnatis, non delicta incusantes quæ ieiuniis elimentur, nec reuelationum scientia indigentes quæ Xerophagiis extorqueantur, nec bella propria metuentes quæ stationibus discutiantur. vt ab Ioanne paracletus obmutuisset, ipsi nobis prophetæ in hanc maximè causam extitissemus. iam non dico ad exorandam Dei iram, nec ad impetrandam tutelam eius aut gratiam, sed ad præmuniendam per nosmetipsos nouissimorum temporum conditionem, indicentes omnem ταπεινοφρόνησιν, cùm carcer ediscendus, & fames ac sitis exercendæ, & tam inediæ quàm anxij victus tolerantia vsurpanda sit; vt in carcerem talis introeat Christianus, qualis inde prodisset, non pœnam illic passurus, sed disciplinam, nec seculi tormenta, sed sua officia, eóque fidentior processurus ad certamen è custodia, abusus nihil habens carnis, sic vt nec habeant tormenta materiam, cum sola & arida sit cute lori-

catus, & contra vngulas corneus, præmisso iam sanguinis succo tanquam animæ impedimentis, properante iam & ipsa quæ iam sæpe ieiunans mortem de proximo norit. Plane vestrum est in carceribus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quærant, ne tædeat vitæ, ne noua abstinentiæ disciplina scandalizentur, quam nec ille Pristinus vester non Christianus martyr attigerat: quem & facultate custodiæ liberæ aliquandiu farsum omnibus balneis quasi baptismate melioribus, & omnibus luxuriæ secessibus quasi ecclesiæ secretioribus,& omnibus vitæ istius illecebris quasi æternę dignioribus hoc puto oblégatum ne mori vellet, postremo ipso tribunalis dię luce summa,condito mero tanquã antidoto præmedicatum, ita eneruastis, vt paucis vngulis titillatus (hoc enim ebrietas sentiebat) quem dominũ confiteretur interroganti præsidi respondere non potuerit amplius. atque ita de hoc iam exortus cum singultus & ructus solos haberet, in ipsa negatione digessit. Ideo sobrietatis disciplinam qui prædicant pseudoprophetæ, ideo hæretici qui obseruant. Quid ergo cessatis paracletum, quem in Montano negatis, in Apitio credere? Præscribitis constituta esse solennia huic fidei scripturis vel traditione maiorum,nihilque obseruationis amplius adiiciendum ob illicitum innouationis. state in isto gradu si potestis. Ecce enim conuenio vos & præter pascha ieiunãtes citra illos dies, quibus ablatus est sponsus, & stationum semiieiunia interponentes, & vos interdum pane & aqua victitantes vt cuique visum est: denique respondetis hæc ex arbitrio agenda,non ex imperio. Mouistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quæ nõ sint cõstituta obitis. Quale est autem, vt tuo arbitrio permittas, quod imperio dei non das? plus humanæ licebit voluntati quàm diuinæ potestati? Ego me seculo nõ deo liberum memini: sic meum est vltro officium facere domino,sic indicere illius est:non tantum obsequi ei debeo, sed & adulari: illud enim imperio eius,hoc arbitrio meo præsto. Bene autem quod & episcopi vniuersæ plebi mãdare ieiunia assolent, non dico de industria stipium conferendarum,vt vestræ capturæ est,sed interdum & ex ali-

qua

qua sollicitudinis ecclesiasticæ causa. Itaque si & ex hominis edicto & in vnum omnes ταπεινοφρόνησιν agitatis, quomodo in nobis ipsam quoque vnitatem ieiunationũ & Xerophagiarum & stationum denotatis? nisi forte in senatus consulta & in principum mandata coitionibus opposita delinquimus. Spiritus sanctus quum in quibus vellet terris, & per quos vellet prædicaret, ex prouidentia imminentium, siue ecclesiasticarum tentationum, siue mundialium plagarum, quâ paracletus, id est aduocatus, ad exorandum iudicem, huiusmodi officiorum remedia mandabat; puta nunc ad exercendam sobrietatis & abstinentiæ disciplinam: hunc qui recipimus, necessario etiã quæ tunc constituit obseruamus. Aspice ad Iudaicos fastos, & inuenies nihil nouum, si quæ patribus sunt præcepta, omnis deinceps posteritas hæreditaria religione custodit. Aguntur præcepta per Græcias illas certis in locis concilia ex vniuersis ecclesiis, per quę & altiora quæq; in commune tractantur, & ipsa repræsentatio totius nominis Christiani magna veneratione celebratur. Et hoc quàm dignum, fide auspicante, congregari vndique ad Christum. Vide quàm bonum & quàm iucundum habitare fratres in vnum: hoc tu psallere non facile nosti, nisi quo tempore cum compluribus cœnas. Cõuentus autem illi stationibus prius & ieiunationibus operati, dolere cum dolentibus, & ita demum congaudere gaudentibus norunt. Si & ista solennia quibus tunc præsens patrocinatus est sermo, nos quoque in diuersis prouinciis fungimur, in spiritu inuicem repræsentati, lex est sacramenti. Horum igitur tempora obseruantes & dies & menses & annos galaticamur plane, si Iudaicarum cęremoniarum, si legalium solennitatum obseruantes sumus: illas enim Apostolus dedocet cõpescens veteris testamenti in Christo sepulti perseuerantiam & noui sistens. Quod si noua conditio in Christo sepulti perseuerant, iam noua & solennia esse debebũt, aut si omnem in totum deuotionem temporum & dierum & mẽsium & annorum erasit Apostolus, cur pascha celebramus annuo circulo in mense primo? cur quinquaginta exinde diebus in omni exultatione decurrimus? cur stationibus quartam & sextã sab-

bati dicamus, & ieiuniis parasceuen? quãquam vos etiam sabbatum, si quando continuatis, nunquam nisi in pascha ieiunandum secundum rationem alibi redditam. nobis certe omnis dies etiã vulgata consecratione celebratur. Nec ergo apud Apostolum differentiæ ratio, distinguentẽ noua & vetera. Sed & hic inæqualitas vestra ridebitur, cum vetustatum formam nobis exprobratis, in qua causam nouitatis accusatis. Reprobat etiam illos qui iubeat cibis abstinere, sed de prouidentia spiritus sanctus, prædamnans iam hæreticos perpetuam abstinentiam præcepturos ad destruenda & despicienda opera creatoris: quales inueniã apud Marcionem, apud Tatianum, apud Iouem hodiernum de Pythagora hæreticum, non apud paracletum. Quantula est enim apud nos interdictio ciborum? duas in anno hebdomadas Xerophagiarum, nec totas, exceptis scilicet sabbatis & dominicis offerimus deo, abstinentes ab eis quę non reiicimus, sed differimus. Atqui ad Romanos scribens, vos nunc compungit retractatores huius officij, Ne propter pabulum solueritis, inquit, opus dei. quod opus? de quo ait, Bonum est carnem non edere, & vinum non potare. Nam qui in istis seruit, placabilis & propitiabilis deo nostro est. Quidam credit omnia manducanda esse, quidam autem infirmus olere vescitur, qui manducat, ne vilificet non manducãtem. Tu quis es qui alienum seruum iudicas? Et qui manducat, & qui non manducat, deo agit gratias. Cum autem humano arbitrio vitet controuersiam fieri, quanto magis diuino. Ita sciebat quosdam castigatores & interdictores victus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abstinerent: probare vero qui in honorem, non qui in cõuitium creatoris. Et si claues macelli tibi tradidit permittens esui omnia ad constituendũ idolothytorum exceptionem, nõ tamen in macello regnum dei inclusit. nec enim, inquit, esus aut potus est dei regnum, & esca nos deo non commẽdat: non vt de arida dictum putes, sed potius de vncta & accurata. Siquidem subiiciens, nec si manducauerimus abundauimus, nec si non manducauerimus deficiemus: tibi magis insonat qui abundare te existimas si edas, & deficere si non edas, & ideo ista detractas. Dominũ quoq; quàm

Rom. 14.

Rom. 4.

quàm indigne ad tuã libidinem interpretaris passim mãducãtem & bibentem, sed puto quod etiam ieiunauit qui beatos non saturatos, sed esurientes & sitientes pronunciãrit; qui escam profitebatur non quam discipuli existimãrant, sed paterni operis perfectionem; docens operari escam quæ permanet in vitam æternam; in ordinaria etiã oratione panem mandans postulãdum, non & Attalicas. Sic & Esaias nõ negauit deum elegisse ieiuniũ, sed quale nõ elegerit enumerauit. In diebus enim, inquit, ieiuniorum vestrorum inueniuntur voluptates vestræ, & omnes subiectos vobis succutitis, aut ad conuitia & lites ieiunatis & cæditis pugnis. non tale ieiuniũ ego elegi; sed quale subiecit, & subiiciendo non abstulit, sed confirmauit. Nã & si mauult opera iustitiæ, non tamẽ sine sacrificio, quod est anima conflictata ieiuniis; ille certe deus cui nec populus incontinens gulę placuit, nec sacerdos, nec prophetes. manent adhuc monumenta concupiscentiæ, vbi sepultus est populus carnis auidissimus vsque ad cholerã ortygometra cruditãdo. Eliditur pro templi foribus senior Heli, filij eius in acie ruunt, nurus expirat in partu; hanc enim meruerat à deo plagã domus impudẽs sacrificiorum carnaliũ defraudatrix. Sameas homo dei, cum exitum prophetasset idololatriæ introductæ à rege Hieroboam, post manum eius regis arefactã & statim restitutã, post altare diffusum; ob hæc signa & satisfactione inuitatus à rege, plane excusauit. Prohibitus enim à deo fuerat, illic cibũ in totũ attingere; sed ab alio mox sene mẽtito propheriã temere pastus, secundum verbũ dei ibidem factum super mensam, non est in paternis sepultus; leonis enim in via occursu prostratus, & apud exteros conditus, pœnam deserti ieiunij luit. Hęc erunt exẽpla & populo & episcopis, etiã spiritalibus, si quam incontinentiã gulæ admiserint. Sed nec apud inferos admonitio cessauit, vbi in diuite quidem conuiuia cruciantur, in paupere vero ieiunia recreantur, habentia præceptores Moysen & prophetas. nã & Iohel exclamauit; Sãctificate ieiunium & orationem, prospiciens iam & tunc & alios Apostolos & prophetas sancituros ieiunium, & prædicaturos officia curãtia Deũ. Vnde & qui in idolis comendis, & in hac re ornandis, &

Matth. 5.
Ioan. 4.
Esaiæ 58.
Num. 11.
1. Reg. 4.
3. Reg. 13.
Luc. 16.
Ioel. 2.

ad singulas horas salutandis adulātur, curationem facere dicuntur. Sed & omnem ταπεινοφρόνησιν ethnici agnoscūt: cum stupet cœlū & aret annus, nudipedalia denunciātur, magistratus purpuras ponunt, fasces retro auertunt, precem indigitant, hostiam instaurāt. Apud quasdā vero colonias præterea, annuo ritu saccis velati, & cinere cōspersi idolis suis inuidiam supplicem obiiciūt, balnea & tabercula in nonā vsque cludūtur. Vnus in publico ignis apud aras, aquæ nec in lancibus. Nineuiticum credo iustitium. Iudaicū certe ieiunium vbiq; celebratur, cum omissis tēplis per omne litus quocunque in aperto aliquando iam precem ad cœlum mittūt: & licet cultū & ornatu mœroris munus infament, tamē fidem abstinentiæ affectāt, & stellæ auctoritatem demorantis suspirāt. Sed bene quod in nostris Xerophagiis blasphemias ingerens, casto Isidis & Cybeles eas adæquas: admitto testimonialem comparationem. Hinc diuina constabit, quam diabolus diuinorum ęmulator imitatur. Ex veritate mendacium struitur, ex religione superstitio cōpingitur, hinc tu eò irreligiosior, quāto ethnicus paratior. Ille denique deo idolo gulam suam mactat, tu deo non vis. Deus enim tibi venter est, & pulmo templum, & aqualiculus altare, & sacerdos cocus, & sanctus spiritus nidor, & condimenta charismata, & ructus prophetia. Vetus es, vera si velimus dicere, tu qui tantum gulæ indulges, & merito te priorem iactitas, semper agnosco sapere Esau venatorem ferarum, ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimæ disciplinæ tuæ venis, ita spiritu deficis: si tibi lenticulā defruto inrufatā obtulero, statim totos primatus tuos vendes: apud te agape in caccabis feruet, fides in culinis calet, spes in ferculis iacet. Sed maior his est agape, quia per hāc adulescentes tui cum sororibus dormiūt, appendices scilicet gulę lasciuia atq; luxuria est. Quam societatem & Apostolus sciēs, cum præmisisset non in ebrietatibus nec in comessationibus, adiunxit nec in cubilibus & libidinibus. ad elogium gulæ tuæ pertinet, quòd duplex apud te prędidentibus honor binis partibus deputatur, cum Apostolus duplicem honorem dederit, vt & fratribus & præpositis. Quis sanctior inter vos, nisi conuiuandi frequentior,

Rom. 13.

tior,nisi obsonandi pollucibilior,nisi calicib. instructior. merito homines solius animæ & carnis spiritalia recusatis.talibus si placerent prophetæ,mei non erãt. Cur ergo non constáter prædicatis: manducemus & bibamus,cras enim moriemur. Sicuti nos non dubitamus exerte mandare, ieiunemus fratres & sorores, ne forte cras moriamur. Palã disciplinas vestras vindicemus. nos certi sumus eos qui in carne sunt deo placere nõ posse,non vtiq; substantia carnis,sed in cura,sed in affectione, sed in operatione,sed in voluntate,Macies non displicet nobis,neque enim ad pondus Deus carnem tribuit, sicut nec spiritum ad mẽsuram,facilius si forte per angustã salutis ianuã introibit caro exilior, citius resuscitabitur caro leuior, diutius in sepultura durabit caro aridior. Saginentur pugiles & pyctæ Olympici: illis ambitio corporis cõpetit quibus & vires necessariæ,& tamen illi quoq; Xerophagiis inualescũt:sed nostra alia robora aliæq; vires,sicut & alia certamina:quibus non est luctatio aduersus carnem & sanguinem,sed aduersus mundi potestates, aduersus spiritalia malitiæ. aduersus hæc non carne & sanguine, sed fide & spiritu robusto oportet adsistere. Cæterum saginator Christianus vrsis & leonib. forte, quàm deo erit necessarius,nisi qp & aduersus bestias maciẽ exercere debebit.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI DE CIBIS IVDAICIS EPISTOLA.

Tertullianus plebi in Euangelio perstanti salutem.

ETSI mihi fratres sanctissimi, exoptatissimus dies ille & inter præcipuos beatósque referendus est quo literas vestras & scripta suscipio (quid enim me aliud nunc faciat liberiorem) tamẽ non minus egregiũ diem & inter eximios arbitror computandum, quo si-

miles vobis affectu debitæ charitatis remittens, & ego ad vos compari voto literas ſcribo. Nihil enim me fratres ſanctiſſimi tantis conſtrictum vinculis tenet, nihil tantis curarum ac ſolicitudinum ſtimulis excitat & exagitat, quàm ne iacturam vobis quandam per abſentiam meam putetis illatam, cui remedium connitor dare, dum elaboro vobis me præſentem frequentibus literis exhibere. Quanquam ergo & officium debitum & cura ſuſcepta & ipſa miniſterij impoſita perſona hãc à me literarum ſcribendarum expoſcant neceſſitatem, tamen vos illam plus exaggeratis dum me ad ſcribendum frequentioribus literis prouocatis, & pronum me licet ad iſta charitatis ſolennia magis impellitis, dum ſine ceſſatione in Euangelio vos perſtare monſtratis: ex quo efficitur, vt & ego vos literis meis non tam inſtruã iam eruditos, quàm incitem paratos. nam qui ſincerum Euangelium & excretum ab omni peruerſæ labe doctrinæ non tantum tenetis, verũ etiam animoſe docetis, magiſtrum hominem non quęritis, qui rebus ipſis vos doctores eſſe monſtratis. Currentes igitur vos exhortor & vigilantes excito, & aduerſus ſpiritalia nequitiæ dimicantes alloquor, & ad brabiũ curſu vocationis in Chriſto tendentes impello: vt tam hæreticorum ſacrilegis calumnijs, quàm etiam Iudæorum ocioſis fabulis calcatis & reiectis, traditionem ſolam Chriſti doctrinámq; teneatis, vt condigne autoritatem vobis eius nominis vindicare poſſitis. Quàm vero ſint peruerſi Iudæi, & ab intellectu ſuæ legis alieni, duabus epiſtolis ſuperioribus, vt arbitror, plene oſtendi, in quibus probatum eſt prorſus ignorare illos quæ ſit vera circunciſio, & quid verum ſabbatũ, quorum adhuc magis ac magis cæcitas reuincitur in hac epiſtola, in qua aliquid de cibis ipſorum breuiter diſſeritur: hinc etenim ſe ſolos ſanctos, & cæteros omnes æſtimant inquinatos. Itaque in primis illud collocandum eſt, legem ſpiritalem eſſe: quam ſi ſpiritalem negant, vtique blaſphemãt: ſi deuitantes blaſphemiã, ſpiritalẽ confitẽtur, ſpiritaliter legant. Diuina enim diuinè ſunt recipienda, & ſancta ſanctè vtique aſſerenda. Cæterũ culpa grauis inuritur, ſi terreſtris & humana ſacris & ſpiritalib. literis doctrina pręſtatur, quod vt ne fiat cauen-

cauẽdum est. Caueri autem potest si quæ à deo præcepta sunt sic tractentur, ne autoritatem eius imminuãt assumpta, ne dum quædam impura & non munda dicuntur, institutio illorum infame reddiderit institutorẽ. Videbitur enim reprobando quæ fecit opera propria, damnasse, quę quasi bona probauerat: & in vtroque inconstãs, quod hæretici quidẽ volunt videri, denotabitur: dum aut quæ non erant munda benedixit, aut quę benedixerat, quia & mũda & bona, postea reprobauit quasi nõ bona: quippe quia non munda : cuius cõsequenter enormitas perpetua manebit & controuersia, si perseuerat ista Iudaica doctrina, quæ omnibus virib. amputãda est, vt dum quid enormiter ab ipsis traditur, à nobis tollatur : & operum suorum competens dispositio & diuinæ legis congruens, & spiritalis illatio remittatur. Sed vt ab exordio rerum & vnde oportet incipiam, cibus primus hominibus solus arborũ fuit fœtus & fructus. Nam pomis vsum postea ad fruges contulit culpa, conditionem conscientiæ ipso situ corporis approbãte. Nam & innocentia decerpturos alimenta ex arboribus, adhuc sibi bene cõscios homines, ad superna subrexit: & commissum delictum ad cõquirenda frumenta homines terræ solóque deiecit. Postea etiam vsus carnis accessit, diuina gratia humanis necessitatibus cõpetẽtia ciborum genera prorsus opportunis temporibus porrigente. nam & teneros & rudes homines alere debebat mollior cibus, & non sine labore confectus, ad emendationem scilicet, ne iterum liberet delinquere, si innocẽtiam impositus labor non admoneret. Et quia iam non paradisus custodiendus, sed mundus totus fuerat excolendus, robustior cibus carnis offertur, vt ad emolumenta culturæ plus aliquid humanorum corporum viribus adderetur. Hæc omnia gratia (vt dixi) & dispositione diuina, ne aut minus redderetur robustior cibus quo referre ad opera marcesceret, aut amplius tenerior, quo pro modo virium oppressi ferre nõ possent. Lex autem postmodum subsecuta cibos carnis cum discretione disposuit: quædam enim ad vsum, quasi munda contribuit & concessit animalia, quædam interdixit quasi non munda, & ipsos edentes inquinatura. & mũdorum quidem hãc for-

mam dedit, vt quæ ruminatione ruminẽt & vngulas findant munda: immunda quæ neutrum horum vel alterum faciant: sic in piscibus quoque eadem munda essent quæ cooperta squamis & armata remigiis, at quæ contrà hæc esse non munda. Alitum quoque discrimen induxit, quidque aut reprobum iudicaretur, aut mundum. Ita lex solertiam maximam faciendæ animalium separationis instituit, quæ in vnam benedictionis formam constitutio antiqua contraxit. Quid igitur dicemus? immundáne ergo animalia? quid est enim aliud non mũda, quę lex à ciborũ vsibus separauit? Quid enim & illud quod iam diximus, ergo institutor non mundorum deus, & culpa factorum in artificem redundabit, qui non munda produxit: quod vtique dicere extremæ summæq; dementiæ est, deum accusare quasi instituerit immunda, & diuinæ maiestati crimen inferre, quasi fecerit reproba: præsertim cum & pronũciata sint valde bona, & quę bona vt crescerent & multiplicarentur, benedictionem ab ipso deo sint consecuta; insuper etiam in arca Noë præcepto creatoris ipsorum ab sobolem reseruata, vt & necessaria probarẽtur dum custodiuntur, & bona dum necessaria probarentur, licet ibi quoque crimen sit adiectum. Sed tamen vel tunc institutio istorum non mundorum funditus potuisset auferri, si propter inquinamentũ suum debuisset aboleri. Quatenus ergo (vt Apostolo auctore mõstrauimus) spiritalis lex ista spiritaliter recipienda est, vt legis ratio diuina & certa præstetur? Primo credendum est quicquid est à deo institutum, mundum esse, & ipsa institutionis autoritate purgatum: neque culpandum, ne in autorem culpa reuocetur. Deinde legem ad hoc filiis Israël datam, vt per illam proficerẽt & redirent ad mores bonos, quos cum patribus accepissent in Ægypto, quos propter consuetudinem barbaræ gentis corruperant. Denique & decem sermones illi in tabulis nihil nouũ docent, sed quod obliteratum fuerat admonent: vt iustitia in illis ignium more, quasi adflatu quodam legis sopita recalesceret: proficere autem poterant intellecto plus in hominibus vitia fugienda, quæ lex damnasset etiam in pecoribus. Nam quãdo irrationale animal ob aliquid reiicitur, magis

gis illud ipsum in eo qui rationalis est homine dãnatur. Et si in eo quod ex natura aliquid habet quasi inquinamẽtum notatur, plus culpabile, cum illud contra naturã in hominem cõqueritur. Ergo vt homines mundarentur pecora culpata sunt, scilicet vt & homines qui eadẽ vitia haberent, æquales pecoribus æstimarẽtur. Quo pacto factum est vt nec animalia damnarentur ab institutore sui culpa, & homines in pecoribus eruditi ad immaculatã institutionis suæ possent redire naturã. Considerandũ enim quomodo lex munda & non munda discernit: Mũda, inquit, & ruminãt & vngulam findunt, immũda neutrũ faciunt, aut ex duobus vnum aliquid. Omnia ista vnus artifex fecit, & qui fecit ipse benedixit. Institutionem igitur mundã, vtriusq; cõspicio, quia & qui instituit sanctus est, & quæ instituta sunt culpã non habent, dũ hoc sunt quod facta sunt. crimen enim nunquã natura, sed voluntas peruersa excipere cõsueuit. Quid ergo est? in animalib. mores depinguntur humani & actus & voluptates. mundi si ruminent, id est, in ore semper habeat quasi cibũ quędam præcepta diuina, vngulã findunt, si firmo gradu innocentiæ, iustitiæ, omnísq; virtutis vitæ itinera conficiãt. Eorũ enim quæ in duas vngulas pedẽ diuidũt, robustus semper incessus: dum lubricũ partis alterius vngulæ firmamento fulcitur, & in vestigij soliditate retinetur. Sic qui neutrũ faciunt, immundi sunt: quorũ nec in virtutibus firmus ingressus est, nec diuinorũ pręceptorũ in ore vllius ruminationis teritur cibus. nam & qui alterũ faciũt, nec ipsi mũdi, dum sunt ex altero debiles, nec in vtroque perfecti. Hi autẽ sunt aut vtrunq; faciẽtes, vt fideles qui mundi: aut alterum, vt Iudæi & hęretici qui sunt inquinati: aut neutrũ, vt ethnici qui sunt consequenter immundi. ita in animalibus per legem, quasi quoddam humanæ vitæ speculum constitutum est, in quo imagines sanctionum considerent, vt plus vitiosa quæque hominibus contra naturam commissa damnentur, dum etiã naturaliter in pecoribus cõstituta culpantur. Nam quod in piscibus squamis aspera pro mundis habẽtur: asperi, & hispidi, & hirti, & firmi, & graues mores hominum probantur. Quæ autem sine his sunt, immunda: quia leues, & lubrici, & infidi, & effœ-

Gall. Nomina

minati mores improbãtur. Quid enim vult sibi lex cum dicit, Camelum non manducabis, nisi quoniam de exemplo animalis vitã damnat eneruem & criminib. tortuosam. Aut cũ suem cibo prohibet assumi, reprehendit vtiq; cœnosam & luteã & gaudentem vitiorũ sordibus vitam, bonum suum non in animi generositate, sed in sola carne ponẽtem: aut cum leporem, accusat reformatos in fœminam viros. Quis autem mustelæ corpus cibum faciat? sed furta reprehendit. Quis lacertam? sed odit vitæ incertam varietatem. Quis stellionem? sed maculas execratur prædam de aliena morte quærentes. Aut quis coruũ? sed versutas execratur volũtates: passerem quoque cum interdicit, intemperantiam coarguit: quando noctuam, odit lucifugas veritatis: quando cygnum, ceruicis altæ superbos: quando caradrium, garrulam nimis linguæ intemperantiam: quando vespertilionem, quærentes tenebras nóctis simul & erroris. Hæc ergo & his paria lex in animalibus execratur, quę in illis quidem non criminosa, quia in hoc nata sunt, in homine culpata, quia contra naturã non ex institutione, sed ex errore quæsita sunt. His igitur ita se habẽtib. accesserunt & aliæ causæ, quibus multa à Iudęis ciborũ genera tollerentur: quod vt fieret, immũda multa sunt dicta: nõ vt illa dãnarentur, sed vt isti coërcerẽtur seruituri vni deo, quia ad hoc assumptos frugalitas decebat, & gulæ tẽperantia, quæ semper religioni depréditur esse vicina, imò (vt ita dixerim) cõsanguinea potius atque cognata: sanctitati enim inimica luxuria est. Quomodo enim per illã parcetur religioni, cum nõ parcatur pudori? nõ recipit luxuria dei timorẽ, dum præcipitantib. illã voluptatibus in solam fertur cupiditatũ temeritatẽ: effusis enim habenis sine more admotis sumptib. quasi pabulis crescit exedẽs patrimoniũ cum pudore, aut vt torrens aliquis è montiũ iugis cadens non tantũ opposita transcendit, sed illa ipsa in aliorũ ruinam secum rapit. Ad coërcẽdam ergo intemperantiã populi, remedia sunt ista quæsita, vt quantum luxuriæ demeretur, tantũ bonis moribus adderetur. Nam quid aliud merebantur quàm vt ne omnibus escarũ voluptatibus vterentur, qui diuinis mannæ epulis vilissimos Ægyptiorũ cibos pręferre ausi sunt, car-

nes

nes iutulentas inimicorum atque dominorum post libertatē ponentes, digni ſane quos optata ſeruitus ſignaret, quibus male diſplicuerit & melior & liber cibus. Fuerit ergo tempus aliquod antiquum, quo iſtæ vmbræ vel figuræ exercendæ, vt abſtinendum eſſet à cibis quos inſtitutio quidem commēdauerat, ſed lex interdixerat. Verum iam finis legis Chriſtus ſuperuenit cuncta legis obſcura referans, omnia quæ ſacramentorum nobilis antiquitas texerat. Magiſter enim venit inſignis, & doctor cœleſtis, & inſtitutor conſummatę veritatis, ſub quo merito iam dicitur, Omnia munda mundis, inquinatis autē & infidelibus nihil mundum: ſed polluta ſunt eorum & mens & conſcientia. Item alio loco, Quia omnis creatura bona dei, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur: ſanctificatur enim per verbum dei & orationem. Rurſum alibi: Spiritus manifeſte dicit, quòd in nouiſſimis diebus recedent quidam à fide attendentes ſpiritibus ſeductoribus doctrinis dęmoniorū in hypocriſi mendaciloquorum cauteriatam habentium conſcientiam ſuam, prohibētium nubere & abſtinere à cibis, quos Deus creauit, ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & his qui cognouerunt deum. Adhuc in altera parte: Omne quod in macello venit, manducate, nihil requirētes. Ex quib⁹ cōſtat, omnia iſta ſuis eſſe benedictionibus reddita iam lege finita: nec ad ſolennitates ciborum eſſe redeundum, quas & certa imperauerat cauſa, & iam ſuſtulit libertas Euangelica manumiſſione reuocata. Clamat Apoſtolus, Non eſt regnum dei potus & cibus, ſed iuſtitia & pax & gaudium. Item alio loco: Eſca ventri & venter eſcis, deus autē & hunc & hanc euacuabit: corpus autem non fornicationi, ſed domino: & dominus corpori. Deus ventre non colitur, nec cibis, quos dominus dicit perire, & in ſeceſſu naturali lege purgari. Nam qui per eſcas dominū colit, propè eſt vt dominum habeat ventrem ſuum. Cibus inquam verus & ſanctus & mundus eſt, fides recta, immaculata conſcientia, & innocens anima: quiſquis ſic paciſcitur, Chriſto conueſcitur, talis epulator cōuiua eſt dei, iſtæ ſunt epulæ quæ angelos paſcunt, iſtæ ſunt menſæ quæ martyres faciunt. Hinc eſt

LL iiij

Tit. 1.

1. Cor. 10.

Math. 15.

pascitur

vox illa legis, Non in pane tantum viuit homo, sed in omni verbo quod proficiscitur ex ore dei. Hinc illa Christi, Mea esca est, vt faciam voluntatem eius qui me misit, & vt consummem opus eius. Hinc, Quæritis me non quia signa vidistis, sed quia mãducastis de panibus meis, & saturati estis. Operamini autem non eam escam quæ perit, sed escam permanentem in vitam æternam, quam filius hominis vobis dabit. Hunc enim pater signauit deus. Iustitia, inquam, & continentia & reliquis deus virtutibus colitur. Nam & Zacharias refert, Si manducetis, inquit, aut bibatis, nónne vos manducatis aut bibitis: exprimens cibos aut potus, non ad deum peruenire, sed ad hominem: nec enim carneus deus est, vt carne placetur: nec in has voluptates attonitus, vt nostris gaudeat cibis. Deus sola gaudet fide nostra, sola innocentia, sola veritate, solis virtutibus nostris, quæ habitant non in ventre, sed in animo, quásque nobis acquirit diuinus timor & cœlestis metus, non terrenus cibus. Ex quibus congruenter insectatus est Apostolus superstitionibus angelorum seruientes, inflatos à sensu carnis suæ, caput Christũ non tenentes, ex quo omne corpus per nexum concatenatum & fibula charitatis membris mutuis innexum atque concretum crescit in deum, sed illa seruantes, ne tetigeritis, neque contrectaueritis, quæ imaginem quidem videantur habere religionis, dum corpori non parcitur: nullum tamen emolumentum omnino iustitiæ, dum ad elementa quibus per baptisma mortui sumus, voluntaria seruitute reuocamur. Sed non ex hoc statim quia libertas ciborum concessa, luxuria permissa est: nec quia liberalius nobiscum euangelium gessit, continentiam sustulit. Non inquam ex hoc ventri procuratum est, sed ciborũ forma monstrata est: ostensum est quid iuris esset, non quo in gurgitẽ cupiditatis iretur, sed quo legis ratio redderetur. Cæterum nihil ita temperantiam coërcuit quam euangelium: nec ita cõstrictas quisquam gulæ leges dedit, quàm Christus: qui beatos legitur pronunciasse, sed egenos, & felices esurientes atque sitientes, miseros diuites, quibus ad imperium ventris & gulæ seruientibus voluptatum nunquam posset mater deficere, ne desinere seruitus posset,

ſet, argumentum felicitatis putantes, concupiſcere quantum poſſint, niſi quod & ſic minus poſſint quam concupiſcunt. Nam & Lazarus in ipſa fame ipſiſq; vlceribus & canibus diuitis perferens, carnifices ſalutis ventrē & gulam coërcebat exemplis. Apoſtolus quoque, Habentes, dicendo, victum & veſtitum, his contenti ſumus: frugalitatis & continentiæ legem dabat: parum exiſtimans profuturum eſſe quod ſcripſerat, etiam exemplum ſe ſcriptorum ſuorū dabat, ſubiiciens non immerito eſſe omnium malorum auaritiam radicem. Sequitur enim præcurrentem luxuriam: quicquid hæc per vitia contempſerit, illa per ſcelera reſtituit orbe criminum recurſo, vt rurſum luxuria eximat quicquid auaritia congeſſerat. Nec tamen deſunt inter iſta qui cum ſibi nominis Chriſtiani vocem induerint, exempla præbeant intemperantiæ & magiſteria: quorum vſque eò vitia venerūt, vt & ieiunij matutini tempore bibant, non putantes Chriſtianum eſſe potare poſt cibum, niſi in vacuas & inanes adhuc venas infuſa ſtatim poſt ſomnum vina deſcenderint: minus enim qui bibunt ſapere videntur, ſi inteſtina cum cibis permiſceātur. Videas ergo tales nouo genere adhuc ieiunos, & iam ebrios, non ad popinam currentes, ſed popinā ſecum circunferentes: quorum quiſquis ſalutat, non oſculum dat, ſed propinat. Quid iſti poſt cibum faciāt, quos ebrios inuenit cibus? aut quales iſtos ſol in occaſu relinquit, quos iam marcidos vino oriens aſpicit? ſed quę deteſtāda ſunt, non ſunt nobis exempla ducenda. Sumenda ſunt enim ea ſola quibus animus noſter melior reddatur: & licet in Euangelio per omnia ciborum redditus nobis vſus ſit, tamen intelligitur redditus, ſed cum lege frugalitatis & cōtinentiæ. Hæc enim vel maxime decent fideles, oraturos ſcilicet deum, & acturos ei quidem gratias, non diebus tantum, ſed & ipſis noctibus: quod fieri non poterit ſi ſomnum grauem, & molem pectori impoſitā mens cibo vinóque ſopita non valuerit excutere. Sed quod in vſum ciborum, vel maxime cuſtodiendum ſit, cauendum eſt ne quis licentiam iſtam putet in tantum profuſam, vt & ad immolata ſimulachris poſſit accedere. quantum enim ad creaturam dei pertineat, omnis munda eſt, ſed cum dæ-

moniis immolata fuerit, inquinata eſt tam diu quàm diu ſimulachris offeratur: quod mox atque factum eſt, non eſt iam dei, ſed idoli, quæ dum in cibum ſumitur ſumentem dæmonio nutrit non deo, conuiuam illum ſimulachro reddendo non Chriſto, vt merito faciunt & Iudæi: quorum ciborum ratione perſpecta, & cõſilio legis conſiderato, & Euangelicæ gratiæ beneficio cognito, & temperantię rigore ſeruato, & ſimulachris immolatorum inquinamento repulſo, regulam veritatis per omnia cuſtodientes, deo gratias agere debemus per Ieſum Chriſtum filium eius dominum noſtrum, cui laus & honor & claritas in ſecula ſeculorum, Amen.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTVLLIANI

DE ORATIONE LIBER.

DEI ſpiritus & dei ſermo, & dei ratio, ſermo rationis, & ratio ſermonis & ſpiritus. Vtrunque Ieſus Chriſtus dominus noſter nobis diſcipulis noui teſtamenti nouam orationis formam determinauit. Oportebat enim in hac quoque ſpecie nouũ vinum nouis vtribus recondi, & nouam plagulam nouo aſſui veſtimento. Cæterum quicquid retro fuerat, aut demutatum eſt, vt circuncìſio: aut ſuppletum, vt reliqua lex: aut impletũ, vt prophetia: aut perfectum, vt fides ipſa. Omnia de carnalibus in ſpiritualia renouauit noua dei gratia ſuperducto euangelio expunctore totius retro vetuſtatis. In quo & dei ſpiritus, & dei ſermo, & dei ratio approbatus eſt dominus noſter Ieſus Chriſtus: Spiritus quo valuit, ſermo quo docuit, ratio quo venit. Sic oratio à Chriſto conſtituta ex tribus cõſtituta eſt. Ex ſermone, quo enunciatur: ex ſpiritu, quo tantum poteſt. Docuerat & Ioannes diſcipulos ſuos adorare, ſed omnia Ioannis Chriſto præſtruebantur,

bantur,donec ipſo aucto(ſicut idem Ioannes prænunciabat, illum augeri oportere, ſe vero deminui) totum præministri opus cum ipſo ſpiritu tranſiret ad dominũ. Ideo nec extat in quæ verba docuerit Ioannes adorare, quòd terrena cœleſtibus ceſſerint. Qui de terra eſt, inquit, terrena fatur:& qui de cœlis adeſt ,quæ vidit,ea loquitur. Et quid non cœleſte, quod domini Chriſti eſt? vt hæc quoque orandi diſciplina. Conſideremus itaque benedicti cœleſtem eius ſophiam, in primis de præcepto ſecrete adorandi:quo & fidem hominis exigebat, vt dei omnipotentis & conſpectum & auditum ſub tectis & in abditis etiam adeſſe confideret: & modeſtum fidei deſiderabat, vt quem vbique audire & videre fideret, ei ſoli religionem ſuam offerret. Sequente ſophia in ſequenti præcepto proinde pertineat ad fidem & modeſtiã fidei, ſi non agmine verborum adeundum putemus ad dominum, quem vltrò ſuis proſpicere certi ſumus. Et tamen breuitas iſta, quod ad tertium ſophiæ gradum faciat, magnæ ac beatæ interpretationis ſubſtantia fulta eſt: quantúmque ſubſtringitur verbis,tãtum diffunditur ſenſibus. Neque enim propria tantum orationis officia complexa eſt, venerationem Dei, aut hominis petitionem, ſed omnem penè ſermonem Domini, omnem commemorationem diſciplinæ,vt reuera in oratione breuiarium totius Euangelij compræhẽdatur. Incipit à teſtimonio Dei & merito fidei quum dicimus, pater qui in cœlis es. Nam & Deum oramus,& fidem commendamus,cuius meritum eſt hæc appellatio. Scriptũ eſt, Qui in eum crediderint, dedit eis poteſtatem vt filij dei vocentur. Quanquam frequentiſſimè dominus patrem nobis pronũciauit deum. Immo & præcepit, ne quem in terris patrem vocemus, niſi quem habemus in cœlis. Itaque ſic adorantes etiam pręceptum obimus. Felices qui patrẽ agnoſcunt. Hoc eſt quod Iſraëli exprobratur,quod cœlum ac terram ſpiritus conteſtatur, Filios dicens genui, & illi me non agnouerunt. Dicendo autem patrem, deum quoque cognominamus. Appellatio iſta & pietatis & poteſtatis eſt. Item in patre filius inuocatur. Ego enim,inquit, & pater vnũ ſumus, Ne mater quidem eccleſiã præteritur. Siquidẽ in filio & patre ma-

ter recognoſcitur, de qua conſtat & patris & filij nomen. Vno igitur genere aut vocabulo & deum cum ſuis honoramus, & pręcepti meminimus, & oblitos patris denotamus. Nomen dei patris nemini proditum fuerat: etiam qui de ipſo interrogauerat Moyſes, aliud quidem nomen audierat. Nobis reuelatum eſt in filio. Iam enim filius nouum patris nomen eſt. Et apertius, Nomen tuum manifeſtaui hominibus. Id ergo vt ſanctificetur poſtulamus. Non quod deceat homines bene deo optare, quaſi ſit & aliud de quo ei poſſit optari, aut laboret niſi optemus. Planè benedici deum omni loco ac tempore cõdecet, ob debitam ſemper memoriam beneficiorum eius ab omni homine. Sed & hoc benedictionis vice fungitur. Cæterum quando nõ ſanctum & ſanctificatum eſt per ſemetipſum nomen dei, cùm cæteros ſanctificet ex ſemetipſo? Cui illa angelorum circunſtantia non ceſſat dicere ſanctus, ſanctus, ſanctus. Proinde igitur & nos angelorum ſi meminerimus candidati iam hinc cœleſtẽ illam in deum vocẽ, & officium futuræ claritatis ediſcimus. Hoc quantum ad gloriam dei. Alioquin quantum ad noſtram petitionem, cùm dicimus, Sanctificetur nomen tuum, id petimus vt ſanctificetur in nobis, qui in illo ſumus: ſimul & in cæteris quos adhuc gratia dei expectat, vt & huic præcepto pareamus, orando pro omnibus, etiam pro inimicis noſtris. Ideóque ſuſpenſa enunciatione non dicentes, Sanctificetur in nobis, in omnibus dicimus. Secundum hanc formam ſubiungimus, Fiat voluntas tua in cœlis & in terra, non quod aliquis obſiſtat quo minus voluntas dei fiat, & ei succeſſum voluntatis ſuæ oremus, ſed in omnibus petimus fieri voluntatem eius. Ex interpretatione enim figurata carnis & ſpiritus nos ſumus cœlum & terra. Quanquam & ſi ſimpliciter intelligendum eſt: idem tamen eſt ſenſus petitionis, vt in nobis fiat voluntas dei in terris, vt poſſit ſcilicet fieri & in cœlis. Quid autem deus vult quàm incedere nos ſecundum ſuam diſciplinam? Petimus ergo ſubſtantiam & facultatem voluntatis ſuæ ſubminiſtret nobis, vt ſalui ſimus & in cœlis & in terris, quia ſumma eſt voluntatis eius ſalus eorum quos adoptauit. Eſt & illa dei voluntas quam dominus admi-

administrauit prædicando, operando, sustinēdo. Sic enim ipse pronunciauit, non suam sed patris facere se voluntatem: sine dubio quæ faciebat, ea erant voluntas patris, ad quæ nūc nos velut ad exemplaria prouocamur, vt & prædicemus, & operemur, & sustineamus ad mortem vsque. Quæ vt implere possimus, opus est dei volūtate. Item dicentes, Fiat voluntas tua, vel eo nobis bene optamus, quòd nihil sit mali in dei volūtate, etiam si quid pro meritis cuiusque secus irrogatur. Iam hoc dicto ad sufferentiam nosmetipsos præmonemus. Dominus quoque cum substantia passionis infirmitatē carnis demonstrare iam in sua carne voluisset, Pater, inquit, transfer poculū istud. Et recordatus, nisi quòd mea non, sed tua fiat voluntas. Ipse erat voluntas & potestas patris, & tamen ad demonstrationem sufferentię debitæ voluntati se patris tradidit. Veniat quoque regnum tuum, ad id pertinet quod & fiat voluntas tua, in nobis scilicet. Nam deus quando non regnat, in cuius manu cor omnium regū est? Sed quicquid nobis optamus in illum auguramur, & illi deputamus quod ab illo expectamus. Itaque si ad dei voluntatem & ad nostram suspensionē pertinet regni dominici repræsentatio, quomodo quidam pertractum quendam in seculo postulāt? quum regnum Dei, quod vt adueniat oramus, ad consummationem seculi tendat, optamus maturius regnare & nō diutius seruire. Etiam si præfinitum in oratione non esset, de postulando regni aduentu, vltro eam vocē postulassemus, festinantes ad spei nostræ complexum. Clamant ad dominum in visu animæ martyrum sub altari: Quonam vsque nō vlcisceris Domine sanguinem nostrum de incolis terræ? Nam vtique vltio illorum à seculi fine dirigitur. Immo quàm celeriter veniat domine regnum tuum. Votum Christianorum, cōfusio nationum, exultatio angelorum, propter quod conflictamur, immo potius propter quod oramus. Sed quàm eleganter diuina sapientia ordinem orationis instruxit? vt post cœlestia, id est post dei nomen, dei voluntatē, & dei regnum terrenis quoque necessitatibus petitioni locū faceret? nam & edixerat dominus: Quærite prius regnum, & tunc vobis etiam hæc adiicientur. Quanquam Panem

noſtrum quotidianum da nobis hodie, ſpiritaliter potius
intelligamus. Chriſtus enim panis noſter eſt, quia vita
Chriſtus, & vita panis. Ego ſum, inquit, panis vitæ. Et
paulò ſuprà: Panis eſt ſermo dei viui, qui deſcẽdit de cœ-
lis. Tum quod & corpus eius in pane cenſetur: Hoc eſt
corpus meum. Itaque petendo panem quotidianum, per-
petuitatem poſtulamus in Chriſto, & indiuiduitatem à
corpore eius. Sed & quia carnaliter admittitur iſta vox,
non ſine religione poteſt fieri & ſpiritalis diſciplinæ. Pa-
nem enim peti mãdat, quod ſolum fidelibus neceſſarium
eſt, cætera enim nationes requirunt. Ita & exemplis in-
culcat & parabolis retractat, cùm dicit, Nunquid panem
filiis pater aufert, & canibus tradit? Item, Nunquid filio
panem poſcenti lapidem tradit? Oſtendit enim quid à pa-
tre filij expectent. Sed & nocturnus ille pulſator, panem
pulſabat. Meritò autem adiecit, Da nobis hodie. vt qui
præmiſerat, Nolite de craſtino cogitare quid edatis. Cui
rei parabolam quoque accommodauit illius hominis,
qui prouenientibus fructibus ampliationem horreorum
& longæ ſecuritatis ſpatia cogitauit, is ipſa nocte mori-
tur. Conſequens erat, vt obſeruata Dei liberalitate, etiam
clementiam eius precaremur. Quid enim alimenta pro-
derunt, ſi illis reputamur reuera quaſi taurus ad victimã.
Sciebat dominus ſe ſolum ſine delicto eſſe. Docet itaque,
petamus dimitti nobis debita noſtra. Exomologeſis eſt
petitio veniæ, quia qui petit veniam, delictum confitetur.
Sic & pœnitentia demõſtratur acceptabilis deo, quia vult
eam quàm mortem peccatoris. Debitum autem in ſcri-
pturis delicti figura eſt, quòd perinde iudicio debeatur,
& ab eo exigatur, nec euadat iuſtitiam exactionis, niſi
donetur exactio, ſicut illi ſeruo dominus debitum remi-
ſit. Huc enim ſpectat exemplum parabolæ totius. Nam
& quod idẽ ſeruus à domino liberatus, non perinde par-
cit debitori ſuo, ac propterea delatus penes Dominũ tor-
tori delegatur ad ſoluendum nouiſſimum quadrantem,
id eſt, modicum vſque delictum, eò competit, quod re-
mittere nos quoque profitemur debitoribus noſtris. Iam
& alibi ex hac ſpecie orationis: Remittite, inquit, & remit-
tetur vobis. Et cùm interrogaſſet Petrus, ſi ſepties remit-
tendum

tendum esset fratri, Immo, inquit, septuagies septies, vt legem in melius reformaret, quòd in Genesi de Cain septies, de Lamech autem septuagies septies vltio reputata est. Adiecit ad plenitudinẽ tam expeditę orationis, vt non de remittendis tantùm, sed etiam de auertendis in totum delictis supplicaremus, Ne nos inducas in tentationẽ, id est, ne nos patiaris induci, ab eo vtique qui tentat. Cæterum absit vt dominus tentare videatur, quasi aut ignoret fidem cuiusque, aut deiicere sit consentiẽs. Diaboli est & infirmitas & malitia. Nam & Abraham non tentandæ fidei gratia sacrificare de filio iusserat, sed probandę, vt per eum faceret exemplum præcepto suo, quo mox præcepturus erat, neque pignora Deo chariora habenda. Ipse à diabolo tentatus pręsidẽ & artificem tentationis demonstrauit. Hunc locum posterioribus confirmat: Orate dicens, ne tentemini. Adeò tentati sunt dominum deserendo, qui somno potius indulserant quàm orationi. Eò respondet clausula interpretans quid sit, Ne nos deducas in tentationem. Hoc est enim, Sed euehe nos à malo.

ἀνακεφαλαίωσις.

Compendiis paucorum verborum, quot attinguntur edicta prophetarum, euangeliorum, apostolorum, sermones domini, parabolæ, exempla, præcepta, quot simul expunguntur officia dei, honor in patre, fides, testimoniũ in nomine, oblatio obsequij in voluntate, commemoratio spei in regno, petitio vitæ in pane, exomologesis debitorum in deprecatione, sollicitudo tentationum, in postulatione tutelæ. Quid mirũ? Deus solus docere potuit, vt se vellet orari. Ab ipso igitur ordinata religio orationis, & de spiritu ipsius iam tunc cùm ex ore diuino ferretur, animata suo priuilegio ascendit in cœlum commendans patri quæ filius docuit.

Posse nos superadiicere.

Quoniam tamen dominus prospector humanarum necessitatum seorsum post traditam orandi disciplinam, Petite, inquit, & accipietis, & sunt quæ petantur pro circunstantia cuiusque, præmissa legitima & ordinaria oratione quasi fundamento, accidentium ius est desideriorũ, ius est superstruendi extrinsecus petitiones, cum memo-

ria tamen præceptorum, ne quantum à preceptis, tantum ab auribus dei longe simus. Memoria præceptorũ viam orationibus sternit ad cœlum, quorum præcipuum est,

Ne orans patrem fratri irascaris.

Ne prius ascendamus ad dei altare quàm si quid discordiæ vel offensæ cum fratribus contraxerimus, resoluamus. Quid est enim ad pacem dei accedere sine pace? ad remissionem debitorum cum retentione? Quomodo placabit patrem iratus in fratrem, cùm omnis ira ab initio interdicta sit nobis? Nam & Ioseph dimittens fratres suos ad perducendum patrem, & ne, inquit, irascamini in via, nos scilicet monuit. Aliàs enim via cognominatur disciplina nostra. Tum ne in via orationis constituti ad patrem cum ira incedamus. Exinde apertè dominus amplians legem, iram in fratrem homicidio superponit, ne verbo quidem malo permittit expungi, etiam si irascendum est, non vltra solis receptum vt apostolus admonet. Quàm autem temerarium est aut diem sine oratione transigere dum cessas fratri satisfacere, aut orationẽ perseuerante iracundia perdere.

Etiam omni animi confusione vacuum esse debere.

Nec ab ira solummodo, sed omni omnino confusione animi libera debet esse orationis intentio, de tali spiritu emissa, qualis est spiritus ad quem mittitur. Neque enim agnosci poterit à spiritu sancto spiritus inquinatus, aut tristis à læto, aut impeditus à libero. Nemo aduersarium recipit, nemo nisi comparem suum admittit.

De lauatione manuum.

Cæterum quæ ratio est manibus quidem ablutis, spiritu vero sordente orationem obire? quando & ipsis manibus spiritales munditiæ sint necessariæ, vt à falso, à cæde, à sæuitia, à veneficiis, ab idololatria, cæterísque maculis quæ spiritu conceptæ manuum opera transigũtur, puræ alleuentur. Hæ sunt verę munditiæ, non quas plerique superstitiosè curant, ad omnem orationem etiam cum lauacro totius corporis aquam sumentes. Id cùm scrupulosè percontarer & rationem requirerem, comperi commemorationem esse in domini deditionem. Nos dominum adoramus, non dedimus, imò & aduersari debemus

deditoris

deditoris exẽplo, nec propterea manus abluere, nisi quòd conuersationis humanæ inquinamentũ conscientiæ causa lauemus. Cæterum satis mundæ sunt manus, quas cum toto corpore in Christo semel lauimus. Omnibus licet membris lauet quotidie Israël, nunquam tamen mundus est. Certè manus eius semper immundæ sanguine prophetarum & ipsius Domini cruentatæ in æternũ. Et ideò conscientia patrum hæreditarij rei nec attollere eas ad dominum audent, ne exclamet aliquis Esaias, ne exhorreat Christus. Nos verò nõ attollimus tantùm, sed etiam expandimus, & dominica passione modulantes, & orantes confitemur Christo. Sed quoniam vnum aliquod attigimus vacuæ obseruationis, non pigebit cętera quoque denotare, quibus merito vanitas exprobranda est, si quidem sine vllius aut dominici aut apostolici præcepti auctoritate fiunt. huiusmodi enim non religioni, sed superstitioni deputantur, affectata & coacta & curiosi potius quàm rationalis officij, certè vel eò coërcenda quòd gentilibus adæquent.

De positis penulis.

Vt est quorundam positis penulis orationem facere: sic enim adeunt ad idola nationes. Quod vtique si fieri oporteret, apostoli qui de habitu orandi docent comprehendissent; nisi si qui putant Paulum penulam suam in oratione penes Carpum reliquisse. Deus scilicet non audiat penulatos, qui tres sanctos in fornace Babylonij regis orantes cum sarabaris & tyaris suis exaudiuit.

De aßidendo post orationem.

Item quòd adsignata oratione assidendi mos est quibusdam, non perspicio rationem, nisi si Hermas ille cuius scriptura ferè Pastor inscribitur, transacta oratione non super lectum assedisset, verum aliud quid fecisset, id quoque ad obseruationem vindicaremus. Vtique non. Simpliciter enim & nunc positum, Cùm adorassem & assedissem super lectum, ad ordinem narrationis, non ad instar disciplinæ. Alioquin nusquam erit adorandum nisi vbi fuerit lectus. Imò contra scripturam fecerit si quis in cathedra, aut subsellio sederit. Porrò cùm perinde faciant nationes adoratis sigillaribus suis residẽdo, vel propter-

ea in nobis reprehédi meretur quod apud idola celebratur. Eò apponitur & irreuerentiæ crimen, etiam ipsis nationibus, si quid saperent, intelligendum. Siquidem irreuerens est assidere sub conspectu contráque conspectum eius, quem cùm maximè reuerearis ac venereris: quantò magis sub conspectu dei viui angelo adhuc orationis astâte factum istud irreligiosissimum est, nisi exprobramus deo quod nos oratio fatigauerit.

De manibus elatis.

Atqui cum modestia & humilitate adorantes magis commendamus deo preces nostras, ne ipsis quidem manibus sublimius elatis, sed temperatè ac probè elatis.

De vultu.

Ne vultu quidem in audaciam erecto. Nam ille publicanus, qui non tantùm prece, sed & vultu humiliatus atque deiectus orabat, iustificatior pharisæo procacissimo discessit.

De sono vocis.

Sonos etiam vocis subiectos esse oportet, aut quantis arteriis opus est si pro sono audiamur? deus auté non vocis, sed cordis auditor est sicut cõspector. Dæmonium oraculi Pythij: Et mutum, inquit, intelligo, & nõ loquentem exaudio. Dei aures sonum expectant? Quomodo ergo oratio Ionæ de ventre ceti per tantæ bestiæ viscera ab ipsis abyssis per tantam æquoris molem ad cœlum potuit euadere? Quid amplius referent isti qui clarius adorant, nisi quòd proximis obstrepunt? Imò prodendo petitiones suas, quid minus faciunt quàm si in publico orent?

De osculo.

Alia iam consuetudo inualuit, ieiunantes habita oratione cum fratribus subtrahunt osculum pacis, quod est signaculum orationis. Quando autem magis conferenda cum fratribus pax est, nisi cùm oratione commẽdabilior ascendit, vt ipsi de nostra operatione participent, quam auderent de sua pace fratri transigere? Quæ oratio cum diuortio sancti osculi integra, quem domino officium facientem impedit pax? Quale sacrificium est, à quo sine pace receditur? Quæcunque ratio sit, non erit potior pręcepti obseruatione, quo iubemur ieiunia nostra celare.

Iam

Iam enim de abstinentia osculi agnoscimur ieiunantes. Sed & si qua ratio est ne tamen huic præceptor tu sis, potes domi fortè inter quos latere ieiunium in totum non datur, differre pacem. Vbicunque autem alibi operationem tuam abscondere potes, debes meminisse præcepti: ita & disciplinæ foris, & consuetudini domi satisfacies. Sic & die paschæ quo communis & quasi publica ieiunij religio est, meritò deponimus osculum, nihil curantes de osculando quod cum omnibus faciamus.

De stationibus.

Similiter de stationum diebus, non putant plerique sacrificiorum orationibus interueniendum, quòd statio soluēda sit accepto corpore domini. Ergo deuotum deo obsequium eucharistia resoluit, an magis Deo obligat? Nónne solennior erit statio tua si & ad aram dei steteris? Accepto corpore domini & reseruato vtrunque saluum est, & participatio sacrificij, & executio officij. Si statio de militari exemplo nomen accipit (nam & militia dei sumus) vtique nulla lætitia siue tristitia obueniēs castris, stationes militum rescindit. Nam lætitia libentius, tristitia sollicitius administrabit disciplinam.

FRANCISCVS ZEPHYRVS SIMONI ET NICOLAO NERIS CIVIBVS FLORENTINIS S. P. D.

VLLA quidem res est, optimi iuuenes, quæ mihi facere cumulatius operæprecium videatur, quàm quæ de thesauro nostræ religionis deprōpta me aut cogitatione exerceat, aut in actionem deducat. Cætera sanè aliud genus, si non illa quidem sequitur pœnitentia, haud ita tamen animum explent vt eis acquiescam. Cuius rei causam mecum sæpe reuoluens, quod ne ab opinione penderet, aut à vulgari quadam persuasione verebar, certa & sapienti fieri ratione cognoui ita, vt aliis quoque

hominibus idem necessario euenire contendam. Nam si nos aliquid studiosum coniunctúmque cum virtute delectat, religio nostra virtus ipsa expressa est, atque eo se potißimum genere virtutis explicat, quod præstantißimum sit & omnium maximè necessarium. Legem siquidem dei, id est, omnes veræ iustitiæ numeros feliciter absoluit: quam Theodorus Cyrenaicus summũ etiam bonum non veritus est appellare, vidẽs, opinor, nullam esse rerum tranquillitatem sine iustitia, quæ tanto exoptabilior est fortitudine, quanto pax est potior bello. Cùm enim & deum & homines iustitia respiciat, cum comite sua fide, quod suũ cuique est atque conuenit edocendo & adscribendo, quid magis conuenit quàm deum colere tanquam patrem, timere tanquam dominum, atque omneis homines mutua amplecti fide, ac denique perinde diligere atque fratres? Quid porrò deus rerum omnium diues requirat à nobis, quàm quod nostra religio constituat, gratum illi verúmque cultum, animum purum defecatúmque ab iis vitiis, quæ in societatem humanam coniurant, orbémque subuertunt, cui semper diuina & humana iura consultum esse voluerũt? Nihil enim magis laborat religio nostra, quàm homines modestos constantésque reddere, ergo quietos miniméque perturbationibus obnoxios: quod si quietos, felices etiam quàm maximè potest. Si verò ad immortalitatem quis respiciat & ad cœlestem hæreditatem, rationi cõsentaneum videtur, deum ad se velle iustos præcipuè admittere. Nam & Antisthenes, Religiosam, inquit, vitam viuant & iustam, qui fieri volunt immortales. Attamen iustitiam tanto munere dignam quis est obsecro, qui per se aut humanis opibus poßit adipisci? Indulgentia dei opus est, quã sola nobis Christi fides conciliat, qui de benignitate suæ gratiæ fidelium præstat infirmitates. Quamobrem non possum satis admirari stultitiam illorum hominum, qui religionẽ irridentes tãquam superuacuam, opinentur ciuitatem aliquam domúmve posse sine ipsius ope consistere: tanta etiam nõnullos ferri cæcitate videmus, vt filios quoque suos, quos tamẽ incolumes beatósque volunt, à religione cum plurimis dicteriis tum suo malo exemplo conentur auertere, quasi verò ea sit potißimum ætas, quæ sine religione, id est sine virtute incolumis beatáque esse poßit. Atquin virtutis huius etiã simulachrum, simulatáque religio, quo semper momento fuerit in rebus tam publicis quàm priuatis, ea sententia, quia vbi religio est, illic omnia recta esse putantur, satis illos monere debebat, quid vera

vera illius ratio in animis hominum imprimat, & quæ foras expromat officia. Quod si quis tamen sine religione virtutem per se stare posse arbitretur, atque ita homines inter se societatẽ seruare: ille idem & sine iustitia virtutem, cõciliáque mortalium cum iniustitia conuenire putabit. Contrà eiusmodi sententiam, tametsi omnis experientia reclamat, possumus tamen multis etiam rationibus demonstrare, quanto miser ille errore inuoluitur periclitatúrque. Confidit is, puto, naturæ legibus & scriptis institutis, aut sapientium hominum præceptis, aut suis. At nos nullas quidem naturæ aut ciuitatis esse leges, à quibus nihil de deo cautum sit, neque mores satis per se facere ad optimum cuiusque statum conseruandum, totam præterea rationem ipsarum legum atque omnes vires irritas fieri, neque diu seruari posse honestum sine religione censemus. In primis enim quæ isthæc natura est, quæ deum nec agnoscere nec venerari velit? parúmne illa suo motu, suis certis tempestatibus, suo nexu, rerúmque successu declarat, numen esse præstantissimum, à quo pendeat, cuíque omnia accepta referre debeat? Ecquæ gens est tam barbara & efferata, & quæ tam culta moribus, quæ communi quodam consensu deum aliqua ratione non colat? Prisca quidem & patria, inquit Aristoteles, illa traditio est apud omnes homines, quod ex deo nobis & per deũ consistunt omnia. Manca tua hæc natura est, & quæ rationi repugnans à legitimæ naturæ cursu degenerarit, inter ea vitia annumeranda, quibus delectentur ij, qui contra naturam proculdubio ferantur. An qui immanitate aliqua feritatéque gaudent, vt qui crudis carnibus vescũtur, qui carbones, vngues, rudera comedunt, duce hæc natura consectari dicuntur? Num qui tam procliues in mares diuidendos irruunt, patrant id natura monente, an corruptis potius moribus, & quia à communi omnium lege per nequitiam desciuerint? Ridiculus sanè prætextus, quo quis voluntaria sua flagitia naturæ imputat. Etenim si naturalia isthæc essent, & facerent omnes & semper facerent, neque alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret. Sed & scriptæ leges & instituta, quid aliud quàm stirpes quasdam cupiditatũ luxuriantes amputant, quid nisi extrema quædã facinora persequuntur? Facile quippe videre est inter eos homines, qui secundum leges tantùm, suas velint actiones dirigere, quamplurimos qui aut sua ipsorum libidine, aut excogitata fraude legitimos fines transcendãt. An quia Licinia lata est, nulli postea lurcones, nulli post

Iuliam adulteri, neque post Calphurniam ambitiosi ciues? Quàm multa quotidie perpetrantur stantibus legibus, quæ cùm sine aliorum iniuria fieri nequeant, aperiantur necesse est fores discordiarum, vt nulla rerum diuturna securitas aut trãquillus status sperari poßit, vbi cupiditatibus modus non imponitur, vbi non consulitur animis: quod non adeò leges, sed religio sola præstare potest. Ea enim volũtates hominum comprimens, ita cupiditatibus moderatur, vt sine legibus sponte sua legum omnium sanctiones expleat: nimirum id est ingenium hominis, atque in ea materia immersa latet hominis ratio, vt sine aliquo religionis pedamento nutet semper, & ruat in peius, procliuis illa quidem ad libidines iis laqueis sensim distinetur, à quibus iam sine suo magno malo explicare se nequeat. plurima siquidem latere possunt leges atque alios omnes præter deum: qualia potentiores maximè moliri possunt, quibus rectè facientibus gratia est habẽda, qualia etiam callidi homines, veteratores & improbi. nónne maior pelago fides, quàm sit hominum menti? testamenta, tabulæ dati & accepti, totáque ratio scripturæ quàm facilè supposita fallit? quàm impune negligere licet salutem pupilli, aut imminens periculum non defendere, cuius incommodum aut mors tibi emolumentum factura sit? Sed quæ ad summam malitiam pertinent, quod parentes veneremur, amicis benefaciamus, benemerenti gratia habeatur, nullæ præscribunt leges: communi quodam iure cõsistit, quod æquum est & quod ad pietatem spectat & veram religionem. Hæc omnia si negligantur, quàm multa latent in his causarum fomenta ad res mortalium subuertẽdas. Nam infamiæ frenum nec ab iis, quæ mala maxima sunt, & auspicia prima perturbandæ quietis, recipitur. Quod est enim apud homines dedecus in principes coniurasse? affectasse quoquo modo honores & imperia, vlcisci supra modum iniurias? Quid? quæ iudicia subductis calculis fiũt, nónne à metu legis ab infamiáque vindicantur? Illud nempe à Cicerone dictum vere & sapienter est: Iam si iustitia, si modestia, si pudicitia, si vno verbo temperantia pœnæ aut infamiæ metu cohercebuntur, non se sua sanctitate tuebuntur, quod adulterium, quod stuprum, quæ libido se non proripiet, ac proiiciet aut occultatione proposita, aut impunitate, aut licentia? Iam verò si quis proposita impunitate nihil non audeat, neque velit nisi laude proposita aliquid rectè facere, quantũ distabit ab eo, qui præsentiã dei semper veritus nulla poterit ratione persuaderi ad malũ,

tacitóque testimonio dei contentus recte semper fecisse gaudebit? Quanquam sanctitas quidem nulla potest intelligi sine religione: nam admonitiones & præcepta prudentum naturam per se declarăt non satis esse ad eam quam quærimus honestam & quietam vitam. Sed & ipsa præcepta prudentũ virorum nullius esse momenti ad regendos animos experientia docet. Leguntur officia, quæ à tota philosophia monstrantur, quæ etiam Theognis Phocylidésque decătant, & sapiens noster Cato, assentimur, probamus, laudamúsque consilia. Sed nescio quomodo surdis scopulis & per foratis temporibus illa impingantur, tam facile obliuiscimur: ne hilum quidem promouentia nostros animos in meliorem habitum. Quod cum Simon ille Socraticus animaduerteret, virtutem non posse doceri quodam dialogo disputauit. Et Crito neminem dicebat bonum fieri ex disciplina. Diuina igitur ope indigemus, quam sola nobis religio conciliat. Nam cum in qualibet rei natura nisi præstantius aliquid concurrat quod informet, nihil vnquam edatur in lucem: ita nisi maior quædam vis mortales animos promoueat in meliorem statum, nunquam ipsi per se poterunt à sua sede dimoueri. Quod cum omnes egregiæ literaturæ homines viderent, & qui sunt à nobis consulendi quàm qui maxime, vt legumlatores, vt præcipui philosophi, vt principes boni, quibuscum, vt Comicus ait, negligens videri exopto, quàm aliorum obscuram diligentiam sectari, nullam optimæ reipub. rationem instituerunt, nullam disciplinam regĕdæ domus, in qua semper religio primas non ferret. Viderunt illi perspicaci ingenio viri, nullam esse certiorem viam magísque compendiosam ad virtutem comparandam, quàm religionem. Quod nos etiam à contrario habitu facile diiudicare possumus, videntes homines, qui nulla dei reuerentia afficiuntur, exutos omnem humanitatĕ, truci etiam aspectu ferri aut in omnem ferociam & improbitatem, aut in omnes fraudes. Nam & gloriam, cuius causa nonnihil aliquando boni fecisse vidĕtur, sola vel vtilitate vel voluptate metiuntur. quorum causa plurima eligere sæpe coguntur, quæ mores illorum indicent & minus humanos, & noxios tam sibi plerunque quàm aliis. Poterat maiorum religio videri & ridicula & superstitiosa, licet quandiu ea viguerit, plurimũ ad summam rerum conferre videretur: nostra, quæ verũ Deum pura conscientia colit, cum omnes secum virtutes quasi comites ducat (fit enim quodam certe miraculo, vt nuda religio simul ac in animum ali-

cuius irrepsit, omnia virtutis officia simul inspiret, quæ tota philosophia docere quidem profitetur, in actus vero per se raro aut nunquam deducit) non video cur à quoquam flocci fieri debeat, præterquam ab iis qui naturæ retinentes patentiorem sibi campum ad vitia quærunt. Sed vtimur in re manifesta testibus nõ necessariis. Si quis enim res mortalium secum reuoluat per omnes ordines, quamobrem tam sollicite, tam miserabiliter agant, facile coniiciet totum id à despicatione nostræ religionis existere. Quid enim discordias aleret, quid bella concitaret inter eos, qui se vnius dei filios agnoscerent? Quis locus fraudibus inter fratres, præsertim non ignaros, quas pœnas impostoribus deus reseruet, quem non modo furta, sed ne cogitationes quidem hominum latent? Quis item caduca hæc & incerta diripiat, solida æternáque credens amittere? Si præterea cognitum sit, damnari à deo quicquid vltra generandi cupiditatem appetitur, quis non oderit stupra & adulteria? Sed ne singula consectemur, quodnam genus obsecro malorum, quæ sunt hominibus præstanda, vigeat inter homines, si mansuetudo, si pietas, si pax, si æquitas & innocentia temperantiáque, quas præcipue virtutes religio nostra cultúsque dei per Christum commendat, morarentur in terris? nimirum aurea illa secula aut nulla fuere, aut iisdẽ virtutibus constiterunt. Nonne igitur publica illa calamitas dolenda est, & animaduersione digna, quod suos quæque respub. ciues ita instituit & his studiis à prima ætate confingit, quæ penitus religioni auersa animos fallant in abrupta præcipitantes? Quæ enim pueri addiscunt, quæ quotidie legunt, ea de diis primum comminiscuntur, quæ nec de hominibus quidem confingere nec verum nec laudabile sit: de hominibus deinde ea pertractant, quæ multo plura contineant exempla malorum quàm virtutis, atque illa quidem, vt deteriora quæque, facilius ediscuntur, & magis pertinaciter inhærent. Ingenium siquidem hominum materiæ huius corporis (vt diximus) annexum facile decipitur, ac rerũ imaginem visúmque secutum vera esse plerunque existimat, quæ alioquin plurimum à vero distant. Cauendum est ergo in primis, ne fabulosis occurrat, distineatúrque in iis quæ verisimili specie alliciant assensum. Quæcũque enim prolepsis concipitur licet parum honesta nec probabilis, haud facile tamẽ cum veris & honestis commutatur: quid igitur mirum, cum ad ingenium nostrum, quod diximus in deterius semper vergere, doctrina accedat fabulis & noxia delectatione resper-

resperſa, ſi deterior pars noſtri cupiditatibus addicta ſuſcitetur, quæ melior ſit, obruatur particeps rationis? & cognitio ſimul rerum quæ nobis excellentiam dei renuncians in cultum reuerentiámque inſinuare debeat, ἀθέους homines impióſque reddat? mirum quàm peßimum hoc malum, peßime negligatur. Habent in comperto omnes, fore quidem vt bene ſe magiſque beate homines habeant, ſi quammaxime Chriſtum imitentur, & tamen ea ratione vtuntur eruditionis, quæ nihil obſtinatius ingerit, quàm vt Chriſtum obliuiſcamur. Quotuſquiſque eſt ex iis qui ſe Chriſtianos profitentur, qui de Chriſto ſciat aliud, quàm quod olim à ſedula nutrice dictatũ fuerit? Nulla fuit vnquam familia philoſophorum, nulla alia ſecta, quæ de placitis ſuis minus diſſerere poſſit, quàm hoc tempore Chriſtiana. Et patribus quidem noſtris aliquid veniæ dandum, qui cum liberos ſuos vellent Latinam linguam doceri, autores bonos, à quibus hoc ipſum peterent habuere nullos, niſi profanos & fabuloſæ religionis: ſacri aut barbaria offendebant, aut ita mendoſi circunferebantur, vt legi ſine ſtomacho non poſſent. Verum cum hac tempeſtate elegantia Latini ſermonis & ſtudium emẽdationis vigeat in ſacris etiam rebus, quid eſt cur patres nolint ſuos filios vna mercede duas res conſequi & dialecton Latinam, & bonos mores? Quid minus obſecro puer ediſcat, in Seuero, Lactantio, Hieronymo, itémque in Prudentio, Sedulio, Iuuenco, Aratore, Sanazaro, Ioanne Baptiſta Carmelitano, quàm in Cicerone, Suetonio, Ouidio, Terentio, Iuuenale, Martiale. Mirum profecto, ſi quis illos intelligens non poßit per omnes Latinitatis cãpos ſuo deinde iure vagari. quod ipſum felicius etiam in re Græcorum ſuccedit. habent illi quidem ſacros ſcriptores eloquentia pares Demoſtheni, nec doctrina inferiores Platone. Quod ſi virtutis quoq; præmia parentes filiis exoptant, à nulla hæc poſſunt educatione certius elici, quàm quæ moneat (vt Platoni placet) pueros quibus rebus dolendũ ſit, quibúſve gaudendũ. At ſcriptores antiquæ ſuperſtitionis, ne dicam impietatis, miris modis rerum veritatem inuoluentes ſexcentis vbique ſententiis, quibus de media plebe abutuntur, falſis illiniũt opinionib. animos puerorum, vt fugiãt quæ maxime commoda ſunt, ſequãtur noxia. Dolet equidem iuuenis apud illos, quod amoribus ſuis excluditur, quod equus, canis, mancipiũ deliciæ ſuæ perierit, quod denique flagitioſus non ſit. Exultat intemperans, immanis, gaudet ocioſus, lenis, qui inimicum vlciſcitur, & qui veluti rationis

expers rebus præsentibus totus incumbit, syrmata vero subsequẽtium malorum & aduentantem pœnitentiam non prospicit. Religio autem nostra innumeras proferens sententias de thesauro veræ sapientiæ, exempláque virorum proponens, qui voluptati nuncium remiserint, qui gaudeant vicisse corporis infirmitates, qui huiusce orbis diuitias non vnius æstimarint aßis, qui magnitudine animi pepercerint inimicis, & humanitate tulerint iniurias, exprimit ea virtutis exemplaria, quibus iuuenes quidẽ percipiunt id quod Demetrius exoptabat, domi venerari parentes, in aperto omnes vereri, in operto seipsos: senes autẽ frui cum dignitate suo ocio. Ego quidem, iuuenes optimi, si ea mihi autoritas esset apud eas saltem hominum nationes, quæ clericorum dicuntur, vt eis aut consulere aut præcipere possem, nihil prius edicerem quàm vt in suis gymnasiis & scholis præceptores & philosophi eos tantum interpretarentur atque proponerent autores, qui de rebus sacris eleganter scripsissent. Ita enim sine iactura literarum pueri Christiani præcepta mysteriáque Christianæ legis imbiberent cum maximo & suo & aliorum prouentu. Fidem siquidẽ Christo & hominibus studiosius præstarẽt, scientes cui & propter quod præstari debeat. Quid? Si Plato cũ mores optimos optimúmq; reipublicæ statũ exquireret, poëtas, quia neruos omnis virtutis elidũt, è sua ciuitate eliminauit, illos Christiani principes à primis saltem puerorum annis exigere suo edicto verebuntur? Et miramur si religio nostra quotidie magis deferuescit, si fides intermoritur, cum nullis literarum studiis foueatur, nullis doctrinæ stimulis excitetur. Atqui ea est quæ vix pulsanti aperiatur, nec accipiat vllus qui non petierit. Cœleste munus est nostra fides, quam inter scabiem tantam & contagia nostrorum temporum vix maximo suo quisque studio tuetur. Quid? si nulla adhibeatur diligentia, nullum etiam studiũ nisi in contrariam rationem? Ita nempe in eam contumaciam impietatémque dilabimur, vt quasi pœniteat nos esse Christianos, religiosis oblatremus tãquam bardis & superstitiosis. At non iis persuasionibus innititur religio sancta Christi, quæ aniculas tantum aut vulgares homines deprædetur. Habet locupletes testes, quos nulla tormentorum genera deterruerunt, habet suos patronos, qui doctis rationibus causam ipsius strenue defendant. Cui quondã & Tertullianus operam suam nauauit, cum multis aliis scriptis, tum in Apologetico contra gentes. Sed is nunc non tam iniuria tempo-

rum

rum quàm negligentia tot tantiſque mendis lancinatur, vt nullos poßit etiam ſtudioſos in lectione ſua continere. Nos vtilitatẽ eius opuſculi ſubodorati (vt aliquãdo ad propoſitum reuertamur) & libenter ipſum lectitamus, & collatione vetuſtorum codicum pro virili noſtra, libellum iuuit emaculare. Nam & ſi nonnulla ſuperſunt adhuc tanta librariorum caligine obducta, vt ea illuſtrare nequeamus, in eum tamen nitorem (ni fallor) concinnauimus, vt à Chriſticolis legi agnoſcíque poßit: quos etiam non dubito, aut ingenij maius acumen aut fideliores codices nactos, quod deſideratur adhuc diligenter repoſituros. Quibus autem ſubdifficilis videtur hæc Apologia, placuit additione paraphraſeos laboris ſtudium aliqua ex parte ſubleuare. Et quæcunque ea ſit, volui ſub auſpiciis veſtris prodire in lucem, non ſine certis maximíſque cauſis: & quod ſacra ſtudia præter cæteros maximi ſemper feciſtis, & quod veſter erga me animus gratus beneuolúſque ſemper fuit & eſt. Valete.

ARGVMENTVM IN APOLOGETICVM TERTVLLIANI aduerſus gentes, per Franciſcum Zephyrum.

CVM *Septimius Tertullianus Carthaginenſis omni genere literarum peritus (vt Lactantius teſtatur) videret, quo tempore tres Auguſti, deinde Seuerus à Iulio Cæſare vigeſimus Imperator, res Romanas adminiſtrarent, Chriſtianum dogma, quo erat ipſe initiatus, quammaxime exagitari diuexaríque per orbẽ, ita vt Chriſtiani indicta cauſa necarentur, vicem hominum miſeratus, cum non poſſet de more palam illis patrocinari, quòd de ſolo nomine & ex præiudicio damnatio irrogabatur, qua poteſt ratione Chriſtianorum cauſam ſuſcipit: atque hanc (quaſi literas) orationem ſcriptã mittit ad antiſtites Romanos, qua illa poßint in operto de communi cauſa Chriſtianorum cognoſcere, quando in propatulo non liceat: neque ideo quia mortem illi propter Chriſtum metuant: nam vt paulò pòſt videbimus, votum illis accuſatio erat, & pœna felicitas. Sed vt communi ſatis infamiæ faciat, cum ſacrilegi, homicidæ, ſycophantæ quotidie audirent, atque ob eam cauſam damnari putarentur: ſimul ne tacendo maledictis aſſentire videretur. Nam quæ quiſque patiẽter audit, inquit*

Aristoteles, ea etiam committere videtur. Huic igitur orationi nomen inscribitur à denominatione apologiæ, quæ defensionem significat, & recusationem. Nam per partes orationis incedens, crimina primum occulta infanticidij, incesti, pabuli sanguinis: deinde maiestatis in deos & in imperatorem ita diluit, vt feliciter ea in accusatores calumniantes retorqueat, & Christianam se quicunque perlegit esse non pœniteat. Cum vero aduersus gentes intendat oratio, id est in eos homines qui idolorum superstitione tenebantur (Iudæi siquidem & eorum exemplo Christiani, gentium nomine Græcos proprie intelligebant, communiter autem omnes nationes quæ à vero dei cultu aberrarent) attamen quia à Romanis pontificibus omnis erat dãnationis absolutionísque gratia Christianorum, ad eos potissimum orationem cõuertit. Phraseos autem character Tertullianum certe arguit auctorem, cum minus semper comptus multúmque breuis & obscurus fuisse videatur. Cõmata enim potius habet quàm cola, & frequentes periodos, qualia decent graui vehementique stylo, quo semper ipse vsus est. Verum in suo hoc Apologetico solito est elegantior: & figuras locutionis & dianœas frequentes adhibet, metaphoram, concisionem, anadiplosim, præcipue vero dialysin, aposiopesin, & interrogationem cum prosopopœia, vt qui apud Romanos principes, non cum suis loquentem se faciat. Quod si hæc auribus iudicum non lectioni commisisset, atque in foro dixisset eandẽ causam, non dubito quin periodis vsus esset amplioribus & clausulis magis rotundis, vti campus ille & pompa rhetorum exigere videtur. Is vbique animosus apparet, ne hilum quidem se deiiciens à constantia Christianorum, parum in captando fauore curiosus, vt qui in causa honesta & vera innitatur. Cuius genus iudiciale est, cum species defensionem habeat & recusationem. Status vero mixtus, generalis præcipue & coniecturalis. nam de nominibus ferè conuenit, de factis nequaquam. Ridendus itaque ille est qui in tot capita orationem dilacerauit, forte ex imbecillo suo ingenio perpetua oratione defatigatus, per interualla sedes disposuit: qualis in Suetonio, Plinio, & in epistolis Apostolorum fuit, vbi ea quandoque capita fiunt, quæ ne pedum quidem munere fungerentur. Sed eiusmodi argumenta contra gentes, si qui sunt qui velint latiori campo metiri, & rationibus tanquam de physicis agatur, suffulcire, adeant Lactantium & Aquinatem. Nos simpliciori doctrina contenti, quo facilior studiosis Christiani nominis

minis

minis tota hæc breuior oratio occurrat, sensus lege paraphraseos interpretabimur, aliis scilicet verbis magis communibus eundem sensum æmulantes. In verbis tantummodo supersedebimus iis, quæ aut dilucidiorem significationẽ desiderent, aut quasi parum recepta exemplis fuerint contestanda, contra neotericorum grammatistarum opinionem, quibus ea tantum verba Latina videntur, quæ sibi obuia semper sint & familiaria: nec posse aliquid autument in sacra historia perlegi sine literarum maxima iactura. Debent illi plurimum iniuriis temporum, quibus factum est vt Varro, Afranius, Neuius, Cato, aliique quamplurimi desiderentur, qui suis nos scriptis ab hac verborum angusta circumscriptione vendicarent, quando in solo verbo potius quàm in complexione honesta peritiam scriptoris versari existimẽt. Exordium huius orationis (quod eo vsque progreditur atq; adeo quasi præfatus hæc ad suggillandam odij erga nos publici iniquitatẽ) duabus potißimum partibus constat. Primum, quia admirabilis causa est, non ita aperte beneuolentiam attentionémque captare potest: ea igitur omnia miro insinuat artificio: beneuolentiam quidem à persona iudicum, cum illos quasi coactos innuat ferri contra Christianos: ex ipsa vero causa quòd veritati studeat, quòd se ipsa contenta est, quòd cœlestis sit, beneuolentiam simul & attentionem conciliat: itémque ab aduersariorum persona, iudicia legésque multo meliori loco si aures Christianis admoueant, fore demonstrans. Deinde quo patientius audiatur, id quod apud aduersarios firmißimum erat, subiungit, odium scilicet contra Christianos, iniquum penitus illud esse, quia duce feratur ignorantia: nam si quid ignoramus, bonum perinde atque malum esse potest, nimirum iudicium & falsum plerunque & ridiculum omnino deprehenditur. Narratio nulla est quando omnia notißima sunt quibus de agitur, & causam totam patefacit ipsa partitio. Cuius illa sunt capita, Christianos odio non esse dignos, legibus iniustis damnari, non esse homicidas, neque incestos, neque inter reos maiestatis annumerari debere, neque religioni auersos, non factiosos, non infructuosos esse, imò de neceßitate omni virtute præditos. Argumenta plerunque elicit à consequentibus, à simili & à comparatione: quæ omnia certius suis locis patebunt.

Q. SEPTIMII FLOREN-TIS TERTVLLIANI

APOLOGETICVS ADVERSVS GENTES.

SI NON licet vobis Romani imperij antistites in aperto & in ipso fere vertice ciuitatis præsidētibus ad iudicandum, palam dispicere, & corā examinare, quid sit liquido in causa Christianorum; si ad hanc solam speciem auctoritas vestra de iustitiæ diligētia in publico aut timet, aut erubescit inquirere; si denique (quod proxime accidit) domesticis indiciis nimis onerata sectæ huius infestatio obstruit viam defensioni; liceat veritati vel occulta via tacitarum literarum ad aures vestras peruenire.

Video, inquit Tertullianus, duabus de causis Christianos dānari indicta causa: primū quia vobis iudices aliter fieri per leges non liceat, cúmque in vertice summáque arce Capitolina ad Ius dicēdum præsideatis (qui locus est vrbis celeberrimus) in operto & procul à populi testimonio vobiscum agi, etiam si velitis, non licet. Deinde quia causa Christianorū tātis videtur esse præiudiciis damnata, tantísque pseudofratrum indiciis oppressa, vt super eam quisque iam timeat, & erubescat quodammodo palam diligentior haberi: atque id ex omnibus aliis causarum generibus solum videtur, quod oblatum nulla quæstione seruata de subito damnari potest; Cum itaque res se ita habeat Christianorum, vt vndique à manifesto patrocinio excludatur; liceat saltem in occulto veritatem examinare, & quas ad vos literas damus legere non dedignemini. ANTISTITES *Romani imperij appellat ipsos pontifices, quorum auctoritas rem sacram, ceremonias, omnem denique religionem administrabat, in quibus interpretandis summa reipublicæ versabatur, vnde & principes publici consilij à Cicerone appellantur, & deorum immortalium antistites, &c.* AD HANC *solam speciem, &c. In aliis, inquit,*

quit, iudiciorũ formis, ne dicam ſpeciebus (quod etiam Cicero abhorruit) ſtudioſa eſt auctoritas veſtra in perſcrutãda iuſtitiæ norma, ne quis inſons opprimatur, neque plebis teſtimonium veretur. Sola hæc quæ ad Chriſtianos pertinet, neglecta penitus temere condemnatur à vobis. Dictum vero hoc eſt ex eadem figura qua Terent. Ad eam rem, inquit, ſi quis magiſtrũ cepit improbum, id eſt, ſuper eam rem, & ad numerum ſalutare.

DOMESTICIS indiciis onerata. Tanto odio nõnulli Chriſtianos proſequebantur, vt quo melius eccleſiæ ritus cognoſcere poſſent, & cognita indicare, Chriſtianos ſe eſſe ſimulantes, ſacris etiam eius ſectæ initiarentur. hos Apoſtolus pſeudofratres appellat, quorũ fraude cum ſæpe alias eccleſia periclitata eſt, tum hoc ipſo tempore Septimij, cum quaſi trãsfugæ multa ſe vidiſſe apud Chriſtianos falſo teſtarẽtur, quibus effectum eſt, vt ſi antea odioſum fuiſſet apud alias gentes Chriſtianum nomen, tum maxime infeſtum omnibus modis vexaretur.

Nihil illa de cauſa ſua deprecaretur, quia nec de conditione miratur. ſcit ſe peregrinam in terris agere, inter extraneos facile inimicos inuenire. Cæterum genus, ſedem, ſpem, gratiam, dignitatem in cœlis habere: vnum geſtit interdum, ne ignorata damnetur:

Verſimile eſt quiſquis reus iudicum attentionem implorat, illud maxime intendere, vt conditionem ſuam deprecando releuet, & quibus poteſt modis ſe ſuámque cauſam commendans miſericordiam moueat. Quæ res in aliorum omnium cauſis tralatitia erat, Chriſtianis vero penitus negabatur, tum quia iudices nullas eorum preces admittebant, tum quod Chriſtiani ad pœnam pleno gradu incedebant. Tertullianus igitur, ne iudices ſi crederent literas nihil aliud quàm veniam reatus expoſcere, lectionem ob eam cauſam negligerent: ex auribus illorũ hunc in primis ſcrupulum eximere contendit, Ea vis eſt, inquit, Chriſtianæ ſectæ, vt nihil ſollicita ſit, quomodo vobis ſatisfaciens aliquid de ſua cauſa imminui cõtendat, quo minus damnationẽ mereri videatur. Cum enim tota eius ratio, atque ſpes omnis à cœlo pendeat, cœleſtia vero oppoſita ſint omnia terrenis, quid mirum ſi diuerſa quoque eſt eius conditio, alitérque tractetur apud externos quàm æquum ſit atque legitimum? Sed hoc vnum eſt quamobrem attentionem veſtram requirat, quia vehementer exoptat: vt quid ea ſit & in quo nitatur, cognoſcatur prius à vobis quàm damnetur. Quæ ſa-

Ex . b.
L. deprecatur.

ne petitio & honesta est & à iudicibus recusari non potest.
DEPRECARI *vero est pro reo à iudice vel pro amico à principe viro veniam precari. Cicer. ad Pontif. Amici illi tui te vno amico tecti, &c. Quibus autẽ verbis deprecatio fiat, idem Cicero pro Ligario docet. Ignoscite iudices, errauit, lapsus est, non putauit, si vnquam posthac, &c.* CAETERVM *idem quod vero significat: differunt tantum constructione, illud enim semper præponitur, hoc contrà: perinde ac apud Græcos.*

Quid hinc deperit legibus in suo regno dominantibus, si audiatur? An hoc magis gloriabitur potestas earum, quod etiam inauditam damnabunt veritatem? Cæterum inauditam si damnent, præter inuidiam iniquitatis etiam suspitionem merebuntur alicuius conscientiæ, nolentes audire, quod auditum damnare non possint.

Ratio quamobrem homines aliquid expetant triplex est, honestum, vtile, & iucundum: cur fugiãt his contraria faciunt, turpe, inutile atque molestum. Tertullianus itaque vt facilius Christiani exorent iudices vt audiantur, antequam ad tabellam deueniant ostendit nihil esse in ea petitione quamobrem reiici mereantur: nihil enim ab ea timeri posse, quod legibus inutile sit, præsertim vbi ad libidinem suam omnia trahere poßint, imò quod iocundum sit sperari posse. Namque post dictam causam, id est, de more damnare reos merito gloriari poterunt. Quid? & honesti ipsius autoritas ita se melius tuebitur. Omnis enim inuidia hoc modo subterfugitur, quam leges alioqui apud multos tanquam iniustæ commouere videntur, cum ob eam causam nolle iudices audire Christianum suspicentur, quia expurgatum absoluere non cogantur. Si igitur quod honestum, iucundum & vtile est respicere iudices velint, Christianis dicendæ causæ potestatem faciant.

Hanc itaque primam causam apud vos collocamus iniquitatis, odium erga nomen Christianum. Quam iniquitatem idem titulus & onerat & reuincit, qui videtur excusare, ignorantia scilicet. Quid enim iniquius, quàm vt oderint homines quod ignorant, etiam si res meretur odium? Tunc etenim meretur cum cognoscitur an mereatur. Vacante autem meriti notitia, vnde odij iustitia defenditur, quæ non de euentu, sed de cõscientia probanda est. Cum ergo propterea oderint homines, quia ignorant quale sit quod oderunt, cur non liceat eiusmodi illud esse,

esse, quod non debeant odisse?

Altera procemij pars, quæ commune odium in Christianos multiplici ratione ostendit esse iniquum. Iudices enim atque omnes ferè gentes, vti Iudas in sua epistola inquit, ita se habebant, vt quæ nescirent vituperarent, in illis vero rebus quas naturaliter veluti bruta animalia cognoscerent distabescerent. Illud igitur est, inquit Tertullianus, quod primum in iudicium vestrum venire, & à vobis cognosci velim, iniquitas scilicet odij in Christianum nomen: quam si excusare conamini, quod publicum rumorem secuti, nihil vnquam de hac causa certi cognoueritis, dico hanc vestram rationem ignorantiæ non modo non releuare vos aut aliquo modo liberare, sed magis onerare obligaréque fidem vestram. Tota hæc argumentatio ex eo est axiomate, quod & ab Aristotele ponitur. At vero bene quisquis iudicat ea quæ cognoscit, & ipsorũ verus est iudex, &c. Si quod igitur est incognitum nobis, bonum, malúmue esse asseueramus, puerile hoc est iudicium & temerarium: odium enim & amorem non casus facit, sed ex certa sciẽtia suboriri solent, cum notitia meriti non vacat, sed suũ locum occupauerit: & pro comperto dignitatem habemus, indignitatémque rei, præsertim cum nihil obstet, quamobrem bonum esse poßit quod ignoratur.

Ita vtrunque ex alterutro redarguimus, & ignorare illos dum oderunt, & iniuste odisse dum ignorant. Testimonium ignorantiæ est, quæ iniquitatem dum excusat, condemnat. Cum omnes qui retro oderant, quia ignorabant quale esset quod oderant, simul vt desinunt ignorare, cessent & odisse. Ex his fiunt Christiani, vtique de cõperto; & incipiunt odisse quod fuerant, & profiteri quod oderant: & sunt tanti quãti & denotãtur. Obsessam vociferãtur ciuitatem, in agris, in castellis, in insulis Christianos, omnem sexum, ætatem, conditionem, etiam dignitate trãsgredi ad hoc nomen quasi detrimento mœrent.

Inferens ex superioribus ab vtrouis enthymemate demonstrat vtrumque refelli: quia scilicet ignorant gentes ipsos Christianos, ideo iniuste odisse, & odisse quia ignorent, vt quod de vno existimatur, satis sit ad alterius constitutionem. ex eo igitur quod sequitur, si quid ego ignorans odi, iniustum est odium, cum bonum esse poßit quod ignoro: & si iniustum est, fit vtique ab ignorantia: ita odium ex ignorantia iniustum esse concedendum. Quod

El. vtrunq.
Eg. tamen
El. b. sit.
El. & a. b.
El. b. cessant. Eg.
El. b. denotamur.
El. maerent
b. moret. Eg.

autem ex hac causa suboriatur odium, demonstratur (huic enim propositioni occurrere gentes poterant, se quidem de comperta re odisse Christianos) ex eo quod efficitur, si remoueatur. Quicunque enim, inquit, instituta nostra patienter cognouerit, tantum abest vt odio prosequatur, vt postea mirifice comprobet illa & amplectatur. hinc in dies magis pullulant Christiani, neque est locus in terris qui eius nationis omnino sit expers. Qui igitur testatur ignorantiam vt odium excuset, se magis condemnat. QVI *retro oderant: id est antea, et retroactis temporibus, In qua significatione apud superiores Latinos raro vsurpatum est. neque ideo minus est doctior qui suorum temporum verbis vtitur, cum aliis temporibus alia videmus in omni dialecto vsurpari. Sic Cicero nunquam dixit alioqui, pro quo interdũ vsus est cæteroqui: num posteri apud quos illud est frequens, ideo explodendi? Is qui toties alibi vsus est: antea, etiam hoc loco repetere poterat, sed sua tempestate: retro occurrebat passímque audiebatur. Nec tamen autoritate caret, nam multo superior Papinius in sua Soteria, Genus ipse (inquit) suis præmissáque retro nobilitas, nec origo latet, &c.* VTIQVE *de comperto: cum adseueratione legẽdum. quasi dicat, non temere neque derepente, sed è re comperta sibíque perspicua Christiani fiunt. Neque hæc figura dicendi noua est, nam & Lucretius: de subito, Cicero: de reliquo; de scripto, frequenter vsus est. In illo quidem nimia temporum negligentia animaduertitur, si remissius legatur.* ET *sunt tanti quanti & denotantur. Videtur enim significatum continui ad numerum retulisse, qui per tot quot referri solet. Sed cum multitudinẽ ingentem qui ad Christianismum quotidie magis confluebant exprimere significantius vellet, quasi stolos & agmina; non contentus discretis relationibus, continuis coniunctísque vti voluit: quibus etiam summa multarum rerum concipitur. vt Cicero, Vnquam nullam vidi tantam concionem, quanta nunc vestra est. Et; Quid est in terris commune tantum tantulúmue consilium, quod non de meis rebus gestis pulcherrime iudicarit? Tanti igitur sunt, perinde ac si dixisset, tanta eorum est multitudo, quantam vos non præterit, sed indicatis, ac deploramini multa proclamatione dolentes sub prætextu iustitiæ, & quasi accepto detrimento obsideri orbem hac Christiana religione, & ad hoc nomẽ omnes homines confugere, vt merito de ecclesia Horatianum illud decantari posset:*

Merses

Merses profundo, pulchrior euenit,
Luctere multa proruet integrũ cum laude victorẽ.

Nec tamen hoc ipso modo ad æstimationem alicuius labentis boni promouent animos, non libet rectius suspicari, non libet propius experiri. Sic tantum vrbana curiositas torpescit, amãt ignorare, cum alij gaudeant cognouisse: quanto magis hos Anacharsis denotasset imprudẽtes, de prudentibus iudicantes, q̃ non musicos de musicis.

Iudicium consensúsque multitudinis in eadem re nunquam est à sapientibus improbatus, imò pro vero semper accipi solet, tanquam comperta res & definita ratione. Cum itaque Romani sua voce faterentur à nullo genere hominum Christianos non laudari, si rationi non odio obsequerentur, debuerãt ex ea multitudine moneri, non fieri quidem temere, si quanto magis à Christo deterrerent homines, tanto illum libentius consectarentur, sed ex aliqua causa, quam si animaduertere velint, in æstimationem alicuius latentis boni venirent. Verum tanta odij nubes prætenditur, vt quæ cunctis hominibus naturalia sunt obliuiscantur, nec melius aliquid ex iis coniicere volunt, neque de proximo certius experimẽtum facere. Et quæ est vrbanorum præcipua curiositas, vt vnumquodque velint diligentius perscrutari, in hac tantum causa negligentiores inueniantur, & quæ omnibus iniucunda esse solet ignorantia, delectentur. Quàm sit hoc absurdum, ex auctoritate simul & cõparatione ratiocinatur. Nam si Anacharsis, inquit, philosophus ignorantes musicam deridebat, de musicis ferre iudicium, quanto magis imprudentes damnasset, si de prudentibus vidisset iudicare: quum multo magis importuna sit imprudentia quàm amusia.

Malint nescire, quia iam oderunt. adeò quod nesciunt præiudicant id esse, quod si sciant, odisse non poterant: quando si nullum odij debitum deprehẽdatur, optimum vtique sit desinere iniuste odisse: si vero de merito cõstet, non modo nihil odij detrahatur, sed amplius acquiratur ad perseuerantiam, etiam iustitiæ ipsius auctoritate.

Sapientis est mutare consilium, nonnulli tamen ita ceruicosi sunt, quales plerunque potentiores, vt si quem semel vel immerito læserint aut oderint, perpetuis calumniis persequantur. nam si peccatũ suũ fateantur, minus iam prudentes haberi credunt: igitur ne fateantur, aut verũ dissimulant, aut rei ipsius certiores fieri

nolunt: id quod Christianis eueniebat apud Romanos aliásque gentes. nam cum illi hanc sectam semel odissent, ne illud temere suscepisse viderentur, sine quæstione odisse perseuerare malebant, conscij iam sibi ac prospicientes, si rem Christianam diligentius discuterent, eiusmodi esse quæ odij finem faceret. Quod autem hoc conscientiæ præiudicium impediat veritatem, manifestum est, cum in tali quæstione nihil sit quod illos offendere debeat: nam si nulla causa deprehendatur odij, æquum sanè foret odio renunciare: si vero ita mereri Christianos pateat, multo æquius in eo odio perseuerarent cum auctoritate ipsius iustitiæ subniterentur. Prius enim quàm res examinata erat odisse, aberat à iustitia: cum vero examinata, sceleri obnoxia iudicatur, ipsa iam exigit iustitia, vt non modo odio, sed pœna quoq; digna mulctentur.

Sed nõ ideo, inquit, bonũ quia multos conuertit. Quãti enim ad malum performantur, quanti trãsfugæ in peruersum? Quis negat? tamen quod vere malum est, ne ipsi quidem quos rapit defendere pro bono audent. Omne malum aut timore aut pudore natura perfudit. Denique malefici gestiunt latere, deuitant apparere, trepidant deprehensi, negant accusati, ne torti quidem facile aut semper confitentur: certe condemnati mœrent: dinumerant in semetipsos mẽtis malæ impetus, vel fato vel astris imputant. nolunt enim suum esse, quia malum agnoscunt. Christianis vero quid simile? neminem pudet, neminem pœnitet, nisi plane retro non fuisse. Si denotatur, gloriatur: si accusatur, non defendit. interrogatur, vel vltro confitetur, damnatus gratias agit. Quid hoc mali est, quod naturam mali non habet, timorem, pudorem, tergiuersationem, pœnitentiam, deplorationem. Quid hoc mali est, cuius reus gaudet? cuius accusatio votum est, & pœna felicitas?

Anthypophora hæc & obiectio tacita aduersariorum, quam affatim Tertullian. vehementérque refellit. nam cum bonitatem Christianæ sectæ ex multorum hominũ confluxu probasset, idq; probabile videri posset, non autem semper verum, ne sibi contradictio confidat, certiores notas veriorâque affert argumenta, quibus malum à bono, vitiúmque à virtute dignosci poßit. Fateor enim, inquit, multos homines, quos nostra lex ad se conuertit, apostatas fieri abutíque præceptis. Quid mirũ? in potestate siquidem

nostræ

inquit ... [illegible]
... performantur ...

El. b. dãnati

El. b. christianis ...

interrogatus. El. b.

naturam mali

El.

El. quod hoc
b. quid hoc mali est

noſtra eſt, & bene & male agere, vnde non eſt ex actionibus noſtris elicere certius, quid bonum ſit aut ſecus. Sed hoc ipſa nos natura prudens omnium rerum magiſtra docet manifeſtis indiciis de neceſſitate conſequentibus. Quicquid enim malũ eſt, cogit nos etiam ſi nequam ſumus, malum eſſe fateri, trepidationem & pudorem voluit comites eſſe mali: odit enim lucem qui male agit, timétque ne deprehendatur, & deprehenſus pudore cõfunditur, pœnitet negátque quãtum poteſt cauſam in ſe eſſe talis facinoris. Quæ omnia indicia naturalia, & vera ſi in Chriſtianis apparẽt, nulli dubium eſt quin illi mali ſceleſtique ſint, à contrario, ſi neque illos nominis pudet, ſed interrogati ſint ne Chriſtiani vltro fatentur, neque accuſationem eius cauſæ timent. non enim ſe defendunt, tantúmque abeſt vt ſe huius ſectæ pœniteat, vt ægre ferant, prius multo in eius cognitionem non veniſſe, palam profitentes verum dei cultum per Chriſtum fieri in ſpiritu & veritate. Quid eſt cur non bonum illud dicatur, in quo hæc nulla ſint, illa liquido inueniantur.

Non potes demẽtiam dicere, qui reuinceris ignorare.

Alia anthypophora, quæ vno ictu exponitur, licet ea quidem vulgaris eſſet & benè recepta. Cum enim aliquis accuſationem, paupertatem, exilium, eiuſmodíque mala non timet, nec ipſa quidem morte deterretur, vir fortis eſſe poteſt & elati animi. Quod ſi quis hæc non modo non timeat, ſed exoptet atque in eis felicitatem eſſe credat, is profectò demens iudicabitur: tantum à naturali ſenſu abhorrebit. id quod & ſi in Chriſtiano homine minime mirum videri debet, qui lorica ſpei certe indutus, clypeo fidei omnia proculcat ſempiternis rebus addictus, nulla tamen alia ratione Tertullianus iudicium hoc plebis Romanæ defendit de dementia Chriſtianorum, quàm quòd temerarium illud eſſe probat, & à certis rebus penitus excluſum: quando ipſi iam profeſſi ſint rem Chriſtianam ignorare. At quod aliquis ignorat, id ſapiens ne ſit an ſtultum, bonum an malum, quomodo intelligere poteſt?

Si certum eſt denique nos nocentiſſimos eſſe, cur à vobiſipſis aliter tractamur, quàm pares noſtri, id eſt cæteri nocentes? cum eiuſdem noxæ eadem tractatio deberet interuenire. Quodcunque dicimus, cum alij dicuntur; & proprio ore & mercenaria aduocatione vtuntur ad innocentiæ ſuæ commendationem. Reſpondendi, altercandi facultas patet, quando nec liceat indefenſos & inauditos

omnino damnari. Sed Christianis solis nihil permittitur loqui, quod causam purget, quod veritatẽ defendat, quod iudicium non faciat iniustum.

Dictum est hoc per concessionem, vnde maior inuidia iudicum exaggeratur. Esto, inquit, liberum omnibus iudicium, & qua quisque velit mente feratur in Christianos, concedatúrque etiam illos esse sontes, cur tamen quod lege communiter præscriptum est, in illis tantum priuilegium existit. Non liber quidem tu es in eo quod lege cautum est. Rex tibi & dominus sunt leges, quibus statuitur nullum reum indicta causa damnari debere. Dicimur incesti, dicimur homicidæ & hostes publici: concedo. cur non legitima quæstio ex quolibet crimine peragitur? Sed audito hoc solo, Christianus est, damnationem pronunciatis? Alij cum dicuntur, & audiunt idem quod nos, & in eodem quo nos crimine denotantur, vti lege concessum est, & sua se & aliorum opera defendi: merito quidem, cum aliter verum explicari non possit, ac iudex probare æquitatem suam. At vide in re simili quàm dissimilis sit conditio Christianorum. nec illud quidem iudices exaudire volunt, quod eos iustos redderet atque laudandos.

Sed illud solum expectatur, quod odio publico necessarium est, confessio nominis, & non examinatio criminis. quãdo si de alio nocente cognoscitis, non statim cõfesso eo nomen homicidæ, vel sacrilegi, vel incesti, vel publici hostis (vt de nostris eclogiis loquar) contenti sitis ad pronunciandum, nisi & consequentia exigatis, Qualitatem facti, locum, tempus, conscios socios.

Post diem reo dictum consequens erat examinatio legitima nominis, ex qua qualitas facti, & quo nomine appellari conueniret excludebatur. accidentia præter hæc, tempus scilicet, locus & alia id genus, quibus verum fieret manifestum, diligentius quærebatur. Non enim si statim cõfessus reus esset, nomen criminis, homicidæ (verbi causa) aut adulteri, contenti erant iudices ad pronunciandam sententiam. In Christianis tamen non quod iuris esset inquirebatur, neque sibi iudices neque legibus satisfacere curabant, sed plebi tantummodo. Si quis enim se Christianum profiteretur, eo solo nomine nulla facta quæstione, neque de maiestatis crimine, qua potissimũ causa Christiani postulabãtur, vt in sequẽtibus videbimus, neq; de homicidio, pœna statim irrogabatur.

ECLOGIVM verò, diminutiuũ ab ecloga, quicquid in aliquem scriptis eligitur, & quasi titulus addicitur, designat. Alij eulogium scribunt, quod cum propriè de monumẽtis mortuorum dicatur, quibus bene omnes dicere solent, ad alios quoque titulos transtulerunt.

De nobis nihil tale, cùm æquè extorquere oporteret quodcunque falso iactatur. Quot quisque iam infanticidia degustasset, quot incesta concelebrasset, qui coci, qui canes affuissent. O quanta illius præsidis gloria, si inuenisset aliquem qui centum iam infantes comedisset.

Poterant indices, aut pro iudicibus populus respondere, nihil isthac opus est quæstione in Christianos, hoc solum nomen crimen facit ad pœnam. Si ita res se habet, inquit Tertullianus, iam dictũ est quàm hoc temerariũ sit, aliquid præiudicare sine causa rationéve aliqua introducta, hoc tantùm contenti essemus: cùm verò prætextum odio vestro adstruentes, nefariũ & impudens genus Christianorũ dictitetis, vt qui in suis sacris illis arcanis infantes mactent, & incesta luminibus extinctis frequentent, quid est cur quæstio non sit tempestiua necessariáque in his tantùm facinoribus? vt tandem eruatis qui sint ij qui tanquam canes affuerint improbe laniantes humanas carnes, & qui, quãdo, quomodo coxerint, &c. Vnde gloriam sibi ambitiosi iudices gratiámque apud plebem mirificam cõpararent. Quod infanticidij accusatores subornarentur in Christianos Eusebius in sua historia testatur.

Atqui inuenimus inquisitionem quoque in nos prohibitam. Plinius enim Secundus cùm prouinciam regeret damnatis quibusdam Christianis, quibusdam gradu pulsis, ipsa tamen multitudine perturbatus, quid de cætero ageret consuluit Traianum imperatorẽ, allegans præter obstinationem non sacrificandi, nihil aliud se de sacris eorum comperisse, quàm cœtus antelucanos ad canendum & Christo & deo, & ad conferendam disciplinam; homicidium, adulterium, fraudem, perfidiam, & cetera scelera prohibentes. Tunc Traianus rescripsit, hoc genus inquirendos quidem non esse, oblatos verò puniri oportere.

Hysteron proteron ad maiorem energiam, de inquisitione nunc agit, quæ semper quæstioni præcedit, vt vndecunque colligat, cum Christianis agi extra ordinem ex illiberali odio, quod

quantò insolentius effertur, tantò magis arguit innocentiam Christianorum. Et quid insolentius, quàm de iis supplicium sumere, quorum etiam inquisitio quandoque sublata sit? neque id quidem negligentia, sed imperatorum edicto. Non omnes enim imperatores, vt patebit inferius, Christianum nomen persecuti sunt, quod natura malum non esse redarguit. Quod enim malum est, ab omnibus quoquomodo profligatur damnatúrque. Traianus ita imperator Plinio de Christianis consulenti, iis quæ recitat verbis respondisset, inquisitionem certè substulit. Imperatoris enim verba & scripta, edicta sunt ac leges. Plinius Secundus post consulatum missus à Traiano ad ordinandam Bithyniam, inter alias res quas illic emendare procurabat, familia erat Christianorum. Cuius cognitionem; & quia vetera perturbare videbatur, & multos iam implicabat, ad imperatorem retulit per epistolam, quæ adhuc cum ea quam illi Traianus rescripsit, extat in volumine quo aliæ Plinianæ continentur. NIHIL *aliud de sacris eorum, &c. Agnosco Plinij verba elegantia & consummata. breuißimè disciplinam totius Christianæ sectæ exposuit, quæ duobus stat nititúrque præceptis, vt deum per Christum colat, & inter homines virtutem constanter exerceat.*

O sententiam necessitate confusam, negat inquirendos vt innocentes, & mandat puniri vt nocentes. Parcit & sæuit, dissimulat & animaduertit. Quid temetipsum censura circumuenis? si damnas, cur non & inquiris? cur non & absoluis, si non & inquiris? Latronibus inuestigãdis per vniuersas prouincias militaris statio sortitur, in reos maiestatis & publicos hostes omnis homo miles est, ad socios, ad conscios vsque inquisitio extenditur. Solum Christianum inquiri non licet, offerri licet, quasi aliud esset actura inquisitio, quàm oblationem. Damnatis ergo oblatum, quem nemo voluit requisitum, qui puto iam non ideo meruit pœnam, quia nocens est, sed quia non requirendus inuentus est.

Traianus dum inuidiæ simul & iuri cauisse voluit, cùm oblatos quidem Christianos si præterisset, gratiam populorum offendere videret: si verò quos testimonio sui proconsulis defendebantur, temerè damnasset, contra ius iustitiámque decernere, suis his verbis sententiam de Christianis adeò cõfudit, vt quid sibi ea velit, quantum ad probandam destruẽdámque illorum sectam pertinet,

tinet, parum constet. Damnat enim & absoluit. Alteram quidem ex his disiunctiuis necesse est veram esse, aut nocentes esse Christianos, aut innocentes: si nocentes publicique hostes, proculdubio inquirendi, & inquisiti puniendi: si vero innocentes, etiam si casu vel ex maleuolentia iudici offerantur, iure dānari non possunt. Quod si dicas inquisitionem ideo prohiberi, quia in alium finem tendat: hoc, inquit, non video, cum omnis inquisitio nihil aliud quàm oblationem faciat. Sed si quasi finis merito permittitur, multò magis deberent ea quæ sunt ad finem: nisi fortè opera quæ daretur inquirendo redderet innocentes, quos nulla alia causa, nisi quod occurrerunt alicui damnandos facit. Seipsum itaque imperator irretiuit, & quasi incidit in censuram vt emendatione dignus. Præterea ne inquisitionem ipsam prohibitam diceret, quia noua & insolita causa Christianorum, stationes militum affert vbique dispositas, nullam aliam ob rem, quàm vt ea scelera quorum rei fiunt Christiani exterminentur. Igitur dißimulatione & negligentia tantùm non Christiani arguuntur insontes.

SORTIOR, *à verbo sortio contrarij affectus significationem gerere Nonius ex auctoritate Varronis commemorat.*

Itaque nec in illo ex forma malorum iudicandorum agitis erga nos, quod cæteris negantibus adhibetis tormenta ad confitendum, solis Christianis ad negandum: cùm si malum esset, nos quidem negaremus, vos verò confiteri tormentis compelleretis.

Iniuria alia aliam sequitur facilè, si quis iudex ea quæ ante iudicium requiruntur inuertit, quæ etiam ipsi iudicio competunt, conturbabit. Habet suas quæcunque actio formulas, secundum quas necesse est aut de causis cadamus aut superiores discedamus. Quod si ritè formulæ non seruentur, iudicium irritum fit atque ridiculum. Cùm ante tribunal itaque sisterentur Christiani extra ordinem, iudices etiam iudicando mali ne essent nec ne, à communi formula iudiciorum recedebant. Reus enim (verbi causa) maiestatis eculeo fidibúsque torquetur, vt quod negat quia malum confiteatur. Christianis verò tormenta adhibentur, vt quod sponte confitentur, quia bonum, negent. Si contrariorum igitur eadem est disciplina, si malum est quod negatur, quod fatemur bonum est. Iudices igitur suo se gladio conficiebant, Christianos quasi homicidas damnantes, cùm tamen accusatos à confeßione deterrerent.

Neque enim ideo putaretis non requirenda quæstionibus scelera, quia certi essetis admitti ea ex nominis cõfessione, qui hodie de cõfesso homicida sciẽtes homicidiũ quod sit, nihilominus ordinem extorquetis admissi: quo peruersius, cùm præsumatis de sceleribus nostris ex nominis confessione, cogitis tormentis de confesso decedere, vt negantes nomen, pariter vtique negemus & scelera de quibus ex confessione nominis præsumpseratis.

Per argumentum à legitima quasi consuetudine iudicij tacitæ obiectioni respondet, nulla, inquitis, opus est maiori quæstione ad eruenda flagitia, satis est si quis Christianus esse fateatur, sub eo nomine omnia isthæc vitia latẽt. Esto, inquit Septimius, Sed si morem vestrũ in iudicando recordamini, nec quicquã vobis satis esse videtur homicidæ alicuius cõfeßi homicidiũ quale sit tenere, sed iuris esse censetis ordinẽ sceleris quoque extorquere, quando scilicet, vbi, quomodo, & quibus sociis. Quapropter hanc vestrã obiectionẽ peruersius reddere iudicium vestrum non videtis? nam si cõfeßo nomine Christiano, simul etiã cõfiteri scelera temerè præsumitis, vrgenda vehemẽtius erat, non remittẽda cõfeßio, vt vos iustiores, nos scelesti magis videremur.

PRAESVMERE, προλαμβάνειν, *& quasi animo aliquid præoccupare. Plin. Hanc ego vitam voto & cogitatione præsumo. Item, Rerũ quas assequi cupias præsumptio ipsa iucunda est.*

Sed opinor non vultis nos perire, quos pessimos creditis (sic enim soletis dicere) homicidas.

Ironia. At, inquit, misericordia fortè vestra erga nos fit, vt confeßionem supprimatis, ne ex eã damnatio irrogetur iis quos viuere velitis. Lachrymæ crocodili nimirum, quibus vos adeò bene cupitis, peßimos esse dicitis, & creditis homicidas. ita vestra hæc caritas beneuolentiáq; tantùm abest vt crimina dißimulet, vt quæ nulla sint insimulet, quo iustius vexari videamur.

Negatis laniari iubere sacrilegum, si confiteri perseuerauerit. Si non ita agitis circa nos nocentes, ergo nos innocentissimos iudicatis, cùm quasi innocẽtissimos non vultis in ea cõfessione perseuerare, quam necessitate non iustitia damnandam à vobis sciatis. Vociferatur homo, Christianus sum, quod est dicit; tu vis audire quod non est: veritatis extorquendæ pręsides de nobis solis mendacium elaboratis audire. Hoc sum, inquit, quod quæris an

an ſim. Quid me torques in peruerſum? confiteor, & torques: quid faceres, ſi negarem? Planè aliis negātibus non facilè fidem accommodatis: nobis, ſi negauerimus, ſtatim creditis.

Locus à ſimili, ex quo concluditur, ex peruerſa hac iudicum quæſtione Chriſtianos inſontes declarari. Sacrilegus (exempli gratia) & Chriſtianus vterque, vt creditur, nocens accuſatur: alter ſi fateatur ingenue ſacra ſublegiſſe, non opus eſſe videtur, neque ipſi iudices iubent lancinari atque torqueri, ſatis ea eſt confeßio ad irrogandam pœnam. Alter verò ſi crimen quoque ſuum fateatur, Chriſti ſcilicet ſectam legémque colere & amplecti, ſtatim iubetur miris modis cruciari: & quantò magis in confitendo crimine perſeueret, tantò plura tormentorum genera intentantur. At ſanè hoc demonſtrat, crimen hoc nominis non putari crimen, quod iure damnari poßit. Quid enim amplius vexatur, quando crimen fuerit extortum? Quippe ne contra ius ferri iudices neceſſitate improbæ legis cogerentur, auertere homines Chriſtianos ab ea confeßione quibuſcunque modis conabantur & mentiri deſiderabant. Si itaque crimen noſtrum odio quodam violenti non iure punitur, innocentes profectò ſumus, vos iniuſti.

Suſpecta ſit vobis iſta peruerſitas, ne qua vis lateat in occulto quæ vos aduerſus formam, aduerſus naturam iudicandi, contra ipſas quoque léges miniſtret. Niſi enim fallor, leges malos erui iubent, non abſcondi: confeſſos damnari præſcribunt, non abſolui. hoc ſenatuſconſulta, hoc principum mandata definiunt, hoc imperium, cuius miniſtri eſtis.

Admonitio qua mentes iudicum excitat, vt cognoſcere certius velint, quamobrem perperam agant, & immutato ordine iudiciorum contra Chriſtianos, cùm nõ ſine ſuſpicione alicuius violẽtiæ id fieri poßit: nã ſi, inquit, quas populus leges ſciuit, quarũ vos miniſtri eſtis, ſi decreta ſenatus, ſi principum edicta, vnum omnia vobis propoſitũ præſcribunt, vt malos proferatis in lucem, confeſſóſque dãnetis: atque hanc formã in omni ſcelerũ genere ſeruatis, præterquã in Chriſtianis: quos neque perquiritis, & oblatos abſcondere, & cõfitentes abſoluere conamini: debuerat hæc iudicij repugnantia ſuſpicionẽ iampridem vobis inieciſſe, non poſſe tam apertè deturbari leges, niſi aliqua neceßitate impellente. Ea verò eſt ipſa veritas, quam quiſquis impugnare velit, incredibile eſt

quantum omnia peruertantur. MINISTRET *vos. Et Plin. Mesio: Ad nos quoque, inquit, veluti riui ex illo benignißimo fonte decurrunt, quos & haurire ipsi, & absentibus amicis quasi ministrare poßumus. Cicero: Acastum retine, quo commodius tibi ministretur.*

Ciuilis non tyrannica damnatio vestra est. Apud tyrãnos enim tormenta etiam pro pœna adhibentur: apud vos styli quæstionis temperantur; vestram illis seruire legem vsque ad confessionem necessarium: & si confessione præueniantur, vacabunt: sententia opus est; debito pœnæ nocens expugnandus est, non eximendus.

Exaggerat iudicum iniquitatem, iudiciorum formas & instituta laudans: quæ quum ciuilia sint & suis legibus vtantur, non autem ad vnius libidinem conturbentur, contra reos nequaquam abuti deberent tormentis, sed quoties illi negauerint, suppresserintue reatum. Leges enim ideo tormenta excogitasse videntur, vt obstinata flagitiosorum negatio expugnaretur. Nam si vltro fatentur, præueniátque cõfeßio quæstionem, nihil ea opus est, sed vacat. Quod si adhibenda tamen reo sit ad veritatem eruendam, quamdiu negabit, adhibebitur: simulac confitebitur, illa vacabit cessabítque: atque ita omnis forma materiáque quæstionis secundum cõfeßionem moderabitur. Quod si quis iudex in quæstione sæuiat atque tormentis, vbi locum non habent, id est, cum sponte sua reus cuncta fateatur, qualis est Christianus: iam hoc non ciuile est, sed tyrannorum, qui non contenti irrogatione pœnæ longa hominum laceratione satiari expleríque volũt: cum post deprehensum manifestius crimen sentẽtia debitam semel pœnam pronunciare debeat, qua nocentes conuincantur, non absoluantur. STYLOS *quæstionis appellat formas omnes quærendi & examinandi quæ præscribuntur à iudicibus pro reorum qualitate. Cum non modo instrumentum quo scribebant stylus significat, sed per metalepsim scripturã quæcunque eo exarabatur.* EXIMENDVS, *id est, extrahendus à debita pœna. nam quod alij plerunque dicunt eximere, vt diem eximere, &c. à Valerio abstrahere dictum est. Cum inuito, inquit, Caio Cæsare Cos. aduersus publicanos dicendo in curia diem abstraheret. de Catonis maiestate.*

Denique illum nemo gestit absoluere, non licet hoc velle, ideo nec cogitur quisquam negare. Christianum homi-

hominem omnium ſcelerum reum, deorum, imperatorum, legum, morum, naturæ totius inimicum, exiſtimas, & cogis negare, vt abſoluas, quem non poteris abſoluere, niſi negauerit. Præuaricaris in leges. Vis ergo neget ſe nocentem, vt eum facias innocentem, & quidem inuitum iam, nec de præterito reum.

Maius eſt hoc indicium omnibus aliis, quod pro innocentia Chriſtianorũ Tertullianus de iudicibus affert. Nam quæ ab externis cauſis pendent actiones noſtræ facile in vtramuis partem ſe tutari poſſunt, in quibus vero ſola hominis volũtas requiritur, verum illa de ſe iudicium facere videtur. Poterat quia Chriſtianum nomen & nouum erat, & vt illi dicebant contrarium moribus & naturæ, non videri ab re ſi noua etiã forma iudiciorum diſtraheretur. Quid ſi voluntas iudicum Chriſtianos proculdubio innocentes arguat? abſoluere nimirũ illos cupiunt, quod ipſum patet, quia omnibus modis negationem eius nominis prætendunt, facile in aliis noxis conniuentes, quia homines ſub falſo prætextu cõdemnari pro comperto habent, cum ſi vel minimam criminum partem veram comperiſſent, & nollent, & non liceret abſoluere, etiam ſi à Chriſto deſciſcerent. Quanquam illud non modo nouum, ſed illegitimum eſt, vt per coactam negationem criminis abſolutio fiat. Tales profecto iudices legũ præuaricatores appellari merito poſſunt, cum dicenda taceant: breuitérque attingant quæ inculcanda repetendáque eſſent: vnde facinoroſis (vt dicunt) hominibus non via tantum aperitur vt euadant, ſed tormentis omnibus illam capeſſere cogunt. Nam cum præuaricator is proprie ſit (vt Pedianus inquit) qui reum ita accuſet vt abſoluatur, ſic iudex cum exiſtimet Chriſtianum diis hominibúſque infenſum non poſſe alia ratione elabi, niſi per negationem: nullo pacto ſi præuaricari nolit, mentionem negationis facere deberet. At etiã cogit inuitos & quos ex ea abſolutione declaraturus eſt, de quacunque re præterita reos amplius non eſſe futuros, ſed falſo ex calumnia laboraſſe.

Vnde iſta peruerſitas? vt etiam illud non recogitetis, ſponte confeſſo magis credẽdum eſſe, quàm per vim neganti? vel ne compulſus negare, non ex fide negarit? & abſolutus ibidẽ poſt tribunal de veſtra rideat æmulatione, iterum Chriſtianus.

Excitat interrogatio iudices quaſi dormientes & ita obcæ-

catos mala conſuetudine iudiciorum, vt quæ luce ſint clariora non videant. Nam & cōſcientiam hominum venire in quæſtionem volunt, & liberum mentis arbitrium terminare. Quod ſane iniquum ſimul eſt atque ridiculum. Quid enim ad forum? ſi mihi conſcius ſim Epicureo non Stoico, & Chriſtiano non ethnico, ecquid hoc ſimulare diſsimularéue pro tempore non licet? Sed & coacta confeſsio vel negatio nōne in contrariam partem interpretanda? quamobrem conſiderandum, inquit, vobis iudices fuerat, fruſtra vobis in hanc quoque partem laborem quæſtionis ſuſcipi duabus potiſsimum cauſis, quia verum hominis ſenſum & conſcientiam eruere ab inuito non liceat, & ſi videatur licere, nō erit id ex fide veréque aſſeuerandum. Ad præſens enim aliquis vobis aſſentietur, ſimulac vero recedat à tribunali ad ſuū ipſe propoſitum repedabit: id quod eo tempore ſæpius eueniſſe credibile eſt, iis Chriſtianis qui adhuc infirmi facile tormentis cedentes, munia tamen Chriſtianorum paulo mox obibant ridentes quodammodo fefelliſſe, tam accuſatores quàm iudices. Qui Chriſtianos iam inſectari non ex iuſta cauſa, ſed æmulatione & ſtudio ſuæ tuendæ opinionis præ ſe ferebant inuidia concertationes ſuſcitante. Quanquam enim Apoſtolus cōfitendum eſſe moneat, ore quidem ad ſalutem, corde vero ad iuſtitiam conſequendam, eiuſmodi tamen lapſos eccleſia non repudiabat, ſicuti Lactantius in quinto ratiocinatur, & Euſebius lib. 6. ſacræ hiſtoriæ.

Cum igitur in omnibus nos aliter diſponatis quàm cæteros nocentes, id vnum contendendo, vt de eo nomine excludamur (excludimur enim ſi facimus quæ faciunt non Chriſtiani) intelligere poteſtis non ſcelus aliquod in cauſſa eſſe, ſed nomen, quod quædam ratio æmulæ operationis inſequitur.

Elegās enthymema & de neceſsitate verum. Nam ſi, inquit, in quæſtione criminum, quibus rei Chriſtiani fiunt, negligētiores ſolito iudices videantur, neque eaſdem formas ſeruare in iiſdem criminibus curent, & excluſio ſola negatióque Chriſtiani faciat odium aliorum ſcelerum veniam & abſolutionem, ſequitur vt crimina cætera nulla ſint, & de ſolo nomine Chriſtiani condemnentur. Nam ſi cum nomine pariter crimina tenerentur, nequaquam pœnitentia nominis ſatis eſſet ad reliqua crimina diluenda: & iurati iudices rebus magis facinoroſis quàm opinione, quæ ſua cuique eſt, mouerentur. Colligendum igitur nomen tantum-

modo

modo esse in causa non flagitium aliquod, & quidem id nomen quod non per se odium debeat concitare, sed quod æmulationis quædam vis temeraria, dum alius alium imitari studet, delere & studio sui supprimere contendat. Interposito vero. EXCLVDIMVR *si facimus, &c. Irritum quoque iudicum laborem demonstrat, dum homines ex albo Christianorum eximere tanto studio conantur, cum fides noménque Christianum ea quæ virtus ratione probetur, si in actus scilicet exeat laudandos & in recte facta. Quoties enim cunque Christianus homo contra præcepta Christi patrarit, illico sine vi aliqua nullis tormentis adhibitis excluditur à Christo, nec iam Christianus appellari merito potest.*

Hoc primum agens vt homines nolint scire pro certo quod se nescire pro certo sciunt. Ideo & credũt de nobis quæ non probantur: & nolunt inquiri, ne probentur non esse. Quæ malunt credidisse, vt nomen illius æmulationis inimicum, præsumptis non probatis criminibus de sua sola confessione damnetur.

Verum illud est verbum quo Cæsar apud Sallustium vtitur, Omnes homines qui de rebus consultant, ab odio, amicitia, ira atque misericordia vacuos esse decet. Animus enim noster perturbatione aliqua irretitus, quid verum sit liquido diiudicare nõ potest, à quo malo veluti exordio plurima manant iniusta & extraordinaria: quod cum multis aliis locis, tum hoc Christianorum exemplo perspicuum est. Quos cum Romani aliæque gentes odio & æmulatione sectarentur talibus decepti affectibus, quod semel ignorauerãt semper ignorare iuuabat, ne quomodo veritatem cognoscentes, suorum se dictorum factorúmque pœnitere cogerentur: vnde facile de Christianis falsa credebant, & quæstio certior negligebatur, vt causam semper habere viderẽtur, quamobrem inimicos suos damnarent: in qua re duo præcipue absurda concurrebãt, vt inimicus esset non ex deprehensis criminibus, sed ex temeraria criminum opinione, atque ex sola eius confeßione damnatio irrogaretur.

Ideo torquemur confitentes, & punimur perseuerantes, & absoluimur negantes, quia nominis prælium est.

Totius peruersæ rationis iudiciorũ de Christianis causam recitat cum maxima asseueratione, quasi proclamans, hinc est Romani quod contra morem nos si confitemur torqueamur, & ne-

gantes præter morem aliorum reorum absoluimur, quia non crimen aliquod in causa, sed tantummodo nomen.

Deniq; quid de tabella recitatis illum Christianũ, cur non & homicidam? Sed homicida Christianus, cur nõ & incestus? vel quodcunque aliud nos esse creditis? In nobis solis pudet aut piget ipsis nominibus scelerum pronunciare? Christianus si nullius criminis nomine reus est, valde infestum si solius nominis crimen est.

Argumentum pro Christianorum innocentia validissimum in extrema parte reseruauit, quod ab auctoritate est, quæ non lõge repetatur, aut ex obscuro loco, sed qua iudices ipsi suo se quasi gladio cõfodiant. Patet, inquit, insontes esse Christianos ex eulogiis iis quæ in tabella sua iudices in damnatione proponunt: nam cum in ea notentur causæ quamobrem rei damnari meruerint, si quæ de Christianis proferuntur, perlegantur, nullum aliud denotatũ crimẽ inuenietur, quàm quod Christiani. Quod si illi homicidiũ, incestúmue cõmiserint, aut maiestatẽ læserint, quæ vulgaris opinio est, cur tanta crimina iudices in pronunciatione sententiæ dissimulare? quãdo sibi & aliis, ita melius satisfacere possent? an id scilicet quia cauisse volunt Christianis, quos tãto amore aut reuerentia prosequantur, aut occulere cupiant illorum facinora? vide potius in quos tanto ferãtur odio, falsa citius cõfingãt quàm dissimulent vera. Quum itaque luce clarius sit Christianos nullo criminũ nomine reos fieri: neque enim adulteri, neq; venefici sunt omnino, quotidie tamen accusentur, vexentur, damnentúrque ex eo tantum quod Christiani dicantur, nimirum necesse est hoc nomen nimis quidẽ odiosum esse infestúmq; omnibus, quando per se crimen solum faciat. Quod iam certius cõprobare aggreditur.

Quid? quod ita pleriq; clausis oculis in odiũ eius impingunt, vt bonum alicui testimonium ferẽtes admisceãt nominis exprobrationẽ. Bonus vir Caius Seius, sed malus tãtum quod Christianus. Item alius, Ego Lucium sapientem virum repente factum Christianum defero; nemo retractat: ne ideo bonus Caius, & prudens Lucius, quia Christianus: aut ideo Christianus, quia prudens & bonus. Laudãt quæ sciunt, vituperant quæ ignorant. & id quod sciunt, eo quod ignorãt corrũpunt. Cum sit iustius occulta de manifestis præiudicare, quàm manifesta de occultis prædãnare. Alij quos retro ante hoc nomen vagos, viles,

viles, improbos nouerāt, ex ipso denotāt, collaudāt cæcitate odij, in suffragiū impingūt. Quę mulier? quàm lasciua, quàm festiua. Qui iuuenis? qui Lucius, q̄ amasius, facti sunt Christiani. Ita nomen emendationi imputatur.

Quatuor quasi testimoniorum genera adducit, quibus palam fiat quantum fuerit odium huiusce orbis in Christianos, ne quis forte miretur si solum id nomē, exiliū, pauperiem, sæuámq; mortem apportaret. Illud profecto erat odium, vt quæcunque virtus, aut etiam vtilitas in Christiano cōtinebatur, ab iis quasi tetro absinthio condita reiiceretur. Nonnulli igitur in circulo (vt fit) si de aliquo Christiano, verbi causa, Caio mentio oriretur, laudare suo testimonio quòd bonus esset, & vituperare quia Christianus, tāta odij cæcitate transuecti, vt non viderent impingere offenderéque in duo simul cōtraria, quæ esse non possunt. Alius item alio tramite in idem cōcurrebat absurdum, Affero, inquit, vobis nouum, Lucius sapiens ille vir de subito ad Christianos transfugit, quasi quod à sapienti viro factum esset damnari posset. Sed hæc audiētes veluti cautiores, de vtroque verbum nullū neque retractabāt, agitabántq; prolixius rationem eius facti, ne alterum confiteri cogerentur, aut bonitatem Caij, & prudētiam Lucij esse à Christo, aut ideo factos esse Christianos, quia bonus sit alter, alter merito sapiens. Dum itaque eiusmodi homines manifestæ bonitati sapiētiæque Christianum nomen adiungerent in conuicio, cōtraria ratione vtebantur ab aliis prudentioribus. Qui mētes hominum ab externis rebus metiri iudicaréque solēt, & incerta laudare damnaréue, prout iudicari possunt, quæcunque apparent. Alij quos maius odium caligabat, dum in nōnullis qui antequam Christiani essent male audiebant, vituperare id nomen contenderent, incōstantiores erant: eodem tempore fauorem suffragiúmque illi imprudenter afferentes, cum dicerent, quæ mulier, quàm me hercules lasciua, quàm festiua Christiana facta est, id est, lasciuiam festiuitatémque omnem deposuit & emendauit? atque ita nomē culpabile videri temere volebant, quod vitia exterminaret. Hæc de honestis, sequitur quartum de vtili. Amasium vero & amasiam dixere Latini veteres. Varro, Quibus suam delectet ipse amasiam, & habitantem spe ibus lactet suis.

Nonnulli etiam de vtilitatibus suis cum odio isto paciscūtur, contēti iniuria, dum ne domi habeāt quod odetūt; vxorem pudicā maritus iam non zelotypus, filiū sub-

iectum pater retro patiēs abdicauit, seruum iam fidelem iam dominus olim mitis ob oculis relegauit: vt quisque hoc nomine emendatur, offendit. Tanti non est bonum, quanti est odium Christianorum.

Quicunq; vere Christianus est, id est, quisquis præcepta Christi seruauerit, vir ille sit siue fœmina, seruus vel liber, pauper aut diues, priuatámque aut publicā personam gerat, omnē de se aliis honestatem vtilitatémq; præstabit, quæ à quouis hominū genere expectari poßit, vtpote qui sibi ante oculos deum sem per cōscium proponat suarū actionū, nec alteri minus quàm sibi cupiat. Nulla vtique vxor sanctius iura coniugij seruabit, nullus magis filius parentibus auscultabit, nullus erit vtilior seruus quàm Christianus: ita maritus omni suspicione zelotypiáq; liberatur, parētibus nulla opus est in liberos patientia. Dominus non de furto, nō de fuga serui sollicitabitur. Attamen gentes (quod semel temere cōstiterāt) nihil inde boni prouenire posse putātes, tanto odio flagrabāt, vt in id pactū conuentionémq; venirent, quā omnibus suis cōmodis renunciarēt, modo Christianus non interueniret maritus (verbi causa) de pudicitia vxoris sollicitus omnibus modis occurrere, quasi felicē se fore putās, si tanta suspicione liberaretur. Cōuertebat illa se ad Christū, atque eo duce omnem culpā exuta ita pudicè viuebat, vt viro nullum zelotypiæ locum relinqueret: quia tamen Christiana, statim abdicabatur & de contubernio expellebatur. Ita se pater habebat in filium emendatum, ita dominus aduersus fidelem seruum, magis eo quisque nomine offendebatur, quàm cum priori crimine laborabat, nec tanti emendatio, quanti odium æstimabatur.

Nunc igitur si nominis odiū est, quis nominū reatus? Quæ accusatio vocabulorum, nisi si aut barbarum sonat aliqua vox nominis, aut infaustum, aut maledicū, aut impudicum? Christianus vero quantum interpretatio est de vnctione deducitur. Sed cum perperam Christianus pronunciatur à vobis (nā nec nominis est notitia penes vos) de suauitate vel benignitate cōpositum est. Oditur ergo in hominibus innocuis etiam nomen innocuum.

Satis iam declarauit Tertullianus suo tantum nomine Christianos vexari damnaríque. Qui reatus nominis & si grauior odiosiórque est quàm esse aut videri potest, iusta tamē causa nō est quamobrē tam miserabiliter homines torqueātur. Sed si comprobetur,

betur etiam ne ipsum quidem nomen aliquid in se cõtinere, quod graue sit, odióue dignũ? nónne licebit merito conqueri, quod innocentium hominum innocuum quoque nomen conuellatur? Quod itaque nomen hoc Christianus nullo modo debeat odiũ in se merito concitare ex ipsius nota & argumẽto, à debita diuisione suadet. Nomẽ enim, inquit, & vocabulum aliquod quatuor de causis abhorrere homines solent, quarum nullã in se habet Christianus. Barbarum quidem non est, quoniam Græcum. nihil habet in se infelicitatis aut ominis quod malum aliquod minitetur, nulli etiam maledicit, atque ab omni turpidine seiũgitur. Siue enim per iota scribitur orthographice, vnctionem illam regiam præ se fert, siue per ita, quemadmodũ vulgo inepte Christianus deriuat, benignitatem refert. Christus enim vnctus est, Chrestus autẽ bonus.

NISI si Barbarum, &c. Legendum omnino est, vt vetus codex habet, neque (vt à nonnullis creditur) si vacat. Græci πλὴν ἐὰν dicunt, id est præterquã. Isocrates, πλὴν ἐὰν ὁμοίως συμφέρῃ τὰς πράξεις σιωπᾶσθαι σοί τε τῷ λέγοντι, κἀκείνοις τοῖς ἀκούουσιν. Ouid. in quinto suæ Metamorphoseos, nisi si crudelis id ipsum Exigis vt pereat. Plin. lib. 6. Iuba qui videtur diligentißime prosecutus hæc, omisit in hoc tractu (nisi si exemplariũ vitiatum est) Berenicen alterã. Plaut. in Menæch. Quin nos hinc domum redimus, nisi si historiã scripturi sumus. ODITVR ergo. Priscis verbis delectatur Tertullianus. Odiri verbum apud antiquos fuisse, osus adhuc, vt Festus docet, & perosus demonstrant.

At enim secta oditur in nomine, vtique sui autoris. Quid noui si aliqua disciplina de magistro cognomentũ sectatoribus suis inducit? Nonne philosophi de authoribus suis nuncupãtur Platonici, Epicurei, Pythagorici? etiã à locis conuenticulorũ & stationum suarum Stoici, Academici? Atque medici ab Erasistrato, & grãmatici ab Aristarcho, coci etiam ab Apicio? nec tamen quenquã offendit professio nominis, cũ institutione transmissa ab institutore. Plane si qui probauit malam sectã, & ita malum etiam autorem, is probabit & nomen malũ dignum odio de reatu sectæ & authoris. Ideóque ante odium nominis cõpetebat prius de auctore sectam recognoscere, vel auctorem de secta. At nunc vtriusque inquisitione & agnitione neglecta nomen detinetur, nomen expugnatur, & ignotam sectam, ignotum & auctorem vox sola prædã-

nat, quia nominantur, non quia reuincuntur.

Antypophora. poterat enim aliquis dicere, haud infensum nomen, id est neque secta per se, sed propter auctorẽ. Hoc si ita est, inquit, cognoscendum prius fuerat vtrũ auctor eius Christus malus esset habendus nec ne. Si enim probabili saltem ratiocinio hominem fuisse nequam flagitiosumq́; persuadeatur, merito à tali principio & quasi capite nomẽ ipsum cum secta, quãuis belle sonaret, omnib. modis profligandũ fuisset. Sed illud molestũ iniquũ est, vt nomen aliquod arripiatur & expugnetur, diuexetúrque propter sectam vel auctorẽ, cuius tota vita propositúmque ignoretur, atque id nõ quia reuincatur refellatúrque quasi falsum & impudẽs, sed quia sic nominetur. Antea verò quàm respondeat obiectioni, emollire exemplis ceruicem obiiciẽtis pertentat (si quasi hoc nouum esset & vsitatum vehementius vrgeret) aliarũ sectarum adducens exempla non philosophorum tantum, sed cocorum etiam, qui cum traditam sibi à præceptore disciplinam amplexẽtur nomine eius vsurpato, nullam cuiquam offensionem aut odiũ commouerunt, ita vt amantes sui detineant, à quibus verò reiiciantur, vim nullam perpeßi valere permittantur. De Apicio, qui à Plinio nepotum omnium altißimus gurges appellatur, cum plures alij, tum Seneca ad Elbiam matrem meminit.

Atque adeo quasi præfatus hæc ad suggillandam odij erga nos publici iniquitatẽ, iam de causa innocentiæ cõsistam, nec tantum refutabo, quæ nobis obiiciuntur, sed etiam in ipsos retorquebo quę obiiciunt: vt ex hoc quoq; sciant omnes in Christianis non esse quæ in se nesciunt esse, simul vti erubescãt accusantes nõ dico pessimi optimos, sed iam vt volunt compares suos. Respõdebimus ad singula quæ in occulto admittere dicimur, quæ illos palam admittentes inuenimus; in quibus scelesti, in quibus vani, in quibus dãnandi, in quibus irridendi deputamur.

Propositum (vt diximus) huius orationis innocentia est Christianorũ, de qua nihil adhuc seorsum diximus. Nam quæ hactenus insinuauit Tertullianus loco quasi præfationis, exacte necessarióque producta fuerunt. Expugnãdum siquidem fuerat odium, quo omnis attentio perturbatur, atque eius iniustitia damnanda suggillandáque priusquam ad ipsum innocentiæ statum consisteret. Quo loco attentionem sibi concilians pollicetur, nõ modo quæ Christianis imputantur diluere, sed etiam illa ipsa ita in accusa-

tores

tores reiicere atque retorquere, vt quæ aliis falso adscribunt, in se reuera esse agnoscant, videántque in iisdem se criminibus impune volutari, quorũ alios facere reos conantur. Præterea quod multo impudẽtius est, ea omnia facinora quæ in operto Christiani operari dicuntur, & vnde scelesti, vani, irridendíque existimãtur, probabit eadem palã fieri ab calumniatoribus nulla habita ratione.

Sed quoniã cum ad omnia occurrerit veritas nostra, postremo legũ adstruatur autoritas aduersus eam, vt aut nihil dicatur retractãdum esse post leges, aut ingratis necessitas obsequij præferatur veritati: de quibus prius concurram vobiscum vt cum tutoribus legum.

Non poterat oratio quæ pro Christianis dicebatur eodẽ cursu deduci quo aliæ causæ libere ferebantur. Primum enim conciliandi erant auditores, non vt attentius audirẽt, sed vt (quod ordinariũ cæteris erat) audire vellẽt: deinde exoratis iudicibus vt audiant, maior vtrinq; difficultas occurrebat. Leges & edicta quæ Christianos indicta causa damnari iubebant. Nam iudices audimus te inquiunt, Tertulliane libenter pro Christianis dicentem, sed vterq; nostrum operã ludit. nam & si probabilia veráq; afferas, legum tamẽ auctoritati deseruire cogimur, quæ semel de sola nominis confeßione Christianos male mulctãdos esse præscribũt, ita vt nihil aliter retractandum sit, ingratísque & quasi per vim necessarium hoc legis obsequium deferendum nobis est, plurísque æstimandum quàm veritas ipsa. Nos enim iurati in verba legũ, tutores fideléſque legum ministri esse debemus. Hac itaque excusatione cum videret Septimius iudices vti cõtra veritatem, de iure prius legum cum illis disputandum esse constituit, vt probata postmodum innocentia Christianorum, liberet illorum fidem & religionem, si innocentes penitus absoluant.

Iam primum cum dure definitis dicendo, non licet esse vos, & hoc sine vllo retractatu humaniore præscribitis: vim profitemini, & iniquam ex arce dominationẽ, si ideo negatis licere, quia vultis, non quia debuit non licere.

Ius ipsum atque vis de eodem loco vicißim excluduntur, & in qua ciuitate tribunalia sunt, vires, vt quibus omnis iustitia inuertitur, comprimũtur exturbantúrque omnib. modis, nihílque magis absurdum illegitimúmque videtur, quàm cum vires pro legibus & pro ipso iure haberi volunt. Quod Christianis præcipue eueniebat apud Romanos iudices, qui vires sæuitiámque tyrãni-

cam qua Christianos perdebant legitimam videri volebāt iureq; perlatam. Necessarium itaque est de statu hoc legitimo disserere, ne se hoc illi legum prætextu tuentes, Christianos iure damnare videātur: iis quidem ad manus semper erat illa vox, Nō licet esse Christianos. Quæ definitio determinatióque legis dura quidē est & penitus inhumana. Nam cur ita absoluta fertur, neque eius ratio aliter retractari recognoscíque permittitur ora quodāmodo compescens disputationum. nimirum si hoc ita est, quia sic vobis placeat non quia sic debeat, præ se fert illa quidem vim maximā, & quia ratio nulla dominatur, non iudices sedere in Capitolio, sed tyrannos demonstrat, quorum proprium illud est, sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas, nullo habito respectu ad id quod permitti debeat aut non debeat. viribus igitur Christiani succumbunt, non legitimè superantur.

Quod si quia non debet, ideo nō vultis licere, sine dubio id quod non debet licere fit, & vtique hoc ipso præiudicatur licere quod bene fit. Si bonū inuenero esse quod lex tua prohibuit nomen, ex illo prohibere me nō potest: quod si malum esset, iure prohiberet.

Altera pars dilēmatis. Nō licet enim esse Christianos, aut quia non vultis, aut quia permitti non debeat. prius tyrannicum est, vt diximus, alterum temeritate sua & iniquitate idem peccat. nam cum omniū legumlatorum scopus ille sit & propositum, vt ciues euitatis vitiis virtutem capessant, qua felicem beatámque vitam viuant, profectò illud licere voluerunt quod bene fit, quod autem malum, nequaquam. Igitur sectam Christianam per vos esse non licet, quia nequam esse præiudicatis. At natura alicuius rei non est præiudicio temerè damnanda. potest enim & nomen & res eius bona deprehendi: quod si patienter audiamur explicabitur, atque ita prohiberi legitime non poterit. Cum leges itaque mala persequantur, non quæ sunt bona, nulla vestra est isthæc lex per vim lata aut ex errore, quæ extra ordinem commune refigit bonum, & quod proprium eius est abrogat.

Si lex tua errauit, puto ab homine cōcepta est: neque enim de cœlo ruit. Miramini hominem errare potuisse in lege condenda, aut recepisse se in reprobanda? Nónne & ipsius Lycurgi leges à Lacedæmoniis emendatæ, tantum autori suo doloris incusserunt, vt in secessu inedia de semetipso iudicarit.

Legem

Legem aduersus Christianos posse ex errore esse inductam à verisimili primum confirmat, deinde ab exemplo. Quid enim facilius est hominibus quàm errare, præsertim in his inferioribus rebus, quarum principia cum aliter se haberi poßint, ita nullam de se certam scientiam faciunt, vt sæpe quæ noxia videantur, salutaria fiant: quæ verò bona, experiantur mala. Cum itaque lex contra Christianos ab hominibus concepta conditáque sit, neque de cœlo ceciderit, sua autoritate non debet quod bonum est quasi malum contumaciter persequi, imò aut abroganda esset aut emendanda, quales pleræque aliæ leges tam apud alias gentes quàm apud Romanos. Nam & Lycurgi leges, qui omniũ legislatorum facile princeps à Pythia deus appellatus est, Spartiatis duriores visæ sunt, & in commodiorem vsum redactæ. Ex qua re Lycurgus cum ne hilum quidem aberrasse existimaret, recipere sese ab eo rigore noluit, vt aliquid remitteret & improbaret, sed tantum ex eo doloris concepit, vt in Crissam transuectus seipsum inediæ condemnarit. Quanquam apud alios scriptores alia historia hæc inueniatur.

Nónne & vos quotidie experimentis illuminantibus tenebras antiquitatis, totam illam veterem & squalẽtem syluam legum nouis principalium rescriptorum & edictorum securibus truncatis & cæditis? Nónne vanissimas Papias leges quæ ante liberos suscipi cogunt, quàm Iuliæ matrimonium contrahi, post tantæ autoritatis senectutem, heri Seuerus cõstantissimus principum exclusit? Sed & iudicatos in partes secari à creditoribus, leges erant: consensu tamen publico crudelitas postea erasa est, & in pudoris notam capitis pœna cõuersa, bonorum adhibita proscriptione, suffundere maluit hominis sanguinem quàm effundere.

A notiori propiorique exemplo iudices monet, malignitatem rei vel bonitatem non esse legum autoritate defendendam, quando pleræque non veritatem, sed cõmoda potius sui imperij respicientes, quæ pro temporum qualitate mutantur, facile aberrare possunt, vt ex multis patet, quæ experientia duce omnia illustrãte per rescripta mandatáque principum edictorúmque securibus, id est autoritate consulari prætoriáque vel antiquãtur vel emendantur. Ex illa verò legum infinita congerie, quam meritò syluam squalẽtem & incultam appellat, à Iustiniano sequenti tem-

pore concisam, duas potißimum elegit, quarum alteram Papiam suo scilicet tempore Seuerus abrogauerat, altera de nexu iampridem refrixerat. RESCRIPTA *verò principalia, mandata principis dicebantur, quibus sponte sua vel precibus exoratus Imperator alicui priuatæ personæ vel communitati aliquid aut concedebat aut excludebat; quæ ex eo nomen traxerunt, quia, vt Tacitus scribit, moris fuit principem quanquam præsentem scripto adire, quæ scripta libelli supplices à Martiale dicuntur, nostra tempestate supplicationes. ad ea igitur scripta quod Imperator rescribebat, rescriptum propriè appellabatur; nomen deinde latius patere cœpit ad quæcunque præcipua mandata fecisset. Nam edicta omnem in omnibus autoritatem magistratuum præ se ferunt.*

PAPIAS *Leges, eas intelligit quas Coss. Papius atque Pompeius imperante Augusto tulerunt, quibus præmia patribus aßignabantur, etiam si illegitimus quis pater fuisset, neque de Iuliæ legis constitutione matrimonium contraxisset. Legem hanc Iulius ad Romanam dignitatem conseruandam condiderat contra concubitus temerarios. Augustus verò exhaustæ vrbi consulens, cuiúsque propagationem admisit, quam deinde in referta vrbe vt absurdam & inutilem heri, id est nouißimè, Seuerus abrogauit.*

NEXVS *verò, Lex apud antiquos sæuißima fuit, quæ debitores qui soluendo non erant creditoribus non modo quasi mancipia addicebat, sed truncandos etiam laniandósque proportione debiti tantum non concedebat. Hæc sine exorata autoritate per se refrixit, improbata ab omnibus, tota pœna capitis conuersa est in bonorum expoliationem, quæ homines inopiæ nota vexatos misero pudore afficiebat, quem plerunque sequitur sanguis per os hominis suffusus. Maluit ergo pudore suffundere sanguinē, quàm cæde profundere.*

Quot adhuc vobis repugnādæ leges latent, quas neque annorum numerus, neque conditorum dignitas cōmendat, sed æquitas sola? & ideo cum iniquę recognoscuntur, merito damnantur. licet damnentur cum iniquas dicimus, imò si nomen puniunt, etiam stultas.

A specie descendit ad genus. Longum enim fuisset & importunum quæcunque leges obliteratæ fuerūt recensere. Quamplures igitur, inquit, iudices latent adhuc, leges quæ à vobis, populóque Romano, retractandæ corrigendæque erunt. Nam cum propositum omnium legum, sit ipsum æquū, quæcunque ab eo quasi

signo

signo discedunt, nulla dignitate legislatoris, nulla autoritate antiquitatis commendantur. Eóque etiam ipso tempore, quo vires suas exercent, hominésque condemnant, iniquæ dicuntur & habentur. Quod si nomen aliquod solum persequantur, quales sunt in Christianos, stultæ etiam temerariæque videri possunt.

Si vero facta; cur de solo nomine puniunt facta, quæ in aliis de admisso, non de nomine probata defendunt? incestus sum, cur non requirunt? infanticida, cur non extorquent? in deos, in Cæsares aliquid committo, cur non audior qui habeo quod purgem? Nulla lex vetat discuti, quod prohibet admitti: quia neque iudex iuste vlciscitur, nisi cognoscat admissum esse quod non licet; neque ciuis fideliter legi obsequitur ignorans quale sit quod vlciscitur lex. Nulla lex sibi soli cōscientiam iustitiæ suæ debet, sed eis à quibus obsequium expectat. Cæterum suspecta lex est quæ probari se non vult; improba autem, si non probata dominetur.

Leges facile labi & iniquas fieri posse, satis est declaratum, nunc ipsam legem de Christianis examinat, qua ratione iniqua sit & ab æquo longius absit. Nam si, inquit, facta puniunt ipsæ leges, quamobrem de Christianis nomen tantum quasi factum insectantur? si quis enim Christianus infanticida vel sacrilegus deferatur, prætermissa quæstione, perinde ac esset reuera sacrilegus pœna mulctatur. Ea igitur facta quæ in aliis si probata examinatáque fuerint, haud equidem de nomine quia vulgo sic feratur, sed de admisso, id est quia patrata fuerint defenduntur tuentúrque à legibus pro veris, si in Christianis modo nominentur, damnantur vtique: neque enim verus reatus sit necne quæritur, nec testes adducere, neque se purgare permittitur Christiano contra omnium legum constitutiones. Nulla siquidem lex id quod prohibet, vetat quin discutiatur. Iudex vero nisi veritatem comperit, qui recte iudicare potest? Præterea ciuis erit nullus qui obtemperare legibus possit, si quod illæ vindicant, ita inuoluatur vt ignoret. haud enim satis est legem sibi consciam esse iustitiæ suæ, sed ij etiam quibus seruanda est, iusta videri cognoscíque debet. Quanquam ex hoc ipso quod examen lex refugit, in suspicionem cadit iniustitiæ. quæ enim iusta est quamobrem aliquid prohibeat, vt discutiatur, non curat. Sed non iniusta modo creditur, sed improba & violenta, quæ dominari velit & timeri etiam si non pro-

Dup. I. ...
... infanticida ...
6. quo purgem ...
6. eo quod non licet

betur, qualis lex de Christianis. Igitur à circunstantiis omnibus quasi iniusta & improba damnatur.

At de origine aliquid retractemus eiusmodi legũ. Vetus erat decretũ, ne deus ab imperatore cõsecraretur, nisi à senatu probaretur, vt M. Æmilius de deo suo Alburno fecit: & hoc ad causam nostrã, quod apud vos de humano arbitratu diuinitas pensitatur. Nisi homini deus placuerit, deus non erit, homo iam deo propitius esse debebit.

Multum profectò interest, ex quo quidque fonte manet, & vnde originem ducat, cum in omnibus rebus, tum in iis quæ vitam humanam respiciunt. Cuiusmodi sunt ipsæ leges, quæ si autorem habuerint qui sapiẽs iustúsque fuerit, & iustæ & sapientes ipsæ putantur, nec facile suam autoritatem amittunt: quales Lycurgi, Numæ, Solonis: contrà fit si legislator impius fuerit atque tyrannus. Tertullianus igitur, vt leges quæ cõtra Christianos latæ fuerant, nullam habere partem non modo æquitatis sed ne autoritatis quidem ostendat, earum originem recenset altius repetito principio Christiani dogmatis. Quod cum imperante Tiberio sit reuelatum, non prius tamen vexatũ fuit, quàm sub Nerone eiúsque similibus tyrannis. Sensus verò huius proœmÿ est. Sed vt certius temeritas legum in Christianos cognoscatur, de origine illarum disquirendum. Ea enim à Nerone est. Nam Tiberius, cuius memoria hoc nomen diuulgari cœpit, tantum abfuit vt persequeretur Christum, vt inter deos illum adnumerare voluerit: quia tamen lege cautum erat peregrinas ceremonias non posse inconsulto senatu in vrbem introduci, neque ille consilium persuasisset, à consecratione destitit. Christianos tamen suo edicto tutatus est, atque ita vsque ad Neronem securam vitam traduxerunt. Interea decretum senatus de religione irridet, quo diuinitas alicui acquiritur, ex arbitrio scilicet hominũ. Quasi verò numen vísque illa dei fautoribus indigeat, neque per se satis sit probando persuadendóque omnibus, inuito etiam senatu, quod & colenda sit & pietate prosequenda. Sed vt verus deus etiam non probatus ab hominibus, sibiipsi probatio est: ita qui sit ab homine probatus, haud ideo colendus erit. Stat itaque senatusconsultum pro causa nostra, apud quos diuinitas vna est & vera, quæ iudicium hominis non reformidat aut requirit: quæ verò apud vos habẽtur numina, ex hominum vel stulta persuasione vel adulatione templa sibi posuerunt. DE *Alburno deo, idem meminit in primo contra*

tra Marcionem, sed à Metello consecratum legitur illic non ab AEmilio: vter locus mendosus videndum.

Tiberius ergo, cuius tempore nomen Christianum in seculum introiuit, annunciatum sibi ex Syria Palestina quod illic veritatem illius diuinitatis reuelarat, detulit ad senatum cum prærogatiua suffragij sui. Senatus quia non in se probauerat respuit: Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum.

Ordo & sensus est. Tiberius, cuius tẽpore floruit in Iudæa & cruci affixus est Iesus, nomen Christianum & Christum eius autorem annũciatum sibi per literas præfectorum Palestinæ Iudææ (vbi aperuit ille veritatem suæ diuinitatis) ad senatum retulit, non vt ex eorum sententia quid sibi faciundum super hac re esset videret, sed vt suæ illi sentẽtiæ subscriberent & assentirẽtur. Ipse enim ius omne suæ prærogatiuæ iam in dedicationem cõtulerat. Tot tantáque erant miracula quæ ad illum ex Iudæa deferebantur de Christo: quæ & si vel malignitate vel adulatione à scriptoribus supprimebantur, qui nihil nisi Cæsarum gesta admirari videri volebãt, multa tamen, si fastorũ libri, si acta senatus & cõmentaria Cæsarum extarent apud hostes eius nominis legerẽtur.

Consulite commentarios vestros, illic reperietis primum Neronem in hanc sectam tum maximè Romæ orientem, Cæsariano gladio ferocisse. sed tali dedicatore damnationis nostræ etiam gloriamur. Qui enim scit illum, intelligere potest non nisi grande aliquod bonum à Nerone damnatum. Tentauerat & Domitianus, prænomine Neronis, sed quia & homo, facilè cœptũ repressit, restitutis etiam quos relegauerat. Tales semper nobis insecutores, iniusti, impij, turpes: quos & ipsi damnare consuestis, & à quibus damnatos restituere soliti estis.

Tacitus autor est, itémque Suetonius, Neronem ex Cæsaribus primum in Christianos distrinxisse gladium, principésque eius familiæ interfecisse. Cum verò ferox illud ingenium non clarißimis ciuium, non consanguineis, non præceptori, nõ denique matri pepercisset, nihilque ille amaret nisi quod scurrile, impium, turpéque esset, eiusmodi damnationis autore gloriari debẽt. Quicunque illi molesti fuerũt, tali nimirũ testimonio graues piique & homines probantur. Longo post interuallo secutus est Domitianus, qui non tam ingenij sui sæuitia, quàm vt plebi gratificaretur, & facta

prænomen Neronis amplexus, eadem cæde tentauit vrbem commaculare: quia tamen non omnem exuerat humanitatem, neque dignos exilio aut alia mulcta Christianos videret, repreßit impetum, & quos iam in insulas aliáque paßim loca relegarat, idẽ ipse restituit: atque ita fides Christiana eos semper habuit hostes, qui aliis virtutibus infensi, vestro etiã consensu scelesti habiti sunt & fuerunt. Qui verò ex imperatoribus laudãtur, aut nostris hominibus pepercerunt, aut legum iudicium dißimularunt: atque id est quod à Tertulliano in clausula adiungitur.

Cæterum de tot exinde principibus ad hodiernum diuinum humanúmque sapiẽtibus edite aliquem debellatorem Christianorum. At nos è contrario edimus protectorem, si literæ M. Aurelij grauissimi Imperatoris requirantur, quibus Germanicam sitim, Christianorũ fortè militum precationibus, impetrato imbri discussam contestatur. Qui sicut palàm ab eiusmodi hominibus pœnã dimouit, ita alio modo palàm dispersit, adiecta etiam accusatoribus damnatione, & quidem tetriore.

Si quod fuere deinceps principes sapientes recenseatis vsque ad eum qui hodie nobis imperat, Seuerum scilicet, qui si ingeniũ eius respicitis, diuinus meritò dici potest: si benignitatem, humanus: nullum proferetis qui Christianum nomen deturbauerit, imò adducere poßumus qui illud defenderit, tutatúsque sit. Marcus videlicet Aurelius Imperator, cuius quum in bello aduersus Germanos exercitus omni humore destitueretur, precibus Christianorum retulit acceptum quod siti non conficeretur, qui pluuiam à Deo exorauerunt. Huius beneficij memor Imperator tum omnes Christianos omni metu liberauit, tum quum delatores etiam damnarit Christianorum, voluit vt omnes palàm liberéque ferrentur ac disseminarentur vbique. A rei igitur iudicio, quum quod plures sapientes constituant, id probandum esse videatur, Christianum dogma bonum esse conuincitur.

Quales ergo leges istæ, quas aduersus nos soli exercent impij, iniusti, turpes, truces, varij, dementes? Quas Traianus ex parte frustratus est vetando inquiri Christianos; quas nullus Hadrianus, quanquam curiositatum omnium explorator; nullus Vespasianus, quanquam Iudæorum debellator; nullus Pius; nullus Verus impressit. Facilius itaque pessimi ab optimis quibusque, vt ab æmulis,

lis, quàm à suis sociis eradicandi iudicarentur.

Conclusio ex antedictis, quæ secum probationem affert. Facile, inquit, est de huiusmodi legibus contra Christianos iudicare, quales illæ sint, si hominum ingenia à quibus exercentur dissimulantúrve, cognoscantur. Nam si virtus vitio contraria, boni Imperatores, quales Vespasianus, Traianus, Hadrianus, Pius, AElius Verus, sustinere placita Christianorum nequiuissent, si quid in eis turpe aut noxium comperissent. Et genus quidem bonitatis eorum non eiusmodi erat, vt hæc & alia id genus negligeret. namque Hadrianus curiosissimus principum fuit, vt ex historicis videre est. Vespasianus autem Iudæam gentem quæ cum Christiano dogmate plurimum consentit, disturbauit à sedibus atque disperdidit. Quòd si ab iis tantùm qui omni genere nequitiæ flagrarunt, diuexatum est, certè suis illud moribus non quadrasse intelligitur, vt quod vitia damnet, neque vllam in factis dictisque turpitudinem admittat.

Nunc religiosissimi legum & paternorum institutorum protectores & cultores respondeant velim de sua fide & honore & obsequio erga maiorum cõsulta, si à nullo desciuerunt? si in illo exorbitarunt? si non necessaria & aptissima quæque disciplinæ obliterauerunt? Quònam illæ leges abierũt sumptum & ambitionem comprimentes? quæ centum æra non amplius in cœnam subscribi iubebãt? nec amplius quàm vnam inferri gallinam, & eam non saginatam? quæ patricium, quod decem pondo argẽti habuisset, pro magno titulo ambitionis senatu summouebant? quæ theatra stuprandis moribus orientia statim destruebant? quæ dignitatem & honestorum natalium insignia non temerè nec impunè vsurpari sinebant? Video enim & centenarias cœnas à centenis iam sestertiis dicendas, & in lances (parum est enim si senatorum & non libertinorum vel adhuc flagra rumpentium) argentaria metalla producta. Video & theatra nec singula satis esse, nec nuda. Nam ne vel hyeme voluptas impudica frigeret, primi Lacedæmonij penulam nudis excogitarunt. Video & inter matronas atque prostibulas nullũ de habitu discrimen relictum. Circa fœminas quidem etiam illa maiorum instituta ceciderunt quæ modestiæ, quę sobrietati patrocinabantur. Quum aurum nulla membra

norant præter vnicum digitum quem ſponſus oppignoraſſet pronubo annulo ? cùm mulieres vſque adeò vino abſtinerent, vt matronam ob reſignatos cellæ vinariæ loculos ſui inedia necarint ? Sub Romulo verò quæ vinum attigerat, impunè à Mæcenio marito trucidata eſt. Idcirco & oſculo propinquis offerre, neceſſitas erat, vt ſpiritu indicarentur. Vbi eſt illa felicitas matrimoniorũ de moribus vtique proſperata, qua per annos fermè ſexcentos ab vrbe condita, nulla repudium domus ſcripſit? At nunc in fœminis præ auro nullum leue eſt membrum, præ vino nullum liberum eſt oſculum; repudium verò iam & votum eſt, quaſi matrimonii fructus.

Hic certius occurrit quàm temerè oratio hæc in tot capita fuerit diſſipata. nam ſi quis locus, hic maximè ſuo capite diſtinguendus erat, quando ad aliam ſententiam tranſeat Tertullianus. Neque enim ſatis erat perſuaſiſſe leges aberrare poſſe, & quæ præcipuè erant in Chriſtianos demonſtraſſe iniuſtas, niſi obiectioni qua iudices ſe adhuc defendere poterãt, occurriſſet. Quid enim, inquit, ad nos, ſi quas populus Romanus leges ſciuit, inutiles iniuſtæque deprehenduntur, munus noſtrum eſt & officium, non de legibus iudicare, ſed de iis qui leges non ſeruauerint. Contra igitur hoſce legũ religioſiſſimos defenſores Tertullianus non ſine ironia infertur, obiiciens hanc legum ſuperſtitioſam curam, nõ ex animi recta ſentẽtia fieri, ſed à libidine manare, quæ prout aliis vel fauet vel aduerſatur, ita ſe in iudiciis intendit, aut remittit. Nam cùm (verbi cauſa) gulæ libẽter obſequatur, facilè in ſumptuariam legem conniuet. quia vero Chriſtianos perpetuo quodam odio proſequitur, ſeuera eſt & exacta legum exactrix. quod ſi ratione iudices ducerentur, facilè intelligerent, ſi vllis vnquam, Chriſtianis maximè indulgendum fuiſſe. Nulla igitur excuſatio accipienda, ideo ſæuiſſimos eſſe iudices in Chriſtianos, quia tutari ſeruaréque maximè cupiant leges, quæ aptiſſimæ ſint & neceſſariæ conſeruando imperio Romano: nam & aliæ quamplures eius generis leges contemnuntur. Quæ enim lex magis eſt neceſſaria in ciuitatibus, quàm quæ luxuriam comprimit, qualis Licinia quæ centuſſis etiam dicebatur, quòd in cœnam centum tantùm aſſes ſubſcribi iubebat. qualis etiam Cenſoria quæ nobiliſſimo cuique ſenatori libras decem argenti in ſuppellectili habere non concedebat. quòd ſi à cenſoribus ea ſumma deprehenderetur, è ſena-

è senatorum albo eradebatur. Quin (ut Plutarchus retulit) Cornelius Ruffinus vir consularis, quia cauati æris plus decem libras contra legem poßidebat, senatu motus est à censoribus. Qui cùm mores illegitimos ciuitatis taxarent, tum lasciuiam theatralem ex lege maxima cura comprimebant, gnari quantum moribus ciuium obesset publica illa spectaculorum immodesta licentia. Nec minor erat illis eius legis cura, quæ ingenuos quibusdam insignibus ab aliis segregabat, qualis erat bulla, prætexta, vitta, stola: quæ ornamenta si quis obscuro genere vsurpasset, grauiter mulctabatur. Has igitur de multis quatuor leges non minus ciuitati necessarias quàm honestas paßim negligi Tertullianus exponit. Nam pro centum aßibus in cœnam centum sestertia profunduntur. & in suppellectili, non dico senatorum, id enim ferẽdum aliquo modo foret, sed libertorum qui nuper empti de catasta compedes excussere, non modo argenti libræ decem censentur, sed integræ tantùm non fodinæ metallorum exponuntur. In theatris autem pro singulis spectaculis plurima exhibentur, nudatis etiam corporibus tam in hyeme quàm per æstatem. nam exemplo Lacedæmoniorum in ipsis etiam ludis penula ad iniurias cœli vitandas introducta est. Quantum verò ad insignia nulla amplius seruantur, nec inter matronas quidem ac meretrices, quo nihil videtur esse turpius in maiestate tantæ vrbis. Quanquam si paulò superius maiorum instituta repetere volumus, omnem fœminarum modestiam, quæ tam cultũ corporis quàm victum tuebatur, concidisse videbimus: nam quò illa matrimonij sanctitas abiit, quæ tantos habuit de suis moribus successus rerum & filiorum? tantáque charitate deuincta erat, vt sexcentis paulò minus annis nullo facto diuortio sit dissoluta. Postea verò quàm primus Carbilius Spurius repudium fecit, ea leuitas in animis innata est & inconstantia ex negligentia vestra, vt nulla intercedente causa legitimæ sterilitatis, adulterij, malæ administratæ rei domesticæ, vel absentibus repudium remittãt: neque iam ob aliam videantur causam nupsisse, nisi vt diuortia facere poßint, licet Augustus aliíque de numero diuortiorum legibus sæpe cauissent. PROSPERATA, *à verbo prosperare, sicut à fortuno fortunatã Cicero dixit: Et patrimonium dij fortunent.*

Etiam circa ipsos deos vestros quæ perspectè decreuerant patres vestri, iidem vos obsequẽtissimi rescidistis. Liberum patrem cum mysteriis consules senatus autori-

Vide. lit. de [illegible]

[illegible]

G. enim prospecte
ide [illegible]
[illegible]

tate non modo Vrbe, sed vniuersa Italia eliminauerunt. Serapidem & Isidem & Harpocratem cum suo cynocephalo Capitolio prohibitos inferri, id est curia deorum pulsos, Piso & Gabinius consules non vtique Christiani, euersis etiam aris eorum abdicauerunt, turpium & ociosarum superstitionum vitia cohibentes: his vos restitutis summam maiestatem contulistis.

Maius hoc est & pro causa Christianorum magis fauorabile: non enim à simili argumentatur, sed in eodẽ res vertitur. nam si iudices obiectione illata dicerent, superiores leges de hominibus non debere per homines perinde seuerè tractari, ac si ad religionem pertinerent: qualis est ea quæ Christianos esse prohibet, ne deorum cultus adulteretur: Septimius iudices de suis etiam ipsis diis negligere perspectas consideratásque leges, & antiquæ autoritatis ostendit. nam cùm olim senatus Orgia Bacchi exterminassent, authore Liuio, & Piso deinde Gabiniúsque Ægyptiam superstitionem Isidis, Serapidis, & Harpocratis, qui & si à Capitolio arcerentur, paulatim tamen in Vrbe aras sacelláque inuenerant, submouissent; vobis nihilominus omnia hæc obstare non potuerunt, quin contra omnia maiorum instituta, contra leges, iisdẽ illis diis quasi postliminio reuersis ædes in Vrbe refici pateremini. Vnde Lucanus,

Nos in templa tuam Romana accepimus Isim,
Semideósque canes, & sistra iubentia luctus.

Nam de Cynocephalo, id est canini capitis deo Augustinus etiã meminit libro secundo De ciuitate, & Isidorus libro Etymol. De Harpocrate silentij deo, qui cum Iside simul dicabatur, idẽ Augustinus & Catullus.

Vbi religio? vbi veneratio maioribus debita à vobis? Habitu, victu, & instructu, sensu, ipso denique sermone proauis renunciastis. Laudatis semper antiquitatem, & nouè de die viuitis. Per quod ostẽditur, dum à bonis maiorũ institutis deceditis, ea vos retinere & custodire quæ non debuistis, cùm quæ debuistis non custoditis.

Epilogus breuis & grauis, quo sanè colligit iudices atque eos homines qui se moueri dicebant autoritate patriorũ morum, obseruandißimique videri volebant suarum legum, non modò veterũ religioni nuncium remisisse, sed ab omni eius specie ita exorbitasse, vt ne eundem quidem sensum atque sentẽtiam neque sermonem

monem præ se ferant, vt qui iam omnes Epicurei essent. Ex quo ratiocinari facile est, quicunque ea quæ probat, non seruat, in illis ipsum versari quæ sunt vituperanda. Nullus igitur vestrum dicat, amore studióque suarum institutionum persequi Christianos, sed odio potius & quadam libidine temeraria. DE *die viuitis. Cicero in secunda Philippica, Cum perditißimis latronibus non solùm de die, sed etiam in diem viuere.*

Adhuc quod videmini fidelissimè tueri à patribus traditum, in quo principaliter reos transgressionis Christianos destinastis, studium dico deorum colendorũ (de quo maximè errauit antiquitas) licet Serapidi iam Romano aras restruxeritis, licet Baccho iam Italico furias vestras immolaritis, suo loco ostendam perinde despici & negligi & destrui à vobis aduersus maiorum autoritatem. Nunc enim ad illam occultorum facinorum infamiam respondebo, vt iam inde ad manifestiora pergam.

Ritus ceremoniæque sacrorum à Numa primum institutæ, pontificum deinde autoritate diu seruatæ, quomodo, quando, quibus hostiis adire templa deorum oporteret, maximè erat pars totius religionis: quam cùm Christiani non tam quia superstitiosa erat, quàm non vero deo exhiberetur, præcipuè refugiebant: in hanc partem accusatores enixißimè incumbebant, quod religio omnis cultúsque deorum ab illis negligeretur derideretúrque, quod templa deinde intrare nollent, quod sacris interesse, quæ pro salute principis aut totius populi susciperētur, abhorrerent: omnia hæc feliciter alio loco Tertullianus ita regerit in aduersarios, vt eos criminis eiusdem reos magis esse demonstret, vt qui perinde similitérque illa omnia despiciant contra suorum maiorum autoritatem, qui iam cum veteribus noua sacra admiserant. Commodius quippe visum est quædam arcana crimina examinare priusquam in his apertioribus longius immorari, quæ paulò pòst resumet ex eo loco, Deos, inquitis, non colitis, &c.

Dicimur sceleratissimi, de sacramento infanticidij, & pabulo crudæ; & post conuiuium incesto, quod euersores luminum canes, lenones scilicet tenebrarum & libidinum impiarum inuerecundia procurēt. Dicimur tamen semper, nec vos quod tam diu dicimur eruere curatis. Ergo aut eruite, si creditis, aut nolite credere, qui non eruitis. de vestra vobis dissimulatione præscribitur, non

6. destinatis

ritis

pro inde

vt h. d. mihi

pergo.

inde

dicat

eruitis

esse, quod nec ipsi audetis eruere. Lõgè aliud munus carnifici in Christianos imperatis, non vt dicant quæ faciũt, sed vt negent quod sunt.

Dominica cœna à nostris maioribus eadem ferè hora qua Christus cum discipulis nouissimè cœnauit, ex eius monitis celebrabatur. Noctu itaque dominici diei apud aliquem ex Christianis, qui domi suæ synagogam ecclesiámque cogeret, precationibus lectionibúsque peruigiles incumbebant, aderat & senior, vel episcopus, qui scripturas mysteriáque sanctæ fidei interpretaretur, & habita concione mores semper in melius conformaret, qui panem & vinum dominica benedictione Christi corpus efficiens cõuiuis impertiret. Accedebant ad hæc (vt ait Eusebius in quarto historiæ ecclesiasticæ) Carpocratis cuiusdam pseudochristiani, & aliorum qui Simonem Magum sectabantur mysteria quædam magicis obscenitatibus insignia, quibus cæteri Christiani insimularentur. Aduersarÿ igitur falsam historiam cum iis quæ resciuerant confundentes, multa in his vigiliis patrari scelera commentabantur, qualia in mysticis suorum deorum sacris sub religionis prætextu committi quandoque audierant: præcipuè verò eos insimulabant; quod infante Christiani facerent; quod cruda eius carne vescerentur & sanguine, & quod à cœna sese viri ac mulieres promiscuè incestarent; luminibus per canes, id est impudentes lenones extinctis, ne qua illi verecundia offenderentur. Quæ suspicio potissimum inualuit, etiam ex eo quod in Christiano dogmate haberi audiebant; Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus. Quúmque tormenta Christi tenebrásque illas in memoriam eius Christiani repræsentarent, facilè persuasum est maleuolis mysterium panis non intelligentibus vt illi se ferinis eiusmodi ritibus contaminarent. His igitur calumniis facilius quàm aliis omnibus, quæ in causa Christianorum versantur Tertullianus per statum coniecturalem respondet, primum omninò non esse, & si sint, non minora patrari ab accusatoribus. Solo enim incertóque rumore inniti demonstrat, quando si vera illa essent, fieri quidem non posse, quin interstitio tam multorum annorum inter tot inimicos & exploratores prodita iam & comperta fuissent. Quod verò calumniam maximè arguit, illud est, quod quum hæc nobis obiiciantur, nullam vos adhibetis curam diligentiámve in eruendis expiscandísque eiusmodi flagitiis. Alterum certè ex altero esse debebat, si creditis,

vt

vt quæreretis: si non quærendum putatis, vt non credatis. Licet dissimulatio vestra apertè doceat sententiam vobis dissonare à verbis: aliud enim dicitis, aliud reuera sentitis. nam si hæc nefaria sacra aliquo modo vera esse suspicaremini, carnifici imperaretis, vt tormentis adhibitis omnia ad vnguem extorqueret, non vt cogeret negare quod profiteatur.

Census istius disciplinæ, vt iam edidimus, à Tiberio est, cum odio sui cœpit simul veritas atque apparuit inimica esse. Tot hostes eius, quod extranei, & quidem propriè ex æmulatione Iudæi, ex concussione milites, ex natura ipsi etiã domestici nostri. Quotidie obsidemur, quotidie prodimur, in ipsis plurimum cœtibus & congregationibus nostris opprimimur. Quis vnquam taliter vagienti infanti superuenit? quis cruenta vt inuenerat Cyclopum & Syrenarum ora indicium reseruauit.

Nihil est quod non reuelet dies, prouerbium in iis rebus vsurpatum, quæ quisque solus in operto facit, vt deprehendi non posse putet. Qui verò cum multis aliquid sæpe peccare dicitur, quo loco vis semper maleuolorum irrumpere potest, neque tamen deprehenditur, liberandus vtique is est tali criminis suspicione. in eiusmodi causa erant Christiani. nam cùm census & professio talis religionis iampridem imperante Tiberio trecentis paulò minus annis elapsis exordium sumpserit, nec prius veritas ipsa apparuerit, quam vniuersus ferè orbis coniurasset in illam ex odio quod semper sequitur illam, mirum si nullum adhuc tantæ immanitatis vestigium deprehensum sit, præsertim inter hostes & numero & genere tam multos. præter enim extraneas gentes, quæ communiter Christianos oderunt, propriè & peculiariter inimici sunt Iudæi ex æmulatione suorũ præceptorũ, quæ quotidie magis infringi per fidẽ nostram vidẽt. Milites etiã qui vexare magis minúsve consueuerũt, perinde atque intelligũt suos imperatores aut fauore aut odio ferri in aliquos, videntes Christianos sæpius cõcuti disturbaríque palàm à magistratibus, nos quasi neglectos libẽter obiurgant, exagitãt, & in iudiciũ rapiũt. Quin & domestici familiarésque nostri duce quadã naturali simultate nobis cõtinuò insidiantur: quo fit vt vndique obsideamur, neque vllum nobis vsquam asylum sit, quo confugere possimus. Quod si status accusatoris est cõiecturalis, cũ alias verisimiles certásq; coniecturas afferre debebat, tum verò quæ ab adiunctis ducuntur, si

vagitus infantis fuerit vnquã exauditus à quopiam in nostris ecclesiis, si tabo ora conuiuarum infecta animaduerterit, quasi Cyclopum & Sirenarum, quæ delatos ad se occidisse, & deuorasse finguntur. Neque adeò obiici potest, ideo non deprendi, quia penetrare adyta sacrarij non liceat, nã in ipsa synagoga & in operando sæpius à cohortibus, à plebe opprimimur & deturbamur.

Quis vel in vxoribus aliqua immunda vestigia deprehendit? quis talia facinora cùm inuenisset, cælauit? aut vendidit ipsos vendens homines? Si semper latemus, quãdo proditum est quod admittimus? Imò à quibus prodi potuit? ab ipsis enim reis non vtique, cùm vel ex forma omnibus mysteriis silentij fides debeatur. Samothracia & Eleusina reticentur; quantò magis talia quæ prodita interiment, iam humanam animaduersionem prouocabant, dum diuina seruantur. Si ergo non ipsi proditores sui, sequitur vt extranei, & vnde extraneis notitia? cùm semper etiam impiæ initiationes arceant profanos & arbitros caueant, nisi si impij minus metuunt.

Sed neque, inquit, incesti certa vnquam extitit coniectura. Quis etenim vir vestigium aliquod & indicium immundum in vxore deprehẽdit, quo cõcubitus indicari potest? Ecquis hoc vir suspicans in vxore tolerare potest, vt sagaciter non inquirat? & si deprehenderit, celare velit? quod si corrumpi dicas, animum illius vel libidine aliqua vel accepta pecunia, hoc nullo modo verisimile fit, vt crimen vendat is, quẽ Christianos semper homines in iudicium trahere iuuet, neque prius eis parcat, quàm in carnificum manus tradiderit. SI *semper latemus, &c. Enthymemate hypothetico refutatur pertinacia accusatorum. Qui obiicere adhuc poterant posse homines si velint latere, neque ideo crimina non esse vera, quia latuerint. Si quod igitur, inquit, semper latuit, id nunquam proditum est, quod si nunquã proditum, vnde hæc vobis notitia, vnde tam certa vobis scientia, nisi à rumore quodam incertáque & inconstanti fama, cui quãtum credi oporteat, paulò pòst edocebimus, si prius examinetur hæc à nullis prodi indicarique potuisse. Nam vel à consciis dum rei sunt, vel ab extraneis: at cõscij & initiati duabus de causis illa indicasse, nullo pacto potuerunt: & quia formula cõstitutióque omnium mysteriorum exigit vt omninò reticeantur, & pro taciturnitate fides obligatur, qualia Samothracia sunt apud vos & Eleusina, quæ ini-*

tiatus prius quàm detegat emori velit. & quod maximũ est, habet hic pro comperto, talia si detegat, morte plecti debere, quando eo etiam tempore quo reticentur, & quasi diuina seruantur, inuitent homines ad vltionem. Extranei verò si velint reuelare, non possunt, quod ignorant. Neque de ignorantia dubitandum, cùm omnes initiationes, quibus ad mysteria cognoscenda instituimur, procul arceant profanos, arbitros testésque refugiant, præcipuè quæ Christianis attribuuntur, quæ quum impiæ habentur, multò magis animaduertẽdum, ne in lucem exeant, namque in pœnam.

SAMOTHRACIA *sacra. In Samothrace insula initiationes quædam fuisse dicuntur ad remedia nonnullarum periclitationum, vbi & Corybantum mysteria & Hecates sacra celebrabantur, cui canes ad antrum Zerinthũ immolabãt.* SACRA *verò mystica Cereris, quæ in Attica Eleusi à Musæo instituta curabantur, ita frequenter apud nostros occurrunt, vt omnibus notißima sint.*

Natura famæ omnibus nota est. vestrum est fama malũ, quo non aliud velocius vllum. Cur ea malum? quia velox? quia index? an quia plurimũ mendax? quæ ne tunc quidem quum aliquid veri affert, sine mendacij vitio est, detrahens, adiiciens, demutans de veritate. Quid quod ea illi conditio est, vt non nisi quum mentitur, perseueret, & tamdiu viuit, quamdiu non probat. Siquidem vbi probauit, cessat esse, & quasi officio nunciandi functa, rem tradit: exinde res tenetur, res nominatur. Nec quisquam dicit (verbi gratia) fama est hoc Romæ factum: aut fama est, illum prouinciam sortitũ: sed sortitus est ille prouinciam, & hoc factum Romæ. Fama nomen incerti, locum non habet, vbi certum est. An verò famæ credat, nisi inconsideratus? quia sapiens, non credit incerto.

Si nullum nostrorum facinorum indicium à nullo vnquam reo extorqueri potuit, nec diuturni tẽporis longinquitate reuelari, neque vllo alio modo venire in lucem, quæ nimirum iactantur in Christianos, necesse est ex quadam fama in animos hominum irrepsisse quæ facilè inter inimicos admittitur & conseruatur, sed quod sit eius testimonium, & quanti eius fides apud omnes cuique vestrum, vel ex carminibus Maronis, quæ in ore sunt omniũ, patet, qui famam malum esse decantauit, non ob aliam prorsus causam nisi quia ita mendacio gaudeat, vt plerunque falsa prædi-

tans, si quando tamen vera apportet, ea mendacio semper inuoluere iuuet. Præterea eius tota ratio ex incerto pendet, imò nomen ipsum est incerti. atque vbi aliquid certum est, locum habere non potest. Quicunque igitur sapiens est, famæ id est incerto non credet. Sapientia enim nihil magis est quàm scientia, scientia porrò nulla est de rebus incertis, igitur qui adducuntur vt famæ credãt, temerarij sunt, & inconsiderati, quorum nulla ratio habenda.

Omnium est existimare quãtacũque ambitione diffusa sit, quantacunque asseueratione constructa, quod ab vno aliquando principe exorta sit, necesse est exinde intra duces linguarum & aurium serpat: & ita modici seminis vitium cætera rumoris obscurant, vt nemo recogitet num primum illud os mendacium seminauerit, quod sæpe fit aut ingenio æmulationis, aut arbitrio suspicionis, aut nõ noua, sed ingenita quibusdam mentiendi voluptate.

Quo facilius iudices videant temeritatẽ suam, qui famæ adhibeant aures atq; fidẽ, tenue eius exordiũ tanti progressus describit. Cuique enim facile iudicare est, famam ab vno aliquãdo, qui princeps, id est primus & autor fuerit, exortã. nã & si illa quidẽ multa ambitione & inani quodã apparatu historiæ diuulgatur. maximáq; asseueratione ac rerũ cõfirmatione quas adducit, instruitur, quãtæcũq; tamẽ ei quasi dotes accesserint, facere nõ possunt quin ab vno & illo quidẽ suspecto principiũ sumpserit. Sed cũ eũdo (vt inquit poëta) vires acquirat, & in plures veluti traduces propaginésq; linguarũ per traditionẽ dißipetur, principiũ eius & vitiosum quasi semẽ tãto iã rumore obruitur, vt agnoscere recogitaréq; homines non curẽt, vtrũ primũ illud os, vnde hæc auspiciũ habuerint, mentitũ sit nécne: quod cùm facile in omnes, tũ maximè Christianos facillimũ fuit, quibus nullus est angulus non inimicus. Ad hæc libera cuique suspicio est, & innata quædam æmulatio, quibus veluti calcaribus non mentiri modo, sed contra veritatem ferri solemus, præterquam quod eo ingenio omnes sumus, vt facilè in inuentionibus mẽtiamur. Ratio igitur famæ, si quod est ante eius rẽ, si quod in ipsa re cõsideres, si præterea consequens, tota futilis inuenietur, & nullius auctoritatis.

Bene autem quod omnia tẽpus reuelat, testibus etiam vestris prouerbiis atque sententiis, ex dispositione naturæ, quæ ita ordinauit, vt nihil diu lateat, etiam quod fama non distulit. Meritò igitur fama tamdiu sola conscia est scele-

scelerum Christianorum. hãc indicem aduersus nos profertis, quæ quod aliquando iactauit, tantóq; spatio in opinionem corroborauit, vsque adhuc probare non valuit.

Aduersariorũ armis suã causam Tertullianus defendit. Bene est, inquit, καλῶς ἔχει, bene se habet, státque pro nobis prouerbium illud vestrum, quo Seneca scilicet aliique Romani homines paßim vtũtur: Quod omnia reuelat dies, neq; est quodcũque tam occultum, quod tẽporum vices aliquando non explicent, ita rerũ series natura reuoluit. Cùm igitur tanti tẽporis spatium elapsum sit, nec tamen eo maiora indicia nostræ immanitatis prodierint, pro comperto habendum, si vestris verbis credendum est, nullam penitus esse. Sola ergo fama post tot annos incerta adhuc & inexplorata, quasi conscia adducitur testis, cuius autoritate Christiani impunè damnari possunt.

[Vt fidem naturæ ipsius appellẽ aduersus eos qui talia credenda esse præsumunt, ecce proponimus horum facinorum mercedem, vitam æternam repromittunt; credite interim: de hoc enim quæro, an & qui credideris, tãti habeas ad eam tali consciẽtia peruenire? Veni demerge ferrum in infantem nullius inimicum, nullius reũ, omnium filium; vel si alterius officium est, tu modò assiste moriẽti homini antequam vixit, fugientem animam nouam specta, excipe rudem sanguinem, eo panem tuũ satia, vescere libenter. Interea discumbens dinumera loca vbi mater, vbi soror, nota diligẽter, vt quum tenebræ ceciderint caninæ, non erres; piaculum enim admiseris, nisi incestum feceris. Talia initiatus & consignatus viuis in æuum. Cupio respondeas, sit tanti æternitas; aut si non, ideóne credenda? etiam si credideris, nego te velle: etiam si volueris, nego te posse. Cur ergo alij possunt, si vos non potestis? cur non possitis, si alij possunt? Alia nos, opinor, natura, Cynophanes aut Sciapodes: alij ordines dentium, alij ad incestam libidinem nerui. Qui ista credis de homine, potes & facere. Tu homo es & ipse quod & Christianus. qui non potes facere, non debes credere. homo est enim & Christianus, quod & tu.

Argumentũ à natura, quod tanto aliis est validius, quãto vis ipsius naturæ cæteris præstat: quæ ea profectò est hominis, vt quæcunque in suis penetralibus Christiani perpetrare dicuntur, peni-

1. edit. pont. Ut fi de: c. ix.

cap. VIII. de fama testis.

[illegible marginal annotations]

Cynopennes

tus abhorreat. Nulla enim cõditione adduci quisquam poterit, vt cruda humana carne vescatur, & panem tepido sanguine madefactũ ori admoueat, nec minus matrem sororémq; futuat. Isthæc tam sensus animi quàm corporis dedignantur atque refugiunt. Quid ergo, inquit Tertullianus, vobiscũ iudices amplius agam de coniectura famáque nostræ feritatis? iam vos ipsos consulã, fidem auxiliúmque naturæ cuiusque vestrum implorabo. Si quis ex vobis catechumenus fiat, & initietur Christianus, mystes patérque sacrorũ dicat, tibi quidem in primis vel mactandus est infans, qui filius omniũ meritò dicitur, quando (vt vultis) de cõmuni adulterio nascitur, vel mactantibus aliis interesse oportet: deinde cruda caro deuoranda, & panis sanguine maceratus comedendus, postremò cum matre vel sorore luminibus extinctis concumbere necesse est. Hæc si feceris, vitam viues æternam. Rogo vos, nec nunc de mercede hac disputo credenda sit nécne. Credite interim, ac si repromittant, cautionémq; dent: nõ enim in hoc quæstio est. rogo itaque vos, tanti sit ea merces, vt obliuisci hominem poßitis, & consensu stomachóque accedatis, vt iis studiosè assentiamini? quãquam nec ipsa merces, quæ hoc modo comparetur credibilis esse potest, neq; si credatis simul & velitis, dico vos illud os habuisse à natura, gustum stomachúmque quæ id omninò grauiori nausea reiiciãt. A simili igitur, si Christiani perinde homines sunt atque vos, cur quod penitus natura vestra adhorret, illi tanto studio sectari poterunt, nisi fortè nos aliud genus hominum sumus, quales Cynophanes capite canino, quos Plinius refert, venatu & aucupio vesci, & quales Sciapodes, qui in Libya sunt, ad oceanũ ea appellatione homines, quod sibi latißima planta pedũ resupini solẽ feruentißimũ defendãt. His fortè & id genus hominib. alia sunt instrumẽta mandibularũ, alij quoq; neruorũ genitaliũ tentigines, vt quodcunque manducare, & in quãcunque arrigere poßint.

Sed ignorantibus subiicitur & imponitur. nihil enim tale de Christianis asseuerare sciebãt, obseruandũ vtiq; sibi & omni vigilantia inuestigandũ. Atqui volentibus initiari, moris est, opinor, prius patrem illũ sacrorum adire, quæ præparanda sint describere. Tum ille: Infans tibi necessarius adhuc tener, qui nesciat mortem, qui sub cultro tuo rideat. Item panis quo sanguinis virulẽtiam colligas: præterea cãdelabra, & lucernæ, & canes aliqui, & offulæ, quæ illos ad euersionẽ luminum extendant. Ante omnia

cum

cũ matre & sorore tua venire debebis: quid si noluerint, vel nullæ fuerint? quid denique singulares Christiani? nõ erit, opinor, legitimus Christianus, nisi frater aut filius. Quid tũ? Et si ista omnia ignaris præparatur, certè postea cognoscunt & sustinent & ignoscunt. Timent plecti si proclament, qui defendi merebuntur. Quin etiam vltro perire malint, quàm sub tali cõscientia viuere. Age nunc timeant, cur etiam perseuerant? Sequitur enim ne vltra velis id te esse, quod si prius scisses, non fuisses.

Omnes ex auribus scrupulos, & quæcunq; fieri possent, obiectiones eximit. Dicat enim aliquis, ita profectò est, vt natura humana penitus hæc reiiciat, si proponãtur, & allicitis vobis homines, & in penetralia isthæc truditis antequam resciscãt, quid sibi agendum sit, aut non agendum: atque ita ignorantes præter suã opinionem non prius id sentiunt, quàm in talibus flagitiis irretiãtur. His igitur respondetur, primum debuisse quidem illos omnia prius debita vigilantia inuestigasse, quàm in aliam sectam transfugerent: deinde eum esse morem initiandi, vt omnia necesse habeat hierophãtes tyronem monere quæ ad imitationẽ pertinent, priusquam descendat in opus. Sed esto semel ista ignaris præparentur, quamobrem reticent in posterum, & patiuntur iterũ atq; iterum? certè pœnas non metuũt, quum si tanta flagitia in publicum deferunt ij qui deceptos se fuisse dicant, non modo non plectentur, sed defendentur ab omnibus. Quanquam plerique, si ex hac sibi causa moriundum sit, libentius mortem oppetant, quàm sub conscientia talis incesti viuere velint. Amplius fac timeant indicare, cur tamen in eo dogmate persistunt, vt plerique omnes malint miserabiliter torqueri (vt quotidie videtis) quàm eius videri sectæ parum fideles? Quum itaque hæc, etiam si plura vobis concedantur non concedenda, ex intrepida natura veri, nec vera, nec verosimilia sunt, ergo, &c. SVBIICITVR *& imponitur. Supposita impersonaliter eam gerunt significationem, quam apud Græcos τὸ ὑποβάλλεσθαι καὶ ὑποθέσθαι, id est, fraudem facere & decipere, vnde subiici testamentum, & impostores.*

Hæc quo magis refutauerim, à vobis fieri ostendã partim in aperto, partim in occulto, per quod forsitan & de nobis credidistis. Infantes penes Africã Saturno immolabantur palàm vsque ad procõsulatum Tiberij, qui eosdem sacerdotes in eisdem arboribus templi sui obũbra-

tricibus scelerum votiuis crucibus exposuit, teste militia patriæ nostræ, quæ id ipsum munus illi procõsuli functa est. Sed & nũc in occulto perseuerat hoc sacrum facinus. Non soli vos contemnunt Christiani; nec vllum scelus in perpetuũ eradicatur; aut mores suos aliquis deus mutat. Cùm propriis filiis Saturnus non pepercit, extraneis vtiq; non parcendo perseuerabat; quos quidem ipsi parẽtes sui offerebant, & libentes exponebant, & infantibus blandiebantur, ne lacrymantes immolarentur: & tamen multum homicidio parricidiũ differt. Maior ætas apud Gallos Mercurio prosecatur. Remitto Tauricas fabulas theatris suis. Ecce in illa religiosissima vrbe Æneadarum piorum est Iuppiter quidam, quem ludis suis humano proluunt sanguine. sed bestiarij, inquitis. Hoc, opinor, minus quàm hominis. an hoc turpius, quod mali hominis? certè tamen de homicidio funditur. O Iouem Christianum, & solum patris filium.

Misera erat flagitiorũ calumnia, qua Christiani laborabant, sed longè miserrimũ ab iis accusari damnaríque qui non minora scelera & eiusdem generis perpetrarẽt. qualia de humana hostia & de sanguine hausto: de incestu superius diximus: quæ sanè facinora cũ multis rationib. Tertullianus collegisset, nullo modo verisimilia esse, memor suorum promissorũ, hæc ipsa nunc regerit in aduersarios, qui quæ tantopere damnẽt in Christianis, ea patrare deprehenduntur. Quo maximè loco patet, non tantum cum Romanis rem esse Septimio, sed cum omnib. gẽtibus, quæ idololatræ dicerentur, quæ quidem cùm multos sibi deos cõmentatæ essent, omnes insurgentes quibus poterant modis, Christianos vt religionis insectatores deturbant, eos facile credentes admittere quæ à suis fieri quãdoque cognouerant. Nam quæ de infanticidio falsa diuulgabant de Christianis, plurimis locis à sua illa superstitione operari sciebãt. Ex historia igitur super hãc rem locupletè tria sibi testimonia Tertullianus decerpens, fidẽ facit ea quibus falsò dãnantur Christiani, eadem à damnatoribus verè & impunè tam in aperto tractari quàm in operto. Primum est quasi patrium, & quod in Africa fieri describit, vbi in luco quodam ij qui eandem religionem colerent, quæ Christianis aduersatur, Saturno faciebãt infante. quod ne quis commentitiũ suspicetur, & locũ, & tempus, & testes citat oculatos: quando scilicet Tiberius eis prouinciæ

uinciæ proconsul principes talis impietatis crucibus quasi ex voto affixerit in ipsis luci arboribus, qui tantum sceleris suis ramis cõtexerãt. Et ne quis obiiciat hac pœna idololatras perterritos morẽ impium obliterasse, asseuerat durare adhuc haud ita palàm tales cerimonias, & perinde non cõmoueri tormentis atque Christiani dicuntur. Licet id mirum non adeò videri potest, cùm nullum vnquam malum radicitus extirpetur: & Saturnus ipse immortalis (vt ipsi volũt) & immutabilis à suis institutis discrepare nõ possit, quæ multis antè seculis à pastu suorum filiorũ fuerat auspicatus. Atque id Africanum sacrũ tanto est nequius eo quod Christianis imputatur, quanto parricidium, id est, cædes proximorum, differt ab homicidio. Christiani siquidem contenti esse dicuntur quocunque infante, Afri verò admittunt eos qui à suis tantũ parentibus offeruntur. De Saturno Lactantius in primo affatim.

PENES Africam dixit in secretiori Africæ parte, qua significatione vtitur frequens Liuius. Omnis penes milites noxa erat, id est, tacita inerat militibus. MVNVS proconsuli functa. Eadem dicendi figura qua queror querelam dicimus, ludo aleam, curro viam, αἰχμὰς αἰχμάσουσι Homerus. Alterum exemplum à Gallis est, qui non infantes, sed virilem ætatem, nõ Christo, sed Mercurio iugulant. de quo more Plin. lib. 8. cap. 22. & Iuuenal. Tanquã rhetor dicturus ad aram. Tertium verò sumit ex ipsa Roma, quam diasyrticos AEneadarum vrbem vocat, vt pietatem illã AEneæ authoris eius gentis immeritò ab illis vendicari demonstret. nam quæ paßim in tragœdiis recitant, vtpote fabulas prætermittit, licet ex voluptate illa theatrali, ab eiusmodi factis præ se ferant gentes, non abhorrere: quale est illud ab Euripide decantatum in Taurica Chersoneso, vbi decreto totius exercitus Græcorum virgo Polyxena ad tumulum Achillis est iugulata Neoptolemo faciẽte. non dißimile ab eo quod de Iphianassa in Aulide decantatur. Sed Romanus ritus, quanquam ipso nomine differre à superioribus videatur, re ipsa non distat. Nam in ludis iis qui Ioui fiunt tanta superstitione, vt quacunque de causa leuiusculi ominis instaurari soleãt, sanguis etiam humanus largè effunditur. Damnatos enim iudicio homines bestiis obiiciunt, vt miserabiliter lacerẽtur: qui ex ea re bestiarij dicebantur. Quod si dicas noxios hos esse, & morte nihilominus mulctari, nõ fieri tamen poßis quin homines non sint, tanto quidem magis à voto sacro arcendi, quãto aliis deteriores sunt, & flagitiosiores iudicati.

Sed quoniam de infanticidio nihil intereſt, ſacro an arbitrio perpetretur (licet parricidium homicidio interſit) conuertar ad populum. Quot vultis ex his circunſtantibus & in Chriſtianorum ſanguinem hiantibus, ex ipſis etiam vobis iuſtiſſimis & ſeueriſſimis in nos præſidibus, apud conſcientias pulſem, qui natos ſibi liberos enecent? ſiquidem & de genere necis differt, vtique crudelius in aqua ſpiritum extorquetis, aut frigori & fami & canibus exponitis: ferro enim mori ætas quoque maior optauit. Nobis vero homicidio ſemel interdicto, etiam cōceptum vtero, dum adhuc ſanguis in hominem delibatur, diſſoluere nō licet. homicidij feſtinatio eſt, prohiberi naſci: nec refert natam quis eripiat animam, an naſcentium diſturbet: homo eſt, & qui eſt futurus, & fructus hominis iam in ſemine eſt.

A publico inſtituto, quo ſinguli propter maiorum ſuorum reuerentiam excuſare ſe aliquo modo poterant, ad priuatum morem tranſit, quo ſuæ quiſque domi infanticidium facere, idololatras exponit. Tam enim apud Græcos quàm apud Romanos receptum erat vt ſuo quiſque arbitrio, & pro facultatibus aleret aut perderet quod ſibi ex vxore naſcebatur. vnde ſæpius factum eſt, vt parentes, ne ſuo ſe ſanguine polluere viderentur, liberos aut in flumen immergendos, aut exponendos mandarent, vbi vel fame, vel iniuria tempeſtatis, vel morſu ferarum perirent, niſi prius ab aliquo ſuſciperentur, vt in ſeruitium vel ad lupanar alerentur: vnde tam nefarium erat (vt inquit Lactantius) exponere quàm necare. Cùm igitur id ſceleris ſiue propter ſacrum aliquid committatur, ſiue ad arbitrium fiat, ſemper eſt infanticidium (niſi potius hoc domeſticum peiori nota inſigne, & homicidium appellari mereatur) licet iam mihi, inquit Tertullianus, ad populum conuerſo conſcientiam multorum ſciſcitari, an quod in nos tam ſeueriſsimè damnent, in ſe quandoque admiſerint. Profectò id ipſum grauius, ſi circunſtantias conſideremus, inuenietur, quanto ſcilicet ſæuius eſt in frigida aqua feruidum ſpiritum animi ſuffocare, aut frigore faméque confici, quàm ferro, quod genus mortis plerique iam adultæ ætatis vti mitius exoptarunt, ex libero ſanguinis profluuio. Sed facile videre eſt qui ſint huius facinoris accuſandi, ex cuiúſque præſcripto. Gentes enim (vt diximus) aliæ infantes paſsim occidere non curant, nobis verò inter principalia

præcepta

præcepta traditur, vt ab omni nos homicidio seruemus impollutos. vnde non modo in lucem iam editis hominibus, sed ipsis etiam embryonibus diligenter cauisse volumus, non minus criminis in perdẽdo semine, à quo omnis est fructus, credentes admitti, quàm in eo quod natũ est: neque leuius esse putamus natales impedire, quàm interimere natum.

De sanguinis pabulo & eiusmodi tragicis ferculis legite necubi relatum sit diffusum brachiis sanguinem, ex alterutro degustatum nationes quasdam fœderi comparasse? nescio quid & sub Catilina degustatum est. Aiunt apud quosdam gentiles Scytharum defunctum quenque à suis comedi. Longè excurro. Hodie isthic Bellonæ sacratus sanguis de femore proscisso, & in parmulam exceptus suis datur signatis. Item illis qui munere in arena noxiorum iugulatorum sanguinem recẽtem de iugulo decurrentem exceptum auida siti comitiali morbo medentes auferunt. Vbi sunt item illi qui de arena ferinis obsoniis cœnant? qui de apro, qui de ceruo petunt? Aper ille, quem cruentauit, conculcando detersit. Ceruus ille in gladiatoris sanguine iacuit. Vrsorum alui appetuntur cruditantes adhuc de visceribus humanis. Ructatur deinde ab homine caro pasta de homine. Hæc qui editis, quantũ abestis à conuiuiis Christianorum?

Alterum retorquet in aduersarios de secretis facinoribus, quod impudẽter & maiori verborum apparatu gentes Christianis obiiciebant vt impium vt ferinum & inauditum: quod scilicet ab infanticidio sanguinem humanum ebiberent, & quasi Thyesteas sibi epulas, quales in tragicis ferculis confinguntur, apponerent. Sex potissimum exemplis exponit Tertullianus ab idololatris manasse tam ferum morem, atque adhuc apud illos perseuerare eius rei manifesta indicia. Primum igitur relegat iudices aliósque eiusdem superstitionis ad historias, vbi legere est præsertim apud Plinium libro septimo, & in Herodoto de Scytharum fœderibus libro quarto: Qui soliti sint sanguinem mittere de brachiis, quem in feriẽdo fœdere degustent: quod perinde natura abhorrere deberet, ac si in sacrificio operaretur. Cuiusmodi etiã deuotione Catilinã Sal. est autor, coniurationis conscios obstrinxisse. Tertio loco affert Scytharũ consuetudinẽ, non omnium sanè, sed quorundam, quibus gentile est defunctos suos comedere, quasi di-

gnißimus sit aliorum loculus humanum corpus atque cognatum. Mox ad propiora deuenit, & quæ non in Barbaria fiant, sed in mediis vrbibus, Græcis & Latinis, & quæ ad sacra quoque pertineant: sed quia Bellonæ deæ ea sint non Christi, permittuntur. Nam quid apud vos eius deæ sacerdotes in sacris faciunt, manifestum est. dissectis enim humeris, & vtraque manu districtos gladios exerentes, non alieno cruore, sed suo numen ipsum placare creduntur. Qui etiam in suis initiandis ex aperto femore sanguinem haurientes eius collegij hominibus lancinatis & stygmaticis propinant. Deinde ex medio amphitheatro profertur exemplum contra eos præsertim qui stomachantes ex nausea sanguinei potus Christianos impudentes immundósque canes vocitabant, cùm in gladiatorio munere & in venationibus, quæ frequentes edebãtur, viderent sui generis homines non minus spurca ingratáque sectari. nam qui comitiali morbo laborabant, existimantes haustu humani sanguinis dum teperet, tam infausto malo mederi, simul quis à fera iugulatus fuisset aut à mirmillone, animaduertere vt sanguinem eius acceptum potarent. Multi etiam vt palato inseruirẽt, de iis ipsis feris epulas sibi cõparabant, quæ se humano sanguine infecissent, quasi iucundiores ex eo fierent. Quin & vrsorum aluei humana carne referti expetebãtur in ganeam, vt sapidiores delicatiorésque. quocirca eueniebat vt helluones eiusmodi carnem eructarent animantis quæ hominem deuorasset. Quæ omnia si suo quisque animo reuoluat, multò improbiora fuerint, quàm quæ Christianis imputantur.

Minus autem & illi faciunt qui libidine fera humanis membris inhiant, quia viuos vorãt? minus humano sanguine à spurcitia consecrantur, quia futurum sanguinem lambunt? non edunt infantes planè, sed magis puberes.

Grauis hæc est ironia, & cuius pudere gentes maximè deberet, quæ tetras sanguineásque dapes Christianis obiectãt. Vtrumque enim in se detestabile scelus hoc irrumationis, quod Tertullianus memorat, continet, impietatem scilicet fœditatémque exhorrendam. nam & viuos homines appetunt atque vorant, multóque magis hoc sibi spurcitia per humanum sanguinem consecrat, quia nõ sanguinem, sed quod fœdius est, & futurum sanguinem lambunt, neque infantibus sed puberibus inhiant: quo flagitio quãtum gentes omnes Lesbij in primis Græcíque omnes & Romani laborarint, testes sunt cuiusque ætatis illorum scriptores.

Erubescat

Erubeſcat error veſter Chriſtianis, qui ne animalium quidem ſanguinem in epulis eſculētis habemus, qui propterea quoque ſuffocatis & morticinis abſtinemus, ne quo ſanguine contaminemur, vel intra viſcera ſepulto. Denique inter tentamēta Chriſtianorum botulos etiam cruore diſtentos admouetis. Porrò quale eſt, vt quos ſanguinem pecoris horrere confiditis, humano inhiare credatis? niſi fortè ſuauiorem eum experti.

Argumentum à minori, quod ex more eius temporis Chriſtianorum ſumitur (quem Iudæi etiamnum ſeruant) Cùm nullis veſcerentur animalibus niſi iugulatis, ita vt morticinis carnibus abſtinerent, eorum ſcilicet animalium quæ nulla externa vi per ſe exſpirarent, aut ex ſuffocatione perirent: vtrobique enim ſanguis exhalere effundíque non poteſt. Cùm itaque caueant Chriſtiani ne quo modo ſanguinem pecudum eſculentum habeant, quanto magis humanum putandum eſt abhorrere? nónne ideo error veſter ita iam turpis exiſtit, vt eum Chriſtianorum pudere debuerit? Cùm præſertim vos ipſos habeam eius abſtinentiæ teſtes, qui talis rei conſcij ſoletis botulos Chriſtianis apponere prætentantes patientiam ſuorum præceptorum.

Quem quidem ipſum perinde examinatorem Chriſtianorum adhiberi, vt foculum, vt acerrā oportebat. perinde enim probarentur ſanguinem humanum appetendo, quemadmodum ſacrificium reſpuendo: alioqui negādi ſi non guſtaſſent, quemadmodum ſi immolaſſent. & vtique non deeſſet vobis in auditione cuſtodiarum & damnatione ſanguis humanus.

Irriſoria admonitio ex qua latenter elicitur id quod de ſanguinis potu gentes contra Chriſtianos effutiebant, iudices Romanos non credere. nam quum accuſationis nullam non occaſionem exquirerent, vt innocentes homines iure damnare viderentur, omninò hanc ſanguinis non prætermitterent. Ex qua duo ſibi commoda producerent, & faciliorem Chriſtianorum deprehenſionem, quoties cuſtodiæ, id eſt è carcere producti examinarentur, & damnationem magis legitimam concinnarent, cùm ſanguinis quoque crimen interueniret. Nam ſi, inquit, cùm periculum facitis Chriſtianus aliquis ſit nécne, inter foculum & acerram ſanguis humanus à vobis proponeretur, illum facile qui Chriſtianus eſt tanquam rem ſacram & conuenientem ſibi appeteret vbi

thura in sacrificium aduersatur; atque ita duobus indiciis ex affectibus contrariis contrariæ etiam mentes probarentur, cognoscerentúrque & eorum qui in Christianorum censu adnumerandi, & qui forent ab ea familia abnegandi reiiciendíque.

Proinde incesti qui magis, quàm quos ipse Iupiter docuit? Persas cum suis matribus misceri Ctesias refert: sed & Macedones suspecti, quia quum primum Oedipum tragœdiam audissent, ridentes incesti dolorem, ἤλαυνε dicebant εἰς τὴν μητέρα.

Eclypsis cum pronunciatione & supercilio adiuuanda. Idcirco sequitur vt incesti dicamur. Iuuenalis, Minimè corruptor, & idem incestus. Et de secretis criminibus tertium refudit, in accusatores multo quidem facilius quàm cætera. nam versimile est gentes mutuo se magis polluere incesto quàm Christianos, cum eius rei maximum deorum authorem habeant. Testes enim sibimet ipsi sunt & scripto & ritu Iouem vxorem habere Iunonē suam sororem. Cicero in Clodium, Sed vide ne tu debeas Iouem dicere, quod tu iure eandem vxorem & sororem appellare poßis. Ctesias etiam Cnidius qui Persica vndecim voluminibus complexus est, narrat eius gentis homines cum matribus ipsis concumbere. Sed hi Barbari, idololatræ tamen. Quid Macedones? nónne suo dicterio admittere facinus probaréque videntur. Cùm enim dolere tantopere Oedipum propter incestum riderent illatum Iocastæ matri, in Sophoclis tragœdia ἤλαυνε dixerūt εἰς τὴν μητέρα, id est in matrē euomebat excreabátque, quid est cur tantū se conficiat?

Iam nunc recogitate quantum liceat erroribus ad incesta miscenda, suppeditare materias passim inuitāte luxuria. In primis filios exponitis suscipiendos ab aliqua prætereunte matre extranea, vel adoptandos melioribus parentibus emancipatis. Alienati generis necesse est quādoque memoriam dissipari, & simul error impegerit, exinde iam tradux proficiet incesti, serpente genere cum scelere. Tunc deinde quocunque in loco, domi, peregrè, trāsfreta, comes est libido, Cuius vbique saltu facile possunt alicubi ignari filios pangere vel ex aliqua seminis portione, vti aspersum genus per cōmercia humana concurrat in memorias suas, neque eas cœtus incesti sanguinis agnoscat. Nos ab isto euentu diligentissima castitas sepsit? quantúmque à stupris & ab omni post matrimonium

nium excessu, tantum & ab incesti casu tuti sumus. Quidam multò securiores totam vim huius erroris virginea continentia depellunt, senes pueri.

Duo super eadem re commemorat, quibus fateri necesse est gentes omnes multiplici incestu pollui & implicari. Primum est alienatio filiorum: alterum, quod latius patet, communis intemperantia. Nam liberi duobus modis abalienati, per expositionem, cùm (vt superius dictum est) in solitudinibus infantes aut noctu exponerentur in triuiis, & ab aliqua prætereunte susciperentur, qui succedente tempore adulti facile cum patre misceri aut fratribus cognatisque nubere poterat. Item quum per adoptionem in aliam familiam emancipati, & patria potestate liberi transibant, cum quibus paulò post tanquam cum extraneis agebatur. Facile enim memoria generis dißipatur & euanescit: quo errore semel impacto proueniunt inde traduces propagationésque perpetui incesti, & genus cum scelere longius serpit: possunt itaque errores hi maximam suppeditare syluam ad miscenda incesta, præsertim inuitante vbique luxuria huius seculi, quæ libidinis est fomētum: sed multò magis quæ sequitur incontinentia. Cum enim gentes omnes voluptate plerunque bonū metirentur, veluti pecora quam maximè possent in re venerea occupabantur, nullus erat illis virginitatis odor, nullum castitatis precium, nulla coniugij fides, aut ratio fornicationis, vbique, semper, dum licebat semē, in quodcunque incitarentur, profundebant: ita vt quandoque eas facile inirent, quæ à suis patribus compressæ aut genitæ fuerant, aut liberos procrearent, qui vt commercio hominum fit, sequenti tempore pro vxore vel nuru vel pellice haberentur. Nam qui fieri poterat vt in tam vacuo saltu spaciosóque campo libidinis homines non occurrerent iis, qui si non ex omni, aliqua tamen ex parte, suo de semine essent. Christianis verò cùm præscriptum sit in castitate cœlibatus viuere, aut coniugij metas non transcendere, in eiusmodi erroris euentum non offendunt. atque vt in prima iuuentute cauent à stupris, ita post contractas nuptias ne quo modo fidem eius sacramenti excedant. plerique etiam omnis ætatis perpetuæ se virginitati propter Christum deuouent. vnde est, vt nec in fortuitum incestum neque in voluntarium incurrant. O miseros nos qui Christiani dicimur hoc tempore: nullum iam locum his argumentis reliquimus, & gentes agimus sub nomine Christi.

COETVS *incesti sanguinis, id est coniunctio & coitus in-*

QQ

cesti. sic Ausonius,

Præter legitimi genitalia fœdera cœtus
Repperit obscœnas veneres vitiosa libido.

Hæc in vobis esse si cõsideraretis, proinde in Christianis non esse perspiceretis. idem renunciasset vtrunque: sed cæcitatis duæ species facile concurrunt, vt qui non vident quæ sunt, videre videantur quæ non sunt.

Rationem Tertullianus quasi corollarium de secretis calumniis adiungit, quamobrem gentes tam nequiter sentiant de Christianis. Fit hoc, inquit, ex cæcitate ignorantiáque suiipsius. Qui enim se ignorat, facile cæcutiet in aliis, quod certè quàm fugiẽdum sit, & quàm multa emergant incommoda ex ea re, aureum illud præceptum monere videtur, γνῶθι σεαυτόν. *Quum itaque in semetipsis gentes, quæ superius scelera dicta sunt, non agnoscerent, in aliis sibi contrariis inesse putabant: contrà eueniret si seipsos cognoscerent. Nam alterum ex contrariis ex altero statim deprehenditur, atque idem refert arguítque vtrumque, ídque eo facilius persuaderi poterit, si cæcitatis duæ species, altera corporis quæ non videt ea quæ sunt, altera mentis quæ videre sibi videatur quæ non sunt, quàm se facile sequantur, considerabitur.*

Nunc de manifestioribus dicam. Deos, inquitis, non colitis, & pro imperatoribus sacrificia non impenditis. Sequitur vt eadẽ ratione pro aliis non sacrificemus, quia nec pro nobisipsis; semel deos non colendo. Itaque sacrilegij & maiestatis rei conuenimur. Summa hæc causa, imò tota est: & vtique digna cognosci, si nõ præsumptio aut iniquitas iudicet, altera quæ desperet, altera quæ recuset veritatem.

Auditorum animos breuiter reficit, quum ad alia dicat se transiturum, seriémque & structurã totius orationis componat in animis iudicum. Primum enim cõtra odium pugnauit, quo potißimum homines reuocantur à iustitia, vt admitteretur, deinde contra leges vt audiretur, tertio loco contra crimina vt absoluere-tur. Quæ cùm partim arcana iactarẽtur, partim manifesta, prius de secretis conflixit, tanquam de iis quæ apud aduersarios firmissima essent, ex suspicione quæ in animis hominũ ex incerto rumore insederat. Restabant manifesta, quorũ præcipua erant crimen læsæ religionis & maiestatis. Quũ enim Christiani semel decreuissent & quasi plebiscito sanxissent, deos omninò præter vnum

verum

cap. ix. de non colenda idola

de non colendis idolis

6. desperat
6. recusat

verum & viuũ non esse colendos, à sacris aliarum gentiũ maximè abhorrebant, vnde sacrilegi & totius religionis contemptores audiebant. Qúumque moris esset quotãnis ad minus quarto Nonas Ianuarias, vt pro salute Imperatoris publicè vota susciperet ante aras deorũ supplex populus Romanus cũctáque Italia simul & omnes prouinciæ, nullibi vnquam interesse Christiani sacris eiusmodi volebant. Quapropter Cæsaris hostes & rei maiestatis cõueniebantur. atque hic quasi principalis status causæ, & vbi summa totius accusationis versetur, meritò itaque examinari cognoscique diligẽtius debet, vt quid in vtranq; partẽ afferatur, appareat Fuerit hoc facile, si præsumptio, inquit, aut iniquitas iudicum non impediat. ægrè enim ex animis hominũ quæ præsumpta fuerit opinio conuellitur, ita vt aliter de aliquo credere poßit, quàm sua velut informatione corripuerit. Non desperent, inquit Tertullianus, animi vestri iudices de sua præsumptione, quin in hac re poßint pro Christianis stare rationes: & omnis iniquitas interim excludatur, quæ veritatẽ recusare solet. Nam si liberi eiusmodi affectibus quasi nouo cõsilio adsitis, admittetis proculdubio quæ dicẽtur à nobis. Vnde hoc sit, & quàm sit eius rei nostra sententia vera piáque facile intelligetis. quãquam illud inuidiosè dictum est, & pro Imperatoribus sacrificia non impẽditis. Nam quod nobis vniuersale est, in eam partem reuocare vultis, quæ sua vi nos opprimat, verius diceretis pro nullis, quibus verbis mitigatur iam ambitiosum illud crimen maiestatis.

Deos vestros colere desiimus, ex quo illos non esse cognoscimus. Hoc igitur exigere debetis, vti probemus nõ esse illos deos, & idcirco non colẽdos, quia tunc demum coli debuissent, si dij fuissent. Tunc & Christiani puniendi, si quos non colerent, quia putarent non esse, constaret illos deos esse. Sed nobis, inquitis, dij sunt. Appellamus & prouocamus à vobis ad conscientiam vestram; illa nos iudicet, illa nos damnet, si poterit negare, omnes istos deos vestros homines fuisse. Sed & ipsa inficias si ierit, de suis antiquitatum instrumentis reuincetur, de quibus eos didicit, testimonium perhibentibus ad hodiernum; & ciuitatibus in quibus nati sunt; & regionibus in quibus aliquid operati vestigia reliquerunt; in quibus etiam sepulti demonstrantur. Nec ego per singulos decurram, tot ac tantos, nouos, veteres, Barbaros, Græcos, Roma-

A V. i. sunt.

desinimus Er. ab.
Corrige desinimus ... 2.

b. dei

b. dei

si Er. b. si et
ipsa inficias si erit

inficias si Er.

dicit Er. ab.

ergo. Er.

b. Nunc ergo

nos, peregrinos, captiuos, adoptiuos, proprios, communes, masculos, fœminas, rusticos, vrbanos, nauticos, militares (ociosum est etiam titulos persequi) vt colligam in compendium, & hoc non quo cognoscatis, sed recognoscatis: certè enim oblitos agitis. Ante Saturnum deus penes vos nemo est, ab illo census totius vel potioris vel notioris diuinitatis. Itaque quod de origine cõstiterit, id de posteritate conueniet. Saturnum itaque, quantum literæ docent, neque Theodorus Græcus, aut Tallus, neque Cassius Seuerus, aut Cornelius Nepos, neque vllus commentator huiusmodi antiquitatum aliud quàm hominem prouulgarunt. Si quæras rerum argumenta, nusquam inuenio fideliora, quàm apud ipsam Italiam: in qua Saturnus post multas expeditiones, pòstque Attica hospitia consedit, exceptus à Iano, vel Iane, vt Salij volunt. Mons quem coluerat Saturnius dictus, ciuitas quam debellauerat Saturnia cognominabatur. Ab ipso primũ tabulæ & imagine signatus numus, & inde ærario præsidet. Tamen si homo Saturnus, vtique ex homine, & quia ab homine, non vtique de cœlo & terra.

Longior hæc est purgatio sacrilegij & læsæ deorũ maiestatis: extenditur enim vsque ad illud, Ventum est igitur vsque ad secundum titulum læsæ augustioris maiestatis, &c. In hoc enim & gentium ritus superstitiosi, & Christianorum vera religio recenseatur necesse est, vt ex comparatione oppositorum veritas magis elucescat. Primũ igitur, inquit, non rectè sentitis de Christianis, neque verè pronunciatis, cùm deos non colere illos dicitis. dicendum erat, Christianos non colere quos deos non esse sciunt, colere verò quem deum esse pro comperto habent. Quare autem vestra gentiúmque numina dij neque sunt, neque haberi debent, multis rationibus patet. Nam si deus est mens perfectæ rationis, actús ue purus qui ortum obitúmque nesciat, neque humana specie circunscribatur, nemini dubium est quin Saturnus, Iupiter, Hercules, Bacchus, Iuno, omnésque eiusdem census apud vos (quorum tantus est numerus, vt si quis tantum symbola, titulósque colligere velit, ociosus nimium sit oportet) dij proculdubio non sunt, ne apud conscientiam quidem vestram, quando cum illis quasi cum imaginibus agitis irreuerẽtur: quod si tamen negatis

negatis, ecce adsunt antiquitatis monumenta quæ ita esse perhibent, plurimáq; adhuc eius vestigia restãt in pluribus locis. Nam si theologi vestri legantur Orpheus, Hesiodus, Euhemerus, Ennius, Cicero etiam, aut fabulosam originẽ deorum, aut humanam cognoscetis. In Creta crepundia adhuc Iouis sepulchrúmque ostẽditur. In Dicto enim eius insulæ promontorio natus, in antro Ides enutritus est à Corymbantibus Pyrrhicã saltantibus: ita, vt Castoris & Pollucis in Lacedæmone, necnon palma Deli ab Apollinis ætate conspicitur: quæ quia per se notißima sunt, non est cur singulatim de omnibus disputẽ, satis est si qui princeps & autor deorũ habetur, ostendam vobis quidẽ non earum rerũ ignaris, sed qui oblitorum personã agitis, dißimulatísque talem notionẽ, mortalem fuisse, & ex homine. Nam si genus de specie prædicatur, quæcunque de genere dicẽtur, in speciẽ quoque cõcurrunt, & totum eius agmen à mortali exordio ductũ, mortale erit, & simile sui primordij. Is verò Saturnus esse dicitur, nãq; ante ipsum nulla est notior diuinitas, & si nota est, nulla tamẽ potior augustiórque à vobis habetur. ab eo enim Iupiter, Iuno, Neptunus, Plutóque exorti, &c. Quod igitur Saturnus homo fuerit, duobus maximè argumentis perspicuũ est. Primum autoritate non poëtarum, sed historiographorũ tam apud Græcos quàm apud Latinos celeberrimorũ, qui traditiones monumentáque antiquitatũ perscrutati, Saturnũ ex Cœlo homine, Cœlum ex Ophione natum scripserũt, & in terris omnia mortalitatis obiisse munia. Deinde ex multis locorũ vestigiis, præcipuè verò in Italia. siue enim à filio ex Creta fugatũ, siue per expeditionẽ consedisse in Latio ferunt ex Attica regione, à cuius rei memoria Saturnius mons quem incoluit, dictus est, & vrbs quam condidit, exceptus à Iano Saturnia dicta, & Latiũ denique totum, quia ibi latuerit. Qui etiam quod primus numũ imagine signauit, ærarium Romani in templo eius condiderunt, vti longius à Macrobio recensetur historia, & de aliis omnibus diis à Lactantio. Nec mirum à Saliis Ianum vocari Ianem: nam prisca illi vocabula in suis carminibus retinebant, iampridem exoleta: nam & orcula dolosi esa pro oscula dolori ero, & Mamuriam veterem, pro memoriam, & manos pro bonos, & alia cantitabant.

Sed cuius parentes ignoti erant, facile fuit eorum filium dici quorum & omnes possumus videri. Quis enim non Cœlum & terram matrem & patrem venerationis

& honoris gratia appellet, vel ex consuetudine humana, qua ignoti, vel ex inopinato apparentes, de cœlo superuenisse dicuntur? Proinde Saturno repentino aduentu vbique cœlitem cõtingit dici. Nam & Terræ filios vulgus vocat, quorum genus incertum est. Taceo quod ita rudes adhuc homines agebant, vt cuiuslibet noui viri aspectu quasi diuino commouerentur, Quum hodie iam politi, quos ante paucos dies luctu publico mortuos sint confessi, in deos consecrent. Satis iam de Saturno, licet paucis etiam Iouem ostendimus tam hominem quàm ex homine, & deinceps totum generis examẽ tam mortale quàm seminis sui par.

Confutat vulgarem famam, qua receptum iamdudum fuerat, Saturnum Cœli fuisse & Opis, id est Terræ filium. At hoc de omnibus, inquit, dici solet, præsertim quorum causa propinqua sit ignota. Cœlum nanque & terra communes sunt quodammodo omnium parentes, & solem dicimus & hominẽ, generare hominem. Item quorũ natalia sunt obscura, Terræ filios fratrésque Gigantum dicimus, aut è cœlo cecidisse. quod æquiuocè dictũ, rudes præsertim homines in ætherei Cœli Terræque puerperium transtulere. Et pro deo habitus est Saturnus, nec mirũ si qua potentia aut sapientia cæteris præstiterit, cùm hodie quando homines politiores sunt & elegãtiori ingenio, suos Cæsares, quorum funera celebrarunt, in numerum deorum relatos haberi volunt.

Et quoniam sicut homines fuisse non audetis negare, ita post mortem deos factos instituistis asseuerare, causas quæ hoc exegerint retractemus. In primis quidem necesse est concedatis esse aliquem sublimiorem Deum, & mancipem quendam diuinitatis, qui ex hominibus deos fecerit. nam neque sibi illi potuissent sũmere diuinitatẽ, quam non habebant, nec aliis præstare eam non habentibus, nisi qui propriè possidebant. Cæterũ si nemo esset qui deos faceret, frustra præsumitis deos factos aufferendo factorem. Certè quidem si ipsi se facere potuissent, nunquam homines fuissent; possidentes scilicet melioris conditionis potestatem. Igitur si est qui faciat deos, reuertor ad causas examinandas faciendorũ ex hominibus deorum, nec vllas inuenio, nisi si mysteria & auxilia officiis diuinis desiderauit ille magnus deus. Primò

indignum

indignũ eſt vt alicuius opera indigeret, & quidem mortui; quum dignius ab initio Deum aliquem feciſſet, qui mortui erat operam deſideraturus. Sed nec operæ locum video. Totum enim hoc mundi corpus ſiue innatum & infectum ſecundum Pythagoram, ſiue natum & factũ ſecundum Platonem, ſemel vtique in hac conſtructione diſpoſitum, & inſtructum, & ordinatum cum omni rationis gubernaculo inuentum eſt. Imperfectum non potuit eſſe quod perficit omnia. Nihil Saturnum & Saturniam gentem expectabat. Vani erunt homines, niſi certi à primordio & pluuias de cœlo ruiſſe, & ſidera radiaſſe, & lumina floruiſſe, & tonitrua mugiſſe; Item omnem frugem ante Liberum & Cererem & Mineruam, imò ante illum aliquem principem hominem de terra exuberaſſe; quia nihil continendo & ſuſtinendo homini proſpectum poſt hominem potuit inferri. Denique inueniſſe dicuntur neceſſaria iſta vitæ, non inſtituiſſe: quod autem inuenitur, fuit; & quod fuit, non eius deputabitur qui inuenit, ſed eius qui inſtituit. Erat enim ante quàm inueniretur. Cæterum ſi propterea Liber deus, quod vitem demonſtrauit; malè cum Lucullo actum eſt, qui primus ceraſa ex Ponto Italiæ promulgauit, quod non eſt propterea conſecratus, vt nouæ frugis autor, quia inuentor & oſtenſor. Quamobrem ſi ab initio & inſtructa & certis exercendorum officiorum ſuorum rationibus diſpenſata vniuerſitas conſtitit, vacat ex hac parte cauſa allegendæ humanitatis in diuinitatem: quia quas illis ſtationes & poteſtates diſtribuiſtis, tam fuerunt ab initio, quàm & fuiſſent etiam ſi deos iſtos non creaſſetis. Sed conuertimini ad cauſam aliam, reſpondentes, collationem diuinitatis meritorum remunerandorum fuiſſe rationẽ. Et hic concedetis, opinor, illum deum deificum iuſtitia præcellere, qui nec temerè, nec indignè, nec prodigè tantum præmium diſpenſarit. Volo igitur merita recenſere, an eiuſmodi ſint vt illos in cœlum extulerint, & non potius in imum tartarum merſerint, quem carcerem pœnarum infernarum cum multis affirmatis. Illuc enim abſtrudi ſolent impij, quíque in parentes & in ſorores inceſti, & maritarum adulteri, & virginum raptores, & puerorum con-

taminatores, & qui sæuiunt, & qui occidũt, & qui furantur, & qui decipiunt, & quicunque similes sunt alicuius Dei vestri. Quem hominem integrum à crimine, aut vitio probare poteritis, nisi hominem negaueritis? Atqui illos homines fuisse non possitis negare, etiam istæ notæ accedunt, quæ nec deos postea factos credi permittunt. Si enim talibus vos puniendis præsidetis, si commercium, colloquium, conuictum malorũ, & turpium probi quique respuitis, horũ autem pares deus ille maiestatis suæ consortio acciuit, quid ergo damnatis quorum collegas adoratis? Suggillatio est in cœlo vestra iustitia. Deos facite criminosissimos quosque, vt placeatis diis vestris, illorum est honor cõsecratio coæqualium. Sed omittam huius indignitatis retractatũ; probi, & integri, & boni fuerint. Quot tamen potiores viros apud inferos reliquistis; aliquem de sapientia Socratem, de iustitia Aristidem, de militia Themistoclem, de sublimitate Alexandrum, de felicitate Polycratem, de eloquẽtia Demosthenem. Quis ex illis diis vestris grauior & sapientior Catone? Iustior & militarior Scipione? Quis sublimior Pompeio? felicior Sylla? copiosior Crasso? eloquentior Tullio? Quantò dignius istos deos ille assumendos expectasset, præscius vtique potiorum. Properauit, opinor, & cœlũ semel clusit, & nunc vtique melioribus apud inferos mussitantibus erubescit.

Quæ hactenus de diis dicta sunt à Septimio, ex abundantia quodammodo rei affluxere potius quàm contra sententiam aduersariorum steterint. Gentes enim suos ipsæ deos dum agerent in terris homines putauerunt, colebant autem, quia post mortem deos esse factos autumabant. Id igitur ipsum quàm ridiculum sit, apertissimè nunc exponit, examinando causas quamobrem apotheosin mereri potuerint. Nam si, inquit, dij facti sunt, confectorem certè intelligere necesse est per quem illi fieri potuerint, tantæ autoritatis, vt manceps sit verúsque dominus diuinitatis, quãdo eius vsum aliis præstet. Præterea neque temerè aut imprudenter quicquã fecisse verisimile est, sed ex certa ratione atque causa. Allegisse igitur in consortium immortalitatis eiusmodi homines duabus potissimum de causis videtur, aut quia alicuius opera indigeret, aut quia talem sua illorum merita mercedem exposcebant.

bant. Vtrumque dilemna si parum diligentius consideretur, non modo non probabile, sed ne verisimile est. Quid enim tunc deesse potuit tanto deo, aut quid à mortuo sperare? Viui potius erāt accersendi laborum socij: quanquam non video quid illi faciundum restaret, post obitum talium virorum, quod prætermissum aut infectum fuisset. nam cùm ipsi viuere sub hoc cœlo tot annos potuerint, ita vt regnasse dicantur, nimirum quod hominis conseruationem propagationémque continet, antea prospectum fuerat, nec tantæ huius orbis machinæ aliquid abesse poterat, licet in vsum quædam non venissent, quæ ab his deinde reperta aut inuenta in secretis naturæ, autoritatem quasi illa condidissent, si falsam vendicauere. Quantum verò ad merita pertinet, si modo deus ille summus iustus est atque prudens, talia dico fuisse quæ tantùm abfuerunt, vt cœlo digna viderentur, vt vel in imum tartarum detrudi meruerint: nam & vos in sententiā quoque aliorū venitis, quod ad inferos ij detrudantur, qui patrarunt ea quæ ab aliquo vestrorum deorum, à Ioue (verbi causa) commissa fuisse conceditis. Quod si integrum à crimine illum fuisse dicitis, id fieri nō potest, vt aliquis homo ea virtute præcellat, qua deus haberi poßit: sin verò exuisse hominem Iouem obiicitis, argumenta indiciáque iamdudum exposita demonstrāt, deum fieri non potuisse. ergo vt homo etiamnum: id quod à minori probatur. nam si vos, inquit, iudices scelestos iure punitis, consortiúmque vitiosorum respuitis, quantò magis deus ille qui iustitia est & ipsa virtus? Atqui ista vos iustitia cœlum suggillatis vituperatísque, cum quos vestra iura damnant, deum probasse credatis. Econtrario vobis iudicandum fuerat, vt diis vestris à simili placeretis. Criminosißimi quique non damnandi erant, sed colendi, maximus ita illis honor haberetur, gratißimáque foret æqualium consecratio. Sed videte quàm securè in hac re vobiscum ago. Concedo probos fuisse & bonos, neque ideo tamen esse deos putādum, alioqui multa essent absurda ridiculáque concedenda. Nam si tantum numen ex vitæ probitate, vel ex magnitudine fortunæ, vel ex rebus gestis, vel ex opibus comparatur, vel à scientia: multos vobis adducam in his omnibus præstantiores, qui indignè præteriti nec dij sunt, nec habentur: qualis Socrates, Aristides, Cato, &c. an credēdum summum illum Deum aut rationem personarum habere, aut imprudēter eligere, aut occlusisse semel cœlum, vt potiores apud inferos quàm apud se censerentur.

Cesso iam de istis, vt qui sciam me ex ipsa veritate demõstraturũ quid nõ sint, quum ostẽdero quid sint. Quantum igitur de diis vestris, nomina solũmodo video quorundam veterum mortuorum, & fabulas audio, & sacra de fabulis recognosco. Quantum autem de simulachris ipsis, nihil aliud deprehendo, quàm materias esse vasculorum instrumentorúmque communium, vel ex iisdem vasculis & instrumentis, quasi fatum consecratione mutantes, licentia artis transfigurante, & quidem contumeliosè, & in ipso opere sacrilegè, vt reuera nobis maximè, qui propter deos ipsos plectimur, solatium pœnarum esse possit, quod eadem & ipsi patiuntur vt fiant.

Sed hæc, inquit, missa facio, faciliorem viam ingrediens, & breuiorem rationem, vt ostendam Saturnum, Iouem, alios gentium dæmonas non esse deos. Locus ab affirmatione, vnde negatio vera infertur. Nam si hoc ego lignum esse demonstro, patebit sanè non esse ferrum, neque lapidem, neque aliud præter se quicquam, cùm quod est speciei vnius propriæ, ad aliam transferri non poßit: sic de diis vestris, si quid sunt, exponam, per se patebit quid non sint. Sunt autem mera nomina quorundam priscorum mortuorum, & maiori ex parte fabellæ, quæ sibi sacrorum ritus concinnauerunt. nam si ij quos sibi gentes pro diis colunt, vnde exorti sunt, & vbi vixere, quo loco sepulti ex historiis monumentísque didicimus, quid illi iam sunt nisi mortuorũ nomina. Præterea si Rheam (siue Opem illam dicas) occultare filios video Corybantum tinnitu, ne à Saturno deuorẽtur, si alios de ouo natos, hunc de genitalibus sectis, illum in femore patris coaluisse, Virbium de Hippolyto, Thyonianum de Dionysio reformatum, atque alia id genus infinita, nónne sunt hæ anicularum fabellæ? ad hæc si huic noctu magis quàm interdiu sacra operantur, si his instrumẽtis magis quàm illis, hac pecude potius quàm alia, si denique sua cuiusque dei sacrificia, si ceremoniarum rationem exquiras, nónne tibi fabulosa ridiculáque videãtur? Cùm itaque tales ipsi sint, dij profectò esse non possunt. Deus enim æternus est, omnium genitor, ipse non genitus, opifex & causa mundi, principio antiquior, fine diuturnior. Quod si mihi in statuis simulachrísque quibus supplicatis, diuinitatem assumere deo vultis, quasi faciant illa numen, in hac ego parte nihil deprehẽdere aut coniicere possum quàm materias esse, nihil ab his dißimiles quibus

vasa

vasa vtensiliáque conflantur cælantúrve, nisi contra idola non ex massa metallorum, sed ex vasis per artem transformantur in talem effigiem. Sed tantūdem. Neque enim per se hæc materia, neque per artem assequi potest, quod deo proximum existimari possit. Totum enim hoc artificium deorum est cōtumeliosum & impium. Quo loco maximè Tertullianus deridet superstitionem gentium, quæ in simulachris nescio quid numinis inesse volebant. ad ea enim Christiani trahebantur, vt in illa tanquam in verum deum suspicientes thura incenderent. Neque mirum videri debet si in hac re lōgior videatur esse Tertullianus, quæ per se nimium manifesta est. Nam & Seneca in libro De superstitione, Pudebit, inquit, publicatæ dementiæ. alius horas Ioui nunciat, alius lictor est, alius vnctor. Sunt quæ Iunoni & Mineruæ capillos disponant longè à templo, nō tantùm à simulachro stantes, digitos mouent ornantium modo: sunt quæ speculum teneant, sunt quæ ad vadimonia sua deos aduocent, sunt libellos qui offerant, & illos causam suam doceant. Sed vt nostra tempestate tota hæc irrisio idolorum conuenientior videatur, sciendum, quemadmodum ipse paulò pòst testabitur, ac lōngius disserit in secundo Lactantius, eius temporis Christianos nihil in templis habuisse, præterquam crucis insigne super aram ad orientem versam, vt mentem oculósque in cœlum, vbi pater est omnium, erigerent expansis manibus: paulatim verò tot tantísque exornata sunt picturis statuísque templa, vt censuram prouocent.

Crucibus & stipitibus imponitis Christianos; quod simulachrum nō prius argilla deformat cruci & stipiti superstructa? in patibulo primū corpus dei vestri dedicatur. Vngulis deraditis latera Christianorū; at in deos vestros per omnia mēbra validius incumbūt asciæ, & runcinæ, & scobinæ. Ceruices ponimus; ante plumbum & glutinum & gomphos sine capite sunt dij vestri. Ad bestias impellimur; certè quas Libero, & Cybele, & Cereri applicatis. Ignibus vrimur; hoc & illi à prima quidem massa. In metalla damnamur; inde censentur dij vestri. In insulis relegamur; solet & in insulis aliquis deus vester aut nasci, aut mori. Si per hæc constat diuinitas aliqua; ergo qui puniūtur consecrantur, & numina erunt dicenda supplicia. Sed planè non sentiunt has iniurias & contumelias suę fabricationis dij vestri, sicut nec obsequia.

Quum itaque nihil dij sint magis quàm animæ cæterorum hominum, & simulachra colantur pro numinibus, restat, vt ex opificio diuinitatem concipere credantur. Fabricam igitur hanc idolorum ita describit, vt non tantum ab hominibus fieri demonstret, sed iis etiam rationibus & instrumentis quibus in puniendis scelestis, quales Christianos putabant, in carnificina vtantur, tantum abest vt ex eorum structura religio emergat, aut cœlestis potestas inspiretur. Ex quo non parum solatij Christiani capiunt, si quibus ipsi tormentis diuexantur, eadem in fabricandis diis, quorum gratia cruciantur, infligi videãt. nam si crucibus stipitibusq; infiguntur, ab eiusmodi quoque plastes suspẽdit argillam, ex qua simulachrum alicuius dei conformat. quod si faber ligneum faciat, validioribus armis dedolatur, quàm sint vngulæ illæ ferreæ quibus latera Christianorum lancinantur, neque ab hac re est, si capite nos truncatis: nam plumbo, aut glutino, aut gomphis, id est maioribus clauis capita deorum compaginatis, alioqui sine capite sunt, & bestiæ quibus inspectante populo exponimur, non abhorrent à vestris diis. nam Bacchus ille vester curru inuehitur à tigribus tracto, Cybele leones iungit, Ceres cum Triptolemo alatos serpentes: ignes etiam in conflatione sicuti nos dij vestri experiũtur, & à metallis ad quæ fodienda sæpe damnamur, originem trahunt. si verò relegamur in insula, & in Delo Latona fit puerpera, & in Creta Iupiter est sepultus.

O impiæ voces, ô sacrilega cõuicia, infrendite, inspumate; iidem estis qui Senecam aliquem pluribus & maioribus de vestra superstitione perorantem reprehendistis. Igitur si statuas & imagines frigidas mortuorũ suorum simillimas non adoramus, quas milui & mures & araneæ intelligunt; nónne laudem magis quàm pœnã merebatur repudium agniti erroris? Possumus enim videri lædere eos, quos certi sumus omninò non esse? Quod nõ est, nihil ab vllo patitur, quia non est.

Sunt hæ gentium vociferationes, quibus insultabãt Christianis asseuerantibus deos esse nullos. Ad hæc Tertullianus, Vt lubet exclamate, & irascimini. Neque enim nouum, hoc est; cùm etiam Senecam, qui de vestra superstitione librum composuerit, damnare ausi estis, contra manifesta indicia: nam vel auiculæ & araneæ dum liberè insidunt in iis, manifestè sentiunt, sentire nihil tales imagines.

Sed

Sed nobis dij sunt, inquitis. Et quomodo vos ecõtrario impij, & sacrilegi, & irreligiosi erga deos vestros deprehendimini? qui quos præsumitis esse, negligitis: quos timetis, destruitis: quos etiam vindicatis, illuditis. Recognoscite si mẽtiar. Primo quia cum alij alios colitis, vtiq; quos non colitis, offenditis: prælatio alterius sine contumelia alterius non potest procedere, quia nec electio sine reprobatione. Iam ergo contemnitis quos reprobatis, quos reprobando offendere non timetis. Nam vt suprà præstrinximus, status dei cuiusque in senatus æstimatione pendebat. Deus non erat quem homo consultus noluisset, & nolendo damnasset. Domesticos deos quos lares dicitis, domestica potestate tractatis, pignerando, vẽditando, demutando aliquando in trullam de Minerua, vt quisque contritus atque contusus est, dum diu colitur, vt quisque dominum sanctiorẽ expertus est & domesticam necessitatem. Publicos æquè publico iure fœdatis, quos in hastario vectigales habetis: si capitolium, si olitorium forum petitur, sub eadẽ voce præconis, sub eadem hasta, sub eadem annotatione quæstoris, diuinitas addicta conducitur.

Ex hoc loco regerit more suo Tertullianus totum hoc impietatis crimen in aduersarios, suis illos armis ita confodiens, vt fateri cogantur aliud sanè dicere, aliud sentire de diis. Nam si actiones, verba scriptáque sunt animi nostri manifesta indicia, plerique omnes Romani Epicuri sectam amplexabantur. Cuius etiã imaginem, quum multis in locis, tum in anulis gestabant: huic nullus fuit respectus deorum, ne tamen maiorum instituta ritúsq; quibus imperij autoritas apud plebem maiori ex parte conseruatur, prodere viderentur, in iudiciis de re sacra tristes, & religiosi videri volebant, illud identidem quiritãtes, At hi nobis dij sunt, & quomodocunque maiestas illorum tuenda nobis est, contra omnes qui capite velint illos diminuere. Ad hæc Septimius, Aut ista, inquit, ex animo dicitis, aut cum simulatione. si simulatè, sententia vestra nobiscum cõuenit. neque enim colendi qui non sunt. Sin ex animo, plurimis ostendam argumentis, vos multò magis esse in illos impios, quàm Christianos. aut igitur nobiscũ puniendi essetis, aut nos absoluendi vobiscum. Primùm enim aut ex affectu, aut ex vtilitate pendet omnis vester deorum cultus, non à

religione aliqua vel pietate. Mercator enim ex vobis aliquis Mercurium facere sibi propitium studet: amantes Veneri satisfaciunt, Milites Bellonam tantum & Martem colunt, poëtæ Apollinem aut Bacchum, veneficæ in Proserpinam totæ incumbunt, aliis diis neglectis. At si, vt diximus, senatus alios etiã voluit vobis esse deos, cur à vobis omnes non coluntur, hæc nimirũ electio offendat necesse est præteritos: cùm verò id vos non moueat, illos profectò non creditis: si mouet, iam nobiscum impij cẽsemini. Sed & eos ipsos quos seorsum colitis, quánam religione demeretis? Nam dij vobis sunt (vt identidem nostris auribus inculcatis) eiusmodi simulachra, quid est quod ij quos lares dicitis, quasi in supellectilis ratione computantur, vt perinde à vobis aut oppignerentur, aut venditentur, atque cætera instrumenta domestica instante necessitate? erant potius exoranda vobis eorum numina, vt vrgentem inopiam defenderent, aut verenda ne propterea indignata miserias conduplicarent. Quod si tales dixeris impios, vt est hominum genus. cum sanctis, inquam, dominis piisque patribusfamiliàs multò peius agunt: qui cùm ex frequentiori cultura illos contriuerint, diffingere deinde solent, vt id quod prius fuerat illis Saturnus aut Mineruæ, vas conflatum culinæ inseruiat. Quo loco videre est, sicuti apud alios scriptores, lares non modo dici domesticos illos genios, ex nympha quam Lar dicebãt, Mercurióque genitos, sed omnes deos quos domi quisque suæ coleret. Nam & Alexander Imperator in suo larario (vt Lampridius testatur) inter alios & Habraham habuit & Christum. At erant hæc aliquo modo ferenda, priuata enim sunt minúsq; manifesta, præterea necessitas egestatis nulla lege circunscribitur. Esto, quid si eadem ratione publici dei tractantur? Video enim vectigales tributariásque gentes cùm præsentem pecuniam quãdoque non habeãt, publicanis aut quæstoribus aureos argenteósq; deos addicere, vt sæpenumero hastario venditioníque auctionariæ per præconẽ veneant, & inter manubias captiuì dij veneunt, vt pecunia ærarium aut fiscus constipetur.

Sed enim agri tributo onusti, viliores: hominum capita stipendio censa, ignobiliora. Nam hæc sunt notæ captiuitatis. Dij verò qui magis tributarij, magis sancti, imò qui magis sancti, magis tributarij: maiestas questuaria efficitur. Circuit cauponas religio mendicans, exigitis mercedem pro solo templi, pro aditu sacri, non licet

deos

deos nosse gratis, venales sunt.

Amplificatio irrisoria, nihil enim veri illi Christiani superiorũ tẽporũ abhorrebãt magis, nihil vehemẽtius detestabantur, quàm ex sacris rebus quæstum quoquomodo facere. Gentes verò in quibus nulla erat spiritus sancti gratia, tam de sacris rebus quàm de prophanis, opes sibi vndecunque comparabant. Et cuius dei numẽ sanctius habebatur, magis erat antistitibus quæstuosum. Eo enim nomine stipes ad instaurationem templi exigebãt, aditúsque quotidianos venditabant, contraria quidem ratione autoritatem diis conseruantes. nam stipendiariæ res, quemadmodum homines & agri multò viliores sunt, vt qui ex eo tributo captiuos esse & prouinciales indicent. Nam municipales & coloni, quia immunes à tributo quod in stipendium militare persoluitur, pluris meritò æstimari solent.

Quid omninò ad honorandos eos facitis, quod non etiam mortuis vestris cõferatis? ædes perinde & aras, idẽ habitus & insignia in statuis. vt ætas, vt ars, negociũ mortui fuit, ita deus est. quo differt ab epulo Iouis silicerniũ? à simpuuio obba? ab aruspice pollinctor? nam & aruspex mortuis apparet.

Collatio hæc euidentißimè demonstrat gentes vel quos deos credunt, aut credere simulãt omninò negligere, quando eximiam illam excellentémque dei naturam non aliis prosequantur honoribus, quàm quibus defunctis hominibus parentari soleant: deniq; in cultu nihil differat à mortuo deus. nam si ædes Ioui (verbi causa) dicata est, in qua epulum celebretur, si aræ vbi in simpuuio vase vinum libatur, si aruspex qui hostiarum intestina perscrutetur, & mortuis non dißimilia attribuuntur. Præter enim templa & aras cum flaminibus dicatas Cæsaribus, vbique videre est silicernium apparatum, id est, funebre conuiuium à cognatis defuncti hominis, nihil differens ab eo quod viri epulones Ioui instaurare solent, vbi pro simpuuio obba poculum est haud ab eo dißimile, & pollinctor minister cadaueribus curandis apparet, prætóque est. nec minus in defunctorum statuis & imaginibus eadẽ sunt ornamenta pro ætate munisque cuiusque quæ spectantur in diis. at pudere vos huius parilitatis debebat, aut esse argumento, deos perinde fuisse homines atque alios defunctos, qui à vobis quotidie eodem honore impertiuntur.

Sed dignè imperatoribus defunctis honorem diuini-

tatis dicatis, quibus & viuentibus eum adiicitis. accepto ferent dij vestri, imò gratulabuntur, quod pares ei fiant domini sui. sed quum Larentinam publicum scortum, velim saltem Laidem, aut Phrynen, inter Iunones & Cereres ac Dianas adoratis; cùm Simonem Magum statua & inscriptione sancti dei inauguratis, quum de pædagogiis, aut aulicis nescio quem cinædum deum facitis; licet non nobiliores dij veteres, tamen contumeliam à vobis deputabunt hoc, & aliis licuisse, quod solis antiquitas contulit.

Maxima hæc ex opportuna correctione exaggeratio irrisionis Romanorum in suos deos, quum in censum deorũ & ad parem diuinitatem non imperatores tantum admittant, qui si res iusto examine expendatur, tanquam deorum domini magis legitimo cultu venerari merentur. Quos enim volunt deos faciunt, & viuentes diui augustique nominantur. Sed scorta etiam & magos & cinædos non pro dignitate quidem personarum, sed ex adulatione. Nam si meretrix aliqua adoranda, multo decentius Lais illa famosissima, aut Phryne nobile Athenarum scortum, quæ Xenocratis tamen continentiam suis illecebris expugnare nõ potuisse dicitur, adorabitur, quàm Romuli rustica Larentia nutrix. Tam bene etiam de deliciis & exoletis Hyla aut Sarmentus aliquis & de seruis Narcissus, quàm Antinous, qui nuper in gratiam Hadriani diuinos honores promeruit. quanquam si cũcta quæ ad deos de antiquitate commendatos pertinent exquirãtur, neotericis non inuenientur nobiliores, nec meliores.

11. Volo & ritus vestros recensere, non dico quales sitis in sacrificando, cùm enecta & tabidosa & scabiosa quæq; mactatis, cùm de opimis & integris superuacua quæque trũcatis capitula & vngulas, quæ domi quoque pueris vel canibus destinassetis. Quum de decima Herculis nec tertiam partem in aram eius imponitis. Laudo magis sapiẽtiam, quod de perdito aliquid eripitis. Sed conuersus ad literas vestras, quibus informamini ad prudentiam, & ad liberalia officia; quanta inuenio ludibria? Deos inter se propter Troianos & Achiuos vt gladiatorum paria congressos depugnasse, Venerem humana sagitta sauciatam quod filium suum AEneam penè interfectum ab eodem Diomede rapere vellet. Martem tredecim mensibus in vinculis penè consumptum. Iouem ne eandem vim à

cæte-

cæteris cœlitibus experiretur, opera cuiusdam monstri liberatum, & nunc flentem Sarpedonis casum, nunc fœdè subantem in sororem sub commemoratione non ita dilectarum iampridem amicarum. Exinde quis non poëta ex autoritate principis sui decorator inuenitur deorum? Hic Apollinem Admeto regi pascendis pecoribus addicit, ille Neptuni structorias operas Laomedonti locat. Est & ille de lyricis (Pindarum dico) qui AEsculapium caniæ auaritiæ merito, quia medicinam nocenter exercebat, fulmine vindicatum. malus Iupiter, si fulmen illius est, impius in nepotem, inuidus in artificem. Hæc neque vera prodi, neque falsa confingi apud religiosissimos oportebat. Nec tragici quidē aut comici parcūt, vt non ærumnas vel errores domus alicuius dei præ se ferant. Taceo de philosophis, Socrate contentus, qui in cōtumeliam deorum quercum & hircum & canem deierabat. Sed propterea damnatus est Socrates quia deos destruebat. Planè olim, id est semper, veritas odio est. Tamen cum pœnitentia sententiæ Athenienses & criminatores Socratis postea afflixerint, & imaginem eius aureā in templo collocarint, rescissa damnatio testimonium Socrati reddidit. Sed & Diogenes nescio quid in Herculē ludit, & Romanus Cynicus Varro trecentos Ioues, siue Iupiteres dicendum, sine capitibus introduxit.

Damnationis Christianorum causa omnium iustißima videbatur (vt diximus) & quam iudices potißimum obiiciebāt, quod contemptores essent religionis, & diis semper maledicerent: non mirum igitur si hoc loco longior se Tertullianus effundat, dum manifestè iuuat variis argumentis exponere, multò magis gentes eadem causa damnari debere, quia non minus suorum deorum maledici sunt & vituperatores, & ab omni prorsus religione disiuncti. Quod priusquam citatis testibus comprobet (sunt enim hæc à ritibus tracta, vnde omnis cultus deorum religióque pendet & examinatur) per præoccupationem malignitatem eorum taxat in operatione holocaustorum, cùm ne extremas quidem hostiarum partes diis adolere patiantur, atque ita defraudent suscepta vota, quasi cum stupidis fatuísque tota res agatur. Sed hæc illi sapienter. Tanto enim minus de suo disperdent. Quod verò religiosis viris cōtrarium magis esse videtur, quàm deis sacrosan-

ctum nomen, cuius semper cum præfatione summi honoris meminisse debemus, per nefarias turpitudines traducere, purámq; eius ac sapientem naturam cum sordidis ludibriis commaculare? At hoc ipsum Christiani non peccant. Quos enim non credunt, non est quod maledicant. Gẽtes verò tanta religione prædita, vt cum diis tanquam cum lenonibus, cum scelestis, cum lurconibus adolescant, primis suæ ætatis temporibus ad eos se scriptores conferunt, eos addiscunt, & nocturna versant manu versántque diurna, qui de diis tanquam de infimo genere hominum loquuntur. ferunt hoc domi patresfamilias, foris per omnia theatra publicæ personæ patiuntur, denique in suo regno Imperatores vt de suis diis risus voluptásque carminibus concilietur: quanquam non hoc sola sibi licentia poëtarum vendicat, & qui philosophi fuere, ab eiusmodi derisione non abstinuerunt. Nam cùm Socrates per canem & anserem, per hircum & quercum & platanum iurabat, tantundem hoc cauillo volebat ostendere Iouem quàm canem peierasse. Diogenes verò in Herculem quid luserit, nondum occurrit. Diagoras verò Melius cum in diuersorio quodam nulla sibi esset materia ad coquẽdam cœnam præter Herculis idolum: Age, inquit, Hercules, certamen nobis obeas decimumtertium, & excoquito lentem.

Cætera lasciuiæ ingenia etiã voluptatibus vestris per deorum dedecus operantur. Dispicite Lentulorum & Hostiliorum venustates, vtrũ mimos an deos vestros in iocis & strophis, Mœchum Anubim, & masculum Lunam, & Dianam flagellatam, & Iouis mortui testamentum recitatum, & tres Hercules famelicos irrisos.

Cætera lasciuiæ ingenia, &c. Vrget hoc vehementius aduersarios. Superiora enim à grauibus introducta viris, plura in suis illis deorum apologis habere posse vidẽtur epimythia, quæ vtrãque partem philosophiæ allegoricè prælibent. Hæc verò quæ mimographi ludere solent, ingenia ad lasciuiam nata, siue hypocritarum strophia strutheáque & omnia eiusmodi insignia respicias, siue verba reíque totius figmentũ, nihil aliud spectant, quàm vt risum & delectationem concitent, ex ea plerunque materia quæ deorum aliquem quasi impudicum scurram & improbum helluonem repræsentet. Nam & Valerius, Mimorum, inquit, argumenta maiori ex parte stuprorum continent actus. Genus autem eiusmodi poëmatis nullum quod sciam nostris temporibus extat:

C. xiiii. de fabulis et mimis deorum et foeditatibus

extat: quanquam plures in eo studio excelluerint, vt Cornelius Nepos, Laberius, Marullus, Lentulus & Hostilius, de quibus nunc Tertullianus meminit. Quæ fuerint eorum hypotheses facile ex his quæ hoc loco denotat, apparet. Dianam enim ex aliquo commisso vapulantem, Lunam tribada in suum forte Endymiona (licet & Lunus idem legatur apud Spartianum in Caracalla) Herculem voracißimum vernam & id genus alia peragebãt, ita à faceto poëta dispoſita, vt in recitando cum morum taxatione risum per cuneos excitarent.

Sed & histrionum latera omnem fœditatem eorum designant. Luget sol filium iactatum de cœlo lætantibus vobis, & sustinetis Iouis eulogia cãtari, & Iunonem, Venerem, Mineruam à pastore iudicari.

Triplex est in eadem re deorum irrisio: vna est quam diximus à persona poëtarum, altera ex partibus histrionum, qui suis lateribus gesticulationéque & gannitu dum agerent deos, omnes turpiores muliebrésque affectus exprimebant, quo nihil in contemptũ religionis nequius fieri potest. De Cybele verò & Aty, qui adulescent à matre deorum adamatus studio muliebri, à se ipse castratus Atte factus est: cuius mysterium Galli sacerdotes digladiãtes imitabantur vsque ad Almonẽ fluuium extra vrbẽ. Item de Phaëtonte & iudicio Paridis omnibus dramata notissima sunt.

Quid quod imago dei vestri ignominiosissimũ caput & famosum vestit, quod corpus impurum & ad istam artem effœminatione productum Mineruam aliquam vel Herculem repræsentat, nónne violatur maiestas, & diuinitas constupratur laudantibus vobis?

Alter hic est ab histrionibus contemptus deorum, quod scilicet ij qui deorum personam induũt in scena, ignominiosum genus est hominum & aliorum famosißimum. Mimæ enim mulieres & pantomini tam malè audiebant, vt quemadmodum Tacitus testatur, senatoribus olim vetitum sit ingredi tabernas eorum: at quanto minus maiestati deorum patere debebant?

Planè religiosiores estis in cauea, vbi super sanguinẽ humanum super inquinamenta pœnarum proinde saltãt dij vestri, argumenta & historias noxiis ministrantes; nisi quod & ipsos deos vestros sæpe noxij induunt. Vidimus aliquando castratum Atten illum deum ex Pessimunte

& qui viuus ardebat, Herculem induerat. Risimus & inter ludicras meridianorum crudelitates Mercuriũ mortuos cauterio examinantem. Vidimus & Iouis fratrem gladiatorum cadauera cum malleo deducentem. Singula ista, quæque adhuc quis posset inuestigare, si honorem inquietant diuinitatis, si maiestatis vestigia obsoletat, de contemptu vtique censentur, tam eorum qui eiusmodi factitãt, quàm eorum quibus factitãt. Sed ludicra ista sunt.

De scena in harenam descendit, cum ironia demonstrãs multò illic magis esse gentes impias minúsque religiosas. Nam præter ea quæ superius dicta sunt, adiungitur deos sub histrionum persona pollui humano sanguine sæuioribúsque inquinamentis, inter sese saltitantes. nam vt Martialis aliíque quam plures testantur, in peragendis fabulis si cædes intercedebat, destinabantur in eam rem damnati, vt non ex ingenio, sed ex rebus ipsis populo vera exhiberetur. Quum itaque castratio Atys (eleganter à Catullo deplorata) in gratiam suæ Cybeles ex Peßinunte oppido Phrygiæ repræsentanda erat, damnatus homo agebat Atyn, veréque euirabatur. Eadem ratione si Hercules in Oeta monte cremabundus introducebatur, in vicem eius homo exurebatur ex dãnatis. Si cum Mercurio res erat aut cum Plutone, vt ille candenti cauterio mortuos prætentaret, ille malleo & incude confirmaret, præstò erant cadauera gladiatorum. Quæ omnia simul cum aliis id genus quando honorem deorum perturbent, maiestatémque imminuant, & quasi obsoletam faciant, vtpote ridicula & fabulosa, nemini dubium est quin ex cõtemptu fiant, tam actorum quàm spectatorum aduersus deos. PROINDE, *inquit, saltant dij vestri in cauea, quia illic religiosiores estis: ironicè, & postea significat. ita Plautus in Amphitr. Tuus sum, proinde commodum vt fiet.*

~~Sed ludicra ista sunt.~~ Cæterum si adiiciam quæ non minus conscientiæ omnium recognoscent, in templis adulteria componi, inter aras lenocinia tractari, in ipsis plerunq; æedituorum & sacerdotum tabernaculis, sub iisdem vittis & apicibus & purpuris thure flagrante libidinẽ expungi? nescio plúsne de vobis dij vestri quàm de Christianis querantur. Certè sacrilegi de vestris semper apprehẽduntur. Christiani enim templa nec interdiu norunt, spoliarent forsitan ea & ipsi, si & ipsi ea adorarent.

Roma-

Romanorum religionem, si quis historias accuratius recognoscat, vnà cum iure publico perisse comperiet, ita vt eius speciē aliquam Cæsares vix retinuerint, ex ambitione tamen ac metu rerū nouarum, ex quo factum est vt iudices prætorésq; dum suo adulari cauerésque volunt imperatori, Christianis enixißimè restiterint. nam suos illos deos tātum aberat vt esse crederent, vt omnibus modis contaminarent, templáque deorum perinde ac profana loca haberentur. Quoties enim legimus amores in templis conciliatos, Camillósque inter sacrificandū constupratos à pontificibus? flaminésq; vittatos pileatósque in sacrariis libidinem expreßisse. Nimirum, inquit, Tertullianus, multò magis de vobis dij si sunt, conqueri possunt, quàm de Christianis. qui si eos non colunt, mille tamen probris non dedecorant: manifestum est etiam tam multos sacrilegos, qui à vobis quotidie mulctantur, vestrates esse. Conuenit enim vobiscum Christianos templa deorum nunquam adire. Atque ita incesti crimen & sacrilegij in aduersarios recuditur.

EXPVNGI *libidinem, quasi libidinē extingui & exprimi dixit, quo verbo vsi sunt frequēter doctiores. Plaut. in Amphitryone, Vt metuo ne victis hostibus dipartitam expungat gloriam. Et qui ex albo iudicum vel ex classe eximebantur, expuncti dicebantur. Sic Persius & Martialis.*

Quid ergo colunt, qui talia non colunt? Iam quidem intelligi subiacet veritatis esse cultores, qui mendacij non sint: nec errare amplius in eo in quo errasse se recognoscendo cessauerunt. Hoc prius capite, & omnem hinc sacramenti nostri ordinem haurite, repercussis tamen opinionibus falsis. Iam, vt quidam, somniastis caput asininū esse deum nostrum. Hāc Cornelius Tacitus suspicionem eiusmodi inseruit. Is enim in quinto Historiarum suarū bellum Iudaicum exorsus ab origine gētis, etiam de ipsa tam origine, quàm de nomine & religione gentis quæ voluit argumentatus, Iudæos infert Ægypto expeditos, siue, vt putauit, extorres, in vastis Arabiæ locis aquarum egentissimos, cum siti macerarentur, onagris qui forte de pastu potum petituri æstimabantur indicibus, fontibus vsos: ob eam gratiam consimilis bestiæ superficiem consecrasse. Atque ita inde, opinor, præsumptum, nos quoque vt Iudaicæ propinquos, eidem simulachro initiari. At enim idem Cornelius Tacitus, sane ille mendaciorum

cap. xb. de capite asinino et christi[illegible] [illegible] que [illegible] [illegible]

vastis Arabie locis egentissimis

inde presumptum opinor

loquacissimus, in eadem historia refert Cneum Pompeiũ cum Hierusalem cepisset, prætereáque templum adiisset speculandis Iudaicæ religionis arcanis, nullum illic reperisse simulachrum. Et vtique si id colebatur quod aliqua effigie repræsentabatur, nusquam magis quàm in sacrario suo exhiberetur, eo magis quia verebatur extraneos vana cultura. Solis enim sacerdotibus adire licitũ, & conspectus cæterorum velo oppanso interdicebatur. Vos tamen non negabitis & iumenta omnia, & totos cãtherios cum sua hippona coli à vobis. Hoc forsitan improbandũ quod inter cultores omnium pecudum, bestiarúmq; asinarij tantum sumus.

Tẽpestiua addubitatio, & necessaria apologiæ quæ Christianos non modo non contẽptores esse religionis persuadeat, sed etiã amatores asseueret, maximéque omnium religiosos, vt qui à falso cultu se vendicauerint, & verum pro viribus amplecti conentur. In primis igitur, inquit, capite tenetéq; hoc quod per se patet symperasma. Christiani nõ colũt deos quos esse falsos docuimus, colũt autem aliquod numen, ergo verũ colunt. Quis ille sit audietis breuiter à nobis, cum primũ nonnulla quæ falso de Christiana religione circunferuntur, ex animis vestris eximemus. Ita enim attẽtiores sibi comparat auditores ad eam rem, & maiorem fidem conciliabit, cum nihil illa famam extimescere aut dißimulare demonstretur. Quæ vero cõtra vulgarem opinionẽ redarguit à testimonio, & à loco qui est à simili, quatuor sunt. Effigiem asini non esse deum Christianorũ, non mirum si crucẽ venerẽtur, solem pro deo non adorari: postremo non ea forma esse Christianis deũ, qua productus est à quodam in tabula. Et quoniam rumores interdũ non sine certa causa in vulgus manare solent, vnde hæc asini suspicio inuaserit animos gẽtium edocet. Nam cum noua Christianorum religio nõ multum ab antiqua Iudæorum discreparet, & autore Tacito Iudæi, qui Mose duce à siti per onagros respirassent, asini effigiem sacrasse dicerentur, facile receptum est, apud maleuolos, eandem Christianos asinariam superstitionem admisisse, vnde & asinarij appellarentur, licet contra veram significationem: nam qui asinos agit, asinarius dictus est, vt mulio qui mulos. Hoc facile refellitur. Autori enim eius rumoris Cornelio non est credendum, primum quia ignarum veræ historiæ multa falsa ridiculáq; inseruisse, quilibet aperte deprehendit, qui totum eius

qui

qui citatur locum perlegat: deinde quia ipse sibi aduersatur, cum in ea historia quam ad veritatem accepisse à suis verisimilius est, Pompeium dicat nullum in penetralibus templi Hierosolymitani simulachrum inuenisse: at sicubi stabat, illic certe dicatum esse debebat. Quanquam neque hoc gentes irridere deberent, apud quas non tantum pegasus ille, nec caput tantummodo equinum, sed toti canthery, id est castrati equi in honorem Hipponæ deæ dicantur, quæ & ipsa ab equis nomen suum detraxit. Mitto serpentes Æsculapy, bouem Apis, Hammonis arictinum caput, aliáque eiusmodi plura, quæ gentes superstitiose venerantur: vt si vnius asini effigies nobis quoque reuera coleretur, id sane vitio aut infamiæ verti non debeat, magis quàm vobis qui cum tot alius vbique bestiis supplicatis, non tantum asinary, sed serpentary, boary, equinariíque appellari potestis.

Sed & qui crucis nos religiosos putat, consectaneus noster erit, cum lignum aliquod propitiatur. viderit habitus dum materię qualitas eadem sit: viderit forma, dum idipsum dei corpus sit; & tamen quanto distinguitur à crucis stipite Pallas Attica, & Ceres farrea, quę sine effigie rudi palo & informi ligno prostat? Par crucis est omne robur, quod erecta statione defigitur; nos sic forte integrum & totum deum colimus; Diximus originem deorum vestrorum à plastis de cruce induci. Sed & victorias adoratis, cum in trophæis cruces intestina sint trophæorum. Religio Romanorum tota castrensis signa veneratur, signa iurat, omnibus diis præponit. Omnes illi imaginum suggestus insignes, monilia crucium sunt. Sypara illa vexillorum & candelabrorum, stolæ crucium sunt. Laudo diligentiam, noluistis nudas & incultas cruces consecrare.

Paulo post commodius exponet quamobrem Christiani crucem venerentur, hoc loco satis est si quod absurdum de cruce videbatur, apud gentes aliquo modo commitigaret, exemplóque eorum appareat nec nouum neque adeo temerarium videri posse. De ipsius itaque rei subiecto, & ex definitione probat Romanos præcipue in hac parte consectaneos esse & eiusdem cum Christianis hæreseos, cum materiam & ipsi adorent ligneáque deorũ simulachra. Si enim rei substantia, non habitus nec forma perpenditur, quid enim si recta magis se habeant, siue transuersa mi-

nus, aut aliam de se speciem faciant decentiorem quàm aliam? sint modo lignea diuersa figura & deus vester & crux, vtrique eandem materiam colimus. Quanquam de diis optime scalpello elaboratis expolitísque distantior collatio videtur. at verò cum sudes apud vos & informe lignū expositum in limitibus, in hortis pro Cerere ac pro Priapo habeantur, parum me hercule isthæc à cruce nostra discedunt. Quod si dicas partem esse crucis eiusmodi simulachrum, quid tum? nos forte melius, qui tota totum deum repræsentamus. Sed & illa quæ in conformatione deorū vestrorum superius diximus ad hunc locum faciunt, cum plastas, id est eos qui ex luto fingunt, diceremus super patibulum stipitémue argillam astruere in effigiem deorum: in iis igitur veluti intestina cruces sunt, quemadmodum & in victoriarum simulachris. Sed & signa illa imperatorum in castris, quæ milites omnibus præferunt diis, festis diebus vnguento etiam perungentes, nonne ita constructa sunt, vt suggestus crepidinésque illorum videantur cruces exornatæ monilibus. Sypara etiam veláq; illa è longioribus hastis dependentia vexillorum, in quibus præter alias imagines & nomen imperatoris adscribitur, per quod solennius quàm per Iouem iurare soletis, nonne sunt quasi stolæ crucium? id tantummodo interest, quod nos nudas in altaribus cruces statuimus, vos exornatas & excultas vbique dicatis.

Alij plane humanius & verisimilius solē credunt deum nostrum. Ad Persas sic forte deputabimur (licet solē non in linteo depictum adoremus) habentes ipsum vbique in suo clypeo. denique inde suspicio, quod innotuerit nos ad orientis regionem precari. Sed & plerique vestrum in affectatione aliquando vt cœlestia adorandi ad solis ortum labia vibratis. Æque si diem solis lætitiæ indulgemus, alia longe ratione quàm religione solis, secundo loco ab eis sumus, qui diem Saturni ocio & victui decernūt, exorbitantes & ipsi à Iudaico more, quem ignorant.

Tertia hæc est opinio nōnullorum à consequētibus, verisimilior tamen, qui duabus coniecturis inducebantur, quod sol à Christianis adoraretur, quia preces ad orientem versi fundebāt, quódque diem solis, qui dominicus dictus est, lætum ac festum celebrarent: at hoc etiam si verum sit, damnare nos, inquit, impietatis non debebat. nam & si depictum solem in clypeis, vt Persæ non adoramus, tamen in eorum superstitione facile censeri possimus, quan-

do &

do & Romæ etiam multi sint qui tædio simulachrorum affectãtes aliquando cœleste aliquid venerari, labia ad orientem solem (nihil enim eo præstantius vident) precando moueant. Quod autem ad diem solis attinet, vt paulo inferius patebit, alia ratio est à cultu solis, quæ nos eum diem qui est à Saturni secundus, & à Iudæis superstitiose obseruatur, celebrare persuadet. nam & illi nesciunt suam legem explosam iam & exoletam refrixisse.

Sed noua iam Dei nostri in ista ciuitate proxime æditio publicata est, ex quo quidã in frustrandis bestiis mercenarius noxius picturam proposuit cum eiusmodi inscriptione, Deus Christianorum ononychites. Is erat auribus asininis, altero pede vngulatus, librum gestans, & togatus. Risimus & nomen & formam. Sed illi debebant adorare statim biforme nomen, quia & canino & leonino capite commistos, & de capro & de ariete cornutos, & à lumbis hircos, & à cruribus serpentes, & planta vel tergo alites deos receperunt. Hæc ex abundanti, ne quid rumoris impercussum, quasi de conscientia præterissemus. Quæ omnia, conuersi iam ad demonstrationem religionis nostræ, repurgabimus.

Nulla fuit vnquam secta quæ tot tantisque hinc inde modis diuexaretur quàm Christiana. Vires, ingenia, odia omniũ ordinum coniurarunt ad excidium eius, vt inter alia maxime mirum videatur, contra tantas hostium iniurias pullulari potuisse, semper tormenta & irrisiones præstò erant, illa à principibus viris, eæ plerunque ab infima plebe, quæ principibus adulabatur. Quale hoc est quod nunc à Tertulliano refertur. Homo enim mercenarius noxiùsque gladiator, vt puto, qui suis noxis ad bestias damnandus, illas à sui corporis pastu, vel suo corporis robore, vel iniquitate iudicum defraudabat, tanquam gloriosus miles tabulam in apertum producere ausus est, in qua quod erat monstrum depictum, Christum esse dicebat, & à forma Ononychiten appellabat, quasi asinungularium: quod tantum à forma vera abhorrebat, quam Christiani venerabantur, vt tabulã intuentes non possent non ridere & ignorantiam & imprudentiam hominum. Qui dum alios ridere volunt, suam ipsi stultitiam detegunt. nam quibus id biforme portentum pro deo conueniat magis, quàm iis qui Iouem Hammoniũ colunt arietis capite, Panáque & Satyros Eumenidásque & alia id genus monstra innumerabilia, quæ

ab Ouidio lib. præsertim quinto Metamorph. recẽsentur. Sed hæc omnia diligentius diluentur, vt diximus, in exponẽda vera Christianorum religione, ad quam nunc opportunè Septimius transit.

Quod colimus Deus vnus est, qui totam molem istam cum omni instrumẽto elemẽtorum, corporũ, spirituum, verbo, quo iussit, ratione, qua disposuit, virtute, qua potuit de nihilo expressit in ornamentum maiestatis suæ: vnde & Græci nomen mundo κόσμον accommodauerũt. Inuisibilis est, & si videatur, incomprehensibilis, & si per gratiam repræsentetur, inæstimabilis, & si humanis sensibilis æstimetur, adeo vero & tantus est. Cæterum quod videri communiter, quod comprehendi, quod æstimari potest, minus est & oculis quibus occupatur, & manibus quibus cõtaminatur, & sensibus quibus inuenitur. Quod vero immensum est, soli sibi notũ est, hoc quod est, deum æstimari facit, dum æstimari non capit. Ita enim vis magnitudinis & notum hominibus obiecit & ignotum. Et hæc summa delicti nolentium recognoscere, quem ignorare non possunt.

Nullibi Atticismus Tertulliani vberior apparet. ex medio theologiæ thesauro illa de deo prompsit, quæ maiestate tanti numinis seruata, tamen ab humano intellectu ita percipiantur, vt amplecti etiam necesse sit, & Christianos nos esse non pœniteat. Quod igitur, inquit, nos colimus, ne vos Christianos sine deo, sine religione arbitremini, vnus est deus, non ea quæ apud vos est incondita turba deorum: neque is est qui natales ortúmque ex aliqua insula traxerit, sed qui totam hanc molem naturæ, totúmque mundum, quem à nomine ornamenti κόσμον Græci dixerũt, condidit: in qua si fabricam, si ordinem, si causam admiraris, talis est eius virtus, talis ratio & verbum, vt ex nihilo facile omnia de sese potuerit excludere, ob eam causam, vt sua maiestas ex tanto opere cõdecoraretur, innotesceretque naturæ. Cúmque ea sit eius substantia, vt eã sua magnitudine animus noster capere nequeat, ac multo minus exprimere verbis (nam in quærẽdo deo more Academico per negationem incedentes, cum non sit hoc, neque hoc, nec illud, in aliquam cognitionẽ commodius veniemus) ita tamen facile videtur intelligitúrque per sensus, vt negari non poßit. Atque id est maximum dei argumentum, quod intelligatur adesse, quomodo aut quantus non intelligatur, alioqui intra ingenium nostrum

noſtrum continetur: nihilóque maiorem de ſe nobis opinionem faceret, quàm quæ multa ſunt in natura cognita à ſapientioribus, ſi omnium rerum certiſsimus, non videretur ſimilis incerto. Merito igitur Septimius loco maximi ſummíque delicti ponit, id quod etiam Paulus Apoſtolus ad Romanos, Quod quum tota natura gloriam dei præ ſe ferat, gentes creatore neglecto creatis diuinum honorem attribuerint.

Vultis & ex operibus ipſius tot ac talibus quibus continemur, quibus oblectamur, etiam quibus exterremur: vultis ex animæ ipſius teſtimonio comprobemus? Quæ licet carcere corporis preſſa, licet inſtitutionibus prauis circumſcripta, licet libidinibus & concupiſcentiis euigorata, licet falſis diis exancillata, cum tamen reſipiſcit, vt ex crapula, vt ex ſomno, vt ex aliqua valetudine, & ſanitatem ſuam patitur, & Deum nominat, hoc ſolo quia proprie verus hic vnus deus, bonus & magnus. & quod deus dederit, omnium vox eſt. Iudicem quoque conteſtatur illum, Deus videt, & Deo commendo, & Deus mihi reddet. O teſtimonium animæ naturaliter Chriſtianæ. Denique pronuncians hæc, non ad Capitolium ſed ad cœlum reſpicit. Nouit enim ſedem dei viui, ab illo, & inde deſcendit.

Electio hæc oblata iudicibus & copiam & fiduciam habet perſuaſionis. Tam multa ſunt in natura ſuo quæque tēpore procedentia, viciſsímque ſubuenientia ad ſolam hominis conſeruationem contemplationémque propoſita, vt ſi quis vel mediocri ingenio ordinem eorum, ſi finem contempletur, vis dei quædam in tota natura latens manifeſte deprehendatur: nec etiam minus eſt argumentum quod ab animis noſtris ſumitur. Licet enim noſter animus multis inquinamentis abducatur à ſuo naturali propoſito, frequens tamen illuc recurrit vt exprimat innatos veritatis igniculos. Paſsim itaque videre eſt, cuiuſque hæreſeos homines, vel Epicureos (vt de Caſsio refert Plutarchus) quandocunque vel à vitio, vel ab inſtituto imprudenter remittantur, aliquid ſtatim proferre, quo & immortalitatem animorum, & diuinū numen profiteantur: nam quid hoc eſt, quod ſæpius in cœlum conuerſi deum appellemus? nempe ob eam cauſam, quod illic vnus de quo loquimur proprie verus eſt deus bonus & magnus: cui etiam benignitatem facultatémque omnium rerum quotidie acceptam

referimus, cum illa frequenter verba suspendimus aut asseueramus, dicentes, Deus dedit, deus abstulit: cum vero, Deus videbit, aut deo commendo, tam frequenter vsurpamus, nónne iudicem esse contestamur confirmamúsque? Quæ omnia præ se ferunt naturale, id est certum animi testimonium de deo, fidémque Christianam id mirum perficere, quod natura exorditur in nobis. Patitur autem sanitatem, id est afficitur sanitate, mutata significatione à Græcis, qui pathe & πάχειν vtrumque tam bonum & malum intelligunt quod accidit subiecto.

Sed quo plenius & impressius tam ipsum quàm dispositiones eius, & voluntates adiremus, instrumentum adiecit literaturæ, si quid velit de deo inquirere, & inquisitum inuenire, & inuento credere, & credito deseruire. Viros enim iustitia & innocentia dignos deum nosse & ostendere à primordio in seculum emisit spiritu inundatos, quo prædicaret deum vnicum esse, qui vniuersa condiderit, qui hominem de humo struxerit: hic enim verus Prometheus, qui seculum certis temporum dispositionibus & exitibus ordinauit: exinde quæ signa maiestatis suæ iudicantis ædiderit per imbres, per ignes, quas demerendo sibi disciplinas determinauerit, quæ ignoratis & deseritis. Sed & obseruationibus his quæ præmia destinarit, vt qui producto æuo isto iudicaturus sit suos cultores in vitæ æternæ retributionem: profanos in ignem æquè perpetem & iugem, suscitatis omnibus ab initio defunctis, & reformatis, & recensitis ad vtriusque meriti dispunctionem. Hæc & nos risimus aliquando. De vestris fuimus, fiunt non nascuntur Christiani.

Poterant ea quæ in natura fiunt ex ipsa consuetudine haud ita quibusdam admiranda videri, neque ita eximia vt in his emicet deus. Talibus igitur qui monitore egebat noluit deesse deus, simul vt aliis se plenius informaret. Addidit enim monumenta literarum sacrarum, ex quibus certam omnium rerum notitiam decerperemus ab orbe condito. A primordio enim seculi homines qui se innocentes ab iniustitia seruabãt, vti dignos quibus se reuelaret allegit, suóq; spiritu sancto afflatos ita instruxit, vt per traditiones & scripturas posteris conditorem se naturæ totius insinuare possent, hominisque plastem (qui à fabulosa Græcia Prometheus est dictus) prædicarent, itémque sequenti tempore testarentur,

rentur, quo pacto maiestas ipsius sontes hominũ vindicarit aquarum diluuio, & sceleratos populos deiecto igne cõbusserit. Quas deinde leges in reconciliationem imposuerit, quæ pœnæ maneant refractarios, & quibus præmiis obsequentes afficere destinarit. Quando exacto hoc æuo venturus sit ad iudicandũ, & qui mortui sunt, & qui viuimus pro vtriúsque meriti distinctione. Excitatis enim defunctis omnibus reformatísque in integrum, vitam suis cultoribus perpetuam rependet cum summo honore, profanos autem igni similiter perpetuo addicet. Quam rerum seriem & nos olim vobiscum ridebamus quasi cõmentitiam: cum vero meliori examine perpendimus, libenter in talem sententiam conuolauimus. Non enim Christianum dogma natura nobis conciliat, totum ab hæresi nostra est, quæ de certa potioris cognitione exoritur. Neque verò leuis existimanda est eius causæ vis, quæ naturalibus affectibus moribúsque renuncians nos ad amplectenda cogit quibus vniuersus orbis aduersatur. PERPETEM *verò perpetuum continuúmque significare, vel ille Plautinus Sosia testatur, Neque ego, inquit, hac nocte longiorem me vidisse censeo, nisi item vnam verberatus, quam pependi perpetem.*

Quos diximus prædicatores, prophetæ de officio prophetandi vocantur. Voces eorum itémque virtutes quas ad finem diuinitatis ædebant, in thesauris literarum manent: nec istæ nunc latent. Ptolemæorum eruditissimus (quem Philadelphum super nominant) & omnis literaturæ sagacissimus, cum studio bibliothecarũ Pisistratum (vt opinor) æmularetur, inter cętera memoriarum, quibus aut vetustas, aut curiositas aliqua ad famam patrocinabatur, ex suggestu Demetrij Phalerei grammaticorum tunc probatissimi, cui præfecturam mandauerat, libros à Iudæis quoque postulauit, proprias scilicet atque vernaculas literas, quas soli habebant. Ex ipsis enim & ad ipsos semper prophetæ perorauerant, scilicet ad domesticam dei gentem ex patrum gratia. Hebræi retro, qui nunc Iudæi, igitur & literæ Hebrææ, & eloquium. Sed ne notitia vacaret, hoc quoque Ptolemæo à Iudæis subscriptum est, septuaginta & duobus interpretibus indultis: quos Menedemus quoque philosophus prouidẽtiæ vindex de sententiæ cõmunione suspexit. Affirmauit hæc vobis etiam Aristæas, ita in Grecum stylum ex aperto monimenta re-

liquit. Hodie aqud Serapæum Ptolemæi bibliothecę cum ipsis Hebraicis literis exhibentur. Sed & Iudæi palàm lectitant, vectigalis libertas vulgò aditur, sabbatis omnibus: qui audierit, inueniet deum, qui etiam studuerit intelligere, cogetur & credere.

Quum instrumentum veteris legis strictim breuitérque Tertullianus percurrens, illic thesaurum esse totius naturæ innuisset non satis auditoribus fecisse videri poterat, nisi quænam hæc essent scripta, vbi reperiantur, à quibus cognita certo testimonio indicaret: fidem igitur autoritatémque illis obiter comparans ex iis argumentis quæ ad cognitionem iudicum iamdudum venisse poterant, primum autores scripturæ nominat: qui à vaticinando prophetæ dicti sunt. ij enim cum oracula eásque virtutes æderent, quæ finem metámque diuinitatis viderentur attingere, iis literis mandata fuere, quæ Hebraicæ dicuntur adhuc superstites: sed indigenæ quidem apud Iudæos, qui olim Hebræi dicti sunt (quorum patres cùm deo maximè grati essent, apud se aliquem semper prophetam habuerunt) & aduenæ apud Græcos opera sanè Ptolemæi cognomento Philadelphi, qui cùm ad imitationem Pisistrati Atheniensium tyranni bibliothecam omnibus refertam scriptorum generibus in Serapio dedicare vellet, præfecit ei negocio Demetrium Phalereum, cuius adhuc scientiæ fama superest, atque inter alia quæ vndique comparabat monumenta, acciuit etiam ex suggestione monitísque eiusdem Phalerei sacra volumina ab Hebræis, quæ apud alias gentes non reperiebantur. Iudæi verò non modò in scriptis suis regi gratificati sunt, sed ne notitia eorum desideraretur, cumulatè eius voluntati subscripserũt fauerúntque duobus & septuaginta viris primæ eruditionis mißis, qui mysteria eius scripturæ interpretantes in Græcum sermonem transferrent. Quod ne fortè commẽticium putaretur, triplici corroborat testimonio, Menedemi primum philosophi, qui adeò prouidentiam tutatus est, vt vindex eius meritò dicatur: sua is quoque sentẽtia laudauit, admiratúsque est talem disciplinam. Aristæas præterea eius rei monumentum reliquit stylo Græco exaratum. Ad hæc videri legíque hæc omnia poßunt hoc tempore in ipso Serapidis templo. Sed cui hæc longinquiora videantur, præstò aderit Romæ sabbatis omnibus, vnde hæc eadem ex Iudæis cognoscere poßit. cuique enim patet eorum synagoga, dummodo hanc illi suam libertatem solutis fisco tributis conseruent.

Primam

Et Primam instrumentis autoritatem summa antiquitas vendicat. Apud vos quoque religionis est instar, fidem de temporibus asserere. Omnes itaque substantias, omnésque materias, origines, ordines, veterani cuiusque styli vestri, gentes etiam plerasque & vrbes insignes, historiarum causas & memoriarum, ipsas denique effigies literarum, indices custodésque rerum, & (puto adhuc minus dicimus) ipsos inquam deos vestros, ipsa templa, & oracula, & sacra, vnius interim prophetæ scrinium seculis vincit, in quo videtur thesaurus collocatus totius Iudaici sacramenti, & inde etiam nostri. Siquidem audistis interim Moysen, Argiuo Inacho parem ætate, octingentis penè annis ante vrbem cõditam. nam & centum septuaginta Danaum ipsum apud vos vetustissimum præuenit. Mille circiter cladem Priami antecedit. Possem etiam dicere, quingentis amplius & Homerum, habens quos sequar. Cæteri quoque prophetæ, & si Moysi postumant, extremissimi tamen eorum retrosiores deprehenduntur primoribus vestris sapiẽtibus, legiferis & historicis. Hæc quibus ordinibus probari possint, nõ tam difficile est nobis exponere quàm enorme; nec arduum, sed interim lõgum. multis instrumẽtis cum digitorum supputariis gesticulis assidendum est. reseranda antiquissimarum etiam gentium archiua, Ægyptiorum, Chaldæorũ, Phœnicum: aduocandi etiam municipes, per quos notitia subministrata est, aliqui Manethon Ægyptius, & Berosus Chaldæus: sed & Hieronymus Phœnix Tyri rex: sectatores quoque eorũ Mendesius Ptolemæus, & Menander Ephesius, & Demetrius Phalereus, & rex Iuba, & Appion, & Tallus, & qui istos aut probat, aut reuincit, Iudæus Iosephus antiquitatum Iudaicarum vernaculus vindex. Græcorum etiam censuales conferendi, & quæ quando sint gesta, vt concatenationes temporum aperiantur, per quę luceant annalium numeri. Peregrinandum est in historias & literas orbis. & tamen quasi partem iam probationis intulimus, quum per quæ probari possint, aspersimus. Verum differre præstat, ne vel minus persequamur festinando, vel diutius euagemur persequendo.

Legitimo ordine incedit oratio, quæ cum sacra scripta Chri-

ſtianorum indicauerit, cuius eſſent notæ, argumenta deinde proſequitur quibus fidem eorũ fulciat. parum enim fuerit monſtraſſe literas, niſi aliqua autoritate apud adeuntes communirẽt: duobus itaque locis demonſtrantur eſſe veræ ex antiquitate originis earum, & ex ſuo quotidiano teſtimonio, quorum neutrum impugnare Romani præſertim poſſunt, cum & ipſi loco ab autoritate vtantur, ad inſinuandam ſuarum rerum autoritatem, neque id iniuria. nam cùm omnia reuelet dies, quo quidque diutius durat, magis etiam probetur neceſſe eſt. At Pentateuchus ipſe à Moſe conditus theſaurus ſacrorum omnium multis ſeculis ſuperat, non modo memorias, & quicquid primum ponitur in veſtris monumentis, ſed veſtros ipſos deos & oracula. nam cùm ante Danaum veſtræ gentis nulla ſit memoria, Moyſes ipſe qui traditiones ſuorum maiorum literis commendauit, floruit, quo tempore regnabat Inachus Argis: ſed & aliorum prophetarum nouiſſimi, antiquiores antiquiſsimis veſtris conditoribus computantur: id quod vobis iudices certius probare nunc mihi parum eſt tempeſtiuum, non quod hoc difficile ſit & arduum: ſed quia enorme & immenſum foret, & longioris temporis vſuram deſideraret, quàm mihi ſit per clepſydram conceſſum ad dicendum: ſatis eſt monſtraſſe locos, vnde materia abundè ſuppeditaret. Is enim cenſus omnium gentium ex autoritate ſcriptorum fieret, ſi in patentiorem temporis campum res differretur, vt Hebræorum gẽs & ſcripta longè aliis omnibus vetuſtiora colligerentur. VENAS, *inquit, cuiuſque veſtri ſtyli, metaphoricè fontes ſcriptorũ veſtrorum & origines. Valerius, Quin etiam Aſinius Pollio non minima pars Romani ſtyli.* EXTREMISSIMI *verò, priſcorũ more, quo maximè delectatur, locutus eſt, qui & poſtremiſſimi dixerunt.*

Plus iam offerimus pro iſta dilatione, Maieſtatem ſcripturarum, ſi non vetuſtate, diuinas probamus, ſi dubitatur antiquitas, ne hoc tardius aut aliunde diſcendum, coram ſunt quæ docebunt, mundus, & ſeculum, & exitus. Quicquid agitur, prænunciabatur, quicquid videtur, audiebatur. Quod terræ vorant vrbes, quod inſulas maria fraudant, quod externa atque interna bella dilaniant, quod regnis regna cõpulſant, quod fames, & lues, & locales quæque clades & frequẽtiæ plerunque mortuæ vaſtant, quod humiles ſublimitate ſublimes humilitate mutantur,

tantur, quòd iuſtitia rareſcit, & iniquitas increbreſcit, bonarum omnium diſciplinarũ cura torpeſcit, quod etiam officia temporum, & elementorum munia exorbitant; quod & monſtris & portentis naturalium forma turbatur, prouidenter ſcripta ſunt. Dum patimur, leguntur, dum recognoſcimus, probantur. Idoneum, opinor, teſtimonium diuinitatis, veritatem diuinationis. Hinc igitur apud nos futurorum quoque fides tuta eſt, iam ſcilicet probatorum, quia cum illis quæ quotidie probantur, prędicebantur. Eædem voces ſonant, eædem literæ notant, idem ſpiritus pulſat. Vnum tempus eſt diuinationi futura præfanti apud homines, ſi fortè diſtinguitur dum expungitur, dum ex futuro præſens, dehinc ex præſenti pręteritum deputatur. Quid delinquimus (oro vos) futura quoque credentes, qui iam didicimus illis per duos gradus credere.

Quàm aptiſsimus tranſitus ad ſecundam rationem, quaſi dicat, Etſi maximè ſtabat pro cauſa noſtra elicere ex arcanis ſeculis ſcriptorum quibus ſtudemus autoritatem, vnde diuinitas eorum probaretur, quia tamen opportuniori loco reſeruandum hoc eſt, potuit iniicere ſuſpicionem, ne vetuſtas aliunde accerſita ſera nimis teſtimonia afferret. Sed heus vos, ecce quod maius eſt pro iſta dilatione adduco. Mundus ipſe, ætates ſeculorum exitúſque rerum coram vos docere moneréque poſſunt, quanto numine ſint exarata. nihil enim memorabile poſtea interuenit, aut nunc accidit, aut in poſterum adueniet quod in his non prædicatur, ſicuti audire eſt ex iis qui ſpiritus ſancti gratia myſteriorum interpretationem adipiſcuntur. Nam quod omnia interna pariter & externa bellis deſæuiant, quod frequentiis cœtibúſque populorũ demortuis loca deuaſtentur, quod nulla iam Delos, nulla Samos inter inſulas, quod elementa maligniora videantur, quod eccleſia Chriſtianorum tantopere exagitetur, omnia hæc iampridem denunciata fuere, quorum teſtata fides facit, vt quæcunque futura ſuperſint, pro certis habeãtur: quia ſimul cum his rebus quas quotidie experientia docet eſſe veras, prædicta ſunt eodem tenore ſpiritus. Cui omnia præſentia ſunt, & quaſi vnum & idem tempus, licet apud omnes homines ex eo quod aliquid efficitur exprimitúrque, diſtingui ſoleat præteritum, & ex futuro præſens colligatur. Non igitur ex hac religione ſcripturæ dignos eſſe puto Chri-

stianos damnatione, quando haud temerè futuris credatur ab iis qui per præteritorum præsentiúmque gradus incedant ad persuadendum.

Sed quoniam ædidimus antiquissimis Iudæorum instrumentis sectam istam esse suffultam, quam aliquando nouellam, vt Tiberiani temporis, plerique sciunt, profitentibus nobis quoque fortasse: an hoc nomine de statu eius retractetur, quasi sub vmbraculo insignissimæ religionis, certæ licentiæ aliquid, & propriæ præsumptionis abscondat? vel quia præter ætatem, neque de victus exceptionibus, neque de solennitatibus dierum, neque de ipso signaculo corporis, neque de consortio nominis cum Iudæis agimus, quod vtique oporteret, si eidem deo manciparemur? Sed & vulgus iam scit Christum, vt aliquem hominum qualem Iudæi iudicauerunt, quo facilius quis nos hominis cultores existimauerit. Verùm neque de Christo erubescimus, quum sub nomine eius deputari & damnari iuuat, neque de Deo aliquid præsumimus aliter. Necesse est igitur pauca de Christo, vt de Deo totum.

Quum eam partem Christianorum dogmatum quæ cum Iudæis communis est, pertractasset Tertullianus, alteram noui instrumenti, in qua tota causa, καὶ τὸ κρινόμενον versatur, nunc exponit, ita vt exponendo defendat. Nam quum Christianus sit Iudæus emendatus, quicunque hanc legis emendationem, quæ autore Christo irrogata est, ignorabant, Iudæi præsertim in Christianos quoquo modo inuehebantur, quasi in eos qui omninò ab eis tanquam ab aliis diuersi essent. Tribus potissimum, inquit, causis subornati: primum quia longis post seculis introductum est hoc nostrum nomen, vt quod Tiberio imperante diuulgari cœperit (quomodo nos in libro contra Marcionem fatemur) non sine hypocrisi ferri dicunt, quasi sub vmbraculo atque prætextu Hebraicæ religionis multa licentia abutatur. deinde quod quum nos eidem Deo deuotos esse profiteamur, præter temporis diuersitatem alios ritus nouámque hæresim inducamus, quum nihil sit non commune nobis in cibis, nulla sabbata colamus, non circumsecemur, neque sub eodem nomine censeri velimus, sed vt vulgò iam patet, quendam Christum tanquam Deum venerantes (quæ tertia est causa cur damnemur) nouum eius nomen nobis adoptemus.

mus. Quum igitur his nominibus, id est de causis secta Christianorum fortè in retractationem postulationémque veniat (nam ex his quæ hactenus de religione dei dicta sunt, necesse erat damnari Christianos aut seruari cum Iudæis) operæprecium videtur esse noua hæc qualia sint patefacere, obitérque tueri: quæ quoniam sub Christo cuncta continentur, de eo seorsum pauca prælibasse necessarium est, simul quo facilius totum id quod ad hanc de cultu dei rationem pertinet intelligatur. Christi verò tantùm abest vt Christianos pœniteat, vt ei se toti deuoueant, pro comperto habentes deum nisi in solo Christo videre neminē posse, neque ideò est, vt quum de Christo non erubescant, de summo deo aliquid à Iudæis dissentiant.

Iudæis erat apud deum gratia, vbi & insignis iustitia, & fides originalium autorum; vnde illis & generis magnitudo, & regni sublimitas floruit, & tanta felicitas, vt de dei vocibus quibus edocebantur de promerendo deo, & non offendendo præmonerentur. Sed quanta deliquerint fiducia patrum inflati declinantes à disciplina in profanum modum: & si ipsi non confiterentur, probaret exitus hodiernus ipsorum. dispersi palabundi, & cœli & soli sui extorres vagantur per orbem sine homine, sine deo rege. quibus nec aduenarū iure terram patriam saltem vestigio salutare conceditur: Cùm hæc illis sanctæ voces præminarentur, eadem semper omnes ingerebant fore, vti sub extimis curriculis seculi ex omni iam gente, & populo, & loco cultores sibi allegeret deus multò fideliores, in quos gratiam transferret pleniorem quidem ob disciplinæ auctioris capacitatem. Venit igitur qui ad reformandam & illuminandam eam véturus à deo prænunciabatur Christus ille filius dei.

Narratio breuis de Christo, quæ Iudæis aliisque hominibus conuenit, qui eius rei expertes velut infantes lac appetentes robustiores cibos reiiciant. Cùm verò duo in hac re potißimū pertractanda viderentur, primum quis is esset Christus de quo loquimur, deinde quæ causa fuerit eius aduentus: hysteron proteron esse idoneum magis ad persuadendum ratus, à posteriori fidem commodius priori conciliat. Altius itaque causam breuiter repetit cur necessaria fuerit & desideraretur præsentia Christi, præsertim ab Hebræis, quæ gens meritò dei dicebatur, quod pe-

nes illos verus dei cultus inueniretur cum insigni fide, mirificáque iustitia, quo præcipue tempore Abraam, Isaac, Iacob, Thobias, aliíque eius prosapiæ principes floruerunt. Quorum quidem virtute factum est, vt angeli versari cum illis non dedignarentur, suáque voce deus præcepta promulgaret, quibus sua erga illos gratia seruaretur simul cum imperio opibúsque multis. Quarum rerum fiducia posteriores nimium freti, mox etiam negligentes, paulò pòst etiam ingrati ita à maiorum suorum disciplina & à diuina institutione, veluti plerique mortalium desciuerunt, vt iustitiam dei in se tristiorem prouocarint, sicut olim benigniorem indulgentiam senserant, non tamen sine certa prædictione adoptionis aliarum gentium. Extremo itaque tempore quod diuini consilij impenetrabilis altitudo à principio destinarat, Christus filius dei venit in terras, vt pleniore gratia amplioréque disciplina ore suo mores hominum informatos summo patri deo reconciliaret, ex nullis non gentibus fideliores sibi homines comparãs quàm Iudæos expertus esset. Aliter enim de veritate simul & de virtute actum fuisset apud homines.

Huius igitur gratiæ disciplinæque arbiter & magister, illuminator atque deductor generis humani filius dei annunciabatur, non quidem ita genitus, vt erubescat in filij nomine, aut de patris semine, non de sororis incesto, nec de stupro filiæ, aut cõiugis alienæ deum patrem passus est, squamatum aut cornutum aut plumatum amatorem aut in auro conuersum, Iouis ista sunt & numina vestra. Cæterum dei filius nullam de pudicitia habet matrem, etiam quam videtur habere nõ nupserat. Sed prius substantiam edisserã, ita natiuitatis qualitas intelligetur.

Aßignata causa quamobrem Christum terræ maximè desiderarent, nunc vnde profectus sit exponit. Cúmque superius in appellando Christo, ille filius Dei adiunxisset, ex præoccupatione, infert merito ex eo loco, alium quippe neminem prædixisse vates, qui arbitrium iúsque haberet emendandæ legis, infundendæque largioris gratiæ, quíque illuminaret ac veluti manu deduceret in portum veritatis humanum genus tamdiu aberrans, quàm filium dei: filium vtique ea ratione quæ superet omnem naturam, non vt de Iouis, inquit, filiis vestris numinibus, impudenter fateri soletis vndecunque pudendis: neque illi pater contigit is qui stimulante libidine in mille se formas commutarit, vt Ouidius in sexto

præci-

præcipuè suarum transformationum commemorat: vestris hæ genealogiæ deorum fabulis conueniunt. Qui verò à nobis filius dei dicitur, mulierem quidem illam habuit quæ matris per eum nomen adepta virum non cognouit. Quod & si naturæ repugnet, mirum minus vobis videbitur, si quod est re ipsa & velut ex definitione cognoscetis, quid sit filius dei. nam quod ex muliere natus est & appellatus Christus, ex adiectione est, quæ substantiæ fundamento percepto minus fuerit admiranda.

Iam ediximus deum vniuersitatem hanc mundi verbo & ratione & virtute molitum. Apud vestros quoque sapientes λόγον, id est sermonem atque rationem constat artificem videri vniuersitatis. Hunc enim Zeno determinat factitatorem, qui cuncta in dispositione formarit, eundem & fatum vocari, & deum & animum Iouis, & necessitatem omnium rerum. Hæc Cleanthes in spiritu cõgerit, quem permeatorem vniuersitatis affirmat, & nos etiam sermoni atque rationi itémque virtuti, per quę omnia molitum deum ediximus, propriam substantiam spiritus inscribimus, cui & sermo insit pronuncianti, & ratio adsit disponenti, & virtus præsit perficienti. Hunc ex deo prolatum dicimus, & prolatione generatum, & idcirco filium & deum dictum ex vnitate substantiæ: nam & deus spiritus. Etiam cùm radius ex sole porrigitur, portio ex summa, sed sol erit in radio, quia solis est radius, nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de spiritu spiritus, & de deo deus. Vt lumen de lumine accensum manet, integra & indefecta materiæ matrix, & si plures in traduces qualitatum mutueris, ita quod de deo profectum est, deus est, & dei filius, & vnus ambo. Ita de spiritu spiritus, & de deo deus modulo alternum numerum non gradu sed statu fecit, & à matrice non recessit sed excessit.

Altißimum trinitatis mysterium Christianis tantummodo reuelatum, homo qui velit optimè explicare, deum optimè cognoscere necesse habet. At hoc certè minus multo fieri potest quàm Isthmum fodere. Tertullianus itaque cùm apud homines eius mysterij penitus ignaros trinitatem afferre pro cognitione filij dei cogeretur, omißis disputationibus his calumniosis atque perarduis, in quibus nostri deinde theologi insudarunt, simplici gradu

quibusdámque rerum simulachris ingreditur, vt gẽtes Christum filium dei & deum persuadeat: sed verbis etiã certis propriísque indigemus, quibus id quod de deo noster animus cõcipit, satis explicare poßit, metaphora semper vtimur. sic & filiũ & patrem in diuinis personis ponimus, quæ cum animo nostro satis non faciant, pluribus aliísque nominibus opus est: meliúsque ac certius filium à deo inexplicabiliter procedentem exprimere videmur, cum illum logon, id est verbum sermonémque dicimus, aut rationem aut virtutem dei, cuius opificio deum superius diximus omnia condidisse. Neque id mirum, inquit, vobis videri debet aut nouum. nam & apud vos docti sapiẽtésque duce natura in eandem sententiam ferè conuenere. Zeno enim admiratus rerum ordinem, logon hũc, quem eundẽ & fatum, & deum, & animum Iouis, ac neceßitatem appellat, cuncta factitasse dicebat. Sed & spiritus etiam ille, quo omnia hæc congesta Cleanthes asserebat, cuncta penetrante alentéque nobiscum facit: eidem enim verbo propriam spiritus substantiam attribuimus iisdem circunstantiis, vt siue logos, vt Zenoni placuit, siue spiritus, vt Cleãthi, dicatur, quia is prolatus est ex deo, & ex prolatione deriuationéque illa quodammodo generatus, idcirco à Christianis filius dei dicitur. idem verò quia est eiusdem particeps substãtiæ, deus quoque merito appellatur. Atque hoc vobis à radio solis discere est, qui cum eiusdem sit cum sole substantiæ, quia tamen à sole tanquam portio ex aliqua summa deriuatur, idem & sol & filius quodãmodo solis appellari potest. ita filius dei Christus de deo extenditur producitúrque ex eadem substantia, neque ideo minus deus est pater, quod ex se alium genuerit: neque filius, quod in alium statũ defluxerit, cũ & lumẽ si lumen aliud inflãmat, in sua seipsum matrice originéque indeficiens seruet, poßítque in varias propagines traduci. Ita vnúmque & idem ambo sunt, & alternus hic numerus vt duo videantur & vnum sint, & quod adest alteri, alteri quoque moduletur, nõ gradu sit aut excellẽtia, sed statu positurâq; ea loci, qua ab origine illa patris filius excesit propagatúsq; est, perpetuo quodam ductu, nõ autẽ recesit quasi diuulsus.

diuersa [illegible] videantur non statu id est [illegible] et [illegible] substantia, sed gradu sunt [illegible] [illegible] [illegible] etc.
6) mixtus

Iste igitur dei radius vt retro semper prædicabatur, delapsus in virginẽ quandam, & in vtero eius caro figurata nascitur homo deo mistus. Caro spiritu instructa nutritur, adolescit, affatur, docet, operatur & Christus est. Recipite interim hanc fabulam, similis est vestris, dum ostẽ-

dimus

dimus, quomodo Christus probetur, & qui penes vos eiusmodi fabulas æmulas ad destructionẽ veritatis istiusmodi præministrauerint. Sciebant & Iudæi venturum esse Christum, scilicet quibus prophetæ loquebantur; nam & nunc aduentum eius expectant; nec alia magis inter nos & illos compulsatio est, quàm quod iam venisse non credunt. Duobus enim aduentibus eius significatis, primo qui iam expunctus est in humilitate conditionis humanæ; secundo qui concludendo seculo imminet in sublimitate diuinitatis exertæ. Primum non intelligendo, & secundum quem manifestius prædictum sperant, vnum existimauerunt. Ne enim intelligerent pristinum, credituri si intellexissent, & cõsecuturi salutem si credidissent; meritum fuit delictum eorum. Ipsi legunt, ita scriptum, mulctatos se sapientia & intelligentia, & oculorum, & aurium fruge.

Tres sunt temporũ status de Christo considerandi, vt pleniorem eius notitiam habeant ignorantes: primus ante luciferum adusque Augusti tẽpora productus est, in quo purus filius dei simplexque verbum, qui nunc Christus est, in cœlis proxime patrem intelligebatur: alter tertio & trigesimo deinceps anno ferè absolutus, in quo idem verbum mortalem hominis naturam indutus, duplicem substantiam sub vna persona sustinuit, ac degit in terris Iesus Christus appellatus. Tertius à resurrectione sua nũc est, & durabit in æternum, postquam sublatus in cœlum corpore diuinitate illustrato, dextera patrem aßidet iudicaturus omne humanũ genus. De primo igitur cum satis iam dixisset, nunc secundum Tertullianus insinuat, simplicem nudámque narrationem nõ refugiens hoc tempore de deo, qui præter omnis huius naturæ leges factus homo sit, vt tenui hoc inducto principio ad maiora festinet argumenta (ex his enim hoc est, quod à consequentib. fidem sibi cõciliat) præsertim cum speret hanc quam gentes fabellam dictitabant, quod in virginem radius ipse filiúsque dei delapsus corpus aßumpserit humanum, ab iis merito recipi posse quod de suis illi diis haud dißimiles mythologias placidis auribus percipiãt. Quãobrem de tali Christi mysterio mẽtionem faciens, quod sibi procul est vt leuiora dicat, fabulam appellare non veretur, dũmodo hac blanditione verbi Christus doceatur, & illi simul qui in omnes gentes Apostoli eiusmodi Euangeliũ diuulgarunt, in destructio-

*nem (vt gentes dicere solent) æmulationémque veritatis recipiã-
tur. Verum mysteriũ hoc humano corpori deum copulatũ haud
inopinum accidisse, neque fuisse præter spem eorum qui vaticinia
intelligebãt, testimonio comprobat totius Iudaici populi, qui pro-
missum à suis vatibus talem redemptorem etiamnum expectant,
ignari iamdudum venisse. Quæ maxima est inter Christianos Iu
dæósque cõflictatio atque hoc illis euenit, quod scripta discernere
nesciunt, confundúntque simul in vnum duos Christi aduentus,
qui à suis prophetis prædicũtur. nam cum prior humilis atque ita
abiectus describatur, vt infirmitates, iniurias, crucem denique in-
tentet (qui iam totus in Christo cruci affixo expũctus exactúsque
est) alter vero potens, sublimis & in ea maiestate quam præ se fe-
ret exerta explicatáque & distincta diuinitas, quo tempore tota
hæc naturæ facies commutabitur, Iudæi nihil de posterioris ma-
gnificentia factum fuisse videntes, priori fidem non adhibent. Sed
neque hæc eorum cæcitas in scripturis de pristino priorique ad-
uentu sine ratione est, ita enim promeruit illorum delictum, insi-
gnésque iniuriæ contra omnes prophetas, contra deum ipsum, vt
oculorum auriúmque vsu destituerentur, sicuti testantur sua quæ
quotidie vaticinia legunt. Vnde non iniuria protomartyr, Dura,
inquit, ceruice, & incircuncisi corde & auribus, vos semper spi-
ritui sancto restitistis, quales & patres vestri, vos itidem.*

Quem igitur solum hominem modo præsumpserant
de humilitate, sequebatur vt magum æstimarent de po-
testate. Cum ille verbo dæmonia de hominibus excute-
ret, cæcos illuminaret, leprosos purgaret, paralyticos re-
stringeret, mortuos denique verbo redderet vitæ, elemẽ-
ta ipsa famularet, compescẽs procellas & freta ingrediẽs,
ostendens sese verbum dei, id est, logon, illud primogeni-
tum virtute & ratione comitatum, & spiritũ instructum,
eundem qui verbo omnia & faceret & fecisset. Ad doctri-
nam vero eius quia reuincebantur magistri primorésque
Iudæorum, ita exasperabantur maxime quod ad eum in-
gens multitudo deflecteret, vt postremo oblatum Pontio
Pilato Syriam tunc ex parte Romana procuranti, violẽ-
tia suffragiorum in crucem dedi sibi extorserint. Prædi-
xerat & ipse ita facturos. Parum hoc, si non & prophetæ
retro etiam. Tamen suffixus multa mortis illius propria
ostendit insignia. Nam spiritũ cum verbo sponte dimisit

præuen-

præuento carnificis officio. Eodem momento dies, mediũ orbem signante sole, subducta est. Deliquium vtique putauerunt, qui id quoque super Christo prædicatum non scierũt. Et tamen eum mundi casum relatum in archiuis vestris habetis. Tunc Iudæi detractum & sepulchro cõditum, magnã etiam militari manu custodiæ diligẽtia circunsederunt, ne quia prædixerat tertia die resurrecturum se à morte, discipuli furto amoliti cadauer fallerẽt suspectos. Sed ecce die tertia cõcussa repente terra, & mole reuoluta quæ obstruxerat sepulchrum, & custodia pauore disiecta, nullis apparentibus discipulis, nihil in sepulchro repertum est præterquã exuuiæ sepulti. Nihilominus tamen primores, quorũ intererat & scelus diuulgare & populum vectigalem & famularem sibi à fide reuocare, surreptũ à discipulis iactitauerunt. Nam nec ille se in vulgus eduxit, ne impij errore liberarentur, vt & fides nõ mediocri præmio destinata difficultate constaret. Cum discipulis autem quibusdam apud Galilæam Iudææ regionem ad quadraginta dies egit, docens eos quæ docerent. Dehinc ordinatis eis ad officium prædicandi per orbem, circunfusa nube in cœlum est receptus, multo verius quàm apud vos asseuerare de Romulo Proculi solent.

En hominum cæcitatem, qui hominem tantum illum esse putabant, quem ita manifestis argumẽtis diuina præditum potestate videbant, vt cum ea dißimulare non possent, magorum cabalistarúmque commentis supprimere conarentur, liceat fortè magis vt ad tempus euincere naturam posse videãtur: at quæ à Christo suo iure facta sunt, non locorum, non personarum, non temporũ testimonia debilitarunt, à quantauis priuatione fiebãt ad habitũ, neque aliter is naturæ imperitabat, quàm vt qui eam condidisset. Sæpius enim elemẽta eam ipsius virtutem, rationem & spiritum agnouerunt, à quo facta fuerant. Adde his doctrinæ rationem, quam non in chartis, sed in cordibus hominum ita imprimeret, vt non minora in animis miracula æderentur, quàm in corporibus: quod facile videat quicunque philosophorum disciplinas considerauerit. nam cum illi probabilibus rationibus mirificóque artificio de virtute disceptauerint, cuique officium suum asscribẽtes: ita tamen pauci & longo interiecto tempore studiosi extitere, vt dicere ausi sint, doctrina politiora quidem, sed non meliora ingenia

G. qmd
arcanis R. et G.
et ...
...
...
R. tertiadie et G.
G. custodiæ
MS. ...
...
R. ad fidem, ...
...
R. ...

ſunt: quãdo quidem ſolida virtus naſcitur magis quàm fingitur. Et Ariſtoteles, Non in omnibus, inquit, præcepta vires habẽt, & qui perturbationibus inſeruiunt, quales plerique plebei, qui fit vt verbis obtemperare poßint? Legib. opus eſt & pœnis vt in ordine contineãtur. Quàm hoc falſum ſit apud Chriſtianos quotidie experientia docet. quamplures enim videmus ex peßimo quantũuis habitu derepente frugi ſtudioſóſque fieri, ſimulac Chriſtũ amplexãtur. Quas ob res facile apud ambitioſos ſacerdotes emergere cauſa potuit, quæ ex inuidia genus id mortis quod à prophetis primum decantatum eſt, mox ab eodem ſæpius prædictum ſubornauit. quo etiam tempore haud minora ſecuta ſunt eius diuinitatis oſtenta. nam tantæ mortis caſum, quod in natura potißimum eſt, ſol ipſe miſeratus eſt, ſeq; in meridie terris abſcondit, quando nullus lunæ coitus eſſet. Cum enim treis horas à ſexta ad nonam illa ſoli prætenderit, totidem tamen horis eius diei per diametrũ ſoli aduerſa viſa eſt à mortalibus contra motus ſui leges, ſtatóſq; naturæ meatus. Quod cum Dionyſius Areopagites ſophiſtáque Apollophanes, qui eo tempore in Heliopoli Ægyptiacæ philoſophiæ ſtudioſi verſabantur, contemplarentur, dixit Apollophanes: ὦ καλὲ Διονύσιε, ἀμοιβαὶ τῶν θείων πραγμάτων. Sũt, inquit, hæ optime Dionyſi vices diuinarum rerum. haud ignarus lunam nõ potuiſſe ſuo iure hinc illuc tam paruo temporis interſtitio curſitare. Dionyſius verò horrore quoque tenebrarum motúque terræ commotus, ἢ τὸ θεῖον, inquit, πάσχει, ἢ τῷ πάσχοντι συμπάσχει, id eſt, aut ipſe deus patitur, aut patienti condolet. Sed ne hoc deliquium dubitationẽ afferret iudicibus, Et Romani, inquit, Tertullianus, pontifices in ſuis faſtis idipſum tunc temporis annotauerũt. Vitæ verò necíſque ſuæ Chriſtum poteſtatem habuiſſe palam facit, tum quòd à maximo ſtatim clamore expirauit, prius quàm à carnifice ſua perfringerentur crura, tum quòd tertio ſuæ mortis die, antequam corpus putreſceret, reſurrexit. quod ea œconomia geſtũ eſt, quæ omnem dubitationem tolleret ſeruata tantæ perſonæ autoritate. Erat totum collegiũ diſcipulorum diſiectum perterritúmque, corpus Chriſti nouo ſepulchro conditũ, cuius hoſtium de more Iudaico ingenti lapide occludebatur, pontifices Iudæorum cum de reſurrectione rumorem ſubaudiſſent, cuſtodias militum appoſuerant. Hi verò ſummo tertij diei mane, nouo terræmotu quo lapis eſt reuolutus, perculſi, cum in monumento nihil præter ſindonem qua cadauer inuolutum fuerat inueniretur, põtifici-

ficibus rem omnẽ detulerũt. Quare illi cũ autoritatẽ ſuam apud populum periclitari ſimul cum opibus viderẽt, pecunia ſtatim ſtationem militum ſubornarunt, qui dicerent diſcipulos impetu facto ſurripuiſſe corpus: quib. rebus effectum eſt vt fides, quæ tanta præmia proponit, aliqua difficultate inuolueretur, vt Ieſum à mortuis excitatum videre non meruerint, quemadmodũ diſcipuli eius vel quadraginta dies, Quo tempore cum confirmaſſet illos monens docénſque Euangelium quod per orbem terrarum annũciarent, videntibus illis in cœlum cum nimbo ſublatus eſt: habuitque hæc res plures fideliorésque teſtes quàm apotheoſis veſtri Romuli, qui ex relatione vnius Proculi creditur in cœlum fuiſſe receptus. Dixit autem Proculi ſolent, numero multitudinis, conuerſa figura dicendi diaſyrtica, vt veſtri iſti Platones & Epicuri.

FAMVLARET *elementa, in actiua ſignificatione, ſicuti Papinius in ſuo Hercule Surrentino, Pacatus mitíſque veni, nec turbidus ira, nec famulare timens.* CASSVM *eum mundi, non caſum habet vetus codex, vt priuatio illa ſolis intelligatur, qua analogia tonſus vſurpauit Plaut. pro tonſura, & Ouidius in Metamorph. narratum pro narratione.* ARCHIVA *verò armaria eſſe, in quib. libri monumẽtáque ſeruantur, etiam iuris ciuilis ſtudioſi in codice ſuo annotauerunt.*

Ea omnia ſuper Chriſto Pilatus & ipſe iam pro ſua conſcientia Chriſtianus Cæſari tum Tiberio nunciauit. Sed & Cæſares credidiſſent ſuper Chriſto, ſi aut Cæſares nõ eſſent ſeculo neceſſarij, aut ſi & Chriſtiani potuiſſent eſſe Cæſares. Diſcipuli quoque diffuſi per orbem, ex præcepto magiſtri dei paruerũt: qui & ipſi à Iudæis inſequẽtibus multa perpeſſi vtique pro fiducia veritatis libenter, Romę poſtremò per Neronis ſæuitiam ſanguinem Chriſtianum ſeminauerunt.

Graue hoc eſt huius narrationis teſtimonium. Quando Põtius Pilatus, qui ſub auſpicio Romani imperij Syriam tunc temporis procurabat, ita omnia hæc de Chriſto noua & admiranda putauit, vt nõ duxerit ab re Tiberium imperatorem de omnibus his certiorem facere: quibus, vt dictum eſt, credidit Tiberius, ſed ſenatus ſententia deſtitutus eſt. Credidiſſent & alij Cæſares Aſtolorum monitis, ſi Chriſtianus & ſeculum inter ſe conueniſſent: ita enim tunc ſe humanæ res habebant, vt Cæſarum dominationis egerent: & ſeculo & Chriſtiano male conſultũ videbatur, ſi

Cæsar idem & Christianus fuisset. Princeps verò Christianorum sectáque simul omnis quàm crudeliter accepta fuerit sub Nerone, Tacitus Tranquillúsque testes.

Sed demonstrabimus vobis idoneos testes Christi, ipsos illos quos adoratis. Multum est, si eos adhibeā vt credatis Christianis. Interim hic est ordo nostræ institutionis: hunc ædidimus & sectæ & nominis censum cum suo authore. Nemo iam infamiam incutiat, nemo aliud existimet, quia nec fas est vlli de sua religione mentiri. Ex eo enim quod aliud à se coli dicit quàm colit, negat quod colit, & culturam & honorē in alterum transfert, & trāsferendo iam non colit quod negauit. Dicimus, & palam dicimus, & vobis torquentibus lacerati & cruenti vociferamur: Deum colimus per Christū. Illum hominē putate; per eum & in eo se cognosci vult deus & coli. Vt Iudæis respondeamus, & ipsi deum per hominem Moysen colere didicerunt. Vt Græcis occurram, Orpheus Pieriæ, Musæus Athenis, Melampus Argis, Trophonius Bœotiæ initiationibus homines obligauerunt. Vt ad vos quoque dominatores gētium adspiciam, homo fuit Pompilius Numa, qui Romanos operosissimis superstitionibus onerauit. Licuerit & Christo commentari diuinitatē rem propriam, non qui rupices & adhuc feros homines multitudine tot numinum demerendorum attonitos efficiendo ad humanitatem temperaret, quod Numa; sed qui iam expolitos & ipsa vrbanitate deceptos in agnitionem veritatis ocularet.

Ad exactam Christianæ religionis cognitionē necessaria quoque restat angelorum notitia bonorum malorúmque, quos dæmonas vocant, in qua disceptatione Tertullianus pollicetur id quod in causa exoptatissimum videtur, vt quibus scilicet argumentis aduersarij maxime innituntur, ea pro nobis stare ostēdantur, ita vt suo gladio de causa cadant quicunque Christianos impugnent. Cum enim gentes propter deos oderint Christianos, illis ipsis testibus quos colunt demonstrabitur & Christum verum esse dei filium, & illorum deos non alios esse quàm malos dæmonas, atque ita crimē læsæ maiestatis reiicitur in aduersarios. quod tamē ipsum priusquam aggrediatur, institutionem initiationémque nostræ religionis per Christū ita se habere sicut exposuit confirmat:

firmat: mox à simili persuadet iniustum esse odium, & pœnas quibus supprimitur extra ordinem prorsus indignas. Nam si, inquit, sub hac religione latere adhuc aliquid veremini, igitur nos mendaces: at hoc in religione aliqua verisimile non fit. Ita enim quod colitur negaretur, temereque in alium cultus transferretur. Sed tantum abest vt nos cõfeßionem nostram inuoluamus, vt lacerati cruentique in ipsa carnificina vociferemur deum per Christum colere, neque alios religionis ritus admittere, quam quos Christus instituit. Quòd si Christus ipse deus est, vtpote filius dei, quid mirum? sin à vobis existimatur homo, neque id vobis nouum videri debet, autorem nos hominem religionis habere, cum apud alias quoque nationes idem impune factitatum sit. Iudæis enim Moyses præcepta legémque tulit religionis, Orpheus apud Græcos in Pieria monte, qui Libethris imminet, eius patriæ homines initiabat, sicut & discipulus eius Musæus Athenis. Et Melampoda vatem simul & mysten Argiui vnerabantur, ita Bœotij Trophonium, cuius antrum in Lebadia oraculo serpentis memorabile fuit. Sed & qui tantæ superstitioni tótque numinibus promerendis Romanos addixit, homo fuit Pompilius Numa. Cum igitur iis omnibus nulli fraudi fuit docere religionem homines rusticos & indoctos qui facile decipi possent, cur nõ etiam Christo iure suo licuerit idem apud eos qui longo æuo edocti liberalitérque eruditi atque omni vrbanitate expoliti, iamdudum nihil temerè comprobarent. Miseratus est ille genus humanum, quod cum suo ingenio sursum deorsúmque pererrans veritatem inuenire non posse videret, manum gratiæ suæ porrexit adueniens, qua mortalibus visum restituit, oculauitque quos culpa diabolúsque exoculauerant. RVPICES & petrones, appellari rusticos ab antiquis Festus annotauit.

Quærite ergo si vera est ista diuinitas Christi. Si ea est, qua cognita ad bonum quis reformetur, sequitur vt falsæ renunciet: comperta imprimis illa omni ratione quæ delitescens sub nominibus & imaginibus mortuorũ quibusdam signis & miraculis & oraculis fidem diuinitatis operatur. Atque adeò dicimus esse substantias quasdam spiritales, nec nomen nouum est. Sciunt dæmonas philosophi, Socrate ipso ad dæmonij arbitrium expectante. Quid ni? cum & ipsi dæmonium adhæsisse à pueritia dicatur. Dehortatorium plane à bono omnes sciunt poëtę,

Etiam vulgus indoctum in vsum maledicti frequentant. Satanam principem huius mali generis proinde de propria conscientia anima, eadem ex sacramenti voce pronunciat. Angelos quoque etiam Plato non negauit. Vtriusque nominis testes esse vel magos asserunt. Sed quomodo de angelis quibusdam sua sponte corruptis corruptior gens dæmonũ euaserit damnata à deo cum generis autoribus, & cum eo quem diximus principe, apud literas sanctas ordine cognoscitur. Nunc de operatione eorum satis erit exponere.

Hoc est quod semper docet Tertullianus, vt Christus damnetur à gentibus, & Christiani crudeliter trucidentur indicta causa, nulla adhibita quæstione, certus non improbatum iri si audiãtur. Quærite ergo iudices. Quòd si vera deprehenditur Christi diuinitas, ac per eam mali quique habitus ad virtutem reformantur, consentaneũ est vt quæcũque alia falsa sit, & vt falsa eliminetur, præsertim quod tota illa ratio & prætextus quo sibi idololatrarũ religio fidẽ interpollat sub nominibus mortuorũ, quales dij vestri sunt, delitescens cõperta fuerit, pateátque vnde sua illa signa habuerit, & oracula. Omnia enim hæc à substantiis quibusdã propter tenuitatem suam, spiritalibus appellatis, emanasse pro comperto nobis est, dæmonia per diminutionẽ à dæmone dicuntur. Eiusmodi siquidẽ spiritus noxij, veri dei calumniatores, vnde etiam diaboli dicuntur, suis præstigiis apud aras præsertim in extis precibúsque mortales à vera religione reuocarunt, inuidentes hominibus cœlum, à quo sua superbia deciderunt: quæ omnis historia, quia apud sacras literas ad amussim cognoscitur, relegat illuc auditores. Sed ne dæmoniorum nomen quibusdam ridiculum aut nouum videatur, quatuor affert super eam rem aliarum gẽtium autoritates. Nam celeberrimi philosophorum dæmonas in natura introduxere (vt affatim testatur Plutarchus in ea ratione, in qua causas quærit quomobrem oracula desierint) Plato præcipuè & ipse Socrates, cui à pueritia dæmon adhæsisse dicitur, cuius auspicio res suas administraret obirétque negocia. Præterea vim hanc dæmonum, cuius peculiare est homines à bono dehortari calumniisque disseminatis concitare rixas, omnes ferè poëtæ posuerunt, dum suis illi stimulis Eumenidum abutuntur. Quod ipsum comprobat etiam vulgaris quædam hominum vox, quam nunquam sapientes contempserũt (φήμη δ' ὅτις πάμπαν ἀπόλ-

λυται;

αὐτῷ, ἥντινα πολλοὶ φημίζουσιν) *Illi enim & cum aliis maledicunt, & sibi in præstando iure fidem faciunt, non alias sibi maleficas vires quàm satanæ imprecantur, ita sibi dictante consciẽtia. Quando & magi Persarum omnium optimi, qui & philosophi & philothei dicti sunt, in religionem suam dicũtur dæmonas introduxisse. Quid igitur mirum, eadem si Christiani censent, cum de his omnibus certiora quotidie videãt indicia? De Socratis dæmonio, sicuti & cæteris rebus ad hanc causam pertinentibus, & Lactantius meminit in secundo suarum Institutionum.*

Operatio eorum est hominis euersio, sic malitia spiritalis à primordio auspicata est in hominis exitium. Itaque corporibus quidem & valetudines infligunt & aliquos casus acerbos: animæ vero repentinos & extraordinarios per vim excessus. Suppetit illis ad vtramque substantiam hominis adeundam subtilitas & tenuitas sua: multum spiritalibus viribus licet, vt inuisibiles & insensibiles in effectu potius quàm in actu suo appareãt. Si poma, si fruges nescio quod auræ latens vitium in flore prę̨cipitat, in germine examinat, in pubertate conuulnerat, ac si cæca ratione tentatus aër pestilentes haustus suos effundit. Eadem igitur obscuritate contagionis adspiratio dæmonum & angelorum mentis quoque corruptelas agit furoribus & amentiis fœdis ac sæuis libidinibus cum erroribus variis, quorum iste potissimus, quod eos ipsos captis & circunscriptis hominum mentibus commẽdat, vt & sibi pabula propria nidoris & sanguinis procuret simulachris imaginibus oblata, & quæ illi accuratiora pascua sunt, hominem à cogitatu veræ diuinitatis auertat prę̨stigiis falsis, quas & ipsas quomodo operetur expediã.

Inductis dæmoniis vidẽdum est nunc si ad causam eos accommodare velimus. quid, vnde, & quomodo agant, vt ex illorum potestate cognoscatur eosdem esse dæmonas, & deos gentiũ. Propositum igitur, inquit, totius eorum actionis spectat ad euersionẽ generis humani, partim inuidia bonorum nostrorum, partim odio dei optimi maximi, quod in protoplasticis parentibus è vestigio ostenderunt. Cúmque sit illis natura adeo tenuis & exilis, sed tamen violenta & præstantibus viribus, quales omnes spiritus, vt facile animos & corpora hominum inuadere poßint, vtrisque pariter magna sæpe mala impingunt, valetudines, aduersos ca-

ſus, effrænatáſque libidines, atque ea quibus & corpus male affi-citur & animus obſtupeſcit, ita vt in furorem homines adacti, ſæpius in altos puteos, & ex turribus præcipites ſe dedant. Lactantius tales ecſtaſes etiam deſcribit. Ecce aliquis, inquit, inſtinctu dæmonis percitus dementit, effertur, inſanit. quæ omnia certius ex effectu poſtremo videntur, quàm cum primum in actu ipſo verſantur, perinde ac in aliis naturæ occultis inſenſilibúſque poteſtatibus euenire ſentimus. auræ enim illæ veneficæ, quibus afflantur ſæpe fruges & carbunculantur, & peſtilens aër non prius ſentitur à nobis, quàm corpus infecerit. Sed inter eos errores quibus circumſcribunt decipiúntque hominum mẽtes potiſsimus ille eſt, quod ita eos ipſos errores ſua arte commendant apud homines, vt ex ea re non honorem tantum diuinum per ſacrificia, ſed & pabula ſibi comparent (nam vt tota magia teſtatur, ſpiritus nidore & ſanguine delectantur, quod cum alij tum Homerus in ſuis necyomantiis non abs re ſeruauit) ac (quod illis maxime optabile eſt, & paſcua ſylua) vt ſuis præſtigiis ſuperſtitionibúſque homines à cultu veræ religionis reuocent. PRAECIPITAT *dixit ex vera verbi deriuatione, quæ aliquid temere præcipere, & quaſi præoccupare deſignet.* TENTATVS *aër, læſus & male affectus, ſicut dicimus vino tentari caput.*

SVBSTANTIA, *οὐσία, nomẽ hoc loco neceſſarium vti corpora cæca ſpirituum exprimat, & tamen hoc receptum eſt etiam à Seneca.*

Omnis ſpiritus ales eſt. hoc angeli & dæmones. Igitur momento vbique ſunt. Totus orbis illis locus vnus eſt: quod vbique geratur tam facile ſciunt, quam enunciant. velocitas, diuinitas creditur, quia ſubſtãtia ignoratur. Sic & autores interdum videri volunt eorũ quæ annunciant: & ſunt plane malorum nonnunquam, bonorum tamen nunquam. Diſpoſitiones etiam dei, & nunc prophetis cõcionantibus excerpunt, & nunc lectionibus reſonantibus carpunt. Ita & hinc ſumentes quaſdam temporum ſortes æmulantur diuinitatem, dum furantur diuinationem. In oraculis autem quo ingenio ambiguitates temperent in euentus, ſciunt Crœſi, ſciunt Pyrrhi. Cæterum teſtudinem decoqui cum carnibus pecudis, Pythius eo modo renunciauit, quo ſupra diximus: momento apud Lydiam fuerat. Habent de incolatu aëris, & de vicinia ſiderum,

derum, & de commercio nubium cœlestes ſapere paraturas: vt & pluuias quas iam ſentiunt repromittãt, benefici plane & circa curas valetudinum. Lædunt enim primo, dehinc remedia præcipiunt ad miraculum noua, ſiue contraria: poſtquam deſinunt lædere, & curaſſe creduntur. Quid ergo de cæteris ingeniis vel etiam viribus falaciæ ſpiritalis ediſſeram, phantaſmata Caſtorum, & aquam cribro geſtatam, & nauem cingulo promotam, & barbam tactu irrufatam, vt numina lapides crederentur, & deus verus non quæreretur.

Diximus quæ operantur dæmones, atque vnde illis hæc facilis ſuppeditet facultas, reſtat qua ratione ea conentur explicare. præſtigiis enim quibuſdam vtuntur, quæ ſi natura eorum cognoſcatur, facillima illis eſſe putabimus. nam cum omnis ſpiritus tanquã ales volucríſque ſit, momentóque temporis huc illuc veluti flabra ventorum permeet, qui fiat illis arduum? ſi ſua hac celeritate captare ſibi diuinitatem velint apud eos maxime qui talem naturam ignorantes, facile credunt celeritatem hanc qua cuncta præcipere poſſunt humana, diuinitatem eſſe? Cum enim δαίμονες *dicantur à ſcientia rerúmque peritia, qua à primordio inſigniti fuerunt, ex præteritis præſentibúſque rebus facile coniicere valent. quando etiam ab his qui ſpiritu ſancto imbuti vaticinantur concionando, aut lectiones ſcriptorum interpretantur, multa excipere poßint. Quæ vero captare non poſſunt ſua celeritate (vt dictum eſt) cum facta ſunt anteuertunt annunciantes, quale eſt de teſtudine relatum à Pythia, quàm domi ſuæ Crœſus cum agnina carne clanculum coxerat, vt in ſua Clio commemorat Herodotus: at quæ ambigua per ſe ſunt ac penitus incognita, qualia ex oraculis petere ſolerent homines, ea callidi tanta amphibologia inuoluunt, vt in quamcunque partem exitus cadat defendi poßint. Ita Pyrrhus Epirotarum rex eſt deceptus, Aio te, inquit, Romanos vincere poſſe. Denique nullum eſt oſtentum quod non facile factum ſit in his. hac ratione Caſtorum phantaſmata dicuntur Macedonici belli victoriam eadem hora Romanis annũciaſſe, virginéſque Veſtales, altera nomine Tucia cribro continuit aquam, altera Claudia nauem magnæ matris vado Tiberino inhærentem cingulo ſuo ducere potuit, & Domitij fuſca barba ſolo Caſtorum tactu ruffa enituit, ad fidem dictorum faciendam, vnde Ænobarborũ gens in vrbe admodum nobilis. quæ omnia*

beneficij i. vident
6. post quæ
6. credere
6. in
6l. Et voto.

cum aliis quãplurimis ab historicis passim relata ob eam causam à dæmonibus sub deorum nomine edebantur, vt homines auersos à deo destinerent. Tempestates enim & quoscunque aëris affectus facillime prædicere possunt, quia cum in natura nihil derepẽte fiat, continuóque in superiore regione versentur, colligere omnia primi, & denunciare possunt, neque ideo mirum si veneficiorum peritissimi remedia quoque teneant morborum omnium.

HABENT *sapere paraturas. Græca dicẽdi figura, quam nostri etiam non refugiunt, vt habeo multa dicere, id est possum, & Cicero ad Lentulum, De Alexandrina re causáque regia tantum habeo polliceri, me tibi absenti.* PARATVRA *vero nomen nondũ memini apud alios legisse, ex analogia tamen eadẽ dicitur, qua scissura, commissura, & à Plinio diuisura dictum est, & volatura pro volatu, quod nõ minus nouum videri potest.*

Porrò si & magi phantasmata ædunt & iam defunctorum inclamant animas, si pueros in eloquium oraculi eliciunt, si multa miracula circulatoriis præstigiis ludunt, si & somnia immittũt habentes semel inuitatorum angelorum & dæmonum assistentem sibi potestatem, per quos & capræ & mensæ diuinare consueuerunt, quãto magis illa potestas de suo arbitrio & pro suo negocio studeat totis viribus operari, quod alienæ præstat negociationi.

Locus est, sine quo minus, &c. quo vires dæmonum comprobat, & testificatur esse quales adducuntur. Nam, si inquit, magi in necromantiis animas defunctorum dæmonum potentia concitas percontantur, si in hydromantiis ædunt per pueros oracula, si somnia immitttunt, si præstringũt in multis rebus oculos nostros, ita vt non modo boues, capræque loquantur, sed & mensæ apud gymnosophistas, quas Apollonius ille Thyaneus vidisse Philostrato testatur, quanto maiora audebit libera hæc sibi potestas, & quanta patrabit.

Aut si eadem & angeli & dæmones operantur quæ & dij vestri, vbi est ergo præcellentia diuinitatis, quam vtique superiorem omni potestate credendum est? Non ergo dignius præsumetur ipsos esse qui se deos faciant cum eadem ædant quæ faciant deos credi, quàm pares angelis & dæmonibus deos esse? Locorum differentia distinguitur (opinor) vt à templis deos existimetis, quos alibi deos

deos non dicitis: vt aliter dementare videatur, qui sacras turres peruolat, aliter qui tecta viciniæ transilit; & alia vis pronuncietur in eo qui genitalia vel lacertos, alia qui sibi gulam prosecat. compar exitus furoris, & vna ratio est instigationis.

Ex obiectione tacita infert comparationem, ex qua propositum elicit. Nam si, inquit, dicatis hæc quæ sunt à magicis fieri per angelos siue dæmonas, superiora verò à numine deorum, ita vobis quoque concedendum erit dæmonas atque deos pari inter se potestate præditos esse: quod maxime absurdum est, cum deorum potestas omnibus debeat excellere: magis profectò rationi consentaneum est, vt ipsos dæmonas ita deos se facere credamus, quàm diis illi adæquentur. nisi vero locorum differentia (quod ridiculum sanè est) dæmonas distinguat à diis, & eum qui furore panico percitus se præcipitem dedat, ex aliqua sacra turri, melioribus diris vexari credatis, quàm qui ex prophanis tectis præcipites: & si Gallus sacerdos genitalia sibi prosecet, lancinétque lacertos, furori matris deum imputetur, alium vero si gulam sibi dissecet, aut laqueo pendeat, malo dæmoni adiudicetis. at eadem vis est instigationis, quæ eosdē exitus cōparat. DEMENTIRE, *quasi de mente exire. verbum est magicum, quo vtitur Apul. & Lucretius. Dementit enim deliráque fatur.*

Sed hactenus verba, iam hinc demonstratio rei ipsius, qua ostendemus vnam esse vtriusque nominis qualitatem. Ædatur hic aliquis sub tribunalibus vestris quem dæmone agi constet. Iussus à quolibet Christiano loqui spiritus ille, tam se dæmonem confitebitur de vero, quàm alibi deum de falso. Æque producatur aliquis ex iis qui de deo pati existimantur, qui aëris maleficum numen de nidore concipiunt, qui ructando curantur, qui anhelando profantur. Ista ipsa vis cœlestis pluuiarum pollicitatrix, iste ipse Æsculapius medicinarum demonstrator, scordij & denatij & Asclepiadoti sumministrator, nisi se dæmonem esse confessus fuerit, Christiano mentiri non audens; ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Quid isto opere manifestius? quid hac probatione fidelius? simplicitas veritatis in medio est. virtus illi sua assistit, nihil suspicari licebit, magica aut aliqua eiusmodi fallacia fieri. Dictis non stetis, si oculi vestri & aures per-

miserint vobis. Quid autẽ inniti potest aduersus id quod ostenditur nuda sinceritate.

Maximum hoc est, & quod in iudicium raro producitur, & si producatur nihil est iudicibus optabilius. Quid enim ad veritatem eruendam certius, quàm ea quæ verbis & coniectura persuadere conabamur, in periculum atque experientiam deducere? Si igitur, inquit, quæ diximus haud satis probabilia videntur, quamobrem deos istos vestros nihil aliud esse quàm dæmonas iudicetis, periculũ iam fiat in hac re & ad tribunalia vestra duo ex phanaticis sistantur, quorum alter malo dæmone vexari, alter deo plenus in fumantibus sacris numen exhausisse credatur à vobis, qui etiam pluuias sudúmue repromittat, aut quasi AEsculapius remedia morborum ostendat. hi igitur interrogati à Christiano qui sint, nisi dæmonas se fateantur, de nobis quas velitis sumite pœnas procacitatis. quid est quod hic desideretur. Veritas simplex est & nuda, nec magicis artibus hoc agitur à Christiano, nulla alia vi cogitur dæmon præterquã Christi, & qui dictis acquiescere nolit, licet oculatus esse huius rei testis quãdocũq; libeat.

Si altera parte vere Dei sunt, cur sese dæmonia mentiuntur? an vt nobis obsequantur? Iam ergo subiecta Christianis diuinitas vestra, nec diuinitas deputanda est quæ subdita est homini, & si quid ad dedecus facit æmulis suis. Si altera parte dæmones sunt vel angeli, cur se alibi pro diis agere respondent? Nam sicut illi qui dij habentur, dæmones se dici noluissent, si vere dij essent, scilicet ne de maiestate se deponerent: Ita & isti quos directo dæmones nostis, non auderent alibi pro diis agere, si aliqui omnino dij essent, quorum nominibus vtuntur. Vererentur enim abuti maiestate superiore sine dubio, & timendorum: adeò nulla est diuinitas ista quàm tenetis, quia si esset neque à dæmoniis affectaretur, neque in confessione à diis negaretur. Cum ergo vtraque pars concurrit in confessionem deos esse negans, agnoscite vnum genus esse, id est dæmonas. Verum vtrobique iam quærire. Quos enim præsumpseratis, dæmonas esse cognoscitis. Eadem vero opera nostra ab eisdem diis vestris non tantum hoc detegentibus, quod neque ipsi dij sunt, neque vlli alij. Sed etiam illud in continenti cognoscitis, qui sit vere deus, & an ille, & an vnicus quem Christiani

stiani profitemur, & an ita credendus colendúsque vt fides, vt disciplina disposita est Christianorum.

Dubitando veritatem illustrat. forte enim aliquis dicat: Fieri quidem potest, vt qui reuera deus sit nobis apud Christianos se dæmonem faciat, quasi pro tempore mentiens aut obsequens illis. At hoc, inquit, & turpe est, & parum verisimile. Ita enim diuinitas maiestate sua diminueretur, dúmq; studeret obsequi, duo præcipue peccaret, & quod homini subiici posse præ se ferret, & quod sectatores suos conturbaret. Nec minus is qui à vobis malus habetur dæmon, quíque Christiano non modo se dæmonem, sed falso deum alibi agere respondet, nequaquã se aut Apollinẽ aut AEsculapium appellaret, si in iis nominibus numen aliquod esse cognosceret, veritus omnino, licet improbus, eius autoritatis vsurpationem. Cum pateat igitur ex his dæmonas deósque vestros vnum idémque genus esse, atque ita nullum vobis esse verũ deum, agnoscite iam quæ vera religio sit. nam vna (vt aiunt) mercede duas res assequimini, eadem scilicet hac opera nostra non tantum ex ipsis deprenditis dæmoniis non esse deos, sed etiam verum esse & vnicum, quem per Christum nos colimus & veneramur.

IN CONTINENTI *non tempus sed in complexu significat, & in eadem summa rerum.*

Dicent ibidem, ecquis ille Christus cum sua fabula: si homo communis conditionis, si magus, si post mortem de sepulchro à discipulis surreptus, si nunc denique penes inferos, si non in cœlis potius, & inde venturus cum totius mundi motu, cum horrore orbis, cum planctu omnium, sed non Christianorum, vt dei virtus & dei spiritus & sermo & sapientia & ratio & dei filius. Quodcunque ridetis, rideant & illi vobiscum: negent Christum, omnem ab æuo animam restituto corpore iudicaturum. Dicant hoc pro tribunali si forte Minoën & Radamanthum secundum sensum Platonis & poëtarum hoc esse sortitos: suæ saltem ignominiæ & damnationis notã refutent. Renuncient se immundos spiritus esse; quod vel ex pabulis eorum sauguine & fumo & putidis rogis pecorum & impurissimis linguis ipsorum vatum intelligi debuerit. Renuant ob malitiam prædamnatos se in eundem iudicij diem cum omnibus cultoribus, & operationibus suis. Atqui omnis hæc nostra in illis dominatio &

potestas de nominatione Christi valet, & de commemoratione eorum quæ sibi à deo per arbitrum Christū imminentia expectant. Christū timentes in deo, & deum in Christo, subiiciuntur seruis dei & Christi. Ita de contactu déque afflatu nostro contemplatione & repræsentatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inuiti & dolentes & vobis præsentibus erubescentes. Credite illis cū de se loquuntur, qui mētientibus creditis. Nemo ad suum dedecus mētitur, quin potius ad honorem. Magis fides prona est in aduersus semetipsos confitentes, quàm pro semetipsis negantes. Hęc denique testimonia deorum vestrorū Christianos facere consueuerunt; quia plurimū illis credendo Christo domino credimus. Ipsi literarum nostrarū fidem accendunt, ipsi spei nostræ fiduciam ædificant. At colitis illos quod sciam etiam de sanguine Christianorū. Nollent itaque vos tam fructuosos, tam officiosos sibi amittere, vel ne à vobis quandoque Christianis fugentur, si illis sub Christiano volente vobis veritatem probare mentiri liceret.

Quod si, inquit, à dæmonibus propiora adhuc requiritis ac certiora, ecce interrogati de Christo, illum non hominē, non magum, non à suis subreptū de sepulchro profitentur, sed filiū esse dei & in cœlis, qui iterū venturus est iudicare mortales in ea maiestate quæ filio dei conueniat. neque illi contēnere possunt quod vos ceu fabulā ridere soletis. Sed esto, dicant, iudicium reseruari nescio cui Radamantho, tria tamen hæc nunquā dißimulare poterūt: primū quin à deo damnati ignominiose fuerint, deinde quin sint immūdi spiritus, sicut ex iis etiā patet quibus delectātur mactationibus impurísque carminibus. Tertio non possunt non profiteri se expectare ob nequitiā suam damnationē perpetui ignis vnà cum suis sectatoribus. Cum vero ita nobis subiiciantur, non ob aliā causam quàm per inuocationem Christi, solóque nostro cōtactu afflatúue inuiti de corporibus expellantur, quid est cur de Christo illis ipsis testibus non credatis? nulla potest esse suspicio mentiendi in ea re, quæ profitenti dedecori esse potest. inclinátque semper potius fides in eos qui cōtra se aliquid cōfiteantur, quàm si negauerint, vnde maior in singulos dies Christianorū numerus fit. inuitantur enim gentes suorū deorum testimonio credere, & credētes per eosdem confirmantur, cum quæ in sacris literis cognoscunt & sperant,

hac

hac fiant ratione certiora. Illud etiam non mediocre est argumentum. spiritus hosce sub Christianis, quando maximè de veritate agitur, mentiri non posse coactos maiori potestate, qui cùm à vobis tam laute accipiantur, vt non modo pecudum sanguine, sed & Christianorum satientur, vellent si liceret hæc sibi pabula conseruare, gnari si ad Christum confugeritis non modo priuari tantis officiis, sed etiam à vobis aliò fugari posse.

Omnis ista confessio illorum qua se deos negant esse, quáque non alium deum respondent preter vnum, cui nos mancipamur, satis idonea est ad depellẽdum crimen læsæ maximè Romanæ religionis. Si enim non sunt dei pro certo, nec religio pro certo est: si religio non est, quia nec dij, nec pro certo rei sumus læsæ religionis. At econtrario in vos exprobratio resultauit, qui mendacium colentes, veram religionem veri dei non modo negligendo, quin insuper expugnando deum verum, committitis crimen veræ irreligiositatis. Nam vt constaret illos deos esse, nônne conceditis de æstimatione communi aliquem esse sublimiorem & potentiorem velut principem mundi, perfectæ peritiæ & maiestatis? nam & sic plerique disponunt diuinitatem, vt imperium summæ dominationis esse penes vnum, officia eius penes multos velint. Vt Plato Iouem magnum in cœlo comitatum exercitu describit deorum pariter & dæmonum. Itaque oportere & procuratores & præfectos & præsides pariter suspici. & tamen quod facinus admittit qui magis ad Cæsarem promerendum & operam & spem suam transfert, nec appellationem dei ita vt imperatoris in aliquo principum confitetur, cum capitale esse iudicetur alium præter Cæsarem & dicere & audire.

Ex duobus criminibus quibus maximè Christianos diximus impugnari, alterum erat reatus læsæ religionis, quamobrẽ omnis hæc disputatio de deo, de Christo, & de angelis producta est. Hanc itaque nunc Tertullianus accommodat à consequentibus. Nam si dæmones cũ de deo vero interrogãtur à nobis, vnũ quem colimus respondentes comprobant, potest hæc confessio omni nos crimine impietatis liberare. Si enim illi dij non sunt, nec vlla religio deorum est: si religio nulla, nullum etiam crimen læsæ religionis, & nos extra crimen, iam vos in crimine, qui falsam reli-

c. 29.

6. negates se
quaque

6. 1.

pro certo est

a vobis est ab.

6. 8.

6. m

nunc est ab

6. committis

est ab.

operam est ab

6. aliqua principe

gionem amplexantes, veram oppugnatis. Sed videte quæ vobis concedam, ſint illi veſtri dæmones pro comperto dij, à crimine tamen eiuſmodi ſeiungimur, ſicuti ex lemmate communis opinionis demonſtratur. Nam cum aliquod eſſe numen aliis omnibus excellentius cõcedatis, cur eius nos cultores autoritatis facitis reos? cũ qui ſe totũ ad Cæſarem transfert promerendũ, magis ſibi & iuſtitiæ conſulere videatur, quàm qui procuratoribus inſeruit, neque ipſum nomen imperatoris in nullus præterquam in Cæſare velit agnoſcere.

Colat alius deum, alius Iouem, alius ad cœlum ſupplices manus tendat, alius ad aram fidei, alius, ſi hoc putatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius ſuam animam deo ſuo voueat, alius hirci. Videte enim ne & hoc ad irreligioſitatis elogium concurrat, adimere libertatem religionis, & interdicere optionem diuinitatis, vt non liceat mihi colere quem velim, ſed cogar colere quẽ nolim. Nemo ſe ab inuito coli vellet, ne homo quidem, atque adeò & Ægyptiis permiſſa eſt tam vanæ ſuperſtitionis poteſtas auibus & beſtiis conſecrãdis, & pice damnandis, qui aliquem huiuſmodi deum occiderint. Vnicuique etiam prouinciæ & ciuitati ſuus deus eſt, vt Syriæ Aſtartes, vt Arabiæ Diaſares, vt Norico Tibelenus, vt Africæ Cœleſtis, vt Mauritaniæ reguli ſui. Romanas (vt opinor) prouincias ædidi, nec tamen Romanos dominos earum, qui Romæ non magis coluntur quàm qui per ipſam quoque Italiam municipali conſecratione cenſentur: Cruſtuminienſium Beluentinus, Narnienſium Viridianus, Aſculanorum Ancaria, Volſinienſium Nerſia, Orticulanorum Valentia, Sutrinorum Nortia, Faliſcorum in honore eſt pater Curis, vnde accepit cognomen Iuno. Sed nos ſoli arcemur à religionis proprietate. Lædimus Romanos, nec Romani habemur, quia non Romanorum deũ colimus. Bene quod omniũ deus eſt, cuius velimus nolimus omnes ſumus. Sed apud vos quodnis colere ius eſt, præter verum deum, quaſi non hic magis omnium ſit deus, cuius omnes ſumus.

Ἐκ τοῦ ἥττον ἀποδείκνυσι τὸ μᾶλλον, *impietatem regerens in aduerſarios: nam ſi libera voluntas omnia ſolet officia commendare, atque illa nobis gratia grata eſt, quæ non ab inuito animo*

profi-

proficiscitur, quātò magis in ipsa pietate religionis, & in his quæ ad deum pertinent, quem lateat nihil, necessarium videtur vt aliquis sponte agatur. ea nempe maxima in deum contumelia existimanda est, cum trahitur ad aras aliquis inuitus à quo ne de necessitate deus adorandus. Quæ res, inquit Tertullianus, cum à vobis iudices committitur, nōne ad irreligiositatis titulum pertinet? Pronuntiatione vero adiuuanda est concessio illa, colat alius deū, alius Iouem: quæ ex collatione vehementior insurgit. nam colere deum supplices manus in cœlum tendere, & vt nonnulli irridentes dictitabant, numeraréque nubes, animámque deo vouere, Christianorum est: colere vero Iouem, manus ad aram fidei admouere, lacunaria tholúmque templi suspicere, hircum aut aliquod aliud animal diis mactare, gentium aliarum. Sed quomodocunque sit, nemini fraudi esse deberet, si quis magis hoc quàm illo ritu afficiatur. Et à simili probare licet, quàm iniquè agitur cum Christianis in hac re. nam cum nō regiones modo, sed singula etiam oppida sua numina priuatósque suos habeant deos, solis Christianis præter ordinem negatur deum illum colere, qui omnium verus est deus, & cuius sunt omnia.

Satis mihi quidē videor probasse de falsa & vera diuinitate, cum demonstraui quemadmodum consistat, non modo disputationibus nec argumentationibus, sed ipsorum etiam testimoniis, quos deos creditis, vt nihil iam ad hanc causam sit retractandum: quoniam tamen Romani nominis proprie mentio occurrit, non omittam congressionem quam prouocat illa præsumptio dicentium Romanos pro merito religiositatis diligentissime in tantum sublimitatis elatos, vt orbem occuparint, & adeò deos esse, vt præter cæteros floreant, qui illis officium præter cæteros faciant. Si ista merces Romanis à diis pro gratia expensa est, Sterculius, & Mucunius, & Larētia prouexit imperium. Peregrinos enim deos non putem extraneæ gēti magis fautum voluisse quàm suæ. & patrium solum, in quo nati, adulti, nobilitati, sepultíque sunt, transfretanis dedisse.

Cum religionem Christianam Septimius non modo argumētis, sed etiam aduersariorum testimonio satis iam defendisset, locus exigebat vt alteri crimini læsæ maiestatis responderet, sed opinione quadam Romanorum propria impeditur, per quā sibi il-

li eblandientes volebant veluti experientia duce veros esse deos quos colerent, propterea quod dum illis præter morem aliorum supplicant, potentiores etiam præter cæteros extiterint. Huius igitur obiectionis disceptationem, quia iam apud plerosque præualebat, ne videatur Tertullianus refugere, hoc loco inserit, quatuor illam rationibus dissoluens: primum ex lemmate probabili, quia eius imperij magnitudinẽ verisimile sit à proprijs potius dijs quã ab alienis processisse. Stercutius igitur & Mucunius & Larentia meretrix in causa fuerint tãti imperij: indigetes enim sunt & proprij Romanorum, sed quàm ridiculi sint nomine ipso arguũtur. Deinde non fuisse tales eius regni autores, neque penes ipsos imperia ostendit. Tertio non posse hoc pietatis officiis Romanorum attribui. Postremo quis ille sit cui reuera omnium regnorum distributio debeatur exponit.

STERCVLIVS *& Mucunius, à stercore & mucore videntur appellati, quales multos Varro censet infantibus præesse. De Stercuto etiam meminit Plinius libro decimoseptimo, quem filium Fauni Italia immortalitate donauit, quia rationem agri lætificandi inuenisset.*

Viderit Cybele si vrbem Romam vt memoriam Troiani generis adamauit, vernaculi sui scilicet aduersus Archiuorum arma protecti, si adulteros transire prospexit, quos sciebat Græciam Phrygiæ debellatricem subacturos. Itaque maiestatis suæ in Vrbem collatæ grande documentum nostræ etiam ætati proposuit, cum Marco Aurelio apud Syrmium reipublicæ exempto die decimasexta Calend. Aprilis, Archigallus ille sanctissimus die nona Calend. earundem quo sanguinem im purum lacertos quoque castrando libabat pro salute imperatoris Marci iam interempti solita æque imperra mandauit. O nuncios tardos, ô somniculosa diplomata, quorum vitio excessum imperatoris non ante Cybele cognouit. Næ deum talem riderent Christiani: sed non statim & Iupiter Cretam suam Romanis fascibus suis concuti sineret, oblitus antrum illud Idæum, & æra Corybantia, & iucundissimum illic nutricis sui odorem. Nónne omni Capitolio tumulum suum præposuisset, vt ea potius orbi terra præcelleret, quæ cineres Iouis texit? Vellet Iuno Punicam vrbem posthabita Samo dilectam ab Æneadarum

rum vtique genere deleri? Quod si hic illius arma, hic currus fuit, hoc regnum dea gentibus esse, Si qua fata sinant, iam tum tendítque fouétque: misera illa coniunx Iouis & soror aduersus fata non valuit. planè fato stat Iupiter ipse. nec tantùm tamen honoris Romani dicauerunt fatis dedentibus sibi Carthaginem aduersus destinatũ votúmq; Iunonis, quantũ prostitutissimæ lupę Larentiæ.

Ad externorum deorum rationem transit, quos inter Cybele ex Peßimunte Phrygiæ Romam aduecta maxime à Romanis venerabatur, vt quæ ex eo loco fuisset, vnde autor sui generis erat oriundus Æneas, quem vtpote suum alumnum sicut in incendio Ilij seruauit, ita posteris fauere ad eius memoriam credebatur. Si igitur, inquit Tertullianus, tanto illa studio suorum flagrabat, cur potius non prouidit, ne Paris adulter cum Helena transueherent in Troiam, vnde à coniurata Græcia totum illud imperium cum Peßimunte diruẽdum erat. nimirum ita illa hæc nouerat aut prouidere poterat, vt nuper Marci Aurelij Caracallæ mortem cognouit, cui septimo die post obitum eius apud Syrmium inferioris Pannoniæ vrbem Archigallus princépsque sacerdotum eius deæ tãquam viuenti vota persoluebat. Præterea si Iupiter, aut eius soror & coniunx Iuno cuipiam ex gẽtibus imperium dare potuissent, nõne ille in Cretenses, hæc in Samios aut Carthaginenses potius studium omne suum contulisset? Sed fatis impediebantur. Ergo Iupiter seriem hanc rerum necessariam sibi quoque experitur, & fata supersunt. Ipsis tamen fatis excellentioribus (vt par erat) nulla ex iis obsequia præstitere, quibus vel scortum Larentiã promerentur. De Cybele & M. Aurelio Herodianus accuratißimè meminit.

Plures deos vestros regnasse certum est. Igitur si conferendi imperij tenent potestatem, cùm ipsi regnarent à quibus acceperant eam gratiam? quem coluerat Saturnus & Iupiter? aliquem opinor Sterculium, sed Romæ postea cum indigenis suis: etiam si qui non regnarunt, tamen regnabatur ab aliis nõdum cultoribus suis, vt qui nondum dij habebantur. Ergo aliorum est regnum dare, quia regnabatur multò antè quàm isti dij inciderentur. Sed quàm vanũ est fastigium Romani nominis religiositatis meritis deputare, cùm post imperiũ siue adhuc regnum religio profecerit. Age iam rebus religio profece-

rit: nam & si à Numa concepta est curiositas superstitiosa, nondum tamen aut simulachris aut templis res diuina apud Romanos cõstabat: frugi religio & pauperes ritus, & nulla Capitolia certantia cœlo, sed temeraria de cespite altaria, & vasa adhuc Samia, & nidor ex illis, & deus ipse nusquam. nõdum enim tunc ingenia Græcorum atque Tuscorum fingendis simulachris vrbem inundauerãt. Ergo non ante religiosi Romani, quàm magni. ideóque non ob hoc magni, quia religiosi.

Secundum argumentum, quo demonstratur imperia non à diis gentium, sed alia de causa pendere. causam quidem non præcedit effectus, quod si deos facias regnãdi causam, fieri non potest vt ante illos quisquam regnarit. Cum vero non modo mortales reges ante vestros deos fuerint: sed plerique deorum vestrorum regnum quandoque tenuerint, manifestum est eiusmodi gratiam altius habuisse principium, per quam Saturnus in Latio, Iupiter in Creta regnarit. Quanquam si rerum seriem contemplamur, quàm vanum hoc sit arguetur, cum religio ipsa, à qua tantum imperium creditur exortum, post imperij propagationẽ, vel certe cum imperio profecerit. Numa enim autor eius superstitionis Romulo successit, & quæ ab eo instituta erant, tam diu frugi populus tenuísque libauit, quàm diu intra breues fines continebatur. aurea siquidem vasa pro Samiis testis, & aurea templorum fastigia, & aras pro cespitibus ac statuis, quibus maxime religionẽ creditis adaugeri, non prius in sacris dicata fuere, quàm manubiis opes tum publicæ tum priuatæ subcreuerunt. At in his quæ simul adsunt, non est aliquid alio prius aut posterius.

Atqui quomodo ob religionem magni, quibus magnitudo ob irreligiositatẽ prouenit? Ni fallor enim omne regnum vel imperium bellis quæritur, & victoriis propagatur. Porrò bella & victoriæ captis & euersis plurimum vrbibus constant. id negocium sine deorum iniuria non est. Eædem strages mœnium & templorum, pares cædes ciuium & sacerdotum, nec dissimiles rapinę sacrarum diuitiarum & profanarum. Tot igitur sacrilegia Romanorum, quot trophæa: tot de diis quot de gẽtibus triumphi: tot manubiæ, quot manent adhuc simulachra captiuorũ deorum. & ab hostibus ergo suis sustinent adorari, & illis imperium sine fine decernunt, quorum magis iniurias

quàm

quàm adulationes remunerasse debuerant. Sed qui nihil sentiunt tam impune læduntur, quàm frustra coluntur. Certe nō potest fidei conuenire, vt religionis meritis excreuisse videatur, qui vt suggessimus religionem aut lædendo creuerunt, aut crescendo læserunt. Etiam illi quorum regna conflata sunt in imperij Romani summam, cum ea amitterent, sine religionibus non fuerunt.

Sententiam aduersariorum in cōtrariam partem deducit per soritas: imperiū enim ex victoriis propagatur, victoria est à bello, bellum porrò vrbium euersiones importat, quas templorum ruinæ sacrilegiáque sequuntur. Quid est igitur cur Romanorum potentia, à profanis potius gestis, quàm à sacris operationibus vires assumpsisse negetur: aut quis vnquam credere poßit, eos beneficio religionis opes regni adauxisse qui vel per offensiones religiosiores euaserunt, vel dum crescerent iniustiores? Diruta siquidem Carthagine, excisa Corintho, vnáque illarum templis deiectis creuit imperium Romanum. aut igitur deos pugnare inter se, aut nihil potius sentire putandum est.

Videte igitur ne illa dispenset, cuius est & orbis qui regnatur, & homo ipse qui regnat, ne ille vices dominationū ipsis temporibus in seculo ordinarit, qui ante omne tempus fuit & seculum corpus temporum fecit, ne ille ciuitates extollat aut deprimat, sub quo fuit aliquando sine ciuitatibus genus humanum. Quid erratis? prior est quibusdam discipulis suis syluestris Roma, ante regnauit, quàm tantum ambitum Capitolij extrueretur. Regnauerūt & Babylonij ante pōtifices, & Medi ante quindecim viros, & Ægyptij ante Salios, & Assyrij ante Lupercos, & Amazones ante virgines Vestales: postremo si Romanæ religiones regna præstant, nunquam retro Iudæa regnasset despectrix communium istarum diuinitatum. Cuius & deum victimis & templum donis, & gentem fœderibus aliquamdiu Romani honorastis, nunquam dominaturi eius, si deo non deliquisset vltimo in Christum.

Quo magis falsum redarguatur tertio loco ponit, vnde verū elici poßit. Nam cum in regnis tempus, locus & personæ requirantur: homines enim in terris per temporum vices imperitant: verisimile videtur vt omnium harum rerū sit ille œconomus qui

ante hæc omnia fuerit : qui ſeculũ, id eſt, ætatem illam incertam, in qua nihil prius aut poſterius dignoſcebatur, in ordinem certum vicéſque redegit conditis luminaribus: qui omnia denique crearit, & in cuius poteſtate ſunt omnia : mirum profectò eſt tanto hoc errore mentes nonnullorum inuolui, vt à Romana religione imperia diſtribui opinentur : quaſi vero nulli ante eius apparatum regnarint in terris. nónne ante creatos Romæ pontifices, ante quindecim viros Sybillinos, ante Salios, ante Lupercos Perſæ, AEgyptij regnarunt, & Aſſyrij, & ante Veſtales ipſæ Amazones apud Thermodoonta flumen. ſed ipſa Roma non prius quoſdam ſuos deos coluit, quàm regnare cœpit: nec Capitolium dedicauit, quàm reges expulerit. Verum hæc omnia dicas ex eodem fonte manare. quid Iudæa contraria penitus & aduerſata ritus veſtros, nónne opulentia ſui regni floruit, vt & fœdus cũ illa percuſſeritis. Templúmque illud celeberrimum admirati veſtri imperatores victimis doníſque plurimis exornarunt. Admonet ea gẽs mortales, deum patrem & Chriſtum dare & adimere regna, ita vt omnibus exemplo eſſe poßit.

I Satis hæc aduerſus intentionẽ læſæ diuinitatis, quod non videamur lædere eam quam oſtendimus non eſſe. Igitur prouocati ad ſacrificandum obſtruimus gradum perfidiæ conſcientiæ noſtræ, qua certi ſumus ad quos iſta perueniant officia, ſub imaginum proſtitutione, & humanorum nominum conſecratione. Sed quidam demẽtiam exiſtimãt, quod cum poſſimus & ſacrificare in præſenti, & illæſi abire manẽte apud animum propoſito, obſtinationem ſaluti præferamus. Datis ſcilicet conſilium quo vobis abutamur. Sed agnoſcimus vnde talia ſuggerantur, Quis totum hoc agitet, & quomodo nunc aſtutia ſuadendi, nunc duritia ſæuiendi, ad conſtantiam noſtram deiiciendam operetur. Ille ſcilicet ſpiritus dæmoniacæ & angelicæ paraturæ, qui noſter ob diuortium æmulus, & ob dei gratiam inuidus, de mentibus veſtris aduerſus nos præliatur, occulta inſpiratione, modulatis & ſubornatis ad omnem quam in primordio exorſi ſumus & iudicandi peruerſitatem & ſæuiendi iniquitatem.

Breuißimo epilogo longam de religionis crimine diſceptationem concludit. non enim eſſe Chriſtianos, inquit, impios & religionis aduerſarios, quia negligunt eam quam conſcij ſunt omnino

no

no nullam esse. Quo posito multa quæ quasi parepomena accidebant, de quibus à principio dixerat, carptim repetendo defendit & examinat. Tria potißimum ea sunt, abstinentia Christianorum à sacris: iudicum modo indulgentia, modo sæuitia: & peruersitas iniquitásque quæstionum. Quid igitur, inquit, mirum, si cum à vobis prouocamur ad sacrificandum, consciẽtia nostra talem perfidiam non admittit. pro comperto enim habet illa dæmoniis officia eiusmodi præstari sub expositis imaginibus hominúmque consecratione: & licet Christum dißimulare poßimus, dum thura foculo imponerentur, nolumus tamen hac ratione subterfugere pœnas, atque abuti consilio vestro, quo nobis à quibusdam ceremoniis immunitatem pollicemini. conscij enim sumus omnia hæc esse technas illius dæmoniaci spiritus satan, qui nostram in Christo cõstantiam conatur quomodocunque infringere. insinuat ille se in animum mentémque vestram, ac modo suadela vtitur, modo sæuitiam nobis proponit, atque ita modulatur & mentem & rei huiusmodi rationem, vt præter morem vestri iuris non pudeat pigeátque vos de Christianis iudicare.

Nam licet subiecta sit nobis tota vis dæmonũ & eiusmodi spiritus, vt nequam tamen serui metui nonnunquam contumaciam miscent, & lædere gestiunt quos aliàs verentur: odium enim etiam timor spirat: præterquã & desperata conditio eorum ex prædamnatione solatiũ reputat, fruendæ interim malignitatis de pœnæ mora. & tamen apprehensi subiguntur, & conditioni suæ succinunt, & quos de longinquo oppugnant, de proximo obsecrant. Itaque cùm vice rebellantium ergastulorum, siue carcerum, vel metallorum, vel hoc genus pœnalis seruitutis erumpunt aduersum nos, in quorum potestate sunt (certi impares se esse, & hoc magis perditos) ingratis resistimus vt æquales, & repugnamus perseuerantes in eo quod oppugnant, & illos nunquam magis detriumphamus, quàm quum pro fidei obstinatione damnamur. Quoniam autem facile iniquum videtur, liberos homines inuitos vrgeri ad sacrificandum (nam & aliâs diuinæ rei faciendæ libens animus inducitur) certè ineptum existimaretur, si quis ab alio cogeretur ad honorem deorũ, quos vltrò sui causa placare deberet, ne præ manu esset iure libertatis dicere, Nolo mihi Iouem propitium. Tu

6. quis 6. formati 6. vti

qui es? me conueniat Ianus iratus ex qua velit frõte. quid tibi mecum est? Informati estis ab iisdem vtique spiritibus, vt nos pro salute Imperatoris sacrificare cogatis. Et imposita est tam vobis necessitas cogendi, quàm nobis obligatio periclitandi.

Tacitæ obiectioni occurrit, ex his quæ videri contraria possint emergenti. Cùm enim, dicat aliquis, spiritus eiusmodi dæmonásque Christianis subiectos esse paulò antè suaseris, vnde est illos nunc vobis tot infligere mala dicatis? At hoc, inquit Tertullianus, minimè absurdum, & fieri quidem potest quatuor de causis. Serui enim nequam cum metu contumaciam coniungunt, lædere conantes, quos alioqui verentur, præterea timor eiusmodi seruilis odium plerũque parit. Ad hæc cùm se sciant pœnas æternas iudicij die manere, in lucro solatióque ponunt frui sua malignitate, quandiu pœna supersedeat, inuidentes penitus nostrorum bonorum. Quarto loco posse hæc illos aduersus nos dicimus de sententia voluntatéque nostra. nam cum eorum instigatione, modò pro seruis fugitiuis in ergastula detrudimur, modò in carcerẽ cõiicimur, modò ad metallorum fodinas damnamur, & ad cloacarum purgationes, ad munitiones viarum vicorúmque, & id genus plurima (quanquã illi hæc longè à nobis remoti: nam cùm proprius nos accedunt, subiguntur, fatentúrque, & quasi subscribunt suæ conditioni) vires nostras dissimulantes cum illis dedita opera, tanquam cum paribus congredimur resistimúsque, scientes nihil ingratius illis quàm à patiẽtia nostra oppugnari. Captiuos enim illos in triumphum maximè ducimus, cùm pro fidei obstinatione damnamur. Longè verò perniciosissima est eorum malitia, cùm ad rem sacram venitur. Eos enim stimulos admouent ad eam operationem, vt alterutra pars cogatur aut facere, aut periclitari: nam libens animus & voluntas in his quæ ad deum pertinent, maximè exigitur. Homines enim exigere operas solent, deus verò solam expendit voluntatem, vt nullius sit apud illum hecatombe ab inuito: ridiculũ sanè & ineptum videtur, si quem cogimus vt sibi deos propitios faciat, atque inuitum (vt aiũt) seruare velimus. Cur enim iure suæ liberæ voluntatis præ manu & in promptu illa sibi non adsint? heus tu, quid tua? si iratum Iouem non curo, neque bifrontis Iani neutrum supercilium extimesco? Vt igitur aliquid hæc res legitimi continere videatur, fecerunt dæmones vt cum diis hominum potestas copularetur, ita necessa-

rio

vio exigi possent operationes, cùm scilicet omnes pro salute Imperatoris vota apud aras suscipere teneantur. Qui locus opportunus admodum iam esse videtur, vt alteri ex manifestis criminibus more nostro respondeamus. neque enim lædimus maiestatem Cæsarum, aut si lædimus, nihilo minus est vestrum quàm crimẽ nostrum. cuius duo præcipuè erant capita, alterum quod Christiani salutem Cæsarum à diis exposcere dedignarentur, alterum quod festos eius dies celebrare abhorrerent, vnde populus nolebat inter Romanos censere Christianum.

Ventũ est igitur ad secundum titulum læsæ augustioris maiestatis: siquidem maiore formidine & callidiore timiditate Cæsarem obseruatis, quàm ipsum de Olympo Iouem, & meritò si sciatis. Quis enim ex viuentibus non cuilibet mortuo potior? Sed nec hoc vos ratione facitis potius quàm respectu præsentaneæ potestatis, adeò & in isto irreligiosi erga deos vestros deprehendimini, cùm plus timoris humano domino dicatis. citius denique apud vos per omnes deos, quàm per vnum genium Cæsaris peieratur.

In expositione huius criminis Cæsarij mirũ quanta in primis arte beneuolentiam sibi captet Tertullianus, & fidem detrahat aduersariis: hanc partem religionis in Cæsares in sola ambitiosa adulatione versari demonstrans, ita vt in tota denique impij proculdubio deprehẽdãtur. Nam cùm augustior sanctiórq; Cæsaris maiestas habeatur apud vos, quàm deorũ, tristiúsq; expietur qui deliquerit in Cæsarem, quàm qui in ipsum Iouem, ac maiori cum fiducia in peierando abutantur omnes deorum nominibus, quàm Imperatorum: Fitne hoc, inquit, à vobis cum ratione, aut alia de causa? si igitur cum ratione, vt ex viuentib. aliquis non solùm Imperator potior vobis sit, quàm quilibet demortuus, quales dij vestri, laudo vos: mirum tamen cùm de diis ita sentiatis, adeò in nos eandem ob causam desæuire. Quod si alia est causa, quæ tantum vobis homini præstare honoris persuadeat, præsentia scilicet Cæsaris & religio seruilis, videte quãtum diis ipsis detrahatis, maléque dicatis, nimirum multo maior est impietas vestra quàm Christianorum, quibus si nihil est cum diis, nihil illos penitus esse profitentur.

Cõstet igitur prius, si isti quib. sacrificatur salutẽ Imperatorib. vel cuilibet homini impertiri possunt, & ita nos

Marginalia (manuscript): 6. et El; El. demini; 6. dominio; C. XXIX. An possint prodesse idola; impertire

16. maiestatis &c. crimini addicite. Si angeli aut dæmones substãtia pessimi spiritus beneficium aliquod operantur, si perditi conseruant, si damnati liberant, si denique (quod consciẽtia vestra est) mortui viuos tuentur, iam vtique suas primò statuas, & imagines, & ædes tuerentur. Quæ (vt opinor) Cæsarum milites excubiis salua præstãt. Puto autem hæ ipsæ materiæ de metallis Cæsarum veniunt, & tota templa de nutu Cæsaris constant: multi denique dij habuerunt Cæsarem iratum, facit ad causam, si & propitius illis aliquid liberalitatis aut priuilegij confert. ita qui sunt in Cæsaris potestate, cuius & toti sunt, quomodo habebunt salutem Cæsaris in potestate? vt eam præstare posse videantur, quam facilius ipsi à Cæsare consequuntur.

16. in &c.
6. Nam &c.
1. dei
6. propitium cum illis &c.
6. cõsequuntur &c.

Totũ quod hoc loco ab aduersariis stabat, erat eiusmodi: Omnes qui diis non supplicant pro salute Imperatoris, in reatum læsæ maiestatis offendunt: Christiani non supplicant, ergo rei, puniendi igitur. Pro Christianis contrà Tertullianus sic constituit, nos deo supplicamus pro Imperatore, ergo non rei. Controuersia igitur omnis de deo est. vter ex his decipiatur in eo nomine. Constet igitur, inquit, in primis & pro comperto sit, qui dij exorandi sunt salutem Cæsaris, verè dij sint nécne. nam si eorum numẽ est, digni sumus fateor, vt crimini nos addicatis: sin autem nulli sunt, neque aliud quàm animæ defunctorum, aut maligni spiritus, tantum abest vt damnari mereamur, vt laudandi etiam simus, vos cõtra irridendi vituperãdíque qui salutem tanti Imperatoris ab his extorquere conamini, qui lõgè minores Imperatore nihil præstare de se possunt præterquam malum. & quidem si perditi illi sunt exulésque miseri (vt in superioribus dicebamus) si damnati, qui possunt aliis salutem impendere, si denique quorum memorias colitis, mortui sunt, sicut vestra nouit conscientia quomodo viuos tueantur? nimirum si qua potestate præstarent, in se primũ suísque rebus experirentur. Est enim gratia stationibus militum habenda, si statuæ, si templa illorum non penitus expilantur. Qui locus persuadendi frigeret penitus hoc tempore (quanquam ex abundantia hæc ad plebem dicta sunt) nisi perpetuo illud teneamus, Christianos tunc temporis odisse maxime statuas cum suis ornamentis, & in fundendis precibus quemlibet sibi angulum vt in cœlum suspicerent satis esse putasse. Præterea si effectus non potest esse nobilior sua causa, vestri ipsi dij qui à metallis superci-

liisque Cæsarum toti plerunque pendent, atque ita venerantur despiciunturue prout animus ipsius imperatoris sese in illos habebit, nequaquam beneficium aliquod in manibus habere possunt, præsertim eius qui veluti causa maior illis est atque superior.

Ideo ergo committimus in maiestatem imperatorum, quia illos non subiicimus rebus suis? quia nõ ludimus de officio salutis eorum, qui eam non putamus in manibus esse plumbatis? Sed vos religiosi qui eam quæritis vbi nõ est, petitis à quibus dari non potest, præterito eo in cuius potestate est. Insuper eos debellatis qui eam sciũt petere, qui etiam possint impetrare, dum sciũt petere. Nos enim pro salute imperatorum deum inuocamus æternũ, deum verum & deum viuum, quem & ipsi imperatores propitium sibi præter cæteros malunt. Sciunt quis illis dederit imperium, sciunt quis homines, quis & animas; sentiunt deum esse solũ, in cuius solius potestate sunt, à quo sunt secundi, post quem primi, ante omnes & super omnes deos, homines. Qui vtique viuunt & mortuis antistant. Recogitant quousque vires imperij valeant, & ita deum intelligunt, aduersus quem valere non possunt, per eum se valere cognoscunt. Cœlum denique debellet Imperator, cœlum captiuum triumpho suo inuehat. Non potest: ideo magnus est, quia cœlo minor est. Illius enim est ipse, cuius est cœlum, & omnis creatura. Inde est Imperator, vnde & homo antequam Imperator, inde potestas illi, vnde & spiritus.

Ex his quæ dicta sunt infert cum diasyrtica interrogatione, id quod apud omnes absurdum iniquúmque videri potest, vt pietas vera damnetur, laudetur falsa & honestetur. Quis enim magis pius in Cæsares, aut quis eorum autoritatem vehemẽtius tuetur quàm Christianus? qui præcipue cauet ne tanta illorum maiestas minuatur subiiciatúrque rebus possessionibúsque suis: dum ab iis quos diximus in eius esse potestate, & qui mortui sunt, habéntque manus pedésque ex materia compactili, petere salutem cuiusquam imperij nolint, neque in tãto officio ludere quasi cum laruis. Attamen ea est animorum peruersitas & ignorantia, vt is qui laudandus est, perinde ac impius in Cæsares damnetur ab iis qui in ambitiosis nugis occupati, religiosi amatores dicuntur Cæsarianæ salutis: cum nihil alioqui operentur à quo ea opera-

Cap. XXX.
De potestate Imperatorum
6. imperatoris
6. ipsorum
6. irreligiosi
possint
[illegible]
6. D[illegible]
6. qua
6. animam
6. enim esse deum solum
6. sunt
6. D[illegible]
6. Quindeni enim super omnes homines
Qui vtique viuunt
6. imperatoris
caelo mittat excubias, caelo vectigalia imponat
6. et caelum est

ri poßit. Sed vt pateat omnibus quanta in hac re veritate simul & pietate Christianus vtatur, videte à quo, & quomodo, & quid pro imperatore exoptet. Primum enim deum aduocat is qui æternus, verus & viuus est, vnde omne est imperium, & omnes qui continentur in illo homines, & quæcunque alia viuunt. neque id iam aduersus voluntatem imperatorum facere potest, quando illi ipsi Iouem optimum maximum appellantes sentiunt solum esse verum deum, à quo gaudent esse secundi: nam aliis diis non ipse tantum Imperator, sed quilibet viuens homo viribus præstat: tum quod numen illud & sedem illius intelligunt expugnari non posse, imò illinc & corpus & spiritum ducere. Quomodo verò & quid velint imperatoribus Christiani deinceps exponit.

Illuc suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis, capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia de pectore oramus, precantes sumus, semper pro omnibus imperatoribus, vitam illis prolixã, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, quæcunque hominis & Cæsaris vota sunt. Hæc ab alio orare non possum, quàm à quo sciam me consecuturũ, quoniã & ipse est qui solus præstat, & ego sum cui impetrare debetur, famulus eius, qui eum solum obseruo, qui ei offero opimam & maiorem hostiam, quã ipse mandauit, orationẽ de carne pudica, de anima innocenti, de spiritu sancto profectam, Non grana thuris vnius assis, nõ Arabicæ arboris lacrymas, nec duas meri guttas, nec sanguinem reprobi hominis mori optantis, & post omnia inquinamenta etiam conscientiam spurcam. Vt mirer cùm hostię probentur penes vos à vitiosissimis sacerdotibus, cur pręcordia potius victimarum, quàm ipsorum sacrificantium examinantur? Sic itaque nos ad deum expansos vngulæ fodiant, cruces suspendãt, ignes lambant, gladij guttura detruncent, bestiæ insiliãt, paratus est ad omne suppliciũ ipse habitus orantis Christiani. Hoc agite boni præsides, extorquete animam deo supplicantem pro Imperatore. Hic erit crimen vbi veritas & dei deuotio est.

Quodcunq; verum est, consentanea omnia fiunt. Cerimoniæ ratióque Christianorum infundendis precibus talis quippe est, vt sola

sola veritatem spectare videatur. Non enim, inquit, vt idololatræ summisso vultu Christiani, aut respicientes ad statuam precamur deum, sed in cœlum oculos mentémq; conuertimus, non tenentes manibus aras, aut adductam togam, sed expãsis brachiis & manibus, vt quæ innocentiam explicent, nec velato capite, sed nudo, quia liberi non erubescimus: denique dictatas à sacrificulo preces non cõcipimus, sed ex ipsa sede animi spiritúsq; nostri cum suspiriis gemitúque non vnus aut alter ambitiose, sed in vna veluti cõspiratione cœtus omnis Christianorum vota pro omnib. Imperatoribus exponimus, non quæ ad vtilitatem nostram priuatim respiciant, sed qualia ipse sibi proponit exoptanda & homo & Cæsar: exponimus, inquam, ei tantum, quem scimus vnum deum solúmque bonorum præbitorẽ maxima quidem fiducia. nam cum nos illius serui sumus, opimam quam ipse præcepit hostiam offerentes (verba ea sunt de casto corpore & innocenti animo prolata) debetur nobis impetratio multo citius quàm vobis, qui spurcã coinquinatámque conscientiam habentes, suffitu tantulæ stactæ tenuíque libatione & sanguine pecudis damnatíue hominis placare deorum numina autumatis. Videte quid vobis Christianus intersit, vt quis pro Imp. deum magis exorare debeat, intelligatis, Maxima vestra diligentia est, vt hostias puras esse probetis: ex equimelio acceptas bidentes, aut si de armento indomitas, cauda non aculeata, quibus lingua nigra non sit, nec auris bifida, aliter non litaretur. A quibus verò flaminibus deo ministrentur sacra nullo examine perpenditur, sint illi adulteri, rapaces, helluones, factiosi, nihil refert. Contrà Christianis euenit: probant illi sese, atque ita à vitiis extricati simpliciori ritu deo satisfacere credũt. Nónne igitur hæc est vobis etiam iudicibus vera animi nostri deuotio in deum & gratissimæ preces? quasi tamen hoc sit maximum crimen, nullo non genere tormentorũ contenditis nos à veritate deterrere, vt falsa ridiculáque vobiscum consectemur.

Adulati nunc sumus Imperatori, & mentiti vota quæ diximus ad euadendum scilicet. Planè proficit ista fallacia. Admittitis enim nos probare quodcunque defendimus. Qui ergo putas nihil nos de salute Cæsarum curare, inspice dei voces, literas nostras, quas neque ipsi supprimimus, & plerique casus ad extraneos trãsferunt. Scitote ex illis præceptum esse nobis, ad redundantiam benignitatis etiam pro inimicis Deum orare, & persecuto-

Ad Scap. ...
C. XXXI.
De oratione pro inimicis
a. Adolati
b. euadendam scili...
... et vim et ...
b. putaueris ...
... Vet...
Mat. 5

ribus noſtris bona precari. Qui magis inimici & perſecutores Chriſtianorum, quàm de quorum maieſtate conuenimur in crimen? Sed etiam nominatim atque manifeſtè, orate, inquit, pro regibus, & pro principibus, & poteſtatibus, vt omnia tranquilla ſint. Vobiſcum enim concutitur imperium: concuſſis etiam cæteris membris eius: vtiq; & nos (licet extranei à turbis æſtimemur) in aliquo loco caſus inuenimur.

Quæ à Chriſtianis de ſuis pro Imperatore precibus adducebãtur, eiuſmodi erant, vt non ſolùm non impugnarẽtur à iudicibus, ſed etiam abſolutionem facerent (leuior enim prætextus innocenti reo veniam ſubminiſtrat) poterant tamen in ſuſpicionem venire, ne à Chriſtianis quæ in hanc partem cadunt, ſimulata mẽte pronunciarentur in iudicio ad euitãda ſupplicia, & vt Imperatorib. adularentur. Septimius igitur vt omni ſuſpicione animos iudicũ liberet, duas adnectit cauſas, quibus neceſſarium quodammodo Chriſtianis eſſe teſtatur, vt quæ de Imperatorum ſalute loquantur, ea ſentiant & operentur. Prima eſt à lege diuina. ſicuti ſcripta, inquit, noſtra teſtantur, quæ neſcio quomodo ad extraneos etiam circunferantur. monet enim ſuos ſectatores Chriſtus, vt ſint inimicorum quoque deprecatores apud deum, nominatímque pro regibus principibúſque totius orbis effundere preces iniungit, vt qua poſſumus hic vti pace, non defraudemur cum aliis. nam & ſi purgamenta ſumus apud gentes, & ſi nullo cenſu, caſus tamen & nobis aliquem in terris locum circunſcripſit, vt vtriuſq; fortunæ non participes eſſe nequeamus.

Eſt & alia maior neceſſitas nobis orandi pro Imperatoribus, etiam pro omni ſtatu imperij rebúſque Romanis, quod vim maximam vniuerſo orbi imminentem, ipſámque clauſuram ſeculi acerbitates horrendas cõminantem, Romani imperij commeatu ſcimus retardari. Itaque nolumus experiri, & dum precamur differri, Romanæ diuturnitati fauemus.

Quando ſecundus aduentus domini, quæ clauſura erit & finis humanæ huius viciſſitudinis, quum vniuerſum genus hominũ à triumphãte Chriſto iudicabitur, futurus eſſet, maxima erat inter primos Chriſtianos ſollicitudo & diſceptatio perterritos afflictationibus illis miſeris & horrendis, quæ tempus illud præcedẽt: donec literis Pauli apoſtoli ad Coloſſenſes moniti credide rũt,

non

non prius hoc fore quàm de medio impedimentum auferretur, Romanum scilicet imperium. nam quemadmodum Medorum dominatum Babylonij pessundedere, Babyloniorum verò Persæ, Persarum rursus Macedones, Macedonum porrò Romani, ita Romanorum imperium Antichristus, & Antichristi postremò dominus noster. Igitur Christiani vt illi tempestati non interessent, euitaréntque vexationes tam acerbi temporis, deum quoties conueniebant, precabantur pro Romani imperij incolumitate. quandiu enim impedimentum illud commearet procederétque, securi sibi videbantur tantæ perturbationis.

Sed & iuramus, sicut non per genios Cæsarũ, ita per salutem eorum, quę est augustior omnibus geniis. Nescitis genios dæmonas dici, & inde diminutiua voce demonia? Nos iudicium dei suspicimus in Imperatoribus, qui gentibus illos prefecit. id in eis scimus esse, quod deus voluit, & pro magno id iuramento habemus. Cæterum dæmonas, id est genios adiurare cõsueuimus, vt illos de hominibus exigamus, non deierare, vt illis honorem diuinitatis conferamus.

Ad exaggerandam inuidiam contra Christianos in hoc maiestatis crimine maleuoli illud etiã adiungebant, ex eo etiam certius apparere Christianos despicere obstinato animo maiestatem Cæsarum, quod nullo modo cogi possent, vti per genios eorum adiurent, aut eos velint deos appellare. vtrunque facile refellit Tertullianus ex officio iustitiæ, demõstrans Christianos omnibus id quod conuenit attribuere. Quum enim genij isti nihil aliud quàm dæmonas sonẽt, stolidum esset, & præter religionem si iurisiurandi autoritatem venerentur, cùm alioqui à nobis per eius vim sacramenti longius ab hominibus abigantur. Verum quũ in cõuentionibus sic aliquid asseueramus, ita nobis saluus sit Cæsar, ita incolumis regnet, nónne id augustius sanctiúsque est? profectò non ex geniis metimur tanti imperatoris maiestatem, sed à deo suspicientes admirantésque iudicium eius quod ita voluit talem hominem extollere, vt aliis omnibus præesset, hoc nos maximi facimus, hoc nobis est loco maximæ in iurando æstimationis.

Sed quid ego amplius de religione atque pietate Christiana in Imperatorem? quem necesse est suspiciamus, vt eum quem dominus noster elegerit. vt meritò dixerim, noster est magis Cæsar, vt à nostro deo cõstitutus, itaque

6. ideoq; et saluũ volumus esse quod deus voluit Ed.
6. deeerare Ed.
6. eis Ed.

c. XXXIII
Pro Imperatore
6. Imperatore Ed.
6. elegit Ed.

6. noster est, magis a nostro deo cõstitutus. Itaq;

vt meo plus ego illi operor in salutem. Siquidem non solum ab eo postulo, qui merear impetrare, sed etiam quod temperans maiestatem Cæsaris infra deum magis illum cõmendo deo, cui soli subiicio: subiicio autẽ cui non adęquo. Non enim deum Imperatorẽ dicam, vel quia mentiri nescio, vel quia illum deridere non audeo, vel quia nec ipse se deum volet dici, si homo sit. interest hominis deo cedere. Satis habeat appellari Imperator. grande & hoc nomen est quod à deo traditur. Negat illum Imperatorem qui deum dicit; nisi homo sit, non est Imperator. Hominem se esse etiam triumphans in illo sublimissimo curru admonetur. Suggeritur enim ei à tergo, Respice post te, hominem memento te. Etiam hoc magis gaudet tanta se gloria coruscare, vt illi admonitio cõditionis suæ sit necessaria. Minor erat, si tũc deus diceretur, quia nõ verè diceretur. Maior est qui reuocatur, ne se deũ existimet.

Obliqua ratione insinuat Imperatorem non debere à quoquam Deum appellari: nam quum odiosum populo videretur, non potuit aduerso statim congressu impugnari. Prius igitur summam sibi beneuolentiam ex ea parte conciliat, ratiocinans Christianorum esse potius quàm aliarum gentium colere venerarique Cæsares. nam qui verum suúmque deum conditorem credunt, & seruatorem omnium, in maxima veneratione habeant necesse est potestates & imperia, vt ab eo non sine ratione facta, & ex omni alia mortalium copia selecta. Tanto igitur studiosiores sunt Imperatoris, quanto magis aliis omnibus illum agnoscunt, vt à deo præpositum rebus humanis custodem patronúmque suum. Cùm itaque cogantur Christiani bene cupere Cæsaribus, non odio fit aut dedignatione aliqua si eos nolint appellare deos, sed quatuor potißimũ rationibus: Primùm quo illi deum magis propitium habeant, alioqui indignabundum si ad mortales numen suum traduci videat: deinde quum homines illi sint, aliter enim Imperatores nõ essent, sicuti in curru illo triumphali libenter audire solent, mentiar si deos appellem. nulla enim comparatio dei & hominis, mẽtiri igitur nolo. Tertiò quia hæc tam improba videtur assentatio, vt eo nomine illos deridere viderer, quod profectò non ausim. Præterea quia hoc sibi vsurpare minimè velint, quum de quo deo nobis agatur, intelligant, imò sua hominum interesse putabunt, iustum piúmque esse cedere deo, satis habentes in

tanta

tāta gloria versari, vt quādoque admonēdi sint de cōditione sua.

Augustus imperij formator, ne dominum quidem dici se volebat. & hoc enim Dei est cognomen. Dicam planè Imperatorem dominum, sed more communi, sed quando non cogor vt dominum Dei vice dicam. Cæterum liber sum illi, dominus enim meus vnus est, omnipotens deus æternus, idem qui & ipsius. Qui pater patriæ est, quomodo dominus est? Sed & gratius nomen pietatis quàm potestatis: etiam familiæ magis patres quàm domini vocantur. Tanto abest vt Imperator deus debeat dici, quod non potest credi nisi turpissima & perniciosa adulatione; tanquam si habens Imperatorem, alterum appelles; nonne maximam & inexorabilem offensam cōtrahes eius quem habuisti, etiam ipsi timendam quem appellasti? Esto religiosus in deum, qui vis illum propitiū Imperatori. Desine aliū deum credere, atque ita & hunc deum dicere, cui deo opus est. Si non de mendacio erubescit adulatio, eiusmodi hominem deum appellans, timeat saltem de infausto. Maledictum est ante apotheosin deum Cæsarem nuncupare.

A maiori propositum confirmat. Nam si autores præcipuè rerum dij vocari solēt, id Augusto cognomen maximè competebat: ille verò tantū abfuit vt deus appellaretur, vt ne nomen quidem domini voluerit audire: quanquam & hoc etiam dei cognomen proprium est, neque tu credas, cùm dominum Imperatorem voco, ita à me intelligi vt dominum Iesum Christum vulgari vtor abusione. Cùm enim dominus ex eo genere sit vt dicatur ad aliquid, simul seruum me facio, si quem meum appello dominum. Ego verò Christum agnosco dominum, qui me magno quidem redemit, præterea neminem. Sed vos ita studium tenet adulationis, vt contraria simul & ingrata euomatis. Si enim Imperator pater meritò patriæ est & dicitur, qua ratione dominus quoque vocabitur? aut quo magis cognomento gaudebit, eó ne quod sua pietate celebratur ab omnibus, an quod apud omnes odiosum est? Sed & perniciosam esse & infaustam totam hanc adulationem patet exemplo: nam si viuēte tibi Imperatore alterum eodem nomine salutares, vtrique tam salutato quam salutanti noxæ foret. Quid igitur de deo existimandum? quum immortalem suam tātique numinis appellationem ad mortales & ephemerios trans-

ferri viderit? nimirum quem vos propitiũ Imperatori exoptatis, in perniciem sui capitis prouocatis. Deus enim is est qui honorem suum nemini commodat. porrò quàm infaustum sit & ab omni religione damnatum, aliquem vocare deum ante apotheosin, id est antequã de more relatus sit, post mortem inter deos, nullus nõ sacrificulus videt: blasphemia hæc est impia, quam quæ maximè.

C. XXXV. De sollemnibus cæsarum

Propterea igitur publici hostes Christiani, quia Imperatoribus neque vanos, neque mentientes, neque temerarios honores dicant, quia veræ religionis homines etiam solennia eorum conscientia potius quàm lasciuia celebrant. Grande videlicet officium focos & thoros in publicum educere, vicatim epulari, ciuitatem tabernæ habitu obolefacere, vino lutum cogere, cateruatim cursitare ad iniurias, ad impudentias, ad libidinis illecebras. Siccine exprimitur publicum gaudium per publicum dedecus? Hæccine solennes dies principum decent, quæ alios dies non decent? Qui obseruant disciplinam de Cęsaris respectu, ij eam propter Cæsarem deserunt, & malorum licentia pietas erit: occasio luxuriæ religio deputabitur? O nos meritò damnandos: cur enim vota & gaudia Cæsarum casti & sobrij & probi expungimus? cur die læto non laureis postes adumbramus? nec lucernis diem infringimus? Honesta res est solénitate publica exigente inducere dómui tuæ habitum alicuius noui lupanaris.

Ad alterum caput læsæ maiestatis impugnandum cum graui ironia descendit, Cùm iam inquit, satis à nobis declaratum sit, vbi pro salute Cæsarum agitur cum deo, nullo modo Christianos accusari posse, restat vt publici hostes habeantur, propterea quia dicatos Cæsaribus dies ea vanitate temeritatéque non celebrent, qua paßim in huiusmodi festis alij abutuntur, & quia veræ religionis homines Christiani scilicet, natales eorum & id genus alios solennes dies pura obeant conscientia potius quàm temulenta lasciuia, quod sanè nihil aliud est quàm in honorẽ Cæsarum nolint amplecti vitia, & odisse virtutem. Quid enim obsecro officij est, aut honestæ obseruantiæ, in vestris istis lectisterniis per vrbem? omnia quæ in tabernis, fornicibus, ac lupanaribus fieri damnaríq; solent repræsentantur. At si religioni dicantur ij dies, homines puto cõtinentiores esse oportebat, sanctiores honestioresque, & in tota morum disciplina diligentiores, quales esse ac videri volunt

ipsi

ipsi Christiani: dehonestare verò vrbem, luxuriosa licentia debacchari, & contra imperatorium decus est, & aduersus deos.

Velim tamen in hac quoque religione secundæ maiestatis, de qua in secundum sacrilegium cõuenimur Christiani, non celebrando vobiscum solennia Cæsarum, quo more celebrari nec modestia, nec verecundia, nec pudicitia permittunt, sed occasio voluptatis magis quàm digna ratio persuasit, fidem & veritatem vestram demonstrare, ne fortè & isthic deteriores Christianis deprehendantur, qui nos nolunt Romanos haberi, sed hostes principum Romanorum. Ipsos Quirites, ipsam vernaculam septem collium plebem cõuenio, an alicui Cæsari suo parcat illa lingua Romana? Testis & Tiberis, & scholæ bestiarum. Iam si pectoribus ad translucendum quandam specularem materiam natura obduxisset, cuius non præcordia insculpta apparerent noui ac noui Cæsaris scena in congiario diuidundo præsentis? etiam illa hora qua acclamant, De nostris annis augeat tibi Iupiter annos. Hęc Christianus tam enunciare nouit, quàm de nouo Cæsare optare. Sed vulgus, inquis, vt vulgus. Tamen Romani, nec vlli magis depostulatores Christianorum, quàm vulgus. Plane cæteri ordines pro autoritate religiosi, ex fide nihil hosticum de ipso senatu, de equite, de castris, de palatiis istis spirant. Vnde Cascij, & Nigri, & Albini? vnde qui inter duas lauros obsident Cæsarem? vnde qui faucibus eius exprimendis palestricam exercent? vnde qui armati palatium irrumpunt, omnibus Stephanis atque Partheniis audaciores? de Romanis, ni fallor, id est de nõ Christianis. Atque adeò omnes illi sub ipsa vsque impietatis eruptione & sacra faciebant pro salute imperatoris, & genium eius deierabant, alij foris, alij intus, & vtique publicorum hostium nomen Christianis dabant.

Ab apologia regerit more suo crimen in aduersarium. Patet, inquit, populum Rom. festos Cæsaris dies non religionis causa celebrare, sed voluptatis: eam nẽpe occasionem nacti totos pandunt luxuriæ sinus, vt qui magis illorũ deliret, studiosior principis iudicetur: instat tamen adhuc plebs & vrget Christianos: Non vos, inquit, cõscientia mouet, non deterret licentia, sed odiũ quoddã &

insita in vobis Christianis contra Cæsares ipsos simultas. Esto, inquit Tertullianus, Quid si & vos ex eadem (vt dicitur) fidelia Cæsarem dealbatis? Totũ enim hoc beneuolentiæ studium in Cæsares & mirifica obseruantia lucello noui congiarij venalis est vobis. Nam si quis circa Tiberim maximè regiones vrbis perambulet, quam partem plebs ista tam vehemens in Christianos rabula colit, inaudiet quantas euomat in imperatorem suum execrationes, quanto subinde voto nouos ac nouos exoptet Cæsares, vt nouam experiatur liberalitatem. Solebant enim Cæsares, vt plausum sibi popularem conciliarent, in ipsis plerunque auspiciis imperij nummos populo diuidere, & in caritate annonæ triticũ diuidere, aut vini oleíve congios distribuere. Quoties igitur popellus ab aliqua re laboraret, cui Cæsar esse præstò non poterat, aut nollet, præsentem (vt plerunque assolet) rerum statum oderat: & pro ipso plausu & acclamationibus, quibus imperatorem per vrbem aut in theatrum ingredientem prosequebatur, longè aliter illis animus exoptabat, quàm illa verba sonarent, de nostris annis, &c. Facilè enim si per diaphanon materiam ita à natura comparatum esset, vt præcordia hominum inspici dignoscíque possent, in animis vtique populi appareret, veluti scena quædam noui deinceps ac noui Cæsaris, qui sibi statim post diuisum congiarium subinde succederent. Tantisper enim obseruat Cæsarem plebs, quàm diu vtilis est, omnísque illa adulatio à commodis extorquetur, non à vera proficiscitur obseruantia. Christianus autem vt mentiri adulando nescit, ita præsentibus semper rebus acquiescit. Nec aliquis mihi obiiciat, inquit, hanc esse vulgi inconstantiam vltimæque plebis, quæ ad id quod præsens est quasi pecus commouetur, licet hoc ad causam nihil. Romani siquidem nihilominus sunt, & id maxime genus hominum quod Christianos maximè vexet. nã & cæteri ordines, si facta sunt potiora dictis, multò inuenientur infideliores, magísque formidolosi imperatoribus suis quàm plebes, licet in sua illa autoritate & fide religiosiores videri velint. plures enim inuenire est de senatu, de ordine equestri, de præfecturis castrorum & prætorij, qui cùm plures annos & in ipso coniurationis tempore vota pro imperatore susceperint, illum paulò pòst aut dolo circunuenerunt aut armis subuertere sunt conati. Nostra siquidem tempestate occisus est irrumpentibus prætorianis iuxta ianitrices illas lauros & pro foribus ipsius palatij, miserabili quidem & pernicioso exemplo Pertinax

optimus

optimus imperator, cúmque Romano imperio ab Illyricis succurrisset vir cordatus simul & strenuus: & qui à senatu factus esset legitimus imperator Seuerus, nónne proconsul Syriæ Niger vir consularis totum in illum concitauit orientem? nec minus occidentem Albinus vir patricius & Britanniæ proconsul? quid Aufidius Caßius paulò antè princeps inter Romanos proceres, nónne imperatorem Antiochiæ se appellauit, vt M. Antonio imperium extorqueret? Quin & Electus castrorũ præfectus per Narcissum tanquam palæstritam contortis faucibus Commodum Imperatorem strangulauit? quid alios referam Parthenios & Stephanos libertos, qui Domitianum oppressere, crudeliores in Cæsares: nimirum si animum aduertis, Romani isti sunt omnes, & principes viri, Cæsares ipsos vsque ad superstitionem colentes, non modo non Christiani, sed qui Christianos hostium loco haberent.

Sed & qui nunc scelestarum partium socij aut plausores quotidie reuelãtur, post vindemiam parricidarum racematio superstes, quàm recentissimis & ramosissimis laureis postes præstruebant, quàm elatissimis & clarissimis lucernis vestibula enubilabant? quàm cultissimis & superbissimis thoris forum sibi diuidebant? non vt gaudia publica celebrarent, sed vt vota propria iam ediscerent, & in aliena solennitate exemplum atque imaginem spei suæ inaugurarent, nomen principis in corde imitantes. Eadem officia dependunt & qui astrologos, & aruspices, & augures, & magos de Cæsarum capite consultant. quas artes vt ab angelis desertoribus proditas, & à deo interdictas, ne suis quidem causis adhibent Christiani. Cui autem opus est perscrutari super Cæsaris salute, nisi à quo aliquid aduersus illam cogitatur vel optatur? aut post illam speratur & sustinetur? non enim ea mente de charis consulitur, qua de dominis. Aliter curiosa est sollicitudo sanguinis, aliter seruitutis.

Non esse credendum ambitiosis ceremoniis, quæ à ciuibus exhibentur Imperatori, certius adhuc à Tertulliano comprobatur. Tam enim illi qui in ea re curiosiores videntur, hostes esse possunt, quàm qui negligentiores erga Cæsares, beneuoli. Nam factiosi ciues quo facilius omnem de se suspicionem conuellant, nihil de rebus extrinsecis facere prætermittunt quæ ad dißimula-

tionem odij pertineant, vt in persequendis Albini Nigríque partibus quotidie intelligebatur. Herodiano siquidem teste, posteaquam Seuerus autores vtriusque factionis deleuit, quos metaphoricè Tertullianus vindemiam parricidarum cognominat, vt qui contra patrem patriæ coniurassent, ad reliquias opprimēdas, quasi ad racemationem se conuertit. Et in quæstionibus ij sæpius conspirasse deprehendebantur, qui in Cæsaris cultu diligentiores fuissent. nā & in ludis secularibus, quos ille maximo studio celebrauit, & quotānis natali die, & in triumphis præcipuè omnem lætitiæ locum explebant. Domos suas festa fronde exornare, in vestibus ardentes lychnos suspendere, & in lectisterniis per vrbem lectos omnium magnificentißimos parare, non sine peculiari quodam gaudio. Ita enim auspicia imperij captare videbantur, & in eo quasi præludio imperij personam sibi & nomen Cæsaris accommodabant. Quo etiam modo officiosos esse illos existimandum, qui magos Chaldæósque de vita ac salute Cæsaris consulunt. Isthæc enim superstitio nihil aliud spectat quàm commoda cuiusque sua, quibus post imperatoris domini̇́que sui obitum perfrui sperat, impatiens illa moræ, ita suam cupiditatem iactat. Nec est cur mihi dicas, consulimus de Cæsare tanquam de iis qui nobis chari iucundíque sunt. ratio quippe diuersa. aliter enim de cognatis natura cogit cognatos esse sollicitos quàm de dominis suis seruos. illi enim neceßitudinem amplectuntur, hi neceßitatem detrectant.

Si hæc ita sunt, vt hostes deprehendantur qui Romani vocabantur, cur nos qui hostes existimamur, Romani negemur? non possumus & Romani non esse, & hostes, cùm hostes reperiantur qui Romani habeantur? adeò pietas & religio & fides Imperatoribus debita nō in huiusmodi officiis consistit, quibus & hostilitas magis ad velamentum sui potest fungi: sed in iis moribus quibus diuinitas imperat, tam verè quàm circa omnes exhiberi. neque enim hæc opera bonæ mentis solis Imperatoribus debentur à nobis. Nullum bonum sub exceptione personarum administramus, quia nobis præstamus qui non ab homine aut laudis, aut præmij expensum captamus, sed à deo exactore & remuneratore in differentiis benignitatis. iidem sumus Imperatoribus qui & vicinis nostris. Malè enim velle, malè facere, malè dicere, malè cogitare de

de quoquam ex æquo vetamur. Quodcunque non licet in Imperatorem, id nec in quenquam. quod in neminem, eo forsitan magis nec in ipsum qui per deum tantus est. Si inimicos (vt suprà diximus) iubemur diligere, quem habebimus odisse? item si læsi vicem referre prohibemur, ne de facto pares simus, quem possumus lædere?

c. XXXVII.
Ne malu[m] co[n]tra malum
6. habemus & c.

Romani omnes & quibus ius Quiritium impertiebatur, multis gaudebant priuilegiis, & in iudiciis præsertim non vbique neque simili modo diuexabantur. Populus itaque Rom. vt in Christianos sæuire omnibus modis posset, illos tanquam non censos, hostes humani generis appellabat, cum multis (vt dictitabāt) de causis, tum quia malè de Imperatore suo sentirent: id quod à simili iniquum esse Tertull. ostendit. nam si plures alij (vt dicebamus) Imperatoris hostes, iidem & Romani appellantur à vobis: cur & nobis & hostes & Ro. esse ob eandem causam non licet? præsertim cùm eiusmodi omnes circunstantiæ nulla ratione, sed furiosa quadā assentatione pensentur. Quid enim pietatis est aut religionis in istis officiis, quibus omnes vt Albinus & Niger aliique simulata mente ita abuti possunt, vt eo prætextu maximè nocere possint? In illis profectò moribus stat fides omnis atque religio quibus Christiani conformātur. Iubet enim illis deus vt verè & omnibus semper bene velint, neq; alicuius gratia moueātur. id quod libenter etiam exhibent, propterea quod operas eius officij deus exiget, verus omnium remunerator, nolunt enim vt homines illis aliquid expendant in præmium, aut in laudem, sed vt suā illi dilectionē gratis acceptam referant. Cùm itaque ita sibi præscripserint ex diuino iussu Christiani, vt nemini malè cupiant, quantò minus de Imperatore, quem per deum agnoscunt in tanta dignitate constitutum, malè sentire possunt. Quo loco vt certior vobis fiat Christiana benignitas, repetite animo quæ in priori actione de dogmate nostro disseruimus, quum nobis sæpius præceptum esse dicebamus à Christo, vt inimicos etiam diligamus, & omnem sibi vindictam reseruemus. Qua sanctione neminem iam odisse aut lædere possumus.

Nam de isto ipsi recognoscite. Quoties enim in Christianos desæuitis, partim animis propriis, partim legibus obsequentes? Quoties etiam præteritos à vobis suo iure nos inimicum vulgus inuadit lapidibus & incendiis? Ipsis Bacchanalium furiis nec mortuis parcunt Christianis,

6. quotiens
6. quotiens
6. præteritis vobis & c.

quin illos de requie ſepulturæ, de aſylo quodam mortis iam alios, iam nec totos auellant, diſſecent, diſtrahant. quid tamen de tam cõſpiratis vnquam denotatis, de tam animatis ad mortem vſque pro iniuria repenſatis? quādo vel vna nox pauculis faculis largitatem vltionis poſſet operari, ſi malum malo diſpungi penes nos liceret. Sed abſit vt aut igni humano vindicetur diuina ſecta, aut doleat pati, in quo probatur. Si enim hoſtes exortes nõ tantum vindices occultos agere vellemus, deeſſet nobis vis numerorum & copiarū? Plures nimirum Mauri & Marcomanni ipſique Parthi, vel quantæcunqne vnius tamen loci, & ſuorum finium gentes, quam totius orbis? externi ſumus & veſtra omnia impleuimus, vrbes, inſulas, caſtella, municipia, cõciliabula, caſtra ipſa, tribus, decurias, palatium, ſenatum, forum. Sola vobis relinquimus templa. Cui bello non idonei, non prompti fuiſſemus, etiam impares copijs, qui tam libenter trucidamur? ſi non apud iſtam diſciplinam magis occidi liceret quā occidere. Potuimus & inermes nec rebelles, ſed tantummodo diſcordes ſolius diuortij inuidia aduerſus vos dimicaſſe. Si enim tanta vis hominum in aliquem orbis remoti ſinum abrupiſſemus à vobis, ſuffudiſſet vtique damnationem veſtram tot qualiumcunque amiſſio ciuium. imò etiam & ipſa inſtitutione puniſſet, proculdubio expauiſſetis ad ſolitudinem veſtram, ad ſilentium rerum & ſtuporem quendam quaſi mortui vrbes quæſiſſetis quibus imperaretis. Plures hoſtes quam ciues vobis remanſiſſent. nunc enim pauciores hoſtes habetis præ multitudine Chriſtianorum penè omnium ciuium. Sed hoſtes maluiſtis vocare generis humani. Quis autem vos ab illis occultis & vſquequaque vaſtantibus mentes & valetudines veſtras hoſtibus eripiet? à dæmoniorum incurſibus dico, quæ de vobis ſine præmio, ſine mercede depellimus. Suffeciſſet hoc ſolum noſtræ vltioni, quod vacua exinde poſſeſſio immundis ſpiritibus pateret. Porrò nec tanti præſidij cõpenſationem cogitantes, non modò non moleſtum vobis genus, verum etiam neceſſarium, hoſtes iudicare maluiſtis: qui ſumus planè, non generis humani tamen, ſed potius erroris.

Beneuolentia

Beneuolentia Christianorum in suos inimicos vltionis negligentia tantùm abest à communi mortalium vsu, atque ita naturæ repugnare videtur, vt Tertulliano hoc loco iudices non credant, nisi rem ipsam suis circunstantiis ac testibus comprobaret. Testes itaque nullos alios citat, quàm iudices ipsos, vt qui certius omnibus aliis videre poßint, quanta vtantur patientia Christiani in omnes qui de se peßimè mereatur, ita vt cùm facilè vicem rependere valeant, nolint: nam vos, inquit, non præterit quàm crudeliter tractemur quotidie vel à vestris legibus vel ad libidinem animi vestri, nullum genus est tormenti quod in nobis non desæuiat, dum vos patientiã deuotionémque animi nostri admirari soletis, cùm ne verbũ quidem euomatur, quod non placidũ sit, quòd non honestum. Præterea si cui accidat ex nobis, vt prætereat iudicium vestrum, quantis ipsius plebis iniuriis exponitur, præsertim ipsis non dico festis sed furiis dierum Bacchanalium? Tãta est aliquando ferocitas vulgi, vt cadauera ipsa Christianorũ etiam semiputrefacta de sepulchris (quod tandẽ asylum esse debuit) eruãt disiiciántque: attamen in tanto contumeliarũ tumulo, quem vnquam de nostris, quos inter se dicitis veluti fœdere quodam in genus humanum coniurasse, notastis illatæ iniuriæ reum fieri? neque est vt obiiciatis, ideo iniurias dißimulant, quia suarum virium pœnitet. nam si minus apertè, clam dolóve quicunque lædere potest. quid enim facilius, si malo malum cõpensandum est, quàm noctu subditis facibus vrbẽ incendio deuastare? quanquam si personam hostium vt deputamur, agere velimus, non desit nobis militũ copia, maior etiam illarũ gentium quæ quotidie contra vos arma mouent. Mauri enim & Parthi atque id genus Barbari, vna est gẽs suis præscripta finibus, Christianorũ verò infinita est vbique multitudo: non modò enim vllus est locus, sed ne ordo quidem in quo Christiani nõ reperiantur, vt si eorũ disciplina armis inniteretur, nulla vnquã fuisset contra Rom. imperium conspiratio maior aut formidolosior, siue ad copias, siue ad deuotionem animorũ respiciatis. Erat etiam facilior vindictæ ratio, si iniurias quibus à deo probamur, aufugere libeat, vt semel vnà coacti aliò proficisceremur à vobis. Eiusmodi nempe diuortium satis supérque vltionis afferret. tanta enim esset horum ciuium colonia, vt ipsam metropolim omninò reliquiarum suarum pœniteret, puderétque suæ in ciues improbitatis. Cùm enim Christiani diligant omnes, in quibus plures sunt locis, pauciores hostes continentur, non sine maxi-

ma vtilitate, cùm in multis rebus tum in expellendis dæmonibus, qui mentes corporáque occulto meatu occupantes, domos sæpe conturbant. vnde ciuitatibus Christiana natio non grauis aut molesta videri debet, sed necessaria potius & gratiosa, neque appellari hostis humani generis, sed erroris humani.

Proinde nec paulò lenius inter licitas factiones sectam istam deputari oportebat, à qua nihil tale committitur, quale de illicitis factionibus timeri solet. nisi fallor enim prohibendarum factionum causa de prouidentia constat ac modestia publica, ne ciuitas in partes scinderetur, quæ res facilè comitia, concilia, curias, conciones, spectacula etiam æmulis studiorum compulsationibus inquietaret, cùm iam & in quæstu habere cœpissent, venalem & mercenariam homines violentiæ suæ operam. At enim nobis omni gloriæ & dignitatis ardore frigentibus, nulla est necessitas cœtus, nec vlla magis res aliena, quàm publica. Vnam omnes rempublicam cognoscimus mundum. Æquè spectaculis vestris in tantum renunciamus, in quantum originibus eorum, quas scimus de superstitione conceptas, cum ipsis rebus de quibus exiguntur preterimus, nihil est nobis cum insania circi, cum impudicitia theatri, cum atrocitate arenæ, cum xysti vanitate. Quo vos offendimus, si alias præsumimus voluptates? si oblectari nos nolumus, nostra iniuria est, si fortè, non vestra. Sed reprobamus quæ placent vobis, nec vos nostra delectant. Sed licuit Epicureis aliquam decernere voluptatis veritatem, id est animi æquitatem & ampla negocia.

Conclusio, quam à causa rei deinde confirmat. Explicatum longius est Christianos non modo infanticidij, incesti, impietatis, atque omni maiestatis crimine vacare, sed etiã ciuibus suis prodesse: proinde, inquit, iudices multò vehemẽtius libentiúsq; sectã Christianam admittere debebatis, & inter honestas à vobis factiones recensere, cùm nihil in se contineat, quod vrbis aliquam partem conturbare possit. Sectarũ siquidem collegia à prouidenti consilio inhiberi solent, quando ciuitates in contrarias partes diuidant, vbi maximè homines, vt cuique maior vis est opum, conduci possunt in cõtentionẽ suæ hæreseos. At verò Christiana res, cum nulla auaritia nulláque ambitione exæstuet, restat vt ab ea nihil

nihil timeri poßit. quis enim aut in senatu, aut in concione tumultuabit, cùm nullam aliam publicam rem agnoscat, quàm mundũ: neque alios ciues, quàm omnes homines. Sed & multò minus spectacula, quibus tantopere populus oblectatur cõturbabit, quãdo nec res ipsæ quibus continentur, nihil sua putet interesse, atque omnis origo eorum à superstitione deriuetur, imò nihil odit magis quàm id genus voluptatis, quo sensus omnes corrumpuntur. Quid enim insanius videri potest, quàm currẽtes in tanto discrimine quadrigæ in circo? quid turpius audiri, quàm quæ recitantur in theatro? quid sæuius intueri, quàm ferarum & gladiatorum commißiones in arena & amphitheatro? quid denique magis vanum, quàm in xystis gymnasiísve præludia, quasi ludorum per totum diem exercere? habéntne hæc tantùm momenti, vt meritò nos genus esse hominum triste agrestéque dictitemur, quasi duri stipites nulla voluptate delectemur, vitantes spectacula, ludos, choreas, nec nisi quod naturæ aduersatur sectari? nihil est hoc etiam loco in quo vos offendamus: nónne præterea libera cuique voluntas est, eligendi quamcunque libeat voluptatem, sicuti docemur à vobis & ab exemplo Epicureorum monemur, qui cùm ab autore suo didicissent summum bonum esse voluptatem, nulli sibi fraudi est, si eam intellexisse volunt, non quæ in eiusmodi ludicris est, sed quæ prodeat ex æquitate & maximis rebus præclarisque gestis: sicuti Cic. in 1. de Fin. commemorat.

C. XXXIX
De disciplina Christianorum

[Ædam iam nunc ipse negocia Christianæ factionis, vt qui mala refutauerim, bona ostendam.

Hactenus criminibus responsum est, ita vt non diluta modo sint, sed etiam in aduersarios reiecta, vbi ea de Christo réque Christiana dicta sunt, quæ pro re nata necessaria videbãtur. nunc verò quoniam oratoris est non solùm depulsione criminis, sed etiã à propositæ rei natura suadere, Tertull. vniuersam rem Christianam ante oculos iudicum exponere aggreditur, vt vnde ea sit, & cuius gratia, per quos fiat, & quomodo, cognoscentes facilius suam agnoscant iniquitatem. quibus quidem locis quæcunque etiam Christianis obiiciebantur, commodius audientur, excidentúrque. Licebit ex his cognoscere quæ facta sit nostra tempestate diminutio religionis, speciémque tantummodo antiquioris ecclesiæ quædam apud nos nocturna Christianorum collegia retinere.

Corpus sumus de conscientia religionis & disciplinæ veritate & spei fœdere. Coimus in cœtum & congrega-

tionem, vt ad deum quasi manu facta precationibus ambiamus orãtes. Hæc vis deo grata est. Oramus etiam pro imperatoribus, pro ministris eorum, & potestatibus seculi, pro rerum quiete, pro mora finis. Coimus ad diuinarum literarum commemorationem, si quid præsentium temporum qualitas aut præmonere cogit, aut recognoscere. Certè fidem sanctis vocibus pascimus, spem erigimus, fiduciam figimus, disciplinam præceptorum nihilominus inculcationibus densamus, ibidem etiam exhortationes, castigationes, & censura diuina. nam & iudicatur magno cum pondere, vt apud certos de Dei conspectu: summúmque futuri iudicij præiudicium est, si quis ita deliquerit, vt à communicatione orationis & conuentus & omnis sancti commercij relegetur.

Quid sint Christiani, breuiter ab efficienti causa definit. Quum enim mutua inter se charitate deuinciantur, systema eorum corpus quoddam meritò dicitur, cuius caput Christus est. Conciliantur autem hæc inter se membra, non vt aliarum hæresium cœtus, sed quia conscij sunt, veram dei religionem per Christum operari, veram eius esse doctrinam, & præmiorum spem certam, quo veluti fœdere continentur in ordine. Cúmque in ecclesiam, id est in cœtum cogimur, nullum aliud nobis propositum est, quàm vt multiplicibus ex vno veluti impetu precibus Deum nobis aliisque propitium reddamus, quæ vasa sunt indignationis, fiant vasa misericordiæ. Præterea vt temporum trãquillitate perfruamur, & horrendũ dei iudicium differatur. Leguntur etiam diuinæ literæ, quibus maximè prædicta recognoscere poßimus ad confirmationem fidei spémque certiorem faciendam. Nec pauciora sunt præcepta quæ præter literarum disciplinam afferuntur, vbi pro rerum qualitate, alij exhortantur, alij puniuntur exacto quidem examine, vt qui certum habeamus hæc omnia coram deo semper tractari. Quod si quis ceruicosus sit aut improbus, communione aliorum interdicitur, quod quasi præiudicium est venturi iudicij, in quo deus malos à se procul excludet & à suis.

Præsident probati quique seniores, honorem istum non pretio, sed testimonio adepti. neque enim pretio vlla res dei constat. etiam si quod arcæ genus est, non de oneraria summa, quasi redemptæ religionis congregat, modicam vnusquisque stipem menstrua die, vel quum velit,

& si

& si modò possit, apponit: nam nemo compellitur, sed sponte confert. Hæc quasi deposita pietatis sunt. nam inde nō epulis, nec potaculis, nec ingratis voratrinis dispensatur, sed egenis alēdis humandísq; & pueris ac puellis re ac parētibus destitutis, ętatéq; domitis senibus, item naufragis, & si qui in metallis, & si qui in insulis, vel in custodiis, duntaxat ex causa dei sectæ, alumni confessionis suæ fiunt. Sed eiusmodi vel maximè dilectionis operatio nōtam nobis inurit penes quosdam. Vide, inquiunt, vt inuicem se diligāt. ipsi enim inuicem oderunt. & pro alterutro mori sunt parati. ipsi enim ad occidendū alterutrū paratiores erunt. Sed quod & fratres nos vocamus, non alias, opinor, infamāt, quàm quod apud ipsos omne sanguinis nomen de affectatione simulatum est. Fratres etiā vestri sumus, iure naturæ matris vnius, & si vos parum homines, quia mali fratres. At quantò dignius fratres & dicuntur & habentur, qui vnum patrem deum agnouerunt, qui vnum spiritum biberunt sanctitatis, qui de vno vtero ignorantiæ eiusdem ad vnam lucem expirauerunt veritatis. Sed eo fortasse minus legitimi existimamur, quia nulla de nostra fraternitate tragœdia exclamat, vel quia ex substantia familiari fratres sumus, quæ penes vos ferè dirimit fraternitatem. Itaque qui animo animáque miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus. Omnia indiscreta sunt apud nos præter vxores, in illo loco consortium soluimus, in quo solo cęteri homines consortium exercent. qui non amicorum solummodo matrimonia vsurpant, sed & sua amicis patientissimè subministrant, ex illa (credo) maiorum & sapientissimorum disciplina Græci Socratis & Romani Catonis, qui vxores suas amicis communicauerunt, quas in matrimonium duxerant liberorum causa, & alibi creādorum, nescio quidem an inuitas. Quid de castitate curarent, quàm mariti tam facilè donauerant? O sapientiæ Atticæ, ô Romanæ grauitatis exemplum, Leno est philosophus & censor. quid ergo mirum si tanta charitas conuiolatur?

Sed ne tumultuarius quidam cœtus is esse credatur, præsunt, inquit, omnibus ij qui à Græcis presbyteri, à nobis seniores dicūtur, non omnes, sed qui communi omnium testimonio probantur,

nullo ambitu intercedente. nihil enim sacrum apud nos precio comparatur delegatúrve, minimè de pecuniaria re sollicitos. si quid tamen in arcula nostra nummorum tenetur, ex collatione singulo quoque mense collectorum, non quod onus hoc & tributum quasi pro adepta vera religione imponatur (quando enim quisque velit aut poßit, confert) quicquid id est, non in palati gratiam, sed totum in pietatis officia erogatur. Sepeliuntur, aluntúrve pauperes, pupilli, imbecilles, senes, naufragi, & qui profitentes Christum in insulis, aut in fodienda metalla, aut in carceribus macerantur, tanquam veræ fidei alumni. quam extraordinariam charitatem gentes aliæ videntes non possunt non admirari, sed vt qui se inuicem odisse & interimere quoque solent, suo nos modulo metientes, omnia semper in peius distrahunt, dissimulántque hoc, & damnare etiam volunt, præsertim quod Christiani sese fratres ex dilectione appellẽt: quam nominis vsurpationem facilè nobis est, inquit, defendere apud vos, etiam quibus nullus est consanguineus, nisi ambitione verborum. facta siquidem vestra declarant, nulla non commoda præferri neceßitudinibus, vt incredibile videatur nomen hoc alicui ecclesiæ conuenire posse. Si ergo à natura, à moribus, à simili suaderi potest aliquid, omnia congruere in nomine hoc, neque temerè impositum esse videbitis. nam si ad communem omnium parentem naturam respiciatis, quid est cur non modo eiusdem sectæ homines, sed vniuersi mortales fratres inter se meritò appellari non possint? licet vos hanc ita naturæ legem antiquastis, vt non modo non fratres, sed ne homines quidem dici mereamini. Quod si cõmuniter omnibus, præcipuè tamen Christianis cõuenit, qui vnum patrem vnúmque verum deum agnoscentes, eadem sancti spiritus hæreditate fruuntur, qui ex eodem ignorãtiæ vtero prodeuntes, veritatis aura refrigerantur, nisi fortè minus ideo fratres dicendi, aut quia in fraterna summáque pace viuimus, nec de nobis aliqua sumitur materia digna theatro, quales in Phœnißis de Eteocle & Polynice: qualis etiam Romulus vestri generis autor in fratrẽ: aut quia in rebus domesticis legẽ fraternã exercere nõ videtis, vt suã quisq; portionẽ rerũ auferat, alterq; succedat alteri, quæ causa frequens est apud vos, vt omnia iura violẽtur. Quàm multi enim sunt, qui vt soli hæreditates inuadãt, fratres de medio tollũt? At nos qui vna omnes anima & cõmuni animo viuimus, rem quoq; quæ multò minoris est, cõmunicare inter nos volumus: denique

denique omnia Christianorum communia, præter vxores: hic tantummodo consortium omne communionémque penitus castitatis amore dissoluimus, vbi cæteri turpiter labuntur. Quid enim si sapiens ille Socrates apud Græcos, vxorem suam tanquam armenti matricem amico suo ad propagandam sobolem concessisset, & Cato apud Romanos Marciam suam Hortensio flagitanti, de coniugiis aliorum sperandum? Dissentire videtur Tertullianus à Plutarcho, qui hoc de Vticensi Catone, non de Censorio refert.

Nam & cœnulas nostras præterquam sceleris infames vt prodigas suggillatis. de nobis scilicet Diogenis dictum est, Megarenses obsonant, quasi crastina die morituri. Sed stipulam quis in alieno oculo facilius perspicit, quàm in suo trabem. Tot tribubus, & curiis, & decuriis ructantibus acescit aër. Saliis cœnaturis creditor erit necessarius. Herculanarum decimarum, pollinctorũ sumptus stabularij supputabunt: Apaturiis, Dionysiis mysteriis Atticis coquorum delectus indicetur, ad fumum cœnæ Serapicæ sparteoli excitabũtur, de solo triclinio Christianorum retractatur.

Cœna Christianorum quod infanticidij incestíque scelere taxetur, dictũ est in superioribus: cum verò luxus etiam factionísque nomine damnaretur, hoc loco Tertullianus cuiusmodi ea foret, apertius narrat, dolens primò iniquitatem hominum, qui tanta odij cæcitate feruntur, vt quo illi maxime crimine laborant, in Christianos effutiãt. quasi vero securi, gulæ perinde atque alij indulgere poßint, neque cõtinuo mors eorum ceruicibus immineret, ita vt quod in Megarẽsium voracitatem Diogenes lusit, ex parte Christianis conueniat. Sed quod ingenium hominum est, aliorum errata ante oculos nobis proponimus, crimina verò nostra à tergo mantica seruat. Nam si luxuria epularum in sacris debet in inuidiam crimẽnque vocari, omnes aliæ gentes rectius accusari posse videntur quàm Christiani. Si enim cuiusque tribus conuiuia quæ Romæ parantur in curiis à suis curionibus, si quæ cœnæ in decuriis iudicum quotidie fiunt inspicias, ex cruditate tot hominũ eructantium, ipsum quidem aëra tantum non acescere senties. quid Salij? nónne suas cœnas tanto instruunt sumptu, vt principibus publicanorum decumanis, Herculis decimas locare cogantur, vnde & opiparæ lautioresq; epulæ Saliares vulgo vocantur. In funerũ

16. quoq; et El.
6. megarenses et El.
16. ædificat quã si vero nunquam morituri et El.
6. acessit
6. Salijs et El.
6. decimanarũ
6. et et El.
6. Sriptu et El.
6. indicitur et El.
6. Sarapiacæ et El.

quoque locatione quàm multa pollinctores ingurgitent, ex supputatione cognoscitur stabularij & cauponis. nec apud Græcos minor est insania gulæ : nam & Athenienses sacra Liberi patris, quæ Apaturia dicuntur, tanto studio Phratriarum curantur, vt coquorum etiam delectus habeatur. Aegyptiorum quoque culinæ in sacris Serapidos quanto luxu frequentantur, admonet vis illa sparteolorũ & fiscellarum, quæ vndique concurrunt. Attamen cum ita res apud aliàs gentes habeat, Christianorum tantũmodo mẽsa examinatur, quæ nihil habet in se quod non honestũ, quod non sanctum videatur, vt ex hoc loco docebimus.

Cœna nostra de nomine rationem suam ostendit, vocatur enim ἀγάπη, id quod dilectio penes Græcos est. Quantiscũque sumptibus cõstet, lucrũ est pietatis nomine facere sumptũ. siquidem inopes quoq; refrigerio isto iuuamus, non qua penes vos parasiti affectant, ad gloriã famulandæ libertatis, sub autoramento ventris inter cõtumelias saginandi, sed qua penes deum maior est contemplatio mediocrium. Si honesta causa est conuiuij, reliquum ordinem disciplinæ æstimate, quid sit de religionis officio. nihil vilitatis, nihil immodestiæ admittitur. non prius discumbitur quàm oratio ad deũ prægustetur. editur quantũ esurientes capiunt, bibitur quãtum pudicis est vtile: ita saturãtur, vt qui meminerint etiã per noctem adorandũ deum sibi esse: ita fabulantur, vt qui sciãt dominum audire. Post aquam manualem & lumina vt quisq; de scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, prouocatur in medium deo canere: hinc probatur quomodo biberit. Æque oratio conuiuium dirimit, inde disceditur nõ in cateruas cæsionum, neque in classes discursationũ, nec in eruptiones lasciuiarum, sed ad eãdem curam modestiæ & pudicitiæ, vt qui non tam cœnam cœnauerint, quàm disciplinam.

ονομαστικὸς ὅρος, qui cum aliis locis negocio adiunctis ostendit conuiuium Christianorum, si partes eius, si euentus cõsiderentur, penitus esse dissimile ab aliorum compotationibus, contrariúmq; ab opinione & calumnia aduersariorũ. nam cum agape dilectio charitásque significet, nomináq; semper à primarum partium rebus imponantur, satis constat maius illic momentum dilectionis esse, nõ sumptus: vbi sanè ditiores nihil sibi præter modum apponen-

nen-

nentes suis epulis indigentiores refrigerant, non quasi parasitos gnatonésque qui cum liberi sint, gloriæ loco ponunt seruitutẽ & contumelias, ob eam sane mercedem & autoramentum vt ventri satisfaciant: sed quia tenuiorum curationem gratißimam esse deo existimant. à minori igitur, si ipsa cœna tam honestam causam habet, nec sine religionis officio perfunditur, quid de reliqua Christianorũ disciplina dicendũ? nimirũ cætera, vbi maior religio desideratur, maiori etiam pietate tractantur, quando ea pars vitæ maxime à sacris aliena tam sanctè exigatur, vt nihil vile aut sordidum ibidẽ appareat. De die vero cœnasse antiquos omnes literæ docent, ita vt secunda mensa ad tenebras vsque extenderetur, quo tempore lotis manibus & inflammatis lychnis, aut talis operam ludebant, aut saltationibus cantilenísque, sæpe etiam in propinationibus vino efferuescentes aut inter se rixabantur, aut ebrij per vrbem discurrentes cateruatim, obuium quemque cæsionibus verberibúsque accipiebant, nisi in turpes lasciuias prorumperent: quæ omnia ita Christiana norma emẽdauerat, vt non vitia tantũ fugaret, sed optimos etiã mores reponeret, nec maior vbique corporis ratio haberetur, quàm ipsius animi. MANVALEM dixit aquã, quæ manibus abluendis effundebatur, ad discrimen balienarum, quibus ante cœnam vtebantur, qua forma manualem quoque obedientiam iuris periti dicunt, & manuariũ argentum à Gellio, ex eodem nomine deriuatum.

Hæc coitio Christianorum meritò sanè illicita, si illicitis par: meritò damnanda, si quis de ea queritur eo titulo quo de factionibus querela est. In cuius perniciẽ aliquando conuenimus? Hoc sumus congregati quod & dispersi: hoc vniuersi, quod & singuli: neminem lædentes, neminẽ contristantes, quum probi, cùm boni coëunt, quum pij, cùm casti congregãtur, non est factio dicenda, sed curia. At ecõtrario illis nomen factionum accõmodandum est, qui in odium bonorũ & proborum cõspirant, qui aduersum sanguinem innocentium clamant, prætexentes sanè ad odij defensionem illam quoque vanitatẽ, quod existiment omnis publicę cladis, omnis popularis incommodi Christianos esse in causa. Si Tiberis ascendit in mœnia, si Nilus non ascendit in arua, si cœlũ stetit, si terra mouit, si fames, si lues, statim Christianos ad leonẽ. Tãtos ad vnũ?

Factionis calumniã, qua conuentus cœnáq; Christianorũ labo-

XL
Cõtra æthnicam rationem
6. factionis etc.
6. coclamat etc.
6. causam etc.
6. Leonem, adclamatur tatos vnũ. christianus

rabat, per locũ à partium enumeratione diluit. Concedo enim, inquit, si nostra hæc coitio similis est illicitis prohibitísque collegiis, veluti de Bacchanalib. quandoque cautum est, vt nostra quoque damnetur: si præterea habet in se eas partes causásque quibus factiosi conueniuntur in iudicium, nihil moror quin meritis pœnis afficiatur. Verùm cũ ratio diuersa sit, neque in vllius perniciẽ conueniamus, neque in diuersa studia propter imperij cupiditatem discedamus: semper enim & vbique Christianus idem est, idémq; sentit solus quod in cœtu, nequaquam factio dicenda nostra ecclesia est, curia potius, vt quæ omnia bene curet. Vestra verò iudices collegia videte ne quæcunque sunt factiosos contineant. Conspirant enim in perniciem innocentium sub prætextu publicæ charitatis: odio quidem maligno quæcunque naturæ iniuria accidunt, vt si cœlũ pluuiam denegat, si concutiuntur inundantúrue vrbes, Christianis imputantes, & ad pœnas vocantes immanißimas, & vt leonib. obiiciantur. TANTOS *ad vnum. Diasyrtica exclamatio cũ admiratione pronuncianda. q. d. quæ vestra mens est, vt vni leoni tanta Christianorũ multitudo obiiciatur? (temerarium dictũ) qui fieri potuit vt cõficiantur? proinde alia ratio vobis ineũda, quæ odij cæcitate deposita, vestræ melius iniquitati consulat.*

Oro vos, ante Tiberium, id est ante Christi aduẽtum, quantæ clades orbem & vrbem ceciderũt? Legimus Hierapolim, & Delon, & Rhodõ, & Con insulas multis cum milibus hominum pessum abiisse. Memorat & Plato maiorem Asiæ & Africæ terrã Atlantico mari ereptam. Sed & mare Corinthium terræmotus ebibit. & vis vndarum Lucaniã Italiæ abscissam in Siciliæ nomen relegauit. Hęc vtique non sine iniuria incolentium accidere potuerunt. Vbi verò tunc non dicam deorum vestrorum cõtemptores Christiani, sed ipsi dij vestri, cum totum orbem cataclysmus aboleuit? vel vt Plato putauit, campestre solummodo? Posteriores enim illos clade diluuij contestantur ipsæ vrbes in quibus nati mortuíque sunt, etiam quas cõdiderunt. Neque enim aliàs in hodiernum manerent, nisi & ipsæ posthumæ cladis illius. Nondum Iudæũ ab AEgypto examen Palæstina susceperat, nec iam illic Christianæ sectæ origo consederat, quum regiones ac fines eius Sodoma & Gomorra igneus imber exussit. Olet adhuc incendio terra, & si qua illic arborum poma oriantur, ocu-

oculis tenus, cæterũ contacta cinerescunt. Sed nec Tuscia atque Campania de Christianis querebatur, quum Volsinios de cœlo, Põpeios de suo monte profudit ignis. Nemo adhuc Romæ deum verum adorabat, cum Annibal apud Cannas per Romanos annulos cædes suas modio metiebatur. Omnes dij vestri ab omnibus colebantur, cũ ipsum Capitolium Senones occupauerũt. Est bene quod si quid aduersi accidit vrbibus, eædem clades templorum quæ & mœnium fuerũt: vt iam hoc reuincam, non à deis euenire, quia & ipsis euenit.

Sæpius obiecerunt Christianis calamitates suas aliæ gentes, temerario (vt diximus) odio simultatis magis, quàm quòd crederẽt indignari deos noua religione, nam ante id temporis incendium vrbis à Nerone in Christianos reiectũ est. multis deinde post annis vltimam vrbis deuastationem eadem causa accidisse plerique hominum dictitabant: in qua re diluenda diuus Augustinus suã ciuitatem maiori ex parte condidit. Tertullianus autem breuiter more suo calumniam eiusmodi ridiculam esse per rationem tẽporum ac testes ab ipsis aduersariis reuincit. & in enumeratione maiorum calamitatum (nulla enim iam Samos est, nulla Delos inter insulas) quæ ante Christum obuenere, magis semper aduersarios vrget cõmunibus omnium gẽtium infortuniis prouinciales vicinósque adiungẽs. Pompeij siquidem oppidum in Cãpania, & Volsinium Tusciæ. Vltimo loco ad propria ipsorum Romanorum deuenit: tãtúmque abest, inquit, vt ira vel ope vestrorum deorum eiusmodi iniuriæ inferantur, vt plurimæ humano generi acciderint priusquam nascerentur. Saturnia enim & Ianiculum oppida à Saturno Ianóque condita nullus non confitetur, & ab aliis alia quamplurima post cataclysmum vniuersaléque diluuium, alioqui nulla eorum monumenta restarent. Cum itaque tãta generis humani internecio præcesserit vestros deos vt posthumi sint illius, concedendum aliam habuisse causam. Atqui quando est tanta iam superstitione à vobis venerati periuri Annibalis causam, aut impiorum Gallorum partes potius quàm vestras suscepisse credendum, si qua fuissent vnquam potestate præstantes. ex quo illud etiam obiter cognoscitur, quàm bene sit & opportune, vt nulla vnquam oppida expugnentur, quin & templa deorum simili damno mulctentur. certius enim colligitur aliunde pendere tantorum causam malorum.

Semper humana gens male de deo meruit. primo quidem vt in officia eius quemcunque intelligeret ex parte non requisiuit, sed & alios insuper sibi commentata est quos coleret: dehinc quod non inquirendo innocentiæ magistrum, & nocentiæ iudicem & exactorem, omnibus se vitiis & cerimoniis inuoluit. Cæterum si requisisset, & recognosceret requisitum, & recognitum obseruaret, & obseruatum magis propitium experiretur quàm iratum. Eundem ergo nunc quoque scire debet iratum, quem & retro semper priusquam Christiani nominarentur. Cuius bonis vtebatur ante editis, quàm deos sibi fingeret: cur non ab eo etiam mala intelligat euenire, cuius bona esse non sensit? Illius rea est, cuius & ingrata.

Disiecta falsæ causæ opinione, veram substituit, deum ostendens qui ante omnia & per quem omnia tribus iustis de causis humano generi veluti iratum, iustitiæ legibus vti, & male de se merentes male aliquando tractare. prima est, quod homines licet indocti reos se diuinæ maiestatis fecerunt, quod quem deum aliqua ex parte intelligerent (nam per ea quidem quæ videmus, facile in cognitionem venimus eorum quæ non videntur à nobis. Cœli siquidem enarrant gloriam dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum) neglexerunt: doctiores vero quod pro cõperto habentes, quicquid moueatur ab alio moueri, neque infinitum esse processum: aliquid tandem immobile confiteri debuerint, qui deus est: præterea cum nihil à seipso generetur, ad eam denique causam deuenire, quæ increata & immobilis alia omnia moueat & generet. Per hos itaque naturæ igniculos cum aliqua deum intelligerent, tantum abfuit vt studio eius cognitionem augerẽt aut indagarent, vt alios sibi deos temere fingerent, & creatis (vt inquit Apostolus) diuinum honorem tribuerent creatore neglecto. vnde secundæ causæ aditus est factus, vt virtutis scilicet autore & duce repudiato, omni genere vitiorũ contaminati merito plectantur: id quod in contrarium recidisset, si prælucentibus naturæ facibus, verum deum requisissent. tantam enim illius numinis maiestatem vímque cognouissent, vt pro suis quisque viribus ipsum coluissent, maximáque pietate prosecuti essent, atque ita semper propitium (vt pridem quãdoque) sensissent, quem nunc iratum experiuntur, expertíque sæpenumero fuere multo ante sectam Christianam. ex quibus tertia exorta est causa ingratitudinis.

nis. cum enim iam à principio mortales fructum bonorũ quæ parauerat ediderátque deus ceperint, & immemores aut nullam gratiam habuerint, aut in indignos transtulerint, quid mirum, ſi cuius bona ſentire noluerunt, mala tandem experiantur?

Et tamen ſi priſtinas clades comparemus, leuiora nunc accidunt ex quo Chriſtianos à deo orbis accepit. Ex eo enim & innocentia ſeculi iniquitates temperauit, & deprecatores dei eſſe cœperunt. Denique cum ab imbribus æſtiua, hyberna ſuſpendunt, & annus in cura eſt, vos quidem quotidie paſti ſtatimque pranſuri balneis & caponis & lupanaribus operãtibus aquiliciæ Ioui immolatis, nudipedalia populo denunciatis, cœlum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis, auerſi ab ipſo & deo & cœlo: nos vero ieiuniis aridi, & omni continentia expreſſi, ab omni vitæ fruge dilati in ſacco & cinere volutantes, inuidia cœlum tundimus, deum tangimus, & cum miſericordiam extorſerimus, Iupiter honoratur. Vos igitur importuni rebus humanis, vos rei publicorum incommodorum, vos malorum illices ſemper, apud quos deus ſpernitur, ſtatuæ adorantur. Etenim credibilius haberi debet eum iraſci qui negligatur quam qui coluntur. aut næ illi iniquiſſimi, ſi propter Chriſtianos, etiam cultores ſuos lædunt, quos ſeparare deberẽt à meritis Chriſtianorum.

A collatione. Amplius, inquit, tantum abeſt vt Chriſtiani ſint in cauſa calamitatum, quibus orbis terrarum affligitur, vt affirmare proculdubio poßim, ex quo talis diſciplina introducta eſt, multo minores incubuiſſe clades. Si enim deus tãgitur ira, & precibus mortaliũ conſiliatur, gratiórque eſt illi cõtinentia quam libido atque luxuria, Chriſtianos nimirum deprecatores magis quam alios accipiet. nam in comparatione inſtitutionum, quibus in eiuſmodi caſibus vtitur vterque noſtrum, liquido apparet quãta cum virtute preces nos fundimus, tanta vos impietate contendere. Si enim ſudum ſit, & tandiu ſerenus aër deneget imbres, vt æſtiua cõtinuentur cum hybernis, & maxima ſollicitudine torqueantur eius anni homines, vos nullum intemperantiæ genus remittentes, pedibus tantum nudis procedentes creditis nouo genere ſacrificij, aquiliciis ſcilicet ex ipſis laquearibus Capitolij deſcendere nubes. Nos verò eo tempore quo magis miſericordiã dei

exoremus, continentiam geminamus, in omnia humilitatis genera descendimus. Ieiunij, sacco, cinere voluntates quidem nostras contundentes castigantésque, cœlum vero ipsum in inuidiam pene & in crimen vocantes, quod tam mœstis afflictísque hominibus pluuiam deneget: cúmque nostra deinde opera propitius deus pluat, vos Iouem Capitolinum quasi eius muneris autorem veneramini. Vnde iustioribus de causis inferre possimus, in vos omnes eadem merito dici posse quæ Christianis imputantur. nam si quis dei cultus est, & statuis id mortalium dedicetis, nonne in terras iram dei allicitis, vt vobiscum omnes alij plectantur: profecto quicunque liber est ab odio iudicabit, vos equidem inter homines importunos esse & noxios, & quibus incommoda publica asscribi debeant. Quod si dij vestri quos tanto studio colitis benigni sunt, calamitates tamen non defendant, restat vt ab alio quod negligitis numine proueniant: alioquin si possint illi auertere, nec velint, iniqui sunt, & nulla benemeretium gratia mouentur, quoniam insontes vos à nocentibus non segregent.

Hoc, inquitis, & in deum vestrum repercutere est. Siquidē & ipse patiatur propter prophanos etiam cultores suos lædi. admittite prius dispositiones eius, & non retorquebitis. qui enim semel æternum iudicium destinauit post seculi finem, non præcipitat discretionem, quæ est conditio iudicij, ante seculi finem. Æqualis est interim super omne hominum genus & indulgens & increpitans. communia voluit esse commoda profanis, & incommoda suis, vt pari consortio omnes & lenitatem eius & seueritatem experiremur. qui equitatem didicimus apud ipsum, diligimus lenitatem, metuimus seueritatem: vos contra vtrunque despicitis: etiam sequitur vt omnes seculi plagæ nobis si fortè in admonitionem, vobis in castigationem à Deo obueniant. Atqui nos nullo modo lædimur, in primis quia nihil nostra refert in hoc æuo, nisi de eo quàm celeriter excedere: dehinc, quia si quid aduersi infligitur, veris meritis deputatur. sed & si aliqua nos perstringunt vt vobis cohærentes, lætamur magis recognitione diuinarum prædictionum, confirmantiū scilicet fiduciam & fidem spei nostræ. Si verò ab eis quos colitis, omnia vobis mala eueniunt nostri causa, quid colere perseueratis tam ingratos, tam iniustos? qui magis vos in dolorem

dolorem Christianorũ iuuare & asserere debuerãt, quàm nos separare deberent à meritis Christianorum.

Quam Tertullianus ansam aduersariis dedisse videbatur, è manibus nunc aufert, ignorantiæ addicens. Cùm enim misericordiæ iustitiæque diuinæ participes omnes homines eodem tempore fiant, & gentes aliæ cum Christianis, & Christiani cum aliis plectantur, à quocunque id numine eueniat, iniquum videbatur iis qui rem ipsam de proximo intuerentur. Christiani verò homines prouidentiæ œconomiæque dei conscij, æquo omnia ferentes animo, ab eo ordine serieque rerum quam à principio destinauit in nobis nimirum recedere arbitrantur. Cùm enim constituerit deus in clausula seculorum iudicare omnes homines, nimium inuidiose videretur aut improbè, si quos ad arbitrium suum in terris viuere voluerit, sub iisdem conditionibus ante statutum tempus, & quasi indicta causa viribus iudicij exercerẽtur distinguerentúrque mortales. Sed & quos amat deus, tanquam filios statim corrigit, ita vt bonorum hic animos leniter expurget, malos in grauiores pœnas reseruet. Timẽtibus enim deum omnia cooperantur in bonum. seueritate siquidem diuina admonentur, à qua cæteri puniuntur. Sed quantumuis ab iniuriis cõflictentur Christiani, tribus potissimum causis persuadentur nullo vnquam affici detrimento. primò quia cùm se peregrinos in terris agere credant, quo citius vitam cum morte commutantes, ad veram patriam peruenerint, eo magis secum feliciter autumant, vt qui ad mortem cruciatúsque distracti canere solent: Respice anima mea in requiem tuam, quoniam deus benefecit tibi. Deinde quicquid interea perpetiuntur, asscribitur illis à deo inter vera certáque merita. Postremò in his malis tantum abest vt Christiani perturbentur, vt ex his fiduciam maiorem & quasi arrabona accipiant promissorum bonorum, cum eadem recognoscant à sacris vatibus tanto prius tempore prædicta, vnde vestra sunt omnia hæc mala. Si verò (vt dictitatis) nostra culpa sæuiant dij, admiror patiẽtiam vestram, qui tam ingratos colatis & iniquos. debuerant illi egregiam erga vos operã nauare, & beneficẽtiores esse, vos iamdudũ sibi, quasi suos asserentes cõprehendentésque, vt inuidia simul & dolore destituti Christiani disrumperẽtur, nedum seorsum ab illis vos seiungere, expertésque facere nostrorum demeritorum.

Sed alio quoque iniuriarũ titulo postulamur, & infructuosi in negocio dicimur. quo pacto homines vobiscum

Quòd infructuosos dicunt

degentes, eiusdem victus, habitus, instructus, eiusdem ad vitam necessitatis? neque enim Brachmanæ, aut Indorum gymnosophistę sumus, syluicolę & exules vitæ. Meminimus gratiam nos debere domino Deo creatori, nullum fructum operum eius repudiamus. planè temperamus, ne vltra modum aut perperam vtamur. Itaque non sine foro, non sine macello, non sine balneis, tabernis, officinis, stabulis, nundinis vestris, cæterisque commerciis, cohabitamus in hoc seculo. nauigamus & nos vobiscum & militamus, & rusticamur, & mercamur, proinde miscemus artes, opera nostra publicamus vsui vestro. Quomodo infructuosi videamur negociis vestris, cum quibus, & de quibus viuimus; non scio. Sed si cerimonias tuas non frequento, attamen illa die homo sum. non lauor diluculo Saturnalibus, ne & noctem & diem perdam: attamen lauor honesta hora & salubri, quæ mihi & colorem & sanguinem seruet. rigere & pallere post lauacrum mortuus possum. Non in publico Liberalibus discumbo, quod bestiariis supremam cœnātibus mos est: attamen vbi de copiis tuis cœno? non emo capite coronā. quid tua interest, emptis nihilo minus floribus quomodo vtar? puto gratius esse liberis, & solutis, & vndiq; vagis. Sed & si in coronam coactis, nos coronam naribus admouimus, viderint qui per capillum odorantur. Spectaculis non conuenimus: quæ tamen apud illos cœtus vēditantur, si desiderauero liberius de propriis locis sumo. Thura planè non emimus. Si Arabiæ querūtur, sciant Sabæi pluris & carius suas merces Christianis sepeliendis profligari, quàm diis fumigandis. Certè, inquitis, templorum vectigalia quotidie decoquunt, stipes quotusquisque iam iactat. non sufficimus & hominibus & diis vestris mendicātibus opem ferre, nec putamus aliis quàm petentibus impertiendum. Denique porrigat manum Iupiter, & accipiat, cùm interim plus nostra misericordia insumit vicatim, quàm vestra religio templatim. Sed cætera vectigalia gratias Christianis agunt ex fide dependentibus debitum, qua alieno fraudando abstinemus: vt si ineatur quantum vectigalibus pereat fraude & mendacio vestrarum professionum, facile ratio haberi possit, vnius speciei querela compensata pro

ta pro commodo cæterarum rationum.

Contra maximas huc vsque calumnias disputatum est à Septimio, læsæ & diuinæ & humanæ maiestatis, quorũ reatus morte mulctari solet. quæ restant vulgares penitus sunt, & ex odÿ abundantia ab infima indigentíque plebe in Christianos profusæ. deriuantur sanè ex eodẽ fonte immutatæ religionis. nam cum Christiana lex ita componat animos hominum, vt omnia cum virtute peragant, necesse erat vt eius sectatores in multis rebus ab aliorũ viuendi ratione dissentirent. cum itaque Christiani homines immodestos quosdam mores exuti haud ita frequentes tabernis, balneis, officinísque vterentur, iudiciorúmque contentiones summopere deuitarent, factum est vt apud multitudinem genus hominũ appellarentur non modo extraneum, sed inutile quidem & nullius inter homines vsus, vt à quibus nihil compendÿ aut lucri sperari posset. Quæ maxima quidem iniuria est contra ciues. Nati enim ea conditione sumus omnes, vt non modo nobis, sed aliis etiam prodesse debeamus. Tertull. igitur vt ab hac quoque calumnia Christianos liberet, quàm immeritò talia de Christianis iactentur ostendit à simili potißimum, & à dißimili reprobans auaritiam simul & ineptias plebis. Nam si, inquit, Christiani aliquam oceani insulam quomodo gens illa superstitiosißima Brachmanarũ incolerent seorsum ab aliis hominibus, aut in syluis velut Indorum philosophi gymnosophistæ relegati viuerent, poterant aliquo modo infructuositatis accersiri: verũ cùm eadem loca, eundem cultum, easdem vitæ neceßitates prosequãtur, vobiscum eadẽ munia obeuntes, non video cur eius nominis insimulari possint, nisi fortè in epularum balneorúmque ratione modũ tempúsque legitimum seruare, vitaréque luxuriam, reponatur in culpa. Quid ergo minus ego merear vocari ciuis, si aut crudis aut temerè nolim quacunque hora vobiscum in balneum descẽdere, à quo facile & pallere rigeréque poßim? nanque hoc mihi mortuo licebit. Si verò in ludis liberalibus, in publico conuiuari non placet, quid hoc ego magis importunus fio rebus humanis? damnãdus hic mos potius erat. nam & qui bestiis damnantur, ita palàm ad nouißimas epulas discumbunt. Præterea si mihi flores emo, vt manibus tantummodo gestare iuuet, aut spargere potius dum cœno, quã capita corollis adumbrare, nónne magis rationi cõsentaneũ, vt odorati suauéque colorati flores naribus potius admoueantur & oculis, quam inutiliter capiti? at si ad cœtus nundinásque non

venio ad merces emẽdas, ſed potius in ſua quemque taberna opificem inſtitorémque conuenio, nónne ciuitas de meo facit eundem quæſtũ? ſed ne mercatores quidem exotici conqueri de Chriſtianis meritò poſſunt. nam ſi odores Arabicos ad ſuffitus deorum non emimus, in ſepeliendis tamen cadaueribus maiorem copiam thuris abſumimus. Quod ſi templorũ æditui clamitent, ex quo Chriſtiani ſunt, corbonas fieri indies maligniores, neque ideo nos minus vtiles hominibus, aut in deos magis impios credant, quũ pauperiores eleemoſynis noſtris ſubleuẽtur, ita vt multò plus per ſingulos vicos hominibus petentibus ſtipem impendamus, quàm vos diis veſtris per templa offeratis. Cæterum tantum abeſt vt inutiles nos ciuitates exiſtimẽt, vt maiorẽ à nobis in ſuis vectigalibus prouentum experiantur, qua compenſatione omnis eiuſmodi querela facile tolli poteſt. neſciunt enim Chriſtiani fallere, ſummóque ſtudio cauẽt ne fraudem aliquam committant, tributorum vectigaliúmque debita ſemper ex fide dependẽtes, quæ alij omnes minus ſemper quàm inferant profitendo, defraudare geſtiũt. Igitur cum diſsimiles omnia degamus ab iis qui infructuoſi habentur, neque adeò noſtra viuendi ratio ſit à veſtris vſibus aliena, quamobrem dicimur in negociis inutiles, & in homines minus officioſi?

Planè confitebor qui conqueruntur. nam ſi qui fortè verè de ſterilitate Chriſtianorum conqueri poſſunt, primi ſunt lenones, perductores, aquarioli, tum ficarij, venenarij, magi: item arioli, aruſpices, mathematici. his infructuoſos eſſe magnus fructus eſt: & tamen quodcunque diſpendium eſt rei veſtræ, per hanc ſectam cum aliquo præſidio compenſari poteſt. quãtos habetis, non dico qui iam de vobis dæmonia excutiant, non dico iam qui pro vobis quoque vero deo preces ſternant, quia fortè non creditis, ſed à quibus nihil timere poſſitis.

Quæcunque dicuntur ad perſuadendum, duabus præcipuè rebus, aut ratione, aut perſonarum autoritate communiri ſolent: ita fit vt modo ratio in oratione examinanda ſit, vtrum neceſſariò aut probabiliter concludat, modo de perſonarum qualitate diſceptari conueniat, ſi eiuſmodi ſint vt fidem facere poſsint. non enim quicquid à quoquam dicitur probandum: neque ſi prodigus nimiũ perparcè fieri ſumptus queratur, idcirco aſſentiendũ. Cum igitur Tertullianus rationes eorum qui Chriſtianos dicerent detrimento ciuitatibus eſſe confutaſſet, à qualitate nunc perſonarum

rum ostendit, non modo non accipiendas esse talium querelas, sed lucro potius gratiæque ponendas. Sunt enim tria hominum genera qui de Christianis potissimum cõqueruntur, ciuitatibus omnibus maximè importuni. Qui enim magis animis hominum insidiãtur, quàm lenones, internuncij, & aquarioli, id est impudicarum mulierum (vt inquit Festus) sordidi adseclæ? Quænam feræ in corpora mortalium tam atrociter sæuiunt, quàm sicarij, venenarij, veneficique homines? qui porrò rebus maiori fraude insidiãtur, quàm aruspices, Chaldæi, mathematicique illi omnes, qui prædicere omnia profitentur? nimirum eiusmodi homines à secta Christiana depræhensi, meritóque damnati lamentantur maligniores nunc esse quæstus, cum quod illis deperit inhonestis, addatur ingenuis, & magnus sit prouentus aliis illorum detrimentum. Sed videte quàm multa vero consonant. Esto accipiant vrbes aliquod à Christianis damnum, tantum adest ex alia parte boni, vt cumulatè compẽsatum æquius ferri possit. nam (vt omittam à vobis expelli per Christianos infestos dæmonas, & pro vobis verum deum quotidie deprecari) quotquot Christianos habẽt ciuitates, totidem homines habent à quibus nihil timentes sperare omnia bona possunt. Ea enim nostra lex est, quæ omnibus benefacientes, nullis esse detrimento præcipiat.

At enim illud detrimentum Reipublicæ tam grande quàm verum nemo circumspicit, illam iniuriam ciuitatis nullus expendit, cùm tot iusti impendimur, quum tot innocentes erogamur. Vestros enim iam contestamur actus, qui quotidie iudicandis custodiis præsidetis, qui sententiis elogia dispungitis. Tot à vobis nocentes variis criminum elogiis recensentur; quis illic sicarius? quis manticularius? quis sacrilegus, aut corruptor, aut lauantium prædo? quis ex illis etiam Christianus ascribitur? aut cùm Christiani suo titulo offeruntur, quis ex illis etiam talis, quales tot nocentes? De vestris semper æstuat carcer, de vestris semper metalla suspirant, de vestris semper bestiæ saginantur, de vestris semper munerarij noxiorum greges pascunt. nemo illic Christianus, nisi planè tantũ Christianus, aut si & aliud, iam non Christianus.

Quemadmodum polyandria, id est multitudo ciuium maximè optanda est cuique Reipublicæ, neque ab alia aliqua re maiora commoda expectare debet vlla ciuitas, quàm à suorũ ciuium

frequentia: vnde leges de maritādis ordinibus prodierunt, iúsque trium liberorum: ita nulla perniciosior Reipublicæ calamitas accidere potest, quàm amißio ciuium & solitudo, quod ex offensione belli, aut aliqua pestilentia intelligi potest, aut quacunque ciuili discordia, vbi optimi ciues aut periclitantur, aut tolluntur è medio: perinde ac omnibus locis eueniebat, in quibus Christiani exagitabantur. quam rem secum Tertull. reputās: Vestra, inquit, Romani ridicula charitas est in Rempublicā, quæ minimo damno infimæ plebis commota, quod maximum est & verum detrimentum negligit, damnatio scilicet & diuexatio optimorum virorum, quam quoties Christianos damnatis exercetis. Tunc enim Rempublicam iustis optimísque ciuibus orbatis, quod facile vobis per inductionem persuaderi potest, quam de vestris actibus eruam à vestris iudices sententiis, quibus elogia titulísque nocentum quos in custodiis continetis, definitis atque vltimam manum imponitis. Si igitur quum à vobis scelesti recensentur, neque Christianos inter sicarios & homicidas, neque inter manticularios & fures crumenarúmque attrectatores, neque inter sacrilegos, neque inter id genus facinorosos homines deprehenditis (tales enim inter nos non admittimus) patet nos esse innocentes, atque adeò iniustè & cum maximo Reipublicæ damno damnari. Quod si tamen inter scelestos vestri generis homines, quorum ea multitudo est, vt refertus carcer æstuare videatur, & fodinæ metallorum suspirare, de quibus etiam bestiæ saginantur: & munerarij, id est ciues illi qui spectacula populo ædunt, greges sibi parant ad eiusmodi munera: Christiani quoque homines annumerantur, ij nullo alio titulo damnātur, quàm quod Christiani sunt. nam si quo præterea elogio insignirentur, vt furti, & homicidij, iam Christiani non sunt, neque eiusmodi homines in talem amplius sectam recensentur.

Nos ergo soli innocentes. Quid mirum, si necesse est? Enimuero necesse est. Innocentiam à deo edocti, & perfectè eam nouimus, vt à perfecto magistro reuelatam, & fideliter custodimus, vt ab incontemptibili dispensatore mandatam. Vobis autem humana existimatio innocentiam tradidit, humana item dominatio imperauit, inde nec plenæ, nec adeò timendæ estis disciplinę ad innocentiæ veritatē. Tanta est prudentia hominis ad demonstrādum bonum, quanta autoritas ad exigēdum, tam illa falli facilis,

li facilis, quàm ista contemni. Atque adeò quid plenius, dicere non occides? an docere, ne irascaris quidem? Quid perfectius, prohibere adulterium, an etiam ab oculis solitariam concupiscentiam arcere? Quid eruditius, de maleficio, an & de maliloquio interdicere? Quid instructius, iniuriam non permittere, an nec vicem iniuriæ sinere? dum tamen sciatis ipsas quoque leges vestras quæ videntur ad innocentiam pergere, de diuina lege vt antiquiore forma mutuatas. Diximus iam de Mosis ætate. Sed quanta autoritas legum humanarum? quum ista euadere homini contingat, & plerunque in admissis delitescere, & aliquando contemnere ex voluntate vel necessitate delinquendi, recogitata etiam breuitate supplicij cuiuslibet, non tamen vltra mortem remansuri? Sic & Epicurus omnem cruciatum dolorémque depreciat; modicū quidem, contemptibilem pronunciando, magnum verò non diuturnum. Enimuero nos qui sub deo omnium speculatore dispungimur, quíque æternam ab eo pœnam prouidemus, meritò soli innocentiæ occurrimus, & pro scientiæ plenitudine, & pro latebrarū difficultate, & pro magnitudine cruciatus non diuturni, verum sempiterni, eum timentes quem timere debebit & ipse, qui timẽtes iudicat; deum non proconsulem timentes.

Symperasma sanè probabile. nam si qui carent scelere, sunt innocentes, Christiani vt ex vestris actibus probatum est, sceleribus carent: sunt ergo innocentes: id quod nemini mirum videri debet, imò aliter fieri non posse, si autorem innocentiæ nostræ disciplinæque rationem contemplatus cum aliarum gentium legislatoribus conferat. Deus enim præceptor noster est, qui quum olim allocutus sit maiores nostros per prophetas, nouißimè loquutus est nobis in filio. qui sanè talis est, vt à discipulis sectatoribúsque suis duo illa, quæ potißimum in vnaquaque methodo desiderantur, de se maximè probet, vt perfecta scilicet sint & vera quæ doceat. Nihil enim non perfectum à deo manat, ac eius autoritatis vt contemni non poßit. Quid enim aut latere deum potest, aut viribus eius resistere? vobis autem leges innocentiæ præscripserūt homines, quorum iudicium & autoritas ea est, vt illud facile falli poßit, hæc autem negligi. Sed verba nunc nostrorum dogmatum perpendantur, quæ Christus non in tabulis lapideis ceratísue, sed

in pectoribus nostris inusit tanta virtute prædita, vt commenta omnia humana, quibus philosophia mores animorum concinnari studeat, longè superauerit. Fingunt illa quidem studiosum hominem, Christus verò præstat. non modo enim ille facinora damnat, aut voluntatem in scelera pronam, sed motus ipsos naturales non necessarios statim resecat, ita vt homo per Christum renatus, seipsum abneget. Vestris siquidem legibus cauetur, ne homicidium committatur, Christianis verò præceptis, vt ne irascamur quidem. At quid plenius absolutiúsque est dicere, non occides, an ne irascaris quidem? nimirum & illud perfectius, oculos à sua voluptate continere, quàm adulterium cohibere? atque ita de singulis. Sed & vos obiter illud recognoscite, quascunque leges innocentiæ sanxistis, ab exemplari diuinæ legis esse mutuatas: vt quum de Mose agebamus, intelligi potuit: nunc verò pœna neglectæ legis vtrinque expendatur, cuius sanè metu continentur homines plerunque in ordine. Leges enim humanæ earúmque ministri paucos ex his qui eas non seruent deprehendunt, & deprehēsos puniunt: & facile plerunque est aut delitescere aut euadere. Et si voluntas vehemens vrgeat aut necessitas, etiam contemnere. Recogitatis enim nullum post mortem scelera manere supplicium, & quādiu vixerit aliquis, dilemma quod in suis Cyriadoxis posuit Epicurus, satis ostendit omnem esse dolorem negligendum. At nos quum legislatorem habeamus, qui nostra quoque pectora penetret, & ab eo diiudicemur, qui docuit æternam animis pœnam aut præmium constitutū, cuius plena & perfecta scientia est, quem, vt diximus, nullus latere potest, quid mirū si soli innocentiam amplexamur, timentes illum, quem is aliquādo etiam timebit, qui respectū magis habens ad homines quàm ad deum, damnat timentes deum, absoluit autem proconsulem prætorémue timētes. PRO SCIENTIAE *plenitudine. Verbum hoc & si plerisque doctioribus nouum fugiendúmque videatur, non ea tamen forma est quæ à Plinio repudietur. consulantur etiam vetusti codices. ille enim libro sexto, Homo, inquit, crescit in longitudinē ad annos vsque ter septenos, tum deinde ad plenitudinē.*

DEPRECIARE *autē pro negligere atq; in nullo precio habere, verbū nouū est, quod à Ciceronianis nostris nō admitteretur.*

Constitimus, vt opinor, aduersus omnium criminū intentionem, quę Christianorū sanguinem flagitat. Ostendimus totum statum nostrum, & quibus modis probare possumus

possumus ita esse sicut ostendimus, ex fide scilicet & antiquitate diuinarum literarum. item ex confessione spiritalium potestatum. Quis nos reuincere audebit, non arte verborum, sed eadem forma qua probationem constituimus de veritate? Sed dum vnicuique manifestatur veritas nostra, interim incredulitas dum de bono sectæ huius obducitur (quod vsu iam & de commercio innotuit) non vtique diuinum negocium existimat, sed magis philosophiæ genus. Eadem, inquit, & philosophi monent & profitentur, innocentiam, iustitiam, patientiam, sobrietatem, pudicitiam. Cur ergo quibus comparamur de disciplina, perinde illis non adæquamur ad licentiam impunitatémque disciplinæ? vel cur & illi vt pares nostri non vrgentur ad officia, quæ non obeuntes periclitamur? quis enim philosophum sacrificare, aut deierare, aut lucernas meridie vanas proferre compellit? Quinimo & deos vestros palàm destruunt, & superstitiones vestras commentariis quoque accusant, laudātibus vobis. Plerique etiam in principes latrant sustinētibus vobis. Et facilius statuis & salutariis remunerantur, quàm ad bestias pronunciantur. Sed merito philosophi, non enim Christiani cognominantur. Nomen hoc philosophorū dæmonia non fugat. quid ni? quum secundum deos philosophi dæmonas deputant. Socratis vox est, Si dæmonium permittat. Idem & quum aliquid de veritate sapiat, deos negans, Æsculapio tamen gallinaceum prosecari iam in fine iubebat. Credo ob honorem patris eius, quia Socratem Apollo sapientissimum omnium cecinit. O Apollinem inconsideratum: sapientiæ testimonium reddidit ei viro, qui negabat deos esse.

Cùm longior in dicendo Tertullianus fuisset, breui epilogo iudicum animos reficit, duo præcipue illis, quæ totius orationis maxima sunt capita ac veluti scopi, commemorans: quod scilicet criminum calumniam disiecerit, quibus Christiani damnantur, atque eius sectæ statum esse à deo ostenderit, iis quidem rationibus, quas haud sanè quisquā reuincere poterit: si modo sophistarum cōmentis relictis, nihil enim est quod verbo redargui nō possit, in rei simplicitate versetur, quomodo scilicet nos formam veritatis constituimus. Atque ex hoc loco perorandum fuisset, nisi

6. possimus ✠ El
6. qui ✠ El
6. proinde ✠ El
6. degerare ✠ El
6. salariis ✠ El
6. deputet ✠ El
6. sapiebat ✠ El
6. gallinacium
R.

nonnullorũ contumacia cõstaret, nobis aliud ex incredulitate negotium facessens. Nã cùm ipsi ex diuturno iam commercio cum Christianis persuadeantur, & vi quodammodo cogantur confiteri talem sectam bonam esse, & bonorum studiosam, attamen quale est incredulitatis ingenium, gloriam eius rei ad alios autores retorquere conantur: neque alia per Christum decerni, quàm quæ olim à philosophis inuenta disputatáque sint, oblatrant. restat igitur vt collationem eorum faciamus, quo certius appareat Christianum dogma non ab homine pendere, neque ex homine propagatum, si tamen illud prius quæramus, Cur, si Christianorum disciplina eadem est, quæ & philosophorum, non eodẽ quoque modo accipiatur. Debebat enim comparationis argumentum paria vtrisque facere: & qua licentia philosophi vtuntur in docendis suis placitis, permittere quoque Christianis: rursus quæcunque iubetur Christiani, philosophos nõ excludere, vt illi quoque & sacrificare, & per genium Cæsaris deierare cogerentur. quod si per festos Cæsarum dies pro foribus exornatis lucernas in meridie, quandò lucente vera face solis, nullo opus est lumine, non inflammarent, fraudi perinde illis esset atque Christianis: nimirum lex illa iniqua quæ de æquabilibus non æquabiliter promeretur. Quod si philosophos dicas, ob eam causam impune quæcunque fari, quia deos vestros non impugnant, neque Cæsarum maiestatem lædunt, falsa penitus hæc est obiectio atque ridicula. nam quam vos potissimum sectam probatis, multis suis scriptis & Latinis & Græcis omnem deorum censum penitus tollit, atque ea verborum libertate semper illi vtuntur, vt ne principibus quidem parcant in dicteriis cauillísque suis: vos tamen tantùm abest vt bestiis, quomodo Christianos, obiiciatis, vt salariis quoque aut conducatis, aut alatis, & positis statuis famam illorum propagetis. Sed totum hoc odium (vt à principio dicebamus) nominis est non rei, quod à contraria ratione sumitur. nam illud potius amandũ fuerat quod maioris esset autoritatis & emolumenti. Per Christi siquidem nomen malos vobis dæmonas expellimus, quod per nullius philosophorũ non licet. neque id mirum, quum illi dæmonas pro diis habeant & venerentur: quod quum alij quamplurimi, tum Socrates ille testimonio Pythij Apollinis sapiens iudicatus duobus comprobat argumentis. Nam quum dæmone quodam vteretur, nihil de se nisi secundum illam exceptionem promittebat. Si per genium licebit. & in carcere gallinaceo

naceo fecit Æsculapio. In qua re non possum satis admirari & hominis & eius dei inconstantiam: ille quum deos nullos esse diceret: Æsculapio tamen sacrificauit: hic sapientem iudicauit, qui sua negaret numina. QVINIMO, *vt plurimum, intantum, & alia id genus, sunt qui dicant à sacris nostris doctoribus in latinitatem inculcata, parum cauti, si quando in lectionibus antiquorum eiusmodi dictionibus occurrant, si modo Plinius auctor iis videtur claßicus, & qui inter recensos ab illis adnumeretur. Ille igitur libro decimosexto, Quædam, inquit, fruticosi generis, vt paliurus, myrtus, item auellana: quinimò melior & copiosior fructu in plures dispersa ramos. Idem de oleo, Tribus, inquit, bonitatibus vt plurimum distat. In tantum verò, & in totum, & in plenum, & in integrum, ita paßim occurrunt, vt in re manifesta vterer testibus non necessariis, si Ciceronis & aliorum autoritatem concitarem.*

In quantum odio flagrat veritas, in tantum qui eam ex fide præstat, offendit. Qui autem adulterat & affectat, hoc maximè nomine gratiam pangit apud insectatores veritatis, quà illusores & corruptores. Mimicè philosophi affectant veritatem, & affectando corrumpunt, vt qui gloriam captant. Christiani eam necessariò appetũt, & integrè præstant, vt qui saluti suæ curant, adeò neque de conscientia, neque disciplina, vt putatis, æquamur.

De eadem fidelia (vt aiunt) duos nunc Tertullianus parietes dealbat. Dum enim apponit quæ sit inter Christianos & philosophos differentia, rationem quoque aßignat, quamobrem alteros gentes ament, alteros tanto odio persequantur. Vetus quippe adagium est, Veritas odium parit: ita à contrario, hypocrisis beneuolentiam, apud eos maximè qui voluptatibus implicati veritatem insectantur. Hanc itaque Christiani quum necessariò inquirant, ac prioribus fideliter præstent, id est ὑπέχωσιν, neque dißimulent vllo modo, vt qui ex ea salutem sibi finem proposuerint: Philosophi contra veritatem tantisper curent, quantum ad gloriam assequendam faciat, quo fine proposito necesse habent à veritatis tenore in gratiam hominum declinare: manifestum fit, quamobrem Christianos plerique hominum fugitent. Accedit etiam talem esse rationem philosophorum, vt quum videantur affectare veritatem, eo nomine & causa maiorem sibi gratiam concilient apud homines, quàm ij qui liberè ei illudũt atque cor-

6. odium et al
6. quam et al
6. mimice et al vt v. c.
6. et et al vt v. c.
6. scientia et al
6. v. de et al vt v. c.

rumpunt. Veritatis igitur illi nomine abutentes, veluti mimi aliter re ipsa se habent. Quocirca alia est conscientia Christiano, alia philosopho: & quum in fine vterque maximè differat, distare quoque disciplinam necesse est.

Quid enim Thales ille princeps physicorum sciscitāti Crœso de diuinitate certum renunciauit, commeatus deliberandi sæpe frustratus? Deum quilibet opifex Christianus & inuenit, & ostendit, & exinde totum quod à Deo quæritur, re quoquo assignat; licet Plato affirmet factitatorem vniuersitatis, neque inueniri facilem, & inuētum enarrari in omnes difficilem. Cæterum si de pudicitia prouocemur, lego partem sententiæ Atticæ in Socratem corruptorem adolescentium pronunciatam. Sexum nec fœmineũ mutat Christianus. Noui & Phrynen meretricem Diogenis supra recubantis ardorem subantem. Audio & quendam Speusippum de Platonis schola in adulterio periisse. Christianus vxori suæ soli masculus nascitur. Democritus excæcando semetipsum, quod mulieres sine concupiscentia aspicere non posset, & doleret, si non esset potitus, incontinentiam emendatione profitetur. At Christianus saluis oculis fœminam videt, animo aduersus libidinem cæcus est. Si de probitate defendam, ecce lutulentis pedibus Diogenes superbos Platonis thoros alia superbia deculcat: Christianus nec in pauperem superbit. Si de modestia certem, ecce Pythagoras apud Thurios, Zeno apud Prienenses tyrannidem affectant: Christianus verò nec ædilitatem. Si de æquanimitate cōgrediar, Lycurgus apocarteresin optauit, quod leges eius Lacones emendassent. Christianus etiam damnatus gratias agit. Si de fide comparẽ, Anaxagoras depositum hostibus denegauit: Christianus etiam extra fidelis vocatur. Si de simplicitate consistam, Aristoteles familiarem suum Herniam turpiter loco excedere fecit: Christianus nec inimicum suum lædit. Item Aristoteles tam turpiter Alexandro regendo potius adulatur, quàm Plato à Dionysio ventris gratia venditatur. Aristippus in purpura sub magna grauitatis superficie nepotatur. & Hippias dum ciuitati insidias disponit, occiditur. hoc pro suis omni atrocitate, dissipatis, nemo vnquam Christianus tentauit.

Post

Post totius summæ breuem comparationem ad partes descendit. & quid primò differat in theologia, quæ totius philosophiæ scopus est & finis, disciplina philosophorum à Christiana exemplo Thaletis demonstrat. nihil enim philosophi de deo certi proferre ausi sunt, vix per negationem edocentes quod cum affirmatione vulgaris quilibet Christianus commõstrare potest. Deinde partes eius philosophiæ, quæ ad mores pertinet, examinans, exemplis per virtutis capita productis admonet, quàm negligentiores semper illi fuerint & incontinentiores, quàm Christiani, qui multò arctioribus circunstantiis virtutem circumscribentes sibi melius imperare, atque affectus omnes sedare didicerunt. Exempla principum, philosophorum, quia ex certa historia depromuntur, hõ est cur à nobis in hunc locum cùm ex multis aliis, tum ex Laërtio Plutarchóque transscribantur.

APOCARTERESIN *verò Græci appellant mortem, quam sibi aliquis inedia vel suspendio consciscit: id quod ex desperatione plerunque fieri solet, qua correptus est Lycurgus simulatque cognouit leges quas Spartanis tulerat suo loco motas: quare Christianus non modo non afficitur, sed damnatus etiam gratias agit, neque pro interitu rerũ omniũ vindicare iniuriam velit.*

Sed dicet aliquis, etiam de nostris excedere quosdam à regula disciplinæ, desinunt tum Christiani penes nos, philosophi verò illi cum talibus factis in nomine & in honore sapientiæ perseuerant. Quid adeò simile, philosophus & Christianus, Græciæ discipulus & Cœli? famæ negociator & vitæ? verborum & factorum operator? rerum ædificator, & destructor? amicus & inimicus erroris? veritatis interpolator & expressor? furator eius, & custos? antiquior omnibus ni fallor? & hoc mihi proficit antiquitas præstructa diuinæ literaturæ, quo facile credatur thesaurum eam fuisse posteriori cuique sapientiæ. Et si non onus iam voluminis temperatem, etiam excurrerem in hanc quoque probationem. Quis poëtarum, quis sophistarum, qui non omninò de prophetarum fonte potauerit? inde igitur philosophi sitim ingenij sui rigauerunt, vt quæ de nostris habent, ea nos comparent illis. Inde opinor à quibusdam quoque philosophia eiecta est, à Thebanis dico, à Spartiatis, & Argiuis, dum nostra contaminantur, & homines gloriæ (vt diximus) & elo-

quentiæ solius libidinosi, si quid in sanctis scripturis offenderunt digestis, pro instituto curiositatis ad propria verterunt, neque satis credẽtes diuina esse, quo minus interpolarent, neque satis intelligentes, vt adhuc tunc sublimia, etiam ipsis Iudæis obumbrata quorum propria videbãtur. Nam & si qua simplicitas erat veritatis, eo magis scrupulositas humana fidem aspernata mutabat, per quod incertum miscuerunt etiam quod inuenerant certum. Inuentum enim solummodo Deum non vt inuenerant, disputauerunt, vt & de qualitate & de natura eius, disceptent. Alij incorporalem asseuerãt, alij corporalem, vt tam Platonici quàm Stoici: alij ex atomis, alij ex numeris, sicut Epicurus & Pythagoras, alij ex igne, qualiter Heracleto visum est. Et Platonici quidem curantem rerum, cõtrà Epicurei ociosum & inexercitum, & vt ita dixerim, neminem humanis rebus, positum vero extra mũdum Stoici, qui figuli modo extrinsecus torqueat molem hanc, intra mundum Platonici, qui gubernatoris exemplo intra illud maneat, quod regat. Sic & de ipso mundo natus innatúsue sit, decessurus mansurúsve sit, variãt. Sic & de animæ statu, quam alij diuinam & æternã, alij dissolubilem contendunt, vt quis sensit, ita intulit aut reformauit. Nec mirum si vetus instrumentum ingenia philosophorum interuerterunt. Ex horum semine & nostrã hãc nouitiolam paraturam viri quidam suis opinionibus ad philosophicas sententias adulterauerunt, & de vna via obliquos multos tramites & inextricabiles sciderunt. Quod ideo suggesserim, ne cui nota varietas sectæ huius, in hoc quoque nos philosophis adæquare videatur, vt ex varietate defensionum vindicet veritatem.

Ex necessaria anthypophora propositum magis suum corroborat: nam obiicere statim aliquis poterat, nõ ideo dissimilem esse philosophum à Christiano, quia nonnulli ex philosophis temperantiam aut probitatem quam tradunt seruare nequiuerint: nam & hoc ipsum in secta etiam Christiana euenit, vt fiant apostatæ. Verum hoc, inquit, est, sed ratio diuersa succedit. Philosophus enim licet aberrarit, eius nominis autoritatem non amittit. Diogenes enim, Zeno & Aristoteles inter principes philosophorum nihilominus habentur, Christianus vero simulac à disciplina declinat,

clinat, ex albo Christianorũ eraditur: neque vllo modo eo dignatur nomine aut censu. Sed definitas rei partes percurramus, iam profecto patebit, quàm non poßint inter se comparari. Discipulus nempe Græciæ & hominum philosophus est, at Christianus cœli & dei. philosophus totum se ad famã comparãdam dirigit, Christianus vt honeste viuat: ille verbo tenus laudabilis, hic etiam factis: ille suis placitis religione sublata nesciens principibus seruire coniurat contra res humanas dißipátque concilia, huic nihil est antiquius quàm mutua charitate omnia simul deuincta cõseruare. alter porrò quum in vniuersa natura prouidẽtiam videat, suis tamen sophismatis in errore versari cõtendit, alter sua simplicitate errorem quàm maxime potest abigit à se: alter interpolat fucóque veritatem commendat, id est, elegantia tantum verborum & syllogismis, alter exprimit ipsa re. Præter hæc tantum philosophus à Christiano differt, quantum is qui furatur & veritatẽ quasi precario tenet, ab eo qui suo antiquo iure ac mancipio semper possedit. Omnia siquidem Moseos gesta & scripta, aliorum monumentis præcedunt, vt nemini dubium sit, illa fuisse fontem, vnde posteriores naturali discendi studio satisfacientes præcepta sapientiæ elicerẽt. Quam rem si longius, non tam apologia quàm volumẽ ipsum ad iustam magnitudinem congestum euagari posset, facile comprobarem. Præoccupatione tamen hac summatim percurrit eam rem Tertullianus. Quis enim est, inquit, poëtarum sophistarúmue qui prophetarum nostrorum commentaria nõ legerit? quanto magis philosophi, qui pro rerum inuestigatione totũ orbem terrarum peragrarunt antiquißima omnium monumẽta perscrutati. Atqui vnde originem mundi, cognitionẽ dei animorúmque & aliarum rerum notitiam commodius accipere potuerunt, quàm ex Hebræa gente? ita nimirum hoc illi sibi vsurparũt, vt iam comparatio quæcunque ea sit, non aliunde prodeat, quàm quòd nostra recognoscuntur in illis. qui dum crederẽt de stercore gemmas sibi eruere, erutas potius gemmas suo lenocinio deturparunt, ita vt nonnulli populi videntes [illegible] philosophia homines, à cultu deorum, id est, à fundamento omnium virtutũ auerti, scholas illorum eiecerint. neque id mirum, si eorum rationem secum quisque reuoluat. Homines enim ij fuerũt, quorum plerique gloriæ tantum studentes satis sibi fecisse videbantur, si quæ alioqui sacra, sed ab inconcinna quadam & indiligenti curiositate digesta, sua elegantia veluti mangones oblinirent, quando nec illa sa-

tis crederent, neque intelligerent, vt quæ sublimia eo quoque tempore essent, vt nunc vel ipsis Iudæis, quibus scripta viderentur, obscura. Fecit etiam vt homines curiosi illa maiori ex parte cõmutarent simplicitas quædam, qua tota sacra scriptura deducitur, ignari omnia illic à spiritu sancto dictata referri. & quidem rhetorica lex præscribit, vt in dictatis recitandis pura sit simpléxque oratio, neque vllum figuræ genus interponatur: licet simpliciter etiam de deo tanquam manifesto loquatur, de cõdito orbe, & de animorum immortalitate, in quibus philosophi non cõtenti quod sit quicque nouisse, dum volunt propter quid illud inuestigare, mentes omnium perturbant: quemadmodum videre est in his opinionibus rerum quæ diuinum quid præ se ferunt: tam illæ diuersæ sunt inter se, quàm incertæ & inutiles. quòd à simili quoq; confirmatur. Quid enim, inquit, mirum tam longo intercedente tempore, si homines suis commentis vetus instrumẽtum confuderũt, quum & nostra hac tempestate illud quod nouum nobis parauimus suis sophismatis in plures hæreses scindere conẽtur, dum de carne Christi disputant, an ægritudinibus obnoxia, an phantasma fuerit: num illi cum patre æqua potestas, atq; alia eiusmodi, quæ instigante diabolo homines humanæ sapientiæ proponũt, vt his disceptationibus permixta veritatis simplicitas inter fabulosa scripta connumeretur, & fides infringatur.

Expeditè autem præscribimus adulteris nostris, illam esse regulam veritatis quæ veniat à Christo, trãsmissa per comites ipsius, quibus aliquanto posteriores diuersi isti commentatores probabũtur. Omnia aduersus veritatem de ipsa veritate constructa sunt, operantibus æmulationẽ istam spiritibus erroris. Ab iis adulteria huiusmodi salutaris disciplinæ suborta, ab his quædam etiam fabulę immissæ, quæ dissimilitudine fidem infirmarent veritatis, vel etiã si possent euincerent: vt quis ideo nõ putet Christianis credendũ, quia nec poëtis & philosophis. Vel ideo magis poëtis & philosophis existimet credendum, quia non Christianis. Itaque & ridemur Deum prædicãtes iudicaturũ. Sic enim & poëtæ & philosophi tribunal apud inferos ponunt. Si gehẽnam comminemur, quæ est ignis arcani subterraneus ad pœnam thesaurus, proinde decachinnamur. Sic enim & Pyriphlegethon apud mortuos amnis est. Et si paradisum nominemus, locum diuinæ amœni-

mœnitatis recipiendis ſanctorum ſpiritibus deſtinatum, materia quadam igneæ illius zonæ à notitia orbis communis ſegregatum, Elyſij campi fidem occuparunt. Vnde hæc(oro vos)philoſophis aut poëtis tam conſimilia? non niſi de noſtris ſacramentis vt de prioribus. Ergo fideliora ſunt noſtra, magíſque credenda, quorum imagines quoq; fidem inueniunt. Si de ſuis ſenſibus, iam ergo ſacramenta noſtra imagines poſteriorum habebuntur, quod rerum forma non ſuſtinet. nũquam enim corpus vmbra, aut veritatem imago præcedit. Age iam ſi quis philoſophus affirmet, vt ait Laberius, de ſentẽtia Pythagoræ, hominem fieri ex mulo, colubrum ex muliere, & in eam opinionem omnia argumenta eloquij virtute detorſerit? nónne cõſeſſum mouebit, & fidem infiget etiam ab animalibus abſtinendi? propterea perſuaſum quis hoc habeat, ne fortè bubulam de aliquo proauo ſuo obſonet & prandeat. At enim Chriſtianus ſi de homine hominem, ipſumq́ue de Caio Caium reducere repromittat, lapidibus magis, nec ſaltem cædibus à populo exigetur. Si quæcunque ratio præeſt animarum humanarum reciprocandarum in corpora, cur non in eandem ſubſtantiam redeant, quum hoc ſit reſtitui, id eſſe quod fuerat? Iam non ipſæ ſunt quæ fuerant, quia non potuerunt eſſe quod non erant, niſi deſinant eſſe quod fuerant. Multis etiam locis & ocio opus erit, ſi velimus ad hanc partem laſciuire. Quis vnquã beſtiã reformari vidit? Sed de noſtra magis defenſione, qui proponimus, multo vtique dignius, credi hominem ex homine rediturum, quemlibet pro quolibet, dum hominem; Vt eadem qualitas animæ in eandem reſtauretur conditionem, & ſi non effigiem. Certè quia ratio reſtitutionis deſtinatio iudicij eſt, eo quod omnino de iudicio dei pati debent, neceſſario idem ipſe qui fuerat exhibebitur, vt boni ſeu contrarij meriti iudicium à deo referat. Ideóque repræſentabuntur, & corpora, quia neque pati quicquã poteſt anima ſola ſine ſtabili materia, id eſt carne: & animæ non ſine carne meruerunt, intra quam omnia egerunt.

Edictum omnibus eccleſiis proponendum. Sed ne quis, inquit, hac in varietate veritatis adulteratæ confiſus vere ſibi videatur

ſuas instructiones defendere, illud pro comperto habeat, Christianorum eccleſiam nullam aliam regulã veritatis admittere, quàm quæ à Christo nobis eſt per ſuos diſcipulos tradita, à quibus iſtos hæreſiarchas & tempore & ſciẽtia poſteriores aberrare docebimus, cum aduerſus Marcionem, Hermogenem, Praxeã, & alios ſtylum perſtringemus. VEL IDEO *magis poëtis. Correctio. Laborat ſpiritus erroris, vt in quibus poëtæ, philoſophi Christianíque conueniunt, eadem æstimatione accipiantur. Succedit hoc cumulate, tanto plerique odio in Chriſtianos feruntur, quilibet ſcriptor modo Chriſtianus non ſit, magis probatur, quàm ſi Chriſtianus eadem ratione referat probabiliori. Nam ſi de vniuerſali illo iudicio, quando iudicabit Chriſtus humanum genus, meminerimus: ſi infernum ignis fornacem, in quo ſcelerati diſtorquẽtur, prædicemus: ſi contra paradiſum locum beatis ſanctiſque deſtinatum, ignea ſpe munitum proferamus in medium, multo omnia hæc derident cachinnantúrque gẽtes, magis quàm id genus multa quæ apud alios autores lectitantes decantant: quaſi hæc de ſuis ſenſibus philoſophi habeant tanquam priores, nos vero tanquam poſteriores imitemur illos, verum quanto noſtra monumenta antiquiora ſunt illis, tanto maiorẽ fidem cuique facere deberent. niſi forte ita ſeſe res habeat, vt vmbra potius quàm corpus eſſe poßit, & exemplaria præſtẽt veris rebus. Sed præcipue mortuorum reſurrectionem ſubſannant, quaſi tale myſteriũ penitus inauditum ſit, neq; id vllo modo natura permittat. At vero metempſychoſis illa Pythagoreorum, quam Laberius veſter tanto verborũ apparatu exornat, affirmans homines ex mulo aut ex boue fieri, & econtra, ita vt cauendum ſit, ne dum quis animalium carne veſcatur, de proauo ſuo comedat, nónne magis à vero diſtare videtur, quàm, quemadmodum Chriſtiani dicunt, hominem reponi ex homine? Et de Caio, verbi cauſa, eundem Caium refici? ideo tamen Pythagorici celebrantur, Chriſtiani lapidibus (ſi non etiam cædibus) expetuntur. At ſi animas hinc illuc reciprocare libenter auditis, nónne facilius concedere debetis, vt in eandem ſubſtãtiam reſtituantur? id vero cur in corporibus magis abſurdum videri poteſt, quàm in ipſis animis? quas qui conſiderat, quid ipſæ nunc ſint, videbit iam non eſſe id quod fuerant. nam quum omnis motus deturbandi vim habeat, expellatur neceſſe eſt quod ante erat, quum noua forma inducitur: & quod ſemel factum conceditis, iterum fieri quid mirum? Sed ſi velimus totam hanc ſententiam*

Pytha-

Pythagoræ luxuriãte oratione explicare, quàm falsum sit, vt quis possit in aliquam temere bestiam transformari, multis argumentorum locis maiorique ocio opus sit. Sed hæc alij, nos de nostris placitis, vt verioribus & quæ magis cõuenientia repromittãt. Nam quum ad thronum dei omnes cogēdi sint, vt ratione quisque suarum actionum reddita mercedem suã recipiat, ratio videtur exigere, vt corporum resurrectio præcedat, vt in quo velut instrumēto operata est anima iudicetur. Altera est etiam causa, à posterioribus theologis damnata, merito fortasse, sed idcirco Tertulliani scripta refugienda non censeo, tanquam ab orthodoxa fide aliena. Eo siquidem tempore quum fides Christiana ita exagitaretur, vt radices altius adigere non posset, in his tantum quæ maxima erant occupabatur, neq; se vndique expolire, aut omnes suas partes perscrutari poterat: vnde sæpius factum est, vt cum his quæ pro certis non erant determinata, naturalem philosophiam coniungere nõ vereretur. Quæ quum animam expertem ponat iniuriarum, & pœna sceleribus puniendis constituta sit, necessarium videbatur, vt suæ illa priori materiæ copularetur ad sensum doloris resumendum.

Sed quomodo, inquis, dissoluta materia exhiberi potest? Considera temetipsum homo, & fidem rei inuenies. Recogita quid fueris, antequã esses, vtique nihil. meminisses enim si quid fuisses. Qui ergo nihil fueras prius quàm esses, idem nihil factus quum esse desieris, cur non possis esse rursus de nihilo eiusdem autoris voluntate, qui te voluit esse ex nihilo? Quid noui tibi eueniet? qui non eras, factus es: quum iterum non eris, fies. Et tamen facilius vtique fies, quod fuisti aliquando, quia æquè non difficile factus es quod nunquam fuisti aliquando. Dubitatur credo de dei viribus, qui tantum corpus hoc mūdi de eo quod non fuerat, non minus quàm de morte vacationis & inanitatis imposuit animatum spiritu omniū animantū animatore, signatū & ipsum humanę resurrectionis exemplum in testimoniū nobis. Lux quotidie interfecta resplēdet, & tenebræ pari vice decedēdo succedūt, sidera defuncta viuescunt, tēpora vbi finiuntur, incipiūt, fructus consummãtur & redeunt. Certè semina nõ nisi corrupta & dissoluta fœcundius surgunt, omnia pereundo seruantur, omnia de interitu reformantur. Tu homo tan-

Redde si potes rationem qua factus es, et tunc require qua fies

6. intelligas & al. 6. discens & al. 6. adoleuerit & al.

tum nomẽ, si intelligis te vel de titulo Pythiæ, diceris dominus omnium morientium & resurgentiũ, ad hoc morieris, vt pereas? Vbicunque resolutus fueris, quæcunque te materia destruxerit, hauserit, aboleuerit, in nihilũ prodegerit, reddet te. Eius est nihilum ipsum, cuius & totum.

Argumẽta hæc à naturalibus rebus sumpta, quibus insinuare corporum restitutionem Tertullianus conatur, videbuntur iis qui in fidei Christianæ basi iam residẽt, aut nulla esse, aut friuola: sed ij meminerint quibus cùm res agitur, esse gentes plerasq; Epicureas, quæ tantum aberant vt robustißimum cibum conficerent, vt vix fidei nostræ lac exugerent. paulatim itaque procedendum fuit, & quæ comparari alioqui non possunt, in cõparationem cõmittere, vt fides apud ignaros mysteriorũ dei, aliquo rationis inuolucro protenderetur. Si ergo, inquit, tuam priorem cõditionem animaduertas, mentéque tecum reuoluas, nihil fuisse prius quàm factus es, multo facilius esse putabis, postquã resolutus es, iterum vt prodeas in vitam. Neque tu mihi obiicias, Sol & homo faciũt hominẽ, &c. nam qua tu es, non à proximis causis sumo, sed ad primum autorem te reuoco, qui & solem & hominum seminarium fecit, & naturæ chaos illud almo suo spiritu non tãtum ab inanitate vindicauit, sed & animauit etiam: postremo suo tempore mortuus ipsum sibi corpus excitauit ad vitam, vt proposito nobis tali testimonio, spem certam ex tantis mortuorum primitiis amplecteremur, habitum ex priuatione posse reponi. Quòd si de vestri Epicuri sententia solem ignésque cœlestes quotidie extingui & accendi naturali quodam cõcursu putatis, quid adeò mirum, si idem nobis quoque euenturũ ex voluntate authoris ipsius naturæ dicamus, apud quam multo quidem minoris sunt fructus, quos per anni tempestates terra ex corruptione seminis excitat pulchriores, quàm cuius causa illi sunt: homo qui quum vel testimonio vestri Apollinis dominus omnium sit, haud verisimile est, vt ille hac prærogatiua defraudetur, atque ita pereat, vt non suo tempore resurgat.

Ergo, inquitis, semper moriẽdum erit, & semper resurgendum. Si ita rerum dominus destinasset, ingratis experireris conditionis tuæ legẽ. At nunc nõ aliter destinauit quàm prędicauit. Quæ ratio vniuersitatem ex diuersitate cõposuit, vt omnia æmulis substantiis sub vnitate constarent ex vacuo & solido, ex animali & inanimali, ex compre-

prehẽsibili & incõprehensibili, ex luce & tenebris, ex ipsa vita & morte: eadem æuũ quoque ita destinata ac distincta cõditione conseruit, vt prima hæc pars ab exordio rerum quam incolimus, tẽporali ætate ad finem defluat: sequẽs verò quã expectamus, in infinitã æternitatem propagetur. Quum ergo finis & limes medius, qui interhiat adfuerit, vt etiam mundi ipsius species transferatur æquè tẽporalis, quæ illi dispositioni æternitatis aulæi vice oppansa est: tunc restituetur omne humanũ genus ad persoluẽdũ quod in isto æuo boni seu mali meruit, & exinde prehendendũ immensam ęternitatis perpetuitatẽ. Ideòq; nec mors iam, nec rursus ac rursus resurrectio, sed erimus iidem qui & nũc, nec alij post. Dei quidem cultores apud Deum semper, superinduti substãtia propria æternitatis. Profani verò & non integri ad Deum, in pœna æquè iugis ignis, habentis ex ipsa natura eius diuinã scilicet subministrationem incorruptibilitatis. Nouerunt & philosophi diuersitatem arcani & publici ignis: ita longè alius est qui vsui humano, alius qui iudicio Dei apparet, siue de cœlo fulmina sttingens, siue de terra per vertices mõtium eructans. Non enim assumit quod exurit, sed dum erogat, reparat: adeò manent montes semper ardentes, & qui de cœlo tangitur, saluus est, vt nullo iam igni decinerescat. & hoc erit testimonium ignis æterni, hoc exemplũ iugis iudicij, pœnam nutrientis: Montes vruntur & durant, quid nocentes & Dei hostes?

Hæc adiungit, ne quis exemplis superioribus persuasus, vices quoq; perpetuas in hominibus esse putaret, præsertim nescius œconomiæ nostri Dei, qui solus est in his rerum constitutionibus consulendus. Nam si libuisset ei, vt tu quoque totidem vices obires, ne tu tibi sapias, velis nolis experireris. Sed ex alto suo consilio, quod à seculo absconditum, hoc tempore nobis per filium suum reuelauit, semel hoc in homine fore decreuit. Ea etenim ratio & logos, quod alij verbum & sermonem vocant, quæ ex voluntate patris hoc vnum veluti corpus systemáque naturæ ex elementis inter se quasi de primis semper partibus decertantibus condidit, eadem æuum æternitatis mensuram ita distinxit, vt tota ea pars quæ iudicium præcesserit, tempore certo delata claudatur, reliquã perpetuo semper statu gaudeat. Quando igitur id quod superest,

6. & et al
6. aula ei et al
6. expẽgẽdũ et al
6. pendendũ in et al.
6. & et al.
qui 6. et al
6. integre
6 r. et
6. absũmit et al
6. a Deo
El. nutrietes in 6. Q

prioris fuerit exantlatum, & cœlum ipsum totáque hæc natura exuta vices fluxúsque temporarios, speciem induet æternitatis, & humanum genus ad æternitatem quoque instauratum liberum ab omnibus, quibus nunc conficitur ægritudinibus, aut perpetuo cum Christo gaudebit in excelsis, aut cum malis dæmonibus torquebitur apud inferos in gehēna, cui non desore materiam & philosophorum rationes, & plurima incendia in natura vobis probare possunt.

Hæc sunt quæ in nobis solis præsumptiones vocātur, in philosophis & poëtis summæ sciētiæ & insignia ingenia. Illi prudentes, nos inepti. illi honorandi, nos irridendi, immo eo amplius & puniendi. Falsa nunc sint quæ tuemur, & meritò præsumptiones, attamē necessaria: inepta, attamen vtilia: siquidem meliores fieri cogūtur qui eis credunt metu æterni supplicij & spe æterni refrigerij. Itaque non expedit falsa dici, nec inepta haberi, quæ expedit vera præsumi: nullo titulo damnari licet, quæ prosunt omninò. In vobis itaque præsumptio est hæc ipsa, quæ damnat vtilia. proinde nec inepta esse possunt. Certè & si falsa & inepta, nulli tamen noxia, nam & multis aliis similia, quibus nullas pœnas irrogatis, vanis & fabulosis inaccusatis & impunitis, vt innoxiis. Sed in eiusmodi error si vtique irrisioni adiudicandus est, nō gladiis & ignibus, & crucibus, & bestiis vindicandus. De qua iniquitate sæuitiæ non modo cæcum hoc vulgus exultat & insultat, sed & quidam vestrum, quibus fauor vulgi de iniquitate captatur, gloriantur. quasi non totum quod in nos potestis, nostrum sit arbitrium. Certè si velim Christianus sum, tūc ergo me damnabis, si damnari velim. quum verò quod in me potes, nisi velim, non potes, iam meæ voluntatis est quod potes, non tuæ potestatis. Proinde & vulgus vanè de nostra vexatione gaudet, proinde & nostrum est gaudium, quod sibi vendicant, qui maluimus damnari quàm à deo excidere. contrà illi qui nos oderunt, dolere non gaudere debebāt, consecutis nobis quod eligimus.

Quum multis hactenus argumentis, tum in hoc comparationis loco verißimum illud esse cognouimus, ἑνὸς ἀτόπου δοθέντος, τἆλλα συμβαίνῃ. *Quū enim aliquid homines semel oderint, nulla*

la aliqua ratione coacti, nulla iam hoc ex parte commẽdare posse videntur, licet ab aliis non diuersum, imò eiusdem notæ. Si philosophus, si poëta aliquis de constitutione mundi, de animis, de inferis meminerit, mirum quàm hæc pensitẽtur celebrentúrq;, quasi à certa ratione proficiscantur. Si verò Christianus eadem pertentet ex εὐδοκίας τε καὶ οἰκονομίας *Dei, inanes conceptus habentur & inepti. quum tamen si quid à fine commendandum est, vtilia hæc & necessaria sint hominibus, vt quæ duo calcaria, spẽ scilicet & metum exacuant. Sed vide iniquitatem. Esto, sint falsa, & inepta, quia tamen innoxia, nullis esse fraudi debebãt, quomodo cum aliis de iisdem rebus sæpius actum est, quorum nullus reus, nullus factus est noxius. Amplius inepta irrideãtur, non sæuissimis carnificinis expendãtur. In qua re haud ego amplius vulgus insipiens, sed vos iudices satis mirari non possum. nullo quidẽ iure, sed graui quadam ambitione perculsos, ita de nostris tormẽtis gloriari, quasi eius rei causa à vobis tota sit, & in manibus vestris: an nescitis in voluntate cuiusque positum sectari Christum, aut negligere: atque ita iudicium vestrum aut subire aut declinare posse? Euenit nobis quod optamus dum cruciamur. quòd si nos inimicorum loco censetis, gloria hæc vestra & gaudium, dedecus potius vobis & ingens dolor habendus est, quando vestra opera votorum suorum compotes fiant inimici vestri.*

C. L.

[Ergo, inquitis, cur querimini quod vos insequamur, si pati vultis; cùm diligere debeatis per quos patimini quod vultis. planè volumus pati; verum eo more quo & bellũ miles. Nemo quippe libens patitur, cùm & trepidare & periclitari sit necesse, tamẽ & præliatur omnibus viribus, & vincẽs in prælio gaudet, qui de prẹlio querebatur, quia & gloriam consequitur & prædam. Prælium est nobis quod prouocamur ad tribunalia, vt illic sub discrimine capitis pro veritate certemus. Victoria est autem pro quo certaueris obtinere. Ea victoria habet & gloriam placẽdi deo, & prædam viuendi in æternũ. Sed obducimur certè cùm obtinuimus: ergo vicimus, cùm occidimur: deniq; euadimus, cùm obducimur. Licet nunc sarmenticios & semissarios appelletis, quia ad stipitẽ dimidij assis reuincti sarmẽtorum ambitu exurimur. Hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus. meritò itaq; victis non placemus. propterea enim despe-

б. modo
б. gaudem [illegible]
б. [illegible]
б. vincimus
б. semaxios [illegible]
б. axis al. dimedij

-semissis [illegible] l. 1. p. 19.
[illegible] 3. 7. 229.

rati & perditi existimamur; sed hęc desperatio & perditio penes vos in causa gloriæ & famæ, vexillum virtutis extollunt. Mutius dextram suam libens in ara reliquit. O sublimitas animi. Empedocles totum sese Catanensium Ætneis incendiis donauit, ô vigor mẽtis. Aliqua Carthaginis conditrix rogo se secundum matrimonium dedit, ô præconium castitatis. Regulus ne vnus pro multis hostibus viueret, toto corpore cruces patitur. ô virum fortem, & in captiuitate victorem. Anaxarchus quum in exitium ptisanæ pilo contunderetur, Tunde, tunde, aiebat, Anaxarchi follem. Anaxarchum enim non tundis. ô philosophi magnanimitatem, qui tali de suo exitu etiam iocabatur. Omitto eos qui cum gladio proprio alióue genere mortis mitiore de laude pepigerunt. Ecce enim & tormentorum certamina coronantur à vobis. Attica meretrix carnifice iam fatigato, postremò linguam suam comestam in faciem tyranni sæuientis expuit, vt expueret & vocem, ne coniuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Eleates consultus à Dionysio, quídnam philosophia præstaret, quum respondisset, contemptum mortis, flagellis tyranni obiectus sententiam suam ad mortem vsque signabat. Certè Laconum flagella sub oculis etiam hortantium propinquorum acerbata tantum honorem tolerantiæ domui conferunt, quantum sanguinis fuderint. O gloriam licitam, quia humanam, cui nec præsumptio perdita, nec persuasio desperata reputatur, in contemptu mortis, & atrocitatis omnimodæ, cui tantum pro patria, pro imperio, pro amicitia pati permissum est, quãtum pro Deo non licet. & tamen illis omnibus & statuas diffunditis, & imagines inscribitis, & titulos inciditis in æternitatem, quantum de monumentis potestis: scilicet præstatis & ipsis quodammodo mortuis resurrectionem. hanc qui veram à Deo sperat, si pro Deo patiatur, insanus est.

Obiectioni respondet, qua gentes continuo Christianis insultabant, & totum huius apologiæ propositum diruebatur. Nam si per nos, inquiunt, voti compotes estis, quid tu tãto verborum apparatu vicem Christianorum dolens de nostra semper iniquitate quereris? ad quos Tertullianus, Homines, inquit, sumus, atque eo

sensu

sensu qui tormẽta si fieri poßit, naturaliter & quasi milites strenui refugiamus, qui si poßint sine puluere & sudore pace potiri velint, alioqui iniurias propulsantes, pro Imperatore si sit opus, vitam cum morte cõmutant. Quanquã ratio diuersa est aliorum à nostro prælio victoriáq;. Alij enim eo cõsilio militant, vt gloriã sibi & patriæ cõparent. nostra verò gloria est placere deo, illi ex victoria spolia opésque sibi prædantur, nos vt in æternũ viuamus. præterea illi abiguntur trahuntúrq; captiui, si victoriã non obtinuerint, nos cum obtinuimus. illi etiam victi occiduntur, nos victores, ac maximè tunc effugimus hostiũ manus cùm captiui circunducimur. Omnis verò vester apparatus in tormenta, triumphum nobis ex victoria subornat, tantũ abest vt vestris cõiiciis aut opinione moueamur, nos cum sarmentarios semissarióśque & perditos homines desperatíque consilij dictitatis. Sed mirũ quàm iudicij examen ab amore & odio inuertatur. Putat amans decora vitia in amica, & vt ait ille, Cæsia Palladion est, næuosa & lignea Dorcas, Paruula pumilio, &c. Contra in odioso vitia vocãtur, quæ in aliis maximæ virtutes. Vos itaque deuotionem animi & patientiã in tormentis, pro Deo vituperãtes in Christianis, in aliis quacunque de causa mirificè extollitis, vt quæ à fortitudine omniũ excellentißima proficiscãtur: ita sublimes animos non Romanorũ tantum, sed Græcorũ: nec virorũ solummodo, sed etiam mulierum admirantes, & in sermone laudatis, & memoriæ cõmendari curatis. nulla est historia quæ Sceuolæ dextrã Regulique cruciatum non celebret. Leguntur in laudem Didonis epigrãmata, quæ ne Hiarbæ coniungeretur, se suo gladio confecit. Admirantur omnes Anaxarchi patientiam, quum à Nicocreonte tyranno in Cyprum mala fortuna delatus pistillis in mortario tunderetur. Quid etiam in Hippiam tyrannum meretrix Attica ausa sit, quid Zeno Eleates, variè scripsere quum alij, tum Valerius Ciceróque in Tusculanis, qui & διαμαςίγωσιν illam Spartanorum puerorum concelebrauit eodem loco.

Sed hoc agite boni præsides, meliores multo apud populũ, si illis Christianos immolaueritis. Cruciate, torquete, damnate, atterite nos. probatio est enim innocẽtię nostræ iniquitas vestra. Ideo nos hæc pati, deus patitur. nam & proximè ad lenonẽ dãnando Christianã potius quàm ad leonem, confessi estis labẽ pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna & omni morte reputari, nec quicquam

6. proficit & El.
6. efficimus & El.
6. quotiens

6. Diogenis & El.
6. Gallinicus & El.

tamen profuit. Exquisitior quæque crudelitas vestra, illecebra est magis sectæ. Plures efficimur quoties metimur à vobis, semen est sanguis Christianorũ. Multi apud vos ad tollerantiam doloris & mortis hortantur, vt Cicero in Tusculanis, vt Seneca in fortuitis, vt Diogenes, vt Pyrrhõ, vt Callinicus. Nec tamen tantos inueniunt verba discipulos, quantos Christiani factis docendo. Illa ipsa obstinatio, quam exprobratis, magistra est. Quis enim non contemplatione eius cõcutitur, ad requirendũ, quid intus in re sit? Quis nõ vbi requisiuit, accedit? vbi accessit, pati exoptat? vt totam dei gratiam redimat, vt omnem veniã ab eo compensatione sanguinis sui expediat? omnia enim huic operi delicta donantur. Inde est quod ibidẽ sententiis vestris gratias agimus: vt est æmulatio diuinæ rei & humanæ, cùm damnamur à vobis, à deo absoluimur.

6. Apologeticum Qvinti Tertulliani explicit
El. Apologeticum Qvinti Tertulliani explicit.

Conuersio hæc vltimo loco ad antistites eo artificio referta est, vt nullibi cesset vllum verbum, sed quod illis permittere videtur, sua ironia deiiciat atque deturbet, dum causam quamobrẽ illi Christianos damnent adducit, & ex ea re proferat effectus in contrariam partẽ: quæ omnia si quis rationis exiguæ particeps expẽdat, non modo iniquam Christianorum vexationẽ videbit, sed intempestiuam & à proposito Imperatoris penitus alienam. potißima enim causa est, cur Christiani damnentur, quia populo iudices satisfacere cupiunt. Successus verò rei stare id pro Christianis manifestè declarat. nam quo sæuius cruciantur, eo probantur meliores: quantóque plures intereunt, tanto maior seges excrescit. Admirantes siquidem homines patientiã eorum in tormentis (illecebra enim & delicium carnificina videtur talis sectæ hominibus) causam eius rei requirunt, & requisitã ita plerunque amplectũtur, vt in eorum sententiam conuolent, præsertim edocti humana hæc cum diuinis nequaquam congruere. Sed ea inter se veluti æmulatione pugnare, vt quod altera pars damnet, absoluatur ab altera: atque ita oritur occasio incremẽti, ea ratio quæ in exitium iustitiæ est comparata, vt satius sit cõtra stimulum non calcitrare.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI OPERUM FINIS.

ADMONITIO BEATI RHENANI AD LECTOREM DE QVIBVSDAM TERTVLLIANI DOGMATIS.

PVD patriarchas & prophetas dei nomen olim ineffabile erat, abstrusissima diuinitatis mysteria magis solitos reuereri quàm enunciare. Et Christus ipse seruator noster & Apostoli nobis sacrosanctæ trinitatis arcanum paucissimis commendarunt. At postquã hæreticorum temeritas omnia curiosissimè perscrutari cœpit, ac de omnibus loqui, etiam altissima fidei secreta in disputationem vocando, quæ rectius adoret quis quam excutiat, coacti sunt primi illi theologi, Tertullianus, Origines, Cyprianus, Hieronymus, Augustinus, & illorum temporum alij, quanquam subinuiti de diuinis disputare: quod quam ab illis reuerenter factum sit & modestè, scripta ipsa testantur. Ioannem sanè Euangelistam Hieronymus refert, propter Ebionitas refellendos compulsum diuinam edisserere Christi natiuitatem. Deinde cùm circa salutis annum MCXL. apud Parisios multi essent qui Summulas cõsarcinarent ex antiquis theologis, vt Petrus Lãgobardus, Petrus Abelardus, Ioannes Belethus, Summulæ Langobardi, qui tum in academia Parisiensi docebat, à scholasticis recipi cœperũt. Abelardi theologia (sic enim librum suum inscripsit) à quibusdam est erroris notata, cùm tamen non ineleganter scripta sit: nam admodum nuper illam in quadam bibliotheca reperi. Belethus vtroque istorum posterior fuit. Receptis igitur Langobardi Collectaneis, qui postea Parisiorum præsul factus est, tum primũ cœperũt qui hæc edidicissent, & aliis item prælegissent, doctoris titulum accipere, qui inquam primum studij autoritatem, quæ per exhibitionem baculi concedebatur, iam consecuti fuissent. Nam in vetustioribus Parisiensis academiæ codicibus, qui constitutiones

gymnasij continent, Bacellarij nominantur à bacillo, ceu videtur, deducto vocabulo: vt fuerit velut quoddam mãcipationis signum in huiusmodi aliquod studium baculi traditio, quo sic ab alienis distinguerẽtur, imitatione antiquitatis, si non Romanorum, certè vel Francorum in Gallia, vel Gothorum atque Langobardorum in Italia. quod, de promotione loquor, sub idem tempus in iure apud Bononiam aiunt accidisse post æditam à Gratiano Decretorum rhapsodiam. Mox cùm doctorum numerus augeretur, æditæ sunt constitutiones de promotione, & de numero annorum: & sancitum est vt de diuinis differentes, non modo recepta scholæ decreta sequerẽtur, sed & vocabulis vterentur & loquendi formulis in ea schola natis. Ad quæ scriptorum quorumlibet, siue veterum siue nouorum sententias exigerent, tantum non hæreseos arguendas si dissiderent. Id autem non sine ratione factum est, ad seruandam videlicet doctrinæ concordiam. quod genus sunt in disputatione trinitatis, essentia, personæ, supposita, notiones, relationes communes, personales, personarum cõstitutiuæ, principia generationis, spirationis, distinctionis, relationes originis, circumincessio, signa naturæ & ordinis, & ex natura rei & originis, & huiusmodi alia multa. Atque tale quidem est initiũ regni theologorum. Porrò qui fieri potest, vt veteres sic locuti fuerint, vt loquuntur isti qui totam Aristot. philosophiã indoctè versam, in suam theologiam deriuarunt? Differens itaque de trinitate Tertullianus in lib. aduersus Praxean: Pater, inquit, tota substãtia, filius deriuatio totius & portio. Quod theologi Parisienses dicerent iuxta scholæ suæ morem, Pater plenitudinẽ deitatis possidet in primo signo originis, quia à se eam habet: filius in secundo signo originis, quia ab vno per generationem cõmunicatam à patre: spiritus sanctus in tertio signo, quia à duob. per spirationem, eandẽ numero essentiã cum omnibus essentialibus non notionalibus accepit. Atque hoc est quod aliis verbis extulit Tertullianus, cum inquit, Ex vno patre omnia quæ in Deo, per substantię vnitatẽ, & in vnitate trinitas vnius substantiæ. Item, Vnitas ex semetipsa deriuans trinitatẽ, non destruitur ab illa, sed administratur, vt tota substan-

De Trinitate

ta substantia sit id quod vna substantia indiuisa in tribus non solũ in altera. Siquidem & theologis mos est totũ id vocare, quod perfectũ volunt dicere. Denique videtur à Tertul. filius appellari portio, quia nec pater, nec spiritus sanctus est, tametsi vnus sunt deus tres personæ, & nõ filius qui pater, nec pater qui spiritus sanctus. Iam cum filiũ minorẽ patre dicit, intelligi debet nõ quo ad deitatẽ quæ sit minor in eo, sed quatenus à patre generante genitus, mittente missus, dante accipiens, faciẽte factus (vt ipse loquitur) subiiciente sibi omnia à quo accepit, etiã quæ dei. Id quod scholastici vocãt in patre autoritatẽ, in filio subautoritatẽ, concedentes aliũ esse habẽdi modũ ea quę cõmunicata sunt per productiones personis duab⁹. Per gradũ in deitate nihil aliud intelligit quam signa originis, & non eundẽ modũ habendi essentiã & essentialia. Quid ni autem gradũ concedãt, ordinẽ admittentes? Itaq; cum sic dicit, Tres sunt nõ statũ sed gradu, nõ substãtia sed forma, nec potestate sed specie, vnius autem substantiæ, & vnius status, & vnius potestatis, quia vnus deus ex quo & grad⁹ isti, & formæ, & species: statũ vocat quod scholastici substantiã, gradũ quod illi notionẽ, formã quod illi proprietates, speciẽ quod illi habẽdi modũ vel signa. Quod autẽ dicit, filiũ & spiritũ sanctũ, secũdum & tertiũ locum sortiri, tam consortes substantiæ patris, membra, pignora, & instrumenta, haud dubie significare voluit duabus emanationibus productos filium & spiritũ sanctũ à patre improducto. In eadẽ substantia eiusdẽ naturę tres personas, tres res appellat, intelligẽs realiter, nõ essentialiter distinctas, quod scholastici subtilius tria supposita vocant. Ad hæc filium qui & sermo & sophia patris dicitur, non tam genitum, productũ, natũ, procedentẽ & emanentẽ dicit, quam creatũ à patre, conditum & factum, quod alioqui sacris literis peculiare est. Sed malo te, inquit, ad sensum rei, quam ad sonum vocabuli exerceas. Certi enim deum creari non posse, nec fieri, à quo & per quem omnia, deferamus locutionibus sacris. Proinde propositiones istæ, Omnis origo parens est: quod ab origine est, progenies est. Item, Trinitas per consertos & connexos gradus à patre decurrit, De vulua cordis sui pater generat, ad bonum sensum sunt interpretandæ. Hoc sane constat, vocabulum

alius pro aliud ab illo vsurpatum cũ inquit, Sermo nunquam separatus à patre, aut alius à patre, quia ego & pater vnum sumus. Nam alibi dicit, Alium patrem, alium filium. Alium (inquit) non diuersitate aut diuisione, sed distributione & distinctione. Patrem enim & filium (inquit) duos dico coniunctos, indiuisos, cohærentes, non separatos, non diuersos. Item alio loco, ipsum quod pater & filius dicuntur, nonne aliud ab alio est? Itaque clare vides his vocabulis alius & aliud secus vsum, quàm vtitur hodie schola theologorum. Alioqui in nullo libro cautius legi debet, quàm in eo quem aduersus Praxean scripsit, vnde periculum esse possit imprudenti lectori. Animæ corpus tribuit Tertullianus, sed sui generis, qualem etiam de deo habuit opinionem. Nec tamẽ hinc (vt Aur. August. inquit) hæreticus creditur factus. Posset enim quoquomodo putari ipsam naturam sustantiámque diuinam corpus vocare, non tale corpus, cuius partes aliæ maiores, aliæ minores valeant vel debeant cogitari: qualia sunt omnia quę proprie dicimus corpora, quamuis de anima tale aliquid sentiat. Sed potuit (vt dixi) propterea putari corpus deum dicere, quia non est nihil, non est inanitas, non est corporis vel animæ qualitas, sed vbique totus, & per locorum spatia nulla partitus, in sua tamẽ substantia atque natura immutabiliter permanet. Hæc Aur. August. ad quoduultdeum. Extat etiã ecclesiasticũ dogma tale: Creatura omnis corporea est, angeli & omnes cœlestes virtutes corporeæ, licet non carne subsistant. Ex eo autem corporeas esse credimus intellectuales naturas, quòd localiter circumscribuntur, sicut & anima quæ carne clauditur, & dæmones qui per substantiam angelicæ naturæ sunt. Est autem hoc dogma in ordine xij. Cæterũ diuus August. lib. x. de Genesi ad literam, errorem Tertulliani his duobus capitibus refellit, sic scribẽs: Denique Tertullian. inquit, quia corpus esse animam credidit, non ob aliud nisi quod eam incorpoream cogitare nõ potuit, & ideò timuit ne nihil esset, si corpus non esset: nec de deo voluit aliter sapere. Qui sanè quoniam acutus est, interdum contra opinionem suam visa veritate superatur: quid enim verius dicere potuit, quàm id quod ait quodã loco:

loco: esse corporale, passibile est? Debuit ergo mutare sententiam qua paulò superius dixerat, etiam deum corpus esse. Neque enim arbitror eum ita desipuisse, vt etiam dei naturam passibilem crederet, vt iam non Christus in carne tantùm, neque in carne & anima, sed in ipso verbo per quod facta sunt omnia, passibilis & commutabilis esse credatur, quod absit à corde Christiano. Item cùm animę etiam colorem daret aëreum ac lucidum, ventum est ad sensus, quibus eam membratim quasi corpus instituere conatus est, & ait, hic erit homo interior, alius exterior, dupliciter vnus, habẽs & ille oculos & aures suas, quibus populus deum audire & videre debuerat, habens & cæteros artus, per quos in cogitationibus vtitur, & in somnis fungitur. Ecce quibus auribus, & quibus oculis debuit audire & videre deum populus, quibus anima in somnis fungitur, cùm si ipsum Tertullianũ quisquam videret in somnis, nunquam se diceret ab eo visum & cum eo locutum, quem vicissim ipse non vidisset. Postremò si anima seipsam videt in somnis cum iacentibus vtique vno in loco membris corporis sui, ipsa per varias imagines euagatur, quas videt; quis eam vidit aliquando in somnis aërei coloris ac lucidi, nisi fortè vt cætera quæ similiter falso videt? nam & hoc potest videre. Sed absit vt eam talem cùm euigilauerit credat, alioquin quando se aliter viderit, quod magis crebrum est, aut mutata erit anima eius, aut nec tunc animæ videtur substantia, sed imago corporis incorporea, quæ miro modo sicut in cogitatione formatur. Quis enim Æthiops non pene semper nigrum se videt in somnis, aut si in alio colore se vidit, non magis miratus est, si fuit cum illo memoria? aëreo tamen colore ac lucido nescio vtrum se vnquam vidisset, si nunquam istum legisset, vel audisset. Quid quod ducuntur homines talibus visis, & de scripturis nobis volunt præscribere tale aliquid esse non animam, sed ipsum deum, qualis figuraliter sanctorum spiritibus demonstratus est, qualis etiã in sermone allegorico ponitur. Similia quippe sunt illa visa talibus dictis, ac sic errant constituentes in corde suo simulachra vanæ opinionis, nec intelligentes ita sanctos de suis visis talibus iudicasse, qualiter iudicant, si talia di-

uinitus in figuris dicta legerent vel audirent: ſicut ſeptem ſpicæ, & ſeptem boues, ſeptem anni ſunt: ſicut linteum quatuor lineis alligatum, velut diſcus plenus variis animalibus, orbis terrarum eſt cum omnibus gentibus: ſic etiam cætera, & multò magis quæ de rebus incorporeis corporalibus ſignificantur, non rebus ſed imaginibus. Et item ſequēti capite. Noluit tamen Tertullianus animam creſcere ſubſtantia ſicut corpus, aſſerens etiam timoris ſui cauſam, ne etiam decreſcere ſubſtātia dicatur, inquit, atque ita defectura credatur. & tamen quia per corpus eam localiter tendit, non inuenit exitum incremētorum eius, quam vult de ſemine exiguo æquari corporis quantitati, & ait: Si vis eius in quo naturalia peculia cōſita retinentur, ſaluo ſubſtantiæ modulo, quo à primordio inflata eſt, paulatim cum carne producatur in mēbris. Hoc fortè nō intelligeremus, niſi adhibita ſimilitudine eorum quæ videmus, planum faceret quod dicebat: Cōſtitue, inquit, certum pondus auri vel argenti rudem adhuc maſſam, collectus habitus eſt illi, & futuro interim minor, tamen continens intra lineam moduli totum quod natura eſt auri vel argenti. dehinc cùm in laminam maſſa laxatur, maior efficitur initio ſuo per dilatationem ponderis certi, non per adiectionem, dum extenditur, non dum augetur: & ſic quoque augetur dum extenditur: licet enim & habitu augeri, cū ſtatu non licet. tunc & ſplendor ipſe perhibetur auri vel argenti qui prius fuerat quidem & in maſſa, ſed obſcurior, non tamen nullus. Tunc & alij atque alij habitus accedunt pro facilitate materiæ, qua duxerit eam qui agit, nihil conferens modulo niſi effigiem. Ita & animæ incrementa reputanda non ſubſtantiua, ſed prouocatiua. Quis hunc crederet cum iſto corde tam diſertum eſſe potuiſſe? ſed tremenda iſta ſunt, non ridenda. ad hoc enim nunquam cogeretur ſi aliquid cogitare poſſet quod & ſit & corpus non ſit. Quid autem abſurdius quàm putare maſſam cuiuſpiam metalli ex aliqua parte creſcere poſſe dum tunditur, niſi decreſcat ex altera, vel augeri latitudine, niſi craſſitudine minuatur? Aut vllum eſſe corpus manente naturæ ſuæ quantitate, quod vndique creſcat niſi rareſcat? Quomodo igitur implebit anima

ma ex illa stilla seminis magnitudinem corporis quod animat, si & ipsa corpus est, cuius substantia nullo accessu crescat? quomodo, inquam, implebit carnem, quam viuificat, nisi tantò rarior fuerit, quantò grádius quod animaduertit? Timuit videlicet ne deficeret etiam minuendo si cresceret, & non timuit vt deficeret rarescendo, cùm non cresceret. Sed quid amplius immorer, quando & sermo pergit in prolixiorem modum, quàm petit terminandi necessitas, & sententia mea iam satis sit nota, vel quid certum teneam, vel vnde adhuc dubitem, & quare dubitem. Proinde & hoc volumen iam concludatur, vt quæ sequuntur deinde videamus. Hactenus Augustinus. Error putantium corpus Christi in eucharistia tantum esse sub figura, iam olim condemnatus est, primum (vt scribit Lanfrancus in libro suo contra Berengarium) in synodo Vercellensi sub Leone pontifice Romano: deinde in concilio Turonensi sub Victore pontifice. Postremò in concilio sub Nicolao. Ad hæc theologi Parisiẽses hoc dogma communibus calculis inter impia retulerunt. In libro de pœnitentia meminit exomologeseos, id est actus pœnitentię: cuius adhuc clarum vestigium extat in Halberstadiensi ecclesia, quæ est in Saxonibus. Quam rem & Pius pontifex, & post hunc Volaterranus in literas retulerunt, sed velut ritum barbaricum. Neuter enim intellexit. Volaterranus institutum vocat inauditum. Est autem huiusmodi: Singulis annis eligitur aliquis è plebe, qui comœdiam pœnitentis ac confitentis agat. Is in capite ieiunij quadragesimalis ad templum adductus in cultu lugubri & qui pœnitentem deceat, nimirum caput obuolutum habens, post sacrum inde eiicitur. Pérque totos illos quadraginta dies nudis pedibus vias vrbis terit. Templorum moles circuit tantùm non subintrat, nec cum quoquam sermonem miscet. Canonici huic cibum præbent, quem ille qualem qualem boni consulit. Non indulget somno nisi post mediam noctem, ídque in plateis. At in die quæ dominicæ cœnæ dicata est, ad templum reducitur, & à sacerdote non absque longis, sed pulchris ceremoniis absolutus, à plebe stipem accipit. hunc Adamum vocare solẽt. Atque hoc est quod nonum caput Agathensis concilij

præcipit, & refertur etiam à Gratiano Dist. l. Est autẽ tale: In capite quadragesimæ omnes publicè pœnitentes qui publicam suscipiunt aut susceperunt pœnitentiam, ante fores ecclesiæ se repræsentent episcopo ciuitatis, sacco induti, nudis pedibus, vultibus in terram prostratis, reos se esse ipso habitu & vultu proclamantes. Ibi adesse debent decani, id est archipresbyteri, presbyteri parœciarum, & presbyter pœnitentum, qui eorum conuersationem diligenter inspicere debent, & secundum modum culpæ pœnitentiam per præfixos gradus iniungant. Post hæc episc. in ecclesiam eos introducat, & cum omni clero septem pœnitentiæ psalmos in terram prostratus cum lachrymis pro eorum absolutione decantet. Tunc resurgens ab oratione, iuxta quod canones iubent, manus eis imponat, aquam super eos benedictam spargat, cinerem prius mittat, deinde cilicio capita eorum cooperiat, & cum gemitu & crebris suspitiis eis denunciet: quod sicut Adam proiectus est de paradiso, ita & ipsi ab ecclesia pro peccatis suis abiiciuntur. Post hæc iubeat ministris, vt eos extra ianuas ecclesiæ expellant. Clerus verò prosequatur eos cum responsorio: In sudore vultus tui vesceris, &c. vt videntes sanctam ecclesiam pro facinoribus suis tremefactam atque commotam, non paruipẽdant pœnitentiam. In sacra autem domini cœna rursum ab eorum decanis & presbyteris ecclesiæ liminibus repræsententur. Hactenus decretum Agathensis concilij retulimus. Porrò de secreta ista confessione re longe saluberrima qua hodie ecclesia vtitur, decretum Vuormaciensis concilij reperi in hũc modum: Si quis pro aliquo criminali peccato ad nos pœnitentiam acturus vel suscepturus accesserit, oportet nos in primis rei veritatem ad liquidum interrogando discutere. deinde si fidem rectam & Christianam credulitatem fideliter pronunciet, id est Pater noster, & Credo in deum, quam statim coram nobis memoriter canere compellatur. Et si talis persona est quæ non intelligat, neque etiam bene illam memoriter teneat, exponemus illi prout tũc necesse est: & vt melius statuto die reddat præcipiemus. Præterea studiosè perscrutandum an diuersis erroribus sit implicitus: sicut quidam increduli, lapides,

lucos,

lucos, arbores & huiusmodi vanitates relicta ecclesia venerantur, & vanissimam phantasiæ deceptionis illusionẽ in somniis obseruant. Inquirendum etiam ab eo si velit pro Christi amore omnem iracundiam dimittere illi cui inimicus est. Aut si habeat quis aliquid aduersus eũ, vnde reconciliari debeat, sicut dominus in Euãgelio docet: Si ergo offers munus tuum ad altare, &c. Et alibi ait: Sic & pater meus faciet vobis, si non remiseritis, &c. Et ideo in oratione quotidie dicimus: Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitorib. nostris. Et de aliis vitiis quantum ei deus dederit posse, deinceps se emendaturum promiserit, tunc cũ omni deuotione ante absidem suscipi debet ad pœnitentiam. Atque tale quidẽ est Vuormaciense decretum. Quod verò in capite quadragesimæ fieri confessio debeat, aliud decretum reperi, cuius synodi sit nescio, nã titulo carebat, éstque huiusmodi: Presbyteri admonere debent plebem sibi subiectam, vt omnis qui se sentit mortifero peccati vulnere sauciatum, feria quarta ante quadragesimam cum omni festinatione recurrat ad viuificatricem matrem ecclesiam, vbi quod male commisit cum omni humilitate & contritione cordis simpliciter confessus suscipiat remedia pœnitentiæ, secũdum modum canonicis autoritatibus præfixum. Non solum autem ille qui mortale aliquid commisit, sed etiam omnis homo quicunque se recognoscit immaculatam Christi tunicam, quã in baptismo accepit, peccati macula polluisse, ad proprium sacerdotem festinet venire, cũ puritate mentis omnes transgressiones, omnia peccata, quibus dei offensam se incurrisse meminit, humiliter confiteatur. & quicquid à sacerdote fuerit iniunctum, ac si ab ipso omnipotentis dei ore esset prolatum, ita diligenter attendat & cautissimè obseruet. Consentit cùm hoc quod in Pœnitentiario Romano legitur in hũc modum: Hebdomada priori ante ieiunium quadragesimæ presbyteri plebeium ad se conuocent populum, & discordantes canonica autoritate reconcilient, & omnia iurgia sedent. Et tunc primum confitentibus peccata dent pœnitẽtiam, ita vt antequam caput ieiunij veniat, omnes confessi pœnitentiam acceptam habeant, vt liberius dicere possint:

Dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Huc vsque ex Pœnitentiario. Cæterum non solùm apud Tertullianum, sed etiam apud eos qui multis seculis pòst vixerunt, fit mentio de exomologesi, id est actu pœnitentiæ, quam confessio criminum necessariò præcedebat, siue publicè fieret de publicis flagitiis, siue priuatim de priuatis. Vnde nostra secreta confessio nata videtur, imò remansisse potius, res non noua sed antiquissima. De qua tamen tanquam de ea quæ præcepta fuerit, qui loquantur, inter veteres haud temerè reperies. De exomologesi cõplures elegãtissimi sermones extant Cæsarij illius Arelatẽsis, inter quos eminet ille cuius initiũ, Quotiescunque. Quin ipse Ioãnes Chrysostom. quãquam pluribus locis suam de exomologesi & pœnitentia sententiam indicat, vix tamen alibi id vel magis ingenuè vel apertius testatur, quàm in sermone cui titulus est, περὶ μετανοίας καὶ ἐξομολογήσεως, quẽ ego nuper inter alia eius opera nondum versa reperi: vbi sic scribit de exomologesi: Νυνὶ δὲ οὔτε ἀνάγκη παρόντων μαρτύρων ἐξομολογήσασθαι. παρὰ τοῖς λογισμοῖς γενέσθω τῶν πεπλημμελημένων ἡ ἐξέτασις. ἀμάρτυρον ἔστω τὸ δικαστήριον. ὁ θεὸς ὁράτω μόνος ἐξομολογούμενον. καὶ τὰ λοιπά. Et paulò pòst: Ἐνταῦθα ἀμάρτυρον ἐστὶ δικαστήριον, καὶ σὺ αὐτὸς δικάζεις ὁ ἡμαρτηκώς. Porrò tãetsi in collectaneis quibusdam Gręcis multa compererim de exomologesi & pœnitentia, partim ex veteribus Basilio, Chrysostomo, Maximóque, partim ex Iunioribus, Nilo, Climace, Isaaco, & Thalassio monachis desumpta, placuerunt tamen in primis, quæ nuper ex codice quodam vetustiori exscripsi, ex libello De medicina pœnitentiæ, qui Augustino inscribitur, & aliunde etiam, per studiosum quempiam sublecta. Nam à Gratiano variis locis variis titulis citantur. Eáque visum est huc transponere, quòd hic simul legi possint, quæ alibi vel sparsim vel trũcate habentur. Imò libellus De pœnitentiæ medicina sic latet inter opera Augustini, vt raro legatur: vnde hęc sunt pro maiori parte ad verbum accepta. Sic autem exorditur, Vita, inquit, humana quantalibet præpolleat fœcunditate iustitiæ, sine peccatorum remissione non agitur. quoniam filij dei quamdiu mortaliter viuunt, cum morte confli-

confligunt,& ſic ſpiritu dei excitantur,& tãquam filij dei proficiunt ad deum, vt etiam ſpiritu ſancto, aggrauante corruptibili corpore tãquam filij hominis in quibuſdam motibus deficiant ad ſeipſos,& ideo peccẽt. Intereſt quidem quantum. neque enim quia peccatum eſt omne crimen,ideo crimen eſt etiam omne peccatum. Itaque ſanctorum vitam quãdiu in hac morte viuitur,inueniri poſſe dicimus ſine crimine, Vnde Apoſtolus eligendum dicit epiſcopum,ſi quis ſine crimine eſt. Peccatum autem ſi dixerimus quia non habemus, ait alius apoſtolus, noſipſos ſeducimus,& veritas in nobis non eſt. Sed neque de ipſis criminibus quãlibet magnis in ſancta eccleſia remittendis dei miſericordia deſperanda eſt agentibus pœnitentiam,ſecundum modum cuiuſque peccati. In actione autem pœnitentię vbi tale commiſſum eſt,vt is qui commiſit à Chriſti etiam corpore ſeparetur,non tam cõſideranda eſt menſura temporis quàm doloris. Cor enim contritum & humiliatum deus nõ ſpernit. Verùm quia plerunque dolor alterius cordis occultus eſt alteri,nec ad aliorũ notitiam per verba vel quæcunque alia ſigna procedit, cùm ſit coram illo cui dicitur, Gemitus meus à te non eſt abſconditus. rectè conſtituuntur ab his qui eccleſiis præſunt tẽpora pœnitentiæ, vt ſatisfiat etiam eccleſiæ in qua remittũtur ipſa peccata,extra eam quippe non remittuntur. Ergo cum tãta eſt plaga peccati atque impietas morbi, vt medicamenta corporis & ſanguinis domini differenda ſint, autoritate antiſtitis debet ſe quiſque ab altario remouere ad agendam pœnitentiam,& eadem autoritate reconciliari. Hoc eſt enim indignè accipere corpus & ſanguinẽ domini,ſi eo tẽpore accipiat quo debet agere pœnitẽtiam. Nã & ipſa pœnitẽtia quando digna cauſa eſt,vt ſecundũ morẽ eccleſiæ agatur, plerunque infirmitate non agitur, quia & pudor timor eſt diſplicendi, dũ plus delectat hominũ exiſtimatio, q̃ iuſtitia, qua ſe quiſque humiliat pœnitẽdo. vnde non ſolùm cùm agitur pœnitentia, verùm etiã vt agatur, dei miſericordia eſt neceſſaria. alioquin nõ diceret apoſtolus de quibuſdã: Ne fortè det illis deus pœnitẽtiã. Et vt Petrus amarè fleret, præmiſit euãgeliſta & ait: Reſpexit eum dominus. Iudicet ergo

ſeipſum homo voluntate dum poteſt, & mores cõuertat in melius, ne cùm iam non poterit etiam præter voluntatem à domino iudicetur. Et cùm in ſe protulerit ſeueriſſimæ medicinæ, ſed tamen medicinæ ſententiam, veniat ad antiſtites, per quos illi in eccleſia claues miniſtrantur, & tanquam bonus incipiens eſſe filius, maternorũ membrorum ordine cuſtodito à præpoſitis ſacramentorũ accipiat ſatisfactionis ſuæ modum & ſupplex. Id tamẽ agat quod non ſolùm ipſi proſit ad recipiendam ſalutem, ſed etiam cæteris ad exemplum, vt ſi peccatum eius non ſolùm in graue eius malum, ſed etiam in tanto ſcandalo aliorum eſt, atque hoc expedire vtilitati eccleſiæ videtur ac plebis, agere pœnitentiam non recuſet. Non reſiſtat, ne letali & mortiferæ plagæ per pudorem addat tumorẽ. Meminerit ſemper, quia deus ſuperbis reſiſtit, humilibus autem dat gratiam. Quid enim infelicius, quid peruerſius quàm de ipſo vulnere quod latere non poteſt, non erubeſcere, & de ligatura plus erubeſcere? Nemo arbitretur propterea ſe conſilium ſalubre huius pœnitentiæ debere contemnere, quia multos fortè aduertit & nouit ad ſacramenta altaris accedere, quorũ talia crimina non ignorat. Multi enim corriguntur vt Petrus, multi tolerantur vt Iudas, multi neſciuntur donec veniet dominus & illuminabit abſcondita tenebrarum, & manifeſtabit cogitationes cordis. Nam plerique propterea nolunt alios accuſare, quia ſe per illos cupiunt excuſare. Plerique autem boni Chriſtiani propterea tacent, & ſufferunt aliorum peccata quæ nouerunt, quia documentis ſæpe deſtituuntur, vt ea quæ ipſi ſciunt iudicibus eccleſiaſticis probari poſſint. Quamuis enim vera ſint quædam, non tamen iudici facilè credenda ſunt, niſi certis indiciis demõſtrentur. Nos verò à communione quemquam prohibere non poſſumus, quamuis hæc prohibitio nondum ſit mortalis, ſed medicinalis, niſi aut ſponte confeſſum, aut aliquo ſiue ſeculari, ſiue eccleſiaſtico iudicio accuſatum atque cõuictum. Quis enim ſibi vtrũque audet aſſumere, vt cuiquã ipſe ſit & accuſator & iudex? Non enim temerè & quomodo libet, ſed per iudicium ab eccleſiæ communione ſeparãdi ſunt mali, vt ſi per iudicium auferri non poſſint, tole-

tolerentur potius velut palea cum tritico vſque ad vltimum ventilabrum, vel piſces mali cum bonis vſque ad ſegregationem quæ futura eſt in littore, hoc eſt in fine ſeculi. Plerique autem attendunt multos etiam in ipſis honoribus eccleſiaſticis præpoſitorum & miniſtrorum, non congruenter viuere ſermonibus & ſacramentis quæ per eos populis miniſtrãtur. O miſeros homines, qui eos intuendo Chriſti obliuiſcuntur, qui & tantò antè prædixit, vt legi dei potius obtẽperent, quàm imitandi videantur illi qui ea quæ dicũt non faciunt. Et traditorem ſuum tolerans vſque ad finem, etiam ad euangelizandum cum cæteris miſit. Quinam hominum erit, qui ſibi manẽdum exiſtimet in itinere, cùm viderit militaria lapidea literis plena, viam docere, & non ambulare? Fortaſſe alius dicat: Ego iam baptizatus in Chriſto, quo mihi omnia præterita peccata dimiſſa ſunt. Vilis factus ſum nimis, iterans vias meas, & canis horribilis oculis dei conuerſus ad vomitum ſuum, quò abibo à ſpiritu eius, & à facie eius quò fugiam? quò frater? niſi ad eius miſericordiam pœnitendo, cuius poteſtatem peccando cõtempſeras. Nemo enim rectè fugit ab illo, niſi ad illum: ab eius ſeueritate ad eius bonitatem. Quis enim locus te excipiet fugientem, vbi eius præſentia non inueniat? Si aſcenderis in cœlum, ibi eſt: ſi deſcenderis in infernum, adeſt. Recipe ergo pennas tuas in directum, & habita in ſpe. In extremo huius ſeculi. Etenim illuc manus ſua perducet te, & perducet te dextera ſua. Quicquid enim feceris, quæcunque peccaueris, adhuc in hac vita es, vnde omnino, ſi ſanare nollet, auferret. Cur ergo ignoras quia patientia dei ad pœnitentiam te adducit? qui enim clamando non tibi perſuaſit vt non recederes, parcendo clamat vt redeas. Sed non ſufficit mores in melius commutare, & à factis malis recedere, niſi etiam de his quæ facta ſunt, ſatisfiat domino, per pœnitentiæ dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis ſacrificium, cooperantibus eleemoſynis: Beati miſericordes, quoniam ipſis miſerebitur deus. Non enim dictum eſt, vt tantùm abſtineamus à peccatis, ſed & de præteritis (inquit) deprecare dominum vt tibi dimittantur. Oportet igitur ad pœnitentiam accedere cum

omni fiducia, & ex fide credere indubitanter, pœnitentia aboleri posse peccata, etiam si in vltimo vitæ spiritu admissorum pœniteat, & publica lamentatione peccata prodãtur, quia propositum dei quo decreuit saluare quod perierat, stat immobile. Et ideo quia voluntas eius non mutatur, siue emendatione vitæ, si tempus conceditur: siue supplici cõfessione, si continuo vita exceditur, venia peccatorum fideliter præsumatur ab illo qui non vult mortem peccatoris, sed vt conuertatur à perditione pœnitendo, & saluatus miseratione domini viuat. Sed fac incertum esse vtrum ignoscat deus, quid perdit homo cùm supplicat deo, qui salutem perdere non dubitauit, cùm offenderet deum? Quis enim certus est etiam quod imperator ignoscat? & tamen pecunia funditur, maria transeuntur, procellarum incerta subeuntur, & vt mors vitetur, penè mors ipsa suscipitur, supplicatur deinde per homines homini. Sine dubitatione fiunt ista, cùm sit dubium quo fine proueniant. Et tamen certiores sunt claues ecclesiæ, quàm corda regum: quibus clauibus quodcunque in terra soluitur, etiam in cœlo solutum promittitur. & multò honestior est humilitas qua se quisque humiliat ecclesiæ dei: & labor minor imponitur, & nullo temporalis mortis periculo mors æterna vitatur. Hæc dicta sunt de publica satisfactione, qua quisque humiliando se non solùm coram deo, sed etiam coram ecclesia, quæ habet claues regni cœlorum, in qua fit remissio peccatorum ad arbitrium antistitis, satisfacere debet. Sed & secreta satisfactione solui mortalia crimina non negamus. Sed mutato prius seculari habitu, indefesso religionis studio, per vitæ correctionem, & iugi imò perpetuo luctu, miserante deo. Ita duntaxat, vt contraria pro his quæ pœnitet agat. De quotidianis autem leuibúsque peccatis, sine quibus hæc vita non ducitur, quotidiana fidelium oratio satisfacit. Eorum est enim dicere, Pater noster qui es in cœlis, qui in tali patre regenerati sunt ex aqua & spiritu. Delet omnino hæc oratio dominica quotidiana peccata. Delet & illa à quibus vita fidelium etiam scelerata gesta à se pœnitendo in melius mutata discedit, si quemadmodum veraciter dicitur: Dimit-

te

te nobis debita nostra, quoniam non desunt quæ dimittantur, ita veraciter dicatur: Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris, id est, fiat quod dicitur, quia & ipsa eleemosyna est, veniam homini petenti ignoscere. Ac per hoc ad omnia quæ vtili misericordia fiunt, valet quod dominus ait: Date eleemosynam, & ecce omnia mũda sunt vobis. Non solùm ergo qui dat esurienti cibum, sitienti potum, nudo vestimentum, peregrinanti hospitiũ, fugiẽti latibulũ, ægroto vel incluso visitationem, captiuo redẽptionem, debili subuectionem, cæco deductionem, tristi consolationem, non sano medelam, erranti viam, deliberanti consilium, & quodcunque necessarium est indigenti, verum etiam qui dat veniam peccanti, eleemosynam dat. Et qui emendat verbere, in quem potestas datur, vel coërcet aliqua disciplina, & tamen peccatum eius quo ab illo læsus aut offensus est, dimittit ex corde, id est, orat vt ei dimittatur, non solùm in eo quod dimittit atque orat, verum etiam in eo quod corripit, & aliqua emendatoria pœna plectit, eleemosynam dat, quia misericordiam pręstat. Multa enim bona pręstantur inuitis, quando eorum consulitur vtilitati, non voluntati. Multa itaque sunt genera eleemosynarum, quæ quum facimus adiuuamur, vt dimittantur peccata nostra, sed ea nihil est maius, qua ex corde dimittimus, quod in nos quisque peccauit. Quisquis autem roganti & pœnitenti, ex corde non dimittit, nullo modo existimet à deo sua peccata dimitti. Quæ sint autem leuia, quæ grauia peccata, non humano, sed diuino sunt pensanda iudicio. Videmus enim quædam ab ipsis quoque Apostolis ignoscendo fuisse concessa, quale illud est quod venerabilis Paulus coniugibus ait: Nolite fraudare inuicem, nisi ex consensu ad tempus vt vacetis orationi, & iterum reuertamini in idipsum, ne tentet vos satanas propter incontinentiam vestram. Quod putari posset non esse peccatum misceri scilicet coniugi non filiorum procreandorum causa (quod bonum est nuptiale,) sed carnalis etiam voluptatis: vt fornicationes, siue adulterium, siue cuiusquam alterius immunditiæ mortiferum malum, quod turpe est etiam dicere, quò potest tentante satana libido pertrahere, incontinentium deui-

tet infirmitas. Poſſet ergo, vt dixi, hoc putari non eſſe peccatum, niſi addidiſſet: Hoc autem dixi ſecundum veniam, non ſecundum imperium. Quis autem iam neget eſſe peccatum, quum dari veniam facientibus Apoſtolica authoritas fateatur? Tale quiddam eſt vbi dicit, Iam quidem omnino delictum eſt, quia iudicia habetis vobiſcum. Quare nõ magis iniquitatem patimini? Quare nõ potius fraudamini? vt ad illud redeatur quod Dominus ait: Si quis voluerit tunicam tuam tollere, & iudicio tecum contendere, dimitte illi & pallium. Et alio loco: qui aufert quæ tua ſunt, ne repetas. Prohibuit itaque ſuos Apoſtolos de ſecularibus rebus cum aliis habere iudicium, quod dicit eſſe delictum. Et tamen cum ſinit in eccleſia talia iudicia finiri, inter fratres fratribus iudicantibus, extra eccleſiam vero terribiliter vetat, manifeſtum eſt etiam hic quod ſecundum veniam concedatur infirmis. Sunt autem quædam quæ leuiſſima putarentur, niſi in ſcripturis demonſtrarentur opinione grauiora. Quis enim dicentem fratri ſuo, Fatue, reum gehennæ putaret, niſi veritas diceret? Aut quis exiſtimaret, quàm magnum peccatum ſit, dies obſeruare, & menſes, & annos, ſicut obſeruant qui certis diebus ſiue menſibus ſiue annis volunt aut nolunt aliquid inchoare: eo quod ſecundum vanas doctrinas hominum fauſta vel infauſta exiſtiment tempora, niſi magnitudinem ex timore Apoſtoli penſaremus, qui talibus ait: Timeo vos ne forte ſine cauſa laborauerim in vobis. Quàm multa ſunt alia peccata, ſiue in loquendo de rebus & negociis alienis, quæ non ad te pertinent: ſiue in vanis cachinnationibus, cum ſcriptum ſit: Stultus in riſu exaltat vocem ſuam, ſapiens autem vix tacite ridebit. Siue in ipſis eſcis quæ ad neceſſitatem ſuſtentandæ huius vitæ præparantur, auidior atque immoderatior appetitus: ſiue in vendendis & emendis rebus caritatis & vtilitatis vota peruerſa. Propter hæc & eiuſmodi peccata, & alia, licet his minora, quæ fiunt verborum & cogitationum offenſionibus, Apoſtolo Iacobo confitente ac dicente: In multis enim offendimus omnes, oportet quotidie crebróque oremus dominũ, atque dicamus: Dimitte nobis debita noſtra. Nec in eo quod ſequi-

sequitur mentiamur: Sicut & nos dimittimus debitoribus nostris. Pro quibus etiam sacrificia & eleemosynarum & ieiuniorum quisque pro suis viribus offerre non cesset. Cæterum pro illis peccatis quæ legis decalogus continet, & de quibus Apostolus ait: Quoniam qui talia agunt, regnum dei non possidebunt: illa actio pœnitentiæ subeunda est, in qua maiorem in se quisque seueritatem debet exhibere, vt à seipso iudicatus non iudicetur à domino. Quæ actio pœnitentiæ tunc erit perfecta & deo acceptabilis, si ascenderit homo aduersum se tribunal mentis suæ, & constituerit se ante faciem suam, ne hoc ei postea fiat, sicut comminatur deus peccatori. atque ita constituto in corde iudicio adsit accusatrix cogitatio, testis conscientia, carnifex timor. Inde sanguis animæ confitentis per lachrymas profluat. Postremo ab ipsa mente talis sentẽtia proferatur, vt se dignum homo iudicet participatione corporis & sanguinis domini. Versetur ante oculos imago vẽturi iudicij: & cum alij accedũt ad altare dei, ipse vero non accedit, cogitet quàm sit contremiscẽda illa pœna, qua percipientibus aliis vitam æternam, alij in mortem præcipitantur æternam. Mensuram autem temporis in agenda pœnitentia idcirco non satis attente præfigunt canones pro vnoquoque crimine, sed magis in arbitrio antistitis relinquendum statuunt: quia apud dominum non tam valet mensura temporis quàm doloris: nec abstinentia tantum ciborum, sed mortificatio potius vitiorum. Propter quod tempora pœnitentiæ fide & conuersatione penitus abbreuianda præcipiunt, & negligentia protelanda. Extant tamen pro quibusdam culpis modi pœnitentiæ impositi, iuxta quos cæteræ perpendendæ sunt culpæ, cum sit facile per eosdem modos vindictam & censuram canonum æstimare. Hæc dicta sunt velut à præfante in volumen tribus distinctum libris, quorum primus ea continebat quæ sunt de pœnitentia & pœnitentibus, criminibus atque iudiciis. Secundus maxime de accusatis & de accusatoribus ac testibus, cum cæteris ad hæc pertinentibus ecclesiasticis regulis. Tertius de sacerdotũ ordinibus. Quos libros magno redimere cupiam, sed iniuria temporis & hominum incu-

Halitgarii
[illegible]

ria deperditi sunt, solo hoc opusculo saluo quod præfationis illic vicem habet, & huc totum à me est appositum studiosis rerum Christianarum consulturo. Testatur in calce se non tãtum œcumenica cõcilia secutum, sed quædam ex prouincialium synodorum constitutionibus accepisse, in quibus præsidere solet metropolitanus episcopus, quo libentius legere velim modo dictos libros. Nam constitutiones prouincialis synodi, quam iussu Ludouici Pij Cæsaris Magonciaci habuit Rabanus archiepiscopus cum coëpiscopis suis, & Samuële, Gozbaldo, Hebone, Gozbratho, Hemmone, Vualdgario, Ansgario, Otgario, Lantone, Salomone, & Gebaharto, cum reliquis collegis, coëpiscopis, abbatibus, monachis, presbyteris & cæteris ecclesiasticis ordinibus, dici vix potest quàm mihi placuerint, cum nuper in meas manus casu venissent. sed nec hæ erant integræ, & quod in primis ego cognoscere cupiebam, id deerat. Cæterum ex eo libro modum inquirendorum criminum deprehendi, ex vrbe vt videtur à Nicolao pontifice, Rathaldo sanctæ Argentoratensis ecclesiæ episcopo missum. Nam sæpe sum demiratus quonam pacto homines ad publicam pœnitentiam pertrahi potuerint, cum iste secretioris confessionis modus forte nondum esset institutus præsertim sub præcepto, & sua sponte nullus seipsum facile apud ecclesiam aut ecclesiæ ministrum antistitem accuset aut prodat. Sic autem illic scriptum erat: In cõcilio publico ab episcopo habito primitus iurare debent de villis singulis fidelissimi quique, liberi & serui tres vel quatuor, seu etiam plures, vt rei veritas omnino inquiratur. Iuramentum autem illud huiusmodi esse debet, quicquid in illa villa in qua habitat, veraciter sciat vel serio audierit actum contra fidem rectam & Christianitatem, episcopum aut eius nuncium, quantum recordari possit & scientia subministrat, non lateat. Post iuramentum vero episcopus per singula numerare debet quæ prius iuramento comprehendit: hoc est, si vir super vxorem suam, aliquam clanculo corrupit. si cum duabus cognatis, siue mulier cum duobus propinquis fornicata sit. si commatrem spiritalem aut filiolam suam stupro violauit. Si qua mulier partum

suum

ſuum necauit, vel conceptum quocunque modo excuſſit. Si quis cognatum ſuum voluntate an caſu occidit ſeu morbidum fecit, & necdum ad publicam pœnitentiam venit. Si mulier maritum ſuum, aut maritus vxorem conſilio iniquo interemit. Si quis virum aut fœminam veneno aut alia aliqua potione occidit, & qui hoc (ſcilicet venenum) machinatur. Si ſcianr diuinatrices vel augures, etiam illos qui per incredulitatem illas inquirant. Si ſciant meretrices, quia meretrix appellatur, ſi vno contempto cum aliis fornicatur, licet nupta non ſit. Si illos etiam ſciant, qui cum excommunicatis habent communionem. Si illos ſciant qui conuicti ſunt periurium perpetraſſe. Si & illos nouerint, qui loca non deo dicata contra fidem eccleſiaſticam colũt, & ad Chriſti eccleſiam venire contemnunt. illos etiam ſi ſciant, qui indictum obſeruare ieiunium negligunt.

Hæc omnia dum epiſcopus habeat recitata, iuratores per iuramentum commoneat. Cæteros vero omnes, nobiles & ignobiles, per bannum Chriſtianitatis conſtringat, vt ſupraſcriptas res minime cælent, ac ſic in die iudicij ante tribunal domini noſtri Ieſu Chriſti rei occultationis præfatarum rerum nefandarum non inueniantur. Hoc etiam indicat & per bannum conteſtetur, vt nemo per vllius timorem nec fauorem, vel etiam amicitiam, præfata reticeat veraciter ſcita, neque per odium, neque per inimicitiam vllam quicquam alicui irroget, quæ veraciter non poſſit probare. Horum aliqua ſi antea in præſentiam epiſcopi allata eſſent, eiúſque iudicio terminata, & poſtea iterata comperta fuerint, veluti in initio referantur, & Epiſcopali decreto conſtituantur.

Habes igitur ex hac inquirẽdi formula, quomodo homines ad publicam pœnitentiam etiã inuiti fuerint pertracti. Nam veriſimile eſt quoſdam melioris naturæ ſuapte ſponte fuiſſe pœnitentiam amplexos, nemine accuſante aut denunciante, ſed valde paucos. Quem morem deprehendorum criminum gratia inſtitutum, quo flagitioſi ad pœnitentiam publice peragẽdam adducerentur, vt pleraque alia, ex vetuſtate relictum, adhuc obſeruant

apud nos Archidiaconi, quum anno, quem bisextilem vocant, diœcesin circumeũt & visitant. Porrò si quis atrocius aut insolentius aliquod crimen designasset, cui dignam pœnam ex pœnitentiario posset iniungere episcopus, vt erat illorum temporum mira simplicitas, quibus omnes ecclesiæ cathedrales à cœnobitis, quales hodie canonicos Augustinianos mutatis ceremoniis appellãt, possidebantur: si inquam episcopus sibi non fideret, mittebat talem ad Apostolicam vrbis Romanæ sedem, ad quam olim religionis causa frequens confluebat populus ex omnibus orbis regionibus, vbi presbyterorũ erat multitudo, quos & vitæ sanctitas & eruditio sacrarum literarum pariter commendabant. Sic Ratholdus Argentoratensis episcopus, presbyterum quendam occisę matris reum ad Nicolaum pontificem Romam misit. Quemadmodum indicat huius epistola, qua Ratholdo respondet, quam constitutionibus Magontiacensis synodi, quarum antè memini, reperi coniunctam vnà cum duabus aliis ad Carolum Magontiacensem episcopum, quem confratrẽ suum vocat Nicolaus: & item duabus ad Salomonem Constãtiensem episcopum. Citatur hæc à Gratiano Distinctione trigesimatertia, quæstione secunda, Latorem. vbi mẽdum inoleuit in omnibus codicibus, quos ego viderim, non excusis modo, verum etiam manuscriptis. Nam pro Argenteæ retensis, legendum est Argentoratensis, ab Argentorato, quam Germani maiores nostri transito Rheno cum magna parte Belgicæ occupatã, mox pro suæ linguæ commoditate duabus prioribus syllabis spolientes, & Torato burgum adiicientes, primo Toratburg, deinde Stratisburg appellarunt, vt in antiquis codicibus adhuc legitur: hodie Strasburgum vocamus. Est autem exemplum pontificiæ epistolæ huiusmodi: NICOLAVS episcopus, seruus seruorum dei, Reuerẽdissimo & sanctissimo Ratholdo, episcopo sanctæ Argentoratensis ecclesiæ. Dum vniuersis mundi partibus credentium agmina principis Apostolorum liminibus properant, quidam vir nomine N. venit vestræ beatitudinis epistolam gerens, quam nostro contulit præsulatui, cuius paginam perlegentes, matricidam illum esse cognouimus. Quo facto

multis

multis fletibus contristati sumus, lachrymísque profusis valde doluimus. Idcirco præcipimus, & patrũ almorum censuris statuimus, vt sub pœnitentiæ iugo permaneat, ita vt annum per vnum ecclesiam non ingrediatur, sed ante fores basilicæ orans ac deprecans deum perseueret, qualiter tãto eripiatur piaculo. Completo vero anni curriculo, introëundi in ecclesiam licentiam habeat: tamen inter audientes stet, & nondum communicet. Completo autem trium annorum curriculo, sacræ communionis illi gratia concedatur. Oblationes vero non offerat, nisi postquam aliorum septem annorum curricula expleantur. In his autem omnibus annis atque temporibus carnem non manducet, nec vinum bibere præsumat, exceptis festis diebus atque dominicis, & à pasca vsque ad pẽtecostẽ. Et quocunque ire voluerit, nullo vehiculo deducatur, sed pedibus proficiscatur, arma nõ sumat, nisi contra paganos. Ieiunet autem tres dies per hebdomadam vsque ad vesperam. A propria quidem ac legitima sua cõiuge non separetur, ne fornicationis voragine corruat, quod nolumus nec optamus. Si autem ante trium annorum cursum, finis vitæ illius appropinquauerit, corporis & sanguinis Domini nostri Iesu Christi particeps fiat: sin autem, vt suprà statuimus, cuncta efficiantur. Tamen si illius conuersationem & lachrymarum fontem in omnibus videritis floridis actionibus & optimis operibus pullulare, humanius circa eum vestra sollicitudo peruigil appareat, mitísque omnibus demonstretur. Optamus vos in Christo bene valere. Sed de his iam plus satis. Nam hic locus plura addere non patitur.

In libro De monogamia perperam sentit de perpetua virginitate deiparæ Mariæ, scribens Christum virginem enixam, semel nupturam post partum. Vnde hũc etiam in testem aduocarat Heluidius in libro suo quem refellit Hieronymus. Qui calore quidem disputationis commotior factus regessisse videtur: De Tertulliano nihil, inquiens, amplius dico, quam ecclesiæ hominem non fuisse. Huic errori opponemus Ecclesiasticũ dogma quod incipit: Integra fide credendum est. in ordine septuagesimumnonum.

Quod si his theologi placari non poterunt, diui Hieronymi consilium sequamur, Tertullianum sic interdum esse legendum monẽtis, quomodo Originem, Nouatum, Arnobium, Apollonium, & nonnullos ecclesiasticos scriptores Græcos pariter & Latinos, vt bona eorum eligamus, vitemúsque contraria, iuxta Apostolum dicẽtem, Omnia probate, quæ bona sunt tenete. Quod Hieronymi consilium ante etiam indicauimus.

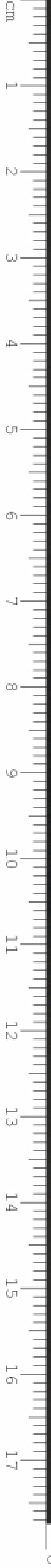
De Tertulliano sic meminit diuus Aurelius Augustinus in libro De hæresibus ad Quotuultdeum: Tertullianistæ, inquit, à Tertulliano, cuius multa leguntur opuscula eloquentissime scripta, vsque ad nostrum tempus paulatim deficientes, in extremis reliquiis durare potuerunt in vrbe Carthaginensi. Me autem ibi posito ante aliquot annos (quod etiam te meminisse arbitror) omni ex parte consumpti sunt. Paucissimi etiam qui remãserant in Catholicam trãsierunt, suámque basilicam quæ nunc etiam notissima est, Catholicæ tradiderunt. Tertullianus ergo, sicut scripta eius indicant, animam dicit immortalẽ quidem, sed eam effigiatum corpus esse contendit, neque hanc tantum, sed ipsum etiam deum corporeum esse dicit, licet non effigiatum. Nec tamen hinc hæreticus creditur factus. Posset enim quoquo modo putari ipsam naturam substantiámque diuinam corpus vocare, non tale corpus cuius partes aliæ maiores, aliæ minores valeant vel debeant cogitari, qualia sunt omnia quæ proprie dicimus corpora, quamuis de anima tale aliquid sentiat. Sed potuit, vt dixi, propterea putari corpus deum dicere, quia non est nihil, non est inanitas, non est corporis vel animæ qualitas, sed vbique totus, & per locorum spatia nulla partitus, in sua tamen natura atque substantia immutabiliter permanet. Non ergo ideo est Tertullianus factus hæreticus, sed quia transiens ad Cataphrygas, quos antè destruxerat, cœpit etiam secundas nuptias contra Apostolicam doctrinam tanquam stupra damnare, & postmodum etiam ab ipsis diuisus, sua conuenticula propagauit. Dicit sanè ipse animas hominum pessimas post mortem in dæmones verti. Statum autem animæ credit per traducem propagari. Hæc diuus Augustinus. Cuius

ætate

ætate vides libros Tertulliani passim legi solitos, quum dicat, cuius multa leguntur opuscula eloquentissime scripta. Legantur itaque & à nobis, sed cum iudicio. Deferendum enim est ecclesiæ, deferendum sanctorum patrum constitutionibus.

* * *

PARISIIS,
EXCVDEBAT ANDREAS
WECHELVS ANNO
M. D. LXVI.

...dicos libros Tertulliani passim legi ... quum ... sint multa ...

FINIS.

EXCVDEBAT ANDREAS
WECHELVS ANNO
M. D. LXVI.

